

Vizyoner

Dergisi

CİLT:13 SAYI:35 YIL:2022 ISSN: 1308-9552

Süleyman Demirel University

Visionary

VOLUME:13 ISSUE:35 YIL:2022 Journal

Derginin Sahibi / Owner of the Journal

Prof. Dr. İlker Hüseyin ÇARIKÇI
(Süleyman Demirel Üniversitesi Adına / On Behalf of Süleyman Demirel University)

Editör / Managing Editor

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Gökhan ÖZKUL

Editör Yardımcıları / Editorial Assistants

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Aykut SEZGİN
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Erdal EKE

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Onur DEMİREL

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. İlker Hüseyin ÇARIKÇI Süleyman Demirel Üniversitesi	Prof. Dr. Adem KORKMAZ Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Durmuş ACAR Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	Prof. Dr. Hasan Hüseyin YILDIRIM Sağlık Bilimleri Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Attila ACAR İzmir Katip Çelebi Üniversitesi	Prof. Dr. Metin TOPCUOĞLU Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Ali DULUPÇU Süleyman Demirel Üniversitesi	Prof. Dr. Reşad Şahbazoğlu MURADOV Azerbaijan State University of Economics
Prof. Dr. Şeref KALAYCI T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı	Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Aykut SEZGİN Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Erdal EKE Süleyman Demirel Üniversitesi	Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Gökhan ÖZKUL Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Seil S. NAZHIMUDINOVA Kyrgyz-Turkish Manas University	Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Tiago André LOPES Oporto Global University

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdullah Mesud KÜÇÜKKALAY Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	Prof. Dr. Dilaver TENGİLİMOĞLU Atılım Üniversitesi
Prof. Dr. Hayrettin USUL İzmir Katip Çelebi Üniversitesi	Prof. Dr. Kürşat ÖZDAŞLI Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Levent AYTEMİZ Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet Emin ERÇAKAR Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Metin DURGUT Alanya Hamdullah Emin Paşa Üniversitesi	Prof. Dr. Murat BASKICI Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Murat KAYALAR Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	Prof. Dr. Mustafa LAMBA Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa SAKAL Dokuz Eylül Üniversitesi	Prof. Dr. Neşe KUMRAL Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Şenol BABUŞCU Başkent Üniversitesi	Prof. Dr. Yalçın KARATEPE Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Aygun ALASGAROVA Azerbaijan State University of Economics	Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Ömer Kürşad TÜFEKÇİ Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Saadet GANDILOVA Azerbaijan State University of Economics	Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Habeebullah ZAKARIYAH International Islamic University

Amaç / Aim

Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, Süleyman Demirel Üniversitesi bünyesinde 2009 yılında yayın hayatına başlayan uluslararası hakemli bir e-dergidir. Derginin amacı, İktisadi ve idari programları kapsayan tüm alanlarla ilgili bilimsel çabalara öncülük etmek için bilim insanlarının bilgi, görüş ve önerilerini paylaştıkları, özgür bilimsel düşünce gücünü destekleyen uluslararası bilimsel bir platform oluşturmaktır. Bu anlamda Vizyoner Dergisi'nin en temel vizyonu evrensel ölçekte bilgi üretmek toplumun ihtiyaç ve beklentilerine göre sosyal, ekonomik ve politik gelişmelere ilham ve yön veren uluslararası bir dergi olmaktır.

Süleyman Demirel University Visionary Journal is an international refereed e-journal that begun to be issued in 2009 within the body of Süleyman Demirel University. In order to pioneer scientific endeavors related to all the fields of economic and administrative sciences the aim of the journal is to form an international scientific platform where the knowledge, opinion and proposals of the scientists are shared, and that supports free scientific thoughts. In this context, the major vision of Visionary Journal is to be an international journal that would inspire and direct social, economic and political developments according to the needs and expectations of the society by producing universal knowledge creation.

Kapsam / Scope

Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, iktisadi ve idari bilimler ile ilgili tüm konularda Türkçe veya İngilizce hazırlanmış araştırma makaleleri ve derleme makaleleri kabul etmektedir. Dergi Şubat, Mayıs, Ağustos ve Kasım aylarında olmak üzere yılda dört sayı olarak yayımlanmaktadır. Dergiye gönderilen makalelerden değerlendirme ücreti ve başvuru ücreti alınmamaktadır. Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleler araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmış olmalıdır. Vizyoner Dergisi yayın etiği konusunda COPE (Committee on Publication Ethics) ve ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tarafından belirlenen yayın etiği ilke, standart ve tavsiyelerini gözetmektedir. Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleler iThenticate veya Turnitin intihal programından geçirilmektedir. Vizyoner Dergisi açık erişim politikası benimsemiş bir dergidir. Dergide yayımlanan tüm eserler Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY) ile lisanslanmaktadır. Dergide yayımlanan yazılardaki görüşler derginin görüşleri değildir. Tüm sorumluluk yazarlarına aittir. Yazarlara nakit olarak telif ücreti ödenmemektedir.

Süleyman Demirel University Visionary Journal accepts research articles and review articles on all the subjects of the fields of economics and administrative sciences that are written in Turkish or English. The journal is published four times in a year, namely in February, May, August and November. Evaluation fee and application fee are not charged from the articles sent to the journal. The articles submitted for publication in the Journal should be prepared in accordance with the rules of research and publication ethics. In terms of publication ethics Visionary Journal pursues the principles, standards and recommendations of the publication ethics determined by COPE (Committee on Publication Ethics) and ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors). The articles that are sent to the Journal are going to be scanned thought the iThenticate or the Turnitin plagiarism program. Visionary Journal is a journal that adopts open access policy. All the papers published in the Journal are licensed by Creative Commons Attribution 4.0 International license (CC BY 4.0). The opinions in articles published in the journal are not the views of the journal. All responsibility belongs to the authors. The journal does not pay any royalties to authors.

Dizgi / Type Setting

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Gökhan ÖZKUL

Kapak Tasarım / Cover Design

Grafiker / Graphic Designer Durmuş Ali GÜRTOKLU

İletişim Adresi / Contact Info

Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi
Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Doğu Kampüsü, 32260, Çünür, Isparta / TURKEY
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/vizyoner>
vizyoner@sdu.edu.tr
+90 246 2110548

İndeksler / Indexes

Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi aşağıdaki veri tabanları/bibliyografya/indeksler tarafından taranmaktadır:

Süleyman Demirel University Visionary Journal are indexed in the following data bases/bibliographies/indices:

EBSCOHOST (2011)

Academic Resource Index
(ResearchBib) (2016)

MIAR (2016)

Journal Factor (2016)

Sosyal Bilimler Atf Dizini
(SOBIAD) (2017)

Arastirmax (2017)

CiteFactor (2017)

Akademik Dergiler Endeksi
(ajindex.com) (2017)

TR Dizin (2017)

Eurasian Scientific Journal
Index (2019)

Directory of Open Access
Journals (DOAJ) (2019)

EuroPub (2019)

Open Academic Journals Index
(OAJI.net) (2020)

Directory of Research Journals
Indexing (2022)

Rootindexing (2022)

Online Dergi Platformu ve
İndeksleme Derneği (OJOP)
(2022)

Hakem Kurulu / Referee Board

- Prof. Dr. Afsun Ezel ESATOĞLU
Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Cemal SEZER
Sakarya Üniversitesi
- Prof. Dr. Ergin UZGÖREN
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
- Prof. Dr. İsmail AĞIRBAŞ
Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Mesut ÇİMEN
Acıbadem Üniversitesi
- Prof. Dr. Sedat BOSTAN
Ordu Üniversitesi
- Prof. Dr. Serdar ÖZTÜRK
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
- Prof. Dr. Ümit ARKLAN
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Bilal ÇANKIR
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Dilek ÇETİN
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Emre ERBAŞ
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Fatih KAHRAMAN
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Harun KIRILMAZ
Sakarya Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Kamil ŞAHİN
Kırıkkale Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Melike ATAY POLAT
Mardin Artuklu Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Özgür ÖNAL
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Senem ATVUR
Akdeniz Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Abdulkadir BARUT
Harran Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Ahmet Hüsrev ÇELİK
Düzce Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Aslı METİN
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Bülent YILDIZ
Kastamonu Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Eda TURANCI
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Esra KILIÇ
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Ferhat Şirin SÖKMEN
Şırnak Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Hediye KIRLI AKIN
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
- Prof. Dr. Ayşe İRMİŞ
Pamukkale Üniversitesi
- Prof. Dr. Dilaver TENGİLİMOĞLU
Atılım Üniversitesi
- Prof. Dr. Gökhan DEMİRTAŞ
Afyon Kocatepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Levent KÖSEKAHYAOĞLU
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Prof. Dr. Murat KARABULUT
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
- Prof. Dr. Serkan GÜZEL
Pamukkale Üniversitesi
- Prof. Dr. Tahir AKGEMCİ
Selçuk Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Ayşe Aslı SEZGİN
Çukurova Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Cuma SUNGUR
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Emine ŞENER
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Fatih BUDAK
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Fatih ŞANTAŞ
Yozgat Bozok Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Huriye TEKİN ÖNÜR
Celal Bayar Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Mehmet DİNÇ
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Murat BAYRAM
Pamukkale Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Sefer UÇAK
Balıkesir Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Tahsin AKÇAKANAT
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Ahmet ALKAN
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Arzu BULUT
Bandırma Onyediy Eylöl Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Aysun YEŞİLTAŞ
Necmettin Erbakan Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Cüneyd Ebrar LEVENT
İstanbul Aydın Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Ekrem SEVİM
Bandırma Onyediy Eylöl Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Fatma Gül ALTIN
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Hakkı ÇILGINOĞLU
Kastamonu Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. İlker ÖZTÜRK
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Mehmet ALTUNTAŞ
Nişantaşı Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Mesut TELEŞ
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Osman GÜLDEMİR
Anadolu Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Reyhan AYDIN DOĞAN
Karabük Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Şükran ÖKTEM
Başkent Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Yıldız Zeliha HATİPOĞLU
İstanbul Aydın Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Mehmet SAĞLAM
İstanbul Ticaret Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Muhammet ATALAY
Kırklareli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Oya ÖZKANLI
Gaziantep Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Suat PEKER
İstanbul Arel Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Üzeyir AYDIN
Dokuz Eylül Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Yunus GÜLCÜ
Fırat Üniversitesi

Hakem kurulu listesi, dergimizin bu sayısında yayınlanan ve yayınlanması uygun bulunmayan makaleleri değerlendiren hakemlerden oluşmaktadır. Hakemlerimize dergimize yapmış oldukları katkıdan dolayı teşekkürlerimizi sunarız.

This list of Reviewer Board constitutes of the referees that evaluate the articles that are published in this volume of our Journal and the articles that are found to be insufficient to be published. We thank all the referees for their priceless contributions to our Journal.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makalesi / Research Article

Prof. Dr. Salih YEŞİL

Öğr. Gör. Dr. Sümevra CEYHAN

Ayşegül ÖZBAĞIŞ

Örgüt İkliminin Duygusal Bulaşma Üzerindeki Etkisi: Bir Alan Araştırması
The Effect of Organizational Climate on Emotional Contamination: A Field Research
684-698

Araştırma Makalesi / Research Article

Assoc. Prof. Dr. Fikriye YILMAZ

Assoc. Prof. Dr. Çiğdem BASKICI

Factors Affecting the Fear of Covid-19

Covid-19 Korkusunu Etkileyen Faktörler

699-713

Araştırma Makalesi / Research Article

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Melih EYİTMİŞ

Alev YILDIRIM

Sağlık Çalışanlarının Çalışma Yaşam Kalitesinin Covid-19'a Bağlı Hastalık Kaygısı, İş Stresi ve İş Tatmini Çerçevesinde İncelenmesi: Alternatif Model Analizleri
Investigation of Health Workers' Quality of Work Life in the Framework of Disease Anxiety, Job Stress and Job Satisfaction Due to Covid-19: Alternative Model Analysis
714-730

Araştırma Makalesi / Research Article

Dr. Öğr. Üyesi Dilruba İZGÜDEN

Arş. Gör. Kevser SEZER KORUCU

Şerife ÇALIŞKAN SÖYLEMEZ

Arş. Gör. Muazez DEMİR

OECD Ülkelerinin Sağlık Göstergeleri ve Sağlık Ekipmanlarının Entropi Temelli ARAS ve SAW Yöntemleri ile Değerlendirilmesi

The Assessment of Health Indicators and Health Equipment of OECD Countries with the Entropy Based ARAS and SAW Methods
731-755

Araştırma Makalesi / Research Article

Dr. Öğr. Üyesi Şerife GÜZEL

Arş. Gör. Hamza SIĞIRCI

Algılanan Aşırı Nitelikliliğin İş Doyumu ve Örgütsel Özdeşleşme ile İlişkisi: Doktor ve Hemşireler Üzerine Bir Araştırma
The Relationship of Perceived Overqualification with Job Satisfaction and Organizational Identification: A Study on Doctors and Nurses
756-775

Araştırma Makalesi / Research Article

Öğr. Gör. Dr. Mahmut Sami DURAN

Öğr. Gör. Dr. Sevilay KONYA

Kovid-19'un Borsaya Etkisi: Gelişmekte Olan Piyasalardan Kanıtlar
The Effect of Covid-19 on Stock Market: Evidence from Emerging Markets
776-793

Araştırma Makalesi / Research Article

Arş. Gör. Dr. Eren ERGEN

Kamu Harcamalarının İnsani Gelişme Üzerindeki Etkisinin Westerlund (2005) Panel Eşbütünleşme Testi ile Analizi
Analysis of the Impact of Public Expenditure on Human Development by Westerlund (2005) Panel Cointegration Test

794-809

Araştırma Makalesi / Research Article

Dr. Sevim UNUTULMAZ GÜRLEK

TÜBİTAK Projelerindeki Güçlü Araştırma İşbirliğinin Sosyal Ağ Analizi ile Dinamiklerinin Değerlendirilmesi
Evaluation of the Dynamics of Strong Research Collaboration in TUBITAK Projects by Social Network Analysis

810-828

Araştırma Makalesi / Research Article

Dr. Tahir BAYSAL

Dr. Mehmet KIVRAK

Urbanization Process in Turkey and Examination of the Relationship between the GDP Data of Provinces and the Migration Rates of Provinces by Clustering Analysis

Türkiye’de Kentleşme Süreci ve İllerin GSYH Verileri ile Göç Oranları Arasındaki İlişkinin Kümeleme Analiziyle İncelenmesi

829-850

Araştırma Makalesi / Research Article

Dr. Zeynep AKYÜREK

Analysis of the Effect of Religiosity on Subjective Well-Being
Dindarlığın Öznel İyi Oluş Üzerindeki Etkisinin Analizi

851-863

Araştırma Makalesi / Research Article

Öğr. Gör. Mustafa ALTINTAŞ

Prof. Dr. Musa ÖZATA

Öğr. Gör. Oğuzhan BOZBAYIR

Etik Liderlik ve Whistleblowing (Erdemli Raporlama): Yükseköğretimde Bir Araştırma
Ethical Leadership and Whistleblowing: A Research in Higher Education

864-892

Araştırma Makalesi / Research Article

Arş. Gör. Buse FİDAN TÜRKÖN

Doç. Dr. Erdal EKE

Türkiye’de Sağlık Sektöründe Kamu Özel Ortaklığı Üzerine Yapılmış Çalışmaların Bibliyometrik Analizi: YÖKTEZ ve Dergipark İncelemesi

Bibliometric Analysis of Studies on Public Private Partnership in Health Sector in Turkey: A Review of YOKTEZ and Dergipark

893-919

Araştırma Makalesi / Research Article

Burcu ERKAN

Dr. Öğr. Üyesi Esra Çiğdem CEZLAN

İşkoliklik ve Bireysel Mutluluk Arasındaki İlişkinin Sağlık Çalışanları Açısından İncelenmesi: Bir Kamu Araştırma ve Uygulama Üniversite Hastanesinde Uygulama

The Examination of the Relationship between Workaholic and Individual Happiness for Healthcare Professionals: Implementation in A Public Research and Implementation University Hospital

920-935

Araştırma Makalesi / Research Article

Evrım TARTAN SELÇUK

Doç. Dr. Gökhan KERSE

Çalışanların Sergilediği Yeşil (Çevreci) Davranışlara Yönelik Nitel Bir Araştırma
A Qualitative Research on Employee Green (Pro-Environmental) Behaviors

936-960

Araştırma Makalesi / Research Article

Hakan USLU

Dr. Öğr. Üyesi Onur DEMİREL

Elektrikli Otomobil Satın Alma İstekliliğini Etkileyen Faktörler: Konya İli Örneği
The Factors Affecting the Willingness to Purchase Electric Automobile: The Case of Konya Province

961-975

Araştırma Makalesi / Research Article

Kerem ŞAFAK

Doç. Dr. Ayhan ULUDAĞ

Sağlık Kurumlarındaki Satınalma Çalışanlarının E-Eksiltme İhale Usulüne İlişkin Tutumlarının İncelenmesi
Investigation of the Attitudes of Procurement Employees in Health Institutions Regarding E-Reduction Tender Procedure

976-993

Araştırma Makalesi / Research Article

Mehmet Aziz ÇAKMAK

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin KURT

Arş. Gör. Cuma ÇAKMAK

Makine Öğrenmesi Algoritmaları ile Covid-19 Hastalarının Mortalite Risklerinin Hesaplanması
Calculation of Mortality Risks of Covid-19 Patients with Machine Learning Algorithms

994-1011

Araştırma Makalesi / Research Article

Zeynep ALTUNAY

Prof. Dr. Metin ÖZKUL

Geçmişin Değeri Günün Sosyal Problemi: Yaşlılık ve Modern Toplumda Yaşlı Bakımı
The Value of the Past Is the Social Problem of the Day: Elderly and Elderly Care in Modern Society

1012-1036

Derleme Makalesi / Review Article

Dr. Öğr. Üyesi Adem Ali İREN

Rüstem Bilal TAŞGETİREN

Güvenlik ve Cinsiyet: Uluslararası İlişkiler Disiplininde Feminist Güvenlik Yaklaşımları
Security and Gender: Feminist Security Approaches in International Relations Discipline

1037-1055

Derleme Makalesi / Review Article

Öğr. Gör. Dr. Vildan YILMAZ

Medikal Turizmin Pazarlama Karması Unsurları Açısından Bir Analizi
An Analysis of Medical Tourism in Terms of Marketing Mix Elements

1056-1078

YAYIN İLKELERİ

1. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi Şubat, Mayıs, Ağustos ve Kasım aylarında olmak üzere yılda dört kez yayımlanan uluslararası hakemli bir e-dergidir.
2. Dergiye iktisadi ve idari bilimler ile ilgili tüm konularda hazırlanmış araştırma makaleleri ve derleme makaleler gönderilebilir. Dergide yayımlanan derleme makale sayısı toplam makale sayısının %25'ini geçemez.
3. Dergiye gönderilen makalelerden değerlendirme ücreti ve başvuru ücreti alınmamaktadır.
4. Dergiye makale gönderen bir yazarın üst üste iki sayıda ve aynı yıl içerisinde birden fazla sayıda makalesi yayımlanamaz. Dolayısıyla dergide yayımlanması için birden fazla makale gönderen yazarlar bu kuralı kabul etmiş sayılmaktadır.
5. Makaleler Türkçe veya İngilizce dillerinde yazılmış olmalıdır.
6. Makaleler web sayfamızdan elde edilebilecek dergi makale şablonu kullanılarak hazırlanmalıdır. Makaleler yazım kurallarımıza uygun bir şekilde hazırlanarak DergiPark sistemi üzerinden gönderilmelidir. Makaleler ile birlikte tüm yazarlar tarafından imzalanarak hazırlanmış Makale Başvuru Formunun da sisteme yüklenmesi gerekmektedir. Yazarlar; unvanlarını, görev yaptıkları kurumları, iletişim bilgilerini ve Orcid ID bilgilerini sisteme eksiksiz bir şekilde eklemelidir. DergiPark sistemi üzerinden makale gönderemeyen yazarlar vizyoner@sdu.edu.tr adresine mail atarak teknik destek alabilirler.
7. Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleler araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmış olmalıdır. Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney ve görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmadan çalışmanın ne zaman yapıldığına bakılmaksızın etik kurul izin belgesi istenmektedir. Yapılan araştırmalar için ve etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir. Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgiler (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca makale ilk/son sayfasında yer verilmelidir. Dolayısıyla etik kurul izin belgesi gerektirdiği halde bu belgeyi göndermeyen makaleler değerlendirmeye alınmayacak ve reddedilecektir.
8. Dergiye gönderilen makalelerde araştırmacıların katkı oranı beyanına, varsa destek ve teşekkür beyanına ve çatışma beyanına yer verilmelidir.
9. Dergiye gönderilen bir makale ön kontrol, değerlendirme ve yayın süreci şeklinde üç aşamadan geçmektedir. Yazarlar makaleyi gönderdikten sonra sadece ön kontrol aşamasında DergiPark sistemi üzerinden makaleyi geri çekebilirler. Diğer aşamalarda makalenin yazarlar tarafından geri çekilmesi mümkün değildir. Süreç makalenin kabul edilmesi veya reddedilmesi şeklinde tamamlanmak suretiyle sona erecektir.
10. Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleler ilk olarak ön kontrol aşamasından geçirilmektedir. Bu aşama, makale gönderildiği tarihten itibaren en geç 30 gün içerisinde tamamlanmaktadır. Bu aşamada makalenin yayın ilkelerimize, yazım kurallarımıza, yayın etiği kurallarına ve bilimsellik şartlarına uygun olarak hazırlanıp hazırlanmadığı kontrol edilmektedir. Yapılan değerlendirme çerçevesinde makalenin hakem değerlendirme sürecine geçebileceği, hakem değerlendirme sürecine geçebilmesi için belirtilen eksikliklerin giderilmesi gerektiği veya hakem değerlendirme sürecine alınması ve yayımlanmasının uygun olmadığı kararı verilebilmektedir. Makaleye ilişkin hakem değerlendirme sürecine geçebilmesi için belirtilen eksikliklerin giderilmesi gerektiği kararı verilirse yazarlar tarafından en geç 30 gün içerisinde bu eksikliklerin tamamlanması gerekmektedir. Aksi durumda makalenin değerlendirme süreci sonlandırılacak ve makale reddedilecektir.
11. Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleler ön kontrol aşamasında iThenticate veya Turnitin intihal programlarından geçirilmektedir. Benzerlik indeksi oranı %20'den yüksek olan makaleler değerlendirme sürecine alınmadan reddedilmektedir. Makaleye ilişkin intihal değerlendirmesi dergi tarafından yapılacak olup, yazarların herhangi bir intihal raporu göndermesine gerek bulunmamaktadır. Çalışmalarını gönderen yazarlar; makalede hiçbir şekilde intihal yapmadığını, intihalden doğan tüm sorumlulukların kendilerine ait olduğunu, bu konuda derginin hiçbir sorumluluğunun olmadığını beyan etmiş olmalıdır.
12. Ön kontrol aşamasından sonra makaleler değerlendirme aşamasına geçmektedir. Değerlendirme aşamasının başında makaleler editör kurulu veya yayın kurulu tarafından kalitesi, özgünlüğü ve bilime katkısı açısından incelenmekte ve en geç 10 gün içerisinde makalenin hakem değerlendirme sürecinin başlamasına veya hakem değerlendirme sürecine alınmadan reddedilmesine karar verilmektedir.
13. Makalenin hakem değerlendirme süreci başlayabilir kararından sonra ise makale içerik ve biçim açısından incelenmek üzere en az iki hakeme (çift kör hakeme) gönderilmektedir. Makaleyi değerlendiren hakemlerin kimlikleri hakkında yazarlara, makalenin kime ait olduğu konusunda da hakemlere bilgi verilmemektedir. Makale, hakemlerine gönderildikten sonra makaleleri değerlendirip değerlendiremeyeceği kararını en geç 10 gün içerisinde vermeleri, değerlendirmeyi kabul ettikleri takdirde 30 günlük süre içerisinde değerlendirme raporlarını göndermeleri istenmektedir. Verilen sürede geri dönüş yapmayan hakemlere uyarıda bulunularak en fazla iki defa olmak üzere 10'ar günlük ek süre verilmektedir. Hakemin verilen ek sürelerde de geri dönüş yapmaması durumunda makaleye yeni bir hakem atanmaktadır. Hakemler ilk tur değerlendirmesini tamamladıktan sonra ikinci ve üçüncü tur değerlendirmelere ihtiyaç duyarsa yukarıda belirtilen süreler tekrar baştan işlemektedir.

14. Hakemlerden gelen değerlendirme raporları doğrultusunda makalenin yayınlanmasına, yazardan düzeltme istenmesine ya da makalenin reddedilmesine karar verilecektir. Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç 1 ay içerisinde yapılarak dergimize ulaştırılması gerekmektedir. Aksi durumda makalenin değerlendirme süreci sonlandırılacak ve makale reddedilecektir.
15. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, editör kurulu makaleyi üçüncü bir hakeme gönderebilir veya hakem raporları çerçevesinde makalenin reddedilmesine karar verebilir. Dolayısıyla dergiye gönderilen bir makalenin yayımlanabilmesi için en az iki ayrı hakemden olumlu görüş alması gerekmektedir.
16. Değerlendirme aşamasından başarıyla geçen makaleler kabul edilerek yayın süreci aşamasına geçmektedir. Yayın süreci aşamasında makaleler; geliş tarihi, makale türü ve yayın dili dikkate alınarak editör kurulu kararına göre yayın sürecine alınmaktadır. Bu aşamada her ne sebeple olursa olsun makalelerin yayım sürecini öne çekmeye ilişkin yazarların istekleri dikkate alınmamaktadır. Bu anlamda Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi belli bir sayıda yayımlanmak için makale kabul etmemekte, yazarlar istedikleri zaman dergiye makale gönderebilmektedir.
17. Yayın süreci aşamasında, makalenin yayınlanma sırası geldiğinde dizgi ve mizanpaj işlemleri başlamaktadır. Dizgi ve mizanpaj işlemleri bittikten sonra makale kontrol amaçlı son bir kez yazarlarına gönderilmektedir. Yazardan gelecek geri dönüşten sonra makaleler mizanpaj editörümüzün son kontrolünden geçecek ve makaleye DOI numarası verilerek yayın süreci başlayacaktır. Yazarlar kontrollere ilişkin belirtilen süre içinde geri dönüş yapmadıkları takdirde editör kurulu kararıyla makale bir sonraki sayıya kaydırılacak veya mevcut haliyle yayımlanacaktır.
18. Dergide yayımlanan makalelerdeki görüşler derginin görüşleri değildir ve tüm sorumluluk yazarlarına aittir. Dergide yayımlanan makalelerin yazarlarına nakit olarak telif ücreti ödenmemektedir.
19. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, Açık Erişim politikasını benimsemiş bir dergi olup, Budapeşte Açık Erişim Girişimi (BOAI) tanımına uygun olarak hakem değerlendirmesinden geçmiş bilimsel çalışmaların, internet aracılığıyla; finansal, yasal ve teknik engeller olmaksızın, serbestçe erişilebilir, okunabilir, indirilebilir, kopyalanabilir, dağıtılabilir, basılabilir, taranabilir, tam metinlere bağlantı verilebilir, dizinlenebilir, yazılıma veri olarak aktarılabilir ve her türlü yasal amaç için kullanılabilir olmasını kabul etmektedir. Yazarlar ve telif hakkı sahipleri bütün kullanıcıların ücretsiz olarak erişim olanağına sahip olduğunu kabul ederler. Makaleleri kabul edilen yazarlar telif hakkının korunması ve Creative Commons Attribution License altında bulunan derginin haklarının korunması için çalışmalarında yer alan bilgilerin referans gösterilerek paylaşılmasını kabul etmiş sayılırlar. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi'nin yayımlayacağı bütün makaleler [Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) (CC BY) ile lisanslanmıştır.
20. Yayın ilkelerine uygun olmayan makalelerin başvuruları kabul edilmeyecektir. Eksiklikleri sonradan tespit edilen makalelerin ise hangi aşamada olduğuna bakılmaksızın değerlendirme süreci sonlandırılacak ve makale reddedilecektir.

YAYIN ETİĞİ

Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi yayın etiği konusunda COPE (Committee on Publication Ethics) ve ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tarafından belirlenen yayın etiği ilke, standart ve tavsiyelerini gözetmektedir. Buna göre kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de buna dahildir. Yayın etiği kapsamında tüm paydaşların özetle aşağıdaki etik sorumlulukları taşınması beklenmekte olup, her türlü etik vakası COPE kuralları gereğince değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Yazarların Etik Sorumlulukları:

- Yazarlar dergiye gönderdikleri makaleleri başka bir yerde yayınlamamış ya da yayınlamak üzere göndermemiş olmalıdır.
- Yazarlar makalelerinde kullandıkları tüm alıntılara kaynak göstermiş olmalıdır.
- Yazarlar makalenin kendi çalışmaları olduğunu, hiçbir şekilde intihal yapmadıklarını, intihalden doğan tüm sorumlulukların kendilerine ait olduğunu, bu konuda derginin hiçbir sorumluluğunun olmadığını beyan etmiş olmalıdır.
- Yazarlar makaleye bilimsel katkı verdiklerini garanti etmeli ve tüm yazarların makale üzerinde eşit sorumluluğa sahip olduğu bilinmelidir.
- Sorumlu yazar makalede adı geçen tüm ortak yazarların yayına ve ortak yazar olarak adlandırılmaya razı olduğunu garanti etmelidir. Çalışmaya önemli katkılar sağlayan tüm kişiler ortak yazar olarak adlandırılmalıdır. Bunun dışındaki kişilere teşekkür kısmında yer verilmelidir.
- Yazarlar gönderdikleri çalışmaları destekleyen kuruluşları, finansal kaynakları veya çıkar çatışmasını beyan etmekte yükümlüdür.
- Yazarlar gerekli görülmesi halinde makalede yer alan veri setlerine ulaşım imkanı sağlamalıdır.
- Yazarlar dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleleri araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlamış olmalıdır. Yapılan araştırmalar için ve etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.

Hakemlerin Etik Sorumlulukları:

- Araştırmayı incelemek için yeterli nitelikte olmayan veya makaleyi hızlı bir şekilde değerlendirmesinin imkansız olacağını bilen seçilmiş herhangi bir hakem, editöre bu durumu bildirmeli ve inceleme sürecinden mazurunu istemelidir.
- Hakemler kendilerine ulaşan makaleleri gizli tutmak ve hakemlik sürecinden elde ettikleri bilgileri kişisel menfaatleri için kullanmamakla yükümlüdürler.
- Hakemler raporlarını veya makale hakkındaki bilgileri başkalarıyla paylaşmamalıdır ve editörün izni olmadan yazarlarla doğrudan iletişim kurmamalıdır.
- Hakemler makaledeki potansiyel etik meseleler konusunda özenli olmalı ve bunları editörün dikkatine sunmalıdır. Buna, değerlendirmedeki makale ile hakemin kişisel bilgi sahibi olduğu herhangi başka bir yayınlanmış çalışma arasındaki özlü benzerlik ve örtüşme dâhildir.
- Hakemlik nesnel bir şekilde yapılmalıdır. Yazarlara dair kişisel eleştirilerde bulunulmamalı, değerlendirmeler yapıcı, dürüst ve kibar olmalıdır.
- Hakemler yazarlarından herhangi biriyle rekabetçi, işbirlikçi veya başka türlü bir ilişki veya bağlantıdan kaynaklanabilecek potansiyel bir çıkar çatışmasına sahip olduğu bir makaleyi değerlendirmeyi kabul etmeden önce editöre danışmalıdır.

Editör Kurulunun Etik Sorumlulukları:

- Dergide hangi makalelerin yayınlanacağına karar vermek editör kurulunun sorumluluğundadır. Yazarların makalelerini değerlendiren editör kurulu; ırk, cinsiyet, cinsel yönelim, dini inanç, etnik köken, vatandaşlık ya da politik felsefelerinden bağımsız olarak değerlendirme yapmalıdır. Alınacak karar, makalenin doğruluğu, geçerliliği ve önemi ile derginin kapsamının uygunluğuna dayanmalıdır. İftira, telif hakkı ihlali ve intihal ile ilgili mevcut yasal gereklilikler de dikkate alınmalıdır.
- Editör veya herhangi bir editör kurulu üyesi, ilgili yazar, hakemler, potansiyel hakemler, diğer editör danışmanları ve yayıncılardan başka kimseye bir makale hakkında bilgi ifşa etmemelidir.
- Sunulan bir makalede açıklanan yayınlanmamış malzemeler, yazarın açık yazılı izni olmaksızın editörün veya editör kurulunun kendi araştırmalarında kullanılmamalıdır.

YAZIM KURALLARI

1. Makaleler dergi makale şablonu kullanılarak “MS Office Word 2010” veya üzeri bir versiyonda, A4 boyutlarında hazırlanmalıdır. Uzunluğu en az 6000 kelimedenden oluşmalı ve dergi formatında 30 sayfayı geçmemelidir. Sayfa düzeni; Üst: 5 cm, Alt: 2,5 cm, Sol: 2,5 cm ve Sağ: 2,5 cm olmalıdır.
2. Dergi makale şablonunda belirtilen kısımlara yazar bilgileri, makale ek bilgileri ve yazar beyanları dergi kurallarına uygun olarak eklenmelidir.
3. Başlık sayfası ve genişletilmiş özet sayfası hariç olmak üzere makale, 10 punto ve “Times New Roman” karakteri ile tek satır aralığı kullanılarak yazılmalıdır. Yazımda, virgül ve noktalardan sonra bir karakter ara verilmelidir. Paragraflarda başlangıç girintisi kullanılmamalı, paragraftan önce ve sonra ise 6nk boşluk bırakılmalıdır. Paragraflar arasında ilave boş satır bırakılmamalıdır.
4. Makalenin başlık sayfasında; tek satır aralığında ve paragraftan önce ve sonra 3nk boşluk kullanılarak 11 punto olarak Türkçe ve İngilizce başlık, 9 punto olarak en az 120 en fazla 200 kelimedenden oluşan tek paragraf halinde Türkçe ve İngilizce öz, en az 3 en fazla 5 tane olmak üzere Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler ve en fazla 5 tane olmak üzere JEL (Journal of Economic Literature) sınıflandırma kodları verilmelidir. Dili İngilizce olan makalelerde başlık, öz, anahtar kelimeler ve JEL sınıflandırma kodları, önce İngilizce sonra Türkçe olarak verilmelidir.
5. Makalede, dergi sayfa formatına göre toplamda 1 sayfayı geçmeyecek şekilde minimum 700, maksimum 1200 kelimedenden oluşan genişletilmiş özet bulunmalıdır. Genişletilmiş özet, Türkçe makaleler için İngilizce, İngilizce makaleler için Türkçe hazırlanmalıdır. Genişletilmiş özet; amaç ve kapsam (purpose and scope), yöntem (design/methodology/approach), bulgular (findings) ve sonuç ve tartışma (conclusion and discussion) şeklinde dört alt başlıktan oluşmalıdır. Her alt başlık tek paragraf halinde, 9 punto, tek satır aralığı, paragraftan önce ve sonra 3nk boşluk kullanılarak ve başlıklar arasında ilave boş satır bırakılmadan yazılmalıdır.
6. Makalede ana başlıklar ve alt başlıklar kalın (bold) ve sola yaslı (girintisiz) olarak **1.**, **1.1.**, **1.1.1.**, **1.1.2.**, **1.1.2.1.** gibi ondalıklı şekilde numaralandırılmalıdır. Numaralandırmaya “Giriş” başlığından başlanmalı ve “Sonuç” başlığına kadar devam etmelidir. Giriş ve sonuç başlıklarına alt başlık açılmamalıdır. Ana başlıkların bütün harfleri büyük yazılmalı, alt başlıkların ise sadece baş harfleri büyük yazılmalıdır. Ana başlıkların ve alt başlıkların hem öncesinde hem de sonrasında herhangi bir satır boşluğu bırakılmamalıdır. Sadece ana başlıklarda paragraftan önce 12nk paragraftan sonra 6nk boşluk bırakılmalıdır.
7. Makale içindeki tüm tablo ve şekiller metnin uygun yerlerinde sayfaya ortalı olarak gösterilmelidir. Her tablo ve şekle kalın yazı tipinde bir sıra numarası (**Tablo 1.**, **Şekil 2.** vb. gibi) ve normal yazı tipinde bir başlık verilmelidir. Başlık; tablo ve şeklin üstünde, sayfaya ortalı, yalnızca kelimelerin baş harfleri büyük olacak şekilde, 10 punto olarak, paragraftan önce ve sonra ise 6nk boşluk bırakılarak hazırlanmalıdır. Tablo ve şekil içindeki metin Times New Roman karakteri ile 8-9 punto aralığında ve tek satır olmalıdır. Grafik, çizelge, harita, çizim ve fotoğraf gibi tüm görseller şekil olarak nitelendirilmelidir. Tablolarda sadece yatay çizgiler olmalı, dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Tüm tablo ve şekiller yukarıda verilen sayfa düzenine uygun ve kolaylıkla okunacak biçimde olmalıdır. Tablo ve şekillerde açıklama ve kaynaklar tablo ve şeklin altında 8 punto olarak, paragraftan önce ve sonra 3nk boşluk bırakılarak verilmelidir. Tablo ve şekilden önce ve sonra satır boşluğu bırakılmamalıdır.
8. Makalede ondalık ayraç olarak Türkçe çalışmalarda virgül, İngilizce çalışmalarda nokta kullanılmalıdır. Binlik ayraç olarak ise Türkçe çalışmalarda nokta, İngilizce çalışmalarda virgül kullanılmalıdır. Makale metni içerisinde 0-9 arasındaki sayılar yazıyla ifade edilmeli, 10 ve üstündeki sayılar ise rakamla yazılmalıdır.
9. Makalede denklem, model ve formüller sola yaslı yazılmalı, her biri sıralı bir şekilde numaralandırılmalı ve numaralar parantez içerisinde sağa yaslı yazılmalıdır. Denklem, model ve formüller öncesi ve sonrasında satır boşluğu bırakılmamalıdır.
10. Makalede madde işaretli metinler sola yaslı olarak paragraftan önce ve sonra 3nk boşluk bırakılarak verilmelidir.
11. Makalede bir kaynaktan doğrudan alınan kelime sayısı 40 kelimenin altında ise alıntı yapılacak ifadeler tırnak içerisine alınarak ve kaynak gösterilerek metin içerisinde kullanılmalıdır. Alıntı 40 kelimeyi aştığında ise alıntılar normal metinde değil; yeni bir satırda, sol ve sağdan içe 1,25 cm girintili şekilde, paragraftan önce ve sonra 3nk boşluk bırakılarak ve kaynak gösterilerek yapılmalıdır.
12. Makalede “ek” yapılacaksa eklere, ek başlığı (**Ek 1.**, **Ek 2.**, vb. gibi) verilmek suretiyle kaynağadan sonra yer verilmelidir.
13. Dergiye gönderilen makaleler; referans sistemi, dipnot gösterme biçimi ve kaynağca düzenlenmesinde American Psychological Association (**APA 7**) stilinde hazırlanmalıdır. Bu bağlamda atıflar metin içerisinde bağlaç yöntemi kullanılarak yapılmalıdır. Açıklama notları ise sayfa altında dipnot şeklinde, iki yana yaslı, 8 punto ve Times New Roman karakteri ile tek satır aralığı kullanılarak ve paragraftan önce ve sonra 3nk boşluk bırakılarak yazılmalıdır.
14. Metin içerisinde atıflar yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı ve sayfa numarası şeklinde yapılmalıdır. 2 yazarlı çalışmalarda yazar isimleri arasında Türkçe makalelerde “ve”, İngilizce makalelerde “&” kullanılmalıdır. 3 ve daha fazla yazarlı çalışmalarda atıf yapılırken önce ilk yazarın soyadı yazılmalı, ardından Türkçe makalelerde “vd.” ifadesi, İngilizce makalelerde “et al.” ifadesi kullanılmalıdır.

- **Tek yazarlı yayınlarda atıf:** (Dulupçu, 2001, s. 28).
 - **2 yazarlı yayınlarda atıf:** (Acar ve Tetik, 2018, s. 60).
 - **3 ve daha fazla yazarlı yayınlarda atıf:** (Çarıkçı vd., 2009, s. 55).
 - **Birden fazla kaynağa atıf:** (Schumpeter, 1934, s. 66; Wood, 2005, s. 36; Acar ve Tetik, 2018, s. 60).
 - **Kaynağın tamamı için atıf:** (Drucker, 1995).
 - **İkincil kaynağa atıf:** (Freud, 1901, aktaran Bonomi, 1998).
15. Yazar adı olarak kısaltması olan bir grup kullanılıyorsa ilk atıfta kısaltma yapılmazken, daha sonraki atıflarda kısaltılarak kullanılır. Kısaltması olmayan gruplarda ise ilk ve sonraki atıflarda farklılık yoktur.
- **Yazar adı kısaltması olan bir grupta kaynağa ilk atıf:** (Süleyman Demirel Üniversitesi [SDÜ], 2022).
 - **Yazar adı kısaltması olan bir grupta kaynağa sonraki atıf:** (SDÜ, 2022).
16. Yapılacak atıf bir internet sitesinden alınmışsa ve atfın yazarı belirli ise süreli yayınlardakine benzer şekilde atıf yapılmalıdır. İnternette indirilen kaynak için tarih verilmemişse ilgili dosyaya erişim tarihi kaynağın yılı olarak kullanılmalıdır. Eğer atfın yazarı belli değilse parantez içerisinde internet sitesinin kurumu ve erişim yılı yazılmalıdır.
- **Yazar adı ve yayın yılı belli olan atıf:** (Bebington ve Song, 2004).
 - **Yazar adı ve yayın yılı belli olmayan atıf:** (Rekabet Kurumu, 2008).
17. Bir yazarın aynı yıl içinde yayınlanmış birden fazla eserine atıf yapılıyorsa, eserler yılın yanına a, b, c, şeklinde harf verilerek gösterilmelidir.
- (Kirzner, 1973a, s. 30).
 - (Kirzner, 1973b, s. 45).
18. Yazar adının cümle içerisinde geçtiği anlatsal alıntılarda, çalışma 2 yazarlı ise Türkçe makalelerde “ve”, İngilizce makalelerde “and” kullanılmalıdır. 3 ve daha fazla yazarlı çalışmalarda ise önce ilk yazarın soyadı yazılmalı, ardından Türkçe makalelerde “vd.” ifadesi, İngilizce makalelerde “et al.” ifadesi kullanılmalıdır.
- Moran’a (1994, s. 36) göre,
 - Acar ve Tetik (2018)
 - Çarıkçı vd. (2009)
19. Makalede kullanılan her türlü kaynak kaynakça bölümünde yer almalıdır. Kullanılan kaynaklar nitelik (tez, kitap, makale, rapor vb.) ayrımı yapılmaksızın yazar soyadına göre alfabetik olarak sıraya konulmalıdır. Aynı yazarın eserleri “en eski tarihli” olandan başlanarak kaynakçaya yerleştirilmelidir. Kaynaklar ilk satır sola yaslı, sonraki satırlar 1,25 cm sol içeriden başlatılmalıdır. Bunun için paragraf seçeneğindeki “ilk satır” kısmı “asılı” olarak değiştirilmeli ve değer olarak 1,25 girilmelidir. Kaynakçada dergi adı hariç tüm yayınlarda (makale adı, kitap adı, bölüm adı, tez adı, vb) başlığın ilk harfi büyük, diğerleri ise özel isim veya kısaltma değilse küçük harfle yazılmalıdır. Dergi adında ise her kelimenin ilk harfi büyük olarak yazılmalıdır. 2 ve daha çok yazarlı çalışmalarda son yazardan önce Türkçe makalelerde “ve” ifadesi kullanılmalı, İngilizce makalelerde ise “virgül” ve “&” işareti kullanılmalıdır. Kaynakça aşağıda belirtilen örneklere uygun olarak hazırlanmalıdır.

Kitaplar:

Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). *Kitabın adı* (Baskı Sayısı). Yayınevi.

Koçel, T. (2020). *İşletme Yöneticiliği* (18. Baskı). Beta Basım Yayım.

Acar, D. ve Tetik, N. (2018). *Genel muhasebe* (16. Baskı). Detay Yayıncılık.

Korkmaz, A., Dulupçu, M. A., Gövdere, B. ve Songur, H. (2013). *İnsani ücret*. İGİAD Yayınları.

Çeviri Kitaplar:

Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). *Kitabın adı* (Baskı Sayısı). (Çevirmenin adının baş harfi. Çevirmenin soyadı, Çev.), Yayınevi, (Orijinal eserin yayın tarihi).

Piketty, T. (2015). *Yirmi birinci yüzyılda kapital* (2. Baskı). (H. Koçak, Çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (Orijinal eserin basım tarihi 2013).

Editörlü Kitaplar:

Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). Bölümün adı. Editörün adının baş harfi. Editörün soyadı (Ed.), *Kitabın adı* içinde (Baskı sayısı, Bölümün sayfa aralığı). Yayınevi.

Eke, E. (2019). Türkiye’de dijital bağımlılığa yönelik politikalar üzerine bir betimleme. H. H. Aygül ve E. Eke (Ed.), *Dijital çocukluk ve dijital ebeveynler: Dijital nesillerin teknoloji bağımlılığı* içinde (s. 207-252). Nobel Akademik Yayıncılık.

Makaleler:

- Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). Makalenin adı. *Derginin adı*, Cilt(Sayı), Sayfa aralığı. <http://doi.org/xx.xxxxxxxx>
- Özkul, G. (2007). Kapitalist sistemin sürükleyici aktörleri: Ekonomik teoride girişimciler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 343-366.
- Oruç, K. O. ve Çolak, M. (2019). Bulanık analitik hiyerarşi prosesi yöntemi ile yem seçimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 10(25), 495-510. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.611033>
- Beyaz, R., Güngör, A. Y. ve Kılıçarslan, Ş. (2021). The effects of banks' internal marketing and market orientation approaches on performance. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(31), 812-825. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.833838>

Tezler:

- Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). *Tez başlığı* [Yüksek Lisans Tezi / Doktora Tezi]. Üniversitenin / Kurumun Adı.
- Sezgin, A. (2014). *Turizm sektöründe konaklama tesisi fiyatlandırmasının mekânsal ve niteliksel belirleyicileri: Antalya Körfezi örneği* [Doktora Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.

Sempozyum/Konferanslar:

- Yazarın Soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). Bildirinin adı. *Sempozyum/Konferans Adı* (Sayfa Aralığı). Sempozyum / Konferansın gerçekleştiği şehir, Ülke.
- Karaatlı, M., Demirci, N., Aksoy, E. ve Ömürbek, N. (2014). Borsa performanslarının çok kriterli karar verme yöntemleri ile karşılaştırılması. *15. Uluslararası Ekonometri, Yöneylem Araştırması ve İstatistik Sempozyumu* (s. 673-689). Isparta, Türkiye.

Araştırma Raporları:

- Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). *Çalışmanın başlığı* (Rapor No. xxx). Yayıncı. İnternet Adresi
- Eliasson, G., Fölster, S., Lindberg, T., Pousette, T. ve Taymaz, E. (1990). *The knowledge based information economy* (IUI Working Paper No. 256). Research Institute of Industrial Economics. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/95060/1/wp256.pdf>

Medya Kaynakları (Film/Video vb.):

- Yapımcının/Konuşmacının Soyadı, Adının baş harfi. (Yıl). *Filmin/konuşmanın adı* [Film / Video / Sesli]. Prodüksiyon şirketi. Varsa İnternet Adresi
- Anadol, R. (2020, Temmuz). *Makine zekası çağında sanat* [Video]. TED Konferansları. https://www.ted.com/talks/refik_anadol_art_in_the_age_of_machine_intelligence?language=tr#t-931
- Forman. M. (Yönetmen). (1975). *One flew over the cuckoo's nest* [Film]. United Artists.

Kanun/Yönetmelik/Uluslararası Sözleşme/Mahkeme Kararları:

- Kanun/Yönetmelik/Uluslararası Sözleşme/Mahkeme adı. (Yayınlanma tarihi). İnternet Adresi
- Çocuk Hakları Sözleşmesi. (1995, 27 Ocak). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22184.pdf>
- Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği. (2016, 20 Nisan). <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/04/20160420-16.htm>

İnternet Kaynakları:

- Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yayınlanma tarihi / Erişim tarihi). *Başlık*. URL adresinden tarihinde alınmıştır.
- Bebbington, J. ve Song, E. (2004). *The adoption of IFRS in the EU and New Zealand*. <http://www.europe.canterbury.ac.nz/> adresinden 14 Temmuz 2008 tarihinde alınmıştır.
- Rekabet Kurumu. (2010). *Rekabet hukukunun esasları*. <http://www.rekabet.gov.tr/index.php?Sayfa=sayfaicerik&icId=53> adresinden 17 Mart 2010 tarihinde alınmıştır.
- Süleyman Demirel Üniversitesi. (2020). *Misyon & vizyon*. <https://w3.sdu.edu.tr/sayfa/5528/misyon-vizyon> adresinden 10 Ocak 2020 tarihinde alınmıştır.
- Gökçe, D. (2019, 19 Temmuz). *Çin'de 1992'den bu yana en düşük büyüme*. Akşam. <https://www.aksam.com.tr/yazarlar/deniz-gokce/cinde-1992den-bu-c2yana-en-dusuk-buyume/haber-990522> adresinden 15 Ocak 2020 tarihinde alınmıştır.

20. Yazım konusunda belirtilmeyen durumlarda bilimsel yazımlarda benimsenen hususlar dikkate alınmalıdır.

PUBLICATION PRINCIPLES

1. Süleyman Demirel University Visionary Journal is an international peer reviewed e-journal and published four times a year in February, May, August and November.
2. Research and review articles on all subjects related to economics and administrative sciences may be submitted to the Journal. The rate of review articles to the total number of articles could not outnumber 25%.
3. No fee is charged from the articles sent to the journal for evaluation or for application.
4. A single author cannot publish two articles in succeeding two volumes or in one year. Therefore those authors who send more than one article to the Journal are accepted to approve the rule.
5. The articles should be written either in Turkish or in English.
6. The articles should be prepared by using the article template to be attained form the web site of the Journal. The articles should be prepared in accordance with the spelling rules and should be uploaded to the DergiPark system. Together with the article(s) the Article Application Form that is signed by all the authors should be uploaded to the system. The authors should add their titles, institutions where they work/study, contact information and Orcid ID information to the system. Those authors who cannot upload their papers through the system may take technical support by e-mailing to vizyoner@sdu.edu.tr.
7. The articles sent to the Journal in order to be published should be prepared by the author(s) in accordance with research and publication ethics. A document of the approval of ethical committee is required from any type of studies that utilise qualitative or quantitative approaches and that necessitate data collection through questionnaires, interviews, focus group studies, observations, experiments, meeting techniques and the date of the study does not change this requirement. For the research made in the article and for clinical and experimental studies on human and animal that necessitate ethics committee approval separate ethics committee approvals should be taken and these approvals should be mentioned in the article and should be documented. In those articles necessitating ethics approval, approval-related information (name of the committee, date and number) should be given in the method part and also in the first/last page of the article. Therefore, in the cases that necessitate ethics committee approval, those articles that do not send these documents would not be evaluated and would be rejected.
8. In the articles submitted to the Journal, the declarations of contribution rate and if any support and thanksgiving, and conflict should be included.
9. An article sent to the Journal follows three stages: pre-control, evaluation and publication stage. After author(s) send(s) the article, the article may be withdrawn through DergiPark system only during the pre-control stage. In other stages, it is impossible for the author(s) to withdraw the article. The process ends with the approval or rejection of the article.
10. The articles sent to the Journal for publication are initially checked in the pre-control stage. The stage is completed at the latest in 30 days following the submission date of the article. In this stage, the article is checked for it compliance with our publication principles, spelling rules, the rules of publication ethics and being scientific. Within the scope of the pre-control three decision may be made: send to the reviewer (evaluation) process, for the article to be sent to the reviewer some alterations should be made, and insufficient for sending to the reviewer and for publishing. If the second decision – for the article to be sent to the reviewer some alterations should be made – is taken, the author(s) has/have 30 days for making the alterations and resend the article. Otherwise, the evaluation process of the article would be terminated and the article would be rejected.
11. The articles sent to the Journal for publication are checked with iThenticate or Turnitin plagiarism software in the pre-control stage. Those articles having a similarity index of more than 20% are rejected without taking to the evaluation process. The plagiarism evaluation of the articles are going to be made by the Journal, hence the author(s) do(es) not need to attach plagiarism report. The authors who submit their papers are accepted to have declared that they do not plagiarize; they accept any sanction caused by any plagiarism; and they admit that the Journal have no responsibility on such situations.
12. Following the pre-control stage, the articles pass to the evaluation stage. In the beginning of the evaluation stage, the articles are inspected by the editorial board or publication board for the quality, originality and scientific contribution and within 10 days at most, the article is sent to the reviewers or is rejected without sending to the reviewers.
13. After the decision that the article may be sent to the reviewers for the evaluation stage, the article is sent at least two reviewers (double blind reviewers) for a control in terms of content and format. No information is given to the authors about the identities of the reviewers or to the reviewers about the owner(s) of the article. The reviewers are requested to make a decision whether they are going to evaluate the article or not within 10 days and if they accept to evaluate the article to finish their evaluation within 30 days and send their evaluation reports. Those reviewers who do not send the reports within the duration are warned and additional time of 10 days may be given for twice at most. In case of not sending the reports event within the additional duration, the article is sent to another new reviewer. If the reviewers need a second or third time evaluation following the first one, the aforementioned durations are initiated from the beginning.

14. In accordance with the evaluation reports from the reviewers, the paper may be published, may be re-sent to the author(s) for correction, or may be rejected. In case of a correction all correction(s) should be made within at the latest 1 months and sent to the Journal. Otherwise, the evaluation process of the article would be terminated and the article would be rejected.
15. If one of the reviews is positive while the other is negative, the editorial board may send the article to the third reviewer or may reject the article in accordance with the reviewer report. Therefore, in order for an article to be published, it should take positive decisions from at least two separate reviewers.
16. Those articles that are found to be sufficient in the evaluation stage are sent to the publication stage. In the publication stage, the articles are included in the publication stage according to the decision of editorial board by taking the date of arrival, type of article and publication language. In this stage, the requests of the authors for their articles to be published earlier are refused whatever the reason of the authors. In this respect, Süleyman Demirel University Visionary Journal do not accept any article for publishing it in a particular volume and the authors may submit articles to the Journal at any time they desire.
17. In the publication stage, when the publication turn comes, the typesetting and layout processes are initiated. After the completion of typesetting and layout processes, the article is sent to the author(s) once more for a last-check. After the return of the author, the articles are checked by the editor for the last time and the publication process of the article is initiated after giving a DOI number to the article. If the author(s) do(es) not return in the determined time duration, the article may be shifted to the following volume or may be published with its last format.
18. The opinions in the articles published in the Journal are not the opinions of the Journal and all the responsibility belongs to the authors. The Journal does not pay any royalties to the author(s) of the articles published.
19. Süleyman Demirel University Visionary Journal is a journal that adopts Open Access policy and accepts that the scientific studies which are evaluated by reviewers in compliance with the definition of Budapest Open Access Initiative (BOAI) would be published through Internet, are accessible, readable, downloadable, duplicable, deliverable, printable, scannable without any financial, legal and technical obstacles and can be referred, indexed, transferred to software as data and can be used for any kind of legal purposes. The authors and copyright owners accept that all the users have the right to access the studies without any fee. The authors whose articles are published by the Journal accept that their studies can be cited under the provisions of the protection of copyrights and Commons Attribution License. All the articles to be published in Süleyman Demirel University Visionary Journal are licenced with [Creative Commons Atif 4.0 Uluslararası Lisansı](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) (CC BY 4.0).
20. The applications of those articles that are not improper in terms of publication principles would not be accepted. The evaluation process of those articles whose deficiencies are noticed later on, would be terminated and the article would be rejected regardless of the stage of the evaluation process.

PUBLICATION ETHICS

In terms of publication ethics Visionary Journal pursues the principles, standards and recommendations of the publication ethics determined by COPE (Committee on Publication Ethics) and ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors). Accordingly, all the articles that do not comply with the accepted standards of ethics are rejected. The rule also applies for those articles that contains discrepancies which are detected after the publication. In the context of publication ethics, all the shareholders are expected to bear the following ethical responsibilities in brief and all the ethical incidences are going to be evaluated in compliance with COPE rules.

Ethical Responsibilities of Authors:

- Authors should send those articles which have not been published elsewhere or which have not been sent anywhere.
- Authors should give references to all the citations in their articles.
- Authors are accepted to declare that the article belongs to themselves, they do not plagiarise, all the responsibilities due to plagiarism belong to themselves and the journal does not have any responsibility in such cases.
- Authors should guarantee that they give scientific contribution to the article and it should be accepted that all the authors of the article have equal responsibility.
- Corresponding author should guarantee that all the co-authors mentioned in the article have an agreement on the publication of the article and on being named as co-authors. All the writers who give crucial contributions to the article should be named as co-authors. Others should be given place in the acknowledgement.
- Authors are responsible for declaring the supporting institutions, financial sources or conflicts of interest.
- In case of necessity authors should give access to the data sets utilised in the articles.
- The authors should prepare the articles to be published in the Journal in accordance with research and publication ethics. For the research made in the article and for clinical and experimental studies on human and animal that necessitate ethics committee approval separate ethics committee approvals should be taken and these approvals should be mentioned in the article and should be documented.

Ethical Responsibilities of Reviewers:

- Any reviewer who is selected for reviewing the article but whose qualifications do not match with the subject of the article and/or to whom the time limitation of the review process is not appropriate should inform the editor and ask for her/his removal from the review process.
- Reviewers are responsible for the concealment of the articles they received and for not using the information attained from the reviewing process for personal interests.
- Reviewers should not share their evaluations reports or information about the article with others and should not directly communicate with the authors without the permission of the editor.
- Reviewers should be intenteve about potential ethical incidences in the article and should present them to the editor. This includes similarities and overlappings with the studies of the reviewer published elsewhere.
- Reviewing should be done objectively. Personal criticisms should be avoided and the evaluations should be constructive, honest and polite.
- Reviewers who may have potential conflict of interest with (at least) one of the authors due to a competitive, collaborative or other types of relationships or connections should inform the editor before accepting the reviewing process.

Ethical Responsibilities of Editorial Board:

- The decision of the selection of articles to be published in the Journal is under the responsibility of the editorial board. The editorial board should carry out the evaluation independent of race, gender, sexual orientation, religious belief, ethnic origin, citizenship or political philosophy. The decision to be made should be based on the accuracy, validity and importance of the article, and its relevance with the scope of the Journal. Legal necessities should also be consulted in cases of slander, copyright infringement and plagiarism.
- The editor or any member of the editorial board should not reveal any information about the article except for the related authors, reviewers, potential reviewers, other editorial consultants and publishers.
- The information in any article presented but not published should not be used in any research of the editor or of the member of the editorial board without express written permission of the authors.

SPELLING RULES

1. The papers should be prepared in A4 paper size with “MS Office - Word 2010” or with a higher version and by utilising the article template of the Journal. The length of the paper should be at least 6,000 words and be no longer than 30 pages with the journal template. The articles must be less than 30 pages with the template. Page margins should be as follows: Top: 5 cm, Bottom: 2.5 cm, Left: 2.5 cm and Right: 2.5 cm.
2. The author(s) information, article additional information and author declarations should be added to the parts declared in the Journal article template in accordance with the Journal rules.
3. Excluding the title page and expended abstract page, the article should be written with “Times New Roman”, 10pt size and single spacing. There should be one space after points and commas. No indents should be used for the paragraphs and 6pt spaces should be left before and after the paragraphs. Between the paragraphs no extra blank lines should be used.
4. In the title page of the article; single spacing and 3nk spacing before and after the paragraph should be used. Turkish and English titles should be 11pt size. Turkish and English abstracts should be 9pt size, between 120 and 200 words and single paragraph. There should be 3 to 5 keywords in Turkish and English. There should be max. 5 JEL (Journal of Economic Literature) codes. For those articles whose language is English, first English versions of title, abstract, keywords and JEL codes should be given and then the Turkish versions should be included.
5. In the article, an extended abstract that is not more than 1 page in accordance with Journal page format and that involves min 700, max 1200 words should be included. The extended abstract should be prepared in English for the articles in Turkish, and in Turkish for the articles in English. The extended abstract should be composed of four sub-headings: purpose and scope, design/methodology/approach, findings, and conclusion and discussion. Each sub-heading should be one paragraph, 9pt size, single spacing, 3nk spacing before and after the paragraph and without any extra spacing between titles.
6. The headings and subheadings should be appeared in 10 font size, bold and left justified and also numbered decimally such as **1., 1.1., 1.1.1., 1.1.2., 1.1.2.1.** The numbering should be initiated from the “Introduction” part and should be continued till the “Conclusion” part. No titles for introduction and result part should be used. All the letters in main headings should be capital; only the first letters of the words in the sub-headings should be capital. No spacing should be made before and after the main and sub-headings. Only in the main headings 12nk spacing before the paragraph, and 6nk spacing after the paragraph should be applied.
7. All the tables and figures in the article should be given centered and in their proper places. All the tables and figures should be numbered in bold (**Table 1., Figure 2.,** etc.) and given titles in normal fonts. The titles should be above the Tables and Figures, should be centered, 10 pt., and only the initial letters should be capital, with a line spacing of 6nk before and after the paragraph. The text inside the Tables and Figures should be written in Times New Roman with 8-9 font sizes and with single spacing. All the visuals such as graphs, charts, maps, drawings and photographs should be specified as Figures. For the Tables only horizontal lines should be preferred, vertical lines should not be used. All the Tables and Figures should fit the aforementioned rules and should be legible. The sources in Tables and Figures should be given under the Table and Figure with 8 font size and 3nkt distance must be set before and after the paragraph. No blank line should be given before and after the Tables and Figures.
8. In those articles written in Turkish comma should be preferred as the decimal point, while point should be preferred in those articles written in English. For thousand separators, point should be used in Turkish articles while comma should be used in English articles. The numbers between 0 and 9 should be written with letters while 10 and larger numbers should be written numerically.
9. The equations, models and formulas in the article should be left justified, all of them should be numbered and the numbers should be written in parentheses and right justified. No blank line should be given before and after the equations, models and formulas.
10. The bulleted texts in the article, should be left justified and 3nk distance must be set before and after the paragraph.
11. If the quotation from a source is less than 40 words, the expressions should be in quotation marks and the study quoted should be cited intext. If the quotation is more than 40 words, the quotation should be given in a new line; 1.25 cm tabbed from left and right, 3nk distance must be set before and after the paragraph and the study quoted should be cited.
12. If the article include any “appendix”, titles (**Appendix 1., Appendix 2.,** etc.) should be given to them and they should be given after the References part.
13. Intext citations, footnotes and reference lists in the papers should be prepared according to American Psychological Association (**APA 7**) style. The intext references should be given with author-date-page method. The explanations should be given at the button of the page as a footnote, as justified, with 8 font size and Times New Roman, single line spacing and 3nk distance must be set before and after the paragraph.
14. Intext citations should include the surname of the author(s), year of the source, and page number, respectively. In the articles written by 2 authors, between the names of the authors “and” should be preferred in articles written in Turkish while “&” should be preferred in English articles. When referring an articles that are written by 3 or more authors, the

surname of the first authors should be written first, and then “vd.” should be used in Turkish articles; “et al.” should be used in English articles.

- **Works by a single author:** (Dulupçu, 2001, p. 28).
 - **Works by 2 authors:** (Acar & Tetik, 2018, p. 60).
 - **Works by 3 or more authors:** (Çarıkçı et al., 2009, p. 55).
 - **Citing more than one source:** (Schumpeter, 1934, p. 66; Wood, 2005, p. 36; Acar & Tetik, 2018, p. 60).
 - **Citing whole source:** (Drucker, 1995).
 - **Reference to secondary sources:** (Freud, 1901, as cited in Bonomi, 1998)
15. If a group including author abbreviations is used, while no abbreviation is used for the first reference, for the following references abbreviations are used. For those groups having no abbreviation, there is no difference between the first and the following references.
- **First reference:** (Süleyman Demirel University [SDÜ], 2022).
 - **Following references to a group including author name abbreviation:** (SDÜ, 2022).
16. If the reference is taken from a web site and the author is known, reference should be made like periodic publications. If the date of the downloaded source is not given, access date should be used. If the date of the downloaded source is not given, date of access should be used. Also if no publisher name is available, use the name of website and data of Access.
- **If the author’s name and publication year is known:** (Bebington & Song, 2004).
 - **If the author’s name and publication year is not known:** (Rekabet Kurumu, 2008).
17. If you are citing more than one work by the same author in the same year, put the letters a, b, c next to the year.
- (Kirzner, 1973a, p. 30).
 - (Kirzner, 1973b, p. 45).
18. In narrative references in which the name of the author is written in the sentence, if the study has 2 authors “ve” should be used in Turkish articles; “and” should be used in English articles. In the studies written by 3 or more authors, first the surname of the first author should be written, then “vd.” and “et al.” should be used in Turkish and English articles, respectively.
- According to Moran (1994, p. 36),
 - Acar and Tetik (2018)
 - Çarıkçı et al. (2009)
19. In the articles, all kind of sources should be included in the References part. All the sources, without discriminating according to the type (thesis, book, article, report etc.), should be sorted alphabetically according to the surname of the authors. The studies of a particular author should be sorted in the References part from the oldest to the newest. Sources should be left justified in the first line, and 1.25 cm tabbed from left in the following lines. For that purpose, in the paragraph preferences “first line” should be adjusted to “hanging” and the value should be adjusted to 1.25 cm. In the References part, the first letter of the name of all publications (article title, book title, chapter title, thesis title etc.) except Journal title should be capital, and the rest of the title should be lower case, if they are not proper name or abbreviation. For the title of a journal, the first letters of all words should be capital. In those studies, written by 2 or more authors, “ve” should be used before the last author in Turkish articles while “comma” and “&” should be used in English articles. The reference page should be prepared according to example shown below.

Books:

Surname, First letter of the name of the author(s). (Year). *Name of the book* (Number of editions). Publisher.

Koçel, T. (2020). *İşletme Yöneticiliği* (18th ed.). Beta Basım Yayım.

Acar, D., & Tetik, N. (2018). *Genel muhasebe* (16th ed.). Detay Yayıncılık.

Korkmaz, A., Dulupçu, M. A., Gövdere, B., & Songur, H. (2013). *İnsani ücret*. İGİAD Yayınları.

Translated Books:

Surname, First letter of the name of the author(s). (Year). *Name of the book* (Number of editions). (First letter of the translator. Surname of the translator, Trans.), Publisher. (The publishing date of the original work).

Piketty, T. (2015). *Yirmi birinci yüzyılda kapital* (2nd ed.). (H. Koçak, Trans.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (Original work published 2013).

Edited Books:

Surname, First letter of the name of the author(s). (Year). Section title. In First letter of the editor. Surname of the editor (Ed.), *Title of the book* (Number of editions, Pages of the section), Publisher.

Eke, E. (2019). Türkiye’de dijital bağımlılığa yönelik politikalar üzerine bir betimleme. In H. H. Aygül, & E. Eke (Ed.), *Dijital çocukluk ve dijital ebeveynler: Dijital nesillerin teknoloji bağımlılığı* (p. 207-252). Nobel Akademik Yayıncılık.

Articles:

Surname, First letter of the name of the author(s). (Year). Title of the article. *Journal title*, Vol(No), Pages. <http://doi.org/xx.xxxxxxxx>

Özkul, G. (2007). Kapitalist sistemin sürükleyici aktörleri: Ekonomik teoride girişimciler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 343-366.

Oruç, K. O., & Çolak, M. (2019). Bulanık analitik hiyerarşi prosesi yöntemi ile yem seçimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 10(25), 495-510. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.611033>

Beyaz, R., Güngör, A. Y., & Kılıçarslan, Ş. (2021). The effects of banks’ internal marketing and market orientation approaches on performance. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(31), 812-825. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.833838>

Thesis:

Surname, First letter of the name of the author(s). (Year). *Thesis title* [Master’s Thesis/ Ph.D. Dissertation]. Name of University / Institution

Sezgin, A. (2014). *Turizm sektöründe konaklama tesisi fiyatlandırmasının mekânsal ve niteliksel belirleyicileri: Antalya Körfezi örneği* [Ph.D. Dissertation]. Süleyman Demirel Üniversitesi.

Symposiums/Congresses:

Surname, First letter of the name of the author(s). (Year). Title of the paper. *Symposiums/Congresses Name* (Pages). The city where the Symposium / Congress is organised, Country.

Karaatlı, M., Demirci, N., Aksoy, E., & Ömürbek, N. (2014). Borsa performanslarının çok kriterli karar verme yöntemleri ile karşılaştırılması. *15. Uluslararası Ekonometri, Yöneylem Araştırması ve İstatistik Sempozyumu* (p. 673-689). Isparta, Turkey.

Research Reports:

Surname, First letter of the name of the author(s). (Year). *Title of the paper* (Report No. xxx). Publisher. Internet address

Eliasson, G., Fölster, S., Lindberg, T., Pousette, T., & Taymaz, E. (1990). *The knowledge based information economy* (IUI Working Paper No. 256). Research Institute of Industrial Economics. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/95060/1/wp256.pdf>

Media Sources (Film/Video et al.):

Surname of the Producer / Speaker, First letter of her/his name. (Year). *The name of the film/speak* [Film / Video / Audible]. Production company. Internet Address (if any)

Anadol, R. (2020, July). *Makine zekası çağında sanat* [Video]. TED Conferences. https://www.ted.com/talks/refik_anadol_art_in_the_age_of_machine_intelligence?language=tr#t-931

Forman. M. (Yönetmen). (1975). *One flew over the cuckoo’s nest* [Film]. United Artists.

Law/Regulation/International Convention/Court Orders:

Name of Law/Regulation/International Convention/Court. (Release Date). Internet Address.

Çocuk Hakları Sözleşmesi. (1995, January 27). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22184.pdf>

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği. (2016, April 20). <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/04/20160420-16.htm>

Internet Sources:

Surname, First letter of the name of the author(s). (Date of publication / Date of access). *Title*. Retrieved from URL

Bebbington, J., & Song, E. (2004). *The adoption of IFRS in the EU and New Zealand*. Retrieved July 14, 2008 from <http://www.europe.canterbury.ac.nz/>

Rekabet Kurumu. (2010). *Rekabet hukukunun esasları*. Retrieved March 17, 2010 from <http://www.rekabet.gov.tr/index.php?Sayfa=sayfaicerik&icId=53>

Süleyman Demirel Üniversitesi. (2020). *Misyon & vizyon*. Retrieved January 10, 2020 from <https://w3.sdu.edu.tr/sayfa/5528/misyon-vizyon>

Gökçe, D. (2019, July 19). *Çin’de 1992’den bu yana en düşük büyüme*. Akşam. Retrieved January 15, 2020 from <https://www.aksam.com.tr/yazarlar/deniz-gokce/cinde-1992den-bu-c2yana-en-dusuk-buyume/haber-990522>

20. For the cases not mentioned in spelling, scientific publication rules will be taken into consideration.

ÖRGÜT İKLİMİNİN DUYGUSAL BULAŞMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BİR ALAN ARAŞTIRMASI*

THE EFFECT OF ORGANIZATIONAL CLIMATE ON EMOTIONAL CONTAMINATION: A FIELD RESEARCH

Prof. Dr. Salih YEŞİL¹

Öğr. Gör. Dr. Sümeyra CEYHAN²

Ayşegül ÖZBAĞIŞ³

ÖZ

Her geçen gün örgüt içerisinde değişen ve gelişen durumlar karşısında birçok yeni kavram ortaya çıkmaktadır. Örgütlerin değişen bu koşullar içerisinde başarılı olmaları için göz önünde bulundurmaları gereken kavramlardan biri de örgüt iklimidir. Örgüt iklimi yönetim uygulamaları içerisinde çalışanların duygu ve düşüncelerini içeren algıdır. Duygusal bulaşma ise kişilerin birbirlerinin yüz ifadesi, jest ve mimikler gibi duyguların birbirini tamamlayan bir düzenektir. Dolayısıyla duygusal bulaşma çalışan kişilerin sözlü ve sözsüz iletişim ipuçlarının karşısındaki kişi tarafından algılanması ve başarı, saygı gibi olumlu sonuçları meydana getiren süreç olarak ifade edilebilir. Bu çalışmada örgüt iklimi konusunun duygusal bulaşma üzerine etkisi araştırılmıştır. Araştırmanın örneklemini Kahramanmaraş'ta 256 belediye çalışanı oluşturmuştur. Veri toplama tekniği olarak anket kullanılmıştır. Anket sonucunda ulaşılan veriler SPSS 23.0 programında güvenilirlik, korelasyon ve regresyon analizleri yapılarak test edilmiştir. Yapılan korelasyon analizi sonuçlarına göre bürokratik örgüt ikliminin olumlu duygular ve olumsuz duygular arasında pozitif bir ilişki olduğu belirlenirken, destekleyici örgüt iklimi ve yenilikçi örgüt ikliminin ise olumlu duygular ve olumsuz duygular arasında negatif anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre bürokratik, destekleyici ve yenilikçi örgüt ikliminin olumlu ve olumsuz duyguları pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir. Yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular teorik ve uygulama bağlamında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Örgüt İklimi, Örgüt İklimi Boyutları, Duygusal Bulaşma.

JEL Sınıflandırma Kodları: M00, M10, M19

ABSTRACT

Every day, many new concepts emerge in the face of changing and developing situations within the organization. One of the concepts that organizations should consider in order to be successful in these changing conditions is the organizational climate. Organizational climate is the perception that includes the feelings and thoughts of the employees within the management practices. Emotional contagion is a mechanism that complements each other's emotions and thoughts such as facial expressions, gestures and facial expressions. Therefore, emotional contagion can be expressed as the perception of verbal and non-verbal communication cues of the working person by another person and the process that creates positive results such as success and respect. In the study, the effect of organizational climate on emotional contagion is investigated. The sample of the research consists of 256 municipal employees in Kahramanmaraş. Questionnaire technique is used as data collection technique. The data obtained as a result of the questionnaire are tested by performing reliability, correlation and regression analyzes in the SPSS 23.0 program. According to the results of the correlation analysis, it is determined that the bureaucratic organizational climate has a positive relationship between positive emotions and negative emotions, while the supportive organizational climate and innovative organizational climate has a negative significant relationship between positive emotions and negative emotions. According to the results of the regression analysis, it is determined that the bureaucratic, supportive, and innovative organizational climate affects positive and negative emotions positively. The findings obtained as a result of the analyzes are discussed in the context of theory and practice.

Keywords: Organizational Climate, Organizational Climate Dimensions, Emotional Contagion.

JEL Classification Codes: M00, M10, M19.

* Bu çalışma için Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Etik Kurulundan E45070/2021-36 sayılı ve 02.07.2021 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

¹ Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, salihyesil@ksu.edu.tr

² Bingöl Üniversitesi, Meslek Yüksek Okulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, sceyhan@bingol.edu.tr

³ Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, aysegulozbagis@gmail.com

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

People continue their lives as social beings since they are born. It has to work in their lives and coexist with people. Therefore, in the quest to make life easier and improve the quality of life, the analysis of human behavior characteristics is of great importance. This importance given to human behavioral characteristics and emotions can be seen in today's organization, in reference to basic behavioral characteristics of humans (Akın, 2004; Gülertekin, 2013). The important thing here is to understand the feelings of the employee. Therefore, emotions are important in terms of understanding the behaviors in the organization as they can affect behaviors in many ways (Özkalp ve Cengiz, 2003). It is not possible to see working life separately from emotions. Within this framework, organizational climate is the perception that includes the feelings and thoughts of the employees within the management practices and is also affected emotionally. Emotions such as facial expressions, gestures and mimics understand each other in the relations of the employees of the organization with each other. Therefore, emotional contagion can be expressed as the perception of verbal and non-verbal communication cues of the working person by the person opposite and the process that creates positive results such as success and respect. In this study, the effect of organizational climate, which is important for the private and public sectors, on emotional contagion was investigated.

Design/methodology/approach:

Questionnaire method, one of the primary data collection tools, was used in this study. The prepared questionnaire was applied to Kahramanmaraş municipality employees. In addition, the universe of the research consists of 1350 employees in Kahramanmaraş Metropolitan Municipality, Onikisubat Municipality and Dulkadiroğlu Municipality. It was determined that 256 questionnaires would be sufficient according to the calculated method to ensure the validity and reliability of the research. survey participants were asked to fill out these forms on a voluntary basis. Since the surveys will be conducted face to face, necessary permissions were obtained from the ethics committee of KSU on 02.07.2021/36. The basic hypotheses created within the scope of the research were tested. SPSS 23.0 statistical program was used to analyze the data.

Findings:

According to the results of the correlation analysis conducted in the study, it was determined that the bureaucratic organizational climate had a negative relationship with positive emotions, while it had a positive significant relationship with negative emotions. It has been determined that the supportive organizational climate has a positive and significant relationship with positive and negative emotions. At the same time, it has been determined that the innovative organizational climate has a positive and significant relationship with positive and negative emotions. According to the results of the regression analysis conducted in the research; It has been determined that the bureaucratic organizational climate affects positive emotions positively. Therefore, "H1: Bureaucratic organizational climate affects positive emotions negatively" was not supported and rejected in this study. It has been determined that the supportive organizational climate affects positive emotions positively. Therefore, "H2: Supportive organizational climate positively affects positive emotions" was supported and accepted in this study. It has been determined that the innovative organizational climate affects positive emotions positively. Therefore, "H3: Innovative organizational climate positively affects positive emotions" was supported and accepted in this study. It has been determined that the bureaucratic organizational climate affects negative emotions positively. Therefore, "H4: Bureaucratic organizational climate affects negative emotions positively" was accepted and supported in this study. It has been determined that the supportive organizational climate affects negative emotions positively. Therefore, "H5: Supportive organizational climate affects negative emotions negatively" was not supported and rejected in this study. It has been determined that the innovative organizational climate affects negative emotions positively. Therefore, "H6: Innovative organizational climate negatively affects negative emotions" was not supported and rejected in this study.

Conclusion and Discussion:

Looking at the results in general; It has been determined that bureaucratic, supportive and innovative organizational climate affects positive emotions positively. While this result is compatible with our expectations in terms of supportive and innovative organizational climate and our hypotheses are supported, the positive effect of the bureaucratic climate on positive emotions has emerged as a result contrary to our expectations (negative effect) and the related hypothesis has been rejected. On the other hand, it has been determined that the bureaucratic, supportive and innovative organizational climate affects negative emotions positively. While this result led to the support of the relevant hypothesis in terms of bureaucratic climate, contrary to expectations (negative effect), supportive and innovative organizational climate positively affected negative emotions and led to the rejection of related hypotheses.

1. GİRİŞ

İş dünyasında yaşanan hızlı ve sürekli gelişme ve değişimler karşısında işletmelerin ayakta kalmaları için büyük çaba göstermeleri gereklidir. Örgütlerin değişim ve gelişime ayak uydurmada en büyük kaynağı çalışanlardır. İnsan kaynağının hedefleri, iş anlayışları, değerleri, hisleri, ihtiyaçları, fikirleri ve davranışları gibi birçok durumu örgüt iklimi konusunu ortaya çıkarmıştır (Gökmen, 2005; Koçel, 2005). Örgüt iklimi çalışanların hal ve hareketlerine yön veren örgüt içi davranışlarını şekillendiren bir durumdur (Karcioğlu ve Aykanat, 2012), diğer bir ifade ile örgüt iklimi bir örgütte çalışan bireylerin, örgütün hedeflerini benimsemeleri, beklenen davranışları göstermeleri, norm ve inançlara uygun ilişkilerde bulunmaları ve örgütün değer yargılarını kabul etmeleri şeklinde ifade edilmektedir (Taymaz, 2003, s. 73).

Örgüt iklimi örgütlerde çıktılarını belirleyicisi olarak önem arz etmektedir. Örgütteki iklim performansı, performans ilişkileri, lider desteği, özerklik ve iş zorluğu, çalışma grubu dayanışması gibi unsurların geri bildirimini sağlamakta, çalışanların performans ve motivasyonunu etkileyerek bireylerin başarısında rol oynamaktadır (Rusu ve Avasilcai, 2014, s. 51-52). Dolayısıyla örgüt içerisinde olumlu iklime sahip bir ortam var ise bu durum da görev yapan iş görenlerin daha fazla performans ortaya koyma eğilimleri vardır. İş görenler kendilerini rahat ve güvende hissettikleri ortamda var olan performanslarını sergilemekte ve bu konuda örgüt içerisindeki diğer bireylere örnek olabilmektedir. Aksi durumda ise buldukları örgüte karşı olumsuz tutum ve davranışlar sergilemekte, örgütsel vatandaşlık davranışları azalmakta ve örgüt içerisinde çalışmaktan hoşnut olmamaktadır (Abraham, 2000).

Örgüt içerisinde oluşan iklimin tüm grup üyelerinin arzu edilen iş tutumlarını sergilemeleri için, her birinin duygu durumları dikkate alınmalıdır. Duygusal olarak insanların karşısındaki kişi ile iletişim kurarak diğerlerinin ne hissettiğini, nelere ihtiyaç duyduğunu veya ne istediğini sosyal sinyallerle incelikli bir şekilde bilerek, daha nazik hale geldiği bir durum olmaktadır (Hughes, 2000, s.6). Dolayısıyla örgüt içerisinde bahsedilecek bir kavram da duygusal bulaşma olabilmektedir. Duygusal bulaşma insanların yüz ifadelerini, hareketlerini ve ses tonlarını, gözlemledikleri diğer kişilerle otomatik olarak taklit edip senkronize ettiği ve böylece duygusal olarak yakınsadığı bir durumdur (Hatfield vd., 1993, s. 97). Diğer bir ifade ile duygusal bulaşıcılık, bireylerin duygularını deneyimlemeyi hedefleyerek başkalarının yüz ifadelerini, seslerini, duruşlarını ve hareketlerini taklit etme ve senkronize etme eğilimlerinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı düşünülen, bireyler arasındaki duyguların otomatik ve bilinçsiz aktarımı olarak tanımlanmaktadır (Johnson vd., 2008, s. 2). Dolayısıyla örgüt içerisinde çalışan kişilerin psikolojik duygu durumlarının performans, iş tatmini, motivasyon, stres gibi birçok durumları diğer çalışma arkadaşlarına da etki edebilecektir. Herhangi bir çalışanın üzgün durumunda oluşan yüz ifadesi veya ses tonunu diğer bir arkadaşına yansıttığında belli olurken herhangi bir mutlu anında oluşan yüz ifadesi ve ses tonunun da diğer bir arkadaşına yansması muhtemel olacaktır. Bu durumda çalışan kişilerin örgüt içerisindeki durumu bulunduğu ortamın iklimini değiştirebilmektedir.

Literatür incelendiğinde, örgüt iklimi konusunda oldukça fazla çalışmanın yapıldığı görülmüştür (Schneider vd., 2011). Bu araştırmalar incelendiğinde genel olarak işgören bağlılığı, iş tatmini, performans, yaratıcılık ve hayal kırıklığı konuları incelenmiştir (Eren ve Çekmecelioğlu, 2002; Çekmecelioğlu, 2007; Patterson vd., 2005). Örgüt iklimi konusunun bu kadar çok araştırılması konunun her zaman değişime açık olmasının yanı sıra kavramın dinamik boyutunu öne çıkarmaktadır (Mok ve Au-Yeung, 2002). Dolayısıyla örgüt ikliminin çalışanların iş tatmini, performans, motivasyon gibi durumlarını etkilediği görülürken duygusal bulaşmanın da işletme içerisindeki çalışanları/yöneticileri etkilediği belirtilmektedir. Bu etki, örgütün duygusal durumunu, motivasyonunu, performansını değiştirebilmektedir (Hatfield vd., 1994; Nadler vd., 2010). Duygusal bulaşma çalışanların davranışlarının nedeni olduğu için örgüt iklimi ile duygusal bulaşmanın birbiri ile ilişki kavramlar olduğu söylenebilir.

Örgüt iklimi konusu farklı yönleri ile incelenmiş ancak duygusal bulaşma ile örgüt iklimi başlığı altında herhangi bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Bu bağlamda araştırmada örgüt ikliminin duygusal bulaşma üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Alan yazında bu değişkenlerin bir arada incelendiği çalışmanın yer almaması, araştırılan bu çalışmanın önemini artırıp, ilgili alanyazına önemli katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda ilgili literatürlerden yola çıkarak çalışmanın birinci bölümünü oluşturan giriş bölümünden sonra, ikinci bölümde örgüt iklimi ve duygusal bulaşma konuları açıklanmıştır. Üçüncü bölümde, örgüt iklimi ve ilişkili hipotezler açıklanırken, dördüncü bölümde, araştırmanın bulgularına, son bölümde de sonuç ve önerilere yer verilmiş olup teori ve uygulama perspektiflerinden tartışılmıştır. Çalışma doğrultusunda elde edilen verilerin örgüt iklimi ve duygusal bulaşma konusunun akademik çalışmalara yol gösterecek nitelikte olduğu düşünülmektedir.

2. TEORİK ÇERÇEVE

Bu bölümde örgüt iklimi ve duygusal bulaşma kavramları teorik olarak ele alınmıştır. Aynı zamanda konu ile ilgili literatür taramaları ve bunun sonucunda kurgulanan hipotezler sunulmuş olup sonuçlar ile ilgili bilgi verilmeye çalışılmıştır.

2.1. Örgüt İklimi Kavramı

Örgüt iklimi hakkında bilgi vermeden önce iklim sözcüğünün ne anlama geldiği hakkında bilgi vermek gerekli görülmektedir. Bu durumda iklim sözcüğü köken olarak Yunanca olduğu ve yönelme anlamı taşıdığı bilinmektedir. İklim değince insanlar sadece bunu ısı, basınç, sıcaklık gibi fiziksel şekilde anlatmanın yanı sıra örgüt içinde veya dışında da bu kelimenin varlığından söz etmek mümkün olmaktadır (Haller, 1971, s. 27; Akt. Büte, 2011, s. 172). 1960'lerde örgüt iklimi kavramı araştırma konusu olarak yer almaya başlamıştır (Halis ve Uğurlu, 2008, s. 103). Örgüt iklimi kavramı benzer veya farklı ifadeler ile tanımlanmaya çalışılmıştır. Büte (2011)'e göre örgüt iklimi bir işletmeye kimlik veren, işletme çalışanları ve yöneticileri tarafından algılanmakta olan ve onların davranışlarını etkileyebilen, örgüte hakim olan özellikler olarak ifade edilirken, Moslehpour vd. (2019)'a göre örgüt iklimi bir örgütte çalışan bireylerin kuralların konulması ve karar alma süreçleri gibi konularda örgütün içsel çalışma sistemlerini ne şekilde algıladıklarını ifade etmektedir. Bu bilgiler ve tanımlamalar ışığında örgüt iklimi kavramı çalışanların bağlı bulunduğu örgüt içindeki çalışma ortamı veya hakim olan havayı algılayış tarzıdır (Hocaniyazov, 2008).

Örgüt iklimi konusu gerek örgüt içerisinde gerek örgüt dışında birtakım sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir. Örgüt iklimi konusu Lewin vd. (1939) tarafından ortaya atılmıştır. Daha sonra örgüt iklimi ile ilgili kapsamlı açıklama Argyris (1958) tarafından bankada yaptığı çalışmada grup dinamiklerini açıklaması ile ortaya çıkarıldığı bilinmektedir. Takip eden yıllar içerisinde örgüt iklimi ile ilgili araştırmaların 1960'lı yıllardan itibaren arttığı ve bir kavram durumuna getirildiği bilinmektedir. Söz konusu değişen zaman içinde örgüt iklimine yönelik tanımlamaların da değiştiği görülmüştür. Örneğin; Altman (2000, s. 31-33) 'a göre "örgüt iklimi, çalışanın bağlı bulunduğu örgütü algılamasını oluştururken bu algılamalar sonucunda çalışanların değer yargılarıyla ilgili bilgiler elde edilmesini sağlamaktır" şeklinde tanımlanırken, Barutçugil (2004, s. 216) ise örgüt iklimini; çalışanların buldukları örgüt içinde nasıl hareket etmeleri gerektiğine ilişkin düşüncelerinden oluşan bir ortamdır. Tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere genel olarak örgüt iklimi örgüt içerisinde yer alan kişilerin örgütün amaçları doğrultusunda hareket ederek örgütün içerisinde yer aldığını algılamaları, inanmaları ve buna uygun şekilde ilişkileri sağlamaları gerekmektedir (Taymaz, 2003, s. 73) şeklinde ifade edilmiştir.

Literatürde örgüt ikliminin özellikleri incelendiğinde; örgüt iklimi çevresel olayları değerlendirerek etik bir organizasyon ortamı sağlar, örgüt içindeki kurallar ve yöntemler kuruluş ile etkileşim içerisinde, organizasyon içindeki süreçler örgütün iklimine göre şekillenir ve sürekliliği vardır, örgüt üyeleri ile örgütsel iklim arasındaki iletişim içerisinde yakın bir ilişki görülmektedir, örgüt çalışanlarının algılarının bir sonucu olarak ortaya çıkabilir, hem özel sektörde hem de kamu sektöründe meydana gelir, örgüt içinde çalışan bireylerin tutum ve davranışlarını etkiler, örgütün yapı tarafı ile yakın etkileşim içerisinde, liderlik tarzından etkilenir, örgüt üyelerinin birbirleri ile olan ilişkilerini şekillendirir, organizasyonun yapısı ve politikaları organizasyonel iklim ile etkileşime girer, hareketleri şekillendirmede bir baskı faktörünü oluşturmaktadır (Kanten ve Ülker, 2013, s. 144; Halis ve Uğurlu, 2008, s. 105; Çağlayan, 2014, s. 4; Moslehpour vd. 2019, s. 3).

2.2. Örgüt İklimi Boyutları

Geçmişten günümüze örgüt iklimine yönelik birçok araştırma yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre örgüt ikliminin tanımlanabilmesi için farklı boyutlarda ele alındığı görülmüştür. Ertekin (1978) bireysel, örgütsel ve çevresel özellikler; Koys ve Decotiis (1991) özerklik, işbirliği, güven, baskı, destek, fark edilme, adalet, yenilikçilik; Zammuto ve Krackover (1991) güven, çatışma, moral, ödüllendirme, değişime direnç gösterme, lider güvenirliliği, günah keçiliği; Litwin ve Stringer (1968) sorumluluk, yapı, ödül, samimiyet, risk, destek, performans standartları, çatışmalar, kimlik şeklinde sınıflandırdığı görülmüştür. Diğer taraftan Kopelman vd., (1968)'nun amaç vurgusu, imkan vurgusu, ödül oryantasyonu, görev desteği, sosyo-duygusal destek olarak açıklarken Goleman (2000), ise örgüt ikliminin esneklik, sorumluluk, standartlar, sadakat şeklinde boyutlandığı belirtilirken Muchinsky (1976) ödüllendirme, risk faktörü, samimiyet, destek, kimlik şeklinde sınıflandırdığı görülmüştür. Bu çalışmada ise örgüt iklimi boyutlarından olan bürokratik iklim, destekleyici iklim ve yenilikçi iklim boyutları aşağıda özet bir şekilde açıklanmıştır.

Bürokratik İklim: Çalışanlar üzerinde üst yönetimin baskısı ve otoritesi var ise burada bürokratik iklimden söz edilebilir. Bürokratik iklim daha çok değişmeyen prosedürler ve kurallar, ast üst hiyerarşisi belli olan, birimler birbirinden ayrılmışsa, iletişim resmi olarak gerçekleştiğinde bürokratik iklimin hakim olduğu söylenilebilir (Keskin vd., 2016, s. 36). Ancak bürokratik örgüt yapısının sert kurallara dayalı olması gerekmez, “esneklik” de söz konusu olmaktadır. Bu esneklik resmi olmayan etkileşimlerde söz konusudur (Bilir, 2005, s. 30). Dolayısıyla bürokratik örgüt iklim yapılarında ilişkiler samimi olmak yerine emir komuta şeklinde sürdürülmektedir.

Destekleyici Örgüt İklimi: Çalışanlar yöneticilerinden gördükleri ilgi, sevgi, yardımlaşma, ödüllendirme gibi algıladıkları destek ölçüsünde işinden memnun olmalarını sağlar ve bu durum örgüt iklimini olumlu etkiler. Bu nedenle çalışanların örgüt iklimini ne denli destekleyici olarak algıladıkları önem arz etmektedir (Süral Özer vd., 2013, s. 439). Bireyler, örgüt tarafından desteklendiklerinde sorumluluk almaktan kaçmazlar ve kendilerine verilen görevleri gerektiği gibi yaparak çalışan davranışlarını ortaya koyarlar. Bu doğrultuda çalışan örgüt amaçlarını benimseyerek ona göre davranırlar (Ay ve Çelik, 2003, s. 448). Sonuç olarak bu iklimde örgüt içindeki ilişkiler dostluk, güven, dayanışma gibi çalışanları sosyalleştiren ve özgürleştiren ilişkilere dayalıdır (Ural, 2014, s. 147).

Yenilikçi Örgüt İklimi: Çalışanların bu iklim içerisinde kendilerini görebilmeleri için özgürlük ortamını algılayabilmeleri ve yüksek düzeyde bağlılık göstermeleri gerekmektedir (Şen ve Yaşlıoğlu, 2010:102). Çalışanların örgüte bağlılık göstermesi fikirlerini de açıklamasında özgür olmalarını sağlayarak değişimi ortaya çıkartacaktır. Bu durumda değişimi sağlayabilen ve çalışanların fikirlerini özgürce savunabildiği harekete geçebildiği örgüt iklimleridir (Chen ve Huang, 2007, s. 105-106).

2.3. Duygusal Bulaşma

Duygusal bulaşma kavramını tam olarak anlayabilmek noktasında, öncelikle duygu kavramını açıklığa kavuşturmak gerekmektedir. Duygular insanların düşünce, tutum, davranışlarının ve diğer bireylerle kurduğu iletişimde önemli bir etkiye sahiptir. Duygular, belli bir durum sonucunda meydana gelen içsel ve davranışsal yapılandırılmış izlenimlerdir (Kervancı, 2008). Duygular kişilerin yaşamlarında pek çok durumun belirleyicisi olmaktadır. Ayrıca duygular insanların yaşamları içerisinde ilişkileri düzenler (Töremen ve Çankaya, 2008, s. 34), iş yaşamında motivasyon düzeyleri çalışanın çabasını olumlu veya olumsuz şekilde etkileyebilmektedir (Kozak ve Genç, 2014, s. 88-89). Dolayısıyla duygular insanlar arasında iletişimi sağlamanın yanı sıra insanların kararlarını, davranışlarını ve ilişkilerini etkilediği için insan duygu ve ilişkilerinin belirleyicisi olmaktadır (Goleman, 2015, s. 30). Bu durumda insanlar duyguları ve sözsüz bir şekilde iletişim kurduklarının farkına varmaya başlamışlardır. Duygusal bulaşma kavramı ise Elaine Hatfield tarafından ilk defa 1994’de ortaya atılmıştır. Hatfield (1993, s. 96-99)’e göre duygusal bulaşıcılık, insanların yüz ifadelerini, hareketlerini ve ses tonlarını, gözlemledikleri diğer kişilerle otomatik olarak taklit edip senkronize ettiği ve böylece duygusal olarak yakınsadığı bir süreç olarak ifade edilmektedir. Doherty (1997)’e göre, duygusal bulaşma, kişinin duygusal olarak yaşamış olduğu ürettiği psikofizyolojik, bilişsel, davranışsal ve sosyal bir durumdur şeklinde tanımlanmaktadır. Diğer bir tanımlama ise bireylerin etkileşimleri sırasında duyguları başkalarından “yakalayabilmeleri” süreci “duygusal bulaşıcılık” olarak ifade edilmektedir (Snaebjornsson ve Vaiciukynaite, 2016; Visser vd., 2013, s. 174). Duyguların bulaşmasında iki aşama söz konusudur. İlk aşama insanların karşısındaki kişinin duygularını istemsiz bir şekilde anlaması, ikinci aşama ise kişinin sesinden, jest ve mimiklerinden duygularının anlaşılması mümkün olabilmektedir (Neumann ve Strack, 2000).

Birbirleri ile iletişim halinde olan kişilerin duygu durumlarının bulaşıcı olabileceği ve kişilerin yaşamış olduğu duygu durumlarının başka kişileri olumlu veya olumsuz şekilde etkileyebileceği düşünülmektedir (Doherty, 1997). Örneğin, kişi ağladığı zaman diğer kişide aynı duyguyu hissedebilir. Dolayısıyla bir kişinin bir ortamda yaşamış olduğu duygu durumu (jest ve mimikler, ses tonu, beden dili vb.) kişi farkında olmasa da diğer kişiye bulaşabilir (Akın vd., 2015, s. 98).

Duygusal bulaşmanın boyutları ile ilgili literatür incelendiğinde duyguların olumlu ve olumsuz olmak üzere ikiye ayrıldığı görülmüştür. İlk olarak olumlu duygular içerisinde kişinin sevinçli, hareketli ve kendini iyi hisseden duygular oluştururken aksi durumda üzgün, iyi olmayan bakış açısına neden olan duygular olumsuz duygular olarak ifade edilmektedir (Yıldırım ve Akın, 2018, s. 433). Ayrıca duygusal bulaşıcılıkta olumsuz duyguların insanları etkileme sıklığı, olumlu duyguların etkilemesinden fazladır (Hatfield vd., 1994). Bu duygusal bulaşıcılığı örgüt içerisinde değerlendirdiğimiz zaman çalışan kişilerin kendilerinde olan duygusunu karşısındaki kişiye bulaştırması ile bu bulaşma sonucunda kişilerin duygusal durumu, motivasyonunu, performansını ve örgütsel bağlılığı değiştirebilmektedir (Hatfield vd., 1994; Nadler vd., 2010). Bu nedenle kişiler duygusal bulaşıcılığı bilmeleri ile kendilerini olumsuz olarak etkileyecek durumların farkında olarak moral, motivasyon ve performansını olumlu yönde yükselmesini sağlayabilecektir (Limon, 2019).

2.4. Değişkenler Arası İlişkiler ve Hipotezlerin Geliştirilmesi

İşletmeler açısından önem taşıyan konulardan birisi de örgüt iklimi olmaktadır. Çünkü örgüt iklimi konusu işletme ve çalışanlar açısından birtakım sonuçlar ortaya çıkartabilmektedir. Bu açıdan örgüt iklimi örgütsel desteğin şekli ve seviyesini oluşturmanın yanı sıra örgütün şeffaflığı ve netliği, yönetim biçimi, üyeler arasında çatışma, otonomi ve ilişkilerin niteliğini belirlemektedir (Gül, 2012, s. 34). Aşağıda örgüt iklimi konusu ve sonuçlarına yönelik birtakım değerlendirmelere yer verilmiş, sonrasında ise çalışmada belirlenen hipotezler açıklanmıştır.

Günümüz örgütlerinde kazanç sağlamanın etkenleri arasında en önemli kaynakların; para, strateji, makine ve malzemeler olarak bilinse benzeri olmayan en önemli kaynağın insan olduğu söylenebilmektedir. Bu durumda katkı sağlayacak faktörlerden birisi de örgüt içerisinde çalışan kişilerin duygusal bulaşma durumlarının farkında olmasını sağlamalarıdır (Limon, 2019). Çünkü örgüt içerisinde çalışan kişilerin duygusal durumu kişilerin motivasyonunu, performansını ve örgütsel bağlılığını etkileyerek çalışan hakkında bilgi vermektedir (Hatfield vd., 1994; Nadler vd., 2010). Bir diğer ifade ile örgüt ortamında meydana gelen herhangi bir durumun kişilerin çalışma istekliliğinde duyguların etkisini görmek mümkündür (Turhan ve Çetinsöz, 2019, s. 274). Ayrıca olumsuz duyguların duygusal bulaşma düzeyini artırdığını bilinmektedir (Barsade, 2002). Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde duygusal bulaşma konusu ile ilgili çok fazla çalışmanın olmadığı belirlenmiştir.

Bu çalışmada, bu yönde bir özellik göstermekte olup örgüt ikliminin duygusal bulaşma üzerindeki etkisi incelenmektedir. Literatür incelendiğinde örgüt iklimi ile ilgili birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir (James ve Jones 1974; Field vd., 1982; Glick 1985; Aytaç 2003). Özellikle örgüt ikliminin çalışanlar ile ilgili iş doyumu (Çetinkanat, 1988), işten ayrılma (Çekmecelioğlu, 2007), örgütsel bağlılık (Yüceler, 2009), performans (Tutar ve Altınöz, 2010), motivasyon (Gök, 2009), duygusal emek (Eröz, 2014), işe yabancılaşma (Aşık, 2018), liderlik (Emeksiz, 2003), stres (Küçüksarı, 2012), memnuniyet ve performans (Prichard ve Karasick, 1973) gibi birçok konu üzerinde etkileri ve ilişkileri incelenmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde ilgili literatürde örgüt iklimi konusu farklı yönleriyle araştırılmış ve araştırılmaya da devam etmektedir. Bu bilgiler ışığında kişilerin örgüt içerisinde veya dışında duygusal bulaşmanın üzerinde durulması gereken konulardan birisi olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada ise örgüt ikliminin duygusal bulaşıcılık üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Ancak örgüt ikliminin duygusal bulaşıcılık üzerine etkisine yönelik herhangi çalışmaya rastlanılamamıştır. Yukarıda belirtilen teorik bilgiler ve alan çalışmalarının incelenmesi sonucunda örgüt ikliminin belediye çalışanlarının duygu durumlarının çalışmasına etkisi olduğu düşünülerek aşağıda yer alan hipotezler oluşturulmuştur;

Hipotez 1: Bürokratik örgüt iklimi olumlu duyguları negatif yönde etkiler.

Hipotez 2: Destekleyici örgüt iklimi olumlu duyguları pozitif yönde etkiler.

Hipotez 3: Yenilikçi örgüt iklimi olumlu duyguları pozitif yönde etkiler.

Hipotez 4: Bürokratik örgüt iklimi olumsuz duyguları pozitif yönde etkiler.

Hipotez 5: Destekleyici örgüt iklimi olumsuz duyguları negatif yönde etkiler.

Hipotez 6: Yenilikçi örgüt iklimi olumsuz duyguları negatif yönde etkiler.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın bu kısmında; çalışmanın amacı ve kapsamı, çalışma aşamasında ortaya çıkan sınırlılıklar, araştırmanın yöntemi, evreni ve örnekleme, modeli belirtilmiştir.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Araştırmanın amacı; örgütsel iklimin duygusal bulaşma üzerindeki etkisini araştırmaktır. Belirlenen amaçlara ulaşmak için çalışma bir alan araştırması ile desteklenmiştir. Araştırmanın evrenini Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi, Onikişubat Belediyesi ve Dulkadiroğlu Belediyesi masa başı çalışanları oluşturmaktadır.

3.2. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma dönemi içerisinde karşılaşılan sınırlılıkların en önemlisi çalışmanın yapılacağı dönemde salgın hastalık (COVID-19) yaşanmasıdır. Yaşanılan bu salgın her alanda etkili olduğu gibi yapılan çalışmalar içinde bir sınırlılık oluşturmuştur. Özellikle salgın döneminde sınırlama ve kısıtlamaların getirilmesi ve belirli bir zaman esnek çalışma şeklinde mesailerin oluşturulması anket yapılmasını sınırlandırmıştır. Diğer bir sınırlılık ise çalışmanın

sadece Kahramanmaraş'ta bulunan belediyelere uygulanması ve çalışmanın sadece gönüllü olan kişilere uygulanması ve zorunlu kılınmaması diğer bir sınırlılığı oluşturmuştur.

3.3. Araştırmanın Yöntemi, Evreni ve Örneklemi

Araştırmada veri toplama yöntemlerinden biri olan anket formu tekniğinden yararlanılmıştır. Anket formu üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışanların demografik özelliklerine yönelik ifadeler yer alırken ikinci bölümde örgüt iklimi, üçüncü bölümde duygusal bulaşma ile ilgili sorular yer almaktadır. Bu sorulara verilen cevapları ölçebilmek için 5'li Likert ölçeği (1=kesinlikle katılmıyorum, 2=katılmıyorum, 3=kararsızım, 4=katılıyorum, 5=kesinlikle katılıyorum) kullanılmıştır. Anket formlar çalışanlar ile yüz yüze yapılmıştır. Ayrıca araştırmanın evrenini Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi, Onikişubat Belediyesi ve Dulkadiroğlu Belediyesi'ndeki 1350 çalışan oluşturmaktadır. Ayrıca araştırmanın evrenini 1350 kişi oluşturmaktadır. Çalışmada ise 280 anket formu dağıtılmış, ancak anketlerden 24 anket eksik ve hatalı doldurulduğu için çalışmada kullanılmamıştır. Tesadüfi örneklem yoluyla seçilerek uygulanan anket çalışmasının sonunda kullanılabilir anket sayısı 256'dır. Araştırmanın örneklem büyüklüğüne ilişkin alan yazında farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu çalışmada güvenilir faktör yüklerinin oluşmasında Kline (1994, s. 73) tarafından belirtilen 200 örneklemin yeterli olacağı görüşü benimsenmiştir.

Araştırmada kullanılan ölçekler ise şunlardır;

Örgüt İklimi Ölçeği: Bilir'in (2005) "Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü'nün Örgüt İklimi ve Çalışanların Katılımla İlgili Algılamaları" adlı doktora çalışmasında alınan ölçek uygulanmıştır. Anket Beşli Likert'e uygun oluşturulmuştur. Bu ankette "Kesinlikle Katılmıyorum", "Katılıyorum", "Kararsızım", "Katılmıyorum" "Kesinlikle Katılıyorum" arasında değerlendirmiştir.

Duygusal Bulaşma Ölçeği: Doherty (1997) tarafından geliştirilmiş olup 2 boyut şeklinde belirtilen ölçek çalışmada kullanılmıştır. Ayrıca Türkçe geçerlilik ve güvenilirliği Aydemir (2016) tarafından yapılmış olan ölçek çalışmada kullanılmıştır.

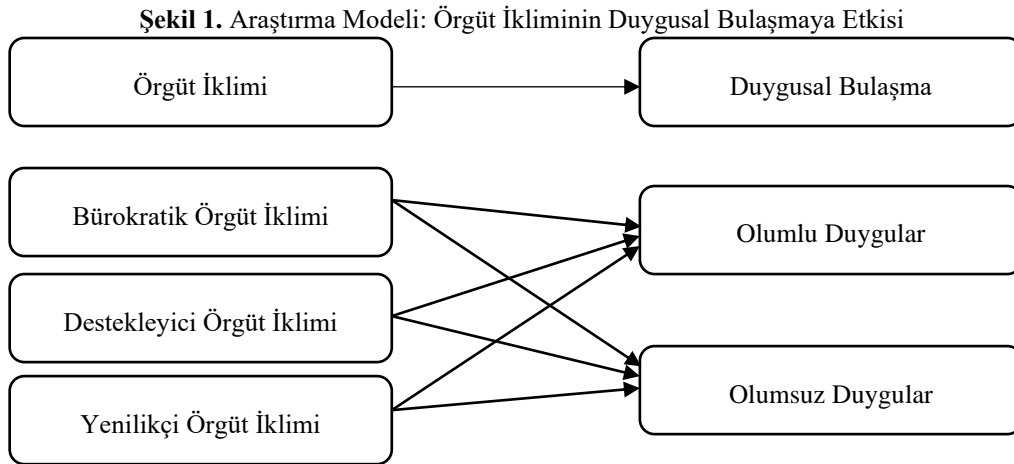
3.4. Araştırmanın Analizleri

Çalışmada, korelasyon ve regresyon analizleri için SPSS 23.0 programından yararlanılmıştır.

3.5. Araştırma Etiği

Bu araştırmanın anket formları uygulanmadan önce, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul Başvuru Formu doldurulmuş ve 26.07.2021/E.45070/36 raporlu Etik Kurul izni alınmıştır.

Araştırmada örgüt ikliminin duygusal bulaşmaya etkisi şekil 1'de gösterilmiştir.

3.6. Araştırmanın Bulguları

Bu kısımda araştırmaya yönelik bulgular yer almaktadır. Çalışmada ilk olarak güvenilirlik analizi yapılmış daha sonra demografik sonuçlara ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

3.6.1. Demografik Bulgular

Tablo 1. Personellerin Demografik Özelliklerine Göre Dağılımları

Değişkenler	Kategoriler	N	%
Cinsiyet	Erkek	153	59,8
	Kadın	103	40,2
Medeni Durum	Evli	147	57,4
	Bekar	109	42,6
Yaş Aralığı	25 ve altı	29	11,3
	26-30	67	26,2
	31-35	64	25,0
	36-40	58	22,7
	41-45	27	10,5
	46 ve üzeri	11	4,3
Eğitim Durumu	Lise	53	20,7
	Önlisans	71	27,7
	Lisans	105	41,0
	Yüksek Lisans	27	10,5
Kurumdaki Hizmet Süreniz	1 yıldan az	44	17,2
	1-5 yıl	85	33,2
	6-10 yıl	70	27,3
	11-15 yıl	44	17,2
	16 yıl ve üzeri	13	5,1
Aylık Gelir	3000-3500 TL	48	18,8
	3501-4000 TL	61	23,8
	4001-5000 TL	104	40,6
	5001 ve üzeri TL	43	16,8

Katılımcıların cinsiyet durumlarına bakıldığında; 103 katılımcıyı kadınların (%40,2) ve 153 katılımcıyı erkeklerin (%59,8) oluşturduğu görülmüştür. Belirlenen verilere göre katılımcıların çoğunluğunun erkeklerden oluştuğu görülmektedir. Çalışanların medeni durumları ise 147 çalışanın (%57,4) evli ve geriye kalan 109 çalışanın (%42,6) ise bekar olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan belediye çalışanlarının yaş durumları değerlendirildiğinde 25 ve altı yaş aralığıyla 29 kişi (%11,3), 26-30 yaş aralığıyla 67 kişi (%26,2), 31-35 yaş aralığıyla 64 kişi (%25,0), 36-40 yaş aralığıyla 58 kişi (%22,7), 41-45 yaş içinde yer alan 27 kişi (%10,5) ve 46+ yaş aralığıyla 11 kişi (%4,3) belirli yaş aralıklarına içinde yer aldıkları göstermiştir. Yine araştırmaya katılan çalışanların eğitim durumlarına göre; yüksek lisans eğitimi içinde yer alan 27 belediye çalışanı (%10,5) örneklemin en küçük grubunu meydana getirmiştir. Ayrıca lisans eğitim durumuna sahip olan 105 belediye çalışanı (%41,0) ise örneklemin en büyük grubunu oluşturmuştur. Başka bir inceleme ise araştırmaya katılan 256 belediye çalışanın çalışma süreleri değerlendirildiğinde 1 yıldan az süreyle 44 kişinin (%17,2) 1-5 yıl süreyle 85 kişinin (%33,2), 6-10 yıl süreyle 70 kişinin (%27,3), 11-15 yıl süreyle 44 kişinin (%17,2) ve 16+ yıl süreyle 13 kişinin (%5,1) çalışma süresine göre dağılımları belirlenmiştir. Son olarak ise çalışanların aylık gelir durumları incelendiğinde 5001 ve üzeri gelir durumuna sahip olan 43 belediye çalışanı (%16,8) örneklemin en küçük grubunu meydana getirmiştir. Ayrıca 4001-5000 gelir durumuna sahip olan 104 belediye çalışanı (%40,6) ise örneklemin en büyük grubu içerisinde yer almaktadır.

3.6.2. Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Güvenilirlik Analizleri

Aşağıdaki tabloda çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliğine ilişkin veriler belirtilmiştir. Cronbach Alpha değerlerine göre bürokratik örgüt iklimi (,717), destekleyici örgüt iklimi (,829), yenilikçi örgüt iklimi (,800), olumlu duygular (,843) ve olumsuz duygular (,865) olarak belirtilmiş ve bu değerlerin Özdamar (1999)'ın belirtmiş olduğu değerlere göre güvenilir olduğu belirtilmektedir.

Tablo 2. Ölçeklere İlişkin Soru Adetleri ve Cronbach's Alpha Katsayıları

Değişkenler	Madde Sayısı	Alpha Katsayısı
Bürokratik örgüt iklimi	17	,717
Destekleyici örgüt iklimi	17	,829
Yenilikçi örgüt iklimi	16	,800
Olumsuz Duygular	9	,843
Olumlu Duygular	6	,865

4. ARAŞTIRMANIN TEMEL BULGULARI

Çalışmada örgüt iklimi ile duygusal bulaşma arasındaki ilişkiyi belirlemek için öncelikle korelasyon analizi yapılmış daha sonra etkiyi belirlemek için ve hipotezleri test etmek amacıyla regresyon analizi yapılmıştır. Bu bilgilere ilişkin sonuçlar aşağıda belirtilmiştir.

Tablo 3. Korelasyon Analizi Tablosu

Değişkenler	Ort.	S.S	1	2	3	4	5	6	7	8
Bürokratik örgüt iklimi	3,6365	,52448	1 256							
Destekleyici örgüt iklimi	3,6841	,57250	,669**	1 256						
Yenilikçi örgüt iklimi	3,7461	,59325	,464**	,582**	1 256					
Olumsuz Duygular	3,7826	,60717	,463**	,513**	,552**	,876**	1 256			
Olumlu Duygular	3,7383	,70974	,427**	,483**	,506**	,547**	,740**	1 256		

Tablo 3'teki korelasyon analizi sonuçlarına göre; Bürokratik örgüt ikliminin olumlu duygular ($r=,427;p<0,01$) ile negatif anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu belirlenirken olumsuz duygular ($r=,463;p<0,01$) ile de pozitif anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu belirlenirken, destekleyici örgüt iklimi ile olumlu duygular ($r=,483;p<0,01$) ve olumsuz duygular ($r=,513;p<0,01$) arasında pozitif anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Yenilikçi örgüt ikliminin ise olumlu duygular ($r=,506;p<0,01$) ve olumsuz duygular ($r=,552;p<0,01$) ile pozitif anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Çalışmanın hipotezlerini test etmek için çoklu regresyon analizi yapılmış ve sonuçlar aşağıda belirtilmiştir.

Araştırmada "H1: Bürokratik örgüt iklimi olumlu duyguları negatif yönde etkiler.", "H2: Destekleyici örgüt iklimi olumlu duyguları pozitif yönde etkiler." ve "H3: Yenilikçi örgüt iklimi olumlu duyguları pozitif yönde etkiler" hipotez sonuçları Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4. Örgüt İkliminin Olumlu Duyguları Etkilemesine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Model	Standartlaşmamış Katsayılar		Standartlaşmış Katsayılar	t	p	F	R ²	ΔR ²
	B	Standart Hata	Beta					
Sabit	,716	,291		2,460	,015			
Bürokratik Örgüt İklimi	,195	,095	,144	2,046	,042	39,787	,321	,313
Destekleyici Örgüt İklimi	,246	,095	,198	2,584	,010			
Yenilikçi Örgüt İklimi	,388	,077	,324	5,041	,000			

Bağımlı Değişken: Olumlu Duygular

Tablo 4 incelendiğinde bürokratik örgüt iklimi, destekleyici örgüt iklimi ve yenilikçi örgüt ikliminin olumlu duyguların %32,1'ini açıkladığı görülmektedir. Yapılan regresyon analizi sonucunda bürokratik örgüt ikliminin ($\beta=,144$; $p<0,05$), destekleyici örgüt ikliminin ($\beta=,198$; $p<0,05$) ve yenilikçi örgüt ikliminin ($\beta=,324$; $p<0,05$) olumlu duyguları pozitif etkilediği belirlenmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda “H1” hipotezi desteklenmezken, “H2” ve “H3” hipotezleri desteklenmiştir.

Araştırmada “H4: Bürokratik örgüt iklimi olumsuz duyguları pozitif yönde etkiler.”, “H5: Destekleyici örgüt iklimi olumsuz duyguları negatif yönde etkiler.” ve “H6: Yenilikçi örgüt iklimi olumsuz duyguları negatif yönde etkiler” hipotezleri ile ilgili sonuçlar Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5. Örgüt İkliminin Olumsuz Duyguları Etkilemesine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Model	Standartlaşmamış Katsayılar		Standartlaşmış Katsayılar	t	p	F	R ²	ΔR ²
	B	Standart Hata	Beta					
Sabit	,897	,239		3,757	,000			
Bürokratik Örgüt İklimi	,195	,078	,168	2,491	,013	50,558	,376	,378
Destekleyici Örgüt İklimi	,200	,078	,188	2,561	,011			
Yenilikçi Örgüt İklimi	,373	,063	,364	5,909	,000			

Bağımlı Değişken: Olumsuz Duygular

Tablo 5 incelendiğinde bürokratik örgüt iklimi, destekleyici örgüt iklimi ve yenilikçi örgüt ikliminin olumsuz duyguların %37,6’sını açıkladığı görülmektedir. Yapılan regresyon analizi sonucunda bürokratik örgüt ikliminin ($\beta=,168$; $p<0,05$), destekleyici örgüt ikliminin ($\beta=,188$; $p<0,05$) ve yenilikçi örgüt ikliminin ($\beta=,364$; $p<0,05$) olumsuz duyguları pozitif etkilediği belirlenmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda “H4” desteklenirken “H5” ve “H6” hipotezleri desteklenmemiştir.

5. SONUÇ

Çalışanların örgüt içi durumlarının nasıl sonuçlar yaratacağı kurum içerisinde önem arz etmektedir. Bu durum örgüt içerisinde çalışanların davranışlarının diğer çalışanlara karşı duygu ve davranışlarını doğrudan etkileme durumunu ortaya çıkarmaktadır. Bu durum çalışanların örgütün iş ortamına ilişkin algıları olarak tanımlanmakla birlikte içinde buldukları çalışma durumlarını, örgütten edindikleri bilgiler gibi birçok yol ile örgüte ilişkin bilgilere ulaşılır. Bireyler, iklimi iş yönelimli, yenilik yönelimli, ya da destekleyici olarak algılayabilirler. Bireyin iklime ilişkin bu ve buna benzer algıları, örgüte ait değişkenlere bağlı olarak farklılaşacaktır (Schneider ve Snyder, 1975, s. 318). Dolayısıyla örgütte oluşan çeşitli durumlar içerisinde kişiler tek bir çeşit duygu durumu barındırmamaktadır (Demir, 2021). Bu çerçevede; örgütte duyguların önemi ve işlevleri, duyguları algılama ve doğru betimleme, örgüt iklimi gibi kavramlar ele alınarak çalışma yaşamıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kavramlardan yola çıkılarak örgüt iklimi açısından anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada ise örgüt iklimi ve duygusal bulaşma konuları ele alınmıştır. Çalışmada örgüt iklimi ve boyutlarının duygusal bulaşma ve boyutları üzerine etkisi incelenmiştir. Ulusal ve uluslararası literatürde bu konuyla ilgili çalışmalara rastlanılmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın yapılmasının özgünlük açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca çalışma, Kahramanmaraş’ta belediye çalışanları üzerinde yapılmıştır. Veri toplama tekniği olarak anket formundan yararlanılmış ve belirlenen hipotezleri test etmek için SPSS 23.0 istatistik programından yararlanılmıştır. Bu

noktadan hareketle alan çalışmasında yapılan analizler sonucunda ulaşılan bulgular aşağıda ele alınıp bilgi verilmiştir.

Çalışmada yapılan korelasyon analizi sonuçlarına göre bürokratik örgüt ikliminin olumlu duygular ile pozitif yönde ilişkiye sahip olduğu belirlenirken olumsuz duygular ile de pozitif yönde anlamlı düzeyde ilişki olduğu belirlenmiştir. Destekleyici örgüt ikliminin olumlu duygular ve olumsuz duygular ile pozitif anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Aynı zamanda yenilikçi örgüt ikliminin olumlu duygular ve olumsuz duygular ile pozitif anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Sonuçlara genel olarak bakıldığında; bürokratik, destekleyici ve yenilikçi örgüt ikliminin olumlu duyguları pozitif etkilediği belirlenmiştir. Bu sonuç destekleyici ve yenilikçi örgüt iklimi açısından beklentiyle uyumlu iken ve hipotezler desteklenirken, bürokratik iklimin olumlu duyguları pozitif etkilemesi beklentinin (negatif etki) aksine bir sonuç olarak ortaya çıkmış ve ilgili hipotez reddedilmiştir. Diğer taraftan bürokratik, destekleyici ve yenilikçi örgüt ikliminin olumsuz duyguları pozitif etkilediği belirlenmiştir. Elde edilen bu sonuç bürokratik iklim açısından ilgili hipotezin desteklenmesine yol açarken, beklenenin (negatif etki) aksine olarak destekleyici ve yenilikçi örgüt iklimi olumsuz duyguları olumlu etkilemiş ve ilgili hipotezlerin reddedilmesine yol açmıştır.

Elde edilen sonuçların karşılaştırılması ve tartışılması açısından ilgili literatüre bakıldığında daha önce yapılmış benzer herhangi bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Her ne kadar ele alınan değişkenler ayrı ayrı başka değişkenlerle ele alınmış ve incelenmiş olsa da bu iki değişkenin birlikte ele alındığı çalışmaya rastlanılmadığından çalışma bu farklılığıyla literatüre katkı sağlamaktadır. Bilhassa psikoloji alanında önemli ve dikkat çeken bir kavram olan duygusal bulaşmanın örgüt iklimi bağlamında ele alınması çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Zaman içerisinde benzer değişkenlerin kullanıldığı, analizlerin yapıldığı ve farklı yöntemlerin kullanıldığı araştırmalar çoğaldığı takdirde bu tür karşılaştırmaların yapılması mümkün olacağından elde edilen sonuçların genelleştirilmesi de mümkün olacaktır. Özellikle daha önce bu konuları ele alan çalışmaların olmayışı bu yönde çalışmaların yapılmasını teşvik edecektir. Araştırmacıların ileride yapacakları incelemelerde belirtilen hususları dikkate almaları örgüt iklimi ve duygusal bulaşma konularının açıklanması açısından ilgili literatürün gelişmesine büyük oranda katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Çalışmaya birinci yazar %40, ikinci yazar %30 ve üçüncü yazar %30 oranında katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Abraham, R. (2000). Organizational cynicism. genetic. *Social and General Psychology Monographs*, 126(3), 269-292.
- Akın, A., Uysal, R. ve Akın, Ü. (2015). Duygusal bulaşma ölçeğinin Türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirliği. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2).
- Akın, M. (2004). *İşletmelerde duygusal zekanın üst kademe yöneticiler ile astları arasındaki çatışmalar üzerindeki etkileri* [Doktora Tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Altman, R. (2000), Understanding organizational climate: Start minimizing your workforce problems. *Water Engineering and Management Journal*, 147(6), 31-33.
- Argyris, C. (1958). Some problems in conceptualizing organizational climate: A case study of a bank. *Administrative Science Quarterly*, 2(4), 501-520.
- Aşık, N. A. (2018). Örgüt iklimi ve işe yabancılaşma ilişkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 29-41.
- Ay, Ü. ve Çelik, C. (2003). Çalışanların örgüt ve yönetsel uygulamalar ile ilgili algılamaları. *11. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, Afyonkarahisar, Türkiye.

- Aydemir, A. (2016). *Susceptibility to emotional contagion in health organizations: Impact on organizational commitment and intention to stay* [Doktora Tezi]. Boğaziçi Üniversitesi.
- Aytaç, S. (2003). Çalışma psikoloji alanında yeni bir yaklaşım, örgütsel sağlık. *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 5(2).
- Barsade, G. (2002). The ripple effect: emotional contagion and its Influence on group behavior. *Administrative Science Quarterly*, 47(4), 644-675.
- Barutçugil, İ. (2004). *Stratejik insan kaynakları yönetimi*. Kariyer Yayınları.
- Bilir, F. P. (2005). *Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü'nün örgüt iklimi ve çalışanların katılımlarıyla ilgili algıları* [Doktora Tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Büte, M. (2011). Algılanan örgüt ikliminin etik olmayan davranışlar üzerindeki etkilerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(2), 103-123.
- Büyüköztürk, Ş. (2009). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Pegem Yayınları.
- Chen, C., Hung, J. ve Huang, J. W. (2007). How organizational climate and structure affect knowledge management—the social interaction perspective. *International Journal of Information Management*, 27, 104-118.
- Çağlayan, E. (2014). *Okul binaları ve örgüt iklimi* [Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Çekmecelgoğlu, H. G. (2007). Örgüt ikliminin iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: Bir araştırma. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(2), 23-39.
- Çetinkanat, A. C. (1988). *Örgütsel iklim ve iş doyumu* [Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Demir, E. (2021). Duygular ve duygu durumlarının örgütsel davranış alanında kullanımı, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(11), 180-195.
- Doherty, R. W. (1997). The emotional contagion scale: a measure of individual differences. *Journal of Nonverbal Behavior*, 21(2), 131-154.
- Emeksiz, Ö. (2003). *İlköğretim okulu öğretmenlerinin okul iklimi ve liderlik etkenlerine ilişkin görüşleri* [Yüksek Lisans Tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Eren, E. ve Çekmecelgoğlu, H. G. (2002). Örgüt yaratıcılığı ve verimliliğinin sağlanmasında örgüt ikliminin rolü. *10. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi* (s. 885-901), Akdeniz Üniversitesi, Antalya, Türkiye.
- Eröz, S. S. (2014). Otel işletmelerinde örgüt iklimi ve duygusal emek ilişkisi: Trakya bölgesinde bir araştırma. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 3(7), 199-223.
- Ertekin, Y. (1978). *Örgüt iklimi*, Türkiye Orta Doğu Amme idaresi Enstitüsü Yayınları.
- Field, R., George, H. ve Michael, A. A. (1982). Climate: a reconceptualization and proposed model. *Human Relations*, 35(3), 181-201.
- Glick, W. H. (1985). Conceptualizing and measuring organizational and psychological climate: Pitfalls in multilevel research. *Academy of Management Review*, 10(3), 601-616.
- Goleman, D. (2000). Leadership that gets results, *Harvard Business Review*, Product, 4487, 78-91.
- Goleman, D. (2015). *Duygusal zekâ neden IQ'dan daha önemlidir?*. Varlık Yayınları.
- Gök, S. (2009). Örgüt ikliminin çalışanların motivasyonuna etkisi üzerine bir araştırma. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(2), 587-605.
- Gökmen, C. (2005). *Genel liselerde örgüt ikliminin belirlenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Gül, Ö. (2012). *Örgütsel iklim ve iletişim iklimi arasındaki etkileşim: omu vakfı işletmeleri üzerine bir araştırma* [Yüksek Lisans Tezi]. Dumlupınar Üniversitesi.

- Gülertekin, S. (2013). Duygu iklimi ve liderlik tarzının işten ayrılma niyetine etkileri: Alanya'daki turizm işletmelerine yönelik bir araştırma. [Yüksek Lisans Tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Halis, M. ve Uğurlu, Ö. Y. (2008). Güncel çalışmalar ışığında örgüt iklimi. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 10(2), 101-123.
- Haller, G. V. (1971). *Industrial and Organizational Psychology*. 27.
- Hatfield, E., Cacioppo, J. T. ve Rapson, R. L. (1993). Emotional contagion. *Psychological Science*, 2(3), 96-99.
- Hatfield, E., Cacioppo, J. T., ve Rapson, R. L. (1994). *Emotional contagion: Studies in emotion ve social interaction*. Cambridge University Press.
- Hocaniyazov, A. (2008). *Ağırlama işletmelerinde örgütsel iklim ve liderlik* [Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Hughes, R., Koon, C. L. ve Calo, J. M. (2000). *Contrast matching small angle neutron scattering to monitor the accessibility of solvents to the porosity of coked catalysts from uid catalytic cracking*. Ind Eng Chem, Submitted.
- James, L. R. ve Allan, P. J. (1974). Organizational climate: A review of theory and research. *Psychological Bulletin*, 81(12), 1096-1112.
- Johnson, G., Scholes, K. ve Whittington, R. (2008). *Kurumsal stratejiyi keşfetmek: Metin ve vakalar* (8. Baskı). Prentice Hall, Harlow.
- Kanten, P. ve Ulker, F. E. (2013). The effect of organizational climate on counterproductive behaviors: An empirical study on the employees of manufacturing enterprises. *The Macrotheme Review*, 2(4), 144-160.
- Karcıoğlu, F. ve Aykanat, Z. (2012). Örgüt iklimi ve örgütsel iletişim: Ardahan Üniversitesi ve Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi arasında karşılaştırmalı bir inceleme. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(7), 421-436.
- Kervancı, F. (2008). *Büro çalışanlarının duygu yönetimi yeterlilik düzeylerinin geliştirilmesinde duygu yönetimi programının etkisi* [Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Keskin, H., Akgün, A. E ve Koçoğlu, P. (2016). *Örgüt teorisi*. Nobel Yayınları.
- Kline, P. (1994). *An easy guide to factor analysis*. Routledge.
- Koçel, T. (2005). *İşletme yöneticiliği, yönetim ve organizasyon-organizasyonlarda davranış-klasik-modern-çağdaş yaklaşımlar*. Beta Basım.
- Kopelman, R. E., Brief, A. ve Guzzo, R. (1990). The role of climate and culture in productivity. B. Schneider (Ed.), *Organizational climate and culture* içinde (s. 289-301). Jossey-Bass Publishers.
- Koys, D. J. ve Thomas A. D. (1991). Inductive measures of psychological climate. *Human Relations*, 44(3), 265-285.
- Kozak, A. M. ve Genç, V. (2014). Değişim sürecinde ortaya çıkan direnci önlemede duyguların yönetiminin önemi: hizmet işletmeleri açısından bakış. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(2), 81-92.
- Küçükşarı, İ. (2012). *Örgüt iklimi ile stres arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik bir araştırma* [Yüksek Lisans Tezi]. Dumlupınar Üniversitesi.
- Lewin, K., Ronald L. ve Ralph K. W. (1939), Patterns of aggressive behavior in experimentally created 'social climates. *Journal of Social Psychology*, 10, 271-299.
- Limon, S. (2019). Sağlık kuruluşlarında duygusal bulaşma ve iç motivasyonu: Tıbbi sekreterler üzerinde bir uygulama, *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 2(2).
- Litwin, G. ve Stringer, R. (1968). *Motivation and organizational climate. division of research graduate school of business administration*, Printed United States of America, 29-146.

- Mok, E. ve Au-Yeung, B. (2002), Relationship between organizational climate and empowerment of nurses in hong kong. *Journal of Nurses Management*, 20, 129-137.
- Moslehpour, M., Altantsetseg, P., Mou, W. ve Wong, W. K. (2019). Organizational climate and work style: The missing links for sustainability of leadership and satisfied employees. *Sustainability*, 11(1), 1-17.
- Muchinsky, P. M. (1976). An assessment of the litwin and stringer organization climate questionnaire: an empirical and theoretical extension of the sims and lafollette study. *Personnel Psychology*, 29(3), 371-392.
- Nadler, R. T., Rabi, R. ve Minda, J. P. (2010). Better mood and better performance: learning rule-described categories is enhanced by positive mood. *Psychological Science*, 21(12), 1770-1776.
- Neumann, R. ve Strack, F. (2000). Mood contagion: the automatic transfer of mood between persons. *Journal of Personality And Social Psychology*, 72(2), 211-223.
- Özer, P. S., Topaloglu, T. ve Özmen, Ö. N. T. (2013). Destekleyici örgüt ikliminin, psikolojik sermaye ile iş doyumunu ilişkisinde düzenleyici etkisi/the moderating effect of supportive organizational climate on psychological capital and job satisfaction relationship. *Ege Akademik Bakış*, 13(4), 437-447.
- Özkalp, E. ve Cengiz, A. A. (2003). İşyerinde duygular ve yönetimi. 11. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar, Türkiye.
- Rusu, G. ve Avasilcai, S. (2014). Linking human resources motivation to organizational climate. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. 124(1), 51-52.
- Patterson, M. G., West, M. A. ve Shackleton V. J. (2005). Validating the organizational climate measure: links to managerial practices, productivity and innovation. *Journal of Organizational Behavior*, 26, 379-408.
- Pritchard, R. D. ve Bernard. W. K. (1973). The effects of organizational climate on managerial job performance and satisfaction. *Organizational Behaviour and Human Performance*, 9, 126-146.
- Schneider, B. ve Snyder, R. (1975) "Some relationships between job satisfaction and organizational climate. *Journal of Applied Psychology*, 60(3), 318-328.
- Schneider, B., Ehrhart, M. G. ve Macey, W. H. (2011). Örgüt iklimi ve kültürü üzerine bakış açıları. *APA endüstri ve örgüt psikolojisi el kitabı: Bina ve geliştirme içinde* (s. 373-414).
- Snaebjornsson, I. M. ve Vaiciukynaite, E. (2016). Emotion contagion in leadership: Followercentric approach, *Business ve Economic Horizons*, 12(1).
- Sürel Özer, P., Topaloğlu, T. ve Timurcandayözmen, Ö. N. (2013). Destekleyici örgüt ikliminin, psikolojik sermaye ile iş doyumunu ilişkisinde düzenleyici etkisi, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 13(4), 437-447.
- Şen, Y. ve Yaşlıoğlu, M. M. (2010). Dönüşümsel liderliğin yeniliği destekleyici örgüt iklimi üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Dergisi*, 66(1), 97-117.
- Taymaz, H. (2003). *İlköğretim ve ortaöğretim okul müdürleri için okul yönetimi – okul yöneticisinin iş alanları, alanlara giren işler, işlerin işlemleri, işlem basamakları*. Pegem Yayıncılık.
- Töremen, F. ve Çankaya, İ. (2008). Yönetimde etkili bir yaklaşım: Duygu yönetimi. *Kuramsal Eğitim Bilim Dergisi*, 1(1), 33-47.
- Turhan, M. ve Çetinsöz, C. B. (2019). Duygusal zeka ve motivasyon arasındaki ilişki: Turizm programı öğrencileri üzerine bir araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(69), 268- 287.
- Tutar, H. ve Altınöz, M. (2010). Örgütsel iklimin iş gören performansı üzerine etkisi: OSTİM imalat işletmeleri çalışanları üzerine bir araştırma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(2), 196-218.
- Ural, A. (2014). Gazi üniversitesinde örgüt iklimi. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(2), 145-165.
- Visser, V. A., Van Knippenberg, D., Van Kleef, G. A. ve Wisse, B. (2013). How leader displays of happiness and sadness influence follower performance: emotional contagion and creative versus analytical performance. *The Leadership Quarterly*, 24(1), 172-188.

- Yıldırım, E. ve Akın, M. (2018). Örgütlerde dışlanma, sinizm ve pozitif-negatif duygusallık arasındaki ilişkiler: Pozitif ve negatif duygusallığın aracılık rolü. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(2), 427-449.
- Yüceler, A. (2009). Örgütsel bağlılık ve örgüt iklimi ilişkisi: Teorik ve uygulamalı bir çalışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 445-458.
- Zammuto, R. F. ve Krakower, J. Y. (1991). Quantitative and qualitative studies in organizational culture. *Research in Organizational Change and Development*, 5, 83-113.

FACTORS AFFECTING THE FEAR OF COVID-19*

COVID-19 KORKUSUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Assoc. Prof. Dr. Fikriye YILMAZ¹

Assoc. Prof. Dr. Çiğdem BASKICI²

ABSTRACT

The aim of the study is to determine the factors affecting individuals' fear of COVID-19. The sample of the study consisted of 1,582 individuals aged between 18 and 65 years living in Turkey. Data are collected through an online questionnaire. To analyze data, descriptive statistics, validity-reliability analysis, and hypothesis tests are performed. Results of the study show that participants have a very high level of fear of COVID-19. The backward multiple regression model is developed to determine the independent variables that affect the fear of COVID-19. It is determined that there is a statistically significant higher level of fear of COVID-19 in females, in those who use social media as a source of information, those who have a fear of losing their loved ones, those without a good economic situation, those with a change in health system confidence after the COVID-19 pandemic, those with moderate health status and those with chronic diseases. Consequently, it is recommended that multidisciplinary teams that include mental health professionals should be created to prevent the spread of outbreaks and their negative effects, and healthcare professionals should consider the fear of COVID-19 as a part of the management of chronic diseases.

Anahtar Kelimeler: Fear of Disease, COVID-19, Turkey, Outbreaks, Public Health.

JEL Sınıflandırma Kodları: I12, I18.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de yaşayan bireylerin COVID-19 korkusunu etkileyen faktörleri belirlemektir. Araştırmanın örneklemini Türkiye’de yaşayan 18-65 yaş arası 1.582 kişi oluşturmuştur. Veriler çevrimiçi bir anket aracılığıyla toplanmıştır. Verileri analiz etmek için tanımlayıcı istatistikler, geçerlilik ve güvenilirlik analizi ve hipotez testleri yapılmıştır. Çalışmanın bulguları, katılımcıların çok yüksek düzeyde COVID-19 korkusuna sahip olduklarını göstermiştir. COVID-19 korkusunu etkileyen bağımsız değişkenleri belirlemek için geriye doğru çoklu regresyon modeli geliştirilmiştir. Modele göre kadınlarda, sosyal medyayı bilgi kaynağı olarak kullananlarda, sevdiklerini kaybetme korkusu olanlarda, ekonomik durumu iyi olmayanlarda, COVID-19 salgını sonrasında sağlık sistemine duyduğu güvende değişiklik olanlarda, sağlık durumu orta olanlarda ve kronik hastalığı olanlarda istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek COVID-19 korkusu olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak, salgınların yayılmasını ve olumsuz etkilerini önlemek için ruh sağlığı profesyonellerini içeren multidisipliner ekiplerin oluşturulması ve sağlık çalışanlarının COVID-19 korkusunu kronik hastalıkların yönetiminin bir parçası olarak görmeleri önerilmektedir.

Keywords: Hastalık Korkusu, COVID-19, Türkiye, Pandemi, Halk Sağlığı.

JEL Classification Codes: I12, I18.

* The study is prepared from the paper titled “Factors Affecting the Fear of COVID-19 in Turkey” that was presented on 14 October 2021 in the 4th International 14th National Congress on Health and Hospital Administration and was not published as full-paper in the Proceedings Book. This study was approved by TR Ministry of Health, General Directorate of Health Services on 16 May 2020 and approved by Başkent University Institutional Review Board on 28 May 2020 (Project no: KA20/189) and supported by Başkent University Research Fund.

¹ Başkent University, Faculty of Health Sciences, Department of Healthcare Management, fyilmaz@baskent.edu.tr

² Başkent University, Faculty of Health Sciences, Department of Healthcare Management, cbaskici@baskent.edu.tr

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Amaç ve Kapsam

İnsan hareketliliğindeki çarpıcı artışlar patolojik ajanların yayılmasının en önemli kolaylaştırıcı unsuru haline gelmiştir. Salgınların daha hızlı bir biçimde daha geniş alanlara yayılması yalnızca doğrudan sağlığı tehdit etmemiş aynı zamanda toplumsal düzeydeki bir korkunun kaynağı haline gelmiştir. Geçmiş deneyimler göstermiştir ki salgın hastalıklar sırasında zihinsel sağlığı etkilenen insan sayısı enfeksiyondan etkilenen insan sayısından fazla olma eğilimindedir. Ancak hastalıklara karşı bir ilaç veya aşının geliştirilemediği durumlarda hükümetlerin bütün gayretlerini salgının kontrol edilmesine yönlendirmesi, salgının korku gibi psikolojik boyutunu ve dolayısıyla zihinsel sağlığın korunmasını geri planda bırakabilmektedir. Bu da toplumlar açısından hem ekonomik hem de sosyal maliyetlere neden olmaktadır. Dolayısıyla otoritelerin/politika yapıcıların korkunun etkilerinin yalnızca bireysel düzeyde kalmayacağını farkında olması, salgına neden olan etiyolojik ajanın ne olduğu veya salgının nasıl bulaştığını araştırmanın yanında korkuyu etkileyen faktörlerin neler olabileceğine de odaklanması salgın sürecini yönetmenin bir parçası olmalıdır. Bu çalışmada COVID-19 pandemisine ilişkin korkuyu etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Yöntem:

Araştırma Türkiye’de yaşayan bireylerin COVID-19 korkularını etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla analitik kesitsel modele dayanarak tasarlanmıştır. Çalışmanın evreni Türkiye’de yaşayan 18-65 yaş arası bireyler olarak belirlenmiştir. Ülke nüfusunun temsili açısından ulusal düzeyde çalışmalarında 1000 kişilik bir örneklem büyüklüğünün $\pm 3\%$ standart hata ile istatistiksel olarak anlamlı değerlendirmeler sağlayacağı ifade edilmektedir. Çalışmada kısa sürede hedef örneklem büyüklüğüne ulaşabilmek için kolayda örnekleme ve kartopu örnekleme yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmaya dahil edilme kriterleri, 18-65 yaş arasında olma, okuryazar olma, Türkçe biliyor olma ve çalışmaya katılmaya gönüllü olma olarak belirlenmiştir. Çalışma online anket şeklinde tasarlandığı için internet erişimi olan katılımcılar çalışmaya katılabilmektedir. Çalışmanın verileri 30 Mayıs-30 Haziran 2020 tarihleri arasında toplanmıştır. Çalışmada 1582 katılımcı anketi tamamlamıştır. Çalışmanın verileri online anket formu ile toplanmıştır. Anket formu üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde sosyo-demografik bilgiler (yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim, istihdam durumu ve ekonomik durum), bireylerin sağlık durumlarına (genel sağlık değerlendirmesi, kronik hastalığın varlığı) yönelik sorular ve sağlık davranışlarını değerlendirmek amacıyla Sağlıklı Yaşam Tarzı Bileşik Ölçeği yer almaktadır. İkinci bölümde araştırmacılar tarafından literatür araştırması sonucunda hazırlanan sağlık sistemine ulaşım ve güven ile ilgili ifadeler bulunmaktadır. Anket formunun üçüncü bölümünde katılımcılara COVID-19’a kendilerinin ve yakın çevrelerinin yakalanma durumları ve COVID-19 bilgi kaynakları sorulmuştur. Bu bölümde ayrıca COVID-19 korkusunun değerlendirilmesi amacıyla Champion ve arkadaşları (2004) tarafından ilk başta meme kanseri korkusu için geliştirilen, birçok hastalığa uyarlanan ve Türkçe geçerlilik güvenilirlik çalışması yapılmış ölçeğin COVID-19’a uyarlanmasına yer verilmiştir. Verilerin istatistiksel analizi IBM SPSS 22.0 paket programında tanımlayıcı istatistikler, geçerlik ve güvenilirlik analizleri, hipotez testleri ile değerlendirilmiştir. COVID-19 korkusunu etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla geriye doğru yöntemi ile çoklu regresyon analizi kullanılarak model geliştirilmiştir. Değerlendirmelerde istatistiksel anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ olarak kabul edilmiştir.

Bulgular:

Çalışmanın bulguları, katılımcıların çok yüksek düzeyde COVID-19 korkusuna sahip olduklarını göstermiştir. İstanbul ve Ankara’da yaşayanların, 35-65 yaş grubunun, kadınların, ekonomik durumu iyi olmayanların, çalışmayanların, bilgi kaynağı olarak kitle iletişim araçlarını ve sosyal medyayı kullananların, sevdiklerini kaybetmekten korkanların, kronik hastalığı olanların, genel sağlık değerlendirmesi kötü olanların, düzenli egzersiz yapmayanların, yeterli meyve-sebze tüketenlerin, VKİ ideal olmayanların ve sağlık sistemine duyduğu güven olumsuz yönde değişenlerin korku puanları ortalaması istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur ($p < 0,05$). COVID-19 korkusunu etkileyen tek demografik faktör cinsiyet olarak belirlenmiştir; kadınlarda korku düzeyinin erkeklere nazaran yüksek olma olasılığı 2,61 kat daha fazladır. Bilgi kaynağı olarak sosyal medya kullananların kullanmayanlara göre korku düzeyinin yüksek olma olasılığı 1,69 kat daha fazladır. COVID-19’dan sonra sağlık sistemine güveni artıranların artmayanlara göre korku düzeylerinin yüksek olma olasılığı 1,48 kat daha fazladır. Sevdiklerini COVID-19’dan kaybetmekten korkanların korku düzeylerinin yüksek olma olasılığı, kaybetmekten korkmayanlara göre 5,97 kat daha yüksektir. Ekonomik durumunu iyi olarak değerlendirmeyenlerin korku düzeylerinin yüksek olma olasılığı iyi olarak değerlendirenlere göre 1,27 kat daha fazladır. Sağlık durumunu orta düzeyde ifade edenlerde sağlık durumu iyi olana göre 1,15; kronik hastalığı olanlarda olmayanlara göre daha yüksek korku düzeyine sahip olma olasılığı 1,47 kat daha fazladır.

Sonuç ve Tartışma:

Çalışmaya katılan bireylerin büyük çoğunluğu yüksek COVID-19 korku düzeyine sahiptir. Bu durum salgınların bireylerin ruh sağlığı üzerinde yarattığı olumsuz etkilerinin de dikkate alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda salgınların yayılmasını önleme çalışmalarında ruh sağlığı profesyonellerinin dâhil olduğu multidisipliner ekiplerin oluşturulması önem taşımaktadır. Bugüne kadar olan tecrübeler göstermiştir ki medya ve internete salgına ilişkin çarpıcı hikayelerin paylaşılması toplumsal korkuyu en çok artıran faktörler arasındadır. Bilgi kanallarının ve içeriklerinin doğruluğunun teyit edilmesi bireylerin ruh sağlığının korunması açısından gereklidir. Yüksek düzeyde korku bireylerin davranışlarını güçlü biçimde şekillendirebilmektedir. Bu gücün yıkıcı etkilerini azaltmak için korkuyu daha verimli alanlara kanalize ederek bireyleri sağlıklı yaşam tarzı alışkanlıklarına yönlendirmek mümkün olabilir.

1. INTRODUCTION

While it was estimated that 25 million people traveled around the world in 1950, the United Nations World Tourism Organization announced that this number reached 1.4 billion in 2018 (UNWTO, 2019). The dramatic increases in human mobility have become the most important facilitator of the spread of pathological agents (Ornell et al., 2020). Although many outbreaks have occurred throughout history, what is certain is that they were never around us as much as they are today. Considering the last two decades, outbreaks caused by coronaviruses can be shown as remarkable examples. Toronto had the second highest incidence for SARS-CoV, which first appeared in China with the highest number of cases in 2002, which is proof that physical boundaries are no longer important for outbreaks (WHO, 2003). The registration of MERS-CoV in a total of 37 countries in 2012 (Chen et al., 2018) and finally the approval of COVID-19 in 213 countries and regions (Worldometer, 2020) have been unique proofs of this proposition. The rapid spread of outbreaks to wider areas not only directly threatened health, but also became a source of social fear.

Fear is defined as an unpleasant emotional state, triggered by the perception of threatening stimuli (Pakpour & Griffiths, 2020), which is a feeling of anxiety or alarm (Kinsman, 2012). The uncertainties regarding outbreaks and the potentially fatal consequences of diseases form the basis of social fear. However, interventions such as quarantine and isolation applied to protect public health further increase the level of fear (Person et al., 2004). It is recognized that a moderate fear helps people cope with a disease (Cheung, 2015) and is also known to motivate a range of behaviors that reduce participation in risky behaviors (Harper et al., 2020). However, excessive fear can strongly shape individuals' behaviors by paralyzing them (Cheung, 2015; Shultz et al., 2016). For example, in South Korea, which has a high number of MERS-CoV-infected cases, the lack of sufficient information about the disease has prevented people from daily activities such as going out due to the fear it caused among citizens (Kim et al., 2017). The dramatic news about SARS-CoV published in the global press caused the fear to spread in societies. During and after the SARS-CoV outbreak, suicide rates among older people have increased in Hong Kong (Cheung et al., 2008). Similarly, COVID-19 has had profound psychological effects on all individuals (Pakpour & Griffiths, 2020). Fear of contracting COVID-19 has resulted in a suicide death in India (Goyal et al., 2020). Moreover, a similar case has been recorded in Bangladesh (Mamun & Griffiths, 2020).

Experiences have shown that the number of people whose mental health is affected during outbreaks tends to exceed the number of people affected by the infections (Reardon, 2015). However, if a drug or vaccine against a disease cannot be developed, directing all efforts by governments to control the outbreak may lead to the overlooking of the psychological dimension of the outbreak, such as fear, and thus not giving the necessary importance to the protection of mental health. This causes both economic burdens and social costs in societies. Therefore, it should be a part of the management of the outbreak process that authorities/policymakers should be aware that fear does not only lead to individual-level effects, and focus on uncovering the factors that affect fear, as well as investigating the etiological causes or ways of transmission of outbreaks (Kinsman, 2012). Fear is a highly researched psychological construct in the literature: fear of Alzheimer's disease (Cantegreil-Kallen & Pin, 2012), fear of falling (Legters, 2002), fear of breast cancer (Champion et al., 2004), fear of recurrence of cancer (Lichtenthal et al., 2017). There are also more limited studies on the fear of outbreaks (Kim et al., 2017; Kinsman, 2012; Mertens et al., 2020; Ornell et al., 2020; Pakpour & Griffiths, 2020). However, the researchers conducted in Turkey have not yet focused on this issue. In this study, it is aimed to determine the factors affecting individuals' fear of COVID-19. Thus, this study can guide the design of training and prevention programs on combating fear based on the needs of different groups.

2. CONCEPTUAL FRAMEWORK

Emotions are strong feelings that we directly refer to someone or something, and in this respect, they are seen as intentional situations (Deigh, 2004). However, there is a widespread acceptance that the rational mind is different from emotions and the assumption behind this divergence is that emotions are against rationality or can be harmful sometimes. The reason why individuals can react in different ways even though they are faced with the same situations (Gençöz, 1998) can be sought in this dissociation. Fear is one of the emotions in the focus of attention in the literature in terms of both the damage it causes to rationality and the differences it creates between individual reactions. Fear is seen as an adaptive emotion that activates the energy to cope with a potential threat (Dunsmoor & Paz, 2015; Mertens et al., 2020). When the threat is imminent, the function of fear is obvious: the organism must be alert and the body is quickly ready for immediate action, such as fleeing or fighting (Muris, 2007). In this

respect, fear helps the individual to defend herself against potential dangers. For example, it is accepted that moderate fear helps people cope with the disease (Cheung, 2015), and it is also known that fear motivates a range of behaviors that reduce participation in risky behaviors (Harper et al., 2020). However, when the level of fear increases, devastating results can occur both individually and socially. It can cause to the mental health problems such as phobia and social anxiety at the individual level, in addition that the effects it creates at the social level such as xenophobia are also common (Mertens et al., 2020).

There is an increasing interest in the fear levels of the disease in the literature. Although it is considered normal for people to be worried about their own and their loved ones' health, fear of illness or phobia is defined as an abnormal or irrational fear of getting a disease (Furer et al., 2007). In the evolutionary course of diseases, the relative importance of disease fears has also changed. Although degenerative diseases such as cancer, Alzheimer's disease, heart disease, stroke and diabetes are at the top of the list today, such diseases are evolutionary innovations; because its etiology and pathogenesis largely depend on risk factors and lifestyle habits typical of modern environments (e.g., longevity, high-calorie diet, sedentary lifestyle, obesity, smoking, alcohol, pollution, etc.). Our ancestors living in the naturel environment were not exposed to these risk factors and therefore were extremely unlikely to develop cancer or dementia. However, they were much more likely to die from an infection such as leprosy, syphilis. Fear of degenerative disease is largely cognitive and driven by cultural inputs. People know that smoking increases the risk of lung cancer or that obesity is associated with stroke and heart attack. Yet people continue to smoke and eat unhealthy foods; because the neural circuits in the human brain that mediate the fear response are not predisposed to perceive cigarettes or hamburgers as dangerous stimuli. On the contrary, the fear of infectious diseases, from cholera to leprosy, from plague to coronavirus, is deeply rooted in our emotional brain (Troisi, 2020).

SARS CoV-2, the new member of the coronavirus family, which has entered our lives in the last 20 years, has also turned into a highly feared disease in a short time. The reasons for this can be listed as: not knowing how long the pandemic will last, not being sure whether family members are affected, not having enough professionals to counsel people, finding the vaccine takes time, interrupting future plans, worrying and suspicious about contacting sick people (Ren et al., 2020; Schimmenti et al., 2020). High fear of COVID-19 affects public health in different ways by causing irrational and uncertain thoughts (Ahorsu et al., 2020). First, fear of COVID-19 increases the level of depression, anxiety, and stress in healthy individuals (Lai et al., 2020; Qiu et al., 2020; Sorokin et al., 2020; Yao et al., 2020), it intensifies the symptoms of those with a previous psychiatric disorder (Shigemura et al., 2020). Secondly, it is stated that fear and panic about COVID-19 may cause adjustment disorder and depression by leading diagnosed patients and their families to experience stigma and social exclusion associated with the disease (Zhang et al., 2020). Finally, the fear of a pandemic can affect health and healthcare by influencing health-protection behaviors and diagnostic procedures for the disease. The literature shows that patients, who actively seek information when faced with a threat, develop more anxiety in the face of medical procedures, show more adherence to disease diagnostic procedures, and visit their family physician even for less serious health problems than those who adopt a blunting coping style (i.e., information avoidance) (Millar & Millar, 1996; Miller et al., 1988; Steptoe & O'Sullivan, 1986;). Active information seekers, called observers, also worry more about illness, and have a greater fear of blood/injury (Muris & van Zuuren, 1992).

Because fear may be a central construct in explaining the negative individual and societal consequences of the COVID-19 pandemic, it is important to better understand what exactly people fear and to identify the factors that make it easier to predict (Coelho & Purkis, 2009; Taylor et al., 2020). Fear, which is considered an emotional response to the threat regardless of the severity of the risk of infection during the pandemic, has been associated with many different psychological, sociological, and genetic factors (Goodwin et al., 2011; Vaughan & Tinker, 2009). According to studies, some sociodemographic characteristics such as being older, being a woman, and being more educated are associated with higher fear of pandemics and the adoption of protective behaviors (Bish & Michie, 2010). It is thought that fear in the face of a threat does not arise in a vacuum, rather, individuals can be affected very quickly by the emotional reactions of others. This reveals that there is a strong relationship between perceiving the anxiety of family and friends and personal anxiety (Goodwin et al., 2011). At all stages of a pandemic, healthcare professionals should be aware of the circulating rumors and the potential risk of "emotional contagion" (Goodwin et al., 2011; Goodwin et al., 2009). Social status can also affect the level of fear experienced. For example, the low-income class is more concerned with the equitable and fair delivery of health services. Therefore, during a pandemic, this class may experience more negative emotional expressions such as anger or fear due to greater risk perception to health risks (Vaughan & Tinker, 2009). Another factor affecting the fear level

of the society is the trust in the government and the system. It is thought that individuals with high levels of trust carefully apply protective measures, while individuals with opposite values to the system pay less attention to desired behaviors (Goodwin et al., 2011). It has been concluded that trust is the basis for hearing, interpreting, and responding to messages about public health.

3. MATERIALS AND METHODS

The research was designed with an analytical-cross-sectional model to determine the factors affecting the fear of COVID-19 among individuals living in Turkey. This study was approved by TR Ministry of Health, General Directorate of Health Services on 16 May 2020 and approved by Başkent University Institutional Review Board on 28 May 2020 (Project no: KA20/189) and supported by Başkent University Research Fund.

3.1. Sample

The sample of the study consisted of 1582 individuals aged between 18 and 65 years living in Turkey. It is stated that a sample size of 1000 participants, which can represent the population of the country in national-level studies, will provide statistically significant evaluations with a standard error of $\pm 3\%$ (Silber et al., 2018). In the study, convenience sampling (reaching researchers' own social networks) and snowball sampling methods (by asking the participants to share the questionnaire via their own social networks) were used. Inclusion criteria included being between the ages of 18 and 65 years, being literate, speaking the Turkish language, and volunteering to participate in the study. This study, which has an online questionnaire design, enabled only the inclusion of participants with an Internet access. The data of the study were collected between 30 May and 30 June 2020.

3.2. Data Collection Tools

Data were collected through an online questionnaire. The survey forms were accessed via personal QR codes and on various social media platforms. The questionnaire consists of three parts. The first part includes socio-demographic information (age, gender, marital status, education, employment status and economic status), questions on health status (general health status, presence of chronic diseases), and a Healthy Lifestyle Composite Measure that will assess health behavior. The Healthy Lifestyle Composite Measure consists of 5 indicators selected from the Behavioral Risk Factors Surveillance System by (Adams et al., 2016) based on the "Healthy People 2020" goals. These indicators include smoking, consumption of fruits and vegetables, physical activity, excessive alcohol consumption and adequate sleep (Yılmaz & Çağlayan, 2016). The second part includes statements about access to and trust in the healthcare system prepared by the researchers through a literature review. This section contains 5 Likert-type questions questioning the level of participation in 3 statements about the quality of, and access to healthcare services and 8 statements about trust in healthcare personnel, health institutions, healthcare system, Ministry of Health, and health statistics. The third part of the questionnaire questioned the transmission of COVID-19 to the participant or his relatives and the sources of information about COVID-19. In the continuation of the third part, to evaluate the fear of COVID-19, there was an adaptation for COVID-19 of a scale originally developed by (Champion et al., 2004) to evaluate the fear of breast cancer, which was later adapted to many diseases and whose Turkish validity and reliability study has already been conducted. This instrument to measure fear levels was chosen for three reasons. First, at the beginning of the pandemic, there was no standardized and validated instrument specifically developed to measure the fear of COVID-19. Furthermore, even though the Fear Scale was originally developed to measure fear of breast cancer, the question items are generic and comprehensive. The Fear Scale covers common responses to fear such as feeling scared, nervous, upset, depressed, jittery, uneasy, and anxious, as well as having heart palpitations (Choi et al., 2022). And finally, the 8-item Breast Cancer Fear Scale was one of the few instruments available to measure fear among the Turkish population (Secginli, 2012). This study also carried out the validity and reliability study of the Turkish adaptation of the scale to COVID-19. The fear scale created by (Champion et al., 2004) consists of 8 one-dimensional items in 5-point Likert type. Scoring is established by the total score of the scale items, where high total scores indicate a high level of fear. The threshold value of the scale is 25.

3.3. Data Analysis

Statistical analysis of the data was carried out on IBM SPSS 22.0 software using descriptive statistics, validity and reliability analysis and hypothesis tests. The normality distribution of the scores of the COVID-19 Fear Scale was evaluated with the Kolmogorov-Smirnov test. In this study, the only dependent variable was the fear of COVID-19, while the independent variables included demographic information, socio-economic status, health status,

healthy lifestyle habits, and access and trust in the healthcare system. The independent variables were expressed in numbers and percentages, and the score of the COVID-19 fear scale was expressed as mean and standard deviation. Since the Scale score met the parametric assumptions, the difference in the mean scale score of fear of COVID-19 among independent variables was tested using the Independent Sample T-test for two-group variables and the one-way analysis of variance (ANOVA) for variables in three or more categories. To determine the factors affecting the fear of COVID-19, a model was developed by multiple regression analysis using a backward method. $p < 0.05$ value was considered statistically significant.

3.3.1. Validity Analysis

The content validity of the COVID-19 adaptation of the fear scale developed by Champion et al. (2004) was established with Expert Opinion. The scale items prepared as a result of the adaptation were examined by a group of 8 faculty members who are experts in different fields and evaluated in a 4-point rating system. The consistency between expert opinions was assessed using Kendall's coefficient of concordance (Kendall's W) analysis. The Kendall's W coefficient was calculated as 0.71, with a p value of 0.006, which in turn revealed a concordance between expert opinions.

3.3.2. Reliability Analysis

The reliability of the scale was evaluated with the internal consistency coefficient and item-total score correlation coefficients. For the internal consistency of the scale, we calculated Cronbach's alpha value recommended for Likert-type scales. The Cronbach's alpha coefficient of the scale was calculated as 0.919. The correlation of the items with the total score was evaluated by Pearson's correlation analysis. The item-total score correlations of the scale ranged from 0.675 to 0.875 at a significance level of 0.01.

4. RESULTS

The distribution of 1582 participants in the study by socio demographic characteristics is shown in Table 1. The average age of the participants is 33.66 ± 10.87 years, with 37.5% in the age group of 18 to 28 years. Of the participants, 69.3% were female and 55.2% were single. The evaluation of the socioeconomic situation showed that 83% of the participants were graduated from higher education, 37.4% were working with payroll and 55.9% had a poor economic situation.

Table 1. The Distribution of Participants by Their Demographic and Socio-Economic Characteristics

	Frequency (n)	Percentage (%)
Living city		
Istanbul	203	12.8
Ankara	958	60.6
Others	421	26.6
Age		
18-28	594	37.5
29-39	528	33.4
40-50	244	15.4
51-65	216	13.7
Gender		
Female	1097	69.3
Male	485	30.7
Marital status		
Have partner	873	55.2
No partner	709	44.8

	Frequency (n)	Percentage (%)
Education level		
High school	269	17
Higher education	1313	83
Employment status		
Payroll employee	591	37.4
Self employment	188	11.9
Government official	290	18.3
Unemployment	513	32.4
Economic status		
Poor	885	55.9
Good	697	44.1

Table 2 summarizes the health status and healthy lifestyle habits of the participants. Table 2 shows that 22.8% of the participants have a chronic disease, 67.6% stated that they have a moderate health status, and 75.5% have an ideal BMI. Evaluation of healthy lifestyle habits showed that 66.6% of the participants were not smokers, 92.1% were not excessive alcohol consumers, 68.3% were consuming enough fruits and vegetables every day, and 79.8% were getting an ideal level of sleep, but only 26% were doing regular exercises. Overall, it showed that 47% of the participants have healthy lifestyle habits.

Table 2. The Distribution of Participants by Their Health Status and Healthy Lifestyle Behaviors

	Frequency (n)	Percentage (%)
Chronic disease		
No	361	22.8
Yes	1221	77.2
Self-rated health		
Poor	17	1.1
Moderate	1070	67.6
Good	495	31.3
BMI^s		
Underweight (< 18.49)	175	13.3
Normal weight (18.5 - 24.99)	992	75.5
Overweight (>25)	147	11.2
Smoking		
Smoker	529	33.4
Non-smoker	1053	66.6
Excessive alcohol consumption		
Yes	125	7.9
No	1457	92.1
Consumption of fruits and vegetables		
Inadequate	502	31.7
Adequate	1080	68.3
Sleep time		
Insufficient (<7 hour/day)	320	20.2
Ideal (\geq 7 hour/day)	1262	79.8

	Frequency (n)	Percentage (%)
Physical activity		
Not regularly	1170	74.0
Regularly	412	26.0
Healthy lifestyle behaviors		
No (0-3 scores)	838	53.0
Yes (4-5 scores)	744	47.0

[§]BMI was calculated from the information obtained by asking the height and weight of the participants (Weight (kg) / Height (m)²)

Table 3 shows the level of participation in statements about access to and trust in the healthcare system. Of the participants, 74.6% expressed confidence in healthcare personnel, 61.4% in healthcare institutions, 57.7% in healthcare system, 56.4% in the Ministry of Health, 55% in getting the best treatment approach, whereas 39.1% stated that they do not trust official statistics on COVID-19. Considering the statements about access to the healthcare system, 61.8% of the participants were of the opinion that they could access all the needed medical care and 46.6% of them had access to the information they needed, but 53.1% of them were of the opinion that not everyone was provided with the same quality of healthcare services.

Table 3. Participants' Level of Participation in Statements about Healthcare System Access and Trust

	Disagree		Neither disagree or agree		Agree	
	Frequency (n)	Percentage (%)	Frequency (n)	Percentage (%)	Frequency (n)	Percentage (%)
I trust in healthcare professionals in my country.	95	6.0	307	19.4	1180	74.6
I trust in healthcare organizations in my country.	182	11.5	429	27.1	971	61.4
I trust in healthcare system in my country.	249	15.7	420	26.5	913	57.7
I trust in the Ministry of Health in my country.	307	19.4	382	24.1	893	56.4
I trust in the statistics officially shared about COVID-19 in my country.	618	39.1	426	26.9	538	34.0
I trust that the health system in my country can offer me the best treatment when I need it.	243	15.4	469	29.6	870	55.0
The health system in my country provides everyone with the same quality of service.	840	53.1	365	23.1	377	23.8
In my country. I can easily access information about health services when I need it.	349	22.1	496	31.4	737	46.6
I get all the medical care I need in my country.	234	14.8	371	23.5	977	61.8

Table 4 shows some of the general characteristics of the participants on COVID-19. Table 4 shows that 68.1% of the participants used mass media and 64% used social media to get information about COVID-19. While 79.2% of the participants stated that they were not infected with COVID-19, the answer of "I don't know" given by 20.4% was remarkable. Of the participants, 10.4% reported the history of COVID-19 infection in a relative and 88.8% reported fear of mortality from COVID-19 in a relative. The Fear Scale developed by Champion et al. reported a "higher" fear score in 61.9% of the participants. Moreover, there was no change in the confidence in the healthcare system after the COVID-19 pandemic in 49.9% of the participants, whereas there was a positive change in 43.2%.

Table 4. The Distribution of Participants by Their COVID-19 Characteristics

	Frequency (n)	Percentage (%)
Source of information about COVID-19[§]		
Health professionals	629	39.8
Social media	1013	64.0
Mass media (TV, newspapers)	1078	68.1
Getting COVID-19		
Yes	7	0.4
No	1253	79.2
I don't know	322	20.4
Any confirmed cases of COVID-19 in neighborhood		
Yes	164	10.4
No	1418	89.6
Fear of losing loved ones due to COVID-19		
Yes	1405	88.8
No	177	11.2
Fear of COVID-19		
Low	230	14.5
Medium	373	23.6
High	979	61.9
Trust in the health system changed after COVID-19		
Changed positively	683	43.2
Changed negatively	109	6.9
Unchanged	790	49.9

[§] More than one option could be marked.

Table 5 shows the descriptive statistics of items of Fear Scale. The highest and lowest means of fear of COVID-19 were related to “When I think about COVID-19, I get upset” and “When I think about COVID-19, my heart beats faster” of the scale, respectively.

Table 5. Items of Fear Scale

Item	N	Min	Max	Mean	Std. Dev.
The thought of COVID-19 scares me.	1582	1	5	3.33	1.219
When I think about COVID-19, I feel nervous.	1582	1	5	3.13	1.395
When I think about COVID-19, I get upset.	1582	1	5	3.66	1.241
When I think about COVID-19, I get depressed.	1582	1	5	2.94	1.364
When I think about COVID-19, I get jittery.	1582	1	5	3.52	1.280
When I think about COVID-19, my heart beats faster.	1582	1	5	2.11	1.224
When I think about COVID-19, I feel uneasy.	1582	1	5	3.23	1.360
When I think about COVID-19, I feel anxious.	1582	1	5	3.35	1.306
Total of Fear Scale	1582	8	40	25.27	8.30

Table 6 presents the factors affecting the fear of COVID-19 in the participants. The table shows that there was a statistically significantly higher mean score of fear in participants living in Istanbul and Ankara, females between the ages of 35 and 65 years, those who do not have a good economic situation, those who are unemployed, who use mass media and social media as a source of information, those who are afraid of losing their loved ones, those with chronic diseases, those who have a poor general health status, those who do not exercise regularly, those who consume sufficient fruits and vegetables, those who do not have an ideal BMI, and those who have a negative change in their trust in the healthcare system ($p < 0.05$).

Table 6. The Factors Affecting the Fear of COVID-19

	Mean	Standard Deviation	p
Living city			
İstanbul	25.15	8.00	
Ankara	25.61	8.43	0.031*
Others	23.94	8.23	
Age			
18-34	24.42	8.15	
35-65	25.72	8.33	0.002*
Gender			
Female	26.95	7.92	
Male	21.49	7.90	0.000*
Mass media			
No	23.98	8.58	
Yes	25.88	8.10	0.000*
Social media			
No	23.94	8.77	
Yes	26.02	7.93	0.000*
Fear of losing loved ones due to COVID-19			
Yes	26.28	7.84	
No	17.31	7.51	0.000*
Chronic disease			
Yes	26.59	8.18	
No	24.88	8.30	0.001*
Physical activity			
Not regularly	25.62	8.35	
Regularly	24.30	8.09	0.000*
Consumption of fruits and vegetables			
Inadequate	24.49	8.21	
Adequate	25.64	8.32	0.000*
Economic status			
Poor	25.89	8.28	
Good	24.49	8.27	0.001*
Employment status			
Not working	26.34	7.93	
Working	24.76	8.42	0.000*
Self-rated health			
Poor	29.29	5.95	
Moderate	26.18	8.17	
Good	23.17	8.26	0.000*
BMI			
Underweight (< 18.49)	26.91	7.37	
Normal weight (18.5 - 24.99)	24.60	8.24	0.000*
Overweight (>25)	26.20	8.65	
Trust in the health system changed after COVID-19			
Changed positively	25.9019	8.09460	
Changed negatively	26.3028	9.20397	0.004*
Unchanged	24.5975	8.31173	

*p<0.05

Table 7 shows the backward multiple regression model developed to determine the independent variables that affect the fear of COVID-19. It was determined that the independent variables in the model presented in Table 7 could explain about 22.2% of the change in fear of COVID-19 (indicated by the adjusted R^2 value). The model in Table 7 has shown that there was a statistically significant higher level of fear of COVID-19 in females ($\beta= 2.613$) compared to males, in those who use social media as a source of information ($\beta= 1.693$) compared to those who do not, those who have fear of losing their loved ones ($\beta= 5.974$) compared to those without a good economic situation ($\beta= 1.276$) compared to those with, those with a change in health system confidence after the COVID-19 pandemic ($\beta= 1.489$) compared to those without, those with moderate health status ($\beta= 1.158$) compared to those with good health status, and those with chronic diseases ($\beta= 1.479$) compared to those without ($p<0.05$) (Table 7).

Table 7. Multiple Regression Analysis Results for Independent Variables Associated with COVID-19 Fear

Score of COVID-19 Fear Scale	Beta	%95 Confidence Interval	p
Gender (Female)	2.613	2.059-3.317	0.000*
Social media (Yes)	1.693	1.551-1.873	0.002*
Fear of losing loved ones (Yes)	5.974	3.970-8.990	0.000*
Trust (Changed positively)	1.489	1.181-1.877	0.001*
Trust (Changed negatively)	1.418	0.902-2.227	0.130
Economic status (Poor)	1.276	1.018-1.599	0.035*
Self-rated health (Poor)	1.218	1.044-2.084	0.063
Self-rated health (Moderate)	1.158	1.031-1.790	0.025*
Chronic disease (Yes)	1.479	1.122-1.951	0.006*

* $p<0.05$

5. DISCUSSION AND CONCLUSION

This study aimed to determine the factors affecting the fear of COVID-19 in individuals living in Turkey and applied the online questionnaire form to 1582 adults selected by convenience sampling and snowball sampling methods. The most important results of the study can be summarized as follows.

The vast majority (61.9%) of the participants reported a "high" level of fear of transmission of the COVID-19 according to COVID-19 fear scale. The results of the studies conducted on Turkish population showed that fear levels of participants related to COVID-19 were found as high (Arısoy & Çay, 2021; Kalafatoğlu & Yam, 2021) such as in Iran (Ahorsu et al., 2020), in Bangladesh (Sakib et al., 2020), and in the Netherlands (Mertens et al., 2020). In the systematic review and meta-analysis study conducted by Luo et al. (2021), it was found that the highest means of fear of COVID-19 had been found in Asia continent. In addition, moderate level of fear found in Spain (Martínez et al., 2020), in Cuba (Broche-Pérez et al., 2020) and low level found in India (Doshi et al., 2020). According to Luo et al. (2021) the lowest means of fear had been found in Australia continent. The different results from studies could be explained by collecting the data at different times of pandemic and in places where government responses to COVID-19 vary along with the nature of public information available about the infectious disease (Martínez-Lorca et al., 2020). A high level of fear can strongly shape the behavior of individuals. To reduce the destructive effects of this power, it may be possible to direct individuals to healthy lifestyle habits by shifting fear to more productive areas (Shultz et al., 2016).

Another important conclusion of the study is that gender is the only demographic factor that affects the fear of COVID-19, with the level of fear in females being 2.61 times higher than in males. Similarly, studies on the level of fear of different diseases have also found that females have a higher fear of a disease (Aksoy et al., 2021; Doshi et al., 2020; Kassim et al., 2021; Kessler et al., 2012; Yang et al., 2019) which is consistent with the results of our study.

The economic situation has been identified as a socioeconomic factor affecting the fear of COVID-19, with the likelihood of fear levels being 1.27 times higher in those with poor economic status compared to those with good economic status. There is a statistically significant, but not surprising difference in the level of fear arising from the economic situation, albeit not so high. In a study conducted in 2020, Pakpour and Griffiths noted that people

in many parts of the world, not only in low and middle-income countries, are concerned about their work (Pakpour & Griffiths, 2020).

Health-related factors affecting the fear of COVID-19 included the presence of chronic diseases and general health status. The likelihood of having a higher level of fear was 1.47 times higher in participants with chronic diseases compared to those without, and 1.15 times higher in those expressing a moderate health status than those expressing a good health status. Evidence that COVID-19 has a higher effect in individuals with chronic diseases explains the higher levels of fear in these individuals. Mamun (2021) showed that having chronic diseases were associated with a higher level of fear of COVID-19 in Bangladesh. Bitan et al. (2020) found that chronic illness was positively associated with fear of COVID-19 In Israeli population.

The use of social media, which is the second most preferred source of information by the participants, has also been found to affect the fear of COVID-19, and it has been found that users are 1.69 times more likely to have a higher level of fear than non-users. There is evidence that the dark side of social media and its tendency to spread false news increase depression, anxiety, and fear, thus affecting mental health (Cheung et al., 2008; Zandifar & Badrfam, 2020). The attribution of the first suicide case due to COVID-19 in India to sensational videos on social media (Goyal et al., 2020) supports the potential negative effects of social media on fear. Mamun (2021) found that using social media as COVID-19 information source were associated with a higher level of fear of COVID-19 in Bangladesh. In future outbreaks, it is important that authorities / managers develop policies to increase public confidence and ensure that information about risks is based on real resources. As suggested by Goyal et al. (2020), algorithms can be developed to control the sources of unproven information on social media that cause fear among society. In addition, an open communication with regular and accurate updates on the outbreak can also be part of the policies to be implemented (Xiang et al., 2020).

Another factor associated with the fear of COVID-19 is the fear of the death of loved ones. The likelihood of higher levels of fear of transmission of the disease is 5.97 times higher in participants who fear the death of their loved ones from COVID-19 compared to those who do not. The study by Mertens et al. (2020) reported that concerns about the health of loved ones are the factor that has the highest impact on fear of COVID-19. Results of the study conducted in Poland showed that two hundred and eleven of participants (74.8%) feared the death of loved ones because of the COVID-19 (Gawrych et al., 2021).

Our results should be evaluated considering some limitations of our study. First, the cross-sectional study design only reveals the relationships between variables but does not provide a cause-effect relationship. Since the data collection tool in our study is based on personal statements, it should not be ignored that there may be bias in the answers given. Since our study uses the convenience sampling method, generalization of the results may cause false evaluations. Future research may consider the use of research designs aimed at examining the change in fear of COVID-19 over time and its effects on people's behavior. The global prevalence of COVID-19 offers a convenient area for comparisons between countries in studies. In addition, the effects of the measures implemented within the framework of pandemic management in countries, their content and timing on fear levels can be compared at the international level.

DECLARATION OF THE AUTHORS

Declaration of Contribution Rate: The authors have equal contributions.

Declaration of Support and Thanksgiving: This study was approved by TR Ministry of Health, General Directorate of Health Services on 16 May 2020 and approved by Başkent University Institutional Review Board on 28 May 2020 (Project no: KA20/189) and supported by Başkent University Research Fund.

Declaration of Conflict: There is no potential conflict of interest in the study.

REFERENCES

- Adams, M. L., Katz, D. L., & Shenson, D. (2016). A healthy lifestyle composite measure: Significance and potential uses. *Prev Med, 84*, 41-47.
- Ahorsu, D. K., Lin, C. Y., Imani, V., Saffari, M., Griffiths, M. D., & Pakpour, A. H. (2020). The Fear of COVID19 Scale: Development and initial validation. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 1-9.

- Aksoy, A., Abiç, A., Değirmenci, F., & Yılmaz, D. V. (2021). The relationship between quality of life and fear of Turkish individuals during the COVID-19 pandemic: A cross-sectional study. *Archives of Psychiatric Nursing, 35*, 472-478.
- Arisoy, A., & Çay, M. (2021). Fear of Coronavirus (Covid-19) in elderly people: A comparative study with adults. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi, (17)*, 82-97.
- Bish, A., & Michie, S. (2010). Demographic and attitudinal determinants of protective behaviours during a pandemic: A review. *Br J Health Psychol, 15*(4), 797-824.
- Bitan, D. T., Grossman-Giron, A., Bloch, Y., Mayer, Y., Shiffman, N., & Mendlovic, S. (2020). Fear of COVID-19 scale: Psychometric characteristics, reliability and validity in the Israeli population. *Psychiatry Research, 289*, 113100.
- Broche-Pérez, Y., Fernández-Fleites, Z., Jiménez-Puig, E., Fernández-Castillo, E., & Rodríguez-Martin, B. C. (2020). Gender and fear of COVID-19 in a Cuban population sample. *International Journal of Mental Health and Addiction, 1-9*.
- Cantegreil-Kallen, I., & Pin, S. (2012). Fear of Alzheimer's disease in the French population: Impact of age and proximity to the disease. *International Psychogeriatrics, 24*(1), 108-116.
- Champion, V. L., Skinner, C. S., Menon, U., Rawl, S., Giesler, R. B., Monahan, P., & Daggy, J. (2004). A breast cancer fear scale: Psychometric development. *Journal of Health Psychology, 9*(6), 753-762.
- Chen, M. P., Lee, C. C., Lin, Y. H., & Chen, W. Y. (2018). Did the SARS epidemic weaken the integration of Asian stock markets? Evidence from smooth time-varying cointegration analysis. *Economic research-Ekonomska istraživanja, 31*(1), 908-926.
- Cheung, E. Y. (2015). An outbreak of fear, rumours and stigma: Psychosocial support for the Ebola Virus Disease outbreak in West Africa. *Intervention, 13*(1), 45-84.
- Cheung, Y. T., Chau, P. H., & Yip, P. S. (2008). A revisit on older adults suicides and Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS) epidemic in Hong Kong. *Int J Geriatr Psychiatry, 23*, 1231-1238.
- Choi, E. P., Duan, W., Fong, D. Y., Lok, K. Y., Ho, M., Wong, J. Y., & Lin, C. C. (2022). Psychometric evaluation of a fear of COVID-19 scale in China: Cross-sectional study. *JMIR Formative Research, 6*(3), e31992.
- Coelho, C. M., & Purkis, H. (2009). The origins of specific phobias: Influential theories and current perspectives. *Review of General Psychology, 13*(4), 335-348.
- Deigh, J. (2004). Primitive emotions. R. C. Solomon içinde, *Thinking about feeling: Contemporary philosophers on emotions* (pp. 9-27). USA: Oxford University Press.
- Doshi, D., Karunakar, P., Sukhabogi, J. R., Prasanna, J. S., & Mahajan, S. V. (2020). Assessing coronavirus fear in Indian population using the fear of COVID-19 scale. *International Journal of Mental Health and Addiction, 1-9*.
- Dunsmoor, J. E., & Paz, R. (2015). Fear generalization and anxiety: Behavioral and neural mechanisms. *Biological Psychiatry, 78*, 336-343.
- Furer, P., Walker, J. R., & Stein, M. B. (2007). *Treating health anxiety and fear of death: A practitioner's guide*. Springer.
- Gawrych, M., Cichoń, E., & Kiejna, A. (2021). COVID-19 pandemic fear, life satisfaction and mental health at the initial stage of the pandemic in the largest cities in Poland. *Psychology, Health & Medicine, 26*(1), 107-113.
- Gençöz, T. (1998). Korku: Sebepler, sonuçları ve başetme yolları. *Kriz Dergisi, 6*(2), 9-16.
- Goodwin, R., Gaines, S. O., Myers, L., & Neto, F. (2011). Initial psychological responses to swine flu. *Int J Behav Med, 18*(2), 88-92.
- Goodwin, R., Haque, S., Neto, F., & Myers, L. B. (2009). Initial psychological responses to Influenza A, H1N1 ("Swine flu"). *BMC Infect Dis, 9*(1), 166.
- Goyal, K., Chauhan, P., Chhikara, K., Gupta, P., & Singh, M. P. (2020). Fear of COVID 2019: First suicidal case in India! *Asian Journal of Psychiatry, 49*, 101989.
- Harper, C. A., Satchell, L. P., Fido, D., & Latzman, R. D. (2020). Functional fear predicts public health compliance in the COVID-19 pandemic. *International Journal of Mental Health and Addiction*.

- Kalafatoğlu, M. R., & Yam, F. C. (2021). Research of individuals' fears of Covid-19 in terms of some variables. *Humanistic Perspective, 3*(2), 306-323.
- Kassim, M. A., Pang, N. T., Mohamed, N. H., Kamu, A., Ho, C. M., Ayu, F., . . . Jeffree, M. S. (2021). Relationship between fear of COVID-19, psychopathology and sociodemographic variables in Malaysian population. *International Journal of Mental Health and Addiction, 1*-8.
- Kessler, E. M., Bowen, C. E., Baer, M., Froelich, L., & Wahl, H. W. (2012). Dementia worry: A psychological examination of an unexplored phenomenon. *European Journal of Ageing, 9*(4), 275-284.
- Kim, C., Cheon, S. H., Choi, K., Joh, C.-H., & Lee, H.-J. (2017). Exposure to fear: Changes in travel behavior during MERS outbreak in Seoul. *KSCE Journal of Civil Engineering, 21*(7), 2888-2895.
- Kinsman, J. (2012). "A time of fear": local, national, and international responses to a large Ebola outbreak in Uganda. *Globalization and Health, 8*(1), 15.
- Lai, J., Ma, S., Wang, Y., Cai, Z., Hu, J., Wei, N., . . . Li, R. (2020). Factors associated with mental health outcomes among health care workers exposed to Coronavirus Disease 2019. *JAMA Network Open.*
- Legters, K. (2002). Fear of falling. *Physical Therapy, 3*(1), 264-272.
- Lichtenthal, W. G., Corner, G. W., Slivjak, E. T., Roberts, K. E., Li, Y., Breitbart, W., . . . Beard, C. (2017). A pilot randomized controlled trial of cognitive bias modification to reduce fear of breast cancer recurrence. *Cancer, 123*(8), 1424-1433.
- Luo, F., Ghanei Gheshlagh, R., Dalvand, S., Saedmoucheshi, S., & Li, Q. (2021). Systematic review and meta-analysis of fear of COVID-19. *Frontiers in Psychology, 12*, 1311.
- Mamun, M. A. (2021). Exploring factors in fear of COVID-19 and its GIS-based nationwide distribution: The case of Bangladesh. *BJPsych Open, 7*, 1-8.
- Mamun, M. A., & Griffiths, M. D. (2020). First COVID-19 suicide case in Bangladesh due to fear of COVID-19 and xenophobia: Possible suicide prevention strategies. *Asian Journal of Psychiatry, 51*.
- Martínez-Lorca, M., Martínez-Lorca, A., Criado-Álvarez, J. J., Armesilla, M. D. C., & Latorre, J. M. (2020). The fear of COVID-19 scale: Validation in Spanish university students. *Psychiatry Research, 293*, 113350.
- Mertens, G., Gerritsen, L., Duijndam, S., Saleminck, E., & Engelhard, I. M. (2020). Fear of the coronavirus (COVID-19): Predictors in an online study conducted in March 2020. *Journal of Anxiety Disorders, 74*.
- Millar, M. G., & Millar, K. (1996). The effects of anxiety on response times to disease detection and health promotion behaviors. *J Behav Med, 19*, 401-413.
- Miller, S. M., Brody, D. S., & Summerton, J. (1988). Styles of coping with threat: Implications for health. *J Pers Soc Psychol, 54*, 345-353.
- Muris, P. (2007). *Normal and abnormal fear and anxiety in children and adolescents*. USA: Elsevier.
- Muris, P., & van Zuuren, F. (1992). Monitoring, medical fears and physical symptoms. *Br J Clin Psychol, 31*, 360-362.
- Ornell, F., Schuch, J. B., Sordi, A. O., & Kessler, F. H. (2020). "Pandemic fear" and COVID-19: Mental health burden and strategies. *Braz J Psychiatry, 42*(3), 232-235.
- Pakpour, A. H., & Griffiths, M. D. (2020). The fear of COVID-19 and its role in preventive behaviors. *Journal of Concurrent Disorders, 2*(1), 58-63.
- Person, B., Sy, F., Holton, K., Govert, B., Liang, A., & NCID/SARS Community Outreach Team. (2004). Fear and stigma: The epidemic within the SARS outbreak. *Emerging Infectious Diseases, 10*(2), 358-363.
- Qiu, J., Shen, B., Zhao, M., Wang, Z., Xie, B., & Xu, Y. (2020). A nationwide survey of psychological distress among Chinese people in the COVID-19 epidemic: Implications and policy recommendations. *Gen. Psychiatry, 33*.
- Reardon, S. (2015). Ebola's mental-health wounds linger in Africa: health-care workers struggle to help people who have been traumatized by the epidemic. *Nature, 519*(7541).
- Ren, S. Y., Gao, R. D., & Chen, Y. L. (2020). Fear can be more harmful than the severe acute respiratory syndrome coronavirus 2 in controlling the corona virus disease 2019 epidemic. *World Journal of Clinical Cases, 8*(4), 652.

- Sakib, N., Bhuiyan, A. K. M., Hossain, S., Al Mamun, F., Hosen, I., Abdullah, A. H., ... & Mamun, M. A. (2020). Psychometric validation of the Bangla Fear of COVID-19 Scale: Confirmatory factor analysis and Rasch analysis. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 1-12.
- Secginli, S. (2012). Mammography self-efficacy scale and breast cancer fear scale: psychometric testing of the Turkish versions. *Cancer Nursing*, 35(5), 365-373.
- Schimmenti, A., Billieux, J., & Starcevic, V. (2020). The four horsemen of fear: An integrated model of understanding fear experiences during the COVID-19 pandemic. *Clinical Neuropsychiatry*, 17(2), 41-45.
- Shigemura, J., Ursano, R. J., Morganstein, J. C., Kurosawa, M., & Benedek, D. M. (2020). Public responses to the novel 2019 coronavirus (2019-nCoV) in Japan: Mental health consequences and target populations. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 74(4), 281-282.
- Shultz, J. M., Althouse, B. M., Baingana, F., Cooper, J. L., Espinola, M., Greene, M. C., . . . Reckemmer, A. (2016). Fear factor: The unseen perils of the Ebola outbreak. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 72(5), 304–310.
- Silber, H., Stark, T. H., Blom, A. G., & Krosnick, J. A. (2018). Implementing a multinational study of questionnaire design. T. P. Johnson, B. E. Pennell, I. A. Stoop, and B. Dorer içinde, *Advances in comparative survey methods: Multinational, multiregional, and multicultural contexts (3MC)* (pp. 161-180). John Wiley&Son.
- Sorokin, M. Y., Kasyanov, E. D., Rukavishnikov, G. V., Makarevich, O. V., Neznanov, N. G., Lutova, N. B., & Mazo, G. E. (2020). Structure of anxiety associated with the COVID-19 pandemic in the Russian-speaking sample: Results from on-line survey. *MedRxiv*.
- Stepoe, A., & O’Sullivan, J. (1986). Monitoring and blunting coping styles in women before surgery. *Br J Clin Psychol*, 25, 143-144.
- Taylor, S., Landry, C. A., Paluszek, M. M., Fergus, T. A., McKay, D., & Asmundson, G. J. (2020). Development and initial validation of the COVID Stress Scales. *Journal of Anxiety Disorders*, 72, 102232.
- Troisi, A. (2020). Fear of COVID-19: Insights from evolutionary behavioral science. *Clinical Neuropsychiatry*, 17(2), 72-75.
- UNWTO. (2019). *International tourism highlights*. Retrieved August 14, 2020 from <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284421152>
- Vaughan, E., & Tinker, T. (2009). Effective health risk communication about pandemic influenza for vulnerable populations. *Am J Public Health*, 99(S2), 324-332.
- WHO. (2003). *Summary of probable SARS cases with onset of illness from 1 November 2002 to 31 July 2003*. Retrieved August 14, 2020 from https://www.who.int/csr/sars/country/table2004_04_21/en/
- Worldometer. (2020). *Countries where COVID-19 has spread*. Retrieved April 7, 2020 from <https://www.worldometers.info/coronavirus/countries-where-coronavirus-has-spread/>
- Xiang, Y. T., Yang, Y., Li, W., Zhang, L., Zhang, Q., Cheung, T., & Ng, C. H. (2020). Timely mental health care for the 2019 novel coronavirus outbreak is urgently needed. *The Lancet Psychiatry*, 7(3), 228-229.
- Yang, Y., Li, W., Wen, Y., Wang, H., Sun, H., Liang, W., & Humphris, G. (2019). Fear of cancer recurrence in adolescent and young adult cancer survivors: A systematic review of the literature. *Psycho-oncology*, 28(4), 675-686.
- Yao, H., Chen, J. H., & Xu, Y. F. (2020). Patients with mental health disorders in the COVID-19 epidemic. *Lancet Psychiatry*, 7, e21.
- Yılmaz, F., & Çağlayan, Ç. (2016). Yaşlılarda sağlıklı yaşam tarzının yaşam kalitesi üzerine etkileri. *Turkish Journal of Family Practice/Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, 20(4).
- Zandifar, A., & Badrfam, R. (2020). Iranian mental health during the COVID-19 epidemic. *Asian Journal of Psychiatry*, 51.
- Zhang, J., Wu, W., Zhao, X., & Zhang, W. (2020). Recommended psychological crisis intervention response to the 2019 novel coronavirus pneumonia outbreak in China: A model of West China Hospital. *Precision Clinical Medicine*, 3(1), 3–8.

SAĞLIK ÇALIŞANLARININ ÇALIŞMA YAŞAM KALİTESİNİN COVID-19'A BAĞLI HASTALIK KAYGISI, İŞ STRESİ VE İŞ TATMİNİ ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ: ALTERNATİF MODEL ANALİZLERİ*

INVESTIGATION OF HEALTH WORKERS' QUALITY OF WORK LIFE IN THE FRAMEWORK OF DISEASE ANXIETY, JOB STRESS AND JOB SATISFACTION DUE TO COVID-19: ALTERNATIVE MODEL ANALYSIS

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Melih EYİTMİŞ¹
Alev YILDIRIM²

ÖZ

Pandemiler insanlık tarihi kadar eski ve toplumsal açıdan ciddi sonuçları olan sağlık olaylarıdır. Küreselleşmenin de etkisi ile pandemilerin bugün olduğu gibi gelecekte de daha fazla etkisi olabileceği söylenebilir. Bu çalışmanın amacı, Kahramanmaraş il merkezinde bulunan hastane çalışanlarının COVID-19 pandemi sürecinde hastalık kaygısı, iş tatmini ve iş stresinin çalışma yaşam kalitesi üzerindeki etkisini araştırmaktır. Hastane çalışanlarının bu araştırmayla ilgili fikirlerini ölçebilmek için veri toplama tekniği olan anket formundan yararlanılmıştır. Araştırmanın evreni Kahramanmaraş il merkezindeki hastanelerde, 7000'in üzerindeki sağlık çalışanları oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemini ise Kahramanmaraş il merkezindeki devlet hastanesi, üniversite hastanesi ve özel hastanelerdeki 544 sağlık çalışanı meydana getirmiştir. Verilerin analizi için SPSS 23.0, SPSS AMOS ve SPSS Process Macro programları kullanılmıştır. Araştırmada katılımcıların demografik özellikleri ortaya konulduktan sonra korelasyon, faktör vb. analizler yapılmıştır. Ayrıca yapısal eşitlik modeli, aracılık ve düzenleyicilik analizleri de yapılmıştır. Çoklu düzenleyici etki analizi sonucunda hastalık kaygısı ve iş stresinin düşük olduğu durumlarda iş tatminin çalışma yaşam kalitesi üzerindeki pozitif etkisini olumlu yönde etkilemiştir. Ancak hastalık kaygısı ve iş stresi algıları yükseldikçe iş tatminin çalışma yaşam kalitesini etkileme düzeyi azalmaktadır. Yeni üretilen istatistiksel analiz yöntemleri araştırmalarda farklı bakış açıları geliştirilebilir. Bu yolla bağımlı değişkenin bağımsız değişken üzerindeki etkisi incelenirken birden fazla aracı/düzenleyici değişkenin varlığı ortaya konulabilir.

Anahtar Kelimeler: Hastalık Kaygısı, COVID-19, İş Tatmini, İş Stresi, Çalışma Yaşam Kalitesi.

JEL Sınıflandırma Kodları: I120, M10, M540.

ABSTRACT

Pandemics are health events that are as old as human history and have serious social consequences. With the effect of globalization, it can be said that pandemics may have more impact in the future as they do today. The aim of the study is to investigate the effects of illness anxiety, job satisfaction and work stress on the quality of working life of hospital workers in Kahramanmaraş city center during the COVID-19 pandemic process. A questionnaire form, which is a data collection technique, is used to measure the opinions of hospital staff about the research. The population of the research consists of more than 7,000 health workers in hospitals in Kahramanmaraş city center. The sample of the study consisted of 544 health workers in the state hospital, university hospital and private hospitals in the city center of Kahramanmaraş. SPSS 23.0, SPSS AMOS and SPSS Process Macro programs are utilised for data analysis. After revealing the demographic characteristics of the participants in the research, correlation, factor, etc. analyzes are made. In addition, structural equation model, mediation and regulatory analyzes are also carried out. As a result of the multiple moderator effect analysis, the positive effect of job satisfaction on the quality of work life in cases where illness anxiety and job stress are low, positively affected. However, as the perceptions of sickness anxiety and work stress increase, the level of effect of job satisfaction on the quality of work life decreases. Newly produced statistical analysis methods can be developed from different perspectives in research. In this way, the existence of more than one mediator/regulatory variable can be revealed while examining the effect of the dependent variable on the independent variable.

Keywords: Illness Anxiety, COVID-19, Job Satisfaction, Job Stress, Quality of Work Life.

JEL Classification Codes: I120, M10, M540

* Bu çalışma Ahmet Melih EYİTMİŞ danışmanlığında Alev YILDIRIM tarafından hazırlanan ve 06.08.2021 tarihinde savunulan "Hastalık Kaygısının (COVID-19) Çalışma Hayatı Üzerindeki Etkisi: Bir Alan Çalışması" başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Çalışma için Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Etik Kurulundan 46056-/2020-38 sayılı ve 03.12.2020 tarihli etik kurul onayı alınmıştır. Çalışma, BAP Projesi (Proje No: 2020/9-15) tarafından desteklenmektedir

¹ Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, a_melih@ksu.edu.tr

² Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Bilim Uzmanı, yildirimallev381@hotmail.com

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

With the development of transportation and communication technologies in the 2000s, the world has taken on a more global structure. Not only the circulation of goods and services has increased, but also the mobility of its people. Especially the changes in the field of production (spare parts, semi-finished products and final products) have increased the effects of globalization. The factories, which were established to reduce the prices of goods and services and aimed to bring cost leadership, started to produce not only for one country but also for the whole world. In this environment, borders, countries and people have come closer to each other. This rapprochement also brings health risks. As in the past (plague, flu...) the world is facing a new epidemic today. The name of the new epidemic has been defined as COVID-19. COVID-19 has affected our country as well as the whole world. The virus has shown its effect in many economic, social and psychological areas. Although the working life of all countries is affected in this epidemic, it is thought that healthcare workers are most affected. In order to understand these effects, our study was carried out on hospital staff in Kahramanmaraş city center. The aim of this research is to investigate the effects of COVID-19-related illness anxiety, job satisfaction and work stress on the quality of working life of hospital workers in Kahramanmaraş city center.

Design/methodology/approach:

In this study, the questionnaire method, which is one of the primary data collection tools, was used. The prepared questionnaire was applied in Kahramanmaraş city center. There are more than 7000 health workers in hospitals. Due to budget and time constraints, the state hospital, KSU medical faculty and private hospitals in the central district were included in the sample of the study. In order to ensure the validity and reliability of the research, although it was determined that 370 questionnaires would be sufficient at the 95% confidence interval (Sekaran, 1992), face-to-face interviews were conducted with 544 healthcare professionals. The study was supported by the BAP unit and the questionnaires were distributed to the employees by the interviewers and face to face. They were asked to fill out these forms on a voluntary basis. Since the surveys will be conducted face to face, necessary permissions were obtained from the ethics committee of KSU on 03.12.2020/38. The main hypothesis constructed within the scope of the research was tested with the structural equation model. Mediation, regulation and multi-regulation models were analyzed with the help of SPSS processes macro program.

Findings:

In the light of the findings obtained as a result of the research, our main hypothesis "1.H₁" was accepted as the result of the model created. However, "1.a. H₁" has been partially accepted. The regression value of the "1.b. H₁" hypothesis was rejected as $p > ,05$. The "1.c. H₁" hypothesis was found to be statistically significant and accepted as $p < ,05$.

Conclusion and Discussion:

While illness anxiety and job satisfaction due to COVID-19 affect the quality of work life, no statistically significant effect of work stress was found. The result obtained in job stress was also reached by Genç et al. (2016, p. 107). It was determined that the effect of job satisfaction on the quality of work life was mediated by illness anxiety. Anxiety increases the positive effect of job satisfaction on the quality of work life. In addition, it was determined by contingency analysis that the effect of job satisfaction on the quality of work life differed depending on the level of anxiety. As the level of anxiety increases, the effect of job satisfaction on the quality of work life decreases. While work stress alone does not affect the quality of work life, it has been observed that it affects it by combining with COVID-19-related illness anxiety. In the literature, there are studies showing that illness anxiety affects the quality of work life. This study will contribute to the literature in terms of revealing the mediation and regulatory effect of illness anxiety due to COVID-19 while examining the effect of job satisfaction and job stress on the quality of work life. In addition, multi-regulatory impact analysis will bring a new perspective to the literature. The population and sample of the research is one of the most important constraints. Conducting the study nationwide will ensure that it can be generalized.

1. GİRİŞ

2019 yılında Çin’de başlayan, ilk başta dünya tarafından çok önemsenmeyen COVID-19, kısa bir sürede tüm dünyayı etkisi altına almış ve önemli sorunlara (sosyo ekonomik, sağlık vb.) yol açmıştır. Özellikle sosyal hayatı ve çalışma hayatını derinden etkilemiştir. Yeni koronavirüs hastalığı çok hızlı bir şekilde yayılmış ve pandemiye dönüşmüştür. COVID-19 pandemisinde vaka sayılarındaki hızlı artış yaşanması hükümetler tarafından birtakım tedbir ve önlemlerin alınmasına neden olmuştur (Bergdahl ve Nouri, 2020, s. 463). Pandemide yaşanan bu değişim ve kısıtlamalar insanların gündelik yaşamlarının bir anda değişmesine neden olmuştur. Bu değişiklikler ülkelerin iş yaşamını, firmaların çalışmasını ve en çok da işgücünü etkilemiştir (Yurdasever ve Acar Yurdasever, 2021). COVID-19 pandemi dönemine bağlı olarak sosyal hayatın kısıtlanmasıyla birlikte ekonomi yavaşlamış, işyerlerinde çalışan sayıları sürekli olarak azaltılmıştır. Bu döngü işyerlerinin kapanmasına ve işsizliğin artmasına da yol açmıştır.

Pandeminin neden olduğu belirsizliğin çalışanların örgüte karşı daha farklı bakmasına neden olduğu düşünülmektedir. Bu durumda çalışanların faaliyetlerini icra ederken psikolojik olarak ne kadar rahat oldukları, işlerinde ne kadar motive olabildikleri ve performanslarını ne derece koruyabildikleri önemlidir. Yaşanılan bu durum içerisinde en fazla etkilenen grubu sağlık alanında çalışanlar oluşturmaktadır. Başta hastane ve acil servisler olmak üzere yoğun bakımlar, pandemi servisleri, pandemi polikliniği gibi birimlerde yürütülen sağlık hizmeti yoğunluğundaki artış ve uzun çalışma saatlerinden dolayı sağlık çalışanlarında stres, korku ve kaygı düzeylerinin arttığı düşünülmektedir. Bu durum sağlık çalışanlarının iş tatmini ve çalışma yaşam kalitesinde de değişikliklere neden olabilir.

Çalışmada COVID-19 pandemi sürecinde hastalık kaygısının etkilediği önemli değişkenler arasında iş tatmini, iş stresi ve çalışma yaşam kalitesi konuları olduğu düşünülmektedir. Literatürde konunun farklı boyutları ele alınmasına karşın, hastalık kaygısının, iş tatmini ve iş stresinin çalışma yaşam kalitesi üzerindeki etkisini birlikte inceleyen araştırmalara rastlanılamamıştır. Daha önceki yapılan çalışmalardan (Gencer, 2020; Göksu ve Kumcağız, 2020) farklı olarak, COVID-19 pandemi sürecinde hastalık kaygısının, iş tatmini ile çalışma yaşam kalitesi arasındaki ilişkide aracılık ve düzenleyicilik etkisi de araştırılmıştır. Pandeminin iş stresi üzerinde de etkisi olabileceği varsayılmıştır. Bunu test etmek amacıyla, hastalık kaygısı ile iş stresi birlikte ele alınmıştır. İş tatmininin çalışma yaşam kalitesi üzerindeki etkisinde her ikisinin düzenleyicilikleri test edilmiştir. Yapılan bu analizler ile birlikte pandeminin çalışma hayatı üzerindeki etkileri raporlanarak literatüre katkı sağlanması planlanmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

COVID-19, salgınının ilk başlangıcı 2019 yılının Aralık ayında Çin’in Hubei eyaleti Wuhan şehrinde ortaya çıkmış ve zamanla tüm dünyada hızla yayılmaya başlamıştır. Ateş, öksürük, nefes darlığı gibi solunum yolu belirtileri ile tanımlanan COVID-19, daha ciddi vakalarda kendisini göstererek ölümlere yol açabilmektedir (T.C. Bilim Kurulu [BK], 2020). Salgının önüne geçilememesi nedeni ile Dünya Sağlık Örgütü, COVID-19 salgınının tüm ülkelerde etkisinin olduğunu ve insanların sağlığını tehdit ettiğini resmi olarak 30 Ocak 2020 tarihinde açıklamıştır. Bunun ardından 11 Mart 2020 tarihinde de dünya genelinde pandemi olarak ilan edilmiştir (Hayes, 2020, s. 158).

Bu hastalığın insanlarda korku ve endişeye sebep olduğu düşünülmektedir. Literatürde hastalık kaygısı, kişilerin hastalığının olduğu veya hastalığa yakalanacaklarına dair sürekli korku ya da endişelerini içermektedir (Taylor ve Asmundson, 2004). Hastalık kaygısı pek çok kişiyi hayatının bir noktasında etkileyebilir. Yeniye, beklenmeyene ya da bedensel ve fiziksel belirtilere, tıbbi testlere veya belli bir hastalığın medyada işlenmesine karşı verilen yaygın bir tepkidir (Deale, 2007, s. 240). Hastalık kaygısının bireylerde iş tatmini ve çalışma yaşam kalitesini etkileyebileceğine ilişkin çalışmalara rastlanmaktadır. Hastalık kaygısının çalışma yaşam kalitesi üzerindeki çalışmalara rastlanılmıştır (Kaçmaz ve Ünsal, 2014). İş tatmini ve iş stresinin çalışma yaşam kalitesi üzerindeki çalışmalara rastlanılmaktadır (Altunel ve Akova, 2017).

Bu araştırmada sağlık çalışanlarının hastalık kaygısının yanında iş tatminleri de incelenmiştir. İş tatmini, çalışanların akıl ve fiziksel sağlıklarıyla birlikte kişinin fizyolojik ve ruhsal duygularının bir göstergesidir. İş tatmini kişinin işine karşı hissettiği olumlu ya da olumsuz tutumlardır (Saruhan ve Yıldız, 2012). İş hayatında iş tatminin önemli kılan iki neden vardır. Bunlardan ilki işgören açısından önemi, diğeri ise örgüt açısından önemidir. İşgören açısından iş tatmini, işe karşı çalışanın, bedensel ve ruhsal sağlığına olan etkisidir. Örgütsel açıdan ise, örgütsel çıktılar üzerinde etkisinin olmasıdır (Dinç Özcan, 2010). Çalışanın işinden tatmin sağlaması durumunda mutluluğu artması, işine daha çok bağlanması, kusurlu ürün miktarının azalması, verimlilik oranının yükselmesi ile birlikte kurumda işgücü devir hızının azalması beklenmektedir. Öte yandan çalışanın iş tatmini sağlanmadığı durumlarda devamsızlığın artması ve işten ayrılma isteğinin artması gözlemlenebilir. Kuruma olan bağlılığın

düşmesi ile birlikte yabancılaşma, stres, araç ve gereçlere zarar verme, işi sabote etme, düşük performans, ruhsal ve fiziksel rahatsızlıkların artması meydana gelebilir (Gül ve Gökçe, 2008).

İş tatminindeki değişikliklere bağlı iş stresi gelişebilir. İş stresi, “bireyi normal fonksiyonlarından saptıran psikolojik veya fiziksel davranışlarını değiştiren bir fenomendir. İşin gerekleri ile çalışanın yetenekleri, kaynakları ya da gereksinimleri arasında uyumsuzluk olduğunda ortaya çıkabilir. Bireyin çalışma hayatında, zararlı fiziksel ve duygusal cevaplara neden olabilir” (Cam, 2006, s. 12). Yaşanılan iş stresi düzeyi işgörenin kendisine, işin niteliğine, iş dışı faktörlerin etkisine bağlı olarak değişmektedir (Aktaş, 2001).

Tüm bu değişkenler bireylerin çalışma yaşam kalitesini doğrudan veya dolaylı olarak etkileyebilmektedir. Çalışma yaşam kalitesi, işgörenlerin ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri ve psikolojik sağlıkları açısından işlerine yönelik gösterdikleri tepkileri olarak tanımlanmaktadır (Çakır vd., 2018). Çalışma yaşam kalitesi, işgörenlerin fiziksel ve psikolojik refah düzeyini yükselten, örgütsel kültürde değişimler oluşturan ve sonucunda tüm örgüt işgörenlerinin değerini yükselten bir yönetim anlayışıdır (Yücutürk, 2005, s. 102).

Çalışma yaşamında kalite, çalışanların hem fiziksel hem de psikolojik refah düzeyini yükseltmeyi hedefleyen bir yönetim felsefesidir (Kaymaz, 2003, s. 18). Çalışma yaşam kalitesinde her örgütün başarısı büyük oranda üyelerini örgüte nasıl çektiği, örgüt içindeki motivasyonu ve çalışanlarının iş gücünün sürekliliğinin nasıl sağladığına bağlıdır. Günümüzde örgütler genel olarak çalışanlarının örgüte bağlılığını sağlamak için çalışanlarını mutlu etmek, iş konusunda tatmin olmalarını sağlamak ve işgücünü geliştirmeleri için esnek davranmaktadırlar. Çünkü çalışan personelin mutluluğu ve iş tatmini örgüt için olumlu sonuçların yanı sıra üretici olmalarına ve çalıştığı iş yerlerinin daha başarılı olmasına katkı sağlamaktadır. Bu amaçla hem çalışanları tatmin etmek hem de örgütlerin hedeflerine ulaşmasında katkı sağlayarak çalışanların yaşam kalitesini arttırmış olacaklardır.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın amacı, evreni, örnekleme, araştırmanın varsayımları, sınırlılığı, veri toplama araçları, modeli ve hipotezler ele alınmıştır. Araştırmanın verileri 2021’in ilk 6 ayında toplanmıştır.

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Kahramanmaraş il merkezinde bulunan hastane çalışanlarının COVID-19 pandemi sürecinde hastalık kaygısı, iş tatmini ve iş stresinin çalışma yaşam kalitesi üzerindeki etkisini araştırmaktır. İnsan duygu ve davranışları birbirlerinden etkilenir. Dolayısıyla bir davranışa bir başka duygu etki edebilir.

3.2. Araştırmanın Evren ve Örnekleme

Araştırmanın evrenini Kahramanmaraş il merkezindeki hastanelerde, 7000’in üzerindeki sağlık çalışanları oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemini ise Kahramanmaraş il merkezindeki devlet hastanesi (216), üniversite hastanesi (146) ve özel hastanelerdeki (238) 600 sağlık çalışanı meydana getirmiştir. Ancak anketlerden 56 âdeti eksik ve hatalı doldurulduğu için, araştırma kapsamına dâhil edilmemiştir. Tesadüfi örnekleme yoluyla seçilerek uygulanan anket çalışmamızın sonunda kullanılabilir anket sayısı 544’dür. Araştırmanın örnekleme büyüklüğüne ilişkin literatürde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu çalışmada güvenilir faktör yüklerinin oluşmasında Sekaran (1992) tarafından belirtilen 10.000 kişilik bir evrende 370 örneklemin yeterli olacağı görüşü benimsenmiştir.

3.3. Araştırmanın Etiği

Bu çalışma için, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulundan 46056/2020-38 sayılı ve 03.12.2020 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

3.4. Araştırmada Kullanılan Veri Toplama Yöntemi ve Veri Toplama Araçları

Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) tarafından desteklenmiş olup araştırmaya katılmayı kabul eden sağlık çalışanlarına anket formları anketörler tarafından elden dağıtılmıştır. Anketlerin katılımcılar tarafından uygun oldukları zaman diliminde doldurulmaları istenmiştir. Formlar makul bir zaman geçtikten sonra toplanmıştır. Anket verilerinin yüz yüze toplanmamasının nedeni COVID-19’un bulaşma riskini azaltmak içindir. Araştırmaya katılım gönüllülük esasına göre yapılmıştır. Anket formları hastanelerde çalışan doktor, hemşire ve diğer sağlık çalışanlarından toplanmıştır.

Çalışma yaşam kalitesine birçok faktör etki edebilir. Zaman ve maddi olanakların kısıtlı olmasından dolayı bu faktörlerin çoğuna yer verilmemiştir. Bu çalışmada verilerin güvenilir olması da göz önünde bulundurularak, iş tatmini,

iş stresi, çalışma yaşam kalitesi ve hastalık kaygısı ölçeklerine yer verilmiştir. Hastane çalışanlarının bu araştırmaya konu olan değişkenleri ölçebilmek amacıyla veri toplama tekniği olan anket formundan yararlanılmıştır. 2 bölümden oluşan anket formunun birinci bölümünde katılımcıların demografik özelliklerini ölçmeye yönelik 12 soru hazırlanmıştır. İkinci bölümde iş tatmini, iş stresi, çalışma yaşam kalitesi ve hastalık kaygısını ölçmeye yönelik önermelere yer verilmiştir. Bu önermeler için 5'li Likert tipi ölçekten yararlanılmıştır. Bu ölçekler 1: Kesinlikle katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle katılıyorum, şeklinde derecelendirmiştir.

İş Tatmini Ölçeği: Wright ve Cropanzano'nun (1998) tarafından yapılan çalışmada kullanılan beş önermeli ölçek kullanılmıştır. Türkçe'ye Rızaoğlu ve Ayyıldız (2008) tarafından çevrilen ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0,83 olarak hesaplanmıştır. İş tatmini ölçeği tek boyuttan oluşmaktadır. Ölçek çalışanların işlerinden memnuniyeti ölçerken "Genel olarak işimi yapmaktan memnunum", "Genel olarak iş arkadaşlarımdan memnunum" gibi önermelerden yararlanmaktadır.

İş Stresi Ölçeği: House ve Rizzo (1972) tarafından geliştirilen ölçek çalışmamızda kullanılmıştır. Ölçek aynı zamanda birçok çalışmada kullanılmıştır (Efeoğlu, 2006; Bulgurcu Gürel, 2016; Yurttaş, vd., 2020). Çalışanın iş yerinde yaşadığı stresle ilişkili olan psikolojik (örneğin: Oldukça büyük bir gerilim altında çalışıyorum) ve psikosomatik (İşim sağlığıma doğrudan etkilemeye yatkındır) semptomlarını ölçmektedir. Ölçek toplam 7 önerme ve tek boyuttan oluşmaktadır.

Çalışma Yaşam Kalitesi Ölçeği: Sirgy vd. (2001) tarafından geliştirilen çalışma yaşam kalitesi ölçeği bu çalışmada kullanılmıştır. Ölçeğin orijinalinde 16 önerme ve 7 alt boyut yer almaktadır (Sağlık ve güvenlik, ailevi ve ekonomik ihtiyaçlar, kendini gerçekleştirme, sosyal, estetik ve bilgi ihtiyacı). Ölçeğin Türkçe uyarlaması Taşdemir Afşar (2011) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin güvenilirlik oranı 0,78 olarak hesaplanmıştır. Literatürde 16 önermeyi tek boyut olarak değerlendiren çalışmalara rastlanılmaktadır (Kelek, 2009). Bu çalışmada da ölçek tek boyut olarak ele alınmıştır.

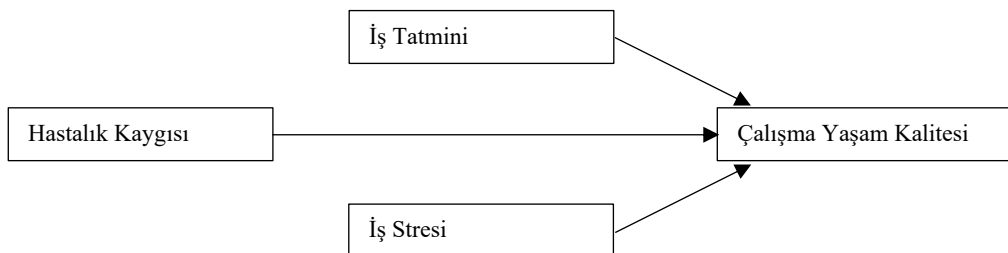
Hastalık Kaygısı Ölçeği: Salkovskis vd. (2002) tarafından geliştirilen Sağlık Anksiyetesi Ölçeği (Health Anxiety Inventory) kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçeye uyarlanması geçerlilik ve güvenilirlik analizleri ise Aydemir vd. (2013) tarafından yapılmıştır. Ölçekte 18 önerme ve iki alt boyuttan oluşmaktadır. İlk boyut gövde ikinci boyut ise hastalıkların olumsuz etkisidir. Çalışmamızda doğrulayıcı faktör analizinde gövde boyutunun içerisinde yer alan 3 madde faktör yükü 0,30 un altında olduğu için silinmiştir (Comrey ve Lee, 1992). Hastalıkların olumsuz etkisi boyutundan da 1 önerme ise 0,40 altına düşürdüğü için çıkartılmıştır (Kalaycı, 2005, s. 405). Ölçek oluşturulurken "tamamen katılmıyorum"dan "tamamen katılıyorum"u içeren likert tarzı ölçek yerine her önermeyi derecelendiren bir sistem kullanılmıştır. Örneğin acı ile ilgili katılımcıların duygu ve düşünceleri "yaşıtlarıma göre daha az ağrı/ acı hissederim, yaşıtlarım kadar ağrı/acı hissederim, yaşıtlarımdan daha fazla ağrı/acı hissederim ve bedenimde sürekli ağrı/acı hissederim" şeklinde ölçülmüştür. Ölçeğin puanlaması her bir madde için 1-4 aralığındadır. Yüksek puanlar yüksek düzeyde sağlık anksiyetesi olarak değerlendirilmektedir.

3.5. Araştırmanın İstatiksel Analizleri

Araştırmada anket verilerini değerlendirmek amacıyla SPSS veri analiz programından yararlanılmıştır. Araştırmada çalışma yaşam kalitesi üzerindeki direkt etkilerini değerlendirmek amacıyla yol analizi yapılmıştır. Yol analizi için SPSS AMOS programından yararlanılmıştır. DFA'da bu program yardımı ile gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte çalışma yaşam kalitesi üzerindeki indirekt etkileri görebilmek amacıyla aracılık ve düzenleyicilik analizleri de yapılmıştır. Aracılık etkisi SPSS Proses Macro eklentisi yardımı ile analiz edilmiştir.

3.6. Araştırmanın Model ve Hipotezleri

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Yaşam, kişinin işte ve iş dışında geçirdiği zamanın tamamı olarak tanımlanabilir. Bu tanımdan yola çıkarak literatürde, iş tatminin yaşam doyumu üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar bulunmaktadır (Polatçı, 2015, s. 32; Özyer vd., 2015, s. 263; Altunel ve Akova, 2017, s. 222). Bu çalışma COVID-19 döneminde oluşabilecek hastalık kaygısı, iş stresi ve iş tatminin çalışma hayatı üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla, yaşamın sadece iş boyutu ele alınmış ve hipotezler kurgulanmıştır.

1. H_1 = Hastalık kaygısı, iş tatmini ve iş stresi çalışma yaşam kalitesini etkiler.

1.a. H_{1a} = Hastalık kaygısı çalışma yaşam kalitesini negatif yönde etkiler.

1.b. H_{1b} = İş stresi çalışma yaşam kalitesini negatif yönde etkiler.

1.c. H_{1c} = İş tatmini çalışma yaşam kalitesini pozitif yönde etkiler.

2. H_2 = İş tatminin çalışma yaşam kalitesi üzerindeki etkisinde hastalık kaygısının aracılık etkisi vardır.

3. H_3 = İş tatminin çalışma yaşam kalitesi üzerindeki etkisinde hastalık kaygısının düzenleyicilik etkisi vardır.

4. H_4 = İş tatminin çalışma yaşam kalitesi üzerindeki etkisinde hastalık kaygısı ve iş stresinin çoklu düzenleyicilik etkisi vardır.

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Bu bölümde verilerin analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Buna bağlı olarak, öncelikle ankete katılan çalışanların demografik özelliklerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 1’de raporlanmıştır. Daha sonra da araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliği test edilmiştir. Elde edilen veriler ışığında faktör, korelasyon, yapısal eşitlik modeli, aracılık ve düzenleyicilik analizleri kullanılmıştır.

4.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri ile İlgili Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmaya katılan çalışanların demografik özelliklerini (cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu vb.) belirlemek için tanımlayıcı istatistik analizi yapılmıştır. Tanımlayıcı istatistik analizi sonucu elde edilen bulgular Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerinin Dağılımı

Cinsiyet	Sayı	Yüzde	Çalışılan Kurum	Sayı	Yüzde
Kadın	353	64,9	Devlet Hastanesi	191	35,1
Erkek	191	35,1	Özel Hastane	217	39,9
Yaş	Sayı	Yüzde	Üniversite Hastanesi	136	25,0
20-30	240	44,1	Eğitim Durumu	Sayı	Yüzde
31-40	185	34,0	Lise	179	32,9
41 ve Üzeri	119	21,9	Ön Lisans	121	22,2
Meslekte Çalışma Süresi	Sayı	Yüzde	Lisans	168	30,9
0-5 Yıl	124	22,8	Yüksek Lisans	60	11,1
6-10 Yıl	162	29,8	Diğer (Tıpta Uzmanlık)	16	2,9
11-15 Yıl	105	19,3	Personel Bilgisi	Sayı	Yüzde
16 Yıl ve Üzeri	153	28,1	Doktor	65	11,9
			Hemşire	419	77,0
			Diğer Çalışanlar	60	11,1

n=544

Katılımcıların cinsiyetlerine göre dağılımlarına bakıldığında katılımcıların üçte ikisinin %64,9’u kadın olduğu görülmektedir. Araştırmadan elde edilen veriler ışığında en büyük yaş grubunu %44,1 ile 20-30 yaş arasında olduğu belirlenmiştir. Araştırmaya gönüllü olan sağlık çalışanlarının yaş ortalaması “33,24±8,11” olarak tespit edilmiştir. Katılımcıların %35,1’i devlet hastanesinde, %25,0’ı üniversite hastanesinde ve %39,9’u özel hastanede çalışmaktadır. Yapılan analiz sonucunda çoğunluğun özel hastanede çalıştığı belirlenmiştir. Yapılan araştırma

sonucunda 1-5 yıl arasında çalışanlar %22,8 katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcılardan %19,3'ü 11-15 yıl arasında, 16 yıl ve üzeri olan grup ise %28,1 katılımcıdır. Meslekte çalışma süresi en fazla olan grup ise %29,8 katılımcıyla 6-10 yıl arasında olduğu belirlenmiştir. Araştırma katılımcılarının meslekte çalışma yıl ortalamaları "11,54±7,35" olarak belirlenmiştir.

4.2. Ölçekler Arası Korelasyonlar, Güvenirlik Katsayıları ve Betimleyici İstatistikler

Araştırmada kullanılan ölçeklerin, aritmetik ortalamaları, standart sapmaları, boyutlar arasındaki ilişki düzeyleri ve güvenilirlik katsayıları hesaplanarak Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Ölçekler Arası Korelasyonlar, Güvenirlik Katsayıları ve Betimleyici İstatistikler

	\bar{x}	S	(1)	(2)	(3)	(4)
İş Tatmini (1)	3,84	,92	(,81)			
İş Stresi (2)	3,85	,90	,155***	(,87)		
Çalışma Yaşam Kalitesi (3)	3,84	,78	,458***	,183***	(,85)	
Hastalık Kaygısı (4)	2,61	,59	,258***	,409***	,295***	(,87)

Standart Sapma=S, * p<,05, ** p<,01, *** p<,001, n=544

Tüm değişkenlerin güvenilirlik katsayıları literatürde sıklıkla kullanılan Nunally (1978) belirlediği ,70 değerinin üzerinde gerçekleşmiştir. Her değişkene ait güvenilirlik ölçümleri Tablo 2'de parantez içerisinde verilmiştir. Ayrıca tüm değişkenler arasındaki ilişkiler p<,001 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olarak gerçekleşmiştir.

4.3. Doğrulayıcı Faktör Analizi ve Yol Analizi

Tablo 3. Ölçeklerin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ölçek / Model	$\Delta\chi^2$	sd	$\Delta\chi^2/sd$	RMSEA	CFI	IFI	GFI
İş Tatmini	14,953	3	4,984	,086	,990	,990	,990
İş Stresi	50,721	12	4,227	,077	,977	,977	,974
Çalışma Yaşam Kalitesi	111,317	29	3,839	,072	,972	,972	,960
Hastalık Kaygısı	223,374	74	3,019	,061	,955	,955	,944

Serbestlik Derecesi=sd

Modelin test edilebilmesi için kullanılan ölçeklerin doğrulayıcı faktör analizleri SPSS AMOS programından yararlanılarak yapılmış ve çıkan sonuçlardan bazıları Tablo 3'de raporlandırılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi (DFA) araştırmacının elindeki verinin orijinal (daha önce keşfedilmiş ve farklı çalışmalarda kullanılmış olan) yapıya uyup uymadığını gösteren sonuçları verir. Yapısal eşitlik modelinde doğrulayıcı faktör analizi dört farklı şekilde yapılabilmektedir (ilişkisiz modelin analizi, birincil seviye DFA, ikincil seviye DFA ve tek faktörlü model için DFA). Bu çalışmada birincil seviye DFA faktör analizi sonuçları raporlanmıştır (Meydan ve Şeşen, 2011, s. 57). DFA'nın sınanmasında sıklıkla ki-kare uyum testi ($\Delta\chi^2$), yaklaşık hataların ortalama karekökü (RMSEA = Root Mean Square Error of Approximation), karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI=Comparative Fit Index), fazlalık uyum indeksi (IFI=Incremental Fit Index) ve iyilik uyum indeksi (GFI=Goodness of Fit Index approximation) değerleri kullanılmaktadır. $\Delta\chi^2/sd$ değerinin ≤ 3 ya da kabul edilebilir uyumda $\leq 4-5$ aralığında olmalıdır. CFI'nin değeri $\geq 0,95$ kabul edilebilir uyum sınırı olarak değerlendirilir. Hu ve Bentler'e (1999) göre, 0,94'ten büyük CFI değerleri, veriler ve varsayımsal modeller arasında iyi bir uyum olduğunu düşündürür (aktaran; O'Rourke ve Hatcher, 2013, s. 145). IFI $\geq 0,90$ ve GFI ise $\geq 0,85$ olarak kabul edilmektedir (Karagöz, 2016: 880). RMSEA'nın üst kabul sınırı 0,08 olarak belirlenmiştir (Bayram, 2010, s. 78). Bu değer 0,10'dan büyük olması modelin değerlendirilemeyeceği anlamına gelmektedir. Yılmaz ve Çelik (2009, s. 40) RMSEA değerinin 0,08-0,10 aralığında olmasını vasat uyum olarak değerlendirmektedirler. Ayrıca bu değer 0,08'den büyük çıkmasında örneklem büyüklüğünün de etkisi olabilir (Tabachnick ve Fidel, 2013, s. 722). İş tatmini RMSEA değeri dışındaki tüm katsayıların iyi uyum ya da kabul edilebilir uyum indeksleri taşıdığı belirlenmiştir. Bu değer ise vasat uyum değerleri içerisinde kabul edilebileceğinden araştırmanın modelini test edebilecek ölçek geçerliliğine sahip olduğu değerlendirilmiştir.

Tablo 4. Model Geçerlilik Analizi Sonuçları

	$\Delta\chi^2$	sd	$\Delta\chi^2/sd$	RMSEA	CFI	IFI	GFI
Model	714,443	310	2,305	,049	,940	,940	,910

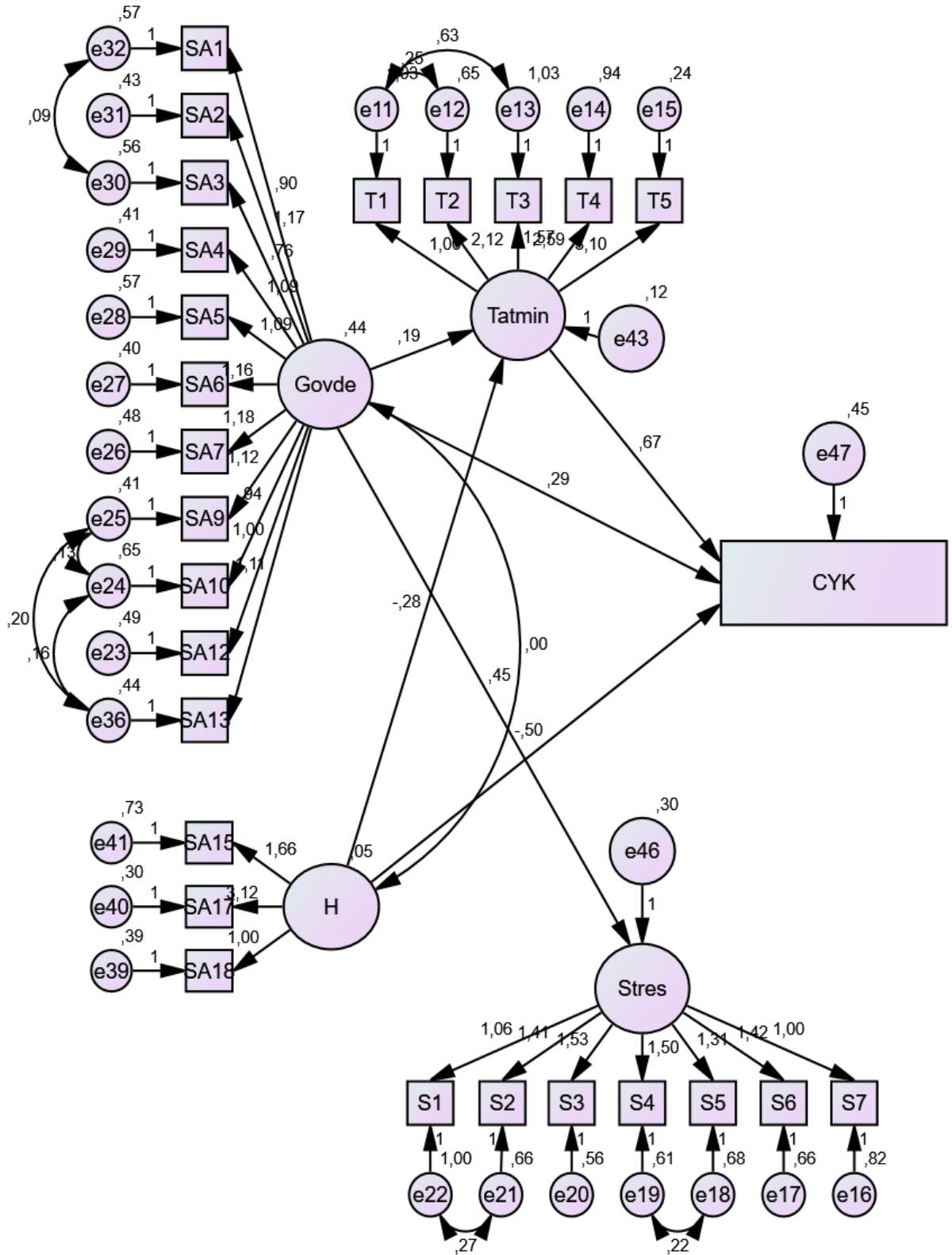
COVID-19 pandemi sürecinde hastalık kaygısı, stres ve iş tatmininin çalışma yaşam kalitesini ne kadar etkilediğini tespit etmek amacıyla kurulan yapısal eşitlik modelinin uyum değerleri Tablo 4’de verilmiştir. Bu sonuçlar modelin yeterli uyum sağladığını göstermektedir. $\Delta\chi^2/sd$ ($2 sd \leq \chi^2 \leq 3 sd$), GFI ($,90 \leq GFI \leq 95$) ve IFI ($,90 \leq IFI \leq 94$) değerleri kabul edilebilir uyum iyiliği sınırları içerisinde yer almaktadır. RMSEA değeri ise iyi uyum sağlamaktadır ($p < ,05$).

Yapısal eşitlik modelinde tüm ilişkiler tek bir düzlemde ele alınmaktadır. İlişkilerin anlamlılık düzeylerine bağlı olarak anlamsız yollar modelden çıkartılarak Şekil’2 elde edilmiştir. Modelde çalışma yaşam kalitesi tek boyut olarak ele alınmıştır. Ana modelden iş tatmini ile iş stresi, iş stresi ile çalışma yaşam kalitesi ve hastalıkların olumsuz sonuçları ile iş stresi arasındaki ilişkiler modelden çıkartılmıştır. Hastalık kaygısı gövde ile hastalıkların olumsuz sonuçları alt boyutları iş tatmini ve çalışma yaşam kalitesini doğrudan etkiledikleri tespit edilmiştir. Hastalıkların olumsuz sonuçları alt boyutunun hem iş tatmini hem de çalışma yaşam kalitesi üzerindeki etkisi negatif olarak belirlenmiştir. İş tatmini boyutunun çalışma yaşam kalitesi üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir ilişkisi olduğu bir başka bulgu olarak raporlanabilir.

Tüm bu değerlendirmeler ışığında ana hipotez “1. $H_1 =$ Hastalık kaygısı, iş tatmini ve iş stresi çalışma yaşam kalitesini etkiler” genel modelin regresyon katsayıları göz önünde bulundurularak kabul edilmiştir. Bununla birlikte “1.a. $H_1 =$ Hastalık kaygısı çalışma yaşam kalitesini negatif yönde etkiler” kısmen kabul edilmiştir. Çünkü alt boyutlardan birisi olan hastalıkların olumsuz sonuçlar boyutu çalışma yaşam kalitesini negatif yönde etkilerken ($\beta = -,50$ $p < ,006$), gövde boyutu pozitif etkilemiştir. Literatürde buna benzer bir örnekle karşılaşılmadığı için kıyaslama yapılamamıştır (Akkuzu, 2019; Altay, 2019). Sağlık anksiyetesinin bir bütün olarak ele alan çalışmalarda etkisi negatif olarak tespit edilmiştir (Ekiz vd., 2020; Avçin ve Erkoç, 2021). Bu çalışmada hasta olma ihtimalini ele alan sağlık anksiyetesinin gövde alt boyutu, iş stresi, iş tatmini ve çalışma yaşam kalitesini pozitif yönlü olarak etkilemektedir. “1.b. $H_1 =$ İş stresi çalışma yaşam kalitesini negatif yönde etkiler” hipotezi iş stresinin çalışma yaşam kalitesine etkisinde $\beta = ,06$ $p > ,05$ olduğu için reddedilmiştir. İş tatmininin çalışma yaşam kalitesini pozitif etkilediğini iddia eden 1.c. $H_1 =$ hipotezi $\beta = ,67$ $p < ,05$ olduğu için istatistiki olarak anlamlı bulunmuş ve kabul edilmiştir.

Modelde değişkenler arasındaki ilişkilerde aracılık etkisi Andrew F. Hayes (2013) geliştirdiği SPSS Process Macro uygulaması kullanılmış ve raporlanmıştır. Bu programın kullanılmasındaki ana etkenlerden birisi aracılık ve düzenleyicilik etkilerini farklı programlarla birden fazla analizle yaparak değerlendirmenin zorluğudur. Üstelik bu işlemler hata payını da arttıracaktır. İkinci neden ise bu yöntem ile aynı anda birden fazla değişken modele dâhil edilebilmektedir (Gürbüz, 2019, s. 48).

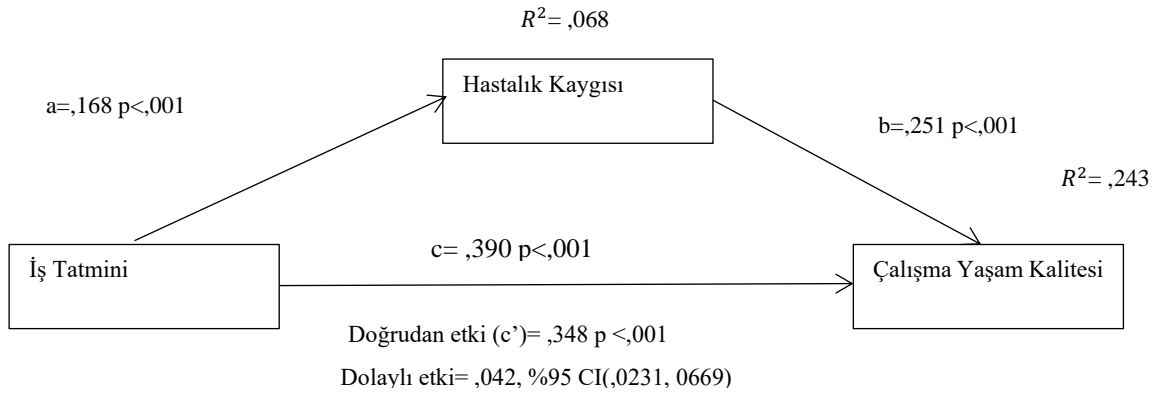
Şekil 2. Yapısal Eşitlik Modeline Ait Anlamlı Etkiler

4.4. Araştırmanın Aracılık ve Düzenleyicilik Etki Analizleri

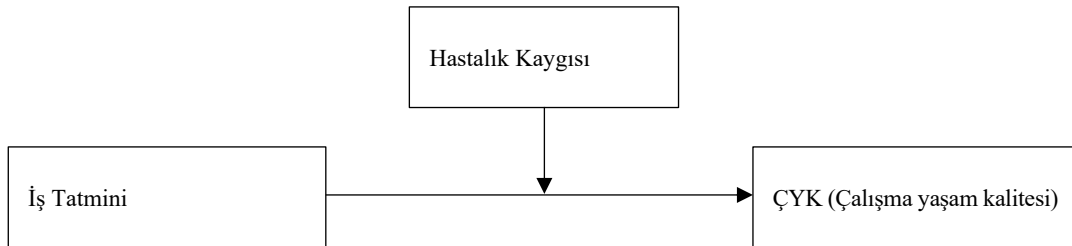
Araştırmanın bu bölümünde hastalık kaygısının (aracılık analizinde hastalık kaygısı tek boyut, gövde boyutu ve hastalıkların olumsuz etkileri alt boyutları ayrı ayrı analize tabi tutulmuş, makalenin hacmi göz önünde bulundurularak sadece tek boyut değerleri raporlanmıştır) aracılık ve düzenleyicilik etkileri incelenmiştir. Bu amaçla geliştirilen hipoteze ait ilk model ve process macro eklentisinden elde edilen sonuçlar aşağıdaki Şekil 3’de raporlanmıştır.

Şekil 3. İş Tatmininin Çalışma Yaşam Kalitesine Etkisinde Hastalık Kaygısının Aracılık Rol Modeli

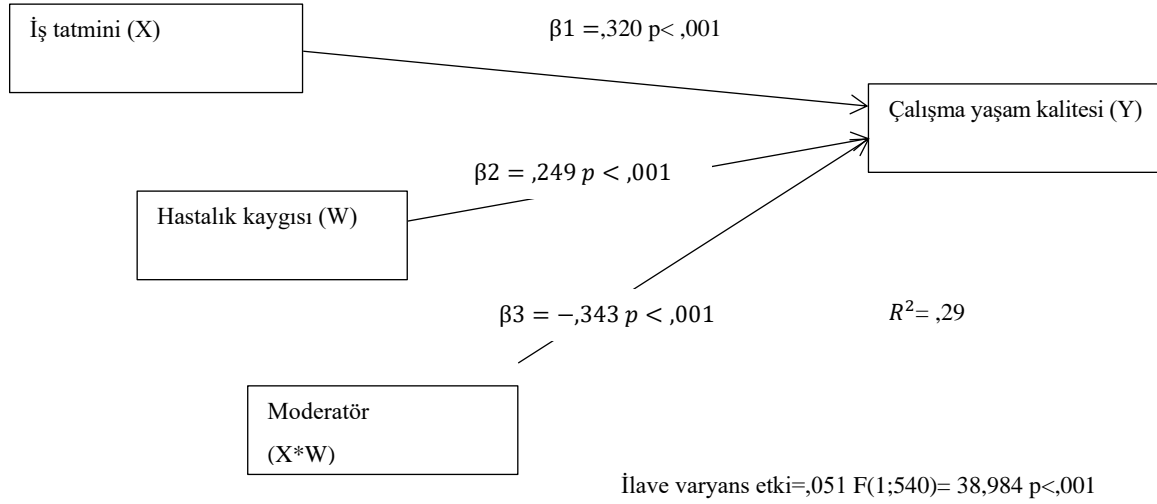
İş tatmininin çalışma yaşam kalitesi üzerindeki etkisinde hastalık kaygısının aracılık etkisini test etmek amacıyla belirlenen 2. H₁ hipotezine ait analiz sonuçları Şekil 3’de özetlenmiştir. Şekil 3’de a (iş tatmininin hastalık kaygısına olan etkisi) yolu, b yolu (Hastalık kaygısının çalışma yaşam kalitesine etkisi), c yolu (iş tatmininin çalışma yaşam kalitesi üzerindeki doğrudan etkisi) ve c’ yolu (dolaylı etki; $axb=,168 \times ,251=,042$) (İş tatmininin çalışma yaşam kalitesi üzerindeki etkisinde hastalık kaygısının aracılık rolü) tanımlanmış ve elde edilen sonuçlar aktarılmıştır. Elde edilen bulgulara göre geleneksel yaklaşımın önemli temsilcilerinden Baron ve Kenny (1986)’dan aktaran (Gürbüz, 2019, s. 17) göre her üç yolunda anlamlı olması aracılık etkisinin varlığını göstermektedir (Gürbüz, 2019, s. 53). Hastalık kaygısının iş tatmini ve çalışma yaşam kalitesi arasındaki aracılık rolü tüm yollar anlamlı bulunduğu için kabul edilmiştir ($R^2=,243 p<,001$).

Şekil 4. İş Tatmininin Çalışma Yaşam Kalitesi Üzerindeki Etkisinde Hastalık Kaygısının Düzenleyici Etki Modeli

Hastalık kaygısının algı düzeyine bağlı olarak sağlık çalışanlarının iş tatmini ve çalışma yaşam kalitesi arasındaki ilişkide belirleyici rol oynayabileceğini ifade eden “3. H₁= İş tatmininin çalışma yaşam kalitesi üzerindeki etkisinde hastalık kaygısının düzenleyicilik etkisi vardır” Hipotezinin modeli Şekil 4’ de verilmiştir.

Şekil 5. İş Tatminin Çalışma Yaşam Kalitesi Üzerindeki Etkisinde Hastalık Kaygısının Düzenleyici Etkisinin İstatistiksel Gösterimi

Düzenleyici etkiyi tespit etmek amacıyla yapılan analiz sonuçlarının istatistiksel gösterimi Şekil 5'te yer almaktadır. B1, b2, ve b3 yollarının tamamı istatistiksel olarak anlamlıdır. Dolaylı etkiyi gösteren b3 X*W değeri anlamlı ve negatiftir. Hastalık kaygısı iş tatmininin çalışma yaşam kalitesi ile olan ilişkisinde azaltıcı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

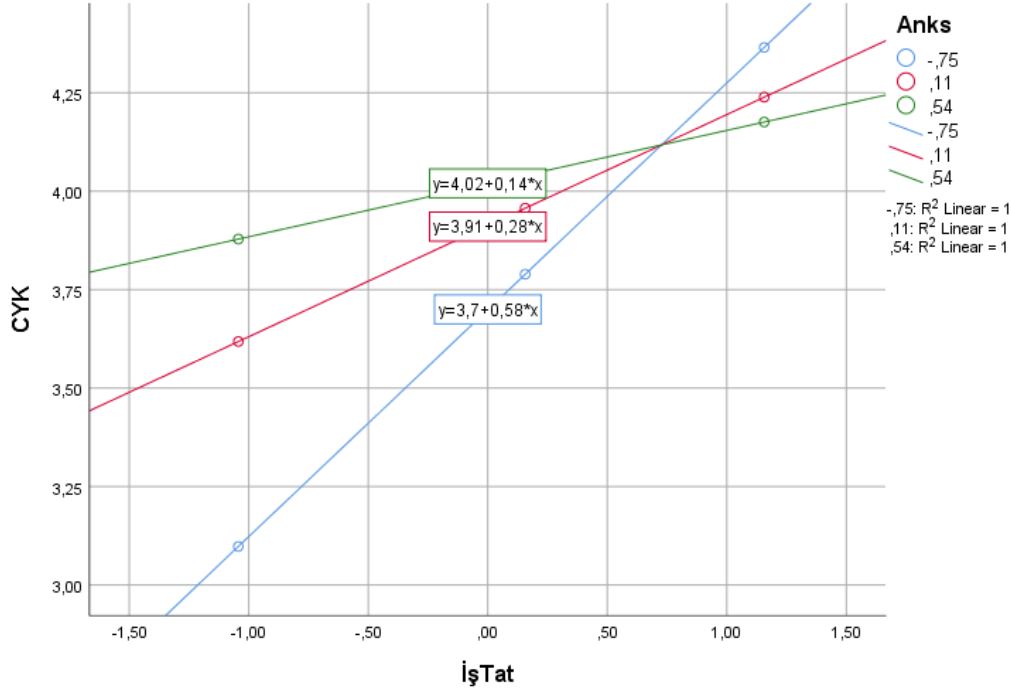
Regresyon analizine dâhil edilen tüm tahmin değişkenlerinin (İş tatmini, hastalık kaygısı ve moderatör etki), sonuç değişkeni üzerindeki (çalışma yaşam kalitesi) değişimin yaklaşık %29'unu açıkladığı görülmüştür ($R^2 = ,29$). Şekil 5'te her bir tahmin değişkeninin, sonuç değişkeni üzerindeki etkilerini gösteren standardize olmayan regresyon katsayısı (b), anlamlılık düzeylerini gösteren p ve güven aralıkları verilmiştir. Düzenleyici etkinin varlığı Int_1 (X.W) değişkenin b değerinin anlamlılık düzeyinden (-,451,-,235) ($b = -,343$), $t = -6,244$ $p < ,001$) anlaşılmaktadır.

Tablo 5. İş Tatminin Çalışma Yaşam Kalitesi Üzerindeki Etkisinde Hastalık Kaygı Düzeylerinin Düşük, Orta ve Yüksek Düzenleyicilik Rolü

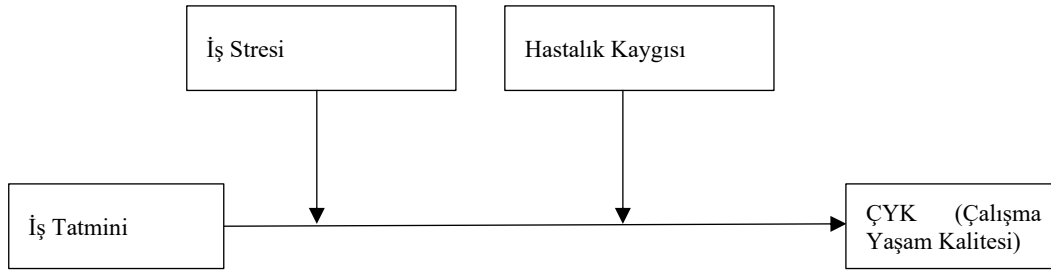
Dolaylı Etki	β	LLCI	ULCI
Düşük Hastalık kaygısı (-,746)	,576***	,481	,671
Orta Hastalık kaygısı (,111)	,282***	,216	,348
Yüksek Hastalık kaygısı (,540)	,135*	,044	,227

* p<,05, ** p<,01, *** p<,001

Eğim analizi (slope) sonuçlarına göre; hastalık kaygısı düşük (-,746), orta (,111) ve yüksek (,540) olduğu durumlarda iş tatmininin çalışma yaşam kalitesi üzerindeki etkilerinin anlamlı olup olmadığına dair üç farklı regresyon istatistiği bulunmaktadır (Gürbüz, 2019, s. 107). Tablo 5'de hastalık kaygısının düşük (-,746), orta (,111) ve yüksek (,540) olduğu durumlara ilişkin regresyon değerleri yer almaktadır. İş tatmini ile çalışma yaşam kalitesi arasındaki ilişkide hastalık kaygısı her üç durumda da etkili olmaktadır. Hastalık kaygısının düşük olduğu durumlarda ($\beta = ,576$), orta olduğu durumda ($\beta = ,282$) ve hastalık kaygısının yüksek olduğu durumlarda ise ($\beta = ,135$) olarak sonuçlanmıştır.

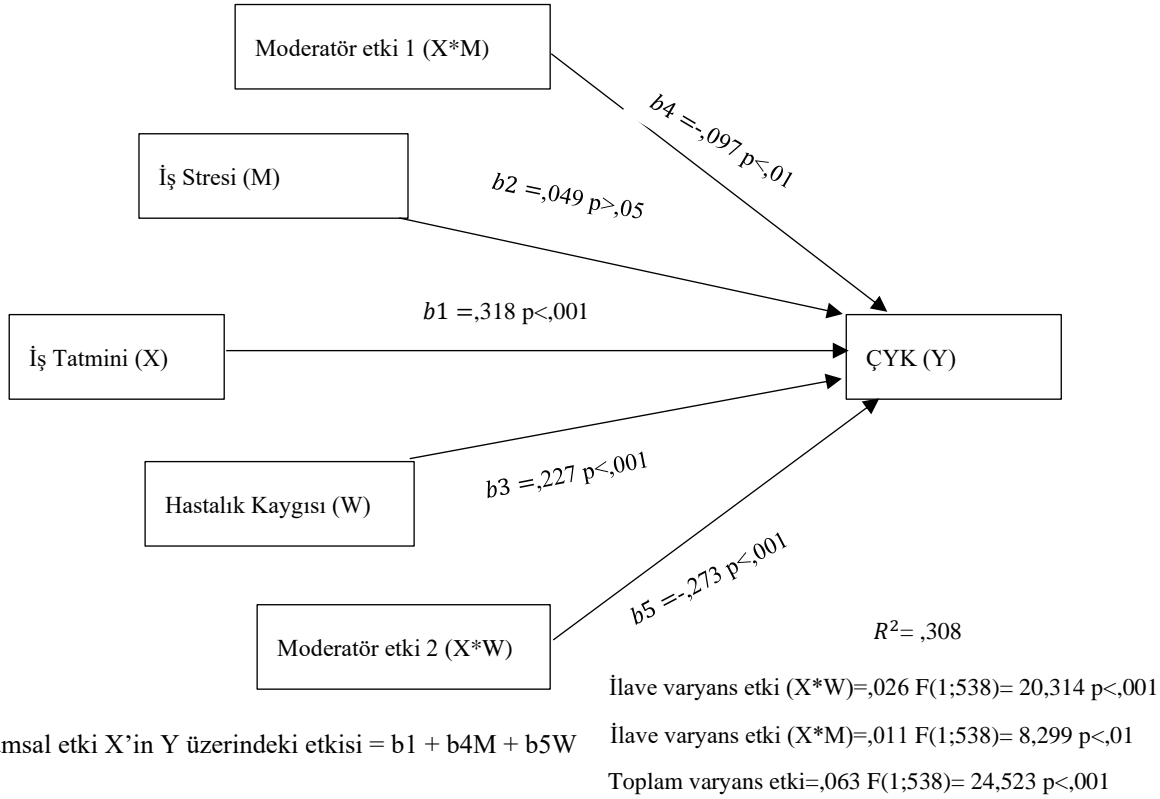
Şekil 6. İş Tatmini ile Çalışma Yaşam Kalitesi Arasındaki İlişkide Anksiyete Etkisinin Grafik Gösterimi

İş tatminin çalışma yaşam kalitesi arasındaki ilişkisinde hastalık kaygısının yanında iş stresinin de birlikte ve ayrı ayrı etkisinin olabileceği varsayılarak, Şekil 7’deki etki modeli geliştirilmiştir. Bu ilişki Hayes’in model iki olarak adlandırıldığı SPSS process macro ile analize tabi tutulmuştur.

Şekil 7. İş Tatminin Çalışma Yaşam Kalitesi Üzerindeki Etkisinde İş Stresi ve Hastalık Kaygısının Çoklu Düzenleyicilik Rolü

Düzenleyici değişken tahmin değişkeni ile sonuç değişkeni arasındaki ilişkinin yönünü ve şiddetini etkileyen bir değişkendir (Gürbüz, 2019, s. 83). Çalışmamızda olduğu gibi bazı durumlarda birden fazla değişken aynı anda düzenleyicilik etkisi gösterebilir. Bu amaçla geliştirilen “4. H₁= İş tatminin çalışma yaşam kalitesi üzerindeki etkisinde hastalık kaygısı ve iş stresinin çoklu düzenleyicilik etkisi vardır” hipotezinin test sonuçları Şekil 8’de raporlanmıştır.

Şekil 8. İş Tatminin Çalışma Yaşam Kalitesi Üzerindeki Etkisinde İş Stresi Ve Hastalık Kaygısının Çoklu Düzenleyicilik Rolünün İstatistiksel Gösterimi

Geliştirilen hipotez testinin sonuçlarına göre toplam varyansı ifade eden anlamlılık değeri $p < ,001$ olduğu için modelin anlamlı olduğu ve hem hastalık kaygısının hem de iş stresinin birlikte iş tatmini ve çalışma yaşam kalitesi arasındaki ilişkiye aracılık ettiği sonucuna varılabilir. İş stresinin tek başına anlamlı bir düzenleyicilik etkisine sahip olmadığı ($p > ,05$) elde edilen bir başka bulgu olarak kayıt altına alınmıştır.

Şekil 8'de b, hata katsayıları, t katsayısı, ULCI ve LLCI değerleri yer almaktadır. Bu değerlere göre hem iş tatmini hastalık kaygısı (moderatör etki 1 X*M) hem de iş tatmini iş stresi (moderatör etki 2 (X*W)) ilişkileri negatif ve istatistik olarak anlamlıdır. İş stresi ve kaygının birlikte ve ayrı ayrı iş tatmininin çalışma yaşam kalitesine olan etkisini azaltıcı bir etkiye sahip olduğu belirtilebilir.

Tablo 6. İş Tatminin Çalışma Yaşam Kalitesi Üzerindeki Etkisinde Hastalık Kaygı Düzeyleri ve İş Stresinin Düşük, Orta ve Yüksek Çoklu Düzenleyicilik Rolü

Hastalık kaygı düzeyleri	İş stres düzeyleri	β	LLCI	ULCI
Düşük Hastalık kaygısı (-,746)	Düşük iş stresi (-,967)	,615***	,517	,713
Düşük Hastalık kaygısı (-,746)	Orta iş stresi (,147)	,507***	,401	,613
Düşük Hastalık kaygısı (-,746)	Yüksek iş stresi (,861)	,437***	,303	,572
Orta Hastalık kaygısı (,111)	Düşük iş stresi (-,967)	,381***	,285	,478
Orta Hastalık kaygısı (,111)	Orta iş stresi (,147)	,273**	,207	,339
Orta Hastalık kaygısı (,111)	Yüksek iş stresi (,861)	,204***	,121	,287
Yüksek Hastalık kaygısı (,540)	Düşük iş stresi (-,967)	,264***	,135	,394
Yüksek Hastalık kaygısı (,540)	Orta iş stresi (,147)	,156**	,063	,249
Yüksek Hastalık kaygısı (,540)	Yüksek iş stresi (,861)	,087	-,009	,182

Hastalık kaygısı ve iş stresinin düşük olduğu durumlarda iş tatminin çalışma yaşam kalitesi üzerindeki pozitif etkisini daha fazla olumlu yönde etkilerken, hastalık kaygısı ve iş stresi algıları yükseldikçe iş tatminin çalışma yaşam kalitesini etkileme düzeyi azalmaktadır. Hastalık kaygısı ve iş stresi en düşük olduğunda $\beta=,615$ ve anlamlı bir sonuç varken, kaygı ve stres düzeyi yükseldikçe bu oran düşmektedir. Nihayetinde yüksek kaygı düzeyi ve orta iş stresinde $\beta=,156$ 'ya kadar gerilemiştir.

5. SONUÇ

Dünya son yüzyılda iletişim, teknoloji, ulaşım ve globalleşmenin etkisiyle giderek bütünleşik bir yapıya dönüşmüştür. Ülkeler, birlikler (Avrupa Birliği, Kuzey Amerika Ticaret Birliği, Asya Pasifik Ekonomik İş Birliği vb.) daha yakın ilişkiler kurmaya başlamış, sınırlar azaltılarak insanın ve ticari malların dolaşımı daha serbest hale gelmiştir. Global ölçekli firmaların üretim konseptlerinde yaptıkları farklılaşma (parça ya da yedek parçaları farklı ülkelerden tedarik etmeleri) mobiliteyi daha da hızlandırmıştır. Global ticaretin artması da doğal kaynakların daha çok kullanılmasına yol açmıştır. Dünya nüfusu da son yüzyılda 4 kattan fazla artmıştır.

Tüm bu gelişmeler insanın doğal hayatın ekosistemine daha fazla girmesine neden olmuştur. Doğal hayatla etkileşimin artması hayvanlarda bulunan bazı hastalıkların insanlara da geçme ihtimalini arttırmıştır. Şiddetli Akut Solunum Sendromu (SARS), Orta Doğu Solunum Sendromu (MERS), ZİCA virüsü, kuş gribi, domuz gribi bunlardan bir kaçıdır. Ancak 2019'da insanlardan insanlara bulaşan yeni bir tür dünyayı tehdit etmiştir. Bu türe COVID-19 ismi verilmiştir. COVID-19'a neden olan SARS-CoV-2 virüsleri, beta-koronavirüs (beta-coronavirus) ailesi içinde yer almakta olup sahip olduğu farklar nedeni ile ayrı bir şekilde adlandırılmıştır. Bulaşma hızı ve öldürme oranı insanları ve yönetimleri yeni tedbirler almaya zorlamıştır.

Salgın döneminde gerek kurum ve kuruluşların gerekse işyerlerinin aldığı düzenleyici tedbirler çalışma hayatını doğrudan etkilemiştir. Bulaşma riski, ölüm riski, sokağa çıkma kısıtlamaları ve ekonomik kayıplar vb. sebepler insanların kaygı düzeylerinin artmasına neden olmaktadır. Bu ortamda insan hayatlarını kurtarmaya çalışan sağlık çalışanları ise hastalığın bulaşma riskinin en yüksek olduğu gruplardan birisidir.

Bu çalışma hastalık kaygısının çalışma hayatı üzerindeki etkileri anlayabilmek için gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın hedef kitlesini Kahramanmaraş il merkezindeki sağlık çalışanları oluşturmaktadır. 544 geçerli anket verisi üzerinden hastalık kaygısı, iş stresi ve iş tatminin çalışma yaşam kalitesi üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla geliştirilen hipotezler test edilmiştir. Ankettten elde edilen veriler yapısal eşitlik modeli (YEM) SPSS ve AMOS yardımıyla analiz edilmiştir. YEM modelinde iş stresinin çalışma yaşam kalitesini etkilemediği tespit edilirken hastalık kaygısının çalışma yaşam kalitesini negatif yönde etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. İş tatmininin çalışma yaşam kalitesi üzerindeki etkisi ise istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlüdür.

Araştırmanın bir başka amacı ise iş tatminin çalışma yaşam kalitesi üzerindeki etkisinde hastalık kaygısının aracılık ve düzenleyicilik etkisinin olup olmadığının araştırılmasıdır. Bu ilişkide hem aracılığın hem de düzenleyiciliğin varlığı Hayes'in geliştirdiği Process Macro programı yardımıyla ortaya konmuştur. Araştırmaların modellenmesi ve analiz sonuçlarının alınmasında daha kolay ve etkili sonuçlara ulaşılabilir.

İş stresinin doğrudan çalışma yaşam kalitesi üzerinde etkisi olmamasına rağmen hastalık kaygısı ile çoklu düzenleyicilik etkisinin olabileceği, araştırmada kurgulanan bir başka hipotezi oluşturmaktadır. Yapılan analiz sonucunda hastalık kaygı ve iş stres düzeyi artıkça iş tatminin çalışma yaşam kalitesi üzerindeki etkisini azaltmaktadır.

Literatürde hastalık kaygısının çalışma yaşam kalitesi üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar bulunmaktadır (Kaçmaz ve Ünsal, 2014; Temizel ve Dağ, 2014). Bununla birlikte, iş tatmini ve iş stresinin çalışma yaşam kalitesi üzerindeki etkisini inceleyen sınırlı sayıda çalışmalar bulunmaktadır (Çapkın, 2011; Altunel ve Akova, 2017). Bu çalışmalardan biri olan Turunç ve Şeşen, (2010) yapmış olduğu çalışmada çalışma yaşamı kalitesi ve bu kavramla ilişkili olduğu düşünülen değişkenlerle bir model oluşturmuş ve bu modelin üniversite öğretim elemanlarından elde edilen veriye uygunluğu test edilmiştir. Bizim çalışmamızda iş stresinin çalışma yaşam kalitesi üzerinde doğrudan bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada kaygının iş tatmini ve çalışma yaşam kalitesini arttırdığı belirlenmiştir. Bu bağlamda sağlık çalışanlarının hastalık kaygısına bağlı çalışma hayatlarındaki yaptıkları düzenlemelerin iş tatmini ve çalışma yaşam kalitelerini olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Bununla birlikte COVID-19'un olumsuz etkilerinin sağlık çalışanlarını daha fazla etkilediği hem çalışma yaşamını hem de iş tatminini olumsuz yönde etkilediği bulgusuna erişilmiştir. Hastane yönetiminin COVID-19'un olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik tedbirleri (iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerinin alınması, ulusal

ve uluslararası koruyucu kıyafetlerin alınması, COVID-19'un yayılımını engelleyici teknolojik ekipmanların temini vb.) alması sağlık çalışanlarının hem iş tatminini hem de çalışma yaşam kalitesini iyileştireceği düşünülmektedir.

Bu çalışma Kahramanmaraş Sütçü imam Üniversitesi BAP birimi tarafından 2020/9-15 YLS proje numarası ile desteklenmiştir. Destek kapsamında verilen bütçe araştırmanın Kahramanmaraş il merkeziyle sınırlı kalmasının temel sebeplerinden birisidir. Bu bulgular ışığında hastalık kaygısının çalışma yaşam kalitesi üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkilerinin yurt içindeki farklı şehir ve sektörlerde tekrarlanması sonuçların genelleştirilebilmesi için yararlı olacaktır.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Birinci yazar makalenin yöntemin belirlenmesi, analiz ve sonuçların raporlanması aşamalarından, ikinci yazar ise literatür taraması ve veri toplanması aşamalarından sorumludur. Çalışmaya birinci yazar %60 oranında, ikinci yazar %40 oranında katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma, BAP Projesi (Proje No: 2020/9-15) tarafından desteklenmektedir.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Aktaş, A. M. (2001). Bir kamu kuruluşunun üst düzey yöneticilerinin iş stresi ve kişilik özellikleri. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 56(4), 25-42. <https://doi.org/10.1501/0000001872>.
- Altunel, M. C. ve Akova, O. (2017). Yaşam memnuniyetini etkileyen faktörler üzerine kapsamlı bir model önerisi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27, 217-235.
- Aydemir, Ö. Kırpınar, İ. Satı, T. Uykur, B. ve Cengiz, C. (2011). Sağlık kaygısı Ölçeği'nin Türkçe için güvenilirlik ve geçerlilik çalışması. *47. Ulusal Psikiyatri Kongresi, Antalya*.
- Baron, M. ve Kenny, D. A. (1986). The Moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic and statistical considerations. *Journal of Personality And Social Psychology*, 51(6), 1173-1182.
- Bayram, N. (2010). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş AMOS uygulamaları*. Ezgi Kitapevi Yayınları.
- Bergdahl, N. ve Nouri, J. (2020). COVID-19 and crisis-promoted distance education in sweden. *Technology, Knowledge And Learning*, 26, 443-459. <https://doi.org/10.1007/510758-020-09470-6>.
- Bulgurcu Gürel, E. (2016). Duygusal tükenmişlik, iş stresi ve işe bağlılığın iş-aile çatışması üzerindeki etkisi: Ampirik bir araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (48), 349-364.
- Cam, E. (2006). Çalışma yaşamında stres ve kamu kesiminde kadın çalışanlar. *Journal of Human Sciences*, 8(1), 1-12.
- Comrey, A. L. ve Lee, H. B. (1992). *A first course in factor analysis* (2. Baskı). Erlbaum.
- Çakır, O. Doğan, E. ve Bayar, E. (2018). Otel çalışanlarının örgütsel bağlılıklarını güçlendirmede iş yaşam kalitesinin rolü. *Journal of Tourism And Gastronomy Studies*, 6(4), 345-359.
- Deale, A. (2007). Psychopathology and treatment of severe health anxiety. *Psychiatry*, 6(6), 240-246.
- Dinç Özcan, E. (2010). *Algılanan örgüt yapısı ile iş tatmini arasındaki ilişkide kişilik özelliklerinin rolü ve bir araştırma* [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Efeoğlu, İ. E. (2006). *İş-aile yaşam çatışmasının iş stresi, iş doyum ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkileri: İlaç sektöründe bir araştırma* [Doktora Tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Gencer, N. (2020). Pandemi sürecinde bireylerin koronavirüs (kovid-19) korkusu: Çorum örneği. *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 2(4), 1153-1173.

- Göksu, Ö. ve Kumcağız, H. (2020). COVID-19 salgınında bireylerde algılanan stres düzeyi ve kaygı düzeyleri. *Turkish Studies*, 15(4), 463-479. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.44397>.
- Gül, H. E. O. ve Gökçe, H. (2008). İş tatmini, stres, örgütsel bağlılık, işten ayrılma niyeti ve performans arasındaki ilişkiler: sağlık sektöründe bir uygulama. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 15, 1-11.
- Gülertekin Genç, S., Genç, V. ve Gümüş, M. (2016). Otel işletmelerinde duygusal zekânın iş stresi ve iş yaşam dengesi üzerindeki etkisi. *Yaşam Bilimleri Dergisi*, 6(2/1).
- Gürbüz, S. (2019). *Sosyal bilimlerde aracı, düzenleyici ve durumsal etki analizleri*. Seçkin Yayınevi.
- House, R. J. ve Rizzo, J. R. (1972). Role conflict and ambiguity as critical variables in a model of organizational behavior. *Organizational Behavior ve Human Performance*, 7, 467-505.
- Hayes, A. F. (2013). Introduction to mediation, moderation and conditional process analysis: A regression based approach (2. Baskı). The Guilford Press.
- Hu, L. T. ve Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indices in covariance structure analysis: conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6, 1-55.
- Kaçmaz, N. ve Ünsal Barlas, G. (2014). Karaciğer nakli yapılan hasta ve hasta yakınlarının psikososyal durumlarının yaşam kalitesi üzerine etkisi. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 5(1), 1-8. <https://doi.org/10.5505/phd.2014.98598>.
- Kalaycı, Ş. (2005). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Asil Yayın Dağıtım.
- Karagöz, Y. (2016). *SPSS ve AMOS 23 uygulamalı istatistiksel analizler*. Nobel Yayınları.
- Kaymaz, K. (2003). Çalışma yaşamında kalite. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 5(1), 1-17.
- Köszeği, B. (2003). Health anxiety and patient behavior. *Journal of Health Economics*, 22, 1073-1084. <https://doi.org/10.1016/j.jhealeco.2003.06.002>.
- Meydan, C. H. ve Şeşen, H. (2011). *Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları*. Detay Yayıncılık.
- Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric theory* (2. Baskı). McGraw Hill.
- O'Rourke, Norm ve Hatcher, Larry, (2013). *A step-by-step approach to using sas® for factor analysis and structural equation modeling* (2. Baskı).
- Özyer, K. İrk, E. ve Anaç, S. (2015). İş tatmini ve yaşam tatmini ilişkisinde iş arkadaşlığının aracılık rolü. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(1), 261-278.
- Polatçı, S. (2015). Örgütsel ve sosyal destek algılarının yaşam tatmini üzerindeki etkisi: iş ve evlilik tatmininin aracılık rolü. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 25-44.
- Rızaoğlu, B. ve Ayyıldız, T. (2008). Konaklama İşletmelerinde Örgüt Kültürü ve İş Tatmini: Didim Örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 19(1), 7-20.
- Salkovskis, P. M., Rimes, K. A. Warwick, H. M. C. ve Clark, D. M. (2002). The health anxiety inventory: development and validation of scales for the measurement of health anxiety and hypochondriasis. *Psychological Medicine*, 32(5), 843-853.
- Saruhan, S. C. ve Yıldız, M. L. (2012). *İnsan kaynakları yönetimi: teori ve uygulama*. Beta Yayınları.
- Sekaran, U. (1992). Research methods for business. *John Wiley and Sons*, Canada.
- Sirgy, M. J., Efraty, D., Siegel, P. ve Lee, D. J. (2001). A new measure of quality of work life (qwl) based on need satisfaction and spillover theories. *Social Indicators Research*, 55, 241-302.
- Şantaş, F. Işık, O. ve Çilhoroz, Y. (2018). Hemşirelerin iş yaşam kalitesi, iş motivasyonu ve yaşam tatmini algıları arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Yönelim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16, 64-76. <https://doi.org/10.11611/yead.374958>

- T. C. Sağlık Bakanlığı. (2020). *COVID-19 (SARS-Cov-2 Enfeksiyonu) genel bilgiler, epidemioloji ve tanı*. Bilimsel Danışma Kurulu Çalışması, Ankara.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6. Baskı). Pearson.
- Taşdemir Afşar, S. (2011). *Çalışma yaşam kalitesinin örgütsel bağlılık düzeyi üzerindeki etkisi: Devlet ve vakıf üniversitelerinde çalışan akademisyenler üzerine nicel bir araştırma* [Doktora Tezi], Hacettepe Üniversitesi.
- Taylor, S. ve Asmundson, G. (2004). *Treating health anxiety: A cognitivebehavioralapproach*. Guilford.
- Wright, T. A. ve Cropanzano, R. (1998) Emotional exhaustion as a predictor of job performance and voluntary turnover. *Journal of Applied Psychology*, 83, 486-493.
- Yılmaz, V. ve Çelik, H. E. (2009). *LISREL ile yapısal eşitlik modellemesi*. Pegem Akademi.
- Yurdasever, E. ve Acar Yurdasever, K. (2021). Yetenek yönetiminin değişimi: komb ve COVID-19 pandemisi bağlamında bir değerlendirme. *Asbi Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 113-135.
- Yurtaş, Y., Erat, S. Alnıaçık, E. (2020). Etkileme taktiklerinin iş performansı ve iş stresi üzerindeki etkisi: Kimya sektöründe bir araştırma. *International Review of Economics and Management*, 8(2), 176-200.
- Yüçetürk, E. (2005). Türkiye’de iş yaşam kalitesini ve verimliliği azaltan gizli bir sendrom: yıldırma (mobing). *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 20(231), 97-108.

MAKALE TÜRÜ / ARTICLE TYPE (Değiştirmeye Çalışmayınız)

OECD ÜLKELERİNİN SAĞLIK GÖSTERGELERİ VE SAĞLIK EKİPMANLARININ ENTROPİ TEMELLİ ARAS VE SAW YÖNTEMLERİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

THE ASSESSMENT OF HEALTH INDICATORS AND HEALTH EQUIPMENT OF OECD COUNTRIES WITH THE ENTROPY BASED ARAS AND SAW METHODS

Dr. Öğr. Üyesi Dilruba İZGÜDEN¹

Arş. Gör. Kevser SEZER KORUCU²

Şerife ÇALIŞKAN SÖYLEMEZ³

Arş. Gör. Muazez DEMİR⁴

ÖZ

Araştırmanın amacı OECD ülkelerinin, sağlık ekipmanları ve sağlık göstergeleri açısından belirlenen kriterlere göre sıralaması yapılarak; elde edilecek sıralamalar açısından değerlendirilmesidir. Çalışmada Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri tercih edilmiştir. Bu kapsamda araştırmada kriter ağırlıklarının hesaplanmasında ENTROPİ yöntemi, ülkelerin sıralamasının yapılmasında ARAS ve SAW yöntemleri kullanılmıştır. Araştırmada ele alınan ülkelere eksik verileri olan ülkelere analize dâhil edilmezken toplam 21 ülkenin 2018 yılına ait verileri değerlendirilmiştir. Sağlık ekipmanları ile ilgili olarak mamografi, BT tarayıcısı, radyoterapi, MR cihazı ve hastane yatak sayısı kriterleri değerlendirmeye dahil edilmiştir. Sağlık göstergelerine ait kriterlerde ise doğumda beklenen yaşam süresi, bebek ölüm hızı ve beş yaş altı ölüm oranı ele alınmıştır. Değerlendirme sonucunda her iki yöntemde de sağlık göstergeleri bazında ülke sıralamasının aynı olduğu, sağlık ekipmanları bazında ise ilk dört ve son iki sırada yer alan ülkelerin aynı olduğu görülmüştür. Araştırma sonucunda ülkelerin sağlık ekipmanları ile sağlık göstergeleri sıralamalarının farklılıklar gösterdiği görülmüş, sağlık politikaları ve planlaması noktasında önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çok Kriterli Karar Verme, ARAS, SAW, Sağlık Ekipmanları, Sağlık Göstergeleri.

JEL Sınıflandırma Kodları: C44, H51, I15, I18.

ABSTRACT

The aim of the research is to rank OECD countries according to the criteria determined in terms of health equipment and health indicators by evaluating in terms of rankings to be obtained. Multi-Criteria Decision-Making Methods are preferred in the study. In this context, the ENTROPY method is used to calculate the criteria weights in the research, and the ARAS and SAW methods are used to rank the countries. While countries with missing data from countries covered in research are not included in the analysis, the data of a total of 21 countries for 2018 are evaluated. Regarding healthcare equipment, criteria for mammography, CT scanner, radiotherapy, MRI device and number of hospital beds are included in the evaluation. In terms of health indicators, life expectancy at birth, infant mortality rate and under-five mortality rate are considered. As a result of the evaluation, it is seen that the ranking of the countries on the basis of health indicators is the same, and the first four and the last two countries on the basis of health equipment are the same in both methods. As a result of the research, it is also seen that the rankings of health equipment and health indicators of the countries differ, suggestions are given in terms of health policies and planning.

Keywords: Multi-Criteria Decision Making, ARAS, SAW, Health Equipment, Health Indicators.

JEL Classification Codes: C44, H51, I15, I18.

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, dizguden@hotmail.com

² Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, kevserkorucu@sdu.edu.tr

³ Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, YÖK 100/2000 Doktora Öğrencisi, serifecaliskan33@gmail.com

⁴ Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, muazezdemir@sdu.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

The multi-criteria and complex structure of the health sector, having many inputs and outputs, having many stakeholders and being under the influence of economic, social and environmental factors make it difficult to evaluate the health systems and performances of countries. However, if countries cannot know their performance and cannot make comparisons with countries with similar characteristics, they may not be able to produce correct and necessary policies, as they will be unaware of the situation they are in while preparing new policies and plans. For these problems in the field of health; MCDM methods can be used, which allow evaluation of many alternatives according to more than one criterion. Based on the results of the analysis to be obtained from appropriate methods, the situation can be determined and comparison can be made in dimensions such as health indicators, expenditures, equipment of the countries. The main purpose of this research is to examine the relationship between the health equipment and health indicators of the countries in terms of two rankings to be obtained by ranking the OECD countries according to the criteria in the health equipment and health indicators.

Design/methodology/approach:

Within the scope of this study, life expectancy at birth, infant mortality rate, and under-five mortality rate are among the criteria included in health indicators; among the health equipment indicators, criteria including the number of hospital beds, the number of mammography, the number of CT scanners, the number of radiotherapy, and the number of MR devices, which are accepted among OECD countries, were evaluated. Since the complete and most up-to-date data in the specified criteria belongs to 2018, the data of that year was used in the study. Within the scope of the research, 21 countries with full health indicators from 38 OECD countries were evaluated according to the determined criteria. While the ENTROPY method was preferred in calculating the criteria weights in the research, the ARAS and SAW methods was used to reveal the best alternative and to rank the countries.

Findings:

According to the result of the ENTROPY method, which is the first stage of the analysis, as a result of the weighting made among the health equipment, it was seen that the most effective equipment on the performance was the number of mammography devices with a value of 0.34, and the least effective one was the radiotherapy device with a value of 0.11. Looking at the health indicators, it was determined that the infant mortality rate was the most effective criterion with a weight value of 0.52. This is followed by the under-5 mortality rate with 0.47 and life expectancy with 0.003, respectively. According to this finding, it was concluded that infant mortality rate is the most effective factor in the performance ranking of countries according to health indicators. In order to rank the countries according to their health performance, the ARAS and SAW methods was used, and as a result of the analyzes, in both methods, the top four countries with the best health performance in health equipment dimension were South Korea, USA, Greece and Italy; the last two countries were found to be Turkey and Mexico, respectively. In terms of health indicators, in both methods, while the top three countries are Iceland, Slovenia and Finland, respectively, the USA, Turkey and Mexico are at the bottom of the ranking.

Conclusion and Discussion:

Health performance rankings of 21 OECD countries, evaluated by health equipment and health indicators dimensions, differed in terms of dimensions. It has been seen that South Korea, which has the highest performance in terms of health equipment, ranks tenth in terms of health indicators. What is surprising is that the USA, which is rich in health equipment, ranks in the last three places in terms of health indicators. The reason for this gap can be said to be the capitalist structure of the US healthcare system. Although there are strong investments in health due to capitalism, it is thought that it has regressed to the last place in the evaluation of health indicators due to the lack of equality in reaching health and not being able to use it for everyone (Sarıyıldız et al., 2020, p. 320-322). It is seen that Turkey ranks twentieth among 21 OECD countries in terms of health performance in terms of both dimensions. Similarly, in the study of Saygın and Kundakçı (2020b, p. 932), ranking was made with the ARAS and SAW methods and Turkey was determined as the last among 36 countries. In this case, it can be said that Turkey should take steps to improve the performance of health indicators. While determining the position of countries in terms of health performance, this study reveals objective results in terms of countries' evaluation of health policies and determination of necessary improvement areas. Based on the results of this study, which will be defined as a due diligence for policy makers, it is recommended that steps to reduce infant mortality rate by purchasing mammography device are among the criteria that should be prioritized while making health policies and investments. Developing countries such as Turkey that invest in the health sector are recommended to make policy and planning as a result of objective analyzes to be obtained by using different MCDM methods in order to rank among the countries ranked in terms of health performance.

1. GİRİŞ

Dünya Sağlık Örgütü tarafından sağlık; hastalık veya sakatlığın olmayışı değil beden, ruhen ve sosyal yönden tam bir iyilik hali olarak tanımlanmaktadır (WHO, 2020). Bireylerin sağlıklı olma durumu toplum sağlığına ve ülkelerin sağlık göstergelerine etki etmektedir. Özellikle son yıllarda hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde insan sağlığında önemli ölçüde iyileşme sağlandığı vurgulanmaktadır (WHO, 2003; Raleigh, 2018; WHO, 2020; OECD, 2020a; Mehta vd., 2020). Aşağıdaki tabloda bu durum istatistiki verilerle gösterilmiştir.

Tablo 1. Sağlık Göstergeleri

ÜLKELER	Değişkenler	2005	2010	2015	2019
AFGANİSTAN	Bebek ölüm hızı	77	64,1	53,2	46,5
	5 yaş altı ölüm hızı	107,9	87,6	70,4	60,3
	Doğumda beklenen yaşam süresi	58,29	61,02	63,39	64,83
İTALYA	Bebek ölüm hızı	3,8	3,4	3	2,7
	5 yaş altı ölüm hızı	4,5	4	3,5	3,1
	Doğumda beklenen yaşam süresi	80,78	82,03	82,54	83,19
TÜRKİYE	Bebek ölüm hızı	22,3	15,6	11,1	8,6
	5 yaş altı ölüm hızı	26,5	18,2	13	10
	Doğumda beklenen yaşam süresi	72,42	74,50	76,53	77,69
DÜNYA	Bebek ölüm hızı	44,3	37	31,5	28,2
	5 yaş altı ölüm hızı	62,6	51,2	42,6	37,7
	Doğumda beklenen yaşam süresi	68,92	70,55	71,95	72,74

Kaynak: (Dünya Bankası, 2019).

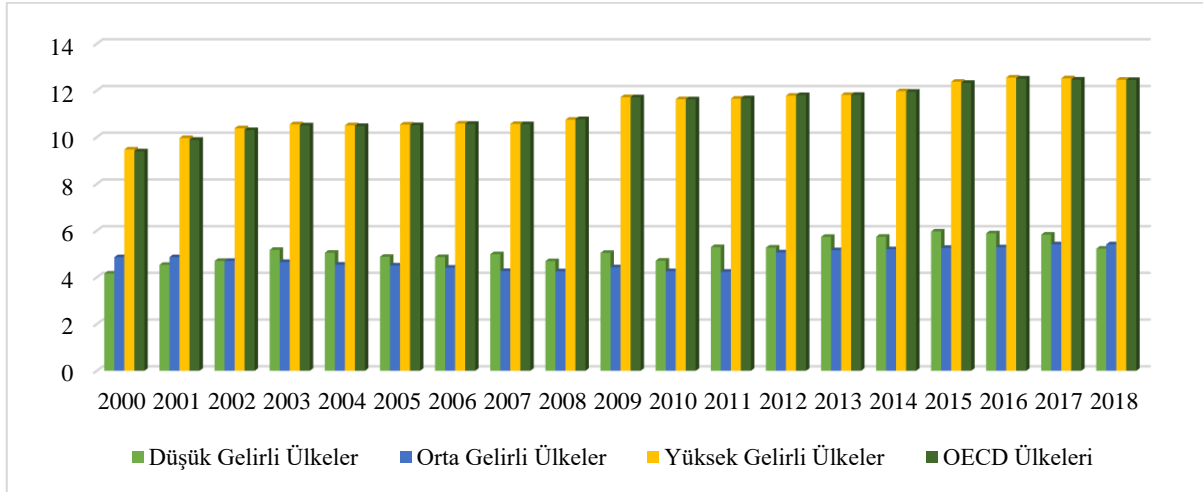
Tabloda da görüldüğü üzere her ne kadar son yıllarda insan sağlığında iyileşme sağlansa da ülkelerin sağlık sistemleri çok daha karmaşık bir yapıya bürünmeye başlamıştır. Yönetim, finansman, teknoloji, sağlık kaynakları, organizasyonları, politikaları ile zaten karmaşık bir yapıya sahip olan ülkelerin sağlık sistemlerini karşılaştırmak güç olabilmektedir (Papanicolas 2013, s. 1; Reibling, Ariaans ve Wendt, 2019). Karmaşık yapısına rağmen sağlık göstergelerinin bu derece önemli olmasının altında yatan neden ise; hem ekonomik, kültürel, sosyal farklılıkların ülkeden ülkeye değişiklik göstermesi; hem de dönemsel değişikliklerin ve politikaların ülkenin mevcut durumunu tespit etmede somut bir şekilde ortaya koymasındır (Saygın ve Kundakçı, 2020b, s. 912).

Anlaşıldığı üzere; sağlık sektörünün çok kriterli ve karmaşık yapısı, pek çok girdinin ve çıktının olması, çok fazla paydaşının olması ve ekonomik, sosyal ve çevresel etmenlerin etkisinde kalması ülkelerin sağlık sistemlerinin ve performanslarının değerlendirilmesini güçleştirmektedir. Ancak ülkeler performanslarını bilemez ve benzer özellikteki ülkelerle karşılaştırma yapamazlar ise yeni politika ve planlamalar hazırlarken içinde buldukları durumdan habersiz olacaklarından, doğru ve gerekli politikalar üretemeyebilirler. Sağlık alanındaki bu sorunlara yönelik; çok fazla alternatifin birden fazla kritere göre değerlendirilmesine olanak sağlayan ÇKKV yöntemleri kullanılabilir. Uygun yöntemlerden elde edilecek analiz sonuçlarından hareketle, ülkelerin sağlık göstergeleri, harcamaları, ekipmanları gibi boyutlarda durum tespiti yapılabilir ve kıyaslama yoluna gidilebilir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Her ülkenin sağlık hizmetlerine ayırdığı pay değişiklik gösterse de bazı ülkelerde sağlık hizmetlerinde iyileşmeler görülürken bazı ülkelerde çeşitli faktörler sağlık hizmetlerinin gelişimini engellemektedir. Ekonomik açıdan refah seviyesi yüksek ülkelerin sağlık hizmetlerine daha fazla pay ayırdığı bilinmektedir. Aşağıdaki grafikte de bu durum açık bir şekilde görülmektedir.

Şekil 1. GSYİH'dan Sağlık Harcamalarına Ayrılan Pay

Kaynak: (OECD, 2021).

Ekonomik gelişmişlik seviyesi arttıkça sağlık hizmetlerine ayrılan kaynak, toplumun sağlık konusundaki farkındalıkları ve sağlık okuryazarlık seviyesinin de artış gösterdiği bilinmektedir (Ersöz, 2018, s. 2). Bu nedenle bu çalışmada refah seviyesi gelişmiş ve gelişmekte olan Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütüne (OECD-Organisation for Economic Co-operation and Development) üye ülkeler araştırma kapsamında tutulmuştur.

Sağlık göstergeleri aracılığı ile toplum sağlığı, sağlığı etkileyen faktörler, sağlık hizmetlerinin etkililiği, verimliliği, planlanması, süreçlerin izlenmesi, doğru kaynakların tahsisi gibi etmenlerin ortaya konulması sağlanmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization-WHO) tarafından 2018 yılında yayımlanan "100 Temel Sağlık Göstergesinin Referans Listesi"nde (Global Reference List of 100 Core Health Indicators: plus health-related SDGs) yer alan ve araştırmacılar tarafından akademik araştırmalarda sıklıkla kullanılan temel sağlık göstergeleri gayri safi yurtiçi hasıladan sağlığa ayrılan pay, bebek ölüm hızı, yeni doğan ölüm hızı, anne ölüm hızı, doğumda beklenen yaşam süresi, beş yaş altı ölüm oranı, 15 ila 60 yaş arası yetişkin ölüm oranı, ortalama yatış süresi, hekim, hemşire ve sağlık personeli başına düşen nüfus şeklindedir (Reidpath ve Allotey 2003, s. 344; Mwale 2004, s. 123; U.S. Centers For Disease Control and Prevention, 2013, s. 3-5; Songur, 2016, s. 199; Ulutürk 2015, s. 53; MacDorman vd., 2016; WHO, 2018).

2.1. Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri

Özellikle sağlık sistemlerinin karmaşık, hızlı gelişen yapısı ve birden fazla kritere göre değerlendirme yapma gerekliliği nedeniyle uzmanlar, yöneticiler veya politikacılar optimal karar verebilmek için Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerini kullanmaya başlamıştır (Bektaş ve Tuna, 2013, s. 188; Erbay ve Akyürek, 2020, s. 614). ÇKKV aynı anda birden fazla değişkeni nitel ve nicel yöntemler kullanarak değerlendiren yöntemlerdir (Adunlin vd., 2015). ÇKKV yöntemleri ekonomi, yönetim, finansman, üretim, insan kaynakları, muhasebe, pazarlama, planlama, politika, strateji, ulaştırma, eğitim, kamu sektörü ve sağlık alanlarında çeşitli kriterler arasından en iyi alternatifi seçerek sıralama yapmaktadır (Chen ve Cheng, 2005; Kersulienne ve Turskis, 2011; Karaatlı vd., 2015; Tunca vd., 2016; Günay, 2017).

Son zamanlarda ÇKKV yöntemleri kullanılarak yapılan araştırmaların sayıca arttığı tespit edilmiştir. Literatürde, sağlık alanında ÇKKV yöntemlerini kullanarak farklı uygulamaları ele alan çalışmalar bulunmaktadır. Sağlık yönetimi alanında ise; tam verinin olmadığı durumlarda tıbbi teşhis için ANP (Analytic Network Process) tekniği modeli önerilmiş (Uzoka ve Barker, 2010); doktor ve sağlık çalışanlarının iş yetkinlikleri AHP (Analytic Hierarchy Process) yöntemi ile karşılaştırılmış (Li-Fen ve Heng-Hsin, 2010); AHP yöntemi ile tıbbi malzemeler önceliklerine göre sıralanmış (Taghipour, Banjevic ve Jardine, 2011); ELECTRE (Elimination and Choice Translating Reality English) yöntemi ile kısır çiftlerin bebek sahibi olma sürecinde kullanacağı en etkili yöntem seçilmiştir (Figueira vd., 2011). DEMATEL yöntemi ile İran'da acil servis hizmetine ulaşabilme değişkenleri belirlenmiş ve bunlar önceliklendirilmiş (Bahadori vd., 2012), biyomedikal uygulamalarda gereç temini için model geliştirilmiş ve bu modeller VIKOR yöntemi ile karşılaştırılmış (Jahan, 2012); Türkiye'de tıbbi atıkların ortadan kaldırılması için

alternatifler ANP ve ELECTRE yöntemi ile değerlendirilmiştir (Özkan, 2013). Ayrıca sağlık yatırımları ve araştırmaları için AHP modeli ile yöntemler geliştirilmiş (Kahraman vd., 2014); Türkiye’de bazı hastanelerin kaliteleri AHP ve TOPSIS yöntemi ile (Akdağ vd., 2014); sağlık sigortası şirketleri AHP yöntemi ile (Wollmann vd., 2014); acil servis çalışanlarının performansları AHP ve ELECTRE yöntemleri ile değerlendirilmiştir (Gül vd., 2016). Hastanede kullanılan teknolojik cihazlar bulanık AHP yöntemi ile (Budak ve Üstündağ, 2015); tıbbi görüntüleme cihazı alımındaki alternatifler ÇKKV yöntemleri ile ele alınmıştır (Kulak vd., 2015). Alan yazın incelendiğinde sağlık yönetimi alanındaki çalışmalarda ÇKKV yöntemlerine analiz aşamasında yer verildiği görülmüştür.

Sağlık göstergeleri açısından OECD ülkelerine yönelik yapılan bilimsel araştırmalar değerlendirildiğinde ise, Göztepe’nin (2017) VIKOR ve TOPSIS yöntemlerini kullanarak OECD’ye üye ülkeleri sağlık göstergeleri açısından değerlendirdiği tespit edilmiştir. Türkoğlu (2018) Avrupa ülkelerinin sağlık göstergelerini TOPSIS yöntemi ile, Pekkaya ve Dökmen (2019) OECD ülkelerinin kamu sağlık harcamalarını ÇKKV yöntemleri ile, Saygın (2019) ise, OECD ülkelerini sağlık göstergeleri açısından bütünlüklük karar verme yöntemleri ile analiz etmiştir. Özgür vd. (2020) MOORA yöntemi ile OECD ülkelerinin sağlık düzeyi göstergelerini sıralayarak sağlık harcamalarına etkisini değerlendirmiştir. Saygın ve Kundakçı (2020a) WASPAS ve CODAS yöntemlerini kullanarak OECD ülkelerinin sağlık performanslarını karşılaştırmıştır. Baş (2021) ise, Sağlık Bakanlığı’na bağlı hastanelerin performanslarını birden çok ÇKKV yöntemleri ile değerlendirmiştir. Bu araştırma kapsamında diğer araştırmalardan farklı olarak temel sağlık göstergeleri ve seçilen sağlık ekipmanları parametreleri değerlendirmeye alınmıştır. Ayrıca analiz edilen yöntemler bakımından diğer araştırmalardan farklılık göstermektedir.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada kapsamında sağlık göstergelerinden doğumda beklenen yaşam süresi, bebek ölüm hızı, beş yaş altı ölüm oranı ile sağlık ekipmanları göstergeleri arasından OECD ülkeleri arasında kabul görmüş olan hastane yatak sayısı, mamografi sayısı, BT tarayıcısı sayısı, radyoterapi sayısı, MR cihazı sayısını kapsayan beş kriter değerlendirmeye alınmıştır. Araştırmada kullanılan beş yaş altı ölüm oranı, bebek ölüm oranı, yaşam beklentisi gibi temel sağlık göstergesi verileri OECD ve Dünya Bankası’ndan (The World Bank), hastane yatak sayısı, BT tarayıcısı, mamografi, MR, radyoterapi cihazlarına ait veriler ise OECD’den temin edilmiştir (OECD, 2020b; The World Bank, 2020). Belirtilen kriterlerde eksiksiz ve en güncel verinin 2018 yılına ait olması sebebiyle çalışmada o yıla ait veriler kullanılmıştır. Araştırma kapsamında belirlenen kriterlere göre 38 OECD ülkesinden sağlık göstergeleri eksiksiz olan 21 ülke değerlendirilmeye alınmıştır.

Bu araştırmanın temel amacı, değerlendirmeye alınan 21 OECD ülkesinin sağlık ekipmanları ve sağlık göstergelerinde yer alan kriterlere göre sıralamasının yapılarak; elde edilecek iki sıralama açısından ülkelerin sağlık ekipmanları ile sağlık göstergeleri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu kapsamda araştırmada kriter ağırlıklarının hesaplanmasında ENTROPİ yöntemi tercih edilirken, en iyi alternatifin ortaya konulması, ülkelerin sıralamasının yapılması noktasında da ARAS ve SAW yöntemi kullanılmıştır.

3.1. Entropi Ağırlıklandırma Yöntemi

Araştırmada kriter ağırlıklarının hesaplanması için kullanılan yöntemlerden ENTROPİ ağırlıklandırma yöntemi tercih edilmiştir (Kenger ve Organ, 2017, s. 154). ÇKKV yöntemlerinde kriterlerin öneminin ölçülmesi, belirlenmesi önem arz etmektedir. Kriter ağırlıklandırma; uzmanların bilgi ve deneyimlerine dayalı olarak subjektif yollarla yahut ölçüm verilerine dayalı olarak objektif biçimde belirlenmektedir (Zhang vd., 2011, s. 444). ENTROPİ yönteminde kişisel düşünce ve yargılar ele alınmamaktadır. Bunun yerine yöntemde değerlendirmeye alınan kriter verilerine bağlı olarak önem ağırlıklarının hesaplanması söz konusudur (Perçin ve Sönmez, 2018, s. 570).

Entropi kavramı ilk olarak 1865 yılında Rudolph Clausius tarafından düzensizliğin bir ölçüsü olarak ele alınmıştır. Shannon ise kavramı bilgi kaynakları için kullanmış ve bilgi entropisini ilk kez ele almıştır. Bilgi entropisi değişkenlerle ilgili belirsizliğin bir ölçüsünü ifade etmektedir (Shannon, 1947, s. 14; Zhang vd., 2011, s. 444). Karar verme süreçlerinde bilgi entropisi çeşitli değerlendirme durumlarında verilerden sağlanan yararlı bilgi miktarının ölçülmesinde kullanılmaktadır (Wu, Sun vd., 2011, s. 5163).

ENTROPİ yönteminin aşamaları şu şekildedir (Wang ve Lee, 2009, s. 8982-8983; Wu vd., 2011, s. 5163-5164; Li vd., 2011, s. 2087):

1. Aşama: Karar Matrisinin Oluşturulması: n adet seçim kriteri ve m adet alternatif olması durumunda karar matrisi aşağıdaki şekilde düzenlenmektedir.

$$A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{bmatrix}$$

2. Aşama: Karar Matrisinin Normalize Edilmesi: İndekslerin standardizasyonunu sağlamak amacıyla faydalı (1) ve maliyet (2) nitelikli göstergeler için ayrı olarak normalizasyon işlemi yapılmaktadır.

$$r_{ij} = x_{ij} / \max_{ij} \quad (i=1, \dots, m; J=1, \dots, n) \quad (1)$$

$$r_{ij} = \min_{ij} / x_{ij} \quad (i=1, \dots, m; J=1, \dots, n) \quad (2)$$

İndeksler standardize edildikten sonra $R = [r_{ij}]_{m \times n}$ normalize indeks matrisinde göstermektedir.

3. Aşama: Her Kriter İçin ENTROPİ Değerinin Belirlenmesi: Bu formülde k; $k = 1 / \ln m$ şeklinde hesaplanan bir sabit değerdir.

$$e_j = -k \sum_{j=1}^n r_{ij} \cdot \ln(r_j) \quad (i=1, \dots, m; J=1, \dots, n) \quad (3)$$

4. Aşama: Herhangi Bir Nitelik J Tarafından Sağlanan Bilginin Farklılaşma Derecesi d_j 'nin Belirlenmesi: d_j değeri X_j 'nin karşıtlık yoğunluğunu temsil etmektedir. d_j değeri X_j kriterinin objektif ağırlığını ortaya koyarak önemini göstermektedir. d_j değeri ne kadar yüksek ise X_j kriteri problem için o kadar önemlidir.

$$d_j = 1 - e_j \quad (i=1, \dots, m; J=1, \dots, n) \quad (4)$$

5. Adım: Kriterlerin ENTROPİ Ağırlığının Belirlenmesi: Belirlenen ağırlıklar kriterlerin ne kadar önemli olduğunu açıklamada kullanılmaktadır. Kriterlerin ENTROPİ ağırlığının büyüklüğü o kriterin karar verme sürecinde ne kadar öneme sahip olduğunu göstermektedir. Kriterlerin ENTROPİ ağırlığının belirlenmesi Eşitlik (5) de görülen şekilde hesaplanmaktadır.

$$W_j = \frac{1 - e_j}{\sum_{i=1}^n (1 - e_j)} \quad , \quad \sum_{J=1}^n W_i = 1 \quad (J=1, \dots, n) \quad (5)$$

3.2. ARAS Yöntemi

ARAS (Additive Ratio Assesment) yöntemi Zavadskas ve Turskis tarafından 2010 yılında önerilmiştir. Yönteme göre, olası bir alternatifin karmaşık nispi verimliliğini belirleyen fayda fonksiyon değeri, bir projede dikkate alınan ana kriterlerin değerlerinin ve ağırlıklarının nispi etkisiyle doğru orantılıdır (Zavadskas ve Turskis, 2010, s. 163). Ele alınan alternatiflerden en iyi olanını seçebilmek için ideal olarak belirlenen bir kukla (optimal) alternatif analize dahil edilir (Ecer, 2020, s. 245). Yöntem, analize dâhil edilen tüm alternatiflerin ideal alternatife göre oransal olarak benzerliğini ortaya koymayı amaçlar (Dadelo vd., 2012, s. 68). ARAS yönteminin aşamaları aşağıdaki gibidir (Zavadskas ve Turskis, 2010, s. 163-165):

1. Adım: Karar Matrisinin Oluşturulması: Değerlendirme kriterleri ve alternatifler belirlenerek karar matrisi oluşturulur. Karar matrisi oluşturulurken analize dahil etmek için her bir kritere ait optimal değerlerden oluşan bir satır eklenir. Optimal değerinde eklenmiş olduğu karar matrisi Eşitlik (6) görüldüğü gibidir.

$$x = \begin{bmatrix} x_{01} & x_{0j} & \dots & x_{0n} \\ x_{i1} & x_{ij} & \dots & x_{in} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{mj} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (i = 0, 1, \dots, m \quad j = 0, 1, \dots, n) \quad (6)$$

m: alternatif sayısı,

n: kriter sayısı,

x_{ij} : i. alternatifin j. kriterde gösterdiği performans değeri,

x_{0j} : j. kriterin optimal değeridir.

J kriterinin optimal değerinin bilinmediği durumlarda Eşitlik (7) ve (8) kullanılarak belirlenmektedir.

Maximizasyon durumu:

$$x_{oj} = \max_i x_{ij} \quad (7)$$

Minimizasyon durumu:

$$x_{oj} = \min_i x_{ij} \quad (8)$$

2. Adım: Karar Matrisinin Normalize Edilmesi: \bar{x}_{ij} değerleri normalize edilmiş kriter değerini göstermektedir. Kriterin fayda ya da maliyet özelliği göstermesine göre normalize değeri iki farklı şekilde hesaplanmaktadır. Kriter performans değerlerinin maksimum olması daha iyi kabul ediliyorsa, normalize değerler Eşitlik (9) kullanılarak hesaplanmaktadır.

$$\bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=0}^m x_{ij}} \quad (9)$$

Kriter performans değerlerinin minimum olması daha iyi kabul ediliyorsa, normalizasyon işlemi iki adımda hesaplanmaktadır. İlk adımda performans değerleri kullanılarak fayda durumuna dönüştürülür, ikinci adımda ise normalize değerleri Eşitlik (10) ile hesaplanır.

$$\left. \begin{aligned} x_{ij}^* &= \frac{1}{x_{ij}} \\ \bar{x}_{ij} &= \frac{x_{ij}^*}{\sum_{i=0}^m x_{ij}^*} \end{aligned} \right\} \quad (10)$$

3. Adım: Ağırlıklı Normalize Edilmiş Karar Matrisinin Oluşturulması: Karar matrisinin normalize edilmesinden sonra her bir kriter için hesaplanan kriter ağırlıkları w_j kullanılarak \hat{X} ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi elde edilmektedir. Kriter ağırlıkları $0 < w_j < 1$ şartını sağlamalıdır ve ağırlıklar toplamı Eşitlik (11)' deki gibi 1'e eşit olmalıdır.

$$\sum_{j=1}^n w_j = 1 \quad (11)$$

Normalize edilmiş ağırlık değerleri Eşitlik (12) kullanılarak hesaplanmaktadır. \hat{x}_{ij} ağırlıklandırılmış normalize değerlerini göstermektedir.

$$\hat{x}_{ij} = x_{ij} w_{ij} \quad (12)$$

Ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi Eşitlik (13)'da gösterilen matris şeklinde oluşturulmaktadır.

$$\hat{x} = \begin{bmatrix} \hat{x}_{01} & \hat{x}_{0j} & \dots & \hat{x}_{0n} \\ \hat{x}_{i1} & \hat{x}_{ij} & \dots & \hat{x}_{in} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ \hat{x}_{m1} & \hat{x}_{mj} & \dots & \hat{x}_{mn} \end{bmatrix} \quad (i = 0,1,\dots,m \quad j = 0,1, \dots,n) \quad (13)$$

4. Adım: Si Optimalite Fonksiyonunun Hesaplanması: Her alternatif için optimal değerler hesaplanır ve Si, i alternatifinin optimalite fonksiyonu olarak tanımlanır. Si değeri büyük olan alternatif daha fazla tercih edilebilir olan alternatiftir. Alternatiflere ait değerler Eşitlik (14) kullanılarak elde edilir.

$$S_i = \sum_{j=1}^n \hat{x}_{ij} \quad (i=0,1,\dots,m) \quad (14)$$

S_i: i. alternatifin optimal fonksiyon değeridir.

5. Adım: Fayda Derecesinin Hesaplanması ve Sıralamanın Yapılması: Alternatiflere ait S_i değerleri, S₍₀₎ optimal değerine oranlanarak K_i fayda dereceleri Eşitlik (15) ile elde edilmektedir.

$$K_i = \frac{S_i}{S_0} \quad (i=0,1,\dots,m) \quad (15)$$

[0,1] Aralığında değer alan K_i (i) fayda dereceleri büyükten küçüğe doğru sıralanarak alternatiflerin, sıralaması yapılır. Aynı zamanda Ki değerleri, i. alternatifinin ideale yüzdesel olarak ne kadar benzediğini ortaya koymaktadır.

3.3. SAW Yöntemi

SAW (Simple Additive Weighting) yöntemi literatürde ağırlıklı toplam model (weighted sum method), ağırlıklı lineer kombinasyon (weighted linear combination) ve puanlama yöntemleri (scoring methods) şeklinde de adlandırılmakta ve sık kullanılan çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olarak kendini göstermektedir (Savithave Chandrasekar, 2011, s. 21). SAW yönteminde her bir alternatifin tüm kriterler üzerinden performans derecelendirmelerinin ağırlıklı toplamının elde edilmesi söz konusudur (Yeh, 2003, s. 291). Yöntemde her bir alternatif adına, belirlenen kriterin normalize edilmiş değerinin kriter ağırlığı ile çarpılması ve sonrasında tümünün toplanması ile alternatif tercih değerleri elde edilmiş olmaktadır (Afshari vd., 2010, s. 512).

SAW yönteminin aşamaları şu şekildedir (Yeh, 2003; Afshari vd., 2010; Savithave Chandrasekar, 2011):

1. Adım: Karar Matrisinin Normalize Edilmesi: Normalize edilmiş değerler Eşitlik (1) ve Eşitlik (2)'de görüldüğü gibidir.

2. Adım: Alternatiflerin Tercih Değerlerinin Hesaplanması: Alternatiflerden her birinin tercih değeri Eşitlik (16) kullanılarak elde edilmektedir.

$$v_i = \sum_{j=1}^n w_j r_{ij} \quad (i=1,\dots,m; j=1,\dots,n) \quad (16)$$

4. ANALİZ VE BULGULAR

OECD ülkelerinin sağlık hizmetleri açısından değerlendirilmesinde önemli olan sağlık göstergelerinde yer alan 3 kriter ve sağlık ekipmanlarında yer alan 5 kriter öncelikle ENTROPİ yöntemi ile ağırlıklandırılmıştır. Daha sonra elde edilen ağırlık değerleri ARAS ve SAW yönteminde kullanılarak ülkelerin sıralaması yapılmıştır. Tablo 2'de

ENTROPİ, ARAS ve SAW yöntemi ile değerlendirilmesi yapılacak olan sağlık göstergeleri ve sağlık ekipmanlarına ait kriterler verilmiştir.

Tablo 2. Kriterler ve Kriterlere Ait Kodlar

	Kriterler	Ölçek/Birim	Kodları
Sağlık Göstergeleri	Bebek Ölüm Oranı (Min)	%	BÖO
	Beş Yaş Altı Çocuk Ölüm Oranı (Min)	%	5YAÖO
	Yaşam Beklentisi (Max)	Yıl	YB
Sağlık Ekipmanları (Maksimum)	Hastane Yatak Sayısı (1000 Kişide Kişi Başına Düşen)	Adet	HYS
	Mamografi Cihaz Sayısı (1.000.000 Kişide Kişi Başına Düşen)	Adet	MM
	MRI Ünite Sayısı (1.000.000 Kişide Kişi Başına Düşen)	Adet	MR
	Bilgisayarlı Tomografi Tarayıcı Sayısı (1.000.000 Kişide Kişi Başına Düşen)	Adet	BT
	Radyoterapi (1.000.000 Kişide Kişi Başına Düşen)	Adet	RT

Tablo 3’de ise değerlendirmeye tabi tutulacak olan ülkelere yer verilmiştir.

Tablo 3. Ülkeler

Avusturya	İtalya	Norveç
Çek Cumhuriyeti	Güney Kore	Polonya
Estonya	Letonya	Slovakya
Finlandiya	Litvanya	Slovenya
Yunanistan	Lüksemburg	İspanya
İzlanda	Meksika	Türkiye
İrlanda	Yeni Zelanda	ABD

4.1. Entropi Yönteminin Uygulanması

1. Adım: İlk olarak sağlık göstergelerinin karar matrisi oluşturulmuş ve Tablo 4’de oluşturulan matrise yer verilmiştir.

Tablo 4. Sağlık Göstergelerine Ait Karar Matrisi

Ülkeler	YB	BÖO	5YAÖO
	Max	Min	Min
Avusturya	81,69268293	2,9	3,5
ABD	78,63902439	5,6	6,6
Çek Cumhuriyeti	79,02926829	2,5	3,2
Estonya	78,24390244	2	2,6
Finlandiya	81,73414634	2	2,4
İrlanda	82,25609756	2,9	3,4
İspanya	83,43170732	2,6	3,2
İtalya	83,34634146	2,8	3,2
İzlanda	82,86097561	1,6	2
Güney Kore	82,62682927	2,8	3,3
Letonya	74,78292683	3,3	3,9
Litvanya	75,6804878	3,3	4
Lüksemburg	82,29512195	2,3	2,8
Meksika	74,992	12,6	14,7

Ülkeler	YB	BÖO	5YAÖO
	Max	Min	Min
Norveç	82,75853659	2	2,5
Polonya	77,60243902	3,8	4,5
Slovakya	77,26585366	4,8	5,9
Slovenya	81,37804878	1,7	2,2
Türkiye	77,437	9,2	10,7
Yeni Zelanda	81,85853659	4,1	4,9
Yunanistan	81,78780488	3,5	4
Max	83,43170732		
Min		1,6	2

2. *Adım*: Matriste yer alan değişkenlerden yaşam beklentisi maksimum olduğunda fayda sağlayacağı için Eşitlik (1), bebek ölüm oranı ve 5 yaş altı çocuk ölüm oranı minimum olduğunda sağlık performansı açısından fayda sağlayacağından Eşitlik (2) kullanılarak kriter değerleri hesaplanmıştır ve Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5. Sağlık Göstergeleri Kriterlerinin Hesaplanması

Ülkeler	YB	BÖO	5YAÖO
	Max	Min	Min
Avusturya	0,97916	0,55172	0,57143
ABD	0,94256	0,28571	0,30303
Çek Cumhuriyeti	0,94723	0,64000	0,62500
Estonya	0,93782	0,80000	0,76923
Finlandiya	0,97965	0,80000	0,83333
İrlanda	0,98591	0,55172	0,58824
İspanya	1,00000	0,61538	0,62500
İtalya	0,99898	0,57143	0,62500
İzlanda	0,99316	1,00000	1,00000
Güney Kore	0,99035	0,57143	0,60606
Letonya	0,89634	0,48485	0,51282
Litvanya	0,90710	0,48485	0,50000
Lüksemburg	0,98638	0,69565	0,71429
Meksika	0,89884	0,12698	0,13605
Norveç	0,99193	0,80000	0,80000
Polonya	0,93013	0,42105	0,44444
Slovakya	0,92610	0,33333	0,33898
Slovenya	0,97539	0,94118	0,90909
Türkiye	0,92815	0,17391	0,18692
Yeni Zelanda	0,98114	0,39024	0,40816
Yunanistan	0,98030	0,45714	0,50000
Σ	20,15660	11,69660	11,99708

Tablo 5’de elde edilen her bir kriter değeri, toplam kriter değerine bölünerek normalizasyon işleminin son aşaması gerçekleştirilmiştir ve Tablo 6’da normalize edilmiş karar matrisine yer verilmiştir.

Tablo 6. Sağlık Göstergeleri Kriterlerinin Normalize Edilmesi

Ülkeler	YB Max	BÖO Min	5YAÖO Min
Avusturya	0,04858	0,04717	0,04763
ABD	0,04676	0,02443	0,02526
Çek Cumhuriyeti	0,04699	0,05472	0,05210
Estonya	0,04653	0,06840	0,06412
Finlandiya	0,04860	0,06840	0,06946
İrlanda	0,04891	0,04717	0,04903
İspanya	0,04961	0,05261	0,05210
İtalya	0,04956	0,04885	0,05210
İzlanda	0,04927	0,08549	0,08335
Güney Kore	0,04913	0,04885	0,05052
Letonya	0,04447	0,04145	0,04275
Litvanya	0,04500	0,04145	0,04168
Lüksemburg	0,04894	0,05947	0,05954
Meksika	0,04459	0,01086	0,01134
Norveç	0,04921	0,06840	0,06668
Polonya	0,04615	0,03600	0,03705
Slovakya	0,04595	0,02850	0,02826
Slovenya	0,04839	0,08047	0,07578
Türkiye	0,04605	0,01487	0,01558
Yeni Zelanda	0,04868	0,03336	0,03402
Yunanistan	0,04863	0,03908	0,04168

3.Adım: Eji Değerinin ve K Değerinin Hesaplanmasıdır. Tablo 6’te yer alan her bir kriter değerinin (Rij), doğal logaritma değerleri (lnij) alınmıştır. Daha sonra her bir kriter değeri ile o değerin logaritma değeri çarpılmış (Rijxlnij) ve bu değerler Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Kriterlerin Rijxlnij Değerleri

Ülkeler	YB Max	BÖO Min	5YAÖO Min
Avusturya	-0,14693	-0,14406	-0,14500
ABD	-0,14322	-0,09067	-0,09292
Çek Cumhuriyeti	-0,14369	-0,15898	-0,15393
Estonya	-0,14273	-0,18347	-0,17613
Finlandiya	-0,14698	-0,18347	-0,18525
İrlanda	-0,14760	-0,14406	-0,14784
İspanya	-0,14901	-0,15493	-0,15393
İtalya	-0,14891	-0,14749	-0,15393
İzlanda	-0,14833	-0,21026	-0,20711
Güney Kore	-0,14805	-0,14749	-0,15082
Letonya	-0,13843	-0,13195	-0,13475
Litvanya	-0,13955	-0,13195	-0,13244
Lüksemburg	-0,14765	-0,16785	-0,16797

Ülkeler	YB	BÖÖ	5YAÖÖ
	Max	Min	Min
Meksika	-0,13869	-0,04910	-0,05080
Norveç	-0,14821	-0,18347	-0,18056
Polonya	-0,14194	-0,11967	-0,12209
Slovakya	-0,14153	-0,10139	-0,10077
Slovenya	-0,14655	-0,20277	-0,19550
Türkiye	-0,14174	-0,06257	-0,06484
Yeni Zelanda	-0,14713	-0,11345	-0,11502
Yunanistan	-0,14704	-0,12671	-0,13244
Σ	-3,04390	-2,95576	-2,96404

Tablo 7’de verilen değerlerin toplamı kullanılarak Eşitlik (3) de yer alan formül ile Eji değeri hesaplanmış ve bu değerler Tablo 8’de verilmiştir. (“K: 1/ln.n” (n:alternatif sayısı) formülü ile hesaplanmıştır. K= 1/ln(21)=0,32845)

Tablo 8. Kriterlerin Eji Değerleri

E _{ji}	0,99980	0,97084	0,97356
-----------------	---------	---------	---------

4. Adım: Dij Değerinin Hesaplanmasıdır. Tablo 8’de yer alan her bir Eji değerini 1’den çıkararak Dij değeri hesaplanmış ve hesaplanan değerler Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9. Kriterlerin Dij Değerleri

D _j				Σ
	0,00020	0,02916	0,02644	0,05580

Eşitlik (5) yardımıyla kriter ağırlıkları hesaplanarak Tablo 10’da yer verilmiştir.

Tablo 10. Entropi Kriter Ağırlık Değerleri

W _j	Yaşam Beklentisi	Bebek Ölüm Oranı	Beş Yaş Altı Çocuk Ölüm Oranı
	0,00367	0,52253	0,47379

Sağlık göstergelerinin ENTROPİ yöntemi ile ağırlıklandırılması sonucuna bakıldığında; ülkelerin sağlık performansında bebek ölüm oranının 0,52 ağırlık değeri ile en çok etkileyen kriter olduğu görülmüştür. Bebek ölüm oranından sonra 0,47 ağırlık değeri ile 5 yaş altı çocuk ölüm oranının etkisinin yüksek olduğu görülmektedir. Yaşam beklentisi ise ülkelerin sağlık performansının değerlendirilmesinde 0,003 ağırlık değeri ile daha az etkili olmaktadır.

Sağlık ekipmanlarına ait karar matrisi, belirlenen kriterler doğrultusunda Tablo 11’de gösterildiği gibi elde edilmiştir. Sağlık ekipmanlarına ait kriterlerin ağırlıkları da aynı şekilde ENTROPİ yöntemi ile analiz edilmiştir. Analizin yalnızca sonuçlarına yer verilmiştir ve her bir kriter için elde edilen ENTROPİ ağırlık değerleri Tablo 12’de gösterildiği gibidir.

Tablo 11. Sağlık Ekipmanlarına Ait Karar Matrisi

Ülkeler	HYS	MM	BT	RT	MR
	Max	Max	Max	Max	Max
Avusturya	7,27	21,49	28,84	5,2	23,53
ABD	2,83	59,89	44,55	11,57	39,24
Çek Cumhuriyeti	6,62	11,19	16,09	7,71	10,35
Estonya	4,57	10,59	18,91	5,3	13,62
Finlandiya	3,61	28,28	16,5	10,33	27,38
İrlanda	2,97	16,85	20,34	10,07	16,03

Ülkeler	HYS Max	MM Max	BT Max	RT Max	MR Max
İspanya	2,97	16,24	19,12	5,02	17,2
İtalya	3,14	33,88	35,15	7,27	28,68
İzlanda	2,87	17,01	48,2	8,51	19,85
Güney Kore	12,43	61,6	38,58	6,24	30,09
Letonya	5,49	26,46	38,4	5,71	13,49
Litvanya	6,43	15,71	24,27	8,21	12,49
Lüksemburg	4,51	11,51	16,45	8,22	11,51
Meksika	0,98	9,66	5,92	1,84	2,55
Norveç	3,53	9,79	19,39	11,86	9,6
Polonya	6,54	9,98	18,14	5,16	9,22
Slovakya	5,7	18,36	18,36	10,83	9,55
Slovenya	4,43	15,91	15,91	6,27	12,05
Türkiye	2,85	11,87	14,88	2,75	11,24
Yeni Zelanda	2,62	19,79	15,11	8,77	14,69
Yunanistan	4,2	65,97	40,62	7,17	29,35
Max	12,43	65,97	48,2	11,86	39,24

Sağlık ekipmanlarına ilişkin karar matrisi Tablo 11’de görülmektedir. Bütün kriterler fayda niteliklidir.

Tablo 12. Entropi Kriter Ağırlık Değerleri

	Hastane Yatak Sayısı	Mamografi Cihaz Sayısı	Bilgisayarlı Tomografi Tarayıcı Sayısı	Radyoterapi	MRI Ünite Sayısı
W_j	0,183916	0,339522	0,163257	0,110031	0,203274

Ülkelerin sağlık çıktılarının daha iyi olabilmesi için önemli girdilerden olan sağlık ekipmanlarının ENTROPİ ağırlık değerlerine bakıldığında yaklaşık 0,34 ağırlık değeri ile Mamografi Cihaz sayısının daha etkili, 0,20 ağırlık değeri ile MRI Ünite sayısı ve 0,18 ağırlık değeri ile Hastane Yatak Sayısı’nın etkili olduğu görülmüştür. Bilgisayarlı Tomografi Tarayıcı Sayısı ve Radyoterapi birimi sayısı diğer ekipmanlara nazaran daha az etkili olduğu tespit edilmiştir.

4.2. ARAS Yöntemi Uygulaması

ARAS yöntemi uygulanırken ilk aşamada karar matrisi oluşturulmaktadır. Yaşam beklentisi kriteri maksimum olduğu için optimal değer olarak en yüksek değer, bebek ölümü oranı ve 5 yaş altı çocuk ölüm oranının minimum olması gerektiği için ise optimal değer için en küçük değer alınmıştır. Ancak bebek ölüm oranının ve 5 yaş altı çocuk ölüm oranı kriterlerinin, kriter performans değerlerinin minimum olması nedeniyle normalizasyon işlemi iki adımda hesaplanmaktadır. Bu hesaplama Eşitlik (10) yardımıyla elde edilmiştir.

Tablo 13. Karar Matrisi

Ülkeler	YB (Max)	BÖÖ (Min)	5YAÖÖ (Min)	BÖÖ	5YAÖÖ
Optimum Değer	83,4317	1,6	2	0,625	0,5
Avusturya	81,6927	2,9	3,5	0,344828	0,285714
ABD	78,6390	5,6	6,6	0,178571	0,151515
Çek Cumhuriyeti	79,0293	2,5	3,2	0,4	0,3125
Estonya	78,2439	2	2,6	0,5	0,384615
Finlandiya	81,7341	2	2,4	0,5	0,416667
İrlanda	82,2561	2,9	3,4	0,344828	0,294118

Ülkeler	YB (Max)	BÖÖ (Min)	5YAÖÖ (Min)	BÖÖ	5YAÖÖ
İspanya	83,4317	2,6	3,2	0,384615	0,3125
İtalya	83,3463	2,8	3,2	0,357143	0,3125
İzlanda	82,8610	1,6	2	0,625	0,5
Güney Kore	82,6268	2,8	3,3	0,357143	0,30303
Letonya	74,7829	3,3	3,9	0,30303	0,25641
Litvanya	75,6805	3,3	4	0,30303	0,25
Lüksemburg	82,2951	2,3	2,8	0,434783	0,357143
Meksika	74,9920	12,6	14,7	0,079365	0,068027
Norveç	82,7585	2	2,5	0,5	0,4
Polonya	77,6024	3,8	4,5	0,263158	0,222222
Slovakya	77,2659	4,8	5,9	0,208333	0,169492
Slovenya	81,3780	1,7	2,2	0,588235	0,454545
Türkiye	77,4370	9,2	10,7	0,108696	0,093458
Yeni Zelanda	81,8585	4,1	4,9	0,243902	0,204082
Yunanistan	81,7878	3,5	4	0,285714	0,25
Σ	1765,131			7,935375	6,498539

Yöntemin ikinci adımında normalizasyon işlemi yapılırken karar matrisinde yer alan her bir kriter değeri, kendi sütununa ait toplam değere bölünmüş ve Tablo 14'te yer alan değerler elde edilmiştir.

Tablo 14.Normalizasyon İşlemi

Ülkeler	YB	BÖÖ	5YAÖÖ
Opt.	0,04727	0,07876	0,07694
Avusturya	0,04628	0,04345	0,04397
ABD	0,04455	0,02250	0,02332
Çek Cumhuriyeti	0,04477	0,05041	0,04809
Estonya	0,04433	0,06301	0,05918
Finlandiya	0,04630	0,06301	0,06412
İrlanda	0,04660	0,04345	0,04526
İspanya	0,04727	0,04847	0,04809
İtalya	0,04722	0,04501	0,04809
İzlanda	0,04694	0,07876	0,07694
Güney Kore	0,04681	0,04501	0,04663
Letonya	0,04237	0,03819	0,03946
Litvanya	0,04288	0,03819	0,03847
Lüksemburg	0,04662	0,05479	0,05496
Meksika	0,04249	0,01000	0,01047
Norveç	0,04689	0,06301	0,06155
Polonya	0,04396	0,03316	0,03420
Slovakya	0,04377	0,02625	0,02608
Slovenya	0,04610	0,07413	0,06995
Türkiye	0,04387	0,01370	0,01438
Yeni Zelanda	0,04638	0,03074	0,03140
Yunanistan	0,04634	0,03601	0,03847

Ağırlıklandırılmış karar matrisi oluşturulurken her bir kriter, Tablo 10’da hesaplanmış olan kendi sütununa ait ENTROPİ ağırlık kriterleri ile çarpılmış ve bu değerlere Tablo 15’te yer verilmiştir.

Tablo 15. Ağırlıklandırılmış Karar Matrisi

Ülkeler	YB	BÖÖ	5YAÖÖ
Optimum Değer	0,00017	0,04116	0,03645
Avusturya	0,00017	0,02271	0,02083
ABD	0,00016	0,01176	0,01105
Çek Cumhuriyeti	0,00016	0,02634	0,02278
Estonya	0,00016	0,03292	0,02804
Finlandiya	0,00017	0,03292	0,03038
İrlanda	0,00017	0,02271	0,02144
İspanya	0,00017	0,02533	0,02278
İtalya	0,00017	0,02352	0,02278
İzlanda	0,00017	0,04116	0,03645
Güney Kore	0,00017	0,02352	0,02209
Letonya	0,00016	0,01995	0,01869
Litvanya	0,00016	0,01995	0,01823
Lüksemburg	0,00017	0,02863	0,02604
Meksika	0,00016	0,00523	0,00496
Norveç	0,00017	0,03292	0,02916
Polonya	0,00016	0,01733	0,01620
Slovakya	0,00016	0,01372	0,01236
Slovenya	0,00017	0,03873	0,03314
Türkiye	0,00016	0,00716	0,00681
Yeni Zelanda	0,00017	0,01606	0,01488
Yunanistan	0,00017	0,01881	0,01823

Tablo 14’te verilen değerlere göre ülkelere ait sağlık göstergeleri değişkenlerinin toplam değerleri ve Ki değerleri hesaplanmıştır. Ayrıca sağlık ekipmanları değişkenlerinin de yukarıda verilen ARAS yöntemi aşamalarına göre ağırlıklandırılmış karar matrisi hesaplanmış ve elde edilen değerlere göre her bir ülkenin sağlık ekipmanları değişkenlerine ait toplam değerleri ve Ki değerleri hesaplanmıştır. Elde edilen değerler Tablo.16’da verilmiştir.

Tablo 16. Sağlık Göstergeleri ve Sağlık Ekipmanlarına Ait Toplam ve Ki Değerleri

Ülkeler	Sağlık Göstergeleri		Sağlık Ekipmanları	
	Σ	Ki Değeri	Σ	Ki Değeri
Optimum Değer	0,077783		0,102880225	
Avusturya	0,043707	0,561913	0,049101245	0,477266117
ABD	0,022969	0,295296	0,081728349	0,7944029
Çek Cumhuriyeti	0,049288	0,633656	0,033016015	0,32091702
Estonya	0,061129	0,785887	0,030070069	0,292282307
Finlandiya	0,063473	0,816023	0,048826381	0,474594429
İrlanda	0,044321	0,569805	0,035980602	0,349732924
İspanya	0,048284	0,62075	0,032498211	0,315883939
İtalya	0,046474	0,59749	0,055488223	0,539347804
İzlanda	0,077782	0,999985	0,044905155	0,436479944

Ülkeler	Sağlık Göstergeleri		Sağlık Ekipmanları	
	Σ	Ki Değeri	Σ	Ki Değeri
Güney Kore	0,045783	0,588595	0,089059425	0,865661257
Letonya	0,038804	0,498877	0,047147307	0,458273758
Litvanya	0,038339	0,492892	0,039238788	0,381402631
Lüksemburg	0,05484	0,705034	0,030681182	0,298222342
Meksika	0,010342	0,132958	0,011764768	0,114354031
Norveç	0,06226	0,800428	0,030281353	0,294335989
Polonya	0,033692	0,433152	0,030475913	0,296227128
Slovakya	0,026236	0,337304	0,03814982	0,370817816
Slovenya	0,072044	0,926216	0,032046761	0,311495833
Türkiye	0,014132	0,181691	0,023877469	0,23208998
Yeni Zelanda	0,03111	0,399961	0,034117692	0,331625369
Yunanistan	0,037211	0,478396	0,078665045	0,764627458

Tablo 16’da verilen değerler ışığında sağlık göstergelerine göre ve sağlık ekipmanlarına göre ülkeler sıralanmış, yapılan sıralama Tablo 17’de gösterilmiştir.

Tablo 17. Sağlık Göstergeleri ve Sağlık Ekipmanları Sıralaması

Sağlık Ekipmanları		Sıralama	Sağlık Göstergeleri	
0,86566	Güney Kore	1	İzlanda	0,99998
0,79440	ABD	2	Slovenya	0,92622
0,76463	Yunanistan	3	Finlandiya	0,81602
0,53935	İtalya	4	Norveç	0,80043
0,47727	Avusturya	5	Estonya	0,78589
0,47459	Finlandiya	6	Lüksemburg	0,70503
0,45827	Letonya	7	Çek Cumhuriyeti	0,63366
0,43648	İzlanda	8	İspanya	0,62075
0,38140	Litvanya	9	İtalya	0,59749
0,37082	Slovakya	10	Güney Kore	0,58859
0,34973	İrlanda	11	İrlanda	0,56980
0,33163	Yeni Zelanda	12	Avusturya	0,56191
0,32092	Çek Cumhuriyeti	13	Letonya	0,49888
0,31588	İspanya	14	Litvanya	0,49289
0,31150	Slovenya	15	Yunanistan	0,47840
0,29822	Lüksemburg	16	Polonya	0,43315
0,29623	Polonya	17	Yeni Zelanda	0,39996
0,29434	Norveç	18	Slovakya	0,33730
0,29228	Estonya	19	ABD	0,29530
0,23209	Türkiye	20	Türkiye	0,18169
0,11435	Meksika	21	Meksika	0,13296

Tablo 17’de de görüldüğü üzere ENTROPİ temelli ARAS yöntemi ile yapılan analiz sonucunda OECD ülkelerinin sağlık ekipmanları ve sağlık göstergeleri kriterlerine göre sıralamalarının farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Her iki parametreye göre yapılan sıralamada ilk 3’e giren ülkelerin farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Ayrıca 3 ülke hariç diğer ülkeler sağlık göstergeleri ve sağlık ekipmanları açısından değerlendirildiğinde farklı sıralarda yer

aldığı analiz sonucunda görülmüştür. Ancak son sıralarda yer alan Türkiye ve Meksika ile 11. sırada yer alan İrlanda'nın sıralamalarının değişmediği dikkat çekmektedir.

4.3. SAW Yöntemi Uygulaması

SAW yöntemi uygulamasında öncelikle sağlık göstergeleri, daha sonra sağlık ekipmanları değerlendirilmiştir. SAW yöntemi uygulanırken ilk aşamada karar matrisi oluşturulmakta (Tablo 4) ve ardından karar matrisi normalize edilmektedir. Sağlık göstergelerinde yaşam beklentisi kriteri maksimum olduğu için optimal değer olarak en yüksek değer, bebek ölümü oranı ve 5 yaş altı çocuk ölüm oranının minimum olması gerektiği için ise optimal değer için en küçük değer alınmıştır. Matriste yer alan değişkenlerden yaşam beklentisi maksimum olduğunda fayda sağlayacağı için Eşitlik (1), bebek ölüm oranı ve 5 yaş altı çocuk ölüm oranı minimum olduğunda sağlık performansı açısından fayda sağlayacağından Eşitlik (2) kullanılarak kriter değerleri hesaplanmıştır ve Tablo 18'te gösterilmiştir.

Tablo 18. Normalize Edilmiş Karar Matrisi

Ülkeler	YB	BÖO	5YAÖO
	Max	Min	Min
Avusturya	0,979156	0,551724	0,571429
ABD	0,942556	0,285714	0,30303
Çek Cumhuriyeti	0,947233	0,64	0,625
Estonya	0,93782	0,8	0,769231
Finlandiya	0,979653	0,8	0,833333
İrlanda	0,985909	0,551724	0,588235
İspanya	1	0,615385	0,625
İtalya	0,998977	0,571429	0,625
İzlanda	0,993159	1	1
Güney Kore	0,990353	0,571429	0,606061
Letonya	0,896337	0,484848	0,512821
Litvanya	0,907095	0,484848	0,5
Lüksemburg	0,986377	0,695652	0,714286
Meksika	0,898843	0,126984	0,136054
Norveç	0,991931	0,8	0,8
Polonya	0,930131	0,421053	0,444444
Slovakya	0,926097	0,333333	0,338983
Slovenya	0,975385	0,941176	0,909091
Türkiye	0,928148	0,173913	0,186916
Yeni Zelanda	0,981144	0,390244	0,408163
Yunanistan	0,980296	0,457143	0,5

SAW yönteminin 2. adımında alternatiflerin tercih değerlerinin hesaplanması yer almaktadır ve bu değerler Eşitlik (16) kullanılarak elde edilmektedir. Bu adımda normalize edilmiş olan değerler, Entropi yöntemi ile elde edilen ağırlık değerleri (Tablo 10) ile çarpılmaktadır.

Tablo 19. Sağlık Göstergelerinin Ağırlıklandırılmış Karar Matrisi

Ülkeler	YB	BÖO	5YAÖO
	Max	Min	Min
Avusturya	0,003597	0,288293464	0,27074
ABD	0,003463	0,14929483	0,143574
Çek Cumhuriyeti	0,00348	0,334420418	0,296122

Ülkeler	YB	BÖO	5YAÖO
	Max	Min	Min
Estonya	0,003445	0,418025523	0,364457
Finlandiya	0,003599	0,418025523	0,394829
İrlanda	0,003622	0,288293464	0,278703
İspanya	0,003674	0,321558094	0,296122
İtalya	0,00367	0,298589659	0,296122
İzlanda	0,003649	0,522531903	0,473794
Güney Kore	0,003638	0,298589659	0,287148
Letonya	0,003293	0,253348802	0,242972
Litvanya	0,003332	0,253348802	0,236897
Lüksemburg	0,003624	0,363500454	0,338425
Meksika	0,003302	0,066353258	0,064462
Norveç	0,003644	0,418025523	0,379036
Polonya	0,003417	0,220013433	0,210575
Slovakya	0,003402	0,174177301	0,160608
Slovenya	0,003583	0,491794733	0,430722
Türkiye	0,00341	0,090875114	0,08856
Yeni Zelanda	0,003604	0,203914889	0,193385
Yunanistan	0,003601	0,238871727	0,236897

Sağlık göstergelerinde Tablo 19’da verilen her bir alternatifin çarpım sonucunda elde edilen kriter değerleri toplanmakta ve daha sonra alternatiflerin genel toplam içindeki yüzdeleri alınarak işlem sonlandırılmaktadır. Sağlık ekipmanları değişkenlerinin de yukarıda verilen SAW yönteminin 1. adımına göre karar matrisi normalize edilmiş ve 2. adımı da Eşitlik (16)’ya göre değerlendirilmiştir. Bu adımda normalize edilmiş olan değerler, Entropi yöntemi ile elde edilen ağırlık değerleri (Tablo 12) ile çarpılmış ve her bir alternatifin çarpım sonucunda elde edilen kriter değerleri toplanarak alternatiflerin genel toplam içindeki yüzdeleri alınmıştır. Sağlık göstergeleri ve sağlık ekipmanlarına ait toplam ve yüzdeleri Tablo 20’de verilmiştir.

Tablo 20. Alternatiflerinin Tercih Değerlerinin Hesaplanması

Ülkeler	Sağlık Göstergeleri		Sağlık Ekipmanları	
	SJ	SJ%	SJ	SJ%
Avusturya	0,56263	0,047399	0,485987	0,053977
ABD	0,296332	0,024965	0,811612	0,090143
Çek Cumhuriyeti	0,634022	0,053414	0,335184	0,037228
Estonya	0,785928	0,066211	0,305896	0,033975
Finlandiya	0,816453	0,068783	0,492519	0,054702
İrlanda	0,570618	0,048072	0,376022	0,041763
İspanya	0,621353	0,052346	0,32796	0,036425
İtalya	0,598381	0,050411	0,5559	0,061742
İzlanda	0,999975	0,084244	0,475045	0,052762
Güney Kore	0,589376	0,049652	0,845387	0,093894
Letonya	0,499613	0,04209	0,47033	0,052238
Litvanya	0,493578	0,041582	0,399066	0,044323
Lüksemburg	0,705549	0,059439	0,317571	0,035271
Meksika	0,134117	0,011299	0,114548	0,012722

Ülkeler	Sağlık Göstergeleri		Sağlık Ekipmanları	
	SJ	SJ%	SJ	SJ%
Norveç	0,800705	0,067456	0,328053	0,036436
Polonya	0,434006	0,036563	0,305205	0,033898
Slovakya	0,338188	0,028491	0,390963	0,043423
Slovenya	0,9261	0,07802	0,32191	0,035753
Türkiye	0,182845	0,015404	0,237398	0,026367
Yeni Zelanda	0,400905	0,033774	0,349258	0,038791
Yunanistan	0,47937	0,040385	0,757809	0,084167
Genel Top.	11,87004		9,003626	

Tablo 20’de verilen alternatiflerin yüzde değerlerine göre alternatiflerin sıralaması Tablo 21’de verilmiştir.

Tablo 21. Sağlık Göstergeleri ve Sağlık Ekipmanlarına Göre Alternatiflerin Sıralaması

Sağlık Göstergeleri	Sıralama	Sağlık Ekipmanları
İzlanda	1	Güney Kore
Slovenya	2	ABD
Finlandiya	3	Yunanistan
Norveç	4	İtalya
Estonya	5	Finlandiya
Lüksemburg	6	Avusturya
Çek Cumhuriyeti	7	İzlanda
İspanya	8	Letonya
İtalya	9	Litvanya
Güney Kore	10	Slovakya
İrlanda	11	İrlanda
Avusturya	12	Yeni Zelanda
Letonya	13	Çek Cumhuriyeti
Litvanya	14	Norveç
Yunanistan	15	İspanya
Polonya	16	Slovenya
Yeni Zelanda	17	Lüksemburg
Slovakya	18	Estonya
ABD	19	Polonya
Türkiye	20	Türkiye
Meksika	21	Meksika

Tablo 21’e bakıldığında sağlık göstergelerinde ilk üçte İzlanda, Slovenya ve Finlandiya yer alırken, sağlık ekipmanlarında ilk üçte Güney Kore, ABD ve Yunanistan yer almaktadır. Ancak sağlık göstergeleri ve sağlık ekipmanları sıralamasının sonuna bakıldığında son iki ülkenin aynı (Türkiye ve Meksika) olduğu görülmektedir. Özetlemek gerekirse, SAW yöntemine göre yapılan sıralamada ilk 19 sırada yer alan 18 ülke kendi aralarında değişkenlik gösterirken sadece son iki sıradaki ve 11. sıradaki ülkeler benzerlik gösterdiği görülmektedir.

4.4. ARAS ve SAW Yöntemlerinin Sonuçlarının Karşılaştırılması

ARAS ve SAW yöntemi uygulaması sonucunda elde edilen sonuçları karşılaştırmak, iki yöntemin sonuçları arasındaki tutarlılığı gözlemlemeyi daha anlaşılır kılmaktadır. Tablo 22’de sağlık göstergeleri sonuçlarının her iki yöntemle göre elde edilen sıralama görülmektedir.

Tablo 22. Sağlık Göstergelerinin ARAS ve SAW Yöntemine Göre Karşılaştırılması

ARAS Yöntemi		Sıralama		SAW Yöntemi
İzlanda	0,99998	1	0,084244	İzlanda
Slovenya	0,92622	2	0,07802	Slovenya
Finlandiya	0,81602	3	0,068783	Finlandiya
Norveç	0,80043	4	0,067456	Norveç
Estonya	0,78589	5	0,066211	Estonya
Lüksemburg	0,70503	6	0,059439	Lüksemburg
Çek Cumhuriyeti	0,63366	7	0,053414	Çek Cumhuriyeti
İspanya	0,62075	8	0,052346	İspanya
İtalya	0,59749	9	0,050411	İtalya
Güney Kore	0,58859	10	0,049652	Güney Kore
İrlanda	0,56980	11	0,048072	İrlanda
Avusturya	0,56191	12	0,047399	Avusturya
Letonya	0,49888	13	0,04209	Letonya
Litvanya	0,49289	14	0,041582	Litvanya
Yunanistan	0,47840	15	0,040385	Yunanistan
Polonya	0,43315	16	0,036563	Polonya
Yeni Zelanda	0,39996	17	0,033774	Yeni Zelanda
Slovakya	0,33730	18	0,028491	Slovakya
ABD	0,29530	19	0,024965	ABD
Türkiye	0,18169	20	0,015404	Türkiye
Meksika	0,13296	21	0,011299	Meksika

Tablo 22’de görüldüğü üzere hem ARAS yönteminde hem de SAW yönteminde elde edilen sıralamada alternatifler aynı sıralamaya sahiptir. Tablo 23’te ise sağlık ekipmanlarının her iki yönetime göre yapılan sıralamaların karşılaştırması yer almaktadır.

Tablo 23. Sağlık Ekipmanlarının ARAS ve SAW Yöntemine Göre Karşılaştırılması

ARAS Yöntemi		Sıralama		SAW Yöntemi
Güney Kore	0,865661	1	0,093894039	Güney Kore
ABD	0,794403	2	0,090142813	ABD
Yunanistan	0,764627	3	0,084167134	Yunanistan
İtalya	0,539348	4	0,061741811	İtalya
Avusturya	0,477266	5	0,054702328	Finlandiya
Finlandiya	0,474594	6	0,05397676	Avusturya
Letonya	0,458274	7	0,052761549	İzlanda
İzlanda	0,43648	8	0,052237847	Letonya
Litvanya	0,381403	9	0,044322864	Litvanya
Slovakya	0,370818	10	0,043422872	Slovakya
İrlanda	0,349733	11	0,041763399	İrlanda
Yeni Zelanda	0,331625	12	0,038790793	Yeni Zelanda
Çek Cumhuriyeti	0,320917	13	0,037227705	Çek Cumhuriyeti
İspanya	0,315884	14	0,03643561	Norveç
Slovenya	0,311496	15	0,036425323	İspanya

ARAS Yöntemi		Sıralama	SAW Yöntemi	
Lüksemburg	0,298222	16	0,035753372	Slovenya
Polonya	0,296227	17	0,035271492	Lüksemburg
Norveç	0,294336	18	0,033974811	Estonya
Estonya	0,292282	19	0,033898057	Polonya
Türkiye	0,23209	20	0,026366962	Türkiye
Meksika	0,114354	21	0,012722459	Meksika

Araştırma sonucunda, Tablo 23'te görüldüğü üzere ilk dörtte (Güney Kore, ABD, Yunanistan, İtalya) ve son ikide (Türkiye, Meksika) yer alan ülkelerin aynı sıralamalara sahip olduğu araştırma sonucunda ortaya konmuştur. Ayrıca benzer şekilde 9. ve 13. sıra arasında yer alan ülkelerinde (Litvanya, Slovakya, İrlanda, Yeni Zelanda, Çek Cumhuriyeti) aynı sıralamaya sahip olduğu görülmüştür. Avusturya ve Finlandiya 5. ve 6. sıralamayı kendi aralarında değiştirirken, Letonya ve İzlanda'nın da benzer şekilde, 7. ve 8. sıralamayı kendi aralarında değiştirdiği tespit edilmiştir. Ancak 14. ve 19. sıralamanın arasında yer alan ülke alternatiflerinin kendi aralarında yer değiştirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Genel sonuç itibari ile ARAS ve SAW yöntemine göre sonuçlar büyük çoğunlukla birbiri ile örtüşmektedir.

5. SONUÇ

Araştırma kapsamında 21 OECD ülkesinin 2018 yılına ait sağlık göstergelerine ve sağlık ekipmanlarına ilişkin veriler incelemeye tabi tutulmuştur. Belirlenen kriterler açısından ülkeler arası kıyaslama ve değerlendirmelerin yapılması amacıyla ÇKKV yöntemlerinden ağırlıklandırma için ENTROPİ, sıralama için ARAS ve SAW yöntemleri kullanılmıştır. Bu çerçevede sağlık göstergeleri ve sağlık ekipmanları ayrı ayrı analize tabi tutulmuş olup ülkelerin performansları bu iki boyut açısından ortaya konulmuştur.

Analizin ilk aşaması olan ENTROPİ yönteminin sonucuna göre, sağlık ekipmanları arasında yapılan ağırlıklandırma sonucunda performans üzerinde en etkili olan ekipmanın 0,34 değeri ile mamografi cihaz sayısı, en az etkili olanın ise 0,11 değer ile radyoterapi cihazı olduğu görülmüştür. Sağlık göstergelerine bakıldığında ise 0,52 ağırlık değeri ile bebek ölüm oranının en etkili kriter olduğu tespit edilmiştir. Bunu sırasıyla 0,47 ile 5 yaş altı çocuk ölüm oranı, 0,003 ile yaşam beklentisi takip etmektedir. Bu bulguya göre bebek ölüm oranının ülkelerin sağlık göstergelerine göre performans sıralamasında en etkili olan faktör olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Saygın ve Kundakçı (2020b, s. 925), başka bir ağırlıklandırma yöntemi olan SWARA yöntemi ile yaptıkları analiz sonucunda kriter ağırlıkları değerlerine göre bebek ölüm oranının en önemli kriter olduğunu tespit etmişlerdir. Bu çalışmanın kriterleri bağlamında değerlendirildiğinde ülkelerin sağlık göstergelerinde bir politika geliştirmek istendiğinde bebek ölüm oranlarının iyileştirilmesine yönelik politikalara daha fazla ağırlık verilmesi önerilmektedir.

Ülkelerin sağlık performanslarına göre sıralamasını yapmak amacıyla ARAS ve SAW yöntemleri kullanılmış olup hem çalışmanın güvenilirliği test edilmiş hem de farklı 2 yöntem ile sıralamalar karşılaştırılmıştır. ARAS yöntemi analizi sonucunda sağlık ekipmanları boyutunda sağlık performansı en iyi ilk üç ülkenin Güney Kore, ABD ve Yunanistan; son üç ülkenin ise sırasıyla Estonya, Türkiye ve Meksika olduğu tespit edilmiştir. Sağlık göstergeleri açısından ise ilk üç ülke sırasıyla İzlanda, Slovenya ve Finlandiya iken sıralamanın sonlarında sırasıyla ABD, Türkiye ve Meksika yer almıştır. SAW yöntemine göre sağlık ekipmanları boyutunda sağlık performansı en iyi ilk üç ülkenin Güney Kore, ABD ve Yunanistan; son üç ülkenin ise sırasıyla Polonya, Türkiye ve Meksika olduğu tespit edilmiştir. Sağlık göstergeleri açısından ise ilk üç ülke sırasıyla İzlanda, Slovenya ve Finlandiya iken sıralamanın sonlarında sırasıyla ABD, Türkiye ve Meksika yer almıştır.

Çalışmanın sonucunda ARAS ve SAW yöntemleri ile yapılan performans sıralamalarında benzer sonuçların elde edildiği tespit edilmiştir. Sağlık göstergeleri boyutu bağlamında her iki analiz sonucunda 21 ülke arasında yapılan sıralamada ilk 3 ülke ile son 3 ülkenin sabit kaldığı anlaşılmıştır. Sağlık ekipmanları boyutunda ise ilk 3 ülke sabit kalırken son 3 ülke arasında yer alan ülkelerde değişiklik olmuştur. ARAS yöntemine göre performans sıralamasında sondan üçüncü olan Estonya, SAW yöntemine göre daha üst sıralarda yer alırken Polonya'nın sondan üçüncü sırada olduğu tespit edilmiştir. Ancak genel sıralamaya bakıldığında her iki yöntemde benzer sonuçların elde edildiği görülmektedir. Bu durumda çalışma kapsamında yapılan analizin güvenilir olduğu söylenebilir. Yiğit (2019, s. 120)'in, 35 OECD ülkesinin sağlık harcamaları ve sağlık göstergeleri kriterlerini kullanarak TOPSIS yöntemi ile performans sıralaması yaptığı çalışma sonucunda da Slovenya ve Güney Kore en

yüksek performansa sahip ülkeler olarak sıralamanın başında yer alırken ABD, Türkiye ve Meksika'nın ise sıralamadaki son 3 ülke olduğu görülmüştür.

Türkiye'nin sağlık performans sıralamasında 21 OECD ülkesi arasında her iki boyut açısından da yirminci yani sondan ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Benzer şekilde Saygın ve Kundakçı'nın (2020b, s. 932) çalışmasında da ARAS yöntemi ile sıralama yapılmış olup Türkiye 36 ülke arasında sonuncu olarak tespit edilmiştir. Bir diğer çalışmada ÇKKV yöntemlerinden EDAS, ARAS, WASPAS ve CODAS yöntemleri ile OECD ülkeleri arasında sıralama yapılmış olup bu dört yöntemle göre Türkiye'nin son 3 ülke arasında yer aldığı tespit edilmiştir (Saygın, 2019). 2017 yılında yapılan başka bir çalışmada da sıralamanın değişmediği tespit edilmiştir (Göztepe, 2017). Bu durumda Türkiye'nin sağlık göstergeleri performansını iyileştirmek üzere adımlar atması gerektiği söylenebilir. Ayrıca farklı çalışmalarda benzer sonuçların elde edilmiş olması da bu çalışmanın güvenilir olduğunu göstermektedir.

Sağlık ekipmanları ve sağlık göstergeleri boyutları ile değerlendirilen 21 OECD ülkesinin sağlık performans sıralamaları boyutlar bağlamında farklılık göstermiştir. Sağlık ekipmanları bağlamında en yüksek performans gösteren Güney Kore'nin sağlık göstergeleri açısından onuncu sırada yer aldığı görülmüştür. Şaşırtıcı olan ise sağlık ekipmanları açısından zengin olan ABD'nin sağlık göstergeleri açısından son üç sırada yer almasıdır. Bu durumun sebebi olarak ABD sağlık sisteminin kapitalist bir yapıda olması söylenebilir. Kapitalizme bağlı olarak sağlıkta güçlü yatırımlar yapılmakla birlikte sağlığa ulaşmada eşitliğin olmaması ve herkesin kullanamaması (Sarıyıldız vd., 2020, s. 320-322) sebebiyle sağlık göstergesi değerlendirmesinde son sıralara gerilediği düşünülmektedir. Ayrıca bu bulgulardan sağlık ekipmanları yatırımları yüksek olan ülkelerin sağlık göstergelerinin de iyi olacağı kanısına varılamayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışma, sağlık performansı açısından ülkelerin konumlarını tespit ederken ülkelerin sağlık politikalarını değerlendirmeleri ve gerekli iyileştirme alanlarını tespit edebilmeleri noktasında nesnel sonuçlar ortaya koymaktadır. Politika yapımcılar için bir durum tespiti olarak tanımlanacak bu çalışmanın sonuçlarından hareketle sağlık politikaları ve yatırımları yapılırken öncelik verilmesi gereken kriterler arasında mamografi cihazı alımı ile bebek ölüm hızını düşürmeye yönelik adımların olması önerilmektedir. Türkiye gibi sağlık sektörüne yatırım yapan ve gelişmekte olan ülkelere, sağlık performansları açısından sıralaması yapılan ülkeler arasında üst sıralarda yer alabilmeleri için farklı ÇKKV yöntemleri kullanılarak elde edilecek nesnel analizler sonucunda politika ve planlama yapmaları önerilmektedir. Araştırmacılara ise hâlihazırda pek çok disiplinde çalışılmakta olan ÇKKV yöntemleri ile farklı ülkeler ve farklı kriterler kullanılarak araştırma yapmaları önerilmektedir. Tüm bunlara ek olarak daha güncel veriler ile çalışma tekrarlanabilir. Bu tarz çalışmaların alan yazına ve politika yapımcılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Adunlin, G., Diaby, V. ve Xiao, H. (2015). Application of multicriteria decision analysis in health care: A systematic review and bibliometric analysis. *Health Expectations*, 18, 1894-905.
- Adali, E. A. ve Işık, A. T. (2016). Air conditioner selection problem with copras and aras methods. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 124-138.
- Afshari, A., Mojahed, M. ve Yusuff, R. M. (2010). Simple additive weighting approach to personnel selection problem. *International Journal of Innovation, Management and Technology*, 1(5), 511.
- Akdağ, H., Kalayci, T., Karagöz, S., Zülfiyar, H. ve Giz, D. (2014). The evaluation of hospital service quality by fuzzy MCDM. *Applied Soft Computing Journal*, 23, 239-248.
- Bahadori, M., Teymourzadeh, E. ve Ravangard, R. (2012). Development of emergency medical services (ems) in Iran: Components of access. *International Journal of Collaborative Research on Internal Medicine and Public Health*, 4(4), 387-394.

- Baş, F. (2021). *Sağlık bakanlığına bağlı eğitim ve araştırma hastaneleri performanslarının çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılarak değerlendirilmesi* [Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Bektaş, H. ve Tuna, K. (2013). Borsa İstanbul gelişen işletmeler piyasası'nda işlem gören firmaların gri ilişkisel analiz ile performans ölçümü. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 185-198.
- Budak, A. ve Ustundag, A. (2015). Fuzzy decision making model for selection of real time location systems. *Applied Soft Computing*, 36, 177-184.
- Chen, L. S. ve Cheng, C. H. (2005). Selecting IS personnel use fuzzy GDSS based on metric distance method. *European Journal of Operational Research*, 160(3), 803-820.
- Dadelo, S., Turskis, Z., Zavadskas, E. ve Dadeliene, R. (2012). Multiple criteria assessment of elite security personal on the basis of ARAS and expert methods. *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research*, 46(4), 65-88.
- Dünya Bankası. (2019). <https://data.worldbank.org/topic/8> adresinden 20 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.
- Ecer, F. (2020). *Çok kriterli karar verme geçmişten günümüze kapsamlı bir yaklaşım* (1. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Erbay, E. ve Akyürek, Ç. E. (2020). Hastanelerde çok kriterli karar verme uygulamalarının sistematik derlemesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 612-645.
- Ersöz, F. (2008). Türkiye ile OECD ülkelerinin sağlık düzeyleri ve sağlık harcamalarının analizi. *İstatistikçiler Dergisi: İstatistik ve Aktüerya*, 1(2), 95-104.
- Figueira, J., Almeida-Dias, J., Matias, S., Roy, B., Carvalho, M. ve Plancha, C. (2011). Electre tri-c, a multiple criteria decision aiding sorting model applied to assisted reproduction. *International Journal of Medical Informatics*, 80(4), 262-273.
- Goswami, S. S., ve Behera, D. K. (2021). Solving material handling equipment selection problems in an industry with the help of entropy integrated copras and aras mcdm techniques. *Process Integration and Optimization for Sustainability*, 5(4), 947-973.
- Göztepe, B. H. (2017). *Çok kriterli karar verme yöntemlerini kullanarak OECD'ye üye ülkelerin sağlık göstergeleri ile değerlendirilmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Akdeniz Üniversitesi.
- Gül, M., Çelik, E., Gümüş, A. T. ve Güneri, A. F. (2016). Emergency department performance evaluation by an integrated simulation and interval type-2 fuzzy mcdm-based scenario analysis. *European Journal of Industrial Engineering*, 10(2), 196-223.
- Günay, B. (2017). Borsa İstanbul'da yer alan aracı kurumların performansının çok kriterli karar verme yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 141-164.
- Jahan A. (2012). Material selection in biomedical applications: Comparing the comprehensive vikor and goal programming models. *International Journal of Materials and Structural Integrity*, 6(2-4), 230-240.
- Kahraman, C., Süder, A. ve Kaya, İ. (2014). Fuzzy multicriteria evaluation of health research investments. *Technological & Economic Development of Economy*, 20(2), 210-226.
- Karaatlı, M., Ömürbek, N., Aksoy, E. ve Atasoy, M. (2015). Çok kriterli karar verme teknikleri ile performans değerlendirmesine ilişkin bir uygulama. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 4 (2), 176-186.
- Kenger, M. D. ve Organ, A. (2017). Banka personel seçiminin çok kriterli karar verme yöntemlerinden entropi temelli aras yöntemi ile değerlendirilmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(4), 152-170.
- Kersulienne, V. ve Turskis, Z. (2011). Integrated fuzzy multiple criteria decision making model for architect selection. *Technological and Economic Development of Economy*, 17(4), 645-666.
- Kulak, O., Goren, H. G. ve Supciller, A. A. (2015). A new multi criteria decision making approach for medical imaging systems considering risk factors. *Applied Soft Computing*, 35, 931-941.

- Li, X., Wang, K., Liu, L., Xin, J., Yang, H. ve Gao, C. (2011). Application of the entropy weight and topsis method in safety evaluation of coal mines. *Procedia Engineering*, 26, 2085-2091.
- Li-Fen, F. ve Heng-Hsin, T. (2010). Comparison of nurse practitioner job core competency expectations of nurse managers, nurse practitioners, and physicians in Taiwan. *Journal of the American Academy of Nurse Practitioners*, 22(8), 409-416.
- MacDorman, M. F., Declercq, E., Cabral, H. ve Morton, C. (2016). Recent increases in the US maternal mortality rate: Disentangling trends from measurement issues. *Obstetrics & Gynecology*, 128(3), 1-10.
- Mehta, N. K., Abrams, L. R. ve Myrskylä, M. (2020). US life expectancy stalls due to cardiovascular disease, not drug deaths. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 117(13), 6998-7000.
- Mwale, M. W. (2004). Infant and child mortality. *Malawi Demographic and Health Survey* içinde (s. 123-132), National Statistics Office.
- OECD. (2020a). *Health at a glance: Europe 2020*. <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/82129230-en.pdf?expires=1629897933&id=id&accname=guest&checksum=B01334250D22DBD1855ED59E49131CC7> adresinden 10 Ağustos 2021 tarihinde alınmıştır.
- OECD. (2020b). *OECD stat*. <https://stats.oecd.org/> adresinden 8 Ağustos 2021 tarihinde alınmıştır.
- OECD. (2021). <https://www.oecd.org/health/health-statistics.htm> adresinden 20 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.
- Özgür, İ., Canser, B., Yılmaz, F. ve Cengiz, E. (2020). Sağlık düzeyi göstergeleri açısından OECD ülkelerinin sıralaması ve gelir-sağlık harcamaları etkisi. *Sosyal Güvence*, (17), 245-264.
- Özkan, A. (2013). Evaluation of healthcare waste treatment/disposal alternatives by using multi-criteria decision-making techniques. *Waste Management and Research*, 31(2), 141-149.
- Papanicolas, I., Kringos, D., Klazinga, N. S. ve Smith, P. C. (2013). Health system performance comparison: New directions in research and policy. *Health Policy*, 112(1-2), 1-3.
- Pekkaya, M. ve Dökmen, G. (2019). OECD ülkeleri kamu sağlık harcamalarının ÇKKV yöntemleri ile performans değerlendirmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(4), 923-950.
- Perçin, S. ve Sönmez, Ö. (2018). Bütünleşik entropi ağırlık ve topsis yöntemleri kullanılarak Türk sigorta şirketlerinin performansının ölçülmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 565-582.
- Raleigh, V. (2018). Stalling life expectancy in the UK. *British Medical Journal*, 362.
- Reibling, N., Ariaans, M. ve Wendt, C. (2019). Worlds of healthcare: A healthcare system typology of OECD countries. *Health Policy*, 123(7), 611-620.
- Reidpath, D. D. ve Allotey, P. (2003). Infant mortality rate as an indicator of population health. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 57(5), 344-346.
- Săraru, C. Ş. (2016). Selection of the optimum artificial lift method, on the basis of aras, copras and topsis models, *Petroleum-Gas University of Ploiesti Bulletin, Technical Series*, 68(2), 28-40.
- Sarıyıldız, A. Y., Paşaoğlu, M. T. ve Yılmaz, M. E. (2020). Türkiye, Çin, ABD, Fransa sağlık sistemleri ve covid-19 politikaları. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(2), 314-327.
- Savitha, K. ve Chandrasekar, C. (2011). Vertical handover decision schemes using SAW and WPM for network selection in heterogeneous wireless networks. *Global Journal of Computer Science and Technology*, 11(9), 19-24.
- Saygın, Z. Ö. ve Kundakçı, N. (2020a). *Waspas ve Cudas yöntemleri ile oecd ülkelerinin sağlık göstergeleri açısından kıyaslamalı analizi*. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23(1), 23-42.
- Saygın, Z. ve Kundakçı, N. (2020b). Sağlık göstergeleri açısından OECD ülkelerinin EDAS ve ARAS yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Alanya Akademik Bakış*, 4(3), 911-938.
- Saygın, Z. Ö. (2019). *OECD ülkelerinin sağlık göstergeleri açısından bütünleşik çok kriterli karar verme yaklaşımı ile analizi* [Yüksek Lisans Tezi]. Pamukkale Üniversitesi.

- Shannon, C. E. ve Weaver, W. (1947). *The mathematical theory of communication*. The University of Illinois Press.
- Sonğur, C. (2016). Sağlık göstergelerine göre ekonomik kalkınma ve işbirliği örgütü ülkelerinin kümeleme analizi. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 10(1), 197-224.
- Taghipour, S., Banjevic, D. ve Jardine, A. S. (2011). Prioritization of medical equipment for maintenance decisions. *Journal of the Operational Research Society*, 62(9), 1666-1687.
- The World Bank. (2020). *World bank open data*. <https://data.worldbank.org/> adresinden 2 Ağustos 2021 tarihinde alınmıştır.
- Tunca, M. Z., Ömürbek, N., Cömert, H. G. ve Aksoy, E. (2016). OPEC ülkelerinin performanslarının çok kriterli karar verme yöntemlerinden entropi ve maut ile değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 7(14), 1-12.
- Türkoğlu, S. P. (2018). Avrupa ülkelerinin sağlık göstergelerinin TOPSIS yöntemi ile değerlendirilmesi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 65-78.
- U.S. Centers for Disease Control and Prevention. (2013). *Community health assessment for population health improvement: resource of most frequently recommended health outcomes and determinants*. Atlanta, GA: Office of surveillance, epidemiology, and laboratory services, <https://stacks.cdc.gov/view/cdc/20707> adresinden 10 Ağustos 2021 tarihinde alınmıştır.
- Ulutürk, S. (2015). Sağlık ekonomisi, sağlık statüsü, sağlığın ölçülmesinde kullanılan ölçütler ve önemi: Türkiye örneği. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (603), 47-63.
- Urfaloğlu, F. ve Genç, T. (2013). Çok kriterli karar verme teknikleri ile türkiye'nin ekonomik performansının Avrupa Birliği üye ülkeleri ile karşılaştırılması. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(2), 329-360.
- Uzoka, F. ve Barker, K. (2010). Expert systems and uncertainty in medical diagnosis: A proposal for fuzzy-and hybridisation. *International Journal of Medical Engineering and Informatics*, 2(4), 329-342.
- Wang, T. C. ve Lee, H. D. (2009). Developing a fuzzy TOPSIS approach based on subjective weights and objective weights. *Expert Systems with Applications*, 36(5), 8980-8985.
- WHO. (2003). *Social determinants of health*. M. Marmot ve R. Wilkinson (Ed.), Oup Oxford.
- WHO. (2018). *2018 global reference list of 100 core health indicators (plus health-related SDGs)*. https://score.tools.who.int/fileadmin/uploads/score/Documents/Enable_data_use_for_policy_and_action/100_Core_Health_Indicators_2018.pdf adresinden 7 Ağustos 2021 tarihinde alınmıştır.
- WHO. (2020). *WHO remains firmly committed to the principles set out in the preamble to the constitution*. <https://www.who.int/about/governance/constitution> adresinden 2 Ağustos 2021 tarihinde alınmıştır.
- Wollmann, D., Steiner, M., Vieira, G. ve Steiner, P. (2014). Details of the analytic hierarchy process technique for the evaluation of health insurance companies. *Producao*, 24(3), 583-593.
- Wu, Z., Sun, J., Liang, L. ve Zha, Y. (2011). Determination of Weights for ultimate cross efficiency using shannon entropy. *Experts Systems with Applications*, 38, 5162-5165.
- Yeh, C. H. (2003). The selection of multiattribute decision making methods for scholarship student selection. *International Journal of Selection and Assessment*, 11(4), 289-296.
- Yiğit, A. (2019). Performance analysis of OECD countries based on health outcomes and expenditure indicator. *Journal of International Health Sciences and Management*, 5(9), 114-123.
- Zavadskas, E. K. ve Turski, Z. (2010). A new additive ratio assessment (aras) method in multicriteria decision-making. *Technological and Economic Development of Economy*, 16(2), 159-172.
- Zhang, H., Gu, C., Gu, L. ve Zhang, Y. (2011). The evaluation of tourism destination competitiveness by topsis & information entropy a case in the yangtze river delta of China. *Tourism Management*, 32, 443-451.

ALGILANAN AŞIRI NİTELİKLİLİĞİN İŞ DOYUMU VE ÖRGÜTSEL ÖZDEŞLEŞME İLE İLİŞKİSİ: DOKTOR VE HEMŞİRELER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

THE RELATIONSHIP OF PERCEIVED OVERQUALIFICATION WITH JOB SATISFACTION AND ORGANIZATIONAL IDENTIFICATION: A STUDY ON DOCTORS AND NURSES

Dr. Öğr. Üyesi Şerife GÜZEL¹

Arş. Gör. Hamza SIĞIRCI²

ÖZ

Algılanan aşırı niteliklilik, örgütsel özdeşleşme ve iş doyumunu kavramları organizasyonların verimlilik ve etkililiğini etkileyen, önemi yadsınamaz kavramlardır. Bu kavramlar genel itibarıyla kişilerin kendilerini yaptıkları iş için fazla nitelikli düşünmeleri, kendilerini işleri ile özdeşleştirmeleri ve işlerinden tatmin olmalarını ifade etmektedir. Bu niteliklerin sağlık sunucuları açısından ele alınması ve aralarındaki ilişkinin ortaya çıkarılması bu çalışmanın amacını ortaya koymaktadır. Araştırma Karaman ilinde bulunan bir hastanede görev yapan 301 doktor ve hemşire ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcılardan toplanan veriler normal dağılımı karşıladığından dolayı ikili grupların karşılaştırılmasında t testi ve ikiden fazla grubun karşılaştırılmasında ise Anova testinden yararlanılmıştır. Katılımların demografik özellikleri incelendiğinde %54,2'sinin kadınlardan oluştuğu, %59,8'inin evli olduğu, %73,1'inin hemşire olarak çalıştığı, %43,5'inin 28-35 yaş arasında olduğu gözlemlenmektedir. Sonuç olarak algılanan aşırı niteliklilik ve örgütsel özdeşleşme arasında zayıf düzeyde, negatif yönlü, anlamlı bir ilişki gözlemlenmektedir. Ayrıca algılanan aşırı niteliklilik ile iş doyumunu arasında orta düzeyde, negatif yönlü, anlamlı bir ilişki ve iş doyumunu ile örgütsel özdeşleşme arasında orta düzeyde, pozitif yönlü, anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Algılanan Aşırı Niteliklilik, Örgütsel Özdeşleşme, İş Doyumu.

JEL Sınıflandırma Kodları: J24, J28, J81.

ABSTRACT

The concepts of perceived overqualification, organizational identification and job satisfaction are undeniable concepts that affect the efficiency and effectiveness of organizations. These concepts generally mean that people think of themselves as overqualified for the work they do, identify themselves with their work and are satisfied with their work. The aim of the study is to consider these qualities in terms of health providers and to reveal the relationship between them. The research is carried out with 301 doctors and nurses working in a hospital in Karaman. Since the data collected from the participants meet normal distribution, the t-test is used to compare the paired groups and the Anova test is used to compare more than two groups. When the demographic characteristics of the participants are examined, it is observed that 54.2% of them are women, 59.8% are married, 73.1% are working as nurses, 43.5% are between the ages of 28-35. As a result, there is a weak, negative and significant relationship between perceived overqualification and organizational identification. In addition, a moderate, negative and significant relationship is found between perceived overqualification and job satisfaction, and a moderate, positive and significant relationship between job satisfaction and organizational identification is determined.

Keywords: Perceived Overqualification, Organizational Identification, Job Satisfaction.

JEL Classification Codes: J24, J28, J81.

* Bu çalışma için Selçuk Üniversitesi Etik Kurulundan 2021-10 sayılı ve 28.06.2021 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

¹ Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, serife_eren.89@hotmail.com

² Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, hmzsgrc@gmail.com

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

Today, organizations are not only considered as mechanical systems, but also as dynamic structures. The main factor in the formation of this dynamic structure is human. It is thought that the efficient use of existing human resources by organizations will facilitate the way to success. The concepts of perceived overqualification, organizational identification and job satisfaction are concepts that are in relationship with the human factor of organizations and whose importance cannot be denied. In today's world, the continuous improvement and development of the level of education leads to the emergence of the perceived overqualification of the employees. In this context, the aim of the research is to reveal the relationship between the perceived excessive qualities of the doctor and nurse groups working in the hospital, organizational identification and job satisfaction.

Design/methodology/approach:

Quantitative research design was used in the study. The research was carried out with 301 doctors and nurses working in a hospital in Karaman. Random sampling method, online survey and face-to-face survey methods were used together in the collection of data. The universe of the research consists of doctors and nurses working in a hospital in Karaman. A total of 528 people (378 nurses and 150 physicians) work here. In determining the sample of the research, the table created by Yazıcıoğlu and Erdoğan (2004) was used. In this context, although 254 people are considered sufficient, 301 participants were reached in the study. The data were analyzed using the SPSS 26 statistical package program. Since the data collected from the participants met the normal distribution, the t-test was used to compare the paired groups and the Anova test was used to compare more than two groups. In the data collection form, the perceived overqualification scale developed by Maynard et al. (2006), the job satisfaction scale developed by Tezer (1991), and the organizational identification scale developed by Mael and Ashforth (1992) are used. The fact that the data is based on personal statements constitutes the limitations of the research. It is accepted that the answers given by the people to the survey questions are correct. The research is limited to the province of Karaman.

Findings:

When the demographic characteristics are examined, it is observed that 54.2% of the participants are women, 59.8% of them are married, 29.9% have more than 11 years of work, 73.1% are working as nurses, 43.5% are between the ages of 28-35. The personal characteristics of the participants in the study were also included. Accordingly, it was concluded that 43.5% of the participants had an optimistic nature, 79.7% liked their colleagues, 60.8% had a dream job and 53.2% were satisfied with their working conditions. Participants do not differ significantly in terms of gender, age, marital status and duty within the scope of all three scales. However, there are significant differences in the data in terms of liking colleagues, satisfaction with working conditions, years worked and characteristic features.

Conclusion and Discussion:

A significant difference was found between the love of colleagues and perceived overqualification, organizational identification and job satisfaction. In addition, it is seen that those who are satisfied with their colleagues have a lower perceived overqualification level, while organizational identification and job satisfaction are higher. When the dreaming status of the job is examined, Perceived overqualification, Organizational identification and job satisfaction show significant differences. In addition, it was concluded that the perceived overqualification of those who dreamed before doing the job was lower, and organizational identification and job satisfaction were higher. When the working years in the institution are examined, it has been found that the employees of 11 years or more have a higher perceived overqualification level than those who work between 0-2 years and 3-5 years. This is interpreted as the perceived overqualification of the employees as their seniority increases. Another result of the analysis is that there is no significant difference between the years of service in the institution and the averages of organizational identification and job satisfaction. A significant difference was found between the characteristics of the participants and the averages of perceived overqualification and organizational identification. The perceived overqualification of optimistic people is lower than that of intolerant and pessimistic people; It has been concluded that intolerant people have a lower level of organizational identification than optimistic and contented people. In addition, no significant difference was found between the characteristics of the employees and the job satisfaction averages. As a result, there is a weak, negative and significant relationship between perceived overqualification and organizational identification. In addition, a moderate, negative, and significant relationship was found between perceived overqualification and job satisfaction, and a moderate, positive, and significant relationship between job satisfaction and organizational identification.

1. GİRİŞ

Günümüzde örgütler yalnızca mekanik sistemler olarak değil dinamik yapılar olarak da değerlendirilmektedir. Bu dinamik yapının meydana gelmesindeki ana faktör ise insandır (Çankır ve Alkan, 2018). Örgütlerin mevcut insan kaynağını verimli şekilde kullanmasının başarıya giden yolda kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir (Karaman ve Çetinkaya, 2019). Ayrıca diğer meslek çalışanlarında olduğu gibi sağlık çalışanlarının da yaşadıkları olumlu ya da olumsuz durumlar yaşamlarını etkilemektedir. Sağlık hizmeti alan bireylerin iyi bir hizmet alabilmeleri için sağlık hizmeti verenlerin çalıştığı kurumdan ve yaptığı işten doyum sağlaması ve özdeşleşmesi gerekmektedir. Bu bağlamda algılanan aşırı niteliklilik, örgütsel özdeşleşme ve iş doyum kavramları ilişkilendirilmiştir.

Algılanan aşırı niteliklilik kavramı, genel itibarıyla bireylerin sahip olduğu eğitim ve yetenek gibi faktörlerin işin gerekliliğinden fazla olması halini ifade etmektedir (Özkanan, 2019). Bir diğer deyişle bireylerin yapacakları iş için fazla yetkinliği bulunması ve yapacağı işte yeni beceriler kazanımı olasılığının sınırlı olması durumudur (Karaman ve Çetinkaya, 2019). Eğer çalışan kendisini diğer çalışanlarla kıyasladığında daha fazlasını hak ettiğini düşünüyorsa, bu durumda da algılanan aşırı nitelikten söz edilebilmektedir (Karacaoğlu ve Arslan, 2019). Çalışan, kendisinden daha düşük yetkinliğe sahip kişilerin daha fazla ya da aynı ücreti ya da aynı hak ve imkanlara sahip olduklarını algıladığında çalıştığı kuruma karşı olumsuz tutum sergileyebilmektedir (Karaman ve Çetinkaya, 2019).

Örgütler günümüz şartlarında çeşitli faktörler tarafından etkilenebilmektedir. Bu faktörlerden örgüt ve çalışanın sahip olduğu psikolojik etkileşim ayrı bir öneme sahiptir (Işık ve Zincirkıran, 2016). Sağlık hizmeti sunan kurumların en önemli gayesi, kendilerinden talep edilen hizmetlerin etkili ve kaliteli şekilde sunmaktır. Bu gayenin hayata geçirilmesi için sağlık çalışanlarının kurumlarıyla özdeşleşmeleri ve kurumun faaliyetlerini kendi faaliyetleri olarak görmeleri gerekmektedir (Saygılı vd., 2019). Örgütsel özdeşleşme, örgüt ve örgüte dahil taraflar arasında duygusal ve bilişsel ilişkiler sonucu meydana gelen sosyal özdeşleşmenin bir şekli olarak değerlendirilmektedir (Işık ve Zincirkıran, 2016).

İş, insanların gereksinimlerini gidermesinde maddi destek sağlamaktadır. İnsanlar günde ortalama sekiz saat işlerinde vakit geçirmektedir. Bu yüzden iş hayatının kalitesi büyük önem taşımaktadır. Yani iş, bireylere yalnızca maddi yönden değil zihinsel olarak da etki etmektedir. Bu nedenle çalışanların iş doyum kavramı üzerinde durulmaktadır (Çankır ve Şahin, 2018; Gedik ve Üstüner, 2017). İş doyum, bireylerin işlerine karşı sergiledikleri hoşnutluk, işe karşı geliştirdikleri duygu ve düşünce bütünü olarak ifade edilmektedir (Aktaş ve Şimşek, 2015). Sağlık hizmeti sunucularının iş doyumunun sağlanması daha kaliteli hizmet sunumu açısından önem arz etmektedir. İş doyumunun sağlanmaması memnuniyetsizlikler meydana getirmekte memnuniyetsizlikler ise daha kalitesiz hizmet sunumu ve işten ayrılma niyetine neden olmaktadır (Türe ve Akkoç, 2020). Fakat iş doyum çalışanın işini değerlendirmesi sonucu meydana gelen olumlu bir duygusal haldir (Çivilidağ, 2017). Sağlık sektörü mensuplarının iş yeri ortamları incelendiğinde ilk olarak akla biyolojik tehlikelerin varlığı gelse de hastanelerin bünyesinde fiziksel, ergonomik, kimyasal ve psikososyal tehlikeler de bulunmaktadır. Hastaneler uzun çalışma süreleri, aşırı iş yükü veya şiddet gibi psikososyal unsurların da çokça görüldüğü yerler olarak karşımıza çıkmaktadır (Hassoy ve Özvurmaz, 2019).

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Algılanan Aşırı Niteliklilik

Eğitim, tecrübe veya bilgi açısından çalışanların yüksek niteliğe sahip olmasından ilk olarak Freeman (1976), "The Overeducated America" adlı kitabında bahsetmektedir (Çankır vd., 2018; Tinaztepe ve İrge, 2021). Bu kitapta Freeman aşırı nitelikliliği çalışanların mevcut işleri için elzem olmayan yüksek eğitim durumları şeklinde ifade etmektedir (Freeman, 1976). Bunun yanında ülkelerde önemli bir arz fazlalığının iyi eğitim almış işgücünden oluştuğu, büyük ihtimalle de mevcut durumun gelecek yıllarda da aynı olacağına ve lisans diplomasının değersizleşeceğine dair kaygı dile getirilmiştir (Tinaztepe ve İrge, 2021). Freeman (1976) da Amerikan eğitim modelinin mevcut iş gücü piyasasında bulunan toplam talepten daha fazla eğitimli iş gücü meydana getirdiğinden bahsetmektedir (Freeman, 1976). Yani lisans programından mezun olan öğrencilerin ücret, iş ve sosyal imkanlar sunan iş gücü piyasasında istihdam edilme beklentilerine karşılık ilerleyen yıllarda yüksek eğitimli bireylerin varlığı nedeniyle istihdamın gerçekleştirilemeyeceği dile getirilmektedir (Toker, 2021).

Uluslararası yazında overqualification, ulusal yazında ise aşırı vasıflılık, fazla niteliklilik veya algılanan aşırı niteliklilik olarak adlandırılabilen algılanan aşırı niteliklilik, bireylerin mevcut işleri için gereken bilgi ve beceriye

sahip olmalarının yanı sıra işin gereklerini aşan eğitime, tecrübeye ve bilgiye sahip olmaları durumu olarak ifade edilmektedir (Tınaztepe ve İrge, 2021; Yıldız ve Arda, 2016). Kurumlar için olması gereken ideal durumun, çalışanın bilgi, beceri, tecrübe ya da bilgi gibi çeşitli kavramlar yönünden işin gerektirdiği özellikler ile benzeşmesi olduğu belirtilmektedir. Fakat bu ideal durum her zaman elde edilememektedir. Örneğin lisans mezunu bir bireyin yerine getirebileceği bir iş için yüksek lisans ya da doktoralı birinin istihdam ettirilmesi, çalışanın kendisini farklı bir yere koymasına sebep olmaktadır. Bu da örgütlerde algılanan aşırı nitelikliliği meydana getirmektedir (Tınaztepe ve İrge, 2021).

Algılanan aşırı niteliklilik kavramı ilk bakışta olumlu bir kavram olarak düşünülse bile çalışanların yetkinlikleri altında istihdam ettirildikleri ve örgüt içerisinde yeteneklerini gösteremedikleri bir durumu ifade etmektedir. Bu durumda çalışan performansını ileriye taşıyamamakta ve yenilikçi davranışlar sergileyememektedir. Ayrıca bu kavramın ortaya çıkması bazı durumlarda çalışan bireylerin mevcut işlerine alışmaları halinde de meydana gelebilmektedir (Kaymakçı ve Görener, 2019). Luksyte vd. (2011) aşırı nitelikliliğin subjektif ve objektif olmak üzere iki boyuttan oluştuğunu ifade etmektedir. Objektif aşırı niteliklilik boyutu, çalışanın bilgi, beceri, tecrübe ya da eğitim gibi niteliklerinin işin gerektirdiği düzeyin üstünde olması halinde meydana gelmektedir (Özkanan, 2018). Subjektif (algılanan) boyut ise çalışanın mevcut niteliklerinin işin gerektirdiğinden fazla olduğu algısı şeklinde ifade edilmektedir (Özkanan, 2019). Aşırı nitelikliliğe neden olan çok sayıda etken bulursa da Johnson ve Johnson (2000) tarafından esas nedenin iş başvuru vasıflarında meydana gelen artışın, işin gerektirdiği vasıftan daha fazla olması şeklinde belirtilmektedir (Johnson ve Johnson, 2000). Bunun yanında uygun olmayan mevkilere kabulü zorlayan nedenleri ise iş yapılandırılmalarındaki artış ile işten çıkarmalar şeklinde ifade etmektedir (Özkanan, 2019). Bu durumda aşırı niteliklilik meydana gelmekte ve bu kavram kurumlarda beceri ve bilginin eksik kullanımının, eksik istihdam ve gelişim için gerekli fırsatların yokluğunu meydana getirmektedir (Ulukök ve Akın, 2016).

Algılanan aşırı niteliklilik kavramı kurumsal çerçevede incelendiğinde, birey-iş uyum kuramı, görelî yoksunluk kuramı, eşitlik kuramı gibi psikolojik süreçlerin varlığından da söz edilebilmektedir. Bu kuramlardan bazıları şu şekildedir;

- Birey-iş uyum kuramı: Edwards bu kuramı bireyin sahip olduğu nitelikler ile işin gerektirdiklerinin ya da kişinin beklentileri ile sunulanların uyum içerisinde olması şeklinde açıklamaktadır. Uyum elde edildiği takdirde birey yaptığı iş ile bir bütün haline gelmekte ve tüm enerjisini işi için kullanmaktadır. Aksi durumun meydana gelmesinde ise çalışanlar çeşitli olumsuz tutumlar takınabilmektedir (Toker, 2021).
- Eşitlik kuramı: Bu kuram çalışanların adalet anlayışlarının, diğer çalışanların gerçekleştirdiği girdi/çıkıtı ile kendi girdi/çıkıtlarının karşılaştırılması sonucu meydana geldiğini savunmaktadır. Çalışanların bilgi, eğitim ve beceri gibi girdileri, örgütün sağladığı ücret, takdir, özerklik gibi çıktılarla uyumlu olmaması durumunda çalışanlar adaletsizlik duygusu geliştirmektedir. Bunun doğal bir sonucu olarak da aşırı niteliklilik kavramı meydana gelmektedir (Karacaoğlu ve Arslan, 2019).
- Görelî yoksunluk kuramı: Crosby'e göre bireylerin sahip oldukları kazanımlardan duyulan tatmin ya da tatminsizlik duygusu kendilerinden bağımsız bir şekilde meydana gelmektedir. Bunun sebebini ise çalışanların kendi nitelikleri ile benzer niteliklere sahip olduğunu düşündükleri çalışanlarla kendilerini kıyaslamaları ve bu kıyas sonucunda kendilerinin daha fazlasını hak ettiklerini düşünmekte, bunun sonucu da yoksunluk duygusu ile hayal kırıklığı yaşamalarıdır (Özkanan, 2019). Ayrıca çalışan kendi imkanlarından memnun olsa dahi kendisinden daha az nitelikli olarak algıladığı birinin de aynı olanaklara sahip olduğunu görmesi, rahatsız olmasına ve fazlasını hak ettiği düşüncesinin meydana gelmesine sebep olmaktadır (Karacaoğlu ve Arslan, 2019).

Son olarak algılanan aşırı niteliklilik ile yapılan çalışmalar incelendiğinde, çalışanların başarısızlığına, sağlık sorunlarının meydana gelmesine, motivasyon kaybına ve iş ihmallerine neden olduğu belirtilmektedir (Ulukök ve Akın, 2016). Buna ek olarak aşırı nitelikliliğe sahip olan çalışanlar diğerlerine kıyasla daha düşük üretkenliğe sahip oldukları tespit edilmiştir (Çankır vd., 2018). Çünkü aşırı nitelikliliğe sahip bireylerin iş tatminlerinin ve bağlılıklarının da düşük olduğu ve bu düşüklüğün istenmeyen davranışların sergilenmesine neden olduğu görülmektedir (Kaymakçı ve Görener, 2019). Örneğin Fine (2007) 366 askeri öğrenci üzerinde gerçekleştirdiği bir araştırmada fazla nitelikliliğin negatif tutumlarla ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Ulukök ve Akın, 2016). Fakat bu olumsuz tutumların aksine Luksyte ve Spitzmueller (2016) aşırı niteliklilik algısı taşıyan bireylerin uygun koşul ve şartlarda yaratıcı performanslar ortaya koyabileceklerini ifade etmektedir (Luksyte ve Spitzmueller,

2016). Ayrıca algılanan aşırı nitelikliliğin verilen görevlerin daha basit olduğu, görev süresince daha az kısıtlama hissiyatı meydana getirdiği ve gerçekleştirilen hedeflerde bireyin başarısındaki etkisini kendisine atfetme olasılığının daha yüksek olduğu belirtilmektedir (Wu ve Ma, 2022).

2.2. İş Doymu

İş doymu kavramı ilk kez 1920'li yıllarda kullanılmıştır. Fakat kavrama önem verilmesi 1930 ve 1940'lı senelere dayanmaktadır. İş doymu insanların işlerinden elde ettiği maddi kazançlar, çalışma arkadaşlarından hoşnutluğu ve eser meydana getirmekten duyduğu memnuniyeti ifade etmektedir. İş doymunun derecesinde, çalışanların ulaştığı haz ve olumlu duygusal hal ile bağlantı kurulmaktadır. Kavramın önemi ise bireylerin fiziksel ve ruhsal sağlıklarına yaptığı etkinin yanında üretkenlikle de ilişkili olmasına dayandırılmaktadır (Kaya ve Oğuzöncül, 2016). Yani hastanelerde de kaliteli ve etkili sağlık hizmetlerinin sunumunun sağlık hizmeti sunucularının iş doymunu sağlamlarıyla mümkün olacağı görülmektedir (Nal ve Nal, 2018).

İş doymu işine karşı olumlu ruh haline sahip olması, işinden duyduğu haz, beklentileri ve gerçekleştirenler arasındaki uyum ve işe karşı duygusal tepkileri olmak üzere farklı tanımlamalarla ifade edilmektedir (Gedik ve Üstüner, 2017). Literatür incelendiğinde iş doymunun bazı değişkenlere bağlı bir kavram olduğu görülmektedir. Bu değişkenler de bireysel ve çevresel olmak üzere iki kategoride ele alınmaktadır (Nal ve Tarım, 2017). Çevresel faktörler ücret, terfi imkanları, iş arkadaşları ile ilişkiler, denetim ve iş yeri koşulları gibi faktörlerle açıklanmaktadır (Hıdıroğlu vd., 2019; Şahin ve Çankır, 2018). Bireysel faktörler ise cinsiyet, yaş, medeni durum ve kişilik özellikleri gibi kavramlar bağlamında değerlendirilmektedir (Öztürk ve Şahbudak, 2015). Nitekim Lawler ve Porter'ın iş doymu ile ilgili araştırmasında eğitim durumu, cinsiyet, yaş ve gelir durumunun iş doymunu etkilediği bulunmuştur (Nal ve Tarım, 2017). Bireyler yaptıkları işte doymaya ulaştıkları zaman daha sağlıklı ve sadece iş yerlerinde değil iş dışındaki yaşamlarında da daha mutlu olacakları tahmin edilmektedir (İbrahim ve Dikmenli, 2019). Fakat çalışan bireylerin yalnızca içsel iş doymu faktörlerince (tanınma, başarı, işin sorumluluğu, işin kendisi) tatmin oldukları, dışsal iş doymu faktörlerince (politika, denetim yöntemleri, yönetim şekli, ast-üst ilişkisi) ise tatmin duygusuna sahip olmadıkları görülmektedir. İçsel ve dışsal faktörlerin birlikte ele alındığı durumlarda da iş doymu açısından bireylerin kısır kaldığı görülmektedir (Nal ve Nal, 2018).

İş doymu, çalışanların işleri ile ilgili olarak sahip oldukları genel düşünce ve tutumları tahmin etmede önemli bir faktör olarak görülmektedir (Türkoğlu ve Yurdakul, 2017). İş doymunu Vroom (1964) tarafından, bireylerin uğraş gösterdikleri işteki rolleri ile ilgili duygusal eğilimleri şeklinde belirtilmektedir. İş doymunun tanımlanmasında yer alan mevcut çeşitlilik kavramının duygusal durumlardaki ve örgütlerdeki görev tanımlarının farklılık göstermesinden kaynaklanmaktadır (Vroom, 1964). Bir örgütte çalışanların iş doymularının sağlanması iki sebebe bağlı gerçekleşmektedir. Birincisi iş doymunun sağlanmasıyla birlikte örgüt üretkenliği ve performansının da artış yaşayacağı düşüncesinin varlığı, ikincisi ise insani bir değer olması dolayısıyla çalışanlarda iş doymunun sağlanması istenmesidir (Büyükgöze ve Özdemir, 2017; Zakariya, Ab-Murat ve Musa, 2022).

İş doymunun ölçülmesinde küresellik ve özellik yaklaşımları etkili olmaktadır. Özellikler yaklaşımı işin, çeşitli tutum ve duygulardan meydana geldiğini ifade etmektedir. Mesela çalışma şartları, işin doğası, ücret tatmini, yönetim şekli, iş arkadaşları ile ilişkiler bu tutum ve duygulara örnek olarak verilmektedir (Çivilidağ, 2017). Küresellik yaklaşımında ise iş doymu daha geniş bağlamda incelenmektedir. Mesela tek soruluk değerlendirme ölçekleri, evet-hayır cevapları veya ufak maddelerle çalışanların koşullardan memnuniyetinin basitçe sorulması bu yaklaşımın felsefesine örnek teşkil etmektedir. Bu iki yaklaşımla da iş doymu ölçülebilmektedir fakat genellikle özellikler yaklaşımı yaygın halde kullanılmaktadır (Çivilidağ, 2017). İş doymunun açıklanması konusunda ise çoğunlukla kapsam ve süreç teorileri sınıflandırmaları yapılmaktadır. Süreç teorileri esasen çalışma ortamlarında çalışanların nasıl davranmaları gerektiğini belirleyen ve düşüncel süreçleri anlamlandırmaya çabalayan bilişsel teorilerden meydana gelmektedir (Öztürk ve Şahbudak, 2015). Eşitlik teorisi, Porter Lawler teorisi, Amaç teorisi ve Beklenti teorisi bunlardan bazılarıdır. Kapsam teorileri ise çalışanların istek ve gereksinimleri açısından iş doymunu ele almaktadır. Çift faktör teorisi, İhtiyaçlar hiyerarşisi teorisi, Varoluş-İlgililik- büyüme teorisi ve başarıma ihtiyacı teorileri kapsam teorileri içerisinde değerlendirilen bir takım teorilerdir (Öztürk ve Şahbudak, 2015).

İş doymunun insanların üretkenliklerinin yanı sıra ruh ve beden sağlıklarına da etki ettiği bilinmektedir (İbrahim ve Dikmenli, 2019). Bu konuda yürütülen araştırmalar incelendiğinde iş doymunun yükselmesiyle çalışanların yardımlaşma seviyelerinin de yükseldiği tespit edilmiştir. Buna ek olarak çalışma arkadaşları ile olumlu ilişki

içerisinde bulunan çalışanların iş doyumları daha yüksek olduğu elde edilmiştir (Karasu vd., 2017). Ayrıca iş doyumuna sahip çalışanların, örgütsel bağlılıkları da yüksek olmaktadır. Bu doğrultuda eğer çalışanların iş doyumları sağlanırsa örgüte bağlılıklarının da sağlanabileceği göz ardı edilmemelidir (Gedik ve Üstüner, 2017). Knoop (1995) tarafından gerçekleştirilen bir çalışma sonucunda hemşirelerde iş doyumunun sağlanması ekstra üretkenlik, bakım kalitesi ve örgütte kalma niyeti sağladığı bulgularına ulaşılmıştır (Knoop, 1995). Tam tersi durumda ise yani iş doyumunun sağlanmadığı hallerde çalışanların hayal kırıklıkları yaşamaları, verimlilik ve performans yönünden düşüşlerin gerçekleşmesi meydana gelebilmektedir (İbrahim ve Dikmenli, 2019). Örneğin bu konuda Aşık (2005) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, çalışanların iş doyumunu düşüklüğünün örgütte yabancılaşmaya neden olacağı ve çalışanların bezginlik, işi yavaşlatma gibi tepkiler verebileceği hatta saldırganlaşabileceği belirtilmektedir (Aktaş ve Şimşek, 2015).

2.3. Örgütsel Özdeşleşme

Sürekli değişimin yaşandığı günümüzde çalışan ve örgütler arasındaki bağ daha önemli hale gelmektedir. Son dönemlerde ise örgütsel davranış üzerine gerçekleştirilen araştırmalar, örgütsel başarıya etki eden unsurlar arasında örgütsel özdeşleşme kavramına da yer vermektedir (Turgut ve Akbolat, 2017). Yirmi birinci yüzyılda gerçekleştirilen ilerlemeler, çalışanlar ve dahil oldukları örgütler arasındaki psikolojik ilişkinin önemine vurgu yapılmaktadır. Yani kurumlar artık çalışanlarından işi sevme, sadakat gibi duyguların yanı sıra kurumla özdeşleşebilecekleri düzeyde kurumu benimsemelerini arzu etmektedir (Karaca ve Karaca, 2019). İnsanlar kendilerini sosyal gruplara ayırma tutumu içerisinde. Grupların sembolik üyesi haline gelen bireylerin, özgüvenlerini geliştirmek için bu şekilde motive oldukları görülmektedir (Baş, 2020). İnsanlar günlük yaşantılarında kendilerini birtakım gruplara üye olarak belirtmektedir. Örneğin ülke, politika, futbol takımı veya enik köken bunlardan bazılarıdır. Örgütsel özdeşleşme ise grup üyeliğinin özel bir türü olmakla birlikte örgüt ve çalışan arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmanın seçeneklerinden bir tanesi olarak değerlendirilmektedir (Şantaş vd., 2016). Ayrıca örgütsel özdeşleşme insanların kendilerini örgüt vasıtasıyla tanımladıkları bir sosyal kimlik olarak da ifade edilmektedir (Baş, 2020; Çankır ve Alkan, 2018).

İlk olarak Sigmund Freud (1922) özdeşleşme kavramını, insanların başka insanlarla oluşturdukları duygusal bağlantı şeklinde tanımlamıştır (Gautam vd., 2004). Örgütsel özdeşleşme kavramını ise ilk olarak Edward Tolman (1943) çalışmasında şu şekilde “bireyin, parçası olarak hissettiği bir gruba bağlılığı” tanımlamaktadır (Tolman, 1943). Kelman’a (1958) göre özdeşleşme belirli bir ilişki içerisinde bulunan, kendisini tanımlayan bir cevaptır ve bireyin başka birey ya da grupla tatmin edici ilişki kurmasını, sürdürmesini ilaveten onlara benzemesini ifade etmektedir (Kelman, 1958). Özdeşleşme insanların kendilerini başka kişi veya kurumlarla aynılaştırmasını ve kişi ya da kurumlarda meydana gelen değişimleri kendisinde meydana geliyormuş gibi hissetmesidir (Kelebek ve Alnıaçık, 2022). Bu bağlamda özdeşleşme, çalışanların kurum başarısını veya başarısızlığını kendisinin başarı ya da başarısızlığı şeklinde hissetmesi olarak görülmektedir (Saygılı vd., 2019; Koçak ve Kerse, 2022).

Özdeşleşme, Turner’ın (1985) kendini kategorilendirme teorisi ile bağlantılı ve Tajfel’in (1978) geliştirdiği sosyal kimlik yaklaşımı temellendirilmektedir (Işık ve Zincirkıran, 2016). Çalışanların örgütleri ile olan özdeşleşme düzeyleri genellikle sosyal kimlik kuramı kapsamında ele alınmaktadır. Bunun nedeni özdeşleşmenin anlaşılabilirliği için öncelikle kimlik kuramının anlaşılması gerektiğidir (Turgut ve Akbolat, 2017). Sosyal kimlik yaklaşımı, her bireyin sosyal gruplara aidiyetinden kaynaklanan olumlu bir benlik gerekliliği ile güdülendiklerini ifade etmektedir. Bu sayede sosyal kimlik grup üyeliğinden kaynaklanan benlik betimlemesinin bir unsurudur (Işık ve Zincirkıran, 2016). Bireyler bu teori kapsamında, benliklerini dahil oldukları sosyal grubu dikkate alarak değerlendirmekte, tanımlamakta ve kategorize etmektedir. Buna bağlı bir şekilde sosyal kimlikleri meydana gelmektedir (Saygılı vd., 2019). Sosyal kimlik, bireyin bir sosyal gruba üyeliği ile ilişkili olarak meydana gelen değer ve duygular ile birlikte ortaya çıkan, benliğin bir parçası olarak belirtilmektedir (Bayram, 2019). Bu teori kapsamında sosyal kimlik, bireylerin bir parçası haline gelmekte ve üyeliğe atfedilen önem doğrultusunda meydana gelmektedir (Baş, 2020).

Ashforth ve Mael (1989) tarafından sosyal kimlik teorisi kapsamında örgütsel özdeşleşme için dört unsurun önemine vurgu yapılmaktadır. Bu unsurlar (Ashforth ve Mael, 1989):

- Örgütün, prestije sahip olması
- Örgütün, başka örgütlerden uygulama ve değer açısından farklılığa sahip olması

- Örgüt içerisinde grup dışı bireylerin varlığından dolayı örgüt içi bireylerin grup içi ilişkilere daha sıkı bağlanması
- Örgüt içerisinde grup oluşturmaya yönelik etkenlerin bulunmasıdır.

Çalışanların kendilerini içine buldukları örgütle kişiselleştirmeleri sonucu örgütsel özdeşleşme kavramının ortaya çıktığı belirtilmektedir (Yorulmaz ve Kıracı, 2019). Bu özdeşleşmenin düzeyi, bireylerin örgüt üyeliğine ne derece bağlı olduğunu ifade etmektedir. Üyeliğin benlik merkezinde yer alması ve diğer sosyal grup üyeliğinden daha değerli olarak algılanması, bireylerin özdeşleşme seviyelerinin yüksek olduğunu göstermektedir (Sevinç Altaş, 2021).

Patchen (1970) örgütsel özdeşleşmeyi üç oluşumun bir bileşeni şeklinde kavramsallaştırmaktadır. Bu oluşumlar (Patchen, 1970):

- Bireyin diğer üyelerle paylaştığı hedef ve ilgi alanlarının algılanması,
- Bireyin kuruma aidiyet hissettiği bir dayanışma hissi,
- Bireyin örgütsel politika ve amaçları desteklemesi ile savunduğu örgüt tarafından destek gördüğü algısı şeklindedir.

Başka bir değerlendirme ile de örgütsel özdeşleşmenin üç unsurundan söz edilmektedir. Bunlar (Şantaş vd., 2016);

- Bireylerin örgüt amaç ve hedeflerine inançları ve kabulü,
- Bireyin örgüt içerisindeki rolünü isteyerek yerine getirmesi,
- Bireylerin örgüt bünyesinde çalışmalarını sürdürmek istemesidir.

Örgütsel özdeşleşme çalışanlar üzerinde negatif ve pozitif etkiye sahiptir. Pozitif olarak sağlanırsa kişiye huzur ve gurur hissini yaşatabileceği gibi aksi durumda da utanma ve kaygı duygularının doğmasına sebebiyet vermektedir (Şantaş vd., 2016). Örgütleri ile özdeşleşme sağlayabilen bireyler, sağlayamayanlara göre daha fazla işbirliği içerisinde olmakta, enerjisini ve vaktini örgüt hedefleri için sarf etmede daha istekli davranmaktadır. Ayrıca örgütsel özdeşleşmenin, çalışanların kendilerini sürekli geliştirmeleri ile de ilişkisinin olduğu belirtilmektedir (Envergil, 2018). Ampirik ve teorik olarak yürütülen çalışmalar da göstermiştir ki özdeşleşme duygusu, çalışanın daha iyi hissetmesini ve daha az stres yaşamasını sağlamaktadır. Özdeşleşme ek olarak örgütte kalma niyeti, iş tatmini ve örgütsel vatandaşlık gibi kavramlara da pozitif bir etkide bulunmaktadır (Çankaya, 2020). Gerçekleştirilen bir başka araştırma sonucu da özdeşleşmenin iş tatmini üzerinde güçlü bir etkisinin olduğunu vurgulamaktadır (A. Karaca ve Karaca, 2019). Son olarak Ashforth ve Mael'e (1980) göre çalışanlarda özdeşleşmenin yüksek olduğu örgütlerde, örgüte duyulan inanç da olumlu olmaktadır. Yani örgütsel özdeşleşmeleri yüksek çalışanlar örgütün çıktılarının değerli olduğuna daha fazla inanmaktadır (Envergil, 2018).

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı

Günümüz dünyasında eğitim seviyesinin sürekli iyileştirilmesi ve geliştirilmesi çalışanlarda algılanan aşırı niteliklilik özelliğinin ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. Algılanan aşırı nitelik kavramı ise örgütün çalışmalarını ve akışını etkileyebilecek diğer kavramlar ile etkileşim halinde bulunmaktadır. Araştırmada, hastanede çalışan doktor ve hemşire gruplarının algılanan aşırı niteliklerinin, örgütsel özdeşleşme ve iş doyumu ile ilişkisinin ortaya koymaktır. Bu amaç çerçevesinde aşağıdaki hipotezler incelenmiştir.

- H1: Algılanan aşırı niteliklilik iş doyumu ile negatif ilişkilidir.
- H2: Algılanan aşırı niteliklilik örgütsel özdeşleşme ile negatif ilişkilidir.
- H3: İş doyumu örgütsel özdeşleşme iş pozitif ilişkilidir.

3.2. Araştırmanın Etiği

Araştırma için Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulundan 28.06.2021 tarih ve 844 sayılı etik kurul izni alınmıştır. Ayrıca kullanılan kaynaklar bilimsel kurallara uygun şekilde atıf verilmiştir.

3.3. Araştırma Ölçekleri

Araştırmada algılanan aşırı niteliklilik ölçeği, iş doyumunu ölçeği ve örgütsel özdeşleşme ölçeği olmak üzere üç ölçekten yararlanılmıştır.

- **Algılanan aşırı niteliklilik:** Maynard vd. (2006) tarafından geliştirilen ve Yıldız vd., (2017) tarafından Türkçe geçerlilik ve güvenilirliği yapılan 9 ifade ve tek boyuttan oluşan ölçek ile ölçülmüştür. Ölçek beşli Likert olarak hazırlanmıştır (1=kesinlikle katılmıyorum, 5=kesinlikle katılıyorum). Ölçeğin Cronbach alpha değeri 0,93 olarak belirtilmektedir.
- **İş doyumunu:** Kişilerin işlerinden sağlamış oldukları doyum düzeyini belirlemek için Tezer (1991) tarafından geliştirilmiş ve ölçeğin geçerliliği ve güvenilirliği de Tezer (2001) tarafından yapılmıştır. Tek boyut ve 10 sorudan oluşan ölçek bir ile dört arasında puanlar (1=Hemen hemen hiçbir durumda, 4=Hemen hemen her konuda) almaktadır. Ölçekten alınan en düşük puan 10 en yüksek puan ise 40 puandır. Yüksek puan kişinin işinden sağladığı doyum düzeyinin yüksekliğine işaret etmektedir. Cronbach alpha değeri 0,81 olarak tespit edilmiştir.
- **Örgütsel Özdeşleşme:** İş görenlerin örgütsel özdeşleşme düzeylerini belirlemek amacıyla, Mael ve Ashforth (1992) tarafından geliştirilen ve Tüzün (2006) tarafından geçerlilik ve güvenilirliği yapılan örgütsel özdeşleşme ölçeğinden yararlanılmıştır. Ölçek altı maddeden ve tek boyuttan meydana gelmektedir. İfadeler '1-kesinlikle katılmıyorum'dan '5-kesinlikle katılmıyorum'a uzanan altılı skala üzerinden cevaplandırılmıştır. Ölçeğin Cronbach Alpha değeri .78 olarak bildirmiştir.

3.4. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın evrenini Karaman ilinde bir hastanede çalışan doktor ve hemşireler oluşturmaktadır. Burada toplam 528 kişi (378 hemşire ve 150 hekim) görev yapmaktadır. Araştırmanın örnekleminin belirlenmesinde ise Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004) tarafından oluşturulan tablodan yararlanılmıştır. Bu bağlamda 254 kişi yeterli görülmeyle birlikte araştırmada 301 katılımcıya ulaşılmıştır. Araştırmada hastane bünyesinde bulunan doktor ve hemşireler arasından rastgele seçilecek örnekleme yapılmıştır. Veriler, SPSS 26 istatistik paket programı kullanılarak analiz edilmiştir.

3.5. Araştırma Verilerinin Toplanması ve Değerlendirilmesi

Verilerin toplanmasında Google Forms üzerinden oluşturulan online anket ve yüz yüze anket yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Araştırma kapsamında toplanan veriler bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Verilerin analizinde istatistik paket programı kullanılmış, anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ olarak kabul edilmiştir.

3.6. Araştırma Sınırlılığı

Verilerin kişisel beyana dayalı olması araştırmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Araştırma Karaman ili ile ve sadece doktor ve hemşirelerle sınırlıdır.

3.7. Verilerin Analizi

Verilerin analizi için SPSS'den yararlanılmıştır. Araştırmada öncelikle verilerin normal dağılımına bakılmış ve çarpıklık ve basıklık katsayısı incelenmiştir. Çarpıklık ve basıklık katsayısının -1 ile +1 sınırları içerisinde değer alması durumunda verilerin normal dağıldığı ifade edilmektedir (Büyüköztürk, 2015). Araştırmada kullanılan algılanan aşırı niteliklilik ölçeği için çarpıklık – basıklık katsayısı (-,432 ; ,279) olarak, örgütsel özdeşleşme ölçeği için çarpıklık – basıklık katsayısı (-,232 ; -,122) olarak, iş doyumunu ölçeği için çarpıklık-basıklık katsayısı (,183 ; -,591) olarak tespit edilmiştir. Veriler normal dağılımı karşıladığından dolayı ikili grupların karşılaştırılmasında t testi ve ikiden fazla grubun karşılaştırılmasında ise Anova testinden yararlanılmıştır. Güvenilirlik analizi sonucunda algılanan aşırı niteliklilik Cronbach Alpha değeri ,68 olarak tespit edilmiştir. Yıldız vd., (2017) tarafından yapılan Türkçe güvenilirlik ve geçerlilik çalışmasında ise ,93 olarak elde edilmiştir. Örgütsel özdeşleşme Cronbach Alpha değeri ,65 bulunmuştur. Tüzün (2006) tarafından yapılmış olan geçerlilik güvenilirlik çalışmasında ise bu değer ,78 olarak tespit edilmiştir. İş doyumunu Cronbach Alpha değeri ,78 olduğu bulunmuştur. Bu değer Tezer (2001) tarafından yapılan geçerlilik ve güvenilirlik çalışmasında ise 0,81 olarak belirlenmiştir. Özdamar (2004) tarafından Cronbach Alfa katsayısı $0,00 \leq \alpha \leq 0,40$ arasında ise ölçek güvenilir değildir; $0,40 \leq \alpha \leq 0,60$ ise ölçek düşük güvenilirliktedir; $0,60 \leq \alpha \leq 0,80$ ise ölçek oldukça güvenilir; $0,80 \leq \alpha \leq 1,00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir olarak verilmektedir (Özdamar, 2004). Dolayısıyla araştırmada oldukça güvenilir sonuçlar elde edilmiştir.

4. BULGULAR

Tablo 1. Çalışanların Sosyo-Demografik Özellikleri

		Sayı (N)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	163	54,2
	Erkek	138	45,8
Medeni Durum	Evli	180	59,8
	Bekâr	121	40,1
Görev	Doktor	81	26,9
	Hemşire	220	73,1
Çalışan Yaşı	20-27 yaş	51	16,9
	28-35 yaş	131	43,5
	36-43 yaş	75	24,9
	40 yaş ve üzeri	44	14,6
Kurum Çalışma Yılı	0-2	41	13,6
	3-5	65	21,6
	6-8	62	20,6
	9-11	43	14,3
	11 üzeri	90	29,9
Toplam		301	100

Tablo1’de katılımcılara ilişkin sosyo-demografik özellikler verilmektedir. Araştırma sonucunda katılımların %54,2’sinin (163 kişi) kadınlardan oluştuğu, %59,8’inin (180 kişi) evli olduğu, %73,1’inin (220 kişi) hemşire olarak çalıştığı, %43,5’inin (131 kişi) 28-35 yaş arasında olduğu, %29,9’unun (90 kişi) 11 yıl üzeri çalışma yılının olduğu elde edilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Diğer Özelliklerine Yönelik Verileri

		Sayı (n)	Yüzde (%)
Karakteristik özelliğiniz	Tahammülsüz	57	18,9
	İyimser	131	43,5
	Kötümser	33	11,0
	Kanaatkar	80	26,6
	Toplam	301	100
İş arkadaşlarınızı seviyor musunuz?	Evet	240	79,7
	Hayır	61	20,3
	Toplam	301	100
Mesleğe başlamadan önce bu işin hayalini kuruyor muydunuz?	Evet	183	60,8
	Hayır	118	39,2
	Toplam	301	100
Çalışma koşullarından hoşnut musunuz?	Evet	160	53,2
	Hayır	141	46,8
	Toplam	301	100

Tablo 2’de araştırmaya katılanların diğer kişisel özelliklerine yer verilmiştir. Buna göre katılımcıların %43,5’inin (131 kişi) iyimser bir yapıya sahip olduğu, %79,7’sinin (240 kişi) iş arkadaşlarını sevdiği, %60,8’inin (183 kişi)

hayalini kurdukları bir meslek olduğu ve %53,2'sinin (160 kişi) çalışma koşullarından hoşnut olduğu sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla olumlu bir tablo dikkat çekmektedir.

Bağımsız gruplarda tek yönlü varyans (ANOVA) analizi sonucunda kurum çalışma süresi ile algılanan niteliklilik arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Ayrıca araştırmaya katılanların karakteristik özellikleri ile algılanan aşırı niteliklilik ve örgütsel özdeşleşme arasında anlamlı farklılık olduğu sonucuna varılmıştır. Bağımsız gruplarda t testi analizi sonucunda ise İş arkadaşını sevme ve işin hayalini kurma ile algılanan aşırı niteliklilik, örgütsel özdeşleşme ve iş doyumunu arasında anlamlı farklılık elde edilmiştir. Bunun yanında çalışma koşullarından hoşnut olma ile de örgütsel özdeşleşme ve iş doyumunu arasında anlamlı farklılığa rastlanmıştır. Ancak değerlendirmeye alınan diğer sosyo-demografik değişkenler (cinsiyet, yaş, medeni durum ve görev) ile ölçek ortalamaları arasında anlamlı bir fark görülmemiştir.

Tablo 3. Araştırmaya Katılan Hemşire ve Doktorların İş Arkadaşını Sevme Durumu ile Ölçek Ortalamaları Arasında Yapılan *t* Testi Analizi

	İş arkadaşlarınızı seviyor musunuz?	<i>n</i>	ort.	<i>ss</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Algılanan Aşırı Niteliklilik	Evet	240	2,78	0,597	-4,003	<0,001
	Hayır	61	3,11	0,483		
Örgütsel Özdeşleşme	Evet	240	3,76	0,597	5,933	<0,001
	Hayır	61	3,26	0,566		
İş Doyumu	Evet	240	29,07	4,834	3,088	0,002
	Hayır	61	26,95	4,599		

Tablo 3'te görüldüğü gibi katılımcıların iş arkadaşlarını sevme durumu ile ölçek ortalamalarından yararlanarak bağımsız gruplarda t testi analizi bulguları yer almaktadır. Buna göre iş arkadaşlarını sevme durumu ile algılanan aşırı niteliklilik ($t=-4,003$; $p < 0,05$), örgütsel özdeşleşme arasında ($t=5,933$; $p < 0,05$) ve iş doyumunu ($t=3,088$; $p < 0,05$) arasında anlamlı fark tespit edilmiştir. Ayrıca iş arkadaşlarını sevenlerin, algılanan aşırı niteliklilik düzeyinin daha düşük olduğu, örgütsel özdeşleşme ve iş doyumunun ise daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Araştırmaya Katılan Hemşire ve Doktorların Mesleğin Hayalini Kurma Durumu ile Ölçek Ortalamaları Arasında Yapılan *t* Testi Analizi

	Mesleği yapmadan önce bu işin hayalini kuruyor muydunuz?	<i>n</i>	ort.	<i>ss</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Algılanan Aşırı Niteliklilik	Evet	183	2,70	0,610	-6,211	<0,001
	Hayır	118	3,08	0,471		
Örgütsel Özdeşleşme	Evet	183	3,75	0,680	3,264	0,001
	Hayır	118	3,3	0,500		
İş Doyumu	Evet	183	29,70	5,074	5,142	<0,001
	Hayır	118	27,00	3,989		

Tablo 4'te görüldüğü gibi katılımcıların mesleğe başlamadan önce hayalini kurma durumu ile ölçek ortalamaları arasında bağımsız gruplarda t testi analizi sonuçları verilmektedir. Buna göre işin hayalini kurma durumu ile algılanan aşırı niteliklilik arasında ($t=-6,211$; $p < 0,05$), Örgütsel özdeşleşme arasında ($t=3,264$; $p < 0,05$) ve iş doyumunu arasında ($t=5,142$; $p < 0,05$) anlamlı fark tespit edilmiştir. Bunun yanında mesleği yapmadan önce hayalini kuranların algılanan aşırı nitelikliliğinin daha düşük olduğu, örgütsel özdeşleşme ve iş doyumunun ise daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 5. Araştırmaya Katılan Hemşire ve Doktorların Çalışma Koşullarından Hoşnutluk Durumu ile Ölçek Ortalamaları Arasında Yapılan *t* Testi Analizi

Çalışma koşullarından hoşnut musunuz?		<i>n</i>	ort.	<i>ss</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Algılanan Aşırı Niteliklilik	Evet	160	2,79	0,575	-1,173	0,084
	Hayır	141	2,91	0,602		
Örgütsel Özdeşleşme	Evet	160	3,59	0,632	-2,052	0,041
	Hayır	141	3,74	0,607		
İş Doyumu	Evet	160	29,66	4,739	3,957	<0,001
	Hayır	141	27,49	4,743		

Tablo 5'te katılımcıların çalışma koşullarından hoşnutluk durumu ile ölçek ortalamaları arasında yapılan bağımsız gruplarda *t* testi analizi sonuçları gösterilmektedir. Buna göre çalışma koşullarından hoşnutluk durumu ile örgütsel özdeşleşme arasında ($t=-2,052$; $p < 0,05$) ve iş doyumu arasında ($t=3,957$; $p < 0,05$) anlamlı fark tespit edilmiştir. Ayrıca çalışma koşullarından hoşnut olanların örgütsel özdeşleşme ve iş doyumlarının da yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak çalışma koşullarından hoşnutluk durumu ile algılanan aşırı niteliklilik arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($t=1,173$; $p > 0,05$).

Tablo 6. Araştırmaya Katılanların Kurum Çalışma Yılı ile Ölçek Ortalamaları Arasında Yapılan ANOVA Analizi

	Kurum Çalışma Yılı	<i>N</i>	ort.	<i>ss</i>	<i>F</i>	<i>p</i>	Post-hoc (scheffe)
Algılanan Aşırı Niteliklilik	0-2	41	2,66	0,604	5,007	0,001	5>1, 2
	3-5	65	2,77	0,654			
	6-8	62	2,77	0,603			
	9-11	43	2,80	0,600			
	11 üzeri	90	3,07	0,458			
	Toplam	301	2,85	0,590			
Örgütsel Özdeşleşme	0-2	41	3,80	0,652	0,694	0,597	
	3-5	65	3,65	0,687			
	6-8	62	3,65	0,635			
	9-11	43	3,69	0,681			
	11 üzeri	90	3,61	0,524			
	Toplam	301	3,66	0,624			
İş Doyumu	0-2	41	30,41	4,790	1,974	0,098	
	3-5	65	28,11	4,848			
	6-8	62	27,98	5,055			
	9-11	43	29,05	4,850			
	11 üzeri	90	28,48	4,643			
	Toplam	301	28,64	4,855			

Tablo 6'da araştırmaya katılan hekim ve hemşirelerin kurum çalışma yılı ile ölçek ortalamaları arasında yapılan bağımsız gruplarda tek yönlü varyans (ANOVA) analizine yer verilmiştir. Bu analiz sonucuna göre, kurum çalışma yılı ile algılanan aşırı niteliklilik ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık elde edilmiştir ($p < 0,05$). Farklılığı tespit etmek amacıyla post hoc (scheffe) analizi yapılmıştır. Buna göre, 11 yıl ve üzeri çalışanların 0-2 yıl ve 3-5 yıl arası çalışanlara göre daha yüksek algılanan aşırı niteliklilik düzeyine sahip olduğu sonucu bulunmuştur. Bu durum çalışanların kıdemi arttıkça algılanan aşırı nitelikliliklerinin arttığı şeklinde yorumlanmaktadır. Yapılan analizin diğer bir sonucu ise kurum çalışma yılı ile örgütsel özdeşleşme ve iş doyumu ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olmadığıdır ($p > 0,05$).

Tablo 7. Araştırmaya Katılan Çalışanlarının Karakteristik Özelliği ile Ölçek Ortalamaları Arasında Yapılan ANOVA Analizi

	Karakteristik Özellik	N	ort.	ss	F	p	Post-hoc (scheffe)
Algılanan Aşırı Niteliklilik	Tahammülsüz	57	3,01	0,498			
	İyimser	131	2,68	0,592			
	Kötümser	33	3,10	0,485	5,007	<0,001	2<1, 3
	Kanaatkar	80	2,90	0,617			
	Toplam	301	2,85	0,590			
Örgütsel Özdeşleşme	Tahammülsüz	57	3,46	0,648			
	İyimser	131	3,72	0,613			
	Kötümser	33	3,60	0,548	7,600	0,036	1<2, 4
	Kanaatkar	80	3,73	0,632			
	Toplam	301	3,66	0,624			
İş Doyumu	Tahammülsüz	57	27,72	4,439			
	İyimser	131	29,15	4,995			
	Kötümser	33	27,67	4,013	1,680	0,171	
	Kanaatkar	80	28,86	5,145			
	Toplam	301	28,64	4,855			

Tablo 7’de araştırmaya katılan hekim ve hemşirelerin karakteristik özellikleri ile ölçek ortalamaları arasında yapılan bağımsız gruplarda tek yönlü varyans (ANOVA) analizi sonuçları verilmektedir. Buna göre çalışanların karakteristik özellikleri ile algılanan aşırı niteliklilik ve örgütsel özdeşleşme ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p<0.05$). Farklılığı tespit etmek amacıyla post hoc (scheffe) analizinden yararlanılmıştır. Buna göre, iyimser kişilerin algılanan aşırı nitelikliliğinin tahammülsüz ve kötümser kişilerden daha düşük olduğu; tahammülsüz kişilerin iyimser ve kanaatkar kişilere göre daha düşük örgütsel özdeşleşme düzeyine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum iyimserliğin iş hayatında daha olumlu sonuçlar ortaya çıkacağını göstermektedir. Ayrıca çalışanların karakteristik özellikleri ile iş doyumu ortalamaları arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır ($p>0.05$).

Araştırmada algılanan aşırı niteliklilik, örgütsel özdeşleşme ve iş doyumu arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını incelemek amacıyla Korelasyon analizinden yararlanılmıştır. Korelasyon katsayısı -1 ile +1 arasında değiştiği ve yorumlanmasında $0<r\leq 0,3$ zayıf ilişki, $0,3<r\leq 0,7$ orta düzey ilişki, $0,7<r\leq 1$ yüksek ilişki olduğu belirtilmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2017, s.260).

Tablo 8. Algılanan Aşırı Niteliklilik, İş Doyumu ve Örgütsel Özdeşleşme Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Analiz Sonuçları

	1	2	3
Algılanan Aşırı Niteliklilik	1		
Örgütsel Özdeşleşme	-0,216**	1	
İş Doyumu	-0,391**	0,357**	1

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Tablo 8’de ölçekler arasındaki ilişkinin sorgulandığı korelasyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Buna göre algılanan aşırı niteliklilik ile örgütsel özdeşleşme arasında zayıf düzeyde, negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($r: -0,216$; $p<0,01$). Dolayısıyla algılanan aşırı niteliklilik arttıkça örgütsel özdeşleşmenin azalacağı sonucuna varılmaktadır. Diğer bir sonuç ise aşırı niteliklilik ile iş doyumu arasındaki ilişkidir. Burada da orta düzeyde negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($r: -0,391$; $p<0,01$). Buna göre Algılanan aşırı niteliklilik arttıkça iş doyumu azalacağı sonucuna varılmaktadır. Son olarak iş doyumu ile örgütsel özdeşleşme arasında orta düzeyde pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($r: ,357$; $p<0,01$).

Bu bağlamda örgütsel özdeşleşme arttıkça iş doyumunun da artacağı görülmektedir. Hipotezler değerlendirildiğinde Hipotez bir “Algılanan aşırı niteliklilik iş doyumunu ile negatif ilişkilidir.”, Hipotez iki “Algılanan aşırı niteliklilik örgütsel özdeşleşme ile negatif ilişkilidir.” ve Hipotez üç “İş doyumunu örgütsel özdeşleşme ile pozitif ilişkilidir.” kabul edilmektedir.

5. TARTIŞMA

Bu araştırma, hemşire ve doktorların sahip oldukları algılanan aşırı niteliklilik, örgütsel özdeşleşme ve iş doyumunu düzeylerinin ele alınması ve bu kavramlar arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Analizler sonucunda hem sosyo-demografik veriler hem de işe yönelik veriler bakımından anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Buna göre çalışmaya katılım sağlayan bireylerin yüzde elliden fazlasının kadın, evli ve hemşirelerden meydana geldiği ayrıca kişisel özellikler bakımından incelendiğinde ise yine yarıdan fazlasının iş arkadaşlarını seven, yaptıkları mesleğin hayalini kuran ve çalışma koşullarından hoşnut bireylerden oluştuğu gözlemlenmektedir. Bu bulgulara ek olarak 28-35 yaş grubu, iyimserlerin dahil olduğu grup ve 11 yıldan daha uzun süredir kurumda görev yapan bireylerin dahil olduğu grubun diğer gruplamalara kıyasla daha yüksek yüzdelik dilime sahip oldukları görülmektedir.

Gerçekleştirilen analizlerin sonucunda yaş değişkeni incelendiğinde algılanan aşırı niteliklilik, örgütsel özdeşleşme ve iş doyumunu düzeyleri bakımından anlamlı farklılığa rastlanmamıştır. Bu konuda alan yazın tarandığında farklı çalışmalarda farklı neticelerin elde edildiği gözlemlenmektedir. Ünal ve arkadaşlarının hekimler üzerinde yapmış oldukları çalışma sonuçlarına göre evli ve yaşlı olmanın iş doyumunu artırıcı etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Linn ve arkadaşları (1985) ile bu konuyu ele alan başka araştırmacılar da bu sonucu destekler nitelikte çalışma ortaya koymuştur (Günbayı ve Toprak, 2010; Karacaoğlu ve Arslan, 2019; Lee ve Wilbur, 1985; Linn vd., 1985; Şahin, 2013; Sevimli ve İşcan, 2005; Ünal vd., 2001). Buna ek olarak literatürde iş doyumunu ve yaş arasında anlamlı farklılık olmadığı yönünde bulgular ortaya koyan çalışmaların varlığı da gözlemlenmiştir (Avşaroğlu vd., 2005; Dinham ve Scott, 1996; Efeoğlu ve Özgen, 2007). Örgütsel özdeşleşme tabanlı çalışmalar incelendiğinde ise Serinkan ve Tülü'nün 2021 senesinde yaptığı çalışmada yaş ile özdeşleşme bakımından anlamlı farklılık mevcut değildir (Serinkan ve Tülü, 2021). Ayrıca Yılmaz Saygu ve Yüceler ile başka araştırmacıların bulguları da bu sonucu destekler niteliktedir (Akbaba, 2018; Kaplan, 2018; Yılmaz Saygu ve Yüceler, 2021).

Kavramlar cinsiyet bakımından incelendiğinde, çalışmamızda erkek ve kadın katılımcılar açısından algılanan aşırı niteliklilik, iş doyumunu ve örgütsel özdeşleşme düzeylerinde anlamlı farklılığa rastlanmamıştır. Literatür incelendiğinde cinsiyet ile iş doyumunu ve örgütsel özdeşleşme açısından anlamlı farklılık bulan çalışmalara rastlamak mümkündür (Dikmen, 1995; İşcan, 2006; Şahin, 2013; Sezgin Nartgün ve Kalay, 2014; Yılmaz Saygu ve Yüceler, 2021). Fakat anlamlı farklılık gözlemlenmediği araştırma sonuçlarına da rastlanmaktadır (Avşaroğlu vd., 2005; Demirtaş ve Çağan, 2021; Erdem ve Demirel, 2009; Serinkan ve Tülü, 2021; Turunç, 2011; Turunç ve Çelik, 2010). Örneğin Alp'in sağlık çalışanlarını dahil ettiği çalışmada örgütsel özdeşleşme ve cinsiyet bakımından anlamlı farklılığa rastlanmamıştır (Alp, 2015). Demirtaş ve Çağan'ın 2021 senesinde Anadolu lisesinde görev yapan 300 öğretmen ile gerçekleştirdikleri çalışmanın sonucuna göre de iş doyumunu ve cinsiyet arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir (Demirtaş ve Çeçen, 2021). Fındık tarafından gerçekleştirilen araştırma sonucunda ise erkek aile hekimlerinin örgütsel özdeşleşme düzeyleri kadın aile hekimlerine kıyasla daha yüksek düzeyde gözlemlenmiştir (Fındık, 2011).

Katılımcıların medeni durumlarına bakıldığında iş doyumunu, algılanan aşırı niteliklilik ve örgütsel özdeşleşme kavramları açısından anlamlı bir farklılık gözlemlenmemiştir. Literatür incelendiğinde örgütsel özdeşleşme ve iş doyumunu kavramları açısından anlamlı farklılık gözlemlenmediğine rastlanmaktadır (Durmuş ve Günay, 2007; Eker, 2014; B. Karaca, 2018; Karataş ve Taş, 2017; Serinkan ve Tülü, 2021; Turunç ve Çelik, 2010; Yılmaz Saygu ve Yüceler, 2021). Örneğin Serinkan ve Tülü'nün (2021) 174 idari personel ile gerçekleştirdikleri çalışmada katılımcıların medeni durumları ile örgütsel özdeşleşme arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamaktadır (Serinkan, Tülü, 2021). Ayrıca Yılmaz Saygu ve Yüceler'in 2021 yılında beş özel hastane çalışanlarının dahil edildiği ve 283 kişiyle gerçekleştirdikleri çalışmalarında da katılımcıların medeni durumları ile örgütsel özdeşleşme düzeyleri arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamaktadır (Yılmaz Saygu ve Yüceler, 2021). Fakat bunun tam tersi çalışmaları da görmek mümkündür (Şahin, 2013; Sevimli ve İşcan, 2005). Örneğin Sevimli ve İşcan tarafından gerçekleştirilen araştırma sonucunda medeni durumu evli olan hekimlerin iş doyumları daha yüksek düzeyde gözlemlenmiştir (Sevimli ve İşcan, 2005).

Literatürde bireylerin kurum çalışma yılı, dahil oldukları meslek grupları, karakteristik özellikleri ve çalışmamızda elde ettiğimiz diğer verilerle ilgili az sayıda çalışma yer almaktadır. İlk olarak karakteristik özellikleri bakımından katılımcılar incelendiğinde iş doyumunu açısından anlamlı farklılık elde edilmemiştir. Literatür incelendiğinde, bireylerin karakteristik niteliklerinin algılanan aşırı niteliklilik algısı üzerinde etkili olduğu belirtilmektedir (Demir ve Sürgevil Dalkılıç, 2021). Nitekim gerçekleştirilen çalışma kapsamında da sağlık çalışanlarının karakteristik özellikleri, algılanan aşırı niteliklilik ve örgütsel özdeşleşme açısından incelendiğinde katılımcıların karakteristik özellikleri bakımından veriler anlamlı farklılık göstermektedir. Farklılığın kaynağı incelendiğinde iyimser bireylerin algılanan aşırı niteliklilik düzeyleri kendilerini tahammülsüz ve kötümser olarak niteleyen bireylerden daha düşük seviyede olduğu gözlemlenmiştir. Elde edilen anlamlı farklılık örgütsel özdeşleşme düzeyi bakımından incelendiğinde ise tahammülsüz bireylerin, iyimser ve kanaatkar bireylere kıyasla daha düşük seviyede örgütsel özdeşleşmeye sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç itibarıyla iyimserlik, iş hayatında istenen neticeye ulaşılmasında önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırma sonuçlarımızı destekler nitelikte olan Karacaoğlu ve Arslan'ın çalışmasında da algılanan aşırı nitelikliliğin bireylerin iyimser olma durumlarını azalttığı bulgusu elde edilmiştir (Karacaoğlu ve Arslan, 2019; Roh vd., 2014). Kurum çalışma yılı ile ilgili veriler incelendiğinde örgütsel özdeşleşme ve iş doyumunu kavramları açısından anlamlı farklılık gözlemlenmemiştir. Algılanan aşırı niteliklilik kavramı açısından ise kurumda çalışma yılının anlamlı farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre, 11 sene ve üzerinde kurumda çalışan bireylerin, 0-2 sene ve 3-5 sene arası kurumda çalışan bireylere göre daha yüksek algılanan aşırı niteliklilik düzeyine sahip olduğu sonucu bulunmuştur. Bu sonuç çalışanların kıdeminin artmasıyla algılanan aşırı niteliklilik düzeylerinin de artış göstereceği şeklinde yorumlanmaktadır. Örgütsel özdeşleşmenin incelendiği İşcan'ın yayımladığı çalışmada işgörenlerin kıdemi arttıkça, örgütsel özdeşleşme düzeyinde de artış yaşandığı gözlemlenmiştir (İşcan, 2006). Sevimli ve İşcan ise iş doyumunu kavramının hizmet süresiyle olumlu ve anlamlı ilişki içerisinde olduğunu belirtmektedir (Sevimli ve İşcan, 2005). Algılanan aşırı niteliklilik kavramının ise Kayalık (2017) ve Berk vd. (2015) tarafından gerçekleştirilen çalışmalar neticesinde görev süresiyle doğru orantılı hareket ettiği belirtilmektedir (Berk vd., 2015; Kayalık, 2017; Özkanan, 2019). Fakat algılanan aşırı niteliklilik ile görev süresi arasında ters orantı olduğunu belirten çalışmalar da mevcuttur (Karacaoğlu ve Arslan, 2019). Bazı çalışmamalarda da anlamlı farklılığa rastlanmamıştır (Demirtaş ve Çaçan, 2021).

Bireyler, çalışma arkadaşlarını sevmeleri ve mesleği icra etmeden önce mesleğe girmenin hayalini kurmaları bakımından ele alındığında algılanan aşırı niteliklilik, iş doyumunu ve örgütsel özdeşleşme kavramlarının her birinde anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Buna göre çalışma arkadaşlarını seven bireylerin algıladıkları aşırı niteliklilik düzeylerinin daha düşük, örgütsel özdeşleşme düzeylerinin ve iş doyumlarının ise daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde bireyleri bu açıdan ele alan çalışmalara rastlanmamıştır.

Katılımcıların çalışma koşullarından hoşnut olma halleri incelendiğinde koşullardan hoşnutluk ve algılanan aşırı niteliklilik arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamaktadır. Fakat hoşnut olma durumu ile iş doyumunu ve örgütsel özdeşleşme arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Buna göre çalışma koşullarından hoşnut bireylerin, örgütsel özdeşleşme ve iş doyumlarının daha yüksek olduğu sonucu elde edilmiştir. Durmuş ve Günay tarafından hemşireler üzerinde yapılan bir çalışmada elde edilen sonuçları destekler niteliktedir. Elde edilen sonuçlara göre mesleğini icra ederken bunu severek gerçekleştiren hemşirelerin iş doyumları, mesleğini sevmeden icra eden hemşirelere kıyasla daha yüksek düzeyde tespit edilmiştir (Durmuş ve Günay, 2007).

Araştırmanın son bölümünde algılanan aşırı niteliklilik, örgütsel özdeşleşme ve iş doyumunu kavramları ele alınmış ve bu kavramların kendi arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre iş doyumunu ve örgütsel özdeşleşme arasında orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu sonucu elde edilmiştir. Buna göre bireylerdeki örgütsel özdeşleşme düzeyi arttıkça iş doyumunun da artacağı ön görülmektedir. Algılanan aşırı niteliklilik, iş doyumunu arasındaki ilişki ele alındığında, bu iki kavram arasında orta düzeyde, negatif yönlü anlamlı bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Buna göre Algılanan aşırı niteliklilik arttıkça iş doyumunu azalacağı sonucuna varılmaktadır. Algılanan aşırı niteliklilik ve örgütsel özdeşleşme kavramları incelendiğinde ise zayıf düzeyde, negatif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin varlığı gözlemlenmiştir. Sonuç itibarıyla bireydeki algılanan aşırı niteliklilik düzeyi arttıkça, örgütsel özdeşleşme düzeyinin azalacağı görülmektedir. Literatür incelendiğinde Karacaoğlu ve Arslan'ın çalışmasında kendilerini aşırı nitelikli olarak algılayan bireylerin, iş tatminlerinde düşüşlerin yaşandığı ve gelişememe hissi içerisinde oldukları ifade edilmektedir (Karacaoğlu ve Arslan, 2019). Popoola ise örgütsel özdeşleşme kavramı ve iş doyumunu arasındaki ilişkinin pozitif yönlü ve anlamlı olduğunu belirtmektedir (Pelit ve Karaçor, 2021; Popoola, 2005). Alan yazında bu sonucu destekler nitelikte başka çalışmalar da mevcuttur (Çırakoğlu, 2010; Özden Özdemir, 2007; Tüzün, 2009).

6. SONUÇ

Sonuç itibarıyla sağlık, tüm toplumlar açısından vazgeçilmez bir kavramdır. Bu kavram şüphesiz ki bünyesinde bulunan sağlık sunucularının psikolojik veya fiziksel durumlarından doğrudan etkilenmektedir. Çalışma kapsamında sağlık sistemi bünyesinde yer alan ve sistem içerisindeki yeri yadsınamaz öneme sahip hemşireler ve doktorlar ele alınmıştır. Bu hizmet sunucularının, hizmet sunumunu yerine getirirken kendilerini algılamış oldukları niteliklilik durumları, organizasyon yapıları içerisinde görevlerini yerlerine getirirken ki iş doyumları ve bir bakıma örgüt ile kendileri arasındaki mesafeyi ifade eden örgütsel özdeşleşme düzeyleri çeşitli açılardan incelenmiştir. Araştırma sonucunda bireylerin algılanan aşırı niteliklilik düzeyleri ile iş doyumları ve örgütsel özdeşleşme düzeyleri arasında negatif bir ilişkinin varlığı ortaya konulmuştur. Bu kapsamda sağlık kurumlarında bulunan üst yönetimin, çalışanlarının gelişimini sağlayacak fırsatlara ulaşmalarına olanak tanınmaları, çalışanlarını nitelikleri ile uyumlu görevlere sevk etmeleri ve uygun işe uygun kişi ilkesini benimsemeleri önerilmektedir. Bu şekilde çalışanların algıladıkları aşırı niteliklilik düzeylerinde iyileşme meydana gelmesi ön görülmektedir. Bu sayede çalışanların örgütsel özdeşleşme ve iş doyumları düzeylerinin olumsuz etkilenmemesi ve buna bağlı olarak da sunulan sağlık hizmeti kalitesinde iyileşmelerin yaşanabileceği beklenmektedir. Ek olarak daha sonra bu konuyu ele alan araştırmacıların sağlık hizmeti sunumunda bulunan diğer paydaşları da çalışmaya dahil etmeleri önerilmektedir. Bunun nedeni sağlık hizmeti sunumunun yalnızca hemşire ve doktorlar ile sınırlı olmaması, teknik ve idari personellerin de hizmet sunumuna doğrudan veya dolaylı olarak katkı sağlamasıdır. Ayrıca temelde aynı görevi üstlenmiş olsalar da farklı yapıda bulunan kurumlar farklı dinamik ve personellere sahiptir bu nedenle bu konuyu ele alacak çalışmaların, araştırmalarına dahil edecekleri kurumları çeşitlendirmeleri önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir.

Çalışmanın yalnızca tek bir ilde gerçekleştirilmesi ve tek tip sağlık kurumun referans alınması çalışmanın sınırlılıkları arasındadır. Ayrıca sağlık hizmeti sunumu birçok meslek grubunun karşılıklı ilişkisinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle yalnızca doktor ve hemşirelerin kapsam altına alınması araştırmanın sınırlılığı kabul edilmekte ve diğer meslek gruplarının da çalışmaya dahil edilmesi gerektiği düşünülmektedir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Akbaba, M. (2018). Otel işletmelerinde psikolojik sözleşmenin işe yabancılaşma ve örgütsel özdeşleşme üzerine etkisi. *Journal of Institute of Economic Development and Social Researches*, 4(9), 320–330.
- Aktaş, H. ve Şimşek, E. (2015). Bireylerin örgütsel sessizlik tutumlarında iş doyum ve duygusal tükenmişlik algılarının rolü. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11(24), 205–230.
- Alp, A. G. (2015). *Sağlık çalışanlarında örgütsel özdeşleşme, örgütsel vatandaşlık ve örgütsel çatışma iletişim algıları arasındaki farklılıklar: (Bir alan araştırması)* [Yüksek Lisans Tezi]. Beykent Üniversitesi.
- Ashforth, B. E. ve Mael, F. (1989). Social identity theory and the organization. *Academy of Management Review*, 14(1), 20-39. <https://doi.org/10.2307/258189>
- Avşaroğlu, S., Deniz, M. E. ve Kahraman, A. (2005). Teknik öğretmenlerde yaşam doyum, iş doyum ve mesleki tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 115–129.
- Baş, M. (2020). İstismarcı yönetimin örgütsel özdeşleşme üzerine etkisinin incelenmesi: sağlık çalışanları üzerine bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(4), 1551–1569.
- Bayram, A. (2019). Örgütsel özdeşleşmenin iş tatmini üzerine etkisinde işe adanmışlığın aracı rolünün belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(4), 321–334.

- Berk, U., Kahya, M., Kuzu, B. ve Bayramlık, H. (2015). Effect of laborers' overqualification perception on job satisfaction and organizational commitment: an empirical study on health sector in turkey. *Journal of International Health Sciences and Management*, 1(1), 60–73. <https://doi.org/10.1108/mrr-09-2015-0216>
- Büyükgöze, H. ve Özdemir, M. (2017). İş doyumunu ile öğretmen performansı ilişkisinin duygusal olaylar kuramı çerçevesinde incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), 311–325. <https://doi.org/10.17679/inuefd.307041>
- Büyüköztürk, Ş. (2015). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (21. Baskı). Pegem Akademi Yayınları.
- Çankaya, M. (2020). Örgütsel güvenin örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisi: sağlık sektöründe bir uygulama. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(107), 185–204. <https://doi.org/10.29228/ASOS.44560>
- Çankır, B. ve Şahin, S. (2018). Sürdürülebilir kalite algısının işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde iş tatmininin aracı rolü. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (17. UIK Özel Sayısı), 135-146. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.430943>
- Çankır, B. ve Alkan, D. P. (2018). Lider-Üye Etkileşiminin Örgütsel Özdeşleşme Üzerindeki Etkisinde Dağıtım Adaletinin Aracılık Rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 929-949.
- Çankır, B., Arslan, A., Yener, S. ve Demirtaş, Ö. (2018). İş stresi aracı rolde iken algılanan aşırı niteliklilik ve üretkenlik ilişkisinde psikolojik güçlendirmenin düzenleyici rolü. *6. Örgütsel Davranış Kongresi*, 9–16.
- Çırakoğlu, H. (2010). *Örgütsel özdeşleşme ve iş doyumunu ilişkisi* [Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi
- Çivilidağ, A. (2017). İş yaşamında sanal kaytarmanın iş stresi ve iş doyumunu ile ilişkisi üzerine bir araştırma. *Akademik Bakış Dergisi*, 59, 355–373.
- Demir, S. ve Sürgevil Dalkılıç, O. (2021). Algılanan aşırı nitelikliliğin örgütsel sinizme etkisinde kişilik özelliklerinin düzenleyici rolü. *Yönetim ve Ekonomi*, 28(2), 399–419.
- Demirtaş, Z. ve Çağan, H. (2021). Öğretmenlerin örgütsel çekicilik ile iş doyumunu algıları arasındaki ilişki. *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10(20), 295–309.
- Dikmen, A. A. (1995). İş doyumunu ve yaşam doyumunu ilişkisi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 50(3), 115–140. https://doi.org/10.1501/sbfter_0000001851
- Dinham, S. ve Scott, C. (1996). *Teacher satisfaction, motivation and health: phase one of the teacher 2000 project*. American Educational Research Association, New York.
- Durmuş, S. ve Günay, O. (2007). Hemşirelerde iş doyumunu ve anksiyete düzeyini etkileyen faktörler. *Erciyes Tıp Dergisi*, 29(2), 139–146.
- Efeoğlu, İ. E. ve Özgen, H. (2007). İş-aile yaşam çatışmasının iş stresi, iş doyumunu ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkileri: ilaç sektöründe bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 237–254.
- Eker, D. (2014). *Öğretim elemanlarının örgütsel sosyal sermayeleri ve örgütsel özdeşleşmeleri arasındaki ilişki* [Yüksek Lisans Tezi]. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Envergil, D. (2018). *Sağlık çalışanlarının psikolojik sözleşme algılarının örgütsel güven, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisi* [Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Erdem, A. R. ve Demirel, F. (2009). Sınıf öğretmenlerinin "denetim" boyutuna ilişkin iş doyum düzeyi. *E-Journal of New World Sciences Academy*, 4(1), 44–61.
- Fındık, M. (2011). *Algılanan örgütsel desteğin , örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyetine etkisi araştırması : konya aile hekimleri örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. T.C. Selçuk Üniversitesi.
- Freeman, R. (1976). *The Overeducated American*. New York. Academic Press.
- Gautam, T., Van Dick, R. ve Wagner, U. (2004). Organizational identification and organizational commitment: distinct aspects of two related concepts. *Asian Journal of Social Psychology*, 7(3), 301–315. <https://doi.org/10.1111/j.1467-839X.2004.00150.x>

- Gedik, A. ve Üstüner, M. (2017). Eğitim örgütlerinde örgütsel bağlılık ve iş doyumunu ilişkisi: bir meta analiz çalışması. *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 41–57. <https://doi.org/10.19160/ijer.319314>
- Günbayı, İ. ve Toprak, D. (2010). A comparison of primary school teachers and special primary school teachers' job satisfaction levels? *Elementary Education Online*, 9(1), 150–169.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Hassoy, D. ve Özvurmaz, S. (2019). Bir devlet hastanesindeki sağlık çalışanlarının iş doyumunu ve etkileyen faktörler. *Hemşirelik Bilimi Dergisi*, 2(3), 27–32.
- Hıdıroğlu, S., Tanrıöver, Ö., Tosun, M., Turan, C. A., Günaydın, B. S., Eser, B., Htoo, K. M. ve Karavuş, M. (2019). Birinci basamak sağlık çalışanlarının şiddete maruziyet düzeyleri ile iş doyumunu arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi. *The Journal of Turkish Family Physician*, 10(4), 173–184. <https://doi.org/10.15511/tjtfp.19.00473>
- İbrahim, G. ve Dikmenli, Y. (2019). Sınıf öğretmenlerinin iş doyumunu ve iş yaşamındaki yalnızlık düzeylerinin incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 131–150.
- İşcan, Ö. F. (2006). Dönüştürücü/etkileşimci liderlik algısı ve örgütsel özdeşleşme ilişkisinde bireysel farklılıkların rolü. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 11, 160–177.
- Işık, M. ve Zincirkıran, M. (2016). Kurumsal itibar algısının iş tatminine etkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracı rolü: doğu anadolu bölgesindeki üniversiteler üzerinde bir uygulama. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 89–106. <https://doi.org/10.20491/isarder.2016.19>
- Johnson, G. J. ve Johnson, W. R. (2000). Perceived Overqualification and Dimensions of Job Satisfaction: A Longitudinal Analysis. *Journal of Psychology*, 134, 537-555. <https://doi.org/10.1080/00223980009598235>
- Kaplan, A. (2018). *Kurumsal sosyal sorumluluk ve kurumsal itibar algılamalarının örgütsel özdeşleşme üzerine etkisi* [Doktora Tezi]. T.C. Selçuk Üniversitesi.
- Karaca, A. ve Karaca, B. (2019). Sağlık çalışanlarının sanal kayıtma davranışları ile örgütsel özdeşleşme düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi: bir kamu hastanesi örneği. *ASHD2019*, 18(1), 27–39.
- Karaca, B. (2018). *SAĞLIK PERSONELİNİN SANAL KAYITMA DAVRANIŞLARI İLE ÖRGÜTSEL ÖZDEŞLEŞME DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ: BİR KAMU HASTANESİ ÖRNEĞİ* [Yüksek Lisans Tezi]. T.C. Munzur Üniversitesi.
- Karacaoğlu, K. ve Arslan, M. (2019). Algılanan aşırı niteliklilik ve iş tatmini ilişkisinde iyimserliğin aracı rolü: istifa eden veya erken emekli olan subaylar üzerine bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(1), 107–136.
- Karaman, E. E. ve Çetinkaya, N. (2019). Kişilik özelliklerinin algılanan aşırı nitelikliliğe etkisi: konaklama işletmeleri çalışanları üzerine bir araştırma. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 13–33. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2019>
- Karasu, F., Aylaz, R. ve Dadük, S. (2017). X ve Y kuşağı: hemşirelerin meslek dayanışması ile iş doyumunu arasındaki ilişki. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 4(3), 180–189. <https://doi.org/10.17681/hsp.296974>
- Karataş, S. ve Taş, A. (2017). İlk ve ortaokullardaki öğretmenlerin narsistik kişilik eğilimleri ile örgütsel özdeşleşme düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 92–121. <https://doi.org/10.29065/usakead.288093>
- Kaya, F. ve Oğuzöncül, A. F. (2016). Birinci basamak sağlık çalışanlarında iş doyumunu ve etkileyen faktörler. *Dicle Medical Journal*, 43(2), 248–255. <https://doi.org/10.5798/diclemedj.0921.2016.02.0675>
- Kayahık, A. (2017). *Üstün niteliklilik algısının mental iyi oluş üzerindeki etkisi ve duygusal yeteneğin aracılık rolü* [Yüksek Lisans Tezi]. Erciyes Üniversitesi.

- Kaymakçı, R. ve Görener, A. (2019). Algılanan aşırı niteliklilik ve yenilikçi iş davranışı ilişkisi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi*, 3(6), 100–114.
- Kelebek, E. E. ve Alnaçık, E. (2022). Effects of leader-member exchange, organizational identification and leadership communication on unethical pro-organizational behavior: a study on bank employees in Turkey. *Sustainability*, 14(3), 1055. <https://doi.org/10.3390/su14031055>
- Kelman, H. C. (1958). Compliance, identification, and internalization: Three processes of attitude change. *Journal of Conflict Resolution*, 2(1), 51–60. <https://doi.org/10.1177/002200275800200106>
- Knoop, R. (1995). Relationships among job involvement, job satisfaction and organizational commitment for nurses. *Journal of Psychology*, 129(6), 641–666. <https://doi.org/10.1080/00223980.1995.9914935>
- Koçak, D. ve Kerse, G. (2022). How perceived organizational obstruction influences job satisfaction: the roles of interactional justice and organizational identification. *SAGE Open*, 12(1), <https://doi.org/21582440221079933>.
- Lee, R. ve Wilbur, E. R. (1985). Age, education, job tenure, salary, job characteristics, and job satisfaction: a multivariate analysis. *Human Relations*, 38(8), 781–791. <https://doi.org/10.1177/001872678503800806>
- Linn, L. S., Yager, J., Cope, D. ve Leake, B. (1985). Health status, job satisfaction, job stress, and life satisfaction among academic and clinical faculty. *JAMA: The Journal of the American Medical Association*, 254(19), 2775–2782. <https://doi.org/10.1001/jama.1985.03360190081029>
- Luksyte, A. ve Spitzmueller, C. (2011a). Overqualified Women: What Can Be Done About This Potentially Bad Situation?. *Industrial and Organizational Psychology*, 4(2), 256-259. <https://doi.org/10.1111/j.1754-9434.2011.01338.x>
- Luksyte, A., Spitzmueller, C. ve Maynard, D. C. (2011). Why do overqualified incumbents deviate? Examining Multiple Mediators. *Journal of Occupational Health Psychology*, 16, 279-296. <https://doi.org/10.1037/a0022709>
- Nal, M. ve Nal, B. (2018). Sağlık çalışanlarının iş doyumunu düzeylerinin incelenmesi: bir kamu hastanesi örneği. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 131–140.
- Nal, M. ve Tarım, M. (2017). Sağlık yöneticilerinin paternalist liderlik davranışlarının çalışanların iş doyumuna etkisi. *AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 117–141. <https://doi.org/10.22466/acusbd.341461>
- Özden Özdemir, H. (2007). *Çalışanların kurumsal sosyal sorumluluk algulamalarının örgütsel özdeşleşme, örgütsel bağlılık ve iş tatminine etkisi: opet çalışanlarına yönelik uygulama* [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Özdamar K. (2004). *Paket programlar ile istatistiksel veri analizi*. Kaan Kitabevi.
- Özkanan, A. (2018). Algılanan aşırı nitelikliliğe iki yönlü bakış: çalışan – amir değerlendirmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(4), 664–672. <https://doi.org/10.29106/fesa.457613>
- Özkanan, A. (2019). Algılanan aşırı niteliklilik: üretkenliğe karşı durgunluk. *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 42–57.
- Öztürk, M. ve Şahbudak, E. (2015). Akademisyenlikte iş doyumunu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(40), 494–501.
- Patchen, M. (1970). *Participation, achievement and involvement in the job*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Pelit, E. ve Karaçor, M. (2021). Otel yöneticilerinin kullandıkları güç kaynaklarının işgörenlerin örgütsel özdeşleşme düzeylerine etkisi: beş yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1128–1148.
- Popoola, J. K. (2005). *Organizational identification and commitment as correlates of job satisfaction* [Howard University]. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jaci.2012.05.050>

- Roh, Y. H., Chang, J. Y., Kim, M. U. ve Nam, S. K. (2014). The effects of income and skill utilization on the underemployed's self-esteem, mental health, and life satisfaction. *Journal of Employment Counseling*, 51(3), 125–141. <https://doi.org/10.1002/j.2161-1920.2014.00047.x>
- Şahin, İ. (2013). Öğretmenlerin iş doyumunu düzeyleri. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 143–168.
- Şantaş, F., Uğurluoğlu, Ö., Kandemir, A. ve Çelik, Y. (2016). Sağlık çalışanlarında örgütsel sinizm, iş performansı ve örgütsel özdeşleşme düzeyleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 867–886.
- Saygılı, M., Özer, Ö. ve Öke, P. (2019). Örgütsel özdeşleşme ve çalışan performansının incelenmesi: bir kamu hastanesinde uygulama. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35, 175–184.
- Serinkan, C. ve Tülü, M. (2021). Örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm ilişkisi: pamukkale üniversitesindeki idari personele yönelik bir araştırma. *İktisadi İdari Ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(14), 48–70. <https://doi.org/10.25204/iktisad.836186>
- Sevimli, F. ve İşcan, Ö. F. (2005). Bireysel ve iş ortamına ait etkenler açısından iş doyumunu. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 5(1), 55–64.
- Sevinç Altaş, S. (2021). Sağlık çalışanlarının örgütsel özdeşleşme, örgütsel bağlılık, örgütsel güven ve örgütsel destek algıları arasındaki ilişkiler. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 875–891. <https://doi.org/10.20491/isarder.2021.1171>
- Sezgin Nartgün, Ş. ve Kalay, M. (2014). Öğretmenlerin örgütsel destek, örgütsel özdeşleşme ile örgütsel sinizm düzeylerine ilişkin görüşleri. *Electronic Turkish Studies*, 9(2), 1361–1361. <https://doi.org/10.7827/turkishstudies.6414>
- Şahin, S. ve Çankır, B. (2018). İş tatmininin iş performansına etkisinde çalışmaya tutkunluğun aracı rolü: satış ve pazarlama sektöründe bir araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 17. ÜİK Özel Sayısı, 389-402. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.431440>
- Tınaztepe, C. ve İrge, N. T. (2021). Çalışanın aşırı niteliklilik özelliği ile örgütsel sinizm ilişkisinde iyi oluşunun aracı etkisi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(33), 303–331. <https://doi.org/10.26466/opus.804170>
- Toker, B. (2021). *Algılanan aşırı niteliklilik ile iş performansı arasındaki ilişkide dışsal prestij algısının düzenleyici rolü* [Yüksek Lisans Tezi]. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Tolman, E. C. (1943). Identification and the post-war world. *Psychological Review*, 38(2), 141-148. <https://doi.org/10.1037/H0057497>
- Turgut, M. ve Akbolat, M. (2017). Örgütsel vatandaşlık davranışı, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sessizlik ilişkisine yönelik sağlık çalışanları üzerine bir araştırma. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 20(3), 357–384.
- Turunç, Ö. (2011). Örgütsel adaletin çalışanların örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyetine etkisi: örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü. *'İş, Güç' Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 13(1), 143–166. <https://doi.org/10.4026/1303-2860.2011.0168.x>
- Turunç, Ö. ve Çelik, M. (2010). Algılanan örgütsel desteğin çalışanların iş-aile, aile-iş çatışması, örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyetine etkisi: savunma sektöründe bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 209–232.
- Türe, A. ve Akkoç, İ. (2020). Hemşirelerde çalışma ortamında algılanan güvenin iş doyumunu düzeylerine etkisi. *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 136–152.
- Türkoğlu, T. ve Yurdakul, Ü. (2017). Mobilya endüstrisinde çalışanların iş doyumunu ile iş performansı arasındaki ilişkinin araştırılması. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 18(1), 88–97. <https://doi.org/10.17474/artvinofd.270325>

- Tüzün, I. K. (2009). The impact of identification and commitment on job satisfaction The case of a Turkish service provider. *Management Research News*, 32(8), 728–738. <https://doi.org/10.1108/01409170910977942>
- Ulukök, E. ve Akın, A. (2016). Fazla nitelikliliğin bireysel ve örgütsel sonuçlarının incelenmesine yönelik kavramsal bir değerlendirme. *Journal of Business Research - Turk*, 8(4), 71–71. <https://doi.org/10.20491/isarder.2016.207>
- Ünal, S., Karlıdağ, R. ve Yoloğlu, S. (2001). Hekimlerde tükenmişlik ve iş doyumunu düzeylerinin yaşam doyumunu düzeyleri ile ilişkisi. *Klinik Psikiyatri*, 4, 113–118.
- Vroom, V. (1964). *Work and Motivation*. New York, Wiley Publication.
- West, M. A. ve Smith, H. (1998). Research Excellence and Departmental Climate in British Universities. *Journal of Occupational and Organisational Psychology*, 71(3), 261-282. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8325.1998.tb00676.x>
- Wu, X. ve Ma, F. (2022). How chinese employees' voice behavior is motivated: the role of perceived overqualification. *Front. Psychol.* 13(736043). <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.736043>
- Yıldız, B. ve Arda, Ö. A. (2016). Algılanan aşırı nitelikliliğin yenilikçi işyeri davranışları üzerindeki etkisinde kolektif şükranın rolü. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 141–161.
- Yılmaz Saygu, Y. ve Yüceler, A. (2021). Örgütsel prestijin örgütsel özdeşleşme düzeyine etkisi: sağlık işletmelerinde bir uygulama. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(3), 373–382.
- Yorulmaz, M. ve Kırarç, R. (2019). Sağlık çalışanlarında örgütsel güven ile örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişki. *4. Uluslararası Sağlık Bilimleri ve Yönetimi Kongresi, Haziran*, 551–555.
- Zakariya, N. A., Ab-Murat, N. ve Musa, M. F. C. (2022). Malaysian dental therapists' job motivation, job satisfaction, intention to leave and perceived future roles. *Int J Dent Hygiene*, 1-8. <https://doi.org/10.1111/idh.12571>

KOVID-19'UN BORSAYA ETKİSİ: GELİŞMEKTE OLAN PİYASALARDAN KANITLAR

THE EFFECT OF COVID-19 ON STOCK MARKET: EVIDENCE FROM EMERGING MARKETS

Öğr. Gör. Dr. Mahmut Sami DURAN¹

Öğr. Gör. Dr. Sevilay KONYA²

ÖZ

Salgın, siyasi olaylar, deprem gibi olağanüstü durumların borsa getirileri üzerinde etkisi olduğu bilinmektedir. Bu çalışma, yükselen piyasa ekonomilerinde Kovid-19 salgınının borsa getirileri üzerindeki etkisini açıklamayı amaçlamaktadır. Bu nedenle çalışmamızda hem Kovid-19 vakalarının hem de Kovid-19'a bağlı ölümlerin etkisini ölçmek amacıyla iki ayrı model kurulmuştur. Çalışmamızda Arellano, Froot ve Rogers Tesadüfi Etkiler Tahmincisi ve Arellano-Bond GMM Tahmincisi uygulanmıştır. Çalışmanın sonucunda Arellano, Froot ve Rogers Tesadüfi Etkiler Tahmincisi sonuçlarına göre Kovid-19 vakalarının borsa piyasası üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu belirlenmiştir. Ancak Arellano-Bond GMM Tahmincisi sonuçlarına göre kovid-19 vakalarının borsa piyasası üzerinde anlamlı bir etkisi bulunamamıştır. Kovid-19 ölümlerinin borsa endeksi üzerindeki etkisi ise hem Arellano, Froot ve Rogers Tesadüfi Etkiler Tahmincisi hem de Arellano Bond tahmincisine göre pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kovid-19, Borsa, Gelişmekte Olan Piyasalar.

JEL Sınıflandırma Kodları: C33, E44, G15.

ABSTRACT

It is known that extraordinary events such as epidemics, political events, and earthquakes have impacts on stock market returns. The study aims to explain the impact of Covid-19 outbreak on stock market returns in emerging market economies. Therefore, in the study, two different models are established to measure the impact of both Covid-19 cases and deaths related to Covid-19. In the study, Arellano, Froot and Rogers Random Effects Estimator and Arellano-Bond GMM Estimator are applied. As a result of the study, according to Arellano, Froot and Rogers Random Effects Estimator results, it is determined that Covid-19 cases have a positive and significant effect on the stock market. However, according to the Arellano-Bond GMM Estimator results, no significant effect of Covid-19 cases on the stock market is found. The effect of Covid-19 deaths on the stock market index is determined as positive and statistically significant according to both Arellano, Froot and Rogers Random Effects Estimator and Arellano Bond estimator.

Keywords: Covid-19, Stock Market, Emerging Market.

JEL Classification Codes: C33, E44, G15.

¹ Selçuk Üniversitesi, Yunak Meslek Yüksekokulu, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, msduran@selcuk.edu.tr

² Selçuk Üniversitesi, Taşkent Meslek Yüksekokulu, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, sevilaykonya@selcuk.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

Compared to the crisis in Asia in 1997 and the economic crisis in the USA in 2008, the Covid-19 pandemic does not initially appear as a financial crisis. However, the measures taken by the countries in terms of combating the epidemic caused a large economic bill to be reflected on the world. Since the emergence of the Covid 19 pandemic, it has shown its possible costs in all countries of the world and continues to show it. The effect of the Covid-19 epidemic on all world financial markets has reached enormous dimensions. The DJIA and S&P500 in the US, considered the world's largest stock market indices, dropped significantly. On the other hand, many stock markets in the world experienced the fastest price drops in history. In this process, especially emerging economies dependent on trade have suffered a heavy economic loss. It is known that extraordinary situations such as epidemics, political events and earthquakes have an effect on stock market returns. This study aims to explain the relationship between the Covid-19 outbreak and stock returns in emerging market economies.

Design/methodology/approach:

In our study, 13 emerging markets and developing countries (Brazil, Chile, Croatia, Kenya, Malaysia, Montenegro, Morocco, Nigeria, Peru, Poland, Romania, Serbia, Turkey), which are expressed according to the IMF (2020) classification, and whose data can be accessed, were used as a sample group. has been selected. The working period consists of the daily data of February 18, 2021-March 31, 2021 by subtracting the weekend data. In the study, stock market index and exchange rate were taken from investing.com. Covid-19 case and death rates are taken from Worldometer. In the study, two different test techniques were used to determine the effect of the Covid-19 outbreak on the stock market. As a research method, the Breusch-Pagan LM test was applied to determine whether the pooled least squares method or the random effects model was more effective. As a result of the Breusch-Pagan LM test applied, it was determined that the random effects model gave more effective results. In addition, the results were determined with the Hausman test in order to determine the effective method between the fixed effect model and the random effect model. As a result of the Hausman test, the random effects model was found to be more effective.

Findings:

In our study, two different models were established to investigate the effect of covid-19 cases and deaths related to covid-19. According to the random effects estimator of Arellano (1987), Froot (1989) and Rogers (1993), the effect of Covid-19 cases on the stock market index was determined to be significant in Model 1. A 1% increase in Covid-19 cases causes an increase of 0.01% in the stock market index. When we evaluated the Wald test results for Model 1, insignificant results were obtained. When Model 2 is evaluated according to Table 10, the effect of deaths due to Covid-19 on the stock market index was found to be statistically significant according to the random effects estimator. A 1% increase in Covid-19 deaths causes a 0.96% increase in the stock market index. When we evaluated the Wald test results for Model 2, significant results were obtained. The result of the Arellano-Bond (1991) GMM estimator explains the lagged dependent variable stock market index for Model 1 as positive and significant. However, the effects of covid-19 cases and the exchange rate on the stock market index were determined to be meaningless. When the significance of all Model 1 was evaluated with the Wald test, it was determined that the model was generally significant. When the results obtained for Model 2 are examined, the effect of the lagged dependent variable on the stock market index is positive and statistically significant. The effect of Covid-19 deaths on the stock market index was determined as positive and statistically significant, consistent with the Arellano, Froot and Rogers Random Effects Estimator. The effect of the exchange rate on the stock market index was found to be insignificant. When the significance of all Model 2 was evaluated with the Wald test, it was found that the model was generally significant.

Conclusion and Discussion:

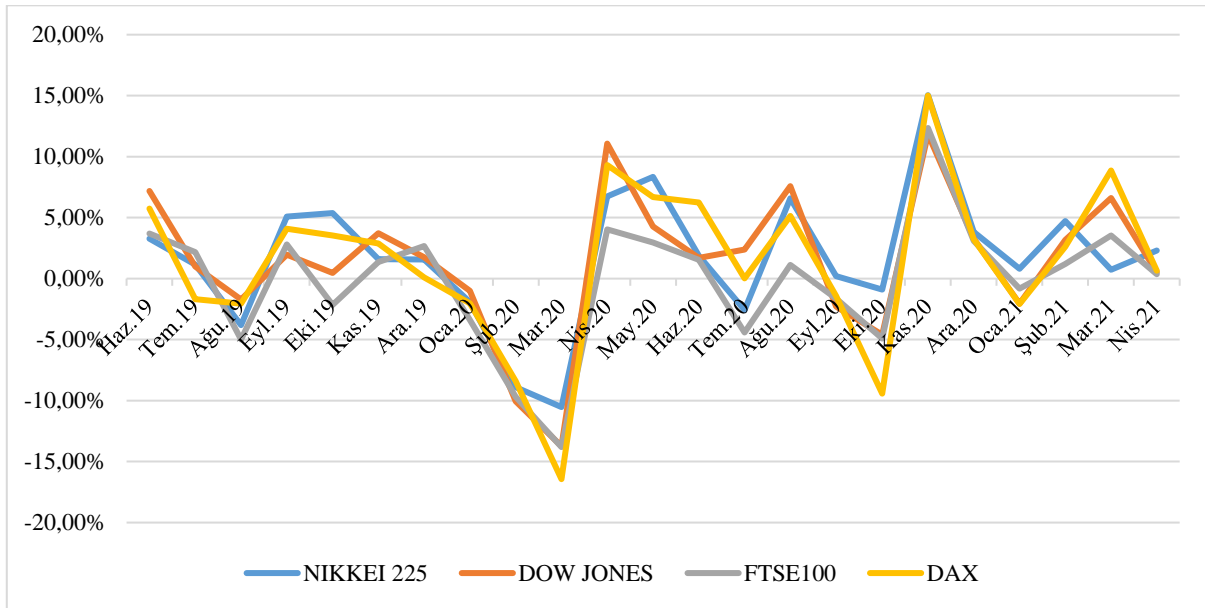
In December 2019, it was reported by WHO that a new infectious disease emerged in the world. This epidemic, which emerged in the city of Wuhan, China's Hubei province, was introduced to the world with the name Covid-19. The COVID-19 outbreak is expressed as the greatest disaster humanity has experienced since World War II. The COVID-19 pandemic has negatively affected and continues to affect the entire world population with its social, economic and psychological effects. It is known that extraordinary situations such as epidemics, political events, earthquakes affect the stock market. For this reason, countries had to take measures against the Covid-19 epidemic. As a result, the measures taken by many large and small countries in the world brought world trade to a standstill. Production contracted in many sectors, public and health expenditures increased significantly. The loss of people's lives, the increase in poverty, the cost of mandatory quarantines caused the level of economic growth to decrease. Especially in this process, developing economies dependent on trade have suffered heavy economic losses. In general, as a result of our analysis, it is seen that the stock markets reacted to the Covid-19 outbreak. It was determined that as the number of confirmed cases in a country increased, stock market returns decreased. Accordingly, the effect may vary depending on the time limit and severity. Studies to be conducted with different country groups and at different time intervals will contribute to the literature while describing the effect of Covid-19 on the stock market. In addition, the impact of Covid-19 on the economy will appear in different dimensions, depending on the spread of the virus, the quarantine period and the situation of the daily workers. Undoubtedly, the level of economic development is also an important factor in front of the impact of Covid-19.

1. GİRİŞ

Geride bıraktığımız son 10 yıllık dönemi gözönüne aldığımızda, uluslararası ticaretin ve küreselleşmenin etkisiyle, Dünya ekonomilerinin pek çoğunda göz alıcı ekonomik büyümenin gerçekleştiğini söylemek yanlış olmayacaktır. 1997 yılında yaşanan Asya krizi ve 2008'de ABD'de ortaya çıkan mali kriz ile kıyaslandığında, Kovid-19 pandemisi başlangıçta bir mali kriz olarak ortaya çıkmamaktadır (Yong ve Laing, 2020, s. 1). Ancak ülkelerin salgınla mücadele anlamında uygulamış oldukları tedbirler, Dünya'ya büyük bir ekonomik faturanın yansıtılmasına neden olmuştur. Kovid 19 pandemisi ortaya çıkışından günümüze tüm dünya ülkelerinde olası maliyetlerini yaşatarak göstermiştir ve göstermeye de devam etmektedir. Salgınla mücadele anlamında dünya ülkelerinin uygulamış oldukları sınırlar arasındaki hareketliliği durdurma, karantina uygulaması, seyahat kısıtlamaları gibi pek çok önlem bu maliyetleri en asgari düzeye düşürme gayretini güderken, ülkeler yaklaşmakta olan durgunluk ve ekonomik krizin etkisinden de kaçamamışlardır (Duran ve Acar, 2020, s. 55).

Kovid-19 salgının tüm dünya finansal piyasaları üzerindeki etkisi çok büyük boyutlara ulaşmıştır. Bu salgın, yatırımcıların önemli zararlara uğramasına sebep olan, bugüne kadar görülmemiş bir büyüklükte risk seviyesi ortaya çıkarmıştır. Dünyanın en büyük borsa endeksleri olarak kabul edilen ABD'deki Dow Jones Industrial Average (DJIA) ve Standard & Poor'un 500 Endeksi (S&P500) önemli ölçüde düşmüştür. Öte yandan, Dünyadaki pek çok hisse senedi piyasası tarihteki en hızlı fiyat düşüşlerini yaşamıştır. Bu dönemde Avrupa, Afrika ve Asya'daki borsaların dibe vurduğu görülmektedir (Bahrini ve Filfilan, 2020, s. 641).

Şekil 1. Covid-19 Salgınının Dünya'nın En Büyük Borsaları Üzerindeki Etkisi

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 1'de görüldüğü gibi, Dünya'nın en büyük dört borsasında endeks değerlerinde Kovid-19 pandemisinin Dünya'da zirve yaptığı ve kapanmaların yaşandığı Mart 2020 ve Ekim 2020 dönemlerinde ciddi düşüşler yaşanmıştır. Bunun yanı sıra, dünyada vaka sayılarının kontrol altına alınmasıyla ve virüse etki eden aşı haberlerinin gelmesiyle de dünyada az da olsa ekonomik toparlanma, etkisini borsa endeksleri üzerinde de göstermiştir.

Yükselen piyasa ekonomileri (EME'ler) -çoğunlukla düşük gelirli gelişmekte olan ekonomiler- kovid-19 pandemisine karşı aşırı derecede savunmasız kalmışlardır. Yükselen piyasa ekonomilerinin birçoğunda; halk sağlığı sistemleri zayıf, sosyal güvenlik sistemleri yetersiz, yoksul ve mali açıdan savunmasız bir nüfus, sınırlı para ve özellikle mali politika, küresel ticaret ve emtia fiyatlarına yüksek bağımlılık söz konusu olmaktadır. Bunların yanı sıra, uluslararası sermaye piyasalarına erişim güvencesizdir (Ahmed vd., 2020, s. 1). Tüm bu nedenlerle finansal sistemlerin yetersizliği, yükselen piyasa ekonomilerinin borsa endekslerindeki risk büyüklüğünü de artırmıştır.

Felaketler, haberler, spor, siyasi olaylar gibi birçok etmenin borsa getirileri üzerinde etkisi olmaktadır. Hisse senedi piyasalarının SARS salgını ve Ebola Virüsü Hastalığı (EVD) gibi pandemik durumlardan etkilendiğini gösteren literatürde çalışmalar bulunmakla birlikte, bu çalışmalar yeterli değildir (Al-Awadhi vd., 2020, s.1).

Kovid-19 salgınının borsa üzerindeki en önemli etkileri 2020 yılının Şubat-Mart döneminde görülmüştür. Ancak salgının çoğu ülkede bu tarihten sonra görülmeye başlanması nedeniyle çalışmamız bu tarihleri değil 2021 yılının Şubat-Mart dönemini kapsamaktadır. 2021 yılının söz konusu döneminde ise salgının şiddetli boyutlara ulaşması, vaka sayılarının hızla artış kaydetmesi, Kovid-19'a bağlı ölüm oranlarının artması, kısıtlama önlemlerinin uygulanması, karantina tedbirlerinin artarak uygulanması, üretim seviyesinin durması ve dış ticaretin gerilemesi sürecinde hisse senedi piyasası üzerinde Kovid-19 salgının etkisinin araştırılması çalışmamızın temel amacı olmuştur. Çalışmamızın diğer çalışmalardan ele aldığı dönem ve çalışmaya konu olan ülkeler bakımından farklılık göstermektedir.

Bu çalışma 2019 yılının sonunda Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan Kovid-19 salgınının borsa getirileri üzerindeki etkisini geliştirmekte olan ekonomiler özelinde ele almaktadır. Çalışma birbirini takip eden dört bölüme ayrılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünü giriş kısmı oluşturmaktadır. İkinci bölümde geniş bir literatüre yer verilmektedir. Üçüncü bölümde veri ve tanımlayıcı istatistikler ifade edilmektedir. Son bölümde ise kullanılan ekonometrik yöntemler ve ampirik sonuçlar açıklanmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Harjoto vd. (2020), 14 Ocak 2020- 20 Ağustos 2020 tarihleri arasındaki günlük verileri kullanarak, Kovid-19 ölüm ve vaka sayılarının hisse senedi getirileri üzerindeki etkisini araştırmaktadırlar. 53 geliştirmekte olan ve 23 gelişmiş ülkede çoklu regresyon analizi uygulanmaktadır. Analizden elde edilen sonuçlar, vakalar ve ölümlerin geliştirmekte olan piyasalardaki hisse senedi getirilerini ve oynaklığı etkilediğini gösterirken, yalnızca Kovid-19 vakalarının, gelişmiş piyasalardaki hisse senedi getirilerini, oynaklığı ve işlem hacmini etkilediğini göstermektedir. Anh ve Gann (2020), 30 Ocak 2020-30 Mayıs 2020 tarihleri arasında Kovid-19 salgınında kapanma öncesi ve sırasında günlük hisse senedi getirilerindeki değişimi araştırmaktadırlar. Vietnam'da 723 firma üzerinde Çoklu regresyon analizi ile yapılan çalışmada, günlük artan Kovid-19 vakalarının hisse senedi getirileri üzerindeki olumsuz etkisi ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Vietnam borsasındaki etkinin, ülke çapındaki kapanma öncesinde ve sırasında olumsuz gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

Contessi ve Pace (2020), Kovid-19 salgınının ilk dalgası sırasında 18 gelişmiş ülkenin borsalarındaki çöküşlerin dönemlerini ve Çin borsasından diğer tüm piyasalara istikrarsızlık aktarımının istatistiksel kanıtlarını araştırmaktadırlar. 1 Kasım 2019 ile 29 Mayıs 2020 arası borsa endeksleri ve 1 Ocak 2020 tarihinden itibaren Çin'de açıklanan pnömoni vaka sayıları veri olarak kullanılmaktadır. GSADF testi uygulanan çalışmada, Pandeminin dolaşımının en dramatik aşamalarında Çin'den diğer ülkelere (özellikle Avrupa ülkelerine) yayılan istikrarsızlığa dair sağlam kanıtlar bulunmaktadır. Ayrıca, borsadaki hızlı çöküşlerin, epidemiyolojik beklentilerin yayılma modelleriyle tutarlı olduğunu düşündürmektedir. Ashraf (2020), çalışmasında Kovid-19 salgınının borsa getirileri üzerine etkisini araştırmaktadır. 64 ülkede 22 Ocak 2020-17 Nisan 2020 tarihleri arasındaki günlük doğrulanmış vakalar, ölümler ve borsa getirileri verileri kullanılmaktadır. Panel havuzlanmış OLS (sıradan en küçük kareler) regresyon tekniği kullanılan çalışmada elde edilen sonuçlar, teyit edilen vaka sayısı arttıkça borsa getirilerinin azaldığını göstermektedir. Ayrıca sonuçlar borsaların Kovid-19 salgınına hızla tepki verdiğini ve bu tepkinin salgının aşamasına bağlı olarak zamanla değiştiğini ortaya koymaktadır.

Al-Awadhi vd. (2020), Kovid-19 salgınının Çin borsası getirileri üzerindeki etkisini araştırmaktadırlar. 10 Ocak 2020-16 Mart 2020 tarihleri arasında günlük veriler kullanılan çalışmada panel regresyon analizi uygulanmaktadır. Bulgular, hem teyit edilen toplam vakalardaki günlük büyümenin hem de Kovid-19'un neden olduğu toplam ölüm vakalarının tüm şirketlerdeki hisse senedi getirileri üzerinde önemli olumsuz etkileri olduğunu göstermektedir. Bahri ve Filfilan (2020), Kovid-19 vakalarının ve ölümlerin Körfez İşbirliği Konseyi'ndeki (GCC) ülkelerde, borsa endekslerinin günlük getirileri üzerindeki etkisini araştırmaktadırlar. 1 Nisan 2020-26 Haziran 2020 arası dönemde panel veri regresyon analizi kullanılan çalışmada, Kovid-19 kaynaklı ölümlerin GCC ülke borsa getirilerini olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Singh vd. (2020), G-20 ülkelerinde Kovid-19 salgınının borsa getirileri üzerindeki etkisini araştırmaktadırlar. 18 Şubat 2020-17 Nisan 2020 arası dönemde günlük veriler kullanılan çalışmada panel regresyon analizi kullanılmaktadır. Elde edilen sonuçlar, Kovid-19 salgınının borsa getirileri üzerindeki etkisinin olumsuz olduğunu göstermektedir.

Gümüş ve Hacıevliyagil (2020), çalışmalarında Kovid-19 salgınının borsaya etkisini ulaştırma ve turizm endeksleri özelinde araştırmıştır. Yazarlar analizlerinde 2 Mart 2020-17 Temmuz 2020 dönemini ele almışlardır. ARDL sınır testi yaklaşımını kullanmışlardır. Kovid-19 salgınına bağlı olarak ortaya çıkan vaka ve ölüm sayılarının bağımlı, Borsa İstanbul ulaştırma ve turizm endekslerinin bağımsız değişkenler olduğu çalışmanın sonucunda vaka sayısı ve endeks serileri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Papadamou vd. (2020), Kovid-19 bulaşma etkilerine ilişkin Google tabanlı kaygının Avrupa, Asya, ABD ve Avustralya borsalarındaki etkisini araştırmaktadırlar. 2 Ocak 2020 - 9 Nisan 2020 arası dönemi kapsayan çalışmada PVAR analizi uygulanmaktadır. Çalışmanın sonuçları, Kovid-19 kaygısının borsa yatırımcısını yüksek riskten kaçmaya yönelttiği, yani borsa getirilerini olumsuz olarak etkilediğini göstermektedir. Ahmed vd. (2020), Gelişmekte olan 22 ekonomide Kovid-19 vaka, ölüm sayıları ve kısıtlamaların döviz kuru, kredi marjları ve hisse senedi fiyatları üzerindeki etkilerini araştırmaktadırlar. Çalışmada 17 Ocak 2020-28 Ağustos 2020 tarihleri arasındaki verileri kullanarak panel regresyon analizi uygulanmaktadır. Analizlerden elde edilen bulgular, bireysel ülke sonuçlarına göre değişmekle birlikte, pandemik etkilerin değişkenleri olumsuz etkilediğini göstermektedir.

Topcu ve Gulal (2020), 10 Mart 2020-30 Nisan 2020 arası dönemde Kovid-19'un gelişmekte olan borsalar üzerindeki etkisini araştırmaktadırlar. 26 yükselen ekonomi üzerinde Panel OLS regresyon analizi yapılmaktadır. Elde edilen bulgular, salgının gelişmekte olan borsalar üzerindeki olumsuz etkisinin Nisan ortasından itibaren giderek azaldığını ortaya koymaktadır. Bölgesel açıdan bakıldığında, salgının etkisi yükselen Asya pazarlarında yüksek olurken, Avrupa'da düşük seviyede görülmektedir. Ayrıca ülkeler tarafından açıklanan teşvik paketlerinin etkisi ise pozitif olarak bulunmaktadır.

Ibrahim vd. (2020), Asya-Pasifik bölgesindeki 11 gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomi için Kovid-19, hükümetlerin müdahale önlemleri ve borsa oynaklıkları arasındaki ilişkiyi araştırmaktadırlar. 15 Şubat 2020 - 30 Mayıs 2020 arası dönemi kapsayan çalışmada GJR-GARCH analizi uygulanmaktadır. Analiz sonuçları piyasa oynaklıklarının yerel olaylardan, özellikle de Kovid-19 ve hükümet müdahale önlemlerinden etkilendiğini göstermektedir. Ayrıca örnek ülkelerin birçoğunda salgın için uygulanan hükümet önlemleri, yerel hisse senedi piyasalarındaki piyasa oynaklığını önemli ölçüde azaltmaktadır.

Şenol ve Zeren (2020), COVID-19 salgınının 21 Ocak 2020-7 Nisan 2020 arasındaki dönemde küresel piyasalar üzerindeki etkisini araştırmaktadırlar. Çalışmada, küresel piyasalar Morgan Stanley Capital International (MSCI) tarafından açıklanan dünyanın; yükselen piyasa, G7 ve Avrupa endeksleri ile temsil edildiğini belirtmişlerdir. Seriler arasındaki uzun dönem ilişkisi tespit edebilmek için Fourier eşbütünleşme analizi kullanılmaktadır. Analiz sonucunda, Kovid-19 (ölüm ve vaka sayıları) ile borsa getirileri arasında uzun dönemde bir ilişki olduğunu belirlemişlerdir.

Basuony vd. (2021), KOVİD-19 pandemisinin hisse senedi getirileri, koşullu oynaklık, koşullu çarpıklık ve kötü durum olasılığı üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Çalışmalarında, pozitif ve negatif şokların (haberlerin) koşullu oynaklık üzerindeki asimetrik etkisini yakalamak için asimetrik bir üstel genelleştirilmiş otoregresif koşullu değişen varyans modeli kullanılmaktadır. 1 Ocak 2013 ile 31 Aralık 2020 arasındaki dönemde Brezilya, Çin, İtalya, Hindistan, Almanya, Rusya, İspanya, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki uluslararası borsa endekslerinden oluşan bir örneklem kullanarak, tüm piyasalarda koşullu oynaklıklarda ve kötü durum olasılıklarında benzeri görülmemiş artışlar bulmuşlardır. Ancak, bu etki piyasalar arasında simetrik olmadığını ve iyileşen vakaların olumlu etkisine kıyasla ölümlerin olumsuz etkisinin daha belirgin olduğunu belirlemişlerdir.

Kusumahadi ve Permana (2021), KOVİD-19'un dünya çapında 15 ülkede (Amerika Birleşik Devletleri, İtalya, İspanya, Almanya, Çin, Fransa, Birleşik Krallık, Kanada, Güney Kore, Brezilya, Avustralya, Endonezya, Güney Afrika, Singapur, Fas) hisse senedi getirisi oynaklığı üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Ocak 2019 ile Haziran 2020 arasındaki günlük verileri kullanarak, döviz kurlarındaki değişikliklerin çoğu ülkede hisse senedi getirilerini olumsuz etkilediğini belirlemişlerdir. Eşik genelleştirilmiş otoregresif koşullu değişen varyans regresyonlarına dayanarak, COVID-19'un ortaya çıkmasının Birleşik Krallık dışında gözlemlenen tüm ülkelerde hisse senedi getirisi oynaklığını etkilediğine dair kanıtlar bulmuşlardır. Ayrıca, bir ülkede KOVİD-19'un varlığının getiri oynaklığını olumlu yönde etkilediğini belirlemişlerdir. Ancak, bu etkinin büyüklüğü gözlemlenen her ülkede küçük olduğunu ve bu bulgunun, KOVİD-19'un ortaya çıkmasının yanı sıra hisse senedi getirisi oynaklığını etkileyen diğer faktörlerin derinlemesine araştırılması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Özkan (2021), yeni koronavirus pandemisinin, en çok etkilenen altı gelişmiş ülke, yani Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Almanya, İspanya, Birleşik Krallık (İngiltere), İtalya, Fransa'da hisse senedi piyasası verimliliği üzerindeki etkisini araştırmaktadır. 29 Temmuz 2019 ile 25 Ocak 2021 arasındaki günlük borsa verilerine

önyüklemeye otomatik varyans oranı testi uygulandığında, bu çalışmada kullanılan tüm borsaların pandeminin bazı dönemlerinde piyasa etkinliğinden saptığını belirlemiştir. KOVİD-19 salgını sırasında ABD ve İngiltere borsalarında piyasa etkinliğinden sapmalar diğer borsalara göre daha fazla görüldüğünü tespit etmiştir. Söz konusu bulguların otomatik portmanteau testi kullanıldığında güçlendiğini ifade etmiştir. Bu çalışmanın bulguları, KOVİD-19 salgını sırasında hisse senedi fiyatı tahminleri ve anormal getiriler için artan bir şans olduğunu göstermiştir.

Rakshit ve Neog (2021), çalışmalarında seçilmiş yükselen piyasa ekonomileri için döviz kuru oynaklığı, petrol fiyatı getirisi ve COVID-19 vakalarının hisse senedi getirileri ve oynaklığı üzerindeki etkilerini araştırmayı amaçlamışlardır. Ek olarak, çalışmalarında KOVİD-19 pandemisi sırasında gelişmekte olan ekonomilerdeki piyasa performansını COVID öncesi ve küresel finansal kriz (GFC) dönemi ile karşılaştırmışlardır. Yazarlar, riske dayalı faktörler (döviz kuru oynaklığı ve COVID-19 vakaları) ile borsa getirileri arasındaki risk-getiri ilişkisini modellemek için arbitraj fiyatlandırma teorisini uygulamışlardır. MOEX (Rusya), BSE Sensex (Hindistan), SSZE (Çin), BOVESPA (Brezilya), Sve P/BMV IPC (Meksika), S ve P CLX IPSA (Şili) ve S ve P Lima general (Peru) borsa endeksleri kullandıkları çalışmanın sonucunda seçilen gelişmekte olan ekonomilerde borsa getirileri pandemi sırasında çok volatil hale geldiğini belirlemiştir.

Yıldız ve Contürk (2021), çalışmalarında Kovid-19'un Borsa İstanbul üzerindeki etkisini ARDL Sınır Testi modeli ile incelemiştir. Analizin başlangıç tarihi olarak Türkiye'de ilk pozitif kovid vakasının görülme tarihi olarak 11 Mart 2020 tarihini belirlemiştir. Analiz döneminin bitiş tarihini 16 Haziran 2020 oluşturmuştur. Kovid-19 pozitif vaka sayısının bağımsız değişken, Borsa İstanbul işlem hacmi verilerinin bağımlı değişken olduğu çalışmanın sonucunda Kovid-19'un kısa dönemde Borsa İstanbul üzerinde anlamlı ve negatif etkisi olduğu belirlenirken, uzun dönemde anlamlı ve pozitif etki tespit etmiştir.

Tablo 1'de Kovid-19 ile borsa getirileri arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmaların özetine yer verilmektedir.

Tablo 1. Kovid-19 Salgını ile Borsa Getirileri İlişkisinin Literatür Özeti

Yazar /Yıl	Dönem	Ülke/Örneklem	Yöntem	Sonuç
Harjoto vd. (2020)	14.01.2020-20.08.2020	53 gelişmekte olan ve 23 gelişmiş ülke	Çoklu regresyon analizi	Vakalar ve ölümler, gelişmekte olan piyasalardaki hisse senedi getirilerini ve oynaklığı etkilerken, yalnızca Kovid-19 vakaları, gelişmiş piyasalardaki hisse senedi getirilerini, oynaklığı ve işlem hacmini etkiler.
Anh ve Gann (2020)	30.01.2020-30.06.2020	Vietnam-723 firma	Çoklu regresyon analizi	Günlük artan Kovid-19 vakalarının hisse senedi getirileri üzerindeki olumsuz etkisi ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Vietnam borsasındaki etkinin, ülke çapındaki kapanma öncesinde ve sırasında olumsuz gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.
Contessi ve Pace (2020)	01.11.2019-29.06.2020	18 gelişmiş ülke	GSADF testi	Pandeminin dolaşımının en dramatik aşamalarında Çin'den diğer ülkelere (özellikle Avrupa ülkelerine) yayılan istikrarsızlığa dair sağlam kanıtlar bulunmaktadır. Ayrıca, borsadaki hızlı çöküşlerin, epidemiyolojik beklentilerin yayılma modelleriyle tutarlı olduğunu düşündürmektedir.
Ashraf (2020)	22.01.2020-17.04.2020	64 ülke	Panel havuzlanmış OLS regresyon analizi	Teyit edilen vaka sayısı arttıkça borsa getirileri azalmaktadır. Ayrıca sonuçlar borsaların Kovid-19 salgınına verdiği tepkinin salgının aşamasına bağlı olarak zamanla değiştiğini ortaya koymaktadır.
Al-Awadhi vd. (2020)	10.01.2020-16.03.2020	Çin-1579 firma	Panel regresyon analizi	Hem doğrulanan toplam vakalardaki günlük büyümenin hem de Kovid-19'un neden olduğu toplam ölüm vakalarının tüm şirketlerdeki hisse senedi getirileri üzerinde önemli olumsuz etkileri vardır.

Yazar /Yıl	Dönem	Ülke/Örneklem	Yöntem	Sonuç
Bahrini ve Filfilan (2020)	01.04.2020-26.06.2020	BAE, Bahreyn, Umman, S. Arabistan, Katar-315 firma	Panel regresyon analizi	Kovid-19 kaynaklı ölümlerin GCC ülke borsa getirilerini olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır.
Singh vd. (2020)	18.02.2019-17.04.2020	G-20 Ülkeleri	Panel regresyon analizi	Kovid-19 salgını borsa getirilerini olumsuz etkilemektedir.
Gümüş ve Hacıevliyagil (2020)	2 Mart 2020-17 Temmuz 2020	Borsa İstanbul	ARDL	Endeks serileri ve vaka sayıları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.
Papadamou vd. (2020)	02.01.2020-09.04.2020	Avrupa, Asya, ABD ve Avustralya borsaları	PVAR analizi	Kovid-19 kaygısının borsa yatırımcısını yüksek riskten kaçmaya yönelttiği, yani borsa getirilerini olumsuz olarak etkilediğini göstermektedir.
Ahmed vd. (2020)	17.01.2020-28.08.2020	22 yükselen ekonomi	Panel regresyon analizi	Bireysel ülke sonuçlarına göre değişimle birlikte, pandemik etkilerin değişkenleri olumsuz etkilediğini göstermektedir.
Topcu ve Gulal (2020)	10.03.2020-30.04.2020	26 yükselen ekonomi	Panel OLS regresyon analizi	Salgının gelişmekte olan borsalar üzerindeki olumsuz etkisinin Nisan ortasından itibaren giderek azaldığını ortaya koymaktadır. Salgının etkisi Asya pazarlarında yüksek olurken, Avrupa'da düşük seviyede görülmektedir.
Ibrahim vd. (2020)	15.02.2020-30.06.2020	11 gelişmiş ve gelişmekte olan Asya ekonomisi	GJR-GARCH analizi	Örnek ülkelerin birçoğunda, salgın için uygulanan hükümet önlemleri, yerel hisse senedi piyasalarındaki piyasa oynaklığını önemli ölçüde azaltmaktadır.
Şenol ve Zeren (2020)	21.01.2020-07.04.2020	Dünya, Yükselen piyasalar, Avrupa ve G7 ülkeleri	Fourier eşbütünleşme analizi	Kovid-19 (ölüm ve vaka sayıları) ile borsa getirileri arasında uzun dönemli bir ilişki vardır.
Basuony vd. (2021)	01.01.2013-31.12.2020	Brezilya, Çin, İtalya, Hindistan, Almanya, Rusya, İspanya, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri	Asimetrik bir üstel genelleştirilmiş otoregresif koşullu değişen varyans modeli	Tüm piyasalarda koşullu oynaklıklarda ve kötü durum olasılıklarında benzeri görülmemiş artışlar vardır.
Kusumahadi ve Permana (2021)	01.01.2019 – 30.06.2020	Amerika Birleşik Devletleri, İtalya, İspanya, Almanya, Çin, Fransa, Birleşik Krallık, Kanada, Güney Kore, Brezilya, Avustralya, Endonezya, Güney Afrika, Singapur, Fas	Eşik genelleştirilmiş otoregresif koşullu değişen varyans regresyonu	Bir ülkede KOVİD-19'un varlığı getiri oynaklığını olumlu yönde etkilemektedir.
Özkan (2021)	29.07.2019 - 25.01.2021	Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, İspanya, Birleşik Krallık (İngiltere), İtalya, Fransa	Önyükleme otomatik varyans oranı testi ve otomatik portmanteau testi	KOVİD-19 salgını sırasında hisse senedi fiyatı tahminleri ve anormal getiriler için artan bir şans vardır.
Rakshit ve Neog (2021)	COVID-19 pandemisini kapsayan analizler (13/03/2020 - 30/11/2020), KOVİD-19 öncesi durum (01/01/2019 - 30/12/2019) ve Küresel Finansal Kriz (30/06/2007 - 30/12/2009)	Rusya, Hindistan, Çin, Brezilya, Meksika, Şili ve Peru	Üstel genelleştirilmiş otoregresif koşullu değişen varyans modeli	Seçilen gelişmekte olan ekonomilerde borsa getirileri pandemi sırasında çok volatil hale gelmektedir.
Yıldız Contürk (2021)	11.03.2020-16.06.2020	Borsa İstanbul	ARDL sınır testi yaklaşımı	Kovid-19'un kısa dönemde Borsa İstanbul üzerinde negatif ve anlamlı etkisi, uzun dönemde pozitif ve anlamlı etkisi vardır.

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

3. VERİ VE TANIMLAYICI İSTATİSTİKLER

Çalışmamızda IMF (2020) sınıflandırmasına göre ifade edilen, verilerine ulaşılabilen 13 gelişmekte olan piyasa ve gelişmekte olan ülke (Brezilya, Şili, Hırvatistan, Kenya, Malezya, Karadağ, Fas, Nijerya, Peru, Polonya, Romanya, Sırbistan, Türkiye) örneklem grubu olarak seçilmiştir.

Çalışma dönemi haftasonu verileri çıkarılarak 18 Şubat 2021-31 Mart 2021 günlük verilerinden oluşmaktadır. Çalışmada borsa piyasası endeksi ve döviz kuru investing.com'dan alınmıştır. Kovid-19 vaka ve ölüm oranları Worldometer'den alınmıştır. Tablo 2'de ülkelerin borsa piyasası endeksi ve ilk Kovid-19 vakasının ve ölümünün teyit edildiği tarih gösterilmektedir.

Tablo 2. Örneklem Bilgileri*, **

Ülke	Borsa Endeksi	Doğrulanmış Kovid-19 Vakaları	Doğrulanmış Kovid-19 Ölümleri
Brezilya	Bovespa (BVSP)	25 Şubat 2020	18 Mart 2020
Şili	S&P CLX IPSA (SPIPSA)	03 Mart 2020	21 Mart 2020
Hırvatistan	CROBEX (CRBEX)	25 Şubat 2020	18 Mart 2020
Kenya	Kenya NSE 20 (NSE20)	13 Mart 2020	26 Mart 2020
Malezya	FTSE Malaysia KLCI (KLSE)	25 Ocak 2020	17 Mart 2020
Karadağ	MNSE 10 (MNSE10)	17 Mart 2020	22 Mart 2020
Fas	Moroccan All Shares (MASI)	02 Mart 2020	10 Mart 2020
Nijerya	NSE 30 (NGSE30)	27 Şubat 2020	23 Mart 2020
Peru	S&P Lima General (SPBLPGPT)	06 Mart 2020	19 Mart 2020
Polonya	WIG20 (WIG20)	04 Mart 2020	12 Mart 2020
Romanya	BET (BETI)	26 Şubat 2020	22 Mart 2020
Sırbistan	Belex 15 (BELEX15)	06 Mart 2020	20 Mart 2020
Türkiye	BIST 100 (XU100)	11 Mart 2020	15 Mart 2020

* Bu tablo, verileri bir ülke için kullanılan borsa piyasası endeksini, bir ülkede ilk COVID-19 vakasının teyit edildiği tarihi ve bir ülkede ilk COVID-19 vakasından ölümün teyit edildiği tarihi ifade etmektedir.

** Örneklem zaman aralığı olarak hem ölüm hem de vaka sayılarının ortak olduğu 18 Şubat'tan 31 Mart 2021'e kadar olan günlük veriler kullanılmıştır.

Tablo 3'te tanımlayıcı istatistikler gösterilmektedir. Bu tabloda değişkenlerin özet istatistikleri sunulmaktadır. Borsa piyasası endeksleri ile bir ülkenin ana borsa endeksindeki günlük değişim ölçülmektedir. Kovid-19 vakaları ile bir ülkede görülen günlük Kovid-19 vakaları ölçülmektedir. Kovid-19'dan ölen hasta sayısındaki artış günlük artış hızı olarak ölçülmektedir. Döviz kuru da günlük değişim olarak ölçülmektedir.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken/Test	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum Değer	Maksimum Değer
Borsa Endeksi	390	13471,61	29712,24	727,58	119199
Kovid-19 Vakaları	390	10107,57	19480,04	48	97586
Kovid-19 Ölümleri	390	222,8436	586,6227	0	3950
Döviz Kuru	390	104,2548	205,3399	0,8211	736,13

Ele aldığımız örneklem 390 gözlemden oluşmaktadır. Kovid-19 vakalarında maksimum değer 97586 olduğu görülürken, minimum değer 48 olduğu belirlenmiştir. Kovid-19 ölümlerinde minimum değer 0, maksimum değer 3950 olarak belirlenmiştir.

4. EKONOMETRİK YÖNTEM VE AMPİRİK SONUÇLAR

Bu çalışmada, borsa piyasası endeksleri kovid-19 vakalarının ve döviz kurlarının ve kovid-19 ölümlerinin ve döviz kurlarının bir fonksiyonu olarak iki ayrı şekilde verilmiştir. Topcu ve Gulal (2020)'in çalışmasına benzer şekilde modelimiz oluşturulmuştur. Topcu ve Gulal (2020) çalışmalarında kovid-19 vakalarını döviz kuru değişkeninin

yanısıra petrol fiyat şokları değişkenini bağımsız değişken olarak modele eklemişlerdir. Ancak bizim çalışmamızda covid-19 vakaları ve ölümleri arasındaki beklenildiği gibi yüksek korelasyon sebebiyle iki ayrı model kurularak borsa piyasası üzerindeki etkisi araştırılacaktır. Petrol fiyatları şokları modele eklenmeyecektir.

Model 1:

$$sm_{1it} = a_0 + \sum_{i=1}^p a_i covidc_{it} + \sum_{i=1}^p a_2 exc_{it} + \varepsilon_{1it} \quad (1)$$

Model 2:

$$sm_{2it} = a_0 + \sum_{i=1}^p a_i covidd_{it} + \sum_{i=1}^p a_2 exc_{it} + \varepsilon_{2it} \quad (2)$$

zaman periyodu t ($t = 1, \dots, T$) ile gösterilir; ülkeler i ($i = 1, \dots, N$) ile gösterilir; a_0 sabit terimi göstermektedir ve ε hata terimini ifade etmektedir.

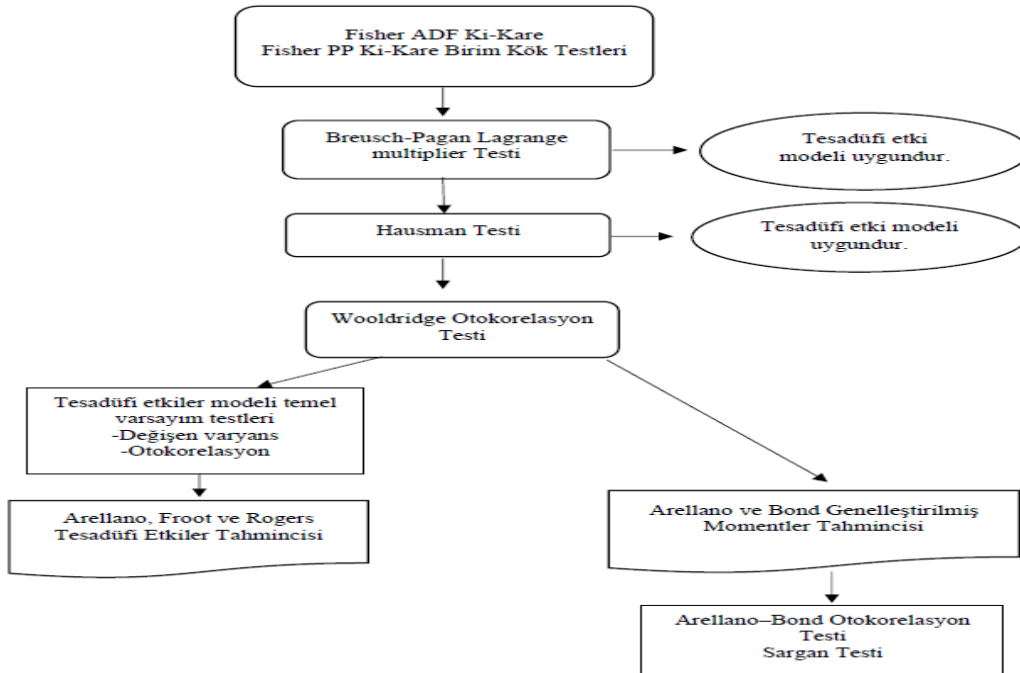
Tablo 4. Korelasyon Matrisi

Model 1: $sm_{1it} = a_0 + \sum_{i=1}^p a_i covidc_{it} + \sum_{i=1}^p a_2 exc_{it} + \varepsilon_{1it}$			Model 2: $sm_{2it} = a_0 + \sum_{i=1}^p a_i covidd_{it} + \sum_{i=1}^p a_2 exc_{it} + \varepsilon_{2it}$				
Değişkenler	(1)	(2)	(3)	Değişkenler	(1)	(2)	(3)
Borsa Endeksi	1,0000			Borsa Endeksi	1,0000		
Kovid-19 Vakaları	0,8682	1,0000		Kovid-19 Ölümleri	0,9001	1,0000	
Döviz Kuru	-0,1647	-0,1719	1,0000	Döviz Kuru	-0,1647	-0,1438	1,0000

Tablo 4, değişkenler arasındaki korelasyonları göstermektedir. Tablo 4 incelendiğinde, Model 1 için oluşturulan korelasyon matrisinde döviz kuru ile covid-19 vakaları arasında negatif korelasyon olduğu görülmektedir. Model 2 için oluşturulan korelasyon matrisi incelendiğinde ise Model 1'e benzer şekilde döviz kuru ile covid-19 ölümleri arasında negatif korelasyon olduğu belirlenmiştir.

Modeli tahmin etmek için kullandığımız prosedür Şekil 2'de gösterilmektedir.

Şekil 2. Modelleri Tahmin Etmek Kullanılan Prosedür

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 5'te değişkenlere ait birim kök testi sonuçları gösterilmektedir. Fisher Genişletilmiş Dickey Fuller (Fisher ADF) ve Fisher Phillips Perron (Fisher PP) birim kök testleri ile değişkenlerin durağanlığı belirlenmiştir.

Tablo 5. Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Testler	Düzy		Birinci Fark	
		Sabit			
		Test değeri	P değeri	Test değeri	P değeri
Borsa Endeksi	Fisher ADF Ki-kare	15,1723	0,9541	111,8764	0,0000***
	Fisher PP Ki-kare	19,9395	0,7944	220,0499	0,0000***
Kovid-19 Vakaları	Fisher ADF Ki-kare	13,0194	0,9838	367,1499	0,0000***
	Fisher PP Ki-kare	144,3069	0,0000***	627,9641	0,0000***
Kovid-19 Ölümleri	Fisher ADF Ki-kare	90,6952	0,0000***	286,7154	0,0000***
	Fisher PP Ki-kare	164,8629	0,0000***	607,7904	0,0000***
Döviz Kuru	Fisher ADF Ki-kare	32,7486	0,1695	86,4795	0,0000***
	Fisher PP Ki-kare	15,9286	0,9379	134,6390	0,0000***

Değişkenler	Testler	Düzy		Birinci Fark	
		Sabit & Trend			
		Test değeri	P değeri	Test değeri	P değeri
Borsa Endeksi	Fisher ADF Ki-kare	12,3220	0,9892	153,1442	0,0000***
	Fisher PP Ki-kare	17,0095	0,9088	211,1687	0,0000***
Kovid-19 Vakaları	Fisher ADF Ki-kare	140,9069	0,0000***	246,6285	0,0000***
	Fisher PP Ki-kare	304,6883	0,0000***	592,7095	0,0000***
Kovid-19 Ölümleri	Fisher ADF Ki-kare	140,7062	0,0000***	234,8277	0,0000***
	Fisher PP Ki-kare	343,3191	0,0000***	510,5391	0,0000***
Döviz Kuru	Fisher ADF Ki-kare	18,2698	0,8657	56,5591	0,0005***
	Fisher PP Ki-kare	48,4337	0,0048***	72,3620	0,0000***

Notlar: Gecikme uzunluğu 1 olarak alınmıştır. ***, **, *Sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir..

Fisher Genişletilmiş Dickey Fuller (Fisher ADF) ve Fisher Phillips Perron (Fisher PP) birim kök testlerinin H_0 hipotezi tüm birimler birim kök içermektedir şeklinde kurulmaktadır. Buna karşılık her iki testin alternatif hipotezi en az bir birim durağandır şeklinde olmaktadır. Kovid-19 vakalarının sabitli model varsayımına göre uygulanan Fisher PP birim kök testi ve sabit ve trendli model varsayımına göre uygulanan Fisher ADF ve Fisher PP test sonuçlarına göre H_0 hipotezi rededilmektedir. Döviz kuru için kurulan sabit ve trendli model için de aynı durum söz konusudur. Yani en az bir birim durağandır. Ancak geri kalan tüm test sonuçları düzey değerlerinde incelendiğinde H_0 hipotezi rededilememektedir. Yani değişkenler birim kök içermektedir, düzey değerlerde durağanlık sağlanamamıştır. Değişkenlerin birinci farkları alındığında ise en az bir birim durağan hale gelmektedir. Yani I(1) seviyesinde durağanlık sağlanmıştır. Kovid-19 ölümlerinde hem sabitli hem de sabit ve trend model varsayımına göre incelendiğinde bu seride düzey değerinde durağanlık sağlanmıştır.

4.1. Breusch-Pagan Lagrange multiplier ve Hausman Testi

Breusch-Pagan (1980), havuzlanmış en küçük kareler yönteminin tesadüfi etkiler yöntemine karşı uygun olup olmadığını tespiti için Lagrange çarpanı (LM) testini geliştirmişlerdir (Yerdelen Tatoğlu, 2016, s. 178). Breusch-Pagan (1980) testinin hipotezleri şu şekilde kurulmaktadır:

H_0 : Panel etki yoktur. (Havuzlanmış en küçük kareler yöntemi uygundur)

H_1 : Rassal etki vardır. (Rassal etkiler modeli uygundur)

Tablo 6. Breusch Pagan Lagrange multiplier (LM) Testi Sonuçları

Model 1: $sm_{1it} = a_0 + \sum_{i=1}^p a_i covidc_{it} + \sum_{i=1}^p a_2 exc_{it} + \varepsilon_{1it}$	Model 2: $sm_{2it} = a_0 + \sum_{i=1}^p a_i covidd_{it} + \sum_{i=1}^p a_2 exc_{it} + \varepsilon_{2it}$
$H_0: var(u)=0$	$H_0: var(u)=0$
chibar2(01) = 1819,29	chibar2(01) = 637,24
Prob > chibar2 = 0,0000	Prob > chibar2 = 0,0000

Tablo 6 Breusch Pagan Lagrange multiplier (LM) Testi Sonuçlarını göstermektedir. Breusch Pagan LM Testinin temel hipotezi panel etkinin olmadığı yani havuzlanmış en küçük kareler yönteminin uygun olduğu yönünde kurulmaktadır. Testin alternatif hipotezi ise alternatif hipotezin olduğu yönünde tesadüfi etki modelinin uygun olduğu yönündedir. Model 1 ve Model 2 için Breusch Pagan LM testi sonucunda panel etkinin olmadığı yönünde kurulan temel hipotez reddedilmekte, tesadüfi etkinin olduğu alternatif hipotez kabul edilmektedir.

Breusch-Pagan LM Testi ile havuzlanmış en küçük kareler yöntemi ile çalışmamızın tahmin edilmeyeceğinin belirlenmesinin ardından Hausman (1978) testi ile rassal etkiler modelinin mi sabit ekiler modelinin mi uygulanacağına karar verilecektir. Hausman testinin temel hipotezi tesadüfi etkinin olduğu yönünde kurulmaktadır. Alternatif hipotez ise tesadüfi etkinin olmadığı yönündedir. Tablo 7’de Hausman testinin sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 7. Hausman Testi Sonuçları

Model 1: $sm_{1it} = a_0 + \sum_{i=1}^p a_i covidc_{it} + \sum_{i=1}^p a_2 exc_{it} + \varepsilon_{1it}$	Model 2: $sm_{2it} = a_0 + \sum_{i=1}^p a_i covidd_{it} + \sum_{i=1}^p a_2 exc_{it} + \varepsilon_{2it}$						
Değişkenler	Sabit Etkiler	Rassal Etkiler	Var(Diff.)	Değişkenler	Sabit Etkiler	Rassal Etkiler	Var(Diff.)
Kovid-19 Vakaları	-,0112429	,012366	-,0011231	Kovid-19 Ölümleri	.8844457	.9610157	-.0765701
Döviz Kuru	4,68432	-6,591156	11,27548	Döviz Kuru	5.826053	-12.61597	18.44203
chi2(2)= 2,27		Prob>chi2 =	0,3213	chi2(2)= 4,38		Prob>chi2 =	0,1120

Hausman testinde probabilité değeri 0,05’ten daha küçük olduğunda sabit etkiler yönteminin daha etkili sonuçlar vereceği öngörülmektedir. Ancak bizim çalışmamızın sonucunda söz konusu değeri 0,05’ten daha büyük olarak bulunmuştur. Yani tesadüfi etkiler yöntemi kullanılacaktır. Tablo 7 incelendiğinde Hausman test sonucuna göre H_0 hipotezi reddedilememektedir. Bu durumda her iki model için tesadüfi etkiler tahmincisinin geçerli olduğuna karar verilmiştir.

4.2. Otokorelasyon Testi

Otokorelasyon problemi hem zaman serilerinde hem de panel verilerinde karşılaşılan temel problemlerden birisidir. Bu nedenle çalışmamızda otokorelasyon araştırması Wooldridge (2002) otokorelasyon testi ile yapılmıştır.

Tablo 8. Wooldridge Otokorelasyon Testi Sonuçları

Model 1: $sm_{1it} = a_0 + \sum_{i=1}^p a_i covidc_{it} + \sum_{i=1}^p a_2 exc_{it} + \varepsilon_{1it}$	Model 2: $sm_{2it} = a_0 + \sum_{i=1}^p a_i covidd_{it} + \sum_{i=1}^p a_2 exc_{it} + \varepsilon_{2it}$				
Wooldridge Otokorelasyon Testi	F Testi	Prob > F	Wooldridge Otokorelasyon Testi	F Testi	Prob > F
	6430,697	0,0000		222597,172	0,0000

Wooldridge otokorelasyon testinde H_0 hipotezi “birinci mertebeden otokorelasyon yoktur” şeklinde kurulmaktadır. Tablo 8’deki Wooldridge otokorelasyon test istatistiği sonuçlarına göre, modelde “ H_0 : birinci mertebeden otokorelasyon yoktur” şeklinde kurulan boş hipotez reddedilmiştir. Başka bir ifade ile, modellerdeki hata terimleri arasında otokorelasyon problemi gözlenmiştir.

4.3. Tesadüfi Etkiler Modeli Temel Varsayım Testleri

Tesadüfi etkiler modelinde heteroskedasitenin (değişen varyans) varlığını sınamak için Levene, Brown ve Forsythe Testi ve tesadüfi etkiler testinin diğer varsayımı olan otokorelasyon olmaması varsayımı Bhargava, Franzini ve Narendranathan’nın Durbin Watson ve Baltagi-Wu Testi ile araştırılmaktadır. Tablo 9’da testlere ait sonuçlar özetlenmektedir.

Tablo 9. Tesadüfi Etkiler Modeli Temel Varsayım Testleri Sonuçları

Model 1: $sm_{1it} = a_0 + \sum_{i=1}^p a_i covidc_{it} + \sum_{i=1}^p a_2 exc_{it} + \varepsilon_{1it}$					
Levene, Brown ve Forsythe Testi			Bhargava, Franzini ve Narendranathan'nın Durbin Watson ve Baltagi-Wu Testi		
$W_0 = 51,066105$	df(12, 377)	Pr > F = 0,00000000	Durbin-Watson = ,56043704		
$W_{50} = 49,126128$	df(12, 377)	Pr > F = 0,00000000	Baltagi-Wu LBI = 1,0258923		
$W_{10} = 49,833913$	df(12, 377)	Pr > F = 0,00000000			
Model 2: $sm_{2it} = a_0 + \sum_{i=1}^p a_i covidd_{it} + \sum_{i=1}^p a_2 exc_{it} + \varepsilon_{2it}$					
Levene, Brown ve Forsythe Testi			Bhargava, Franzini ve Narendranathan'nın Durbin Watson ve Baltagi-Wu Testi		
$W_0 = 51,232782$	df(12, 377)	Pr > F = 0,00000000	Durbin-Watson = ,57784441		
$W_{50} = 48,883712$	df(12, 377)	Pr > F = 0,00000000	Baltagi-Wu LBI = 1,0749968		
$W_{10} = 50,471365$	df(12, 377)	Pr > F = 0,00000000			

Tablo 9'un ilk sütununda Levene, Brown ve Forsythe Testi sonuçları gösterilmektedir. Her iki model için Levene, Brown ve Forsythe'nin test istatistikleri (W_0, W_{50}, W_{10}) (12,377) serbestlik dereceli Snedecor F Tablosu ile karşılaştırılarak birimlerin varyansları eşittir şeklinde kurulan H_0 hipotezi reddedilmiştir (Yerdelen Tatoğlu, 2016, s. 236). Yani modellerde değişen varyans bulunmuştur.

Tablo 9'un ikinci sütununda Bhargava, Franzini ve Narendranathan'nın Durbin Watson ve Baltagi-Wu Testi sonuçları gösterilmektedir. Durbin-Watson ve Baltagi-Wu LBI testleri için kurulan otokorelasyon katsayısının sıfıra eşit olduğu H_0 hipotezi reddedilmektedir. Tesadüfi etkiler modelinde her iki test için kritik değerler ikiden küçük Durbin-Watson Model 1 için (0,56<2), Model 2 için (0,58<2) ve Baltagi-Wu LBI Model 1 için (1,03<2) ve Model 2 (1,07<2) için bulunmuştur. Söz konusu elde edilen sonuçlar tesadüfi etkiler modelinde birinci mertebeden otokorelasyon olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır.

4.4. Arellano, Froot ve Rogers Tesadüfi Etkiler Tahmincisi

Arellano (1987), Froot (1989) ve Rogers (1993) tarafından geliştirilmiş tesadüfi etkiler tahmincisi tahmin edilen modelde otokorelasyon ve değişen varyans probleminin beraber görüldüğü durumlarda dirençli tahminciler bulunmaktadır.

Tablo 10. Arellano, Froot ve Rogers Tesadüfi Etkiler Tahmincisi (Dirençli Standart Hatalar) Sonuçları

Model 1: $sm_{1it} = a_0 + \sum_{i=1}^p a_i covidc_{it} + \sum_{i=1}^p a_2 exc_{it} + \varepsilon_{1it}$				
Tesadüfi Etkiler Tahmincisi				
Borsa Endeksi	Katsayılar	Robust Standart Hatalar	z istatistiği	P> z
Kovid-19 Vakaları	,012366*	,0063994	1,93	0,053
Döviz Kuru	-6,591156	10,96459	-0,60	0,548
Sabit	14033,78	9349,787	1,50	0,133
Wald chi2(2)= 4,58		Prob > chi2= 0,1014		
sigma_u 12006,495				
sigma_e 673,66742				
rho ,99686171				
Model 2: $sm_{2it} = a_0 + \sum_{i=1}^p a_i covidd_{it} + \sum_{i=1}^p a_2 exc_{it} + \varepsilon_{2it}$				
Tesadüfi Etkiler Tahmincisi				
Borsa Endeksi	Katsayılar	Robust Standart Hatalar	z istatistiği	P> z
Kovid-19 Ölümleri	,9610157***	,0523542	18,36	0,000
Döviz Kuru	-12,61597	14,91523	-0,85	0,398
Sabit	14572,73	9669,917	1,51	0,132
Wald chi2(2)= 491,16		Prob > chi2= 0,0000		
sigma_u 7136,0469				
sigma_e 645,74952				
rho ,99187785				

Notlar: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve % 10 anlamlılığı temsil etmektedir.

Tablo 10 Arellano, Froot ve Rogers tesadüfi etkiler tahmincisi sonuçlarını göstermektedir. Tablo 10'a göre Model 1 değerlendirildiğinde tesadüfi etkiler tahmincisine göre Kovid-19 vakalarının borsa endeksi üzerindeki etkisi anlamlı olarak belirlenmiştir. Kovid-19 vakalarında %1'lik bir artış olması borsa endeksinde %0,01'lik bir artışa neden olmaktadır. Model 1 için Wald testi sonuçlarını değerlendirdiğimizde anlamsız sonuçlar elde edilmiştir. Tablo 10'a göre Model 2 değerlendirildiğinde ise tesadüfi etkiler tahmincisine göre Kovid-19'a bağlı ölümlerin borsa endeksi üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı tespit edilmiştir. Kovid-19 ölümlerinde meydana gelen %1'lik bir artış borsa endeksinde %0,96'lık bir artışa sebep olmaktadır. Model 2 için Wald testi sonuçlarını değerlendirdiğimizde anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Tablo 10'da her iki model için bulunan rho değerleri görülmektedir. Söz konusu değer her iki modelde varyansın %99'u paneldeki değişimden kaynaklanmaktadır.

4.5. Arellano ve Bond Genelleştirilmiş Momentler Tahmincisi

Sabit etkili modellerin tesadüfi etkilere göre daha avantajlı olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir (Schunck, 2013, s. 65). Ancak panel veriler için sabit etkili modellerin sınırlamaları iyi bilinmediği için genel literatür tarafından eleştirilmektedir (Hill vd., 2019). Bu eleştirileri göz önüne alarak modelimizde bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkilerini daha iyi değerlendirebilmek için aynı zamanda en sağlam olan Arellano-Bond koşullarını kullanarak GMM yöntemi ile de analiz gerçekleştirilmiştir. GMM tahmin yöntemi, birinci farklardaki bir modele dayalı dinamik panel veri modellerini tahmin etmek için kullanılmaktadır. Bu yöntem içsellik, değişen varyans ve seri korelasyon problemlerini çözmek için kullanılmaktadır (Arellano ve Bond, 1991, s. 277). Her iki model için Arellano-Bond kullanan GMM formlarımız aşağıdaki gibidir:

$$\Delta sm_{1i,t} = \Delta sm_{1it-1} + a_1 \Delta covidc_{i,t} + a_2 \Delta exc_{1i,t} + \Delta \varepsilon_{1i,t} \quad (3)$$

$$\Delta sm_{2i,t} = \Delta sm_{2it-1} + a_1 \Delta covidd_{i,t} + a_2 \Delta exc_{2i,t} + \Delta \varepsilon_{2i,t} \quad (4)$$

Burada,

i = birkaç ülke için kullanılmaktadır.

t = panel veri zaman periyodu için kullanılmaktadır.

ε = hata terimi için kullanılmaktadır.

Δsm = borsa piyasası endeksi için kullanılmaktadır.

$\Delta covidc$ = kovid-19 vakaları için kullanılmaktadır.

$\Delta covidd$ = kovid-19 ölümleri için kullanılmaktadır.

Δexc = döviz kuru için kullanılmaktadır.

Tablo 11. Arellano-Bond GMM Tahmincisi Sonuçları

Model 1 için kullanılan GMM formu: $\Delta sm_{1i,t} = \Delta sm_{1it-1} + a_1 \Delta covidc_{i,t} + a_2 \Delta exc_{1i,t} + \Delta \varepsilon_{1i,t}$				
Borsa Endeksi	Katsayı	Standart Hata	z	P> z
Borsa Endeksi [L1.sm]	,4142615	,0644226	6,43	0,000
Kovid-19 vakaları	,0042456	,0052437	0,81	0,418
Döviz Kuru	-2,125424	13,7359	-0,15	0,877
Wald chi2(3)= 43,46 Prob > chi2= 0,0000				
Enstrüman Sayısı=167				
Gözlem Sayısı=208				
Grup Sayısı = 13				
Model 2 için kullanılan GMM formu: $\Delta sm_{2i,t} = \Delta sm_{2it-1} + a_1 \Delta covidd_{i,t} + a_2 \Delta exc_{2i,t} + \Delta \varepsilon_{2i,t}$				
Borsa Endeksi	Katsayı	Standart Hata	z	P> z
Borsa Endeksi [L1.sm]	,3636108	,0656458	5,54	0,000
Kovid-19 ölümleri	,9619263	,3223917	2,98	0,003
Döviz Kuru	-,5658294	13,46733	-0,04	0,966
Wald chi2(3)= 53,31 Prob > chi2= 0,0000				
Enstrüman Sayısı=167				
Gözlem Sayısı=208				
Grup Sayısı = 13				

Tablo 11’de Arellano–Bond GMM Tahmin Yöntemi Sonuçları gösterilmektedir. Tablo 11’de görüldüğü gibi Model 1 için gecikmeli bağımlı değişken borsa endeksini pozitif ve anlamlı olarak açıklamaktadır. Ancak covid-19 vakaları ve döviz kurunun borsa endeksi üzerindeki etkisi anlamsız olarak belirlenmiştir. Model 1’in tümünün anlamlılığı Wald testi ile değerlendirildiğinde modelin genel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Arellano ve Bond GMM tahmincisinden elde ettiğimiz bulgular Gümüş ve Hacıevliyagil (2020)’in çalışmasını destekler niteliktedir. Tablo 11’de Model 2 için elde edilen sonuçlar incelendiğinde gecikmeli bağımlı değişkenin borsa endeksi üzerindeki etkisi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Covid-19 ölümlerinin borsa endeksi üzerindeki etkisi ise Arellano, Froot ve Rogers Tesadüfi Etkiler Tahmincisi ile tutarlı bir şekilde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı belirlenmiştir. Döviz kurunun borsa endeksi üzerindeki etkisi anlamsız olarak bulunmuştur. Model 2’nin tümünün anlamlılığı Wald testi ile değerlendirildiğinde modelin genel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur.

Tablo 12. Arellano–Bond Otokorelasyon ve Sargan Testi Sonuçları

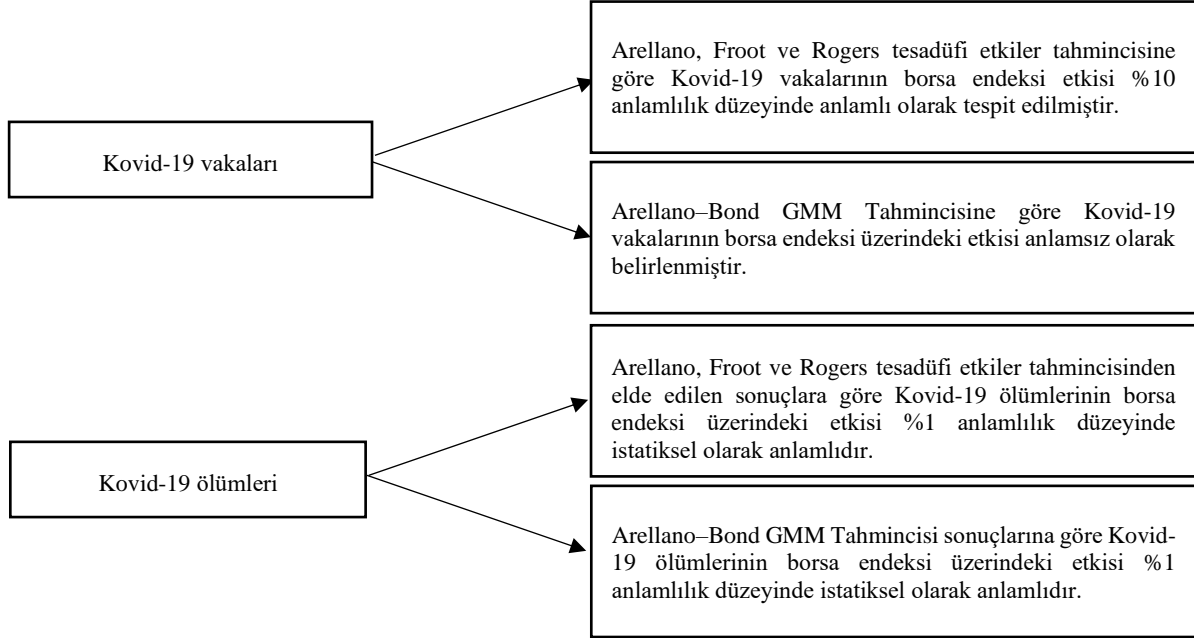
Model 1 için kullanılan GMM formu: $\Delta sm_{1i,t} = \Delta sm_{1i,t-1} + a_1 \Delta covid_{i,t} + a_2 \Delta exc_{1i,t} + \Delta \varepsilon_{1i,t}$		
Arellano–Bond Otokorelasyon Testi Sonuçları		
Sıra	z	Prob > z
1	-3,0926	0.0020
2	1,5276	0.1266
Sargan Testi Sonuçları		
chi2(164) = 310,5265	Prob > chi2 = 0,0000	
Model 2 için kullanılan GMM formu: $\Delta sm_{2i,t} = \Delta sm_{2i,t-1} + a_1 \Delta covid_{i,t} + a_2 \Delta exc_{2i,t} + \Delta \varepsilon_{2i,t}$		
Arellano–Bond Otokorelasyon Testi Sonuçları		
Sıra	z	Prob > z
1	-2,9753	0.0029
2	1,7388	0.0821
Sargan Testi Sonuçları		
chi2(164) = 314,071	Prob > chi2 = 0,0000	

Arellano- Bond otokorelasyon testinin temel hipotezi otokorelasyon yoktur şeklinde kurulmaktadır. Sıra hem bir hem de ikinci dereceden otokorelasyonu sınamaktadır. Birinci mertebeden otokorelasyonun negatif olması beklenmektedir. Elde edilen sonuçta her iki model içinde bu yönde olmuştur (Model 1; Sıra=1, z= -3,0926; Model 1; Sıra=1, z= -2,9753). GMM tahmincisinden etkili sonuçlar elde edebilmek için ikinci dereceden korelasyon olmaması beklenmektedir (Tatoğlu, 2018, s. 150). İkinci mertebeden otokorelasyon sonuçları incelendiğinde ise, z istatistik değeri anlamsız olarak belirlenmiştir. Yani, burada temel hipotez reddedilememekte ve ikinci mertebeden otokorelasyonun olmadığı Tablo 12’de görülmektedir. Model 2’nin sonuçları incelendiğinde ise %10 düzeyinde ikinci mertebeden otokorelasyonun olduğu sonucu bulunmuştur.

Sargan testinin " H_0 hipotezi aşırı tanımlama kısıtlamaları geçerlidir" şeklinde kurulmaktadır. Tablo 12’de Sargan testi sonuçları incelendiğinde H_0 hipotezi reddedilmektedir. Yani, her iki model içinde değişkenler içseldir.

Analiz sonucunda elde ettiğimiz bulgular Şekil 3’te özetlenmektedir.

Şekil 3. Grafikselsel Özet

Kaynak: Yazarlar tarafından araştırma bulguları sonucunda oluşturulmuştur.

5. SONUÇ

2019 yılının sonunda Aralık ayında Çin'de yeni bir bulaşıcı hastalık ortaya çıkmıştır. Dünya Sağlık Örgütü tarafından Kovid-19 ismi ile Dünya'ya tanıtılmıştır. Kovid-19 salgını, II. Dünya Savaşından bugüne kadar insanlığın yaşamış olduğu en büyük felaket olarak ifade edilmektedir. Kovid-19 salgını sosyal, ekonomik ve psikolojik etkileri ile tüm dünya nüfusunu olumsuz olarak etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir. Kovid-19 pandemisi ortaya çıkışından günümüze tüm dünya ülkelerinde olası maliyetlerini yaşatarak göstermiştir ve göstermeye de devam etmektedir. Kovid-19 salgının tüm dünya finansal piyasaları üzerindeki etkisi çok büyük boyutlara ulaşmıştır. Dünyadaki pek çok hisse senedi piyasası tarihteki en hızlı fiyat düşüşlerini yaşamıştır. Bu süreçte özellikle ticarete bağımlı yükselen ekonomiler ağır bir ekonomik zarara uğramıştır. Ülkeler Kovid-19 salgınına karşı tedbirler almıştır. Ülkelerin almış oldukları tedbirler sonucunda uluslararası ticaret durma seviyesine yaklaşmıştır. Birçok sektörde üretim daralma kaydetmiş, kamu ve sağlık harcamaları büyük ölçüde artmıştır. İnsanların yaşamlarını kaybetmesi, yoksulluk seviyesinin yükselmesi, zorunlu karantinaların maliyeti ekonomik büyüme seviyesinin azalmasına neden olmuştur. Salgın, siyasi olaylar, deprem gibi olağanüstü durumların borsa getirileri üzerinde etkisi olduğu bilinmektedir. Bu çalışma, yükselen piyasa ekonomilerinde Kovid-19 salgınının borsa getirileri üzerindeki etkisini açıklamayı amaçlamaktadır. Bu çalışmanın amacı, Kovid-19'un gelişmekte olan borsalar üzerindeki etkisini 18 Şubat 2021-31 Mart 2021 döneminde incelemektir. Çalışmamızda IMF (2020) sınıflandırmasına göre ifade edilen, verilerine ulaşılabilen 13 gelişmekte olan piyasa ve gelişmekte olan ülke (Brezilya, Şili, Hırvatistan, Kenya, Malezya, Karadağ, Fas, Nijerya, Peru, Polonya, Romanya, Sırbistan, Türkiye) örneklem grubu olarak seçilmiştir.

Çalışmada, Kovid-19 salgınının borsa piyasası üzerindeki etkisi iki model özelinde araştırılmıştır. Araştırma yöntemi olarak öncelikle havuzlanmış en küçük kareler yönteminin mi tesadüfi etkiler modelinin mi daha etkin olduğunu belirlemek amacıyla Breusch-Pagan LM testi uygulanmıştır. Breusch-Pagan LM testinin sonucunda tesadüfi etkiler modelinin daha etkin sonuçlar verdiği belirlenmiştir. Bununla birlikte sabit etki modeli ve tesadüfi etki modeli arasındaki etkin yöntemin belirlenebilmesi için Hausman testi ile sonuçlar tespit edilmiştir. Hausman testinin sonucunda da tesadüfi etkiler modelinin daha etkili olduğu bulunmuştur. Tesadüfi etkiler modelinin temel varsayım testleri uygulandığında ise hem değişen varyans hem de otokorelasyon probleminin olduğu belirlenmiştir. Arellano (1987), Froot (1989) ve Rogers (1993) tarafından geliştirilmiş tesadüfi etkiler tahmincisi tahmin edilen modelde otokorelasyon ve değişen varyans probleminin beraber görüldüğü durumlarda

dirençli tahminler geliştirdiği için bu yöntem ile katsayı tahmininde bulunulmuştur. Bu tahmincinin sonucunda Model 1’de bağımsız değişken olarak eklenen Kovid-19 vakalarının %10 anlamlılık düzeyinde borsa piyasası üzerinde pozitif ve anlamlı etkiye sahip olduğu sonucu elde edilmiştir. Arellano (1987), Froot (1989) ve Rogers (1993) tahmincisi sonucunda ise Wald testinin anlamlı olmadığı da belirlenmiştir. Model 2 değerlendirildiğinde ise tesadüfi etkiler tahmincisine göre Kovid-19’a bağlı ölümlerin hisse senedi piyasası üzerindeki etkisi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı tespit edilmiştir. Model 2 için Wald testi sonuçlarını değerlendirdiğimizde anlamlı sonuçlar elde edilmiştir.

Çalışmamızda ayrıca Arellano-Bond (1991) GMM tahmincisi yöntemi de kullanılmıştır. Bu yöntemin sonucunda Model 1 için gecikmeli bağımlı değişkenin borsa endeksini pozitif ve anlamlı olarak etkilediği belirlenmiş olup, kovid-19 vakaları ve döviz kurunun anlamlı etkisi belirlenmemiştir. Wald testi sonuçları incelendiğinde ise modelin genel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Ayrıca uygulanan Arellano-Bond (1991) otokorelasyon testi sonucunda korelasyon olmadığı tespit edilmiştir. Akabinde gerçekleştirilen Sargan testi ise değişkenlerin içsel olduğunu göstermiştir. Model 2 için elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde Arellano, Froot ve Rogers Tesadüfi Etkiler Tahmincisi ile tutarlı bir şekilde kovid-19’a bağlı ölümlerin borsa endeksi üzerindeki etkisi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı belirlenmiştir. Model 2’nin tümünün anlamlılığı Wald testi ile değerlendirildiğinde modelin genel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur.

İki yöntemin sonuçları Model 1 için karşılaştırıldığında Arellano (1987), Froot (1989) ve Rogers (1993) tahmincisi sonucunda Kovid-19 vakalarının borsa piyasası endeksi üzerinde %10 anlamlılık düzeyinde pozitif ve anlamlı etkisi belirlenmiş iken, Arellano-Bond (1991) GMM tahmincisinin sonucunda Kovid-19 vakalarının borsa piyasası üzerindeki etkisi anlamsız olarak tespit edilmiştir. Döviz kuru değişkeninin etkisi her iki testte de anlamsız olarak belirlenmiştir. Modelin geneli ile ilgili yorum yapmamızı sağlayan Wald testi sonucu ise Arellano (1987), Froot (1989) ve Rogers (1993) tesadüfi etkiler tahmincisinde anlamsız bulunmuştur. Bununla birlikte Arellano-Bond (1991) GMM tahmincisinde anlamlı olarak belirlenmiştir.

İki yöntemin sonuçları Model 2 için karşılaştırıldığında ise hem Arellano (1987), Froot (1989) ve Rogers (1993) tahmincisi hem de Arellano-Bond (1991) GMM tahmincisinin sonucunda Kovid-19 ölümlerinin borsa piyasası endeksi üzerinde %1 anlamlılık düzeyinde pozitif ve anlamlı etkisi belirlenmiştir. Döviz kuru değişkeninin etkisi her iki testte de anlamsızdır. Modelin geneli ile ilgili yorum yapmamızı sağlayan Wald testi sonucu ise her iki testte anlamlı olarak bulunmuştur.

Kovid-19 salgınının borsa üzerindeki önemli etkileri 2020 yılının Şubat ve Mart aylarında görülmüştür. Ancak çalışmamızın kısıtlılığının temel noktası ele aldığımız örneklem grubundaki ilk vaka tarihinin görülme dönemlerinin farklılığından kaynaklanmaktadır. Farklı dönemler, farklı ülke grupları ve farklı ekonometrik analiz yöntemleri çalışmaların sonucunda farklılık oluşturabilecektir. Bundan sonraki yapılan çalışmaların daha geniş zaman periyodunda yapılması, verilerin aylık verilere dönüşümü, modele farklı açıklayıcı değişkenler eklenmesi daha farklı sonuçlara yol açıp literatüre önemli katkılar sağlayacaktır.

Virüsün yayılma hızı, karantinede kalma süresi, günlük çalışanların durumuna bağlı olarak Kovid-19’un ekonomiye etkisi farklı boyutlarda ortaya çıkacaktır. Şüphesiz ki, ekonomik gelişmişlik düzeyi de Kovid-19’un etkisi önünde önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Sonuç olarak Kovid-19 salgını etkisi ile hisse senedi borsalarında önemli oranlarda düşüşler yaşanmış, bu durumdan ise bireylerin tasarrufları etkilenmiştir. 2021 yılı ile birlikte finansal sistemde bir iyileşme süreci başlamıştır. Küresel büyümenin canlanma sürecinde hisse senedi piyasasının güç kazanması önem kazanmıştır.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Ahmed, S., Hoek, J., Kamin, S. B., Smith, B. ve Yoldas, E. (2020). The Impact of COVID-19 on emerging markets economies’ financial conditions. *FEDS Notes*, (2020-10), 07-1. <https://doi.org/10.17016/2380-7172.2749>

- Al-Awadhi, A. M., Alsaifi, K., Al-Awadhi, A. ve Alhammadi, S. (2020). Death and contagious infectious diseases: Impact of the COVID-19 virus on stock market returns. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 27, 100326. <https://doi.org/10.1016/j.jbef.2020.100326>
- Anh, D. L. T. ve Gan, C. (2020). The impact of the COVID-19 lockdown on stock market performance: evidence from Vietnam. *Journal of Economic Studies*. *Journal of Economic Studies*, 48(4), 836-851. <https://doi.org/10.1108/JES-06-2020-0312>
- Arellano, M. (1987). Computing Robust Standard Errors for Within-groups Estimators. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 49(4), 431-434. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.1987.mp49004006.x>
- Arellano, M. ve Bond, S. (1991). Some tests of specification for panel data: monte carlo evidence and an application to employment equations. *The Review of Economic Studies*, 58(2), 277-297. <https://www.jstor.org/stable/2297968>
- Ashraf, B. N. (2020). Stock markets' reaction to COVID-19: Cases or fatalities?. *Research in International Business and Finance*, 54, 101249. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2020.101249>
- Bahrini, R. ve Filfilan, A. (2020). Impact of the novel coronavirus on stock market returns: evidence from GCC countries. *Quantitative Finance and Economics*, 4(4), 640-652. <https://doi.org/10.3934/QFE.2020029>
- Bausony, M. A. K., Bouaddi, M., Ali, H. ve Emadeldeen, R. (2021). The effect of Covid-19 pandemic on global stock markets: return, volatility, and bad state probability Dynamics. *J Public Affairs*, 2761, 1-18. <https://doi.org/10.1002/pa.2761>
- Bhargava, A., Franzini, L. ve Narendranathan, W. (1982). Serial correlation and the fixed effects model. *Review of Economic Studies*, 49 (4), 533-549. <https://doi.org/10.2307/2297285>
- Breusch, T. S. ve Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253. <https://doi.org/10.2307/2297111>
- Brown, M. B. ve Forsythe A. B. (1974). The small sample behavior of some statistics which test the equality of several means. *Technometrics*, 16(1), 129-132, <https://doi.org/10.1080/00401706.1974.10489158>
- Contessi, S. ve De Pace, P. (2021). The international spread of COVID-19 stock market collapses. *Finance Research Letters*, 42, 101894. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101894>
- Duran, M. S. ve Acar, M. (2020). Bir virüsün dünyaya ettikleri: Covid-19 pandemisinin makroekonomik etkileri. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 10(1), 54-67. <https://www.ijses.org/index.php/ijses/article/view/262>
- Froot, K. A. (1989). Consistent covariance matrix estimation with cross-sectional dependence and heteroskedasticity in financial data. *The Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 24(3), 333-355. <https://doi.org/10.2307/2330815>
- Gümüş, A. ve Hacıevliyagil, N. (2020). Covid-19 salgın hastalığının borsaya etkisi: turizm ve ulaştırma endeksleri üzerine bir uygulama. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 11(1), 76-98. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd/issue/56831/772209>
- Harjoto, M. A., Rossi, F., Lee, R. ve Sergi, B. S. (2020). How do equity markets react to COVID-19? Evidence from emerging and developed countries. *Journal of Economics and Business*, 105966. <https://doi.org/10.1016/j.jeconbus.2020.105966>
- Hausman, J. A. (1978). Specification tests in econometrics. *Econometrica*, 46(6), 1251-1271. <https://doi.org/10.2307/1913827>
- Hill, T. D., Davis, A. P., Roos, J. M. ve French, M. T. (2019). Limitations of Fixed-Effects Models for Panel Data. *Sociological Perspectives*. <https://doi.org/10.1177/0731121419863785>
- Ibrahim, I., Kamaludin, K. ve Sundarasan, S. (2020). COVID-19, Government response, and market volatility: evidence from the asia-pacific developed and developing markets. *Economies*, 8(4), 105. <https://doi.org/10.3390/economies8040105>

- IMF. (2020). *World economic outlook a long and difficult ascent*. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/09/30/world-economic-outlook-october-2020>, adresinden 10 Şubat 2021 tarihinde alınmıştır.
- Investing.com. (2021). <https://tr.investing.com/> adresinden 24 Nisan 2021 tarihinde alınmıştır.
- Kusumahadi, T. A. ve Permana, F. C. (2021). Impact of COVID-19 on global stock market volatility. *Journal of Economic Integration*, 36(1), 20-45. <https://doi.org/10.11130/jei.2021.36.1.20>
- Levene, H. (1960). Robust tests for equality of variances. I. Olkin (Ed.), *Contributions to probability and statistics* içinde (s278-292)., Stanford University Press, Palo Alto.
- Özkan, Ö. (2021). Impact of Covid-19 on stock market efficiency: Evidence from developed countries. *Research in International Business and Finance*, 158, 101445. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2021.101445>
- Papadamou, S., Fassas, A., Kenourgios, D. ve Dimitriou, D. (2020). Direct and indirect effects of COVID-19 pandemic on implied stock market volatility: Evidence from panel data analysis. *MPRA Paper 100020*, University Library of Munich, Germany.
- Rakshit, B. ve Neog, Y. (2021). Effects of the COVID-19 pandemic on stock market returns and volatilities: evidence from selected emerging economies. *Studies in Economics and Finance*, <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/SEF-09-2020-0389/full/pdf?title=effects-of-the-covid-19-pandemic-on-stock-market-returns-and-volatilities-evidence-from-selected-emerging-economies> adresinden 18 Kasım 2021 tarihinde alınmıştır.
- Rogers, W. (1993). Regression standard errors in clustered samples. *Stata Technical Bulletin* 13, 19-23.
- Schunck, R. (2013). Within and between estimates in random-effects models: Advantages and drawbacks of correlated random effects and hybrid models. *The Stata Journal*, 13(1), 65-76. <https://doi.org/10.1177/1536867X1301300105>
- Singh, B., Dhall, R., Narang, S. ve Rawat, S. (2020). The outbreak of COVID-19 and stock market responses: an event study and panel data analysis for G-20 countries. *Global Business Review*, 1-26. <https://doi.org/10.1177/0972150920957274>
- Şenol, Z. ve Zeren, F. (2020). Coronavirus (COVID-19) and stock markets: The effects of the pandemic on the global economy. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 1-16. <https://dergipark.org.tr/pub/asead/issue/54055/721871>
- Topcu, M. ve Gulal, O. S. (2020). The impact of COVID-19 on emerging stock markets. *Finance Research Letters*, 36, 101691. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101691>
- Wooldridge, J. M. (2002). *Econometric analysis of cross section and panel data*. MIT Press.
- Worldometer. (2021). <https://www.worldometers.info/coronavirus/> adresinden 24 Nisan 2021 tarihinde alınmıştır.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2016). *Panel veri ekonometrisi* (3. Baskı). Beta Yayınevi.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2018). *İleri panel veri analizi stata uygulamalı* (3. Baskı). Beta Yayınevi.
- Yıldız Contürk, F. (2021). Covid -19'un Borsa İstanbul üzerindeki etkisi: bir ARDL sınır testi modeli. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (89), 101-112. <https://doi.org/10.25095/mufad.852088>
- Yong, H. H. A. ve Laing, E. (2020). Stock market reaction to COVID-19: Evidence from US Firms' international exposure. *International Review of Financial Analysis*, 101656. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2020.101656>

KAMU HARCAMALARININ İNSANİ GELİŞME ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN WESTERLUND (2005) PANEL EŞBÜTÜNLEŞME TESTİ İLE ANALİZİ

ANALYSIS OF THE IMPACT OF PUBLIC EXPENDITURE ON HUMAN DEVELOPMENT BY WESTERLUND (2005) PANEL COINTEGRATION TEST

Arş. Gör. Dr. Eren ERGEN¹

ÖZ

Ekonomik birimlerin birlikte yaşaması toplumsal ihtiyaçları ortaya çıkarmıştır. Toplumsal ihtiyaçların karşılanması ise devletin kamu harcamalarını gerçekleştirmesiyle mümkün olmaktadır. Ekonomi literatüründe kamu harcamaları hakkında iki temel görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki kamu harcamalarının minimum düzeyde olmasını savunmaktadır. İkinci görüşe göre ise devletin böyle bir sınırlaması olmaması gerekmektedir. 1929 krizinden sonra ikinci görüş ağırlık kazanmıştır. Dolayısıyla devlet, kamu harcamalarını eğitim ve sağlık gibi alanlara da yöneltmeye başlamıştır. Böylece ülkelerin insani gelişimi de desteklenmiştir. Kamu harcamalarının insani gelişme üzerindeki etkisine yönelik literatürün yoğun ilgisi bulunmaktadır. Nitekim artan insani gelişim neticesinde ekonomik büyüme de hızlanabilmektedir. Çalışmanın amacı kamu harcamalarının insani gelişim üzerinde etkisinin olup olmadığının analiz edilmesidir. Bu doğrultuda çalışmada 1996-2019 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılmış ve üst orta gelir grubunda yer alan 30 ülke ele alınmıştır. Analizde Westerlund (2005) panel CUSUM eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Katsayıların tahmin edilmesi için FMOLS ve DOLS katsayı tahmincileri hesaplanmıştır. Elde edilen bulgulara göre kamu harcamaları ve insani gelişim endeksi arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Ayrıca katsayı tahminlerine göre kamu harcamalarında yaşanan artışın insani gelişim endeksini olumlu yönde etkilediği görülmüştür. En iyi bilginimizle üst orta gelir grubunda yer alan ülkeler için kamu harcamalarının insani gelişim endeksi ile ilişkisini analiz eden çalışmanın bulunmaması ise bu çalışmanın literatürde katkısı olarak ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Harcamaları, Maliye Politikası, İnsani Gelişim Endeksi, Panel Eşbütünleşme, Panel Katsayı Tahmini.

JEL Sınıflandırma Kodları: C23, E62, H50.

ABSTRACT

The coexistence of economic units has revealed social needs. Meeting the social needs is possible with the realization of public expenditures of the state. There are two main views on public expenditures in the economics literature. The first of these advocates that public expenditures should be at a minimum level. According to the second view, the state should not have such a limitation. After the 1929 crisis, the second opinion gained weight. Therefore, the state has started to direct public expenditures to areas such as education and health. Thus, the human development of countries has also been supported. There is a great deal of interest in the literature on the impact of public spending on human development. As a matter of fact, economic growth can accelerate as a result of increased human development. The aim of the study is to analyze whether public expenditures have an impact on human development. In this direction, annual data covering the period 1996-2019 are used in the study and 30 countries in the upper middle-income group are discussed. Westerlund (2005) panel CUSUM cointegration test is used in the analysis. FMOLS and DOLS coefficient estimators are calculated to estimate the coefficients. According to the findings, a cointegration relationship is found between public expenditures and the human development index. In addition, according to the coefficient estimates, it is seen that the increase in public expenditures has a positive effect on the human development index. The absence of a study that analyzes the relationship of public expenditures with the human development index for countries in the upper middle income group with our best knowledge can be expressed as the contribution of the study to the literature.

Keywords: Public Expenditures, Fiscal Policy, Human Development Index, Panel Cointegration, Panel Coefficient Estimation.

JEL Classification Codes: C23, E62, H50.

¹ Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, eergen@pau.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

Meeting social needs can be shown as the reason for public expenditures. In other words, the state uses the means of public expenditures to meet social needs. There are different views on public expenditures in the economic literature. Classical economics advocates limiting public expenditures to areas such as defense and infrastructure services and keeping them at a minimum. The Keynesian view, on the other hand, emphasizes the importance of fiscal policy and public expenditures. With the 1929 crisis, the Keynesian view advocating state intervention began to gain acceptance. According to Keynes, who argues that public expenditures increase economic growth, expenditures made by the state create a pump-priming effect and accelerate economic growth. In addition, public expenditures cover areas such as education and health. Therefore, it contributes to human development and supports economic growth. There is great interest in the subject in the literature. Because the human development index measures in areas such as a long and healthy life and education. With this measurement, it can be ensured that economic units have higher welfare even if they live in rich countries. According to the results of the studies in the literature, there are different relationships between public expenditures and human development. The contribution of this study to the literature is the analysis of a country group that has not been analyzed before, according to our best knowledge.

Design/methodology/approach:

Public expenditures also cover areas such as education and health. Therefore, the increase in public expenditures has a positive effect on human development. The human development index is often used as a measure of human development. In the study, the relationship between public expenditures and the human development index is analyzed. In this context, data covering the period 1996-2019 are used and 30 countries defined by the World Bank as the upper middle-income group are used. Public expenditure data is obtained from the World Bank and the human development index is obtained from the United Nations. The panel data method is used within the scope of the analysis. Before proceeding to panel data analysis, some tests need to be done. Because countries have both social and economic relations with each other. These relationships, on the other hand, may cause deviated results from the tests to be performed. Therefore, it is necessary to investigate whether the relations of countries with each other influence each other. In this direction, firstly, cross-section dependency test and homogeneity test are performed. CD and LM tests, which are frequently used in the literature for cross-section dependency testing, are also used in this study. The delta test, which is frequently used in the literature, is used in this study to test the homogeneity of the slope coefficient of the public expenditures and human development index. According to the test results, the findings of cross-section dependence and heterogeneity are supported. According to the results obtained, the second-generation panel unit root test is applied. In the study, panel and Smith Boot panel unit root tests, which are second generation panel unit root tests that take into account cross-sectional dependence and heterogeneity, are applied. Results show that public expenditures and human development index data have a unit rooted process in level values and have a stationary process at first differences. In other words, public expenditures and human development index data have an I(1) process. After it is understood that the public expenditures and human development index data contain unit roots, an analysis is made whether there is a relationship between the variables. Westerlund (2005) panel CUSUM cointegration test is used in the analysis of the relationship between the variables. According to the panel CUSUM cointegration test results, there is a long-term relationship between public expenditures and the human development index. In other words, public expenditures affect the human development index. In order to determine the direction of this effect, FMOLS and DOLS panel coefficient estimations are made. According to FMOLS and DOLS test results, public expenditures positively affect the human development index.

Findings:

According to the findings, public expenditures positively affect the human development index in the country group analyzed in the study. In other words, the increase in public expenditures increases human development.

Conclusion and Discussion:

It can be stated that public expenditures in these countries are directed towards effective areas. Finally, it is recommended to increase public expenditures in these countries, especially in areas such as education.

1. GİRİŞ

İnsanların toplu halde yaşamasının bir sonucu olarak toplumsal ihtiyaçlar karşımıza çıkmaktadır. Bu ihtiyaçlar ise devlet tarafından karşılanmaktadır. Devlet kamu harcamaları vasıtasıyla toplumsal ihtiyaçları karşılayabilmektedir. Kamu harcamaları hususunda farklı dönemlerde farklılaşan görüşler ortaya çıkmıştır. Bunları özetlemek gerekirse Klasik görüşe göre kamu harcamaları en düşük seviyede olmalıyken, Keynesyen görüş ise kamu harcamalarının önemine vurgu yapmaktadır. Bir başka deyişle Keynes, aktif maliye politikası uygulamasını önermiştir.

1929 krizi ile ortaya çıkan Keynesyen görüşle birlikte kamu harcamalarında da artış yaşanmıştır. Kamunun büyüklüğü olarak da tanımlayabileceğimiz kamu harcamalarının gaysrisafi yurtiçi hasılaya (GSYH) oranının Dünya ortalaması 1996 yılında yaklaşık olarak %15,54 iken, 2019'da yaklaşık olarak %16,73 ve 2020 yılında ise yaklaşık olarak %17,95 gerçekleşmiştir. Çalışmaya konu edilen ve Dünya Bankası tarafından üst orta gelir grubu olarak tanımlanan ülke grubunda yer alan ülkelerde ise 1996'da yaklaşık olarak %14,37 ve 2019'da yaklaşık olarak %15,77 gerçekleşmiştir.

İnsani gelişme endeksi (İGE), ülkelerin kalkınmasının değerlendirilmesinde ekonomik büyümeye ek olarak insanların ve yeteneklerinin de dikkate alınmasını savunmaktadır. Ayrıca İGE kişi başına GSYH düzeyi açısından aynı olan farklı ülkelerde farklı insani gelişmeleri de ortaya çıkararak, ulusal politika uygulamalarına da yön verebilmektedir. Sağlıklı yaşam, kaliteli eğitim ve yüksek hayat standartlarının ortalaması alınarak hesaplanan İGE, sıfır ile bir arasında değerler almaktadır. Endeks ne kadar yüksekse, o derece yüksek insani gelişimi işaret etmektedir (Birleşmiş Milletler, 2022a). 1996 yılında İGE'nin Dünya ortalaması 0,622 iken, 2019 yılında 0,737'dir (İnsani Gelişme Raporu, 2020). Çalışmaya dahil edilen 30 ülkenin 1996'da İGE ortalaması 0,645 iken, 2019'da 0,766'dır.

Dünya Bankası tarafından üst orta gelir grubu olarak tanımlanan ülkelerin kamu harcamalarının GSYH'ye oranının ortalaması Dünya ortalamasından düşük olmasına rağmen, İGE verilerini incelediğimizde grup ortalamasının Dünya ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu ülkelerde kamu harcamalarının etkin alanlara yöneldiği söylenebilir. Bu çalışmanın amacı kamu harcamalarının İGE üzerindeki etkisinin analiz edilmesidir. En iyi bilgilimize göre diğer çalışmalarda yer almayan bir ülke grubunun analizi bu çalışmanın literatüre katkısı olarak gösterilebilir. Eldeki verilerden hareketle çalışmada sınanacak olan hipotez, kamu harcamalarının insani gelişmişliği olumlu etkileyeceği şeklinde kurulmuştur.

Makroekonomik amaçların gerçekleştirilmesi için maliye politikası aracı kapsamında kamu harcamalarından yararlanılmaktadır. Makroekonomik amaçlar denildiğinde ise temelde toplum refahının maksimize edilmesi gelmektedir (Pinar, 2013, s. 35). Bir ekonomide refah artışının sağlanması ve yaşam standartlarının iyileşmesi için verimlilik artışını önemli değişken olarak kabul etmek mümkündür (Durmaz ve Pabuçcu, 2020, s. 1375). Kamu harcamaları ile verimlilik arasında pozitif ilişki bulunmaktadır. Böylece devlet ekonomide sermaye birikimini ve üretim kapasitesini yükseltmektedir (Yüksel ve Songur, 2011, s. 369). Nihayetinde insani gelişmişlik düzeyi de artmaktadır.

Çalışmada kurulan hipotezin geçerliliğinin sınanması amacıyla panel analiz yöntemlerinden faydalanılacaktır. İlk olarak çalışmanın teorik altyapısı açıklanacak ardından ampirik literatür yer alacaktır. Sonrasında ise ampirik yöntemlerle analiz gerçekleştirilecektir. Çalışmanın son kısmında ise elde edilen bulguların değerlendirmesi yapılacaktır.

2. TEORİK ÇERÇEVE

Bu başlık altında kamu harcamaları ve İGE teorik açıdan açıklanmaktadır. Ayrıca odaklanılan grup ve incelenen dönem için ilgili değişkenlere de yer verilmektedir.

2.1. Kamu Harcamaları

Kamu harcamaları konusunda farklı tanımlar bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şu şekildedir: Kamu tüzel kişilerinin yaptıkları harcamalar kamu harcamalarıdır; diğer bir tanımda ise kamu harcamaları, kamu gücünün kullanılması sonucunda ortaya çıkan giderlerdir; başka bir tanımda kamu hizmetlerinin yapılması adına harcanan değerler kamu harcamalarıdır (Erdem vd., 2013, s. 28-29). Bu tanımların farklılığı devlete biçilen rollerden kaynaklanmaktadır. Büyük Buhran dönemine kadar geçen sürede hâkim olan görüşler minimal devleti savunurken

bu tarihten itibaren popülerlik kazanan Keynesyen görüş ise kamu harcamalarının aktif olarak kullanılması gerektiğini savunmaktadır.

Keynes (1936), ekonomik gelişimin sadece faiz oranlarına değil devletin maliye politikasına da bağlı olduğunu belirtmektedir. Keynes'e göre maliye politikası faiz oranları kadar önemlidir. Hatta maliye politikasındaki değişiklik faiz oranının kendisinden daha büyük bile olabilmektedir (Keynes, 1936/2013, s. 94-95). Dahası kullanılan aktif maliye politikasının ekonomiye etkisi kendisinden daha büyük olabilmektedir. Daha açık bir ifadeyle Keynes, kamu harcamalarının ekonomik gelişim üzerinde etkili olduğunu savunmaktadır.

Wagner ise endüstriyel ekonominin büyümesi ile ulaştırma ve iletişim ağları, atık bertarafı ve normalde devlet tarafından üstlenilen diğer hizmetler gibi ekonomik karakterdeki devlet hizmetlerine olan talebin bağlantılı büyümesi arasındaki tamamlamalıktan bahsetmektedir (Peacock ve Scott, 2000, s. 3). "Wagner Kanunu" olarak anılan bu durum esas olarak kamu harcamalarının ekonomik büyümeyle arasındaki basit bir ilişkiden kaynaklanmaktadır. Buna göre ekonomide yer alan artan faaliyetler sonucunda kamunun piyasadaki ağırlığının da arttığı savunulmaktadır. Kısacası ekonomik büyüme kamu harcamalarının nedenini oluşturmaktadır (Afzal ve Abbas, 2010, s. 13; Kesavarajah, 2012, s. 90). Daha açık bir ifadeyle Wagner Kanunu'na göre ekonomik faaliyetlerin artışı neticesinde kamu harcamaları da artmaktadır. Çünkü ekonomik faaliyetler sonucu ortaya çıkan ihtiyaçların karşılanması için devlet üzerine daha fazla yük bindirmekte ve kamu harcamalarının artmasına yol açmaktadır.

Wagner Kanunu dışında kamu harcamalarının artışını açıklayan farklı görüşler de bulunmaktadır. Bu görüşlerden bir tanesi Peacock ve Wiseman (1961) tarafından ortaya atılmıştır. Peacock ve Wiseman (1961) savaş dönemleri üzerinde durmaktadır. Savunma harcamalarının ihmal edilemeyeceğini ifade etmektedirler. Savaş dönemlerinde kamu harcamaları belirgin bir şekilde artarken barış dönemlerinde kamu harcamaları yatay bir şekil almaktadır. Başka bir ifadeyle kamu harcamalarındaki artışın savaş dönemleriyle ilişkili olduğu savunulmaktadır (Peacock ve Wiseman, 1961, s. 61). "Sıçrama hipotezi" olarak da adlandırılan Peacock-Wiseman hipotezi, kamu harcamalarının savaş dönemlerinde ani bir artış yaşadığını ve bu artışın barış zamanlarında eski seviyesine dönmeyerek yatay bir seyir izlediğini öne sürmektedir. Başka bir ifadeyle kamu harcamalarının artış nedeni savunma harcamaları olarak görülmektedir.

Kamu harcamalarında artışı açıklayan bir diğer görüşte Musgrave tarafından geliştirilmiştir. Musgrave'in kamu harcamaları üzerindeki görüşü sıçrama hipoteziyle benzeşmektedir. Musgrave'e göre ekonomik büyüme ve kalkınmanın, kamu harcamaları üzerinde farklılaşan etkileri olmakla birlikte kamu harcamalarındaki artış sürekli gerçekleşmemektedir. Bunun nedenini ise olağanüstü dönemlerdeki kamu harcamaları dışında, kamu harcamalarının nispeten durağan bir yol çizmesi ile açıklamaktadır. Buradan hareketle ülkenin kalkınma sürecinin tamamlanmasıyla birlikte kamu harcamalarının ağırlıklı olarak beşeri sermayeye yönelik olarak gelişeceği tahmin edilmektedir (Gül ve Yavuz, 2011, s. 75).

Barro (1990) kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin devletin politika davranışlarına bağlı olduğunu ifade etmektedir. Barro'ya göre kamu harcamaları optimize edilmelidir. Daha açık bir ifadeyle kamu harcamaları üretken kamu hizmetlerinden çok azını seçtiklerinde ilişki olumlu olurken, kamu harcamaları üretken kamu hizmetlerinden çok fazlasını seçerse ilişki olumsuz olmaktadır (Barro, 1990, s. 123). Yani devletin ekonomide yer aldığı büyüklük ne kadar az olursa ekonomik büyüme ve kalkınma o kadar fazla olmaktadır. Kısacası, Yeni Klasik İktisat teorisyenlerinden olan Barro, kamu harcamalarının azaltılması gerektiğini savunmaktadır.

2.2. İnsani Gelişim Endeksi

İGE, ülkelerin kalkınmışlıklarının ölçülmesinde ekonomik büyümenin tek başına yeterli olmayacağı, nihai kriter olarak ise insanların ve onların yeteneklerinin alınmasını dikkate almaktadır. İGE'nin aynı zamanda ulusal politika seçimlerini sorgulamak için de kullanılabilmesine ek olarak İGE aynı kişi başına gelire sahip iki ülkenin nasıl farklı bir insani gelişme sonuçları elde edebileceğini de sorgulamaktadır. Bu kapsamda İGE, uzun ve sağlıklı bir yaşam, bilgili olma ve makul bir yaşam standardına sahip olmak gibi insani gelişmenin temel boyutlarındaki ortalama başarının özet bir ölçüsünü vermektedir. Bu temel boyut; (İnsani Gelişim Raporu, 2018):

- 0,800 ve üzeri : Çok Yüksek İnsani Gelişim
- 0,700-0,799 : Yüksek İnsani Gelişim
- 0,550-0,699 : Orta İnsani Gelişim

- 0,550 ve altı : Düşük İnsani Gelişme olarak özetlenmektedir

Tablo 1’de çalışmada kullanılan ve Dünya Bankası tarafından “üst orta gelir grubu” olarak tanımlanan 30 ülke için kamu harcamaları ile İGE’nin 1996-2019 dönemi seyri görülmektedir.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan 30 Ülke için Kamu Harcamaları ve İGE Gelişimi (1996-2019 Dönemi)

Ülkeler	Kamu Harcamaları (%GSYH)		İnsani Gelişim Endeksi	
	1996	2019	1996	2019
Arnavutluk	9,453599	11,34815	0,639	0,795
Arjantin	12,50168	15,20949	0,738	0,845
Ermenistan	11,34301	12,56456	0,612	0,776
Azerbaycan	12,01786	11,12347	0,614	0,756
Beyaz Rusya	20,55161	16,84298	0,661	0,823
Belize	14,14085	18,44042	0,627	0,716
Botsvana	26,19377	31,55697	0,572	0,735
Brezilya	19,75083	20,07776	0,657	0,765
Bulgaristan	13,84899	16,70330	0,703	0,816
Kolombiya	17,99453	15,75761	0,643	0,767
Küba	26,55355	16,84593	0,69	0,810
Kosta Rika	13,06111	32,23208	0,665	0,783
Dominik Cumhuriyeti	5,182607	11,06880	0,63	0,756
Ekvador	10,87543	14,41474	0,663	0,759
Gabon	11,24138	10,99343	0,632	0,703
Guatemala	5,080309	11,12055	0,515	0,663
Endonezya	7,566959	8,809677	0,574	0,718
İran	12,36813	11,60836	0,647	0,783
Ürdün	24,17794	17,02667	0,685	0,729
Kazakistan	12,91115	9,132162	0,666	0,825
Malezya	11,10542	11,67823	0,695	0,810
Meksika	8,119714	11,40521	0,679	0,779
Namibya	25,04294	25,76789	0,571	0,646
Paraguay	9,626219	11,95207	0,629	0,728
Peru	10,35942	13,23924	0,651	0,777
Rusya	19,49373	18,36957	0,702	0,824
Sırbistan	18,25204	16,62023	0,698	0,806
Güney Afrika	19,14527	19,6077	0,649	0,709
Tayland	11,58426	16,18222	0,619	0,777
Türkiye	11,57077	15,48415	0,615	0,820

Not: Sıralamada ülkelerin İngilizce isimleri esas alınmıştır.

Kaynak: (Dünya Bankası, 2022; Birleşmiş Milletler, 2022b).

Tablo 1 incelendiğinde 1996 yılında en yüksek kamu harcaması oranına sahip ülkenin Küba olduğu görülmektedir. Küba’nın ardından ise Botsvana gelmektedir. En düşük orana sahip ülkenin ise Guatemala olduğu görülmektedir. İlgili dönemde ele alınan ülke grubunun kamu harcamaları ortalamasının ise yaklaşık %14,37 olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye ise yaklaşık %11,57 oranı ile ele alınan ülke grubu ortalamasının altında yer almaktadır. 2019 yılı ele alındığında en yüksek kamu harcaması oranına sahip ülke %32,23 oranıyla Kosta Rika iken, Botsvana ise %31,55 ile ikinci sırada yer almaktadır. İlgili dönemde ele alınan ülke grubunun kamu harcamaları

ortalamasının ise yaklaşık olarak %15,77 olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye ise %15,48 ile grup ortalamasına yakındır. Kamu harcamalarının GSYH içindeki payı 1996-2019 dönemi ele alındığında yıllar itibariyle farklılaşmakla birlikte artış trendine sahiptir.

Tablo 1'e bakıldığında 1996 yılı için en yüksek İGE'ne sahip ülkenin Arjantin olduğu anlaşılmaktadır. Arjantin'in ardından Bulgaristan gelmektedir. İlgili dönemde ele alınan ülke grubunun İGE ortalamasının ise yaklaşık olarak 0,64 olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye'nin ortalamasının altında kaldığı ve orta insani gelişmeye sahip olduğu görülmektedir. 2019 yılı İGE değerleri incelendiğinde en yüksek İGE'ne sahip ülke 0,845 ile Arjantin iken, Kazakistan ise 0,825 ile ikinci sırada yer almaktadır. İlgili dönemde ele alınan ülke grubunun ortalama İGE'nin ise yaklaşık olarak 0,76 olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye ise 2019 yılında grup ortalamasının üstünde yer almıştır. 1996-2019 dönemi ele alındığında üst orta gelir grubuna ait ülkelerde İGE'nin artış trendine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Özetle incelenen dönemde hem kamu harcamalarında hem İGE'de artış yaşanmıştır.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Gupta vd. (1998) eğitim ve sağlık üzerine yapılan kamu harcamalarının insani gelişim üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Maliye politikasının beşeri sermaye üzerine etkilerinin araştırıldığı çalışmada gelişmekte olan ülkelerde beşeri sermayeye yönelik kamu harcamalarının arttığı, ancak geçiş ekonomilerinde azaldığı görülmüştür. IMF destekli programlara sahip ülkelerde mali konsolidasyona rağmen beşeri sermayeye yönelik kamu harcamalarının diğer ülkelere göre daha fazla olduğu saptanmıştır. Ancak yapılan harcamaların yüksek öğrenim ve tedavi edici sağlık hizmetlerine ayrılmasının sonucu olarak insani gelişim üzerinde olumlu etkiler yarattığı sonucuna ulaşılmıştır.

Suescun (2007) yaptığı çalışmada alternatif finansman programları kapsamında farklı türdeki yararlı ve savurgan kamu harcamalarındaki marjinal artışın etkilerini araştırmıştır. 15 Latin Amerika ekonomisine ait verilerin kullanıldığı çalışmada altyapı harcamalarının büyüme performansı, refah, insani gelişme ve sosyal ilerleme üzerindeki olumlu etkilerinin diğer kamu harcama türlerinden daha etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Davies (2009) kamu harcamalarıyla sosyal refah arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada sosyal refah göstergesi olarak İGE ele alınmıştır. Çalışmada 154 ülke için 1975-2002 dönemi verileri kullanılmış ve kamu harcamalarının İGE'yi pozitif etkilediği gözlenmiştir.

Qureshi (2009) çalışmasında Pakistan'da kamu harcamaları, ekonomik büyüme ve insani gelişim arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Qureshi'ye göre Pakistan'da kamu harcamaları oldukça düşüktür, dahası tasarruf edilen kaynaklar ekonomik büyümeye yönelik kullanılsa bile insani gelişim ve büyüme yine de olumsuz etkilenmektedir. Ancak kamu harcamaları insani gelişime yönelik kullanıldığında sadece İGE değil, aynı zamanda ekonomik büyüme de desteklenmektedir.

Ali vd. (2012) tarafından yapılan çalışmada Pakistan için 1972-2010 dönemi ele alınmıştır. Çalışmada eğitim harcamaları, vergiler, kişi başına gelir ve kişi başına harcama verilerinin insani gelişim üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Kişi başına düşen gelirdeki artış, insani gelişimi artırmıştır. Kişi başına kamu harcamaları ile insani gelişim arasında negatif ilişki bulunmuştur. Ancak eğitim harcamalarının ise İGE ile pozitif ilişkiye sahip olduğu sonucu elde edilmiştir.

Fattah ve Muji (2012) 1998-2007 yıllarına ait veriler ile Endonezya'da yerel hükümet kamu harcamalarının İGE üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Regresyon analizinin kullanıldığı çalışmada yerel hükümetin eğitim, sağlık ve altyapı harcamalarında meydana gelen artışın İGE'yi olumlu etkilediğine yönelik kanıtlar sunulmuştur.

Prasetyo ve Zuhdi (2013) 2006-2010 dönemi için 81 ülkede kamu harcamalarının İGE ile olan ilişkisini veri zarflama analizi yöntemiyle araştırmıştır. Çalışmada sadece Singapur ve Zambiya'da olumlu gelişmeler sağlandığı bulunmuştur.

Prasetyo ve Pudjono (2013) 82 ülkeyi ele aldıkları çalışmalarında 2007-2011 dönemine ait veriler ile veri zarflama analizi yöntemini kullanmış ve kamu harcamalarının İGE üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada kamu harcamalarının her zaman etkin olduğu ülkelerin Japonya, Nijerya ve Norveç olduğu bulunmuştur. Kıbrıs'ın ise en yüksek kamu harcama verimliliğe sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Edeme (2014) kamu harcamalarının insani gelişim üzerindeki etkilerini Nijerya örneği için araştırmıştır. Çalışmada 1999-2012 dönemi arası için 20 eyaletin verileri kullanılmıştır. Nijerya'da eğitim, sağlık, tarım, kırsal

kalkınma, enerji, barınma, çevre koruma ve taşınabilir su kaynakları harcamalarıyla insani gelişme arasında aynı yönde ve fonksiyonel bir etkileşim bulunmuştur.

Kızılkaya vd. (2015) yaptıkları çalışmada 1998-2007 dönemini kapsayan 14 OECD ülkesini ele almışlardır. Çalışmada panel eşbütünleşme ve panel nedensellik yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmada insani gelişim üzerinde vergilerin, kamu harcamalarının, gelirin ve elektrik tüketiminin etkisi araştırılmıştır. Çalışmada kullanılan FMOLS sonuçları, insani gelişim ile vergiler arasında negatif, kamu harcamaları ve gelir arasında ise pozitif ilişkiye işaret etmektedir. DOLS sonuçları ise kamu harcamalarıyla elektrik tüketiminin insani gelişim değişkeni ile pozitif ilişkili olduğunu kanıtlamıştır.

Barouni vd. (2015) çalışmalarında kamu sağlık harcamalarının İGE ile olan ilişkisini analiz etmiştir. Çalışmada 2000-2010 yıllarına ait veriler kullanılmıştır. Üç farklı ülke grubu ele alınmıştır. Bu gruplar; 16 yüksek gelirli ülke, 13 orta gelirli ülke ve 22 düşük gelirli ülke şeklindedir. Çalışmada kamu sağlık harcamalarının İGE'yi pozitif etkilediği sonucu sunulmuştur. Özellikle düşük gelirli ülkelerde bu etkinin daha yüksek olduğu belirtilmiştir.

Güzel ve Çetin (2016) kamu harcamaları ve İGE arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmada mekânsal analiz yöntemini kullanmışlardır. Çalışmada OECD ülkelerinde kamu harcamaları ve İGE arasındaki ilişki incelenmiştir. Model sonuçlarına göre kamu harcamalarının İGE'yi pozitif etkilediği anlaşılmıştır.

Yalçın ve Çakmak (2016) kamu sağlık harcamalarının İGE üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmada Türkiye için 1991-2013 yıllarına ait veriler kullanılmıştır. Elde edilen bulgular kamu sağlık harcamalarının İGE üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Sulistyowati vd. (2017) kamu harcamalarının İGE ile ilişkisini analiz etmiştir. Çalışmada Endonezya'nın Orta Java bölgesine ait 2004-2011 dönemi verileriyle analiz yapılmıştır. Analiz sonuçları iki değişken arasında pozitif ilişki bulunduğunu göstermiştir.

Fadilah vd. (2018) yaptıkları çalışmada Endonezya'nın Doğu Java bölgesinde kamu harcamalarının İGE'ye etkisini araştırmıştır. Çalışmada 2010-2015 dönemi için 38 il ve ilçe kullanılmıştır. Çalışmada kamu harcamaları ile İGE arasında pozitif ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Haque ve Khan (2019) Suudi Arabistan'da kamu harcamalarının İGE'ye etkisini analiz etmişlerdir. Çalışmada 1990-2016 dönemine ait veriler kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre kamu harcamalarında yaşanan %1'lik artış İGE'yi %10 artırmıştır. Ayrıca 2030 yılına kadar İGE'nin 0,94 olacağı tahmin edilmiştir.

Herianingrum vd. (2019) Endonezya'da 2010-2013 dönemine ait verilerle kamu harcamalarının İGE üzerinde etkisinin olup olmadığını araştırmıştır. Sabit etkiler modeli sonuçlarına göre kamu harcamalarının İGE üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu raporlanmıştır.

Yayla ve Şaşmaz (2020) çalışmalarında 26 OECD ülkesini ele almışlardır. İlgili ülke grubu için 1995-2017 dönemini kapsayan veriler kullanılmıştır. Çalışmada kamu harcamaları ve İGE verileri yıllık olarak ele alınmıştır. Elde edilen bulgular İGE'den kamu harcamalarına doğru tek yönlü bir nedenselliğin bulunduğunu işaret etmiştir.

Çalışkan ve Eğmir (2020) İGE üzerinde farklı kamu harcama türlerinin etkisini araştırmışlardır. Çalışma 2009-2018 yıllarına ait verilerle 29 Avrupa ülkesine yönelik gerçekleştirilmiş ve Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testi tercih edilmiştir. Nedensellik testi sonuçları kamu harcamaları ile İGE arasında pozitif ilişki olduğunu göstermiştir.

Literatür incelendiğinde kamu harcamaları ile İGE arasındaki ilişkiye yönelik ilginin yoğun olduğu görülmektedir. İGE ve ülke refahının yakın kavramlar olması nedeniyle İGE'ye yönelik literatürde yer alan çalışmalara da çalışmanın bu bölümünde yer verilmektedir. İlgili çalışmalar aşağıda paragraf olarak yer almaktadır.

Devereux vd. (2000) kamu harcamalarının tüketim ve refah üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Tekelci rekabetin ve uzmanlaşmanın artan getirisinin varlığında kamu harcamalarının tekelci rekabetin verimsizliğini azaltabildiği gözlenmiştir. Bunun nedeni kamu harcamalarının ara malların çeşitliliğini artırarak toplam faktör verimliliğinde içsel bir artış yaratmasıdır. Artan kamu harcamaları sonucunda, artan getiri derecesi yeterince büyük gerçekleşirse artan tüketim düzeyi sosyal refahı arttırabilmektedir sonucuna ulaşılmıştır.

Gomanee vd. (2005) ülkelere yapılan yardımın bebek ölümleri ve İGE üzerindeki iyileştirici etkisini incelemişlerdir. Çalışmada 104 ülke kullanılmış ve 1980-2000 dönemine ait düşük ve orta gelirli ülkeler ele

alınmıştır. Ulaşılan sonuçlar yapılan yardımların refah göstergelerini iyileştirdiğini gösteren kanıtlar sunmuştur. Dahası bu etkinin düşük gelirli ülkelerde daha yüksek ilişkiye sahip olduğu raporlanmıştır.

Iganiga (2012) Nijerya için 1990-2009 dönemini kapsayan çeyreklik verilerle ülkede yer alan siyasi çalkantının sosyal refah üzerine etkilerini incelemiştir. Kamu harcamaları yoksulluğu azaltmaya ve sağlık ile üretkenliği artırıcı alanlara kullanıldığında sosyal refahın artabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Çelikkaya ve Sezgin (2015) küreselleşmenin etkisiyle artan teknolojik gelişmenin kamu kesimine olan etkilerini dikkate alarak, kamu harcamalarının kalkınmaya olan etkisini araştırmışlardır. Çalışmada Türkiye için 81 il ele alınmış ve 2008-2012 arası dönemi verileri kullanılmıştır. Çalışmaya göre kamu harcamalarının sosyo-ekonomik yenilik endeksi üzerinde pozitif etkisi olduğu ifade edilmiştir.

4. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Çalışmada, 1996-2019 döneminde Dünya Bankası tarafından üst orta gelir sınıfı olarak tanımlanan 30 ülkede kamu harcamalarının insani gelişme üzerindeki etkisi panel veri analizi yöntemiyle araştırılacaktır. 30 ülke ile çalışılmasının nedeni 1996-2019 döneminde verilerin sürekli olmasından kaynaklanmaktadır. Çalışmada İGE bağımlı değişken olarak ele alınacaktır, İGE verileri Birleşmiş Milletler veri kaynağından elde edilmiştir. Bağımsız değişken olan kamu harcamaları verilerine ise Dünya Bankası'nın veri tabanından ulaşılmış ve Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Değişkenler ve Tanımlamaları

Değişken	Kısaltması	Kaynak
İnsani Gelişme Endeksi (Sıfır ile bir arası değerler)	İGE	Birleşmiş Milletler, 2022b
Kamu Harcamaları (GSYH'ya oran)	GS	Dünya Bankası, 2022

Çalışmada tek model tahmin edilmektedir. Ele alınan model, (1) no'lu eşitlikte yer almaktadır.

$$\dot{I}GE_{2it} = \alpha_{it} + \beta_1 GS_{it} + u_{it} \quad (1)$$

Modelde yer alan α sabit terimi, i gözlem sırasını, t zaman boyutunu, u hata terimini ve β kamu harcamalarının katsayısını ifade etmektedir.

Panel veri analizine başlamadan önce birtakım testlerin yapılması gerekmektedir. Öncelikle seriler arasındaki yatay kesit bağımlılığın araştırılması, ardından serilerin homojenliklerinin test edilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik test edilerek yatay kesit bağımlılığını ve heterojenliği dikkate alan ikinci nesil panel birim kök testlerinden olan Bai ve NG (2004) tarafından geliştirilen Panic ve Smith vd. (2004) tarafından geliştirilen Smith Boot panel birim kök testleri kullanılmıştır. Değişkenlerin birim kök sonuçlarının elde edilmesinin ardından yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ve Westerlund (2005) tarafından geliştirilen panel CUSUM eşbütünleşme testi yapılmıştır. Eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilmesinin ardından katsayının tespit edilmesi amacıyla panel tahmincilerinin elde edilmesine yönelik olarak FMOLS ve DOLS testleri uygulanmıştır.

5. AMPİRİK ANALİZ

Çalışmanın bu başlığı altında yatay kesit bağımlılığı testi, homojenlik testi, eşbütünleşme testi ve katsayı tahmincileri yer almaktadır.

5.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Çalışmada yatay kesit bağımlılığı testi için Breusch ve Pagan (1980) LM testi, Pesaran (2004) CD ve CD_{lm} testlerine ek olarak Pesaran vd. (2008) tarafından geliştirilen LM_{adj} testi kullanılmaktadır. Sonrasında modelin tümü için homojenliğin test edilmesinde Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen delta testi (Δ test) kullanılmıştır. Elde edilen bulgular neticesinde yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik varsayımı altında ikinci nesil panel birim kök testlerinden olan ve Bai ve NG (2004) tarafından geliştirilen Panic panel birim kök testi kullanılmıştır. Ayrıca sonuçların desteklenmesi amacıyla Smith vd. (2004) tarafından geliştirilen Smith Boot panel birim kök testi de çalışmada yer almaktadır. Ardından İGE ve kamu harcamaları arasındaki ilişkinin varlığı Westerlund (2005) tarafından geliştirilen panel CUSUM panel eşbütünleşme testi ile analiz edilmiştir. Son olarak katsayıların tahmin edilebilmesi için panel veri tahmincilerinin elde edilmesi amacıyla FMOLS ve DOLS testleri kullanılmıştır.

Breusch ve Pagan (1980), LM test stratejisini kullanmaktadır. LM testi kısıtlı modelin tahmin edilmesi daha kolay olduğunda genellikle daha güvenilir sonuçlara sahip olmaktadır. Çalışmada LM istatistiğinin basitliği nedeniyle en küçük kareler (OLS) tarafından tahmin edilen modelin kalıntıları kullanılarak hesaplama yapılmaktadır.

Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen LM testi (2) no'lu eşitlikte görülmektedir.

$$LM = TN \sum_{i=1}^m \sum_{j=i+1}^N r_{ij}^2 \quad (2)$$

(2) no'lu eşitlikte r, kalıntıların ikili korelasyonunun örnek tahminidir. Bu testte H_0 hipotezi yatay kesit bağımlılığı olmadığını içermektedir (Breusch ve Pagan, 1980, s. 239-247).

Yatay kesit bağımlılığın test edilmesinde diğer bir test ise Pesaran (2004) tarafından zaman verisinin kısıtlı ülke örneklerinin ise büyük olduğu dinamik ve heterojen panel analizlere uygulanabilen basit bir test geliştirilmiştir. Test sıradan OLS artıklarının tüm çift korelasyon katsayılarının basit bir ortalamasına dayanmaktadır. Bu test hata işlemlerinin simetrik olarak dağıtıldığını varsaymakta ve zaman ve ülke örnekleminin doğru bir şekilde ortalandığını göstermektedir. Sıfır hipotezleri altında asimptotik dağılımı belirlenen paneldeki değişkenlerin zaman için sabit kaldığı sürece, eğim katsayılarında ve hata varyanslarında tek veya çoklu kırılmalara karşı güvenilir olduğu belirtilmektedir. Pesaran tarafından geliştirilen CD_{lm} testi (3) no'lu eşitlikte görülmektedir;

$$CD_{lm} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T\hat{\rho}_{ij}^2 - 1)} \quad (3)$$

(4) no'lu eşitlikte Pesaran (2004) tarafından geliştirilen yatay kesit bağımlılığı testi gösterilmektedir.

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-2)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (\hat{\rho}_{ij})} \quad (4)$$

CD_{lm} testi özellikle N büyük ve T küçük olduğunda, belirli bir uzamsal ağırlık matrisine bağlı olmayan makul küçük numune özelliklerine sahip bir kesit bağımlılık testine duyulan ihtiyaç üzerine geliştirilmiştir. Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen test, N büyük olduğunda eksik kalmaktadır. Bu nedenle Pesaran (2004) CD_{lm} testi, LM testinde kullanılan kareler yerine bu testi önermektedir (Pesaran, 2004, s. 1-6).

Yatay kesit bağımlılığının test edilmesinde yaygın olarak kullanılan diğer bir testte ise Pesaran vd. (2008) LM test stratejisini kullanmaktadır. Yatay kesit bağımlılığının test edilmesinde eksojen regresörlere ve normal hatalara sahip panel veri modellerine sahip değişkenlere sahip olunan testlerde LM istatistiğinin ortalaması ve varyansı kullanılmaktadır. Bu analize göre zaman ve ülke örneklerinin sabit olması gerekmektedir. Buna yönelik olarak geliştirilen LM_{adj} testi (5) no'lu eşitlikte gösterilmektedir.

$$LM_{adj} = \sqrt{\frac{2T}{N(N-2)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{v_{Tij}}} \quad (5)$$

(5) no'lu eşitliğe göre $LM_{adj} \rightarrow_d N(0,1)$ geçerli olmaktadır (Pesaran vd., 2008, s. 106-108). Yatay kesit bağımlılığının test edilmesinde kurulan hipotez ise şu şekildedir; $H_0: Cov(u_{it}, u_{jt}) = 0, i \neq j$.

H_0 hipotezinin reddedilememesi durumu, kesitler arasında yatay kesit bağımlılığının olmadığını ifade etmektedir. Bu durumda analize birinci nesil panel birim kök testleri ile devam edilmektedir. Fakat H_0 hipotezinin reddilmesi ile yatay kesit bağımlılığının varlığı tespit edilirse analiz ikinci nesil panel birim kök testleriyle yapılmaktadır. Çalışmada kesitler arası bağımlılığın test edilmesi amacıyla yapılan yatay kesit bağımlılığı testleri Tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo 3. İnsani Gelişim Endeksi ve Kamu Harcamaları İçin Yatay Kesit Bağımsızlığı Testi

Yatay Kesit Bağımsızlığı	Model	
	Test İstatistiği	Olasılık
LM (Breusch ve Pagan (1980))	3224,082	0,000
CD _{lm} (Pesaran (2004))	94,559	0,000
CD (Pesaran (2004))	50,125	0,000
LM _{adj} (Pesaran vd. (2008))	55,108	0,000

Tablo 3 incelendiğinde LM , CD_{lm} , CD ve LM_{adj} testlerinin olasılık değerleri %10 anlam düzeyinde reddedilmektedir. Buna göre kesitler arasında yatay kesit bağımlılığının olduğu desteklenmektedir.

Yapılan testler sonucunda seriler arasında yatay kesit bağımlılığı olduğu anlaşılmıştır. O halde kesitler arasında oluşan şoklar diğer kesitleri de etkilemektedir. Dolayısıyla çalışmada yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil birim kök testlerinin kullanılmıştır.

Birim kök testlerine geçmeden önce modelin eğim kat sayılarının homojenliğinin test edilmesi gerekmektedir. Homojenlik testi Pesaran ve Yamagato (2008) tarafından geliştirilmiştir. Homojenliğin test edilmesi için geliştirilen $\tilde{\Delta}$ testi (6) no'lu eşitlikte gösterilmektedir.

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\tilde{\xi} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (6)$$

$\tilde{\Delta}$ testinin küçük örnekleme ortalama ve varyans sapması dikkate alınarak geliştirilen Δ_{adj} testi (7) no'lu eşitlikte gösterilmektedir.

$$\Delta_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\tilde{\xi} - E(\tilde{Z}_{iT})}{\sqrt{Var(\tilde{Z}_{iT})}} \right) \quad (7)$$

Denklemlerdeki gibi hesaplanan delta testlerinin hipotezi ise şu şekilde kurulmaktadır; $H_0: \beta_{i2} = \beta_2, i = 1, 2, \dots, N$; buna göre delta testlerinin H_0 hipotezi homojenlik varsayımına dayanmaktadır (Pesaran ve Yamagato, 2008, s. 57). Modelin bütün olarak homojenlik test sonuçları Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Delta Testi Sonuçları

Δ Test	Test İstatistiği	Olasılık
$\tilde{\Delta}$	8,371	0,000
Δ_{adj}	8,949	0,000

Modelin homojenliğini test eden delta test sonuçları Tablo 4'te görülmektedir. Delta test sonuçları incelendiğinde homojenlik varsayımı olan H_0 hipotezi %10 anlam düzeyinde reddedilmekte ve alternatif hipotez kabul edilmektedir. Yani modelin heterojen olduğu anlaşılmaktadır. Buradan hareketle yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ve heterojenlik varsayımına dayanan ikinci nesil panel birim kök testlerinin kullanılması gerekmektedir.

5.2. İkinci Nesil Panel Birim Kök Testleri

Çalışmanın bu başlığı altında ikinci nesil panel birim kök testleri yapılmaktadır.

5.2.1. Panic Birim Kök Testi

Yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik varsayımı altında değişkenlerin durağanlıklarının test edilmesinde Bai ve NG (2004) tarafından geliştirilen ikinci nesil panel birim kök testi kullanılmıştır. Panic birim kök testi X_{it} ($i = 1, \dots, N; t = 1, \dots, T$) olacak şekilde (8) no'lu eşitlikte gösterildiği gibi hesaplanmaktadır.

$$X_{it} = c_i + \beta_i t + \lambda_i' F_t + e_{it},$$

$$(I - L)F_t = C(L)U_t, \quad (8)$$

$$(1 - \rho_i L)e_{it} = D_i(L)e_{it},$$

$C(L) = \sum_{j=0}^{\infty} C_j L^j$ ve $D_i(L) = \sum_{j=0}^{\infty} D_{ij} L^j$ ifade etmektedir. Ayrıca $\rho_i = 1$ olması durumunda e_{it} , $I(1)$ durumu geçerli olmaktadır ve $|\rho_i| < 1$ durumunda seri durağandır (Bai ve NG, 2004, s. 1130). Gösterildiği gibi hesaplanan birim kök testlerinin sonuçları Tablo 5'te görülmektedir.

Tablo 5. İGE ve Kamu Harcamaları Değişkenleri İçin Panel Birim Kök Testi Sonuçları

İnsani Gelişim Endeksi Seviye Değerler						
	Nothing		Sabit		Trend	
	Test İstatistiği	Olasılık	Test İstatistiği	Olasılık	Test İstatistiği	Olasılık
PCe Choi	-0,1149	0,5457	-0,5081	0,6943	-0,5785	0,7186
PCe MW	0,5457	0,5218	54,4341	0,6784	53,6624	0,7050
İnsani Gelişim Endeksi Birinci Farklar						
	Nothing		Sabit		Trend	
	Test İstatistiği	Olasılık	Test İstatistiği	Olasılık	Test İstatistiği	Olasılık
PCe Choi	5,1798	0,0000	4,1636	0,0000	1,5090	0,0656
PCe MW	116,7418	0,0000	105,6098	0,0003	76,5306	0,0737
Kamu Harcaması Seviye Değerler						
	Nothing		Sabit		Trend	
	Test İstatistiği	Olasılık	Test İstatistiği	Olasılık	Test İstatistiği	Olasılık
PCe Choi	-3,3182	0,9995	-1,6613	0,9517	0,9933	0,1603
PCe MW	23,6508	1,0000	41,8012	0,9644	70,8814	0,1589
Kamu Harcaması Birinci Farklar						
	Nothing		Sabit		Trend	
	Test İstatistiği	Olasılık	Test İstatistiği	Olasılık	Test İstatistiği	Olasılık
PCe Choi	4,3825	0,0000	7,9623	0,0000	7,0606	0,0000
PCe MW	108,0079	0,0001	147,2224	0,0000	137,3447	0,0000

Not: Maksimum gecikme uzunluğu 3 olarak alınmıştır.

Panic testinin sıfır hipotezi değişkenlerin birim kök içerdiği yönünde kurulmaktadır. Tablo 5 incelendiğinde değişkenlerin seviye değerlerinde H_0 hipotezinin reddedilemediği görülmektedir. Başka bir ifadeyle değişkenlerin seviye değerlerinde birim köklü sürece sahip oldukları anlaşılmıştır. Değişkenlerin birinci farkları incelendiğinde ise %10 anlam düzeyinde durağan sürece sahip oldukları görülmektedir.

5.2.2. Panel Smith Birim Kök Testi

Smith vd. (2004) tarafından geliştirilen Smith Boot panel birim kök testi bootstrap ile hesaplanmaktadır. \bar{t} testinin hesaplanışını şu şekildedir; $t_i: \bar{t} = N^{-1} \sum_{i=1}^N t_i$. \overline{WS} testi ise şu şekilde hesaplanmaktadır; $WS_s = \frac{\sqrt{N}(\overline{WS} - E(WS_i))}{\sqrt{Var(WS_i)}}$. İlgili testlerin boş hipotezleri $H_0: panel\ birim\ kök\ içermektedir$ şeklinde kurulmaktadır. Alternatif hipotez ise heterojen otoregresif köklere sahiptir. Dolayısıyla H_0 reddedildiğinde en az bir kesit için durağanlık geçerli olmaktadır (Smith vd., 2004). Gösterildiği şekilde hesaplanan birim kök test sonuçları Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Değişkenlerin Smith Boot Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Testler	İnsani Gelişim Endeksi		Kamu Harcamaları	
	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
\bar{t}	-1,059 (0,857)	-3,481 (0,000)	-1,692 (0,212)	-4,056 (0,000)
\overline{WS}	0,593 (1,000)	-3,671 (0,000)	-1,354 (0,242)	-4,265 (0,000)

Tablo 6 incelendiğinde parantez içindeki değerler olasılık değerlerini ifade etmektedir. Buna göre %10 anlam düzeyinde değişkenlerin seviyelerinde birim köklü sürece ve birinci farkları alındığında ise durağan sürece sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Smith Boot test sonuçları Panic test sonuçlarını desteklemektedir. Bu nedenle çalışmada bir sonraki aşamada ilgili değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığının test edilmesi için Westerlund (2005) panel eşbütünleşme testi uygulanacaktır.

5.3. Westerlund (2005) Panel Eşbütünleşme Testi

Panel CUSUM testi ile küçük örneklerde de başarılı sonuçlar elde edebilmesine ek olarak Panel CUSUM testi paneli daha düşük boyut bozulmalarına uğratmaktadır (Zeren, 2017, s. 179). Bu nedenle çalışmada Westerlund (2005) tarafından geliştirilen Panel CUSUM testi tercih edilmiştir.

\hat{u}_{it} 'deki dalgalanmanın tahmin edilebilmesinde her bir i için uygulanan tek değişkenli istatistiğinin kesitsel ortalaması olan Panel CUSUM test hesaplanmaktadır. Panel CUSUM test istatistiği eşitlik (9)'daki gibi hesaplanmaktadır (Westerlund, 2005, s. 237).

$$CS_{NT} \equiv 1/N \sum_{i=1}^N \left(\max_{t=1, \dots, T} \frac{1}{\hat{\omega}_{i,1,2} T^{\frac{1}{2}}} \right) |S_{it}^*| \quad (9)$$

Westerlund (2005) panel eşbütünleşme testinin sıfır hipotezi eşbütünleşmenin varlığını ifade ederken, alternatif hipotez eşbütünleşmenin bulunmadığını ifade etmektedir (Özşahin vd., 2016, s. 124). Eşitlik (9)'da gösterildiği şekilde hesaplanan Panel CUSUM test sonuçları Tablo 7'de gösterilmektedir.

Tablo 7. Westerlund (2005) Panel Eşbütünleşme Testi Sonucu

Westerlund (2005)	Sabitli Model	Sabit ve Trendli Model
Panel CUSUM	0,504 (0,307)	0,215 (0,415)

Tablo 7'de Panel CUSUM test sonuçları görülmektedir. Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini ifade etmektedir. Tablo 7 incelendiğinde modele ait olasılık değerlerinin 0,10'dan büyük çıkması H_0 hipotezinin reddedilemediği anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu saptanmıştır.

5.4. Panel Eşbütünleşme Katsayı Tahmincileri

Çalışmada panel eşbütünleşme testinden elde edilen bulgular H_0 hipotezinin reddedilemediğini işaret etmektedir. Yani İGE ve kamu harcamaları arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır. Bu aşamada bu ilişkinin yönünün belirlenmesi için uzun dönem katsayılarının tahmin edilmesi amaçlanmaktadır.

Eşbütünleşme katsayı tahmini için Pedroni (2000) tarafından geliştirilen “düzeltilmiş en küçük kareler” (FMOLS) yöntemi ve yine Pedroni (2001) tarafından geliştirilen “dinamik en küçük kareler” (DOLS) yöntemi sıklıkla kullanılmaktadır.

Panel FMOLS yöntemi ile panel modelin β katsayısının tahmini (10) no'lu eşitlikte gösterildiği şekilde hesaplanmaktadır.

$$\hat{\beta}_{NT}^* - \beta = \left(\sum_{i=1}^N \hat{L}_{22i}^{-2} \sum_{i=1}^T (x_{it} - \bar{x}_i)^2 \right)^{-1} \sum_{i=1}^N \hat{L}_{11i}^{-1} \hat{L}_{22i}^{-1} \left(\sum_{i=1}^T (x_{it} - \bar{x}_i) \mu_{it}^* - T \hat{\gamma}_i \right) \quad (10)$$

(10) no'lu eşitlikteki gibi hesaplanan β katsayısının t istatistiğinin hesaplanması ise, $t_{\hat{\beta}_{NT}^*} = (\hat{\beta}_{NT}^* - \beta) \left(\sum_{i=1}^N \hat{L}_{22i}^{-2} \sum_{i=1}^T (x_{it} - \bar{x}_i)^2 \right)^{-\frac{1}{2}} \rightarrow N(0,1)$, formülü ile yapılmaktadır (Pedroni, 2000, s. 102-104).

Panel DOLS tahmincisinin elde edilmesi için (11) no'lu eşitlik kullanılmaktadır.

$$\hat{\beta}_{GD}^* = \left[N^{-1} \sum_{i=1}^N \left(\sum_{i=1}^T Z_{it} Z_{it}' \right)^{-1} \left(\sum_{i=1}^T Z_{it} \tilde{S}_{it}' \right) \right]_1 \quad (11)$$

(11) no'lu eşitlikteki gibi hesaplanan tahmincinin t istatistiğinin hesaplanmasında, $t_{\hat{\beta}_{GD}^*} = N^{-1} \sum_{i=1}^N \left(\sum_{i=1}^T \hat{\beta}_{Di}^* \right)$, formülü kullanılmaktadır (Pedroni, 2001, s. 729).

Panel eşbütünleşme katsayı tahmincilerinin elde edilmesinde (10) ve (11) no'lu eşitlikler kullanılmaktadır. (10) ve (11) no'lu eşitliklerdeki gibi hesaplanan katsayı tahmincilerinin sonuçları Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8. Eşbütünleşme Katsayı Tahminleri Analiz Sonuçları

Bağımlı Değişken (İnsani Gelişme Endeksi)	FMOLS			DOLS		
	Katsayı	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Katsayı	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Kamu Harcamaları	0,123737	1,621907	0,1053	0,041615	37,71611	0,0000

Tablo 8'e göre FMOLS test sonuçları incelendiğinde, kamu harcamalarına ait katsayı %10 anlam düzeyinde istatistiki olarak anlamsız ve fakat pozitif işarete sahiptir. DOLS test sonuçları da FMOLS test sonuçlarına benzer sonuç barındırmaktadır. DOLS test sonuçlarına göre kamu harcamalarına ait katsayı %10 anlam düzeyinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif işarete sahiptir. Başka bir deyişle kamu harcamalarında yaşanan artışlar İGE üzerinde pozitif etki yaratmaktadır.

6. SONUÇ

Toplum halinde yaşamının bir sonucu olarak ortaya toplumsal ihtiyaçlar çıkmaktadır. Bu ihtiyaçlar ise devlet tarafından kamu harcamaları yapılarak giderilmektedir. Bu ihtiyaçlardan bazıları eğitim ve sağlık gibi insani gelişime katkı sağlayan ihtiyaçlardan oluşmaktadır. Bu çalışmada kamu harcamalarının İGE üzerinde etkisinin analiz edilmesi amaçlanmış ve 1996-2019 dönemi için Dünya Bankası tarafından üst orta gelir grubu olarak tanımlanan 30 ülke analize dahil edilmiştir.

Çalışmada kamu harcamalarının İGE'yi olumlu etkileyeceği hipotezi sınanmıştır. Elde edilen bulgular kamu harcamaları ve İGE'nin uzun dönemde ilişkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca yapılan katsayı tahminlerine göre kamu harcamaları İGE üzerinde olumlu etkiye sahiptir. Bir başka deyişle çalışmada sınanan hipotezin geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre çalışmada ele alınan ülke grubunda kamu harcamalarının etkin alanlara yöneldiği söylenebilir. Çalışmada elde edilen bulgular literatürde yer alan Gupta vd. (1998), Suescun (2007), Davies (2009), Fattah ve Muji (2012), Edeme (2014), Kızılkaya vd. (2015), Barouni vd. (2015), Güzel ve Çetin (2016), Yalçın ve Çakmak (2016), Sulistyowati vd. (2017), Fadilah vd. (2018), Haque ve Khan (2019), Herianingrum vd. (2019), Çalışkan ve Eğmir (2020) çalışmalarıyla benzer sonuçları gösterirken, Qureshi (2009), Ali vd. (2012) çalışmalarıyla farklı yönde sonuçları işaret etmektedir.

Kamu harcamalarının İGE'yi olumlu etkilemesi sonucunda ekonomik büyümede de olumlu etkiler beklenmektedir. Dolayısıyla kamu harcamalarının artması ekonomik büyümeyi arttırabilecektir. Keynesyen görüşün kamu harcamalarına verdiği önem ve maliye politikasının sahip olduğu görevler bu noktada dikkat edilmesi gereken husus olarak gösterilebilir.

Özetlemek gerekirse, kamu harcamalarının İGE'yi olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Daha açık bir ifadeyle devlet kamu harcamalarını kullanarak İGE'yi arttırabilmektedir. Böylece toplum refahı da artabilecektir. Özellikle çalışmada ele alınan ülke grubunun refahı nispeten düşük olduğundan hareketle kamu harcamaları politikasının önemli olduğu düşünülmektedir. Buna göre politika yapıcılar için şu öneriler getirilebilir;

- Beşeri sermayenin gelişiminde önemli yere sahip eğitim alanında gerek nitelik gerekse nicelik artırıcı kamu harcamaları arttırılmalı,
- Benzer şekilde beşeri sermayeye yönelik sağlık harcamalarına önem verilmesi. Sağlık harcamalarında hem fiziki altyapının hem de modern tedavi yöntemlerinin geliştirilmesine yönelik araştırma geliştirme faaliyetlerinin iyileştirilmesine yönelik kamu harcamaları arttırılmalı,
- Çalışmada ele alınan ülkelerde gelir seviyesinin nispeten düşük olması dikkate alınarak sosyal koruma harcamaları arttırılmalı,
- Beslenme ihtiyacına yönelik olarak gerek hayvansal gerekse tarımsal faaliyetleri destekleyen ve bireylerin tarımsal ürünlere ulaşmasında fiyat desteklerini sağlayan kamu harcamaları arttırılmalı,
- İktisadi büyümenin de refaha katkı yaptığı kabul edildiğinden hareketle ekonomik büyümeyi hızlandırmak için altyapının geliştirilmesine yönelik kamu harcamaları arttırılmalı.

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar, çalışmanın tümüne tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Afzal, M. ve Abbas, Q. (2000). Wagner's Law in Pakistan another look. *Journal of Economics and International Finance*, 2(1), 12-19.
- Ali, S. A., Raza, H. ve Yousuf, M. U. (2012). The role of fiscal policy in human development: The Pakistan's perspective, *The Pakistan Development Review*, 381-394.
- Bai, J. ve Ng, S. (2004). A PANIC attack on unit roots and coingtegration, *Econometrica*, 72(4), 1127-1177.
- Barouni, M., Harati, K. T. ve Harati, J. (2015). The effect of health expenditure on human development index in selected countries with high, middle and low income levels: 2000-2010, *Journal of Healthcare Management*, 6(2), 81-91.
- Barro, R. J. (1990). Government spending in a simple model of endogeneous growth, *Journal of Political Economy*, 98(5), 103-125.
- Birleşmiş Milletler. (2022a). <https://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi> adresinden 8 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.
- Birleşmiş Milletler. (2022b). <https://hdr.undp.org/en/indicators/137506#> adresinden 8 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.
- Breusch, T. S. ve Pagan, A. R. (1980). The langrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics, *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Çalışkan, A. ve Eğmir, R. T. (2020). Kamu harcama türleri ile insani gelişme arasındaki ilişki: Avrupa ülkeleri örneği (2009-2018). *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 10(2), 217-226.
- Çelikkaya, S. ve Sezgin, A. (2015). Kamu harcamalarının kalkınmaya olan etkileri: Türkiye örneği, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 40-59.
- Davies, A. (2009). Human development and the optimal size of government, *The Kournal of Socio-Economics*, 38, 326-330.
- Devereux, M. B., Head, A. C. ve Lapham, B. C. (2000). Government spending and welfare with returns to speciaficaiton, *Scandinavian Journal of Economics*, 102(4), 547-561.
- Durmaz, A. ve Pabuçcu, H. (2020). Kamu sağlık harcamaları-işgücü verimliliği ilişkisi: sinirsel bulanık yaklaşım, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(5), 1375-1382.
- Dünya Bankası. (2022). <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#> adresinden 8 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.
- Edeme, R. K. (2014). Analyzing the effects of sectoral public spending on human development in Nigeria: Evidence from panel data, *IOSR Journal of Humanities and Social Science*, 19(9), 1-13.
- Erdem, M., Şenyüz, D. ve Tatlıoğlu İ. (2013). *Kamu maliyesi*, Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Fadilah, A., Ananda, C. F. ve Kaluge, D. (2018). A panel approach: How does government expenditure influence human development index?, *Jurnal Ekonomi dan Studi Pembangunan*, 10(2), 130-139.
- Fattah, S. ve Muji, A. (2012). Local government expenditure allocation toward human development index at jenepono regency, South Sulawesi, Indonesia, *IOSR Journal of Humanities and Social Science*, 5(6), 40-50.
- Gomanee, K., Morrissey, O. Mosley, P. ve Verschoor, A. (2005). Aid, government expenditure, and aggregate welfare, *World Development*, 33(3), 355-370.

- Gupta, S., Clements, B. ve Tiongson, E. (1998). Public spending on human development, *Finance & Development*, 35(3), 10-13.
- Gül, E. ve Yavuz, H. (2011). Türkiye’de kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: 1963-2008 dönemi, *Maliye Dergisi*, 160, 72-85.
- Güzel, S. ve Çetin, I. (2016). *OECD Ülkelerinde Kamu Harcamaları ve İnsani Gelişmişlik Endeksi (HDI)*, In ICPESS (International Congress on Politic, Economic and Social Studies), October No.1.
- Haque, M. I. ve Khan, M. R. (2019). Role of oil production and government expenditure in improving human development index: Evidence from Saudi Arabia. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 9(2), 251.
- Herianingrum, S., Ryandono, M. N. H., Fauzy, R. M. Q., Afifah, F. U. ve Laila, N. (2019). The effect of government expenditure on human development index. *Opción*, 35(88), 685-703.
- Iganiga, B. O. (2012). Cost of governance and the empirics of the Nigerian welfare question: An ARDL option, *IJRMEC*, 2(5).
- İnsani Gelişme Raporu. (2018). http://hdr.undp.org/sites/default/files/2018_human_development_statistical_update.pdf adresinden 8 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.
- İnsani Gelişme Raporu. (2020). <https://hdr.undp.org/en/content/download-data> adresinden 8 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.
- Kesevarajah, M. (2012). Wagner’s Law in Sri Lanka: An econometric analysis, *Annual Research Journal of SLSAJ*, 12, 89-99.
- Keynes, J. M. (2013). *The general theory of employment, interest and money* (4. Baskı). Cambridge University Press.
- Kızılkaya, O., Koçak, E. ve Sofuoğlu, E. (2015). The role of fiscal policies on human development: An empirical approach, *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1), 257-271.
- Özşahin, Ş., Mucuk, M. ve Gerçekler, M. (2016). Yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: BRICS-T ülkeleri üzerine Panel ARDL analizi, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 111-130.
- Peacock, A. ve Scott, A. (2000). The curious attraction of Wagner’s Law, *Public Choice*, 102, 1-17.
- Peacock, A. ve Wiseman, J. (1961). *Front matter the growth of public expenditure in The United Kingdom*, Princeton University Press.
- Pedroni, P. (2000). Fully modified OLS for heterogeneous cointegrated panels. In nonstationary panels, *Panel Cointegration, and Dynamic Panels*, 15, 93-130.
- Pedroni, P. (2001). Purchasing power parity tests in cointegrated panels, *The Review of Economics and Statistics*, 83(4), 727-731.
- Pesaran, M. H. (2004). *General Diagonist tests for cross section dependence in panels*. Mimeo, University of Cambridge.
- Pesaran, M. H. ve Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels, *Journal of Econometrics*, 142, 50-93.
- Pesaran, M. H., Ullah, A., ve Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.
- Pınar, A. (2013). *Maliye politikası teori ve uygulama* (6. Baskı). Turhan Kitabevi.
- Prasetyo, A. D. ve Pudjono, A. (2013). Measuring government expenditure efficiencies towards peace and human development. *The Asian Journal of Technology Management*, 6(2), 82-91.

- Prasetyo, A. D. ve Zuhdi, U. (2013). The government expenditure efficiency towards the human development, *Procedia Economics and Finance*, 5, 615-622.
- Qureshi, M. A. (2009). Human development, public expenditure and economic growth: A system dynamics approach, *International Journal of Social Economics*, 36(1/2), 93-104.
- Smith, L. V., Leybourne, S., Kim, T. H. ve Newbold, P. (2004). More powerful panel data unit root tests with an application to mean reversion in real exchange rates, *Journal Of Applied Econometrics*, 19(2), 147-170.
- Suescun, R. (2007). *The Role of Fiscal Policy in Human Development and Growth*, LAC Regional.
- Sulistyowati, N., Sinaga, B. M. ve Novindra, N. (2017). Impacts of government and household expenditure on human development index. *Jejak*, 10(2), 412-428.
- Westerlund, J. (2005). A panel CUSUM test of the null of cointegration. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 67(2), 231-262.
- Yalçın, A. Z. ve Çakmak, F. (2016). Türkiye’de kamu sağlık harcamalarının insani gelişim üzerindeki etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(4), 705-723.
- Yayla, Y. E. ve Şaşmaz, M. Ü. (2020). OECD ülkelerinde kamu harcamalarının insani gelişme üzerindeki etkisi: Panel veri analizi, *Maliye Dergisi*, Ocak-Haziran, 178, 180-198.
- Yüksel, C. ve Songur, M. (2011). Kamu harcamalarının bileşenleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: ampirik bir analiz (1980-2010). *Maliye Dergisi*, 161, 365-380.
- Zeren, F. (2017). Kâr payı bilmecesinin araştırılması: BİST temettü 25 endeksi üzerine bir uygulama, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(5), 172-183.

TÜBİTAK PROJELERİNDEKİ GÜÇLÜ ARAŞTIRMA İŞBİRLİĞİNİN SOSYAL AĞ ANALİZİ İLE DİNAMİKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ*

EVALUATION OF THE DYNAMICS OF STRONG RESEARCH COLLABORATION IN TUBITAK PROJECTS BY SOCIAL NETWORK ANALYSIS

Dr. Sevim UNUTULMAZ GÜRLEK¹

ÖZ

İşbirliği ağları, araştırmacıların bilimsel işbirliğini gösteren düğümlerden ve çok sayıda bağlantıdan oluşmaktadır. Bu ağları sosyal ağ analizi yöntemi ile incelemek mümkündür. Bu makalenin amacı, Türkiye'deki üniversiteler tarafından yürütülen TÜBİTAK 1001 projeleri kapsamında ortak işbirliğine dayalı oluşturulan üniversiteler arası işbirliği ağlarının görselleştirilmesi ve önemli pozisyonda yer alan üniversitelerin tespit edilmesidir. Bu bağlamda TÜBİTAK 1001 proje işbirliklerinin mevcut durumuna ışık tutmak amaçlanmıştır. Çalışmanın örneklemini 2012-2020 yılları arasında yürütülen 2323 adet TÜBİTAK 1001 projesinden oluşmaktadır. Ağın genel yapısı ise toplam 193 üniversite (düğüm) ve 2805 ortak işbirliğini (bağlantı) kapsamaktadır. Her düğüm TÜBİTAK 1001 proje işbirliği ağındaki bir üniversiteyi temsil ederken toplam araştırmacı sayısı 8.205 kişiden oluşmaktadır. Bilimsel işbirliği UCINET 6.732 ve NetDraw 2.168 yazılımı kullanılarak sosyal ağ analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Bu kapsamda öncelikle TÜBİTAK 1001 projeleri ve işbirlikleri hakkında genel bilgilere yer verilmiştir. Ardından en çok işbirliği yapılan üniversiteler ve en güçlü üniversite işbirlikleri tespit edilmiştir. Daha sonrasında ise TÜBİTAK 1001 proje işbirliğini incelemek için merkezilik analizi gibi çeşitli sosyal ağ analizi (SNA) yöntemleri kullanılmıştır. İşbirliklerin sosyal ağlardaki durumunu yansıtan merkezilik hesaplamaları, ağ analizinde en önemli ölçütlerden biridir. Uygulanan analizler sonucunda üniversitelerin ağıdaki performans ve rollerini değerlendirmeye yönelik faydalı bilgiler elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kurumlar Arası İşbirliği, Sosyal Ağ Analizi, Merkezilik, TÜBİTAK 1001 Projeleri.

JEL Sınıflandırma Kodları: C01, C10, C15, C19.

ABSTRACT

Collaboration networks consist of nodes and a large number of links that show the scientific collaboration of researchers. It is possible to examine these networks with the social network analysis method. The aim of the study is to visualize the cooperation networks among universities based on joint cooperation within the scope of TUBITAK 1001 projects carried out by universities in Turkey and to identify universities that have an important position. In this context, it is aimed to shed light on the current status of TUBITAK 1001 project collaborations. The sample of the study consists of 2,323 TUBITAK 1001 projects carried out in the 2012-2020 period. The general structure of the network includes a total of 193 universities (nodes) and 2,805 joint collaborations (links). While each node represents a university in the TUBITAK 1001 project cooperation network, the total number of researchers is 8,205. Scientific collaboration is analyzed by social network analysis method using UCINET 6.732 and NetDraw 2.168 software. In this context, various social network analysis (SNA) methods such as centrality analysis are used to examine TUBITAK 1001 project collaboration. As a result of the analyzes applied, useful information is obtained for evaluating the performance and role of universities in the network.

Keywords: Cross-Institutional Collaboration, Social Network Analysis, Centrality, TÜBİTAK 1001 Project.

JEL Classification Codes: C01, C10, C15, C19.

* Bu çalışma Murat Ali DULUPÇU danışmanlığında Sevim UNUTULMAZ GÜRLEK tarafından hazırlanan ve 11.03.2022 tarihinde savunulan "Yakınlık Perspektifinde Üniversite Ortaklaşa Proje Faaliyetlerinin Ağ Yaklaşımı ile Değerlendirilmesi: TÜBİTAK 1001 Projeleri Örneği" başlıklı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

¹ Bağımsız araştırmacı, sevimunutulmaz@hotmail.com

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

The aim of this article is to visualize the cooperation networks between universities based on joint cooperation within the scope of TUBITAK 1001 scientific projects carried out by universities in Turkey and to identify universities that have an important position. In this context, it is aimed to shed light on the status of TUBITAK 1001 project collaborations.

Design/methodology/approach:

In this study, the social network analysis method was used to examine a collaborative community. In the study, the joint cooperation network of 2323 TUBITAK 1001 projects carried out between 2012-2020 was examined. The nodes of the research collaboration network represent universities, while the link between the two nodes represents the joint project relationship between these scientists. The overall structure of the network includes a total of 193 universities (nodes) and 2805 joint collaborations (links). The total number of researchers is 8,205. Scientific collaboration was analyzed by social network analysis method using UCINET 6.732 and NetDraw 2.168 software. The centrality measure provides useful information to evaluate universities based on their performance and role in the network. Degree, closeness, betweenness, and eigenvector centrality, one of the frequently used centrality measures, were used to determine the most effective nodes. Degree centrality is equal to the number of nodes connected to a central node. If a researcher has the highest degree of centrality, he is considered the central researcher in the collaborative network. In collaborative networks, if an actor is between two points, that actor is in an important position. Betweenness centrality is the number of shortest paths through a given node. It is possible to say that universities with high betweenness centrality in the study have and control more resources for research. The closeness centrality of a particular node is equal to the inverse of the total distance from that node to all other nodes. Therefore, the closer a node is to all other nodes, the higher the proximity centrality. Researchers with the highest closeness centrality can reach other researchers via the shortest link and are at the center of the research collaboration network compared to other researchers. An eigenvector central node is directly related to nodes that are intrinsically central. For this reason, it is defined as "the center of objects". Later, based on the joint project collaborations of universities, a research cooperation network of scientists was established. In this context, each institution becomes a single knowledge community that can receive and share knowledge with others through research interactions.

Findings:

Looking at the findings, there has been a steady increase in the number of projects over time, which confirms that the development continues. The universities with the highest number of projects are Ege (5.01%), Istanbul Technical (4.92%), Ankara (3.96%), Hacettepe (3.44%), Middle East Technical (2.87%) and Akdeniz (2.87%) Universities, respectively. However, a large number of inter-institutional collaborations have also been observed. It was seen that the majority of the projects were from the faculty of engineering (25.10%), the faculty of science and literature (17.48%) and the faculty of medicine (9.6%). It was observed that most of the projects carried out were projects with two researchers (29.22%), three researchers (27.66%) and four researchers (19%). The low percentage of single-research projects (1.77%) indicates a high collaborative attitude in this area. Looking at the universities with the most cooperation, it can be said that Istanbul University is the most collaborative university in this field with a total of 1062 collaborations. Looking at the strongest collaborations, it was seen that Ege University was the institution with the most frequent cooperation (connection) with 591 collaborations, followed by Istanbul University with 559 collaborations. Looking at the centrality results, according to the degree centrality ranking, Istanbul University, Non-University Institutions, Ankara University, Ege University and Istanbul Technical University are the institutions with the highest joint cooperation with other universities. Institutions with the highest centrality of betweenness are Istanbul Technical University, Middle East Technical University, Non-University Institutions, Ankara University and Istanbul University. This means that Istanbul Technical University is the most likely to be the shortest link of a random university pair. When the closeness centrality is examined, it has been determined that Non-University Institutions, Ankara University, Middle East Technical University, Istanbul Technical University and Istanbul University have the highest centrality of closeness. Finally, when we look at the eigenvector centrality, it is seen that Ege University, Istanbul University, Istanbul Technical University, Dokuz Eylül University and Ankara University have the most joint cooperation. Considering the general structure of TUBITAK 1001 project cooperation network, Ege University, Istanbul University, Istanbul Technical University, Hacettepe University and Ankara University are institutions that have a high level of cooperation with each other in TUBITAK 1001 project research. The density of the network is 0.3185. In other words, 31.85% of all potential relationships in the network have been realized.

Conclusion and Discussion:

The aim of this article is to describe the cooperation models between researchers in universities in Turkey based on the data related to TUBITAK 1001 projects and to identify the universities that have an important position. How the centrality calculations calculated with SNA should be interpreted in terms of project collaborations is an important point. In general, active universities have high scores for both degree centrality and betweenness centrality. Universities with higher affinity centrality exert greater influence in the network and play a more central role. They also have greater accessibility for other universities. From a methodological point of view, the use of social network visualization techniques with the proposed algorithm proves to be ideal for graphing collaboration network configurations.

1. GİRİŞ

Bilimde işbirliği uzun zamandır süre gelmektedir. Bilim adamları arasındaki işbirliği, artan işbölümünün bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Bilimsel işbirliği, bilim insanlarının bir veya daha fazla disipline, kuruluşa, bölgeye ve ülkeye bağlı olmasıyla ayırt edilebilir. Bu nedenle kurulan işbirlikleri kurumlar arası, bölge içi, çok disiplinli veya ülkeler arası gerçekleştirilebilir. İşbirliği yapan araştırmacılar için faydanın ortalamanın üzerinde olduğuna dair kanıtlar mevcuttur (Katz ve Martin, 1997). Örneğin, işbirliği ile üretilen yayınların atıfları büyük ölçüde ortalamanın üzerindedir. Bununla birlikte bilim adamlarının üretkenliğinin işbirliği sıklığına bağlı olduğu görülmüştür. İşbirliğinin bir başka önemli etkisi ise maliyetleri önemli ölçüde azaltmasıdır. Geçtiğimiz yıllar boyunca daha ucuz ulaşım ve iletişimin yanı sıra bilgi ve iletişim teknolojisindeki niteliksel gelişmeler, bilimde işbirliğini büyük ölçüde kolaylaştırmıştır (Frenken ve Van Oort, 2004, s. 43).

Üniversiteler arasında kurulan bilimsel işbirliği çeşitli şekillerde incelenebilir. Örneğin bilim adamları tarafından uygulanan anket (Igliç vd., 2017), yayınların ortak yazarlığı (Ferligoj vd., 2015) veya üniversite web sitelerindeki köprüleri analiz ederek (Barnett vd., 2014) ölçmek mümkündür. Ortak yazarlık bilimsel işbirliğini ölçmek için basit ve nesnel bir yol olduğundan bilimsel işbirliklerini incelemek için yaygın olarak kullanılan bir ölçüdür. Burada genel olarak kullanılan yöntemlerden biri ise sosyal ağ analizidir (Matveeva ve Ferligoj, 2020, s. 2384).

Sosyal ağ analizi bugün çok disiplinli bir arayış olarak kabul edilmektedir. Kurum içi ağlarda merkezi insanları, departmanları veya ekipleri birbirine bağlayan insanlar önemlidir. Çünkü farklı alt kültürlerle iletişim kurma fırsatları, onlara değişim hakkında bilgi dağıtma ve çalışanların hissettiği olası belirsizlikleri azaltma gibi pek çok fırsat sunmaktadır. Merkeziyet uzun zamandır sosyal ağlarda etkinin ve gücün bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Özman, 2017, s. 225- 226). Farklı merkeziyet metrikleri ölçümlerinin ağdaki etkileri farklı sonuçlar doğurabilmektedir. Bu bağlamda sosyal ağ analizinde en çok kullanılan ve literatürde kabul görmüş dört adet merkezilik ölçümü bulunmaktadır. Bunlar; “Derece Merkeziliği”, “Arasındalık Merkeziliği”, “Yakınlık Merkeziliği” ve “Özvektör Merkeziliği” şeklindedir (Abraham vd., 2009, s. 28- 30).

Derece ve arasındalık merkezilikleri, bir ağdaki aktörlerin performansını değerlendirmek için kullanılan en yaygın ölçülerdir. Derece merkeziliği, bir düğüme doğrudan bağlı kenarların sayısının toplamı ile hesaplanır ve bu sonuç düğümün işbirliğinin kapsamını yansıtır (Özman, 2017, s. 242). Diğer düğümlerle kurulan bağlantı üzerindeki bir düğümün, ağın farklı düğümleri arasında bağlantı kurmada ve bilgi iletmede önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir. Bu nedenle arasındalık merkeziliği bu düğümün diğer düğümler arasındaki en kısa yolda bulunma olasılığı olarak tanımlanır (Xue vd., 2020, s. 13). Bu durum işbirlikçi ağda arasındalık merkeziliği yüksek olan kurumların bilgi akışında ve kontrolünde iyi bir aracılık rolü oynadıkları anlamına gelmektedir (Ye vd., 2012, s. 57).

Yakınlık merkeziliği, bir ağdaki düğümün diğer düğümlere olan mesafesini ölçmek için kullanılır. Yakınlık merkeziliği yüksek olan düğümler, bilgiyi daha iyi elde ederken diğer düğümler üzerinde daha doğrudan bir etkiye sahip olma eğilimindedir. İşbirlikçi ağda, bir araştırmacı ile diğeri arasındaki mesafe ne kadar yakınsa, bilgi alışverişi yapmak ve işbirlikçi araştırma ilişkisi kurmak o kadar kolay olur (Xue vd., 2020, s. 13). Özvektör merkezi bir düğüm özünde merkezi olan düğümlerle doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle “nesnelerin merkezi” şeklindedir. Özvektör merkeziliği aktörlerin bağlantılarının bir işlevidir. Bir aktör ne kadar fazla bağlantı kurarsa, o kadar merkezedir (Grassi vd. 2007, s. 238).

Bu çalışmada, 2012-2020 yılları arasında 193 üniversitenin yürüttüğü 2323 adet TÜBİTAK 1001 projesi kapsamında sosyal ağ analizi uygulanmıştır. Çalışma TÜBİTAK 1001 projelerinde yer alan araştırmacıların işbirliğine kurumsal bir perspektif ile yaklaşarak yeni bir bakış açısı sağlamaktadır. Bu bağlamda makalenin amacı, Türkiye’deki üniversiteler tarafından yürütülen TÜBİTAK 1001 bilimsel projeleri kapsamında ortak işbirliğine dayalı oluşturulan üniversiteler arası işbirliği ağlarını görselleştirmek ve önemli pozisyonda yer alan üniversitelerin tespit edilmesidir. Çalışma yürütülen TÜBİTAK 1001 proje işbirliklerinin mevcut durumuna ışık tutması bakımından önemlidir.

Makalenin geri kalanı ise şu şekilde düzenlenmiştir: Bir sonraki bölümde bilimsel işbirliğinin sosyal ağ analizi ile ölçümüne yönelik çalışmaların incelemesi yer almaktadır. 3. bölüm metodoloji, çalışmanın amacı ve önemi, analiz yöntemi, veri seti ve değişkenleri açıklamaktadır. 4. Bölüm ise araştırma bulgularını sunmaktadır. Son bölüm çalışmayı özetlemekte ve geleceğe yönelik çıkarımlar sunmaktadır.

2. BİLİMSEL İŞBİRLİĞİNİN SOSYAL AĞ ANALİZİ İLE ÖLÇÜMÜNE YÖNELİK LİTERATÜR BULGULARINA GENEL BAKIŞ

Üniversitelerin kendi içlerinde ortak araştırmaların belirlenmesi ve teşvik edilmesi stratejik planlamanın önemli bir parçası haline gelmiştir. Araştırma işbirliğinin sosyal ağ analizi yöntemleri ile incelenmesi ise yaygın olarak kabul görmektedir. Ortak alıntı ve ortak yazarlık analizleri, bilim, bilimde iletişim ve bilim politikası çalışmalarına nicel bir bakış açısı kazandırarak sosyometrik alanında büyüyen bir alt alandır (Schlattmann, 2017, s. 26). Bu alanda yapılan pek çok araştırma mevcuttur. Örneğin Persson vd. (1997), 1993 yılında 22 İskandinav üniversitesi (Danimarka, Finlandiya, İzlanda, Norveç, İsveç) tarafından üretilen yaklaşık 20.000 makalenin kapsamlı analizinden elde edilen verileri sunmuşlardır. Sonuçlar bilimsel işbirliğinin tüm üniversiteler için kilit bir rol oynadığını ve işbirliği yaptıklarını göstermektedir. İskandinavlar arası üniversite ağı, tüm kurumsal işbirliklerinin yaklaşık yüzde onunu oluşturmaktadır. Bununla birlikte, işbirliği sayısı alanlar arasında farklılıklar göstermektedir. Örneğin fizik ve tıp gibi alanlarda yüksek derecede işbirliği görülmüştür.

Hara vd. (2003), çalışmasında bir grup bilim insanı arasındaki işbirliğini incelemekte ve deneyimlerinin sosyal olarak nasıl şekillendiğini ele almaktadır. Sosyo-metrik anketler ve görüşmeler sonucu elde edilen verilere UCINET IV'e sosyal ağ analizi uygulanarak merkezilik, karşılıklık, bağlantısallık ölçümleri hesaplanmıştır. Bulgular faktörler ve işbirliği türleri arasında bir etkileşim olduğunu göstermektedir.

Abbasi ve Altmann (2011), çalışmasında akademisyen işbirliği ağının, araştırma performansı ile olan ilişkisini anlamak için sosyal ağ teorisine dayalı teorik bir model geliştirmiştir. Analizde sosyal ağ analizi (SNA) ölçümleri kullanılmıştır. Analiz sonucunda bilim adamlarının araştırma performansının iki SNA ölçüsüyle (ağırlıklı derece merkeziliği ve verimlilik) pozitif olarak ilişkili olduğu görülmüştür. Özellikle, güçlü bağlara sahip bilim adamları (tekrarlanan ortak yazarlıklar, yüksek ağırlıklı derece merkeziliği), düşük bağlara sahip olanlardan (birçok farklı bilim insanı ile tek ortak yazarlık) daha iyi bir araştırma performansı gösterdiği tespit edilmiştir.

Niu ve Qiu (2014), çalışmasında Çin uluslararası araştırma işbirliğinin (IRC) büyümesini ve dağılımını; miktar, yazarlar, ülkeler, disiplin alanları açısından tanımlamaktadır. Bu bağlamda Thomson Reuters'in Web of Science'da 1 Ocak 2002'den 31 Aralık 2011'e kadar indekslenen 211.946 makale incelenmiştir. Çalışmada bibliyometrik ve sosyal ağ analizi yöntemleri uygulanarak ülkelerin ve alanların işbirliği ağı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Meng ve Guo (2015), çalışmasında bilgi görselleştirme teknolojisi uygulamalarının daha iyi anlaşılmasına sağlamak amacıyla araştırmacı ortak yazarlık ağını görselleştirmiştir. Bu bağlamda ağ bazı değişken niceliklerle (kümeleme katsayısı, ortalama derece, çap, ortalama mesafe ve bileşenler) karakterize edilmiştir. Görselleştirme, sosyal ağ analizi ve istatistiksel analizler için Ucinet ve Netdraw yazılımları kullanılmıştır.

Wu ve Duan (2015) çalışmasında psikiyatri araştırmalarında yazarlar, kurumlar ve ülkeler düzeyinde bilimsel işbirliğinin etkinliklerini ölçmüştür. Araştırmanın örneklemini psikiyatri ile ilgili Web of science'dan çekilen 36557 (SCI-Expanded) makale oluşturmaktadır. Çalışmada sosyal ağ analizi (SNA) yöntemi kullanılmıştır. Sonuçlar, psikiyatri araştırmalarında çoklu işbirliği türlerinin teşvik edilmesi gerektiğini göstermektedir.

Wu ve Jin (2016), çalışmasında Çin psikiyatrisi alanındaki işbirliklerin durumuna ışık tutmuştur. Çin Ulusal Bilgi Altyapısı (CNKI) ve WanFang Veri tabanındaki 10 temel psikiyatri dergisinden 16.224 yayın (2003-2012) örnekleme dahil edilmiştir. İşbirliği ağını incelemek için merkezilik analizi gibi çeşitli sosyal ağ analizi (SNA) yöntemleri kullanılmıştır.

Sajjad ve Esmael (2017), yaptıkları çalışmasında tıp bilimleri üniversitelerinin bilimsel işbirliğini farklı açılardan incelemiştir. Bu araştırmada sosyometrik yöntemler ve sosyal ağ analiz teknikleri kullanılarak Tıp Bilimleri Üniversiteleri ortak yazarlık ağı haritalanmıştır. Veriler Web Of Science veri tabanından elde edilmiştir. Bilimsel ağların haritalanması ve analizi için Bibexcel, VOS, Pajek ve UCINET yazılımları kullanılmıştır. Sonuçlara bakıldığında Tıp bilimleri araştırmacıları, Tahran Tıp Bilimleri Üniversitesi araştırmacıları ile bilimsel işbirliği yapma konusunda çok güçlü bir eğilime sahiptir. Bu nedenle bilimsel işbirliği ağı, Tahran Tıp Bilimleri Üniversitesi çevresinde tekel bir ağ haline gelmiştir. Bu işbirliği biçimi işbirliği fırsatlarının yaratılmasını engellemektedir.

Chen vd. (2018), makalesinde bilimsel araştırma işbirliği davranışının analiz yöntemlerini tartışmıştır. Araştırmacı merkeziliği ve işbirliğine bağlı alt grup analizi yoluyla bilimsel araştırma işbirliği davranışının temel özelliklerini sosyal ağ analizi yöntemi ile analiz etmiştir.

Matveeva ve Ferligo (2020), Proje 5-100'e katılan üniversiteler ve Proje 5-100'e katılmayan üniversiteler (kontrol grubu) şeklindeki iki grup Rus üniversitesinin bilimsel işbirliği modellerini analiz etmiştir. Analizler 2010-2016 döneminde seçilen Rus üniversiteleriyle ilgili bibliyografik verilere dayanmaktadır. Katılımcı üniversitelerin projeye katıldıktan sonra hem kendi aralarında hem de yabancı üniversiteler ve Rusya Bilimler Akademisi'nin araştırma kurumları ile işbirliklerini artırdıkları görülmüştür. Bunun yanı sıra katılımcı olmayan üniversitelerin işbirliği kalıplarında ise değişiklik görülmemiştir. Proje 5-100' e katılan üniversitelerinin küresel akademik ağdaki merkeziliği, ulusal ağdaki görünürlükleri ve bağlantılarıyla birlikte artmıştır.

Sala vd. (2021), sosyal ağ analizi vasıtasıyla 1970 ve 1989 yılları arasında 29 psikoloji dergisinde yayımlanan toplam 2891 makalenin bilimsel işbirliğini analiz etmiştir. Analizlerde UCINET programı ve Netdraw yazılımı kullanılmıştır. Sonuçlar, yıllar içinde artan sayıda makale ve yazarın yanı sıra bilimsel işbirliğinin de arttığını göstermiştir.

Isfandyari-Moghaddam vd. (2021), çalışmasında dünyada en fazla bilimsel yayına sahip ilk 60 ülkenin ortak yazarlık ağlarının analizini ve en çok atıf alan ortak yazarlık modellerinin keşfini amaçlamıştır. 2011-2015 yılları arasındaki 60 ülkenin tüm alanlardaki bilimsel yayınları ve en çok atıf alan makaleleri analiz edilmiştir. Ortak yazarlık ağlarını analiz etmek için merkezilik indeksleri ve kümeleme katsayısı kullanılıp, UCINET, Pajek, VOSviewer ve BibExcel yazılımları, ülkelerin ortak yazarlık ağlarını haritalamak ve bu indeksleri hesaplamak için kullanılmıştır. Sonuçlara bakıldığında Çin ile ABD, ABD ile İngiltere, ABD ile Almanya ve ABD ile Kanada arasında en güçlü işbirliği bağlantıları tespit edilmiştir.

Lee ve Haupt (2021), çalışmasında COVID-19 tehdidi ve ABD-Çin gerilimleri arttıkça bir pandeminin ortasında jeopolitik ve küresel bilim arasındaki yoğunlaşan kesişmeye odaklanmıştır. Bu sosyometrik çalışmada, ABD ve Çin'in bilim ve mühendislik alanında COVID-19 makaleleri üzerindeki uluslararası işbirliği modelleri, bilimsel milliyetçilik ve küreselcilik mercekleriyle incelenmiştir. Bilimsel milliyetçilik, mevcut siyasi söylem ve korumacı politikaların uluslararası işbirliğinde azalmaya yol açacağını varsayarken bulgular tamamen bunun tersini göstermiştir. Dünyadaki uluslararası işbirliklerinin oranı genel olarak artmıştır. Ayrıca bulgular jeopolitik gerilimlere rağmen, iki ülke arasında uluslararası ortaklaşa yazılmış en fazla sayıda S&E COVID-19 makalesinin ABD ve Çin'i içerdiği gerçeğini de ortaya koymuştur.

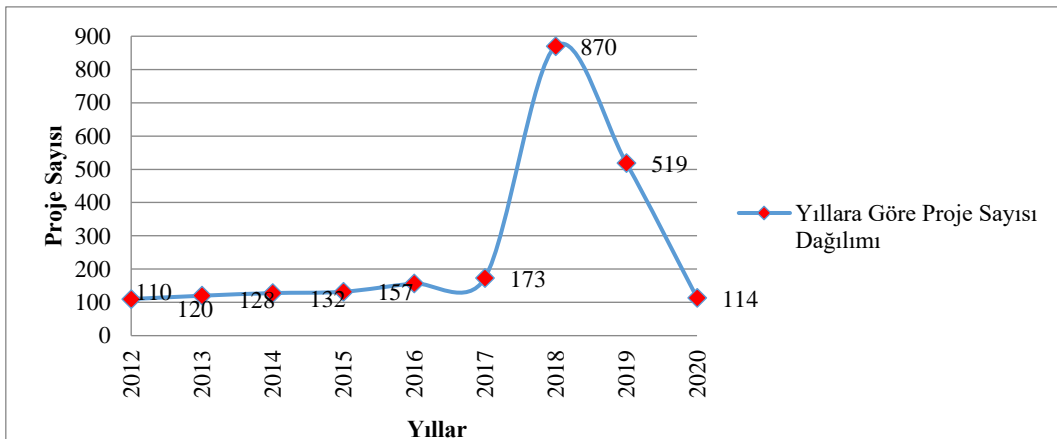
3. MATERYAL VE METOT

3.1. Materyal

Çalışmada veri seti 2012-2020 yılları arasında 193 üniversitenin yürüttüğü 2323 adet TÜBİTAK 1001 projesinden oluşmaktadır. Ağdaki düğümler belirli üniversitelerdeki araştırmacıları temsil etmektedir. Üniversiteler arası işbirliği ağı toplam 193 üniversite (düğüm) ve 2805 ortak işbirliğini (bağlantı) kapsamaktadır. Her düğüm TÜBİTAK 1001 proje işbirliği ağındaki bir üniversiteyi temsil ederken toplam araştırmacı sayısı 8.205'dir.

Yürütülen TÜBİTAK 1001 projelerinin yıllara, üniversitelere ve fakülterele göre dağılımına bakıldığında, şekil 1'de 2012 ve 2020 yılları arasındaki yıllık TÜBİTAK 1001 proje sıklığına bağlı olarak projelerin gelişimi ve evrimi yer almaktadır. Aşağıdaki şekilde projelerin zaman içindeki değişimi yıl yıl işaretlenmiştir.

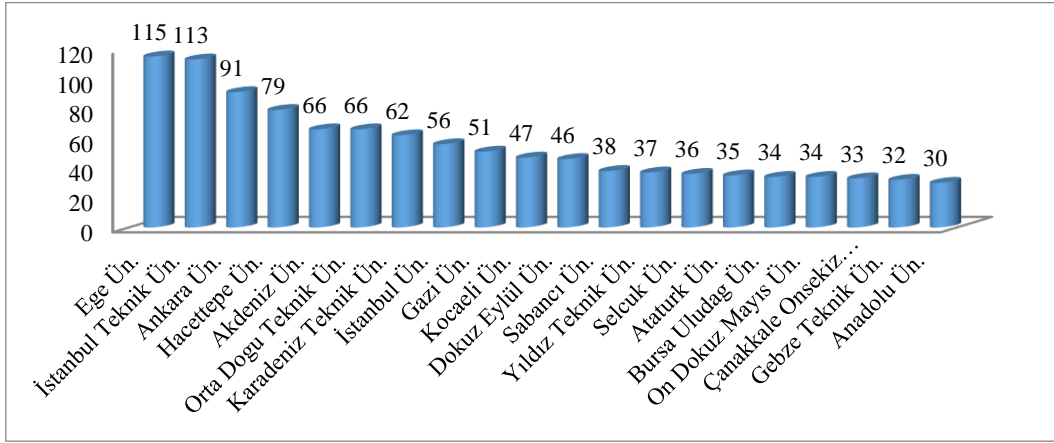
Şekil 1. Yıllara Göre Proje Sayısı Dağılımı

2018 yılında 870 proje yürütülerek proje sayısında büyük bir artış yaşanmıştır. Şekle bakıldığında 2012 ile 2017 yılları arasında küçük dalgalanmalarla ılımlı bir artışın gerçekleştiği ancak 2018 yılında güçlü bir yükselişin olduğu görülmektedir. Örneğin 2017 yılında 173 olan proje sayısı 2018'de 800'ün üzerine çıkmış ve 2020'de keskin bir düşüş yaşayarak yaklaşık 114'e düşmüştür. Bu büyük sıçramadan sonraki verilerde dalgalanmalar görülsede, genel olarak zaman içinde proje sayısında istikrarlı bir artış gerçekleşmiş olup, bu durum gelişimin devam ettiğini doğrular niteliktedir.

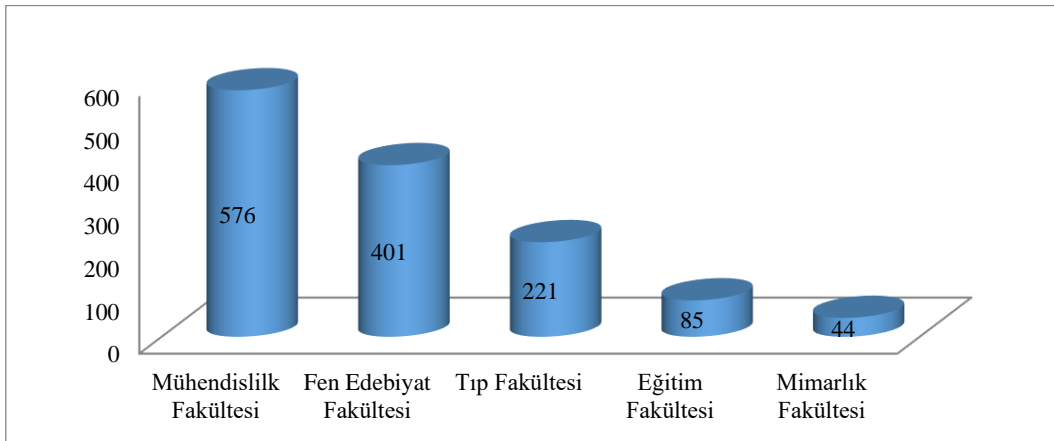
Şekil 2'de TÜBİTAK 1001 projelerinin yürütüldüğü üniversitelerin dağılımları yer almaktadır. En çok projenin yürütüldüğü üniversiteler sırasıyla Ege (% 5,01), İstanbul Teknik (% 4,92), Ankara (% 3,96), Hacettepe (% 3,44), ODTÜ (% 2,87) ve Akdeniz (% 2,87) Üniversiteleridir. Bununla birlikte çok sayıda kurumlar arası işbirlikleri de gözlenmektedir.

Şekil 2. TÜBİTAK 1001 Projelerinde En Üretken Üniversiteler

Aşağıdaki şekil 3'de TÜBİTAK 1001 projelerinin fakülte bazlı dağılımı yer almaktadır. Şekil 3'deki dağılımlara bakıldığında projelerin büyük çoğunluğunun mühendislik fakültesi (%25,10), fen edebiyat fakültesi (%17,48) ve tıp fakültesinden (%9,6) olduğu görülmektedir.

Şekil 3. Proje Sayılarının Fakülte Bazlı Dağılımı

3.2. Metot

İşbirliği birden çok aktör ve bunlar arasındaki ilişkilerden oluşan ortak bir sosyal etkileşimdir. Bu etkileşim ağ grafiğinin düğümleri ve kenarları ile temsil edilebilir. Bu çalışmada işbirlikçi bir topluluğu incelemek için sosyal ağ analizi (SNA) yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada araştırmacıların yürüttüğü TÜBİTAK 1001 projelerine dayanarak, bilim adamlarının araştırma işbirliği ağı oluşturulmuştur. Araştırma işbirliği ağının düğümleri

üniversiteleri temsil ederken iki düğüm arasındaki bağlantı, bu bilim adamları arasındaki ortak proje ilişkisini temsil etmektedir.

Bu bağlamda öncelikle ağ yapısı içerisindeki belirli bir düğümün konumu ve durumu üzerinde durulmuştur. Sosyal ağ analizinde belirli bir aktörün önemini ve etkisini tanımlamak için "merkezilik" kavramı kullanılmaktadır. Merkezilik analizi, bilimsel işbirliğinin ağ analizinin odak noktalarından biri haline gelmiştir ve bireylerin işbirliği ağlarında ne tür bir statüye sahip oldukları, bilim adamlarının araştırma işbirliği ağında keşfetmeye başladıkları en eski konulardan biridir. Derece merkeziliği, arasındalık merkeziliği, yakınlık merkeziliği ve özvektör merkeziliği dahil olmak üzere, aktörlerin önemini farklı açılardan değerlendirmek için birçok merkezilik ölçütü tasarlanmıştır.

Derece merkeziliği, sosyal ağdaki merkezi aktörlerin belirlenmesinde kullanılan bir ölçüm yöntemidir. Ağ içindeki aktörlerin sahip olduğu bağlantı sayısı, söz konusu aktörün derece merkeziliği değerini oluşturmaktadır (Prell, 2012, s. 66-68). Bu sonuç düğümün işbirliğinin kapsamını yansıtır.

Derece merkeziliği değeri;

$$CD = \frac{\sum_{j=1}^{|V|} C_D(V^*) - C_D(V_j)}{\max \sum_{j=1}^{|V|} C_D(V^*) - C_D(V_j)} \quad (1)$$

formülü ile hesaplanmaktadır. $C_D(V^*)$ ağ içerisindeki en yüksek derece merkeziliğine sahip düğümü göstermektedir. $C_D(V_j)$ her bir v_j düğümünün merkezilik değerini temsil etmektedir (Demirgil, 2018, s. 39). Yüksek derece merkeziliğine sahip insanlar daha fazla bağına sahip olması nedeniyle bilginin daha hızlı yayıldığına bir göstergesidir (Özman, 2017, s. 226).

Arasındalık merkeziliği, bir düğümün ağdaki iki düğümü bağlayan bir jeodezide kaç kez bulunduğunu ölçmektedir. Arasındalık merkeziyetine sahip olan düğümler, düşük arasındalık merkeziyetine sahip olan düğümlere göre daha fazla ara pozisyona sahiptirler. Bu nedenle ağdaki bilgi akışları üzerinde daha fazla kontrol sahibi olurlar. Arasındalık merkeziliği değeri aşağıdaki şekilde ölçülmektedir:

$$bc_i = \sum_{j < k} (g_i(j, k) / g(j, k)) \quad (2)$$

Burada $g(j, k)$ j ve k arasındaki geodesic bağlantı sayısını, $g_i(j, k)$ ise i aktörüne bağlı olarak jk arasındaki geodesic bağlantı sayısını göstermektedir (Özman, 2017, s. 67). İşbirlikçi ağda arasındalık merkeziliği yüksek olan kurumlar bilgi akışında ve kontrolünde iyi bir aracılık rolü üstlenmektedir.

Yakınlık merkeziliği ise, bir ağdaki düğümün diğer düğümlere olan mesafesini ölçmek için kullanılır. Yakınlık merkeziliği yüksek olan düğümler, bilgiyi daha iyi elde ederken diğer düğümler üzerinde daha doğrudan bir etkiye sahip olma eğilimindedir. İşbirlikçi ağda, bir araştırmacı ile diğeri arasındaki mesafe ne kadar yakınsa, bilgi alışverişi yapmak ve işbirlikçi araştırma ilişkisi kurmak o kadar kolay olur. Yakınlık merkeziliği aşağıdaki şekilde ölçülmektedir (Özman, 2017, s. 66):

$$cc_i = \frac{1}{\sum_j d(i, j)} \quad (3)$$

Yukarıdaki denklemde i ve j düğümleri arasındaki jeodezik mesafe, i düğümü ve j düğümü arasındaki minimum ara bağ sayısını ölçmektedir. İşbirlikçi ağda, bir araştırmacı ile diğeri arasındaki mesafe ne kadar yakınsa, bilgi alışverişi yapmak ve işbirlikçi araştırma ilişkisi kurmak o kadar kolay olur.

Bonacich (1972) özvektör merkeziliğini, bitişik merkezlerin toplamıyla pozitif orantılı olduğunu ve ilişkili öz bileşeni diğer düğümlerden daha yüksek olan bir düğümün daha fazla öz merkezi olacağı şeklinde tanımlamaktadır. Bu "etkinin bir ölçüsüdür". Özvektör merkezi bir düğüm özünde merkezi olan düğümlerle doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle "nesnelerin merkezi" şeklindedir (Hanneman ve Riddle, 2005) (Grassi vd., 2007, s. 238). Aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir:

$$c_i = \lambda^{-1} \sum_j a_{ij} c_j \quad (4)$$

Burada c_i , i düğümünün merkeziyetini vermektedir. Formül bir düğümün merkeziyetinin, bağlı olduğu düğümlerin merkeziyetlerinin toplamıyla orantılı olduğunu ortaya koymaktadır (Borgatti, 1995, s. 112).

Çalışmada her bir üniversite bir düğüm olarak ele alındığında bu dört merkezilik ölçümünü kurumlar arası analize uygulamak mümkündür. Bu bağlamda üniversitelerin ortak proje işbirliklerine dayanarak, bilim adamlarının araştırma işbirliği ağı oluşturulmuştur. Şeklin her bir düğümü bir üniversiteyi temsil ederken, düğümler arasındaki bağlantılar ise araştırmacılar arasındaki işbirliği ilişkilerini temsil etmektedir. Bilimsel işbirliği UCINET 6.732 ve NetDraw 2.168 yazılımı kullanılarak sosyal ağ analizi yoluyla analiz edilmiştir. Bu kapsamda TÜBİTAK 1001 proje işbirliğini incelemek için merkezilik analizi gibi çeşitli sosyal ağ analizi (SNA) yöntemleri kullanılmıştır.

Özetle, SNA işbirliği özelliklerinin nicel bir ölçüsünü sunan kullanışlı bir tekniktir. Özellikle bağlantı ağırlıklarının dahil edilmesi, akademik bir ağ içindeki aktörler arasındaki işbirliğinin çok daha derinden anlaşılmasına olanak sağlamaktadır.

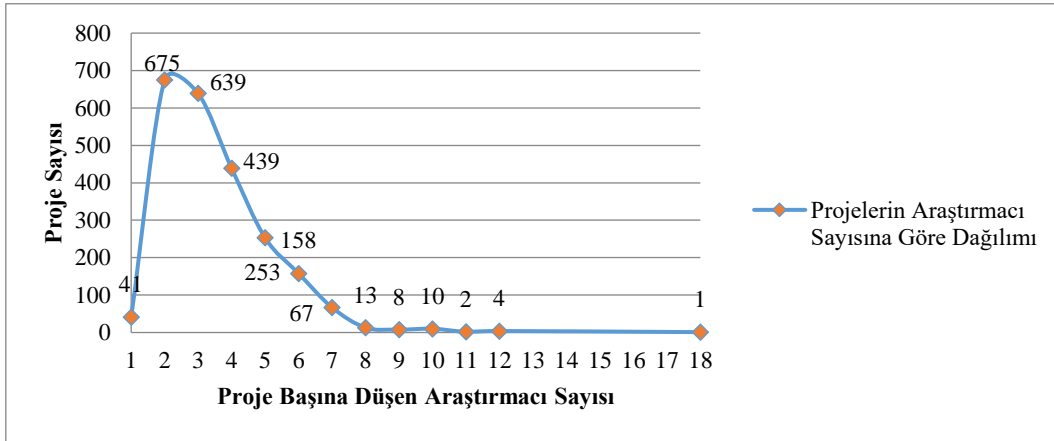
4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Bu bölümde TÜBİTAK 1001 kapsamında yürütülen projelere ilişkin araştırma bulguları sunulmaktadır. Öncelikle TÜBİTAK 1001 proje işbirlikleri hakkında genel bilgilere yer verilmektedir. Bu bağlamda projelerin araştırmacı sayısına göre dağılımı yer almaktadır. Ardından en çok işbirliği yapan üniversiteler ve bu üniversitelerin güçlü bağlantıları sıralanmıştır. Daha sonrasında ise en güçlü işbirliklerini belirlemek için, her bir üniversite çifti arasındaki işbirliği sıklığı değerlendirilmiştir. Ardından ise TÜBİTAK 1001 proje işbirliği ağlarının mevcut durumu merkezilik ölçümleri ile hesaplanmıştır.

4.1. TÜBİTAK 1001 Proje İşbirlikleri Hakkında Genel Bilgiler

Bu bölümde yürütülen TÜBİTAK 1001 projeleri işbirlikleri hakkında bilgiler yer almaktadır. Öncelikle yürütülen projelerdeki araştırmacıların dağılımı açıklanmaktadır. Aşağıdaki şekil 4 araştırmacı sayısına karşılık proje sıklığını göstermektedir. TÜBİTAK 1001 projeleri kapsamında yürütülen projelerin çoğunun iki araştırmacı (%29,22), üç araştırmacı (%27,66) ve dört araştırmacı projeler (%19) olduğu görülmektedir. Tek araştırmacı projelerin düşük yüzdesi (%1,77) bu alanda yüksek işbirliğine dayalı bir tutum sergilendiğini göstermektedir.

Şekil 4. Projelerin Araştırmacı Sayısına Göre Dağılımı

Ardından aşağıdaki tablo 1'de TÜBİTAK 1001 projeleri kapsamında en çok işbirliği yapan üniversiteler ve bu üniversitelerin güçlü bağlantıları sıralanmıştır. Bu bağlamda aşağıdaki tablo kurumlar arası en fazla işbirliğine sahip üniversiteleri göstermektedir. Bu üniversiteler kurumlar arası işbirliklerinin toplamı ve işbirlikçi üniversiteler ile bağlantı sayısının azalan sırasına göre listelenmiştir.

Tablo 1. En Çok İşbirliği Yapılan 20 Üniversite: Üniversite Adı, İşbirliği Toplamı ve İşbirlikçi Sayısı

Üniversite	İşbirliği Toplamı	İşbirlikçi Sayısı	Üniversite	İşbirliği Toplamı	İşbirlikçi Sayısı
1 İstanbul Ün.	1062	64	21 Ondokuz Mayıs Ün.	233	36
2 Ege Ün.	1036	53	22 Fırat Ün.	225	30
3 İstanbul Teknik Ün.	829	71	23 Namık Kemal Ün.	212	26
4 Ankara Ün.	739	75	24 Selçuk Ün.	204	45
5 Hacettepe Ün.	655	63	25 Çukurova Ün.	189	41
6 Orta Doğu Teknik Ün.	519	72	26 Marmara Ün.	183	42
7 Üniversite Dışı Kurumlar	517	78	27 Eskişehir Osmangazi Ün.	174	34
8 Dokuz Eylül Ün.	489	55	28 Bolu Abant İzzet Baysal Ün.	172	29
9 Akdeniz Ün.	463	47	29 Çanakkale Onsekiz Mart Ün.	166	39
10 Gazi Ün.	367	48	30 Sakarya Ün.	159	31
11 Süleyman Demirel Ün.	334	45	31 Muğla Sıtkı Koçman Ün.	147	30
12 Erciyes Ün.	323	43	32 Mersin Ün.	144	24
13 Karadeniz Teknik Ün.	314	59	33 Manisa Celal Bayar Ün.	137	20
14 Bursa Uludağ Ün.	296	40	34 Recep Tayyip Erdoğan Ün.	135	24
15 İnönü Ün.	292	29	35 Zonguldak Bülent Ecevit Ün.	134	30
16 Aydın Adnan Menderes Ün.	279	31	36 Atatürk Ün.	133	34
17 Anadolu Ün.	267	37	37 Gebze Teknik Ün.	131	32
18 Kocaeli Ün.	267	38	38 Harran Ün.	128	17
19 Yıldız Teknik Ün.	249	42	39 Kahramanmaraş Sütçü İmam Ün.	125	33
20 İstanbul Ün.	1062	64	40 Acıbadem Ün.	123	19

Tablo 1'e bakıldığında İstanbul Üniversitesinin toplam 1062 işbirliği ile bu alanda en işbirlikçi üniversite olduğu görülmektedir. İkinci sırada Ege 1036 işbirliğine sahip olup onu sırasıyla 829, 739 ve 655 işbirliği ile İstanbul Teknik, Ankara ve Hacettepe Üniversitesi takip etmektedir. İşbirliği yapılan üniversiteler açısından ise sıralama farklıdır. Üniversite dışında çalışanlar (diğer kurumlar) ve Ankara ve ODTÜ en fazla işbirlikçiye sahip kurumlardır.

Tablo 2'de ise en güçlü 20 üniversite arası işbirliği gösterilmiştir. En güçlü işbirliklerini (bağlantıları) belirlemek için, her bir üniversite çifti arasındaki işbirliği sıklığı değerlendirilmiştir.

Tablo 2. En Güçlü 20 Üniversite İşbirlikleri: Üniversite, İşbirlikçi Üniversite ve İşbirliklerinin Toplamı

Üniversite	İşbirlikçi Üniversite	İşbirliği Toplamı	Üniversite	İşbirlikçi Üniversite	İşbirliği Toplamı
1 Ege Ün.	Ege Ün.	591	11 Dokuz Eylül Ün.	Dokuz Eylül Ün.	177
2 İstanbul Ün.	İstanbul Ün.	559	12 Erciyes Ün.	Erciyes Ün.	158
3 İstanbul Teknik Ün.	İstanbul Teknik Ün.	446	13 Aydın Adnan Menderes Ün.	Aydın Adnan Menderes Ün.	155
4 Hacettepe Ün.	Hacettepe Ün.	335	14 İnönü Ün.	İnönü Ün.	146
5 Ankara Ün.	Ankara Ün.	261	15 Namık Kemal Ün.	Namık Kemal Ün.	127
6 Akdeniz Ün.	Akdeniz Ün.	243	16 Ondokuz Mayıs Ün.	Ondokuz Mayıs Ün.	124
7 Karadeniz Teknik Ün.	Karadeniz Teknik Ün.	206	17 Kocaeli Ün.	Kocaeli Ün.	121
8 Selçuk Ün.	Selçuk Ün.	204	18 Süleyman Demirel Ün.	Süleyman Demirel Ün.	116
9 ODTÜ	ODTÜ	189	19 Gazi Ün.	Gazi Ün.	114
10 Bursa Uludağ Ün.	Bursa Uludağ Ün.	179	20 Fırat Ün.	Fırat Ün.	113

Ege üniversitesi kendi içerisinde 591 işbirliği ile en sık işbirliğine (bağlantıya) sahip kurumdur ve bunu 559 işbirliği ile İstanbul üniversitesi takip etmektedir. Ardından İstanbul Teknik (446), Hacettepe (335), Ankara (261), Akdeniz (243), Karadeniz Teknik (206), Selçuk (204), ODTÜ (189) ve Bursa Uludağ (179) Üniversitesi gelmektedir.

4.2. İşbirliği Ağlarının Analizi: Merkezilik Hesaplamaları

İşbirliklerin sosyal ağlardaki durumunu yansıtan merkezilik hesaplamaları, ağ analizinde en önemli ölçütlerden biridir. Dört ortak merkezilik ölçüsü vardır. Bunlar derece merkeziliği, arasındalık merkeziliği, yakınlık merkeziliği ve özvektör merkeziliğidir. İşbirlikçi ağlarda bir aktör ile diğerleri arasında doğrudan bir bağlantı varsa o aktör daha büyük haklara sahip merkezi konumdadır. Merkezilik ölçüsü, üniversitelerin ağdaki performanslarına ve rollerine göre değerlendirmek için faydalı bilgiler sağlamaktadır. Aşağıda sırasıyla bu merkezilik ölçümlerinin sonuçları yer almaktadır.

4.2.1. Derece Merkeziliği ve Arasındalık Merkeziliği

Öncelikle ağdaki tüm düğümler için derece merkeziliği ve arasındalık merkeziliği hesaplanmıştır. Bu iki merkezilik ölçümü, araştırma işbirliği ağındaki her bir üniversitenin önemini göstermektedir. Tablo 3'te araştırma kurumları bu merkezilik göstergelerine göre sıralanmıştır. Derece merkeziliği, akademik işbirliğinin genişliğini yansıtır. Arasındalık merkeziliği ise tüm üniversitelerin bilgi yayılımındaki temel konumunu gösterir. Yüksek derece merkeziliğe sahip bilim adamları veya kurumlar, ortak işbirliği ağlarının geliştirilmesinde hayati bir rol oynayabilir.

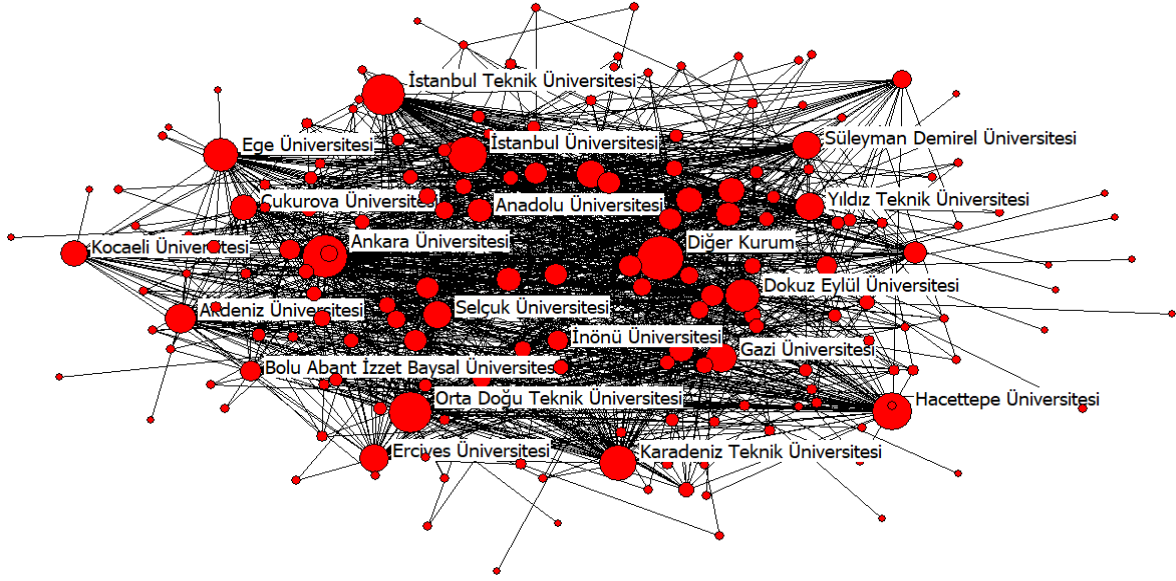
Tablo 3. Derece Merkeziliği ve Arasındalık Merkeziliği En Yüksek Olan İlk 20 Kurum

Üniversite	Derece Merkeziliği	Üniversite	Arasındalık Merkeziliği (normalleştirilmiş)
1 İstanbul Ün.	557.000	1 İstanbul Teknik Ün.	10.609
2 Üniversite Dışı Kurumlar	527.000	2 Orta Doğu Teknik Ün.	9.230
3 Ankara Ün.	496.000	3 Üniversite Dışı Kurumlar	7.671
4 Ege Ün.	454.000	4 Ankara Ün.	7.502
5 İstanbul Teknik Ün.	401.000	5 İstanbul Ün.	6.778
6 Dokuz Eylül Ün.	348.000	6 Hacettepe Ün.	4.827
7 Orta Doğu Teknik Ün.	348.000	7 Ege Ün.	4.408
8 Hacettepe Ün.	338.000	8 Marmara Ün.	3.761
9 Karadeniz Teknik Ün.	288.000	9 Akdeniz Ün.	3.458
10 Gazi Ün.	271.000	10 Karadeniz Teknik Ün.	3.374
11 Akdeniz Ün.	238.000	11 Yıldız Teknik Ün.	3.335
12 Selçuk Ün.	225.000	12 Boğaziçi Ün.	3.048
13 Süleyman Demirel Ün.	218.000	13 Atatürk Ün.	2.997
14 Çukurova Ün.	189.000	14 Süleyman Demirel Ün.	2.864
15 Anadolu Ün.	183.000	15 Bursa Uludağ Ün.	2.745
16 Erciyes Ün.	183.000	16 Fırat Ün.	2.602
17 Yıldız Teknik Ün.	181.000	17 Dokuz Eylül Ün.	2.593
18 Bolu Abant İzzet Baysal Ün.	150.000	18 Çanakkale Onsekiz Mart Ün.	2.540
19 İnönü Ün.	146.000	19 Selçuk Ün.	2.434
20 Kocaeli Ün.	146.000	20 Erciyes Ün.	2.142

Yukarıdaki tabloda TÜBİTAK 1001 proje kapsamında kurumlar arası araştırma işbirliklerinde en aktif üniversiteler sıralanmıştır. Derece merkeziliğine göre İstanbul Üniversitesi, Üniversite Dışı Kurumlar, Ankara Üniversitesi, Ege Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi ve Gazi Üniversitesi diğer üniversiteler ile en yüksek ortak işbirliğine sahiptir. Bu nedenle bu üniversiteler ağı diğer üyeleriyle iletişim kurmak için en fazla

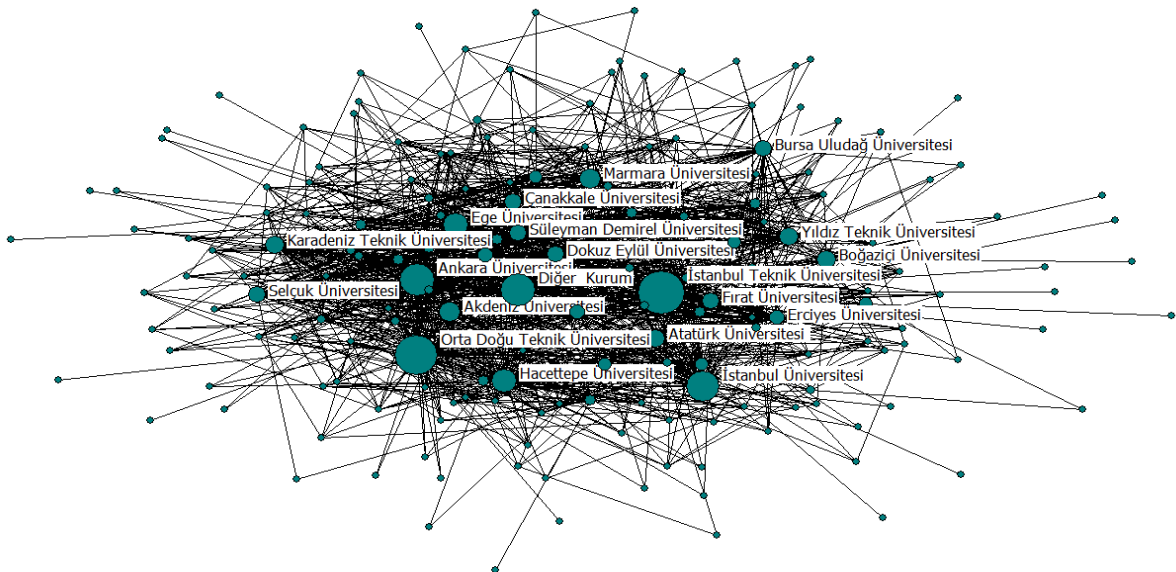
sayıda fırsata sahiptir ve ağıın büyümesi ve dinamikleri ile işbirlikçi ekipler oluşturma konusunda en büyük yeteneğe sahiptirler. Genel olarak bakıldığında aktif olan üniversitelerin hem derece merkeziliği hem de arasındalık merkeziliği yüksek puanlara sahiptir. Aşağıdaki şekilde derece merkeziliği yüksek çıkan ilk 20 üniversitenin ağ haritası yer almaktadır.

Şekil 5. Derece Merkeziliği Yüksek Çıkan Üniversitelerin Yapı Haritası

İstanbul Teknik Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Üniversite Dışı Kurumlar, Ankara Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi ve Karadeniz Teknik Üniversitesi en yüksek arasındalık merkeziliğine sahip kurumlardır. Bu durum İstanbul Teknik Üniversitesinin, rastgele bir üniversite çiftinin en kısa bağlantısı olma olasılığının en yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Arasındalık merkeziliği yüksek olan üniversiteler ağdaki bilgi akışının kontrolünde oldukça etkilidirler. Aşağıdaki şekilde arasındalık merkeziliği yüksek çıkan ilk 20 üniversitenin ağ haritası yer almaktadır.

Şekil 6. Arasındalık Merkeziliği Yüksek Çıkan Üniversitelerin Yapı Haritası

Başka bir deyişle İstanbul Teknik Üniversitesi, TÜBİTAK 1001 proje araştırma işbirliği ağında, farklı üniversiteleri birbirine bağlama konusunda önemli bir rol oynamaktadır. Bu ağda en yüksek merkeziliğe sahip olan üniversiteler olmadığında işbirlikçi ağ kesintiye uğrayacaktır. Arasındalık merkeziliği yüksek olan üniversitelerde çalışan araştırmacılar, ağın bütünlüğünü korumada araçsal bir rol oynar ve böylece işbirlikçi ilişkileri etkileme gücüne sahiptirler. Ayrıca İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Teknik Üniversitesi her iki sıralamada da önde yer almaktadır. Bu durum o üniversitelerde çalışan araştırmacıların diğer kurumlardan araştırmacılarla geniş çapta işbirliği kurduğu anlamını taşır.

4.2.2. Yakınlık Merkeziliği ve Özvektör Merkeziliği

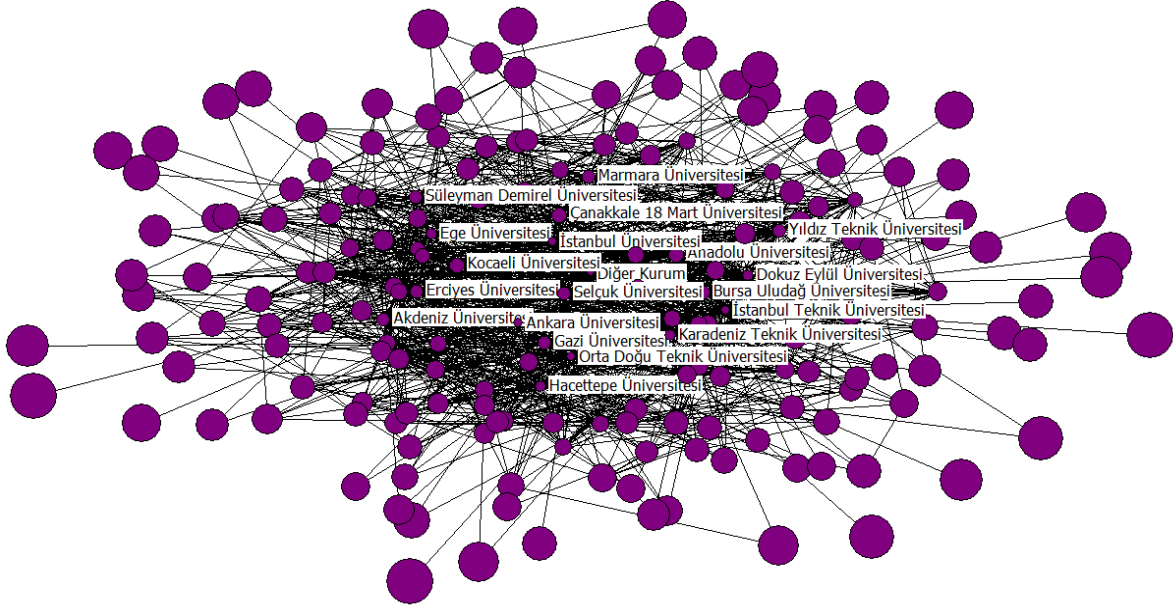
Bir düğümün yakınlık merkezilik indeksi, düğüm ile ağdaki diğer düğümler arasındaki en kısa yolların ortalama uzunluğunu temsil eder. İşbirlikçi bir ağda iki araştırmacı birbirine ne kadar yakınsa bilgi o kadar kolay iletilir ve iki kişinin işbirliği yapma olasılığı o kadar artar. Yakınlık merkeziliği yüksek olan üniversiteler ağda daha fazla etki bırakır ve daha merkezi rol oynar. Ayrıca diğer üniversiteler için daha fazla erişilebilirliğe sahiptirler. Tablo 4’ de araştırma kurumları yakınlık ve özvektör merkezilik göstergelerine göre sıralanmıştır.

Tablo 4. Yakınlık Merkeziliği ve Özvektör Merkeziliği En Yüksek Olan İlk 20 Kurum

Üniversite	Yakınlık Merkeziliği	Üniversite	Özvektör Merkeziliği
1 Üniversite Dışı Kurumlar	0.6	1 Ege Ün.	0.856
2 Ankara Ün.	0.584	2 İstanbul Ün.	0.403
3 Orta Doğu Teknik Ün.	0.58	3 İstanbul Teknik Ün.	0.168
4 İstanbul Teknik Ün.	0.575	4 Dokuz Eylül Ün.	0.136
5 İstanbul Ün.	0.563	5 Ankara Ün.	0.09
6 Karadeniz Teknik Ün.	0.555	6 Üniversite Dışı Kurumlar	0.087
7 Hacettepe Ün.	0.553	7 Manisa Celal Bayar Ün.	0.071
8 Dokuz Eylül Ün.	0.552	8 Acıbadem Ün.	0.066
9 Ege Ün.	0.536	9 Aydın Adnan Menderes Ün.	0.056
10 Akdeniz Ün.	0.532	10 Akdeniz Ün.	0.053
11 Selçuk Ün.	0.532	11 İzmir Katip Çelebi Ün.	0.047
12 Yıldız Teknik Ün.	0.53	12 Harran Ün.	0.045
13 Erciyes Ün.	0.529	13 İstanbul Ün.-Cerrahpaşa	0.041
14 Süleyman Demirel Ün.	0.522	14 Anadolu Ün.	0.039
15 Gazi Ün.	0.52	15 Hacettepe Ün.	0.039
16 Bursa Uludağ Ün.	0.519	16 Süleyman Demirel Ün.	0.038
17 Marmara Ün.	0.519	17 Orta Doğu Teknik Ün.	0.033
18 Çanakkale Onsekiz Mart Ün.	0.518	18 Karadeniz Teknik Ün.	0.032
19 Kocaeli Ün.	0.516	19 Zonguldak Bülent Ecevit Ün.	0.032
20 Anadolu Ün.	0.515	20 Bursa Uludağ Ün.	0.031

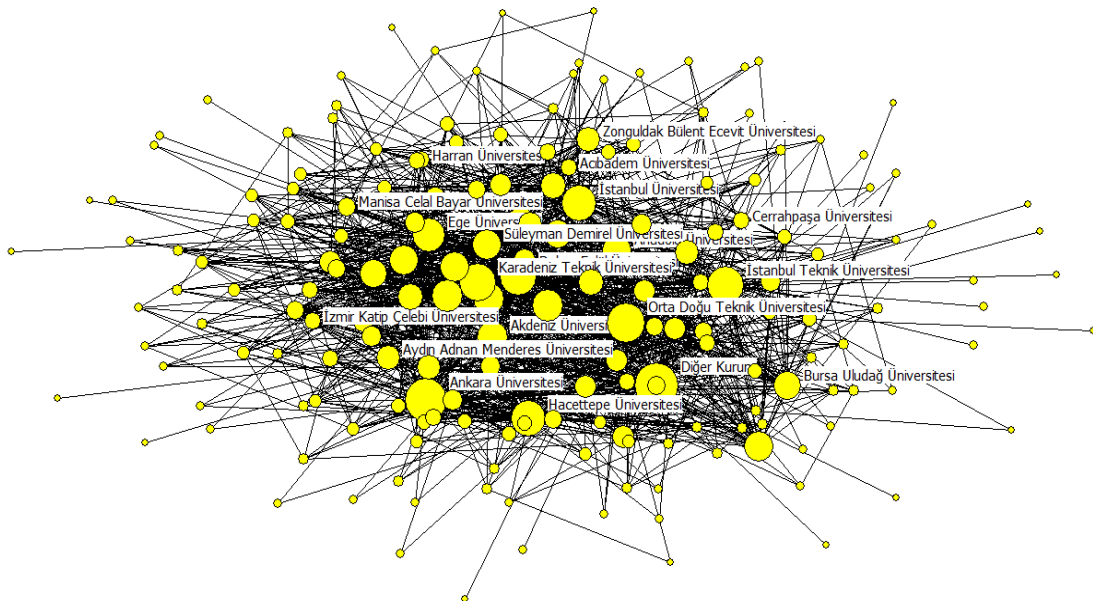
Tablo 4’e bakıldığında Üniversite Dışı Kurumlar, Ankara Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Ege Üniversitesi ve Akdeniz Üniversitesinin en yüksek yakınlık merkeziliğine sahip kurumlar olduğu tespit edilmiştir. Bu düğümler ağdaki diğer üniversitelere kısa bir mesafede yer almaktadır. Yakınlık merkeziliği en yüksek olan üniversiteler çok sayıda araştırmaya katkıda bulunurken aynı zamanda tüm ağ içinde merkezi bir konumda yer almaktadır. En yüksek yakınlık merkeziliğine sahip olan üniversiteler, aralarında daha az aracı olması nedeniyle bilgiye diğerlerinden daha hızlı bir şekilde erişebilmektedir. Aşağıdaki şekilde yakınlık merkeziliği yüksek çıkan ilk 20 üniversitenin ağ haritası yer almaktadır.

Şekil 7. Yakınlık Merkeziliği Yüksek Çıkan Üniversitelerin Yapı Haritası

Diğer bir merkezilik endeksi, bir düğümün ağdaki daha güçlü ve etkili düğümlerle iletişim açısından önemini değerlendiren özvektör derecesidir. Tablo 4’de özvektör merkeziliğine bakıldığında Ege Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Üniversite Dışı Kurumlar, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Acıbadem Üniversitesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi ve Akdeniz Üniversitesinin en fazla ortak işbirliğine sahip olduğu ve bunun yanı sıra işbirliği ağındaki güçlü düğümlerle (üniversiteler) sıklıkla işbirliği yaptığını söylemek mümkündür. Özvektör merkeziliği, genel bilimsel ağın küresel yapısı içindeki en merkezi üniversiteleri belirlememize yardımcı olur. Aşağıdaki şekilde özvektör merkeziliği yüksek çıkan ilk 20 üniversitenin ağ haritası yer almaktadır. Düğümlerin boyutu özvektör merkeziliğinin seviyesini göstermektedir. Özvektör merkeziliği ne kadar yüksek olursa düğüm de o kadar büyüktür.

Şekil 8. Özvektör Merkeziliği Yüksek Çıkan Üniversitelerin Yapı Haritası

4.3. Merkezilik Değerleri Yüksek Çıkan Üniversitelerin Sınıflandırılması

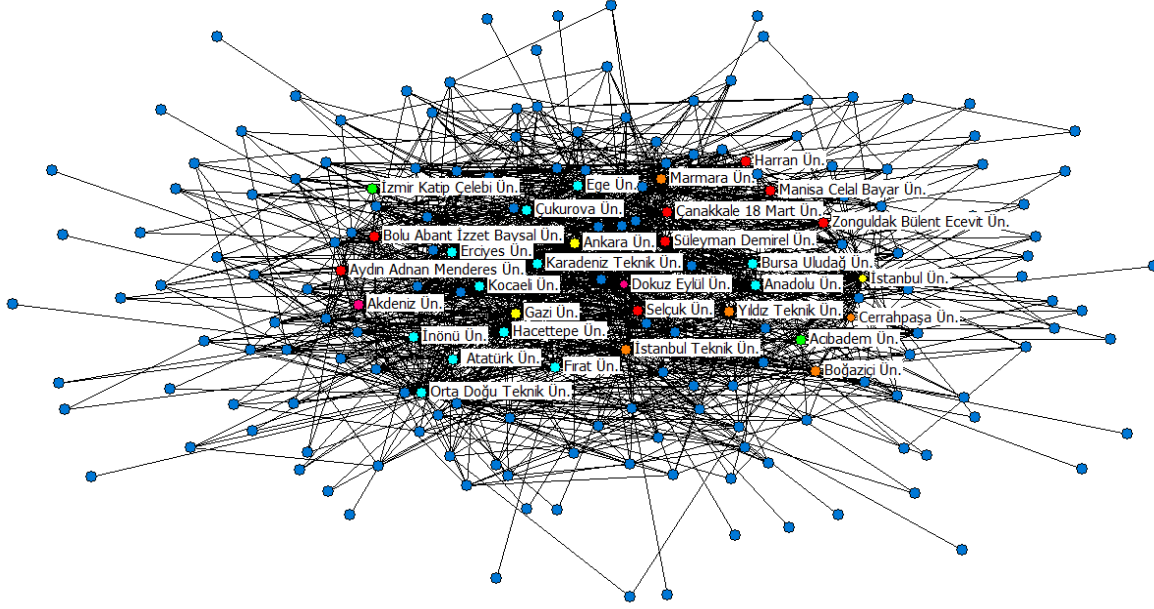
Türk yükseköğretiminde belirgin yapısal değişiklikleri ifade etmekte olan dönemler eğitimciler ve eğitim tarihi üzerine çalışan aydınlar tarafından farklı şekillerde ele alınsada, genellikle 1923-1946 dönemi; 1946-1981 dönemi ve 1981 sonrası dönem şeklinde sınıflandırılmaktadır. 1992 yılı Türkiye’de 24 üniversitenin bir günde kurulduğu yıl olması açısından önemlidir. 1’i vakıf, 23’ü devlet üniversitesi olan bu yükseköğretim kurumları farklı bölgelerde ve çoğunluğu orta büyüklükteki şehirlerde kurulmuştur. Kurulan bu üniversitelerle birlikte 1992 yılı sonunda Türkiye’de kurulmuş olan üniversite sayısı 53’e yükselmiştir. 1992 yılından sonra 2006 yılı da üniversiteleşme açısından önem taşıyan bir yıl olarak önem kazanmaktadır. Zira 2006 yılı 1992 yılı gibi yeni üniversitelerin bir anda kurulduğu bir yıldır. 01.03.2006 gün ve 5467 Sayılı Yasa ile Türkiye’nin farklı bölgelerinde 15 üniversite kurulmuştur. Aşağıdaki tabloda merkezilik değerleri yüksek çıkan üniversiteler kuruluş tarihlerine göre sıralanmıştır.

Tablo 5. Merkezilik Değerleri Yüksek Çıkan Üniversitelerin Kuruluş Yılları

Üniversite	Kuruluş Tarihi	Üniversite	Kuruluş Tarihi
1 İstanbul Teknik Ün.	1773	17 Fırat Ün.	1975
2 Cerrahpaşa Üniversitesi	1773	18 İnönü Ün.	1975
3 Boğaziçi Ün.	1863	19 Kocaeli Ün.	1976
4 Marmara Ün.	1883	20 Erciyes Ün.	1978
5 Yıldız Teknik Ün.	1911	21 Akdeniz Ün.	1982
6 Gazi Ün.	1926	22 Dokuz Eylül Ün.	1982
7 İstanbul Üniversitesi	1933	23 Aydın Adnan Menderes Ün.	1992
8 Ankara Ün.	1946	24 Bolu Abant İzzet Baysal Ün.	1992
9 Ege Ün.	1955	25 Çanakkale Onsekiz Mart Ün.	1992
10 Karadeniz Teknik Ün.	1955	26 Harran Ün.	1992
11 Orta Doğu Teknik Ün.	1956	27 Manisa Celal Bayar Un	1992
12 Atatürk Ün.	1957	28 Selçuk Ün.	1992
13 Anadolu Ün.	1958	29 Süleyman Demirel Ün.	1992
14 Hacettepe Ün.	1967	30 Zonguldak Bülent Ecevit Ün.	1992
15 Çukurova Ün.	1973	31 Acıbadem Un	2007
16 Bursa Uludağ Ün.	1975	32 İzmir Katip Çelebi Ün.	2010

Türkiye’deki üniversitelerin gelişim süreci sayısal veriler göz önüne alınarak incelendiğinde görülmektedir ki üniversite sayısında artış daha ziyade 1950 yılından sonra gerçekleşmiştir. Aşağıdaki şekilde merkezilik değerleri yüksek üniversitelerin kuruluş yıllarına göre ağ haritası yer almaktadır. Şekilde 1923 öncesi kurulan üniversiteler turuncu, 1923-1950 döneminde kurulan üniversiteler sarı, 1950-1980 döneminde kurulan üniversiteler mavi, 1980-1990 döneminde kurulan üniversiteler mor, 1990-2006 yılları arasında kurulan üniversiteler kırmızı ve 2006 sonrasında kurulan üniversiteler ise yeşil ile gösterilmektedir.

Şekil 9. Merkezilik Değerleri Yüksek Çıkan Üniversitelerin Kuruluş Yıllarına Göre Ağ Haritası

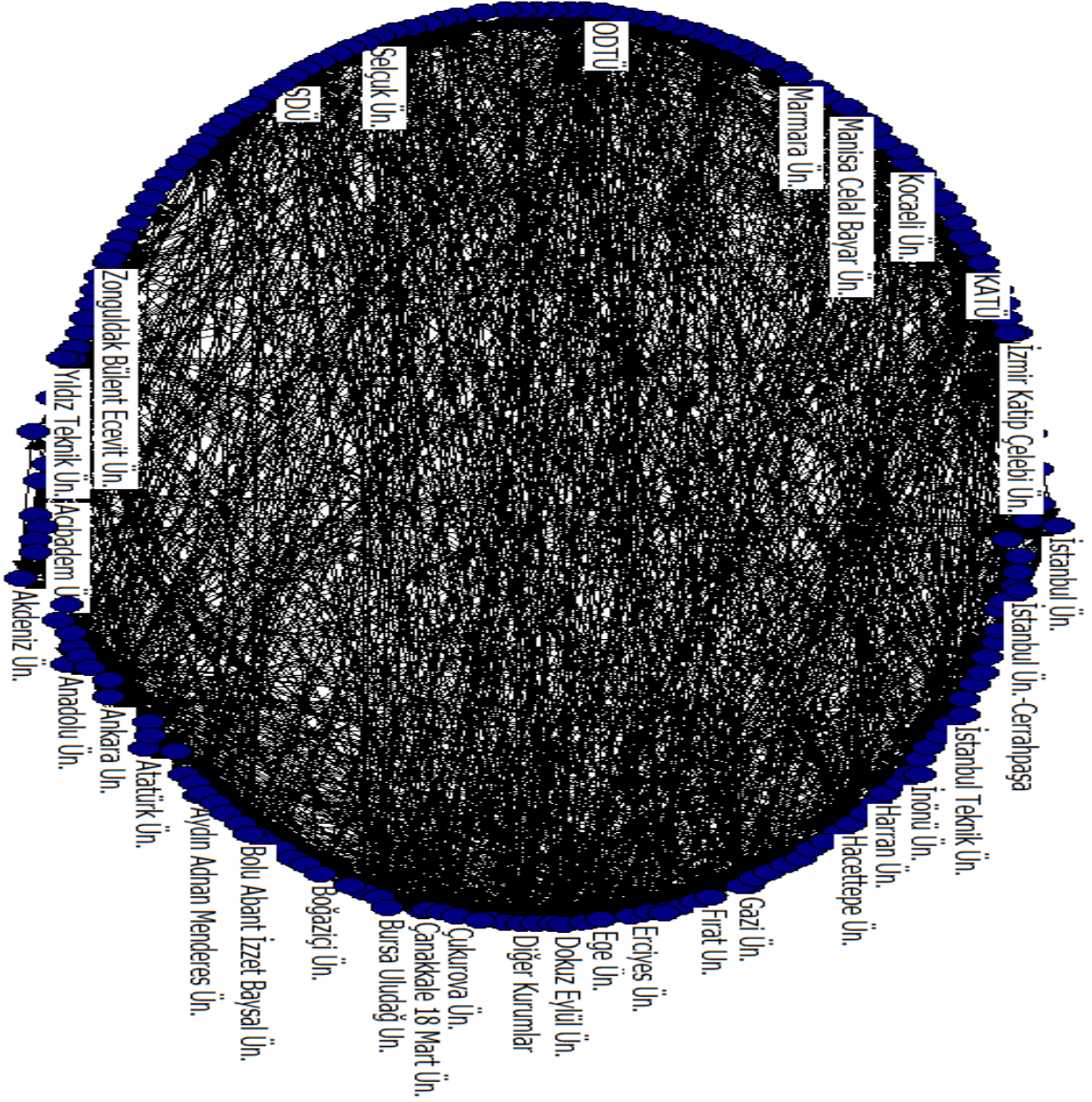

TÜBİTAK 1001 proje işbirliği ağına yürütücülerin cinsiyet dağılımlarına bakıldığında %66,6'sının erkek (1488), %33,4'ünün ise kadın (746) olduğu tespit edilmiştir.

4.4. TÜBİTAK 1001 Proje İşbirliği Ağına Genel Yapı Haritası

Şekil 10'da bilimsel işbirliği ağı haritası yer almaktadır. Görselde her düğüm bir üniversiteyi temsil eder ve iki düğüm arasındaki bağlantılar iki üniversite arasındaki ortak işbirliğini belirtir. Şekil Netdraw'ın çok boyutlu ölçekleme ve sıralama aracı kullanılarak oluşturulmuştur. Bu araç, güçlü bir şekilde bağlantı varsa ya da daha fazla işbirliği kurulmuşsa düğümleri birbirine daha yakın konumlandırırken, zayıf bağlantılıysa veya daha az işbirliği yapılmışsa düğümleri birbirinden daha uzağa konumlandırarak ağ haritaları oluşturur (Everett ve Borgatti, 2013). Bağların gücünü daha da görselleştirmek için daha fazla işbirliği yapan üniversiteleri birbirine bağlayan çizgiler daha kalın çizilirken, daha az işbirliği yapan üniversiteleri temsil eden bağlantılar daha ince çizgilerle ağırlıklandırılmıştır. Bağlantıların kalınlığı, bağlandığı üniversiteler arasındaki işbirliklerinin gücünü temsil etmektedir.

Şekil 10. TÜBİTAK 1001 Proje İşbirliği Ağının Yapı Haritası

Ağın genel yapısı toplam 193 üniversite (düğüm) ve 2805 ortak işbirliği (bağlantı) içermektedir. Şekil 10'da gösterildiği üzere Ege Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Diğer Kurum, Dokuz Eylül Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi ve Gazi Üniversitesi TÜBİTAK 1001 proje araştırmalarında birbirleriyle yüksek düzeyde işbirliğine sahip kurumlardır.

Ağdaki bağlantı sayısının olası bağlantılara oranı yoğunluk ölçüsünü gösterir ve her zaman sıfır ile bir arasında bir değerdir. Yoğunluk değerleri seyrek ağlarda sıfıra, sıkı bağlı ağlarda bire yaklaşma eğilimindedir. Ağ yoğunluğu 0,3185' dir. İşbirliği ağında ağ yoğunluğu düşüktür. Bu da araştırmacılar arasındaki işbirliğinin ve kurumlar arasındaki ilişkinin yeterince sıkı olmadığı anlamına gelmektedir.

5. SONUÇ

Bu makalenin amacı, TÜBİTAK 1001 projelerine ilişkin verilere dayanarak Türkiye'deki üniversitelerdeki araştırmacılar arasındaki işbirliği modellerini tanımlamak ve önemli pozisyonda yer alan üniversitelerin tespit edilmesidir. Bulgulara bakıldığında genel olarak zaman içinde proje sayısında istikrarlı bir artış gerçekleşmiş olup, bu durum gelişimin devam ettiğini doğrular niteliktedir. En çok projenin yürütüldüğü üniversiteler sırasıyla Ege (%5,01), İstanbul Teknik (%4,92), Ankara (%3,96), Hacettepe (%3,44), ODTÜ (%2,87) ve Akdeniz (%2,87) Üniversiteleridir. Bununla birlikte çok sayıda kurumlar arası işbirlikleri de gözlenmiştir. Projelerin büyük çoğunluğunun mühendislik fakültesi (%25,10), fen edebiyat fakültesi (%17,48) ve tıp fakültesinden (%9,6) olduğu görülmüştür. Yürütülen projelerin çoğunun iki araştırmacılı (%29,22), üç araştırmacılı (%27,66) ve dört araştırmacılı projeler (%19) olduğu tespit edilmiştir. Tek araştırmacılı projelerin düşük yüzdesi (%1,77) bu alanda yüksek işbirliğine dayalı bir tutum sergilendiğini göstermektedir.

En çok işbirliği yapılan üniversitelere bakıldığında İstanbul Üniversitesinin toplam 1062 işbirliği ile bu alanda en işbirlikçi üniversite olduğu söylenebilir. En güçlü işbirliklerine bakıldığında ise Ege üniversitesinin kendi içerisinde 591 işbirliği ile en sık işbirliğine (bağlantıya) sahip kurum olduğu görülmüştür ve bunu 559 işbirliği ile İstanbul üniversitesi takip etmiştir.

İşbirliklerin sosyal ağlardaki durumunu yansıtan merkezilik hesaplamaları ise, ağ analizinde en önemli ölçütlerden biridir. Merkezilik ölçüsü, üniversitelerin ağdaki performanslarına ve rollerine göre değerlendirmek için faydalı bilgiler sağlamaktadır. Çalışmada dört adet merkezilik ölçümü hesaplanmıştır. Bunlar derece merkeziliği, arasındalık merkeziliği, yakınlık merkeziliği ve özvektör merkeziliğidir.

Derece merkeziliği, merkezi bir düğüme bağlanan düğümlerin sayısına eşittir. Bir araştırmacı en yüksek derecede merkeziliğe sahipse, işbirliği ağındaki merkezi araştırmacı olarak kabul edilir. Derece merkeziliği sonuçlarına bakıldığında İstanbul Üniversitesi, Üniversite Dışı Kurumlar, Ankara Üniversitesi, Ege Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi ve Gazi Üniversitesi diğer üniversiteler ile en yüksek ortak işbirliğine sahip kurumlar olduğu görülmüştür.

İşbirlikçi ağlarda bir aktör iki nokta arasındaysa, o aktör önemli konumdadır. Arasındalık merkeziliği, belirli bir düğümden geçen en kısa yolların sayısıdır. En yüksek arasındalık merkeziliğine sahip kurumlar ise İstanbul Teknik Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Üniversite Dışı Kurumlar, Ankara Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi ve Karadeniz Teknik Üniversitesi'dir. Bu durum İstanbul Teknik Üniversitesinin, rastgele bir üniversite çiftinin en kısa bağlantısı olma olasılığının en yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Çalışmada arasındalık merkeziliği yüksek olan üniversitelerin araştırma için daha fazla kaynağa sahip olduğunu ve kontrol ettiğini söylemek mümkündür.

Belirli bir düğümün yakınlık merkeziliği ise bu düğümden diğer tüm düğümlere olan toplam uzaklığın tersine eşittir. Bu nedenle bir düğüm diğer tüm düğümlere ne kadar yakınsa yakınlık merkeziliği o kadar yüksek olur. Yakınlık merkeziliğine bakıldığında Üniversite Dışı Kurumlar, Ankara Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Ege Üniversitesi ve Akdeniz Üniversitesinin en yüksek yakınlık merkeziliğine sahip kurumlar olduğu tespit edilmiştir. En yüksek yakınlık merkeziliğine sahip olan araştırmacılar diğer araştırmacılara en kısa bağlantı yolu ile ulaşabilir ve diğer araştırmacılara kıyasla araştırma işbirliği ağıının merkezinde yer alır.

Son olarak özvektör merkeziliğine bakıldığında ise Ege Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Üniversite Dışı Kurumlar, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Acıbadem Üniversitesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi ve Akdeniz Üniversitesinin en fazla ortak işbirliğine sahip olduğu ve işbirliği ağındaki güçlü düğümlerle (üniversiteler) sıklıkla işbirliği yaptığını söylemek mümkündür.

TÜBİTAK 1001 Proje İşbirliği Ağıının genel yapısına bakıldığında Ege Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Diğer Kurum, Dokuz Eylül Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi ve Gazi Üniversitesi TÜBİTAK 1001 proje araştırmalarında birbirleriyle yüksek düzeyde işbirliğine sahip kurumlardır. TÜBİTAK 1001 proje işbirliği ağıında

yürütücülerin cinsiyet dağılımlarının ise % 66,6 erkek (1488), % 33,4'ünün ise kadın (746) olduğu tespit edilmiştir. Ağın yoğunluğu 0,3185'dir. Yani ağdaki tüm potansiyel ilişkilerin % 31,85' i gerçekleşmiştir.

Sonuç olarak, bilimsel işbirlikleri ağlarının özelliklerini keşfetmeyi ve tanımlamayı amaçlayan bu araştırma sonuçlarının planlamacılara, politika yapıcılara ve araştırmacılara işbirliği ağlarına ve bilimsel işbirliklerine katılımı etkileşimlerini artırmada yardımcı olabileceği umulmaktadır. Metodolojik açıdan, önerilen algoritma ile sosyal ağ görselleştirme tekniklerinin kullanılması, işbirliği ağ konfigürasyonlarının grafiğini çıkarmak için ideal olduğunu kanıtlamaktadır.

Bu çalışmanın verileri TÜBİTAK 1001 projeleri ile sınırlıdır. Gelecekteki çalışmaların diğer TÜBİTAK proje türlerinde yapılması ve sonuçlarının mevcut çalışma sonuçlarıyla karşılaştırılması önerilmektedir. Ayrıca çalışmanın verileri 2012-2020 dönemi ile ilgilidir. Gelecekteki araştırmalar için farklı iki dönemin seçilmesi ve karşılaştırması önerilmektedir. Bu bağlamda merkezilik rolünün zaman içinde değişip değişmediğini ve nasıl değiştiğini araştırmak da önemli sonuçlar elde edilmesini sağlayabilir.

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar, çalışmanın tümüne tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Abbasi, A. ve Altmann, J. (2011). On the correlation between research performance and social network analysis measures applied to research collaboration networks. *011 44th Hawaii International Conference on System Sciences* (s. 1-10). IEEE. <https://doi.org/10.1109/HICSS.2011.325>
- Abraham, A., Hassanien, A. E. ve Snášel, V. (Eds.). (2009). *Computational social network analysis: Trends, tools and research advances*. Springer Science & Business Media.
- Barnett, G. A., Park, H. W., Jiang, K., Tang, C. ve Aguillo, I. F. (2014). A multi-level network analysis of web-citations among the world's universities. *Scientometrics*, 99(1), 5–26. <https://doi.org/10.1007/s11192-013-1070-0>
- Bonacich, P. (1972). Factoring and weighting approaches to status scores and clique identification. *Journal of mathematical sociology*, 2(1), 113-120. <https://doi.org/10.1080/0022250X.1972.9989806>
- Borgatti, S. P. (1995). Centrality and AIDS. *Connections*, 18(1), 112-114. <https://doi.org/10.1016/j.socnet.2004.11.008>
- Chen, Y. Y., LI, X. Y. ve BU, L. L. (2018). Research on scientific collaboration behavior based on centrality and cohesive subgroup analysis. *DEStech Transactions on Computer Science and Engineering*, (icmsa). <https://doi.org/10.12783/dtcse/icmsa2018/23267>
- Demirgil, H. (2018). Süleyman Demirel Üniversitesi yayınlarında bilimsel yoğunlaşma alanları ve bibliyometrik ağ analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Fen Dergisi*, 13(2), 36-53. <https://doi.org/10.29233/sdufeffd.375482>
- Everett, M. G. ve Borgatti, S. P. (2013). The dual-projection approach for two-mode networks. *Social networks*, 35(2), 204-210. <https://doi.org/10.1016/j.socnet.2012.05.004>
- Ferligoj, A., Kronegger, L., Mali, F., Snijders, T. A. ve Doreian, P. (2015). Scientific collaboration dynamics in a national scientific system. *Scientometrics*, 104(3), 985-1012. <https://doi.org/10.1007/s11192-015-1585-7>
- Frenken, K., Van Oort, F. ve Verburg, T. (2007). Related variety, unrelated variety and regional economic growth. *Regional Studies*, 41, 685–697. <https://doi.org/10.1080/00343400601120296>
- Grassi, R., Stefani, S. ve Torriero, A. (2007). Some new results on the eigenvector centrality. *Mathematical Sociology*, 31(3), 237-248. <https://doi.org/10.1080/00222500701373251>

- Hanneman, R. A. ve Riddle, M. (2005). *Introduction to social network methods*.
- Hara, N., Solomon, P., Kim, S. L. ve Sonnenwald, D. H. (2003). An emerging view of scientific collaboration: Scientists' perspectives on collaboration and factors that impact collaboration. *Journal of the American Society for Information science and Technology*, 54(10), 952-965. <https://doi.org/10.1002/asi.10291>
- Iglič, H., Doreian, P., Kronegger, L. ve Ferligoj, A. (2017). With whom do researchers collaborate and why?. *Scientometrics*, 112(1), 153-174. <https://doi.org/10.1007/s11192-017-2386-y>
- Isfandyari-Moghaddam, A., Saberi, M. K., Tahmasebi-Limoni, S., Mohammadian, S. ve Naderbeigi, F. (2021). Global scientific collaboration: A social network analysis and data mining of the co-authorship networks. *Journal of Information Science*, 1(16), 1-16. <https://doi.org/10.1177/01655515211040655>
- Katz, J. ve Martin, B. (1997). 'What is research collaboration?', *Research Policy*, 26(1), 1-18. [https://doi.org/10.1016/S0048-7333\(96\)00917-1](https://doi.org/10.1016/S0048-7333(96)00917-1)
- Lee, J. J. ve Haupt, J. P. (2021). Scientific collaboration on COVID-19 amidst geopolitical tensions between the US and China. *The Journal of Higher Education*, 92(2), 303-329. <https://doi.org/10.1080/00221546.2020.1827924>
- Matveeva, N. ve Ferligoj, A. (2020). Scientific collaboration in Russian universities before and after the excellence initiative Project 5-100. *Scientometrics*, 124(3), 2383-2407. <https://doi.org/10.1007/s11192-020-03602-6>
- Meng, J. ve Guo, J. (2015). Analysis of researcher co-authorship network. *2015 IEEE 29th International Conference on Advanced Information Networking and Applications Workshops* (s. 283-286). <https://doi.org/10.1109/WAINA.2015.63>
- Mohammadian, S. ve Vaziri, E. (2017). Analysis and visualization of scientific collaboration of Iran universities of medical sciences using social network analysis metrics based on Web of Science database. *Tehran University of Medical Sciences*, 11(1), 43-56.
- Niu, F. ve Qiu, J. (2014). Network structure, distribution and the growth of Chinese international research collaboration. *Scientometrics*, 98(2), 1221-1233. <https://doi.org/10.1007/s11192-013-1170-x>
- Özman, M. (2017). *Strategic management of innovation networks*. Cambridge University Press.
- Persson, O., Melin, G., Danell, R. ve Kaloudis, A. (1997). Research collaboration at Nordic universities. *Scientometrics*, 39(2), 209-223. <https://doi.org/10.1007/bf02457449>
- Prell, C. (2012). *Social network analysis: History theory and methodology*. Los Angeles etc.
- Sala, F. G., Osca-Lluch, J. ve Peñaranda-Ortega, M. (2021). Evolution of scientific collaboration within Spanish Psychology between 1970 and 1989. *Actas Luso-Españolas de Neurología, Psiquiatría y Ciencias Afines*, 2(8), 7. <https://doi.org/10.6018/analesps.474391>
- Schlattmann, S. (2017). Capturing the collaboration intensity of research institutions using social network analysis. *Procedia Computer Science*, 106, 25-31. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2017.03.005>
- Wu, Y. ve Duan, Z. (2015). Social network analysis of international scientific collaboration on psychiatry research. *International Journal of Mental Health Systems*, 9(1), 1-10 <https://doi.org/10.1186/1752-4458-9-2>
- Wu, Y. ve Jin, X. (2016). Analysis of scientific collaboration in Chinese psychiatry research. *BMC Psychiatry*, 16(1), 1-9. <https://doi.org/10.1186/s12888-016-0870-1>
- Xue, W., Li, H., Ali, R. ve Rehman, R. U. (2020). Knowledge mapping of corporate financial performance research: A visual analysis using cite space and ucinet. *Sustainability*, 12(9), 3554. <https://doi.org/10.3390/su12093554>
- Ye, Q., Song, H. ve Li, T. (2012). Cross-institutional collaboration networks in tourism and hospitality research. *Tourism Management Perspectives*, 2, 55-64. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2012.03.002>

URBANIZATION PROCESS IN TURKEY AND EXAMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE GDP DATA OF PROVINCES AND THE MIGRATION RATES OF PROVINCES BY CLUSTERING ANALYSIS

TÜRKİYE'DE KENTLEŞME SÜRECİ VE İLLERİN GSYH VERİLERİ İLE GÖÇ ORANLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN KÜMELEME ANALİZİYLE İNCELENMESİ

Dr. Tahir BAYSAL¹

Dr. Mehmet KIVRAK²

ABSTRACT

Migration is a concept as old as human history. Large-scale migrations have occurred in every period of human history. There are many economic, social, political and legal reasons behind migration movements. It is known that economic reasons are the most determining factors in the occurrence of migration. Generally, the direction of migration is from rural to urban, underdeveloped regions to developed regions, east to west in Turkey. Population is largely concentrated in cities. Cities with a high level of economic development are the cities with the most populous population. While many socio-economic indicators can be used to reveal the level of economic development, an evaluation can also be made based on the GDP data of the provinces, which is considered as a combination of these indicators. In the study, a statistical significance relationship is sought between migration data and GDP data of the provinces. The analysis method used is the cluster analysis. According to the results, the basic hypothesis of the study is confirmed at a rate of 79%. That means, the provinces with high GDP levels receive immigration, while the provinces with low GDP emigrate.

Keywords: Migration, Urbanization, Clustering Analysis.

JEL Classification Codes: H83, K12, K 23, K31.

ÖZ

Göç, insanlık tarihi kadar eski bir kavramdır. İnsanlık tarihinin her döneminde büyük ölçekli göçler meydana gelmiştir. Göç hareketlerinin temelinde çok sayıda ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi ve hukuki neden yer almaktadır. Göçün ortaya çıkmasında en belirleyici etkenin ekonomik nedenler olduğu bilinmektedir. Türkiye'de göçün yönü genellikle kırdan kente, az gelişmiş yörelerden gelişmiş yörelere, doğudan batıya doğru olmuştur. Nüfus, büyük ölçüde kentlerde toplanmıştır. Ekonomik gelişmişlik düzeyi yüksek olan kentler, nüfusu en kalabalık olan kentlerdir. Ekonomik gelişmişlik düzeyini ortaya koymak üzere çok sayıda sosyo- ekonomik göstergeden yararlanılabileceği gibi, bu göstergelerin bir bileşkesi olarak kabul ettiğimiz illerin Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla (GSYH) verilerini temel alarak bir değerlendirme de yapılabilir. Bu çalışmada, illerin göç verileri ile illerin GSYH verileri arasında istatistiksel bir anlamlılık ilişkisi aranmaktadır. Kullanılan analiz yöntemi kümeleme analizidir. Sonuçlara göre çalışmamızın temel hipotezi %79 oranında doğrulanmaktadır. Yani GSYİH düzeyi yüksek olan iller göç alırken, GSYİH düzeyi düşük olan iller göç vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Kentleşme, Kümeleme Analizi.

JEL Sınıflandırma Kodları: H83, K12, K 23, K31.

¹ Turkish Statistical Institute (TURKSTAT), thrbysl@gmail.com

² Recep Tayyip Erdoğan University, The Faculty of Medicine, Department of Biostatistics and Medical Information, mehmetkivrak83@gmail.com

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Amaç ve Kapsam:

Göç hareketlerinin temelinde çok sayıda ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi ve hukuki neden yer almaktadır. Hangi etmenin ne ölçüde etkide bulunduğunu tespit etmek her zaman mümkün olmasa da en belirleyici etmenin ekonomik nedenler olduğu konusunda geniş bir konsensüs bulunmaktadır. Türkiye’de göçün yönü genellikle kırdan kente, az gelişmiş yörelere gelişmiş yörelere, doğudan batıya doğru olmuştur. Nüfus, büyük ölçüde kentlerde toplanmıştır. Ekonomik gelişmişlik düzeyi yüksek olan kentler, nüfusu en kalabalık olan kentlerdir. Türkiye’de iç göç hareketlerinin tarihçesi, gelişim evresi ve temel dinamikleri üzerine literatürde geniş kapsamlı değerlendirmeler, alan araştırmaları bulunmaktadır. Özellikle ekonomik etkenlerin göç hareketlerinin temel dinamiği olduğunu gösteren çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalarda, ekonomik etkenlerin göç olgusu üzerindeki etkisi ölçülebilmek adına bazı sosyo-ekonomik göstergelerle göç oranları arasındaki ilişkiyi irdeleyen çeşitli analizler, alan araştırmaları yapılmıştır. Hangi göstergenin ne ölçüde etkide bulunduğu da ayrı bir irdeleme konusu olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmada, illerin gayrisafı yurtiçi hâsıla (GSYH) verileri ile göç verileri arasında bir istatistiksel anlamlılık ilişkisi kurularak, ekonomik faktörlerin göç hareketlerine etkisi üzerine istatistiksel bir değerlendirme yapılmaktadır. Gayri safi yurtiçi hâsıla verisinin kullanılmasının nedeni, bu göstergenin genel ekonomik göstergelerin bir bileşkesi olduğu varsayımıyla hareket edilmesidir.

Yöntem:

Bu çalışmada, illerin GSYH değerleri ile net göç alma-verme sayıları ilişkilendirilerek, benzerlik matrisine göre kümeleme işlemi gerçekleştirilmiştir. GSYH değeri yüksek olan illerin göç alma oranlarının, GSYH değerleri düşük olan illerin ise göç verme oranlarının yüksek olma beklentileri ilişkilendirilerek, kümeleme analizi yardımıyla sonuçlar değerlendirilmiştir. Bunu yaparken, 2010-2019 yılları arası illerin kişi başına düşen GSYH verileri ile aynı yıllara ait illerin göç verileri (göç alma oranları, göç verme oranları) kullanılmıştır. Böylece iller, hem göç alıp verme oranlarına göre hem de gelir seviyelerine göre dörder gruba ayrılmış, yüksek gelir seviyesine sahip illerin göç alan grupla, gelir seviyesi düşük olan illerin göç veren grupla olan uyumları incelenmiştir. Bu kapsamda iller, göç alma-verme durumuna göre ‘yüksek düzeyde göç alan’, ‘göç alan’, ‘yüksek düzeyde göç veren’, ‘göç veren’ şeklinde dörtlü bir sınıflamaya tabi tutulmuştur. Aynı paralelde iller, ‘düşük GSYH’, ‘orta düzey GSYH’, ‘yüksek GSYH’ ve ‘çok yüksek GSYH’ olmak üzere dörtlü gruba ayrılmıştır. Gruplar arası uyum analizi bu çerçevede gerçekleştirilmiştir.

Bulgular:

Kümeleme analizi sonuçlarına göre GSYH değeri düşük ya da orta olarak belirlenen, Grup 0 ve Grup 1’de yer alan 67 il, net göç değerleri bakımından fazla ya da çok fazla göç vermiş gruplarda yer almıştır. Beklenen gruplarda yer alma performansı yaklaşık %93 olarak ölçülmüştür. Bu veriler, gelir yaratma potansiyeli düşük olan illerin tamamına yakınının göç verdiğini göstermektedir. GSYH değeri yüksek olan Grup 2 ve Grup 3’te yer alan illerin beklenen gruplarda yer alma performansı yaklaşık %65 olarak gerçekleşmiştir. Bir başka ifadeyle, GSYH değerleri yüksek illerin önemli bir kısmı aynı zamanda göç alan ya da yüksek göç alan iller arasında yer almaktadır. GSYH değeri yüksek olup göç alan gruplarında yer almayan illerin ise genellikle büyükşehirlerle yakın konumda bulunan iller olduğu tespit edilmiştir. Bu iller, büyükşehirlerle yakın konumları dolayısıyla gelir transfer edebilen, ancak aynı yakınlık nedeniyle bu büyükşehirlerle göç veren niteliğe sahiptir. Kümeleme analizi sonucunda ortaya çıkan genel uyum oranı ise %79 olarak belirlenmiştir. Göç hareketlerinin büyük ölçüde gelir yaratma potansiyeli yüksek olan illere yöneldiği görülmektedir. Özellikle İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Kocaeli gibi anakentlerin hem çok yüksek düzeyde göç aldığı, hem de yüksek düzeyde katma değer ürettiği net bir biçimde sonuçlara yansımıştır.

Sonuç ve Tartışma:

Çalışmamızın temel varsayımı olan kişi başına düşen Gayrisafı Yurt içi Hâsıla düzeyi yüksek olan illerin göç aldığı, düşük olan illerin ise göç verdiği yönündeki ön kabul %79 oranında doğrulanmıştır. Göç alan iller arasında GSYH değeri düşük herhangi bir il bulunmamaktadır. GSYH değeri yüksek illerin de büyük bir kısmı aynı zamanda göç alan illerden oluşmaktadır. Bu sonuçlar, ülkemizde gelir yaratma ya da katma değer üretme potansiyeli yüksek olan illerin göç alma oranlarının da yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Tersinden bakıldığında, göç alma oranları yüksek olan illerin daha yüksek gelir yaratma ya da katma değer üretme imkânına kavuştuğu da söylenebilir. Bu durumda, bu iller yüksek gelir yaratma potansiyeliyle mi göç almaktadır, yoksa göç alabildikleri için mi yüksek gelir yaratabilmektedir sorusu gündeme gelmektedir. Kanımızca bu yapı, birbirini besleyen süreçlerin bir sonucudur. Yani bu iller, sahip oldukları bazı nitelik ve imkânlarla, hem göçün yöneldiği cazibe merkezleri olduklarından göç almaktadır, hem de göç alma potansiyeline sahip olmaları nedeniyle yüksek katma değer yaratabilmektedir. Çalışmamız, göçün en önemli nedenleri arasında görülen ekonomik etmenlerin göç verileri üzerindeki güçlü etkisini GSYH verileri üzerinden ortaya koymaktadır.

1. INTRODUCTION

The phenomenon of migration, which can be defined as the population mobility of human communities from one place to another, is as old as human history. So much so that the history of humanity may be written as the history of migrations (Koçdemir, 1999, p. 86). Migration is the movement of individuals in the society between their own settlement areas and another settlement area, in order to live and settle. The decision to migrate may be taken by individuals' own preferences, or it may manifest itself as a necessity imposed by socio- economic or political conditions.

Since the urban (city) is a functionally multidimensional concept, it can be defined in various ways. The urban is a concept with economic, social, political, cultural and demographic dimensions. For this reason, the definition of urban and the approaches to the concept of urban differ. The city hosts a continuous social transformation; meets social needs such as settlement, shelter, transportation, work space, resting place, entertainment place. Agricultural activities are carried out at a very limited level in urban. Because of these reasons the city can be defined as a settlement with a high population density compared to rural areas (Keleş, 1998, p. 12).

Urbanization is the process of shifting the population density to cities as a result of the development of non-agricultural activities and industry (Ozankaya, 1975, p. 63). In other words, urbanization is the process of accumulation of population in cities due to the request of people to live in urban settlements in parallel with the increase in the production of goods and services.

It has been observed throughout the history of humanity that human societies have displaced in order to meet their social needs. The main factor of determining the direction of migration movements is the answer of that question: Where human beings can meet their vital needs more easily? Especially after the Industrial Revolution, the fact that the city gained importance over the countryside and the intense population mobility towards the cities constitutes the basic dynamic of the migration phenomenon. There are many researches, opinions and evaluations in the literature on migration, which develops in parallel with the transformation of production relations.

In almost all societies, the direction of migration takes place from rural to urban and from underdeveloped regions to more developed regions. This structure constitutes the basic dynamic of the urbanization process. The city has been shaped according to the function it has assumed in the historical process and has built an 'urban identity' specific to each period. Rural to urban migration movements are mostly based on the driving and attractive forces emphasizing the differences in characteristics between the city and the countryside. Evaluations on development are handled mostly in the context of economic development.

However, economic relations and economic characteristics alone are not decisive in explaining the phenomenon of migration. Mostly, more than one factor play a role in the emergence of migration. Many variables such as security, health, personal preferences may be more or less decisive in making the migration decision.

This research examines whether there is a statistically significant relationship between the migration data of the provinces and their income levels, in order to reveal the determinant of the economic factors, which are among the most important reasons for migration.

2. THE PHENOMENON OF MIGRATION AND THE URBANIZATION

Migration movement may be within the country (internal migration) as well as internationally (external migration, out-migration). Internal migration manifests itself as population mobility for the purpose of settling in one of the other settlements within the same country. Although the direction of internal migration generally takes place from smaller settlements to the urban, it may also take place from a city to another city or from the city to the countryside.

On the other hand, external migration refers to the movement of population from one country to another. Generally, it may be for political reasons such as asylum, political asylum, or it may happen for economic reasons. Migration from our country to Germany and neighboring countries is an example. Political instability, the pressures of authoritarian regimes on society, civil war or war with other countries are among the most important reasons for external migration. The instability process in Syria, which has been going on for many years and has had a significant impact on our country, is the most up-to-date and vivid example of this.

One of the most well-known reasons for external migration is geographical discoveries. There has been an intense migration movement towards the discovered geographies (Güvenç, 1996, p. 198). In the 19th century, the

population increase in the newly discovered places such as the USA, Canada and Australia was much higher than the increase in Europe (Tanilli, 1997, p. 317).

The direct effect of external migration on the urbanization process remains limited. The main factor is internal migration for urbanization. Generally, in the explanation of the migration phenomenon, a framework is drawn between the repulsiveness of the rural and the attractiveness of the urban. And population mobility is examined on this basis. This framework is contained in a wide range, from the request to improve socio-economic, cultural and political conditions, to the request to benefit from services such as health and education (Öner & Kaçmazoğlu, 1997, p. 371). Due to the existence of repulsive and attractive reasons, it is stated that migration is an inevitable situation, no matter what precautions are tried to be taken (Akkaya, 2002, p. 203). Migration is not only a result of economic, cultural, social and political transformations but also causes some social, economic, cultural and political consequences (İçduygu & Sirkeci, 1999, p. 250).

The city is a settlement style of which has own legal management device; has the ability to form a center; both in the collection and distribution center position; out of agricultural production; controls the economic activities; It is a preferred settlement with its unique lifestyle based on division of labor and specialization (Suher, 1995, p. 9).

Throughout human history, urban has had various functions. The dynamic that is effective in the functional transformation of cities is the transformations in the network of production relations. Throughout the history, the structure and function of urban have been shaped according to the role that the network of production relations has assigned to it (Hatt et al., 2002, p. 31). Whether the city is an administrative center or a place where the network of economic relations is settled, institutionalized and managed is determined by the dominant economic system of that period.

Among the most important factors affecting the development of urban is the location of the city in terms of spatial division of labor. This role is redefined in every developmental period and sometimes undergoes radical changes. While each period creates its own economic structure, it also determines the local, social and spatial structure. This structure also directly affects the structuring of the next period (Ersoy & Şengül, 2001, p. 11-12).

According to Keleş (2002, p. 75), who defines urban by making a classification according to the source of economic relations, more than half of the population must be working in non-agricultural sectors in order for a place to be defined as a city. In other words, settlements of which income is mostly met from non-agricultural sectors are defined as cities.

Kartal (1987, p. 5) defines urban as places that have reached a certain level of volume, density, heterogeneity and integration with the effect of technological development, where non-agricultural production is carried out, where the entire production and distribution process is supervised and coordinated. According to another definition the city is a settlement where a group of people living together occupied, managed, and organized to be settled (Kilicbay, 2000, p. 29).

Although the city is not self-sufficient in terms of economic relations, it is a settlement area that controls the economic activities of the surrounding settlements, determines the specialization process accordingly, carries out its production within this framework. As a result of this process, it gains a social and administrative supervisory identity (Ortaylı, 1979, p. 194-195).

According to Massey 's approach known as 'geological metaphor ', each period creates its own structure, and this structure is both shaped by taking the previous period as a reference and also as a source for the next period. This process has the potential to initiate a new urbanization period (Şengül, 2009, p. 98-99).

Before the Industrial Revolution, urban had the appearance of a general administrative center or a place where small-scale commercial relations were carried out. However, with the Industrial Revolution, it has become a settlement located in the center of economic activities and surrounded by developed places and factories. Thus, in the modern sense, urban has emerged with its own values, social and economic relations.

For instance, in Medieval Europe, churches, squares, bazaars, a limited number of residences around them and the walls surrounding them formed the image of cities. After the Industrial Revolution, the dominant image of the city was formed by the factories and the residences which workers lived with their families (Ertürk & Okan, 2001, p. 55).

Yerasimos (2005, p. 320) defined urban in our country, according to two historical periods: before capitalism and after the 19th century. In the pre-capitalist period, urban is the place where the bureaucracy, which dominates the socio- economic structure of the country and does not have the means of production and labor force, is settled and the resulting wealth is consumed. In the period after the 19th century, urban became the place where both the wealth entered the country with luxury goods, debts and other commissions, and the assets were sent abroad in the form of installments of goods and debts.

However, it would be wrong to evaluate urbanization by reducing it to just a population mobility. In addition, urbanization is a result of some socio- economic, political and technological changes, and it has the power to influence socio- economic, political and social structure, human attitudes and behaviors (Kartal, 1987, p. 22). In other words, it has the characteristics of being both cause and effect.

Urbanization refers to a process in which the scale, scope and social meaning of residential areas are transformed. The urbanization process primarily provides the transformation of daily life. On the other hand, this process is a new business area that opens new investment areas, enables different types of units, and offers new employment opportunities to labor of various qualifications. (Erder, 2001, p. 122).

For people as the main subject of social life, the urbanization process brings another important social reality: 'urbanizing'. Urbanization, as a result of urbanization, is a new process that creates the change on human behavior and relationships, value judgement and personal lifestyle (Keles, 1998, p. 86).

Urbanizing, which is defined as the change that occurs in the social behavior and relations of the individual who has left his settlement and settled in the city, includes an identity transformation. This transformation affects values, behavior patterns, social practices and daily life and defines a new individual (Genç, 1997, p. 312-313).

It is possible to examine the urbanization process separately, economically and socially. From an economic point of view, it is possible for the individual to earn his living completely by working in the city or in jobs specific to the city. However, from a social point of view, urbanizing refers to the adoption of urban-specific attitudes and behavior patterns, social and spiritual value judgments on some issues (Kartal, 1992, p. 50).

The urbanization process, which is defined as the production process of the urban area on the social base and the urban lands becoming the site of social reproduction, is naturally fed by these migration movements. The economic reasons that affecting the urbanization process are mainly due to the differences in the rural-urban divide. Factors that make the urban attractive or make the rural inadequate are among the economic reasons for the urbanization process.

Some of the economic reasons are the reasons that push the rural population out of the rural area, arising from the conditions of the agricultural structure. These are called 'repulsive factors' or negative causes of migration. The use of modern tools in agricultural production activities, the mechanization process, the abandonment of primitive methods, the increase in the use of new inputs in agricultural production have reduced the need for agricultural labor. People who cannot benefit from the socio- economic opportunities in the rural areas and cannot meet their expectations, tend to urban, thinking that they can obtain these opportunities in the city. In this case, 'attractive factors' or positive migration reasons are mentioned. Especially the fact that labor opportunities are more and more diverse in cities is one of the most decisive economic reasons (Keleş, 2002, p. 27-28).

Some of the factors that directly affect urbanization are technological. Technological development and the effects of the share taken from this development in rural and urban areas are directly reflected in urbanization. Due to the mechanization in agriculture, the decrease in the need for human and animal power in agricultural activities (shift from the use of organic energy sources to the use of non-organic energy sources), is one of the important reasons for migration (Tekeli, 1982, p. 94).

One of the technological factors affecting the urbanization is technological advances that increase communication and transportation opportunities. The development of transportation facilities has led to an increase in population movements between settlements. It can be claimed that the advances in communication opportunities have a significant impact on introducing the city and urban life to people living in rural areas (Özer, 1998, p. 239).

The city is both the place of production and the place of consumption of technology. Today, the majority of scientific studies and interventions are aimed at meeting the needs of urban life. Thus, the place of using the possibilities offered by technology is also the city. This is another factor that makes the city attractive.

One of the most important factors that directly affect the urbanization process is political decisions and legal structure. Factors, such as the decisions taken in a country, the qualities of the administration and the nature of international relations play a decisive role in urbanization.

For instance, during the Atatürk's Era, the spread of the industrial facilities established by government and the policy of expanding the railway transportation, played a decisive role in terms of the direction of migration in the urbanization (Kartal, 1987, p. 8-9). Another example is that the New Towns Act 1946 in England caused the population movement towards London to shift to the surrounding cities (Keleş, 2002, p. 29).

One of the political decisions that affect urbanization is the policies applied towards agriculture or industry in the country. Plans, land reforms, development programs are ultimately the products of the decision-making mechanism, and they play a decisive role in urbanization.

As an example, the liberal policies implemented in the post-1950 period and the industrial investments directed towards metropolises were a significant determinant of migration movements (Kartal, 1987, p. 9). Political effect on urbanization are not limited to national decisions. For instance, the transformation in the capitalist accumulation process with globalization has led to the concentration of investment and employment in certain countries, regions and cities in the world (Ataay, 2001, p. 53).

After 1980, neoliberalism also defined the structure and function of urban. In 'World Cities System', the city, which was the place where collective consumption was organized and labor was reproduced in the old period, has become a place where the flexible production model has become widespread by increasing the profit rates of transnational companies. In this hierarchical system, global cities (such as New York, London, Frankfurt, Tokyo) are located at the top which are connected with each other. These cities keep under control the world through communication channels where the financial sector is developed and the production of goods and services. Other cities are also under the control and direction of these global cities. As the determinant and guide of the system, international capital provides a certain direction for cities around the world in order to integrate into system by the model called 'competitive localities/cities' (Doğan, 2001, p. 99-100).

Socio- psychological factors, which are also expressed as attractive factors generally, also directly affect the urbanization. These factors are mainly caused by the differences between rural and urban settlements. Perceiving style of the elements that make urban attractive and make rural repulsive define socio- psychological structure of urbanization. Some of socio- psychological reasons of urbanization are labor opportunities; high wages; cheap and fertile land; career opportunities; expansion of social opportunities such as education and health; easy access to abundant and various food products; the opportunity to live in more comfortable homes; safe and peaceful living conditions; etc. (Keleş, 2002, p. 26-27).

In the primitive period, the tribes lived in constant motion as they sought climatic and natural conditions suitable for their nutritional and shelter needs. This was the basis of the nomadic society. Issues such as the fertility of the soil, favorable climatic conditions, and sheltering opportunities were the main determinants (Kocacık, 1996, p. 137).

It is stated that the discovery of grain cultivation, plows and domestic animals after the establishment of settled agriculture played a major role in the formation of the first urban-type settlements. People started to live out of agricultural area but nearby places where agricultural products are traded. On the other hand, there are also opinions that the emergence of the city took place with the settlements where religious ceremonies and rites were performed and mausoleums were built. For example, Bookchin (1999, p. 52) argues that the first urban center was not a marketplace, but a ceremonial area where natural gods and powers were worshiped, based on the idea that the first archaeological finds belonged to structures such as burial places and temples.

Rifkin (1997, p. 166) attributes the birth of cities to the beginning of hard grain cultivation. In this context, Rifkin supports the view that settlements where agricultural products are traded reveal the city.

In the pre-capitalist period, the superiority of rural, which was the source of agricultural surplus and labor, over the city in the feudalism of the Middle Ages stands out. It is seen that there were craft and trade activities in the cities. Considering that these activities were also very limited in the early periods, it can be easily said that urban was a settlement fed by the rural. In this period, the cities were in the form of administrative centers where no production was made. Over time, with the development of trade and the opening of new trade routes, cities have become places that hold the monopoly of exchange and have become economic exploitation of rural with these

qualities. Thus, urban began to sit at the center of the economic accumulation process and as the new capital class, urban merchants began to gain importance in terms of social life. The rise of this class played a leading role in the disintegration of the feudalism (Kaygalak, 2007, p. 6-17).

Not only this process led to the transformation of property relations, but also it caused the dispossessed small producers, who were dispossessed due to this transformation, to migrate to the metropolises. The city, which has continued to be the administrative center, has experienced the political centralization process due to the increasing and diversifying needs of the growing population. The existence of cities before the Industrial Revolution is based on their being a market for food products and raw materials purchased from abroad. At the same time, these cities were also the manufacturing bases of handicrafts. The city was also the focal point of the political, religious and educational spheres (Sjoberg, 2002, p. 39).

In the 1900s, with the effect of the Industrial Revolution, there were significant changes in the structure and functionality of urban. The city, which became the center of industrial production, began to attract a significant population from rural. The city was reshaped as a settlement consisting of factories where production was made and the residences where these workers lived (Kaygalak, 2007, p. 22). The main reason for migration from rural to urban is the movement of societies that want to be a part of this production activity to the city.

Migration is a phenomenon that follows a parallel course with the historical transformation of production relations. According to Tekeli (1998, p. 11), the displacement of a person has three distinct consequences for the relations of production of industrial society: the displacement of labor; displacement of money (capital); displacement of the market (consumer).

One of the most important factors in the growth of the industry has been the labor accumulated in the cities. Due to social phenomena such as lands fencing and the collapse of village labor, England has had large populated cities since the 1830s. This process has led to intense urban population growth in European cities, especially in England (Kaygalak, 2007, p. 23).

The functioning of the urbanization in Turkey is different from developed countries. Urbanization in Turkey has characteristics specific to underdeveloped countries. Unlike developed countries, urbanization in Turkey has emerged not as a result of industrialization, but rather as a result of the accumulation of the population exceeding the capacity of the cities to meet socio-economic activities (Keleş, 1974, p. 27).

One of the most important features of Turkey's urbanization experience is that it embodies an endless process of change, destruction and reconstruction (Işık & Pınarcıoğlu, 2002, p. 95-96). As a result of the modernization policy in agriculture that started with the Marshall Aids in Turkey and the development policies based on the export of agricultural products, the increasing population in the rural areas migrated for economic, social and political reasons (Şengül, 2009, p. 122). The direction of migration may be from the interior to the coast, from the east to the west, from rural to urban, from urban to urban.

Urbanization in Turkey has not led to the growth of all cities at the same rate, and population agglomerations have emerged in cities that are relatively industrialized or have developed service sectors. While Istanbul, Ankara and Izmir ranked first, this process also took place in cities such as Adana, Bursa and Izmit in the following periods (Keleş, 2002, p. 56).

The date that can be considered as the turning point of the internal migration movements in Turkey is the second half of the 1940s. As a reflection of this, the years when the intense population growth started to be seen in the cities were the 1950s. It is not correct to talk about large-scale urbanization in the first years of the Republic. Until the 1950s, the rate of urbanization was low (Keleş, 2002, p. 31). Turkey's economic outlook was one where the majority of the population lived in rural areas and agricultural production was more concentrated until the 1950s.

The name of the economic policy envisaged in the first years of the Republic was 'national economy'. Its aim was to develop the country with the enrichment of people and to replace the foreign entrepreneur with a domestic private enterprise. This policy is defined by Cem (1989, p. 279) as a liberal policy with the appearance of statism. It is seen that some investments were made and factories were established in this period. However, it should be noted that the majority of enterprises established in this period were makeshift facilities rather than factories (Aydemir, 2000, p. 397).

It is known that since the first years of the Republic, policies towards the establishment of a central state structure and the creation of a single national identity were carried out in the nation-state formation process. As a result of this policy, three of the most important socio-spatial events of the period took place: the establishment of a new administrative center with the declaration of Ankara as the capital, the decisions taken on where the SEEs would be established, and the creation of the transportation network that prioritized Anatolia (Şengül, 2009, p. 113-114).

The failure of the liberal policies of the first period, or rather the failure to achieve the desired result, led to a tendency towards the policy of statism. With the 1930s, the policy of statism began to be implemented. It can be said that social and economic policies such as statism and populism in the 1930s formed the basis of the accumulation of urbanization in Turkey (Keskinok, 2004, p. 54).

The implementation of the statism policy, which is an important turning point for the Turkish economy, was ensured by the inclusion of the principle of statism in the program of the Republican People's Party in 1931 and in the Constitution with an amendment made in 1937. In order to realize this policy, the confidential Council of Ministers Decree titled "Inspections and decisions regarding industrial facility and operation reports" dated 11/04/1934 has been put into practice. Then the "First Five-Year Industry Plan/Program" came into effect (Tezel, 1993, p. 1-3).

Unlike the economic policy that was tried to be implemented in the previous period, this plan aimed to provide development not with private initiatives, but with public investments. Laying of railways, investments made by institutions such as Sümerbank, Etibank and Madencilik Bankası (Mining Bank) in the paper, textile and sugar sectors are the main gains achieved in this period. (Cem, 1989, p. 295).

The effect of this period on urban is that the newly established factories caused an urbanization process in the places where they were established. In 1938, with the new unit belonging to the Bakırköy factory, new fabric and cotton yarn factories were put into operation in Kayseri, Nazilli and Konya Ereğli. The construction of the Malatya combine was completed in 1939. Merino wool yarn factory in Bursa and rayon factory in Gemlik were completed. Paper factory in İzmit, bottle and glassware factory in İstanbul Paşabahçe, rose oil factory in Isparta, Keçiözümlü sulfur mine and Zonguldak semi-coke factory started production. With the projects added to the program later, new factories were established in Sivas and İzmit. Between 1934-1938, other projects were added to the Program. The most important of these, the cement factory, was opened in Sivas (1943), and the second paper and acidic kaolin factory was opened in İzmit (1941-1944) (Tezel, 1993, p. 13-14).

These institutions have led to the development of the places where they were established and to gain the character of a city. The beginning of the transformation of settlements such as Kayseri, Malatya and Sivas, which were considered as city centers only as an administrative division in the previous periods, from their rural appearance to today's cities, took place with the establishment of these enterprises. There is a cash wage structure in these factories, albeit at a limited level, with health services and social facilities that the country in general lacks completely (Yerasimos, 2005, p. 422). This shows that not only the urban proletariat, but also the urban life began to form.

In summary, the basic principles and objectives of urbanization practices in the 1930s can be listed as follows: national integration (in terms of rural-urban, interregional and agro-industrial integration); development of underdeveloped regions and rural development; central planning and organization; development of public services and urban development on expropriated lands (Keskinok, 2004, p. 64).

Especially in the post-Atatürk period, the progress began to be interrupted by the negative effects of the pre-World War II period. Due to increasing inflation and economic contraction, problems were experienced in the economy, which was already weak, and investments for development had to be stopped. The policies of this period were aimed at integrating the country into the world economy as an agricultural country. In this structure, Turkey has become a country that sells agricultural products and mines and buys industrial products in return. The transportation infrastructure and layout were designed in accordance with this structure. In this way, agricultural production was developed and transportation infrastructure was created, thus opening to international markets through Anatolian cities. The cities in question were able to develop, albeit a little. (Ataay, 2001, p. 57).

With the effect of the 1929 World Economic Depression, import substitution industrialization policies were developed in the 1930s. Imports of some industrial establishments and some basic consumer goods established in this period were limited (Sönmez, 1992, p. 58). This process has led to the social, economic and cultural

development of some Anatolian cities. During this period, the distribution of the population across the country became relatively balanced. As a result, in 1927 there were 5 cities with a population of more than 50,000, while in 1950 this number increased to 11 (Şengül, 2009, p. 115).

In this period, it is seen that the weight of the country's economy continues to be in the agricultural sector. Urbanization rate has also remained at a low level. The agricultural and land policies implemented in this period had an impact on urbanization. With the mechanization of agriculture, a labor surplus began to emerge. However, the level of industrialization in urban remained well below the mechanization in agriculture and the cities were insufficient to meet the increasing labor from rural (Yerasimos, 2005, p. 393). Thus, the first alarm bells began to ring for Turkey in the urbanization process.

II. The post-World War II period is a period of rapid urbanization not only for Turkey but also for underdeveloped countries (Keleş, 2002, p. 35). This situation is related to the role that the new international system imposes on peripheral countries. This is the period when the multi-party system started in Turkey and the Democrat Party government was in power since 1950. The emphasis was placed on international expansion policies, the industrial sector was supported, the mechanization process in agriculture was experienced, and it was aimed to provide the demanded labor by encouraging migration to metropolises where industrial establishments are concentrated.

In this period, population growth and migration mobility in cities increased the need for new housing and settlement (Erder, 2001, p. 124). However, the insufficient level of economic development prevented this need from being met. Thus, the acceleration of urbanization and the fact that this acceleration became a problem emerged as two parallel processes. Import substitution policies implemented since 1954 directly affected population movements (Boratav, 1989, p. 86). In addition to the fact that the surplus labor force in rural areas is directed to the cities, it has been observed that migration from other small cities, especially Istanbul and its surroundings, to the metropolises has intensified (Ataay, 2001, p. 62).

In this period, the government displayed a passive attitude against urbanization and was content with making small-scale interventions to the dynamics in the market instead of predetermining the direction of the developing events (Işık & Pınarcıoğlu, 2002, p. 111).

In the post-1960 period, import substitution policies were institutionalized with the planned period and the break from rural areas continued in parallel with the increase in production in the industrial sector. However, in this period, urbanization could not progress in a balance, as the economic development was far below the level to meet the surplus of labor in agriculture. The urbanization process, which was not based on solid foundations from the beginning, showed itself as a problem from the first years. Since urban settlements are far from meeting the needs of the masses who come to the city to find a job (Tezel, 1993, p. 47), they have negatively affected the socio-economic structure and welfare level of the city.

Despite the increase in the rate of urbanization, the governmental tendency to keep urban investments to a minimum in the import substitution period resulted in the urbanization process being left to the initiative of local communities more. This caused the new residents of the city to respond to the housing problem with slums. At the same time, the reaction of the new residents of the city to the unemployment problem, which has become a major problem with the migration to the city, was to establish an informal economy apart from the city's formal economy (Şengül, 2009, p. 123).

The problem of squatting emerged as a result of this condition. Slums are settlements in underdeveloped countries where rapid urbanization is experienced, they are built without permission on other people's lands, lack infrastructure, are far from the city, cannot benefit from social opportunities such as health and education (Keleş, 1998, p. 214; Geray, 1968, p. 12). These settlements are a part of the city as they are articulated with the city with various urban functions (Geray, 1968, p. 12). Kiray (1982, p. 339) attributes the emergence of such residential areas to the fact that the production does not increase at the same level despite the concentration of the population living in the cities.

Undoubtedly, one of the factors causing the problem of squatting is the inadequacy of housing policies in Turkey. Housing problem in Turkey has not been seen as a social service for many years. It can be said that governments have almost no policy in this regard (Yerasimos, 2005, p. 312). It is inevitable to encounter the problem of squatting in the face of current conditions.

Population projections for the years 1963-64 are remarkable in that they show the point reached by squatting in this period. In the four largest cities (Istanbul, Ankara, Izmir and Adana) and in nine cities with rapid development, it is seen that 1 million 800 thousand people live in slums devoid of the simplest health conditions. 1 million 590 thousand of these people lived in four big cities. The number of people living in slums in these cities comprised 60% of the population of Ankara, 45% of the population of Istanbul, 34% of the population of İzmir and 45% of the population of Adana (Yerasimos, 2005, p. 394).

Işık and Pınarcıoğlu (2002, p. 113-118) refer to the slums in the 1960-1980 period as the first period slums. He defines these slums as the houses that people who came with the first migration movements from the village to the city built with their own hands and generally on treasury lands just to manage their own lives. There was the existence of network-type relations arising from fellow/townsmanship. Most of these slums have not survived. One of the distinguishing features of urbanization in this period was the 'apartmentalization' process. This process, which is the opposite of slum-type housing, is a part of the formal-informal development of urbanization in Turkey, as it is experienced in parallel with the squatting process. The locomotive of the apartment process was 'build-and-sell', which had its golden age, especially in the 1960-1970 period (Işık & Pınarcıoğlu, 2002, p. 102-106).

When the plans prepared in this period are examined, it is seen that effective measures were not taken for the urbanization problem. Although a number of measures were superficially listed, there were no consistency between the plans. For example, the First Five-Year Development Plan prepared for the 1963-1967 period adopted the principle of "optimal city size" and emphasized that the overgrowth of big cities should be prevented (DPT, 1964). Another prominent principle in this plan was the reference to the 'balance between regions'. It was emphasized that necessary measures should be taken to eliminate interregional development disparities in Turkey and that interregional balance should be observed in the planning of investments (Keleş, 2002, p. 77).

Second plan (1968-1972), unlike the first one, encouraged the further growth of metropolises and emphasized that this growth should be balanced and planned (DPT: 1969). The third one (1973-1977), unlike the other two plans, preferred to plan urban development by identifying priority areas (DPT, 1974).

When we look at the urbanization outlook of Turkey in this period, it is seen that there was a gradation resulting in four metropolitan cities (Yerasimos, 2005, p. 389). Istanbul alone brought together the industrial, commercial and financial activities of the country. Ankara, as the capital, has the authority to make political decisions. Due to its geographical location, İzmir was the main port of the country's exports. And Adana was the country's most important agricultural center.

The 1980s marked the beginning of a radical change and transformation process for the whole world and Turkey. This process, which means the transition to the neo-liberal era, is a new page in Turkey's political, social and legal history, as well as a new page in the urbanization process in Turkey. The effect of this process on the city in Turkey has been that the capital withdrawn from the production area with the abandonment of the import substitution policy implemented in the previous period, tended to both financial markets and to get a share from the rent of urban (Doğan, 2001, p. 98-103).

The change in settlement means the redistribution of capital and labor and, accordingly, the areas of production and consumption. While settlements with the most favorable conditions have developed in terms of capital groups, sectors and sub-sectors, a decline is observed in areas other than these. As a result, the capital accumulation process will decide who will invest in which sectors, at what scale and where, and who will employ them (Ataay, 2001, p. 54).

3. DATA SETS AND METHODOLOGY

In the cluster analysis, it is not possible to make assumptions about the future, since the instantaneous state of the units is observed (Jhonson & Wichern, 2007, p. 675). The main purpose of cluster analysis is to group objects in such a way that they are similar (homogeneous) within the group and different (heterogeneous) between groups. Cluster analysis, one of the unsupervised learning methods, is not based on predetermined groups. (Hair et al., 2006, p. 318).

The assumptions of the cluster analysis are similar to the assumptions of the factor analysis. While selecting the sample, variables should be chosen so as not to cause bias and extreme values should not be included in the data set. Care should be taken to ensure that the variables are in the appropriate unit of measurement (continuous

numerical, discrete numerical or coded qualitative measurement). It is important to ensure multiple normality and sufficient sample size and it is expected that there will be no multicollinearity between the data (Sümbüloğlu, 2009, p. 62). In cluster analysis, multicollinearity is a weighting process that cannot be observed by the researcher but affects the analysis. If there is a multicollinearity problem between the variables, two ways should be used. The first of these is to equalize the number of variables in each group or to combine highly correlated variables as a different variable; the second is the use of a distance measure, such as the Mahalanobis Distance, to balance this correlation (Hair et al., 2006, p. 319).

In cluster analysis, similarity and distance measures are determined depending on the type of variable. Which distance or similarity measure to use is decided according to the measurement (such as discrete, continuous) and scale (such as nominal, ordinal) types of variables. The distance measures used for variables in interval and ratio scales are Euclidean, Manhattan, Pearson, Minkowski, Mahalanobis measures (Garson, 2014, p. 243).

Euclidean Distance:

$$d(i, j) = \sqrt{(x_{i1} - x_{j1})^2 + (x_{i2} - x_{j2})^2 + \dots + (x_{ip} - x_{jp})^2} \quad (1)$$

Pearson Distance:

$$d(i, j) = \sqrt{(x_{i1} - x_{j1})^2 / s_1^2 + (x_{i2} - x_{j2})^2 / s_2^2 + \dots + (x_{ip} - x_{jp})^2 / s_p^2} \quad (2)$$

Manhattan Distance:

$$d(i, j) = (|x_{i1} - x_{j1}|) + (|x_{i2} - x_{j2}|) + \dots + (|x_{ip} - x_{jp}|) \quad (3)$$

Minkowski Distance:

$$d(i, j) = [(|x_{i1} - x_{j1}|)^m + (|x_{i2} - x_{j2}|)^m + \dots + (|x_{ip} - x_{jp}|)^m]^{\frac{1}{m}} \quad (4)$$

s_p value is the variance of the variable for which the distance is calculated. In Minkowski distance measure, if $m=1$, the formula becomes Manhattan distance measure formula, if $m=2$, it turns into Euclidean distance measure formula (Garson, 2014, p.244). If there is a high correlation between two variables in the data set, another distance measure to be used is the Mahalanobis distance measure. With this method, the variance, covariance structures and direct connection between the variables are examined. It is used more frequently than other methods because it also calculates outlier observations.

Mahalanobis Distance is calculated with the formula (Sharma, 1996):

$$d(i, j) = \sqrt{(x_{i1} - x_{j1})' / s_1^{-1} (x_{i1} - x_{j1}) + (x_{i2} - x_{j2})' / s_2^{-1} + \dots + (x_{ip} - x_{jp})' / s_p^{-1}} \quad (5)$$

Researchers tend to choose parametric tests, which have stronger statistical power and effect size, and are more resistant to type 1 and type 2 errors. In order to choose between these tests, it is necessary to check whether some assumptions are correct. Especially in cases where the assumption of multiple normality cannot be met, data transformation operations are frequently used. Transformations such as exponential, square root, Box- Cox, Yeo- Johnson, Lambert W are the most frequently used types (Arslan et al, 2019, p. 176).

Clustering methods are divided into hierarchical and non-hierarchical methods. Hierarchical clustering decomposes using the distance values of the observations in the data. Initially, the clusters are treated as the main cluster and then gradually divided into subsets of subsets are made on individual clusters. Hierarchical methods can be listed as full, mean, central, median and 'ward's link' methods. If the researcher has information about the number of clusters or if the number of significant clusters is determined, non-hierarchical clustering method can be applied. In this method, units are first randomly divided into clusters. Then, unit groups are determined according to the cluster determination criteria and the assignment process is made. Non-hierarchical clustering methods can be listed as k-means and maximum likelihood methods (Alpar, 2016, p. 556).

In our study, it was examined whether there is a significant relationship between the migration data of the provinces and the GDP per capita data. In this context, the GDP and Migration data sets of the provinces between the years

2010-2019 were used. The migration data of the provinces by years, which is the first of the datasets used in this study, are announced by TURKSTAT based on the Address Based Population Registration System (TURKSTAT, 2021). GDP per capita data of other dataset provinces are also announced annually by TURKSTAT (TURKSTAT, 2021). The chosen method is cluster analysis, IBM SPSS (Yaşar Arslan et al., 2020, p.230), Studio version 1.1.463 (Campbell, 2019, p. 41) and Rapid Miner Studio version 8.1.0 01 (Hofman & Klinkenberg, 2016, p.162) was used. The variables discussed in the study and their properties are given in the table below.

Table 1. Variables Used in the Study

Variables	GDP (Numeric)					Migration (Numeric)				
	Years (Numeric)					Years (Numeric)				
Provinces (Nominal)	2010	2011	...	2018	2019	2010	2011	...	2018	2019
Adana										
Adıyaman										
...										
Yozgat										
Zonguldak										

In this study, the clustering process was carried out according to the similarity matrix by associating the GDP per capita values of the provinces with the net migration numbers. Cluster analysis can be defined as the process of separating objects, observations or variables in the ungrouped data matrix into homogeneous subgroups according to their similar characteristics (Alpar, 2016, p. 516). The results were evaluated with the help of cluster analysis by associating the expectation of high immigration rates of provinces with high GDP per capita values and the expectations of high immigration rates of provinces with low GDP per capita values.

Finally, provinces grouped according to GDP and provinces grouped according to migration data were observed. The basic assumption of the study is that provinces with high income levels have high receiving immigration rates, while provinces with low income levels have high sending immigration rates. According to this assumption, a causal relationship was sought between the distribution of provinces according to income groups and their distribution according to migration rates.

4. FINDINGS

The phenomenon of internal migration in Turkey has been a subject that has been discussed and considered since the 1940s. Numerous academic studies, publications and research have been carried out on this subject. The only numerical data that can be produced on migration are the general population censuses made by the Turkish Statistical Institute (TURKSTAT) and the results of the Address Based Population Registration System announced since 2007. These results are only enlightening about the direction and amount of migration and do not include the reasons for migration.

The inability to produce reliable data prevents the determination of the socio-economic characteristics of immigrants before and after migration, the problems experienced before and after migration, and the creation of a policy for the solution of these problems. For this purpose, the socio-economic development ranking of the provinces was announced twice, in 1996 and in 2003, by the Prime Ministry State Planning Organization. After the State Planning Organization was abolished and the Ministry of Development was established, the same work was carried out by this ministry for 2017. In these studies, an analysis was made in which a total of 58 socio-economic indicators were evaluated for the provinces. These variables were divided into two main categories as social variables and economic variables.

Social variables in these categories are demographic variables, education variables, health variables, infrastructure variables and other welfare variables. Economic variables are divided into subheadings as manufacturing industry variables, construction variables, agricultural variables and financial variables (Kalkınma Kütüphanesi, 2021).

In the literature, many researches, reports and works have been presented under various main headings such as migration, reasons for migration, direction of migration, socio-economic characteristics of migration reasons. The

most important ones in terms of field studies are the Ereğli Research conducted by Mübeccel Kıray in 1962; Kemal KARTAL's research on the changes in human attitudes and behaviors of the urbanization process carried out in 1977; Emre Kongar's research published under the title of 'Research on Turkey'; Kemal Görmez's 'City and Politics' Research; 'The Ümraniye Research' by Sema Erder; It can be listed as the 'Sultanbeyli Research' conducted by Oğuz Işık and Melih Pınarcıoğlu.

Kıray's study, which aims to reveal the characteristics of social life in the place where an iron and steel industry facility that is about to be established in 1962 will operate, is, in Kıray's words, the first urban fieldwork in Turkey. The research deals with social institutions, human relations and ethos in Ereğli (Kıray, 2000, p. 8-9). This research is important as it is one of the first studies showing a relationship between migration and socio-economic development level. However, this relationship has been revealed by making inferences based on the results of the field research. No evaluation has been made on the socio-economic indicators of the place of migration (Ereğli).

Kongar has published three fieldworks titled "İzmir: The Development of the Urban Family", "Kayseri: Social Research for Urban Planning" and "Altındağ: Research on a Settled Slum" under the title "Research on Turkey". (Kongar, 1996, p. 15). In these fieldworks, the characteristics of the post-migration socio-economic relations network and the transformation process were examined. No relationship has been established between migration and socio-economic indicators.

Kartal's research on families who migrated from Çankırı villages to Ankara in 1977 examines the urbanization process and socio-economic changes of immigrants from social, economic and psychological perspectives. The research has been published in a book titled "Urbanizing in Turkey with its Economic and Social Aspects" (Kartal, 1992). The relations of immigrant families with urban and their adaptation to the socio- economic/ socio- cultural transformation process was investigated by this fieldwork.

By the fieldwork he conducted in Ankara's Çankaya, Keçiören and Mamak districts, Görmez examined the political behaviors and integration processes of the people living in cities with different levels of development (Görmez, 1997). The main purpose of this fieldwork was to reveal the political and social behaviors of those who migrated from rural to urban and the transformation process in these behaviors.

The aim of Erder's research, published under the title 'Ümraniye: A City Settled in Istanbul' was, in Erder's words, "trying to understand the dynamics of the new stratification system that has emerged in the urban environment of mass migration". Within the scope of this research, subjects such as the adaptation of immigrants, their attitudes and behaviors towards urban institutions and events were discussed (Erder, 1996).

Thanks to the Sultanbeyli Research, findings regarding the effects of inequalities in income distribution on urban life and the level of urbanization have been obtained. This research was also published under the title of 'Alternately Poverty: The Case of Sultanbeyli' (Işık & Pınarcıoğlu, 2002).

All these studies aimed to explain the social, economic, cultural and political consequences of the phenomenon of migration and the transformation processes brought by these results in terms of immigrants and places of migration. In addition, all these studies reveal the relationship between migration and development levels to some extent. However, they did not make a quantitative relationship analysis between socio-economic level and migration rates.

A remarkable study was conducted by Gür and Ural, using statistical data analysis methods, aiming to examine the relationship between migration and socio-economic data (2004, p. 35). In this study, an evaluation was made on the basis of repulsive-attractive forces, migration figures of 1990 and socio-economic indicators were analyzed by regression analysis. As a result of this study, a significant relationship was found between the immigration figures and all the data used, except for the number of students per teacher, at a confidence interval of 0.71.

In the following periods, studies were carried out looking for a meaningful relationship between some selected socio-economic indicators and migration data. These studies on the causes of migration and the main factors determining the direction of migration were generally made using socio-economic data. The main reason is the general belief that the main determining factor, especially in internal migration, is closely related to socio-economic factors.

In this study, the relationship between the GDP data of the provinces and the migration figures was examined. The basic logic of the study is based on the assumption that the GDP data of the provinces are actually the result of all other socio-economic data.

Before starting a scientific research, it is necessary to determine at least how many units are required in order to obtain statistically significant results at the planning stage of the study and to reveal the realization power of a completed research (İnonü University, 2021). The expected values of GDP and net migration by provinces were taken as 8393 ± 2939 and -2.11 ± 13.8 (Mean \pm SD) by years. Type I error (alpha) is 0.05 and Type II error (Beta) is 0.20, the power of the test is 80%, the effect size is 4.04 and the alternative hypothesis (H1) is two-sided, the minimum required sample size is 3 in each group, a total of 6.

In the study, a total of 20 groups were formed, 10 for each variable. Then, the preprocessing was started on the data set. First of all, the existence of missing values was investigated and no missing values were found. Then, outliers in the data set were examined. In order for the clustering process to give accurate results, it is important that there are no extremes and outliers. A total of 14 outliers or extreme values were determined by calculating the object distances close to it for each observation with the local outlier factor (LOF), and the values were reassigned by the mean method based on the randomness in the data set.

The assumption of normality is an important criterion in statistical studies. For this reason, Anderson-Darling and Shapiro-Wilk tests, which are normality tests, were applied to the data set. Since the data set did not exhibit a normal distribution, data transformation was performed for the quantitative variables in the data set. Pearson P test statistic was calculated for each variable and the transformation with the lowest test statistic was selected. Multiple normality assumption was provided in the data set by applying the Box-Cox transform (Figure 1&2).

Figure 1. Normality Assumption Check

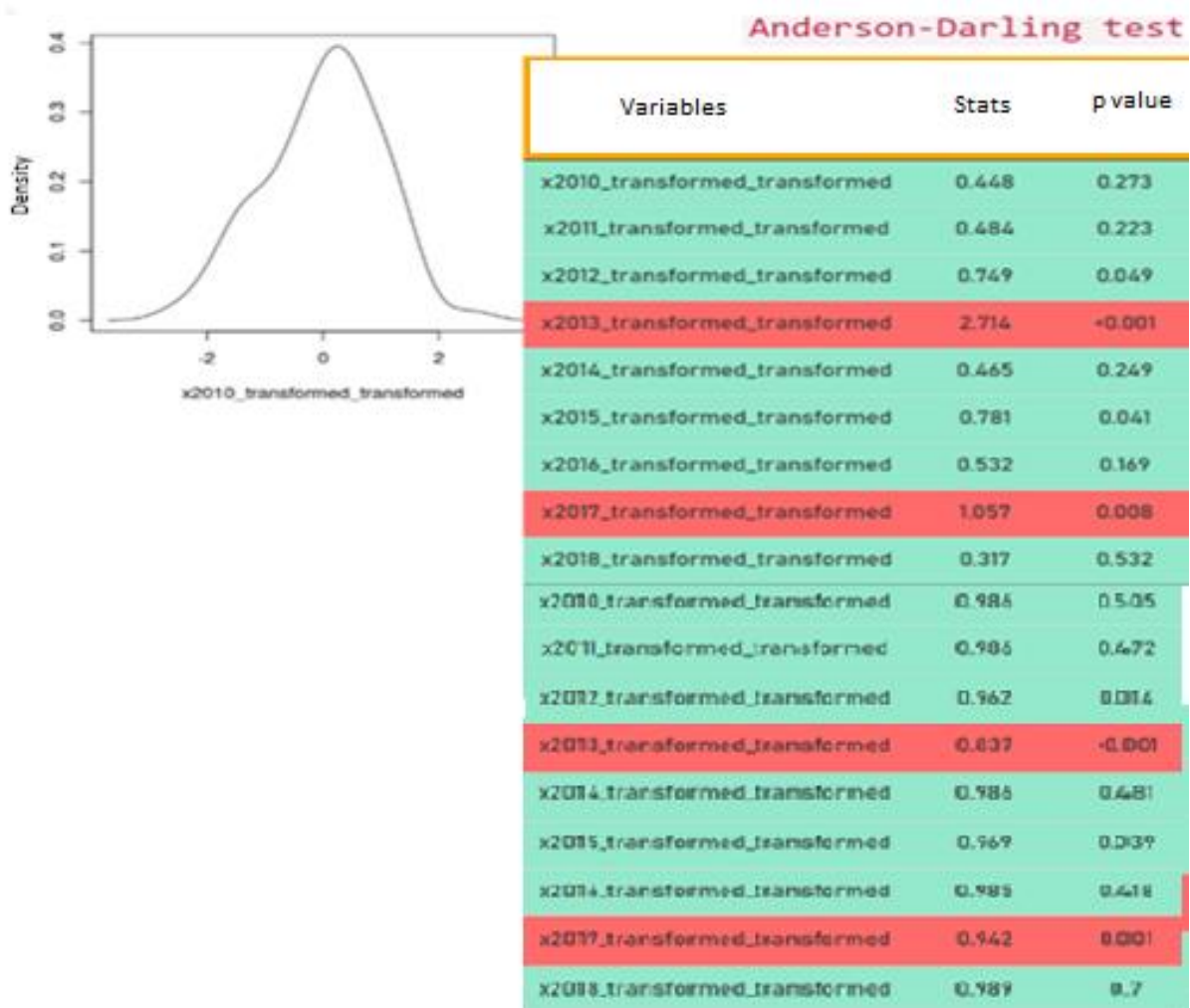
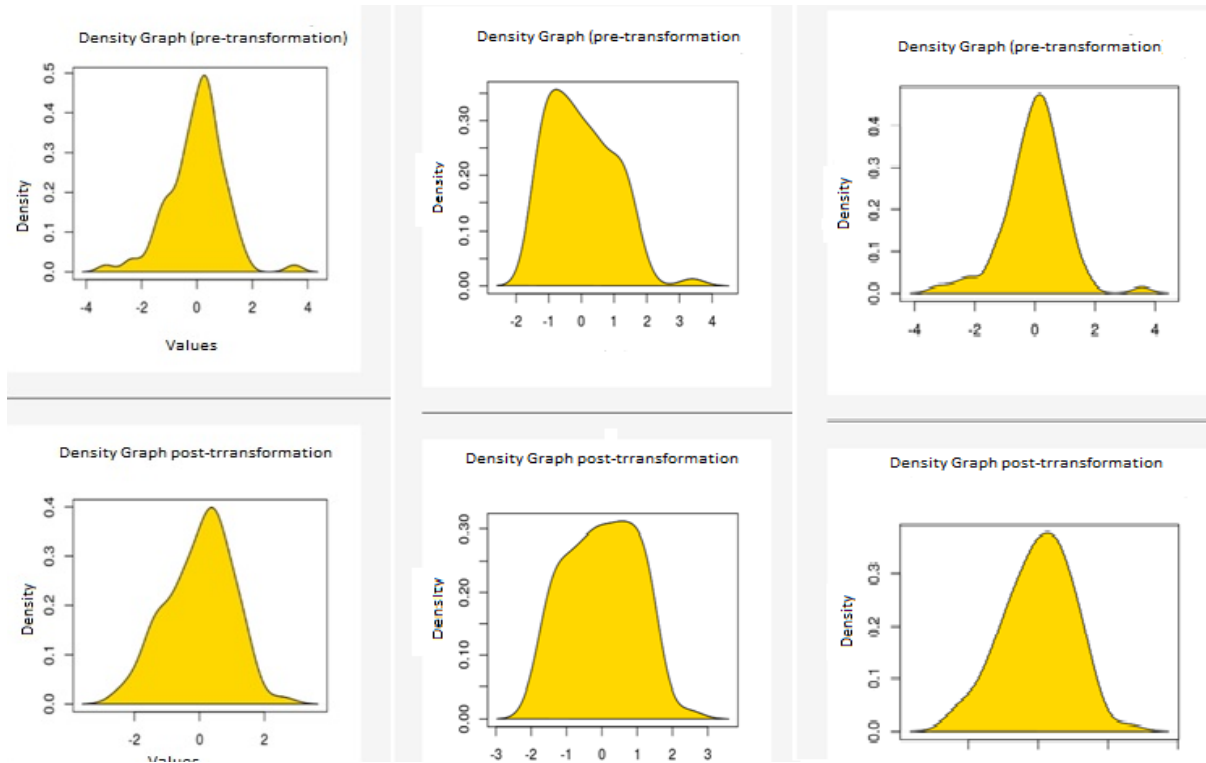

Figure 2. Intensity Graphs Before and After Transformation

The problem of multicollinearity is an undesirable situation in cluster analysis. This may be due to reasons such as the strong correlation between the variables, the fact that the number of observations is less than the number of variables, or that the sample is not representative of the population. The degree of multicollinearity can also be determined by high correlation between variables, VIF (variance swelling values) >10, a small tolerance value or condition index (Alpar, 2016, p. 555).

Table 2. Variance-Covariance Matrix and Tolerance-VIF Values

MIGRATION/ GDP	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	tolerance	VIF
2010	-.975	-.975	-.975	-.975	-.975	-.976	-.976	-.976	-.975	-.975	.007	144,183
2011	-.971	-.971	-.971	-.971	-.971	-.972	-.972	-.972	-.971	-.971	.018	55,642
2012	-.701	-.701	-.701	-.701	-.701	-.701	-.702	-.702	-.701	-.702	.170	5,876
2013	-.711	-.711	-.711	-.711	-.711	-.712	-.712	-.713	-.712	-.712	.089	11,200
2014	-.913	-.912	-.913	-.912	-.912	-.913	-.914	-.914	-.913	-.913	.021	46,818
2015	-.950	-.950	-.950	-.950	-.950	-.950	-.951	-.950	-.950	-.951	.013	77,506
2016	.496	.496	.497	.497	.497	.497	.496	.495	.496	.495	.128	7,812
2017	-.882	-.882	-.882	-.882	-.882	-.882	-.882	-.882	-.882	-.882	.045	22,407
2018	.972	.972	.972	.972	.972	.972	.972	.972	.972	.972	.011	93,645
2019	-.970	-.970	-.970	-.970	-.970	-.970	-.970	-.970	-.970	-.970	.008	128,368

According to the analysis of the variance-covariance matrix, VIF and tolerance values for migration and GDP per capita values, it is seen that there are multiple connections between the variables according to years. To solve this problem, highly correlated variables were combined into a single variable and the multicollinearity problem was solved by calculating the square of Mahalanobis distances. As stated in the previous section, it is possible to combine by examining the Mahalanobis distance and variance covariance structures.

The k-means method, which is one of the non-hierarchical methods, was used in the cluster analysis. Clustering was made over the net migration values of provinces with a cluster number of (k) 4, and the groups formed are shown below (Table 3). In cluster analysis, hyperparameter measurement type is numerical, similarity or distance criterion is Mahalanobis, maximum repetition is 10 and maximum optimization is 100. Accordingly, the provinces were grouped into 4 groups according to their net migration values. Similarly, the clustering of provinces according to their GDP per capita values is given below (Table 4).

Table 3. Provinces Grouped by Net Migration Values

Group 0 (Highly sending) 25 Provinces	Adana, Adıyaman, Afyonkarahisar, Ağrı, Bitlis, Çankırı, Çorum, Diyarbakır, Erzurum, Giresun, Hatay, Kahramanmaraş, Kars, Kırıkkale, Mardin, Mersin, Muş, Şanlıurfa, Siirt, Sivas, Tokat, Trabzon, Van, Yozgat, Zonguldak
Group 1 (Sending) 47 Provinces	Aksaray, Amasya, Ardahan, Artvin, Aydın, Balıkesir, Bartın, Batman, Bayburt, Bilecik, Bingöl, Bolu, Burdur, Çanakkale, Denizli, Düzce, Edirne, Elâzığ, Erzincan, Gaziantep, Gümüşhane, Hakkâri, Iğdır, Isparta, Karabük, Karaman, Kastamonu, Kayseri, Kilis, Kırklareli, Kırşehir, Konya, Kütahya, Malatya, Manisa, Nevşehir, Niğde, Ordu, Osmaniye, Rize, Sakarya, Samsun, Sinop, Şırnak, Tunceli, Uşak, Yalova
Group 2 (Receiving) 8 Provinces	Ankara, Antalya, Bursa, Eskişehir, İzmir, Kocaeli, Muğla, Tekirdağ
Group 3 (Highly receiving) 1 Province	İstanbul

Table 4. Provinces Grouped by GDP Values

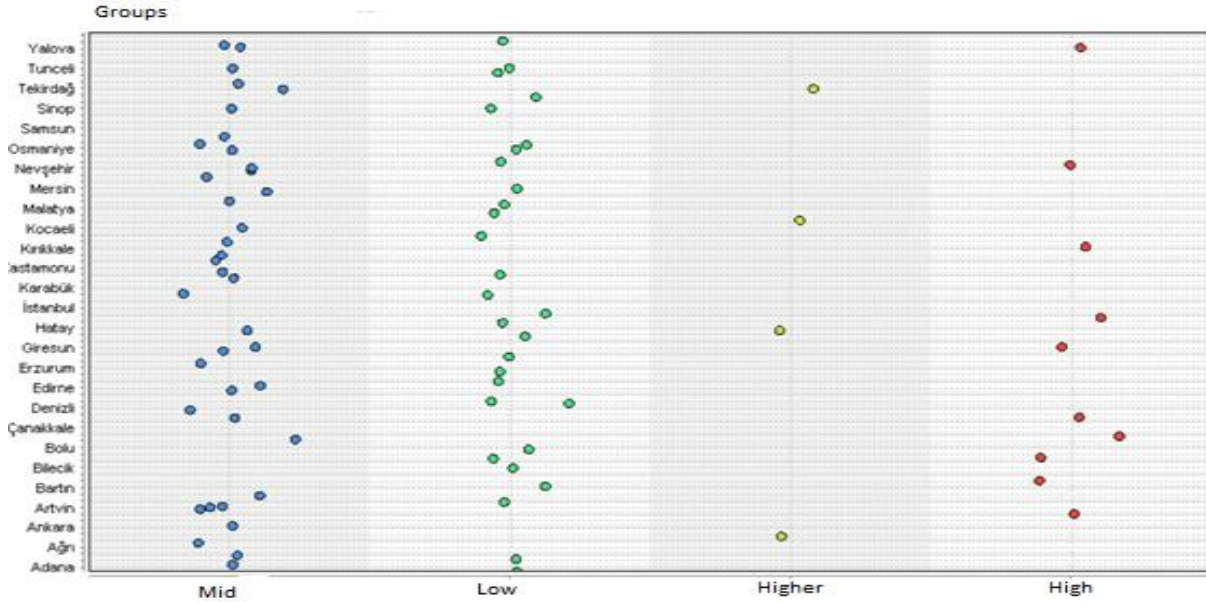
Group 0 (Low GDP) 29 Provinces	Adıyaman, Ağrı, Ardahan, Batman, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Çorum, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Giresun, Hakkâri, Hatay, Iğdır, Kahramanmaraş, Kars, Kilis, Malatya, Mardin, Muş, Ordu, Osmaniye, Şanlıurfa, Siirt, Şırnak, Tokat, Van, Yozgat
Group 1 (Mid-level GDP) 38 Provinces	Adana, Afyonkarahisar, Amasya, Aksaray, Artvin, Aydın, Balıkesir, Bartın, Burdur, Çankırı, Denizli, Düzce, Edirne, Erzincan, Gaziantep, Gümüşhane, Isparta, Karabük, Karaman, Kastamonu, Kayseri, Kırıkkale, Kırşehir, Konya, Kütahya, Manisa, Mersin, Nevşehir, Niğde, Rize, Sakarya, Samsun, Sinop, Sivas, Trabzon, Tunceli, Uşak, Zonguldak
Group 2 (High GDP) 10 Provinces	Antalya, Bilecik, Bolu, Bursa, Çanakkale, Eskişehir, İzmir, Kırklareli, Muğla, Yalova
Group 3 (Higher GDP) 4 Provinces	Ankara, Tekirdağ, İstanbul, Kocaeli

Thus, the provinces were grouped according to both their migration rates and their GDP levels, and the relationship between the provinces' GDP levels and migration data became interpretable.

5. CONCLUSION

The basic assumption of our study is that the provinces in Group 2 and Group 3 with high GDP values receive immigration, while provinces with low GDP value give immigration. As a result of the cluster analysis, provinces with high GDP are expected to stay in their own group in terms of migration values, that is, to be in the non-immigrant group; provinces with low GDP are expected to remain in the immigrant group (Figure 3).

Figure 3. Distribution of Provinces by Groups by GDP Data

According to the conclusions, 67 provinces in Group 0 and Group 1, whose GDP values were determined as low or medium, are among the groups that emigrate or too much emigrate in terms of net migration values. The rate of participation in the expected groups was measured as approximately 93% ($67/72 \cdot 100$). It is seen that Ankara, Antalya, Bursa, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Kocaeli, Muğla and Tekirdağ, which have high GDP values in Group 2 and Group 3, are among the provinces receiving immigration. However, the provinces of Bilecik, Bolu, Çanakkale, Kırklareli and Yalova, which are the provinces that emigrate despite their high GDP values, are included in Group 1 and Group 2. The common features of these provinces are their low population and geographical proximity to industrialized cities. While these provinces emigrate to the metropolises right next to them, they can transfer income from them. The rate of participation in the expected groups was measured as approximately 65% ($9/14 \cdot 100$).

As the result of the cluster analysis, the overall agreement rate is 79%. To put it more clearly, the basic assumption of our study, that the provinces with high GDP levels receive immigration, while the provinces with low GDP emigrate, is valid at a rate of 79%. Among the provinces receiving immigration, there is no province with a low GDP value. Most of the provinces with high GDP are also provinces that receive immigration.

Granger Causality analysis has been performed after cluster analysis. The results of the analysis are shown in the table below. In nine provinces (Ankara, Antalya, Kocaeli, Tekirdağ, İzmir, Bursa, Muğla, Eskişehir and İstanbul), there is a positive and significant causality from GDP to migration. Furthermore, for 28 provinces, there is a negative substantial correlation between GDP and migration.

Table 5. Results of Granger Causality Analysis

Group	City	Estimated		Bootstrap critical values		
		coefficient	Test Data	1%	5%	10%
Highly sending	Adana	-0,42	3,56	302,63	241,23	152,98
Highly sending	Adıyaman	-0,54	16,42**	145,98	103,58	58,17
Highly sending	Afyonkarahisar	-0,32	2,58	98,12	69,47	12,47
Highly sending	Ağrı	-0,12	25,35*	369,41	187,36	90,58
Highly sending	Bitlis	-0,11	6,19	154,36	101,53	45,34
Highly sending	Çankırı	-0,21	1,73	293,63	200,39	103,23
Highly sending	Çorum	-0,11	16,17	175,61	94,59	50,04

Group	City	Estimated		Bootstrap critical values		
		coefficient	Test Data	1%	5%	10%
Highly sending	Diyarbakır	-0,36	14.16**	101,64	80,39	21,72
Highly sending	Erzurum	-0,26	22,68	69,75	36,36	12,11
Highly sending	Giresun	-0,15	9.43**	36,72	10,05	5,67
Highly sending	Hatay	-0,25	5,14	13,63	5,39	1,71
Highly sending	Kahramanmaraş	-0,24	7.77***	17,83	10,55	3,24
Highly sending	Kars	-0,14	21.14*	106,55	79,33	34,41
Highly sending	Kırıkkale	-0,21	0,99	52,76	28,61	13,76
Highly sending	Mardin	-0,36	30.53*	432,97	263,81	105,83
Highly sending	Mersin	-0,37	12.58**	104,53	55,79	38,25
Highly sending	Muş	-0,14	6,56	66,22	41,29	17,62
Highly sending	Siirt	-0,35	18.36**	241,85	147,36	95,38
Highly sending	Sivas	-0,14	0,82	105,36	65,87	36,92
Highly sending	Şanlıurfa	-0,32	56.98*	336,87	257,41	122,69
Highly sending	Tokat	-0,19	8.77***	53,69	28,74	12,05
Highly sending	Trabzon	-0,04	0,76	4,59	1,23	0,69
Highly sending	Van	-0,28	29.78*	187,86	87,65	38,23
Highly sending	Yozgat	-0,18	5,66	97,41	58,93	14,38
Highly sending	Zonguldak	-0,39	2,59	14,66	7,31	2,73
Receiving	Ankara	2,36	88.96*	225,63	185,37	100,14
Receiving	Antalya	2,17	44.63*	136,58	65,31	44,93
Receiving	Kocaeli	1,45	23.97*	77,83	43,12	34,72
Receiving	Tekirdağ	1,36	38.43*	326,92	234,11	105,36
Receiving	İzmir	1,28	19.83*	198,77	132,48	58,96
Receiving	Bursa	1,21	15.76**	98,83	46,66	21,88
Receiving	Muğla	1,18	22.55**	177,63	89,76	24,63
Receiving	Eskişehir	1,04	13.54**	68,42	43,23	28,96
Highly Receiving	İstanbul	4,56	106.58*	322,74	258,41	123,58
Sending	Samsun	-0,02	1,36	25,47	12,34	7,88
Sending	Sinop	-0,06	5.98***	19,36	9,48	2,74
Sending	Şırnak	-0,02	17.8**	26,87	15,41	9,63
Sending	Tunceli	-0,08	3,66	5,89	2,96	0,87
Sending	Uşak	-0,04	9.61****	16,74	8,21	3,79
Sending	Yalova	-0,01	3,26	9,77	2,24	0,83
Sending	Sakarya	-0,04	6.63***	76,34	35,45	14,72
Sending	Aksaray	-0,05	2,67	66,14	45,21	33,99
Sending	Amasya	-0,03	6.54***	79,25	36,4	9,43
Sending	Ardahan	-0,07	3,33	6,54	1,55	0,23
Sending	Artvin	-0,04	8.91***	66,22	24,14	7,93
Sending	Aydın	-0,08	4.74***	101,65	52,33	24,79
Sending	Balıkesir	-0,04	2,38	21,92	11,84	5,66
Sending	Bartın	-0,02	5.87***	28,77	13,57	5,97
Sending	Batman	-0,01	16.99*	130,58	68,96	22,77

Group	City	Estimated		Bootstrap critical values		
		coefficient	Test Data	1%	5%	10%
Sending	Bayburt	-0,09	14.63*	39,78	34,77	19,21
Sending	Bilecik	-0,01	7,99	101,86	74,36	14,94
Sending	Bingöl	-0,06	17,85	106,82	53,44	26,37
Sending	Bolu	-0,06	3,66	84,56	53,41	11,28
Sending	Burdur	-0,01	1,89	86,23	63,41	12,47
Sending	Çanakkale	-0,07	9,66	93,92	36,42	9,87
Sending	Denizli	-0,01	1,02	3,97	0,87	0,17
Sending	Düzce	-0,05	6,47	56,39	21,94	11,83
Sending	Edirne	-0,02	0,743	66,47	43,87	21,51
Sending	Elazığ	-0,01	1,39	14,83	6,84	0,49
Sending	Erzincan	-0,07	12.96**	179,36	62,46	13,47
Sending	Gaziantep	-0,03	11,83	74,33	28,92	17,63
Sending	Gümüşhane	-0,04	3.99***	28,36	13,77	3,54
Sending	Hakkari	-0,07	6.74***	362,41	156,92	43,87
Sending	Iğdır	-0,03	24.33**	53,74	23,14	4,99
Sending	Isparta	-0,01	1,14	8,36	4,24	0,73
Sending	Karabük	-0,06	13,54	103,55	63,47	21,94
Sending	Karaman	-0,04	2,36	11,55	2,39	0,46
Sending	Kastamonu	-0,03	23.98*	360,14	198,74	55,61
Sending	Kayseri	-0,01	6,47	169,47	67,43	19,46
Sending	Kırklareli	-0,04	0,87	57,24	16,63	10,27
Sending	Kırşehir	-0,03	6,54	55,11	28,97	12,36
Sending	Kilis	-0,05	1,47	79,83	11,77	0,82
Sending	Konya	-0,01	6,78	41,62	33,78	11,63
Sending	Kütahya	-0,09	13.64**	265,56	99,73	24,93
Sending	Malatya	-0,06	5,87	116,87	29,88	7,43
Sending	Manisa	-0,03	21,36	303,56	178,63	99,85
Sending	Nevşehir	-0,05	3,87	99,73	34,19	8,49
Sending	Niğde	-0,01	3,11	50,83	6,34	0,77
Sending	Ordu	-0,01	26,35	139,47	54,89	9,99
Sending	Osmaniye	-0,03	17,39	103,58	69,88	23,47
Sending	Rize	-0,01	1,39	69,87	53,14	29,43

Note: Ho : migration does not cause GDP. Column "Estimated coefficient" denotes the coefficient of the lag of the immigration rate in the equation testing for Granger causality from immigration rate to GDP.

Column "Test Stat." represents the Wald test statistic for Granger causality from immigration rate to LOG(GDP). ***, **, and * indicate rejection of the null hypothesis at the 1, 5, and 10 percent levels of significance, respectively.

These conclusions show us that provinces with high income generation or accretion value potential also have high migration-receiving rates. Conversely, it can be said that provinces with high migration-receiving rates have the opportunity to create higher income or generate accretion value. In this case, the question arises whether these provinces receive immigration due to the high income generation potential, or they can generate high income because they can receive immigration.

In our opinion, this structure is the result of processes that feed each other. In other words, these provinces, with some of their qualities and opportunities, both receive immigration because they are centers of attraction to which

immigration is directed, and can create high accretion value because they have the potential to receive immigration. This study reveals the strong effect of economic factors, which are among the most important causes of migration, on migration data.

When the results of a study grouping 81 provinces in Turkey over 54 socio-economic indicators using hierarchical clustering analysis are compared with the results of this study, it is seen that similar results have been reached. It has been determined that the provinces in Eastern and Southeastern Anatolia are the least developed regions, while the provinces in the Marmara, Aegean and Mediterranean Regions are among the developed regions. The provinces included in the developed provinces category in this study and the provinces receiving immigration in our study overlap significantly. Similarly, the provinces shown as the least developed regions in the study and the provinces receiving immigration in our study overlap significantly (Karabulut et al., 2004 p. 76).

According to the results of another study examining the relationship between rural-urban migration and socio-economic indicators, a moderately significant relationship was found between rural characteristics and migration data. These results have been interpreted as the attractive features of the urban are the main determinants in the phenomenon of migration (Gürbüz & Karabulut, 2008, p. 58). The attractive features of urban largely shape the migration phenomenon. The superiority of urban over the rural as a level of socio-economic development is also a determining factor for migration.

Apart from these, there are many studies that directly or indirectly examine the relationship between socio-economic indicators and migration data. All these studies prove that the direction of migration is from underdeveloped places to developed ones. The GDP data of the provinces is one of the most important indicators that reflect the socio-economic development level.

DECLARATION OF THE AUTHORS

Declaration of Contribution Rate: The first author is responsible for the literature review and data collection while the second author is responsible for the determination of the method, analysis and the reporting of the findings. The first author contributes 75% while the second author contributes 25%.

Declaration of Support and Thanksgiving: No support is taken from any institution or organization.

Declaration of Conflict: There is no potential conflict of interest in the study.

REFERENCES

- Akkaya, Y. (2002). Göç, yoksulluk ve kentsel şiddet. Y. Özdek (Ed.) *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan*, 203-215.
- Alpar, C. R. (2016). *Spor sağlık ve eğitim bilimlerinden örneklerle uygulamalı istatistik ve geçerlilik güvenilirlik*. Detay Yayıncılık.
- Arslan, A., Tunc, Z., & Çolak, C. (2019). Veri dönüşümü için açık kaynak erişimli web tabanlı yazılım: veri dönüşüm yazılımı. *Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Tıp Dergisi*, 33(3), 175-181.
- Arslan, A., Yaşar, Ş., Çolak, C., & Yoloğlu, S. (2018). WSSPAS: An interactive web application for sample size and power analysis with r using shiny. *Türkiye Klinikleri J Biostat*. 10(3), 224-46.
- Ataay, F. (2001). Türkiye kapitalizminin mekânsal dönüşümü. *Praksis*, (2) 53-69.
- Aydemir, Ş. S. (2000). *İkinci adam*. Remzi Kitabevi.
- Bookchin, M. (1999). *Kentsiz kentleşme yurттаşlığın yükselişi ve çöküşü*. (Trans., B. Özyalçın), Ayrıntı Yayınları.
- Boratav, K. (1989). *Türkiye iktisat tarihi (1908-1985)*. Gerçek Yayınları.
- Campbell, M. (2019). *R Studio Projects*. Learn RStudio IDE: Springer. 39-48.
- Hofmann M., & Klinkenberg R. (2019). *Rapid miner: data mining use cases and business analytics applications*. CRC Press.
- Cem, İ. (1989). *Türkiye'de geri kalmışlığın tarihi*. Cem Yayınevi.
- Devlet Planlama Teşkilatı [DPT]. (1964). *Birinci beş yıllık kalkınma planı (1963-1967)*. DPT Yayını.

- Devlet Planlama Teşkilatı [DPT]. (1969). *İkinci beş yıllık kalkınma planı (1968-1972)*. DPT Yayını.
- Devlet Planlama Teşkilatı [DPT]. (1974). *Üçüncü beş yıllık kalkınma planı (1973-1979)*. DPT Yayını.
- Doğan, A. E. (2001). Türkiye kentlerinde yirmi yılın bilançosu. *Praksis*, (2), 97–123.
- Erder, S. (1996). *İstanbul'a bir kent kondu: Ümraniye*. İletişim Yayınları.
- Erder, S. (2001). Kentleşme ve kentsel kurumlar. 21. *Yüzyıl karşısında kent ve insan*. Bağlam Yayınları, 121-128.
- Ersoy, M. & Şengül, H. T. (2001). *Sanayisizleşme sürecinin kentsel yaşama etkileri Zonguldak örneği*. ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler AD Yay.
- Ertürk, R., & Okan, O. (2001). Batı kenti ve nüfus. 21. *Yüzyıl Karşısında Kent ve İnsan*, 53–58.
- Garson, G. (2014). *Cluster analysis*. Asheboro NC. Statistical Publishing Associates.
- Genç, E. (1997). *Kentleşme, geleneksel- modern geriliminde kimlikler*. T.C. Başbakanlık DİE Yay.
- Geray, C., (1968). Gecekondu sorununa toplu bir bakış. *Amme İdaresi Dergisi*, 1(2), 12–14.
- Görmez, K. (1997). *Kent ve siyaset*. Gazi Kitabevi.
- Gür, H.T., & Ural, E. (2004). Türkiye’de kentlere göçün nedenleri. *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 23–38.
- Gürbüz, M., & Karabulut M. (2008). Kırsal göçler ile sosyo-ekonomik göstergeler arasındaki ilişkilerin analizi. *Türk Coğrafya Dergisi*, (50), 37-60.
- Güvenç, B. (1996). *İnsan ve kültür*. Remzi Kitabevi.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (2006). *Multivariate data analysis*. Prentice Hall.
- Hatt, P. K., Albert, J. & Reis, Jr. (2002). Kentsel yerleşimlerin tarihi. (B. Duru & A. Alkan, Trans.) *Yirminci Yüzyıl Kenti*, İmge Kitabevi.
- Işık, O., & Pınarcıoğlu M. M. (2002). *Nöbetleşe yoksulluk Sultanbeyli örneği*, İletişim Yayınları.
- İçduygu, A., & Sirkeci, İ. (1999). *Cumhuriyet dönemi Türkiye’sinde göç hareketleri. 75 yılda köylerden şehirlere*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- İnönü Üniversitesi. (2021). *Veri bilimi ve yapay zekâ tabanlı interaktif web yazılımları*, <http://biostatapps.inonu.edu.tr/> adresinden 25 Ağustos 2021 tarihinde alınmıştır.
- Jhonson, R. A., & Wichern, D, W. (2007). *Applied multivariate statistical analysis*. Prentice Hall International.
- Kalkınma Kütüphanesi. (2021). *İllerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması*. <https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/sege-2011.pdf>, adresinden 27 Nisan 2021 tarihinde alınmıştır.
- Karabulut, M., Gürbüz, M., & Sandal, E. K. (2004). Hiyerarşik kluster (küme) tekniği kullanılarak Türkiye’de illerin sosyo-ekonomik benzerliklerinin analizi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 65-78.
- Kartal S. K. (1987). *Kentleşme ve insan: Kentleşme sürecinde insan tutum ve davranışlarında meydana gelen değişimler*. TODAİE Yayınları.
- Kartal, S. K. (1992). *Ekonomik ve sosyal yönleriyle Türkiye’de kentleşme*. Adım Yayıncılık.
- Kaygalak, S. (2007). Kır, kent ve kapitalizme geçiş: Bursa örneği. *Praksis*, (17), 15–32.
- Keleş, R. (1974). Şehirleşmede denge sorunu. *Mimarlık Dergisi*, 27-30.
- Keleş, R. (1998). *Kent bilim terimleri sözlüğü*. İmge Kitabevi.
- Keleş, R. (2002). *Kentleşme politikası*. İmge Kitabevi.
- Keskin Ok, Ç. (2004). 1930’larda Türkiye’de şehircilik. *Bilim ve Ütopya*, 2004(124), 54-67.

- Kılıçbay, M. A. (2000). *Şehirler ve kentler*. Gece Yayınları.
- Kıray, M. B. (1982). Gecekondu. *Toplumbilim Yazıları*, Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayınları.
- Kıray, M. B. (2000). *Ereğli: Ağır sanayiden önce bir sahil kasabası*. Bağlam Yayınları.
- Kocacık, F. (1996). 1878-1900 yılları arasında balkanlardan Anadolu'ya yönelik göçlerin Anadolu'daki sürekli yerleşme yerleri ve toplumsal yapıya etkileri. *Toplum ve Göç, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Mersin, D.İ.E. Yayınları*, 131-137.
- Koçdemir K. (1999). Yeni binyılın derdi göç ve iltica. *Türk İdare Dergisi*, Ankara: İçişleri Bakanlığı Yayınları, 423 (71) 79-86.
- Kongar, E. (1996). *Türkiye üzerine araştırmalar*. Remzi Kitabevi.
- Kongar, E. (2003). *21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li yıllarda Türkiye'nin toplumsal yapısı*. Remzi Kitabevi.
- Ortaylı, İ. (1979). *Türk idare tarihi*, TODAİE Yayınları.
- Ozankaya, Ö. (1975). *Toplumbilim terimler sözlüğü*. TDK Yayınları.
- Öner, S., & Kaçmazoğlu, B. (1997). Göç olgusu ve Doğu Anadolu. *Toplum ve Göç, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, DİE Yayınları*.
- Özer, İ. (1998). Türkiye'de kentleşme. *Yeni Türkiye*, 23-24.
- Rifkin, J., & Howard, T. (1997). *Entropi: Dünyaya yeni bir bakış*. (H. Okan, Trans.), İz Yayınları.
- Sharma, S. (1996). *Applied multivariate techniques*. John Wiley and Sons Inc.
- Sjöberg, G. (2002). *Sanayi öncesi kenti yirminci yüzyıl kenti*. (B. Duru, & A. Alkan, Trans.) İmge Yayınları
- Suher, H. (1995). Kentleşme ve kentleşme politikaları. *Türkiye'de Kentleşme*, Yeni Yüzyıl Kitaplığı, (7), 5-29.
- Sönmez, M. (1992). *Doğu Anadolu'nun hikâyesi*, Arkadaş Kitabevi.
- Sümbüloğlu, K. (2009). *İleri biyoistatistiksel yöntemler:(Tıp alanında uygulamalar)*. Hatipoğlu Yayınları.
- Şengül, H. T. (2009). *Kentsel çelişki ve siyaset: kapitalist kentleşme süreçlerinin eleştirisi*. İmge Kitabevi.
- Tanilli, S. (1997). *Yüzyılların gerçeği ve mirası*. Adam Yayınları.
- Tekeli, İ. (1982). *Türkiye'de kentleşme yazıları*, Turhan Kitabevi.
- Tekeli, İ. (1998). Türkiye'de iç göç sorunsalı yeniden tanımlanma aşamasına geldi. *Türkiye'de İç Göç Bolu-Gerede 6-8 Nisan 1997*, Tarih Vakfı.
- Tezel, Y S. (1993). 1934 sanayi programı ve Türkiye'de 'iktisadi devletçilik' in tarihindeki yeri. *Görüş*, TÜSİAD Yayınları.
- TURKSTAT. (2021). *İstatistik veri portalı*, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nufus-ve-demografi-109&dil=1> adresinden 26 Nisan 2021 tarihinde alınmıştır.
- TURKSTAT. (2021). *İstatistik veri portalı*, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=ulusal-hesaplar-113&dil=1> adresinden 26 Nisan 2021 tarihinde alınmıştır.
- Yaşar, Ş., Arslan, A., Çolak, C., & Yoloğlu, S. (2020). A developed interactive web application for statistical analysis: statistical analysis software. *Middle Black Sea Journal of Health Science*, 6(2), 227-39.
- Yerasimos, S. (2005). *Az gelişmişlik sürecinde Türkiye I. Cilt I. Dünya Savaşı'ndan 1971'e*, Belge Yayınları.

ANALYSIS OF THE EFFECT OF RELIGIOSITY ON SUBJECTIVE WELL-BEING*

DİNDARLIĞIN ÖZNEL İYİ OLUŞ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ANALİZİ

Dr. Zeynep AKYÜREK¹

ABSTRACT

The study aims to investigate how religiosity and demographic variables affect the components of life satisfaction (cognitive subjective well-being) and happiness (emotional well-being) which constitute subjective well-being. Data obtained from the World Values Survey is used in the study and the estimates are made by using sequential logit regression method. In the study, "religiosity" which is accepted as a variable expressing subjective well-being is preferred to be used as a holistic concept that is effective on the social and spiritual life of the individuals rather than using it as a general concept. In this context, religiosity is discussed in three different components; social integration, divine interaction, and existential certainty. One of the most crucial findings of the study is that life satisfaction and happiness is affected by the components of religiosity in different manners. Although there is a positive relationship between religiosity and subjective well-being, questioning the social maladjustment (drugs, tobacco, crime, etc.) encountered in more religious regions constitutes the starting point of the study.

Keywords: Subjective Well-Being, Happiness, Life Satisfaction, Religiosity, Sequential Logit Regression.

JEL Classification Codes: Z12, I31.

ÖZ

Bu çalışma, öznel iyi oluşu oluşturan yaşam doyumu (bilişsel öznel iyi oluş) ve mutluluk (duygusal iyi oluş) bileşenlerini dindarlık ve demografik değişkenlerin nasıl etkilediğini araştırmayı amaçlamaktadır. Çalışmada Dünya Değerler Anketi'nden elde edilen veriler kullanılmış ve tahminler sıralı logit regresyon yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Bu çalışmada öznel iyi oluşu ifade eden bir değişken olarak kabul edilen "dindarlığın" genel bir kavram olarak değil, bireylerin sosyal ve manevi yaşamında etkili olan bütüncül bir kavram olarak kullanılması tercih edilmiştir. Bu bağlamda dindarlık; sosyal entegrasyon, ilahi etkileşim ve varoluşsal kesinlik olmak üzere üç farklı bileşende ele alınmaktadır. Araştırmanın en önemli bulgularından biri, yaşam memnuniyeti ve mutluluğun dindarlığın bileşenlerinden farklı şekillerde etkilendiğidir. Dindarlık ile öznel iyi oluş arasında pozitif bir ilişki olmasına rağmen, daha dindar bölgelerde karşılaşılan toplumsal uyumsuzluğun (uyuşturucu, tütün, suç vb.) sorgulanması çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu kapsamda dindarlık öznel iyi oluşu etkileyen değişken olarak bu çalışmada ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Öznel İyi Oluş, Mutluluk, Yaşam Memnuniyeti, Dindarlık, Sıralı Logit Regresyon

JEL Sınıflandırma Kodları: Z12, I31.

* The paper is prepared from the Ph. D. Dissertation titled "Subjective Well-Being as an Economic Concept and Religiosity", prepared by "Zeynep AKYÜREK" under the supervision of "Aykut SEZGİN" and defended on 28.06.2019.

¹ Yalova University, Yalova Vocational School, Marketing and Advertising Department, zeynep.akyurek@yalova.edu.tr

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Amaç ve Kapsam:

Bu çalışmada, öznel iyi oluş ile dindarlık arasındaki ilişkisinin açıklanması amaçlanmaktadır. Modelde bağımsız değişken olarak kabul edilen dindarlığın (kontrol değişkenleri ile birlikte), bağımlı yani açıklayıcı değişken olan öznel iyi oluşu etkileyip etkilemediğinin sorgulanması araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Dünya Değerler Araştırması (World Value Survey)'nin altıncı dalgasından elde edilen veriler ile özellikle psikoloji literatürünün duygusal ve bilişsel bileşen olarak iki boyutta incelediği öznel iyi oluş analiz edilerek, dindarlığın öznel iyi oluş üzerindeki etkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Burada ve birçok literatürde, duygusal öznel iyi oluş (kişisel mutluluk), duyguların ve durumların göstergesi olarak kabul edilmekte ve çoğunlukla yaşam kalitesinin geçici değerlendirilmelerine dokunan nispeten spontane yanıtları yansıtmaktadır. Yaşam memnuniyeti ise, ideal yaşam koşullarını ve gerçek yaşam koşullarını içermekte ve bireylerin, ideal yaşam koşullarına ne ölçüde ulaşabildiğinin analizi sorgulanmaktadır. Kısacası bu çalışmada, dindarlık ve öznel iyi oluş arasındaki çok yönlü ilişkinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Daha önceki birçok çalışmada dini inanç ve öznel iyi oluş arasındaki bağılılığın dolaylı bir şekilde olduğu ifade edilmiştir. Oysa dinin refah üzerindeki etkisi, dolaylı olabildiği gibi doğrudan da olabilmektedir. Özellikle, bireydeki varoluşsal kesinlik din algısının davranış ve tutum çıktısı, bireyin yaşam memnuniyetini önemli derecede etkilemektedir. Yine elde edilen bulgulara göre, bireylerdeki sosyal entegrasyon ve ilahi etkileşim din algıları, bireylerin mutluluk düzeylerini doğrudan etkileyebilmektedir.

Yöntem:

Çalışmada, yaşam memnuniyeti ve mutluluğu etkileyen ve bağımsız değişken olarak kabul edilen dindarlık ise, yine literatürden alınan destek ile, sosyal entegrasyon, ilahi etkileşim ve varoluşsal kesinlik olmak üzere üç ana başlık altında kategorize edilmiştir. Araştırmanın dine ait bu üç kategorinin her birinin öznel iyi oluşu etkileyip etkilemediği ve etkiliyorsa ne yönde etkilediği sorusu, literatürdeki öznel iyi oluş ve dindarlık arasındaki ilişkinin açıklanmasına katkı sağlamayı hedeflemektedir. Yaşam memnuniyeti ölçeğinde, 'Genel olarak bugünlerde hayatınızdan ne kadar memnunsunuz? Şimdi size göstereceğim cetvelde, son derece memnun ve tatmin olmuş hissediyorsanız '10', hiç memnun değilseniz '1' olmak üzere bir puanlama yapınız' sorgusu kullanılırken; mutluluk ölçeğinde, 'Bugünlerde, genel olarak mutlu olup olmadığınızı söyler misiniz? Mesela şu okuyacağım şıklardan hangisi, bugünlerdeki genel mutluluk durumunuzu en iyi tarif ediyor? Çok mutluyum, biraz mutluyum, pek mutlu değilim, ya da hiç mutlu değilim' ölçeği kullanılmıştır. Bağımsız değişken olarak kabul edilen dindarlık ise, dinin üç farklı yönünün, öznel iyi oluş üzerindeki etkisinin dikkate alınmasıyla oluşturulmuştur. Dini katılım ya da dindarlığın öznel iyi oluşa etkisi incelenirken, dindarlık; sosyal entegrasyon, ilahi etkileşim ve varoluşsal kesinlik olmak üzere üç farklı şekilde ele alınmıştır. Dindarlığın sosyal entegrasyon boyutu; 'a) Müslümanlar için: Cenazeler dışında bugünlerde camiye ne kadar sık gidiyorsunuz? b) Müslüman olmayanlar için: Cenazeler, evlenmeler, vaftizler dışında bugünlerde sinagoga/kiliseye ne kadar sık gidiyorsunuz?' ölçeği ile dindarlığın ilahi etkileşim boyutu; 'Cenazeler, evlenmeler dışında ne sıklıkta dua edersiniz?' ölçeği ile ölçülürken; dindarlığın varoluşsal kesinlik boyutu ise; 'Gene din konusunda, şu iki görüşten hangisine daha çok katılırsınız? 1) Din esas olarak, ölümden sonrasına, yani öteki dünyaya anlam kazandırır. 2) Din esas olarak, bu yaşadığımız bu dünyaya anlam kazandırır' ölçekleri kullanılarak analiz yapılmıştır.²

Bulgular:

Sonuç olarak elde edilen ölçeklerin analizi ile gözlemlenmiş korelasyonların sebepsel etkiler olarak gösterilmesinden dolayı tahmin sonuçları kısmi korelasyonlar olarak yorumlanması hedeflenmiştir. Çalışmada sıralı lojistik ekonometrik analiz kullanılarak, din ile öznel iyi oluş arasındaki bağlantı üç aşamalı bir şekilde incelenmiştir. Modele, demografik, ekonomik ve bazı kurumsal özelliklerinin tahmini sonuçlarının da dahil edilmesi ile dinin 'sosyal entegrasyon, ilahi etkileşim ve varoluşsal kesinlik' boyutunun, yaşam memnuniyeti ve mutluluk arasında ilişkisinin olup olmadığının ortaya çıkması amaçlanmıştır. Kısacası yapılan çalışmada dindarlık ile öznel iyi oluş arasındaki ilişki üç farklı şekilde analiz edilmiştir. Sosyo ekonomik, kurumsal ve sosyo demografik faktörlerle birlikte dindarlığın sosyal, ilahi etkileşim ve varoluşsal kesinlik bileşenleri ayrı ayrı kategorize edilerek, öznel iyi oluş ve dindarlık arasındaki ilişki incelenmiştir. Öznel iyi oluş ise yaşam memnuniyeti ve mutluluk olarak iki ayrı kategoride incelenmiştir. Bu şekildeki bir analiz sonucunda birbirinden ayrı yorumlara sahip olan altı farklı analiz bulguları ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda, dindarlık ile öznel iyi oluş arasındaki ilişki açıklanırken elde edilen istatistiksel sonuçlar; dinin sosyal entegrasyon bileşeninin mutluluk ile istatistiksel olarak anlamlı ilişki içerisinde iken yaşam memnuniyeti ile istatistiksel olarak anlamlı ilişki içerisinde olmaması, ilahi entegrasyon yolu ile dindarlığın hem mutluluk hem de yaşam memnuniyeti ile istatistiksel olarak anlamlı ilişkide olması, aynı zamanda varoluşsal kesinlik yolu ile dindarlığın mutluluk ile değil yaşam memnuniyeti ile istatistiksel anlamlı ilişkide olmasıdır.

Sonuç ve Tartışma:

Çalışmanın çıkış noktası, dindarlığın yoğun olarak yaşandığı bölgelerde suç oranlarının ya da kanuna uymayan davranışların sorgulanması ile başlamıştır. Bu bakış açısı ile incelendiğinde dinin boyutlara ayrılarak öznel iyi oluş üzerindeki etkisinin değerlendirilmesinde fayda görülmüştür. Dinin yaşam deneyimlerine olan etkisi incelendiğinde dini yorumların daha düşük düzeyde eğitim ve gelire sahip kişiler arasında daha karmaşık bilişsel becerilerini telafi etmeye yönelik bir araç olabileceğine dair istatistiksel kanıtlar mevcuttur. Çalışmanın literatüre olan katkısı ise, dindarlığın öznel iyi oluş üzerindeki etkisi açıklanırken dindarlığı oluşturan bileşenlerin hangi öznel iyi oluş bileşenini etkilediğinin detaylandırılmasıdır. Örneğin kurulan modeller sonucunda elde edilen yorumlar, dinin sosyal yönünden elde edilen mutluluk ya da duygusal iyi oluşun inancın kendisi ile ancak kısmi boyutta ilişkili olduğunu göstermiştir.

² Bu çalışmada dindarlığın alt boyutlarını ölçmeye ilişkin sorular, 'Religious involvement and subjective well-being' (Ellison,1991) adlı çalışmadaki yöntem izlenmiştir. Öznel iyi oluşu belirleyen sorularda ise Diener ölçeği (1985) kullanılmıştır.

1. INTRODUCTION

The significance of "subjective well-being" has gradually increased in the literature of economics as the production of goods and services -the underlying constituent of economic activities- is pegged to happiness (Veenhoven, 1996). Since religiosity is considered as a factor affecting both the economic preferences of individuals and subjective well-being, the relationship between religiosity and subjective well-being has been tried to be explained in this study (Steiner et al., 2014).

It is possible to say that the examination of religiosity and subjective well-being in social sciences (Durkheim, 2013) starts with the analysis of the relationship between religiosity and psychological happiness (Ellison, 1991, p. 80). In the aforementioned study, denominational distribution of the religious participation and other measures of collective religious participation is related with the suicide ratios (Bainbridge, 1989; Pescosolido, 1989). In a second research series, the impacts of institutional religious participation and private religiosity on the individual life quality is examined (Ellison, 1991, p. 80).

No consensus has been built about the net impact of religiosity on the subjective well-being so far. (Steiner et al., 2014). However, it is stated that the religiosity has an impact on subjective well-being in different perspectives. These are:

- Religiosity offers a social environment to people in holy places, thus it may provide social support,
- Religiosity gives advice or imposes rules to regulate interpersonal relations. Thus, it may create a divine framework,
- Religiosity may provide a consistency in human behavior by providing a holistic perception of here and after-life and it may give a meaning to the temporary life in the world (Ellison, 1991, p. 80).

The impact of religiosity on subjective well-being includes conceptual and empirical differences, however it is not mutually exclusive. (Ellison, 1991, p. 81). Available information related with the net impact of religiosity on the subjective well-being has been extended in various ways. Particularly, examination of direct impact of existential certainty on subjective well-being (which is not mentioned in other studies) provided awareness to the study.

This study will be revealing the availability of many factors which affects subjective well-being as in the previous studies. It is even possible to say that rather than the literature explaining the impact of religion on the economy, the literature explaining the impact of religion on the subjective well-being is expressed more explicitly. (Steiner et al., 2014). In almost every study conducted, it has been stated that there is a statistically significant and positive correlation between the religion and subjective well-being (Lima and Putnam, 2010). However, the studies differ from each other on the point that by which subjective well-being component should be explained by religiosity component or factor.

For example, Ellison and Linda (1991) states that churchgoers have more welfare compared to other religious individuals. Because religious individuals who go to church regularly have similar beliefs such as the habit of helping each other. Again, in many studies conducted, literatures related to social identity and social assistance has been obtained the same results and Ellison (1991) displayed similar arguments. This studies state that in case of social assistance, the individual will acquire a spirit having social identity emotions. (Lima and Putnam, 2010).

It is stated in many studies that, going before God, and feeling close to the God and the idea or feeling to establish a communication with God because of the prayers conducted are the factors positively impacting subjective well-beings of the individuals. In a further study, Rew and Wong (2006) reviewed 43 research included in the related studies between 1998 and 2003 and it is determined that practicing religious rituals have a positive impact on behavior and attitudes (Kaya & Küçük, 2017).

Existential certainty dimension of religiosity has a similar positive impact on life satisfaction of individuals and makes life meaningful. Therefore, the existential certainty component of religiosity was interpreted by accepting that "the religion primarily adds life meaning and aim and subjective well-being takes its shape in line with this meaning and aim (Emmons et al., 1998). Besides, it is accepted by many researchers in the literature that subjective well-being and existential certainty dimension of the religion has a statistically significant correlation (Emmons et al, 1998). Multidimensional relationship between religiosity and subjective well-being is examined in the related literature. It is aimed to provide a clearer understanding of the impact of religion on the subjective well-being with the model created. The component of religiosity is created under three main topics which are social integration,

divine interaction and existential certainty and the impact of these on the subjective well-being which consists of two components which are life satisfaction (cognitive), and happiness (emotional) is analyzed.

Relationship between religiosity and subjective well-being is examined in three ways by Ellison (1991). Social, divine interaction and existential certainty components of religiosity are categorized separately with socio-economic, institutional and socio demographic factors and the correlation between subjective well-being and religiosity is examined. Once again in this study, subjective well-being is examined in two different categories: life satisfaction and happiness.

The religiosity is examined under three components (social integration, divine interaction, and existential certainty) and the subjective well-being is examined under two components (life satisfaction and happiness) by Ellison (1991) and in this research. According to the analysis results; the religiosity through social integration and divine interaction together with socio-economic, institutional, and socio-demographic factors has a statistically significant correlation with happiness. However, religiosity through existential certainty does not have a statistically significant correlation with happiness. Once again, similarly religiosity through existential certainty and divine interaction together with socio-economic, institutional, and socio-demographic factors has a statistically significant correlation with life satisfaction. However, religiosity through social integration does not have a statistically significant correlation with life satisfaction.

The starting point of this study is to question the underlying reasons of high crime rates or illegal behaviors in the areas where people are mostly religious although there is positive correlation between religiosity and subjective well-being. In this point of view, it is found to be useful to evaluate the impact of religion on subjective well-being by separating it into dimensions. If the impact of religion on life experience is examined, there is statistical evidence that religious interpretations may be a tool to compensate for more complex cognitive skills (such as crime rate) among people with lower education and lower incomes (Pollner, 1989).

In this study, while explaining the impact of religiosity on subjective well-being, answers to unasked questions in the literature are looked for by elaborating the subjective well-being component which is affected by the components of religiosity. For example; the results of religiosity through divine interaction or existential certainty revealed that the basic reason of increase in happiness is not the moral relation established with God, but it is the friendships established as a result of religious organizations. In this way, individuals may have the opportunity to attain greater happiness not being obliged to be an absolutely religious person. In this case, people rather need a close friendship network (Steiner et.al., 2014, p. 133).

In the first part of this study, theoretical and empirical structure of subjective well-being and religiosity in the explanation is mentioned. In the second part of this study, data and econometric methods used in the research is explained and in the third part established model and this study is composed of there parts findings obtained is explained.

2. THEORETICAL AND EMPIRICAL SUB-STRUCTURE IN THE EXPLANATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN RELIGIOSITY AND SUBJECTIVE WELL-BEING)

If the related literature is reviewed, it is inevitable to say that religiosity has a direct or indirect impact on life satisfaction and happiness of the individual. In this study, religious components which impact subjective well-being are divided into three components as social integration component of religion, divine interaction component and existential certainty component.³

2.1. Social Integration

Religiosity may become a crucial factor of social integration when it is internalized with the values, norms, customs, and behavioral models in a society. When considered from this point of view, welfare increase of the individual because of participation in religious activities becomes inevitable. Religiosity may provide welfare increase of the individual in four ways by providing social integration (Ellison, 1991):

³ In religion, a person can find a holistic information scheme about his own quality and place in the universe and can see his own beginning and end. Therefore, religiosity can affect subjective well-being both directly and indirectly (Demir, 2013).

- Churches, synagogues, or mosques offer institutional settings for similar social relationships among people with similar tendencies. Because religious institutions foster friendships and social networks which may develop more compared to secular environments. Once again, the role of religious institutions in providing social integration is in line with other voluntary organizations.
- The members of a religious society may have the opportunity to utilize greater and more confident, informal social networks in order to get support in hard times. In addition to this, programs and personnel of religious institutions may often provide useful information and financial aid at the problem-solving stages of coping with stress.
- Social integration has a feature including social control. Religious societies may support basic features of health habits, interpersonal and inter-family relations, business relations and personal lifestyles facilitating welfare. The participants may internalize these norms, however, those who do not abide these norms may be subject to informal social sanctions.
- Religious societies participate in ritual prayers which have collective meaning and significance. Thus, collective prayer experience may strengthen a group of specific believers and may increase centrality of personal life experiences in the interpretation of religion.

Research may exhibit differences in terms of the reasons of having higher subjective well-being levels of people who regularly attend religious services. According to some studies, the basic reason of religiosity to increase subjective well-being stems from social network and support provision of religion to people

2.2. Divine Interaction

Most of the studies conducted on religiosity and subjective well-being focuses on social dimension of the religion⁴, however, the number of studies demonstrating the impact of religious rituals (e.g., prayer, meditation etc.) on subjective well-being is less. In the literature studies conducted, the impact of divine interaction dimension of religion on subjective well-being can be examined in three different perspectives (Ellison 1991, p. 81).

- An individual may find solution to the "loneliness" problem which may cause psychological disorders such as depression etc. by implementing religious rituals as divine interaction. Pollner (1989) stated that the individuals may establish relations at a divine dimension as much as they establish social relations by obtaining a divine value while seeking solutions to the loneliness problem. Religiosity through divine interaction is experienced by being identified with religious figures. Individuals interpret problems related with their lives omnisciently under the enlightenment of the holy books but still in accordance with their personal situation and own perspective (Ellison, 1991, p. 81).
- Secondly, religiosity through divine interaction has the characteristics to strengthen self-respect and self-sufficiency of individuals. Being recognized and appreciated by a divine value may create awareness of the person and thus the person feels worthy. This enables permanent life satisfaction which goes beyond life (Capps, 2002).
- Thirdly, it is proposed that the perceived welfare understanding can be developed by ascribing new meanings to the welfare understanding of people by regulating and foreseeing events because of attaining religiosity through divine interaction. Thus, the contribution of relations established by divine values to the personal well-being may be possible through reinforcement of religious values or rituals (Ellison 1991, p. 81; Pollner, 1989).

2.3. Existential Certainty

The existentialist perspective on life emphasizes the significance of the meaning of life and the choices related with life since it actively constructs the living conditions of the individual. The existentialist perspective through religious point of view determines an aim for the individual among possibilities. And the individual organizes his/her life in line with this aim to ensure maximum level of life satisfaction (Ayten, 2012).

⁴ It is necessary to determine whether religious social networks have an effect on general social networks or how religious dimensions affect subjective well-being on other subjective well-being. Social networks and strong religious identities derived from religious participation are key factors mediating the positive relationship between religion and subjective well-being. People with religious affiliations are happier because they frequently attend religious services and form intimate social networks in religious communities (Lima and Putnam 2010).

Existential certainty dimension of religion has a similar positive impact on life satisfaction of individuals and makes life meaningful. Therefore, the existential certainty component of religiosity was interpreted in this study by accepting that "the religion primarily adds life meaning and aim and subjective well-being takes its shape in line with this meaning and aim (Emmons et al., 1998). Besides, it is accepted by many researchers in the literature that subjective well-being and existential certainty dimension of the religion has a statistically significant correlation. (Ellison, 1991).

2.4. Demographic Variables in the Explanation of the Relationship between Religiosity and Subjective Well-Being)

Literature studies have revealed that demographic, economic and institutional features is very crucial in determining subjective well-being and institutional characteristics of individuals. Therefore, among the basic demographic variables indicated in the study "age, education, gender, marital status, income and the importance of living in a democratic country" are included as independent variables. According to these models about happiness (emotional subjective well-being), happiness decreases as age and education level increase. According to the marginal efficiency coefficients obtained, an increase in age and education level by one unit means happiness; It reduces the probability of being 'I=very happy'. In this case, the increase in age and education level in the established model is interpreted as decreasing happiness. If we look at the interpretation of the marginal efficiency coefficient in the income variable, since the coefficient is positive, an increase in the income level by one unit means happiness; 1 = I am very happy. In this case, in this model explained, there is a statistically significant positive relationship between income (absolute income) and happiness can be said to be. In other words, in these three models, absolute income increase is considered a factor that increases happiness.

3. MATERIALS AND METHOD

The data used in this study are taken from the sixth wave of the World Values Survey (WVS).⁵ The WVS consists of surveys including almost 100 countries. The survey used includes 27,850 people aged 16 and over residing as private households, regardless of their language, nationality, and legal status. The World Values Survey, which has a prominent position in the field of social sciences, is the most comprehensive research in the field of social sciences⁶. (Örmeci, 2016) Participants in this study were selected according to the three-stage sampling approach. In the first stage, households with 300 home addresses within 134 blocks were selected. In the second step, random numbers of households were selected from the list of 300 addresses. In the third stage, people to be interviewed in the household were selected using the Kish Grid 4 method.⁷

In this study, subjective well-being is evaluated in two different categories: life satisfaction and happiness. The impact of religiosity on happiness was researched with 27,850 data taken from the sixth wave of the World Values Survey using a sequential logistic regression model. The correlation between "age, education, gender, marital status, income and the importance of living in a democratic country" which are indicated among the basic demographic variables in the model and happiness are found to be statistically significant. Besides, the correlation between religiosity through existential certainty and happiness is not found to be statistically significant. However, religiosity through social interaction and divine interaction is found to be statistically significant. No statistically significant correlation was found only between religiosity through existential certainty and happiness.

Secondly, the impact of religiosity on life-satisfaction was researched with 27,850 data taken from the sixth wave of the World Values Survey using a sequential logistic regression model in this study. The correlation between "age, marital status, education, income and desire of living in a democratic country" which are among the basic demographic variables in the model and life-satisfaction are found to be statistically significant. Besides, the correlation between religiosity through existential certainty and life satisfaction is found to be statistically significant. However, the correlation between religiosity through social interaction, gender and life satisfaction is

⁵ The 7th wave was preferred because it contains questions suitable for the model used in the research.

⁶ Led by the prominent scientist Ronald Inlehart, this survey has been regularly conducted in 100 countries since 1981. The part of the survey related with Turkey is led by Prof. Yılmaz esmer from Bahçeşehir University. . . The aim of the survey is to understand the values and beliefs of people.

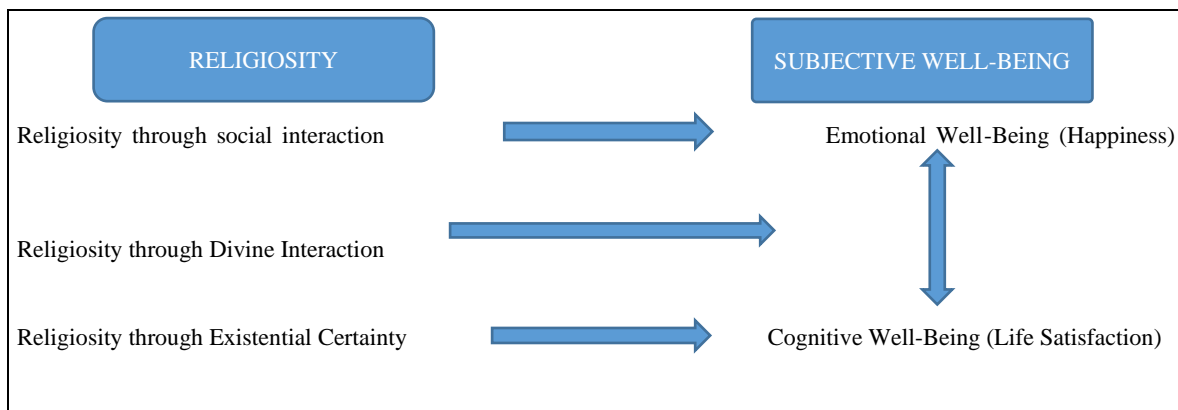
⁷ The Kish grid or Kish selection grid is a method for selecting members in a household to be interviewed. It uses a predetermined table of random numbers to find the person to be interviewed. It was developed by statistician Leslie Kish in 1949.

not found to be statistically significant. No statistically significant correlation was found only between religiosity through social integration and relation of gender with life satisfaction

3.1. Data

The impact of religiosity on happiness was researched with 27,850 data taken from the sixth wave of the World Values Survey using a sequential logistic regression model in this study. In many of the previous studies, there was no clear opinion about the component of religion by which the impact of religion on subjective well-being to be explained. It is aimed to provide a clearer understanding of the impact of religion on the subjective well-being with the model created in this study. In this sense, the component of religiosity is created under three main topics which are social integration, divine interaction and Existential certainty and the impact of these on the subjective well-being which consists of two components which are life satisfaction (cognitive), and happiness (emotional) is analysed (Diener 1985).

Figure 1. Model Setup of the Research

3.2. Models and Method

In this study, subjective well-being is evaluated in two different categories: life satisfaction and happiness. The impact of religiosity on happiness was researched with 27,850 data taken from the sixth wave of the World Values Survey using a sequential logistic regression model. The correlation between "age, education, gender, marital status, income and the importance of living in a democratic country" which are indicated among the basic demographic variables in the model and happiness are found to be statistically significant. Besides, the correlation between religiosity through existential certainty and happiness is not found to be statistically significant. However, religiosity through social interaction and divine interaction is found to be statistically significant. No statistically significant correlation was found only between religiosity through existential certainty and happiness.

Secondly, the impact of religiosity on life-satisfaction was researched with 27,850 data taken from the sixth wave of the World Values Survey using a sequential logistic regression model in this study. The correlation between "age, marital status, education, income and desire of living in a democratic country" which are among the basic demographic variables in the model and life-satisfaction are found to be statistically significant. Besides, the correlation between religiosity through existential certainty and life satisfaction is found to be statistically significant. However, the correlation between religiosity through social interaction, gender and life satisfaction is not found to be statistically significant. No statistically significant correlation was found only between religiosity through social integration and relation of gender with life satisfaction

3.2.1. Dependent Variables Used in the Model

Subjective well-being, which is significant in social psychology and evaluated in two distinct categories as emotional and cognitive, is included in the model as a dependent variable (Ellison, 1991). It has been used in the research in this way as emotional subjective well-being is displayed with cognitive subjective well-being in the World Values Survey. Emotional subjective well-being, in other words happiness, consists of relatively spontaneous responses indicating temporary assessment of life quality. On the other hand, cognitive subjective well-being, in other words life satisfaction, includes implicit comparisons between ideal living conditions and real-

life conditions. This scale, in which life is evaluated as a whole, includes relatively stable evaluations (Diener 1985).

After the descriptive statistical analysis was conducted, subjective well-being, which is accepted as a significant variable in the psychology literature and evaluated in two distinct categories as cognitive and emotional components, was selected as the dependent variable. The response of cognitive subjective well-being has an ordinal scale structure since it is in the form of $Y = 0,1,2, \dots, 10$ and in ascending order. The answers of emotional and subjective well-being are in the form of $Y = 1$ (I am very happy), 2 (I am a little happy), 3 (I am not very happy), 4 (I am not happy at all) and they are in descending order. And this variable also has an ordinal scale structure. Due to the ordinal structure of the dependent variables (life satisfaction and happiness), an ordered logit regression model was implemented in this research. Happiness scale is sorted from very happy scale to not happy at all scale (1: very happy, 2: slightly happy, 3: not very happy, 4: not happy at all) as descending variable, whereas life satisfaction scale is sorted from the dissatisfaction scale to the extremely satisfaction scale (1: not satisfied at all, 2,3,4, 10: feeling extremely pleased and satisfied) as an ascending variable

3.2.2. Basic Independent Variables Used in the Model

In this study, the impact of three components of religion on subjective well-being was researched. Religiosity Through Social Integration which is one of the components of religiosity was measured with the following questions: a) For the Muslims; How often do you go to the mosque nowadays apart from funerals? b) For non-Muslims: How often do you go to the synagogue/church nowadays, except for funerals, marriages, and baptisms? The answers are in a descending order: 1 (more than once a week), 2 (once a week), 3 (once a month)7 (Never: almost never)⁸

Religiosity through Divine Interaction which is another component of religiosity was measured with the following question: How often do you pray except for funerals and marriages? The answers are in a descending order: 1 (several times a day), 2 (once a day), 3 (several times a week) 8 (Never: almost never)

The Religiosity through existential certainty which is another component of Religiosity was measured with the following questions. Which one of them is more acceptable for you? 1. Does Religion essentially give meaning to the eternal checkout, that is the hereafter? 2. Does religion essentially give meaning to this world in which we live? As mentioned earlier, this scale was chosen according to the existential certainty definition in the literature, and it is a foresight for further studies.

3.2.3. Other Independent Variables Used in the Model

Literature studies have revealed that demographic, economic and institutional features is very crucial in determining subjective well-being and institutional characteristics of individuals (Ellison, 1991). Therefore, "age, gender, marital status, education" indicated among basic demographic variables and "income", which is accepted within the economic characteristics of individuals, and finally "importance of living in a democratic country", which is evaluated within the institutional characteristics are included as independent variables in the study...

3.2.4. Method

Since the concepts of life satisfaction and happiness are categorical dependent variables, the ordinal logit model was seen as a suitable analysis method for this research. As there are two dependent variables included in the research, two different models are established. The first model explains the relationship between happiness and religiosity, and the second model explains the relationship between life satisfaction and religiosity.

4. FINDINGS AND RESULTS

The correlation between "age, education, gender, marital status, income and the importance of living in a democratic country" which are indicated among the basic demographic variables in the model and happiness are found to be statistically significant. Besides, the correlation between religiosity through existential certainty and happiness is not found to be statistically significant. However, the correlation between religiosity through social integration and divine interaction is found to be statistically significant.

⁸ Only one question was used in the model.

Once again, using the same data the impact of religiosity on life satisfaction was researched using a sequential regression model. The correlation between the age, marital status, education selected in the model; income accepted among the economic characteristics of the individuals and "importance of living in a democratic country" which is evaluated among institutional characteristics and life satisfaction was found to be statistically significant. No statistically significant correlation was found only between religiosity through social integration and relation of gender with life satisfaction.

4.1. Happiness and Religiosity Model

In the study, the correlations of the components of religiosity through social integration, religiosity through divine interaction, and religiosity through existential certainty with happiness (emotional well-being) were analyzed by using sequential logistic regression model. The marginal efficiency coefficient of the analysis was calculated. And according to the results of these coefficients, Table 1 was drawn up.

The impact of religiosity on happiness was researched with 27,850 data taken from the sixth wave of the World Values Survey using a sequential logistic regression model. The correlation between the socio-demographic, socio-economic, institutional and religiosity factors selected in the model and happiness was found to be statistically significant. No statistically significant correlation was found only between religiosity through existential certainty and happiness.

According to these models created in relation to happiness (emotional subjective well-being), as the age and education level increase, happiness decreases. According to the marginal efficiency coefficients obtained, one-unit increase in age and education levels decreases the probability of being '1 = very happy' of happiness. That is to say, in this case, it is interpreted in established model that the increase in age and education level decreases happiness. In these three models, males were coded as (1) and females (2) in the gender variable, and the coefficient of the gender factor (-) indicates that men are happier than women.

However, here the statistical significance of the model (2), that is the religiosity and happiness model through divine interaction, in the gender variable is higher than the other variables. This reveals that the role of the gender factor in explaining happiness by religiosity through divine interaction is more clear than other models. Once again in these models, the fact that the marriage variable is the happiness coefficient (-) means that the happiness increases in each scale towards marriage (due to the reverse coding of the happiness scale). That is to say, it is observed that marriage is evaluated as a factor increasing happiness in these models.

Table 1. Happiness and its Relationship with Religiosity

	MODEL 1 The Relation of Social Integration Factor of Religion with Happiness	MODEL 2 The Relation of Divine Interaction Factor of Religion with Happiness	MODEL 3 The Relation of Existential Certainty Factor of Religion with Happiness
Age	-.00368*** (,0002)	-,00373*** (,0002)	-,0037431*** (,0002)
Education	-,00311** (,00124)	-,00316** (,00124)	-,0055438*** (,00123)
Gender	-,01285** (,00558)	-,01916*** (,00559)	-,0149901** (,00557)
Marital status	-,01378*** (,00136)	-,01352*** (,00136)	-,0137077*** (,00136)
Income	,03010*** (,00134)	,02991*** (,00134)	,0302203*** (,00134)
Democracy	,01142*** (,00134)	,1089*** (,00134)	,0113603*** (,00134)
Religiosity Factor	-,021074*** (,00135)	-,01698*** (,0012)	-,0063943 (,00488)

P<0.10*, *P*0.05**, *P*0.01***⁹

⁹ The smaller the p value, the greater the evidence of a statistically significant difference. p-value in the range of 0.01 to 0.05; There is a statistically significant difference. p value in the range of 0.001 to 0.01; There is a high level of significant difference. p value less than 0.001; There is a very high level of statistically significant difference. p-value in the range of 0.10 to 0.05; Boundary significance means marginally significant-.

When the interpretation of marginal efficiency coefficient in the income variable is taken into consideration, one-unit increase in income level increases the probability of being '1 = very happy' as the coefficient is positive. In this case, it is possible to say that there is a statistically positive significant correlation between income (absolute income) and happiness in this model explained. That is to say, absolute income increase is considered as a factor increasing happiness in these three models. Once again in this model, it is observed that there is a positive (due to reverse coding of the happiness scale) and statistically significant correlation between the "importance of living in a democratic country" scale and happiness.

4.2. Life Satisfaction and Religiosity Model

The second model established in the study explains the relationship between life satisfaction and religiosity. According to these models created in relation to life satisfaction as the age increases, life satisfaction decreases. According to the marginal efficiency coefficients obtained, one-unit increase in age increases the probability of being '1 = lowest scale of life satisfaction' of life satisfaction. That is to say, in this case, it is seen that in the established model that the increase in age decreases life satisfaction.

Education variable, which is one of the socio-demographic variables, differed in the life satisfaction model compared to happiness model. Here, that the marginal efficiency coefficient of the education variable is negative (-) means that a one-unit increase in the level of education decreases the probability of being "1 = the lowest scale of life satisfaction" in life satisfaction. That is to say, in this case, it is seen that in the established model that the increase in education level increases life satisfaction.

Unlike the happiness model, no statistically significant correlation was found in the life satisfaction models of gender. That means, being a man or a woman has no impact on life satisfaction. Here, that the marginal efficiency coefficient of the marital status variable is positive (+) means that a one-unit increase in the scale towards being single increases the probability of being "1 = the lowest scale of life satisfaction" in life satisfaction. Briefly, in this model established, marriage emerges as a variable that increases life satisfaction.

When the interpretation of marginal efficiency coefficient in the income variable is taken into consideration, one-unit increase in income level increases the probability of being '1 = the lowest scale of life satisfaction' as the coefficient is negative (-). In this case, it is possible to say that there is a statistically positive significant correlation between income (absolute income) and life satisfaction in this model explained similar to the happiness models. That is to say, absolute income increase is considered as a factor increasing life satisfaction in these three models.

As indicated previously, it is determined that the scale of "importance of living in a country with democratic management", which is accepted as an institutional variable, has a statistically significant correlation in the models established. That the coefficient of this variable is negative means that as the importance of living in a democratic country increases for a person, life satisfaction of that person also increases. Briefly, in these models, an increase in the desire to live in a democratic country is evaluated as a factor increasing life satisfaction, similar to the happiness models.

The sequential logistic models used revealed differences in the explanations of religiosity components related with life satisfaction. There is a statistically significant correlation between religiosity through existential certainty and divine interaction and life satisfaction, however, there is no significant correlation between religiosity through social integration and life satisfaction. That is why this variable is not included in this model. In these three models, that the marginal efficiency coefficient of the marital status variable is positive (+) means that as the religiosity through divine interaction increases the probability of '1 = life satisfaction lowest scale' decreases. That means, this situation is interpreted as the increase in religiosity through divine interaction in the model increases life satisfaction. Similarly, if the regression model related to life satisfaction of religiosity through existential certainty is taken into consideration, it is seen that there is a statistically significant correlation. The change in the existential certainty dummy variable, in other words, the increase in the probability of giving meaning to this world compared to the other world decreases the probability of 1 = the lowest scale of life satisfaction. Briefly, religiosity through existential certainty appears as a variable that increases life satisfaction.

Table 2. Life Satisfaction and its Relationship with Religiosity

	MODEL 1 The Relation of Social Integration Factor of Religion with Life Satisfaction	MODEL 2 The Relation of Divine Interaction Factor of Religion with Life Satisfaction	MODEL 3 The Relation of Existential Certainty Factor of Religion with Life Satisfaction
Age	-,0000662*** (,00002)	,0000649*** (,00002)	,000071*** (,00002)
Education	-,0003126** (,00011)	-,0003684*** (,00011)	-,0002848*** (,00011)
Gender	-,000588 (,00049)	4.13e-06 (,00049)	-,000101 (,00049)
Marital status	0004985*** (,00012)	,0004982*** (,00012)	,0004541*** (,00012)
Income	-,0035537*** (,00017)	-,003536*** (,00017)	-,0035989*** (,00017)
Democracy	-,0032288*** (,00017)	-,0032224*** (,00017)	-,0032207*** (,00017)
Religiosity Factor	-,0000617 (,00012)	,0003357*** (,00011)	-,002457*** (,00044)

P<0.10*, P0.05**, P0.01***

5. CONCLUSION

In this study, it is emphasized how the concepts of happiness and life satisfaction, which are components of subjective well-being, are affected by various economic, social and demographic factors. The data obtained from the World Values Survey was used in the study and the estimations were made using the ordinal logit regression method.

Relationship between religiosity and subjective well-being is examined in three ways. Social, divine interaction and existential certainty components of religiosity are categorized separately with socio-economic, institutional and socio demographic factors and the correlation between subjective well-being and religiosity is examined. Subjective well-being is examined in two different categories: life satisfaction and happiness. As a result of such kind of an analysis, six different analysis findings with distinct interpretations arises.

One of the statistical results obtained while explaining the relationship between religiosity and subjective well-being is that the social integration component of religion has a statistically significant correlation with happiness, but it does not have a statistically significant correlation with life satisfaction. Accordingly, it is revealed in the analysis results that the happiness of individuals increases as the people living in the same society, sharing the same beliefs, values and emotions establishes social networks and social support as a result of religiosity which provides social solidarity among individuals.

Another structure in which religiosity contributes to subjective well-being is the use of religiosity as a coping method. In this sense, individuals may get the power to positively change negative life events through divine interaction component of religiosity, which acts as a kind of meditation. This idea verifies that the type of religiosity through divine interaction has a statistically significant correlation both with life satisfaction and happiness according to the statistical results obtained in this study while the relationship between religiosity and subjective well-being is being explained.

Existential certainty component of religion denotes the third one of the statistical results obtained in the explanation of the relation between religiosity and subjective well-being and it is shown that this component has a statistically significant correlation with life satisfaction but does not have a statistically significant correlation with happiness. Since the existential certainty dimension of religiosity is measured by the religion adding meaning to life in this world, it is inevitable to make an evaluation of life as a whole. Therefore, the statistically significant and positive correlation between the existential certainty dimension of religiosity and life satisfaction matches up with the findings of the literature.

In this happiness and religiosity models established, it is observed that as the age and education level increase, happiness decreases. Once again in this happiness model, it is shown that there is a positive and statistically

significant correlation between the "importance of living in a democratic country" scale and happiness. Once again in this model, the fact that the happiness coefficient of the marriage variable (-) means that the happiness increases in each scale towards marriage (due to the reverse coding of the happiness scale). Briefly, it is stated that marriage is evaluated as a factor increasing happiness.

In the life satisfaction and religiosity models established, it is observed that life satisfaction decreases with age, however, it increases with the increase in education level. Unlike the happiness model, no statistically significant correlation was found in the life satisfaction models of gender. That means, being a man or a woman has no impact on life satisfaction. Once again, marriage and absolute income increase is considered as a factor increasing life satisfaction in these life satisfaction and religiosity models established. That is to say, the results obtained regarding marriage and absolute income do not show any difference in life satisfaction and happiness acquisitions. This situation creates an opposite condition to the Easterlin paradox. It is determined that the scale of "importance of living in a country with democratic management", which is accepted as an institutional variable, has a statistically significant correlation with life satisfaction. Briefly, in these models established, an increase in the desire to live in a democratic country is evaluated as a factor increasing life satisfaction, similar to the happiness models.

The relationship between religiosity and subjective well-being is included in a multidimensional framework, and religious activities realized with joint participation require deep research and explanation, including the spiritual experiences of individuals and their positive impact on mental health in general. Therefore, it is suggested that the scales measuring the components of religiosity in this study should be evaluated together with different dimensions. Particularly, as the existential certainty component of religiosity is a novel concept in the economics literature, it is a scale that is used just as a proposition albeit it does not show certainty. As well as this, it is considered that more comprehensive results and interpretations may emerge as a result of obtaining the demographic variables using different data.

DECLARATION OF THE AUTHOR

Declaration of Contribution Rate: The author contributes the study on her own.

Declaration of Support and Thanksgiving: For his contributions and support, my advisor thanks to Assoc. Prof. Aykut Sezgin.

Declaration of Conflict: There is no potential conflict of interest in the study.

REFERENCES

- Akın, A. (2012). *Psikoloji ve din*. İz Yayıncılık.
- Bainbridge, W. S. (1989). The religious rcology of deviance. *American Sociological Review*, 54(2), 288-95. <https://psycnet.apa.org/doi/10.2307/2095796>
- Capps, D. (2002). *Life cycle theory and personall care*. Wipf and Stock Publishers.
- Diener, E. (1985), The Satisfaction with life scale, *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71-75.
- Durkheim, E. (2013). *Suicide: A study in sociology*. Snowball Press.
- Ellison, C. G. (1991). Religious involment and subjective well-Being. *Journal of Health and Social Behavior*, 32(1), 80-99. <https://doi.org/10.2307/2136801>
- Ellison, C. G., & Linda, K. G. (1994). Religious involvement, social ties and social support in a southeastern Community, *Journal for the scientific study of religion*, 33(1), 46-61. <https://doi.org/1386636>
- Emmons, R. A., Chi, C., & Keivan, T. (1998). Assessing spirituality through personal goals: Implications for reseearch on religion and subjective wellbeing. *Social Indicators Research*, 45, 391-422. <https://doi.org/10.1023/A:1006926720976>
- Kaya, M., & Küçük, N. (2017). İbadetler ile hayatın anlamı ve psikolojik iyi olma arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42, 17-44.

- Lima, C. C., & Putnam, R. D. (2010). Religion, social networks, and life satisfaction. *American Sociological Review*, 75(6), 914–933. <https://doi.org/10.1177/0003122410386686>
- Örmeci, O. (2016). *Uluslararası politika akademisi*. Retrieved January 15, 2019 from <http://politikaakademisi.org/2016/12/27/dunya-degerler-arastirmasi-2010-2014>
- Pescosolido, B., & Durkheim E. (1989), Suicide and religion. *American Sociological Review*, 54(1), 33-48. <https://doi.org/2095660>
- Pollner, M. (1989). Diving relations, social relations and well being. *J Health Soc Behav*, 30(1), 92-104.
- Rew, L., & Wong, Y. J. (2006). A systematic review of associations among religiosity/spirituality and adolescent health attitudes and behaviors. *Journal of Adolescent Health*, 38(4), 433-442. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2005.02.004>
- Steiner, L. Leinert, L., & Frey, B. S. (2014). *Din ve ekonomi* (77nd ed.). (S. Öz, Trans.). Akademi Titiz Yayınları. (Original work published 2010).
- Veenhoven, R. (1996). The study of life satisfaction. In W. E. Saris, R. Veenhoven, A. C. Scherpenzeel, & B. Bunting (Ed.), *A comparative study of satisfaction with life in Europe* (p. 11-48). Eötvös University Press.

ETİK LİDERLİK VE WHISTLEBLOWING (ERDEMLİ RAPORLAMA): YÜKSEKÖĞRETİMDE BİR ARAŞTIRMA*

ETHICAL LEADERSHIP AND WHISTLEBLOWING: A RESEARCH IN HIGHER EDUCATION

Öğr. Gör. Mustafa ALTINTAŞ¹

Prof. Dr. Musa ÖZATA²

Öğr. Gör. Oğuzhan BOZBAYIR³

ÖZ

Liderlik geçmişten günümüze kadar kurum ve kuruluşların vazgeçilmez bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Liderlik tarzları ise sürekli değişerek yenileşmeye devam etmektedir. Whistleblowing kavramı ise kuruluşların, toplumların faydasına olan ve yanlışların ortaya çıkarılarak bu durumların düzeltilmesini ele alan bir yaklaşımdır. Bu çalışmanın amacı etik liderlik ile whistleblowing kavramı arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Tanımlayıcı nitelikte olan bu çalışmada nicel araştırma deseni kullanılmıştır. 539 akademisyenin katılımıyla gerçekleştirilen çalışmada toplanan veriler istatistiksel analizlere tabi tutulmuştur. Ölçeklerin geçerliliği için açımlayıcı faktör analizi, güvenilirlik analizi, bağımsız gruplar arası t testleri, tek yönlü varyans analizleri, korelasyon analizi ve regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan korelasyon analizi sonucunda etik liderlik ile whistleblowing niyetinin içsel ve dışsal alt boyutları arasında anlamlı ilişkilerin olduğu görülmüştür. Yapılan regresyon analizine göre etik liderlik whistleblowing davranışını pozitif yönde etkilemektedir. Ayrıca etik liderlik davranışlarının artmasının dışsal whistleblowing davranışını azaltacağı sonucuna ulaşılmıştır. Ortaya çıkan bu sonucun etik liderlik davranışlarının whistleblowing niyetini açığa çıkarmayı sağladığı söylenebilir. İlgili sonuçlar neticesinde alan yazına katkı sağlamaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Etik Liderlik, Whistleblowing, Akademisyenler.

JEL Sınıflandırma Kodları: M10, M12, M14, M19.

ABSTRACT

Leadership is an indispensable element of institutions and organizations from past to present. Leadership styles, on the other hand, continue to change and innovate. The concept of whistleblowing, on the other hand, is an approach that benefits organizations and societies and deals with the correction of these situations by revealing mistakes. The aim of the study is to determine the relationship between ethical leadership and the concept of whistleblowing. In this descriptive study, quantitative research design is used. The data collected in the study, which is carried out with the participation of 539 academicians, are subjected to statistical analysis. For the validity of the scales, exploratory factor analysis, reliability analysis, t-tests between independent groups, one-way analysis of variance, correlation analysis and regression analysis are performed. As a result of the correlation analysis, it is seen that there are significant relationships between ethical leadership and internal and external sub-dimensions of whistleblowing intention. According to the regression analysis, ethical leadership positively affects whistleblowing behavior. In addition, it is concluded that increasing ethical leadership behaviors would decrease external whistleblowing behavior. It can be said that this result enables to reveal the whistleblowing intention of ethical leadership behaviors. As a result of the relevant results, it is tried to contribute to the literature.

Keywords: Ethical Leadership, Whistleblowing, Academicians.

JEL Classification Codes: M10, M12, M14, M19.

* Bu çalışma için, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulundan 2021/1 sayılı ve 04.03.2021 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

¹ Yozgat Bozok Üniversitesi, Çekerek Fuat Oktay Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, mustafaltintas40@gmail.com

² Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, musaozata@gmail.com

³ Batman Üniversitesi, Kalite Koordinatörlüğü, oguzhanbozbayir@gmail.com

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

In addition to being a universal concept, the concept of ethics is a concept that follows many concepts and gives them additional meanings. Institutions and organizations that are intertwined with society are in competition to catch the best in the sectors in which they operate under the leadership of their leaders. The concept of leadership is a concept that has existed among individuals since the existence of humanity. Ethical leadership, on the other hand, is a new subject in the literature, but when the definitions are examined, it is expressed as the hidden aspect of leadership. In addition, the concept of whistleblowing, illegal, unethical, unethical, etc. occurring in institutions and organizations. and reveals unfounded facts. When we look at the definition of the concept of whistleblowing in general, it is expressed as revealing a real or suspicious situation. While the concept of whistleblowing emerges internally for institutions and organizations that are aware of the existence of this concept, this situation emerges as external whistleblowing for organizations that define the concept of whistleblowing as bad. In this context, it is important to determine the relationship between ethical leadership and the concept of whistleblowing, both in terms of literature and institutions and organizations.

Design/methodology/approach:

The universe of the research consists of lecturers working at Kırşehir Ahi Evran University and Yozgat Bozok University. The data of the research was obtained from 539 academic personnel. The questionnaire technique was used as a data collection tool in the research. The socio-demographic information form, ethical leadership scale, and whistleblowing scale created by the researchers were used to collect the research data. The ethical leadership scale is one-dimensional and consists of 10 questions. The whistleblowing scale used in the study was developed by Park et al. (2005). The scale consists of 3 dimensions: internal whistleblowing, external whistleblowing, silence (indifference), and 9 questions. Cronbach's Alpha value for ethical leadership statements was determined as 0.92. Cronbach's Alpha value for whistleblowing expressions was determined as 0.78.

Findings:

Considering the results within the scope of the research, the mean and standard deviation values were taken for the ethical leadership scale and the whistleblowing scale. In addition, independent intergroup t-test, one-way analysis of variance, and correlation analysis were performed between the scales and sociodemographic variables. While the average of the ethical leadership scale was 3.23, the average of the whistleblowing scale was determined to be 2.86. In the analyzes made between the sociodemographic variables and the scale scores, a significant difference was found between the ethical leadership scale and the socio-demographic variables of marital status, hearing the concept of whistleblowing, receiving leadership training, unit, and duration. Working time in the institution and working time in the profession ($p < 0.05$). It was determined that there was a significant difference between the whistleblowing variable and the variables of marital status, university, education level, unit, working time in the institution, and working time in the profession ($p < 0.05$). In the correlation analysis between ethical leadership and whistleblowing, a weak negative but statistically significant ($r = -0.103$) relationship was determined. It was determined that the ethical leadership variable had a low-level significant effect on the whistleblowing variable ($R^2 = 0.011$). According to the results of the analysis, it was determined that ethical leadership has a negative and significant effect on external whistleblowing. ($\text{Beta} = -0.421$; $p = 0.000$).

Conclusion and Discussion:

In the study, a significant relationship was found between ethical leadership and whistleblowing behavior. Although there are many factors affecting whistleblowing behavior, it is thought that the concept of ethical leadership can affect whistleblowing behavior. Considering the functioning, effectiveness, and efficiency of institutions in organizational life today, both leadership and whistleblowing behavior contribute to organizations. Revealing wrong, unethical, illegal, and immoral situations in organizations not only affects the performance of the organization positively but also contributes to the society in which the organization is located. In the 21st century, leaders have come to different positions by getting rid of the understanding of inaccessible power at the top. While organizations are in competition regardless of the product or service, it has emerged that leaders should prepare themselves as individuals who can quickly adapt to the society in which the organization is located, and to personal and universal values. In order for organizational leaders to act in this way, they need to motivate their employees and first prepare the organization and then the society for a new design.

1. GİRİŞ

Ticaret, iş, ekonomi gibi unsurların ahlâk kavramıyla olan ilişkisinin göz ardı edilmesi, toplumların karşılaştığı kötü sorunlardan birisidir (Andrade, 2015, s. 322). Özellikle etik olarak kabul edilmeyen organizasyon uygulamaları hem bireysel hem örgütsel hem de toplumsal olarak önemli bir etkiye sahiptir (Malik ve Nawaz, 2018, s. 241). Organizasyonların etik olmayan davranışları son yıllarda tartışmalı bir şekilde yaygın hale gelmiştir (Cheng vd., 2019, s. 115). Son yıllarda tartışmalı hale gelen suiistimal vakaları, bu uygulamaların medya aracılığıyla duyurulması gibi uygulamalar gündem güne çoğalmaktadır (Bowen vd., 2010, s. 1242). Enron, WorldCom, Tyco gibi şirketlerin yaptıkları manipülasyonlar bu durumlara en iyi örnekler arasında gösterilebilir. (Smith, 2001; Solomon ve Sandberg, 2002; Mollenkamp ve Terhune, 2003). Etik dışı veya yasadışı iş uygulamaları sürekli olarak arttığından whistleblowing; dolandırıcılıkları, yolsuzlukları açığa çıkarmak, organizasyonların maddi kayıplarını azaltmak ve toplumsal çıkarları korumak için en iyi yöntem haline gelmiştir (Callahan ve Dworkin, 2000, s. 100). Günümüzde dolandırıcılığın yaygınlaşması göz önüne alındığına hem tespiti önemlidir hem de whistleblowing kavramı bu durum için önemli bir mekanizmadır (Bhal ve Dadhich, 2011, s. 487).

Whistleblowing kavramı, sadece dolandırıcılık veya yolsuzlukları ortaya çıkarmakla kalmayıp aynı zamanda organizasyonlardaki işe devamsızlık, taciz, kriz, ırkçılık gibi olayların da açığa çıkmasında önemli rol oynamaktadır. Organizasyonlardaki düzensizliklerin ortaya çıkarılmasının bir yolu olan whistleblowing, yıllar önce ilk olarak etik bir konu olarak sunulmuştur (Miceli ve Near, 1988, s. 267). Whistleblowing, birçok etik davranıştan biri olarak kabul edilmektedir (Fracalanza ve Buttigieg, 2016, s. 263). Whistleblowing, pek çok insana sağladığı faydalar ile sosyal bir davranış olarak görülmüştür (Dozier ve Miceli, 1985, s. 823). Whistleblowing kavramının geneline bakıldığında eski veya mevcut organizasyon üyeleri tarafından ve işverenin kontrolünde yasadışı, ahlâksız veya gayri meşru uygulamaların bu davranıştan etkilenen kişilere raporlanması olarak belirtilmiştir (Near ve Miceli, 1985).

Whistleblowing, hem organizasyon içerisinde hem dışarıdaki kanallar kullanılarak gerçekleştirilebilir. Bu sistemin etkin bir şekilde kullanılması etik ihlallerin önüne geçme fırsatı sunar (Brown vd., 2016). Organizasyonlarda meydana gelen olumsuz olayların (israf, kötü yönetim, cinsel taciz gibi) anlaşılması zor olduğundan organizasyon dışındaki kişilerin bu olayları bilmesi veya tespit etmesi genellikle zordur (Near vd., 2004, s. 221). Organizasyon çalışanlarının kurum içi bilgilere erişimi daha kolay olduğundan içsel whistleblowing daha kolay bir şekilde meydana gelebilir (Dyck vd., 2010, s. 12). Whistleblowing çalışmaları incelendiğinde bu niyete sahip olan çalışanların genellikle içsel whistleblowing davranışını yerine getirmeyi tercih ettikleri görülmektedir. Bunun yanında birçok demografik değişken davranışta etkili olmaktadır (Nisar vd., 2019). İçsel whistleblowing, organizasyonlarda etik olmayan uygulamaları düzeltmek için bir fırsat olduğu gibi organizasyon liderleri tarafından teşvik edilebilir (Dozier ve Miceli, 1985, s. 834). Organizasyondaki liderlerin whistleblowing kavramını teşvik etmesinin nedeni hem kurumu hem çalışanları hem de etik davranışları düşünmesinden kaynaklanmaktadır. Araştırmacılar, organizasyonda meydana gelen etik sorunları araştırırken içsel whistleblowing ve liderliğin ilişkisini incelemektedirler (Brown ve Trevino, 2006). Bunun yanı sıra gelişmekte olan ülkelerin whistleblowing kavramına daha az ilgi gösterdikleri açıklanmaktadır (Nayir vd., 2018, s. 160). Gelişmekte olan ülkeler arasında bulunan Türkiye, Alpkın ve arkadaşlarına (2020) göre, yakın zamanda ekonomisiyle büyümeyi ve sektörel olarak etik uygulamaların oranını artırmayı hedeflemektedir.

Ülkelerde ve organizasyonlarda etik olmayan davranışların arttığı günümüzde liderlerin etik bir şekilde davranması önem kazanmıştır (Brown ve Trevino, 2006, s. 597). Etik liderlik, kısaca liderlerin astlarına karşı etik davranışlarını ifade etmektedir. Bu davranış yerine getirilirken iletişim, pekiştirme ve karar verme yolları kullanılır (Brown vd., 2005, s. 118). Etik liderlik davranışı yerine getirilirken öncelikle liderin etik olması ve ardından astlarına bunu teşvik etmesi beklenir. Yapılan araştırma bulguları etik liderliğin whistleblowing niyetini teşvik etmede önemli rol oynadığını göstermektedir (Morrison ve Milliken, 2000, s. 720). Ayrıca diğer liderlik türleri de hem whistleblowing niyetini teşvik edici hem de whistleblowing niyetini tahmin edici özelliklere sahiptir (Nayir ve Herzig, 2012; Caillier, 2013).

Whistleblowing ve liderlik üzerine yapılan araştırmalar önemli olmasına rağmen sınırlı kalmaktadır. Bunun sebebinin bu konuları kısmen bazı alanlarda çalışmayla ilgili zorluklardan kaynaklandığı söylenebilir (Bhal ve Dadhich, 2011, s. 486). Liu ve Ren (2017) whistleblowing ve etik liderlik çalışmasında, etik liderliğin whistleblowing niyetini olumlu etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Cheng vd. (2019) yapmış oldukları çalışmada ise etik liderliğin içsel whistleblowing davranışı üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Cintya ve Yustina

(2019) ise benzer olarak etik liderliğin whistleblowing davranışını etkilediğini ortaya koymuş ve dışsal whistleblowing ile arasında olumsuz ilişkinin olduğunu belirtmektedir.

Bu çalışma ise etik liderlik ile whistleblowing arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Literatürde yapılan çalışmalardan farklı olarak etik liderlik ile whistleblowing niyetinin alt boyutları olan içsel whistleblowing, dışsal whistleblowing ve kayıtsızlık (sessizlik) boyutlarının ilişkileri incelenecektir. Ayrıca etik liderliğin whistleblowing üzerindeki etkisi de çalışmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır. Araştırmanın akademisyenler üzerinde yapılması, yükseköğretimde yaşanan düzensizliklerinin ve sergilenen liderlik tarzlarının anlaşılmasında önemli bir rol oynayacağı düşünülmektedir. Özellikle yerli literatürde iki kavram arasında yapılan çalışmalarının sayısının az olması sebebiyle farklı bir bakış açısıyla literatüre katkı sağlayacağı tahmin edilmektedir. Günümüz dünyasında etik kavramının, etik iklimin ve etik liderliğin önemli olduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra yasa dışılıkların, yolsuzlukların, yanlış olay ve durumların raporlanarak açığa çıkartılması hem bireyler hem örgütler hem de toplum açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla whistleblowing davranışı etik ve ahlaki bir davranış olduğundan bunun meydana gelmesinin etik lider sayesinde olabileceği varsayılmaktadır. Yurt dışında yapılan araştırma sonuçları da bu tezi destekler niteliktedir.

2. WHISTLEBLOWING (ERDEMLİ RAPORLAMA)

Whistleblowing kavramı 1980'li yıllarda ortaya çıkmış bir kavramdır (Near ve Miceli, 1985; Miceli ve Near, 1988). Kavramın ortaya çıkış noktası Otto Opeka tarafından ABD Senatosuna sunulan bir belgede referans olarak gösterildiği ifade edilmektedir (Hersh, 2002, s. 243). Whistleblowing kavramı, araştırmacıların bakış açılarına bağlı olarak farklı şekillerde tanımlanmaktadır (Cintya ve Yustina, 2019, s. 413). Sosyal bilimlerde standart olarak whistleblowing tanımları bulunmaktadır. Near ve Miceli (1985), whistleblowing kavramını organizasyon çalışanları tarafından, organizasyonda meydana gelen etik dışı, yasa dışı, gayri meşru ve ahlaksız uygulamaların sonuçları etkileyebilecek kişi veya kuruluşlara bildirilmesi olarak tanımlamıştır. Dozier ve Miceli (1985) ise whistleblowing kavramını, davranışı yerine getiren kişinin kendi durumu hakkında endişeleri olsa da topluma değer veren etik yönü güçlü bir kavram olarak ifade etmektedir. Genel olarak tanıma bakıldığında whistleblowing, gerçek veya şüpheli bir durumun açığa çıkarılmasıdır (Alleyne vd., 2013; Kennett vd., 2011; Deborah vd., 2010; Lawrence, 2005). Tanımlardan yola çıkarak whistleblowing kavramının paydaşlara ayrıldığı görülmektedir. Bunlar; organizasyon, whistleblowerlar, şikâyeti alanlar, olayı yaşayanlar olarak ifade edilmektedir (Near & Miceli, 2008, s. 266). Kavramın yerli literatürde Türkçeleştirilmesi açısından birçok kargaşa olduğu göze çarpmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada whistleblowing Altıntaş (2019)'ın çalışmasında ortaya koyduğu şekliyle "Erdemli Raporlama" olarak kullanılacaktır. Davranışı yerine getiren kişi için ise whistleblower kavramı yerine "Erdemli Raporlayıcı" olarak belirlenmiştir.

Araştırmacılara göre erdemli raporlama kavramı içsel ve dışsal olmak üzere iki farklı şekilde meydana gelmektedir. Araştırmaların çoğu erdemli raporlama kavramının genellikle içsel olarak gerçekleştiğini göstermektedir (Miceli ve Near, 1992; Park vd., 2008; Robertson vd., 2011). Dışsal erdemli raporlama organizasyona birçok zarar verebilirken, içsel erdemli raporlama meydana geldiğinde organizasyonlar için bir fırsat olduğu belirtilmektedir (Miceli ve Near, 1988). Dışsal erdemli raporlama, bir kurumda meydana gelen olayların kurum dışındakilere raporlanması anlamını taşımaktadır. Her ne kadar içsel erdemli raporlama durumunun organizasyonlarda önemli olduğu gözükse de bu araştırma her iki davranış türüne de odaklanmaktadır. Ayrıca organizasyonlarda meydana gelen düzensiz uygulamaların ortaya çıkarılmasında göz ardı edilen durum, çalışanlar tarafından bu olayların ilgili kişilere raporlanmadığı sürece asla ortaya çıkamayacağıdır (Lowe vd., 2015, s. 759; Delmas, 2015, s. 83).

Araştırmacıların üzerinde fikir birliğine vardıkları konu erdemli raporlama kavramının topluma yararlı, gönüllü olarak yapılan ve organizasyonlarda vatandaşlık davranışı ile ilişkilendirilen bir davranış olmasıdır (Dozier ve Miceli, 1985; Trevino ve Weaver, 2001). İnsan psikolojik olarak düşünülen, hisseden bir varlık olduğu için niyetleri uygulamalarını yansıtmaktadır (Park ve Blenkinsopp, 2009, s. 545). Erdemli raporlama kavramının bireylerde öncelikle davranışsal bir niyet olarak ortaya çıktığı ve sonra eyleme dönüştüğünü ileri süren araştırmacılar bulunmakta olup, bunun bir fırsat olduğunu dile getirmektedirler (Ajzen ve Fishbein, 1980; Wictor vd., 1993). Birçok araştırmacının ifade ettiği gibi Organ (1990) erdemli raporlama niyetinin gönüllü olarak yapıldığını ve hem örgüt hem de toplum açısından faydalı bir davranış olduğunu belirtmektedir. Fakat bu davranışın, yerine getirenler açısından bazı riskleri bulunmaktadır. Misilleme, baskı vb. gibi unsurlar bunlardan birkaçıdır (Schultz vd., 1993). Ayrıca erdemli raporlama kavramının içsel veya dışsal olarak yapılması, çalışanın karşılaşacağı misilleme

oranında fark yaratmaktadır (Dworkin vd., Baucus, 1998). Kısacası erdemli raporlama, bütün riskleri göze alarak düzensiz uygulamaların erdemli bir şekilde açığa çıkarılmasıdır (Altıntaş ve Özata, 2019, s. 42; Altıntaş ve Özata, 2020b, s. 25).

3. ETİK LİDERLİK

Liderlik, insanlığın var oluşundan bu yana bireyler arasında bulunan bir kavramdır. Lider kelimesinin meydana gelişine baktığımızda 1300'li yıllarda olduğu gözükmektedir. Kavramın temelini insanlar ve onların oluşturduğu gruplar oluşturmaktadır (Weinberger, 2003). Etik liderlik literatürde yeni bir konu olmakla birlikte yapılan tanımlamalarda, liderliğin gizli kalmış yönü olarak ifade edilmektedir. Organizasyonlarda meydana gelen düzensizliklerin çözülmesi ve etik iklimin oluşmasının sorumluluğu etik lidere yüklenmiştir (Eisenbess, 2012, s. 792). Bir organizasyonda etik iklimi ve kültürünün oluşmasını sağlayan kişi etik liderdir (Trevino vd., 2000, s. 129). Dürüstlük, duygudaşlık, fedakârlık, adalet ve güçlendirme gibi özelliklerin etik liderde bulunması gerektiği belirtilmektedir (Brown vd., 2005; Brown ve Trevino, 2006). Ayrıca etik liderliğin ahlaki bir birey ve yönetici olma özelliği bulunmaktadır. Bu özelliğe göre liderin, evrensel ahlâkın gerektirdiği şekilde davranması beklenir (Mayer vd., 2012, s. 153). Ayrıca etik liderlik; karar verme, çift yönlü iletişim yoluyla çalışanların davranışlarının desteklenmesi amacını güder. Dolayısıyla çalışanlar etik liderlerine güvendiklerinde, onları hevesli bir şekilde takip ederek risk almaya istekli olmaktadır (Hoyt vd., 2013, s. 712).

Bir organizasyonda etik iklimin, etik kültürün ve etik kodların oluşmasının ana unsuru, etik dışı olayların tamamen ortadan kalkmasıdır. Brown vd. (2005), çalışanların rol modellerine aldıkları etik liderlerden etkilendiklerini ifade etmektedirler. Bunun yanı sıra etik lider etik davranış gösterir. Çalışanlar lideri rol modellerine alırlar. Son olarak etik lider sadece çalışanlar için değil herkes için etiktir. Liang vd. (2012)'ne göre etik davranışların etik liderler sayesinde meydana geldiği organizasyonlarda liderler, kuruluş içerisinde erdemli raporlama kavramını erdemli ve faydalı bir yol olarak gösterdiklerinde, çalışanların bu kavramı yerine getirme olasılığının arttığını ifade etmektedir. Etik liderlik her ne kadar liderliğin gizli kalmış yönü olsa da son yıllarda hem yerli hem de yabancı literatürde yapılan çalışmalarının sayısının artması, literatür adına sevindiricidir (Yaman, 2010; Çeken, 2012; Akdoğan ve Demirtaş, 2014; Akatay vd., 2016; Kaya Erten vd., 2017; Cansaran ve Yılmaz, 2018; Bahar, 2019; Düger, 2020; Yoğurtcu ve Güngör, 2021).

4. ETİK LİDERLİK VE ERDEMLİ RAPORLAMA

Etik liderlik, bir organizasyondaki etik yönetim uygulamalarını ifade etmektedir. Dolayısıyla etik yönetim; etik iklim, etik kültür, etik lider bir bütünlük içerisinde (Brown ve Trevino, 2006). Liderliğin doğasında bulunan astlarını etkileme durumu bir rol modellik ortaya çıkarmaktadır (Zhu vd., 2016, s. 64). Etik lider çalışanlarına rol model olduğu için onları örgütsel sessizlikten örgütsel sesliliğe teşvik eder (Brown vd., 2005). Bir diğer yandan etik lider astlarını etkilemenin yanı sıra onlarla çift yönlü iletişime girdiğinden kaliteli ilişkiler geliştirme fırsatı bulabilirler (Avey vd., 2011; Northouse, 2015). Bu durum çalışanlar ve lider arasında farklı bir bağ oluşturarak organizasyonun faydasına işler yapmaya yöneltebilir. Miethe (1999), etik liderlerin çalışanlara karşı ses çıkardıklarında, misilleme davranışı göstermediğinde erdemli raporlama niyetini yerine getirmeye istekli olabileceğini ifade etmektedir. Çünkü çoğu toplumlarda çalışanların hangi sebeple olursa olsun üzerine vazife olmayan bir durumu açığa çıkarması kötü bir davranış olarak görülmektedir. Ayrıca belirli ilkelere dayalı bir ortamın ve destekleyici bir liderin olduğu organizasyonlarda etik sorunların açığa çıkma olasılığının yüksek olduğu belirtilmektedir (Graham, 1986). Ayrıca etik liderlik çalışanlar tarafından ne kadar çok hissedilirse o kadar az etik dışı davranışlar gerçekleştirilir. Bunun tam tersi de geçerli bir durumdur (Cintya ve Yustina, 2019, s. 414).

Etik liderlik ve erdemli raporlama ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında Zhang vd. (2016), etik liderliğin içsel erdemli raporlama niyetinin bir yordayıcısı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu durum, çalışanların kuruluş içerisinde etik liderin davranışına bağlı olarak erdemli raporlama niyetini eyleme dönüştürme kararını etkilemektedir (Alpkan vd., 2020). Cheng vd. (2019) çalışmasında yine etik liderlik ile içsel erdemli raporlama niyeti arasında anlamlı ilişkinin olduğunu belirtmektedirler. Malik ve Nawaz (2018), çalışmasında etik liderliğin erdemli raporlama niyetini belirlediğini ortaya koymaktadır. Cintya ve Yustina (2019)'nın erdemli raporlama eyleminin en çok görüldüğü mesleklerden birisi olan muhasebe ve finans alanında çalışan kişilerle yaptığı çalışmada etik liderliğin erdemli raporlama davranışını etkilediği bulunmuştur. Fakat etik liderliğin dışsal erdemli raporlama üzerinde etkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Wen ve Chen (2016), çalışmasında etik liderlik ile erdemli raporlama ilişkisine odaklanmış olup, iki kavram arasında ilişki bulunduğunu ve bu ilişkinin ahlaki kimlik

aracılığıyla gerçekleştiğini ifade etmektedir. Altıntaş ve Özata (2020b) çalışmasında erdemli raporlama kavramının ahlaki olarak gerçekleştiğinde amacına ulaştığını belirterek, whistleblowing kavramı yerine *erdemli raporlama* kelimesinin kullanılabilirliğini ifade etmektedir. Bu konularda yapılan çalışmaların seyrek olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu araştırma literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir. Ayrıca bu araştırmadaki hipotezler oluşturulurken etik liderliğin sadece içsel erdemli raporlama niyetine değil aynı zamanda dışsal erdemli raporlama ve sessizlik niyetleri arasındaki ilişkilere odaklanılmıştır. Bunun yanı sıra sosyo-demografik değişkenler ile etik liderlik ve erdemli raporlama arasındaki farklılıklar araştırmanın diğer hipotezlerini oluşturmaktadır.

H₁: Etik liderlik ile erdemli raporlama arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H₂: Etik liderlik ile içsel erdemli raporlama arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H₃: Etik liderlik ile dışsal erdemli raporlama arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H₄: Etik liderlik ile sessizlik (kayıtsızlık) arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H_{5a}: Yaş ile etik liderlik arasındaki anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H_{5b}: Yaş ile erdemli raporlama arasındaki anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H_{6a}: Cinsiyet ile etik liderlik arasındaki anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H_{6b}: Cinsiyet ile erdemli raporlama arasındaki anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H_{7a}: Medeni durum ile etik liderlik ve erdemli raporlama arasındaki anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H_{7b}: Medeni durum ile erdemli raporlama arasındaki anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H_{8a}: Öğrenim durumu ile etik liderlik arasındaki anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H_{8b}: Öğrenim durumu ile erdemli raporlama arasındaki anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H_{9a}: Çalışılan yükseköğretim kurumu ile etik liderlik arasındaki anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H_{9b}: Çalışılan yükseköğretim kurumu ile erdemli raporlama arasındaki anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H_{10a}: Çalışılan birim ile etik liderlik arasındaki anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H_{10b}: Çalışılan birim ile erdemli raporlama arasındaki anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H_{11a}: Akademik Unvan ile etik liderlik arasındaki anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H_{11b}: Akademik Unvan ile erdemli raporlama arasındaki anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H_{12a}: Öğretim üyesi veya öğretim elemanı olma durumu ile etik liderlik arasındaki anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H_{12b}: Öğretim üyesi veya öğretim elemanı olma durumu ile erdemli raporlama arasındaki anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H_{13a}: Kurumda çalışma süresi ile etik liderlik arasındaki anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H_{13b}: Kurumda çalışma süresi ile erdemli raporlama arasındaki anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H_{14a}: Meslekte çalışma süresi ile etik liderlik arasındaki anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H_{14b}: Meslekte çalışma süresi ile erdemli raporlama arasındaki anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H_{15a}: Erdemli raporlama kavramını duyma ile etik liderlik arasındaki anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H_{15b}: Erdemli raporlama kavramını duyma ile erdemli raporlama arasındaki anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H_{16a}: Liderlik eğitimi alma ile etik liderlik arasındaki anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H_{16b}: Liderlik eğitimi alma ile erdemli raporlama arasındaki anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H₁₇: Etik liderliğin erdemli raporlama (erdemli raporlama) davranışı üzerine anlamlı bir etkisi vardır.

H_{17a}: Etik liderliğin içsel erdemli raporlama (erdemli raporlama) davranışı üzerine anlamlı bir etkisi vardır.

H_{17b}: Etik liderliğin dışsal erdemli raporlama (erdemli raporlama) davranışı üzerine anlamlı bir etkisi vardır.

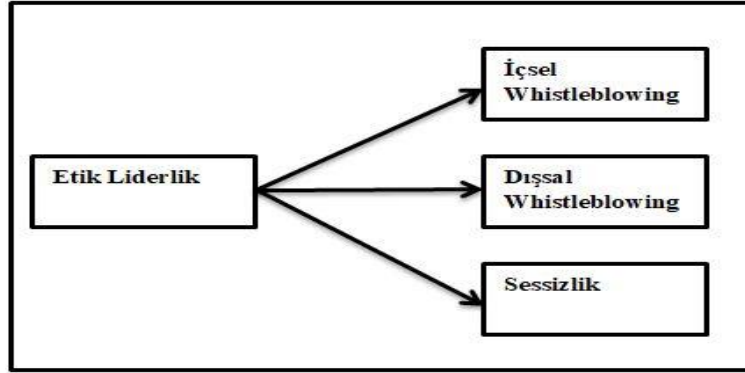
H_{17c}: Etik liderliğin kayıtsızlık (sessizlik) davranışı üzerine anlamlı bir etkisi vardır.

5. YÖNTEM

5.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmanın amacı etik liderlik ile erdemli raporlama arasındaki ilişkinin belirlenmesi ve etik liderliğin erdemli raporlama üzerindeki etkisinin ortaya konulmasıdır. Tanımlayıcı nitelikte olan bu çalışmada nicel araştırma deseni kullanılmış olup, iki farklı kamu üniversitesinde akademisyenlerin etik liderlik ve erdemli raporlama algıları ölçülerek alan yazına katkı sağlanmak istenmiştir. Araştırmanın modeli Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. Araştırma Modeli

5.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Nicel araştırma deseninde planlanan çalışmada araştırmanın evrenini Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi ve Yozgat Bozok Üniversitesinde 2021 yılında görev yapmakta olan yaklaşık 1800 akademik personel oluşturmaktadır. Basit rastgele örneklem seçimi kullanılan çalışmada çalışmaya katılmayı kabul eden 539 akademik personele çevrim içi platformlardan anketler dağıtılarak geri dönüş yapmaları istenmiştir. 1800 kişilik bir evrende 539 kişilik bir örneklem sayısı kabul edilebilir bir sayıdır (Bartlett vd., 2001; Coşkun vd., 2019). Katılımcıların ankete içten ve samimi cevaplar verdikleri varsayılmaktadır.

5.3. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Bu çalışmaya başlamadan önce Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulundan 2021/1 sayılı ve 04.03.2021 tarihli etik kurul onayı alınmıştır. Ayrıca çalışma yapılacak kurumlardan yazılı izinler alınmıştır. Araştırma verilerinin toplanmasında araştırmacıların oluşturduğu sosyo-demografik bilgiler formu, etik liderlik ölçeği ve erdemli raporlama ölçeği kullanılmıştır. Etik liderlik ölçeği Tuna vd. (2012) tarafından geliştirilen, tek boyuttan ve 10 sorudan oluşan bir ölçektir. Çalışmada kullanılan erdemli raporlama ölçeği Park vd. (2005) tarafından geliştirilmiş, Sayğan (2011) tarafından güvenilirlik analizi yapılmıştır. Ölçek içsel erdemli raporlama, dışsal erdemli raporlama, sessizlik (kayıtsızlık) olmak üzere 3 boyuttan ve 9 sorudan oluşmaktadır. İki ölçekte de likert tipi ölçek kullanılmış ve bunlar 1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3- Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 4- Katılıyorum ve 5- Kesinlikle Katılıyorum şeklinde yer almıştır.

5.4. Ölçeklerin Geçerlilik Analizi ve Faktör Analizi

Araştırmada kullanılan ölçeklerin geçerliliklerini test etmek için SPSS programında açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak etik liderlik ölçeğine ilişkin açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır.

Tablo 1. Etik Liderlik Ölçeğine Yönelik Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Etik Liderlik Ölçeği Soruları	Faktör Yükleri
Bu kurumda yöneticilerim, çalışanlarının önerilerini dikkate alırlar.	0,88
Bu kurumda yöneticilerim, etik standartları ihlal eden çalışanlara yaptırım uygularlar.	0,56
Bu kurumda yöneticilerim, özel hayatlarını etik tarzda yürütürler.	0,68
Bu kurumda yöneticilerim, çalışanların fikirleriyle yakından ilgilenirler.	0,91
Bu kurumda yöneticilerim, adil ve dengeli karar verirler.	0,76
Bu kurumda yöneticilerim, güvenilir kişilerdir.	0,81
Bu kurumda yöneticilerim, çalışanlarla iş etiği veya değerlerini paylaşırlar.	0,84
Bu kurumda yöneticilerim, işlerin etik bakımdan doğru biçimde nasıl yapılacağına ilişkin örnekler ortaya koyar.	0,79
Bu kurumda yöneticilerim, başarıyı sadece sonuçlarla değil, aynı zamanda başarıya giden yolla da değerlendirir.	0,81
Bu kurumda yöneticilerim, karar verirken "yapılacak doğru şey" nedir diye sorarlar.	0,86
KMO=0,899; Barlett Test: 5234,139; p<0,000	
Açıklanan Varyans	%64,11
Açıklanan Toplam Varyans	%64,11

Tablo 1’de görüldüğü üzere etik liderlik ölçeğinin faktör dağılımı ve faktör analizine ilişkin bulgular verilmiştir. Orijinal etik liderlik ölçeğinde tek boyut ve 10 sorudan oluşan ölçek bu çalışmada da aynı şekilde olduğu gözlemlenmektedir. Tablo 1’e göre KMO değerinin 0,899 olması, Barlett küresellik testinin anlamlı çıkması, örneklem sayısının yeterli olduğunu ve verilerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir (Hair et al. 2010). Analiz yapılırken SPSS programı kullanılmış ve varimax döndürme yöntemi kullanılmıştır. Açıklanan toplam varyans ise %64,11 olarak bulunmuştur. Yapılan faktör analizi sonucunda ortaya konulan bilgilerin ve etik liderlik ölçeğinde soruların orijinal ölçekteki boyutuna göre dağılması, ölçeğin geçerli bir ölçek olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Erdemli Raporlama Ölçeğine Yönelik Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Erdemli raporlama Ölçeği Soruları	Dışsal Erdemli Raporlama	İçsel Erdemli Raporlama	Sessizlik
Olayı kurum dışındaki yetkili mercilere bildiririm.	0,84		
Kurumun dışındaki çeşitli kanalları kullanarak olayı bildiririm.	0,76		
Olayı kamuoyuna açıklarım	0,84		
Kurum içinde üst düzey yönetime olayı bildiririm.		0,80	
Olayı en yakın amirime bildiririm.		0,74	
Kurum içi prosedürleri kullanarak olayı bildiririm.		0,91	
Kurum içerisindeki resmi raporlama yollarını kullanırım.		0,85	
Olayı görmezden gelirim**			0,97
Sessiz kalırım**			0,96
KMO=0,670; Barlett Test: 4726,868; p<0,000			
Açıklanan Varyans	%39,37	%26,30	%16,48
Açıklanan Toplam Varyans		%82,16	

**Ters kodlanan sorular

Tablo 2’de görüldüğü üzere erdemli raporlama ölçeğinin faktör dağılımı ve faktör analizine ilişkin bulgular verilmiştir. Orijinal erdemli raporlama ölçeğinde 3 boyuttan ve 9 sorudan oluşan ölçek bu çalışmada da aynı şekilde olduğu gözlemlenmektedir. Tablo 2’e göre KMO değerinin 0,670 olması ve Barlett küresellik testinin anlamlı çıkması, örneklem sayısının yeterli olduğunu ve verilerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir (Hair vd., 2010). Analiz yapılırken SPSS programı kullanılmış ve varimax döndürme yöntemi kullanılmıştır. Açıklanan toplam varyans ise %82,16 olarak bulunmuştur. Yapılan faktör analizi sonucunda ortaya konulan bilgilerin ve erdemli raporlama ölçeğinde soruların orijinal ölçekteki boyutuna göre dağılması, ölçeğin geçerli bir ölçek olduğunu göstermektedir.

5.5. Ölçeklerin Güvenirlik Analizi

Katılımcıların etik liderlik ölçeğindeki sorulara verdikleri cevapların tutarlılığını ölçmek amacıyla güvenilirlik analizi yapılmıştır. Güvenilirlik katsayısının 0,70 ve daha üzeri bir puanda çıkması anket puanlarının geçerliliği için yeterli olduğu ifade edilmektedir (Büyüköztürk vd., 2014). Tuna vd. (2012) tarafından geliştirilen etik liderlik ölçeğinin ilk güvenilirlik analizinde Cronbach Alfa değeri 0,92 bulunurken bu çalışmada da etik liderlik ölçeğinin güvenilirlik analizinde Cronbach Alfa değeri 0,92 olarak belirlenmiştir. Park vd. (2005) tarafından geliştirilen, Sayğan (2011) tarafından güvenilirlik analizi yapılan erdemli raporlama ölçeğinin ilgili çalışmalarda yapılan güvenilirlik analizinde Cronbach Alfa değeri 0,75 olarak bulunurken bu çalışmada erdemli raporlama ölçeğinin Cronbach Alfa değeri 0,78 olarak bulunmuştur. Ayrıca erdemli raporlama ölçeğinin alt boyutlarından olan içsel erdemli raporlama Cronbach Alfa değeri 0,73; dışsal erdemli raporlama Cronbach Alfa değeri 0,92 ve sessizlik boyutu Cronbach Alfa değeri 0,96 olarak bulunmuştur. Ölçeklerin güvenilirlik analizi ile ilgili bilgiler Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Araştırmada Kullanılan Ölçeklere Ait Cronbach Alfa Değerleri

	Cronbach Alfa Değeri	Ölçekteki Soru Sayısı
Etik Liderlik	0,92	10
Erdemli raporlama	0,78	9
İçsel Erdemli raporlama	0,73	3
Dışsal Erdemli raporlama	0,92	4
Kayıtsızlık (Sessizlik)	0,96	2

5.6. Verilerin Analizi

Toplanan veriler üzerinde tanımlayıcı istatistikler, normallik analizi bağımsız gruplar arası t testi, tek yönlü varyans analizi (One-Way ANNOVA), korelasyon analizi ve regresyon analizi uygulanmıştır.

5.6.1. Normallik Analizi

Çalışmanın bu bölümünde verilerin normal dağılıma uyma durumları çarpıklık ve basıklık değerleri üzerinden test edilmiştir.

Tablo 4. Etik Liderlik ve Erdemli raporlama Değişkenlerinin Normal Dağılım Analizi

		İstatistik
Etik Liderlik	Çarpıklık	-0,564
	Basıklık	-0,511
Erdemli raporlama	Çarpıklık	-0,278
	Basıklık	-0,355

Normal dağılım gösteren bir veri setinde çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1 ile +1 arasında olması gerekmektedir (Tok ve Doğan, 2019: 5). Etik liderlik değişkeninin çarpıklık oranı -0,564 ve basıklık oranı -0,511 olarak belirlenmiştir. Erdemli raporlama değişkeninin çarpıklık oranı -0,278 ve basıklık oranı -0,355 olarak bulunmuştur. Değerler -1 ile +1 arasında olduğu için verilerin normal dağılıma uyduğu söylenebilir.

5.6.2. Bulgular

Çalışmadan elden edilen sosyo-demografik değişkenlere ilişkin bulgular Tablo 5'te sunulmaktadır.

Tablo 5. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

	Değişken	Sayı	Yüzde
Yaş	22-29 Yaş Arası	101	18,7
	30-39 Yaş Arası	295	54,7
	40 Yaş ve Üzeri	143	26,5
Cinsiyet	Kadın	306	56,8
	Erkek	233	43,2
Medeni Durum	Evli	375	69,6
	Bekâr	164	30,4
Öğrenim Durumu	Lisans	66	12,2
	Yüksek Lisans	216	40,1
	Doktora	257	47,7
Çalışılan Üniversite	Kırşehir Ahi Evran Üni	235	43,6
	Yozgat Bozok Üni	304	56,4
Çalışılan Birim	Fakülte	328	60,9
	Yüksekokul	170	31,5
	Diğer Birimler	41	7,6
Akademik Unvan	Prof. Dr.	35	6,5
	Doç. Dr.	43	8,0
	Dr. Öğretim Üyesi	126	23,4
	Araş. Gör.	176	32,7
	Öğr. Gör.	159	29,5
Öğretim Üyesi/Elemanı Olma Durumu	Öğretim Üyesi	204	37,8
	Araştırma Görevlisi	176	32,7
	Öğretim Görevlisi	159	29,5
Kurumda Çalışma Süresi	0-5 Yıl Arası	247	45,8
	6-11 Yıl Arası	149	27,6
	12 Yıl ve Üzeri	143	26,5
Meslekte Çalışma Süresi	0-5 Yıl Arası	186	34,5
	6-11 Yıl Arası	170	31,5
	12 Yıl ve Üzeri	183	34,0
Erdemli raporlama Kavramını Hiç Duydunuz mu?	Evet	110	20,4
	Hayır	429	79,6
Liderlikle İlgili Herhangi Bir Eğitim Aldınız mı?	Evet	206	38,2
	Hayır	333	61,8
Toplam		539	100

Tablo 5'te araştırma kapsamında incelenen akademisyenlerin sosyo-demografik özelliklerine yer verilmiştir. Buna göre katılımcıların %54,7'sinin 30-39 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Katılımcıların %56,8'si kadın ve %69,6'sının medeni durumunun evli olduğu belirtilmektedir. Araştırmaya %47,7 ile doktora mezunları katılım gösterirken, katılımcıların %60,9'u fakültelerde görev yapmaktadır. Katılımcıların %56,4'ü Yozgat Bozok Üniversitesi çalışanı, %43,6'sı ise Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi çalışandır. %32,7 ile araştırma görevlileri ve %29,5 ile öğretim görevlileri araştırmaya en çok katılan grup olmuştur. Öğretim üyeleri %37,8 ile çalışmaya en fazla katılanlardır. Kurumda çalışma sürelerine bakıldığında araştırmaya en çok katılım gösterenlerin araştırma görevlileri ve öğretim görevlileri göz önünde bulundurulduğunda 0-5 yıl arası çalıştığını ifade edenlerin oranı %45,8'dir. Meslekte çalışma süresi incelendiğinde ise yine %34,5 ile 0-5 yıl arası çalışanların en yüksek orana sahip olduğu görülmektedir. Erdemli raporlama kavramını duyma oranı %79,6 ile "Hayır" olarak belirlenmiştir. Katılımcıların bu araştırmadan önce herhangi bir liderlik eğitimi alma durumları incelendiğinde %38,2'si liderlikle ilgili bir eğitim aldığını ifade ederken %61,8'i herhangi bir liderlik eğitimi almadığını belirtmiştir.

Tablo 6. Etik Liderlik Ölçeğine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Sorular	Ortalama	Standart Sapma
Bu kurumda yöneticilerim, etik standartları ihlal eden çalışanlara yaptırım uygularlar.	2,82	1,50
Bu kurumda yöneticilerim, başarıyı sadece sonuçlarla değil, aynı zamanda başarıya giden yolla da değerlendirir.	3,07	1,42
Bu kurumda yöneticilerim, özel hayatlarını etik tarzda yürütürler.	3,12	1,21
Bu kurumda yöneticilerim, işlerin etik bakımdan doğru biçimde nasıl yapılacağına ilişkin örnekler ortaya koyar.	3,16	1,39
Bu kurumda yöneticilerim, güvenilir kişilerdir.	3,22	1,13
Bu kurumda yöneticilerim, çalışanlarla iş etiği veya değerlerini paylaşır.	3,23	1,31
Bu kurumda yöneticilerim, adil ve dengeli karar verirler.	3,24	1,24
Bu kurumda yöneticilerim, karar verirken "yapılacak doğru şey" nedir diye sorarlar.	3,44	1,42
Bu kurumda yöneticilerim, çalışanların fikirleriyle yakından ilgilenirler.	3,44	1,44
Bu kurumda yöneticilerim, çalışanlarının önerilerini dikkate alırlar.	3,57	1,40
Toplam Ortalama	3,23	1,05

Tablo 6’da Etik Liderlik ölçeğine ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri verilmiştir. Buna göre “Bu kurumda yöneticilerim, etik standartları ihlal eden çalışanlara yaptırım uygularlar.” ifadesi 2,82 ortalama ile en düşük çıkan ifade olmuştur. Benzer şekilde “Bu kurumda yöneticilerim, başarıyı sadece sonuçlarla değil, aynı zamanda başarıya giden yolla da değerlendirir.” ifadesi ise 3,07 ortalama ile düşük ortalamaya sahip olan ifadelerden birisidir. “Bu kurumda yöneticilerim, çalışanlarının önerilerini dikkate alırlar.” ifadesi ise 3,57 ortalama ile en yüksek ortalamaya sahip olan ifade olarak belirlenmiştir. “Bu kurumda yöneticilerim, çalışanların fikirleriyle yakından ilgilenirler.” ifadesi ise 3,44 ortalama ile yüksek ortalamaya sahip bir diğer ifadedir.

Tablo 7. Erdemli Raporlama Ölçeğine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Sorular	Ortalama	Standart Sapma
Olayı kamuoyuna açıklarım.	2,01	1,53
Kurumun dışındaki çeşitli kanalları kullanarak olayı bildiririm.	2,23	1,58
Olayı kurum dışındaki yetkili mercilere bildiririm.	2,53	1,72
Kurum içinde üst düzey yönetime olayı bildiririm.	2,69	1,81
Kurum içerisinde resmi raporlama yollarını kullanırım.	2,71	1,82
Kurum içi prosedürleri kullanarak olayı bildiririm.	2,72	1,80
Olayı en yakın amirime bildiririm.	3,05	1,79
Olayla ilgili sessiz kalırım.	3,88	1,27
Olayı görmezden gelirim.	3,91	1,38
Toplam Ortalama	2,86	0,99

Tablo 7’de Erdemli raporlama ölçeğine ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri verilmiştir. Buna göre “Olayı kamuoyuna açıklarım.” ifadesi 2,01 ortalama ile en düşük ortalamaya sahip ifade iken “Kurumun dışındaki çeşitli kanalları kullanarak olayı bildiririm.” ifadesi yine düşük ortalamaya sahip olan ifadelerden birisidir. “Olayı görmezden gelirim.” ifadesi 3,91 ortalama ve “Olayla ilgili sessiz kalırım.” ifadesi 3,88 ortalama ile en yüksek ortalamaya sahip olan ifadelerdir. “Olayı en yakın amirime bildiririm.” ifadesi ise 3,05 ortalama ile yüksek sayılabilecek bir ortalamaya sahiptir.

Tablo 8. Araştırma Değişkenlerinin Cinsiyet Açısından Karşılaştırılması (Bağımsız Gruplar Arası t Testi)

Ölçek	Cinsiyet	Sayı	Ort.	Std. Sapma	t	p
Etik Liderlik	Kadın	306	3,26	1,02	0,86	0,39
	Erkek	233	3,19	1,09		
Erdemli raporlama	Kadın	306	2,86	0,97	0,10	0,91
	Erkek	233	2,85	1,02		
İçsel Erdemli raporlama	Kadın	306	2,80	1,34	0,19	0,84
	Erkek	233	2,78	1,36		
Dışsal Erdemli raporlama	Kadın	306	2,24	1,44	-0,31	0,75
	Erkek	233	2,28	1,57		
Sessizlik (Kayıtsızlık)	Kadın	306	3,92	1,27	0,50	0,61
	Erkek	233	3,87	1,35		

Tablo 8’de görüldüğü üzere cinsiyet ortalamalarının etik liderlik ve erdemli raporlama puanları açısından farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla "Bağımsız Gruplar Arası t Testi" yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda cinsiyet ile etik liderlik ve erdemli raporlama puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür ($p>0,05$). Ayrıca erdemli raporlama ölçeğinin alt boyutları olan içsel erdemli raporlama, dışsal erdemli raporlama ve sessizlik ile cinsiyet puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür ($p>0,05$).

Tablo 9. Araştırma Değişkenlerinin Medeni Durum Açısından Karşılaştırılması (Bağımsız Gruplar Arası t Testi)

Ölçek	Medeni Durum	Sayı	Ort.	Std. Sapma	t	p
Etik Liderlik	Evli	375	3,16	1,09	-2,36	0,01
	Bekâr	164	3,38	0,93		
Erdemli raporlama	Evli	375	2,97	1,00	3,80	0,00
	Bekâr	164	2,61	0,94		
İçsel Erdemli raporlama	Evli	375	2,88	1,36	2,23	0,02
	Bekâr	164	2,60	1,30		
Dışsal Erdemli raporlama	Evli	375	2,43	1,58	4,58	0,00
	Bekâr	164	1,86	1,20		
Sessizlik (Kayıtsızlık)	Evli	375	3,95	1,27	1,26	0,20
	Bekâr	164	3,79	1,37		

Tablo 9’da görüldüğü gibi medeni durum ortalamalarının etik liderlik ve erdemli raporlama puanları açısından farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla "Bağımsız Gruplar Arası t Testi" yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda medeni durum ile etik liderlik ve erdemli raporlama puanları arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür ($p<0,05$). Ayrıca erdemli raporlama ölçeğinin alt boyutları olan içsel erdemli raporlama, dışsal erdemli raporlama ve sessizlik ile medeni durum arasında yapılan bağımsız gruplar arası t testinde medeni durum ile içsel erdemli raporlama ve dışsal erdemli raporlama arasında anlamlı farklılık bulunurken, sessizlik ile farkın anlamlı olmadığı görülmüştür ($p>0,05$).

Tablo 10. Araştırma Değişkenlerinin Çalışılan Üniversite Açısından Karşılaştırılması (Bağımsız Gruplar Arası t Testi)

Ölçek	Çalışılan Üniversite	Sayı	Ort.	Std. Sapma	t	p
Etik Liderlik	KAEÜ	235	3,21	1,153	-0,346	0,72
	YOBÜ	304	3,24	0,965		
Erdemli raporlama	KAEÜ	235	2,99	1,010	2,755	0,00
	YOBÜ	304	2,75	0,979		
İçsel Erdemli raporlama	KAEÜ	235	2,95	1,46	2,47	0,01
	YOBÜ	304	2,67	1,24		
Dışsal Erdemli raporlama	KAEÜ	235	2,40	1,52	1,94	0,04
	YOBÜ	304	2,14	1,47		
Sessizlik (Kayıtsızlık)	KAEÜ	235	3,96	1,30	0,97	0,32
	YOBÜ	304	3,85	1,30		

KAEÜ: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi; YOBÜ: Yozgat Bozok Üniversitesi

Tablo 10’da görüldüğü üzere çalışılan üniversite ortalamalarının etik liderlik ve erdemli raporlama puanları açısından farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla "Bağımsız Gruplar Arası t Testi" yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda çalışılan üniversite ile erdemli raporlama puanları arasında farkın anlamlı olduğu görülürken ($p<0,05$), etik liderlik puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür ($p>0,05$). Ayrıca erdemli raporlama ölçeğinin alt boyutları olan içsel erdemli raporlama, dışsal erdemli raporlama ve sessizlik ile çalışılan üniversite arasında yapılan bağımsız gruplar arası t testinde çalışılan üniversite ile içsel erdemli raporlama ve dışsal erdemli raporlama arasında anlamlı farklılık bulunurken, sessizlik ile farkın anlamlı olmadığı görülmüştür ($p>0,05$).

Tablo 11. Araştırma Değişkenlerinin Erdemli Raporlama Kavramını Duyma Durumu Açısından Karşılaştırılması (Bağımsız Gruplar Arası t Testi)

Ölçek	Erdemli raporlama Kavramını Duyma	Sayı	Ort.	Std. Sapma	t	p
Etik Liderlik	Evet	110	3,04	1,06	-2,14	0,03
	Hayır	429	3,28	1,04		
Erdemli raporlama	Evet	110	2,98	0,98	1,42	0,15
	Hayır	429	2,83	1,00		
İçsel Erdemli raporlama	Evet	110	3,05	1,23	2,25	0,02
	Hayır	429	2,73	1,37		
Dışsal Erdemli raporlama	Evet	110	2,23	1,53	-2,30	0,81
	Hayır	429	2,26	1,49		
Sessizlik (Kayıtsızlık)	Evet	110	3,97	1,20	0,66	0,50
	Hayır	429	3,88	1,33		

Tablo 11’de görüldüğü üzere erdemli raporlama kavramını duyma durumu ortalamalarının etik liderlik ve erdemli raporlama puanları açısından farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla "Bağımsız Gruplar Arası t Testi" yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda erdemli raporlama kavramını duyma durumu ile etik liderlik puanları arasında anlamlı farklılık bulunurken ($p < 0,05$) erdemli raporlama puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür ($p > 0,05$). Ayrıca erdemli raporlama ölçeğinin alt boyutları olan içsel erdemli raporlama, dışsal erdemli raporlama ve sessizlik ile erdemli raporlama kavramını duyma arasında yapılan bağımsız gruplar arası t testinde erdemli raporlama kavramını duyma ile içsel erdemli raporlama arasında anlamlı farklılık bulunurken; dışsal erdemli raporlama ve sessizlik ile farkın anlamlı olmadığı görülmüştür ($p > 0,05$).

Tablo 12. Araştırma Değişkenlerinin Liderlik Eğitimi Alma Durumu Açısından Karşılaştırılması (Bağımsız Gruplar Arası t Testi)

Ölçek	Liderlik Eğitimi Alma	Sayı	Ort.	Std. Sapma	t	p
Etik Liderlik	Evet	206	3,05	1,08	-3,16	0,00
	Hayır	333	3,34	1,01		
Erdemli raporlama	Evet	206	2,90	1,07	0,798	0,43
	Hayır	333	2,83	0,94		
İçsel Erdemli raporlama	Evet	206	2,85	1,46	0,78	0,43
	Hayır	333	2,76	1,27		
Dışsal Erdemli raporlama	Evet	206	2,32	1,56	0,77	0,43
	Hayır	333	2,22	1,45		
Sessizlik (Kayıtsızlık)	Evet	206	3,88	1,33	-0,21	0,83
	Hayır	333	3,91	1,29		

Tablo 12’de görüldüğü üzere liderlik eğitimi alma durumu ortalamalarının etik liderlik ve erdemli raporlama puanları açısından farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla "Bağımsız Gruplar Arası t Testi" yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda liderlik eğitimi alma durumu ile etik liderlik puanları arasında anlamlı farklılık bulunurken ($p < 0,05$) erdemli raporlama puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür ($p > 0,05$). Ayrıca erdemli raporlama ölçeğinin alt boyutları olan içsel erdemli raporlama, dışsal erdemli raporlama ve sessizlik ile liderlik eğitimi alma arasında yapılan bağımsız gruplar arası t testinde liderlik eğitimi alma ile içsel erdemli raporlama, dışsal erdemli raporlama ve sessizlik ile farkın anlamlı olmadığı görülmüştür ($p > 0,05$).

Tablo 13. Araştırma Değişkenlerinin Yaş Açısından Karşılaştırılması (Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları)

Ölçek	Yaş	Sayı	Ort.	Std. Sapma	F	p
Etik Liderlik	20-29 Yaş Arası	101	3,36	0,82	0,91	0,40
	30-39 Yaş Arası	295	3,21	1,08		
	40 Yaş ve Üzeri	143	3,19	1,12		
Erdemli raporlama	20-29 Yaş Arası	101	2,78	0,80	1,25	0,28
	30-39 Yaş Arası	295	2,92	1,03		
	40 Yaş ve Üzeri	143	2,86	0,99		
İçsel Erdemli raporlama	20-29 Yaş Arası	101	2,67	1,11	0,76	0,46
	30-39 Yaş Arası	295	2,85	1,36		
	40 Yaş ve Üzeri	143	2,76	1,48		
Dışsal Erdemli raporlama	20-29 Yaş Arası	101	2,05	1,31	1,37	0,25
	30-39 Yaş Arası	295	2,34	1,59		
	40 Yaş ve Üzeri	143	2,23	1,42		
Sessizlik	20-29 Yaş Arası	101	4,12	1,06	3,78	0,02
	30-39 Yaş Arası	295	3,93	1,30		
	40 Yaş ve Üzeri	143	3,67	1,43		

Tablo 13'te görüldüğü üzere yaş ortalamalarının etik liderlik ve erdemli raporlama puanları açısından farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla "Tek Yönlü Varyans Analizi" yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda yaş ile etik liderlik ve erdemli raporlama puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür ($p>0,05$). Ayrıca erdemli raporlama değişkeninin alt boyutları olan içsel erdemli raporlama, dışsal erdemli raporlama ve sessizlik ile yaş arasında yapılan tek yönlü varyans analizi sonucunda içsel erdemli raporlama ve dışsal erdemli raporlama arasında anlamlı farklılık bulunamazken; sessizlik arasında anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir. Bunun üzerine varyansların homojen dağılıp dağılmadığını test etmek amacıyla levene testi yapılmıştır. Levene testi sonucunda varyansların homojen olmadığı görülmüş ve farkın nereden kaynaklandığını görmek amacıyla Games-Howell testi yapılmıştır.

Tablo 14. Araştırma Değişkenlerinin Yaş Açısından Karşılaştırılması (Levene Testi ve Games-Howell Testi Sonuçları)

	Levene Testi	Serbestlik Derecesi1	Serbestlik Derecesi2	p	
Etik Liderlik	11,00	2	536	0,00	
Erdemli raporlama	3,94	2	536	0,02	
İçsel Erdemli raporlama	9,95	2	536	0,00	
Dışsal Erdemli raporlama	6,77	2	536	0,00	
Sessizlik	6,65	2	536	0,00	
Bağımlı Değişken	Yaş	Yaş	Ortalama Fark	Standart Hata	p
Sessizlik	20-29 Yaş Arası	40 Yaş ve Üzeri	-0,44*	0,16	0,03

* Ortalama fark 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 14'te levene testi sonuçları verilmiştir. Levene testi sonucunda ortaya çıkan p değeri 0,05'ten küçük olduğu için varyansların homojen olmadığı düşünülür. Buna göre farklı testlerin yapılması gerekir. Levene testi daha büyük bir varyans, veri değerlerinin ortalamalarından "daha uzakta" olduğu anlamına gelmektedir. Bu sebepten ötürü tüm grup ortalamaları arasındaki mutlak farklar hesaplanır (Coşkun, Altunışık ve Yıldırım, 2019). Araştırmada yaş açısından bakıldığında levene testi sonucunda p değerinin 0,05'te küçük olduğu sonucuna ulaşılmış olup, tek yönlü varyans analizinin test edilmesinde Games-Howell testinin kullanılması gerektiğine karar verilmiştir. Games-Howell testi sonucuna göre yaş açısından sessizlik alt boyutundaki farklılığın 20-29 yaş aralığı ile 40 yaş ve üzeri gruptan kaynaklandığı belirlenmiştir.

Tablo 15. Araştırma Değişkenlerinin Öğrenim Durumu Açısından Karşılaştırılması (Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları)

Ölçek	Öğrenim Durumu	Sayı	Ort.	Std. Sapma	F	p
Etik Liderlik	Lisans	66	3,48	0,69	2,77	0,06
	Yüksek Lisans	216	3,26	0,96		
	Doktora	257	3,14	1,17		
Erdemli raporlama	Lisans	66	2,60	0,08	6,29	0,00
	Yüksek Lisans	216	2,76	0,07		
	Doktora	257	3,01	0,06		
İçsel Erdemli raporlama	Lisans	66	2,19	1,02	7,74	0,00
	Yüksek Lisans	216	2,91	1,31		
	Doktora	257	2,84	1,41		
Dışsal Erdemli raporlama	Lisans	66	2,19	1,24	11,73	0,00
	Yüksek Lisans	216	1,91	1,44		
	Doktora	257	2,56	1,54		
Sessizlik	Lisans	66	4,03	1,17	2,99	0,05
	Yüksek Lisans	216	3,73	1,33		
	Doktora	257	4,01	1,30		

Tablo 15'te görüldüğü üzere öğrenim durumu ortalamalarının etik liderlik ve erdemli raporlama puanları açısından farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla "Tek Yönlü Varyans Analizi" yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda öğrenim durumu ile etik liderlik ve erdemli raporlama puanları arasında anlamlı farklılık olduğu görülmüştür ($p < 0,05$). Ayrıca erdemli raporlama alt boyutları olan içsel erdemli raporlama, dışsal erdemli raporlama ve sessizlik alt boyutu ile öğrenim durumu arasında yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçlarına göre öğrenim durumu ile içsel erdemli raporlama ve dışsal erdemli raporlama arasında farkın anlamlı olduğu görülürken; sessizlik arasında anlamlı farklılık bulunamamıştır.

Tablo 16. Araştırma Değişkenlerinin Öğrenim Durumu Açısından Karşılaştırılması (Levene Testi ve Games-Howell Testi Sonuçları)

	Levene Testi	Serbestlik Derecesi1	Serbestlik Derecesi2	p
Etik Liderlik	21,03	2	536	0,00
Erdemli raporlama	6,86	2	536	0,00
İçsel Erdemli raporlama	6,19	2	536	0,00
Dışsal Erdemli raporlama	6,80	2	536	0,00
Sessizlik	2,63	2	536	0,73

Bağımlı Değişken	Öğrenim Durumu	Öğrenim Durumu	Ortalama Fark	Standart Hata	p
Etik Liderlik	Lisans	Doktora	0,33*	0,11	0,01
	Lisans	Doktora	-0,40*	0,10	0,00
Erdemli raporlama	Lisans	Doktora	-0,24*	0,09	0,02
	Yüksek Lisans	Doktora	-0,24*	0,09	0,02
İçsel Erdemli raporlama	Lisans	Yüksek Lisans	-0,72*	0,15	0,00
	Lisans	Doktora	-0,65*	0,15	0,00
Dışsal Erdemli raporlama	Yüksek Lisans	Doktora	-0,65*	0,13	0,00

* Ortalama fark 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 16'da Levene testi sonuçları verilmiştir. Levene testi sonucunda ortaya çıkan p değeri 0,05'ten küçük ise varyansların homojen olmadığı ve buna göre farklı testlerin yapılması gerekmektedir. Levene testi daha büyük bir varyans, veri değerlerinin ortalamalarından "daha uzakta" olduğu anlamına gelmektedir. Araştırmada öğrenim durumu açısından bakıldığında Levene testi sonucunda p değerinin 0,05'ten küçük olduğu sonucuna ulaşılmış olup, Games-Howell testi yapılması gerektiğine karar verilmiştir. Games-Howell testi sonucuna göre öğrenim durumu açısından etik liderlik bağımlı değişkeni açısından farklılığın lisans öğrenim ile doktora öğreniminden kaynaklandığı belirlenmiştir. Erdemli raporlama bağımlı değişkeni açısından farklılık lisans ve doktora eğitimi ile

yüksek lisans ve doktora öğreniminden kaynaklanmaktadır. Erdemli raporlama değişkenini alt boyutu olan içsel erdemli raporlama değişkeni açısından farklılığın yüksek lisans ile doktora öğrenimi ile lisans ve doktora öğreniminden kaynaklandığı belirlenmiştir. Dışsal erdemli raporlama açısından ise farklılık yüksek lisans ile doktora öğreniminden kaynaklanmıştır.

Tablo 17. Araştırma Değişkenlerinin Çalışılan Birim Açısından Karşılaştırılması (Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları)

Ölçek	Çalışılan Birim	Sayı	Ort.	Std. Sapma	F	p
Etik Liderlik	Fakülte	328	3,21	1,05	0,96	0,38
	Yüksekokul	170	3,22	1,10		
	Diğer Birimler	41	3,45	0,76		
Erdemli raporlama	Fakülte	328	2,84	1,06	10,97	0,00
	Yüksekokul	170	3,04	0,82		
	Diğer Birimler	41	2,25	0,85		
İçsel Erdemli raporlama	Fakülte	328	2,71	1,40	12,32	0,00
	Yüksekokul	170	3,12	1,13		
	Diğer Birimler	41	2,04	1,32		
Dışsal Erdemli raporlama	Fakülte	328	2,37	1,54	4,56	0,01
	Yüksekokul	170	2,18	1,50		
	Diğer Birimler	41	1,65	0,84		
Sessizlik	Fakülte	328	3,80	1,34	6,18	0,00
	Yüksekokul	170	4,17	1,09		
	Diğer Birimler	41	3,56	1,54		

Tablo 17’de görüldüğü üzere çalışılan birim ortalamalarının etik liderlik ve erdemli raporlama puanları açısından farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla "Tek Yönlü Varyans Analizi" yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda çalışılan birim ile etik liderlik arasında farkın anlamlı olmadığı görülürken erdemli raporlama puanları arasında anlamlı farklılık olduğu görülmüştür ($p < 0,05$). Ayrıca erdemli raporlama alt boyutları olan içsel erdemli raporlama, dışsal erdemli raporlama ve sessizlik alt boyutu ile öğrenim durumu arasında yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçlarına göre çalışılan birim içsel erdemli raporlama, dışsal erdemli raporlama ve sessizlik arasında farkın anlamlı olduğu görülmüştür.

Tablo 18. Araştırma Değişkenlerinin Çalışılan Birim Açısından Karşılaştırılması (Levene Testi ve Games-Howell Testi Sonuçları)

	Levene Testi	Serbestlik Derecesi1	Serbestlik Derecesi2	p
Etik Liderlik	6,70	2	536	0,00
Erdemli raporlama	8,32	2	536	0,00
İçsel Erdemli raporlama	16,45	2	536	0,00
Dışsal Erdemli raporlama	14,64	2	536	0,00
Sessizlik	11,29	2	536	0,00

Bağımlı Değişken	Çalışılan Birim	Çalışılan Birim	Ortalama Fark	Standart Hata	p
Erdemli raporlama	Fakülte	Diğer Birimler	0,59*	0,14	0,00
	Yüksekokul	Diğer Birimler	0,79*	0,14	0,00
İçsel Erdemli raporlama	Fakülte	Yüksekokul	-0,40*	0,11	0,00
	Fakülte	Diğer Birimler	-0,67*	0,22	0,01
Yüksekokul	Diğer Birimler	1,07*	0,22	0,00	
	Fakülte	Diğer Birimler	0,72*	0,15	0,00
Dışsal Erdemli raporlama	Yüksekokul	Diğer Birimler	0,53*	0,17	0,00
	Fakülte	Yüksekokul	-0,37*	0,11	0,00

* Ortalama fark 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 18’de levene testi sonuçları verilmiştir. Levene testi sonucunda ortaya çıkan p değeri 0,05’ten küçük ise varyansların homojen olmadığı ve buna göre farklı testlerin yapılması gerekmektedir. Araştırmada çalışılan birim açısından bakıldığında levene testi sonucunda p değerinin 0,05’ten küçük olduğu sonucuna ulaşılmış olup, Games-Howell testi yapılması gerektiğine karar verilmiştir. Games-Howell testi sonucuna göre çalışılan birim açısından erdemli raporlama açısından farklılığın fakülte ile diğer birimler ve yüksekokul ile diğer birimler açısından kaynaklandığı görülmüştür. Erdemli raporlama alt boyutları olan içsel erdemli raporlama açısından farklılık fakülte ile yüksekokul, fakülte ile diğer birimler ve yüksekokul ile diğer birimlerden kaynaklanmaktadır. Dışsal erdemli raporlama açısından farklılık fakülte ile diğer birimler ve yüksekokul ile diğer birimler açısından oluşurken; sessizlik alt boyutunda fakülte ve yüksekokuldan oluşmuştur.

Tablo 19. Araştırma Değişkenlerinin Akademik Unvan Açısından Karşılaştırılması (Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları)

Ölçek	Akademik Unvan	Sayı	Ort.	Std. Sapma	F	p
Etik Liderlik	Prof. Dr.	35	3,29	1,47	1,66	0,15
	Doç. Dr.	43	3,03	1,16		
	Dr. Öğretim Üyesi	126	3,39	1,00		
	Araş. Gör.	176	3,12	0,99		
	Öğr. Gör.	159	3,27	0,99		
Erdemli raporlama	Prof. Dr.	35	3,24	1,07	1,95	0,10
	Doç. Dr.	43	2,96	0,89		
	Dr. Öğretim Üyesi	126	2,91	0,89		
	Araş. Gör.	176	2,79	1,12		
	Öğr. Gör.	159	2,79	0,93		
İçsel Erdemli raporlama	Prof. Dr.	35	3,60	1,39	3,60	0,70
	Doç. Dr.	43	2,87	1,36		
	Dr. Öğretim Üyesi	126	2,72	1,44		
	Araş. Gör.	176	2,69	1,39		
	Öğr. Gör.	159	2,75	1,16		
Dışsal Erdemli raporlama	Prof. Dr.	35	2,33	1,54	1,01	0,40
	Doç. Dr.	43	2,37	1,58		
	Dr. Öğretim Üyesi	126	2,38	1,36		
	Araş. Gör.	176	2,30	1,59		
	Öğr. Gör.	159	2,06	1,45		
Sessizlik	Prof. Dr.	35	3,90	1,23	1,76	0,13
	Doç. Dr.	43	4,03	1,26		
	Dr. Öğretim Üyesi	126	4,08	1,31		
	Araş. Gör.	176	3,70	1,32		
	Öğr. Gör.	159	3,94	1,28		

Tablo 19’da görüldüğü üzere akademik unvan ortalamalarının etik liderlik ve erdemli raporlama puanları açısından farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla "Tek Yönlü Varyans Analizi" yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda akademik unvan ile etik liderlik ve erdemli raporlama puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür ($p>0,05$). Ayrıca erdemli raporlama alt boyutları ile akademik unvan arasında yapılan tek yönlü varyans analizinde içsel erdemli raporlama, dışsal erdemli raporlama ve sessizlik boyutları ile akademik unvan arasında farkın anlamlı olmadığı görülmüştür.

Tablo 20. Araştırma Değişkenlerinin Öğretim Üyesi/Elemanı Olma Durumu Açısından Karşılaştırılması (Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları)

Ölçek	Öğretim Üyesi/Elemanı Olma Durumu	Sayı	Ort.	Std. Sapma	F	p
Etik Liderlik	Öğretim Üyesi	204	3,30	1,13	1,50	0,22
	Araştırma Görevlisi	176	3,12	0,99		
	Öğretim Görevlisi	159	3,27	0,99		
Erdemli raporlama	Öğretim Üyesi	204	2,98	0,93	2,36	0,09
	Araştırma Görevlisi	176	2,79	1,12		
	Öğretim Görevlisi	159	2,79	0,99		
İçsel Erdemli raporlama	Öğretim Üyesi	204	2,90	1,44	1,23	0,29
	Araştırma Görevlisi	176	2,69	1,39		
	Öğretim Görevlisi	159	2,75	1,16		
Dışsal Erdemli raporlama	Öğretim Üyesi	204	2,37	1,43	2,01	0,13
	Araştırma Görevlisi	176	2,30	1,59		
	Öğretim Görevlisi	159	2,06	1,45		
Sessizlik	Öğretim Üyesi	204	4,04	1,28	3,26	0,03
	Araştırma Görevlisi	176	3,70	1,32		
	Öğretim Görevlisi	159	3,94	1,28		

Tablo 20’de görüldüğü üzere öğretim üyesi öğretim elemanı olma durumu ortalamalarının etik liderlik ve erdemli raporlama puanları açısından farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla "Tek Yönlü Varyans Analizi" yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda öğretim üyesi öğretim elemanı olma durumu ile etik liderlik, erdemli raporlama, içsel erdemli raporlama ve dışsal erdemli raporlama arasında anlamlı farklılık bulunamamıştır. Sadece sessizlik alt boyutu ile öğretim üyesi öğretim elemanı olma durumu ile farkın anlamlı olduğu görülmüştür.

Tablo 21. Araştırma Değişkenlerinin Öğretim Üyesi/Öğretim Elemanı Olma Açısından Karşılaştırılması (Levene Testi ve Scheffe Testi Sonuçları)

	Levene Testi	Serbestlik Derecesi1	Serbestlik Derecesi2	p	
Sessizlik	2,08	2	536	0,12	
Bağımlı Değişken	Öğretim Üyesi/Elemanı Olma	Öğretim Üyesi/Elemanı Olma	Ortalama Fark	Standart Hata	p
Sessizlik	Öğretim Üyesi	Araştırma Görevlisi	0,33*	0,13	0,04

* Ortalama fark 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 21’de levene testi sonuçları verilmiştir. Levene testi sonucunda ortaya çıkan p değeri 0,05’ten büyük ise varyansların homojen olduğu ve buna göre farklı testlerin yapılması gerekmektedir. Araştırmada öğretim üyesi/öğretim elemanı olma durumu açısından bakıldığında levene testi sonucunda p değerinin 0,05’ten büyük olduğu sonucuna ulaşılmış olup, Scheffe testi yapılması gerektiğine karar verilmiştir. Scheffe testi sonucuna göre öğretim üyesi/öğretim elemanı olma durumu açısından sessizlik boyutundaki farklılığın öğretim üyesi ve araştırma görevlisinden kaynaklandığı belirlenmiştir.

Tablo 22. Araştırma Değişkenlerinin Kurumda Çalışma Süresi Açısından Karşılaştırılması (Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları)

Ölçek	Kurumda Çalışma Süresi	Sayı	Ort.	Std. Sapma	F	p
Etik Liderlik	0-5 Yıl Arası	247	3,42	0,94	8,97	0,00
	6-11 Yıl Arası	149	2,96	0,97		
	12 Yıl ve Üzeri	143	3,19	1,23		
Erdemli raporlama	0-5 Yıl Arası	247	2,82	0,95	3,69	0,02
	6-11 Yıl Arası	149	3,04	1,03		
	12 Yıl ve Üzeri	143	2,73	1,01		
İçsel Erdemli raporlama	0-5 Yıl Arası	247	2,85	1,30	3,17	0,06
	6-11 Yıl Arası	149	2,93	1,40		
	12 Yıl ve Üzeri	143	2,55	1,36		

Ölçek	Kurumda Çalışma Süresi	Sayı	Ort.	Std. Sapma	F	p
Dışsal Erdemli raporlama	0-5 Yıl Arası	247	2,01	1,35	7,61	0,00
	6-11 Yıl Arası	149	2,60	1,63		
	12 Yıl ve Üzeri	143	2,32	1,52		
Sessizlik	0-5 Yıl Arası	247	4,00	1,26	2,45	0,08
	6-11 Yıl Arası	149	3,91	1,22		
	12 Yıl ve Üzeri	143	3,70	1,43		

Tablo 22’de görüldüğü üzere kurumda çalışma süresi ortalamalarının etik liderlik ve erdemli raporlama puanları açısından farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla "Tek Yönlü Varyans Analizi" yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda kurumda çalışma süresi ile etik liderlik ve erdemli raporlama puanları arasında farkın anlamlı olduğu görülmüştür ($p < 0,05$). Ayrıca dışsal erdemli raporlama ile kurumda çalışma süresi arasında farkın anlamlı olduğu görülürken; içsel erdemli raporlama ve sessizlik ile kurumda çalışma süresi arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır.

Tablo 23. Araştırma Değişkenlerinin Kurumda Çalışma Süresi Açısından Karşılaştırılması (Levene Testi ve Games-Howell ve Scheffe Testi Sonuçları)

	Levene Testi	Serbestlik Derecesi1	Serbestlik Derecesi2	p
Etik Liderlik	17,33	2	536	0,00
Erdemli raporlama	1,18	2	536	0,30
İçsel Erdemli raporlama	1,66	2	536	0,19
Dışsal Erdemli raporlama	11,05	2	536	0,00
Sessizlik	5,28	2	536	0,00

Bağımlı Değişken	Kurumda Çalışma Süresi	Kurumda Çalışma Süresi	Ortalama Fark	Standart Hata	p
Etik Liderlik	0-5 Yıl	6-11 Yıl	0,45*	0,09	0,00
Erdemli raporlama	6-11 Yıl Arası	12 Yıl ve Üzeri	0,30*	0,11	0,03
Dışsal Erdemli raporlama	0-5 Yıl	6-11 Yıl	-0,59*	0,15	0,01

* Ortalama fark 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 23’te levene testi sonuçları verilmiştir. Levene testi sonucunda ortaya çıkan p değeri 0,05’ten büyük ise varyansların homojen olduğu ve Scheffe testi yapılması gerekirken p değeri 0,05’ten küçük ise varyansların homojen olmadığı ve Games-Howell testi yapılması gerekmektedir. Kurumda çalışma süresi değişkeni açısından p değeri 0,05’ten küçük olduğu için etik liderlik ve dışsal erdemli raporlama için Games-Howell testi, erdemli raporlama değişkeni için p değeri 0,05’ten büyük olduğundan Scheffe testinin yapılması uygun bulunmuştur. Etik liderlik ve dışsal erdemli raporlama değişkeninde farklılık 0-5 yıl aralığı ile 6-11 yıl aralığından kaynaklanırken erdemli raporlama değişkenindeki farklılık 6-11 yıl aralığı ile 12 yıl ve üzerinden kaynaklanmıştır.

Tablo 24. Araştırma Değişkenlerinin Meslekte Çalışma Süresi Açısından Karşılaştırılması (Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları)

Ölçek	Meslekte Çalışma Süresi	Sayı	Ort.	Std. Sapma	F	p
Etik Liderlik	0-5 Yıl Arası	186	3,42	0,84	5,39	0,00
	6-11 Yıl Arası	170	3,06	1,06		
	12 Yıl ve Üzeri	183	3,20	1,19		
Erdemli raporlama	0-5 Yıl Arası	186	2,72	0,99	3,11	0,04
	6-11 Yıl Arası	170	2,98	1,01		
	12 Yıl ve Üzeri	183	2,88	0,98		
İçsel Erdemli raporlama	0-5 Yıl Arası	186	2,64	1,27	2,75	0,06
	6-11 Yıl Arası	170	2,97	1,35		
	12 Yıl ve Üzeri	183	2,78	1,41		
Dışsal Erdemli raporlama	0-5 Yıl Arası	186	2,04	1,39	3,04	0,48
	6-11 Yıl Arası	170	2,36	1,60		
	12 Yıl ve Üzeri	183	2,38	1,48		

Ölçek	Meslekte Çalışma Süresi	Sayı	Ort.	Std. Sapma	F	p
Sessizlik	0-5 Yıl Arası	186	3,92	1,31	0,26	0,76
	6-11 Yıl Arası	170	3,94	1,24		
	12 Yıl ve Üzeri	183	3,84	1,30		

Tablo 24'te görüldüğü üzere meslekte çalışma süresi ortalamalarının etik liderlik ve erdemli raporlama puanları açısından farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla "Tek Yönlü Varyans Analizi" yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda meslekte çalışma süresi ile etik liderlik ve erdemli raporlama puanları arasında farkın anlamlı olduğu görülürken erdemli raporlama alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Tablo 25. Araştırma Değişkenlerinin Meslekte Çalışma Süresi Açısından Karşılaştırılması (Levene Testi ve Games-Howell ve Scheffe Testi Sonuçları)

	Levene Testi	Serbestlik Derecesi1	Serbestlik Derecesi2	p
Etik Liderlik	22,51	2	536	0,00
Erdemli raporlama	0,07	2	536	0,93
İçsel Erdemli raporlama	2,85	2	536	0,05
Dışsal Erdemli raporlama	5,176	2	536	0,00
Sessizlik	1,55	2	536	0,21

Bağımlı Değişken	Meslekte Çalışma Süresi	Meslekte Çalışma Süresi	Ortalama Fark	Standart Hata	p
Etik Liderlik	0-5 Yıl	6-11 Yıl	0,35*	0,10	0,00
Erdemli raporlama	6-11 Yıl Arası	12 Yıl ve Üzeri	0,25*	0,10	0,04

* Ortalama fark 0.05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 25'te levene testi sonuçları verilmiştir. Levene testi sonucunda ortaya çıkan p değeri 0,05'ten büyük ise varyansların homojen olduğu ve Scheffe testi yapılması gerekirken p değeri 0,05'ten küçük ise varyansların homojen olmadığı ve Games-Howell testi yapılması gerekmektedir. Meslekte çalışma süresi değişkeni açısından etik liderlik için Games-Howell testi, erdemli raporlama değişkeni için p değeri 0,05'ten büyük olduğundan Scheffe testinin yapılması uygun bulunmuştur. Etik liderlik değişkeninde farklılık 0-5 yıl aralığı ile 6-11 yıl aralığından kaynaklanırken erdemli raporlama değişkenindeki farklılık 6-11 yıl aralığı ile 12 yıl ve üzerinden kaynaklanmıştır.

Tablo 26. Etik Liderlik, Erdemli raporlama ve Erdemli raporlama Alt Boyutları Arasındaki İlişkinin Araştırılması (Korelasyon Analizi)

	Etik Liderlik	Erdemli raporlama	İçsel Erdemli raporlama	Dışsal Erdemli raporlama	Sessizlik	
Etik Liderlik (n=539)	r p	1				
Erdemli raporlama	r p	-103*	1			
İçsel Erdemli raporlama	r p	0,135**	0,775**	1		
Dışsal Erdemli raporlama	r p	-0,379**	0,637**	0,069	1	
Sessizlik	r p	0,020	0,742**	0,479**	0,327**	1

** Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır. * Korelasyon 0.05 düzeyinde anlamlıdır. r = Pearson Korelasyon, $r < 0,30$ = değerler düşük düzeyde ilişki, $0,30 < r < 0,69$ = orta düzeyde ilişki, $r \geq 0,70$ = yüksek düzeyde ilişki (Coşkun vd., 2019, s. 264).

Tablo 26'da görüldüğü üzere etik liderlik ve erdemli raporlama arasında korelasyon analizi yapılmıştır. Yapılan korelasyon analizi sonucunda etik liderlik ile erdemli raporlama arasında negatif yönlü zayıf ($r = -103$) ve istatistiksel açıdan anlamlı ilişkinin olduğu belirlenmiştir ($p < 0,05$). Tablo 26'da görüldüğü üzere etik liderlik ve erdemli raporlama ölçeği alt boyutları olan içsel erdemli raporlama, dışsal erdemli raporlama ve sessizlik boyutları arasında korelasyon analizi yapılmıştır. Yapılan korelasyon analizi sonucunda etik liderlik ile içsel erdemli raporlama arasında pozitif yönlü zayıf ($r = 0,135$) ve istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir.

($p < 0,01$). Etik liderlik ile dışsal erdemli raporlama arasında negatif yönlü zayıf ($r = -0,379$) ancak istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki vardır ($p < 0,01$). Etik liderlik ile sessizlik arasında pozitif yönlü zayıf ($r = 0,020$) bir ilişki bulunurken istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Tablo 27. Etik Liderliğin Erdemli raporlama Davranışı Üzerindeki Etkisine Ait Regresyon Analizi

R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Standart Hata	F	Sig.		
0,103	0,011	0,009	1,04646	5,749	0,017		
Model 1	Standardize Edilmemiş Katsayılar	Standardize Edilmiş Katsayılar	B	Standart Hata	Beta	t	p
Sabit Değişken	3,545	0,137				25,892	0,000
Erdemli raporlama	0,108	0,045			0,103	2,398	0,017

Tablo 27’de etik liderliğin erdemli raporlama davranışı üzerinde nasıl bir etkisi olduğunu belirlemek için basit regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan regresyon analizi sonucuna göre R² değeri 0,01 olduğundan etik liderlik değişkeninin erdemli raporlama değişkeni üzerinde düşük düzeyde anlamlı bir etkisinin olduğu belirlenmiştir (R²=0,011). Kurulan regresyon modeli anlamlı olup, etik liderliğin erdemli raporlama (erdemli raporlama) üzerinde pozitif etkisi vardır (Beta= 3,455).

Tablo 28. Etik Liderliğin Erdemli raporlama Davranışının Alt Boyutlarına Etkisine Ait Çoklu Regresyon Analizi

R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Standart Hata	F	Sig.		
0,421	0,177	0,172	0,9562	38,346	0,000		
Model 1	Standardize Edilmemiş Katsayılar	Standardize Edilmiş Katsayılar	B	Standart Hata	Beta	t	p
Sabit Değişken	3,329	0,136				24,487	0,000
İçsel Erdemli raporlama	0,089	0,035			0,115	2,549	0,011
Dışsal Erdemli raporlama	-0,295	0,029			-0,421	-10,07	0,000
Kayıtsızlık (Sessizlik)	0,083	0,038			0,103	2,165	0,031

Tablo 28’de görüldüğü üzere etik liderliğin erdemli raporlama (erdemli raporlama) davranışına etkisini belirlemek amacıyla çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Kurulan çoklu regresyon modeli istatistiksel olarak anlamlıdır (F=38,346; p=0,000). Analiz sonuçlarına göre etik liderliğin içsel erdemli raporlama üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu (Beta=0,115; p=0,011); etik liderliğin dışsal erdemli raporlama üzerinde negatif ve anlamlı etkisinin olduğu (Beta=-0,421; p=0,000) ve etik liderliğin kayıtsızlık (sessizlik) üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu (Beta=0,103; p=0,031) belirlenmiştir. Dolayısıyla oluşturulan H₁₇, H_{17a}, H_{17b}, H_{17c}, kabul edilmiştir.

6. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada etik liderlik ile erdemli raporlama arasındaki ilişkinin incelenmesi ve etik liderliğin erdemli raporlama üzerindeki etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Erdemli raporlama kavramını etkileyen birçok faktör bulunmakla birlikte etik liderlik kavramının erdemli raporlama kavramını etkilemesinin muhtemel olduğu düşünülmektedir. Günümüzde örgütsel yaşamda kurumların işleyişi, etkililiği ve verimliliği göz önünde bulundurulduğunda hem liderlik hem de erdemli raporlama davranışı örgütlere katkı sağlamaktadır. Örgütlerde meydana gelen yanlış, etik dışı, yasadışı, ahlaki olmayan durumların açığa çıkartılması, örgütün performansını olumlu yönde etkilemekle beraber örgütün içerisinde bulunduğu topluma da katkı sağlamaktadır.

Araştırma sonucunda sosyo-demografik değişkenler ile ölçek puanları arasında t testi, tek yönlü varyans analizi ve korelasyon analizleri ilişkinin ortaya konulması amacıyla yapılmıştır. Aynı zamanda ölçek sorularının ortalama ve standart sapma oranları belirlenerek araştırma yapılan kuruluşlarda etik liderlik ve erdemli raporlama davranışları belirlenmeye çalışılmıştır. Ölçek sorularının ortalama ve standart sapma oranları incelendiğinde etik liderlik açısından kuruluşlarda çalışanların önerilerinin dikkate alındığı ve fikirlerine önem verildiği görülmektedir. Ayrıca yöneticilerin adil kararlar verdiği bir diğer sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Northouse (2014) etik liderlerin adaletli olması gerektiğini, ödül ve ceza mekanizmasını kullanırken adalet kavramını

olayların merkezinde tutması gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca etik liderler sadece etik açıdan değil bulunduğu toplumun ahlaki değerlerini de göz önünde bulundurmalıdır. Öte yandan etik dışı olan davranışlara herhangi bir yaptırım uygulanmadığı sonucu bulunurken bu durumun etik liderlerin çalışanları kazanmaya yönelik olarak yaptıkları söylenebilir. Frisch ve Huppenbauer (2014)'un, etik liderlerin vicdanilik ve duygusal istikrar boyutlarını somutlaştıran liderlik tarzı olduğunu öne sürmesi buna örnek olarak verilebilir.

Erdemli raporlama ölçeği sorularının ortalama ve standart sapma oranları incelendiğinde kuruluştaki meydana gelen yanlış, yasadışı, ahlaki olmayan vb. olaylara karşı çalışanların sessiz kalma ve görmezden gelme oranlarının yüksek olduğu görülmektedir. Bunun sebebinin kültürel özellikler olduğu ileri sürülebilir. Çünkü bireylerin yaşadıkları toplumlarda öğrendikleri davranışlar çalıştıkları kurumlardaki davranışlarına yansımaktadır. Alper (2018) Türk toplumunda geleneksel olarak otoriteye bağlılık, sadakat ve itaat göstermesi gibi özelliklerin Türklerin iş yaşamlarına yansımalarını ifade etmiştir. Zamantılı Nayır (2012) ise kültür ile erdemli raporlama davranışı arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada bireylerin çoğunluğunun içsel erdemli raporlama davranışını benimsediklerini belirtmektedir. Çünkü bireyler erdemli raporlama davranışının sonucunda meydana gelebilecek risklerden kaçınmak istemektedirler. Zamantılı Nayır (2012)'in araştırmasını destekler nitelikte bu çalışmadaki çalışanlar yaşanan olumsuz olayların en yakın yöneticiye bildirilmesinin doğru olacağını ifade etmektedir. Ayrıca ölçek ortalamaları incelendiğinde içsel erdemli raporlama niyetinin gerçekleşme ihtimalinin yüksek olduğu söylenebilir.

Araştırmadan elde edilen sosyo-demografik özellikler ile ölçek puanları arasındaki ilişkiye bakıldığında medeni durum ile ölçek puanları arasında farkın anlamlı olduğu görülmüştür. Ayrıca medeni durum ile içsel erdemli raporlama ve dışsal erdemli raporlama arasında farkın anlamlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla katılımcıların medeni durumları etik liderlik ve erdemli raporlama davranışlarında fark ortaya koymaktadır. Alioğulları (2019)'nın etik liderlik çalışmasında bu çalışmayla benzer şekilde medeni durum ile etik liderlik arasında farkın anlamlı olduğu görülmüştür. Oran (2018)'in çalışmasında etik liderlik ile medeni durum arasındaki farkın anlamlı olmadığı görülmüştür. Aynı durum erdemli raporlama ve alt boyutları için de geçerlidir. Erdemli raporlama açısından bu çalışmayla benzer şekilde Turan (2021)'in çalışmasında erdemli raporlama ile medeni durum arasında farkın anlamlı olduğu görülmüştür. Ayrıca ilgili çalışmada dışsal erdemli raporlama medeni durum değişkeni açısından farklılaşmaktadır. Altıntaş (2019, 2020a, 2020b)'in çalışmalarında medeni durum ile erdemli raporlama arasında anlamlı farklılık görülmemesi bu çalışmayla paralel olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla H_{7a} ve H_{7b} hipotezleri kabul edilmiştir.

Çalışılan üniversite değişkeni ile erdemli raporlama puanları arasında farkın anlamlı olduğu belirlenmiştir. Farklı kurumlarda çalışmanın erdemli raporlama eylemini yerine getirme durumunun kurumun örgüt kültürüne ilişkin bir yapı olduğu söylenebilir. H_{9a} ile H_{9b} hipotezleri kabul edilmiştir. Katılımcıların erdemli raporlama kavramını duyma durumları ile ölçek puanları arasındaki analiz incelendiğinde etik liderlik puanları ile arasında anlamlı farklılık belirlenmiştir. Bu sonuca göre H_{15a} ve H_{15b} kabul edilmiştir. Katılımcıların herhangi bir liderlik eğitimi alma durumları ile yine benzer şekilde etik liderlik ölçek puanları ile farklılaştığı görülmektedir. İlgili değişkenler yerli ve yabancı çalışmalarda sosyo-demografik değişken olarak kullanılmadığından başka akademik çalışmalarla herhangi bir karşılaştırma yapılamamıştır. Bu sonuca göre H_{16a} ve H_{16b} kabul edilmiştir.

Katılımcıların öğrenim durumları ile ölçek puanları arasında yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçlarına göre iki ölçek ve öğrenim durumu arasında anlamlı farklılık ortaya çıkmıştır. Bu farklılığı analiz etmek için yapılan Games-Hovell testinde etik liderlik ölçek puanları karşılaştırılmış ve lisans mezunları ile doktora mezunları arasında bir ilişkiye rastlanmıştır. Etik liderlik açısından bakıldığında Abay (2019)'ın çalışması ile bu çalışma benzerlik göstermektedir. Erdemli raporlama açısından bakıldığında Aydan (2017)'in çalışması bu çalışmanın bulguları ile örtüşmektedir. Ayrıca içsel ve dışsal erdemli raporlama alt boyutları bu çalışmanın sonuçları ile paraleldir. İlgili sonuca göre H_{8a} ve H_{8b} kabul edilmiştir.

Çalışılan birim ile araştırma değişkenleri arasında yapılan ANOVA testinde erdemli raporlama değişkeninin anlamlı farklılık gösterdiği görülmüştür. İlgili farklılığın fakülte-diğer birimler ve yüksekokul-diğer birimler arasında olduğu görülmektedir. Çalışmamızın bulguları Aydan (2017)'in erdemli raporlama niyetlerini ve nedenlerini araştırdığı çalışmayla benzerdir. Bu çalışmada etik liderlik açısından cinsiyet, çalışılan üniversite, yaş, çalışılan birim, akademik unvan, öğretim üyesi/öğretim elemanı olma durumu sosyo-demografik değişkenlerinde anlamlı farklılık bulunmadığı görülmüştür. Bu sonuca göre H_{10a} ve H_{10b} kabul görmüştür.

Kurumda çalışma süresi açısından bakıldığında etik liderlik ve erdemli raporlama açısından farkın anlamlı olduğu görülmüştür. Bu farkın etik liderlik açısından 0-5 yıl aralığı ile 6-11 yıl aralığından; erdemli raporlama açısından ise 6-11 yıl aralığı ile 12 yıl ve üzeri çalışma süresinden kaynaklandığı belirlenmiştir. Bu çalışmanın sonuçlarıyla benzer şekilde Yarmacı (2018)'nin çalışmasında erdemli raporlama ile çalışma süresi arasındaki farkın anlamlı olduğu görülmüştür. Meslekte çalışma süresi değişkeni ile araştırma değişkenleri arasında yapılan analizlerde farkın anlamlı olduğu görülmüştür. Bu duruma göre H_{13a} , H_{13b} , H_{14a} ve H_{14b} kabul edilmiştir. Diğer yandan erdemli raporlama açısından cinsiyet, erdemli raporlama kavramını duyma, liderlik eğitimi alma, yaş, akademik unvan, öğretim üyesi/öğretim elemanı olma durumu sosyo-demografik değişkenlerinde anlamlı farklılık bulunmadığı görülmüştür. H_{5a} , H_{5b} , H_{6a} , H_{6b} , H_{11a} , H_{11b} , H_{12a} ve H_{12b} reddedilmiştir.

Bu araştırmada hedeflenen unsur etik liderlik ile erdemli raporlama ve erdemli raporlama kavramının alt boyutları arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Bu amaçla çalışmada belirtilen H_1 "Etik liderlik ile erdemli raporlama arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır." şeklindedir. Araştırmadan elde edilen korelasyon analizi incelendiğinde negatif yönlü zayıf fakat istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Dolayısıyla H_1 kabul edilmiştir. Karşılaşılan bu sonuç bir örgütte çalışanlara etik liderlik meydana geldiğinde adaletli davranıldığında, örgütlerine yararlı olan davranışları benimsediğini göstermektedir. Puni vd. (2016), bir örgütteki liderlere (eğer özel ise patronlara) ve çalışanlara erdemli raporlama konusunda eğitimin verilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Örgütün ve toplumun yararına olan bu davranışın nasıl gerçekleştirileceği anlatılarak teşvik edilmesi gerekmektedir. Alan yazın incelendiğinde etik liderlik ile ilgili birçok çalışma bulunmasına karşın etik liderlik ile erdemli raporlama arasında yapılan çalışmalarına sınırlı sayıda olduğu göze çarpmaktadır. Örneğin Bhal ve Dadhic (2011)'in öğrenciler üzerinde yapmış olduğu çalışma sonuçlarına göre erdemli raporlama kavramını etik liderliğin yoğun bir şekilde olması sonucu etkilediği sonucuna varılmıştır. Bir diğer yandan Rabik ve Malek (2020)'in çalışmasında etik liderliğin çalışanların erdemli raporlama kararını etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Malik ve Nawaz (2018)'in çalışması da bu çalışmayla benzer şekilde etik liderliğin erdemli raporlama üzerinde olumlu etkisinin olduğu belirlenmiştir.

Bir diğer hipotez H_2 , "Etik liderlik ile içsel erdemli raporlama arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır." şeklindedir. Araştırmadan elde edilen korelasyon analizi incelendiğinde pozitif yönlü zayıf fakat istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Dolayısıyla H_2 kabul edilmiştir. Cheng vd. (2017), çalışmasında etik liderlik ile içsel erdemli raporlama arasında ilişkiyi araştırmış ve etik liderliğin içsel erdemli raporlama üzerinde faydalı etkilerinin olduğunu bulmuşlardır. Bir diğer yandan Cintanya ve Yustina (2019)'nın Endonezya'da muhasebeciler üzerinde yapmış oldukları araştırmada etik liderlik ile içsel erdemli raporlama kararı arasında olumlu bir ilişki olduğu ve dışsal erdemli raporlama kararını etkilemediği sonucuna ulaşmışlardır.

Bir diğer hipotez testi olarak H_3 , "Etik liderlik ile dışsal erdemli raporlama arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır." olarak belirlenmiştir. Araştırmadan elde edilen korelasyon analizi incelendiğinde negatif yönlü zayıf fakat istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Dolayısıyla H_3 kabul edilmiştir. Bir kurumda etik liderlik davranışının bulunması o kurumda çalışanların birçok olumlu yönler ile çalıştığının kanıtı olarak görülebilir. Erdemli raporlama konusunda etik liderlerin şeffaf, katılımcı, adil bir yönetim tarzı sergilemesi gibi nedenlerden dolayı çalışanlar içsel erdemli raporlama eğilimine girebilir. Fakat dışsal erdemli raporlama davranışında bir ikilem söz konusudur. Çünkü örgütte meydana gelen yanlış, yasadışı, ahlaki olmayan olayların kurum dışına aktarılmasının etik yönden doğru olup olmayacağı tartışmaya açıktır. Örgütsel yapı, örgüt kültürü, toplumsal ve sosyo-demografik değişkenler bireylerin bu davranışı yerine getirmesinde rol oynarken kişisel iyi niyet, art niyet durumları da ön plana çıkmaktadır. Örneğin Near ve Miceli (1996), dışsal erdemli raporlama davranışının içsel erdemli raporlama davranışına göre daha az beklenildiğini ve istenildiğini ifade etmektedir. Ayrıca mevcut araştırmalar dışsal erdemli raporlama davranışını yerine getirenlerin içsel erdemli raporlama davranışını yerine getirenlere oranla daha fazla misillemeye maruz kalabileceğini ifade etmektedir (Near vd., 1995; Rothschild ve Miethe, 1999; Apaza ve Chang, 2011).

Etik liderlik ile erdemli raporlama arasındaki ilişkiyi ölçen H_4 , "Etik liderlik ile sessizlik (kayıtsızlık) arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır." hipotezinde etik liderlik ve sessizlik alt boyutu arasındaki ilişki incelendiğinde pozitif yönlü çok zayıf ve istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı belirlenmiştir. Dolayısıyla H_4 hipotezi desteklenmemiştir. Etik liderlik davranışında çalışanların fikirlerinin önemsenmesi, dikkate alınması gibi özellikler bulunurken çalışanların sessiz kalmayı tercih etmesinin sebebi erdemli raporlama niyetinin olumsuz sonuçlarından kaynaklanabileceği söylenebilir. İlgili literatüre bakıldığında çok az sayıda etik liderlik ve erdemli raporlama ilişkisini ortaya koyan çalışma olduğu göze çarpmaktadır. Yapılan bu çalışma hem etik liderlik ve

erdemli raporlama arasındaki ilişkiyi belirlemiş hem de birçok sosyo-demografik değişkenin iki kavramı etkileyip etkilemediğini ortaya koymuştur.

Son olarak etik liderliğin erdemli raporlama üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan bu analize göre etik liderlik erdemli raporlama davranışını pozitif yönde ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Bu durum bir örgütte etik liderin varlığının erdemli raporlama davranışının rahat bir şekilde ortaya çıkmasını sağlayacağını düşündürmektedir. Bu sonuca göre H₁₇ kabul edilmiştir. Ayrıca etik liderliğin erdemli raporlama alt boyutları üzerinde etkisini belirlemek amacıyla çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan bu analize göre etik liderlik; içsel erdemli raporlama ve kayıtsızlık alt boyutlarını pozitif ve anlamlı yönde etkilerken; dışsa erdemli raporlama alt boyutunu negatif ve anlamlı yönde etkilemektedir. Bu durum, bu araştırma ve alan yazın için önemli bir bulgudur. Şöyle ki eğer bir örgütte etik liderlik davranışları yöneticiler tarafından gösteriliyorsa kurumda meydana gelen yanlış, yasa dışı, ahlak dışı, etik dışı vb. birçok olay kurum içerisindeki raporlama kanalları aracılığıyla bildirilerek sorunun çözümü sağlanabilir. Etik liderden beklenen davranış bu yönde olacaktır. Diğer taraftan etik liderliğin dışsal erdemli raporlama davranışını negatif yönde ve anlamlı etkilemesi, etik liderliğin olduğu kuruluşlarda çalışanların bir sorunla karşılaştıklarında ilk olarak bu durumu iç raporlama kanalları ile gerçekleştireceği anlaşılmıştır. Bu durum, çalışanların niyeti, olayın etki büyüklüğü, liderin ve kurumun davranışlarına göre değişkenlik gösterebilir. Son olarak etik liderlik davranışlarının olduğu kuruluşlarda olaylara kayıtsız kalmanın çalışanlar tarafından “zaten kurum içerisinde olaylar zamanı geldiğinde eski haline geri döner”, “liderimiz ve kurumumuzun politikaları bizleri koruyacak şekildedir” ve “bir olayı açığa çıkartarak zamanımı buna harcayamam” şeklinde düşünceler sebebiyle ortaya çıkmaktadır.

Hem etik liderlik hem de erdemli raporlama son yıllarda sadece akademik çevrelerin üzerinde durduğu kavramlar olarak değil aynı zamanda bilgiye çok hızlı bir şekilde ulaşılan bir yüzyılın içerisinde bulunduğumuzdan bütün kurum ve kuruluşların ilgi odağı haline gelmiş kavramlardır. Geçmişte örgütler özelinde liderlerin geleneksel olarak davrandıkları, çağın yeniliklerini takip etmeden bir düzen doğrultusunda gitmeleri olağan bir durum olarak karşılanmaktaydı. Fakat 21. Yüzyılda liderler, en tepedeki ulaşılmaz güç anlayışından sıyrılarak daha farklı konumlara gelmiştir. Örgütlerin ürün veya hizmet fark etmeksizin bir rekabet içerisinde bulunurken liderlerin de kendilerini örgütün bulunduğu topluma, kişisel ve evrensel değerlere çabuk adapte olan bireyler olarak hazırlaması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra erdemli raporlama ise etik liderlik gibi çağın gereklerinden olup, evrenselliği, adaleti, göz yummamayı benimseyen çalışanların hem çalışanların hem çalıştıkları örgütü hem de toplumu tehlikelerden koruması, vicdanı olarak bir direniş göstermesi gerekmektedir. Bu şekilde davranabilmek için örgütsel olarak liderlerin çalışanları motive ederek önce kuruluşu sonra da toplumu yeni bir dizayna hazırlaması gerekmektedir. Liderliğin başkaları vasıtası ile iş yaptırma sanatı olması öncelikle başkalarının otoriter olarak değil takipçi olarak bunu benimsemesi gerekir.

Bu araştırma bulgularının yönetsel sonuçlarına ilişkin bir bakış açısı geliştireceği kanaatindeyiz. Öncelikle liderin varlığı, lidere güven, lideri takip etme, rol model alma gibi konular erdemli raporlama kavramının eyleme dönüştürülmesi açısından önem arz etmektedir. Liang ve arkadaşlarına (2012) göre etik davranışların etik liderler sayesinde meydana geldiği organizasyonlarda liderler, kuruluş içerisinde erdemli raporlama niyetini erdemli ve faydalı bir yol olarak gösterdiklerinde, çalışanların bu eylemi yerine getirme olasılığının arttığını ifade etmektedir. Dolayısıyla liderin bir davranışa örnek olabilmesi için öncelikle o eylemi kendisinin yerine getirmesi gerekmektedir.

Son olarak bu çalışmanın birden fazla kısıtı bulunmaktadır. Kısıtlardan birisi bu çalışmada kullanılan “Etik Liderlik Ölçeği” ve “Erdemli raporlama Ölçeği” sorularıdır. Diğer yandan araştırma, araştırmaya katılmayı kabul eden Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi ve Yozgat Bozok Üniversitesi çalışanları ile sınırlıdır. Ayrıca çalışmada kullanılan anket toplama yöntemi çevrim içi platformlardan olduğu için bilgisayar, internet ve akıllı telefon imkânı da bir sınırlılık oluşturmaktadır. Ayrıca araştırma, bu çalışmayı gerçekleştiren araştırmacıların bilgi düzeyleri ile sınırlıdır.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Abay, P. (2019). *Etik liderlik ve örgütsel adalet algısının çalışanların örgütsel sinizm davranışlarına etkisi üzerine bir sağlık kuruluşunda uygulama* [Doktora Tezi]. İstanbul Gelişim Üniversitesi.
- Ajzen, I. ve Fishbein, M. (1980). *Understanding attitudes and predicting social behavior*. Englewood Cliffs, Prentice Hall.
- Alioğulları, Z. D. (2019). *Liderin politik becerisi, lider-üye etkileşimi, etik liderlik ve bazı iş sonuçları arasındaki ilişkiler* [Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Akatay, A., Yücekaya, P. ve Kısat, N. Ç. (2016). Yöneticilerin etik liderlik davranışlarının, örgütsel adalet ve sinizm üzerine etkileri: Çanakkale İl Emniyet Müdürlüğü'nde bir araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(28), 483-509.
- Akdoğan, A. ve Demirtaş, Ö. (2014). Etik liderlik davranışlarının etik iklim üzerindeki etkisi: Örgütsel politik algılamaların aracı rolü. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), 107-124.
- Alleyne, P., Hudaib, M. ve Pike, R. (2013). Towards a conceptual model of whistle-blowing intentions among external auditors. *The British Accounting Review*, 45(1), 10-23.
- Alper, M. (2018). *Whistleblowing ile örgütsel sessizlik arasındaki ilişkiye örgüt kültürünün etkisi ve bir araştırma* [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Alpkan, L., Karabay, M., Şener, İ., Elçi, M. ve Yıldız, B. (2020). The mediating role of trust in leader in the relations of ethical leadership and distributive justice on internal whistleblowing: a study on Turkish banking sector. *Kybernetes*, In press.
- Altıntaş, M. (2019). *Örgütsel Sağlık ve erdemli raporlama (whistleblowing) arasındaki ilişkinin araştırılması: Eğitim ve sağlık kuruluşları örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi.
- Altıntaş, M. ve Özata, M. (2020a). Researching the relationship between organizational health and whistleblowing behavior: education and health organizations version. *Journal of International Health Sciences and Management*. 6(10), 12-34.
- Altıntaş, M. ve Özata, M. (2020b). *Erdemli raporlama ve örgütsel sağlık ilişkisi (eğitim ve sağlık çalışanları üzerinde bir araştırma)*. Efe Akademi.
- Andrade, J. A. (2015). Reconceptualising whistleblowing in a complex world. *Journal of Business Ethics*, 128(2), 321-335.
- Apaza, C. R. ve Chang, Y. (2011). What makes whistleblowing effective: ,Whistleblowing in Peru and South Korea. *Public Integrity*, 13, 113-130.
- Avey, J. B., Palanski, M. E. ve Walumbwa, F. O. (2011). When leadership goes unnoticed: the moderating role of follower self-esteem on the relationship between ethical leadership and follower behavior. *Journal of Business Ethics*, 98(4), 573-582.
- Aydan, S. (2017). *Sağlık sektöründe etik iklim ve örgütsel güvenin ihbarcılık (whistleblowing) niyeti üzerine etkisi: bir üniversite hastanesi örneği* [Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Bahar, B. (2019). Sosyal öğrenme kuramı ve sosyal değişim kuramı perspektifinden etik liderlik. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 237-242.
- Bartlett, J. E., Kotrlik, J. W. ve Higgins, C. C. (2001). Organizational research: determining appropriate sample size in survey research. *Information Technology, Learning and Performance Journal*, 19, 43-50.
- Bhal K. T. ve Dadhich, A. (2011). Impact of ethical leadership and leader-member exchange on whistle blowing: the moderating impact of the moral intensity of the issue, *Journal of Business Ethics*, 103(3), 485-496.
- Bowen, R. M., Call, A. C. ve Rajgopal, S. (2010). Whistle-blowing: Target firm characteristics and economic consequences. *The Accounting Review*, 85(4), 1239-1271.

- Brown, M. E., Trevino, L. K. ve Harrison, D. A. (2005). Ethical leadership: A social learning perspective for construct development and testing. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 97, 117-134.
- Brown, M. E. ve Trevino, L. (2006). Ethical leadership: A review and future directions. *Leadership Quarterly*, 17(3), 595-616.
- Brown, O., Hays, J. ve Stuebs, M. (2016). Modeling accountant whistleblowing intentions: applying the theory of planned behaviour and the fraud triangle. *Accounting and the Public Interest*, 16(1), 28-56.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (16. Baskı). Pegem.
- Caillier, J. G. (2013). Do employees feel comfortable blowing the whistle when their supervisors practice transformational leadership?. *International Journal of Public Administration*. 36(14), 1020-1028.
- Callahan, E. S. ve Dworkin, T. M. (2000). The state of state whistleblower protection. *American Business Law Journal*, 38(1), 99-175.
- Cansaran, D. ve Yılmaz, F. (2018). Etik liderlik davranışının kişilerarası ilişki boyutları üzerine etkileri: Göynücek ilçesi kamu kurumlarında bir uygulama. *Verimlilik Dergisi*, (2), 163-181.
- Cheng, J., Bai, H. ve Yang, X. (2019). Ethical leadership and internal whistleblowing: A mediated moderation model. *Journal of Business Ethics*, 155, 115-130.
- Cintya, L. ve Yustina, A. I. (2019). From intention to action in whistleblowing: examining ethical leadership and affective commitment of accountants in Indonesia. *International Journal of Business*, 24(4), 412-433.
- Coşkun, R., Altunışık, R. ve Yıldırım, E. (2019). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (10. Baskı). Sakarya Yayıncılık.
- Çeken, H. (2012). Etik liderlik ve örgütsel adaletin örgütsel sapma davranışları üzerindeki etkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (28), 18-39.
- Deborah, L. S., John, T. S., Jeff, J. ve John, M. T. (2010). The influence of organizational justice on accountant whistle-blowing. *Accounting, Organizations and Society*, 35(7), 707-717.
- Delmas, C. (2015). The ethics of government whistleblowing. *Social Theory and Practice*, 77-105.
- Dozier, J. B., ve Miceli, M. P. (1985). Potential predictors of whistleblowing: A prosocial behavior perspective. *Academy of Management Review*, 10, 823-836.
- Düger, Y. S. (2020). Etik liderlik ve çalışanların yenilikçi davranışı: Lider-üye etkileşimi ve duygusal zekânın düzenleyici aracılık modeli. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(3), 706-725.
- Dworkin, T. ve Baucus, M. S. (1998). Internal vs. external whistleblowers: A comparison of whistleblowing processes. *Journal of Business Ethics*, 17(12), 1281-1298.
- Dyck, A., Morse, A. ve Zingales, L. (2010). Who blows the whistle on corporate fraud? *The Journal of Finance*, 65(6), 2213-2253.
- Eisenbeiss, S. A. (2012). Re-thinking ethical leadership: An interdisciplinary integrative approach. *Leadership Quarterly*, 23(5), 79-808.
- Francalanza, C. ve Buttigieg, E. (2016). Maltese certified public accountants and whistleblowing: Traits, influences and propensity. *Journal of Applied Accounting Research*, 17(3), 262-284.
- Frisch, C. ve Huppenbauer, M. (2014). New insights into ethical leadership: A qualitative investigation of the experiences of executive ethical leaders. *Journal of Business Ethics*, 123(1), 23-43.
- Graham, J. W. (1986). Principled organizational dissent: A theoretical essay. L. L. Cummings ve B. M. Staw (Ed.), *Research in organizational behavior*, (8), Greenwich, JAI Press.
- Hair, J., Anderson, R. E., Tatham, R. L. ve Black, W. C. (2010). *Multivariate data analysis*. Prentice Hall.

- Hersh, M. A. (2002). Whistleblowers-heroes or traitors? Individual and collective responsibility for ethical behaviour. *Annual Reviews in Control*, 26, 243-262.
- Hoyt, C. L., Price, T. L. ve Poatsy, L. (2013). The social role theory of unethical leadership. *The Leadership Quarterly*, 24, 712-723.
- Kaya Erten, Z., Bayraktar, E. ve Açmaz, G. (2017). Etik ve etik liderlik. *ERÜ Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 4(1), 62-68.
- Kennett, D., Downs, A. ve Durler, M. G. (2011). Accounting students' intent to blow the whistle on corporate fraudulent financial reporting: An experiment. *International Journal of Business and Social Science*, 2(14), 15-23.
- Lawrence, M. S. (2005). *Encyclopedia of white-collar & corporate crime*, 1. Cilt, ABD.
- Liang, J., Farh, C. I. ve Farh, J. L. (2012). Psychological antecedents of promotive and prohibitive voice: A two-wave examination. *Academy of Management Journal*, 55(1), 71-92.
- Liu, G. ve Ren, H. (2017). Ethical team leadership and trainee auditors' likelihood of reporting client's irregularities. *Journal of Financial Crime*, 24(1), 157-175.
- Lowe, D. J., Pope, K. R. ve Samuels, J. A. (2015). An examination of financial sub-certification and timing of fraud discovery on employee whistleblowing reporting intentions. *Journal of Business Ethics*, 131(4), 757-772.
- Malik, M. S. ve Nawaz, K. (2018). The role of ethical leadership in whistleblowing intention among bank employees: Mediating role of psychological safety. *Review of Integrative Business and Economics Research*, 7(4), 238-252.
- Mayer, D. M., Aquino, K., Greenbaum, R. L. ve Kuenzi, M. (2012). Who displays ethical leadership, and why does it matter? An examination of antecedents and consequences of ethical leadership. *Academy of Management Journal*, 55, 151-171.
- Miceli, M. P. ve Near, J. P. (1988). Individual and situational correlates of whistle-blowing. *Personnel Psychology*, 41(2), 267-281.
- Miceli, M. P. ve Near, J. P. (1992). *Blowing the whistle: the organizational and legal implications for companies and employees*. Lanham, Lexington Books
- Miethe, T. D. (1999). *Whistleblowing at work: Tough choices in exposing fraud, waste, and abuse on the job*. Boulder, Westview Press.
- Mollenkamp, C. ve Terhune, C. (2003). *Leading the news: Health-South puts false accounting at \$2.5 billion*. Wall Street Journal (July 8), A3.
- Morrison, E. W. ve Milliken, F. J. (2000). Organizational silence: A barrier to change and development in a pluralistic world. *Academy of Management Review*, 25(4), 706-725.
- Nayir, D. Z. ve Herzog, C. (2012). Value orientations as determinants of preference for external and anonymous whistleblowing. *Journal of Business Ethics*, 107(2), 197-213.
- Nayir, D. Z., Rehg, M. T. ve Asa, Y. (2018). Influence of ethical position on whistleblowing behaviour: Do preferred channels in private and public sectors differ?. *Journal of Business Ethics*, 149(1), 147-167.
- Near, J. P. ve Miceli, M. P. (2008). Wrongdoing, whistle-blowing, and retaliation in the us government what have researchers learned from the merit systems protection board (mspb) survey results?. *Review of Public Personnel Administration*, 28(3), 263-281.
- Near, J. P. ve Miceli, M. P. (1985). Organizational dissidence: The case of whistle blowing. *Journal of Business Ethics*, 4, 1-16.
- Near, J. P., Rehg, M. T., Van Scotter, J. R. ve Miceli, M. P. (2004). Does type of wrongdoing affect the whistleblowing process? *Business Ethics Quarterly*, 14(02), 219-242.

- Near, J. P., Ryan, K. C. ve Miceli, M. P. (1995). Results of a human resource management “experiment”: Whistle-blowing in the federal bureaucracy, 1980-1992. *Academy of Management Proceedings, 1995*, 369-373.
- Near, J. P. ve Miceli, M. P. (1996). Whistle-blowing: myth and reality. *Journal of Management, 22*, 507-526.
- Nisar, T., Prabhakar, G. ve Torchia, M. (2019). Whistleblowing: when do employees act to ‘blow the whistle’?. *Organizational Dynamics, 48*(1), 44-49.
- Northouse, P. G. (2016). *Leadership theory and practice* (7. Baskı). Sage.
- Northouse, P. G. (2015). *Leadership: Theory and practice*. Thousand Oaks, Sage publications.
- Oran, F. Ç. (2018). *Liderlik tarzlarının örgütsel güven ve etik dışı davranışların ifşasına (whistleblowing) etkisi: Uygulamalı bir çalışma* [Doktora Tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Park, H. ve Blenkinsopp, J. (2009). whistle-blowing as planned behavior-a survey of South Korean Police officers. *Journal of Business Ethics, 85*(4), 545-556.
- Park, H., Blenkinsopp, J., Oktem, M. K. ve Omurgonulsen, U. (2008). Cultural orientation and attitudes toward different forms of whistleblowing: A comparison of South Korea, Turkey, and the UK. *Journal of Business Ethics, 82*(4), 929-939.
- Puni, A., Agyemang, C. B. ve Asamoah, E. S. (2016). Religiosity, job status and whistleblowing: evidence from micro-finance companies in the Ga-east district of the Greater Accra region of Ghana”. *Global Journal of Human Resource Management, 4*(1), 52-64.
- Rabie, M. S. ve Malek, M. A. (2020). Ethical leadership and whistleblowing: Mediating role of stress and moderating effect of interactional justice, *Seisense Journal of Management, 3*(3), 1-11.
- Robertson, J. C., Stefaniak, C. M. ve Curtis, M. B. (2011). Does wrongdoer reputation matter? Impact of auditor-wrongdoer performance and likeability reputations on fellow auditors’ intention to take action and choice of reporting outlet. *Behavioral Research in Accounting, 23*(2), 207-234.
- Robinson, S. N., Robertson, J. C. ve Curtis, M. B. (2012). The effects of contextual and wrongdoing attributes on organizational employees’ whistleblowing intentions following fraud. *Journal of Business Ethics, 106*(2), 213-227.
- Rothschild, J. ve Miethe, T. D. (1999). Whistle-blower disclosures and management retaliation: The battle to control information about organization corruption. *Work and Occupations, 26*, 107-128.
- Schultz, J. J., Jr., Johnson, D. A., Morris, D. ve Dyrnes, S. (1993). An investigation of the reporting of questionable acts in an international setting. *Journal of Accounting Research, 31*, 75-103.
- Smith, R. (2001). *Enron files for chapter 11 bankruptcy, sues dynegy-proceeding is biggest ever in the U.S., with assets of just under \$50 billion*. Wall Street Journal (December 3), A3.
- Solomon, D. ve Sandberg, J. (2002). *Leading the news: WorldCom’s false profits climb-Telecom firm’s latest tally may exceed \$9 billion; SEC files more charges*. Wall Street Journal (November 6), A3.
- Tok, T. N. ve Doğan, H. (2019). Okul yönetici rolleri ölçeği: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Current Research in Education, 5*(1), 1-12.
- Trevino, L. K., Hartman, L. P. ve Brown, M. E. (2000). Moral personand moral manager: How executives develop a reputation for ethical leadership. *California Management Review, 42*, 128-142.
- Trevino, L. K. ve Weaver, G. R. (2001). Organizational justice and ethics program “follow through”: Influences of employees’ harmful and helpful behavior. *Business Ethics Quarterly, 11*(4), 651-671.
- Trevino, L. K., Weaver, G. R., Gibson, D. G. ve Toffler, B. L. (1999). Managingethics and legal compliance: Whathurtsandwhatworks. *California Management Review, 41*, 131-151.
- Tuna, M., Bircan, H. ve Yeşiltaş, M. (2012). Etik liderlik ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması: Antalya örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 26*(2), 143-155.

- Turan, B. (2021). *Kişilik özelliklerinin içsel ve dışsal whistleblowing niyeti üzerindeki etkisinde x ve y kuşaklarının düzenleyici etkisi* [Doktora Tezi]. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi.
- Victor, B., Trevino, L. K. ve Saphiro, D. L. (1993). Whistle blowing of unethical behavior: the influence of justice evaluations and social context factors. *Journal of Business Ethics*, 12, 253-263.
- Weinberger, L. A. (2003). *An examination of the relationship between emotional intelligence, leadership study and perceived leadership effectiveness*, Human Resource Development Research Center, Swanson ve associates.
- Wen, P. ve Chen, C. (2016). How does ethical leadership influence employees' whistleblowing intention? evidence from China. *Social Behavior and Personality*. 44(8), 1255-1266.
- Yaman, A. (2016). İç denetçinin yeni rolü; etik liderlik. *Denetim*, (5), 9-16.
- Yarmacı, N. (2018). *İşgörenlerin örgütsel dışlanma algılarının örgütsel sessizlik ve olumsuz durumları bildirme eğilimlerine etkisi: otel işletmeleri örneği* [Doktora Tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi.
- Yoğurtcu, B. ve K Güngör, S. (2021). Bir yükseköğretim kurumunda örgütsel gücün etik iklim ve etik liderlik ile ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(3), 1151-1170.
- Zamantılı Nayır, D. (2012), *Kurumsal etik ve whistleblowing* (1.Baskı). Pozitif.
- Zhang, F. W., Liao, J. Q. ve Yuan, J. M. (2016). Ethical leadership and whistleblowing: collective moral potency and personal identification as mediators. *Social Behavior and Personality: An International Journal*. 44(7), 1223-1231.
- Zhu, W., Trevino, L.K. ve Zheng, X. (2016). Ethical leaders and their followers: The transmission of moral identity and moral attentiveness. *Business Ethics Quarterly*, 26(01), 95-115.

TÜRKİYE’DE SAĞLIK SEKTÖRÜNDE KAMU ÖZEL ORTAKLIĞI ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ: YÖKTEZ VE DERGİPARK İNCELEMESİ

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF STUDIES ON PUBLIC PRIVATE PARTNERSHIP IN HEALTH SECTOR IN TURKEY: A REVIEW OF YOKTEZ AND DERGIPARK

Arş. Gör. Buse FİDAN TÜRKÖN¹

Doç. Dr. Erdal EKE²

ÖZ

Kamu özel ortaklığı, günümüzde çok farklı sektör ve projelerde kullanılan bir model olarak bilinmektedir. Bu noktadan hareketle çalışmanın amacı, Türkiye’de sağlık sektöründe kamu özel ortaklığı üzerine YÖKTEZ ve Dergipark veri tabanlarında yayınlanmış olan çalışmaların bibliyometrik analiz yöntemine tabi tutulması ve bu doğrultuda geniş kapsamlı bir çerçeve çizilmesidir. İlgili veri tabanlarından “sağlık sektöründe kamu özel ortaklığı, sağlık sektöründe kamu özel iş birliği, şehir hastanesi ve şehir hastaneleri” anahtar kelimeleri kullanılarak 2010-2020 yılları arasında yayınlanmış olan Türkiye’de sağlık sektöründe kamu özel ortaklığı modelini konu alan yayınlar analize dâhil edilmiş; şehir hastanelerini farklı araştırma konuları için veri toplama sahası olarak kullanan çalışmalar kapsam dışı bırakılmıştır. Gerçekleştirilen taramalar sonucunda YÖKTEZ veri tabanı üzerinden çalışma kapsamına giren toplam 20 yüksek lisans tezi, Dergipark veri tabanı üzerinden ise toplam 25 makale analiz edilmiştir. Çalışma bulgularına göre, son on yılda en fazla tez çalışmasının 2019 yılında yapıldığı; makalelerde ise son üç yılda yazılan makale sayısının, toplam makalelerin %60’ını oluşturduğu tespit edilmiştir. Türkiye’de nispeten yeni olan kamu özel ortaklığı uygulamalarındaki deneyim ve uzman görüşlerinin artırılmasına ve yoğunlaştırılmasına, akademik çalışmaların da ciddi oranda destek sağlayacağı öngörülmekte ve bu yönde çeşitli önerilerde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Özel Ortaklığı, Sağlık Sektörü, Bibliyometrik Analiz, YÖKTEZ, Dergipark.

JEL Sınıflandırma Kodları: I18, L32, L98.

ABSTRACT

Public private partnership is known as a model used in various sectors and projects today. From this point of view, the aim of the study is to subject the studies published in YOKTEZ and Dergipark databases on public-private partnership in the health sector in Turkey to the bibliometric analysis method and to draw a comprehensive framework in this direction. Publications on the public-private partnership model in the health sector in Turkey, which were published between 2010-2020 using the keywords "public private partnership in the health sector, public private cooperation in the health sector, city hospital and city hospitals" from the relevant databases, are included in the analysis, studies that use city hospitals as data collection sites for different research topics are excluded. As a result of the review, a total of 20 master's theses within the scope of the study are analyzed on the YOKTEZ database, and a total of 25 articles on the Dergipark database. According to the study findings, in the last ten years, the most thesis work is done in 2019; in the articles, it is determined that the number of articles written in the last three years constituted 60% of the total articles. It is foreseen that in the relatively new public-private partnership practices in Turkey academic studies would provide significant support to increase and intensify the experience and expert opinions, and various suggestions are made in this direction.

Keywords: Public Private Partnership, Health Sector, Bibliometric Analysis, YOKTEZ, Dergipark.

JEL Classification Codes: I18, L32, L98.

¹ İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, buse.turkon@iuc.edu.tr

² Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, erdaleke@sdu.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

The services that the state was obliged to provide to the public constituted a financial burden on the budget in the periods when the welfare state understanding was dominant. Until the new public administration approach became dominant, with the policy change that took place in the late 1980s. With the new public management approach, the public-private partnership model has emerged as a governance style in which the state and the private sector can complement each other's weaknesses, almost like a ying-yang. Although the definition of the public-private partnership model has been made recently, the application examples of the model in various sectors have a historical background dating back to antiquity. Public-private partnership practices, which emerged in the energy sector in the 1980s in Turkey and started to be used in the health sector after 2005. In this study, first the conceptual framework of the public-private partnership model was drawn, focusing on the city hospitals established with this model in the health sector in Turkey. Furthermore, the studies in the literature on this subject were examined with the bibliometric analysis method. It is aimed to present some guiding ideas about the trends and deficiencies in the literature to the authors who are working or will start working on "Public-Private Partnership Practices in the Health Sector".

Design/methodology/approach:

In the study, bibliometric analysis was used, one of the qualitative research methods. Searches were carried out using the keywords public-private partnership in the health sector, public-private cooperation in the health sector, city hospital, city hospitals in the YOKTEZ database for thesis studies and in the Dergipark database for the articles, on 17.12.2020. The scope criteria of the studies accessed from the databases were determined as follows; It was published between 2010-2020, focused on the applications of the public-private partnership model in the health sector in Turkey, and excluded publications where city hospitals were used as fields to study different topics. Among the studies that met the criteria, duplicate studies were eliminated and the obtained studies were categorized according to publication years, universities and departments, cities, journals in which they were published, page numbers, author titles and numbers, study subjects, methods and keywords used, and publication languages, and their numerical distribution was expressed in graphics. In addition, the objectives, findings and suggestions of the studies were summarized in the tables by making detailed readings.

Findings:

As a result of the searches, 20 of the 215 master's and doctoral theses reached from the YOKTEZ database and 25 of the 104 articles from the Dergipark database met the study criteria and were included in the study. While the most thesis work was done in 2019 with 12 theses, the most studies among the articles were made with 5 articles in 2018, 2019 and 2020. In theses and articles, quantitative and compilation methods were used the most, and qualitative and mixed methods were used least. 45% of thesis authors work in health management, 30% in finance, 10% in public administration, 56% of article authors work in health management, 20% in public administration, and 12% in finance. Ankara is the province with the highest number of publications with 9 theses and 13 articles, on the other hand, Isparta is the second province with the most studies with 8 articles among the articles. The journals with the most publications on the subject, with two articles each; International Journal of Health Management and Strategies Research, Suleyman Demirel University The Journal of Faculty of Economics Administrative Sciences, Journal of Social Security.

Conclusion and Discussion:

In addition to the bibliometric features of the studies, their contents were also examined in detail. As a result; The thesis focused on the examination of the public private partnership practices in the health sector in Turkey, and the analysis of the view and satisfaction levels of the stakeholders. It has been concluded that positive views have been reached in terms of general quality and services provided in the hospital, but stakeholders are lacking in informing about the public-private partnership model. On the other hand, the suggestions of the study were to provide transparent information to the stakeholders about the processes in general, to plan the resources fairly to meet the increasing demand and to solve the transportation problems. The topics focused on the articles were not different from the thesis. In addition to the findings in the theses about public private partnership practices, legal infrastructure deficiencies and financial risks were identified in the articles. At the same time the suggestions in the theses, the suggestions presented in the articles; It can be expressed as making detailed risk analyzes in which the processes are discussed, making the contracts transparent by detailing, and employing experts in the field of health management related to public-private partnership in the projects. As can be seen from this study, the public-private partnership in the health sector, which is rarely studied in the literature, is closely related to the health management department. In order to develop these studies qualitatively and quantitatively, the students and graduates of the health management department should be given the necessary support by city hospital administrators for the recognition of their research area and data sharing.

1. GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşından sonra gelişen sosyal devlet anlayışı, devletlerin kamu hizmeti sunma konusundaki sorumluluklarının artmasına neden olmuştur. 1960'larda refah devleti anlayışının hâkim olması ile devletlerin halka sunmakla yükümlü oldukları hizmetler; eğitim, sosyal hizmetler, finansman, alt yapı, sigortacılık, ulaşım, madencilik vb. gibi pek çok alanda geniş bir yayılım göstermiştir. Refah devleti anlayışının beraberinde getirdiği sorumluluklar, devlet bütçelerinde ekonomik bir yük oluşturarak pek çok devlet tarafından kamu hizmetlerinin karşılanmasını zorlaştırmıştır. Aynı zamanda devlet bütçelerinde borçlanmalar yoluyla finansal açıklar oluşturarak kamu kesiminin verimsizliğine vurgu yapan birtakım tartışmalara konu olmuştur (Yılmaz, 2001, s. 3). 1970'li yıllarda benimsenen neo-liberal politikaların sonucunda refah devleti anlayışı, devletlerin kamu hizmeti sunumunda küçülmeye gitmesi yoluyla bir değişime uğramıştır (Altın, 2013, s. 102). 1980'lerin sonuna doğru hantal devlet yapısındaki verimsiz bürokrasi kaynaklı sorunların, özel sektör politikaları aracılığıyla çözülmesi hedeflenmiştir. Böylece değişim sürecindeki refah devleti anlayışı, yerini yeni kamu yönetimi kavramına bırakmıştır (Ökmen ve Parlak, 2015, s. 24).

Yeni kamu yönetimi anlayışı, klasik tek öznelli bir karar verici yapıdan ve verimsizlikten uzak, farklı disiplinlerin bir arada iş birliği halinde çalışmasını içeren yönetim kavramı üzerinde şekillenmiştir (Ökmen, 2015, s. 118-119). Zaman içerisinde değişen politika ve benimsenen yeni kamu yönetimi anlayışı ile yönetimin yani farklı tarafların katılımının ön planda tutulduğu bir kamu hizmeti sunum modeli ortaya çıkmıştır. Kamu özel ortaklığı olarak adlandırılan bu modelde, devletin kamu hizmetlerini sunmasına engel teşkil eden finansal darboğazlar, özel sektörün katılımı ile çözüme ulaştırılarak vatandaşlara daha kaliteli, hızlı, ulaşılabilir hizmetler, klasik hizmet sunum modeline göre daha hızlı ve daha az risk üstlenilerek sunulmakta öte yandan da kâr amacı güden özel sektöre büyük ölçekli projelerin yüklenicisi olma imkânı tanınmaktadır (Bayansar, 2020, s. 133).

Kamu hizmetlerinin özel sektör girişimcileri tarafından sağlanması antik çağdan beri farklı şekillerde görülmektedir. Milattan sonra Roma İmparatorluğu'nda liman, pazaryeri, hamam işletmelerinin imtiyaz anlaşmalarıyla özel girişimcilere teslim edildiği bilinmektedir. 16. ve 17. yüzyıllarda Fransa'da nehir yatakları, kanal inşaatları, atık toplama, aydınlatma, toplu taşıma, genel mağazalar, opera evleri ve posta dağıtım hizmetleri; İngiltere'de ve İspanya'da da kanal imtiyazları gibi çeşitli kamu hizmetleri özel girişimciler tarafından sağlanmıştır. Kamu hizmetlerinin özel girişimciler tarafından imtiyaz usulü ile gördürülmesi, 19. yüzyılda Avrupa'da yaygın bir uygulama haline gelmiştir (UN/ECE BOT Expert Advisory Group, 2000, s. 5-6). Aynı dönemin kamu özel ortaklığı uygulamalarından bir diğeri de Osmanlı İmparatorluğu'nda 1859-1869 yılları arasında Mısır valisi Said Paşa tarafından desteklenen Süveyş Kanalı'dır (Aktaran Çekirge, 2006, s. 5). Dünya'da savaşların sebep olduğu ekonomik kriz ve dalgalanmalar sonucunda duraksama dönemine giren kamu özel ortaklığı uygulamaları, 1980'lerden sonra gerçekleşen politika dönüşümü ile tekrar gündeme gelmiş ve günümüzde de sıklıkla tercih edilen bir hizmet sunum biçimi olarak yayılım göstermiştir (Kömürlü ve Akyel, 2018, s. 977).

Türkiye'de 1986 yılında enerji sektöründeki yatırımlarla başlayan kamu özel ortaklığı projelerinin sayısı, 2011 yılında 53'ü enerji sektörü olmak üzere 8 farklı sektörde toplam 134'e ulaşmıştır. 1994 yılında 3996 sayılı "Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli ile Yapılması Hakkında Kanun" ile mevzuat temelleri atılan kamu özel ortaklığı projelerinin, daha sonra 3359 sayılı "Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu" kapsamında Yap-Kirala modeli ile gerçekleştirilecek entegre sağlık kampüsleriyle sağlık sektöründe, 652 sayılı "Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname" ve 351 sayılı "Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Kanunu" ile eğitim sektöründe yeni bir boyut kazandığını ifade etmek mümkündür (Yatırım Proglamlama İzleme ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, 2012, s. 20-24).

Odağında piyasa yönelimli, esnek örgüt yapısı, etkinlik, etkililik ve verimlilik gibi işletmecilik ilkelerinin yer aldığı yeni kamu yönetimi anlayışının sağlık sektörüne de bu doğrultuda etkileri söz konusu olmuş; yönetim ve hizmet sunumu anlayışında yeni modeller tartışılır hale gelmiştir (Balcı ve Kırılmaz, 2007). Bu modellerden birisi olarak kamu özel ortaklığı modeli öne çıkmış; bu model sağlık sektöründe özel sektörün daha fazla rol üstlenmeye başladığı çeşitli projelerde kullanılmaya başlanmıştır.

Bu çalışmada, Türkiye'de sağlık sektöründe kamu özel ortaklığı konusunda YÖKTEZ ve Dergipark veri tabanlarında yayınlanmış olan çalışmaların bibliyometrik özelliklerinin incelenerek bu konuda çalışma yapmakta olan ya da çalışmaya başlayacak olan yazarlara konu hakkında literatürdeki genel eğilimler ve eksiklikler ile ilgili birtakım yön verici fikirler sunulması amaçlanmaktadır. Lisansüstü eğitim veren kurumların ve öğrencilerin

Türkiye’de kamu özel ortaklığı çalışmaları ile ilgili eğilimlerinin incelenmesi amacıyla YÖKTEZ veri tabanı; Türkiye’de 2020 yılı itibariyle toplam 2015 adet dergiyi ve 485723 adet makaleyi bünyesinde barındırması sebebiyle hakemli dergilerde yayınlanan makale çalışmalarındaki eğilimin incelenmesi amacıyla da Dergipark veri tabanlarında tarama yapılmasına karar verilmiştir (Dergipark, 2020). Çalışmanın ilk bölümünde kamu özel ortaklığı modeli ve Türkiye’de sağlık sektöründeki uygulamaları hakkında kavramsal bir çerçeve çizilmiştir. Sonraki bölümlerde, seçilen her iki veri tabanında yapılan tarama sonuçları, bibliyometrik analiz kriterlerine göre incelenerek özetlenmiştir. Çalışmanın literatüre katkısı ise kamu özel ortaklığı modelinin Türkiye sağlık sektöründeki çalışmaları hakkında alandaki yazarlara bir bakış açısı sağlayacak olmasıdır.

2. KAMU ÖZEL ORTAKLIĞI MODELİ: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kamu özel ortaklığı uygulamaları dünya çapında yaygın bir kullanıma ulaşmış olsa da literatürde net ve ortak bir tanım bulunmamaktadır. Kwak vd. (2009, s. 52), kamu özel ortaklığı ile ilgili farklı kurumların yapmış olduğu tanımlamaları modelin genel hatları ve belirleyici kriterleri çerçevesinde özetleyerek bir tanımlama yapmıştır. Bu tanıma göre kamu özel ortaklığı; kamu hizmetlerinden bir alt yapı sisteminin oluşturulması gibi ortak ve uyumlu hedefleri gerçekleştirmek üzere kamu ve özel sektörün bir araya gelerek kaynakların, risklerin, yetkilerin, sorumlulukların ve ödüllerin belirlenen iş birliği sözleşmeleri doğrultusunda paylaşıldığı girişimlerdir. Uysal’ın (2020, s. 3) tanımına göre kamu özel ortaklığı, “bir kamu hizmetinin sunulması amacıyla kamu ve özel sektör aktörleri arasında yapılan bir sözleşmeye dayanarak, altyapı tesisinin planlanması, inşası, işletilmesi, bakımı ve onarımının yapılması ve kamu hizmetlerinin sunulması gibi faaliyetlerin birinin veya daha fazlasının özel sektör girişimcilerine bırakıldığı, özel sektör girişimcilerinin de ya hizmeti doğrudan talep edenlerden ya da kamu ortağından hizmet ve kullanım bedellerini tahsil ettiği, kamu ve özel sektör temsilcileri arasında dengeli bir risk dağılımının benimsendiği uzun süreli bir işbirliği ilişkisidir”.

Kamu özel ortaklığı modeli, yapısal anlamda uygulanan ülkelere göre değişkenlik gösterse de bu modeli diğerlerinden ayıran genel karakteristik özelliklerini; katılımcılar ve aralarındaki ilişkiler, kaynak bulma, paylaşımda bulunma ve süreklilik öğeleri etrafında kategorize etmek mümkündür. Katılımcılar ifadesi, iki veya daha fazla katılımcı arasından birinin muhakkak kamu kesiminden olması anlamına gelmekle beraber resmi bir sözleşme ile ortaklığa katılımın mümkün olacağı vurgusu yapılmakta ve bununla birlikte katılımcılar arasında sözleşme bağı ile gerçekleştirilen ortaklık ilişkilerinin kalıcı olması beklenmektedir. Projelere kaynak bulma noktasında her katılımcı, ortaklığa sermaye, tesis, alt yapı, teknoloji, yetki, her bir katılımcının uzmanlık alanında en iyi bildiği işi üstlenmesi gibi bilgi birikimi vb. değerler katmalıdır. Paylaşım kavramı, ortaklar arasında ulaşılmak istenen bir sonuç için projeye dair sorumlulukların, risklerin ve ödüllerin paylaşımını içermektedir. Kamu ve özel sektör amaçları çelişebilir nitelikte olsa da farklı çıkarların karşılıklı kaynaklardan yararlanma yoluyla elde edilmesi kısaca kazan-kazan yaklaşımını paylaşım çatısı altında konumlandırmak mümkündür. Süreklilik ise ortaklar arasındaki sözleşmenin, önceden belirlenen politikaların, birtakım önceliklerin ve değerlerin etrafında belirli bir güven ölçüsünde hazırlanmış olması gerekliliğini belirtmektedir (Grimsey ve Lewis, 2004, s. 13-14).

1980’lerden sonra meydana gelen politika değişimi ile neo-liberal politikaların bir ürünü olan kamu özel ortaklığı, 1990’lardan sonra hükümetler tarafından kamusal hizmetlerin sunumunda benimsenmiştir. İlk adımlarını İngiltere’de 1992 yılında atan kamu özel ortaklığı modelinin olumlu sonuçları, diğer ülkeleri de etkisi altına alarak sağlık, alt yapı, eğitim, ulaşım vb. kamusal hizmetlerde kullanımıyla yaygınlaşmaya başlamıştır (Uysal, 2017, s. 170). Günümüzde de popülerliğini koruyan kamu özel ortaklığı, genellikle yüksek sermaye isteyen büyük çaplı projelerde tercih edilmektedir. Kamu özel ortaklığı modelinin kullanım amaçlarından en önemlisi, özel sektörün tek başına sunmaktan çekindiği ve devletin de finansman sorunları sebebiyle sunmakta zorlandığı kamu hizmetlerini bir sözleşme çerçevesinde iki sektörün iş birliği içinde sunabilmektir. Kamu özel ortaklığı modelinin adımlarını; proje kapsamının belirlenmesi, stratejinin oluşturulması, seçim süreci, müzakereler, sözleşme yapılması, hizmet sunumunun başlaması şeklinde özetlemek mümkündür (Acartürk ve Keskin, 2012, s. 2).

Devletin sorumluluğunda olan kamu hizmetleri sunumunda finansal kaynak yetersizlikleri bir kısıt oluşturmaktadır. Ancak kamu özel ortaklığı modeli ile devlet, özel sektördeki finansal güçten yararlanarak kamuya sunmayı hedeflediği hizmetleri sunabilir hale gelirken, özel sektör de yalnız girmekten çekineceği bu büyük çaplı projelere devlet garantisi ile girebilme avantajı yakalamaktadır (Çalışkan ve Çınar, 2018, s. 101). Finansman desteğinin yanı sıra özel sektör tarafından büyük çaplı projelerin tamamlanma süreleri kamuya kıyasla daha kısa olmaktadır (Acartürk ve Keskin, 2012, s. 15). Avantajlardan bir diğeri ise, kamu hizmetlerinin finansmanını özel

sektör yüklenicisine devreden kamu kesimi, mevcut bütçeyi farklı harcama kalemlerine dağıtma serbestliğini elde etmektedir. Ayrıca sunulan kamu hizmetlerinin özel sektörün işletme mantığı ve tecrübesi doğrultusunda daha kaliteli bir şekilde sunularak halkın memnuniyetini sağlamada daha etkili olması hedeflenmektedir (Uysal, 2017, s. 179). Kamu özel ortaklığı modelleri, kamu ve özel sektörden birden çok paydaşın bağlayıcı bir sözleşme ile bir arada çalışmasını gerektiren karmaşık bir yapıdır. Özellikle sözleşme içeriklerinin teknik, uzun ve karmaşık olması, bu konuda uzman kişilerin projeye dâhil edilmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla tecrübesiz ülkelerde kamu özel ortaklığı uygulanırken model hakkında uzman personel eksikliği, projelerin yürütülmesi için bir dezavantaj olduğu ifade edilebilmektedir (Uysal, 2020, s. 389). Modele ilişkin diğer dezavantajlar ise özetle hedefler, kaynak maliyetleri, güç eşitsizliği, klik bir grup tarafından gücün ele geçirilmesi, ortaklardaki felsefe farklılıkları şeklinde ifade edilebilmektedir. Sektörlerin karakteristik yapısından kaynaklanan amaç farklılıkları, ortaklık ilişkisi içerisinde hedeflerin net bir şekilde belirlenmemesi birtakım koordinasyon eksikliklerine sebep olabilmektedir. Kaynak maliyetleri her bir ortak için farklılık göstereceğinden ötürü tarafların sadece kendi fayda ve maliyetlerine odaklanmaları alınan kararlara zarar verebilmektedir. Kamu ve özel sektör paydaşlarının güçlerinin eşit olması doğası gereği mümkün değildir ancak genel işleyişte kaynak sunma anlamında daha ağır basan taraf gücü elde etme eğiliminde bulunarak projelerin amaçlarından sapmalara ya da sahiplenme güdüsünün zayıflamasına yol açmaktadır. Ortaklık ilişkilerinde farklı çıkarlara sahip bir grup tarafından karar verme gücünün ele geçirilmeye çalışılması projenin genel refahtan ziyade bir grubun çıkarlarına hizmet etmesi ile sonuçlanabilmektedir. Son olarak ortakların farklı felsefelere sahip olmaları davranış ve etik farklılıkları, paydaşların aynı ortamda bir arada çalışmaları halinde birtakım çatışmalara sebep olmaktadır (Osborne, 2005, s. 22-25). Kamu özel ortaklığı modellerinden bazıları Tablo 1.'de belirtilmiştir (Kerman vd., 2012, s. 10).

Tablo 1. Kamu Özel Ortaklığı Modelleri

Yap İşlet-Devret	Kamu ile özel sektör arasında gerçekleştirilen bir sözleşme kapsamında, bir projenin yapım, işletim, tasarım ve finansmanının, özel sektör tarafından üstlenilerek sözleşmede belirlenen sürede idareye devredildiği KÖO modelidir.
Yap İşlet	Bu modelin Yap-İşlet-Devret modelinden farkı, yapı mülkiyetinin kamuya devredilmemesi, özel sektörde kalmasıdır.
Yap Kirala	Kamu ile özel sektör arasında gerçekleştirilen bir sözleşme kapsamında, bir projenin yapım, tasarım ve finansmanının, özel sektör tarafından üstlenilerek sözleşmede belirtilen süre zarfında idareye kiralandığı ve kirala alan yapı üzerindeki birimlerin kısmi ya da tamamıyla yüklenici firma tarafından işletilebildiği ve yapının kira dönemi bitiminde sözleşmede belirtilmesi halinde kamuya geçtiği KÖO modelidir.
İşletme Hakkı Devri	İdarelerin sahip oldukları mal veya hizmet üretim birimlerinin kısmen ya da tamamen, mülkiyet hakkı saklı kalmak koşuluyla belirlenen bedel, süre vb. şartlarla işletilmesi hakkının özel sektöre verildiği KÖO modelidir.

Kaynak: (Kerman vd., 2012, s. 10).

Dünya Bankası'nın sunmuş olduğu verilere göre, Dünya'da kamu özel ortaklığı modelinin kullanım oranları gelişmekte olan ülkelerde Brezilya, Hindistan, Çin, Türkiye ve Meksika önde olmak üzere, 1990-2018 yılları arasında toplam 6135 adet proje gerçekleştirilmiştir. Projelerin toplam yatırım tutarlarının ise 1.491 milyar ABD Doları'na ulaştığı tespit edilmiştir. Aynı zaman aralığında Avrupa'da toplam yatırım tutarı 383,2 milyar Avro olan 1841 projenin %56'sı İngiltere'de gerçekleştirilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde kamu özel ortaklığı projelerinin sektörel dağılımı yatırım tutarlarına göre ilk sırada elektrik olmak üzere, demiryolu, havayolu, liman, su-atık su, doğalgaz şeklinde sıralanmaktadır. Avrupa Birliği'nde ise yatırım tutarlarına projelerin sektörel dağılımı sırasıyla; ulaşım, haberleşme, çevre, eğitim, sağlık, kamu düzeni ve güvenliği, rekreasyon ve kültür, genel kamu hizmetleri şeklinde sıralanmaktadır. Aynı parametreler üzerinden Türkiye verileri incelendiğinde ise 1986-2018 yılları arasında sözleşme değeri yaklaşık 140 milyar ABD doları olmak üzere toplam 242 adet kamu özel ortaklığı projesi hayata geçirilmiştir. Bu projelerin yatırım tutarlarına göre sektörel dağılımı sırasıyla; havaalanı, enerji, karayolu, sağlık, liman, yat limanı ve turizm, endüstri, gümrük, madencilik, demiryolu ve son olarak kültür ve turizm şeklindedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 5-30).

Türkiye'de sağlık sektöründe kamu özel ortaklığı modellerinden YKD (Yap Kirala Devret) modeliyle ilk deneyim, entegre sağlık kampüsleri bir diğer adıyla şehir hastaneleri projeleri ile hayata geçirilmiştir. Bu uygulamalara yönelik ilk yasal adımlar, Sağlık Bakanlığının Sağlık Hizmetleri İnşaatına İlişkin YKD Yönetmeliği ile birlikte 3359 sayılı Temel Sağlık Hizmetleri Kanununun Ek 7 Maddesi'nin eklenmesiyle 2005-2006'da atılmıştır (Mezvuat Bilgi Sistemi, 2006).

Türkiye’de sağlık sektöründe kamu özel ortaklığı uygulamalarının amaçları özetle, “özel sektörün finansman kaynağı sunması, hızlı karar alma ve bu kararları uygulamaya koyma becerisi ile yaratıcılığının proje sürecine entegrasyonu, riskin paylaşılması, her kesimin en iyi bildiği ve uzman olduğu ana işini yapabileceği bir altyapının oluşturulması, sağlık tesisi faaliyete geçirilinceye kadar kamu adına herhangi bir maliyet üstlenilmemesi, ödenek yetersizliği nedeni ile kamuda ortalama 8-10 yılı bulan bina yapım sürelerinin kısaltılması, kısıtlı kamu kaynakları üzerindeki yatırım yükünün kira bedeli ödeme düzeyinde uzun yıllara yayılması, tıbbi hizmetler dışındaki hizmet ve alanların işletilmesinin özel sektöre yaptırılmasıdır” (Kerman vd., 2012, s. 12-13). Türkiye’de kamu özel ortaklığı modeli ile yapımı devam eden ve tamamlanan şehir hastanelerinin güncel bilgileri Tablo 2.’de aktarılmıştır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020).

Tablo 2. Kamu-Özel Ortaklığı Modeli ile Yapımı Tamamlanan ve Yapımı Devam Eden Şehir Hastaneleri

No	Proje Adı	Yatak Kapasitesi	Hizmete Başlama Durumu
1	Adana Şehir Hastanesi	1.550	Hizmete Girdi
2	Mersin Şehir Hastanesi	1.294	Hizmete Girdi
3	Isparta Şehir Hastanesi	755	Hizmete Girdi
4	Yozgat Şehir Hastanesi	475	Hizmete Girdi
5	Kayseri Şehir Hastanesi	1.607	Hizmete Girdi
6	Manisa Şehir Hastanesi	558	Hizmete Girdi
7	Elazığ Şehir Hastanesi	1.038	Hizmete Girdi
8	Ankara Bilkent Şehir Hastanesi	3.711	Hizmete Girdi
9	Eskişehir Şehir Hastanesi	1.081	Hizmete Girdi
10	Bursa Şehir Hastanesi	1.355	Hizmete Girdi
11	İstanbul Başakşehir Şehir Hastanesi	2.682	Hizmete Girdi
12	Konya Karatay Şehir Hastanesi	8 38 (1.250 Kapasiteli)	Hizmete Girdi
13	Tekirdağ Şehir Hastanesi	486	Hizmete Girdi
14	Kocaeli Şehir Hastanesi	1.210	Yapımı Devam Etmektedir
15	Kütahya Şehir Hastanesi	610	Yapımı Devam Etmektedir
16	Ankara Etlik Şehir Hastanesi	3.624	Yapımı Devam Etmektedir
17	Gaziantep Şehir Hastanesi	1.875	Yapımı Devam Etmektedir
18	İzmir Bayraklı Şehir Hastanesi	2.060	Yapımı Devam Etmektedir

Kaynak: (Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü, Şehir Hastaneleri Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, 2020).

3. YÖNTEM

Rumca kitap anlamına gelen “bibliyon” ve yazmak anlamına gelen “garefein” kelimelerinin birleşiminden oluşan bibliyografya, bir kitabın kaynak bilgilerini okuyucuya ileten bir aracı şeklinde tanımlanmaktadır (Kılıçarslan ve Altuğ, 2016, s. 338). Bibliyografya kavramı yerine kullanılmak üzere ilk defa Alan Pritchard tarafından 1969 yılında ortaya atılan bibliyometri kavramı, yazılı iletişim kaynaklarının gelişimi adına onlara ışık tutabilmek için matematiksel ve istatistiksel yöntemlerin kullanılması şeklinde tanımlanmıştır (Lawani, 1981, s. 294). Bibliyometrik analiz, bilimsel yayınların bibliyografik materyallerini kantitatif olarak inceleyerek sınıflandırmak için kullanılan bir yöntemdir. Yapılan analiz sonucunda araştırmacıya, araştırma yapılan alan ile ilgili genel eğilimler ve etkili yayınlar ile ilgili bilgiler içeren bir fotoğraf sunmaktadır (Merigó ve Yang, 2017, s. 72). Akademik çalışmaların ele alındığı bibliyometrik çalışmalarda ilgili dönemin bir durum analizi yapılarak araştırmacılara adeta bir akademik harita çıkarılmaktadır (Demir Askeroğlu, 2018, s. 191).

Bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. YÖKTEZ ve Dergipark veri tabanlarında “sağlık sektöründe kamu özel ortaklığı, sağlık sektöründe kamu özel iş birliği, şehir hastanesi ve şehir hastaneleri” anahtar kelimeleri kullanılarak 2010-2020 yılları arasında yayınlanan çalışmalar analize tabi tutulmuştur. Tarama sonucu konu ile ilgili elde edilen çalışmalar, yayınlanma yılı, yeri, yazarların, kurum, bölüm ve unvan bilgileri, çalışılan konu başlıkları, çalışmaların sayfa sayıları, kullanılan anahtar kelimeler, yayın dili,

amaç, kullanılan yöntem, bulgular ve öneriler incelenmiş, grafik ve tablolarla belirtilmiştir. Kullanılan veri tabanlarından elde edilen çalışma türleri tez ve makale olarak farklılık gösterdiği için kendi çalışma türleri içinde değerlendirilmiştir.

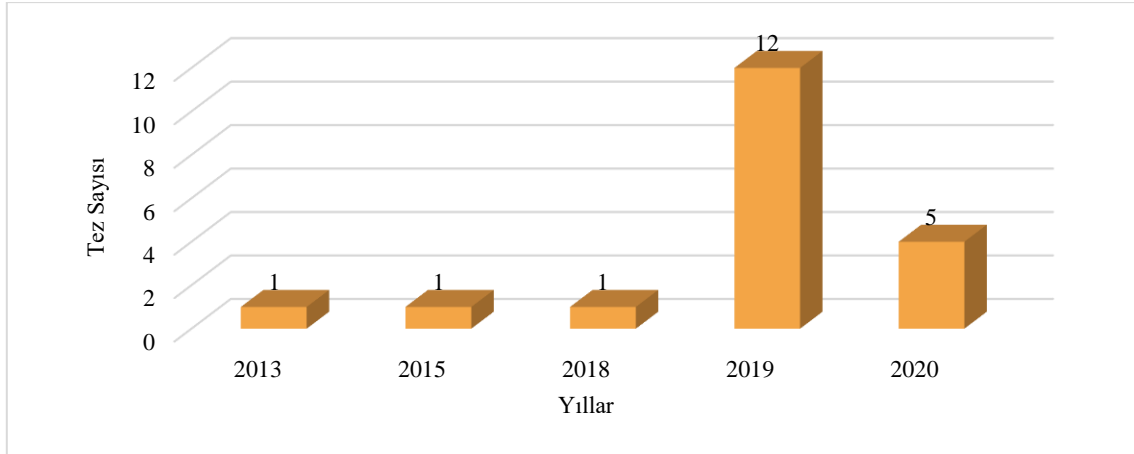
Bu çalışmanın kapsamı, sağlık sektöründe kamu özel ortaklığı/iş birliği kavramlarının incelenmesine odaklanan bilimsel araştırmaların bibliyometrik analizinin yapılmasıdır. Dolayısıyla YÖKTEZ ve Dergipark veri tabanlarında bulunan yayınlar arasından çalışmanın kapsamına girmeyenler çalışmaya dâhil edilmemiştir. Çalışmanın kapsamına giren ve girmeyenleri ayırt edebilmek için kabul edilen kısıt, elde edilen yayınların sağlık sektöründe kamu özel ortaklığı modeli üzerine yoğunlaşmış olmasına dikkat edilmiştir. Çalışmaların özetlerinden incelemeler sağlanarak gerekli elemeler yapılmıştır. Örneğin; sağlık sektöründe kamu özel ortaklığının bir ürünü olan şehir hastanelerini farklı konuları incelemek üzere sadece veri toplama sahası olarak kabul eden çalışmalar bu analizin dışında tutulmuştur.

4. BULGULAR

4.1. YÖKTEZ Veri Tabanından Elde Edilen Bulgular

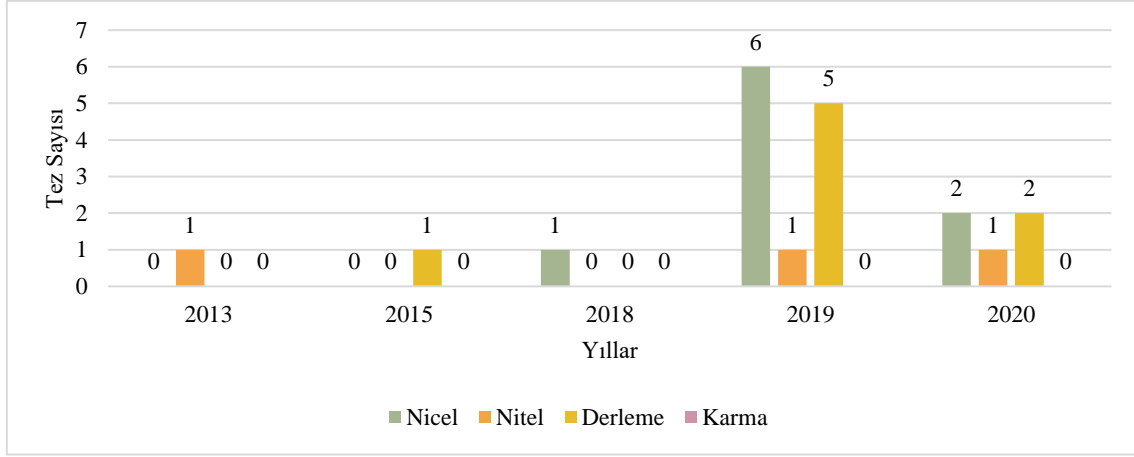
17.12.2020 tarihinde YÖKTEZ gelişmiş arama sekmesinden “sağlık sektöründe kamu özel ortaklığı” veya “sağlık sektöründe kamu özel iş birliği” aranacak alanların “tümü”, arama tipi “içinde geçsin” seçimi yapılarak, 2010-2020 yılları arasında Türkçe yayınlanan toplam 6 adet yüksek lisans tezine ulaşılmıştır. Ulaşılan tezlerin hepsi konu kapsamında olduğundan değerlendirmeye dâhil edilmiştir. “Şehir hastanesi” veya “şehir hastaneleri” anahtar kelimesi kullanılarak aranacak alanların “tümü”, arama tipi “içinde geçsin” seçimi yapılmış, 2010-2020 yılları arasında Türkçe yayınlanan toplam 215 adet yüksek lisans ve doktora tezine ulaşılmıştır. Arama sonuçları çalışmanın kapsam ve kısıtları doğrultusunda göre incelendiğinde toplam 19 adet yüksek lisans tezinden 5 tanesi ilk yapılan arama sonuçları ile mükerrer olduğu tespit edilerek elenmiştir. “Şehir hastanesi” veya “şehir hastaneleri” anahtar kelimeleri ile yapılan arama sonucunda toplam 14 adet yüksek lisans tezi çalışmaya dâhil edilmiştir. Yapılan her iki arama sonucunda elde edilen toplam 20 adet yüksek lisans tezi, bibliyometrik analize tabi tutulmuştur.

Şekil 1. Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

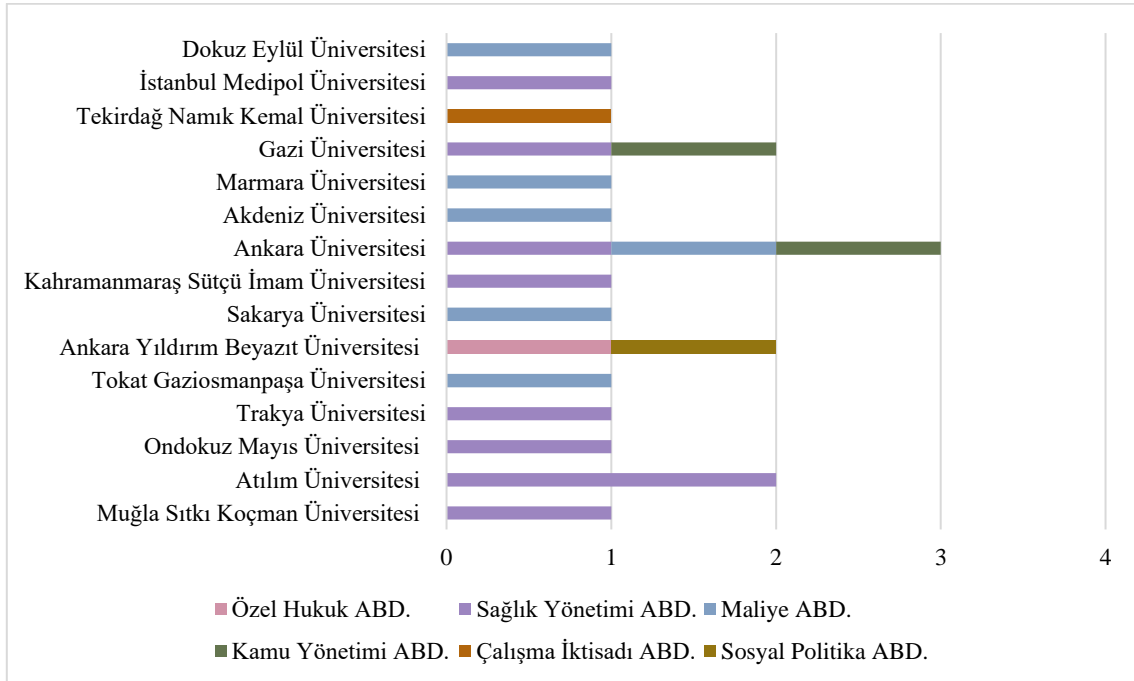
Şekil 1’de tezlerin yıllara göre dağılımları belirtilmiştir. 2013, 2015 ve 2018 yıllarında 1’er adet, 2019 yılında 12 adet, 2020 yılında 5 adet yüksek lisans tezi yayınlanmıştır.

Şekil 2. Araştırma Yöntemlerinin Yıllara Göre Dağılımı

Şekil 2.'de yüksek lisans tezlerinde kullanılan araştırma yöntemlerinin yıllara göre dağılımları belirtilmiştir. 2013 yılında nitel araştırma yöntemi kullanılarak 1, 2015 yılında derleme ile 1, 2018 yılında nicel araştırma yöntemi kullanılarak 1 yüksek lisans tezi yayınlanmıştır. Karma yöntem kullanılan bir çalışma yapılmamıştır. 2019 yılında yayınlanan yüksek lisans tezlerinden altısında nicel, birinde nitel, beşinde derleme yöntemleri kullanılmıştır. 2020 yılında yayınlanan yüksek lisans tezlerinden ikisinde nicel, birinde nitel araştırma yöntemleri kullanılmış olup diğer ikisinde derleme yapılmıştır.

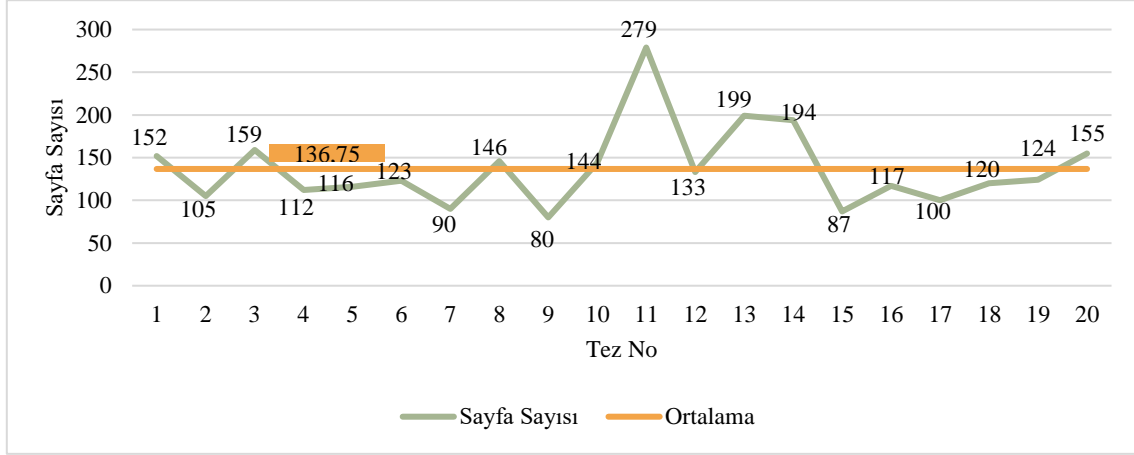
Şekil 3. Tezlerin Üniversite ve Ana Bilim Dallarına Göre Dağılımları

Şekil 3'te yayınlanan yüksek lisans tezlerinin üniversite ve ana bilim dallarına göre dağılımları ifade edilmiştir. Buna göre, İstanbul Medipol Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Trakya Üniversitesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi ve Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi birer adet, Atılım Üniversitesi'nden ise iki adet yüksek lisans tezi Sağlık Yönetimi Ana Bilim Dalı'nda çalışılmış olup Sağlık Yönetimi Ana Bilim Dalı'nda toplam dokuz adet tez çalışması gerçekleştirilmiştir. Dokuz Eylül Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Sakarya Üniversitesi, Tokat Gaziosmanpaşa

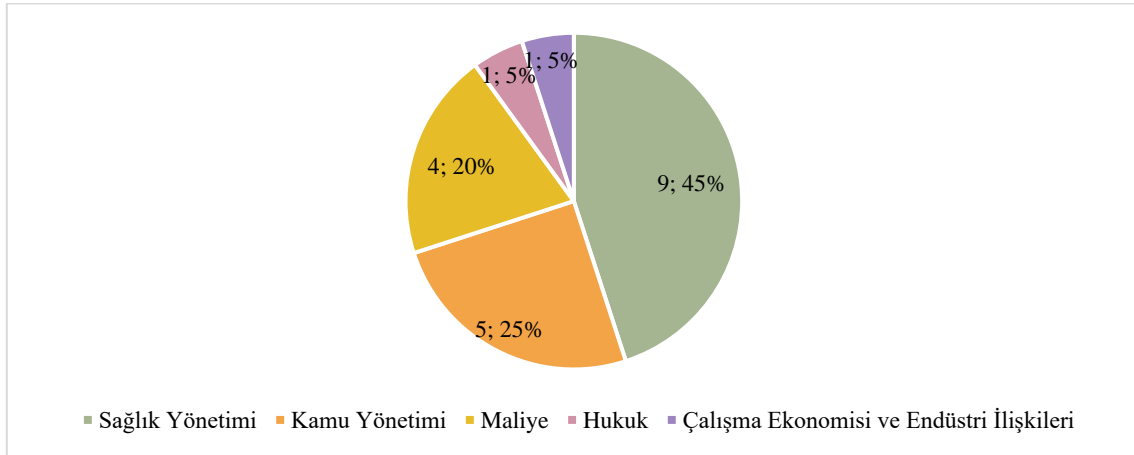
Üniversitesi'nde Maliye Ana Bilim Dalı'ndan toplam altı adet yüksek lisans tezi çalışılmıştır. Gazi Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi'nde Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı'ndan toplam iki adet yüksek lisans tezi çalışılmıştır. Son olarak Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi'nde Özel Hukuk Ana Bilim Dalı ve Sosyal Politika Ana Bilim Dalından ve Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi'nde Çalışma İktisadı Ana Bilim Dalından birer adet yüksek lisans tezi çalışılmıştır.

Şekil 4. Tezlerin Sayfa Sayıları ve Ortalaması

Şekil 4.'te araştırma sonucu elde edilen yüksek lisans tezlerinin sayfa sayıları ve ortalamaları belirtilmiştir. Sayfa sayısı ortalama 136,75'tir. En az sayfa sayısı, 80 iken en fazla sayfa sayısı 279'dur.

Şekil 5. Tez Çalışmalarının Konularına Göre Dağılımı

Şekil 5.'te tez çalışmalarının konularına göre dağılımı belirtilmiştir. Tezlerin %45'i sağlık yönetimi, %25'i kamu yönetimi, %20'si maliye, %5'i de hukuk ve çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri konularında çalışılmıştır.

Tablo 3. Türkiye’de Sağlık Sektöründe KÖO Alanında Çalışılan Yüksek Lisans Tezlerinin Amaç, Bulgu ve Önerileri

Amaç	Bulgu	Öneri
İzmir’de Sağlık Bakanlığı’na bağlı hastanelerin üst ve orta düzyer yöneticilerinin sağlık sektöründe KÖO’ya ilişkin görüşlerinin demografik verilere göre karşılaştırılarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır.	Kalite, en yüksek ortalama puanı elde eden boyut olurken finansman ve maliyet boyutları ise en düşük ortalama puana sahip olmuşlardır. Soru bazında değerlendirildiğinde en yüksek ortalamanın “KÖO modeli hakkında daha çok bilgilendirme gereklidir” ifadesine ait olduğu, en düşük ortalamanın ise “Türkiye’de KÖO modeli konusunda yeteri kadar seminer, konferans vb. bilgilendirme yapılmaktadır” ifadesi olduğu tespit edilmiştir. Çalışma katılımcılarının, şehir hastanelerinin kalite açısından olumlu bir etki bırakacağına ancak konu hakkında daha çok bilgilendirmenin yapılması gerekliliğine dair hemfikir oldukları sonucuna ulaşmıştır.	Şehir hastanelerinin organizasyon yapısı, rol ve fonksiyonlar, finansal yönetimi, kalite hedeflerine ulaşma vb. konularda Sağlık Bakanlığı tarafından yeterli bilgilendirme yapılması önerilmiştir.
Hizmet sunucuları ve alıcılarının KÖO hakkındaki yaklaşımlarının değerlendirilmesi, KÖO modelinin öncesi ve sonrasının karşılaştırılması, memnuniyetlerinin araştırılması ve modelin sağlık çalışanları ve hastalar için yeterince faydalı olup olmadığına tespit edilmesi amaçlanmıştır.	Çalışma sonucunda şehir hastanesinden alınan hizmet memnuniyetinin yüksek olduğuna, kamu özel ortaklığı modeli hakkında sağlık çalışanları ve hastalar açısından yeterli bilgilendirmenin olmadığına, yöneticilerin modele daha olumlu yaklaşırken, diğer personellerin daha negatif bakış açısına sahip olduğu ifade edilmiştir.	Hizmet sunucularının model ve şehir hastanesi konusunda bilgilendirilmesi ve şeffaf bir yönetim anlayışı ile gelişmelerden haberdar edilmesi gereklidir.
Türk sağlık sektöründe kamu özel iş birliği (KÖO) uygulamalarının incelenmesi, irdelenmesi ve Türkiye’de son yıllarda açılmakta olan şehir hastaneleri konseptinin daha iyi anlaşılması amaçlanmaktadır.	Araştırmada şehir hastanelerinin çalışanların üstünde fazla iş yüküne sebebiyet verdiği, hastaların hastaneye ulaşılabilirliğine yönelik çözümlerin artırıldığı, mahkûm ve tutuklulara daha güvenli alanlarda hizmet verildiği, hasta bekleme sürelerine yönelik çalışmaların yapıldığı, hastanelerin sağlık turizmi konusunda önemli potansiyel taşıdığı, Sağlık Bakanlığının hastane üzerindeki denetleme rolünün arttığı, diğer kamu hastanelerine göre daha üstün kaliteli sağlık hizmeti alındığı, nitelikli sağlık hizmeti sunumuna yeni bir boyut kazandırdığı bulgularına ulaşılmaktadır.	Projelere ait finansal ve teknik bilgiler içeren bir web sitesinin kurulması, şehir hastanelerinde acilen sağlık personel sayısında yeni planlanmanın yapılması, güvenlik sayısının artırılması, cezai işlemlerin olduğu uyarı afişlerin asılması, personelin iletişim becerilerini geliştirecek kursların düzenlenmesi gerekmektedir. Ayrıca hastane yöneticiliğinin yapısının değiştirilmesi, kapatılan hastane çevresinde yer alan ticari alanların mağduriyetinin giderilmesini sağlayacak önlemler alınması, ulaşım altyapılarının geliştirilmesi ve son olarak hastane bünyesinde hukuki birimlerin kurularak, personel ve çalışanlara KÖO modeli hakkında bilgi vermesi önerilmektedir.
KÖO modeli incelenerek uygulanabilirliğinin irdelenmesi amaçlanmıştır.	Yaşı 26 ve daha küçük olan çalışanlar KÖO’yu diğer yaş gruplarından daha az eleştirmektedirler. Buna karşın, 30 yaş üzerindeki katılımcıların KÖO modelini özelleştirme şeklinde yorumladıkları görülmektedir. Cinsiyet değişkeni ile KÖO eleştirileri faktörü incelendiğinde, erkeklerin KÖO’yu kadınlara göre daha fazla eleştirme eğiliminde oldukları söylenebilir. Eğitim durumu lise mezunu olan katılımcıların, üniversite mezunlarına göre sağlık hizmetlerine karşı olumlu yöndeki algılarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Görev durumuna göre Türkiye’de sağlık hizmetleri sunumu faktörü analizinde yönetici pozisyonunda çalışanların sunulan sağlık hizmetlerinden diğer çalışan gruplarına göre daha az olumlu yaklaşımları ifade edilebilir.	KÖO hakkında çalışanların ve vatandaşların bilinçlendirilmesi gereği ve kamuoyunun KÖO uygulamaları hususunda daha şeffaf biçimde bilgilendirilmesi önerilerinde bulunulmuştur.
Ülkemizde sağlık sektöründe yap-kirala-devret modeli ile imzalanan KÖO sözleşmelerinin incelenmesi ve diğer KÖO modellerine de değinilmesi amaçlanmıştır.	Bir projenin yapım, kiralama ve devir gibi süreçleri içeren KÖO sözleşmelerinin içeriği, alınan kararların sonuçları ve projenin sona ermesi gibi konular ele alınmıştır.	

Amaç	Bulgu	Öneri
Şehir hastanelerinin sunacağı hizmetle ilgili hizmet sunucu ve alıcılarının beklentilerini araştırmak, gruplar arasındaki bilgi, algı ve yaklaşım farklılıklarını incelemek amaçlanmıştır.	Çalışma sonucunda sağlık çalışanlarının şehir hastaneleri uygulaması hakkında vatandaşlara oranla daha olumsuz görüşlere sahip olduğu, özellikle hekimlerin diğer sağlık çalışanlarına göre şehir hastaneleri uygulamasının negatif etkilerinin daha fazla olduğunu düşündüğü ve eğitim düzeyi yüksek olan sağlık çalışanlarının da şehir hastaneleri uygulaması hakkında olumsuz görüşlere katıldığı söylenebilir.	KÖO çalışmalarının, detaylı ve titiz bir şekilde değerlendirilmesi, özenle planlanması gerekmektedir. Özellikle sağlık alanında gerçekleştirilen projelerde diğer sektörlerden yapılan yatırımlara göre daha yoğun bir inceleme gerçekleştirilmelidir.
Şehir hastanelerinin KÖO kapsamında hukuki, idari ve finansman boyutlarında incelenmesi amaçlanmıştır.	Sağlık hizmetlerinde KÖO kullanımı ülkemizde çok büyük bir gelişim göstergeler de başarıları hakkında makul bir değerlendirme yapmak için henüz erkendir. Buna ek olarak, hastaların memnuniyeti ve optimum maliyet hakkında kamuya açık bilgi oldukça azdır. Bu nedenle, Türkiye'nin yeni sağlık hizmeti sunumunun büyük bir kısmı için KÖO'ya başvurusunun vatandaşlar için yüksek kaliteli, uygun fiyatlı sağlık hizmeti sağlama hedefine yaklaşmış yaklaşmadığı konusunda sonuçlara varmak şu anda mümkün değildir.	Türkiye, sağlık hizmetlerinde KÖO'ları konusunda daha tecrübeli ülkeleri yakından takip etmelidir. Şehir hastanelerinden kamuoyunun memnuniyet oranı sürekli değerlendirilmelidir. KÖO merkezlerinde sorun yaşayan ortaklar ve kişiler için danışmanlık kurumları kurulmalıdır. Süreçler sürekli değerlendirilerek daha şeffaf olmalıdır.
Şehir hastanelerinde tedavi gören hastaların hasta memnuniyetlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.	Şehir hastanelerinde tedavi gören hastaların memnuniyetlerinin doktorların ilgisi, temizlik hizmetleri ve çalışanların ilgisi konularında yoğunlaştığı belirlenirken, şehir hastanelerinin büyük ve karmaşık olması, hastaneye giderken yaşanan ulaşım sıkıntıları ile araç park yerinde yaşanan sıkıntı konularında ise hastaların memnuniyetsizliklerinin yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Ayrıca araştırmada şehir hastanelerinde tedavi gören hastaların yaşları, eğitim durumları ve aylık gelir durumları ile hasta memnuniyetine ilişkin algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir.	Hastaların kurum içi ve kurum dışı ulaşımında yaşadıkları sıkıntıların çözümü için danışman personel sayısının artırılması, yönlendirme levhalarının daha görünür yerde ve boyutta olması sağlanmalıdır. Ulaşım olanakları göz önünde bulundurularak şehir hastanelerinin konumlandırılmalı ve belediyelerle gerekli iş birliklerinin sağlanarak ulaşım kolaylıkları sağlanmalıdır. Otopark sorununa katlı otopark çözümleri getirilmelidir. Belirli aralıklarla memnuniyet değerlendirmesi yapılmalıdır. Birtakım etkinlikler düzenlenerek çalışanlar motive edilmelidir. Farklı illerde benzer çalışmalar ile kıyaslamalar yapılarak bu tarz çalışmalar geliştirilmelidir.
Adana Şehir Hastanesi'ndeki hasta memnuniyetinin ölçülmesi ve hastaların demografik özellikleri ile hasta memnuniyet düzeyi arasında farklılık olup olmadığının tespit edilmesi amaçlanmıştır.	Hastaların genel memnuniyet düzeyinin tüm boyutlarda yüksek olduğu tespit edilmiştir, 5 puan üzerinden ortalama 3,93±0,71 olarak hesaplanmıştır. Kadın hastaların memnuniyet düzeylerinin erkek hastaların memnuniyet düzeylerinden yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Genel memnuniyet düzeyi en yüksek olan yaş grubu 60 yaş ve üstüdür (4,16±0,74). Hasta memnuniyetinin en düşük olduğu ifadeler incelendiğinde, muayene işlemlerinin karmaşıklığı ve uzunluğu (3,23±1,34), ziyaret saatlerinin yetersiz olması (3,30±1,52) ve hastanenin işleyişi hakkında verilen danışmanlık hizmetlerinin yetersiz olması (3,37±1,40) memnuniyet düzeyinin vasat olduğu unsurlar olarak tespit edilmiştir. Hasta memnuniyet düzeyinin yüksek olduğu ölçeğin fiziksel koşullar boyutunda, ulaşım problemlerinin yaşanması (3,35±1,48) hasta memnuniyet düzeyinin vasat olarak tespit edildiği tek ifadedir.	Hastanede sunulan danışmanlık hizmetleri artırılarak hastanedeki tüm iş süreçleri iyileştirilmeli ve temizlik hizmetleri boyutunda sağlanan başarının devamlılığı sürdürülmelidir. Havalandırma, ses yalıtımı problemleri için teknoloji ve konusunda uzman kişiler destekli çözümler üretilmeli, ulaşım problemleri için yerel yönetim desteği ile şehir içi ulaşım olanakları iyileştirilmeli ve gerekli otopark düzenlemeleri hastane yönetimi tarafından gerçekleştirilmelidir. Hasta memnuniyet düzeyinin artırılması için düşük puanlı hizmetlere yönelik çalışan talepleri alınmalı, istihdam planı ve iş süreçleri gözden geçirilerek gerekli iyileştirmeler yapılmalıdır. İlgili çalışmalar yapılarak personele hizmet içi eğitim olanaklarının sunulmasıyla hasta memnuniyet düzeyinin artması öngörülmektedir.

Amaç	Bulgu	Öneri
Türkiye’de faaliyette olan şehir hastanelerinin mali açıdan etkin ve verimli olup olmadığını araştırmak amaçlanmıştır.	Şehir hastanelerinin hizmet sunumu için kısa vadede harcama yapılmamasına rağmen uzun vadede bütçe için büyük bir mali yüke neden olduğu tespit edilmiştir. On şehir hastanesinin yapım maliyetleri ile toplamda 226 tane 1200 yataklı Erzurum Devlet Hastanesi yapılabildiği tespit edilmiştir. Ulaşım tercihi bakımından en ideal yer seçimi Ankara Şehir hastanesi olur iken, maliyetler açısından en verimsiz yer seçiminin Bursa Şehir Hastanesinin olduğu tespit edilmiştir. 149 ülke içerisinde sağlık hizmet kalitesi sıralamasında 2016 yılında 103. sırada bulunan Türkiye, 2020 yılında (2019 verileri ile meydana gelmiş sıralama) 70. Sıraya yükselmiştir	Şehir hastanesi projeleri Devlet İhale Kanunu, Sayıştay Kanunu, İmar Kanunu ve Çevre Kanunları ile entegre bir şekilde gerçekleştirilmesi Türkiye’de daha etkin projelerin gerçekleşmesini sağlayabilir. Projeyi üstlenen firmalara uzun dönemde kaynak aktarımı gerçekleşmemesi için vergiden muaf tutulmamalıdır. Projeyi üstlenen firmaların dış borç almaları engellenebilirse ödenen kira yurt içinde kalabilir. Şehir hastanelerinin var olan işletme süreleri yeniden düzenlenebilir. Şehir hastaneleri projelendirme, ihale süreci, kira bedelleri ve muhasebeleştirilmesi kamuoyuna açık bir şekilde gerçekleşmelidir. Türkiye bu konuda gerekli şeffaflığı sağlayarak hesap verilebilirliğini arttırabilir.
Şehir hastaneleri projelerinin sağlık politikalarındaki kârlılık ilişkisinin belirleyiciliğine odaklanarak neden olabileceği toplumsal sonuçların belirlenmesi amaçlanmaktadır.	Mekânsal ölçeğin tedavi merkezi gereklilikleri ötesinde ticari niteliklerin öne çıkarılmış olduğu tespit edilmiştir. Şehir hastanesi sözleşmelerinin özel hukuk hükümlerine tâbi olması nedeniyle özel ortağa ödenecek bedeller “ticari sır” kapsamında tutularak kamuoyuna açıklanmamaktadır. Bu durum, projelerin kamuya getireceği yükün sağlam ölçütlerle ve kamu finansmanı alternatifleriyle karşılaştırılmalı olarak tespit edilmesine engel olmaktadır. Plansız ve oldukça cömert bir şekilde sunulan kamu garantileri aracılığıyla hem kamu gücü geri dönülemez şekilde sermayenin kârlılık ilişkisine konu olmakta hem de geleceğin siyasetini apolitize edici bir yapının temellerini atılmaktadır.	
Mersin Şehir Hastanesi’nin fiziki yapısı ve Mersin ilinin sağlık hizmeti sunumuna katkısının incelenmesi amaçlanmıştır.	Çalışmada Mersin Şehir Hastanesi, fiziki yapı ve süreçleri bağlamında örnek alınarak, fiziki özellikleri ve Mersin ilinin sağlık hizmeti sunumuna olan katkısı irdelenmiştir.	HBYS sisteminin özel yüklenici kontrolünde olması bilgi ve kültür asimetrisine sebep olabilmektedir. Bağımsız bir yükleniciye devredilmelidir. Karmaşık yapının daha iyi yönetilebilmesi için her bine bir hastane olarak görülmeli ve yönetimleri ayrı gerçekleştirilecek şekilde bir CEO’ya bağlanmalıdır. Denetimlerin başarılı olabilmesi için denetçiler yetiştirilmelidir. Sağlık turizmi profesyonel kişilerce yerine getirilmeli, her Şehir Hastanesi birden fazla sağlık turizm acentesiyle esnek sözleşmeler yapabilmelidir. Modelin kamu yararı temelinde başarılı olması için temel konu şeffaflıktır. Model analizinde modeli uygulayan bütün ülkelerin şeffaflık ihtiyacı tespit edilmektedir. İnşaatı devam Şehir Hastanelerinin ulaşım planlaması yapılmalıdır.

Amaç	Bulgu	Öneri
Sağlık Bakanlığı bünyesindeki KÖO aktörlerinin birikimlerinden yararlanarak proje sürecindeki rollerinin tespit edilmesi ve fikirden uygulamaya bir KÖO projesinin gelişiminin incelenmesi amaçlanmıştır.	Sağlık Bakanlığı entegre şehir hastanelerinin yapım, yönetim ve sürdürülmesinde finansman problemini çözmek ve siyasi otoritenin özel ısrarı nedeniyle KÖO uygulamalarını geliştirmiştir. Sağlık Bakanlığı entegre şehir hastanelerinin yapım, yönetim ve sürdürülmesine için geliştirdiği Kamu Özel İş birliği uygulamaları için yeterli hukuksal ve bürokratik zemin yoktur. Sağlık Bakanlığı entegre şehir hastanelerinin yapım, yönetim ve sürdürülmesi için geliştirdiği KÖO uygulamaları süreci yeteri kadar şeffaf değildir. İhale sonuçları, sözleşmeye dair kamuoyunu aydınlatıcı bilgiler kamuoyuyla paylaşılmamaktadır.	Başarılı bir KÖO uygulamasının kurumlar arası koordinasyon, doğru proje tasarımı, optimum risk paylaşımı gibi ön şartları konusunda icracı kurumlara destek verecek bir merkezi KÖO birimi kurulmalıdır. Kurum, KÖO esnekliklerini etkilememeli, farklı sektörel şartlara uyum sağlama kabiliyetine sahip olmalı ve kendisini hiyerarşik olarak bir üst makam olarak değil rehberlik/müşavirlik yapan bir pozisyonda konumlandırılmalıdır.
KÖO modelinin yapısı, avantaj ve dezavantajları, 2000'li yıllardan sonra sağlık hizmeti sunumu özelinde gerçekleşen dönüşümler ile KÖO modeliyle sağlık hizmeti sunumunun nasıl yapılacağı ve bu yöntem ile kurulan şehir hastanelerinin yapısal olarak incelenmesi amaçlanmıştır.	Çalışmanın sonuçları doğrultusunda KÖO Modeli ile sağlık kurumlarının yapılmasının, atıl kalan sermayeler ile toplum yararına yeni yatırımlar yapılmasına, daha kısa bir süre içerisinde sonuçlanan etkin ve kaliteli kamu hizmetleri sunumunun gerçekleştirilmesine, kamunun bütçe sıkıntısından dolayı yapılamayan yatırımların yapılmasına faydalı olacağı düşünülmektedir.	
KÖO'ları hakkında kamuoyunda oluşan soru işaretlerine "Paramın Değeri Analizi" yöntemi kullanılarak yanıt aranması amaçlanmıştır.	Tesislerin beklenen finansal performansı veremediği ifade edilmiştir. Ancak sağlık hizmetlerini ülkeye eşit koşullarda ve kalitede ulaştırabilmek adına KÖO ile yapılmakta olan şehir hastaneleri, "ülkenin sosyal açıdan gelişmişliğini ve refah düzeyini bir adım öteye taşıyacak en büyük girişimlerden biri" şeklinde ifade edilmiştir.	
KÖO yap-kirala-devret yöntemi ile kurulan şehir hastaneleri örneğinin incelenmesi amaçlanmıştır.	KÖO yatırımlarının sağlık sektöründe uygulamaya girmesi ile belirli temel hizmetlere erişim pahalılaşmıştır. Bunun sonucunda sağlık hizmetlerinden yararlanmak için cepten yapılan ödemeler artış göstermektedir. TTB tarafından yapılan araştırmaların incelenmesi sonucunda kamu kaynaklarının aşırı tüketildiği ve sağlık çalışanlarına enfeksiyon riski, radyolojik veri kayıpları, yönetimde çift başlılık, mesafenin hizmete engel olması, sağlık çalışanı sayısının yetersizliği, tesiste merdiven bulunmaması, tasarımsal sorunlar, 112 yoğunluğu, hekimlerin iletişimi, yemek ve araç sorunu başlıkları altında birtakım olumsuzluklar oluşturduğu ifade edilmiştir.	

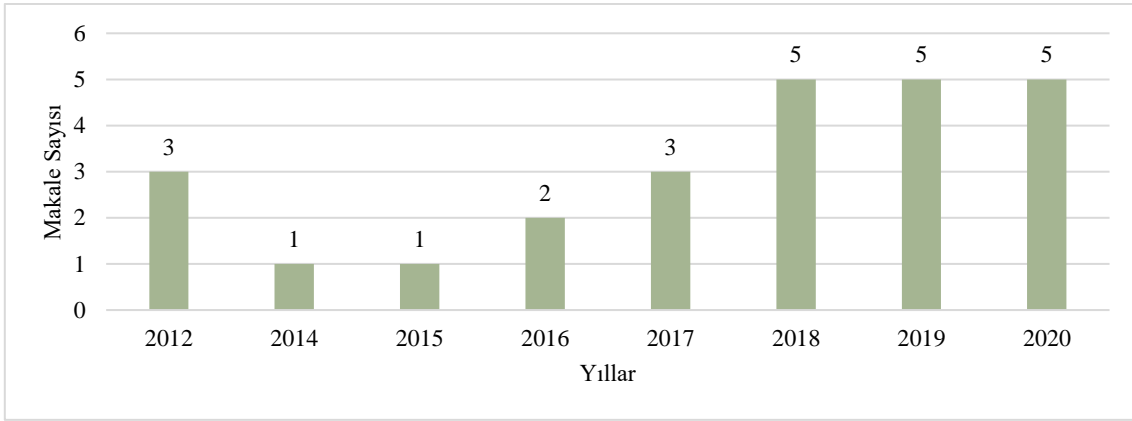
Amaç	Bulgu	Öneri
Çalışma, Türkiye’de kamu özel sektör ortaklığı ile yapılan, Yozgat Şehir Hastanesi’nden hizmet alan hastaların memnuniyet düzeylerinin değerlendirilmesi amacıyla yapılmıştır.	Katılımcıların bütün ifadelerinin 3’ün üzerinde bir ortalama Yozgat Şehir Hastanesi’nden memnun olduğunu göstermektedir. Katılımcıların “Poliklinikler temiz ve ferahtr.” 4,14 – “Muayene olunan poliklinikler rahattır. (ısı, ışık, vs.)” 4,01 – “Polikliniklerin fiziksel imkânları görsel açıdan çekicidir.” 4,00 – “Poliklinik ortamı güvenlidir.” 4,00 ifadelerine katılım düzeyi en yüksek seviyede görülmekte iken, “Poliklinik de hastalara özel ilgi gösteren çalışanlar vardır.” 3,21 – “Belirlenen süre içerisinde muayene oldum.” 3,34 – “Hastaneye ulaşım kolaydır.” 3,41 – “Poliklinik çalışanları hastalara hizmetleri söz verdikleri zamanda yerine getirirler.” 3,51 ifadelerine katılım ise en düşük seviyede görülmektedir. Yozgat Şehir Hastanesi’nden hizmet alan hastaların, %72,6 oranında personel memnuniyeti, %77,8 oranında fiziksel alan memnuniyeti ve genel olarak %74,4 oranında poliklinik memnuniyeti duyduğu tespit edilmiştir.	Poliklinik hizmetlerinden hastaneye ulaşım konusunda yaşanan problemleri aşmak için hastane yönetiminin ilgili kuruluşlarla (belediye vb.) görüşüp hastaların mağduriyetlerini gidermesi sağlanmalıdır. Poliklinik çalışanlarının hastalara verdikleri hizmeti zamanında yerine getirebilmesi için ve muayenelerinde hastaların belirlenen sürelerde muayene olmalarının sağlanmasının yanında hastalara özel ilgi gösterilmesinin sağlanması açısından hastane yönetiminin günlük bakılan hasta sayısını tekrar değerlendirmesi gerekmektedir. Polikliniklerden randevu almanın daha kolay bir hale gelmesi ve hekimler üzerinde biriken hasta yoğunluğunu almak için, Sağlık Bakanlığı tarafından hastanenin personel eksikliğini gidermesi yönünde çalışma yapması gerekmektedir.
Isparta, Mersin, Adana ve Yozgat Şehir Hastaneleri ele alınarak; hastanelerin yönetsel fonksiyonları ve uygulamalarının ilgili hastanelerin yöneticileriyle birlikte yüz yüze görüşme yöntemiyle incelenmesi ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır.	Yapılan incelemeler sonucunda üst ve orta düzey yöneticilerin yorumlarından hareketle şehir hastanelerinin tesis kalitesine, teknolojik altyapısına ve iyi uygulama örneklerine değinilmiştir. Şehir hastanelerinde kullanılan trijenerasyon sistemleri ve leed sertifikaları ile birlikte yeşil hastane uygulamalarına da adım atıldığı ifade edilmiştir.	İşleyişteki hantal yapıyı gidermek adına şehir hastanelerine hususi olarak bir organizasyon şemasının kurgulanması ve buna yönelik gerekli mevzuat düzenlemelerinin yapılarak kılavuzların yayınlanması gerekliliği vurgulanmıştır.
Yeni kamu yönetimi perspektifinden kamu hizmeti ile KÖO’ya değinilerek pilot uygulama alanı olarak modelin sağlık hizmetine yansması ve kamu maliyesine etkilerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.	Kamu özel ortaklığı projelerinin kamu maliyesine etkilerinin; kaynak sıkıntısı açısından mali bir alan oluşturması, kısa vadede projelerin gerçekleştirilmesi, risk paylaşımı ile bütçedeki ve kamu borçlarındaki yükü azaltması, özel sektörün yenilikçi ve etkin çalışmasının, sağlık turizminin gelişmesine yardımcı olması gibi olumlu etkiler olduğundan bahsedilmiştir. Olumsuz etkiler ise; şeffaflık ve hesap verilebilirliğin azalması ile mali sürdürülebilirliğin riske girmesi, ihale aşamasında birkaç firmanın ön planda olması belli bir sermayedar sınıfın tekelinde olduğunun göstergesi olarak yorumlanmıştır.	Her projede kamu özel ortaklığı modeli uygulanmamalıdır ve projelerin başarılı olabilmesi için doğru bir analiz yapılmalıdır. Risk paylaşımının doğru bir şekilde yapılması ile başarılı kamu özel ortaklığı projelerinin kamu maliyesine olumlu yansyacağı belirtilmiştir.

Tablo 3.’te Türkiye’de sağlık sektöründe kamu özel ortaklığı konusunun çalışıldığı yüksek lisans tezlerinin amaç, bulgu ve sonuçları özetlenerek belirtilmiştir. Çalışma amaçlarının genel anlamda kamu özel ortaklığı modelinin sağlık sektöründeki uygulamalarının incelenmesi ve bu model hakkında çalışanların ve paydaşların görüş ve memnuniyet düzeylerinin incelenmesi konularına odaklandığını söylemek mümkündür. Çalışmaların bulgularını genellemek gerekirse, kamu özel ortaklığı modelleri incelenmiş, sağlık sektöründeki ve Türkiye’deki uygulama yöntemlerinin aktarılmış olduğu görülmektedir. Ayrıca memnuniyet çalışmalarından elde edilen bulgulara göre, kalite ve hastanede verilen hizmetler açısından olumlu görüşlere ulaşıldığını, bilgilendirilme ve model ile ilgili çerçeveye hâkimiyet açısından paydaşların eksik oldukları sonucuna ulaşılmaktadır. Çalışmaların sonuçları doğrultusunda yazarların önerilerini ise genel anlamda şu başlıklar altında genellemek mümkündür; KÖO hakkında çalışanların ve vatandaşların bilgi eksikliklerinin giderilmesi ve kamuoyunun KÖO uygulamaları hususunda güveninin kazanılması için süreçler hakkında daha şeffaf biçimde bilgi aktarımının yapılması, ayrıca şehir hastaneleri ile artan yatak sayılarının ve artan talebin getirdiği personel ihtiyacının iyi bir planlama ile sağlanarak çalışanlara iş yükünün eşit bir şekilde dağıtılması, hastaneye ulaşım ve hastane içindeki ulaşım ve iletişim için gerekli altyapının sağlanması.

4.2. Dergipark Veri Tabanından Elde Edilen Bulgular

17.12.2020 tarihinde Dergipark veri tabanından gelişmiş arama kılavuzuna göre üç aşamada arama yapılmıştır. İlk aramada (sağlık sektöründe) AND (“kamu özel ortaklığı” OR “kamu özel iş birliği”) anahtar kelime biçimi kullanılarak 2010-2020 yılları arasında yayınlanan toplam 52 makaleye ulaşılmıştır. Çalışma kısıtları göz önünde bulundurulduğunda 21 makale çalışma kapsamına dâhil edilmiştir. İkinci aramada “şehir hastanesi” OR “şehir hastaneleri” anahtar kelime düzeni kullanılarak toplam 31 makaleye ulaşılmıştır. 14 tanesinin çalışma kapsamına girdiği tespit edilmiştir ancak içerlerinden 12 tanesi ilk arama sonuçları ile mükerrer olduğundan bu arama sonucundan yalnız 2 makale çalışmaya dâhil edilmiştir. Son aramada “sağlık sektöründe kamu özel ortaklığı” OR “sağlık sektöründe kamu özel iş birliği” anahtar kelime biçimi kullanılarak toplam 21 makaleye ulaşılmıştır. 12 tanesi çalışma kapsamına girmekte olup içerlerinden 10 tanesi bir önceki arama sonuçları ile mükerrer bulunarak elenmiştir. 2 tanesi çalışmaya dâhil edilmiştir. Böylece yapılan 3 arama sonucunda ulaşılan 104 makaleden toplam 25 tanesi çalışma kapsamına dâhil edilerek bibliyometrik analize tabi tutulmuştur.

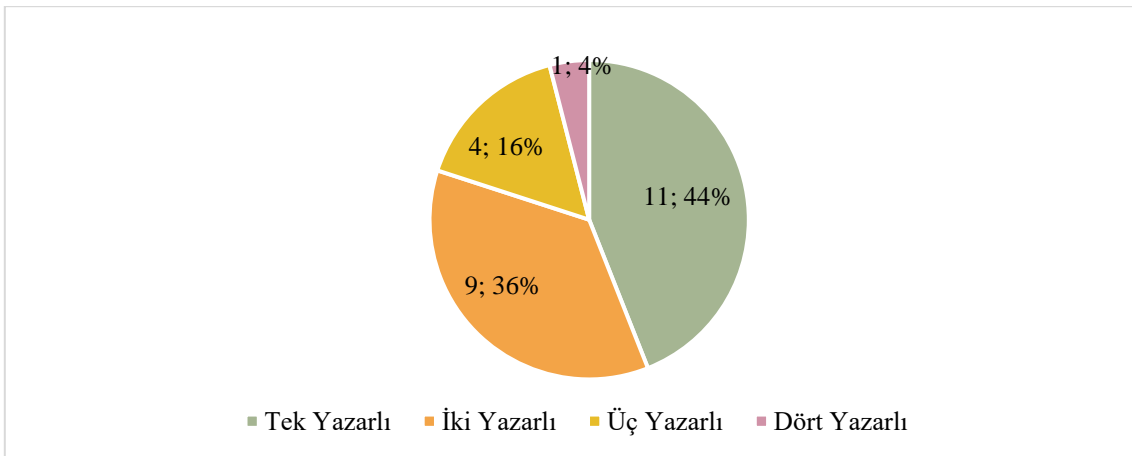
Şekil 6. Makalelerin Yıllara Göre Dağılımı

Şekil 6.'da makalelerin yayınlanma yıllarına göre dağılımları belirtilmiştir. Türkiye’de sağlık sektöründe kamu özel ortaklığı uygulamaları ile ilgili en az çalışma yapılan yıl 1 makale ile 2004 ve 2015 yılları iken en fazla çalışma yapılan yıllar 5 makale ile 2018, 2019 ve 2020 yılları olmuştur.

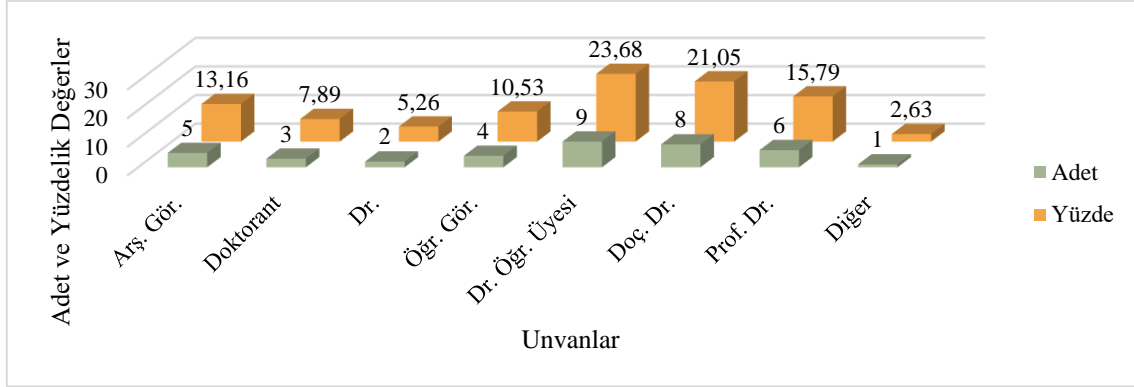
Makalelerin yazar sayısına göre dağılımları Şekil 7.’de belirtilmiştir. Makalelerin %44’ü (11 makale) tek yazarlı, %36’sı (9 makale) iki yazarlı, %16’sı (4 makale) üç yazarlı, %4’ü (1 makale) ise dört yazarlıdır.

Şekil 7. Makalelerin Yazar Sayısına Göre Dağılımları

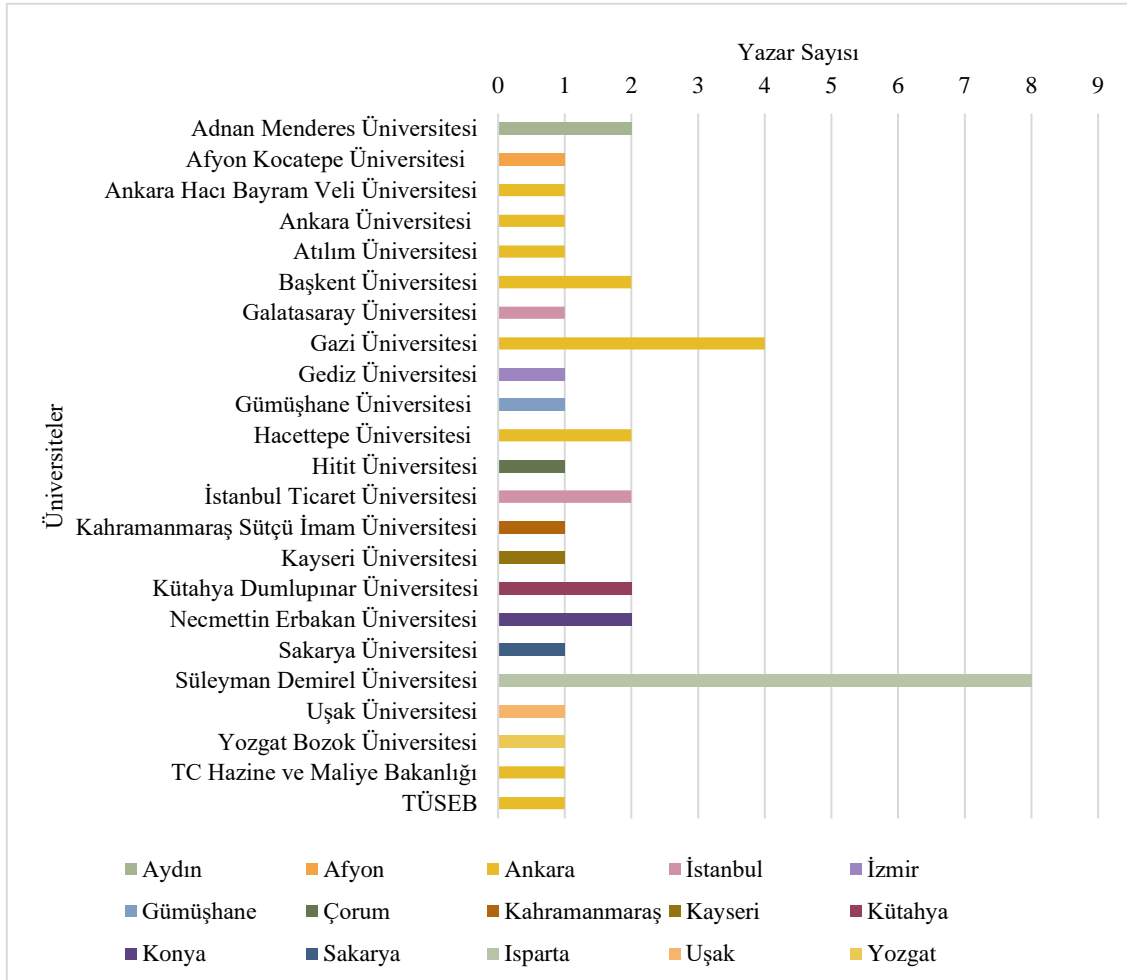
Yazarların unvanlarına göre dağılımları Şekil 8.’de belirtilmiştir. 38 yazarın %23,68’i Dr. Öğr. Üyesi, %21,05’i Doç. Dr., %15,79’u Prof. Dr., %13,16’sı Arş. Gör., %10,53’ü Öğretim Görevlisi, %7,89’u doktorant, %5,26’sı Dr., %2,63’ü diğer grubundadır.

Şekil 8. Yazarların Unvanlarına Göre Dağılımları

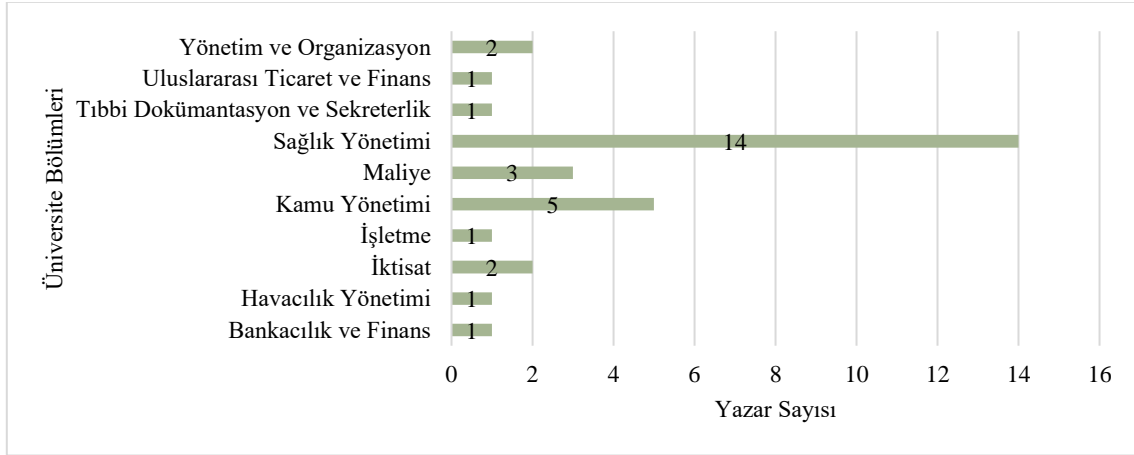
Makale yazarlarının görev yaptıkları kurum ve şehir dağılımları, Şekil 9.'da belirtilmiştir. En çok yazarın bulunduğu üniversite bazında sıralanacak olursa ilk 3 üniversite şu şekildedir; 8 yazar ile Süleyman Demirel Üniversitesi, 4 yazar ile Gazi Üniversitesi ve 2 yazar ile Andan Menderes Üniversitesi, Başkent Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dumlupınar Üniversitesi ve Necmettin Erbakan Üniversitesi'dir. Aynı parametrede şehir dağılımına bakıldığında ilk üç sırada ise; 13 yazar ile Ankara, 8 yazar ile Isparta ve 3 yazar ile İstanbul yer almaktadır.

Şekil 9. Makale Yazarlarının Kurum ve Şehirlere Göre Dağılımları

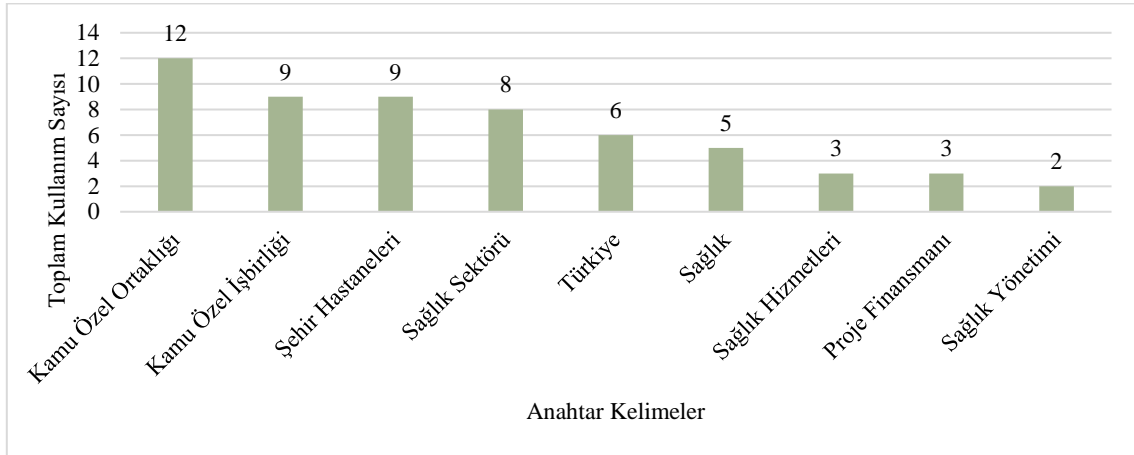
Makale yazarlarının görev yaptıkları üniversitelerin akademik bölümlerinin dağılımı Şekil 10.'da belirtilmiştir. Türkiye'de sağlık sektöründe kamu özel ortaklığı konusuna katkı yapmış olan yazarların 14'ü sağlık yönetimi ile 1. sırada, 5'i kamu yönetimi ile 2. sırada, 3'ü maliye bölümü ile 3. sırada yer almaktadır.

Şekil 10. Makale Yazarlarının Üniversite Bölümlerine Göre Dağılımları

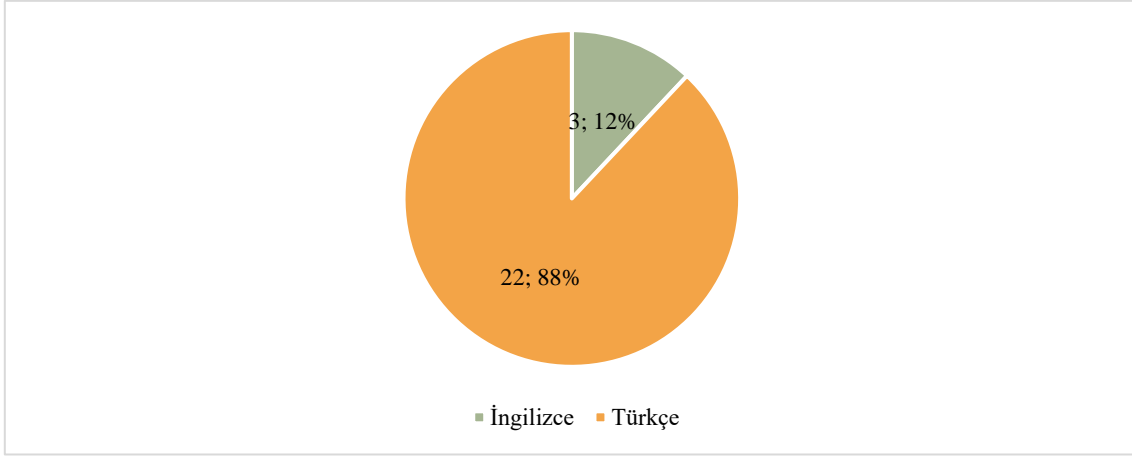
Makalelerde en sık kullanılan anahtar kelimeler Şekil 11.'de belirtilmiştir. En sık kullanılan anahtar kelimeler sırasıyla 12 makalede “kamu özel ortaklığı”, 9 makalede “kamu özel işbirliği” ve “şehir hastaneleri”, 8 makalede “sağlık sektörü”, 6 makalede “Türkiye”, 5 makalede “sağlık”, 3 makalede “sağlık hizmetleri” ve “proje finansmanı”, 2 makalede “sağlık yönetimi” şeklindedir.

Şekil 11. Makalelerde En Sık Kullanılan Anahtar Kelimeler

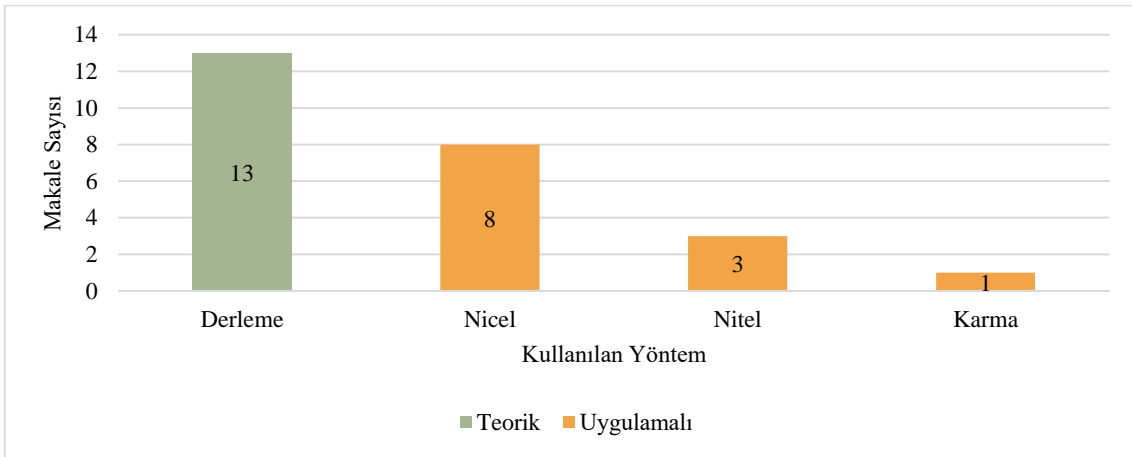
Makalelerin yayımlandıkları dile göre dağılımı Şekil 12.'de belirtilmiştir. %88 oranında 22 makalenin yayım dili Türkçe, %12 oranında 3 makalenin yayım dili ise İngilizce'dir.

Şekil 12. Makalelerin Yayınlandıkları Dile Göre Dağılımı

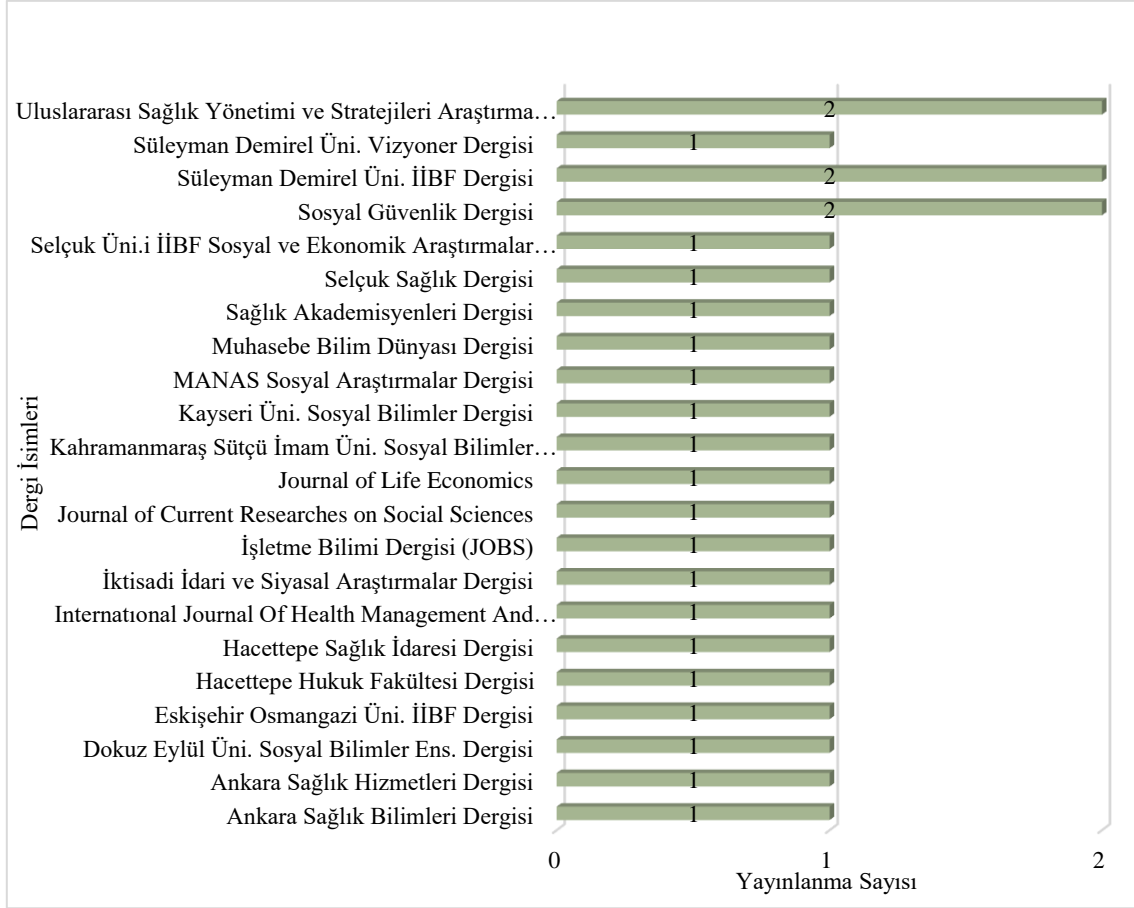
Makalelerde kullanılan araştırma yöntemlerine göre dağılımları Şekil 13.'te belirtilmiştir. Elde edilen 25 makaleden 13'ü derleme makalesi olup, araştırma makalelerinden 8'inde nicel araştırma yöntemleri, 3'ünde nitel araştırma yöntemleri son olarak 1'inde de nicel ve nitel birlikte olmak üzere karma araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Şekil 13. Makalelerde Kullanılan Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımları

Makalelerin yayınlandıkları dergi isimlerinin dağılımları Şekil 14.'te belirtilmiştir. En fazla yayın alma sayısı, 2 ile Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi, Sosyal Güvenlik Dergisi ve Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi ilk sırayı paylaşmaktadır. Diğer dergilerde birer makale yayınlanmıştır.

Şekil 14. Makalelerin Yayınlandıkları Dergilere Göre Dağılımları

Türkiye’de sağlık sektöründe KÖO alanında yayınlanan makalelerin amaçları ve araştırma yöntemlerinin dağılımı Tablo 4.’te belirtilmiştir. Derleme makalelerde amaç olarak yoğunlaşılacak konulardan birisi, 2 makalede KÖO uygulamalarının Türkiye sağlık sektöründeki uygulamalarının değerlendirilmesi üzerine diğeri ise 2 makalede şehir hastanelerinin sağlık hizmetlerinin değişimi ve dönüşümü üzerine etkileri ve gelişmeler üzerine olmuştur. Araştırma makalelerinin nicel araştırma yöntemleri ile çalışılanlar arasında en çok üzerine çalışma yapılmış amaç, 3 makalede KÖO uygulamalarına ilişkin bireylerin bakış açılarını belirlemek ve 2 makalede şehir hastanesinde hasta ve çalışan memnuniyet düzeylerinin araştırılması olmuştur. Nitel ve karma yöntemlerle çalışılan makalelerin amaçları 1’er makalede sağlık sektöründe KÖO modellerinin finansal yapı, mevzuat yapısının ve politika haritalama yöntemi ile incelemesi, finansal risk, işletme riski pazar ve gelir riski ile çevresel riskin incelenmesi olarak dağılım göstermiştir.

Türkiye’de sağlık sektöründe KÖO alanında yayınlanan makalelerin bulguları ve önerileri detaylı bir şekilde Tablo 5.’te belirtilmiştir. Makalelerde en çok bulguya ulaşılan konular, sözleşmelerdeki belirsizlik, kamuoyu ve çalışanlardaki bilgi eksiklikleri, hastaneye ulaşım ve hastane içi ulaşım sıkıntıları, çalışanlardaki iş yükünün artması, finansal risk faktörleri, paydaşların sorumlulukları ve konu ile ilgili mevzuat altyapısı ve hukuki eksiklikler olarak özetlemek mümkündür. Öneriler ise bu konuları iyileştirmeye yönelik detaylı risk analizleri, ulaşım sıkıntılarının giderilmesi için yapılabilecekler; personel planlaması, sözleşmelerin detaylandırılarak kamuoyu ve çalışanlara şeffaf bilgi aktarımının sağlanması, projelerde KÖO ile ilgili alanında uzman kişilerin bulundurulması sağlık yönetimi bölümüne istihdam tanınması şeklinde özetlenebilir.

Tablo 4. Türkiye’de Sağlık Sektöründe KÖO Alanında Yayınlanan Makalelerin Amaçları ve Araştırma Yöntemleri

Yöntem	Çalışmanın Amacı	Sayı	Yöntem	Çalışmanın Amacı	Sayı	
Derleme	KÖO uygulamaları ve Türkiye sağlık sektörü perspektifinden bir değerlendirme	2	Nicel	Şehir hastanesinde hasta ve çalışan memnuniyet düzeylerinin araştırılması	2	
	Şehir hastanelerinin sağlık hizmetlerinin değişimi ve dönüşümü üzerine etkileri ve gelişmeler	2		KÖİ uygulamalarına ilişkin bireylerin bakış açılarının belirlenmesi	3	
	Şehir hastanelerinin İngiltere KÖİ modeliyle karşılaştırılması	1		KÖO projelerinin mali analizi ve kurdaki olası değişimlerden kaynaklanan risk ölçümünün yapılması	1	
	Şehir hastanelerine tanınan teşvik uygulamalarının değerlendirilmesi	1		Bir şehir hastanesinde yatırımın değeri analizinin yapılması ve literatürdeki görüşlere ait çalışmaların test edilmesi	1	
	Sağlık hizmetlerindeki etkinliğin artırılabilmesi için Türkiye’de geliştirilen yeni yöntemlerin başarısının incelenmesi	1		Bir şehir hastanesi çalışanlarının Kurumsal Sosyal Sorumluluk düzeylerinin belirlenmesi	1	
	Şehir hastanelerinde meydana gelebilecek hasta güvenliği risklerine karşı kırık pencereler teorisinin uygulanabilirliğinin tartışılması yoluyla yeni bir modelin ortaya konulması	1		KÖO yöntemi ile kurgulanan sağlık hizmetleri projelerinin finansal yapısının süreci deneyimleyen bankacılar ile görüşmeler gerçekleştirerek incelenmesi	1	
	Sağlık sektöründe uygulama alanı bulan KÖİ projelerindeki başlıca risk türlerini, risk yönetimini ve risk yönetiminin aşamalarını incelemek.	1		Nitel	Entegre sağlık kampüslerinin mevzuat boyutunda incelenmesi	1
	KÖİ sözleşmelerinin performansını değerlendirmek	1			KÖO yönteminin politika haritalama yöntemi ile analiz edilmesi	1
	Şehir hastanelerinin KÖO yöntemi ile yapılmasına yönelik eleştirilerin değerlendirilmesi	1		Karma	Şehir hastaneleri projelerinin finansal, işletme, pazar, gelir ve çevresel riskinin incelenmesi	1
	Şehir hastaneleriyle ilgili proje finansman yapısının irdelenmesi	1				
Türkiye sağlık sektöründe KÖO yönteminin uygulanabilirliğinin incelenmesi	1					

Tablo 5. Türkiye’de Sağlık Sektöründe KÖO Alanında Yayınlanan Makalelerin Bulguları ve Önerileri

Makale Bilgileri	Bulgular	Öneriler
(Özzybek vd., 2019)	Şehir hastaneleri uygulamalarına ilişkin sağlık çalışanlarının görüşleri olumsuz, vatandaşların ise olumludur. Ayrıca sağlık çalışanlarının eğitim seviyeleri yükseldikçe bu olumsuz görüşlere ilişkin kaygı oranı daha da artış göstermiştir. Bu nedenle sağlık çalışanlarının konu hakkında daha fazla bilgiye sahip olduğu söylenebilir. Sağlık çalışanları arasında özellikle hekimlerin şehir hastanelerinin olumsuz etkisine ilişkin görüşlerinin diğer sağlık çalışanlarına göre önemli ölçüde daha fazla olduğu belirlenmiştir. Mesleğinde 16 yıl ve üzeri tecrübeye sahip sağlık çalışanları, şehir hastaneleri uygulamalarında diğerlerine göre daha az olumsuz yarıda bulunmuşlardır. Ayrıca sağlık çalışanları, artan yatak sayısının hastane yönetiminde sorun yaratacağını, projenin kamuya önemli bir borç getireceğini ve hedeflenen hasta sayısına ulaşılmadığında insanlardan alınan vergilerin de artacağını düşünmektedir.	KÖO projelerinin diğer kamu yatırımlarındaki gibi hassas bir şekilde değerlendirilmesi ve uygulama öncesi planlama aşamasına daha çok özen gösterilmesi gerekmektedir.
(Uysal, 2020a)	Şehir hastanelerinde tercih edilen KÖİ yönteminde İngiltere’nin referans alındığı sonucuna ulaşılmıştır. İngiltere’den doğrudan kopyalama derecesinde olmasa bile öykünme veya karşım boyutlarında politika transferine konu olduğu söylenebilir.	
(Uysal, 2019)	Şehir hastanelerinin sağlık kurumlarındaki fiziki kapasitenin büyümesine, sağlık hizmetleri finansmanının bütçe üzerindeki baskının uzun vadelere yayılmasına, özel sektörün tecrübe ve yönetim deneyiminden yararlanılmasına ve sağlık hizmetlerinde daha yoğun bir teknoloji kullanımı ile kalite standartlarının yükseltilmesine katkı sağladığı ifade edilebilir.	

Makale Bilgileri	Bulgular	Öneriler
(Gökkaya vd., 2018)	Çalışma kapsamında hasta memnuniyeti fiziki ortam, genel memnuniyet, çalışan memnuniyeti ve zaman olmak üzere 4 farklı boyutta ele alınarak incelenmiştir. Hastaların ilgili boyutlar kapsamında hastane hizmetlerinden oldukça memnun oldukları tespit edilmiştir. Özellikle kullanılan ekipmanların kalitesi, muayenehanelerin konforu, hijyenik koşulların yeterliliğinin yanı sıra hastanenin fiziki görünümü ve ferahlığı da hastaları memnun eden faktörler arasındadır. Hasta memnuniyetini düşüren başlıca faktörler ise ulaşım sorunu, tıbbi sekreterlerin sayıca yetersizliği, hastane içi ulaşımın karmaşıklığı, otopark ve kantin gibi tesislerin yetersizliği yer almaktadır.	Hekimlerin daha iyi hizmet verebilmeleri için yeterli sayıda tıbbi sekreterin istihdam edilmesi. Hastane binasının büyüklüğü sebebiyle çeşitli yönlendirme levhaları ve işaretleriyle birlikte yönlendirme yapabilecek personel sayısının çoğaltılması. Otopark kapasitesinin genişletilmesi için hastane yönetiminin çalışma yapması. Hastane içindeki tekerlekli sandalye sayısının çoğaltılması ve asansörlerin daha etkin kullanımı sağlanmalıdır. Hastaneye ulaşım sorunlarının aşılması için merkez ve ilçe belediyelerle görüşülüp otobüs güzergâhlarının şehir hastanesinden geçirilmesi yönünde çalışmalar yapılmalıdır. Ek olarak hastane binasının iç taraflarında telefon hatlarının daha verimli kullanılabilmesi için gerekli alt yapı hizmeti sağlanmalıdır.
(Öge ve Baş, 2016)	Bankaların bu projeleri finanse etmelerindeki temel motivasyonun karlılık ve sosyal refaha katkı olduğu sonucuna varmak mümkündür. Sağlık Bakanlığı bir nebze garantör olarak hareket etmekte ve bu tavır projenin güvenilirliğini artırmaktadır. Bankalar tarafından projelere tahsis edilen fonlar uzun vadeli olmadığından vade uyumsuzluğu proje süresi boyunca büyük bir sorun olabilir.	Proje tahvilleri gibi diğer finansman türlerini düşünmek gerekebilir.
(Uğurluoğlu vd., 2019)	Çalışanların; şehir hastanesindeki fiziki şartlar bakımından memnuniyet düzeylerinin yüksek olduğu; iş yüklerindeki artış, tesis içi ulaşımındaki problemler, döner sermaye ödemelerinin azalması, çalışana verilen değer konusundaki eksiklikler, yönetimde çift başlılık sorunu vb. konularda ise memnuniyet düzeylerinin düşük olduğu tespit edilmiştir.	Yaşanan yönetsel sıkıntıların giderilmesi, hekimlere tıbbi sekreterlerin sağlanması ve döner sermaye ödemelerinin gözden geçirilmesi bu tür memnuniyetsizliklerin ortadan kaldırılabilmesi açısından önemli hususlar arasında yer almaktadır. Yanı sıra çalışanlara kurum içerisinde değer verildiği hissettirilmeli ve iş güvenceleri konusunda bazı uygulamalara gidilmelidir. Özellikle yönetimde meydana gelen çift başlılık giderilerek kurumla ilgili kararlar tek bir ağızdan çıkmalıdır.
(Benli vd., 2014)	Çalışmada, yatırımcı firmaya borçlanılması gereken döviz cinsi ve hedging maliyeti konusunda fikir vererek, finansman kuruluşlar karşısında pazarlıkta gücü sağlayarak projenin daha verimli bir şekilde finanse edilmesini sağlamak amaçlanmıştır. Analizler sonucunda Amerikan Dolarının, kur riski diğerlerine göre daha az bulunmuştur. Proje süresince, hedginge maruz değer olarak tanımlanan %5 RMD değerlerinin toplamı 43,5 milyon Dolar olurken, Euro'da bu değer 40,7 milyon olduğu görülmüştür.	Bu çalışmanın bulguları KÖO projeleri açısından büyük önem arz etmektedir. Gelecek çalışmalarda, bu projelerin kredi risklerini ölçümlenmek için Credit Value-at-Risk yönteminin kullanılacağı ve bu projelerin reytinglerin ölçümleneceği belirtilmiştir.
(Şenel Tekin, 2017)	KÖO yöntemi birçok projede finansman konusunda önemli bir alternatif olarak görülmektedir. Ayrıca bu yöntemin ilerleyen yıllarda popülerliğini sürdürmesi beklenmektedir.	-
(Kulaksız ve Küçükkocaoğlu, 2019)	“Kamunun gerçekleştirdiği yatırımın değeri analizinde: risksiz faiz oranının kullanıldığı çalışmada yatırım tutarı arttıkça KÖİ yönteminin daha avantajlı olduğu ve piyasa faiz oranının kullanıldığı analizde ise tayin edilen faiz oranı artışının özel sektör lehine karar verilmesini sağladığı sonuçlarına ulaşılmıştır.”	Bir yatırımın hayata geçirilmesinde hangi tedarik yönteminin kamuya daha faydalı olacağına belirlenmesi, mevcut kaynaklarla en verimli hizmet sunulabilmesi için “yatırımın değeri analizi” mekanizması kullanılmalıdır. Analizde tahmin edilen ve gerçekleşen sonuçlar aralarında farklılıklar gösterebileceği için analiz, projenin farklı aşamalarında oluşabilecek risklere karşı uyarlanabilir esneklikte olmalıdır. Dolayısıyla analizde tek bir sayısal sonuca odaklanmaktan ziyade bir değer aralığı kararlaştırılmalıdır.
(Songür ve Top, 2018)	Katılımcıların %23'ü şehir hastaneleri için yap-işlet-devret modelini, %21'i ise yap-kirala-devret modelini öncelikli görmektedir. Katılımcıların özellikle üniversite katılımcılarından oluşan bir kısmı, sağlık sektöründe KÖİ uygulamalarının başarılı olabilmesi için projelerin iyi bir şekilde kurgulanması gerektiğine ve dolayısıyla proje başlangıcında dikkatle hazırlanmış fizibilite çalışmasının olmaması, şeffaflığın sağlanamaması durumunda projenin büyük olasılıkla başarısız olacağına dikkat çekmişlerdir.	Şehir hastaneleri projelerinde %70 oranında yatak doluluk garantisinin verilmesi sebebiyle, yatak doluluk oranlarının düşük olması, kamunun kaynak israfı yaşamamasına yol açabilir. Bu sebepten şehir hastaneleri ile koordineli bir şekilde çalışabilecek semt polikliniklerinin kurulması ve özel hastanelerin Genel Sağlık Sigortası (GSS) kapsamında sunmakta oldukları bazı sağlık hizmetlerinin kapsamının daraltılması konusu değerlendirilebilir.

Makale Bilgileri	Bulgular	Öneriler
(Uysal, 2020b)	KÖİ'de teşvik uygulamaları özel sektör girişimcilerinin KÖİ projelerine karşı daha istekli bir tutum göstermelerine böylece projelerin başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesine fayda sağlamaktadır.	KÖİ projesindeki teşvik uygulamaları, kamu hizmeti çıktıları ile doğru orantılı olmasına özen gösterilerek paranın karşılığını sağlayacak şekilde uygulanmalıdır. Ayrıca verimsiz kullanımla kamu kaynakları üzerinden haksız kazanç elde edildiği algısını oluşturacak şekilde gerçekleştirilmemelidir. Öte yandan teşvikler kamu hizmetinin sürekliliğine, kalitesine, performansına engel olacak şekilde yetersiz de olmamalıdır. Projede özel sektör ortağı seçilmeden önce inşaat ve işletme dönemlerinde verilecek teşvikler belirlenmiş, açık ve şeffaf bir yapıda olmalıdır. Son olarak teşviklerin KÖİ projelerinin başarısına olan katkısını ölçebilecek çalışmalar yapılmalıdır.
(Selen ve Karas, 2015)	Sağlık sektörü çalışanlarının ve sağlık hizmeti yararlanıcılarının KÖİ uygulamaları hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları ve beklenen faydayı sağlayıp sağlamayacakları konusunda kararsız oldukları görülmüştür. Katılımcıların KÖİ uygulamalarının sağladığı faydaların ölçülmesine yönelik ifadelerine verdikleri cevaplar incelendiğinde, özel sektör çalışanları, KÖİ uygulamalarının devletin denetleyici ve düzenleyici rolünü artıracığını ve özel sektör iş deneyimi kullanılarak kaynak kullanım verimliliğinin artırılacağını belirtmektedir. Ancak kamu sektörü çalışanları, PPP uygulamaları sonucunda beklenen bu faydaların sağlanamayacağı yönünde bir tavır sergilemektedir.	
(Şenel Tekin ve Çelik, 2012)	Analiz sonuçlarından hareketle, politikanın desteklediği ve uygulanabilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. En önemli bulgulardan biri, politikanın uygulamalarında YKD ve YİD modellerindeki finansal hesaplamaların doğru bir şekilde yapılabilmesi gibi birtakım sorunların ortaya çıkabilecek olmasıdır. Literatürde de KÖO ile ilgili en sık incelenen konunun risk olmasından dolayı risklerin dağılımının ve hesaplanmasının, KÖO politikasının en önemli konusu olduğunu söylemek mümkündür.	Çalışmaların birincil amacı kamu mal ve hizmetlerinde kalite ve verimliliği artırmak ve yasal bir şekilde gerçekleştirmek olmalıdır. KÖO projelerinin nasıl gerçekleştirilebileceği sorusunun pazar koşullarına ve projeye göre değişiklik gösterebileceğinden tek bir yanıt bulunmamaktadır.
(Çalışkan ve Çınar, 2018)	Yapılan düzenlemeler sonucunda devletin sağlık hizmeti sunumunda rekabetçi ve regülasyonu önceliklendiren yapılandırmalara yöneldiği ve özel sektörü sağlık hizmeti sunmak için daha fazla teşvik edecek düzenlemeler gerçekleştirdiği tespit edilmiştir.	Artmakta olan ve uygulama alanının daha fazla genişleyeceği öngörülen KÖO için hukuki bir zemin oluşturulması elzemdir. Koruyucu sağlık hizmetleri hariç olmak koşuluyla, kamusal tartışmalı olan ve politik sebeplerle kamu tarafından sunulan ancak yapısal olarak bölünebilir maliyete sahip olan tedavi edici sağlık hizmetlerinin özel sektör tarafından da sunulmasının günümüzde mümkün hale gelmesiyle kamu kesiminde süreçle uyumlu reformların yerinde olduğu sonucuna varılabilir.
(Kayral, 2019)	İlgili alanda yapılan çalışmalarda farklı bulgulara ulaşılsa da kırık pencereler teorisi, kamusal düzende ortaya çıkan düzensizliklerin düzeltilmediği durumlarda çoğalarak artacağını ifade etmektedir. Sosyal ortamlardaki düzensizliklerin giderilmediği takdirde, sosyal yapı tarafından kuralların sahiplenilmediği, bu nedenle de suç eğilimli ya da düzensizlikten istifade edecek kişiler için uygun bir ortamın oluştuğu algısı ortaya çıkmaktadır.	Şehir hastaneleri, hastaların ulusal ve uluslararası düzeyde tedavi görebileceği üst düzey merkezler olarak planlanmaktadır. Ancak beklentilerin etkin bir şekilde karşılanması sadece fiziksel değil, örgütsel düzenlemelerin de tasarlanması ve uygulanması ile mümkün olacaktır.
(Sungur, 2018)	KÖİ projelerinde kamu sektörü için beklenen avantajların sağlanmasının bazı koşullar vardır. Bunlardan ilki, en uygun şartlar altında maliyet-fayda analizi yapılarak en uygun altyapı temin yöntemi ya da KÖİ türünün belirlenmesidir. İkincisi, KÖİ projelerinde özel sektöre yüklenebilecek risklerin ortaya konulmasıdır. Üçüncüsü, tarafların görev ve sorumluluklarının açık şekilde belirtilmesi, kaydedilmesi ve tanımlanmasıdır. Dördüncüsü, KÖİ projelerine talip olan yüklenicilerin finansman kapasiteleri ve daha önceki proje deneyimleri detaylı bir şekilde değerlendirilmesidir. Son olarak, altyapı ihale şartlarını sağlayan çok sayıda yüklenicinin katılması sağlanarak rekabetin ve kalitenin artırılmasıdır.	KÖİ risk yönetimi konusunda sözleşme tasarımı ve yönetimi alanlarında profesyonel kişiler tarafından somut ve sayısallaştırılabilen verilere dayalı olarak sözleşme aşamasında risklerin düzenli olarak analiz edilmesi, risklere ilişkin proaktif önlemler alınması, risk faktörlerinin düzenli olarak izlenmesi ve kontrolü ile sonuçların değerlendirilmesi faydalı olabilecektir.

Makale Bilgileri	Bulgular	Öneriler
(Emek, 2017)	Sağlık sektöründe KÖİ projelerinin olması gereken etkililik ve etkinlik düzeyine ulaşamadıkları sonucuna varılmaktadır.	KÖİ sözleşmelerinde devlet ve kamu kurumları bazında önceliklerin belirlenmesine ve sıralanmasına katkı sağlayacak bir strateji belgesi ile tüm kamu kurumlarının faaliyetleri koordine edilmelidir. Böylece, finansal piyasalarda kamu kurumları kredi talebini büyütecek ve tek seferde yüksek miktarlarda Euro tutarında KÖİ sözleşmesi imzalamayacaktır.
(Özer, 2016)	Son zamanlarda yeni kamu hizmeti anlayışı ile kamuda bir hizmet sunum modeli olarak KÖÖ uygulanmaya başlanmıştır. Çalışmada ülkemizde sağlık sektöründe bu alanda kat edilen gelişmeler değerlendirilmiştir.	Yasal altyapıdaki boşlukların tamamlanması, Sağlık Bakanlığı'nın sistemdeki rolünün netleştirilerek süreci takip edebilecek yetkin çalışan sayısının artırılması, sözleşmelerin bitiminde ortaya çıkabilecek belirsizliklerin netleştirilmesi ve kamuoyu farkındalığını artırmaya yönelik çalışmaların yaygınlaştırılması gerekmektedir.
(Yeşiltaş, 2020)	KÖÖ ve şehir hastaneleri ile ilgili literatürde yer alan finansal, hukuki ve ekonomik eleştirilerin yanı sıra riskler ve eşitsizlikler açısından yapılan eleştiriler de incelenmiştir. Kamu özel ortaklığına yöneltilen eleştiriler; finansal kurumların bu iş birliklerine fon sağlamadaki isteksizlikleri, devletin maddi kayıp yaşayacağı düşüncesi, sözleşmelerin uzun vadeli oluşu, yapılan tesislerdeki fiziki problemler, ulaşımdaya yaşanan problemler ve bölgesel dağılımdaki eşitsizlikler, denetimle ilgili belirsizlikler şeklindedir.	Devletin bu projeleri yakinen denetleyeceği, elde edeceği maddi ve manevi kazanç ya da kayıpların kamuoyu ile paylaşılacağı bilgisi de bu endişeleri azaltacaktır. Şehir hastanelerinin tasarımı aşamasında sağlık çalışanlarının fikirlerinin alınması, dünyadaki ve Türkiye'deki tasarımların kullanım koşullarının değerlendirilmesi, yeni planlanan şehir hastanelerinin daha fonksiyonel inşa edilmesini sağlayacaktır. Yeniliklere ve değişime karşı ortaya çıkan direncin azaltılması için öncelikle toplumun kamu özel ortaklığı konusunda şeffaf biçimde bilgilendirilmesi etkili olacaktır.
(Kerman vd., 2012)	Çalışmada kamu özel ortaklığı kavramı ve Türkiye'de sağlık sektöründeki durumu ve uygulamaları incelenmiştir.	KÖÖ'nun amaçlarına tam olarak ulaşabilmesi için yasal altyapının sağlanması, Sağlık Bakanlığı'nın sistemdeki rolünün netleştirilmesi, istihdam eksikliklerinin giderilmesi, sözleşmelerin bitiminde ortaya çıkabilecek belirsizliklerin netleştirilmesi ve kamuoyunun bilinçlendirilmesi için gerekli çalışmalar yürütülmelidir.
(Erbir, 2020)	Katılımcıların kurumsal sosyal sorumluluk algılarının daha çok yasal ve ahlaki sorumluluk boyutlarının önde olduğunu fakat ekonomik sorumluluk açısından bu algıların daha düşük olduğu sonucuna varılmıştır. Genel olarak bakıldığında, kurumda 1 yıldan daha az süre çalışan bireylerin kurumda daha uzun süre çalışanlara göre, kurumun sosyal sorumluluklarını yerine getirmesi konusunda daha olumlu görüş beyan ettikleri görülmüştür.	Özellikle tıp bilgisi gerektirmeyen insan kaynakları yönetimi gibi bölümlerde, sağlık yönetimi veya benzeri bölüm mezunlarının istihdam edilmesi, kurumsal sosyal sorumluluk düzeyini daha da artıracaktır.
(Ünal ve Ünal Köse, 2017)	Sağlık yöneticileri, uygulama hakkında yeterli bilgiye sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Ulaşılan bilgi düzeyinde Sağlık Bakanlığı'nın çalışmalarının etkili olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların algılarının genel olarak olumlu yönde olsa da tesislerin çalışmaya yeni başlayacak olmalarından dolayı değerlendirilmeleri için elde yeterli veri bulunmadığı için kuşkuyla ulaşılmıştır.	Sağlık yönetimi alanının istihdam planlamasında şehir hastaneleri fırsata dönüştürülecek kurumlar olarak düşünülebilir. Kamunun bu alanda özel sektörü destekleyecek çeşitli teşvik uygulamalarıyla kalıcı istihdama yönelik çözümler üretmesi beklenmektedir.
(Ayhan ve Önder, 2018)	Yapılan görüşmelerden hareketle, şehir hastanelerinin sağlık hizmeti kalitesini artıracağına beklendiği ve vatandaşın koruyucu politikaların göz ardı edilmediği sonucuna ulaşılabilir. Diğer yandan finansmanda kamu kaynaklarının beklenen düzeyden daha fazla kullanılması ileride ulusal bütçe açısından zararlı olabilir dolayısıyla bu durumun halkı olumsuz yönde etkileyebileceği söylenebilir.	Projelerin başarılı olması için doğru bir analiz yapılmalıdır. Her yatırımda KÖÖ modeli uygulanmamalıdır. Proje maliyetleri, faydasını aşmamalıdır. Kamu ve özel sektörün riskleri ortak bir şekilde paylaşması gerekmektedir.
(Alıcı, 2020)	Altyapı yatırımlarından olan ulaştırma projeleri ve enerji projeleri başta olmak üzere birçok projede yaygın olarak YİD yöntemi kullanılmaktadır. Fakat sağlıkla ilgili hastane projelerinde YKD yöntemi sıklıkla kullanılmaktadır. Yapılan birçok çalışmada YKD ile yapılan projelerin geleneksel yöntemle yapılan yatırımlardan daha verimli olduğu açıklanmaktadır.	Avrupa ülkelerinde olan, ilgili yerel ve uluslararası mevzuatı takip edecek ve bu noktada projelere know-how hizmeti sağlayabilecek "PPP Center" benzeri bir kuruluşun devletin bünyesinde kurulması gerekmektedir. Şehir hastanelerinde bu büyük yatırımın etkin kullanımı için Sağlık Bakanlığı tarafından yayımlanmış "Sağlıkta Kalite Standartları" da kullanılarak etkin bir yönetim sağlanabilir.
(Acartürk ve Keskin, 2012)	KÖÖ'ya kamu kaynaklarında israfa yol açacağı, devletin kamu hizmeti sunumundaki kapasitesinin azalacağı, halk tarafından devlete duyulan güvenin sarsılacağı, sağlık çalışanlarının iş güvencelerinin tehlikeye gireceği ve bu modelin özelleştirmenin bir başka çeşidi olduğu gibi eleştiriler yöneltilmektedir. Fakat eleştirilerin, sektöre uygulamalarına dair bilgi yetersizliğinden, ideolojik tutum ve önyargılardan kaynaklandığı gözlemlenmiştir.	Kamuoyu ve sağlık çalışanlarının süreç hakkında bilgilendirilmesi, sisteme dair tedirginlikleri azaltacaktır. Toplumla verilecek sağlık hizmeti kalitesinin iyi yönde olabilmesi için detaylı sözleşmeler gereklidir. Herhangi bir konudaki oluşabilecek suistimallerin önüne geçmek için sıkı bir denetim uygulanmalıdır.

5. SONUÇ

Kamu özel ortaklığı, 2000’li yıllardan sonra Türkiye’de özellikle sağlık sektörü başta olmak üzere belli hizmet alanlarında önemli projelerin esas yöntemini teşkil etmiştir. Bu gerçekten hareketle tasarlanan ve gerçekleştirilen bu çalışma kapsamında incelenen yayınlar, bu konunun özellikle son yıllarda çok daha fazla çalışılmaya başlandığını göstermektedir.

Çalışmada Türkiye’de sağlık sektöründe kamu özel ortaklığı uygulamaları ile ilgili 2010-2020 yılları arasında literatürde yer alan 20 yüksek lisans tezi ve 25 makale, bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmiştir. YÖKTEZ bulgularından yola çıkılarak en fazla yüksek lisans tezi çalışmasının 2019 yılında yapılmış olduğu tespit edilmiştir. Çalışılan yüksek lisans tezlerinde en az kullanılan araştırma yöntemi nitel yöntem iken en fazla kullanılan yöntemler nicel ve derleme çalışmaları olmuştur. Türkiye’de sağlık sektöründe kamu özel ortaklığı modeli hakkında en fazla tez çalışması yapan üniversite bölümleri, 9 yüksek lisans tezi ile sağlık yönetimi ve 6 yüksek lisans tezi ile maliye bölümü olurken en az tez kamu yönetimi, çalışma iktisadı ve sosyal politika bölümlerinden çalışılmıştır. YÖKTEZ veri tabanında yer alan çalışma künyelerindeki konularına göre dağılıma bakıldığında sağlık alanındaki kamu özel ortaklığı modelinin en fazla sağlık yönetimi konusunda çalışma yayınlandığı görülmektedir.

Dergipark bulgularından yola çıkılarak 2010 ile 2020 yılları arasında son üç yılda yayımlanan makale sayısına, ilk yedi yılda ulaşılamadığı tespit edilmiştir. Bu rakamlardan hareketle araştırmacıların, son üç yılda sağlık sektöründeki KÖO uygulamaları ile ilgili araştırmalara bir yönelimleri olduğu çıkarımında bulunulabilir. Yazar sayılarına göre çalışmacıların çoğunlukla tek ya da iki yazar ile makale yayınlamayı tercih ettikleri görülmektedir. Makale yazarlarının unvan dağılımına göre en fazla yayın üreten grup doktor öğretim üyeleri ve doçentlerden oluşurken en az yayın üreten grup da doktora eğitimini tamamlamış ve herhangi bir akademik kadroda bulunmayan yazarlardan oluşmaktadır. Yazarların buldukları üniversite sıralamasında ilk sırayı 8 yazar ile Süleyman Demirel Üniversitesi alırken, şehir sıralamasında 13 yazar ile Ankara’nın ilk sırada olduğu görülmektedir. Bu sıralamadaki değişkenliğin sebebi, Ankara’daki üniversite sayısına bağlı olarak yazarların bir dağılım halinde bulunması şeklinde yorumlanmıştır. Makale yazarlarının üniversite bölümlerine göre dağılımları incelendiğinde YÖKTEZ veri tabanından elde edilen sonuçlara benzer bir şekilde 14 yazar ile sağlık yönetimi bölümü ilk sırada yer almaktadır. İlk üç sıralamasında sağlık yönetimini 5 yazar ile kamu yönetimi, 3 yazar ile maliye bölümü takip etmektedir. Makalelerde en sık kullanılan anahtar kelimeler incelendiğinde “kamu özel ortaklığı” ve “kamu özel iş birliği” birbirine çok yakın olmakla birlikte en fazla tercih edilen kullanımın “kamu özel ortaklığı” şeklinde gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır. Makalelerde %88 oranında Türkçe yazım dili tercih edilmiştir. Ayrıca makalelerin %52’si literatür derlemesi şeklinde tasarlanmışken geri kalan araştırma makalelerinin %66,7’sinde nicel, %25’inde nitel, %8,3’ünde de karma yöntem tercih edilmiştir. Makalelerin yayınlandıkları dergilerde belirgin bir yığılma görülmemiştir. En fazla iki makale ile Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi, Sosyal Güvenlik Dergisi ve Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi ilk sırada yer almaktadır.

Alan ile ilgili yapılan çalışmaların karar vericilere yol gösterebilmesi için nicelik ve nitelik bakımından geliştirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Türkiye’de sağlık sektöründe uygulamaya giren kamu özel ortaklığı projelerindeki mevcut durumun analizinin her yönüyle doğru bir şekilde yapılabilmesi için bu yöndeki bilimsel çalışmaların sayılarının artırılması, saha çalışmalarının yoğunlaştırılması ve karar vericilere ışık tutabilecek çalışmaların ortaya çıkması noktasında güçlü bir iletişim ağının oluşturulması önerilmektedir. Kamunun finansal güce ihtiyacı olduğu kadar, doğru kararların alınabilmesi için de birtakım bilimsel çalışmalara ihtiyacı vardır. Çalışma sayılarının artırılabilmesi için araştırmacıların çalışma sahalarına girebilmeleri, çalışmalar için gereken verilere ulaşabilmeleri ve gerçek rakamlara dayalı araştırmalar yapabilmeleri gerekmektedir. Bu konudaki kapasitenin güçlendirilmesinin gerekli olduğu düşünülmektedir. Çalışma sonuçları doğrultusunda sağlık sektöründeki KÖO uygulamalarına sağlık yönetimi uzmanlarının diğerlerine kıyasla daha ilgili olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu noktadan yola çıkarak KÖO modeli doğrultusundaki projelerin süreç yönetiminde bu alandaki mezunların istihdam edilmesi ve bu yöndeki kapasitenin güçlendirilmesi önerilmektedir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Birinci yazar, makalenin literatür taraması, veri toplanması, analizi ve raporlanması aşamalarından; ikinci yazar ise çalışma tasarımının, çalışma yönteminin belirlenmesi ve kontrolünden sorumludur. Çalışmaya birinci yazar %70 oranında, ikinci yazar %30 oranında katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Acartürk, E. ve Keskin, S. (2012). Türkiye’de sağlık sektöründe kamu özel ortaklığı modeli. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(3), 25–51.
- Alıcı, A. (2020). Türkiye’de şehir hastaneleri proje finansman yapısı. *Selçuk Sağlık Dergisi*, 1(2), 133–150.
- Altın, A. (2013). Kamu hizmeti anlayışında değişim. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 101-118.
- Ayhan, E. ve Önder, E. (2018). Türkiye’de sağlık sektöründe kamu özel ortaklığı modeli. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 4(1), 109-121.
- Balcı, A. ve Kırılmaz, H. (2007). Yeni kamu yönetimi anlayışının türk sağlık sektörüne yansımaları. C. C. Aktan ve U.Saran (Der.), *Sağlık Ekonomisi ve Sağlık Yönetimi* içinde (s. 134-165). Aura Kitapları.
- Bayansar, R. (2020). *Türk kamu yönetiminde neoliberal politikaların etkisi: Kamu özel ortaklığı*. Gazi Kitabevi.
- Benli, F., Topuz, G. ve Ceviz, E. (2014). Kamu özel ortaklığı ile yapılan entegre sağlık kampüsü projelerinin mali analizi ve riske maruz değer (VAR) metodolojisi altında kur riski ölçümlemesi. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(28), 209–226.
- Çalışkan, A. ve Çınar, F. (2018). Kamu hizmetlerinin sunumunda kamu özel ortaklığının Türkiye’de sağlık sektörü öncülüğünde uygulanabilirliği üzerine bir değerlendirme. *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 8(2), 99-112. <https://doi.org/10.26579/jocress-8.2.8>
- Çekirge, H. L. (2006). *Dünyada ve Türkiye’de kamu özel ortaklığı uygulamaları ve örnek bir projede modelin finansal ve genel avantajlarının incelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Demir Askeroğlu, E. (2018). Uluslararası Tojdac Dergisinin bibliyometrik analizi. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication - TOJDAC*, 8(2), 190–202.
- Dergipark. (2020). *Dergipark hakkında*. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/page/about> adresinden 25 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- Emek, U. (2017). Sağlık sektöründe kamu-özel işbirliği sözleşmeleri: Beklenti ve gerçekleşme. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(1), 139-168.
- Erbir, M. (2020). Sağlık sektörü çalışanlarının kurumsal sosyal sorumluluk algıları, kamu-özel ortaklığı örneği. *Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 1-14.
- Gökkaya, D., İzgüden, D. ve Erdem, R. (2018). Şehir hastanesinde hasta memnuniyeti araştırması: Isparta ili örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 9(20), 136-148.
- Grimsey, D. ve Lewis, M. K. (2004). The Nature of partnerships. *Public private partnerships: The worldwide revolution in infrastructure provision and project finance* içinde (s. 1-19). Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781845423438>
- Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü, Şehir Hastaneleri Koordinasyon Dairesi Başkanlığı. (2020). *Yapımı devam eden şehir hastanelerimiz*. <https://khgmsehirhastaneleridb.saglik.gov.tr/TR-43920/yapimi-devam-eden-sehir-hastanelerimiz.html> adresinden 25 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- Kayral, İ. H. (2019). Kırık pencereler teorisi, şehir hastaneleri yönetim modelinde hasta güvenliği için kullanılabilir mi? *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 22(3), 677-694.
- Kerman, U., Altan, Y., Aktel, M. ve Eke, E. (2012). Sağlık hizmetlerinde kamu özel ortaklığı uygulaması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(3), 1–23.
- Kılıçarslan, Z. ve Altuğ, E. (2016). Bibliyografya. *Türk Kütüphaneciliği*, 30(2), 338-339.

- Kömürlü, R. ve Akyel, İ. (2018). Kamu özel ortaklığı: Türkiye ve diğer ülkelerde tarihi ve uygulamalarının karşılaştırılması. *SETSCI Conference Indexing System*, 3(2018), 976–979.
- Kulaksız, S. ve Küçükkocaoğlu, G. (2019). Kamu hizmet tedarik yönteminin seçilmesinde yatırımın değeri analizi: bir hastane projesi üzerinde uygulanması. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 21(1), 197-227. <https://doi.org/10.31460/mbdd.428543>
- Kwak, Y. H., Chih, Y. ve Ibbs, C. W. (2009). Towards a comprehensive understanding of public private partnerships for infrastructure development. *California Management Review*, 51(2), 51-78.
- Lawani, S. M. (1981). Bibliometrics: Its theoretical foundations, methods and applications. *Libri*, 31(4), 294–315. <https://doi.org/10.1515/libr.1981.31.1.294>
- Merigó, J. M. ve Yang, J. B. (2017). Accounting research: A bibliometric analysis. *Australian Accounting Review*, 27(1), 71-100. <https://doi.org/10.1111/auar.12109>
- Öge, H. ve Baş, T. (2016). Public–private partnership healthcare projects in Turkey. *İşletme Bilimi Dergisi*, 4(2), 105-119.
- Osborne, S. P. (2005). *Public-private partnerships theory and practice in international perspective*. Taylor & Francis Group.
- Ökmen, M. (2015). Uyum sürecinin idari politiği Avruğa Birliğı ve Türkiye perspektifinde küreselleşme-yerelleşme dinamikleri. M. Ökmen (Ed.), *Yerel Yönetimlerde güncel gelişmeler: Kuramdan uygulamaya içinde* (s. 115-162). Ekin Yayınevi.
- Ökmen, M. ve Parlak, B. (2015). Yeni Kamu Yönetimi Yaklaşımı, Yönetişim ve Türk Kamu Yönetimi. *Yerel Yönetimlerde Yeni Vizyonlar içinde* (20-43), Bursa: Ekin Yayınevi.
- Özer, M. A. (2016). Sağlık sektöründe yeni bir hizmet sunum modeli: Kamu özel ortaklığı. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 6(1), 9–38.
- Özzybek Taş, M., Tengilimoğlu, D. ve Atilla, E. A. (2019). A Research for determining the opinions on city hospitals example of Ankara, the capital city. *International Journal of Health Management and Tourism*, 4(2), 140-159. <https://doi.org/10.31201/ijhmt.614614>
- Selen, U. ve Karaş, G. (2015). Approach to public private partnerships applications in the provision of health care services: Survey of Uşak city. *Journal of Life Economics*, 2(3), 25-46. <https://doi.org/10.15637/jlecon.78>
- Şenel Tekin, P. (2017). Küresel kamu özel ortaklığı uygulamaları ve Türkiye sağlık sektörü açısından bir değerlendirme. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 16(2), 5-20. https://doi.org/10.1501/ashd_0000000126
- Şenel Tekin, P. ve Çelik, Y. (2012). Türkiye’de sağlık sektöründe bir finansman yöntemi olarak kamu-özel ortaklığı politikasının politika haritalama yöntemi ile analiz edilmesi. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(3), 81-98. https://doi.org/10.1501/asbd_0000000031
- Sonğur, C. ve Top, M. (2018). Türkiye’ de sağlık sektöründe kamu-özel işbirliğı modeli: Paydaş görüşlerine dayalı bir alan araştırması. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 8(1), 159-186.
- Sungur, C. (2018). Sağlık sektörü kamu özel işbirliğı projelerinde riskler ve risk yönetimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 693-716.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi. (2006). *Sağlık hizmetleri temel kanunu*. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=3359&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> adresinden 22 Aralık 2020 tarihinde alınmıştır.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). *Kamu Özel İşbirliğı Raporu 2018*. Ankara.
- Uğurluoğlu, D., Gökkaya, D. ve Erdem, R. (2019). Şehir hastanesinde çalışan memnuniyeti araştırması. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 4(9), 101-118.

- UN/ECE BOT Expert Advisory Group. (2000). *Draft Guidelines on private public partnerships for infrastructure development*. (ECE/TRADE/NONE/2000/8). Geneva, Switzerland: United Nations Economic Commission for Europe.
- Ünal, A. ve Ünal Köse, A. (2017). Sağlık sektöründe kamu özel ortaklığına yönelik sağlık yöneticilerinin görüşleri. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 4(1), 51-56. <https://doi.org/10.5455/sad.13-1490700122>
- Uysal, Y. (2017). Yerel yönetimlerde kamu özel işbirliği (KÖİ) uygulamalarının iki yönü: Avantajlar ve dezavantajlar. *Kent Akademisi Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi*, 10(2), 4-15.
- Uysal, Y. (2019). Kamu-özel işbirliği (yap-kirala- devret) modeli ve şehir hastanelerinin sağlık hizmetlerindeki değişim ve dönüşüm üzerine etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14(3), 877-898.
- Uysal, Y. (2020a). İngiltere kamu-özel işbirliği modelinin Türkiye'deki şehir hastaneleri uygulamaları üzerine etkileri: Politika transferi bağlamında bir analiz. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(3), 935-960. doi:10.16953/deusosbil.509594
- Uysal, Y. (2020b). Kamu-Özel İşbirliği Modelinde Özel Sektör Teşvik Faktörleri: Şehir Hastaneleri Örneği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 386-401. <https://doi.org/10.33206/mjss.501273>
- Yatırım Programlama İzleme ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü. (2012). *Dünya'da ve Türkiye'de kamu-özel işbirliği uygulamalarına ilişkin gelişmeler*. T. C. Kalkınma Bakanlığı.
- Yeşiltaş, A. (2020). Sağlık sektöründe kamu özel ortaklığı: Şehir hastaneleri üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 6(1), 15-28.
- Yılmaz, O. (2001). *Kamu yönetimi reformu: Genel eğilimler ve ülke deneyimleri*. Devlet Planlama Teşkilatı.

İŞKOLİKLİK VE BİREYSEL MUTLULUK ARASINDAKİ İLİŞKİNİN SAĞLIK ÇALIŞANLARI AÇISINDAN İNCELENMESİ: BİR KAMU ARAŞTIRMA VE UYGULAMA ÜNİVERSİTE HASTANESİNDE UYGULAMA*

THE EXAMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN WORKAHOLIC AND INDIVIDUAL HAPPINESS FOR HEALTHCARE PROFESSIONALS: IMPLEMENTATION IN A PUBLIC RESEARCH AND IMPLEMENTATION UNIVERSITY HOSPITAL

Burcu ERKAN¹

Dr. Öğr. Üyesi Esra Çiğdem CEZLAN²

ÖZ

Son zamanlarda işkoliklik ve iş hayatında mutluluk kavramları üzerinde en çok araştırma yapılan konulardan olmuştur. Bu araştırma; Isparta ilinde faaliyet gösteren bir kamu araştırma ve uygulama hastanesinde çalışan sağlık çalışanlarının, bireysel mutluluk ve işkoliklik ilişkisini incelemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma kapsamında çalışmaya katılmayı gönüllü olarak kabul eden 500 sağlık çalışanına anket uygulaması yapılmıştır. Çalışmada veri toplama aracı olarak “Oxford Mutluluk Ölçeği” ve “Duwas İşkoliklik Ölçeği” kullanılmıştır. Yapılan çalışmada sürekli değişkenlerin normallik varsayımları Shapiro Wilk’s testi ve Kolmogorov-Smirnov testi, varyans homojenlikleri Levene’s Testi ile incelenmiştir. Verilerin normal dağılmadığı iki düzeyli karşılaştırmalar için Mann-Whitney U testi ve üç düzeyli kıyaslamalar için Kruskal Wallis testleri kullanılmıştır. İşkoliklik ölçeğinin ortalaması 43,56±9,70, bireysel mutluluk ölçeğinin ortalaması ise 87,07±9,69 olarak bulunmuştur. Bireysel mutluluk ve işkoliklik ölçeği arasındaki korelasyon incelendiğinde, aralarında pozitif zayıf istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür ($r=0,323$; $p<0,001$). Buna göre; işkolikliğin alt boyutu olan kompulsif çalışma için çalışma birimi ve cinsiyet değişkenlerinin anlamlı bir farklılık gösterdiği saptanmıştır. Sağlık çalışanlarına bireysel mutluluk açısından bir değerlendirme yapıldığında; cinsiyet değişkeninde anlamlı bir farklılık bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: İşe Bağımlılık, İşkoliklik, Mutluluk, Öznel İyi Olma.

JEL Sınıflandırma Kodları: J28, J80, I31

ABSTRACT

Recently, the concepts of workaholism and happiness in business life have been one of the most researched subjects. The research is conducted to examine the relationship between individual happiness and workaholism of health workers working in a public research and practice hospital operating in Isparta. In the scope of the research, a questionnaire is applied to 500 health workers. “Oxford Happiness Scale” and “Duwas Workaholism Scale” are used as data collection tools. In the study, normality assumptions of continuous variables are examined with Shapiro Wilk’s test and Kolmogorov-Smirnov test, variance homogeneity is examined with Levene’s test. Mann-Whitney U is used for two-level comparisons where the data are not normally distributed, Kruskal Wallis tests are used for three-level comparisons. The mean of the workaholism scale is 43.56±9.70, and the mean of the individual happiness scale is 87.07±9.69. When the correlation between individual happiness and workaholism scale is examined, it is seen that there is a positive weak statistically significant relationship between them ($r=0.323$; $p<0.001$). According to this, for compulsive work, which is the sub-dimension of workaholism, it is determined that the variables of work unit and gender showed significant difference. When an evaluation is made of health workers in terms of individual happiness; significant difference is found in the gender variable.

Keywords: Work Addiction, Workaholism, Happiness, Subjective Well-Being.

JEL Classification Codes: J28, J80, I31

* Bu çalışma Esra Çiğdem CEZLAN danışmanlığında Burcu ERKAN tarafından hazırlanan ve 01.11.2021 tarihinde savunulan “İşkoliklik ve Bireysel Mutluluk Arasındaki İlişkinin Sağlık Çalışanları Açısından İncelenmesi; Bir Kamu Araştırma ve Uygulama Üniversitesi Hastanesinde Uygulama” başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Çalışma için İstanbul Medipol Üniversitesi Etik Kurulundan E-10840098-772.02-1472 sayılı ve 27.03.2021 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi, Araştırma ve Uygulama Hastanesi, burcu.erkkan@gmail.com

² İstanbul Medipol Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Yüksekokulu, Sağlık Yönetimi Bölümü, eccezlan@medipol.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

Recently, it has been one of the most researched subjects on the concepts of workaholism and happiness in business life. This research; it was conducted to examine the relationship between individual happiness and workaholism of health workers working in a public research and practice hospital operating in Isparta province. The sub-dimensions of the study determine the effect of overwork and compulsive work on the workaholism scale.

Design/methodology/approach:

This observational and cross-sectional study was applied to health workers in the public research and practice hospital in Isparta province in May-June 2021. The universe of the study consists of health workers working in the same public research and practice hospital, for which permission was obtained for the research. The universe of the research; It consists of a total of 1350 people working in the relevant hospital between May 2021 and June 2021. The sample consists of 500 health workers who agreed to participate in the study. 2 data collection tools were used to be applied to all healthcare professionals working in the public research and practice hospital in Isparta: first, Introductory Information Form: this form, which was created by the researcher, was determined by the participants gender, age, marital status, having a child, educational status, unit of study, it consists of questions about the way of working, total working hours and working time in the institution. second, the "DUWAS" for the perceptions of the health professionals working in the institution regarding workaholism, and the "Oxford Happiness Scale" for their perceptions of the happiness were measured. The scale related to workaholism was developed Schaufeli, Taris, and Bakker (2006). The Turkish adaptation of the workaholism scale was made by Doğan and Tel (2011) and used with their permission.

Findings:

There is a significant difference in the individual happiness scale according to the gender variable ($p < 0.05$). In the individual happiness scale, the average of women is 3.07 ± 0.33 , and the average of men is 3.15 ± 0.36 . A statistically significant difference was found in the compulsive work scale, which is a sub-dimension of the workaholism scale according to gender ($p < 0.05$). In the compulsive study scale, the average of female participants was 3.04 ± 0.75 , and the average of male participants was 3.16 ± 0.74 . As a result, in the compulsive work scale, which is a sub-dimension of the individual happiness and workaholism scale, the mean of men is significantly higher than the mean of women. There is no statistically significant difference in the workaholic and overworking subscales according to gender. In the compulsive study, which is the sub-dimension of individual happiness, workaholism, and the sub-dimension, the average of administrative employees was found to be higher. There is no statistically significant difference in the individual happiness, workaholism and overworking sub-dimension of the work unit. However, it was concluded that there was a statistically significant difference on the compulsive scale, which is the workaholism subscale of the study unit ($p < 0.05$). In this scale, the average of medical personnel is 3.07 ± 0.76 , and the average of administrative personnel is 3.12 ± 0.74 . The compulsive working average of the administrative staff, which is the sub-dimension of workaholism, is significantly higher than the average of the medical staff. The group that works in the form of continuous study in all scales has a high average. Since the number of participants in the monthly working group is quite low compared to the participants who work continuously; There is no statistically significant difference between working style, individual happiness, workaholism, and overwork and compulsive working scales, which are sub-dimensions of workaholism ($p > 0.05$).

Conclusion and Discussion:

In the study, when the demographic characteristics of the workaholism scale were evaluated, it was concluded that there was no statistically significant relationship between the workaholism levels of the participants in demographic characteristics such as gender, age, unit of work, and type of work. While there was no significant difference for overwork, which is one of the sub-dimensions of workaholism, it was concluded that the work unit and gender variables were significant for the other sub-dimension, compulsive work. In a study, it was determined that there was no difference between gender-related variables in terms of workaholism (Schaufeli et al., 2012). Another study was conducted with 496 healthcare professionals, and it was found that men had higher workaholism scores than women (Burke et al. 2006). The differences are thought to be due to the roles assigned to the genders. In the study, a significant difference was found in the compulsive working sub-dimension in the workaholism scale analysis made according to gender. In a study conducted across Turkey at the age of 18 and above, it was determined that there was no significant difference between the happiness levels of individuals in terms of the age variable (Sönmez, 2016). In our study, there was no remarkably difference between the age groups of individual happiness. In a study examining the relationship between workaholism and individual happiness levels of tourism academics, it was concluded that there is a significant relationship between workaholism and individual happiness (Demirbulut et al., 2019). In this study, when the correlation between workaholism and individual happiness of health workers was examined, a positive weak statistically significant relationship was found between them.

1. GİRİŞ

Yaşadığımız dönemde bireyler gündelik hayatlarındaki zamanlarının büyük bir çoğunluğunu çalışma ortamlarında geçirmektedirler. Bu sebepten ötürü bireylerin sağlıklarını fiziksel, ruhsal ve sosyal açıdan bütüncül olarak ele alma zorunluluğu doğmuştur. Çalışanların duyguları, iş ortamını şekillendirmekte ve örgüt kültürünü etkilemektedir. Duygu durumu negatif olan bir çalışan olaylar karşısında olumsuz tutumlar sergileyerek stresli ve gergin ortamların oluşmasına neden olabilmektedirler. Bu tip gergin ve stresli çalışma ortamları tüm çalışanları etkileyerek örgüte doğrudan ya da dolaylı zararlar verebilmektedir. İşlerini hayatlarının merkezine alan, uzun çalışma saatleri ve iş yükü altında ezilen işkolikler sadece çalışmak için dünyaya gelmiş bireylere dönüşmektedirler. İş-yaşam dengesinin kurulması bireylerin mutluluklarını etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Sürekli olarak işlerini düşünen, çalışmadıkları zamanlarda kendilerini suçlu hisseden ve sürekli olarak iş odaklı yaşayan işkoliklerin asosyal olmaları kaçınılmaz olup bu kişilerin aile ve sosyal çevreleri ile olan iletişimleri de olumsuz yönde etkilenmektedir. Bu durumun sonucu olarak; kişilerin öznel mutlu olma eğilimleri azalmaktadır (Yüksekbilgili ve Akduman, 2016, s. 96).

Teknolojik gelişmeler, günümüzde iş yeri ve mesai saatleri dışında çalışmanın artışı beraberinde getirmiştir. Bu durum iş ve özel yaşam arasında bir dengenin kurulmasını zorlaştırmaktadır. Kişilerin medeni durumları, ekonomik durumları, kariyerleri konusundaki beklentileri gibi çeşitli faktörler iş yerlerinde daha fazla zaman geçirmelerine, daha fazla çalışmalarına neden olabilmektedir. Bu durum da işkolikliği ortaya çıkarmaktadır (Shimazu vd., 2015).

Bireylerin, iş ve özel yaşamları arasında bir denge kurmaları önem arz etmektedir. Çünkü iş ve özel yaşam arasındaki denge bireysel mutluluğu beraberinde getirmektedir. Mutlu çalışanlar, kendileri mutlu olduğu gibi çevresinin de mutlu olması için çaba sarf ederler. Böylece buldukları çalışma ortamına pozitif katkı sağlamaktadırlar. Çalışma yaşamı bireylerin zamanının büyük kısmını etkilemektedir. Bu zamanın hem kaliteli hem de çalışanlar tarafından istekli bir şekilde geçirilmesi yapılan işin de kalitesini büyük ölçüde etkilemektedir. Çalışma yaşamında konu sağlık olduğunda bu durum diğer çalışma alanlarına göre daha fazla önem taşımaktadır. Çünkü sağlık çalışanları insan hayatı gibi oldukça hassas ve telafisi olmayan bir alanda çalışmaktadırlar (Kılıç ve Keklik, 2012).

Günlük yaşamımızda işin önemli bir hale gelmesi, çalışanların işe daha fazla bağlanması şeklinde sonuçlanabilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD), erkeklerin %25'i ve kadınların %11'i haftada 50 saat ve üzeri çalışmaktadır (Aziz ve Vitiello, 2015, s. 180). Japonya'da nüfusun %28'i haftada 50 saatten fazla çalışmaktadır. Aynı zamanda nüfusun %12'si ise 60 saatten fazla çalışmaktadır (Iwasaki vd., 2006, s. 537). OECD 2019 Yılı Raporuna göre, OECD'ye üye ülkeler arasında haftalık çalışma saati en yüksek olan ikinci ülke Türkiye'dir. Türkiye haftalık 47 saat çalışma ile Kolombiya'nın ardından ikinci sırada yer almaktadır. İlk beş sırada Türkiye dışında hiçbir Avrupa ve Asya ülkesi bulunmazken, diğer dört ülkeden üçü Güney Amerika ülkeleri ve Güney Afrika Cumhuriyeti'nden oluşmaktadır (OECD,2019).

Birleşmiş Milletler tarafından 2021 senesinde düzenlenen Dünya Mutluluk Raporu sonuçları değerlendirildiğinde, Türkiye 149 ülke içerisinde 104. sırada yer alan mutsuz ülkeler sınıfında değerlendirilmektedir. TÜİK verilerine göre ülkemizde 18 yaş ve üzerinde bulunan bireylerde mutlu olduğunu belirtenlerin oranı 2019 yılında %52,4 iken 2020 yılında %48,2 olarak kayda geçmiştir. Mutsuz olduğunu belirten bireyler ise 2019 yılında %13,1 iken 2020 yılında %14,5 olarak kayda geçmiştir (TÜİK, 2020).

Warr (2013) çalışan mutluluğunun işe ve kişinin duygu durumuna bağlı olduğunu savunmaktadır (Warr, 2013). Bakker ve Temerouti (2013) ise çalışan mutluluğunun bireylerin fiziksel ve psikolojik durumu ile ilişkili olduğunu savunmaktadır (Bakker ve Temerouti, 2013). Kişinin bir gün içerisinde en çok vakit geçirdiği yer nitekim çalıştığı alandır. Çalışma hayatının bireylerin günlük yaşamlarında kapladığı alan oldukça önemlidir. Sağlık kuruluşları 24 saat hizmet veren bir sektör olarak değerlendirildiğinde çalışanların işyeri içerisinde kendini mutlu hissedip hissetmediği araştırılması gereken bir konu haline gelmektedir.

Bu çalışmanın amacı; kurum içerisinde görev alan hastane çalışanlarının işkoliklik ve bireysel mutluluk ile ilgili algıları arasındaki ilişkiyi incelemektir.

2. İŞKOLİKLİK

İşkolik kavramı Türk Dil Kurumu tarafından “işine düşkün, iş sever” şeklinde tanımlanmıştır (TDK, 2021). İşkolik bireyler, hayatlarının merkezine işlerini almaktadırlar. Aynı zamanda diğer çalışanlara nazaran gündelik hayattaki faaliyetlerinin önemli bir kısmını işlerinden sonra gelecek şekilde sıralayan insanlar olarak tanımlanmaktadır (Erbaşaran, 2019). Uluslararası insani bir standart olarak kabul gören haftada 40-45 saati kapsayan çalışma düzeninin güncelliğini yitirdiğini, günümüzde altmış saat ve üzeri çalışmanın normal olarak algılandığı görülmektedir. Üretken ve çalışkan olmanın, daha fazla maddi kazanım elde etmenin yolunun uzun süreli çalışmaktan geçtiği düşünülmektedir. Fortune Dergisi’nde yayımlanan bir çalışmada haftada elli saat ve üzeri çalışan insanların %62, altmış saat ve üzeri çalışan insanların %35, seksen saat ve üzerinde çalışan insanların ise %10 daha fazla maddi kazanım elde ettikleri belirtilmiştir (Hewlett ve Luce, 2006). Kişiler iş hayatlarında başarılı olma, daha çok maddi kazanç elde etme, geniş bir sosyal çevre edinebilme vb. nedenlerden ötürü işkolik olabilmektedirler (Aslantaş vd., 2016). İşkolikler hangi nedenle olursa olsun kendilerini iş yapmaktan alıkoyamamaktadırlar (Müller ve Schotter, 2010). İşkolik bireyler örgütsel veya ekonomik amaçlarına ulaşmak için olması gerekenden ve ekip arkadaşlarından daha yoğun çalışmaktadırlar.

İşkoliklik kişiden kişiye farklı etkiler göstermektedir. Ancak işkolikliğin kişilerde ve çalışma ortamlarında olumlu ya da olumsuz etkilere neden olacağı konusunda kesin bir kaniye varılamamıştır. Sonuç olarak da genellikle işverenler tarafından işkoliklik olumlu bir davranış olarak algılanmaktadır. İşkolikliğin kısa vadede olumlu sonuçlar doğurduğu düşünülse de uzun dönemde yol açacağı olumsuz etkileri; fizyolojik, psikolojik, sosyal, örgütsel olarak dört başlık altında ele almak mümkündür (McMillan vd., 2003).

Literatürde kaynak taraması yapıldığında işkolikliğin kişinin genel sağlık durumunu olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. İşkoliklik davranışlarının sonuçları ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Kuzey Amerika’da işkoliklik davranışları sağlık sorunlarına daha çok yol açarken, Japonya’da bu durum daha az görülmektedir. İşkolikliğin fizyolojik etkileri arasında immün sistemin çökmesi ve bunun sonucunda gribal enfeksiyonlara yatkınlık, kalp ve damar hastalıkları, tansiyon, mide rahatsızlıkları, antidepresan ve türevi ilaç bağımlılıkları, aşırı yorgunluk vb. gösterilebilmektedir (Bardakçı ve Baloğlu, 2012).

İşkoliklik kişileri psikolojik olarak da yormakta ve olumsuz sonuçlara neden olmaktadır. İşkolik olduğunun farkında olmayan kişilerin psikolojileri giderek bozulmaktadır. Bu durum işkoliklerin kendi ruhsal durumlarını, aile ortamlarını, iş hayatlarını, sosyal çevrelerini ve günlük yaşamlarını etkilemektedir. İşkolik bireylerde işlerine olan saplantılı bağlılık hisleri sonucu; panikataktak, sinirlilik, depresyon, sabırsızlık, kötümserlik, anksiyete, çevresine sürekli eleştirel yaklaşım, savunma mekanizmalarında artma gibi psikolojik etkiler görülmektedir (Temel, 2006). Bazı araştırmalar işkoliklik ve kişinin yaşadığı stres arasında belirgin bir bağlantı olduğunu göstermektedir (Gürel ve Altunoğlu, 2016; Özsoy, 2018). Kişilerin aile ve sosyal çevreleri ile yaşadığı ve baş edemediği sosyal problemlerden işe yoğunlaşma ile uzaklaşmak istedikleri de görülmektedir. Bu kişiler yaşamlarında kendileri için olan öncelikleri belirleyememekte ve karmaşa yaşamaktadırlar. Kendilerini baskı altında hissetmektedirler. Bu baskı ve stres kişilerin iş ortamında çözümlenemeyen anksiyete yaşamalarına neden olmaktadır (Bardakçı, 2007).

İşkoliklik iş görenlerin sosyal hayatlarını olumsuz etkilemektedir. Kişinin neredeyse tüm zamanını, sevgi, istek, heyecan ve enerjisini işe vermesi nedeniyle sosyal yaşamında da olumsuz etkiler görülmektedir. İşkoliklik bireylerde, sosyalleşme ve sosyal çevresi ile paylaşımda bulunarak vakit geçirme isteğinde azalma, kendisini yalnızlaştırması ve bu durumun farkında olmasına rağmen bu konuda kendisine yardım edememesi nedeniyle artan endişe, aile ve iş arkadaşlarının isteklerine karşı tahammülsüzlük, ilgisiz davranma, çevresine karşı duyarsızlaşma, sürekli eleştirme hali, aile bireyleri ve sosyal çevre ile bağlarının zayıflaması, aile, sosyal ve iş arkadaşlarına karşı güvensizlik hissi vb. gibi sosyal etkilere yol açmaktadır (Bardakçı ve Baloğlu, 2012). Son dönemlerde yapılan çalışmalarda işkoliklik ve aile huzuru arasındaki ilişki değerlendirilmiştir. Sonuç olarak işkoliklikten sadece eşlerin etkilenmediği aynı zamanda ailede bulunan büyük çocukların da işkolik anne ve babadan olumsuz yönde etkiledikleri görülmüştür (Günbeyi ve Gündoğdu, 2010). İşkolik bireyler iş görürken kendilerini daha huzurlu ve güvende hissetmektedirler. Buna bağlı olarak aşırı ve yoğun çalışmanın kendilerine yarattığı sağlık sorunlarının ve sosyal ilişkilerindeki bozulmanın farkına varamamaktadırlar. Bu durum bağımlı kişilerin, bağımlı oldukları maddeyi kullandıkları sırada kendilerini dış dünyaya kapatacak kadar büyük bir haz duymalarına benzetilmektedir. İşkoliklik bir bağımlılık sorunu olarak ele alınmaktadır (Temel, 2006).

İşkolik kişilerin yaşadıkları sağlık sorunları işyerlerindeki verimliliklerini düşürmekte, bireysel verimin azalması da örgütsel işgücünü azaltmakta, nihai olarak ise örgüt verimliliğini etkilemektedir. Bazı araştırmalarda işkolikler iş ortamından keyif alamayan, iş arkadaşları ile iyi geçinemediklerinden ekip çalışmasını güçleştiren, iş performansları yetersiz kişiler olarak anlatılmaktadır (Kanbur ve Salihoğlu, 2014). İşkoliklik; düşük motivasyon, çalışanlar arası çekişmeler, stres, yaratıcılık ve üretkenliğin azalması, hata yapma riskinin artması, performans ve verim düşüklüğü gibi durumlara yol açmaktadır (Dosaliyeva ve Bayraktaroğlu, 2010). İşkolik bireyler yoğun çalışma ve yeteri kadar dinlenememe neticesinde hem fizyolojik hem de psikolojik olarak olumsuz etkilenirler. Bu durum uyku bozukluklarına ve neticesinde yorgunluk hissine sebebiyet verir. Nihai olarak öfke kontrolünde başarısız olup gerek aile bireyleri gerekse çalışma arkadaşları ve sosyal çevresi ile olan ilişkilerinde daha agresif ve sabırsız olmaları mümkündür. Aile ve çevreyle girilen bu sürekli çatışma hali ise bireyleri ailelerinden ve toplumdan uzaklaşmaya iterek yalnızlaşmalarına sebebiyet verir (Bardakçı, 2007).

İşkolik bireylerde işlerine olan saplantılı bağlılık hisleri sonucu; panikata, sinirlilik, depresyon, sabırsızlık, kötümserlik, anksiyete, çevresine sürekli eleştirel yaklaşım, savunma mekanizmalarında artma gibi psikolojik etkiler görülmektedir (Temel, 2006). İşkoliklik bireylerde, sosyalleşme ve sosyal çevresi ile paylaşımda bulunarak vakit geçirme isteğinde azalma, kendisini yalnızlaştırması ve bu durumun farkında olmasına rağmen bu konuda kendisine yardım edememesi nedeniyle artan endişe, aile bireyleri ve sosyal çevre ile bağlarının zayıflaması gibi sosyal etkilere yol açmaktadır (Bardakçı ve Baloğlu, 2012). İşkolik kişilerin yaşadıkları sağlık sorunları işyerlerindeki verimliliklerini düşürmekte, bireysel verimin azalması örgütsel işgücünü azaltmakta, nihai olarak ise örgüt verimliliğini etkilemektedir (Bardakçı, 2007).

İşkoliklik bağımlılık düzeyinde tedavi edilmesi gereken bir hastalık olarak ele alınmaktadır. İşkolik kişiler işlerine karşı aşırı bağımlılık gösteren davranışlar sergilemektedirler (Temel, 2006). Kişisel ve ruhsal sorunları ile aile yaşantılarındaki boşlukları işlerine yoğunlaşarak çözümlenmeye çalışan işkoliklerin tedavi edilmesindeki ilk ve en temel aşama kişilerin işkolik olduklarını kabul etmeleri ve bu bağımlılık düzeyindeki patolojik durumdan kurtulabilmek için tedavi olmayı kabul etmeleridir. İşkoliklerin iyileşme programlarında hem kendilerinin hem de örgütlerinin uygulayabileceği yöntemleri; kişisel danışmanlık, aile terapisi, iş yeri engellemeleri olarak ele alınabilmektedir (Gini, 1998).

3. MUTLULUK

Mutluluk sağlıklı insan psikolojisinin temel ihtiyaçları arasında yer almaktadır. Mutluluk istediğimiz her şeye sahip olmaktan ziyade, sahip olduklarımızla yetinebilmeyi bilmektir (Saygılı, 2015). Mutlu yaşama isteği kişileri hayatlarına daha çok değer vermeleri ve daha iyi bir yaşam isteği için güçlenmeleri açısından motive etmektedir (Özgen, 2007).

Mutluluk yıllar içerisinde sürekli olarak merak edilen ve araştırmalara konu olan bir kavram olmuştur. Aristoteles, mutluluğu insan hayatının olmazsa olmazı şeklinde tanımlayıp kişilerin sürekli olarak mutluluğa ihtiyaç duyduklarını savunmuştur. Socrates ise, kişilerin erdemli bir yaşam için çabalamaları sonucu mutlu olacakları fikrini desteklemektedir. Mutluluk kişinin yaşadığı hayatın kalitesini değerlendirme derecesi anlamına gelmektedir (Veenhoven, 1991).

Mutluluk kavramının birçok araştırmada işten alınan haz, işe olan bağlılık, işe adanma ve iyilik hali gibi konularla birlikte ele alındığı görülmektedir. İş hayatında görülen yenilik ve değişimler iş görenlere önceki yıllara göre kendilerini daha az değerli hissettirmekte ve bu durum iş görenler arasındaki rekabet ortamı ile hırslı körüklemektedir (Fisher, 2010).

Kişilerin iş hayatlarında karşılaştıkları stres, tükenmişlik duyguları, moobing gibi sorunlardaki artış mutluluk düzeylerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu amaçla kişilerin iş hayatlarındaki mutluluk kavramının ele alınması önemli hale gelmektedir. Örgütsel psikoloji, çalışma psikolojisi ve örgütsel davranış alanlarında mutluluk ve iş kavramları araştırmalara konu olmaktadır. Mutlu iş görenleri diğer iş görenlerden ayıran özellikler arasında iyimser olmaları, sosyal olmaları ve özgüvenleri ile özsaygılarının yüksek olması sayılabilmektedir (Myers ve Diener, 1995).

Günümüzde iş hayatında mutluluk kavramının ön plana çıkmasının örgütsel ve bireysel açıdan faydalı olduğu değerlendirilmektedir. Bireysel olarak mutluluk iş görenin işindeki tatmin duygusunun artması, daha fazla yaratıcı olması, kariyerinde hızlı ilerlemesi, işverenler ve çalışma arkadaşları ile iyi iletişim kurmasını olumlu yönde

etkilemektedir. Mutluluk örgütsel açıdan ise; iş görenin pozitif hissetmesi, motivasyonu, yaratıcılığı, verimliliği açısından iş görenleri destekleyen bir duygudur (Kjerulf, 2015).

4. YÖNTEM

4.1. Araştırmanın Amacı ve Soruları

Bu çalışmanın amacı, Isparta ilinde kamu araştırma ve uygulama hastanesinde sağlık çalışanlarının, işkoliklik ve bireysel mutluluk algıları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaç kapsamında araştırmanın ana problem cümlesi “Sağlık çalışanlarının bireysel mutlulukları ile işkoliklikleri arasında bir ilişki var mıdır?” şeklinde belirlenmiştir. Çalışmanın alt problem cümlesi ise “Sağlık çalışanlarının sosyo-demografik özelliklerine göre bireysel mutlulukları ile işkoliklikleri arasında bir farklılık var mıdır?” şeklindedir.

4.2. Araştırmanın Yöntemi

Gözlemsel ve kesitsel nitelikte olan bu çalışma, Isparta ilinde kamu araştırma ve uygulama hastanesindeki sağlık çalışanlarına 2021 Mayıs- Haziran aylarında uygulanmıştır. İstanbul Medipol Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu Başkanlığı’ndan çalışmanın yapılabilmesi için 284 karar numarası ile 18.03.2021 tarihinde etik kurul onayı alınmıştır. Isparta ili Kamu Araştırma ve Uygulama Hastanesinde yapılacak olan anket uygulaması için E-26515734-605.01-41149 sayılı yazı ile 30.03.2021 tarihinde çalışmanın yapılabilmesi için üst yönetimden onay alınmıştır.

4.3. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Çalışmanın evrenini araştırma için izin alınan aynı kamu araştırma ve uygulama hastanesinde görev yapan sağlık çalışanları oluşturmaktadır. Çalışmanın evrenini; 2021 Mayıs- 2021 Haziran tarihleri arasında ilgili hastanede çalışan toplam 1350 kişi oluşturmaktadır. Çalışmanın örnekleme gelişigüzel (kolayda) örnekleme yöntemi ile belirlenmiş ve çalışmaya katılmayı kabul eden 500 sağlık çalışanı oluşturmuştur.

4.4. Veri Toplama Aracı

Isparta ilinde kamu araştırma ve uygulama hastanesinde görev yapan tüm sağlık çalışanlarına uygulanmak üzere 2 adet veri toplama aracı kullanılmıştır:

1. Tanıtıcı Bilgi Formu: Araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Bu formda katılımcıların cinsiyet, yaş, medeni durum, çocuk sahibi olma bilgileri, eğitim bilgileri, çalışılan birim, çalışma şeklini içeren sorulardan oluşmaktadır.
2. Kurumda çalışan sağlık çalışanlarının işkolikliğe ilişkin algıları için “DUWAS” (Dutch Work Addiction Scale), mutluluğa ilişkin algıları için “Oxford Mutluluk Ölçeği” kullanılarak ölçülmüştür. İşkoliklik algısı için tercih edilen DUWAS ölçeği Schaufeli, Taris ve Bakker (2006) tarafından geliştirilmiştir (Schaufeli, vd., 2006). İşkoliklik ölçeğinin Türkçe uyarlaması Doğan ve Tel (2011) tarafından yapılmış ve izin alınarak kullanılmıştır. Araştırmanın ilk kısmı olan işkoliklik ölçeğinde; Schaufeli ve arkadaşları tarafından geliştirilen DUWAS ölçeği kullanılmıştır (Schaufeli vd., 2006, s. 202). Ölçek toplamda 17 sorudan oluşmakta olup 4’lü likert tipi bir ölçektir. DUWAS ölçeği, “aşırı çalışma” ve “kompulsif çalışma” olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır. Söz konusu ölçek, Doğan ve Tel (2011) tarafından Türkçe’ye uyarlanmıştır. Soru sayısı 17 maddeden 14 maddeye düşürülmüştür. Ölçek Türkçe açısından daha anlaşılır olması gerekçesiyle değerlendirme 5’li likert tipi ölçekle “1:Hiç uygun değil, 2:Uygun değil, 3:Azaz uygun, 4:Uygun ve 5:Tamamen Uygun” şeklinde uygulanmıştır. Yapılan analizler sonucu DUWAS-TR ölçeğinin “aşırı çalışma” ve “kompulsif çalışma” olarak adlandırılan iki faktörlü yapısının yeterli düzeyde uyum sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek amacıyla hesaplanan cronbach alfa değeri ölçeğin tümü için 0,85, “aşırı çalışma” faktörü için 0,76 ve “kompulsif çalışma” faktörü için 0,74 olarak bulunmuş olup, böylece DUWAS-TR ölçeğinin işkolikliği ölçmede kullanılabilir geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu tespit edilmiştir (Doğan ve Tel, 2011). Bizim çalışmamızda işkoliklik ölçeğinin cronbach alfa değeri 0,84, aşırı çalışma faktörü için 0,74, kompulsif çalışma için 0,69 bulunmuştur. DUWAS İşkoliklik ölçeği için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. DUWAS İşkoliklik Ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizi sonucu Tablo 1’de yer almaktadır. Faktör analizi sonucunda, ölçekte herhangi bir madde çıkarılmamış, orijinal ölçek, iki faktörlü haliyle çalışma verileri ile doğrulanmıştır.

Tablo 1. DUWAS İşkoliklik Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi

DUWAS İşkolik Ölçeği	Sorular	Standardize Katsayılar
Aşırı Çalışma	s1	0,569
	s2	0,633
	s5	0,664
	s7	0,634
	s9	0,485
	s10	0,578
	s12	0,463
	s14	0,46
Kompulsif Çalışma	s3	0,56
	s4	0,543
	s6	0,674
	s8	0,66
	s11	0,528
	s13	0,51
Aşırı Çalışma~ Kompulsif Çalışma		0,935

Mutluluk Ölçeği'nde ise, Hills ve Argyle (2002) tarafından mutluluğu ölçmek üzere geliştirilmiş 29 maddelik ve 6'lı likert tipi (1-Hiç katılmıyorum, 6- Tamamen katılıyorum) bir ölçme aracı kullanılmıştır (Hills ve Argyle, 2002). Ölçeğin orijinal halinde toplam 29 madde yer almaktadır. Ölçek Doğan ve Sapmaz (2012) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış olup madde sayısı 28'e düşürülmüştür. Ölçeğin orijinalinin cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı 0,91 olarak bulunmuştur. Türkçe'ye uyarlanmış halinin cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı da 0,91 olarak belirtilmiştir (Doğan ve Sapmaz, 2012). Çalışmamızda işkoliklik ölçeğinin cronbach alfa katsayısı ölçeğin tümü için 0,84 olarak hesaplanmıştır. Mutluluk ölçeğinin cronbach alfa katsayı değeri ise 0,65 olarak bulunmuştur. Mutluluk Ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Tablo 2'de Mutluluk Ölçeği doğrulayıcı faktör analizi sonucu yer almaktadır. Faktör analizi sonucunda, ölçekte herhangi bir madde çıkarılmamış, orijinal tek faktörlü olarak ölçek çalışma verileri ile doğrulanmıştır.

Tablo 2. Mutluluk Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi

Mutluluk Ölçeği	Standardize Katsayılar
S1	0,525
S2	0,502
S3	0,499
S4	0,534
S5	0,503
S6	0,501
S7	0,497
S8	0,587
S9	0,42
S10	0,506
S11	0,547
S12	0,512
S13	0,508
S14	0,624
S15	0,478

Mutluluk Ölçeği	Standardize Katsayılar
S16	0,465
S17	0,499
S18	0,493
S19	0,495
S20	0,534
S21	0,626
S22	0,503
S23	0,506
S24	0,533
S25	0,502
S26	0,544
S27	0,380
S28	0,40

Doğrulamalı faktör analizinin yorumlanmasında pek çok farklı uyum iyiliği indeksi kullanılmaktadır. Her birinin avantajları ve dezavantajları olduğu için pek çok yöntemin aynı anda kullanılması önerilmektedir (Hair vd., 2009). Tablo 3'te çalışmada kullanılan uyum iyiliği indeksleri ve kriterleri bulunmaktadır (Hair vd., 2009; Tekkurşun Demir ve Cicioğlu, 2019; Tayfun ve Sapmaz, 2012).

Tablo 3. Uyum İyiliği İndeksleri ve Kriterler

Uyum İyiliği Ölçüsü	Uyum Kriteri-1	Uyum Kriteri-2
Ki-Kare/sd	≤ 3 iyi uyum	$\leq 4-5$ Kabul Edilebilir Uyum
RMSEA	$\leq 0,05$ iyi uyum	0,06-0,08 Kabul Edilebilir Uyum
CFI	$\geq 0,95$ iyi uyum	0,90-0,94 Kabul Edilebilir Uyum
SRMR	$\leq 0,05$ iyi uyum	0,06-0,08 Kabul Edilebilir Uyum
AGFI	$\geq 0,90$ iyi uyum	0,89-0,85 Kabul Edilebilir Uyum

Ki-Kare/sd =Ki-kare serbestlik derecesi oranı; RMSEA: Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü; CFI: Karşılaştırmalı Uyum İndeksi; SRMR: Standartlaştırılmış Hata Kareler Ortalamasının Karekökü; AGFI: Düzeltilmiş Uyum İyiliği İndeksi

DUWAS İşkoliklik Ölçeği ve Mutluluk Ölçeği için yapılan doğrulamalı faktör analizinin uyum iyiliği indeksleri Tablo 4'te belirtilmiştir. Bu kriterlere göre ölçeklerin kabul edilebilir uyum gösterdiği söylenebilir.

Tablo 4. Ölçeklerin Doğrulamalı Faktör Analizi Uyum İyiliği İndeksleri

	Ki-Kare	sd	Ki-kare/sd	RMSEA	CFI	SRMR	AGFI
DUWAS İşkoliklik Ölçeği	317,541	76	4,18	0,08	0,888	0,061	0,89
Mutluluk Ölçeği	1.201,03	323	3,72	0,074	0,848	0,072	0,88

Hazırlanan anket formları gerekli izinler alındıktan sonra hastanede bulunan tüm birimlere, çalışmaya ilişkin gerekli bilgiler verildikten sonra dağıtılmıştır. Çalışmaya katılım gösteren bireylerden bu formları okuyup cevaplamaları istenmiştir. Katılımcılara dağıtılan formların çalışmayı yapan kişiler dışında kimse tarafından görülmeyeceği konusunda bilgilendirilmiştir. Ankete isim yazma zorunluluğu olmadığı özellikle ifade edilmiştir. Katılımcıların işlerinden kaynaklı olarak yoğunlukları, pandemi şartları, vardiya çalışmaları ve nöbetleri göz önünde bulundurularak bir hafta sonra anketler geri toplanmıştır. Cevaplama sırasında herhangi bir açıklamaya gerek duymaları halinde araştırma yürütücüsüyle irtibat kurabilecekleri kanallar belirtilmiştir. Yapılan bu araştırma Covid-19 döneminde sağlık personellerinin yoğun çalıştığı bir dönemde gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde sağlık personellerinin mutluluk ve işkoliklik düzeylerinin belirlenmesi çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır.

4.5. Verilerin Analizi

Verilerin, IBM SPSS23.0 programı ile istatistiksel analizleri yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi R Studio V-1.2.5033 lavaan package kullanılarak yapılmıştır. İstatistiksel analizlere geçmeden önce verilerin girişi esnasında hata olmaması ve parametrelerin beklenen aralıkta olup olmadığı ile ilgili kontroller yapılmıştır. Tablo 5'te normallik testine yer verilmiştir.

Tablo 5. Normallik Testi

	Kolmogorov-Smirnov		Shapiro-Wilk	
	Test İstatistiği	p	Test İstatistiği	p
Bireysel Mutluluk	0,048	0,002	0,994	0,049
İşkoliklik	0,053	0,008	0,994	0,040
Aşırı Çalışma	0,058	<0,001	0,992	0,012
Kompulsif Çalışma	0,077	<0,001	0,989	0,001

Sürekli değişkenlerin normallik varsayımları Shapiro Wilk's testi ve Kolmogorov-Smirnov testi, varyans homojenlikleri Levene's Testi ile incelenmiştir. Sürekli değişkenlerin tanımlayıcı istatistiklerinde ortalama ve standart sapma, kategorik değişkenlerin tanımlanmasında ise frekans (n) ve yüzde (%) değerleri verilmiştir. Verilerin normal dağılmadığı iki düzeyli karşılaştırmalar için Mann-Whitney U testi ve üç düzeyli kıyaslamalar için Kruskal Wallis testi kullanılmıştır (Kalay ve Hatırlı, 2020). Sürekli değişkenlerin kendi arasındaki analizi için Spearman's rho sıra korelasyon testi kullanılmıştır. Yapılan bütün analizlerde anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ olarak kabul edilmiştir (Tablo 5).

5. BULGULAR

Tablo 6. Katılımcıların Demografik ve Kişisel Özelliklerinin Tanımlayıcı İstatistikleri

	Kategoriler	n (%)
Cinsiyet	Kadın	258 (51,6)
	Erkek	242 (48,4)
Yaş Grupları	20-30	137 (27,4)
	31-40	199 (39,8)
	41-50	141 (28,2)
	51-60	23 (4,6)
Çalışma Birimi	İdari	249 (49,8)
	Tıbbi	251 (50,2)
Çalışma Şekli	Devamlı (Gündüz)	398 (79,6)
	Aylık	94 (18,8)
	Devamlı (Gece)	8 (1,6)

Tablo 6'da görüleceği üzere araştırmaya dahil edilen katılımcıların 258'i (%51,6) kadın, 242'si (%48,4) erkektir. Katılımcıların yaş aralıkları 20 ile 60 arasında değişmektedir. Katılımcıların 137'si (%27,4) 20 ile 30 yaş arasında, 199'u (%39,8) 31 ile 40 yaş arasında, 141'i (%28,2) 41 ile 50 yaş arasında ve kalan 23'ü (%4,6) ise 51 ile 60 yaş arasındadır. Araştırmaya 249'u (%49,8) idari birimden, 251'i (%50,2) ise tıbbi birimden toplam 500 kişi katılmıştır. Katılımcıların 398'inin (%79,6) devamlı gündüz, 94'ünün (%18,8) aylık rotasyon şeklinde ve 8'inin (%1,6) devamlı gece mesaisi olduğu saptanmıştır.

Tablo 7. Ölçeklerin Tanımlayıcı İstatistikleri

	n	Min. – Maks.	Ort.± SS
Bireysel Mutluluk	28	2,07-4,25	3,11 ± 0,35
İşkoliklik	14	1,00-5,00	3,11 ± 0,69
Aşırı Çalışma	8	1,00-5,00	3,12 ± 0,75
Kompulsif Çalışma	6	1,00-5,00	3,10 ± 0,75

Tablo 7’de ölçeklere ait tanımlayıcı istatistik bilgileri incelenmiştir. Bireysel mutluluk ölçeğinde 28 soru, işkoliklik ölçeğinde 14 soru, işkoliklik alt boyutu olan aşırı çalışma ölçeğinde 8 soru ve kompulsif çalışma ölçeğinde 6 soru bulunmaktadır. Bireysel mutluluk ölçeğinin ortalaması ise $3,11\pm 0,35$, işkoliklik ölçeğinin ortalaması $3,11\pm 0,69$ olarak bulunmuştur. İşkoliklik alt boyutları olan; aşırı çalışma ölçeğinin ortalaması $3,12\pm 0,75$, kompulsif çalışma ölçeğinin ortalaması $3,10\pm 0,75$ ’tir. Ölçekler ortalama düzeydedir. Katılımcıların cinsiyetlerine göre işkoliklik ve bireysel mutluluk düzeyleri incelenmiştir (Tablo 8).

Tablo 8. Katılımcıların Cinsiyete Göre İşkoliklik ve Bireysel Mutluluk Düzeyleri

	Cinsiyet	n	Medyan	Ort.± SS	z	p
Bireysel Mutluluk ^a	Kadın	258	3,04	3,07±0,33	-2,47	0,014*
	Erkek	242	3,14	3,15±0,36		
İşkoliklik ^a	Kadın	258	3,00	3,07±0,70	-1,80	0,072
	Erkek	242	3,14	3,15±0,69		
Aşırı Çalışma ^a	Kadın	258	3,00	3,10±0,75	-1,14	0,255
	Erkek	242	3,13	3,15±0,74		
Kompulsif Çalışma ^a	Kadın	258	3,00	3,04±0,75	-2,53	0,011*
	Erkek	242	3,17	3,16±0,74		

*: $p < 0,05$. a: Mann Whitney U Testi

Tablo 8’de katılımcıların işkoliklik ve bireysel mutluluk düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşmasına yer verilmiştir. Cinsiyet değişkenine göre bireysel mutluluk ölçeğinde anlamlı bir farklılık vardır ($p < 0,05$). Bireysel mutluluk ölçeğinde kadınların ortalaması $3,07\pm 0,33$, erkeklerin ortalaması $3,15\pm 0,36$ ’dır. Cinsiyete göre işkoliklik ölçeğinin alt boyutu olan kompulsif çalışma ölçeğinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p < 0,05$). Kompulsif çalışma ölçeğinde kadın katılımcıların ortalaması $3,04\pm 0,75$ erkek katılımcıların ortalaması ise $3,16\pm 0,74$ ’tür. Sonuç olarak bireysel mutluluk ve işkoliklik ölçeğinin alt boyutu olan kompulsif çalışma ölçeğinde, erkeklerin ortalamaları, kadınların ortalamalarına göre anlamlı derecede daha yüksektir. Cinsiyete göre işkolik ve alt boyutu olan aşırı çalışma ölçeğinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur (Tablo 8).

Tablo 9. Katılımcıların Yaş Gruplarına Göre İşkoliklik ve Bireysel Mutluluk Düzeyleri

	Yaş Grubu	n	Medyan	Ort. ± SS	KWH	p
Bireysel Mutluluk ^a	20 - 30	137	3,11	3,11±0,32	2,55	0,466
	31 - 40	199	3,07	3,11±0,35		
	41 - 50	141	3,07	3,09±0,36		
	51 - 60	23	3,18	3,23±0,38		
İşkoliklik ^a	20 - 30	137	3,07	3,10±0,61	1,22	0,748
	31 - 40	199	3,14	3,14±0,71		
	41 - 50	141	3,00	3,06±0,73		
	51 - 60	23	3,43	3,19±0,80		
Aşırı Çalışma ^a	20 - 30	137	3,13	3,13±0,67	1,04	0,793
	31 - 40	199	3,13	3,15±0,75		
	41 - 50	141	3,00	3,08±0,79		
	51 - 60	23	3,25	3,21±0,92		
Kompulsif Çalışma ^a	20 - 30	137	3,00	3,07±0,68	2,21	0,531
	31 - 40	199	3,17	3,14±0,77		
	41 - 50	141	3,00	3,05±0,79		
	51 - 60	23	3,33	3,17±0,73		

a: Kruskal-Wallis H (KWH) Testi

Tablo 9’da yaş gruplarına göre katılımcıların işkoliklik ve bireysel mutluluk düzeylerine yer verilmiştir. Tüm ölçeklerde en yüksek ortalamaya sahip yaş grubu 51-60 yaş aralığıdır. 51-60 yaş grubunda diğer gruplara göre daha az katılımcının bulunması sebebiyle bireysel mutluluk, işkoliklik, işkolikliğin alt boyutları olan aşırı çalışma ve kompulsif çalışma ölçekleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur ($p>0,05$).

Tablo 10. Katılımcıların Çalışma Birimine Göre İşkoliklik ve Bireysel Mutluluk Düzeyleri

	Çalışma Birimi	n	Medyan	Ort. ± SS	z	p
Bireysel Mutluluk ^a	İdari	249	3,14	3,15±0,36	-0,09	0,928
	Tıbbi	251	3,07	3,07±0,33		
İşkoliklik ^a	İdari	249	3,14	3,12±0,70	-0,589	0,556
	Tıbbi	251	3,07	3,10±0,69		
Aşırı Çalışma ^a	İdari	249	3,13	3,12±0,76	-0,893	0,372
	Tıbbi	251	3,13	3,13±0,74		
Kompulsif Çalışma ^a	İdari	249	3,17	3,12±0,74	-2,465	0,014*
	Tıbbi	251	3,00	3,07±0,76		

*: $p<0,05$. a: Mann Whitney U Testi

Tablo 10’da çalışma birimine göre katılımcıların işkoliklik ve bireysel mutluluk düzeylerine yer verilmiştir. Bireysel mutluluk, işkoliklik ve alt boyut olan kompulsif çalışmada idari çalışanların ortalaması daha yüksek olduğu görülmüştür. Çalışma biriminin bireysel mutluluk, işkoliklik ve alt boyut olan aşırı çalışma ölçeği üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığı yoktur. Ancak çalışma biriminin işkoliklik alt ölçeği olan kompulsif ölçeği üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığı olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($p<0,05$). Bu ölçekte tıbbi personelin ortalaması 3,07±0,76, idari personelin ortalaması ise 3,12±0,74’tür. İdari personelin işkoliklik alt boyutu olan kompulsif çalışma ortalaması, tıbbi personelin ortalamasına göre anlamlı derecede daha yüksektir (Tablo 10).

Tablo 11. Katılımcıların Çalışma Şekline Göre İşkoliklik ve Bireysel Mutluluk Düzeyleri

	Çalışma Şekli	n	Medyan	Ort.± SS	z	p
Bireysel Mutluluk ^a	Devamlı	406	3,11	3,12±0,35	-0,71	0,479
	Aylık	94	3,04	3,06±0,34		
İşkoliklik ^a	Devamlı	406	3,14	3,12±0,69	-0,64	0,522
	Aylık	94	3,04	3,09±0,72		
Aşırı Çalışma ^a	Devamlı	406	3,13	3,13±0,75	-0,39	0,694
	Aylık	94	3,00	3,09±0,76		
Kompulsif Çalışma ^a	Devamlı	406	3,00	3,10±0,74	-1,61	0,108
	Aylık	94	3,00	3,08±0,80		

a: Mann Whitney U Testi

Tablo 11’de katılımcıların işkoliklik ve bireysel mutluluk düzeyleri çalışma şekline göre incelenmiştir. Tüm ölçeklerde devamlı çalışma şeklinde görev yapan grup yüksek ortalamaya sahiptir. Aylık çalışma grubunda ki katılımcıların sayısı, devamlı çalışan katılımcılara göre oldukça az olduğu için; çalışma şeklinin, bireysel mutluluk, işkoliklik ve işkolikliğin alt boyutları olan aşırı çalışma ve kompulsif çalışma ölçekleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığı yoktur ($p>0,05$).

Tablo 12. Ölçeklerin Korelasyon Analizi

		İşkoliklik	Bireysel Mutluluk	Aşırı Çalışma	Kompulsif Çalışma
İşkoliklik ^a	r	1	0,323	0,938	0,875
	p		<0,001*	<0,001*	<0,001*
Bireysel Mutluluk ^a	r		1	0,334	0,245
	p			<0,001*	<0,001*
Aşırı Çalışma ^a	r			1	0,668
	p				<0,001*
Kompulsif Çalışma ^a	r				1
	p				

*: p<0.05 ^a:Sperman Korelasyon Testi

Tablo 12’de ölçeklerin korelasyon analizine yer verilmiştir. İşkoliklik ölçeği ve bireysel mutluluk ölçeği arasındaki korelasyon incelendiğinde, aralarında pozitif zayıf istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir (p<0,001, r=0,323). İşkoliklik ölçeği ve aşırı çalışma ölçeği arasındaki korelasyon incelendiğinde, aralarında pozitif çok güçlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki gözlemlenmiştir (p<0,001, r=0,938). İşkoliklik ölçeği ve kompulsif çalışma ölçeği arasındaki korelasyon incelendiğinde, aralarında pozitif çok güçlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki gözlemlenmiştir (p<0,001, r=0,875). Bireysel mutluluk ölçeği ve aşırı çalışma ölçeği arasındaki korelasyon incelendiğinde, aralarında pozitif zayıf istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki gözlemlenmiştir (p<0,001, r=0,334). Bireysel mutluluk ölçeği ve kompulsif çalışma ölçeği arasındaki korelasyon incelendiğinde, aralarında pozitif zayıf istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki gözlemlenmiştir (p<0,001, r=0,245). Bireysel mutluluk ölçeği ve aşırı çalışma ölçeği arasındaki korelasyon incelendiğinde, aralarında pozitif güçlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki gözlemlenmiştir (p<0,001, r=0,668) (Tablo 12).

6. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışma Isparta ilinde Kamu Araştırma ve Uygulama Hastanesinde çalışan sağlık personelinin işkoliklik ve bireysel mutluluk algıları arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yapılmıştır. Yapılan araştırmada katılımcıların cinsiyet, yaş, çalışılan birim, çalışma şekli değişkenlerine göre işkoliklik düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. İşkolikliğin alt boyutlarından olan aşırı çalışma için anlamlı bir farklılık bulunmaz iken, diğer alt boyutu olan kompulsif çalışma için çalışma birimi ve cinsiyet değişkenlerinin anlamlı bir farklılık gösterdiği saptanmıştır.

Varol ve Kılınç (2021) tarafından yapılan çalışmada işkoliklik ile yaş değişkeni arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olmadığı saptanmıştır (Varol ve Kılınç, 2021). Bu sonuç bizim çalışmamızı destekler niteliktedir. Bizim çalışmamızda yaş değişkeni ile işkoliklik arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı saptanmıştır. Bu benzerliğin sebebi bireylerin daha fazla kazanma isteği, mevcut işlerine duydukları ihtiyaç gibi etmenlerden kaynaklı olabileceği düşünülmektedir.

Yapılan bir çalışmada erkek katılımcıların kadınlara kıyasla daha fazla işkolik olduğunu saptanmıştır (Harpaz ve Snir, 2003). Burke (2006) tarafından 496 sağlık çalışanı ile gerçekleştirilen çalışmada, erkek katılımcıların kadınlara kıyasla daha yüksek işkoliklik puanına sahip oldukları saptanmıştır (Burke vd., 2006). Merdan ve Özdemir (2020) tarafından yapılan çalışmada kadınların erkeklere göre daha işkolik oldukları sonucuna varılmıştır (Merdan ve Özdemir, 2020). Aynı şekilde Karakaya vd., (2015) tarafından yapılan çalışmada da kadınların erkeklere göre daha işkolik oldukları saptanmıştır (Karakaya vd., 2015). Gerdan ve Şahin (2020) tarafından yapılan çalışmada cinsiyete göre anlamlı bir fark olduğu saptanmıştır. Çalışmada kadın yöneticilerin daha işkolik oldukları sonucuna varılmıştır (Gerdan ve Şahin, 2020). Literatürde yer alan başka bir araştırmada ise cinsiyete bağlı değişkenler arasında işkoliklik açısından bir fark olmadığı saptanmıştır (Schaufeli vd., 2012). Aziz ve Cunningham (2008) tarafından yapılan çalışmada cinsiyete göre anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır (Aziz ve Cunningham, 2008). Ataş (2021) tarafından öğretmenler ile yapılan çalışmada cinsiyet ile işkoliklik arasında anlamlı bir ilişki olmadığı saptanmıştır (Ataş, 2021). Çalışmamızda cinsiyete göre işkoliklik ölçeği analizinde kompulsif çalışma alt boyutunda anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Literatürdeki çalışmalar arasındaki bu farklılıkların cinsiyetler üzerine biçilen toplumsal değer yargılarından kaynaklı olduğu düşünülmektedir.

Araştırmada işkolikliğın çalışma birimine göre olan analizinde alt boyut olan kompulsif çalışma anlamlı bulunmuştur. İdari personelin ortalaması, tıbbi personelin ortalamasından daha yüksektir sonucuna ulaşılmıştır. Durmaz (2017) tarafından sağlık çalışanlarının işkolik olmalarının stres düzeylerine olan etkisini incelemek amacıyla yapılan çalışmada, yönetici ve çalışanlar arasında işkoliklik yönünden istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı saptanmıştır (Durmaz, 2017). Bu sonuç bizim çalışmamızı destekler niteliktedir. Çalışılan birime bağlı olarak; çalışma saatleri, çalışma koşulları gibi pek çok faktör değişiklik göstermektedir. Bu durum da çalışanların işkoliklik düzeyini etkileyebilmektedir.

Yapılan araştırmada, mutluluk ölçeğindeki demografik özellikler değerlendirildiğinde yaş, çalışma birimi, çalışma şekli gibi demografik bulgularda katılımcıların mutluluk düzeylerinin varyanslarına bakıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır. Çalışmamızda cinsiyet değişkeninin mutluluk ölçeğinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aydemir (2008) 254 kişi üzerinde yaptığı çalışmada, bireylerin mutluluk seviyeleri ile cinsiyet arasında önemli bir fark olmadığını belirtmiştir (Aydemir, 2008). Bir başka araştırmada cinsiyet değişkenine göre mutluluk düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Yeter, 2019). Bunun yanı sıra bazı araştırmalarda kadınların mutluluk algılarının daha yüksek olduğu, yani kadınların daha mutlu ve memnun olduğu saptanmıştır (Kangal, 2013; Bozkuş vd., 2006). Bazı çalışmalarda ise kadınların erkeklere oranla mutluluk algısının daha düşük olduğu saptanmıştır (Akın, Şentürk, 2012; Ercan, Eryılmaz, 2011). Gündoğdu ve Yavuzer (2012)'in Aksaray Üniversitesi'nde öğrenim görmekte olan öğrenciler ile yapmış oldukları araştırmada, kadınların bireysel mutluluklarının erkek katılımcılara göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Gündoğdu ve Yavuzer, 2012). Çalışmamızda, mutluluk ölçeğinde cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Erkekler kadınlara göre daha mutludur sonucuna ulaşılmıştır. Cinsiyete göre mutluluk düzeyinde çalışmalar arasında farklılıklar olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar çalışmaların yapıldığı sektörlerin birbirinden ayrı olmasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

Yapılan bir çalışmada ortaokul öğretmenlerinin bireysel mutluluk oranlarının 30-39 yaş aralığında anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Koç, 2020). Yetişkin 254 kişi üzerinde yürütülen bir başka araştırmada bireylerin mutluluk düzeyleri ile yaş değişkeni açısından önemli bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Aydemir, 2008). Türkiye genelinde 18 yaş ve üzerine uygulanan bir çalışmada ise, yaş değişkeni bakımından bireylerin mutluluk düzeyleri arasında anlamlı bir fark olmadığını saptanmıştır (Sönmez, 2016). Çalışmamızda da bireysel mutluluk düzeyi ile yaş grupları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu sonuç genel olarak literatür ile benzerlik göstermektedir. Hemşirelere yönelik yapılan bir araştırmada çalışılan bölümün mutluluk ile ilgili analizi anlamlı bulunmuştur (Kabak, 2021). Yapılan başka bir araştırmaya göre farklı görev yerlerinde çalışan kişilerin işyerinde mutlulukları arasında anlamlı bir fark olmadığı yönünde sonuç elde etmiştir (Akduman, 2015). Yapmış olduğumuz araştırmada da çalışma birimine göre bireysel mutluluk ölçeğinde anlamlı bir farklılık yoktur sonucuna ulaşılmıştır.

Turizm akademisyenlerinin işkoliklik düzeyleri ile bireysel mutluluk düzeyleri arasındaki ilişki incelendiği bir çalışmada, işkoliklik ile bireysel mutluluk arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır (Demirbulat vd., 2019). Bu çalışmada sağlık çalışanlarının işkoliklik ve bireysel mutlulukları arasındaki korelasyon incelendiğinde aralarında pozitif zayıf istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Bu sonuç literatür ile benzerlik göstermektedir. Çalışma neticesinde sağlık çalışanlarının işkoliklik düzeyleri arttıkça bireysel mutluluklarının da arttığı saptanmıştır. Sağlık sektörü yoğun çalışma koşulları altında insanlara yararlı olmayı amaçlayan bir sektördür. Böyle bir sektörde işkoliklik neticesinde insanlara faydalı olabilmek bireysel mutluluk düzeyini etkileyebileceği düşünülmektedir.

İşkoliklik ve bireysel mutluluk kavramları üzerinde en çok çalışılması gereken alanlardan biri nitekim sağlık sektörüdür. Sağlık çalışanlarının yaptığı işi benimsemesi toplum ve bireysel benliği açısından daha yararlı olacağı gibi hasta memnuniyeti bakımından da büyük önem taşımaktadır. Sağlık çalışanı kendini mental olarak ne kadar iyi hissederse, işe adaptasyonu o kadar artar ve daha verimli çalışmalar gerçekleştirebilir. Sağlık çalışanlarının beklentilerinin karşılanabilmesi için bireysel mutluluk ve işkoliklik düzeylerinin ölçülebilmesi gerekmektedir.

- Bu araştırma Isparta ilinde bir Kamu Araştırma ve Uygulama Hastanesinde çalışan sağlık personeline yapılmıştır. Literatüre katkı sağlaması için benzer çalışmaların farklı popülasyonlara yapıp karşılaştırılması daha yararlı olabilir.
- Kişilerin yaptıkları iş ile uyumu değerlendirilmeli, işkolikliğın olumsuz sonuçları üst mertebeler ile paylaşılmalı, personel ile birebir ilişkisi olan birimlere daha fazla önem verilmesi gerekmektedir. Personele yönelik eğitim düzenlenmeli, yapılan eğitimlerin sonuçları sahada denetlenmeli ve katılım sağlamaları teşvik edilmelidir.

- Cinsiyete göre işkoliklik ölçeğine bakıldığında literatür taramasında farklı sonuçlar olduğu gözlemlenmiştir. Bazı araştırmacılar buldukları sonuçlara göre erkeklerin işkolikliğe daha yatkın olduğunu söylerken (Harpaz ve Snir, 2003; Burke vd., 2006), bazıları kadınların erkeklere göre daha işkolik olduklarını söylemektedir (Merdan ve Özdemir, 2020; Karakaya vd., 2015), bazıları ise anlamlı bir farklılık saptayamamıştır (Aziz ve Cunningham, 2008; Schaufeli vd., 2012). Bu farklılıkların ne gibi durumlardan kaynaklı olduğu araştırılabilir.
- Araştırmada erkeklerin mutlulukla ilgili algıları kadınlara göre daha yüksek bulunmuştur. Bu açıdan kadın çalışanların mutluluk düzeylerini arttırabilecek çalışmalar yapılabilir. Kadın çalışanların mutluluk seviyelerinin düşük olmasının sebepleri araştırılmalıdır.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Akduman, G. (2015). *Çalışan mutluluğunun işe ilişkin duyuşsal iyilik algısı ile ilişkisi ve kuşaklar arasındaki farklılıkların incelenmesi* [Doktora Tezi]. Arel Üniversitesi.
- Akın, H. ve Şentürk, E. (2012). Bireylerin mutluluk düzeylerinin ordinal lojistik regresyon analizi ile incelenmesi. *Öneri Dergisi*, 10(37), 183–193.
- Aslantaş, M., Soybaş, İ. ve Yalçınsoy, A. (2016). İşkoliklik ile tükenmişlik arasındaki ilişkinin incelenmesi: avukatlar üzerine bir araştırma. *International Journal of Innovative Strategical Social Research*, 1(1), 11-18.
- Ataş, M. (2021). Öğretmenlerin işkoliklik davranışları ile zaman yönetimi beceri düzeyleri arasındaki ilişki. *Uluslararası İnovatif Eğitim Araştırmacısı*, 1(2), 15-27.
- Aydemir, R. E. (2008). *Dindarlık ve mutluluk ilişkisi (ilk yetişkinlik dönemi)* [Yüksek Lisans Tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Aziz, S. ve Cunningham, J. (2008). Workaholism, work stress, work-life imbalance: exploring gender's role. *Gender in Management*, 23(8), 553-566.
- Aziz, S. ve Vitiello K. (2015). Managing workaholism. R. J. Burke, M. P. Kathryn ve C. Cooper (Ed.), *Managing workaholism, flourishing life, work and careers: individual wellbeing and career experiences* içinde (s. 169-172). Edward Elgar Publishing.
- Bakker, A. B. ve Demerouti, E. (2013). La teoria de demandas y recursos laborales. *Revista de Psicología del Trabajo y de las Organizaciones*, 29(3), 107-115.
- Bardakçı, S. (2007). *Eğitim yöneticilerinin internet kullanımına ilişkin tutumlarının işkoliklik eğilimleri üzerine etkilerinin belirlenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Bardakçı, S. ve Baloğlu M. (2012). İlköğretim ve ortaöğretim kurumlarında görev yapan okul yöneticilerinin işkoliklik eğilimleri. *Eğitim ve Bilim*, 37(164), 45-56.
- Bozkuş, S., Çevik, E. ve Üçdoğru, Ş. (2006). Subjektif refah ve mutluluk düzeyine etki eden faktörlerin sıralı logit modeli ile modellenmesi: Türkiye örneği. *İstatistik Araştırma Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (s. 93–116). Ankara, Türkiye.
- Burke, R. J., Matthiesen, S. B. ve Pallesen, S. (2006). Personality correlates of workaholism. *Personality and Individual Differences*, 40(6), 1223-1233.
- Demirbulat Ö. G., Saatçi, G. ve Avcıkurt, C. (2019). İşkoliklik ve bireysel mutluluk arasındaki ilişkinin turizm akademisyenleri açısından incelenmesi. *Manas Journal of Social Studies*, 8(4), 3500-3515.

- Doğan, T. ve Sapmaz, F. (2012). Oxford mutluluk ölçeği Türkçe formunun psikometrik özelliklerinin üniversite öğrencilerinde incelenmesi. *Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 25(4), 297- 304.
- Doğan, T. ve Tel, F. D. (2011). Duwas işkoliklik ölçeği Türkçe formunun (duwastr) geçerlik ve güvenilirliğinin incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 61-69.
- Dosaliyeva, D. ve Bayraktaroğlu S. (2010). Psikolojik sözleşme. D. E. Özler (Ed.), *Örgütsel davranışta güncel konular* içinde (s. 81-100). Ekin Basım Yayıncılık.
- Durmaz, E. (2017). *Sağlık çalışanlarında işkolikliğin stres düzeyleri üzerindeki etkisinin incelenmesi: bir hastane örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Gelişim Üniversitesi.
- Erbaşaran, Z. (2019). *İşkoliklik ve yaşam tatmini arasındaki ilişkiyi incelemeye yönelik bir araştırma* [Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Ercan, L. ve Eryılmaz, A. (2011). Öznel iyi oluşun cinsiyet, yaş grupları ve kişilik özellikleri açısından incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(36), 139-151.
- Gerdan, E. ve Şahin, B. (2020). Yöneticilerin işkolik davranışlarının yaşam doyumlarına etkisi: konaklama işletmeleri örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 2840-2855.
- Gini, A. (1998). Working ourselves to death: workaholism, stress and fatigue. *Business and Society Review*, 100(1), 45-56.
- Günbeyi, M. ve Gündoğdu, T. (2010). Polis teşkilatının "işkolik" çalışanları. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(1), 56-63
- Gündoğdu, R. ve Yavuzer, Y. (2012). Eğitim fakültesi öğrencilerinin öznel iyi oluş ve psikolojik ihtiyaçlarının demografik değişkenlere göre incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(23), 115-131.
- Gürel, E. B., ve Altunoğlu, A. E. (2016). İşkoliklik, iş stresi ve yaşam doyumları arasındaki ilişkilerin incelenmesi: Muğla ilinde bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 1431-1438.
- Hair, J. F., William, C. B. ve Barry, J. B. (2009). *Multivariate Data Analysis: A Global Perspective*. (7. Baskı). Prentice Hall.
- Harpaz, I. ve Snir, R. (2003). Workaholism: its definition and nature. *Human Relations*, 56(3), 291-319.
- Hewlett, S. A. ve Luce, C. B. (2006). Extreme jobs: the dangerous allure of the 70-hour workweek. *Harvard Business Review*, 84(12), 49-59.
- Hills, P. ve Argyle, M. (2002). The Oxford Happiness Questionnaire: A compact scale for the measurement of psychological well-being. *Personality and Individual Differences*, 33(7), 1073-1082.
- Iwasaki, K., Takahashi M. ve Nakata A. (2006). Health problems due to long working hours in Japan: Working hours, workers compensation (karoshi), and preventive measures. *Industrial Health*, 44(4), 537-540.
- Kabak, T. (2021). *Hemşirelerin yaşam boyu öğrenme ve öznel mutluluk düzeyleri arasındaki ilişki* [Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Kalay, S. Ç. ve Hatırlı, S. A. (2020). Üniversite öğrencilerinin harcama eğilimlerinin belirlenmesinde çok boyutlu ölçekleme analizinin kullanımı: inegöl meslek yüksekokulu örneği. *Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi*, 2(3), 151-165.
- Kanbur, A. ve Salihoğlu, G. H., (2014). Çalışanların sınırsız ve değişken kariyer yolunda işkolikliğin rolü üzerine bir araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 27-56.
- Kangal, A. (2013). Mutluluk üzerine kavramsal bir değerlendirme ve Türk hanehalkı için bazı sonuçlar. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(44), 214-233.
- Karakaya, A., Büyükyılmaz, O. ve Ay, F. A. (2015). İşyeri yalnızlığının işkoliklik üzerindeki etkisi: Karadimir A.Ş.'de bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 79-100.

- Kılıç, R. ve Keklik, B. (2012). Sağlık çalışanlarında iş yaşam kalitesi ve motivasyona etkisi üzerine bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 147-160.
- Koç, S. (2020). *Ortaokul öğretmenlerinin iş yeri mutluluğu ile bireysel mutlulukları arasındaki ilişki* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi Eğitim Enstitüsü.
- Mcmillan, L. H. W., O'Driscoll, M. P. ve Burke, R. J. (2003). Workaholism: a review of theory, research, and future directions. C. L. Cooper ve I. T. Robertson (Ed.), *International review of industrial and organizational psychology* içinde (s. 167-190). John Wiley.
- Merdan, E. ve Özdemir, H. Ö. (2020). İşkolikliğin iş stresi üzerindeki rolünün incelenmesi: Arçelik yetkili servisleri örneği. *Black Sea Journal of Public and Social Science*, 3(2), 68-74.
- Müller, W. ve Schotter, A. (2010). Workaholics and dropouts in organizations. *Journal of The European Economic Association*, 8(4), 171-743.
- OECD. (2019). *Average usual weekly hours worked on the main job*. https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=Ave_HRS# adresinden 1 Aralık 2021 tarihinde alınmıştır.
- Özgen, M. K. (2007). *Mutluluk problemi* (1.Baskı). Artuş Kitap Yayınevi.
- Özsoy, T. (2018). *İşkoliklik ve iş stresi arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik bir araştırma* [Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Saygılı, S. (2015). *Evlilikte mutluluk sanatı* (17.Baskı). Türdav Yayın Grubu.
- Schaufeli, W. B., Taris, T. W. ve Bakker, A. (2006). Dr. Jekyll and Mr. Hide: On the differences between work engagement and workaholism. R. Burke (Ed.), *Research companion to working time and work addiction* içinde (s. 193-217). Edward Elgar Publishing.
- Shimazu, A., Schaufeli, W. B., Kamiyama, K. ve Kawakami, N. (2015). Workaholism vs. work engagement: the two different predictors of future well-being and performance. *International Journal of Behavioral Medicine*, 22(1), 18-23.
- Sönmez, M. (2016). *İletişim ve mutluluk ilişkisi* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Tekkurşun Demir, G. ve Cicioğlu, H. İ. (2019). Sağlıklı beslenmeye ilişkin tutum ölçeği (SBİTÖ): Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 4(2), 256-274.
- Temel, A. (2006). Organizasyonlarda işkolizm ve işkolik çalışanlar. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 8(2), 104-127.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2020). *Yaşam memnuniyeti araştırması*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yasam-Memnuniyeti-Arastirmasi-2020-37209> adresinden 15 Aralık 2021 tarihinde alınmıştır.
- Varol, F. ve Kılınç, E. (2021). Otel çalışanlarının işkoliklik ve yenilikçi iş anlayışı düzeylerinin iş tatminleri üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 422-442.
- Veenhoven, R. (1991). Is happiness relative?, *Social Indicators Research*, 24(1),1-34.
- Warr, P. (2013). Fuentes de felicidad e infelicidad en el trabajo: una perspectiva combinada. *Journal of Work and Organizational Psychology*, 29(3), 99-106.
- Yeter, S. İ. (2019). *Üniversite öğrencilerinin mutluluk düzeylerinin aile aidiyeti ve manevi yönelimlerine göre yordanması* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Yüksekbilgili, Z. ve Akduman, G. (2016). Bireysel mutluluk ve işkoliklik ilişkisi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (31), 95-112.

ÇALIŞANLARIN SERGİLEDİĞİ YEŞİL (ÇEVRECİ) DAVRANIŞLARA YÖNELİK NİTEL BİR ARAŞTIRMA*

A QUALITATIVE RESEARCH ON EMPLOYEE GREEN (PRO-ENVIRONMENTAL) BEHAVIORS

Evrım TARTAN SELÇUK¹

Doç. Dr. Gökhan KERSE²

ÖZ

Çevresel sorunların her geçen gün artması bugünü olduğu kadar geleceği de tehdit etmekte, bu nedenle de çözüm sürecinde toplumun her kesimine görev düşmektedir. İşletmeler bu sorunların çözümü için aktif rol oynayan ve görevler üstlenen taraflardan birisidir. İşletmeler çevresel sorunların çözümü için tüm süreçlerini sürdürülebilirlik bakış açısıyla ele almalı ve çalışanlarının işyerinde çevreci davranışlar sergilemesini teşvik etmelidir. Bu nedenle çalışanların çevreye ve çevresel sorunlara yönelik algılarının anlaşılmasına, çalışanların sosyal hayatlarında ve işyerlerinde hangi davranışları çevresel duyarlılıkla sergilediğinin belirlenmesine ve örgütlerin çalışanlarını çevreci davranışlara yönleltmek için neler yaptığının anlaşılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı çalışanların işyerlerinde sergiledikleri çevreci davranışların neler olduğunun açığa çıkarılması, bu davranışların sektörel farklılıklar gösterip göstermediğinin, sosyal hayatta sergilenen davranışlar ile iş hayatında sergilenenler arasında tutarlılık olup olmadığının, işletmelerin kurumsal politikalar ile bu davranışları teşvik edip etmediğinin açığa çıkarılmasıdır. Araştırmada nitel yöntem tercih edilmiş, olgubilim deseninde gerçekleştirilerek Karaman ilinde farklı sektörlerde çalışan bireyler ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Çalışma sonucunda çalışanların sergiledikleri yeşil davranışlar belirlenerek sektörel farklılıklar ortaya konulmuş, çalışanların yeşil davranışlara ilişkin bilgilerinin sınırlı, işletmelerin uygulamalarının ise yetersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yeşil (Çevreci) Davranışlar, Çalışanın Yeşil Davranışı, Nitel Çalışma.

JEL Sınıflandırma Kodları: D23, M10.

ABSTRACT

The increase in environmental problems day by day threatens the future as well as the present, so every part of the society is responsible for solving these problems. Businesses are one of the parties that play an active role and undertake tasks for the solution of these problems. In order to solve environmental problems, businesses should consider all their processes with a sustainability perspective and encourage their employees to exhibit environmental behavior in the workplace. For this reason, it is necessary to understand the perceptions of the employees towards environment and environmental problems, to determine what behaviors the employees exhibit in their social lives and at the workplace, and to understand what the organizations do to direct their employees to environmental behavior. The main purpose of the study is to reveal the environmental behaviors exhibited by the employees in their workplaces, to reveal whether these behaviors show sectoral differences, whether there is consistency between the behaviors exhibited in social life and those exhibited in business life, and whether the enterprises encourage these behaviors with corporate policies. In the study, qualitative method is preferred, and face-to-face interviews are conducted with individuals working in different sectors in the province of Karaman within the scope of the study carried out in the phenomenology pattern. The results reveal that the employees' knowledge of green behaviors is limited, and the practices of the enterprises are insufficient.

Keywords: Green (Pro-Environmental) Behaviors, Green Employee Behavior, Qualitative Study.

JEL Classification Codes: D23, M10.

* Bu çalışma için Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Etik Kurulundan 146-154 sayılı ve 09.09.2021 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

¹ Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, evrimtardan@gmail.com

² Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, gokhankerse@hotmail.com

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

As it is known, environmental problems are increasing day by day. Every part of the society has a duty to solve the problems. Businesses are also important social actors for the solution of environmental problems. Businesses should transform their business processes in a sustainable way, have an environmental perspective in their organizational policies and goals. They should also ensure that their employees exhibit green behaviors. For this, first of all, the environmental awareness of the employees should be increased. It should be known what environmental behavior the employees exhibit in their social and business life. Later, these behaviors should be increased with corporate applications. The aim of this study is to determine the environmental behaviors exhibited by the employees in their workplaces. Determining whether there is consistency between the behaviors exhibited in social life and the behaviors exhibited in business life, and revealing whether the enterprises encourage these behaviors with corporate policies are among the aims of the study. It is also one of the aims of the research to understand the differences of green employee behaviors according to the sector, individual awareness and position.

Design/methodology/approach:

Qualitative research method was used in the research, phenomenology pattern was used. Interview, which is the main data collection tool of phenomenology research, was preferred for the study and face-to-face interviews were conducted with 10 employees working in different sectors in Karaman. Maximum variation sampling, one of the purposive sampling types, was preferred in the study. Participants were selected from employees of different sectors and institutions operating in the same province. Employees with different characteristics such as private sector-public sector, manager-employee, male-female were interviewed. After a comprehensive literature review, the following 4 questions were asked to the participants, which were prepared in accordance with the purpose of the research. "What do environmental issues mean to you? What do you see as the source of these problems?", "What are the behaviors you exhibit in your home/social life in order to protect the environment / to solve environmental problems / to cause less damage to the environment / to contribute to sustainability?", "What are the behaviors you exhibit in the workplace to protect the environment / to be a solution to environmental problems / to cause less harm to the environment / to contribute to sustainability?", "What environmental practices does your business have? For employees to be a part of these practices, awards/training/campaigns/projects etc. What methods does he use?".

Findings:

Considering the answers given by the participants within the scope of the research; It is seen that the findings regarding the awareness of the employees about environmental problems are shaped around 3 main themes as problems related to resources, climatic problems and problems related to pollution. The evaluations of the participants regarding the source of environmental problems were combined under 3 main themes: human/society, system/capitalism and aging of nature. The behaviors exhibited by the participants in order to contribute to environmental sustainability at home and in social life are grouped under the headings of reduction, reuse, transformation, protection of natural life and awareness. The environmental practices of the enterprises were evaluated in the themes of green recruitment, green training and development, green performance management, green wage and reward system, and green participation. Five participants stated that there is no green practice in their businesses. Three of these participants work in the public sector, while two of them work in family businesses with more than 1500 employees operating in the Organized Industrial Zone. It was observed that other participants could only give examples of green education and development, green participation and partially green performance management and green rewarding. When the results obtained are evaluated together, it has been revealed that the knowledge of the employees about green behaviors is limited and the practices of the enterprises are insufficient than expected.

Conclusion and Discussion:

As a result of the research, it is seen that the knowledge of the employees about green behaviors is limited. It is seen that the green practices of the enterprises are not at the expected level. The main purpose of the enterprises is to continue their existence. Achieving these goals is primarily possible with a sustainable world. The climatic problems experienced and the negative tables that come with them also affect the businesses and cause them to suffer losses. At the point reached today, environmental problems are global problems. Every segment, from individuals to states, from public institutions to businesses, should take responsibility for solving these problems. Spreading green practices, increasing green behaviors, changing consumption habits is an important responsibility for all segments of society. Businesses should include an environmentalist perspective in their recruitment, training, participation, performance evaluation, wage and reward systems. They should set green targets for their businesses. The green behavior of the employees should be appreciated and their environmentalist ideas should be considered. Businesses should be among the driving forces of social transformation through social responsibility projects. Employees should turn to more environmentally friendly behaviors without being limited to the procedures of their businesses. They should aim to contribute to sustainability in both their social and business lives. It should force the businesses, of which they are both consumers and employees, to develop more environmentally friendly practices. Because contributing to the solution of environmental problems is one of the most important responsibilities for both the current age and future generations.

1. GİRİŞ

İşletmeler çevrelerinden etkilenen ve çevrelerini etkileyen oluşumlar olarak küresel, ulusal, bölgesel ve yerel sorun ya da duyarlılıklardan etkilenen hem varlıklarını devam ettirebilmek hem de rekabet avantajı sağlayabilmek için çevreleri ile uyum içinde olmak zorunda olan yapılardır. Tüm dünyanın gündeminde yer alan ve geleceği de tehdit eden sorunlar olan çevresel sorunlar işletmelerin varlıklarını ve faaliyetlerini devam ettirmeleri için önemli olduğu kadar; müşteriler, çalışanlar, tedarikçiler gibi paydaşların çevresel duyarlılıklarını anlayıp paylaşmak da rekabet üstünlüğü sağlayabilmek için önemlidir. Bu farkındalığa sahip olan işletmeler çevresel sorunları giderek daha fazla gündemlerine almakta, stratejilerini belirlerken sürdürülebilirlik perspektifinden hareket etmekte, çevresel hedeflerine ulaşmak için daha fazla kaynak ayırmakta, vizyon ve misyonlarını oluştururken çevreci saiklerden yola çıkmakta, çevreye en az zararı verecek biçimde faaliyetlerini sürdürmeyi amaçlamaktadırlar. Ancak bu amaçlara ulaşmak için her ne kadar politikalar, prosedürler, hedefler önemli olsa da yeterli değildir. Çevresel hedeflere ulaşmak için örgütün bütününde çevreci bir anlayışı hâkim kılmak, her çalışanın bu anlayış doğrultusunda çalışmasını sağlamak da gereklidir. Bu nedenle çalışanların yeşil davranışlarını artırmak, örgütleri hem çevresel hedeflerine yaklaştıracak hem de kaynak israfını azaltacaktır. Çalışanların yeşil davranışlarını artırmak kuşkusuz çevresel bilincin artmasının bir sonucudur. Ancak bu davranışların neler olduğunun belirlenmesi ve çalışanlarca anlaşılması hatta çalışanların sürece dahil olup önerilerde bulunması da yeşil davranışların artırılmasının ön koşulları arasındadır.

Çalışanın yeşil davranışlarının öneminin anlaşılması örgütsel uygulamalarda yeni bir yönelime neden olduğu kadar akademik alanda da güncel başlıkların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Çalışanın yeşil davranışlarının anlaşılmasına yönelik çalışmaların yanında (Ones ve Dilchert, 2012), bu davranışların içsel motivasyon, kontrol odağı, öz yeterlilik, yeşil bilinç gibi bireysel kaynaklarına (Afsar vd., 2018; Li vd., 2020; Zhang vd., 2021) ve örgüt iklimi, liderlik, işe bağlanma, iş tatmini gibi (Amrutha ve Geetha, 2021; Robertson ve Barling, 2017; Huang vd., 2021) örgütsel neden ve sonuçlarına odaklanan çalışmalara da özellikle uluslararası yazında sık rastlanılmaktadır. Ulusal yazında da bu alana dair ilgide bir artış görülmesi (Vatansever vd., 2018; Ceyhan ve Ada, 2015; Erbaşı ve Özalp, 2016; Bayrakçı ve Dinç, 2020; Kerse vd., 2021) ancak hâlâ sınırlı sayıda çalışma bulunması çalışanın yeşil davranışlarının neler olduğunun ve çalışanlarca nasıl algılandığının anlaşılmasına ve örgütlerin bu davranışlara ilişkin tutumlarının belirlenmesine yönelik bir ihtiyaca yol açmaktadır. Bu çerçeveden hareketle bu çalışmada, nitel bir yöntem tercih edilmiş, olgu bilim deseni ile çalışanın yeşil davranışlarına yönelik çalışanların tutumları anlaşılacak istenilmiştir. Bu amaçla, öncelikle bir yazın taraması yapılmış ve çalışanın yeşil davranışlarına ilişkin kavramsal bir çerçeve belirlenmeye çalışılmıştır. Daha sonra amaçlı örnekleme yöntemi ile belirlenen ve Karaman ilinde farklı sektörlerde çalışan 10 katılımcı ile birebir görüşmeler yapılarak çevresel sorunlara dair görüşleri, bu sorunların çözümüne dair sergiledikleri davranışlar ve işletmelerinin bu konudaki yaklaşımları anlaşılmaya çalışılmıştır. Ardından görüşme sonuçları değerlendirilerek çalışanların işyerinde daha çok hangi çevreci davranışları sergilediği, çevreci davranışlar sergileme konusunda sosyal yaşam ve iş yaşamı arasında bir denge olup olmadığı, işletmelerin çevreci (yeşil) uygulamaları arasındaki farklar ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Çalışma kapsamında son olarak teorik çerçeve ve görüşmelerde elde edilen veriler ışığında bir değerlendirme yapılarak öneriler sunulmuştur.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Gelişen teknoloji, artan nüfus ve değişen tüketim alışkanlıkları beraberinde çevresel sorunları getirmektedir ve bu sorunlar tüm dünyanın ortak sorunları arasında yer almaktadır. Devletlerin, uluslararası örgütlerin ve çevreci kuruluşların yanında bireyler ve kurumlar düzeyinde de iklim değişikliği, ekolojik sorunlar, hava kirliliği, çevre kirliliği ve tükenen kaynaklar önemli gündem maddeleri olarak görülmektedir. İşletmeler için de hem kaynaklarının etkin ve verimli kullanılmasını sağlamanın, hem de farklılaşmayı sağlayarak rekabet üstünlüğü elde etmenin bir yolu olarak çevresel performans ve yeşil hedefler giderek daha önemli hale gelmekte, işletmelerin “yeşilleşme” çabaları artmaktadır. Günümüzde pek çok işletme, hedefleri arasında çevresel performanslarını iyileştirmeye yer vermekte, amaç, misyon ve vizyonlarında çevresel hassasiyetlerini ifade etmektedir. Ancak işletmelerin tüm hedefleri gibi çevresel performans hedefleri de işletmenin tümüyle performansından etkilenmektedir. Yani çalışanların bu hedefleri özümsemeleri bu hedefler doğrultusunda çalışmalarını ile hedeflere ulaşmak mümkün hale gelmektedir. Bu nedenle her geçen gün daha fazla işletme, çalışanlarını yeşil davranışlara yönlendirecek uygulamaları hayata geçirmek için çabalamaktadır. İşletmeler, örgütsel yeşil politikalarla tutarlı eğitimler vererek, kampanyalar yaparak ve projeler geliştirerek çevresel performansın artmasını beklemektedir. Ancak tüm bu çabalar, bu uygulamalar sonucunda beklenen davranışlar gerçekleşirse anlam kazanmakta, örgütün

belirlediği yeşil amaçlar ancak çalışanlar bu amaçlara yönelirse somut çıktılara dönüşebilmektedir. Bu nedenle çalışanın yeşil davranışlarını artırmak, yeşil performansını artırmak isteyen işletmelerin öncelikli adımları arasında yer almalıdır. Bunun için ise öncelikle bu davranışların ne olduğu anlaşılmalıdır.

Çalışan “çevreci”, “ekolojik”, “sürdürülebilir”, “yeşil” davranışları şeklinde farklı biçimlerde ifade edilen, temelini çalışırken çevreye en az zararı vermenin, gereksiz tüketimden kaçınmanın, çevreyi koruma ve sürdürülebilirlik hedefinin oluşturduğu çevreye duyarlı davranışlara ilişkin literatürde farklı tanımlamalar yapılmıştır. Ones ve Dilchert tarafından çalışanların çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağlayan davranışlar sergilemesi ve çevreye zarar veren davranışlardan kaçınılması şeklinde ifade edilen (Ones ve Dilchert, 2012) çalışanın yeşil davranışları başka bir çalışmada ise çalışanların çevre yanlısı faaliyetlerde bulunma istekliliği biçiminde ele alınmıştır (Afsar vd., 2018). Çalışanın yeşil davranışları farklı biçimlerde tanımlanıp adlandırıldığı gibi farklı şekillerde de sınıflandırılmıştır. Türlerine göre koruma, zarar vermektan kaçınma, dönüştürme, başkalarını etkileme ve inisiyatif alma şeklinde sınıflandırılan (Ones ve Dilchert, 2012) çalışanın yeşil davranışları etki derecesine göre doğrudan ve dolaylı davranışlar şeklinde (Homburg ve Stolberg, 2006); iş tanımlarına dahil olma derecelerine göre rol-içi ve rol-ötesi yeşil davranışlar (Ramus ve Killmer, 2007) ve öncüllerine göre ise içsel ve dışsal kaynaklı yeşil davranışlar (Blok vd., 2015) şeklinde sınıflandırılmıştır. Literatürde özellikle rol-içi ve rol-ötesi yeşil davranışlara ilişkin pek çok çalışma yapılmış, örgütün yeşil performansını artırmak için her iki davranışın da önemli ve gerekli olduğunun altı çizilmiştir. Rol-içi yeşil davranışlar, görev tanımında yer alan davranışları içerirken; rol-ötesi ya da ekstra rol davranışlar olarak ifade edilen yeşil davranışlar, çalışanın kendi isteğiyle sergilediği görev tanımı içinde yer almayan çevreci davranışlardır. Bu davranışlar, odada bulunmadığı zaman bilgisayarı kapatmak ya da ışıkları yakmak yerine gün ışığından yararlanmak, çevreci önerilerde bulunmak, iş arkadaşlarıyla çevreci farkındalık yaratacak sohbetler yapmak gibi basit görünen ama önemli sonuçlar ortaya çıkaracak olan davranışlardır (Boiral ve Paille, 2013; Amrutha ve Geetha, 2021). Bu davranışların kaynağı ise içsel ya da dışsal olabilmektedir. Çevre bilinci, bireysel değerler, sosyal ve kişisel normlar nedeniyle sergilenen yeşil davranışların yanında liderlik desteği ve örgütsel normlar gibi durumsal faktörler de çalışanları yeşil davranışlara yöneltebilmektedir (Blok vd., 2015). Çalışanların sergiledikleri yeşil davranışlara ilişkin bahsi geçen sınıflandırmalar aşağıdaki Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışanın Yeşil Davranışlarına İlişkin Sınıflandırmalar

Türlerine Göre Davranışlar	Açıklama	Davranışlara Örnekler	Yazar
Koruma	Çevreyi korumaya yönelik geri dönüşüm, yeniden kullanma, kullanımı azaltma, başka amaçla kullanma davranışlarıdır.	Geri dönüşüm kutularını kullanma, ışıkları kapatma, çift taraflı yazdırma, yeniden değerlendirme vb. davranışlar	Ones ve Dilchert, 2012
Zarar vermektan kaçınma	Çevre kirliliğini azaltmaya ve doğal hayatı korumaya yönelik davranışlardır.	Operasyonlardan kaynaklanan emisyonları azaltma, işyeri dahilindeki doğal alanları koruma, tahrip etmeme	
Dönüştürme	Sürdürülebilir ürün ve süreçleri tercih etme davranışlarıdır.	Sanal toplantıları tercih etme, toplu taşıma ya da bisiklet gibi çevreye zararı azaltacak ulaşım yöntemleri tercih etme, iş yerinde tek kullanımlık yerine sürdürülebilir ürünler tercih etme	
Başkalarını etkileme	Başkalarını etkileyebilecek görüş ve öneriler paylaşmak ve eğitimler düzenlemek gibi davranışlardır.	Sürdürülebilirlik eğitimleri düzenlemek, çevreye yararlı davranışlara dönüşebilecek davranışları teşvik etmek, yenilikçi fikirleri desteklemek	
İnisiyatif alma	Çevresel çıkarları bireysel çıkarların önüne koymak ve işyerinde çevreyi koruyacak davranışlar konusunda sorumluluk hissetmek gibi davranışlardır.	Çevreci davranışların yaygınlaşması için bilinçlenmenin artmasına yönelik ikna etme faaliyetleri, eğitimler konusunda öncü olma, gereksiz tüketimleri kendi isteğiyle azaltma (klima vb.)	

Etki Derecesine Göre	Açıklama	Davranışlara Örnekler	Yazar
Dolaylı	Başkalarını etkileme, inisiyatif alma.	Çevresel farkındalık yaratacak girişimlerde bulunma, fikir üretme	Hamburg ve Stolberg, 2006
Doğrudan	Koruma, zarar vermektan kaçınma, dönüştürme.	Çöpleri ayrıştırma, tek kullanımlık ürünlerden kaçınma, dönüştürüp kullanma, israf etmeme	
İş Tanımlarına Dahil Olma Derecelerine Göre	Açıklama	Davranışlara Örnekler	Yazar
Rol-içi	İş tanımında yer alan çevreye duyarlı davranışlar	Elektronik yazışma/dosyalama vb. davranışlar	Bissing-Olson vd., 2013
Rol-ötesi	İş tanımında yer almayan isteğe bağlı (gönüllü) çevreye duyarlı davranışlar	Tüketimi azaltmaya yönelik isteğe bağlı davranışlar, çevreci öneriler, bilinçlendirmeye yönelik ikna çalışmaları vb.	
Öncüllerine Göre	Açıklama	Davranışlara Örnekler	Yazar
İçsel	Çevreye yönelik içsel kaynaklı (duygusal, bilişsel, sosyal dinamiklerden) sergilenen davranışlar	Bisiklete kullanımı, evden yemek getirme, bilinçlendirme sohbetleri vb.	Blok vd., 2015
Dışsal	Çevreye yönelik dışsal kaynaklı (liderlik, örgüt politikaları vb.) sergilenen davranışlar.	Çift yönlü yazdırma, elektronik arşivleme vb.	

Yukarıda yer alan tabloda çalışanın yeşil davranışlarının sınıflandırılmasına ilişkin alan yazında yer alan kriterlere göre belirlenen boyutlar ve sınıflandırma dahilinde ele alınabilecek davranışlar belirtilmiştir. Ancak sektör, coğrafya, kültür gibi değişkenlere göre bu sınıflandırmaların farklılaşması da mümkündür. Örneğin; güneş enerjisi panelleri üreten bir firmanın çalışanları için görev tanımında yer alan tüm işler aynı zamanda çevresel sürdürülebilirliğe hizmet ederken, hayvanlar üzerinde deney yapan bir firmanın çalışanlarının görev tanımında yer alan analizleri yapmaları, çevreye ve sürdürülebilirliğe zarar veren eylemleri içerebilir ya da herhangi bir sektör çalışanın iş arkadaşları ya da paydaşlar nezdinde farkındalık yaratmak adına yaptığı bilinçlendirme çalışmaları, rol ötesi bir etkileme davranışiyken; bir öğretmenin öğrencilerini çevre konusunda bilinçlendirmesi gönüllüğün ötesinde ders içeriğinde yer alan rol-içi bir görev olarak değerlendirilebilir. Yine kimi toplumların kültürel değerleri ya da inanç sistemleri içinde doğayı koruma, israftan kaçınma, kimi canlıları kutsal olarak görüp zarar vermeme yer aldığından çevreci davranışların kaynağı çevresel bilinç yerine kültürel değerler ya da inanç temelli olabilmektedir. Bu noktada önemli olan hangi kaynaktan beslenirse beslensin ya da hangi kategoride değerlendirilirse değerlendirilsin, genel olarak yeşil davranışları, özel olarak ise çalışan yeşil davranışlarını artırmanın hem işletmelerin hem de bireylerin sorumluluğu ve hatta yaşanan ekolojik sorunlar düşünüldüğünde zorunluluğu olduğunu altını çizmektedir.

3. YÖNTEM

Çalışanların çevreci davranışlar sergilemesi yaşanan ekolojik sorunların çözümü için büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle çalışanın yeşil davranışlarının anlaşılması ve artırılması özellikle uluslararası yazında birçok akademik çalışmanın konusu olmuş, yerli yazında ise bu alana ilişkin bir yönelim görülse de görece yeni ve az sayıda çalışmanın olduğu görülmüştür (Bayrakçı ve Dinç, 2020; Eroymak vd., 2018; Vatansever vd., 2018; Akandere, 2019; Erbaşı, 2019; Kerse vd., 2021). Konuya dair ulusal yazında yer alan çalışmaların görece az olması, çalışanların konuya dair bakış açılarının anlaşılacak istenilmesi ve farklı ve aynı görüşlerin belirlenmek istenilmesi nedeniyle çalışmada nitel yöntem tercih edilmiştir. Katılımcıların araştırma problemine ilişkin deneyimleri ve bunlara ilişkin algılarını ortaya çıkarmak amaçlandığından ve katılımcılar araştırma sorusuna ilişkin deneyim ve yönelimlere sahipken derinlemesine bir kavramsal bilgiye sahip olmadığından olgu bilim deseninden yararlanılmıştır. Çalışma için olgu bilim araştırmalarının başlıca veri toplama aracı olan görüşme tercih edilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2018).

Nitel araştırmalarda geçerlilik ve güvenilirlik kavramları (temel amaç aynı olsa da), nicel araştırmalardan farklı olarak inandırıcılık, aktarılabirlik, tutarlılık ve teyit edilebilirlik şeklinde ifade edilmektedir. Araştırmacının konununun açıklanması, katılımcılara dair bilgilerin verilmesi, araştırma sürecinin detaylı biçimde anlatılması ve ham verilerin muhafaza edilmesi gibi uygulamalar ile aktarılabirlik, inandırıcılık, tutarlılık ve teyit edilebilirlik

sağlanmaya çalışılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Bu doğrultuda araştırmada amaçlı örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Katılımcılar aynı il içinde faaliyet gösteren farklı sektör ve kurum çalışanlarından seçilmiştir. Bununla birlikte araştırma desenine uygun olacak biçimde, katılımcıların konuya ilişkin farkındalık ve deneyime sahip olmaları istenmiş (Yıldırım ve Şimşek, 2018), bu nedenle literatürde yer alan ve öğrenim düzeyi arttıkça çevre bilincinin arttığını belirten araştırma sonuçlarından yola çıkılarak (Yaraş vd., 2011) -ve farkındalık düzeyinin yüksek olması beklentisiyle- katılımcıların hepsinin yüksek öğrenim görmüş kişilerden oluşmasına dikkat edilmiştir.

Bunun yanında görüşme soruları (ve çalışmanın her aşaması) daha önce olgubilim deseninde nitel çalışmalar yapmış bir öğretim üyesiyle birlikte incelenmiş, ardından iki kişi ile pilot görüşme yapılmış ve forma son şekli verilmiştir. Görüşme formunun kişisel bilgiler kısmında katılımcıların yaş, cinsiyet, öğrenim durumu iş tecrübesi, çalışılan sektör ve pozisyona dair sorulara yer verilmiştir. Görüşme soruları hazırlanmadan önce kapsamlı bir yazın incelemesi yapılmış, araştırmacıların deneyim ve gözlemleriyle birlikte değerlendirilerek araştırma soruları hazırlanmıştır. Daha sonrasında katılımcıların samimi cevaplar vereceği bir ortam oluşturularak kimliklerinin ve sorulara verecekleri yanıtların gizli tutulacağı belirtilmiştir. Katılımcılar bu doğrultuda sorulara cevap vermiş ve araştırmacı katılımcıları belirli fikirler doğrultusunda yönlendirmeden soruları sormuş ve yanıtları kayıt altına almıştır. Bu yanıtlara analiz aşamasında doğrudan yer verilmiş ve temalarla somutlaştırılmaya çalışılmış ve yorumlanmıştır. Nitel araştırmalarda araştırmacının taşıdığı özellikler de araştırmanın dokusunu etkilediğinden ve araştırmanın tutarlılığının sağlanması açısından önem arz ettiğinden (Yıldırım ve Şimşek, 2018) araştırmacıların konumunu açıklamakta fayda olduğu düşünülmüştür. Araştırmacılar yeşil çalışan davranışlarına yönelik akademik çalışmalarının yanında özel sektörde ve kamu sektöründe yaklaşık 10 yıllık bir çalışma tecrübesine sahip bireylerdir. Aynı zamanda çevreci kuruluşların faaliyetlerini yakından takip etmektedirler. Gözlemlerine dayanarak araştırma konusunu belirlemiş ve görüşme formunu oluşturarak görüşmeleri gerçekleştirmiştir.

Araştırma kişisel bilgilere yönelik soruların dışında dört (4) temel soru ile şekillenmiştir. Bireylerin davranışlarının ortaya çıkmasında davranışa yönelik tutum, algılanan davranışsal kontrol ve öznel değerlerin etkili olduğunu öne süren planlanmış davranış teorisinden (Ajzen, 1991) yola çıkılarak yöneltilen birinci soruda öncelikle katılımcıların çevresel sorunlar hakkındaki görüşleri ve bu sorunların kaynağına ilişkin fikirleri, bir diğer ifadeyle çevresel konularda ne derece bilince sahip oldukları anlaşılacak istenmiştir. Çevresel bilinç, çevresel sorunlara ve çözümlerine ilişkin farkındalığı ifade etmekte ve çalışanların sergileyecekleri çevreci davranışları etkilemektedir (Saaed vd., 2018). Bununla birlikte bireylerin sorunların kaynağına ilişkin görüşleri de davranışları üzerinde etkili olmaktadır. İç çevresel kontrol odağına sahip bireylerin çözüme yönelik davranışlar sergilemesini beklemek olasıdır. Nitekim yazında yer alan çalışmalar da iç çevresel kontrol odağının liderlik ve çevre yanlısı davranışlar üzerinde düzenleyici etkisi olduğunu göstermiştir (Afsar vd., 2018). Yeşil insan kaynakları yönetiminin çalışanların yeşil yaratıcılığına olan etkisinin araştırıldığı bir başka çalışmada ise bireysel yeşil değerlerinin aracı rolü olduğu ortaya konulmuştur (Al-Ghazali ve Afsar, 2020). Söz konusu incelenen bu çalışmalar ve gözlem ve deneyimler ışığında çalışma kapsamında yöneltilen ilk soruya aşağıda yer verilmiştir:

“Çevresel sorunlar sizin için ne ifade etmektedir? Bu sorunların kaynağını ne olarak görüyorsunuz?”

Yukarıdaki soru ile katılımcıların bireysel çevresel değerleri, bilinç ve farkındalık düzeyleri ve kendilerini çevresel sorunlar konusunda ne derece sorumlu hissettikleri açığa çıkarılmak istenmiştir. Yazında yeşil iş-yaşam dengesi başlığı ile bireylerin sosyal hayatta ve iş hayatında sergiledikleri çevreci davranışların uyumlaştırılması yönünde bir görüş ortaya koyan Muster ve Schrader'e (2011) ait çalışmadan yola çıkılarak çevreci davranışların sosyal hayatta ve iş yaşamında ne derece tutarlı olduğu anlaşılacak istenilmiştir. Kimi zaman bireylerin evlerinde maliyetleri düşürmek amacıyla enerji tüketimi ve israf konusunda daha özenli davranırken işyerinde aynı hassasiyeti göstermedikleri gözlenmekte iş yaşamı ve sosyal yaşam arasında çevreci davranışların sergilenmesindeki tutarlılığın ya da sergilenen davranışlar arasındaki farklılıkların açığa çıkarılması amaçlanmaktadır. Bununla birlikte birçok konuda olduğu gibi çevreci davranışlar konusunda da kültürel farklar olabileceği ülkelere ve kültürlere göre bu davranışların değişebileceği düşünülmektedir. Kimi ülkelerde cezai yaptırımlarla çöplerin ayrıştırıldığı ya da geri dönüşüme katkı sunmanın parasal olarak ödüllendirildiği ya da tek kullanımlık ürünlerin kullanımının yasaklandığı bilinmektedir. İşyerinde sergilenen çevreci davranışların neler olduğu ve nasıl sınıflandırılabileceğine ilişkin uluslararası yazında pek çok çalışma yapılmıştır (Ones ve Dilchert, 2012; Hamburg ve Stolberg, 2006; Bissing- Olson vd., 2013). Ancak çalışılan sektör ve özellikleri, kültür, yasal çerçeve, işyerinin politikaları gibi etmenlerin işyerinde sergilenen çevreci davranışlar ya da davranışların sınıflandırmaları arasında farklılığa yol açabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle sosyal hayatta ve iş hayatında

sergilenen çevreci davranışların açığa çıkarılabilmesi amacıyla görüşme formunda yer verilen ikinci ve üçüncü sorular aşağıdaki gibidir:

“Çevreyi korumak/çevresel sorunlara çözüm olmak/çevreye daha az zarar vermek/sürdürülebilirliğe katkı sağlamak için evde/sosyal hayatta sergilediğiniz davranışlar nelerdir?”

“Çevreyi korumak/çevresel sorunlara çözüm olmak/çevreye daha az zarar vermek/sürdürülebilirliğe katkı sağlamak için işyerinde sergilediğiniz davranışlar nelerdir?”

Artan çevresel sorunlar konusunda bireylerin farkındalıkları günden güne artmakta bunun yanı sıra işletmeler de giderek daha bilinçli hale gelmektedir. Pek çok işletme çevresel performanslarını iyileştirmeye öncelikli hedefleri arasında yer vermekte, dolayısıyla da yeşil insan kaynakları uygulamaları giderek yaygınlaşmaktadır. Ancak bu konuda tüm işletmeler nezdinde ortak uygulamaların varlığından söz etmek mümkün değildir. Sektörel düzeyde işletmelerin kurumsal yeşil uygulamaları arasındaki fark ve benzerliklerin anlaşılması amacıyla çalışma kapsamında yer alan görüşmecilere yöneltilen dördüncü soruya aşağıda yer verilmiştir:

“İşletmeniz/kurumunuz ne gibi çevreci uygulamalara sahiptir? Çalışanların bu uygulamaların bir parçası olması için ödül/eğitim/kampanya/proje vb. ne gibi yöntemler uygular?”

Hazırlanan görüşme formu çerçevesinde gerçekleştirilen araştırmada yüz yüze görüşme yöntemi kullanılmış, katılımcıların tercihi doğrultusunda ses kayıt cihazı kullanılmamış ve görüşmelerin tamamı not alınmıştır. Görüşmeler katılımcıların uygun oldukları zamanda birebir gerçekleştirilmiş, görüşmenin başında verilerin yalnızca bilimsel amaçla kullanılacağı ve katılımcı bilgilerinin açıkça paylaşılmayacağı katılımcılara belirtilmiştir. Görüşme süreleri ortalama 10 dk.-20 dk. arasında değişmiştir. Kimi katılımcıların soruya cevap vermenin yanında farklı fikirlerini beyan etme eğilimleri olmuş ya da cevaplarında tekrara düştükleri görülmüştür. Görüşmeci tüm cevapları sonuna kadar bölmeden dinleyerek not almıştır. Daha sonra notların tamamı elektronik ortama aktarılarak detaylı biçimde birçok kez incelenmiş, her soru için verilen cevaplar bir araya getirilmiştir. Elde edilen verilerde ortak kod ve temalar aranarak verilerin tematik analizi yapılmış, yazında yer alan sınıflandırmalardan da yararlanılarak alt kategoriler ve temalar belirlenmiştir. Yapılan temalaştırma çalışmasına ilişkin bir örneğe aşağıda yer verilmiştir:

Tablo 2. Temalaştırma Örneği

İfade	Kod	Tema	Soru
EK:“... Bunun kaynağı ise bence bilinçsizlik ve duyarsızlık...”	Bilinçsizlik		
B.S”... bu sorunların nedeni de insanların kendini doğanın bir parçası olarak değil, doğanın sahibi olarak görmesi....”	Bakış açısı	İnsandan kaynaklı nedenler	Çevresel sorunlar sizin için ne ifade etmektedir? Bu sorunların kaynağını ne olarak görüyorsunuz?

4. BULGULAR

Katılımcıların kişisel özelliklerine ilişkin verileri içeren tabloya aşağıda yer verilmiştir (Tablo 3). Buna göre; 10 katılımcıdan 5’i kamu sektöründe çalışmaktadır. Kamuda çalışan katılımcıların 2’si öğretmen 1’i daire müdürü 2’i ise idari personeldir. Katılımcıların 3’ü kurumsal firma çalışanı olup, 1’i banka satış yöneticisi olarak, 1’i şube müdürü olarak görev yapmaktadır. Bir diğer çalışan ise kurumsal bir enerji firmasında çalışmaktadır. Katılımcılardan 2’si OSB’de faaliyet gösteren gıda firmalarında idari pozisyonda hizmet vermektedir. Katılımcıların yaş dağılımı 28-54 arasında, iş tecrübeleri 5-26 yıl arasında değişmekte ve tamamı yükseköğrenim görmüş kişilerden oluşmaktadır. Nitel araştırmalarda örneklem büyüklüğü belirlenirken dikkate alınması gereken 3 ilke çerçevesinde katılımcı sayısı belirlenmiştir. Araştırmanın odağı iş yerinde sergilenen çevreci davranışlar olduğundan farklı sektörleri temsil edecek bir örneklem oluşturulmaya çalışılmış, katılımcılara yöneltilen sorulardan elde edilen veri miktarı yeterli derinlik ve genişliğe ulaşmış, araştırma sorularına ilişkin cevaplar tekrar etmeye başladığında doyum noktasına ulaşıldığı düşünülerek yeterli katılımcı sayısına ulaşıldığı düşünülmüştür (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Katılımcı bilgilerine ilişkin tabloya aşağıda yer verilmiştir.

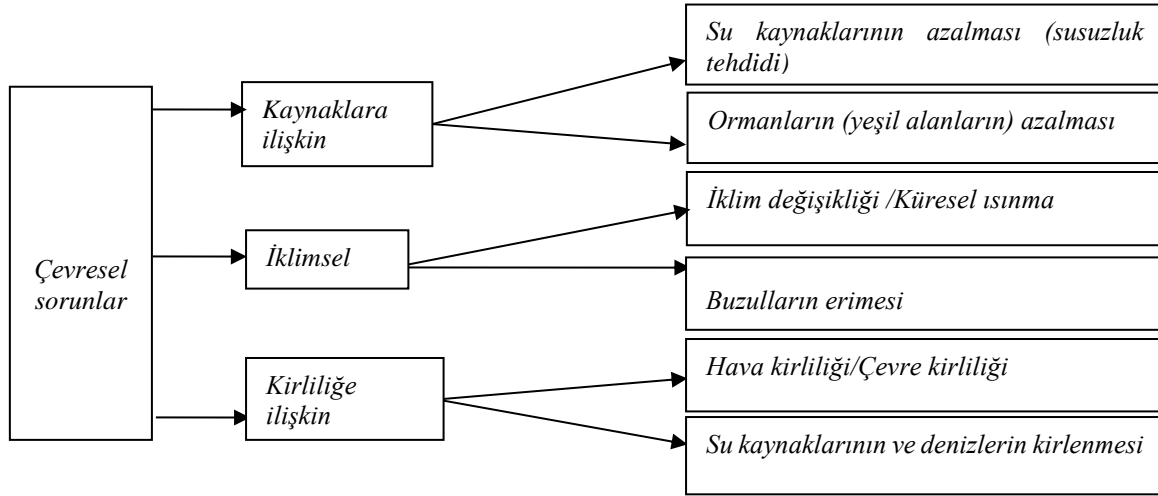
Tablo 3. Katılımcı Bilgileri

S.N	Katılımcı	Yaş	Cinsiyet	Tecrübe	Eğitim	Sektör	Görev	Görüşme Süresi
1	E.K.	43	Kadın	19	Yüksek Lisans	Banka	Şube Müdürü	20 dk.
2	C.Ö.	35	Erkek	10	Lisans	Banka	Satış Yöneticisi	17 dk.
3	T.K.	43	Erkek	14	Lisans	Gıda/Üretim	İhracat Sorumlusu	10 dk.
4	M.B	28	Kadın	5	Yüksek Lisans	Gıda/Üretim	Muhasebe Personeli	13 dk.
5	B.D.	54	Erkek	21	Lisans	Eğitim/Kamu	Memur	15 dk.
6	S.G	41	Kadın	16	Lisans	Sağlık/Kamu	Memur	14 dk.
7	U.K	43	Erkek	12	Lisans	Enerji	Muhasebe Personeli	18 dk.
8	D.B	51	Kadın	25	Lisans	Eğitim/Kamu	Öğretmen	12 dk.
9	M.B	51	Erkek	26	Lisans	Eğitim/Kamu	Öğretmen	14 dk.
10	B.S.	41	Erkek	8	Yüksek Lisans	Sosyal Hizmetler/Kamu	Müdür	16 dk.

4.1 Çalışanların Çevresel Sorunlara İlişkin Farkındalıklarına Dair Bulgular

Bu kısımda katılımcılara “Çevresel sorunlar sizin için ne ifade etmektedir? Bu sorunların kaynağını ne olarak görüyorsunuz?” sorusu yöneltilmiş ve sorunun birinci ve ikinci kısmı için 3’er tema belirlenmiştir. Görüşmecilerin birinci sorunun birinci kısmına ilişkin verdikleri cevaplar incelendiğinde; *kaynaklara ilişkin sorunlar*, *iklimsel sorunlar* ve *kirliliğe ilişkin sorunlar* olarak 3 ana tema etrafında şekillendiği görülmektedir (Şekil 1).

Şekil 1. Çalışanların Çevresel Sorunlara İlişkin Farkındalıkları

4.1.1. Kaynaklara İlişkin Sorunlar

Görüşmecilerin yanıtları *su kaynaklarının azalması* ve *ormanların azalması* şeklinde 2 alt temada birleştirilmiştir.

- *Su kaynaklarının azalması:*

Su kaynaklarının azalması ve geleceğe yönelik susuzluk tehdidi önemli çevresel sorunlar arasında yer almaktadır. Katılımcılar da aşağıdaki ifadeleriyle bu konudaki hassasiyetlerini ortaya koymuşlardır:

“Çevresel sorunlar olarak doğal kaynakların bilinçsiz tüketilmesini, gelecek nesiller için yaşanabilecek susuzluk tehlikesini görüyorum” (E.K.)

“İklim değişikliği su kaynaklarının azalması, doğanın kirlenmesi aklıma gelen ilk sorunlar.” (C.Ö)

“İklim değişikliği ve suyun azalması en önemli sorunlar bence.” (M.B)

“Çevresel sorunları geleceğe yönelik tehdit olarak görüyorum susuzluk bekliyor insanlığı gelecekte insanlığı gelecekte bu durum çok kaygı verici.” (B.D)

Günümüzde su tüketimini azaltmaya yönelik pek çok farkındalık çalışması yapıldığı ve hem kamu spotları biçiminde devlet eliyle, hem de bazı kuruluşların sosyal sorumluluk projelerinin bir parçası olarak susuzluk tehdidinin ciddiyetinin anlaşılmasına yönelik yazılı, görsel ve sosyal medyada pek çok içerik paylaşıldığı bilinmektedir. Katılımcı çalışanların büyük kısmının susuzluk tehdidinin altını çizmesinin, bu çalışmaların önemini de ortaya koyduğu değerlendirilebilir.

- *Ormanların (yeşil alanların) azalması:*

Doğal yaşam alanlarının giderek azalması ve ormanların (yeşil alanların) yerini çok katlı binalara bırakması önemli çevresel sorunlar arasında yer almaktadır. Katılımcılar bu duruma ilişkin kaygılarını şu sözlerle ifade etmişlerdir:

“Dünya betonlaştıkça erozyon, su kıtlığı bizleri bekliyor.” (S.G)

“Bunun yanında ağaçsız betonlaşmış bir dünya bekliyor. Her yer bina, ağaçlar giderek azalıyor, nefes alacak yerimiz kalmadı nerdeyse.” (B.D)

Çalışanlar bu görüşleriyle yeşil alanların azalması ve betonlaşmanın beraberinde getireceği diğer çevresel sorunlara da vurgu yaparken geleceğe dair endişelerini de dile getirmişlerdir. Bu anlamda araştırmaya katılan çalışanların çevresel sorunları neden ve sonuçları ile birlikte değerlendirerek geniş bir perspektiften ele aldıkları söylenebilir.

4.1.2. İklimsel Sorunlar

Katılımcılar iklimsel sorunlar arasında *buzulların erimesi* ve *küresel ısınma/iklim değişikliğine* değinmişlerdir.

- *İklim değişikliği:*

Çevresel sorunlar arasında en gözle görülür biçimde algılanan sorunlardan biri de iklim değişikliğidir. Katılımcı çalışanlar da iklim değişikliğini çevresel sorunlar arasında gördüklerini belirtmiş ve şu ifadeleri kullanmışlardır:

“İklim değişikliği, su kaynaklarının azalması, doğanın kirlenmesi aklıma gelen ilk sorunlar. Ama bunlar başka sorunları da beraberinde getiriyor. Mevsimler değişti farkında mısınız? Hem zamanlama hem özellik olarak. İklim değişti hatta!” (C.Ö)

“Çevresel sorunlar benim için doğanın dengesinin bozulmasını ifade ediyor. Dengenin bozulması, küresel ısınma, iklim değişikliği gibi sorunlar da geliyor.” (B.S)

“İklim değişikliği ve suyun azalması en önemli sorunlar bence.” (M.B)

Yukarıda yer alan ifadelerden de anlaşıldığı gibi çalışanlar iklim değişikliğini önemli bir çevresel sorun olarak görmektedir. Dünyanın giderek ısındığı ve bu ısınmanın yol açabileceği sorunlar, uzun yıllardır bilim insanlarının gündeminde önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye’nin ve Akdeniz’de yer alan birçok ülkenin yanında Avustralya’da görülen büyük orman yangınlarının da iklim değişikliğinden kaynaklandığını öne süren pek çok görüş paylaşılma ile beraber iklim değişikliğinin türlerin yok olması, beklenmeyen orman yangınları ya da sel, kasırga vb. hava olaylarına da neden olabileceği belirtilmektedir. Yaz sıcaklıklarındaki aşırı yükseliş herkes tarafından hissedilirken iklim değişikliğinin eğitim programlarına ders olarak konulması da kimi çevreci örgütlerin talepleri arasında yer almaktadır.

- *Buzulların erimesi*

Her ne kadar çevresel sorunlar birbirini etkileyen, tetikleyen, birbirinin neden ya da sonucu olarak değerlendirilebilecek sorunlar olsa da bazı başlıkların katılımcılar nezdinde ayrıca belirtilmiş olduğu görülmektedir. Buzulların erimesini önemli bir başlık olarak belirten çalışanların bu fikirlerine dair ifadeleri şu şekildedir:

“Çevresel sorunlar benim için küresel ısınma, buzulların erimesi, dünyanın ısınmasını, dengenin bozulmasını ifade ediyor. Buzulların erimesi ile birlikte çok ciddi başka sorunlarla da karşılaşabileceğimizi düşünüyorum.” (T.K)

“Bir kere buzullar eriyor bu çok ciddi bir sorun dünyanın muhteşem bir dengesi var bu bozulunca ne olacak? Gelecek nesiller ne ile karşılaşacak?” (U.K)

Buzulların erimesi iklim değişikliği ve küresel ısınmadan bağımsız düşünemeyecek, sonuçları açısından da dünyayı uzun süre meşgul edecek çevresel sorunlar arasındadır. Nitekim katılımcılar da özellikle uzun dönemli sonuçlar açısından kaygılı olduklarını belirtmişlerdir.

4.1.3. Kirliliğe İlişkin Sorunlar

Çevresel sorunlar arasında öne çıkan bir başka sorun ise kirliliğe ilişkin sorunlardır. Katılımcılar bu sorunları *havanın, denizin, çevrenin kirlenmesi* şeklinde ele almışlardır:

- *Çevre ve hava kirliliği:*

Çevre ve hava kirliliği en önemli ve etkisi en hissedilir olan çevresel sorunlar arasında yer almaktadır. Katılımcılar karbon salınımları, bilinçsiz kentleşme vb. birçok nedeni olan hava kirliliği ve en gözle görülür çevresel sorunlardan olan çevre kirliliği hakkında görüşlerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Karbon salınımları da önemli sorunlar arasında. Hava kirliliği her geçen gün daha hissedilir hale geliyor bunların hepsi önemli sorunlar bana göre.” (S.G)

“Çevre kirliliği, hava kirliliği, denizlerin kirliliği hepsi çevresel sorunlar.” (U.K)

“Çevresel sorunlar benim için gelecek nesiller adına bir tehdidi ifade ediyor. Kirli, susuz bir dünyamız olacak böyle giderse.” (D.B)

Dünya nüfusunun hızla artması, kentleşme ve tüketim alışkanlıkları gibi pek çok değişkenin etkilediği çevre ve hava kirliliğinin azaltılması konusunda hem kural koyucuların yaptırımları hem de bireylerin bilinçli tercih ve davranışları önem taşımaktadır. Katılımcıların ifadeleri incelendiğinde çevre ve hava kirliliği sorunlarının hem bugünün hissedilen sorunları hem de geleceğe yönelik bir tehdit olarak değerlendirildiği görülmektedir.

- *Su kaynaklarının ve denizlerin kirlenmesi:*

Mevcut çevresel sorunlar ve etkileri günden güne artarken bir yandan da yeni sorunlar gündeme gelmekte, geçmiş yıllarda yaygın görülmeyen ya da az bilinen sorunlar, toplumun tüm kesimlerince görünür ve bilinir hale gelmektedir. Özellikle denizler ile ilgili sorunlar, önemli başlıklar olarak öne çıkmaktadır. Bu sorunlar çalışanlar tarafından da çevresel sorunlar arasında ifade edilmektedir:

“Çevresel sorunlar benim için mülajı çevre ve hava kirliliğini ifade ediyor. Alternatif enerji kaynakları yerine HES’ler gibi doğaya zarar veren uygulamaların sonucu olduğunu düşünüyorum.” (M.B)

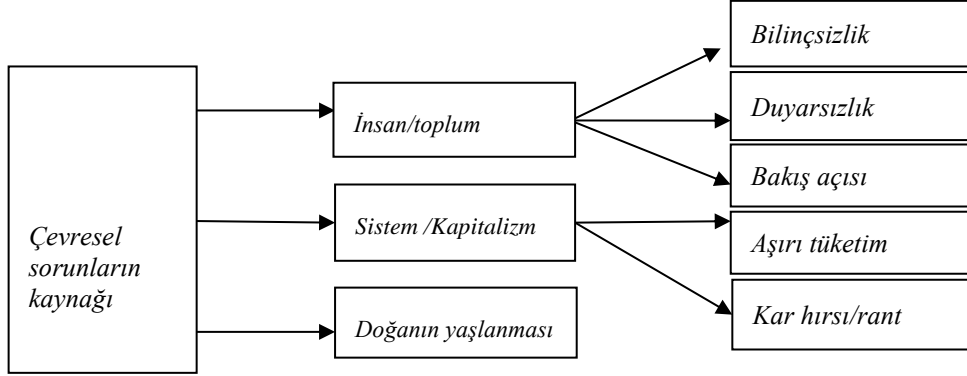
“Bir de mülaj çıktı şimdi güzelim denizlerin hali ortada.” (E.K)

Doğada her şeyin birbirine bağlı olması ve ekosistemdeki hassas denge nedeniyle çevresel sorunları birbirinden ayrı ya da bağımsız düşünmek her ne kadar mümkün olmasa da katılımcı çalışanlar nezdinde önemle altı çizilen başlıklara yukarıda ayrı ayrı yer verilmiştir. Bununla birlikte bu sorunlar birbirinin nedeni ya da sonucu olan, birbirinin etkisini azaltan ya da artıran mekanizmalar biçimindedir. Bir diğer önemli nokta ise, bu sorunlar küresel sorunlardır. İnsanoğlu kendi yarattığı sınırlarla kendi kuralları dâhilinde yaşayabilse de çevresel sorunlar söz konusu olduğunda bu sınırlar bir anlam ifade etmektedir. Dünyanın bir ucunda yaşanan çevresel sorunlar diğer ucunu etkilemekte, sonucunda ise tüm insanlık için tehdit oluşturmaktadır. Çevresel sorunların kaynağına ilişkin bulgular da bu anlamda önem kazanmaktadır.

4.2 Çalışanların Çevresel Sorunların Kaynağına İlişkin Görüşlerine Dair Bulgular

Çalışmada katılımcı çalışanların çevresel sorunların kaynağına ilişkin verdikleri cevaplar içerik olarak incelenmiş ve insan/toplum, sistem/kapitalizm ve doğanın yaşlanması olmak üzere 3 ana tema altında birleştirilmiştir (Şekil 2):

Şekil 2. Çevresel Sorunların Kaynağı

4.2.1. İnsan / Toplum

Çevresel sorunların kaynağına ilişkin bakış açısı, çözüme dair görüşler açısından belirleyici olduğundan katılımcıların bu konuda görüşleri önem kazanmaktadır. Sorunun kaynağında insanları ve toplumu görmek çözümün de bir parçası olunabileceğine dair bir inancı ortaya çıkarmaktadır. Çalışanlardan çevresel sorunların insandan/toplumdan kaynaklandığını ifade edenler *bilinçsizlik*, *duyarsızlık* ve *bakış açısının* altını çizmişlerdir.

- *Bilinçsizlik:*

Bireylerin günlük yaşamlarını sürdürmek için sergilediği pek çok davranış, tükettiği pek çok ürün, çıkardığı pek çok atık aslında çevresel sorunların artmasına neden olmaktadır. Bu noktada bireylerin bilinçli tercihleri sorunların azaltılması ve çözümü noktasında önemlidir. Görüşmelerde çalışanların da bilinçsizlik ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“... Bunun kaynağı ise bence bilinçsizlik ve duyarsızlık...” (E.K)

“... Bu sorunların bana göre birinci nedeni insanların bilinçsizce vermiş olduğu zararlar...” (C.Ö)

Katılımcıların ifadeleri ile çevresel sorunların kaynağında yatan bilinçsizlik, toplumun çevreye nasıl daha az zarar vereceğini ya da çevresel sorunların çözümü için ne yapılması gerektiğinin bilinmemesi anlamına gelmektedir. Çevresel sorunlar konusunda toplumsal bilinç yaratacak çalışmaların yapılması için kamu kurumlarına, STK'lara, belediyelere, üniversitelere, duyarlı vatandaşlara hatta sosyal sorumluluk kampanyaları dâhilinde işletmelere görev düşmektedir.

- *Duyarsızlık:*

Bireyler günlük yaşamlarını sürdürürken bilinçsizce çevreye zarar vermenin yanında bazen de sonuçlarını ve etkilerini bildikleri halde duyarsızlığın bir sonucu olarak çevreye zarar verecek davranışlar sergileyebilmektedir. Katılımcı çalışanların çevresel sorunların kaynağında duyarsızlık olduğunu belirttikleri ifadelerle aşağıda yer verilmiştir:

“... Çevresel sorunların kaynağı ise açıkça insanların duyarsızlığı...” (S.G)

“... bu sorunların kaynağında da insanların duyarsızlığı var...” (U.K)

“... ve bu sorunların kaynağını insanlar olarak görüyorum. Yalnızca kendini düşünen duyarsız bilinçsiz insanlığın sonucu bunlar...” (D.B)

İfadelerde de görüldüğü gibi çalışanlar çevresel sorunların kaynağını insanların duyarsız olmasına dayandırmaktadır. Duyarsızlık, bilinçsizlikten farklı olarak zarar verdiğini bildiği halde çevreye zarar verecek eylemleri sürdürmeyi ve önemsememeyi ifade eden bir kavramdır. Bilinçsizliğin çözümü çevresel konularda farkındalık yaratmakla mümkünken duyarsızlığın çözümü için daha büyük bir toplumsal dönüşüme ihtiyaç olduğu söylenebilir.

- *Bakış açısı:*

İnsan davranışları pek çok değişkenin etkisiyle ortaya çıkan uzun yıllardır pek çok farklı disipline anlaşılmaya çalışılan karmaşık bir süreç olsa da pek çok davranışın temelinde bakış açısının yattığı söylenebilir. Sorunların kaynağında toplumun çevreye bakış açısının olduğunu düşünen katılımcılar bu durumu şöyle ifade etmiştir:

“Sorunların kaynağında ise öncelikle insanların doğaya saygısız davranması var, dünyayı ben mi kurtaracağım görüşü var...” (MB)

“Bu sorunların nedeni de insanların kendini doğanın bir parçası olarak değil, doğanın sahibi olarak görmesi. Ağacın, hayvanın, suyun her şeyin üstünde kendini görmesi. Bu düşünce dengenin bozulmasına ve çevresel sorunlara neden oluyor...” (B.S)

İlkel-komünal toplumdan günümüze pek çok şey gibi insan-doğa ilişkisi ya da toplumun doğaya dair algısı da değişmiş; kendini doğanın bir parçası hisseden, bu nedenle doğaya saygı duyan bakış açısı, kendini doğanın sahibi, doğadaki en üstün varlık olarak gören bir yöne evrilmiştir. Bu anlayış ise birçok soruna temel oluşturmaktadır. Ayrıca bireylerin “yalnızca benim çöpümle mi kirlenecek dünya” ya da “bir tek benim çabamla mı kurtulacak dünya” görüşünün de sorunlarının artmasında ya da azalamamasında etkili olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle katılımcı çalışanların düşüncelerinden de anlaşılacağı gibi bakış açımızı zaman kaybetmeden değiştirmemizde fayda vardır.

4.2.2. Sistem/Kapitalizm

Tüm dünyayı ilgilendiren küresel sorunlar olarak öne çıkan ekolojik sorunları günümüz üretim ilişkilerinden ve toplumsal yapıdan bağımsız düşünmek mümkün değildir. Çağımızın sürekli *artan tüketim eğilimi* ve *daha fazla kar etmek* için çevresel sorunları dahi göz ardı eden bakış açısı da çevresel sorunların kaynağı arasında görülmüştür.

- *Kâr hırsı/rant:*

Aşırı kâr hırsının çevresel sorunların kaynağı olduğunu düşünen katılımcılar konuya dair görüşlerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

“...Alternatif enerji kaynakları yerine HES’ler gibi doğaya zarar veren uygulamaların sonucu bunlar. Kaynağında ise kapitalizm ve onun aşırı kar ve tüketim hırsını görüyorum. Ormanlar yakılıp, kesilip otel yapılıyor; parkların yerine gökdelenler dikiliyor, doğal alanlar rant alanı olarak görülüyor.”(M.B)

“...Kaynakları arasında ise insanların duyarlılığının yanında teknolojik gelişmenin hızı, betonlaşma, kaynakların özensiz kullanımı var. Hepsinin temelinde ise rant ve kar hırsı nedeniyle bu sorunların yaşandığını düşünüyorum.” (B.D)

“...ikinci nedeni ise işletmelerin aşırı kar hırsı.” (C.Ö)

İşletmelerin temel amacı varlıklarını sürdürmektir ve bunun için muhakkak kâr etmeleri gerekmektedir. Ancak bu noktada önemli olan aşırı kar etme isteğinin topluma zarar vermemesidir. Kimi işletmelerin maliyetleri azaltmak ya da daha fazla kâr etmek için çevreye zarar verdiği ya da doğal alanlar üzerinden rant sağlamakta bir beis görmediği yönünde genel bir kanı bulunduğu söylenebilir. Ancak kural koyucuların bu yönde gerekli hassasiyeti göstermemesi ve yaptırımlarda bulunmaması da bir diğer önemli sorundur. Alternatif enerji kaynaklarının teşvik edilmesi ve gerekli cezai yaptırımlarla işletmelerin çevreye zarar vermesinin engellenmesi, yaşanan çevresel sorunlar düşünüldüğünde kural koyucuların en önemli sorumluluklarından biridir. Günümüz koşullarında çevreye en az zararı verecek uygulamaları hayata geçiren işletmelerin paydaşları nezdinde kabul edilebilirlikleri artarken stratejik bir rekabet avantajı elde ettikleri de düşünülmektedir. Birçok kurumsal işletme sürdürülebilirlik raporlarını açıklayıp yeşil uygulamalarını toplumla paylaşmaktadır. Bir başka açıdan düşünüldüğünde ise işletmeler içinde faaliyet gösterdikleri çevreden etkilenen ve çevreyi etkileyen yapılardır ve faaliyette buldukları toplumun isteklerine cevap vererek çevrelerine uyum sağlamaktadırlar. Yani toplumun çevreye daha az zarar veren işletmelere yönelmesi ve nitelikli çalışanların çevreci işletmeleri tercih etmesi zamanla işletmeleri çevreyi daha fazla önemseyen ve çevreye minimum zarar verme hedefinde olan işletmelere dönüştürebilir. Bu noktada sorumluluğun kural koyucularda, işletmelerde, yöneticilerde/çalışanlarda, tüketicilerde ve toplumun tamamında olduğunu söylemek çok da yanlış olmayacaktır.

- *Aşırı tüketim:*

Çevresel sorunların önemli kaynaklarından biri de atıklar ve tüketimin fazlalığıdır. Tüketimi azaltmak, yeniden kullanmak ve dönüştürmekle atıkları azaltmak mümkündür. Tüketimi ise yalnızca doğrudan kullandığımız su ve enerjiyle sınırlandırmak mümkün değildir. Bir tişörtün üretim sürecinde 2720 lt, bir kot pantolon için 10.850 lt, bir fincan kahve üretiminde 130 lt su harcandığı düşünülürse (<https://sutema.org>), yalnızca su ve enerji tüketimini

değil her türlü tüketimi en aza indirmek gerektiği anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili katılımcı çalışanların fikirleri aşağıdaki gibidir:

“...Kaynağında ise insanların doğaya saygısız davranması, bilinçsizlik ve geri dönüşüm odaklı bir yaklaşım yerine aşırı tüketim olduğunu düşünüyorum. Hep daha fazlası, daha yenisi, daha güzeli olsun istenirken çevrede bırakılan iz, verilen zarar hiç düşünülüyor maalesef...” (M.B)

“...Bunun nedeni olarak da, insanlardaki aşırı tüketim hırsını görüyorum...” (T.K)

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi çalışanlar aşırı tüketimin önemli bir sorun olduğunu belirtmektedir. Bireyler günlük yaşamlarını sürdürürken sürekli bir tüketim halindedir. Yeme, içme, giyim, ulaşım, temizlik gibi herkesin rutininde olan tüm davranışlar aslında bir yanıyla atık oluşturmaktadır. İşe gidip gelme, görev ve sorumlulukları yerine getirme vb. sırasında da tüketime devam edilmektedir. Bu tüketimi tamamen sonlandırma olanağı bulunmadığından zihniyetin değişmesi ve daha çevreci alternatiflere yönelmesi büyük önem taşımaktadır. Ancak bu alternatiflerin çalışanlar nezdinde yeterince bilinmediği düşünülmekte aynı zamanda bireysel konfor açısından yapılan değerlendirmelerle tüketimin arttığı görülmektedir. Bu noktada yöneticilerin örnek olması ve gereksiz tüketimi azaltmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Toplu taşıma, bisiklet kullanımı, ambalaj atıkların azaltılması, tek kullanımlık ürünler yerine sürdürülebilir alternatiflerin tercih edilmesi, israftan kaçınılması gibi konularda lider ve yöneticilerin örnek olmasının tüm toplumda bir farkındalık yaratacağı düşünülmektedir.

4.2.3. Doğa

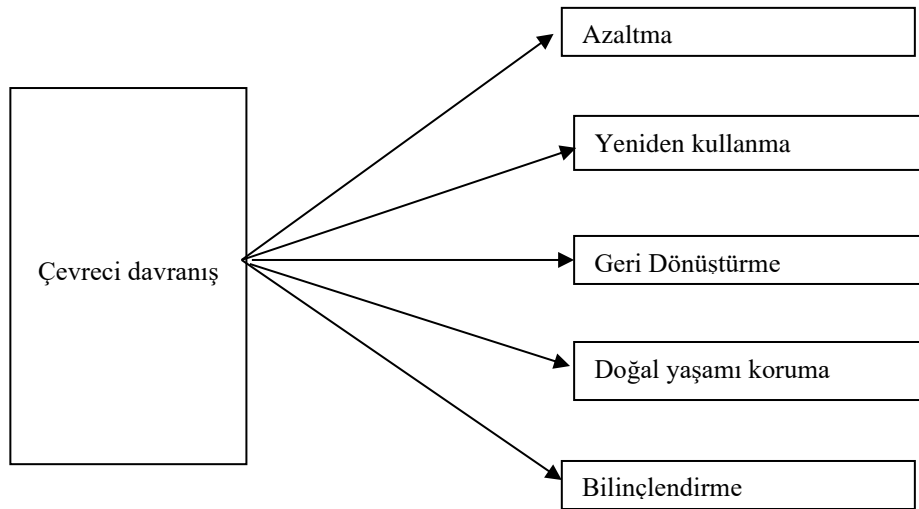
İnsandan ve sistemden kaynaklı sorunların yanında doğanın yapısından kaynaklanan sorunlar da yaşandığını ifade eden bir katılımcı olmuştur. Bu katılımcı:

“...Sorunların kaynağı arasında bir de bence dünyanın yaşlanması var insan gibi düşünebiliriz doğayı da.” (T.K) şeklinde görüşlerini ifade etmiştir.

4.3. Çevreyi Korumaya Yönelik Sosyal Hayatta Sergilenen Davranışlara İlişkin Bulgular

Bu kısımda katılımcılara evde ve sosyal hayatta çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağlamak ve çevreyi korumak amacıyla neler yaptıkları sorulmuş, yanıtlar 5 ana tema altında birleştirilmiştir. Belirlenen temalardan *azaltma*, *yeniden kullanma* ve *dönüştürme* sıfır atık uygulamalarının temel prensibi olan “azalt, yeniden kullan, geri dönüştür” prensibinden hareketle belirlenmiş, değerlendirilen yanıtlar doğrultusunda ise *doğal yaşamı koruma* ve *bilinçlendirme* temaları eklenmiştir (Şekil 3).

Şekil 3. Çevreci Davranışlara İlişkin Bulgular

4.3.1. Azaltma

Sıfır atık yaşam tarzının en önemli adımlarından biri olan azaltma, her türlü tüketimi ihtiyaçla sınırlamayı ve en azla karşılamayı ifade etmektedir. Çalışmada katılımcıların azaltma davranışları sergilediklerini belirten ifadeleri şu şekildedir:

“...Benim evde yaptıklarım suyu özenli kullanmak, bulaşık makinası tercih etmek, elektrik kullanımını azaltmaya çalışmak.” (E.K)

“...Açıkçası çok da bir şey yapamıyorum ama suyu özenli kullanmaya ve alışverişlerimde ve bankacılık işlemlerinde dijital fatura ve dijital ekstre tercih etmeye çalışıyorum.” (T.K)

“...Ayrıca suyu özenli kullanmaya dikkat ediyorum ve hibrit araç tercih ediyorum.” (M.B)

“...Evde kullanılacak her ürünü kullanıp kalanlar için geri dönüşüm çöplerini ayırıyorum, su tüketimini azaltmak için uygun musluk başlığı kullanıyorum ve A sınıfı ürünler tercih ediyorum, tasarruflu led ampuller kullanarak tüketimimi azaltmaya çalışıyorum.” (B.D)

“...su kullanımını azaltmak, enerji tasarrufu sağlamak için tasarruflu ampul ve beyaz eşyada A Sınıfı cihaz tercih etmek.” (S.G)

“...Bunların yanında su ve enerji tüketimini de azaltmaya çalışıyorum.” (B.S)

Katılımcıların ifadelerinden de anlaşılacağı gibi gerek ev ortamında gerekse ev dışı mekânlarda ihtiyaç oranında kullanımlara yönelmek ve kullanılacak ürünleri azaltarak yaşama devam etmek çevreci bir davranıştır. Tek kullanımlık plastik su şişesi yerine sürekli kullanılabilen alternatifleri tercih etmek, doğaya zarar veren kimyasalların temizlik, kişisel bakım vb. süreçlerde kullanımını mümkün olduğunca azaltmak, her türlü tüketim malzemesinin üretim, dağıtım vb. süreçlerinde kullanılan kaynakları da düşünerek tüketimi minimuma indirmek, özellikle enerji ve su tüketiminde özenli davranmak ve tercihlerini daha az enerji tüketen çevreci alternatiflerden yana yapmak, azaltma başlığı altında yer alabilecek davranışlar arasındadır. Bu noktada azaltma davranışlarının altında yatan nedenlerin de farklılık gösterebileceği bilinmelidir. Bireyler kimi zaman özellikle ev içi maliyetleri azaltmak için bu davranışları sergilerken kimi zaman da tamamen çevresel duyarlılıkları nedeniyle sergileyebilmektedir. Her iki durumda da azaltma davranışları çevreyi koruyan, çevreye verilen zararı azaltan ve kaynakların devamlılığını sağlayan davranışlardır. Ancak, özellikle iş yaşamında ve yaşamın her alanında bu davranışların yaygınlaşabilmesi için çevre bilincinin kazanılması büyük önem taşımaktadır. Yani örneğin, evinde kullanmadığı odaların ışığını kapatırken iş yerinde bilgisayarı açık bırakıp gitmek, klimayla pencereyi aynı anda açmak pek de çevreci bir yaklaşım değildir.

4.3.2. Yeniden Kullanma

Atıkları azaltmak için tüketimi azaltmanın yanında sergilenebilecek bir diğer davranış ise yeniden kullanmadır. Görüşmeciler de yeniden kullanma davranışı sergilediklerine dair şu ifadeleri kullanmışlardır:

“...bunlara ek olarak eşim de eski eşyaları dönüştürüp boyuyor, bu şekilde yeniden kullanıyoruz...” (C.Ö)

“...Su şişelerini de atmak yerine sütçüye veriyorum.” (B.D)

“...Evde dikkat ettiğim bir diğer şey ise bozulan eşyaları tamir etmek ya da dönüştürmek ve yeniden kullanmak.” (S.G)

“...Tüketime yönelik alışkanlıklarımı değiştirmeye çalışıyorum. Eşyaları boyayarak yeniden kullanıyorum hem hobi hem sürdürülebilirliğe katkı sağladığımı düşünüyorum.” (U.K)

“...Çevresel sorunların çözümü için dönüştürme yapıyorum, yoğurt kaplarına çiçek ekiyorum, artık yemekleri atmak yerine hayvanlara yemek veriyorum, eski eşyaları atmak yerine tamir edip uyarlayarak kullanıyorum. Gelinlik sandığımı boyadım örneğin konsol yerine kullanıyorum hem atmamış hem yenisini almamış oluyorum!” (D.B)

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi kullanılan ürünlerin ambalajlarını yeniden kullanmak ya da farklı biçimde kullanmak; eskiyen ya da bozulan eşyaları atmak yerine tamir etmek ya da başka ihtiyaçların giderilmesinde kullanmak, sebze yıkanan suları çiçeklere dökmek, kompost işlemleri ile uygun gıdasal atıkları gübre olarak kullanmak gibi davranışlar yeniden kullanma davranışlarına örnek olarak verilebilir.

4.3.3 Geri Dönüştürme

Atıkların yönetimi için az tüketmek ve yeniden kullanmak ne kadar önemli olsa da sonuçta her hane az ya da çok atık ürettiğinden, sürdürülebilirliğe katkı sağlayan bir diğer önemli davranış da atıkların geri dönüşümünün sağlanmasıdır. Metal, kağıt, plastik, cam, pil, atık yağ gibi atıkların ayrı ayrı toplandığı ve geri dönüştürüldüğü geri dönüşüm kutuları şehirlerin birçok yerinde bulunmakta, kimi kentlerde belediyeler ya da sivil toplum kuruluşları tarafından evlerden alınmakta, hatta zincir marketlerde de bu atıklar toplanmaktadır. Bu nedenle yalnızca evdeki atıkları sınıflandırıp uygun yere atarak bile sürdürülebilirliğe katkı sağlamak mümkündür. Katılımcılar da geri dönüşüme katkı sağlamak için yaptıklarını şu ifadelerle anlatmıştır:

“...Çöpleri ayrıştırıp geri dönüşüm kutularına atıyorum.” (M.B)

“...Geri dönüşüm çöpleri ve kırtarıma yağlarını da ayırıyorum.” (S.G)

“...Evde çöpleri ayrıştırmak, pilleri uygun yerlere atmak, evde yapabildiklerim.” (B.S)

“...Evdeki çöplerimi ayrıştırıp geri dönüşüm kutularına atmak, evde dikkat ettiklerim arasında.” (D.B)

Katılımcıların ifadelerinden de anlaşıldığı gibi geri dönüştürme çalışanların en fazla sergiledikleri çevreci davranışlar arasında yer almaktadır. Geri dönüşüm üniterinin yaygın bulunması bu davranışların sergilenmesini kolaylaştırmaktadır. Bu noktada geri dönüşümün öneminin yanında aslı önemli olanın atıkları azaltmak olduğunun bunun için ise çok yönlü bir yaşam biçimi değişikliğinin gerektiğinin altını çizmek gerekmektedir.

4.3.4. Doğal Yaşamı Koruma

Sürdürülebilir bir dünya için bir diğer önemli adım da doğal yaşamı korumaktır. Katılımcılar ormanların ve yeşil alanların her geçen gün azaldığı ve denizlerin kirlendiği bu hızlı tüketim çağında doğal yaşamı korumak adına yaptıklarını şu cümlelerle ortaya koymuşlardır:

“...Bahçemde organik üretim yapıyorum, ağaçlarım da var. Hem ihtiyaçlarımı en doğal şekilde karşılıyorum hem de çevreye yararlı olduğumu düşünüyorum.” (C.Ö)

“...Ayrıca her yıl ağaç dikimi yapıyorum, özel günlerde hediye olarak fidan bağıışı yapıyorum hem anlamlı hem özel bir hediye oluyor bence.” (M.B)

“...Pikniğe ya da sahile gittiğimizde çöpleri toplamak, ağaç dikmek basit görünen ama dikkat ettiğimiz şeyler.” (S.G)

Doğal yaşamı korumak için ağaç dikmek, organik üretim yapmak, gelecek nesillerin toprakla olan bağıını koparmamak da sürdürülebilirlik açısından oldukça önemlidir. Katılımcılar da yanıtları arasında ağaç dikimi ya da fidan bağıışı yaptıklarını belirtmişlerdir. Bu noktada çevreci kuruluşların çabalarının da teslim edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Fidan bağıışı kampanyalarının sıklıkla yapılması, sosyal medyanın etkin kullanılması, fidan bağıışının online yöntemlerle de kolayca gerçekleştirilmesinin sağlanmasında çevreci kuruluşların uzun dönemli çabalarının etkisi olduğu düşünülmektedir. Bu noktada devletin, STK'ların ve toplumun tüm kesimlerinin çevresel duyarlılığı artırmaya yönelik çalışmalarının anlamlı sonuçlar yarattığı ve çalışmaların artarak devam etmesinin önemi anlaşılmaktadır.

4.3.5. Bilinçlendirme

Çevresel sorunlar uzun yıllar içinde oluşan ve uzun yıllar içinde çözüm bulunabilecek sorunlardır. Bu nedenle, çevresel sorunların çözülebilmesi ve sürdürülebilir bir dünya için toplumun bakış açısının değişmesi gerekmektedir. Bu noktada bilinçlendirme çalışmaları büyük öneme sahiptir. Katılımcılar bilinçlendirme çalışmalarına örnek olabilecek davranışlarını şu sözlerle ifade etmişlerdir:

“...Ayrıca TEMA üyesiyim, kampanyalara toplantılara katılarak toplumsal bilincin artması için elimden geleni yapıyorum.” (M.B)

“...Çocuğuma farkındalık sağlamaya çalışıyorum. Sahilde ya da piknik alanlarında çevre temizliği yapıyoruz birlikte, izlediği içeriklerin arasında da çevresel sorunlara dikkat çeken çizgi filmler oluyor.” (B.S)

“...Çocuklarımın da bu konuda duyarlı olmasını istiyorum, bunun için öncelikle kendim onlara örnek olmaya çalışıyorum.” (E.K)

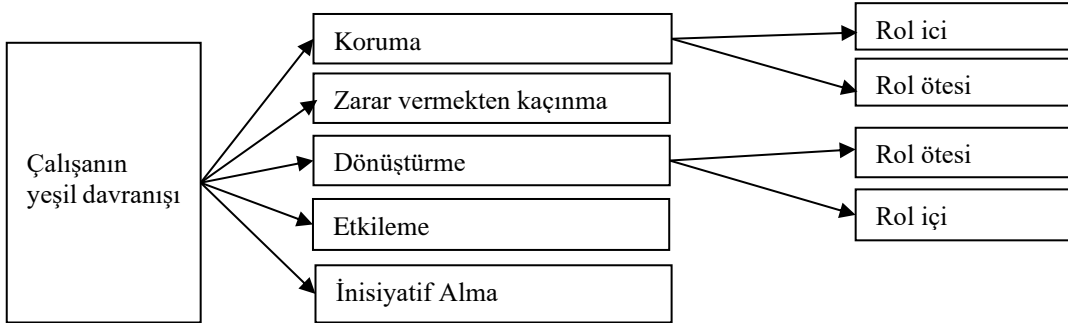
“...Çocuğuma, çevre sevgisi aşılamaya çalışıyorum. Bahçede tohum ekmeyi, sulamayı yaşasın istiyorum. Bir ağacın kaç yılda büyüdüğünü görsün bilsin, kıymetini öğrensin diye uğraşıyorum.” (C.Ö)

Duyarsızlık nedeniyle çevreye verilen zararın yanında yukarıdaki katılımcı görüşlerinden de anlaşılacağı üzere bilgisizlik nedeniyle de çevreye büyük zararlar verilebilmektedir. Nelerin çevreye zarar verdiği ve çevreyi korumak için neler yapılabileceği konusunda toplumu bilinçlendirecek çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bir diğer yandan da çevresel sorunlar, evrensel sorunlardır ve çözümünü için fikir üretmek ve önerilerde bulunmak da tüm toplumun sorumluluğudur. Bunun için ise öncelikle bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Bilinçlendirme çalışmaları bireylerin kendi ailelerinde, çevrelerinde ve arkadaş ortamlarında bireysel çabalarla yürütülebileceği gibi gönüllü organizasyonlara dahil olarak tüm topluma ulaşacak biçimde de yürütülebilmektedir. Bu konuda ulusal ve uluslararası faaliyetlerde bulunan birçok örgüt bulunmaktadır. Özellikle çocukların ve gençlerin çevre konusunda bilinçlendirilmesi, gelecek yıllar için de çevreci alışkanlıkların gelişmesi ve sürdürülebilirlik konusunda büyük öneme sahiptir. Bununla birlikte işletmelerin de hem maliyetlerini azaltmak hem de yeşil performanslarını artırarak rekabet üstünlüğü sağlamak için çalışanlarını bilinçlendirecek faaliyetlerde bulunmasının ve eğitim, proje ya da kampanyalarla çalışanlarının yeşil bilincini artırmasının önemli olduğu ve bu noktada lider ve yöneticilerin etkili olması gerektiği düşünülmektedir.

4.4 Çevreyi Korumaya Yönelik İş Yaşamında Sergilenen Davranışlara İlişkin Bulgular

Bu amaçla katılımcılara yöneltilen üçüncü soru işyerinde çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağlamak ve çevreyi korumak amacıyla neler yaptıkları olmuştur. Verilen cevaplar Ones ve Dilchert'in (2012) çalışanın yeşil davranışlarına ilişkin sınıflandırmasından yararlanılarak 5 temaya ayrılmıştır. Bahse konu çalışmada çalışanın yeşil davranışları; koruma, zarar vermektan kaçınma, dönüştürme, başkalarını etkileme, inisiyatif alma şeklinde 5 boyutta ele alınmıştır. Koruma davranışları, iş süreçlerinde kaynakları korumayı, aşırı tüketimden kaçınmayı, israfi önleyecek davranışları; zarar vermektan kaçınma, çevreye zarar verme olasılığı bulunan eylemlerden kaçınmayı; dönüştürme, tüm iş süreçlerini sürdürülebilirlik temelinde yürütmeyi, süreçleri çevreye zarar vermeyecek biçimde dönüştürmeyi; etkileme, çevresel bilinç oluşturmak adına farkındalık yaratacak çabaların tümünü; ve inisiyatif alma, iş yaşamının çevreci biçimde dönüştürülmesi için projeler ve fikirler üretip hayata geçirmeyi ifade etmektedir (Ones ve Dilchert, 2012). Bununla birlikte, bu davranışların bir kısmı çalışanların kendi istekleri ile gönüllü olarak sergilenirken bir kısmı iş tanımlarında yer alan ya da örgüt içi yazışmalarla yapılması önerilen veya zorunlu tutulan davranışlardır. Bu davranışları Bissing –Olson vd. (2013) rol içi ve rol ötesi olarak ifade etmiş, dolayısıyla da çalışanın yeşil davranışlarını iki boyutta ele almıştır. Oluşturulan temalar da bu iki alt boyut dikkate alınarak yeniden değerlendirilmiş ve temalardan uygun olanları alt temalara ayrılmıştır (Şekil 4). Katılımcıların cevapları değerlendirildiğinde koruma ve dönüştürme davranışlarının rol-İçi ve rol-ötesi boyutlarda farklılaştığı ancak zarar vermektan kaçınma, etkileme ve inisiyatif alma davranışlarının daha çok rol ötesi olarak sergilendiği görülmektedir.

Şekil 4. Çalışanın Yeşil Davranışlarına İlişkin Bulgular

4.4.1. Koruma

Çalışanlar işlerini yaparken işin niteliğine göre değişkenlik gösteren içerik ve miktarlarda tüketim yapmaktadır. Işıklandırma ve iklimlendirme gibi en temel enerji tüketimlerinden, lavabolarda kullanılan suya, içilen çay ve kahveden kullanılan kâğıda, tonere kadar farklı kalemlerde yapılan tüketimler hem işletmelerin maliyetleri arasında yer alır hem de çevresel sürdürülebilirlik açısından kayda değer miktarlara ulaşır. Koruma davranışı, bu kaynaklar tüketilirken özenli olmayı ve çevresel hassasiyetleri göz önünde bulundurmaya ifade eder. Bu yaklaşım

kimi işletmelerde özendirilen, teşvik edilen ve yaptırımlarla ifade edilen davranışlar olarak çalışanlara duyurulur. Kimi işletmelerde ise çalışanın çevresel değerlerine, örgütüne dair algılarına, lideri ile olan ilişkilerine göre gönüllü ya da rol ötesi biçimde şekillenir. Görüşmecilerin *rol-içi koruma davranışı* sergilediklerini ifade eden sözleri şu şekildedir:

“...İşyerinde oda ısısını yeterli derecede sabit tutacak termostat kullanıyoruz. Enerji tüketimini azaltmak için yazı gelmişti zaten, o doğrultuda hareket ediyoruz.” (B.S)

“...Kâğıt tüketimini azaltmaya çalışıyorum, çıktı mümkün olduğunca alınmıyor, yazıcılar hep çift yönlü ayarlı. Genel müdürlük düzeyinde tüm şubelerce yapmamız istenilen uygulamalar bunlar.” (C.Ö)

“...Benim kurumum çevresel sürdürülebilirliğe çok önem veren bir kurum. Kağıt politikası, çevre politikası hepsi yazılı olarak ilan ediliyor. Ben de bu politikalar doğrultusunda işyerindeki her türlü tüketimi minimumda tutuyorum.” (U.K)

Çalışanların yukarıdaki ifadeleri çevreyi korumaya yönelik görev ve sorumluluklarını yerine getirirken çevreci davranışlar sergilemeleri doğrultusunda prosedürlerin, politikaların ya da yazışmaların olduğunu, dolayısıyla rol-içi koruma davranışlarını göstermektedir. Ancak bazı durumlarda bu davranışlar, çalışanlarca herhangi bir ödül, ceza ve yaptırımla karşılaşacakları veya görev tanımında olduğu için değil, çalışan istediği ve gönüllü olduğu için sergilenmektedir. Koruma davranışını gönüllü olarak (*rol ötesi koruma*), kendi isteğiyle sergileyen katılımcılar ise bunu şu sözlerle ifade etmişlerdir:

“... Kâğıtları az kullanıyorum, klima yerine cam açıyorum.” (M.B)

“...İşyerinde, gereksiz yanan ışıkları kapatmak, vantilatör kullanmak yerine odayı havalandırmak, çıktı yerine mail atmak tercih ettiğim uygulamalar. Printer ve kağıt kullanımından uzak duruyorum.” (T.K)

“...İşyerimde de elektrik tüketimini azaltmaya çalışıyorum, perdeleri açıp güneş ışığından faydalaniyorum, çıktı az almaya çalışıyorum, müsveddeleri yeniden kullanarak kağıt tüketimini azaltıyorum.” (B.D)

“...İşyerinde de enerji tasarrufu sağlamaya çalışırım, su-elektrik gibi gereksiz kullanımları azaltmaya dikkat ederim.” (S.G)

Katılımcıların bu ifadeleri çalışanların çevreci davranışları sadece örgüt politikası ve kararları nedeniyle sergilemediğini, bu yönde herhangi bir politika ve uygulama bulunmasa bile gönüllü olarak bu tür davranışlara yöneldiğini göstermektedir. Hem rol içi hem de rol ötesi olarak sergilenen koruma davranışlarının işletmelerde yaygınlaşması çevresel sorunların çözümü açısından büyük önem taşımaktadır. Bu davranışların yaygınlaşması için ise hem işletmelere hem de yöneticilere büyük görev düşmektedir. Dünyada her gün milyonlarca insanın işe gittiği düşünüldüğünde iş yerinde sergilenen koruma davranışlarının ne ölçüde önemli sonuçlar yaratabileceği anlaşılmaktadır.

4.4.2. Zarar Vermekten Kaçınma

Çalışanlar işlerini yaparken kaynakları korumaya ne kadar özen gösterirlerse gösterebilirler belli miktarda atık üretirler. İşe gidip gelirken ulaşım araçlarını kullanır ve gün içinde yemek, çay, kahve vb. tüketirler. Tüm bunları yaparken tercihlerini çevreci alternatiflerden yana kullanarak zarar vermekten kaçınma davranışları sergileyebilirler. Katılımcıların zarar vermekten kaçınma davranışlarına ilişkin ifadeleri şu şekildedir:

“...Geri dönüşüm kutularını mutlaka kullanırım kağıt şişe. vb. için. Yemeğimi de genellikle evden götürüyorum. İşe giderken ve gelirken de toplu taşıma kullanıyorum.” (S.G)

“...Plastik ve kâğıtları geri dönüşüm kutularına atıyorum, tek kullanımlık ürünler yerine evden bardak götürüyorum.” (M.B)

“...Ayrıca kendi adıma da tek kullanımlık ürünlerden uzak duruyorum. Zaten birçok ülkede yasaklandı plastik, tabak, çatal vb. kullanımı. Kahve mataram var, iş yerinde düzenli kullandığım cam şişem var, bunlarla plastik kullanımını azalttığımı düşünüyorum.” (U.K)

Yukarıdaki ifadelerden çalışanların atıkları geri dönüştürmek, tek kullanımlık plastikler yerine sürdürülebilir alternatifleri değerlendirmek ve ulaşımında toplu taşıma araçlarını tercih etmek gibi çevreci davranışlar sergilediği görülmektedir. Bu tür davranışların sergilenmesi ve yaygınlaşması çevreye verilen zararın azalmasında oldukça

etkilidir. İşletmelerin de kurumsal politikalarına ve maliyet stratejilerine uygun olacak biçimde servis ve yemekhane hizmetleri sunarak ve geri dönüşüm kutularını yaygın biçimde bulundurarak bu davranışların yaygınlaşmasını sağlayabilecekleri düşünülmektedir. Yine liderlerin sergileyecekleri etkileme davranışları da bu konuda örnek olmak açısından büyük öneme sahiptir.

4.4.3. Dönüştürme

İş süreçlerini çevreye daha az zarar verecek biçimde dönüştürmek, çalışanların yeşil davranışları arasında yer alan bir diğer davranış biçimidir. Bu dönüşüm kurumsal politikaların gereği gerçekleştirilebileceği gibi bireysel çabalarla ya da liderin öncülüğünde de gelişebilir. Kurumsal politikalar ya da yasal mevzuatlar çerçevesinde sergilenen *rol-içi dönüştürme* davranışlarına ilişkin katılımcıların verdiği örnekler şu şekildedir:

“...Elektronik Belge Yönetim Sistemi ile de kâğıt kullanımımızı azaltıyoruz. Zaten EBYS ve kep kullanımı zorunlu, yazılar EBYS’den yazılıyor ve KEP ile gönderiliyor. Kâğıt tüketimi, postalama vb. gerek kalmıyor.” (B.S)

“...Dijital dosyalama yapıyoruz, evrakların fotokopisini çekmek yerine tarıyoruz. İş akışları bu şekilde belirlenmiş taranan evraklar eklenerek ilerliyor.” (C.Ö)

Katılımcıların işletme politikalarında yer almayan ancak çalışanların ya da yöneticilerin kendi tercihleriyle iş süreçlerini *dönüştürdükleri rol-ötesi* çalışanın yeşil davranışlarına ilişkin ifadeleri aşağıda verilmiştir:

“...İşyerinde her yıl çocuklara ağaç diktiyorum, çevre temizlik turları düzenleyerek çocuklarda çevresel bilinç oluşturmaya çalışıyorum. Müfredatta yer alan çevresel konularla ilgili bilgilendirme yapıyorum ama farklı etkinliklerle de daha akılda kalıcı olması için desteklemeye çalışıyorum.” (D.B)

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi dijital dosyalamalar, mail ile haberleşme, printer ayarlarını değiştirme vb. uygulamaların sürekli hale gelmesiyle iş süreçlerinin yeşil dönüşümüne ilişkin tüm uygulamalar, dönüştürme davranışları kapsamında değerlendirilebilir. Rol-içi ya da rol-ötesi olarak sergilenen bu davranışların zamanla işletme içinde ve diğer işletmelerde de yaygınlaşması beklenebilir. Bu anlamda yaşanan Covid-19 pandemi sürecinin de kurumların çevrim içi toplantılar, uzaktan çalışma yöntemleri gibi deneyimler kazanmasına neden olduğu ve pek çok işletmenin kalıcı birtakım uygulamalarına zemin oluşturduğu söylenebilir.

4.4.4. İnisiyatif Alma

Çevresel sorunların çözümü için atılan her adım ve sergilenen her davranış sürdürülebilirliğe küçük ya da büyük katkılar sunmaktadır. Bu hassasiyeti kendi bireysel tercihleri ile sınırlamak yerine kampanyalar başlatmak, fikirler üretmek, projeler geliştirmek şeklinde davranışlar sergilemek inisiyatif alma davranışı olarak değerlendirilmektedir. Katılımcıların inisiyatif alma davranışlarına ilişkin sözleri şu şekildedir:

“Mesleğe başladığımdan beri her öğrencimin fidanı var. TEMA ile de birlikte çalışıyorum, atık pil toplanması kampanyasında il ikincisiyim. Geri dönüşüm projeleri yapıyorum, öğrencilerimi geri dönüşüm tesislerine götürerek bu süreci anlamalarını sağlıyorum. Velilerim öğretmenler günü gibi özel günlerde genel olarak başka hediye kabul etmediğim için bana hediye olarak fidan dikimi kampanyaları yapıyorlar, adıma dikilmiş çok sayıda ağaç oldu.” (M.B)

“...Ayrıca bankanın minik eller büyük hayaller proje ekibinde gönüllü olarak yer alıyorum. Bu proje kapsamında çevreye duyarlı projeler gerçekleştiriliyor, çocuklara suyun kullanımı, çevrenin korunması gibi konularda bilgiler veriliyor.” (E.K)

Katılımcıların ifadeleri değerlendirildiğinde çevresel sorunların çözümü için kendi istekleri ile örgüt içi ya da örgüt dışı faaliyetler yürüttükleri ve inisiyatif alarak fikir geliştirdikleri ve çevrelerini bu yönde teşvik ettikleri görülmektedir. Her ne kadar basit fikirler ya da küçük adımlar gibi görülse de inisiyatif alma davranışlarının yaygınlaşmasının önemli sonuçlar yaratması beklenmektedir. Bunun için ise sektör, pozisyon, iklim, liderlik tarzı, kültür gibi pek çok değişkenin etkilediği bu davranışların sergilenebilmesi konusunda çalışanlarına cesaret verecek işletmelerin artmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

4.4.5. Etkileme

Çalışanların işyerlerinde sergiledikleri çevreci davranışlar arasında yer alan bir diğer davranış ise etkileme davranışlarıdır. Çalışanların bu davranışlara dair aşağıdaki ifadeleri de bu görüşü destekler niteliktedir:

“Yönetici pozisyonunda olduğum için özellikle kâğıt kullanımını azaltmak amacıyla, dosyalarını dijital yaptırıyorum. Evrakları çıktı yerine mail olarak istiyorum. Personelimi çift yönlü kâğıt kullanımına yönlendiriyorum, atık kâğıtları geri dönüşme gönderiyorum.” (E.K)

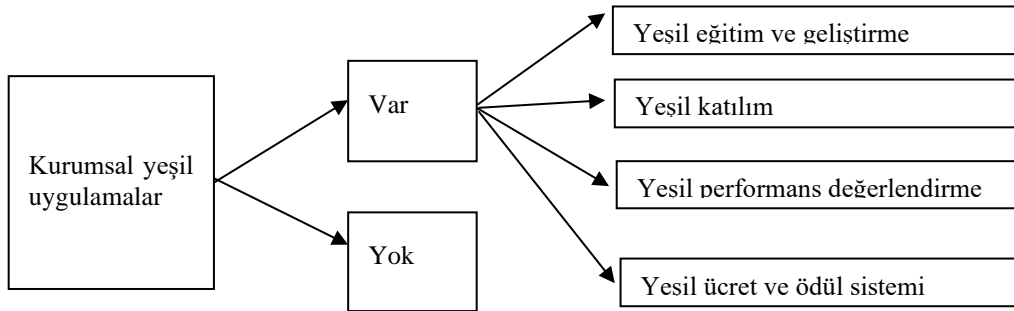
“Atık materyallerden oyuncak yaptırıyorum, bu etkinliklere velileri de dâhil etmeye çalışıyorum ki onlarda da bu bilinç gelişsin, sonra sergileyerek hem diğer öğrencilerin hem diğer öğretmenlerin de görmesini sağlıyorum ki farkındalıkları artsın.” (D.B)

Yukarıdaki etkileme davranışlarına ilişkin görüşler iş arkadaşları ile çevresel sorunlara ve çözümlerine ilişkin sohbet etmekten, iş süreçlerinin dönüştürülmesi noktasında yönlendirici olmaya kadar pek çok davranışın bu başlıkta incelenebileceğini göstermektedir. Özellikle lider ve yöneticilerin çalışanları çevreci tercihlere yöneltecek bu etkileme davranışlarını daha fazla sergilemesi beklenmektedir.

4.5. İşletmelerin Çevreci Uygulamalarına İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında katılımcılara yöneltilen dördüncü soru ile işletmelerinin ne gibi çevreci uygulamalara sahip olduğu, çalışanların yeşil davranışlar sergilemesi için eğitim, proje vb. yapıp yapılmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. İşletme hedef ve politikalarında çevreci eğilimlere yer veren, çalışanlarına sürdürülebilirlik konusunda eğitimler veren, proje ve kampanyalarla çalışanları yeşil hedeflere yönelten işletmelerde daha fazla çevreci çalışan davranışı görülmesi beklenmektedir. Literatürde yeşil insan kaynakları uygulamaları, kurumsal sosyal sorumluluk projeleri gibi uygulamalarla çalışanların yeşil bilinç düzeylerinin arttığını ve çevreci davranışların yaygınlaştığını ortaya koyan çalışmalar da bu görüşü desteklemektedir (Afsar vd., 2018). İşletmelerin yeşil davranışları artırmaya yönelik çabaları Renwick vd. (2013) çalışmasında belirtilen yeşil insan kaynakları yönetiminin boyutlarına göre alt kategorilerde değerlendirilmiştir. Bu boyutlar yeşil İKY uygulamalarını; yeşil işe alım, yeşil eğitim ve geliştirme, yeşil performans yönetimi, yeşil ücret ve ödül sistemi, yeşil katılım olarak ele almış ve insan kaynakları yönetimini işe alım süreçlerinden performansın ödüllendirilmesine kadar her aşamada çevreci bir perspektif dahilinde değerlendirmiştir (Renwick, Redman ve Maguire, 2013). Katılımcılardan elde edilen veriler incelendiğinde 10 katılımcıdan 5 tanesi işletmelerinde kurumsal düzeyde uygulanan herhangi bir yeşil eğitim/proje vb. olmadığını belirtmiştir. Bu katılımcıların üçü kamuda görev yaparken, ikisi Organize Sanayi Bölgesi'nde faaliyet gösteren 1500'den fazla çalışanı olan aile işletmelerinde çalışmaktadır. Diğer katılımcıların ise yalnızca yeşil eğitim ve geliştirme, yeşil katılım ve kısmen yeşil performans yönetimine ve yeşil ödüllendirmeye dair örnekler verebildikleri görülmüştür. Bu doğrultuda aşağıdaki gibi alt tema oluşturulmuştur (Şekil 5).

Şekil 5. Kurumsal Yeşil Uygulamalar

4.5.1. Yeşil eğitim ve geliştirme

İnsan kaynakları yönetiminin en önemli işlevlerinden biri olan eğitim ve geliştirme işletmenin entelektüel sermayesini artırmak için yapılan faaliyetleri içermektedir. Yeşil eğitim ve geliştirme de işletmelerin yeşil performanslarını artırmak ve hedeflerine ulaşmak için çalışanlarda gerekli bilinç ve farkındalık düzeyini artırmanın yollarından biridir. Katılımcıların işletmelerinin yeşil eğitim ve geliştirme çalışmaları çerçevesindeki uygulamalarına yönelik ifadeleri ise aşağıdakilerle sınırlıdır:

“Kurumumun yaptıkları arasında hizmet içi eğitim vermeyi, ağaç dikme projesi uygulamayı sayabilirim sadece.” (S.G)

“Projeler kapsamında eğitimler düzenleniyor. Çocuklara yönelik de suyun kullanımı, çevrenin korunması gibi konularla ilgili eğitim veriliyor. Personel çocukları da bu eğitimlere dâhil ediyor” (E.K)

“Çevreci uygulamalarla ilgili bilgilendirmeler yapılıyor. Şirket de sürdürülebilirlik raporunu yayınlıyor. Zaten bu sayede sadece bizim ofiste değil şirketin tamamında neler yapılmış görebiliyoruz biz de.” (U.K)

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi çevreci faaliyetlere ilişkin gerekli eğitimler ve bilgilendirmeler yapılmaktadır. Ancak birçok işletmenin konuya gereken önemi atfetmediği gözlenmekte, araştırma sonuçları da bunu ortaya koymaktadır. Gerek kamuda gerek özel sektörde özellikle Covid-19 pandemi sürecinde “uzaktan eğitim uygulaması” vb. uygulamalarla birçok konuda çevrim içi eğitimler düzenlenirken çevresel bilinç ve farkındalığa yönelik eğitimlerin içeriklerde yer almaması dikkat çekmektedir.

4.5.2 Yeşil Katılım

Günümüz modern yönetim anlayışının en önemli hedeflerinden biri işletmelerin karar alma süreçlerine çalışanları dâhil etmesidir. Yeşil katılım da işletmenin çevresel performansını etkileyecek kararlarına ilişkin süreçlere çalışanların dâhil edilmesini ifade etmektedir. Yeşil katılım ile kararların içselleştirilmesi sağlanırken çalışanların yeşil hedeflere ilişkin motivasyonları da artırılmış olmakta, ayrıca yenilikçi ve yaratıcı fikirlerin paylaşılmasına zemin hazırlanmaktadır. Aşağıda yer verilen ifadeler yeşil katılım uygulamalarına örnek teşkil edebilecek niteliktedir:

“Banka bünyesinde proje ekibi var, gönüllülük esasına dayalı minik Eller Büyük Hayaller projesi yapılıyor. Proje ekibi neler yapılabileceğine ilişkin toplantılar düzenleyip yıllık etkinlikler planlıyor. Bunun dışında bankanın birtakım uygulamaları var. Örneğin, eğitimlerde isimlikler kâğıttan ya da kartondan yapılmak yerine, silinebilir biçimde tasarlanıyor ve yeniden kullanılıyor. Üstelik bu fikir bir çalışanın önerisiyle gerçekleştirildi ve şimdi artık bu şekilde uygulanıyor.” (E.K)

Yukarıda yer alan çalışan ifadesinde de görüldüğü gibi çalışmanın yapıldığı sektörlerden sadece birisinde (bankacılık), çalışanlar yeşil karar süreçlerine dâhil edilmektedir. Bu durum işletmelerde çevreci faaliyetlerle ilgili süreçlere çalışanların yeterince dâhil edilmediğini göstermektedir. İşletmelerde katılımcı anlayışın çevresel hedeflere yönelik gerçekleşmesi hem çalışanların işletmelerinin bu hedeflere attığı önemi anlamalarını hem de bu hedefler için katkı yapmak konusunda daha istekli olmaları açısından önem arz etmektedir.

4.5.3 Yeşil Performans Değerlendirme

İşletmelerin çalışanlarının performanslarına ilişkin değerlendirmelerini ve geribildirimlerini içeren bir diğer önemli İKY işlevi de performans değerlendirmedir. İşletmelerin performansı çalışanlarının performanslarının bir araya gelmesiyle ortaya çıktığından işletmelerin öncelikli amaçlarından biri de çalışan performansını artırmaktır. Yeşil performans değerlendirme ise çalışanların bireysel çevresel performanslarının, başka bir ifadeyle, yeşil davranışlarının performans değerlendirme sürecine dâhil edilmesi anlamına gelmektedir. Sadece kağıt tüketimini azaltmanın performans hedefleri arasında olduğunu ifade eden katılımcıya ait ifadeler şu şekildedir:

“Genel müdürlük düzeyinde, kâğıt tüketimini azaltmak için dijitalleşmeye önem veriliyor. Şubelerin kâğıt siparişleri takip ediliyor, kâğıt tüketimi artınca şubelere uyarılarda bulunuluyor, yani açıkça kâğıt kullanımını azaltma hedefi belirtiliyor. Bunun için örneğin yazıcıların çift yönlü ayarlanması sağlanıyor. Bunun dışında bir kere de yeşil iş fikirlerini destekleyen bir kampanya yapılmıştı.” (C.Ö)

Yukarıdaki ifade de görüldüğü gibi katılımcılar arasından tek bir çalışan yeşil uygulamaların performans değerlendirmede kullanıldığı yönünde görüş bildirmiştir. Söz konusu görüş incelendiğinde ise kâğıt kullanımına ilişkin faaliyetin ve yeşil iş fikirlerinin desteklenme kampanyasının yeşil performans değerlendirme kapsamında olduğu görülmüştür.

4.5.4 Yeşil Ücret ve Ödül Sistemi

İşletmelerde performansın değerlendirmesi kadar ücret ve ödül sisteminin performansı artıracak biçimde düzenlenmesi de büyük önem taşımaktadır. Yeşil ücret ve ödül sistemi ise ücret ve ödül sistemlerinin yeşil davranışları da içerecek biçimde belirlenmesini ifade etmektedir. Katılımcıların yeşil ücret sistemine ilişkin herhangi bir ifadesi olmamakla birlikte gönüllü çevreci proje katılımlarının ödüllendirildiğine ve işletmelerin çalışanlarına yönelik ödüllerde çevreci olanlara tercihte bulunduğuna ilişkin şu ifadeler yer almaktadır:

“Benim çalıştığım kurum sürdürülebilirliğe çok önem veren bir kurum. İşe girdiğimden beri her yıl benim için bir fidan dikiliyor, tabii bütün çalışanlar için de. Pandeminin başında tüm çalışanlara tohumlar hediye edildi, evden çalışırken balkonda bahçede yetiştirilsin diye.” (U.K)

“Projelere gönüllü olarak katılanlara da yılsonunda ödüllendirme yapılıyor. Ayrıca yeni işe başlayanlar için “hoş geldin” hediyesi olarak fidan dikiliyor. Yine yılsonlarında, doğum günlerinde, müşterilere ve personele tohum ya da TEMA'ya adına fidan bağıışı yapılıyor. Pandemi süreci başladığından beri de tüm toplantılar çevrim içi yöntemlerle gerçekleştirilmeye başlandı. Bu durum da katılımcıların yakıt tüketiminden toplantıda kullanılan kaynaklara kadar pek çok konuda hem maliyeti hem de dolaylı olarak çevreye verilen zararı azalttı.” (E.K)

Yukarıda yer alan çalışan ifadeleri ödül sisteminde yeşil faaliyetlerin çok da yer almadığını göstermektedir. Her ne kadar işletmelerin ödüllendirme tercihlerini çevreci alternatiflerden yana kullanmaları örnek olmak açısından önemli olsa da çalışanların hangi davranışı sergilediklerinde hangi karşılığı alacaklarını bilmeleri hedefe yönelmeleri konusunda büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle işletmelerin yeşil davranışlara yönelik ödülleri belirleyip açıklamalarının, ücret politikalarında yeşil davranışların da etkili olduğunu çalışanlarına bildirmelerinin yeşil çalışan davranışlarının artırılmasında etkili bir rol oynaması beklenmektedir.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular çevresel sorunlara bakış açısı ve sorunların çözümüne yönelik sergilenen davranışlar noktasında önemli sonuçları işaret etmektedir. Katılımcıların öncelikli çevresel sorunlar olarak değerlendirdiği kaynaklara ilişkin sorunlar, iklimsel sorunlar ve kirliliğe ilişkin sorunlar arasında özellikle susuzluk tehdidi, birçok katılımcı tarafından en önemli çevresel sorun olarak değerlendirilmiştir. Su kaynaklarının azaldığı ve kuraklık tehdidinin baş gösterdiği herkesçe kabul edilen en önemli çevresel sorunlardan biri olmakla beraber çeşitli gönüllü kurum ve kuruluşların yanında işletmelerin sosyal sorumluluk projeleri kapsamında da en çok ele alınan sorunlardan (“yarının suyu”, “geleceğe bir damla sakla”, “suyunu savun” vb.) biridir. Bulgular bu açıdan değerlendirildiğinde; toplumsal sorunların çözümü noktasında işletmelerin ne derece etkili olabildiği, sosyal sorumluluk projelerinin çarpıcı yöntemlerle yürütülmesinin toplum nezdinde bir farkındalık yaratmaya katkı sunabildiği görülmektedir. Literatürde yer alan pek çok çalışmada da kurumsal sosyal sorumluluk projelerinin hem paydaşlar hem de toplum tarafından işletmenin olumlu imajına katkı sağladığı belirtilmiştir (Özdemir, 2009). Bu nedenle çalışmadan elde edilen önemli yönetsel çıktılardan biri çevreci kurumsal sosyal sorumluluk projelerinin etkili olduğudur. Bu noktada çevresel sorunlar konusunda bilinç yaratmak ve çözüme katkı sağlamak adına işletmelerin sosyal sorumluluk projeleri geliştirmeleri önerilebilir.

Çevresel sorunlar tüm dünyanın gündeminde yer alırken çocuklara yönelik çizgi filmlerden, devlet politikalarına kadar her alanda çevresel farkındalık oluşturmayı amaçlayan bir yönelimden söz etmek mümkündür. Ancak öncelikle bu sorunların kaynağına yönelik bakış açısının anlaşılması gereklidir. Araştırmada bu açıdan da önemli bulgulara ulaşılmıştır. Katılımcıların neredeyse hepsi sorunların kaynağının insanlar olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte birçok katılımcı sorunların kaynağının sistemin kendisi ve yarattığı insan modeli olduğunu da belirtmiştir. Doğal kaynakların eşit paylaşımı, kendini doğanın patronu değil parçası olarak gören bir yaşam tarzı, doğayı yalnızca rant kaynağı değil hayat kaynağı olarak ele alan bir bakış açısı, çevresel sorunların kaynakları arasında sayılan aşırı tüketimi azaltmanın öncelikli koşulları arasındadır. Bu noktada her ne kadar temel sorumluluk yasa koyucularda olsa da bireysel ya da örgütsel çabaların da dünyanın geleceği için önemli olduğunun bir kez daha altını çizmek gerekmektedir. Bu çabaların tutarlı ve sürdürülebilir olması da ayrıca öneme sahiptir. Bireyler açısından oldukça pahalı organik ürünler alıp yarısını çöpe atmak ya da her yıl onlarca fidan dikip günlük hayatta suyu ve elektriği bilinçsiz kullanmak, örgütler açısından en çevreci kurumsal politikaları üretip orman alanlarını tahrip etmek gibi tutarsız davranışlar sergilemek, çevresel sorunların çözümüne katkı sunulduğu anlamına gelmemektedir. Fikirler ve davranışlar arasındaki tutarlılığın yanında çevresel hassasiyetleri yalnızca evle, sosyal yaşamla ya da yalnızca prosedürler gereği işyeriyle sınırlandırmamak, hayatın her alanında çevreci davranışlar konusunda tutarlı bir anlayışa sahip olmak da önemlidir. Evinde ve sosyal hayatında tüketimi azaltıp çöpleri ayrıştırırken iş yerinde gereksiz yere ışıkları açmak, kağıtları israf etmek, suyu özensiz kullanmak çevreye duyarlı olunduğu anlamına gelmemektedir. Elbette bu konuda işletmelere büyük görev düşmektedir. Çalışanlara iş yerlerinde sergileyebilecekleri çevreci davranışların neler olduğunu anlatabilmek bile önemli bir adımdır. Çevreci fikirlerin paylaşılmasına olanak veren bir örgüt yapısı ve örgüt iklimi, çalışanlara çevresel farkındalık kazandırmak ve örnek olmak noktasında çaba harcayan liderlik, çevreci kuruluşlarla iş birliği içinde olan bir yönetim, çalışanların işyerlerinde de yeşil davranışlar sergilemesini sağlamaya katkı sunacaktır. Yapılan

araştırmalar da bu görüşü destekler niteliktedir. Özellikle son yıllarda sayıları çokça artan araştırmalarda yeşil dönüştürücü liderliğin yeşil çalışan davranışlarını artırdığı (Kura, 2016), yeşil İKY uygulamaları arasında yer alan yeşil eğitimin çalışanların gönüllü çevreci davranışlarını artırdığı ve bu ilişkide destekleyici örgüt ikliminin de aracı rol oynadığı görülmüştür (Amrutha ve Geetha, 2021). Yine bir diğer çalışmada (Norton vd., 2017) yeşil psikolojik iklim ile iş yerinde sergilenen çevreci davranışlar arasında olumlu ilişki olduğuna dair sonuçlar elde edilmiştir. Tüm bu çalışmalar göstermektedir ki; yeşil çalışan davranışlarını artırmanın çeşitli yolları mevcuttur ve dünyayı bekleyen olumsuz sonuçlardan kaçınmak için işletmelerin çabalarına da ihtiyaç vardır. Ancak özellikle bu çalışma kapsamında elde edilen sonuçlar araştırmaya katılan çalışanların örgütlerinde yeşil İKY uygulamalarının olmadığını ya da kısmen olduğunu göstermektedir. Özellikle yeşil işe alım, yeşil performans yönetimi ve yeşil ücret ve ödül sistemine dair bulgulara rastlanmaması ya da çok az rastlanması çalışma sonuçları açısından dikkat çekicidir. Bu bulgulardan hareketle öncelikle işletme yönetimlerinin bakış açılarının ve yeşil uygulamalara dair bilgilerinin artırılması gerektiği düşünülmektedir.

Çalışma bulguları incelendiğinde; katılımcılardan özellikle çocuk sahibi olanların ve eğitim alanında çalışanların etkilemeye yönelik çevreci davranışlar sergilediklerini belirtmeleri de dikkat çekmektedir. Bankalar gibi kurumsal işletmelerin çalışanların etkileme davranışlarını artıracak, karar süreçlerine katılımı sağlayacak projeler geliştirdiği görülmektedir. Etkileme davranışlarını artıracak uygulamaların tüm işletmelerde yaygınlaşmasının çevresel sorunların çözümü için önem taşıdığı düşünülmektedir. Özellikle bankacılık gibi liderlik eğitimlerinin düzenli olarak verildiği sektörlerden başlayarak tüm işletmelerde liderlik eğitimlerinin içeriğine yeşil davranışların neler olduğu, nasıl uygulanacağı ve çalışanların bu davranışlarının nasıl artırılacağına yönelik eğitimlerin eklenmesinin etkili olacağı düşünülmektedir. Nitekim akademik çalışmalarda da güncel liderlik yaklaşımları arasında çevreye yönelik liderlik tarzlarının giderek öne çıktığı görülmektedir. Yeşil dönüştürücü liderlik, çevreye yönelik hizmetkar ve etik liderlik, sorumlu, kapsayıcı liderlik kavramlarını çevreci bir perspektifle ele alan pek çok çalışma yazında yer almaktadır (Jia vd., 2018; Saaed vd., 2019; Afsar vd., 2018; Bhutto vd., 2021).

Kurumsal işletmelerin yeşil hedefler koyarak bunlara uyulup uyulmadığını kontrol etmeleri de çalışma bulguları açısından önemlidir. Her ne kadar bu uygulamalarda çevresel duyarlılığın yanında maliyetleri azaltma amacı olsa da çevreci hedeflerin belirlenip çalışanlarla paylaşılması anlamlıdır. Bununla birlikte kamu sektöründe kurumsal boyutta çevreci uygulamaların az olması ya da hiç olmaması da dikkat çeken sonuçlar arasındadır. Katılımcılar tarafından özel sektörde eğitimler, projeler ve çeşitli uygulamalar ile yeşil davranışların artırılmasına yönelik uygulamalara kısmen de olsa rastlandığı belirtilse de kamu çalışanı katılımcılar bu uygulamalara sıklıkla rastlamadıklarını belirtmişlerdir. Hâlbuki kaynakların özenli kullanımı, çevre noktasında önemli olduğu kadar kamusal kaynakların etkin kullanımı için de önemlidir. Bu nedenle kamu kurumlarında, çalışanların yeşil davranışlarını artırmaya yönelik çalışmalar yapılması önerilmektedir. Kamu çalışanlarının çevreci davranışlarının anlaşılması ve artırılmasına yönelik araştırmaların hem akademik hem yönetsel açıdan önemli çıktılar üretebileceği düşünülmektedir.

Kamu kurumlarının yanı sıra organize sanayi bölgelerinde faaliyet gösteren ve binlerce kişinin istihdam edildiği özellikle aile işletmelerinde de yeşil uygulamalara rastlanmadığı belirtilmiştir. Bu işletmelerin öncelikle yöneticilerine sonra tüm çalışanlarına yönelik eğitimlerin ya da çevreci çalışma rehberlerinin planlanmasının büyük istihdam bölgeleri olan organize sanayi bölgeleri için anlamlı sonuçlar yaratabileceği düşünülmektedir. Literatürde yer alan çalışmalar özellikle Çin, Pakistan ve Hindistan bağlamında bilgi teknolojileri sektöründe (Li vd.,2020) ya da eğitim ve turizm hizmeti sektörlerinde (Mittal ve Dhar,2016; Zafar, Nis, Shoukat ve İkrām, 2017) gerçekleştirilmiş araştırma sonuçlarını içermektedir. Bu nedenle Türkiye’de yeşil çalışan davranışlarının anlaşılmasına yönelik çalışmaların yanında organize sanayi bölgeleri bağlamında yapılacak araştırmalara da ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte kamu çalışanlarının yeşil davranışlarının belirlenmesine ve kamuda yeşil liderlik tarzlarının etkilerine yönelik akademik çalışmalara da ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

Çalışmada kamu sektöründe neredeyse hiç yeşil İKY uygulamalarından bahsedilmediği, OSB’lerde de durumun benzer olduğu bulguları elde edilmiştir. Bununla birlikte özellikle eğitim alanında da çabaların bireysel yönelimlerle ortaya çıktığı görülmektedir. Bu durum öncelikle sektörel olarak yeşil davranışların belirlenmesi ihtiyacı olduğunu işaret etmektedir. Kağıt kullanımını azaltma ve geri dönüştürme önemi yadsınmaz yeşil davranışlardır ancak bunun yanında hangi davranışların çevreci olarak nitelendirilebileceğine ilişkin hem uygulamada hem akademik çalışmalarda eksiklikler olduğu düşünülmektedir. Bir çalışanın işine gitmek için evinden çıktığı andan eve dönene kadar geçirdiği süreçte sergileyeceği hangi davranışların çevreci davranışlar olduğunu bilmeden bu davranışları sergilemesi beklenemez. Bu nedenle işe alım aşamasından başlayarak,

prosedürlerin hazırlanmasından performansın değerlendirmesine kadar her aşamada çalışanlara bu konuda bilgi verilmesi önemlidir. Çünkü her sektörün kendine özgü özellikleri farklı çevreci davranışları gerektirmektedir. Örgütlerin sektör, büyüklük, politika, misyon ve vizyonlarını değerlendirerek çalışanlarından bekledikleri çevreci davranışları açıkça ortaya koymaları bu davranışların artırılmasının ön koşulu olarak değerlendirilebilir.

İşletmelerin en temel amacı olan varlıklarını devam ettirme amaçlarına ulaşabilmeleri öncelikle sürdürülebilir bir dünya ile mümkündür. Yaşanan iklimsel sorunlar ve beraberinde gelen olumsuz tablolar işletmeleri de etkilemekte, zarara uğramalarına yol açmaktadır. Bugün gelinen noktada çevresel sorunlar küresel sorunlardır. Bireylerden devletlere, kamu kurumlarından işletmelere her kesim bu sorunların çözümünde sorumluluk almalıdır. Yeşil uygulamaların yaygınlaşması yeşil davranışların artırılması, tüketim alışkanlıklarının değiştirilmesi, toplumun tüm kesimleri için önemli bir sorumluluk olduğu kadar zorunluluk haline de gelmiştir. İşletmeler de işe alım, eğitim, katılım, performans değerlendirme, ücret ve ödül sistemlerinde çevreci bir bakış açısına yer vermeli, yeşil hedefler belirleyerek bu hedeflere ulaşma konusunda çabalamalı, çalışanlarının yeşil davranışlarını takdir etmeli, çalışanların çevreci fikirlerini önemsemeli, sosyal sorumluluk projeleri aracılığıyla toplumsal dönüşümün itici güçleri arasında yer almalıdır. Çalışanlar ise işletmelerinin prosedürleri ile sınırlı olmadan daha çevreci davranışlara yönelmeli hem sosyal hayatlarında hem de iş hayatlarında sürdürülebilirliğe katkı sağlamayı hedeflemeli gerek tüketicisi oldukları gerek çalışanı oldukları işletmeleri daha çevreci uygulamalar geliştirmeleri konusunda zorlamalıdır. Çünkü çevresel sorunların çözümüne katkı sağlamak hem içinde bulunulan çağa hem de gelecek nesillere karşı en önemli sorumluluklardan birisidir.

Araştırmada nitel yöntem tercih edilmiş bu yöntemle çalışanların görüşleri hakkında derinlemesine bilgi sahibi olmak amaçlanmıştır. Çalışmanın nitel yöntemle yapılmış olması birtakım sınırlılıkları da beraberinde getirmiştir araştırmacının nitel araştırma deneyimi, katılımcıların zamanlarından ve algılarından doğan sınırlılıklar çerçevesinde araştırma süreci yürütülmüş, elde edilen sonuçlar çalışanların yeşil davranışlara ilişkin bilgilerinin sınırlı olduğunu işletmelerin uygulamalarının ise beklenenden yetersiz olduğunu ortaya koymuştur. Sonuç olarak çalışanların çevresel sorunlara ve sorunların kaynağına ilişkin belirli bir farkındalığa sahip olduğu, bu farkındalığın iş yaşamında ve sosyal yaşamda birtakım davranışlara dönüştüğü ancak özellikle iş yerinde sergilenebilecek çevreci davranışlara ilişkin yeterli bilgiye sahip olmadıkları; örgütlerin de çalışanları çevreci davranışlara yönlentecek uygulamalarının yetersiz olduğu görülmüştür.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir

KAYNAKÇA

- Afsar, B., Cheema S. ve Javed, F. (2018). Activating employee's proenvironmental behaviors: The role of CSR, organizational identification, and environmentally specific servant leadership. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 25(5), 904-911.
- Ajzen, I., (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50, 179-211
- Akandere, G. (2019). Çalışanların çevresel tutkusunun yeşil davranışları üzerindeki etkisi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(4), 387-404
- Al-Ghazali, B. M. ve Afsar, B. (2020). Green human resource management and employees' green creativity: The roles of green behavioral intention and individual green values. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 28(1), 1-18.
- Amrutha, V. N. ve Geetha, S. N. (2020). A systematic review on green human resource management: Implications for social sustainability. *Journal of Cleaner Production*, 247, 119-131
- Bayrakçı, E. ve Dinç, M. (2020). Örgütsel yeşil davranışlara yönelten güdüler: Özel okul öğretmenleri üzerine nitel bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 188-201.

- Bhutto T. A., Farooq R., Talwar T., Awan U. ve Dhir, A. (2021). Green inclusive leadership and green creativity in the tourism and hospitality sector: Serial mediation of green psychological climate and work engagement. *Journal of Sustainable Tourism*, 252, 1-23.
- Bissing-Olson, M. J., Iyer, A., Fielding, K. S. ve Zacher, H. (2013). Relationships between daily affect and proenvironmental behavior at work: The moderating role of pro-environmental attitude. *Journal of Organizational Behavior*, 34(2), 156-175.
- Blok, V., Wesselink, R., Studynka, O. ve Kemp, R. (2015). Encouraging sustainability in the workplace: A survey on the pro-environmental behavior of university employees. *Journal of Cleaner Production*, 106, 55-67.
- Boiral, O. ve Paille, P. (2012). Organizational citizenship behaviour for the environment: Measurement and validation. *Journal of Business Ethics*, 109(4), 431-445.
- Ceyhan, S. ve Ada, S. (2015). İşletme fonksiyonları açısından çevreye duyarlı işletmecilik. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11(26), 115-138.
- Erbaşı, A. (2019). Yeşil örgütsel davranış ölçeği: Bir ölçek geliştirme çalışması. *İstanbul Management Journal*, 86, 1-23.
- Erbaşı, A. ve Özalp, Ö. (2016). The effect of environmental passion and green organizational behavior on organisational commitment. *Eurasian Business & Economics Journal*, 2, 297-306.
- Eroymak, S., İzgüden, D. ve Erdem, R. (2018). Çalışanların yeşil davranışlarının kavramsal çerçevede incelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakülte Dergisi*, 23(3), 961-971.
- Homburg, A. ve Stolberg, A. (2006). Explaining pro-environmental behavior with a cognitive theory of stress. *Journal of Environmental Psychology*, 26(1), 1-14.
- Huang, S. Y. B. Ting, C.-W. ve Li, M.-W. (2021). The effects of green transformational leadership on adoption of environmentally proactive strategies: The mediating role of green engagement. *Sustainability*, 21, 1- 13.
- Jia, J., Liu, H., Chin, T. ve Hu, D. (2018). The continuous mediating effects of ghrm on employees' green passion via transformational leadership and green creativity. *Sustainability*, 10, 1-18.
- Kerse, G., Maden, Ş. ve Tartan Selçuk, E. (2021). Yeşil dönüştürücü liderlik, yeşil içsel motivasyon ve çalışanın yeşil davranışı: Ölçek uyarlama ve ilişki tespiti. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 1574–1591.
- Kura, K. M. (2016). Linking environmentally specific transformational leadership and environmental concern to green behavior at work. *Global Business Review*, 17(3), 1–14.
- Li, W., Bhutto, T. A., Wang, X., Maitlo, Q., Zafar, A. U. ve Bhutto, N. A. (2020). Unlocking employees' green creativity: The effects of green transformational leadership, green intrinsic and extrinsic motivation. *Journal of Cleaner Production*, 255, 1-10
- Mittal, S. ve Dhar, R. L. (2016). Effect of green transformational leadership on green creativity: A study of tourist hotels. *Tourism Management*, 57, 118–127
- Muster, V. ve Schrader, U. (2011). Green work-life balance: A new perspective for green HRM. *German Journal of Human Resource Management*, 25(2), 140-156.
- Norton, T. A., Zacher, H. ve Ashkanasy, N. M. (2014). Organisational sustainability policies and employee green behaviour: The mediating role of work climate perceptions. *Journal of Environmental Psychology*, 38, 49-54.
- Ones, D. S. ve Dilchert, S. (2012). Employee green behaviors. S. E. Jackson, D. Ones ve S. Dilchert, (Ed.), *Managing human resources for environmental sustainability* içinde (s. 85-116). Jossey-Bass/Wiley.
- Özdemir, H. (2009). Kurumsal sosyal sorumluluğun marka imajına etkisi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(15), 57-72.
- Ramus, C. A., ve Killmer, A. B. (2007). Corporate greening through prosocial extrarole behaviours—a conceptual framework for employee motivation. *Business Strategy and the Environment*, 16(8), 554-570.

- Renwick, D. W. S., Redman, T. ve Maguire, S. (2013). Green human resource management: A review and research agenda. *International Journal of Management Reviews*, 15(1), 1-14.
- Robertson, J. L. ve Barling, J. (2017). Contrasting the nature and effects of environmentally specific and general transformational leadership. *Leadership & Organization Development Journal*, 38(1), 22-41.
- Saeed, B. B., Afsar, B., Shahjehan, A. ve Shah, S. I. (2019). Does transformational leadership foster innovative work behavior? The roles of psychological empowerment, intrinsic motivation, and creative process engagement. *Economic Research-Ekonomska Istrazivanja*, 32(1), 254-281.
- Saeed B.B., Afsar B., Hafeez S., Khan I., Tahir M. ve Afridi M. A. (2018). Promoting employee's proenvironmental behavior through green human resource management practices. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 26, 424-438.
- Vatansever, Ç., Kılıç, N. ve Dinler, E. (2018). Çalışanların sürdürülebilirlik davranışları ve sürdürülebilir çalışma yaşamı için insan kaynakları yönetimi: Türkiye'den iki kesit. *Istanbul Management Journal*, 29(85), 7-39.
- Yaraş, E., Akın, E. ve Şakacı, B. K. (2011). Tüketicilerin çevre bilinci düzeyini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Öneri Dergisi*, 9(35), 117-126.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınları.
- Zafar, A., Nisar, Q. A., Shoukat, M. ve Ikram, M. (2017). Green transformational leadership and green performance: The mediating role of green mindfulness and green self-efficacy. *International Journal of Management Excellence*, 9(2), 1059-1066.
- Zhang W., Sun B. ve Xu F. (2021). Promoting green product development performance via leader green transformationality and employee green self-efficacy: The moderating role of environmental regulation. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 6678, 2-17.

ELEKTRİKLİ OTOMOBİL SATIN ALMA İSTEKLİLİĞİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER: KONYA İLİ ÖRNEĞİ*

THE FACTORS AFFECTING THE WILLINGNESS TO PURCHASE ELECTRIC AUTOMOBILE: THE CASE OF KONYA PROVINCE

Hakan USLU¹

Dr. Öğr. Üyesi Onur DEMİREL²

ÖZ

Avrupa'da doğup dünyaya yayılan otomotiv sektörü, üretime, istihdama ve dış ticarete yaptığı katkıların yanında demir-çelik, cam, elektronik ve yazılım gibi sektörler için de önem arz etmektedir. Bu bağlamda, otomotiv sektörü hem teknolojik gelişmenin katalizörü hem de ekonomiye yaptığı katkılar dolayısıyla lokomotif bir sektör olarak kabul edilmektedir. Buna ek olarak otomobil kullanımı günümüz dünyasında bir ihtiyaç olarak kabul edilmektedir. Çalışmada Konya ili özelinde tüketicilerin elektrikli otomobil kullanımına yönelik tutumları araştırılmıştır. Bu amaçla güdümlü örneklem seçim tekniğinden faydalanılarak 222 online anket gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler Nlogit 4.0 paket programı kullanılarak Logistik Regresyon (Logit) modeli ile analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda gelir, haftalık yapılan km, elektrikli otomobil hakkında bilgi sahipliği, elektrikli otomobillerin prestijli olduğu ve ilk yerli elektrikli otomobil olacak TOGG' un talebi olumlu etkileyeceği değişkenlerinin istatistiksel olarak anlamlı ve elektrikli otomobil satın alma isteği üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda elektrikli otomobil satışlarının artması için; hanehalkı gelirini art(tırıl)ması, elektrikli araç menzilin artırılması, elektrikli araçlar hakkında bilgi düzeyinin artırılması, elektrikli araçların reklamlarına teşvik verilerek prestijinin desteklenmesi aracılığıyla tüketici yöneliminin artırılması ve TOGG' un seri üretiminin gerçekleştirilerek halkın ulaşabileceği model ve fiyatların sunulması gerekmektedir. Yine elektrikli araçlar için maddi (vergi teşviki, ücretsiz park vb.) ve maddi olmayan (özel şeritler vb.) teşvikler uygulanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Elektrikli Otomobil Piyasası, Elektrikli Otomobil, Tercih, Tutum.

JEL Sınıflandırma Kodları: D1, D12, C25.

ABSTRACT

The automobile industry that emerged in Europe is quite a crucial sector not only due to its contributions to production, employment and foreign trade but also due to its importance for various sectors such as iron-steel, glass, electronics and software. In this respect, the automobile sector is accepted as one of the locomotive sectors as it is one of the catalysts of technological development and due to its contributions to the economy. Following this quest electric cars have been initiated to be produced and used. In the study the electric car attitudes of consumers living in the province of Konya are investigated. For that purpose, 222 online questionnaires are made by using Judgement Sampling Technique. The data gathered is analysed with Logistic Regression (Logit) Model and with Nlogit 4.0 econometrics software. As a result of the analysis it is determined that the variables of income, weekly mileage, the level of electric car knowledge, the thought that electric cars are prestigious and the thought that "first domestic electric car, namely TOGG, would affect demand positively" are found to be statistically significant and have positive effects on the eagerness to purchase electric car. In this context, in order electric car sales to increase, household income should increase/be increased, the mileage of electric cars should be increased, the knowledge of electric cars should be increased, the eagerness to purchase electric car of consumers should be increased through giving subsidies to the advertisements of electric cars and the mass production of TOGG should be realised and the price of the car should be determined to be low in order the public to afford it.

Keywords: Electric Car Market, Electric Car, Choice, Attitude.

JEL Classification Codes: D1, D12, C25.

* Bu çalışma Onur DEMİREL danışmanlığında Hakan USLU tarafından hazırlanan ve 25.06.2021 tarihinde savunulan "Elektrikli Otomobil Satın Alma İstekliliğini Etkileyen Faktörler: Konya İli Örneği" başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Çalışma için Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulundan 103-4 karar sayılı ve 23.02.2021 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Bilim Uzmanı, hakanuslu1991@hotmail.com

² Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, onurdemirel@sdu.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

In recent years the stock of petroleum has decreased to a certain amount and inherently the price has gone up. Furthermore, environmental awareness has made itself evident for the governments and the individuals. Hence the automobile industry has been trying to find new horizons globally in order to produce more efficient and eco-friendly vehicles and electric cars (full-electric, hybrid and plug-in hybrid) are the fruits of this endeavour. Although electric cars have some disadvantages such as limited battery range, limited number of users/changing stations, lack of charging stations in certain countries, regions or localities, lack of services, due to its efficiency, quietness, eco-friendly technology and governmental regulations people have started to prefer electric cars. So, the purpose of the study is to predict consumers' attitudes econometrically towards electric cars. In this context the study encompasses surveys that are conducted in the province of Konya in Turkey with 222 academicians and health care professionals working in Necmettin Erbakan University, Konya Chamber of Commerce Karatay University and Konya Numune Hospital. The study consists of 5 main chapters. After the introduction section, the industries of automotive and electrical automotive in the world and in Turkey are examined. Thirdly the literature is reviewed in terms of electric automobiles. The study continues with the data, method and model estimation part and ends up with the conclusion and discussion part.

Design/methodology/approach:

The design of the study is based on the data attained from 297 people that completed the survey form prepared by using the guided sample selection technique. Due to the missing data problem a total of 222 surveys are taken into account in the econometric model. As the dependant variable, namely electric car purchasing tendency, is a discrete choice variable, logistic regression (Logit) model is utilised for the empirical application. The right-hand side (independent) variables are; gender, age, marital status, level of education, monthly household income, car value, total km made per week, information about electric cars, perception of electric car and the expected contribution of TOGG to electric car preference. The continuous monthly household income is categorised under 3 groups in order to compare low-, middle- and upper-income groups. Age and total weekly km variables are also categorised into two, below the average and higher than the average. The questions on electric car perception and contribution of TOGG are designed as 5-point Likert scale and later categorised into two, below the average and higher than the average. All the estimations are made through Nlogit 4.0 package program.

Findings:

Based on the survey almost 65% of the sample is determined to be male. Average age is determined to be 37 and 62.6% of the respondents are below the average age. 69.8% of the respondents are married; 76.1% of them have at least graduate degree and 66.7% have an income between 5,000 TL and 10,000 TL while 15.8% and 17.7% have less and more income, respectively. The respondents' that have inadequate information about electric cars have a percentage of 70.3. 78.8% of them find electric cars prestigious and 68.5% think that TOGG would positively contribute the electric car sector in Turkey. Besides, as the results of Logit model estimation, the variables of income, total km, level of information, the perception of electric car and TOGG contribution are found to be statistically significant. In particular, all of these significant variables are found to have positive effects of electric car purchasing tendency. On the other hand, gender, age, marital status education and car value are found to be insignificant for the group examined.

Conclusion and Discussion:

Electric cars are perceived as the technology of the future as they alleviate the dependency on petroleum, balance foreign trade deficiencies and decrease environmental damages. Therefore, some micro- and-macro-level financial and non-financial incentives are given globally for the transition to electric cars. However, these incentives have had unsatisfying effects not only all around the world but also in Turkey. The rate of electric cars in total car stock is just 3.8% in Turkey. Hence studies on the industry is a necessity and the study serves this purpose. When the findings of the study are followed it is determined that in order to increase electric car preference in Turkey, household income should be increased; electric car battery ranges should be increased; information about electric cars should be increased; consumer orientation should be promoted through encouraging advertising of electric vehicles; and finally, the product range of TOGG should be widened in a manner to include low-cost public cars. After all, the implementation of financial and non-financial incentives is very important in terms of determining the preferences of electric cars in Turkey. On the other hand, the increase in Special Consumption Tax for electric car is perceived as a thread in front of the sector.

1. GİRİŞ

Yenilenebilir enerji kaynaklarının kaynak tüketimi açısından daha tasarruflu ve iklim üzerinde daha az sorun oluşturacak bir sisteme sahip olması doğal yaşama ve çevreye saygılı bir ekonomik düzenin oluşturulması bakımından önemlidir. Dünyada doğalgaz ve petrol gibi kaynakların azalması enerji ihtiyacının yenilenebilir enerji kaynaklarından temin edilmesine yönlenmeyi hızlandırmaktadır. Bu nedenle otomotiv endüstrisinde üretilen araçlarda kullanılacak yakıtların küresel ısınmada etkili olan karbon emisyon oranları, ülkelerin kendi imkan ve koşullarıyla hibrit ve elektrikli araçların üretimini ve kullanımına yönelmeyi teşvik etmektedir.

Otomotiv sektöründe meydana gelen rekabetçi ortamda rakiplerinin ardında kalmak istemeyen araç üreticileri teknolojik Ar-Ge çalışmaları ve elektrikli otomobil yatırımlarını arttırmaktadır. İhracat yapan ülkeler ortaya koydukları strateji ve politikalar ile endüstri içinde faaliyet gösteren firmaları destekleyip, tüketicinin bu araçlara yönelmesini teşvik etmektedir. Petrole bağımlılığın azaltılması, dış ticaret dengesinin düzeltilmesi ve çevreci kaygılar dolayısıyla elektrikli araçlar geleceğin teknolojisi olarak görülmektedir. Bu geçişi hızlandırmak için ise dünyada elektrikli araçların teşviki ile ilgili olarak mikro ve makro ölçekte maddi ve maddi-olmayan çok çeşitli teşvikler uygulanmaktadır.

Tüketici davranışlarında meydana gelen değişimler, teknolojik değişimler, ekolojik sürdürülebilirlik, artan mobiliteden kaynaklı yeni ihtiyaçlar ve özel sektörde veya kamunun ayrı ayrı veya işbirliği içinde yürüttükleri çalışmaların etkisiyle ulaşım sektöründe ciddi bir değişim ve dönüşüm meydana gelmektedir. Bu kapsamda akıllı ulaşım sistemleri, veriler, araç teknolojileri ve yeni ulaşım hizmetleri üzerinde çalışmalar yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda çalışmada öncelikle dünyada ve Türkiye’de otomotiv ve elektrikli otomotiv sektörleri incelendikten sonra literatürde elektrikli otomobil talebi/tercihini inceleyen çalışmalara yer verilmiş ve ampirik model geliştirilmiş ve çözülmüştür. Çalışma sonuç ve tartışma bölümü ile son bulmaktadır.

2. DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE OTOMOTİV VE ELEKTRİKLİ OTOMOTİV SEKTÖRLERİ

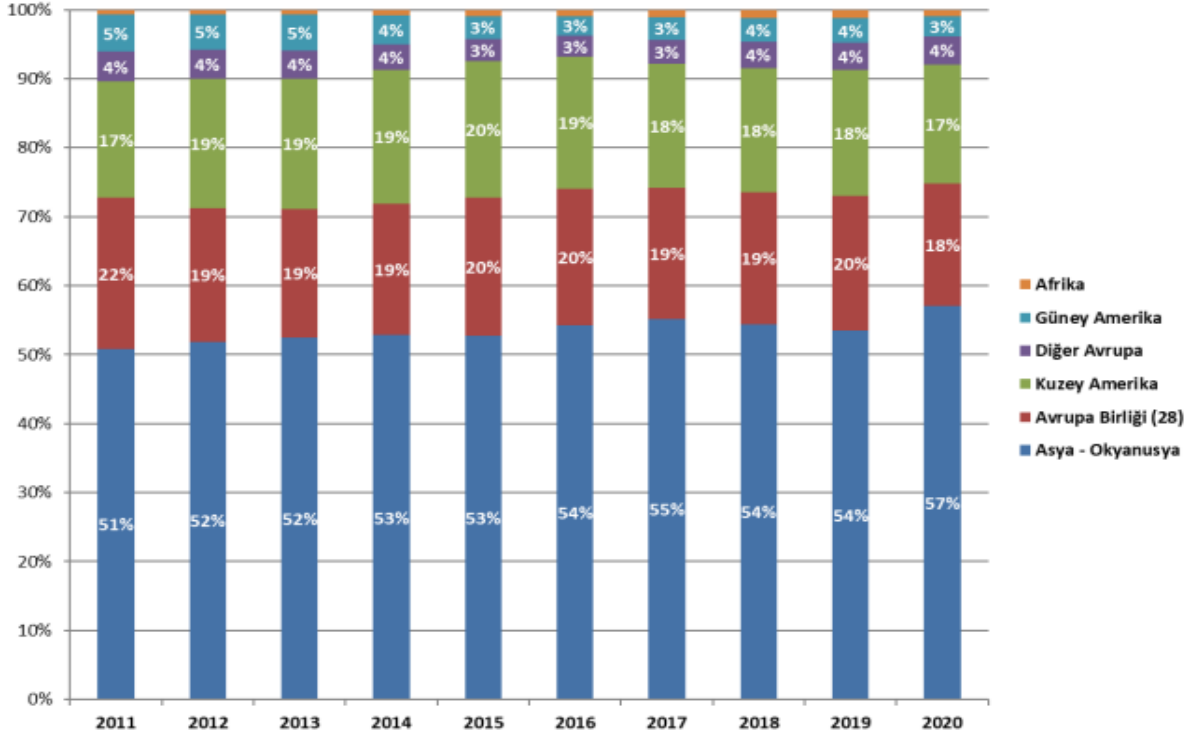
Dünyada otomotiv sektörü, ana ve yan sanayi dallarında yapılan üretimler dolayısıyla ekonomideki diğer sektörlerle de katkı sağlayan lokomotif sektörlerden biri olarak kabul edilmektedir. Sektör itici gücünü, üretim, istihdam (özellikle kalifiye işgücünün istihdamı), nakit akışı, vergi geliri, Ar-Ge/teknolojik ilerleme ve dış ticaret gibi oldukça yaygın bir alanda hissettirmektedir (Görener, 2008, s. 79; Çam, 2006, s. 14-15). Keza son 10 yıllık zaman zarfında otomotiv endüstrisinde üretim kapasiteleri önemli ölçüde artış göstermiş, dünya toplam otomotiv üretimi 2019 yılı itibariyle 92,18 milyon adede ulaşmıştır. Öte yandan dünya toplam otomotiv üretimi Covid-19 pandemisi dolayısıyla 2020 yılı itibariyle yıllık %15,8 daralarak 77,62 milyon adede gerilemiştir. 2020 yılı toplam otomotiv üretiminin bölgesel dağılımı dikkate alındığında ilk sırada 44,29 milyonluk üretim ile (%57) Asya/Okyanusya’nın yer aldığı görülmektedir. Onu, %18, %17 ve %4’lük payları ile Avrupa Birliği, Kuzey Amerika ve diğer Avrupa ülkeleri takip etmektedir (bkz. Şekil 1). Otomotiv üretimi ülkeler bazında incelendiğinde 25,23 milyonluk üretim ile Çin ilk sırada yer almaktadır. Çin’i ise 8,82, 8,07, 3,74 ve 3,51 milyonluk üretimleri ile Amerika, Japonya, Almanya ve Güney Kore izlemektedir. Türkiye’nin toplam otomotiv üretimi incelendiğinde ise en fazla üretimin 2017 yılında gerçekleştiği (1,7 milyon), o yıldan itibaren sürekli düşerek 2020 itibariyle 1,3 milyon adet olduğu görülmektedir (Otomotiv Sanayii Derneği [OSD], 2021, s. 8-12, 24).

Diğer taraftan sadece otomobil üretimi dikkate alındığında ise 2019 yılında 67,16 milyon olan otomobil üretiminin 2020 yılında yıllık bazda %16,9 daralarak 55,83 milyon adede gerilediği görülmektedir. Dünya otomobil üretiminin bölgesel dağılımı incelendiğinde ise 2020 yılı itibariyle en önemli payın %64,2 ile Asya/Okyanusya’ya ait olduğu, onu %21,5, %5,8 ve %4,5’lik paylarla AB, Kuzey Amerika ve diğer Avrupa ülkelerinin izlediği görülmektedir. Otomobil üretimi ülkeler bazında incelendiğinde ilk 5 sırada Çin (19,99 milyon), Japonya (6,96 milyon), Almanya (3,52 milyon), Güney Kore (3,21 milyon) ve Hindistan’ın (2,85 milyon) yer aldığı görülmektedir. Türkiye otomobil üretimi incelendiğinde ise yine 2017 yılında zirve yaptığı (1,14 milyon), ardından takip eden üç yılda düşerek 2020 itibariyle 855 bin düzeyinde olduğu görülmektedir (OSD, 2021, s. 10, 13, 24).

Dünya otomobil üretimi üretilen araçların yakıt tipleri bazında incelendiğinde ise ağırlığın dizel ve benzinli araçlarda olduğu görülmektedir. Öte yandan petrol kaynaklarının azalması, petrol fiyatının artması, çevresel kaygıların ön plana çıkması, özellikle batarya teknolojisindeki ilerlemeler ve batarya maliyetlerindeki düşüş gibi

sebeplerle elektrikli araçların³ üretimi ve talebi gün geçtikçe artmaktadır. İlk defa 1835 yılında Sibrandus Stratingh tarafından üretilen elektrikli otomobilin, 2020 yılı sonu itibariyle dünyadaki toplam stoku 10,2 milyon düzeyine ulaşmıştır. Elektrikli otomobil stokuna bakıldığında ilk sırada yaklaşık %48’lik payla Çin’in geldiği, onu Avrupa Birliği (%29) ve ABD’nin (%16) izlediği görülmektedir. Dünya toplam otomobil satışlarından elektrikli otomobillerin aldığı pay incelendiğinde ise 2020 yılı itibariyle 3 milyonluk satış adedi ile yaklaşık %4,6 düzeyinde olduğu görülmektedir. 2020 yılı elektrikli otomobil satışlarının sırasıyla 1,4, 1,2 ve 0,3 milyon adedi AB, Çin ve ABD’de gerçekleşmiştir (Uluslararası Enerji Ajansı [IEA], 2021, s. 7, 19; Kaymak, 2009, s. 57). Özellikle AB ülkelerinde yaşanan atışların arkasında karbon emisyonuna getirilen kısıt (95 gr/ km) ve cezalar (araç başına 65 Euro) ve metropol şehirlerde dizel motorlu araçların şehirlerin içerisine girişinin engellenmesi yatmaktadır. Bu sayede AB çapında karbon salınımının 10 yıl gibi kısa bir sürede %30 dolaylarında düşürülmesi amaçlanmaktadır (Klynveld Peat Marwick Goerdeler [KPMG], 2019).

Şekil 1. Otomotiv Üretiminde Bölgesel Dağılım

Kaynak: (OSD, 2021, s. 10).

Türkiye’de elektrikli otomobil sektörü dikkate alındığında geçmişinin, Sultan II. Abdülhamit’in 1888’de İngiltere’den ithal ettirdiği elektrikli makam otomobiline kadar dayandığı görülmektedir (Ünlü vd., 2003, aktaran Simav ve Ustabaş, 2017, s. 312). Öte yandan 2020 yılı toplam otomobil stoku dikkate alındığında araçların %52,4’ünün benzinli, %39,5’inin dizel, %3,7’sinin hibrit, %0,1’inin tamamen elektrikli olduğu görülmektedir. Türkiye’de elektrikli otomobillerin tüketici tercihlerine bakıldığında oranların düşük olduğu görülmekte ancak bu otomobilleri tercih edenlerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Türkiye’de 2011 yılında elektrikli otomobil sayısı 47 adet iken, 2020 sonunda ise 16.941 adet hibrit ve 844 adet tamamen elektrikli otomobil satışı yapılmıştır (Türkiye Elektrikli ve Hibrid Araçlar Derneği [TEHAD], 2021).

Türkiye’de elektrikli otomobil satışlarının düşük olmasının arkasında araç çeşitliliğinin az olması, yetkili satıcı/distribütör ve servisinin olmaması, bilinirliğinin düşük olması gibi sebepler sayılabilir (TEHAD, 2021). Keza Türkiye’de elektrikli araç üretimi kısmen gerçekleştirilmiş fakat üretim ağırlıklı olarak üniversitelerde

³ Çalışmada tamamen elektrikli, hibrit, plug-in hibrit ve fuel-cell elektrikli araçların tamamı elektrikli araç başlığı altında toplu olarak ele alınmaktadır. Bu tip araçların tanımları için bkz. Egbue ve Long, 2012 ve Bayerische Motoren Werke [BMW], 2021.

akademik çalışma ve Ar-Ge üzerine yapılan projeler bağlamında olup deneme çalışmalarından ibarettir. Bunların dışında Türkiye’de faaliyete geçmek için hazırlıkta olan Türkiye’nin Otomobil Girişim Grubu (TOGG) ve mevcut araçların sistemlerini elektrikli araçlara çevirerek tamamen elektrikli veya hibrit araçlara dönüştüren Devimsel teknoloji, Derindere Motorlu Araçlar (DMA) ve BD otomotiv gibi şirketler de bu projelerde yer almaktadır (TEHAD, 2021).

Türkiye dünya toplam otomotiv ve otomobil üretimlerinde 2020 yılında sırasıyla 14. ve 15. sıralarda yer alırken (OSD, 2021), hibrit/elektrikli otomobil üretiminde bu başarısını devam ettirememektedir. Keza üretimdeki bu durum tüketimde de benzer şekilde olup toplam elektrikli araç sayısı düşük seviyelerdedir. Mevcut araçların da önemli bir kısmı nüfus yoğunluğunun ve dolayısıyla kentleşmenin daha fazla olduğu batı bölgelerinde, özellikle İstanbul olmak üzere Ankara ve İzmir illerinde yer almaktadır. Öte yandan Türkiye’de şehirlerarası uzun süreli ve mesafeli yapılacak olan yolculuklar için henüz şarj altyapısının yeterli olmaması da diğer bir önemli sorundur (TEHAD, 2021).

Tablo 1. Elektrikli Otomobillere Uygulanan Vergi Oranları

Elektrikli Motoru da Olan (Hibrit) Araçlar İçin			
Elektrik Motor Gücü, Silindir Hacmi	Vergisiz Satış Tutarı	ÖTV	KDV
	114.000 TL'ye kadar	%45	%18
50 kW'ı geçip, 1800 cm ³ 'ü geçmeyen	114.000 TL-170.000 TL arası	%50	%18
	170.000 TL üzeri	%80	%18
100 kW'ı geçip, 2000 cm ³ - 2500 cm ³ arasında	170.000 TL'ye kadar	%130	%18
100 kW'ı geçip, 2500 cm ³ 'ü geçmeyen	Satış tutar sınır yok	%150	%18
Diğer		%220	%18
Elektrikli Araçlar İçin			
Elektrik Motor Gücü		ÖTV	KDV
85 kW'ı geçmeyen		%10	%18
85 kW'ı geçip, 120 kW'ı geçmeyen		%25	%18
120 kW üzeri		%60	%18

Kaynak: (Hesapkurdu, 2021).

Türkiye’de elektrikli otomobillerin teşviki vergi indirimleri yoluyla sağlanmaktadır. Tablo 1’de sadece ÖTV oranı ile %3 ile %15 oranları arasında uygulamaya konan vergi oranları bulunmaktadır. Türkiye’de alınan satılan her üründe devlet tarafından alınan KDV oranının %18 olduğu belirtilmektedir.

İçten yanmalı araçların vergilendirmesi ÖTV üzerinden olup alınan verginin oranı %45 ile %220 arasında olmaktadır (Hesapkurdu, 2021). Yıllık olarak alınan MTV vergisi de elektrikli araçlara göre ayarlanarak özel bir düzenlemeye tabi tutulmuştur. Buna göre, Tablo 1 incelendiğinde elektrikli otomobillerden alınan verginin, aynı sınıftaki içten yanmalı araçlara göre yaklaşık %70 daha düşük olduğu görülmektedir. Verilen bu teşviklere ek olarak Türkiye’nin ilk yerli elektrikli otomobili olacak TOGG’un (Türkiye’nin Otomobili Girişim Grubu) elektrikli otomobil talebini olumlu yönde etkilemesi beklenmektedir. Keza Uluslararası Enerji Ajansı’nın (International Renewable Energy Agency [IRENA], 2019) raporuna göre, 2019 yılı sonunda 8 milyon olan küresel elektrikli araç pazarının, 2050 yılına kadar 1 milyar 100 milyon adedi aşan bir büyüklüğe ulaşacağı tahmin edilmektedir. Dünya çapında beklenen bu yüksek artıştan Türkiye’nin de TOGG ile birlikte uzun dönemde hem üretim ve dış ticaret bağlamında hem de tüketim bağlamında payının artması beklenmektedir.

3. LİTERATÜRDE ELEKTRİKLİ OTOMOBİL TALEBİ VE TERCİHİNİN ANALİZİ

Elektrikli otomobil tercihinin dair literatür incelendiğinde çok sayıda çalışmanın olduğu görülmektedir. Bu çalışmaların önemli bir kısmı benzinli ve dizel otomobiller üzerine olmakla birlikte özellikle son yıllarda elektrikli otomobil talebi üzerine çalışmalar da yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu bağlamda elektrikli otomobil talebi literatürünü inceleyen çeşitli çalışmalar da mevcuttur. Örneğin, Coffman vd. (2017) çalışmalarında elektrikli otomobil talebini etkileyen değişkenleri derlemişlerdir. Literatürde en çok kullanılan değişkenlerin araç sahipliği maliyetleri, sürüş menzili ve şarj etme süresi, yakıt fiyatları, tüketici özellikleri, şarj etme ağı, kamusal görünürlük

ve sosyal normlar, elektrikli araç kabulünü etkileyen kamusal mekanizmalar (mali ve mali-olmayan teşvikler, şarj etme altyapısını destekleme) olduğunu belirlemişlerdir. Çalışma sonucunda devlet teşviklerinin elektrikli araç artışında etkinliği konusunda, özellikle de politikaların zamanlaması ve boyutu konusunda belirsizliklerin olduğu; şarj etme istasyonlarının elektrikli araç artışında çok önemli olduğu bilinmesine rağmen nedenselliğin yönünün pek bilinmediği; son olarak de elektrikli araç satın alma istekliliği ile reel olarak satın alma arasında önemli uçurumların olduğu tespit edilmiştir. Yine Kumar ve Alok (2020) inceledikleri 239 makalede kullanılan bağımsız değişkenleri 5 farklı başlık altında gruplandırılmıştır: önceki değişkenler (şarj etme altyapısı gelişimi, araç sahipliğinin toplam maliyeti, satın-alma temelli teşvik politikaları, iş modeli gelişimi, menzil kaygısı, potansiyel çevresel fayda, tüketici heterojenliği, devlet düzenlemeleri, araç tasarımı ve özellikleri, psikolojik etkiler, elektrik üretme türü, batarya maliyeti, şarj etme davranışları vb.), aracı değişkenler (etik değerlendirme), düzenleyici değişkenler (hiperbolik indirim ve çevresel kaygılar), sonuç değişkenleri (çevresel etkiler, sosyal etkiler ve ekonomik etkiler) ve sosyo-demografik (yaş, cinsiyet, gelir, eğitim, birden fazla otomobil sahipliği, hane büyüklüğü, GSYİH, nüfus vb.) değişkenler. Çalışma sonucunda en çok kullanılan değişkenlerin şarj etme altyapısı gelişimi, araç sahipliğinin toplam maliyeti ve satın-alma temelli teşvik politikaları olduğunu; öte yandan yetkili bayi deneyimi, şarj etme altyapısının esnekliği ve pazarlama stratejileri gibi değişkenlerin ise çok çalışılmadığını tespit etmişlerdir.

Elektrikli otomobil talebi/tercihi üzerine çalışmalar incelendiğinde bu çalışmalarda kullanılan yöntemler ve elde edilen sonuçlar Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Elektrikli Otomobil Literatürü

Yazar(lar) ve Yıl	İncelenen Ülke	Kullanılan Yöntem	Değişkenler ve Sonuç
Diamond, 2006	ABD	OLS	Çalışma sonucunda ortalama gelir, etkin vergi teşvikleri, yakıt fiyatları ve yıllık yapılan km değişkenlerinin hibrit elektrikli araç talebini pozitif ve anlamlı olarak etkilediği tespit edilmiştir.
Erdem vd., 2010	Türkiye	Probit modeli	Çalışma sonucunda gelir, eğitim düzeyi, erkek olma, küresel ısınma kaygısı, alternatif enerji kaynaklarına karşı olumlu tutum ve risk severlik ile ek ücret ödeme istekliliği arasında pozitif ilişki bulunurken; otomobil sayısı, otomobil performansına verilen önem, yeniliğe açıklık ve yenilikleri erken kabul etme arasında negatif ilişki tespit edilmiştir.
Zhang vd., 2011	Çin, Nanjing şehri	Binary Logit modeli	Elektrikli araç tercihi için: hanede sahip olunan ehliyet sayısı, araç sayısı, devlet politikaları ve yakıt fiyatları; Elektrikli araç satın alma zamanı için: akademik derece, yıllık gelir, araç sayısı, devlet politikaları, akran görüşleri ve vergi avantajları; Elektrikli araç fiyatlarının kabulü için: yaş, akademik derece, hane büyüklüğü, araç sayısı, akran görüşleri, sürdürme maliyetleri ve güvenlik derecesi önemli değişkenler olarak tespit edilmiştir.
Hjorthol, 2013	Norveç	Derleme çalışma	Elektrikli araç kullanıcıları, çoğunlukla 30-50 yaş aralığında, erkek, yüksek eğitilmiş ve gelirliler, şehirlerin çevresinde yaşayan ve birden fazla araca sahip iken; hibrit elektrikli araç kullanıcıları daha ziyade 50-60 yaş aralığındaki erkeklerden oluşmaktadır. Çalışmalarda, elektrikli araç kullanıcılarının çoğunlukla her gün işe gidip gelen, geleneksel araçlara ek olarak elektrikli araç kullananlar oldukları; Norveç’te elektrikli araçlara sağlanan KDV muafiyeti, ücretsiz park olanağı, otobüs şeritlerinin kullanılabilirliği, ücretli yollarda ücret muafiyeti, düşük yol vergisi, düşük kurumsal araç vergisi gibi teşviklerin elektrikli araç kullanımını pozitif etkilediği görülmüştür.
Hong vd., 2013	Malezya	t-test, tek-yönlü Anova, faktör analizi ve regresyon analizi	Hibrit otomobil kabulü için: göreceli avantaj (yüksek yakıt etkinliği, ekonomik sürüş, düşük kullanım maliyeti), uyumluluk (çalışma ve yaşam tarzı ile uyumluluk), çevreci olma (iklim değişikliğini azaltıcı, doğayı koruyucu, kirlilik düzeyini düşürücü) ve algılanan davranışsal kontrol (vergi avantajı, kamusal satış desteği, kamusal yakıt desteği) hibrit otomobil kabulünü pozitif etkilemektedir. Ayrıca t-testi ve Anova analizleri sonucunda da erkek olmanın, yüksek gelire ve eğitime sahip olmanın, 29-39 yaş grubunda yer almanın etkisinin pozitif olduğu tespit edilmiştir.

Yazar(lar) ve Yıl	İncelenen Ülke	Kullanılan Yöntem	Değişkenler ve Sonuç
Aydemir, 2014	Türkiye		Yalnızca tüketilen enerjinin maliyeti bakımından karşılaştırıldığında tüm elektrikli otomobiller her durumda benzinli otomobillerden daha ekonomik, yıllık ortalama 20.000 km'nin üzerinde yol alınması durumunda dizel otomobillerden, yıllık 28.000 km ve altında yol alınması durumunda ise hibrit otomobillerden daha ekonomik bir enerji tüketimine sahip olduğu belirlenmiştir.
Sang ve Bekhet, 2015	Malezya	İç korelasyon ve çoklu regresyon analizleri	Çalışma sonucunda sosyal etkilerin, otomobil performansının, finansal faydanın, çevresel kaygıların, altyapı yeterliliğinin, kamusal desteklerin ve tanımlayıcı değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve elektrikli otomobil tercihini pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Ščasný vd., 2015	Polonya		Alternatif yakıtlı (hibrit, plug-in hibrit ve elektrikli) otomobil tercihinde sürüş menzili ve şarj süresinin tercihler üzerindeki etkisinin belirgin olduğu gözlenmiştir. Daha spesifik olarak, yeni otomobil alıcıları, ikinci el otomobil alıcılarından daha fazla ödeme yapmayı kabul edebilmek ve hızlı mod şarj altyapısının kullanılabilirliği için şarj süresinin bir saat kısaltması pahasına neredeyse bir kat daha fazla ödeme yapmayı kabul edebilmektedir.
Thananusak ve Punnakitikashem, 2017	Tayland	Kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesi	Çalışmada bağımsız değişkenler olarak finansal faktörler (göreceli fiyat, kullanım giderleri, yakıt gideri, devlet destekleri), altyapı (şarj istasyonlarının varlığı ve şarj koşulları), performans (güvenlik, maksimum menzil, güç, şarj süresi ve güvenilirlik), çevresel kaygı ve elektrikli araca ekstra ücret ödeme istekliliği kullanılmıştır. Sonuç olarak ise performans, çevre ve ekstra ücret ödeme istekliliği ile elektrikli araç satın alma istekliliği arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir.
Egner ve Trosvik, 2018	İsveç		Farklı belediyeler için 2010-2016 yılı panel verilerinin kullanıldığı çalışma sonucunda kamuya açık şarj ünitelerinin artmasının özellikle şehirlerde bataryalı elektrikli araçların (BEA) kabulünü artırdığı tespit edilmiştir. Ayrıca belediyeler tarafından BEA alınması ve her belediyenin kendi özelliklerine göre politika geliştirmesi ve bunları kamuoyunda daha görünür kılması BEA kabulünü arttırıcı diğer faktörler olarak bulunmuştur.
Lin ve Wu, 2018	Çin, Beijing, Shanghai, Guangzhou ve Shenzhen şehirleri	Sıralı lojistik regresyon modelleri	Çalışmada cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, aylık kişisel gelir, medeni durum, otomobil sahipliği, yaşanılan şehir gibi demografik değişkenler ile network dışsallığı, fiyat kabul edilebilirliği, devlet destekleri, aracın performansı, çevresel kaygı, aracın kullanım maliyetleri, şarj etme altyapısı, satın alma niyeti (bağımlı değişken) gibi tutum değişkenleri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda erkek ve yaşlı olmanın tüketicilerin elektrikli otomobil satın alma niyetini negatif etkilediği; evli olmanın, çevresel kaygının, devlet desteklerinin, elektrikli otomobillerin performansının, network dışsallığının, elektrikli otomobil fiyatlarının kabul edilebilir düzeyde olmasının ise pozitif etkilediği tespit edilmiştir. Öte yandan gelir, eğitim düzeyi ve otomobil sahipliğinin anlamlı etkilerinin olmadığı bulunmuştur.
Palmer vd., 2018	İngiltere, ABD ve Japonya	Panel regresyon modeli	Çalışma sonucunda yıllar itibarıyla hibrit elektrikli araç sahibi olmanın toplam maliyetindeki değişimin -teşvik olmaması nedeni ile- en az İngiltere'de gerçekleştiği ve hibrit elektrikli araç sahipliğinin toplam maliyeti ile piyasa payı arasında güçlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.
Priessner vd., 2018	Avusturya		Çalışma sonucunda elektrikli araç kabulünde psikolojik ve sosyo-demografik faktörlerin önemli rolünün olduğu, devlet teşviklerinin fazla olduğu bölgelerde yoğunlaştığı; kabul-etmeme ise bireyci ve daha düşük-eşitlikçi dünya görüşü ile daha az çevreci ve teknoloji kabulünün etkili olduğu tespit edilmiştir.
Wang vd., 2018	Çin, Şanghay şehri	Faktör analizi ve yapısal modeller	18-25 yaş aralığında, erkek, eğitim düzeyi ortaokul ve altı, 50.000 Yuan altı gelir ile 200.000-300.000 Yuan aralığında gelire sahip kişilerin elektrikli araç alma isteklerinin diğerlerine göre daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan, 26-30 yaş aralığında, kadın, lisans ve üstü eğitim seviyesi ve yıllık geliri 500.000 Yuan üstü olan tüketicilerin elektrikli araçları ikinci araç olarak alma isteğinde oldukları; 41-50 yaş aralığında ve 300.000 ile 500.000 Yuan arasında geliri olan tüketicilerin ise geleneksel araç yerine elektrikli araç almak istedikleri tespit edilmiştir.

Yazar(lar) ve Yıl	İncelenen Ülke	Kullanılan Yöntem	Değişkenler ve Sonuç
Hamamoto, 2019	Japonya, Soka şehri	Probit modeli	Çalışmada hanehalkı reisinin yaşı, eğitim durumu, kendi işinde çalışan, hanehalkı büyüklüğü, müstakil evde yaşama, gelir düzeyi, hibrit elektrikli araç (HEA) sahipliği, yıllık yapılan km, araca sahip olma süresi, aracın tasarımına, performansına, yakıt ekonomisine, vergi indirimine, verilen önem, bilgi eksikliği, aile bireylerinin isteksizliği, enerji tasarrufu hakkında emin olamama ve enerji fiyatları hakkında emin olamama gibi değişkenlere yer verilmiştir. Çalışma sonucunda yakıt ekonomisine daha duyarlı tüketicilerin HEA satın alma eğilimlerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.
Huang ve Ge, 2019	Çin, Pekin şehri	Yapısal eşitlik modeli	Çalışma sonucunda tutum, algılanan davranış, bilişsel statü, ürün algısı ve parasal teşvik politikalarının tüketicilerin elektrikli araç alma niyetlerini pozitif etkilediği tespit edilmiştir. Çalışma sonuçlarına göre, elektrikli araç satın alma yolunda cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, gelir ve otomobil sahipliği gibi demografik değişkenlerin etkilerinin önemli ölçüde farklılaşabileceği tespit edilmiştir.
Pusa, 2019	Türkiye, Adana-Mersin bölgesi		Çalışma sonucunda alternatif yakıtlı otomobillerin araç alış fiyatının %25 artması, yakıt maliyetinin %50 azalması bireylerin mini araç satın alma ihtimallerinde %16 azalmaya, orta/büyük araç satın alma ihtimallerindeyse %19 artmaya neden olduğu gözlenmiştir. Alternatif yakıtlı otomobillerin araç alış fiyatı %25 artar, CO2 emisyonu %50 azalrsa bireylerin mini araç satın alma ihtimallerinin %16 ve orta geniş araç alma ihtimallerininse %15 azalma eğiliminde olduğu, buna rağmen SUV/Crossover araç satın alma ihtimallerinde %13 artma eğiliminde olduğu belirlenmiştir. Devlet teşvikinin olması durumunda ise bireylerin alternatif yakıtlı otomobil satın alma olasılığının %3 oranında artacağı tahmin edilmektedir.
Tu ve Yang, 2019	Çin	Planlı davranış teorisi, teknoloji kabul modeli ve yeniliklerin yaygınlaşması teorisi	Çalışma sonucunda tüketicilerin davranışsal niyetlerini en fazla etkileyen faktörün elektrikli otomobil almak için gereken kaynaklar üzerindeki kontrol ve tüketicilerin çevrelerine danışarak elde ettiği fikirler olduğu; tüketicilerin elektrikli araçları bireysel, çevresel veya ulusal düzeyde daha faydalı bulmaları veya elektrikli otomobil kullanımının daha kolay, daha güvenilir olduğuna inandıkları durumunda elektrikli otomobil satın almına daha pozitif bakacakları tespit edilmiştir. Öte yandan tüketicilerin aile, arkadaş, iş arkadaşı veya yöneticilerinin düşüncelerinden anlamlı düzeyde etkilenmedikleri de bulunmuştur.
Li vd., 2020	Çin	Conjoint analizi	Çalışma sonucunda tüketicilerin sadece üçte birinin teşvik politikaları hakkında bilgisinin olduğu; yarıdan fazlasının ise bu politikalar hakkında çok az bilgisinin olduğu görülmüştür. Tüketicilerin politikaları tercih sıralamasının ise; 1. şarj etme, 2. sürüş, 3. araç tescili ve 4. satın-alma teşviki politikaları şeklinde olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca 26-30 yaş arasında olan, aylık geliri 20.000 RMB'nin üzerinde olan, eğitim düzeyi yüksek tüketicilerin sürüş teşvik politikalarını; 2 kişilik haneye sahip tüketicilerin satın-alma teşvik politikalarını; 15.001-20.000 RMB gelire sahip, 3 kişilik haneye sahip tüketicilerin araç tescili ve diğer tüketicilerin ise şarj-etme teşvik politikalarını ilk sıraya koydukları tespit edilmiştir.
Şaşmaz, 2020	Türkiye, Bursa ve çevre iller		Tüketici tercihlerinin, aracın güvenli ve çevreci olduğunun vurgulanmasına dair reklamlardan etkilenmediği, tüketicilerin zaten bu araçların güvenli ve çevreci olduğu fikrine sahip olduğu gözlenmiştir. Elektrikli araçlara karşı olumlu tutum sergileyen tüketicinin elektrikli araçları faydalı, kolay, güvenli, kendisine artı bir imaj sağlayan ve çevreci olarak gördüğü belirlenmiştir.
Lin ve Wu, 2021	Çin	Logistik regresyon	Çin'in petrol talebinin 2029'da zirve yapabileceği, o tarihten sonra elektrikli araçların artması sonucu petrol talebinde ve havadaki nitrojen-oksit ve karbondioksit emisyonunda (eğer ihtiyaç duyulan elektrik fosil yakıtlardan elde edilmez ise) önemli düşüşlerin sağlanacağı öngörülmüştür.

Elektrikli otomobil literatürü bir bütün olarak incelendiğinde, çalışmalarda çok çeşitli değişkenlerin kullanıldığı görülmektedir. Bu değişkenleri finansal değişkenler (gelir, devlet teşvikleri/vergi avantajları, yakıt ekonomisi/sürdürme maliyetleri, satın alma maliyeti), sosyo-demografik değişkenler (yaş, cinsiyet, eğitim durumu, medeni durum, meslek, hanehalkı büyüklüğü, hanehalkı ehliyet sahipliği/sayısı, araç sahipliği/sayısı, yaşanan şehir/bölge, müstakil ev sahipliği), araçla ilgili özellikler (performans, güvenlik, yıllık yapılan km, menzil, şarj süresi, şarj etme altyapısı, aracın piyasa payı, sürüş keyfi), teknolojik ve sosyal kabul (çevreci olması, yeniliklere açıklık/teknoloji kabulü, akran görüşleri/yaşam tarzı/statü sağlama) olarak sınıflandırmak mümkündür. Öte yandan en çok tercih edilen değişkenlerin teşvikler, yakıt ekonomisi, gelir, akran görüşü, yaş, çevreci olma ve sürdürme maliyetleri olduğu görülmektedir

4. MATERYAL VE METOT

Çalışma kapsamında elektrikli otomobil kullanımına yönelik eğilimlerini belirlemek amacıyla Selçuk Üniversitesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya Ticaret Odası (KTO) Karatay Üniversitesi ve Konya Numune Hastanesi bünyelerinde görev yapan öğretim elemanları (Profesör, Doçent, Doktor Öğretim Üyesi, Öğretim Görevlisi ve Araştırma Görevlisi) ve sağlık çalışanlarına Şubat-Mart 2021 döneminde online anket uygulanmış⁴ ve toplamda 297 kişiye ulaşılmıştır. Anket çalışmasında güdümlü örneklem seçim tekniğinden faydalanılmış olup, gerek otomobil alacak gelir düzeyine sahiplik, gerekse de otomobil alma isteğinde olmanın bir göstergesi olarak sadece otomobil sahibi olan kişilerle anket yapılmıştır.

Çalışmada bağımlı değişken olarak hanehalklarının gelecekte elektrikli (*elektrikli, hibrit ve plug-in hibrit*) otomobil satın alma istekliliği dikkate alınmıştır. Bağımlı değişkene verilen cevapların kesikli olması dolayısıyla çalışmada Logistik Regresyon (Logit) modeli kullanılmıştır.

Bağımlı değişkenin kesikli olması dolayısıyla tahmin edilen olasılık değerlerinin 0 ve 1 değerlerini aldığı Logit modeli şu şekilde ifade edilmektedir (Gujarati ve Porter, 2009, s. 553-554):

$$P_i = F(Z_i) = F(\beta_1 + \beta_2 X_i) = \frac{1}{(1 + \exp^{-Z_i})} = \frac{1}{1 + \exp^{-(\beta_1 + \beta_2 X_i)}} \quad (1)$$

Yukarıdaki eşitlikte P_i , i 'nci hanehalkının belirli bir seçeneği seçme olasılığını; F , kümülâtif olasılık fonksiyonunu; β_1 , Z_i fonksiyonunun sabit katsayısını; β_2 , her bir açıklayıcı değişken için tahmin edilecek parametreleri; X_i ise i 'nci bağımsız değişkeni ifade etmektedir.

Eşitlik 1'in her iki tarafının da doğal logaritması alındığında Eşitlik 2 elde edilir:

$$L_i = \ln \left[\frac{P_i}{(1 - P_i)} \right] = Z_i = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_n X_n + e_i \quad (2)$$

Bu regresyon modelinde bağımlı değişken (Z_i), belirli bir seçeneği seçmenin, seçmemeye olan oranının doğal logaritmik değerini, e_i ise hata terimini ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle, Logit modelinden elde edilen katsayılar, bir olayı tercih etmenin etmemeye olan olasılığını ifade etmektedir. Logit modelinde bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkileri marjinal etkiler aracılığıyla belirlenmekte ve marjinal etkiler Eşitlik 3 ve 4 yardımıyla hesaplanmaktadır (Greene, 2012, s. 806).

$$\text{Sürekli değişken: } \left(\frac{\partial P_i}{\partial X_{ij}} \right) = [\beta_j \exp(-\beta X_{ij})] / [1 + \exp(-\beta X_{ij})]^2 \quad (3)$$

$$\text{Kesikli değişken: } \frac{\partial P_i}{\partial X_{ij}} = P_i(Y_i: X_{ij} = 1) - P_i(Y_i: X_{ij} = 0) \quad (4)$$

Çalışmada bağımsız değişkenler olarak, literatürde de yaygın olarak kullanılan cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, hanehalkı geliri, otomobil değeri, toplam yapılan km, elektrikli otomobiller hakkında bilgi değişkenleri kullanılmıştır (Hamamoto, 2019; Huang ve Ge, 2019; Egnér ve Trosvik, 2018; Lin ve Wu, 2018; Palmer vd., 2018; Priessner vd., 2018; Wang vd., 2018; Thananusak ve Punnakitikashem, 2017; Sang ve Bekhet, 2015; Hong vd.,

⁴ Anketler Süleyman Demirel Üniversitesi 23.02.2021 tarih ve 103/4 no'lu Etik Kurul Onayı'nı takiben gerçekleştirilmiştir.

2013; Zhang vd., 2011; Erdem vd., 2010; Diamond, 2006). Değişken tanımlamaları Tablo 3'te ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo 3. Modelde Kullanılan Değişken Tanımları

Bağımlı Değişken	Açıklaması	Tanımlaması
ISTEK	Elektrikli otomobil alma eğilimi	Hayır ise 0, Evet ise 1
Bağımsız Değişkenler	Açıklaması	Tanımlaması
CINS	Cinsiyet	Kadın ise = 0, Erkek ise = 1
YAS	Yaş	Veri setinde ortalama yaş 37 olarak tespit edilmiştir. Yaş ≤ 37 ise = 0, Yaş > 37 ise = 1
MED	Medeni Durum	Evli ise = 0, Diğer = 1
EGTM	Eğitim Düzeyi	Lise ve altı ise = 0, Üniversite ve üstü = 1
GELIR1	Aylık hanehalkı geliri	Gelir < 5.000 TL ise = 1, Diğer = 0 (Referans Grup)
GELIR2		5.000 TL ≤ Gelir ≤ 10.000 TL ise = 1, Diğer = 0
GELIR3		Gelir > 10.000 TL ise = 1, Diğer = 0
OTODGR	Otomobil değeri	Sürekli
TOPKM	Haftalık yapılan toplam km	Topkm < 300 ise = 0, Topkm ≥ 300 ise = 1
BILGI	Elektrikli, Hibrit ve Plug-in Hibrit araçlar arasındaki farkları biliyor musunuz?	Hayır ise = 0, Evet ise = 1
PREST	Elektrikli araç kullananlar diğerlerine göre daha prestijli olarak algılanır.	5'li Likert Ölçeği ile yapılan ölçümde ortalama 3 olarak bulunmuştur. Değer 3 ve üzeri ise = 1, Diğer = 0
TOGG	Türkiye'nin ilk elektrikli yerli otomobili TOGG, elektrikli otomobil tercihi olumlu etkileyecektir.	5'li Likert Ölçeği ile yapılan ölçümde ortalama 3,89 olarak bulunmuştur. Değer 4 ve üzeri ise = 1, Diğer = 0

Bağımsız değişkenlerden yaş, eğitim düzeyi, gelir ve haftalık yapılan toplam km değişkenleri farklı tüketici özelliklerini karşılaştırabilmek amacı ile kategorik hale getirilmiştir. Bu bağlamda, yaş değişkeni anket yapılan kişilerin ortalama yaşı olan 37'ye göre kategorileştirilmiş ve 37 yaşında veya altında olanlar için 0; 37 yaşının üzerindeki değerler için ise 1 değeri kullanılmıştır. Benzer uygulama gelir; haftalık yapılan km ve likert ölçeği ile ölçülen elektrikli araç kullanmanın prestij üzerindeki etkisi ve TOGG'un elektrikli otomobil tercihi üzerindeki etkisi değişkenleri için de uygulanmıştır.

Bu çerçevede yukarıda Eşitlik 2'de verilen Logit modeli belirtilen bağımlı ve bağımsız değişkenler dikkate alınarak aşağıdaki gibi tanımlanmıştır.

$$ISTEK_i = \beta_0 + \beta_1 CINS + \beta_2 YAS + \beta_3 MED + \beta_4 EGTM + \beta_5 GELIR2 + \beta_6 GELIR3 + \beta_7 OTODGR + \beta_8 TOPKM + \beta_9 BILGI + \beta_{10} PREST + \beta_{11} TOGG + e_i \quad (5)$$

Literatür dikkate alındığında bağımsız değişkenlerden cinsiyet, yaş, medeni durum ve haftalık yapılan toplam km'nin elektrikli otomobil tercihi üzerindeki etkisinin pozitif veya negatif olabileceği; öte yandan eğitim, gelir ve elektrikli otomobiller hakkındaki bilgi düzeyi ile elektrikli otomobil kullanımının sağlayacağı prestij etkisinin pozitif olması beklenmektedir (Lin ve Wu, 2018; Wang vd., 2018; Karunanayake ve Wanninayake, 2015; Hong vd., 2013; Zhang vd., 2011; Erdem vd., 2010; Diamond, 2006). Modele dahil edilen ilk yerli otomobil olacak TOGG değişkeninin ise işaretinin yerli otomobil tercihi ve sağlanması beklenen vergi vb. avantajlar ile uyumlu olarak pozitif olması beklenmektedir.

5. MODEL TAHMİN SONUÇLARI

Çalışma kapsamında 297 kişiye anket uygulanmasına rağmen eksik veri dolayısıyla modelde 222 anket dikkate alınmıştır. Anket sonuçlarına göre, modelin bağımlı değişkeni olan elektrikli otomobil satın alma istekliliğine 186 kişi (%83,78) evet; 36 kişi ise (%16,22) hayır cevabını vermiştir. Bu oran Yağcıtekin vd. (2013, s. 2) tarafından

İstanbul için yapılan bir çalışmada yine yüksek olmakla birlikte %76 olarak tespit edilmiştir. Katılımcıların %64,9'u erkek, %35,1'i ise kadındır. Katılımcıların ortalama yaşı 37,3 olarak tespit edilmiştir. Öte yandan anket evreni ile uyumlu olarak ankete katılan en genç kişi 18, en yaşlı kişi ise 67 yaşındadır. 37 yaş ve altı kişi sayısı 139 iken, diğer 83 kişi 37 yaşından daha büyüktür. Katılımcıların önemli bir kısmı (%69,8) evlidir. Eğitim düzeyi incelendiğinde katılımcıların %76,1'inin üniversite ve üstü eğitim düzeyine sahip oldukları, 35 kişinin 5.000 TL altı gelire, 148 kişinin 5.000 TL ile 10.000 TL arasında gelire, 39 kişinin ise 10.000 TL'nin üzerinde gelire sahip olduğu, ortalama gelirin ise 8.643 TL olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların Demografik Özellikleri ve Betimleyici İstatistikler

Özellikler	Sıklık	%	Özellikler	Sıklık	%
Cinsiyet			Haftalık yapılan toplam km		
Erkek	144	64,9	< 300 km	69	31,1
Kadın	78	35,1	≥ 300 km	153	68,9
Yaş			Elektrikli araç bilgisi		
≤ 37	139	62,6	Evet	66	29,7
> 37	83	37,4	Hayır	156	70,3
Medeni durumu			Prestij (Likert değeri)		
Evli	155	69,8	≥ 3	175	78,8
Diğer	67	30,2	< 3	47	21,2
Eğitim düzeyi			TOGG (Likert değeri)		
Lise ve altı	53	23,9	≥ 4	152	68,5
Üniversite ve üstü	169	76,1	< 4	70	31,5
Aylık Hanehalkı Geliri					
Gelir 1 (< 5.000 TL)	35	15,8			
Gelir 2 (5.000 TL ile 10.000 TL arası)	148	66,7			
Gelir 3 (> 10.000 TL)	39	17,5			

Anketler sonucunda katılımcıların otomobillerinin ortalama değerinin 152.500 TL olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların %31,1'i haftalık 300 km'den daha az yolculuk yaparken, %68,9'u ise 300 ve üstü km yapmaktadır. Sadece otomobili olan katılımcılar dikkate alınmasına rağmen, katılımcıların sadece 66'sının (%29,7) elektrikli otomobiller hakkında bilgisi varken, 156 kişinin bilgisi bulunmamaktadır. Halbuki, katılımcıların 175'i (%78,8) elektrikli otomobilleri prestijli bulmakta ve 152'si (%68,5) Türkiye'nin ilk elektrikli yerli otomobili TOGG'un, elektrikli otomobil tercihlerini olumlu yönde etkileyeceğini belirtmektedir.

Bu betimleyici istatistikler ışığında çalışmada, Logit yöntemi kullanılarak ekonometrik bir model geliştirilmiş ve model NLogit 4.0 paket programı kullanılarak tahminlenmiştir. Model tahmin sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur.

Model tahmin sonuçlarının geçerliliği için öncelikle modele dahil edilen değişkenlerin tümünün eşanlı anlamlılığını test eden Muhtemel Olabilirlik (Likelihood Ratio-LR) test istatistiğine (χ^2 istatistiği); belirlilik katsayısına (R^2) ve modelin doğru tahmin oranına bakılmıştır. Modelin LR test istatistiği %1 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Dolayısıyla modele dahil edilen tüm bağımsız değişkenler bir bütün olarak anlamlıdır. Modele ait belirlilik katsayısını ifade eden McFadden Pseudo R^2 ise 0,27 olarak bulunmuştur ki bu modelin, hiç bağımsız değişkenin olmadığı modelden daha iyi olduğunu ifade etmektedir. Modelin doğru tahmin oranı %86,49 olarak tahmin edilmiştir. Buna göre model, %50-%50 sınıflama tablosu ile karşılaştırıldığında, gelecekte elektrikli otomobil satın almak isteyen kişiler ile istemeyen kişileri %86,49 oranında doğru olarak sınıflandırmaktadır.

Model tahmin sonuçları ve beklenen işaretler birlikte incelendiğinde modele dahil edilen bağımsız değişkenlerin tamamının beklenen işarete sahip olduğu görülmektedir. Öte yandan bağımsız değişkenlerin istatistik olarak anlamlılığın bakıldığında gelir (GELIR2 ve GELIR3), haftalık yapılan km (TOPKM), elektrikli otomobil hakkında bilgi sahipliği (BILGI), elektrikli otomobillerin prestijli olduğu (PREST) ve ilk yerli elektrikli otomobil olacak TOGG'un talebi olumlu etkileyeceği (TOGG) değişkenlerinin istatistiksel olarak anlamlı ve elektrikli otomobil satın alma isteği üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan beklenen işaretlere sahip olsalar da cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi ve kullanılan otomobil(ler)in değerinin elektrikli otomobil satın alma isteği üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkilerinin olmadığı bulunmuştur.

Tablo 5. Model Tahmin Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Katsayı	t değeri	Marjinal Etki
Sabit	-2,528	-2,533**	-0,21
CINS	0,090	0,177	0,01
YAS	-0,339	-0,637	-0,03
MED	-0,331	-0,600	-0,03
EGTM	0,327	0,625	0,03
GELIR2	1,421	2,673*	0,15
GELIR3	2,424	2,703*	0,12
OTODGR	0,000	0,014	0,00
TOPKM	1,077	2,318**	0,11
BILGI	1,663	2,588*	0,11
PREST	1,753	3,735*	0,22
TOGG	1,113	2,481**	0,11
LR İstatistiği	53,56*		
McFadden Pseudo R ²	0,272		
Doğru Tahmin Oranı	86,49		

* ve **, %1 ve %5 düzeyinde anlamlıdır.

Logit modelinde bağımsız değişken katsayıları marjinal etkiler yardımı ile yorumlanmaktadır. Buna göre, geliri 5.000 TL ile 10.000 TL arasında olan hanehalklarının gelecekte elektrikli otomobil alma olasılıkları geliri 5.000 TL'nin altında olan hanehalklarına göre %15 daha yüksektir. Yine geliri 10.000 TL'nin üzerinde olan hanehalklarının gelecekte elektrikli otomobil alma olasılıkları de geliri 5.000 TL'nin altında olan hanehalklarına göre %12 daha yüksektir. Bu sonuçlar gelirin elektrikli otomobil alma isteğini pozitif yönde etkilediğini göstermekte ve literatürdeki benzer çalışmalar ile uyum içerisindedir (Wang vd., 2018; Hong vd., 2013; Erdem vd., 2010; Diamond, 2006).

Haftalık yaptığı km 300 km ve üstü olan kişilerin gelecekte elektrikli otomobil alma olasılıkları daha az km yapanlara göre %11 daha fazladır. Yapılan km ile elektrikli otomobil alma istekliliği arasındaki pozitif ilişkiye literatürde benzer çalışmalarda da rastlanmaktadır (Diamond, 2006; Aydemir, 2014, Hamamoto, 2019).

Elektrikli otomobiller hakkında bilgisi olanlar, elektrikli otomobilleri prestijli bulanlar ve TOGG'un elektrikli otomobil alma isteğini pozitif etkileyeceğini düşünenlerin gelecekte elektrikli otomobil alma olasılıkları diğerlerine göre sırasıyla %11, %22 ve %11 daha fazladır. Elektrikli otomobiller hakkında bilgi düzeyinin elektrikli otomobil alma istekliliğini arttırdığını literatürde Erdem vd. (2010) de tespit etmiştir.

6. SONUÇ VE TARTIŞMA

Petrole bağımlılığın azaltılması, dış ticaret dengesinin düzeltilmesi ve çevreci kaygılar dolayısıyla elektrikli araçlar geleceğin teknolojisi olarak görülmektedir. Bu geçişi hızlandırmak için ise dünyada elektrikli araçların teşviki ile ilgili olarak mikro ve makro ölçekte maddi ve maddi-olmayan çok çeşitli teşvikler uygulanmaktadır. Bu teşvikler arasında, ilk-satın alma maliyetini düşürmek, düşük teknolojik performansın artırılması ve şarj-etme altyapısının geliştirilmesini sağlayacak mikro ölçekli teşvikler ile parçalı yetki birimleri ve yerel korumacılık gibi makro ölçekli teşvikler yer almaktadır (Li vd., 2018, s. 1512). Yine finansal teşvikler, vergi istisna ve indirimleri ve ücretsiz park/şarj imkanı, ücretsiz otoyol kullanımı, şarj etme için düşük fiyatlı elektrik gibi maddi teşvikler ile özel otobüs şeritlerini ve transit geçişleri kullanabilme, trafik kontrolünden muafiyet, elektrikli otomobiller için özel park yerleri (ve bu park yerlerine park eden geleneksel araçlara ceza kesme) ve Ar-Ge için kamu desteği gibi maddi-olmayan teşvikler yer alabilmektedir (Li, vd., 2018, s. 1516-1517; DBEDT Hawaii State Energy Office, 2016, s. 2; Aasness ve Odeck, 2015, s. 6). Bu teşviklerden hangisi veya hangilerinin uygulandığı ise ülkeden ülkeye oldukça farklılık arz edebilmektedir (Lévy vd., 2017, s. 525).

Öte yandan verilen teşvikler elektrikli araç satışlarının olumlu etkilese de (ve orta vadede de olumlu etkilemesi beklenmektedir) (Gómez Vilchez ve Thiel, 2019, s. 1) verilen teşvikler ile etkileri incelendiğinde dünya çapında elektrikli araç/otomobil satışlarının yeterince artmadığı görülmektedir. Satış rakamları ve toplam otomobiller içerisinde elektrikli otomobillerin payı incelendiğinde bu durumun Türkiye için de geçerli olduğu görülmektedir. Keza Türkiye’de 2020 yılı itibariyle elektrikli/hibrit araçların toplam araç stoku içindeki payının 16.941 adet hibrit ve 844 adet tamamen elektrikli araç ile toplamda sadece %3,8 olduğu görülmektedir. Bu rakamların artırılabilmesi için hanehalkı tercihlerinin analiz edilmesi ve bu bağlamda politikalar üretilmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmada hanehalklarının gelecekte elektrikli araç satın alma istekliliği Konya ili özelinde araştırılmış ve elde edilen sonuçlar Logit modeli ile analiz edilmiştir. Model tahmin sonuçlarına bakıldığında elektrikli otomobil satın alma isteği ile gelir, yapılan toplam km, elektrikli otomobiller hakkında bilgi düzeyi, elektrikli otomobil kullanımının prestijli bulunması ve ‘ilk yerli elektrikli otomobil olacak TOGG’un elektrikli otomobil satın alma isteğini olumlu etkileyeceği’ yönündeki düşünce arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla Türkiye’de elektrikli otomobil satışlarının artırılması için kullanılabilecek politikalar arasında hanehalkı gelirini artırma, yapılan km’nin desteklenebilmesi için araç menzilin artırılması, elektrikli araçlar hakkında bilgi düzeyinin artırılması, elektrikli araçların reklamlarına teşvik verilerek prestijinin desteklenmesi aracılığıyla tüketici yöneliminin artırılması ve TOGG’un seri üretiminin gerçekleştirilerek halkın ulaşabileceği modellerin uygun fiyatlardan piyasaya sunulması yer alabilir. Bu bağlamda en önemli politikanın TOGG’un ve kullanım amaçları, özellikleri, fiyatları farklı modellerin üretiminin bir an önce gerçekleştirilmesi olduğu görülmektedir. Ayrıca gerek kamu spotları gerekse özel sektörün yapacağı reklamların teşviki aracılığıyla elektrikli araçlar hakkındaki bilgi düzeyinin ve tüketici gözünde yaratılan algının/prestijinin artırılması sağlanmalıdır. Bu amaca yönelik olarak diğer bir politika ise özellikle kamu kurum ve kuruluşlarına ait araçlar ile toplu taşıma araçları ve taksiler gibi göz önünde olan araçların elektrikli olması hem bu araçların bilinirliğini hem de kabulünü olumlu etkileyebilecektir.

Türkiye’de yaygın olmamakla birlikte maddi ve maddi-olmayan teşviklerin (belediyelere/kamuya ait park yerlerinde ücretsiz park imkanı, otoyol ve köprülerden ücretsiz/indirimli geçiş imkanı, MTV’den muafiyet veya indirim) uygulanması da oldukça önemlidir. Öte yandan Türkiye’de hibrit motorlu araçlara uygulanan ÖTV ve KDV oranlarının içten yanmalı araçlara uygulanan oranlara ile paralellik göstermesi ve daha önce elektrikli otomobiller için uygulanan ÖTV oranlarının (sırasıyla %3, %7, %15), 01.02.2021 tarihinde %10, %25 ve %60 düzeyine yükseltmesi sektör adına olumsuz bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.

Elektrikli araç sektöründe yaşanan diğer bir sorun ise üreticilerin karşılaştıkları belirsizliklerdir. Bu bağlamda teknolojik gelişmedeki belirsizlikler, elektrikli araçlara özel hizmetlerin ekstra yatırımlar (batarya montajı ve değişimi, elektrikli motorlar için bakım ve onarım hizmetleri) gerektirmesi ve talebin hala yeterince yüksek olmaması üreticilerin bu sektöre yatırım yaparken karşılarına çıkan en büyük soru işareti olarak halen varlığını korumaktadır (Li, vd., 2018, s. 1514). Bu sorunların çözümü hem teknolojinin geliştirilmesi hem de talebin canlandırılması ile mümkündür. Dolayısıyla teknoloji geliştirmek amacıyla Ar-Ge’nin teşvik edilmesi, diğer taraftan da talebin canlandırılması için uygulanacak politikalar dünyada ve Türkiye’de elektrikli araç yatırımlarını (üretim, şarj etme altyapısı, bayi ve servis altyapısı ile yedek parça altyapısı) olumlu etkileyecek, araç yaygınlığını ve dolayısıyla talebini olumlu etkileyecektir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Aasness, M. A. ve Odeck, J. (2015). The increase of electric vehicle usage in Norway - incentives and adverse effects. *European Transport Research Review*, 7(34), 1-8.
- Aydemir, T. (2014). *Elektrikli araçların çevresel etkilerinin ve yakıt avantajlarının incelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi], Gazi Üniversitesi.
- Bayerische Motoren Werke. (2021). *Elektrikli otomobil türleri*. <https://www.bmw.com.tr/tr/topics/fascination-bmw/bmw-i-ve-e-mobilite/elektrikli-otomobil-turleri.html> adresinden 3 Nisan 2021 tarihinde alınmıştır.

- Coffman, M., Bernstein, P. ve Wee, S. (2017). Electric vehicles revisited: a review of factors that affect adoption. *Transport Reviews*, 37(1), 79-93.
- Çam, M. (2006). Stratejik bir yönetim aracı olarak ekonomik katma değer (EVA) ve faaliyet tabanlı maliyet yönteminin (FTMY) birlikte kullanımı. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 95-117.
- DBEDT Hawaii State Energy Office. (2016). *Electric vehicles*. https://energy.hawaii.gov/wp-content/uploads/2016/11/FF_Nov2016_EV-only.pdf adresinden 13 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.
- Diamond, D. (2006). *The determinants of hybrid-electric vehicle adoption: insights from state registration data*. Working Paper, F.A. Philip Auerswald, School of Public Policy, George Mason University, Fairfax Virginia. <https://hdl.handle.net/1920/1864> adresinden 3 Nisan 2021 tarihinde alınmıştır.
- Egbue, O. ve Long, S. (2012). Barriers to widespread adoption of electric vehicles: An analysis of consumer attitudes and perceptions. *Energy Policy*, 48, 717-729.
- Egner, F. ve Trosvik, L. (2018). Electric vehicle adoption in Sweden and the impact of local policy instruments. *Energy Policy*, 121, 584-596.
- Erdem, C., Şentürk, İ. ve Şimşek T. (2010). Identifying the factors affecting the willingness to pay for fuel-efficient vehicles in Turkey: A case of hybrids. *Energy Policy*, 38(6), 3038-3043.
- Gómez Vilchez, J. J. ve Thiel, C. (2019). The effect of reducing electric car purchase incentives in the European union. *World Electric Vehicle Journal*, 10(64), 1-13.
- Greene, W. H. (2012). *Econometric analysis* (7. Baskı). Pearson Education.
- Gujarati, D. N. ve Porter, D. C. (2009). *Basic econometrics* (5. Baskı), McGraw-Hill Irwin.
- Hamamoto, M. (2019). An empirical study on the behaviour of hybrid-electric vehicle purchasers. *Energy Policy*, 125, 286-292.
- Hesapkurdu. (2021). <https://www.hesapkurdu.com/trafik-sigortasi/h/arac-otv-kdv-hesaplama> adresinden 28 Ekim 2021 tarihinde alınmıştır.
- Hong, Y. H., Khan, N. ve Abdullah, M. M. (2013). The determinants of hybrid vehicle adoption: Malaysia perspective. *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 7(8), 447-454.
- Huang, X. ve Ge, J. (2019). Electric vehicle development in Beijing: an analysis of consumer purchase intention”, *Journal of Cleaner Production*, 216, 361-372.
- International Renewable Energy Agency. (2019). *Renewable Capacity Statistics 2019*. <https://www.irena.org/publications/2019/Mar/Renewable-Capacity-Statistics-2019> adresinden 28 Kasım 2020 tarihinde alınmıştır.
- Karunanayake, R. K. T. ve Wanninayake, W. M. C. B. (2015). Impact of key purchasing determinants on purchase intention of hybrid vehicle brands in Sri Lanka, An empirical study. *Journal of Marketing Management*, 3(1), 1-14.
- Kaymak, M. E. (2009). *20. yüzyılda alternatif enerji kaynaklarının gelişimi ve buna paralel olarak otomobil tasarımına etkileri* [Yüksek Lisans Tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Klynveld Peat Marwick Goerdeler. (2019). *Otomotiv – sektörel bakış*. <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/tr/pdf/2019/04/sektorel-bakis-2019-otomotiv.pdf> adresinden 1 Nisan 2021 tarihinde alınmıştır.
- Kumar, R. R. ve Alok, K. (2020). Adoption of electric vehicle: A literature review and prospects for sustainability. *Journal of Cleaner Production*, 253, 119911.
- Lévay, P. Z., Drossinos, Y. ve Thiel, C. (2017). The effect of fiscal incentives on market penetration of electric vehicles: A pairwise comparison of total cost of ownership. *Energy Policy*, 105, 524-533.
- Li, W., Long R., Chen H., Dou B., Chen F., Zheng X. ve He Z. (2020). Public preference for electric vehicle incentive policies in China: A conjoint analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(1), 318.

- Li, W., Yang, M. ve Sandu, S. (2018). Electric vehicles in China: A review of current policies. *Energy & Environment*, 29(8), 1512-1524.
- Lin, B. ve Wu, W. (2018). Why people want to buy electric vehicle: An empirical study in first-tier cities of China. *Energy Policy*, 112, 233-241.
- Lin, B. ve Wu, W. (2021). The impact of electric vehicle penetration: A recursive dynamic CGE analysis of China. *Energy Economics*, 94, 105086.
- NLOGIT 4.0. (2007). *Econometric software*, Greene, W. H., Incorporated.
- Otomotiv Sanayii Derneği. (2021). *Otomotiv sanayii 2020 yılı küresel değerlendirme raporu*. http://www.osd.org.tr/sites/1/upload/files/2020_Kuresel_Degerlendirme_Raporu-5553.pdf adresinden 15 Ekim 2021 tarihinde alınmıştır.
- Palmer, K., Tate, J., Wadud, Z. ve Nellthorp, J. (2018). Total cost of ownership and market share for hybrid and electric vehicles in the UK, US and Japan. *Applied Energy*, 209, 108-119.
- Priessner, A., Sposato, R. ve Hampl, N. (2018). Predictors of electric vehicle adoption: An analysis of potential electric vehicle drivers in Austria. *Energy Policy*, 122, 701-14.
- Pusa, S. (2019). *Adana-Mersin bölgesinde alternatif yakıtlı otomobil satın alma istekliliğinin incelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2021). *Türkiye otomotiv sektörü strateji belgesi ve eylem planı (2016-2019)*. <https://www.oica.net> adresinden 13 Nisan 2021 tarihinde alınmıştır.
- Sang, Y. ve Bekhet, H. (2015). Modelling electric vehicle usage intentions: An empirical study in Malaysia”, *Journal of Cleaner Production*, 92, 75-83.
- Ščasný, M., Zvěřinová, I. ve Czajkowski, M. (2015). Individual preference for the alternative fuel vehicles and their attributes in Poland. *EcoMod2015 Conference*, Boston College, July 15-17 2015, USA.
- Şaşmaz, O. (2020). *Tüketicilerin elektrikli otomobil kullanımına yönelik tutumları üzerine bir araştırma* [Yüksek Lisans Tezi]. Bahçeşehir Üniversitesi.
- Thananusak, T. ve Punnakitikashem, P. (2017). Factors affecting the intention to buy electric vehicles: Empirical evidence from Thailand. *International Journal of Electric and Hybrid Vehicles*, 9(4), 361.
- Tu, J. ve Yang, C. (2019). Key factors influencing consumers’ purchase of electric vehicles. *Sustainability*, 11, 3863.
- Türkiye Elektrikli ve Hibrid Araçlar Derneği. (2021). *2020 yılı elektrikli ve hibrid otomobil satış rakamları belli oldu*. <http://www.tehad.org/2021/01/16/2020-yili-elektrikli-ve-hibrid-otomobil-satis-rakamlari-belli-oldu/> adresinden 16 Ekim 2021 tarihinde alınmıştır.
- Uluslararası Enerji Ajansı. (2021). *Global EV outlook 2021, accelerating ambitions despite the pandemic*, <https://iea.blob.core.windows.net/assets/ed5f4484-f556-4110-8c5c-4ede8bcb637/GlobalEVO Outlook2021.pdf> adresinden 16 Ekim 2021 tarihinde alınmıştır.
- Ünlü, N., Karahan, Ş., Tür, O., Uçarol, H., Özsu, E., Yazar, A., Turhan, L., Akgün, F. ve Tırıs, M. (2003). *Elektrikli araçlar*. TÜBİTAK, Marmara Araştırma Merkezi, Enerji Sistemleri ve Çevre Araştırma Enstitüsü, Gebze-Kocaeli’den aktaran Simav, O. ve Ustabaş, A. (2017). Otomotiv endüstrisindeki muhtemel dönüşümün ekonomik boyutu: Türkiye örneği. *International Conference on Eurasian Economies*, Session 2C: Mikroekonomi, 310-319.
- Wang, N., Tang, L. ve Pan H. (2018). Analysis of public acceptance of electric vehicles: An empirical study in Shanghai. *Technological Forecasting & Social Change*, 126, 284-291.
- Yağcıtekin, B., Uzunoğlu, M., Karakaş, A. ve Vurgun, M. (2013). Assessment of a car park with electric vehicles, *4th International Conference on Power Engineering, Energy and Electrical Drives*, İstanbul.

SAĞLIK KURUMLARINDAKİ SATINALMA ÇALIŞANLARININ E-EKSİLTME İHALE USULÜNE İLİŞKİN TUTUMLARININ İNCELENMESİ*

INVESTIGATION OF THE ATTITUDES OF PROCUREMENT EMPLOYEES IN HEALTH INSTITUTIONS REGARDING E-REDUCTION TENDER PROCEDURE

Kerem ŞAFAK¹

Doç. Dr. Ayhan ULUDAĞ²

ÖZ

Çalışmanın amacı; Türkiye'de sağlık sektöründe yapılan ihalelerde seçilen yöntemlerin elektronik eksiltme açısından incelenmesi ve satınalma birimlerinde çalışanların elektronik eksiltme konusundaki görüşlerinin değerlendirilmesidir. Değerlendirme sonucunda e-eksiltme yöntemi seçiminin kamu kaynaklarının etkili kullanılmasına katkı sağlaması için çözüm önerileri sunmaktır. Araştırmanın evreni Sağlık Bakanlığına bağlı kuruluşlarda çalışan satınalma personeli oluşturmaktadır. Örneklem, yapılan hesaplama sonucunda 383 olarak bulunmuş ve 641 katılımcı ile çalışma gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılanların %20,8'i Genel İdari Hizmetler Sınıfı (GİHS), %44,2'si Sağlık Hizmetleri Sınıfı (SHS) ve %35'i Yönetici sınıfında çalışmaktadır. Katılımcıların %49,1'i satınalma eğitimi alırken %50,9'u eğitim almamıştır. Araştırmaya katılanların %70,7'si satınalma biriminde isteyerek çalışırken, %29,3'ü ise isteği dışında bu birimde çalışmaktadır. Katılımcıların yaş değişkeni ile zamandan tasarruf sağlama değişkeni arasında, satınalma biriminde isteyerek çalışma ile verimlilik arasında, eğitim durumu ile verilen hizmetin kalite düzeyi arasında, eğitim alma durumu ile saydamlık arasında, memuriyet yılı ile olası çalışan hatalarının azalması arasında, eğitim durumu ile personel tasarrufu sağlama arasında ve unvan ile güvenilirlik düzeyi arasında anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir ($p < ,05$). Çalışma sonucunda, satınalma biriminde çalışanların e-eksiltme usulünün ihalelerde saydamlık sağlayacağı, maliyetleri düşüreceği, verimliliği arttıracığı, yolsuzlukları azaltacağı, rekabeti arttıracığı, personel ve zaman tasarrufu sağlayacağını ifade etmelerine rağmen e-eksiltme konusunda yeteri kadar bilgi ve eğitim deneyimine sahip olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: E-Eksiltme, İhale, Kamu İhalesi, Satınalma.

JEL Sınıflandırma Kodları: O47, O53, E13, R11.

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the methods selected in the tenders held in the health sector in Turkey in terms of electronic reduction and to evaluate the opinions of the employees in the purchasing units on electronic reduction. As a result of the evaluation, it is to offer solutions for the selection of e-reduction method to contribute to the effective use of public resources. The target population of the research is the purchase staff working in Ministerial Health Institutions. The study is carried out with 641 participants and the sample is calculated as 383. 20.8% of the total participants are working in the General Administrative Services Class (GASC), 44.2% in the Health Services Class (HSC) and 35% in the Executive Class. 49.1% of the participants received purchasing education while the rest 50.9% of them did not. 70.7% of the total participants of this research work in the purchase department willingly, while the rest 29.3% work in this department as a result of some kind of an obligation. It is ascertained that there is a meaningful relationship between the age variable of the participants and the variable of saving time, between voluntary work and productivity in the purchase department, between education level and the quality level of service provided, between education and transparency, between years of service and the decrease of possible employee error, between education level and personnel savings, and between the title and the level of reliability ($p < .05$). As a result of the study, although the employees in the purchase departments stated that e-reduction method would provide transparency in auctions, reduce costs, increase efficiency, decrease corruption, increase competition, and help save personnel and time, it is concluded that they do not have enough knowledge and education experience related with e-reduction.

Keywords: E-Reduction, Public Tender, Purchasing, Tender.

JEL Classification Codes: O47, O53, E13, R11.

* Bu çalışma Ayhan ULUDAĞ danışmanlığında Kerem ŞAFAK tarafından hazırlanan ve 03.06.2021 tarihinde savunulan "Sağlık Kurumlarındaki Satınalma Çalışanlarının E-Eksiltme İhale Usulüne İlişkin Tutumlarının İncelenmesi" başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Çalışma için Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulundan 2020/03 sayılı ve 07.10.2020 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

¹ Kayseri Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, keremsafak66@hotmail.com

² Necmettin Erbakan Üniversitesi, Nezahat Keleşoğlu Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, ayhanuludag@yahoo.com

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

Electronic reduction (E-reduction) has been defined as the reevaluation and reprioritizing of electronically submitted new prices in the form of reduction or new values for certain bid items after the evaluation of bids via using automatic evaluation methods by means of an electronic tool. The importance of this research is that it indicates the role of e-reduction in the use of public resources more effectively and efficiently and it ensures the determination of the attitudes of the employees in purchase departments towards e-reduction. The motive of this research is that the need for the use of e-reduction method in public purchases, which is thought to provide effective use of public resources and there is not any former academic study carried out on this research subject. The aim of this study is to examine the methods selected in the tenders held in the health sector in Turkey in terms of electronic reduction and to evaluate the opinions of the employees in the purchasing units on electronic reduction. In addition to propose solutions to the problems identified in the effective use of public resources and procurement in the selection of e-reduction.

Design/methodology/approach:

The aim of this study is to examine the methods chosen in the health sector auctions in Turkey in terms of electronic reduction and to evaluate the opinions of the employees in the purchase departments about electronic reduction, and to offer solutions to the identified problems on the effective use of public resources and purchase. The target population of this research is the purchase staff working in Ministerial Health Institutions. The study is carried out with 641 participants and the sample is calculated as 383. A literature review has been made on e-reduction subject in this research. After the examination of the relevant literature, a questionnaire form consisting of questions aiming some personal information and determination of the attitudes of the staff towards e-reduction working in Ministerial Health Institutions. In the research, after the data were collected, they were transferred to the computer environment and the data were analyzed by using the statistical program. Chi-square test is carried out in order to examine the relationship between descriptive statistics and two categorical data. In addition, Cramer's V factor is examined in order to determine the relationship degree of the variables.

Findings:

20.8% of the total participants are working in the General Administrative Services Class (GİHS), 44.2% in the Health Services Class (SHS) and 35% in the Executive Class. 49.1% of the participants received purchasing education while the rest 50.9% of them did not. 70.7% of the total participants of this research work in the purchase department willingly, while the rest 29.3% work in this department as a result of some kind of an obligation. It has been ascertained that there is a meaningful relationship between the age variable of the participants and the variable of saving time, between voluntary work and productivity in the purchase department, between education level and the quality level of service provided, between education and transparency, between years of service and the decrease of possible employee error, between education level and personnel savings, and between the title and the level of reliability ($p < .05$).

Conclusion and Discussion:

As a result of this study, although the employees in the purchase departments stated that the e-reduction method would provide transparency in auctions, reduce costs, increase efficiency, decrease corruption, increase competition, and help save personnel and time, it has been concluded that they did not have enough knowledge and education experience related with e-reduction. While more than half of the purchasing unit employees stated that e-reduction facilitates the workflow in tenders, approximately 40% of them stated that e-reduction reduces employee errors, finalizes tender processes faster, provides ease of use in data entry, increases the level of service provided, reduces transactions in the tender process and They stated that it is more useful than non-electronic tenders. In addition, it was stated that post-tender processes progressed much faster. About half of the participants stated that the standardization in the tenders and the reduction of bureaucracy by half ensure easy accessibility in the tenders, and that the trust in the administrations increased when asked. Nearly half of the participants stated that it would be beneficial to use e-reduction in direct procurement.

1. GİRİŞ

Teknolojinin gelişmesi ile birlikte bütün işlemler elektronik ortama taşınmaya başlanmıştır. Teknoloji hayatın her alanına girerek, büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Alım satın işlemleri elektronik sistem üzerinden yaygın olarak yapılır hale gelmiştir. Dijitalleşmenin işletmelere personel, zaman ve maliyet gibi birçok kalemde tasarruf sağlayabileceği düşünülmektedir. Kamu kurumlarında da her alanda dijitalleşme yaygınlaşmıştır. Sağlık kurumlarında hizmetlerin kesintisiz bir şekilde sunulması ise ihtiyaç duyulan mal ve hizmetleri en hızlı şekilde temin etmeyi zorunlu kılmaktadır. Sağlık sektöründe hizmetin sürdürülebilirliği açısından ihtiyaç duyulan mal ve hizmetler diğer sektörlerde olduğu gibi elektronik satınalma yöntemleri kullanılarak daha hızlı temin edilebilir. Geçmişte geleneksel sistemler kullanılarak yapılan satınalma işlemleri birçok dönüşüm geçirerek günümüzde tamamen dijitalleşmeye doğru evrilmiştir. Elektronik Kamu Alımları Platformu (EKAP) devreye alınarak teknik şartname, idari şartname gibi ihale dokümanlarının daha hızlı ve doğru şekilde hazırlanması sağlanmıştır. Son yıllarda kullanılmaya başlanan Elektronik İhale (E-İhale) ve e-eksiltme yöntemlerinin hem idareler nezdinde hem de istekliler nezdinde birçok avantajı beraberinde getirdiği söylenebilir.

Son 20 yılda tüm dünyada hızla yaygınlaşan dijitalleşme ile birlikte işletmeler verimlilik düzeyini arttırmak, satınalma süreçlerini daha hızlı yönetebilmek ve gerekli olan ürünleri daha hızlı ve daha kolay bir şekilde temin edebilmek amacıyla dijital satınalma alternatiflerine yönelmişlerdir. Altyapıdan kaynaklanan bazı sorunlar ve satınalma çalışanlarının gelenekçi satınalma yöntemlerini kullanma alışkanlıkları, dijital satınalma süreçlerine geçişi zorlaştırmıştır. Yöneticilerin ve satınalma biriminde çalışanların elektronik sisteme uyum sağlamaları belirli bir süreç gerektirmektedir. Yakın gelecekte elektronik satınalma sistemlerinin faydalarının daha iyi anlaşılması ile elektronik satınalma yöntemlerine geçişi hızlandıracağı düşünülmektedir. Elektronik satınalma yöntemleri zor ve karmaşık olan satınalma sürecini daha verimli kullanabilme imkânı sağlayabilmektedir. Aynı zamanda satınalma süreçlerinin tamamının elektronik olarak kayıt altına alınmasına imkân vermiştir. Elektronik alımlar hem yasal sorumluluklar açısından delil olma niteliği taşıması bakımından hem de tüm satınalma süreci bilgi ve belgelerinin depolanmasına ve ihtiyaç durumunda hızlı erişime yardımcı olması açısından önemlidir.

Dijitalleşmeyle birlikte elektronik sistemler önem kazanmıştır. İşletmeler açısından rekabetin daha fazla oluşabildiği satınalma sistemleri de artık elektronik ortama taşınmaya başlanmıştır (Corsi, 2006; Koçoğlu ve Avcı, 2014, s. 34).

Elektronik kamu alım süreci aşamaları hem katılımcılar hem de ihale sürecini izlemek isteyenler tarafından izlenebilir, kontrol edilebilir ve kolayca onaylanabilir. Bu süreçlerin izlenebilirliği, şeffaflıkla birlikte kamuya katma değer sağlar. Etkinliği en üst düzeye çıkararak kamusal hedeflerinin gerçekleştirilmesini engelleyen riskleri azaltır (Gaitan Paredes, 2020, s. 1).

2. ELEKTRONİK EKİLTME

Elektronik eksiltme, 05.12.2008, 27075 Sayılı “Kamu İhale Kanunu İle Kamu İhale Sözleşmeleri Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun metninde “*Tekliflerin değerlendirilmesinin ardından elektronik ortamda eksiltme şeklinde sunulan yeni fiyatların veya belirli teklif unsurlarına ilişkin yeni değerlerin bir elektronik araç marifetiyle otomatik değerlendirme metotları kullanılarak yeniden değerlendirilmesi ve sıralandırılması*” olarak tanımlanmıştır (27075 Sayılı Kamu İhale Kanunu İle Kamu İhale Sözleşmeleri Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 2008).

Kamu kaynaklarını daha etkili ve verimli kullanımının sağlanması ve rekabetin artırılması amacıyla, ihalelere katılan isteklilerin elektronik ortamda yeniden teklif vermesine imkân veren elektronik eksiltme uygulaması Elektronik Kamu Alımları Platformu (EKAP) üzerinden uygulanmaya başlamıştır. Açık ihale usulü ya da belli istekliler arasında ihale usullerinden birisi ile çıkılan ihalelerde elektronik eksiltme yapılmasına imkân verilmiştir (EKAP, 2020; Lülecı, 2009). Yapılan mevzuat düzenlemeleri ile pazarlık ihalelerinde 21. Maddesinin (a), (d) ve (e) bentlerinden birisi ile yapılması durumunda elektronik eksiltme uygulanabilmektedir. Dinamik alım sistemi ve Çerçeve anlaşmalarda da uygulanabilmektedir (EKAP, 2020; Ramsey, 2006).

Elektronik eksiltme uygulamasının dayanağını oluşturan mevzuat değişiklikleri 19 Haziran 2018 tarih ve 30453 mükerrer sayısında “Elektronik İhale Uygulama Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik” olarak Resmi Gazete ’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Mal, hizmet ve yapım ihale uygulama yönetmeliklerinde yapılan değişiklikler ile bu ihalelerde elektronik eksiltme yapılmasına olanak tanınmıştır. Ön proje ile ihale edilen yapım işleri ve hizmet alımı olarak yapılan danışmanlık hizmet alımları kapsam dışında tutulmuştur (Elektronik İhale Uygulama Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, Hizmet Alımı İhaleleri Uygulama Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, Mal Alımı İhaleleri Uygulama Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, Yapım İşleri İhaleleri Uygulama Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, 2018).

İhale ilanı ve ihale dokümanında açık eksiltmenin yapılacağı belirtilmesi zorunludur. Elektronik eksiltme ihaleye dair bilgilerin ihtiyaç raporunda hazırlanması ya da zeyilname düzenlenmesi için düzeltme ilan süresi geçmemiş olması kaydıyla zeyilname düzenleme safhasında EKAP üzerinden sisteme girilebilmektedir. Aşırı düşük teklif açıklaması istenilmesi durumunda ise sadece fiyat dışı unsurlar üzerinden eksiltme yapılabilmektedir (EKAP, 2020). İhalenin kısmi teklife açık olması durumunda tüm kısımlar için ayrı ayrı eksiltme yada ihalede belirlenen kısımlara kısmi teklif verilmesi şeklinde düzenleme yapılabilir. Eksiltmeye katılan isteklilerin eksiltme sonrası vermiş oldukları teklifler son teklif sayılır, eksiltmeye katılmayan isteklilerin ise ilk teklifleri son teklif kabul edilerek değerlendirme yapılır. Eksiltmenin yenilenmesi durumunda ise yeniden teklif verilmeyen isteklilerin son eksiltme vermiş olduğu teklifler son teklif olarak kabul edilir.

Yükleniciler nezdinde her geçen gün kullanımı yaygınlaşan bu satınalma yöntemi ilk defa 1999 yılında kullanılmaya başlamıştır. Rekabet düzeyini arttırması, ihalelerde şeffaflığı arttırması kullanımının daha da yaygınlaşmasını sağlamıştır. Verimliliği ve maliyetleri arttırmak için günümüzde de kullanımı her sektörde yaygınlaşmaktadır (Pearcy ve Giunipero, 2008).

EKAP 2020 yılı genel istatistikleri incelendiğinde toplam 100.350 ihale 8.923 idare tarafından yapılmıştır (Kamu İhale Kurumu, 2020). Elektronik eksiltme yapan idare sayısı ise 1.876'dır. İdarelerin yaklaşık olarak %20'sinin e-eksiltme yaptığı görülmüştür. Fakat yapılan toplam 100.350 ihalenin sadece %3,24'ü e-eksiltmedir. Elektronik eksiltmenin devreye alındığı 2018 Kasım ayından itibaren ise sağlanan tasarruf miktarının 954 milyon lira olduğu görülmektedir (EKAP, 2020).

Geleneksel satınalma yöntemleri işletmelere personel maliyeti, teçhizat maliyeti, ofis maliyeti ve zaman israfı gibi birçok yük bindirmektedir (Vickrey, 1961, s. 27-30). Elektronik satınalma süreçlerinin sayılan bu maliyetleri düşürmek ve genel ilkelerine uyulması açısından önem taşımaktadır. Elektronik satınalma süreçlerinin ihalelerin her aşamasında kullanım kolaylığı sağlaması ve ihalenin tüm aşamalarında mukayese cetvelleri ve maliyet analizleri yapılmasına imkân sunabilmektedir.

Çalışmanın amacı; Türkiye'de sağlık sektöründe yapılan ihalelerde seçilen yöntemlerin elektronik eksiltme açısından incelenmesi ve satınalma birimlerinde çalışanların elektronik eksiltme konusunda ki görüşlerinin değerlendirilmesidir. E-eksiltme yönteminin seçiminin kamu kaynaklarının etkili kullanımına katkı sağlaması için e-eksiltme konusunda tespit edilen sorunlara çözüm önerileri sunulması hedeflenmektedir. Bu araştırma, kamu kaynaklarının etkili kullanımına katkı sağlayacağı düşünülen e-eksiltme yöntemine dair tespit edilen herhangi bir akademik çalışmanın bulunmamasından dolayı gerçekleştirilmiştir.

2. GEREÇ VE YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Önemi

Araştırmanın önemi kamu kaynaklarının daha etkili ve verimli kullanılmasında e-eksiltmenin rolünü belirlemek ve satınalma birimlerinde çalışanların e-eksiltmeye karşı tutumlarının belirlenmesini sağlamaktadır. Kamu kurumlarında satınalma birimlerinde çalışanların daha çok geleneksel ihale türlerini seçtikleri ve yeni yaklaşımları daha az tercih ettikleri görülmektedir. Yeni yöntemleri tercih etmekten kaçınmalarının sebepleri araştırılıp bulunarak çözüm önerileri sunulacaktır. 2019 yılı Kamu İhale Kurumu istatistiklerine göre Belediyeler ve Diğer Özel Bütçeli Kuruluşlardan sonra en yüksek alımı gerçekleştiren üst idare Sağlık Bakanlığı'dır. 2019 yılı Sağlık Bakanlığı toplam ihale bedeli 1000/TL cinsinden 19.195.139-TL'dir. Bu kadar yüksek miktarda gideri olan idareler açısından seçilen ihale yöntemi ve ihaleyi gerçekleştirecek olan birim çalışanın satınalma bilgi ve beceri düzeyi oldukça önemlidir. Literatürde Elektronik Eksiltme konusunda herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmanın literatüre önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

2.2. Araştırmanın Modeli

Bu çalışma nicel bir araştırma olup, araştırma modeli açısından genel tarama modelidir. Bu tarama modelleri elaman sayısının çok olduğu bir evrende, evrenin tümü ya da evrenden alınacak bir örnek, grup veya örneklem üzerinden evren hakkında bir yargıya varmak için yapılan tarama düzenlemeleridir. Çalışmada bağımsız ve bağımlı değişkenler arasındaki ilişkinin derecesini tespit etmek amacıyla ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli iki ya da daha fazla sayıda değişkenin arasındaki birlikte değişim varlığını ve/veya derecesini belirlemeyi amaçlayan modellerdir (Karasar, 2005, s. 12). Nicel bir araştırma olan bu çalışmada katılımcılardan veriler soru formu kullanılarak toplanmıştır.

Çalışmasında, yabancı ve yerli literatür taranmış; araştırmanın önem, amaç ve sınırlıkları tespit edilmiştir. Daha sonra veri toplama metodu belirlenmiş, veri toplama aracı hazırlanmış ve örneklem tespit edilmiştir. Pilot uygulama yapılmış ve uzman görüşü alınmıştır. Sonrasında anketler uygulanmış ve doldurulanlar değerlendirilerek veri kodlaması ve analizi yapılmıştır. Son olarak araştırma bulguları ortaya konmuş ve değerlendirmesi yapılmıştır. Bu çalışmada öncelikle satınalma çalışanlarının elektronik eksiltme konusundaki bilgi düzeylerindeki mevcut durum ve tutumları tespit edilmiştir. Daha sonra satınalma çalışanlarına ait değişkenler ile elektronik eksiltme konusundaki ifadeleri arasındaki ilişki ortaya konmuştur.

2.3. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Sağlık Bakanlığına bağlı kurum ve kuruluşlarda çalışan Elektronik Kamu Alımları Platformu kullanıcıları oluşturmaktadır. Bilgi edinme kanununa istinaden T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (Cimer)'ne 17.08.2020 tarihinde yapılan 2003678234 başvuru numarası ile Kamu İhale Kurumu Elektronik İhale Dairesi Başkanlığından EKAP kullanıcı sayısı talep edilmiş olup, cevaben gelen kullanıcı sayısı 197.572'dir. Örneklem hesaplamasında bu veri kullanılmıştır.

Araştırmada örneklem seçimi olarak olasılıklı örnekleme yöntemlerinden basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada evreni oluşturan satınalma birim çalışanları birbiriyle benzer yapıda oldukları için ve her bir bireyin seçilme şansı eşit ve birbirinden bağımsız olduğundan homojen olarak kabul edilebilir. Basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile 197.572 kişinin bulunduğu evrenden ulaşılması gereken en az örneklem sayısı aşağıdaki formül ile hesaplanmıştır (İslamoğlu, 2009, s. 159). %95 güven düzeyinde ulaşılacak kişi sayısı 383 olarak bulunmuştur. Toplamda 648 kişiye ulaşılmış ancak araştırmaya katılan 7 anket uygun olmadığı gerekçesi çalışmadan çıkarılmış ve 641 kişi ile çalışma gerçekleştirilmiştir.

2.4. Ön Uygulama ve Veri Toplama Araçları

Anket formundaki soruların anlaşılabilirliğini değerlendirmek amacıyla bu konuda uzman olan kişiler ile görüşme yapılmıştır. Daha sonra 30 kişi ile pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlar üzerinden anket formu yeniden değerlendirilerek, gerekli düzenlemeler yapılmıştır.

Çalışmada veri toplama aşamasında anket formu kullanılmıştır. Anket formu, sosyo-demografik özellikleri belirleyen sorular ile Sağlık Bakanlığına bağlı kuruluşlarda çalışan satınalma çalışanlarına yönelik sorulardan oluşmuştur. Sorular, 4734 sayılı Kamu ihale Kanunu'nda bahsedilen temel ilkeler ve literatürün taranması sonucu elde edilmiş ve geliştirilmiştir. Etik kurul ve pilot uygulama sonucunda anket formu üzerinde gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci kısımda Kişisel Bilgi Formu ikinci kısımda ise Satınalma Çalışanlarına Yönelik Soru Formu bulunmaktadır. Kişisel Bilgi Formunda; katılımcıların yaşı, öğrenim durumu, medeni durumu, cinsiyeti, çalışma yılı, memuriyet yılı, eğitim alma durumu ve gönüllülük esasına dair bilgilerini tespit etmeye yönelik sorular bulunmaktadır. Satınalma Çalışanlarına Yönelik Soru Formunda ise; araştırmacılar tarafından 5'li Likert (1.Kesinlikle Katılmıyorum, 2.Katılmıyorum, 3.Kararsızım, 4. Katılıyorum, 5. Kesinlikle Katılıyorum) tipinde hazırlanan sorunlar bulunmaktadır. Anket formunda sağlık kurumlarında satınalma birimlerinde çalışanların e-eksiltme yöntemi üzerinde bilgi tutumlarını ortaya çıkaracak sorular yer almaktadır.

2.5. Verilerin Toplanması, Veri Analizi, Araştırmanın Etik Boyutu ve Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmada veriler çevrimiçi anket, mail, telefon, faks ve çevrimiçi yazışma programları yoluyla toplanmıştır. Koronavirüs pandemisi nedeni ile veriler mail, telefon ve çevrimiçi anket yoluyla toplanmıştır. Katılımcılara kurumsal mail sistemi, mesleki sosyal ağlar ve gruplar üzerinden ulaşılmıştır.

Araştırmada, veriler toplandıktan sonra bilgisayar ortamına aktarılmış ve istatistik programından yararlanılarak verilerin analizi yapılmıştır. Tanımlayıcı istatistikler, yüzde, sayı, standart sapma ve ortalama ile hesaplanmıştır. İki kategorik veri arasındaki ilişkiyi incelemek için ki-kare (χ^2) testi yapılmış, $p < 0,05$ anlamlı olarak kabul edilmiştir. Değişkenlerin ilişki düzeyi hesaplanırken $r \times r$ sayıda tablolarda Contingency Coefficient, $r \times c$ sayıda tablolarda Cramer's V değeri incelenmiştir (Gangam ve Altunkaynak, 2008, s. 37). Değerler 0-1 arasında değişmekte olup, tıpkı korelasyon katsayısının büyüklüğünün yorumlanmasında olduğu gibi, 0-30 arası değerler zayıf, 31-60 arası değerler orta, 61-100 arası değerler ise güçlü bir ilişkinin varlığını göstermektedir (Özbay, 2008, s. 463).

Araştırmanın yürütülebilmesi için Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulundan 07.10.2020 tarihli ve 2020/03 sayılı kararı ile etik kurul izni alınmıştır. Sağlık Bakanlığı Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü'nden 30.11.2020 tarih ve E.610 sayılı yazı ile Sağlık Bakanlığına bağlı sağlık

tesislerinin dâhil olacağı çevrimiçi anket izni alınmıştır. Ayrıca katılımcılara araştırma ile ilgili bilgilendirmeler anket formunun ön kısmında belirtilmiş ve araştırmaya katılımda gönüllük esas alınmıştır.

Araştırmada veriler çevrimiçi anket, mail, telefon, faks ve çevrimiçi yazışma programları yoluyla toplanmış olup, araştırmamanın sadece Sağlık Bakanlığı bünyesindeki sağlık kuruluşlarında yapılmış olması araştırmamanın sınırlılığıdır.

2.6. Araştırma Süreci

Araştırmada ilk olarak Elektronik Eksiltme ile ilgili yerli ve yabancı literatürler incelenmiş ve bu sayede araştırmamanın amacı, önemi ve sınırlılıkları belirlenmiştir. Daha sonra veri toplama yöntemi belirlenerek veri toplama araçları hazırlanmıştır. Veri toplama araçları hazırlandıktan sonra araştırmamanın nerede ve hangi hedef kitle ile gerçekleştirileceğine karar verilmiştir. Bu doğrultuda araştırmamanın yapılacağı evrenden örneklem hesaplamasına gidilerek örneklem sayısı belirlenmiştir. Ardından pilot uygulama yapılmış ve uzman görüşü alınarak anket formu üzerinde düzeltmeler yapılarak son haline getirilmiştir. Sonrasında konu ile ilgili kaynaklar taranarak teorik kısım oluşturulmaya çalışılmıştır. Teorik kısım yazıldıktan sonra çevrimiçi ortama aktarılan anket formu aracılığıyla veriler toplanmış, toplanan veriler değerlendirilmiş ve analizi yapılmıştır. Yapılan analiz doğrultusunda çalışmanın bulguları ortaya konulmuş ve ilgili literatür kapsamında tartışılmıştır.

2.7. Araştırma Soruları

Elektronik Eksiltme konusunda daha önce yapılmış bir çalışmada bulunmadığı için teoriye dayalı hipotezler oluşturulmamıştır. Bu yüzden araştırmamanın amacına yönelik aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır;

- Satınalma çalışanlarının satınalma konusunda eğitim alma durumları ne düzeydedir?
- Satınalma çalışanlarının satınalma birimlerinde isteyerek çalışma durumları nasıldır?
- Satınalma çalışanlarının e-eksiltmenin ihalelerde saydamlık sağlamasına bakışları nasıldır?
- Satınalma çalışanlarının e-eksiltmenin ihalelerde maliyetleri düşürmesine bakışları nasıldır?
- Satınalma çalışanlarının e-eksiltmenin ihalelerde verimlilik sağlamasına bakışları nasıldır?
- Satınalma çalışanlarının e-eksiltmenin ihalelerde yolsuzlukları azaltma konusunda düşünceleri nasıldır?
- Satınalma çalışanlarının e-eksiltmenin ihalelerde rekabet sağlama konusuna bakışları nasıldır?
- Satınalma çalışanlarının e-eksiltmenin ihalelerde personel ve zaman tasarrufu sağlama açısından düşünceleri nasıldır?
- Satınalma çalışanlarının yaş grupları değişkeni ile e-eksiltmenin zamandan tasarruf sağlama durumu arasında ilişki bulunmakta mıdır?
- Satınalma çalışanlarının satın almada biriminde gönüllü çalışması ile e-eksiltmenin verimliliği durumu arasında ilişki bulunmakta mıdır?
- Satınalma çalışanlarının öğrenim durumu ile e-eksiltmenin verilen hizmetin düzeyini arasında ilişki bulunmakta mıdır?
- Satınalma çalışanlarının e-eksiltme konusunda eğitim alma durumu ile e-eksiltme ihalelerinde saydamlık durumu arasında ilişki bulunmakta mıdır?
- Satınalma çalışanlarının memuriyet yılı ile e-eksiltme konusunda çalışan hataları arasında ilişki bulunmakta mıdır?
- Satınalma çalışanlarının öğrenim durumu ile e-eksiltmenin personel tasarrufu arasında ilişki bulunmakta mıdır?
- Satınalma çalışanlarının unvanı ile e-eksiltmeye duyulan güven arasında ilişki bulunmakta mıdır?

3. BULGULAR

Bu bölümde sağlık kurumlarındaki satınalma çalışanlarının elektronik eksiltmeye karşı bilgi düzeylerini ve tutumlarını ölçmek için yapılan uygulama araştırmasından elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

3.1. Satınalma Çalışanlarının Tanımlayıcı Özelliklerine İlişkin Bulgular

Bu bölümde sağlık kurumlarında bulunan satınalma çalışanlarının tanımlayıcı özelliklerine ilişkin bilgilere ve puan ortalamalarına yer verilmiştir.

Tablo 1. Satınalma Çalışanlarının Tanımlayıcı Özelliklerine Göre Dağılımları

Tanımlayıcı Özellikler	Ortalama	Standart Sapma	Tanımlayıcı Özellikler	Ortalama	Standart Sapma
Genel Özellikler	N	%	Yaş	N	%
Yaş	37,29	8,053	20-29	103	16,0
Memuriyet yılı	13,53	7,628	30-39	332	51,8
Satınalma çalışma yılı	8,11	5,285	40-49	144	22,5
			50 ve üzeri	62	9,7
Öğrenim Durumu	N	%	Memuriyet Yılı	N	%
Lise	18	2,8	0-5 Yıl	83	12,9
Önlisans	82	12,8	6-14 Yıl	320	49,9
Lisans	424	66,1	15-24 Yıl	166	25,9
Lisansüstü	117	18,3	25 Yıl ve üzeri	72	11,3
Medeni Durum	N	%	Cinsiyet	N	%
Evli	383	59,8	Kadın	196	30,6
Bekâr	258	40,2	Erkek	445	69,4
Ünvan	N	%	Satınalmada Çalışma Yılı	N	%
Cevapsız	3	0,5	Cevapsız	1	0,2
Genel İdari Hizmetler Sınıfı (GİH)	133	20,7	0-5 yıl	215	33,5
Sağlık Hizmetleri Sınıfı (SHS)	282	44,0	6-10 Yıl	277	43,2
Yönetici	223	34,8	11-15 Yıl	81	12,6
			16 Yıl ve üzeri	67	10,5
Satınalma Eğitim Alma Durumu	N	%	İsteyerek Çalışma	N	%
Evet	315	49,1	Evet	453	70,7
Hayır	326	50,9	Hayır	188	29,3
Toplam	641	100	Toplam	641	100

Katılımcıların tanımlayıcı özellikleri Tablo 1’de gösterilmekte olup ünvan bilgisini sadece 3, satınalma biriminde çalışma yılını ise 2 kişi cevapsız bırakmıştır. Satınalma çalışanlarının yaş ortalamasının $37,29 \pm 8,053$, memuriyet yılı ortalamasının $13,53 \pm 7,628$, Satın alma çalışma yılı ortalamasının ise $8,11 \pm 5,285$ olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya katılanların %66,1’i lisansüstü eğitim düzeyinde, %59,8’i evli, %69,4’ü erkek, %44’ü sağlık hizmetleri sınıfında ve %49,9’u 6-14 yılı memuriyet yılı aralığındadır. Katılımcıların 50,9’u satınalma konusunda eğitim aldığını belirtirken, %70,7’si ise satınalma biriminde isteyerek çalışmaktadır.

3.2. Satınalma Çalışanlarının E-Eksiltme İhale Yöntemine Karşı Tutumlarına İlişkin Bulgular

Bu bölümde satınalma çalışanlarının e-eksiltme konusunda ders alma, satınalma biriminde gönüllü olmak, ihalelerde saydamlık, rekabet, verimlilik, yolsuzluk, maliyetler, personel ve zaman tasarrufu açısından bilgi düzeyleri ve tutumları incelenmiştir.

Tablo 2. Satınalma Çalışanlarının E-Eksiltmenin İhalelerde Saydamlık Açısından Tutumları

İfade	Saydamlığı Azaltma		Maliyeti Arttırma		Verimliliği Azaltma		Yolsuzluğu Azaltma		Rekabeti Azaltma		Zaman Tasarrufu		Personel Tasarrufu	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Kesinlikle Katılmıyorum	101	15,8	56	8,7	53	8,3	100	15,6	62	9,7	133	20,7	152	23,7
Katılmıyorum	208	32,5	230	35,9	229	35,7	121	18,9	201	31,3	89	13,9	79	12,3
Kararsızım	127	19,8	153	23,9	138	21,5	153	23,9	178	27,8	113	17,7	116	18,1
Katılıyorum	140	21,8	111	17,3	93	14,5	191	29,7	95	14,8	248	38,7	226	35,3
Kesinlikle Katılıyorum	65	10,1	91	14,2	128	20,0	76	11,9	105	16,4	58	9,0	68	10,6
Total	641	100,0	641	100,0	641	100,0	641	100,0	641	100,0	641	100,0	641	100,0

Tablo 2'ye bakıldığında satınalma çalışanlarının %48,2'sinin e-eksiltmenin ihalelerde saydamlığı azalttığına katılmadıkları ifade edilmiştir. Çalışmaya katılan satınalma çalışanlarının %31,9'unun ise e-eksiltmenin ihalelerde saydamlığı azalttığı görüşüne katıldıkları görülmektedir. Satınalma çalışanları %44,6 oranında e-eksiltmenin ihalelerde maliyetleri düşürdüğü yönünde görüş bildirmişlerdir. Satınalma çalışanlarının %31,5'i ise e-eksiltmenin maliyetleri düşürmediği yönünde görüş bildirdiği görülmektedir. Satınalma çalışanları % 44'ünün e-eksiltmenin ihalelerde verimliliği azaltmadığını ifade ettikleri görülmektedir. Çalışmaya katılanların %34,5'i ise e-eksiltmenin ihalelerde verimliliği azalttığını ifade etmişlerdir. Satınalma çalışanlarının %41,6'sinin e-eksiltmenin ihalelerde yolsuzlukları azalttığını ifade ettikleri görülmektedir. Katılımcıların %34,5'inin ise e-eksiltmenin ihalelerde yolsuzlukları azalttığı görüşüne katılmadıkları görülmektedir. Satınalma çalışanlarının %41,0'i e-eksiltmenin rekabeti azalttığı görüşüne katılmadıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların %31,2'si ise e-eksiltmenin rekabeti azalttığı görüşüne katılmaktadır. Kararsız kalanların oranının %27,8 gibi yüksek bir oran olması dikkat çekmektedir. Satınalma çalışanlarının %47,7'sinin e-eksiltmenin zamandan tasarruf sağladığını ifade ettikleri görülmektedir. Katılımcıların %34,6'sı ise e-eksiltmenin zamandan tasarruf sağlamadığını ifade etmiştir. Araştırmaya katılanların %45,9'u e-eksiltmenin personel tasarrufu sağladığını ifade ederken, %36'sı ise e-eksiltmenin personel tasarrufu sağlamadığını ifade etmiştir.

3.3. Satınalma Çalışanlarının Genel Bilgileri ve Satın almaya İlişkin Tutumları Arasındaki İlişkiye Yönelik Bulgular

Bu kısımda satınalma çalışanlarının genel özellikleri ile anket formunda da sorulan sorulara verdikleri cevaplar arasındaki anlamlılık durumu ve ilişki durumları incelenmiştir.

Tablo 3. Satınalma Çalışanlarının Yaş Grupları Değişkeni İle E-Eksiltmenin Zamandan Tasarruf Sağlama Durumu Arasındaki İlişki

1- E-Eksiltme zamandan tasarruf sağlamaktadır.		Yaş Grupları				Total	
		20-29	30-39	40-49	50 +		
Kesinlikle Katılmıyorum	N	16	71	19	27	133	X²=45,894 P=,000* Φ_c=154**
	ASF1.%	12,0	53,4	14,3	20,3	100,0	
	GS1%	15,5	21,4	13,2	43,5	20,7	
Katılmıyorum	N	20	48	18	3	89	
	ASF1.%	22,5	53,9	20,2	3,4	100,0	
	GS1%	19,4	14,5	12,5	4,8	13,9	
Kararsızım	N	20	53	24	16	113	
	ASF1.%	17,7	46,9	21,2	14,2	100,0	
	GS1%	19,4	15,9	16,6	25,9	17,7	
Katılıyorum	N	35	137	62	14	248	
	ASF1.%	14,1	55,2	25,0	5,7	100,0	
	GS1%	34,0	41,3	43,1	22,6	38,7	
Kesinlikle Katılıyorum	N	12	23	21	2	58	
	ASF1.%	20,7	39,7	36,2	3,4	100,0	
	GS1%	11,7	6,9	14,6	3,2	9,0	
Total	N	103	332	144	62	641	
	ASF1.%	16,1	51,7	22,5	9,7	100,0	
	GS1%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

*PearsonChi-Square **Cramer's V

Tablo 3'de görüldüğü üzere katılımcıların yaş grupları ile e-eksiltme zamandan tasarruf sağlamaktadır önermesi arasında anlamlı (p=,000) ve düşük düzeyde (φ_c=154) ilişki tespit edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda 20-29 yaş grubundaki satınalma çalışanlarının 45,7%, 30-39 yaş grubundaki satınalma çalışanlarının %48,2'i ve 40-49 yaş grubundaki satınalma çalışanlarının %57,7'si e-eksiltme zamandan tasarruf sağladığı görüşüne katılmaktadır. Fakat 50 ve üzeri yaş grubundaki katılımcıların %48,3'ünün e-eksiltmenin zamandan tasarruf sağladığı görüşüne katılmadığı belirlenmiştir. Katılımcıların % 17,6'sı ise kararsız kalmıştır.

Tablo 4. Satınalma Biriminde İsteyerek Çalışma Değişkeni İle E-Eksiltmenin Verimliliği Azaltma Durumu Arasındaki İlişki

20-E-Eksiltme verimliliği azaltmaktadır.		Satınalmada İsteyerek Çalışma Durumu		
		Evet	Hayır	Total
Kesinlikle Katılmıyorum	N	37	16	53
	ASF20 %	69,8	30,2	100,0
	GS11 %	8,2	8,5	8,3
Katılmıyorum	N	183	46	229
	ASF20 %	79,9	20,1	100,0
	GS11 %	40,4	24,4	35,7
Kararsızım	N	61	77	138
	ASF20 %	44,2	55,8	100,0
	GS11 %	13,5	41,0	21,5
Katılıyorum	N	60	33	93
	ASF20 %	64,5	35,5	100,0
	GS11 %	13,2	17,6	14,5
Kesinlikle Katılıyorum	N	112	16	128
	ASF20 %	87,5	12,5	100,0
	GS11 %	24,7	8,5	20,0
Total	N	453	188	641
	ASF20 %	70,7	29,3	100,0
	GS11 %	100,0	100,0	100,0

X²=75.287
P=,000*
Φc=324**

*PearsonChi-Square **Cramer's V

Tablo 4'de görüldüğü üzere katılımcıların satınalma biriminde isteyerek çalışma durumu ile e-eksiltme verimliliği düşürmektedir önermesi arasında anlamlı (p=,000) ve orta düzeyde (φc=324) ilişki tespit edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda satınalma biriminde isteyerek çalışanların %48,6'sı e-eksiltmenin verimliliği azalttığı görüşüne katılmamaktadır. E-eksiltmenin verimliliği azalttığı görüşüne katılanların oranı ise %37,9'dur. İsteyerek çalışanların % 13,5'i ise kararsız kalmıştır. Satınalma biriminde zorunlu çalışanların %32,9'u e-eksiltmenin verimliliği azalttığı görüşüne katılmazken, azalttığı görüşüne katılmayanların oranı ise %26,'dir. Zorunlu olarak çalışanların % 41'i ise kararsız kalmıştır.

Tablo 5. Satınalma Çalışanlarının Öğrenim Durumu Değişkeni İle E-Eksiltmenin Verilen Hizmetin Düzeyini Düşürme Durumu Arasındaki İlişki

5. E-Eksiltme verilen hizmetin düzeyini düşürmektedir.		Eğitim Durumu				
		Lise	Önlisans	Lisans	Yüksek Lisans	Total
Kesinlikle Katılmıyorum	N	2	9	47	13	71
	AFS5 %	2,8	12,7	66,2	18,3	100,0
	GS4 %	11,1	11,0	11,1	11,1	11,1
Katılmıyorum	N	4	57	125	53	239
	AFS5 %	1,7	23,8	52,3	22,2	100,0
	GS4 %	22,2	69,5	29,5	45,3	37,3
Kararsızım	N	7	6	115	17	145
	AFS5 %	4,8	4,1	79,3	11,8	100,0
	GS4 %	38,9	7,3	27,1	14,5	22,6
Katılıyorum	N	4	3	94	14	115
	AFS5 %	3,5	2,6	81,7	12,2	100,0
	GS4 %	22,2	3,7	22,2	12,0	17,9

X²=71.853
P=,000
Φc=317**

5. E-Eksiltme verilen hizmetin düzeyini düşürmektedir.		Eğitim Durumu				Total
		Lise	Önlisans	Lisans	Yüksek Lisans	
	N	1	7	43	20	71
Kesinlikle Katılıyorum	AFS5 %	1,4	9,9	60,6	28,3	100,0
	GS4 %	5,6	8,5	10,1	17,1	11,1
	N	18	82	424	117	641
Total	AFS5 %	2,8	12,8	66,1	18,3	100,0
	GS4 %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

*PearsonChi-Square **Cramer's V

Tablo 5’de görüldüğü üzere katılımcıların öğrenim durumu ile e-eksiltme verilen hizmetin düzeyini düşürmektedir önermesi arasında anlamlı ($p=,000$) ve orta düzeyde ($\phi=317$) ilişki tespit edilmiştir. Yapılan analizlere göre önlisans mezunlarının % 80,5’i, lisans mezunlarının %40,6’sı ve yüksek lisans mezunlarının %56,4’ü e-eksiltmenin verilen hizmetin düzeyini düşürdüğü görüşüne katılmamaktadır. Lise mezunlarının ise sadece %33,3’ü katılırken lise mezunları arasında en yüksek oranın %38,9 kararsızım cevabını verenler olduğu gözükmektedir.

Tablo 6. Satınalma Çalışanlarının E-Eksiltme Konusunda Eğitim Alma Değişkeni İle E-Eksiltmenin İhalelerde Saydamlığı Azaltma Durumu Arasındaki İlişki

3. E-Eksiltme ihalelerde saydamlığı azaltmaktadır.		E-Eksiltme konusunda eğitim aldı mı?			
		Evet	Hayır	Total	
Kesinlikle Katılmıyorum	N	63	38	101	X²=35.060 P=,000 Φc=234**
	ASF3 %	62,4	37,6	100,0	
	GS 10	20,0	11,7	15,8	
Katılmıyorum	N	107	101	208	
	ASF3 %	51,4	48,6	100,0	
	GS 10	34,0	31,0	32,4	
Kararsızım	N	34	93	127	
	ASF3 %	26,8	73,2	100,0	
	GS 10	10,8	28,5	19,8	
Katılıyorum	N	75	65	140	
	ASF3 %	53,6	46,4	100,0	
	GS 10	23,8	19,9	21,8	
Kesinlikle Katılıyorum	N	36	29	65	
	ASF3 %	55,4	44,6	100,0	
	GS 10	11,4	8,9	10,1	
Total	N	315	326	641	
	ASF3 %	49,1	50,9	100,0	
	GS 10	100,0	100,0	100,0	

*PearsonChi-Square **Cramer's V

Tablo 6’de görüldüğü üzere katılımcıların e-eksiltme konusunda eğitim alma durumu ile e-eksiltme ihalelerde saydamlığı azaltmaktadır önermesi arasında anlamlı ($p=,001$) ve düşük düzeyde ($\phi=234$) ilişki tespit edilmiştir. E-eksiltme konusunda eğitim alanların %54’ü, eğitim almayanların %42,7’si e-eksiltmenin saydamlığı azalttığı görüşüne katılmamaktadır. E-eksiltme konusunda eğitim alanların %35,2’si, eğitim almayanların %28,8’i e-eksiltmenin saydamlığı azalttığı görüşüne katılmaktadır. Eğitim almayanların %28,5’i ise kararsız kalmıştır.

Tablo 7. Satınalma Çalışanlarının Memuriyet Yılı Değişkeni İle E-Eksiltmenin Çalışan Hatalarını Arttırma Durumu Arasındaki İlişki

23. E-Eksiltme çalışan hatalarını arttırmaktadır.		Memuriyet Yılı				Total	
		0-5 yıl	6-14 yıl	15-24 yıl	25 yıl ve üzeri		
Kesinlikle Katılmıyorum	N	6	15	21	11	53	X²=34.039 P=,001* Φc=133**
	ASF23	11,3	28,3	39,6	20,8	100,0	
	SF8	7,2	4,7	12,7	15,3	8,3	
Katılmıyorum	N	29	96	54	24	203	
	ASF23	14,3	47,3	26,6	11,8	100,0	
	SF8	34,9	30,0	32,5	33,3	31,7	
Kararsızım	N	21	99	36	20	176	
	ASF23	11,9	56,3	20,5	11,3	100,0	
	SF8	25,3	30,9	21,6	27,8	27,5	
Katılıyorum	N	15	32	26	12	85	
	ASF23	17,6	37,6	30,6	14,2	100,0	
	SF8	18,1	10,0	15,7	16,7	13,3	
Kesinlikle Katılıyorum	N	12	78	29	5	124	
	ASF23	9,7	62,9	23,4	4,0	100,0	
	SF8	14,5	24,4	17,5	6,9	19,3	
Total	N	83	320	166	72	641	
	ASF23	12,9	49,9	25,9	11,3	100,0	
	SF8	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

*PearsonChi-Square **Cramer's V

Tablo 7'de görüldüğü üzere katılımcıların memuriyet yılı durumu ile e-eksiltme çalışan hatalarını arttırmaktadır önermesi arasında anlamlı ($p=,001$) ve düşük düzeyde ($\phi_c=133$) ilişki tespit edilmiştir. 0-5 yıl memuriyet yılı olanların %42,1'i e-eksiltmenin çalışan hatalarını arttıracığı görüşüne katılmazken, %32,6'sı ise bu görüşe katılmaktadır. 6-14 yıl çalışanların ise %34,7'si e-eksiltmenin çalışan hatalarını arttıracığı görüşüne katılmazken, %24'ü ise katılmaktadır. 15-24 yıl arasında memuriyet yılı olanların %36,2'si e-eksiltmenin çalışan hatalarını arttıracığı görüşüne katılmazken, %33,2'si ise katılmaktadır. 25 yıl ve üzeri memuriyet yılı olanların ise %48,6'sı e-eksiltmenin çalışan hatalarını arttıracığı görüşüne katılmazken, %26,6'sı katılmaktadır.

Tablo 8. Satınalma Çalışanlarının Öğrenim Durumu Değişkeni İle E-Eksiltmenin Personel Tasarrufu Sağlama Durumu Arasındaki İlişki

İfade		Eğitim Düzeyi				Total	
		Lise	Önlisans	Lisans	Yüksek Lisans		
Kesinlikle Katılmıyorum	N	0	8	87	57	152	X²=134.178 P=,000* Φc=264**
	ASF2	0,0	5,3	57,2	37,5	100,0	
	GS4	0,0	9,8	20,5	48,7	23,7	
Katılmıyorum	N	0	3	57	19	79	
	ASF2	0,0	3,7	72,2	24,1	100,0	
	GS4	0,0	3,7	13,4	16,2	12,3	
Kararsızım	N	14	32	59	11	116	
	ASF2	12,1	27,6	50,9	9,4	100,0	
	GS4	77,8	38,1	13,9	9,4	18,1	
Katılıyorum	N	4	31	168	23	226	
	ASF2	1,8	13,7	74,3	10,2	100,0	
	GS4	22,2	37,8	14,0	19,7	35,3	
Kesinlikle Katılıyorum	N	0	8	53	7	68	
	ASF2	0,0	11,8	77,9	10,3	100,0	
	GS4	0,0	9,8	12,5	6,0	10,6	
Total	N	18	82	424	117	641	
	ASF2	2,8	12,8	66,1	18,3	100,0	
	GS4	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

*PearsonChi-Square **Cramer's V

Tablo 8’de görüldüğü üzere katılımcıların öğrenim durumu ile e-eksiltme personel tasarrufu sağlamaktadır önermesi arasında anlamlı ($p=,000$) ve düşük düzeyde ($\phi_c=264$) ilişki tespit edilmiştir. Yüksek Lisans mezunlarının %64,9’u e-eksiltmenin personel tasarrufu sağlayacağı görüşüne katılmadığı, %25,7’sinin ise katıldığı görülmektedir. Lisans mezunlarının %33,9’u e-eksiltmenin personel tasarrufu sağlayacağı görüşüne katılmadığı, %52,1’inin ise katıldığı görülmektedir. Önlisans mezunlarının %13,5’i e-eksiltmenin personel tasarrufu sağlayacağı görüşüne katılmadığı, %46,6’sının ise katıldığı görülmektedir. Lise mezunu olan katılımcıların %77,8’i kararsız kalırken sadece %22,2’si “katılıyorum” yönünde görüş bildirmiştir.

Tablo 9. Satınalma Çalışanlarının Ünvan Değişkeni İle E-Eksiltmenin Güvenirlilik Düzeyini Düşürme Durumu Arasındaki İlişki

İfade		Ünvan			
		GİHS	SHS	Yönetici	Total
Kesinlikle Katılmıyorum	N	22	30	21	73
	ASF8	30,1	41,1	28,8	100,0
	GS7	16,5	10,6	9,4	11,4
Katılmıyorum	N	27	96	81	204
	ASF8	13,2	47,1	39,7	100,0
	GS7	20,3	34,0	36,3	32,0
Kararsızım	N	34	60	57	151
	ASF8	22,5	39,8	37,7	100,0
	GS7	25,6	21,4	25,6	23,7
Katılıyorum	N	18	48	34	100
	ASF8	18,0	48,0	34,0	100,0
	GS7	13,5	17,0	15,2	15,7
Kesinlikle Katılıyorum	N	32	48	30	110
	ASF8	29,1	43,6	27,3	100,0
	GS7	24,1	17,0	13,5	17,2
Total	N	133	282	223	638
	ASF8	20,8	44,2	35	100,0
	GS7	100,0	100,0	100,0	100,0

$X^2=21.095$
 $p=,016^*$
 $\Phi_c=121^{**}$

*PearsonChi-Square **Cramer’s V

Tablo 9’de görüldüğü üzere katılımcıların ünvan değişkeni ile e-eksiltme güvenirlilik düzeyini azaltmaktadır önermesi arasında anlamlı ($p=,016$) ve düşük düzeyde ($\phi_c=121$) ilişki tespit edilmiştir. GİHS çalışanlarının %36,8’i e-eksiltmenin güvenirlilik düzeyini azalttığı görüşüne katılmadığı, %37,6’sının ise bu görüşe katıldığı görülmektedir. SHS çalışanlarının ise %44,6’sı e-eksiltmenin ihalelerde güvenirlilik düzeyini düşürdüğü görüşüne katılmazken, %34’ü ise e-eksiltmenin güvenirlilik düzeyini düşürdüğü görüşüne katıldığı görülmektedir. Yönetici sınıfında olanların %45,7’si ise e-eksiltmenin güvenirlilik düzeyini düşürdüğü görüşü varken %28,7’si ise bu görüşe katılmamaktadır.

4. TARTIŞMA

Satınalma eğitimi alma durumu değerlendirildiğinde katılımcıların %50,9 oranında eğitim almadığı, %49,1 oranında ise eğitim aldığı ifade edilmiştir. Satınalma gibi önemli ve mevzuat bilgisi gerektiren birimlerde çalışanların eğitim alma durumunun düşük olduğu görülmektedir.

Satınalma işi genel idari hizmetler bünyesinde yürütülen bir hizmettir. Doğal olarak da bu birimde çalışanların bu sınıfta çalışanlar olması gerekmektedir. Ancak en yoğun çalışan kısmın %44,20 ile sağlık hizmetleri sınıfı çalışanlarından oluştuğu görülmektedir. Yönetici sınıfında çalışanların oranı %34,95 iken genel idari hizmetler sınıfında çalışanların oranı ise % 20,85’dir. Asli işi sağlık hizmetleri sınıfında çalışmak olan sağlık hizmeti çalışanlarının bu birimlerde istihdam edildiği görülmektedir. Bu durumun gerekçesinin son dönemlerde bakanlık

nezdinde genel idari hizmetler sınıfında çalışanların atamalarının ihtiyacı karşılamaktan çok uzak seviyede olmasındır.

Araştırma sonuçlarına göre katılımcıların %48,2'sinin e-eksiltmenin ihalelerde saydamlığı arttırdığı yönünde cevap vermesi bu ihale yönteminin ihalelerde saydamlık sağladığı sonucunu işaret etmektedir. Bu sonucun ihaleye ait işlemlerin tamamıyla dijital ortama taşınması sonucunda insan ve doküman etkenini en aza indirmesinden olduğu düşünülmektedir. Çalışma sonucu ile benzer sonuçlara ulaşan çalışmalar bulunmaktadır (Leinig, 2014:280; Hui ve Yang, 2011, s. 1-3).

E-eksiltme ile ihale sürecindeki tüm işlemlerde saydamlık artmakta ve çevrimiçi sistem aracılığıyla idareler ve istekliler arasındaki etkileşim daha iyi hale gelmektedir (Adebiyi vd., 2010, s. 76). E-eksiltmede saydamlık düzeyinin yetersiz olduğu sonucuna ulaşan çalışma da mevcuttur (Dráb vd., 2020, s. 14).

Araştırmaya katılanların verdiği yanıtlar değerlendirildiğinde %44,6' ile en yüksek oran e-eksiltmenin ihalelerde maliyetleri düşürdüğü ifadesidir. Satınalma çalışanlarının %31,5'i ise e-eksiltmenin maliyetleri düşürmediği yönünde görüş bildirmiştir. İhaleler personel, zaman ve malzeme gibi birçok gider kaleminden oluşmaktadır. Süreçlerin dijital ortamda yapılması zamanın daha etkili kullanılmasını, satınalma sürecindeki işlemler açısından daha az malzeme masrafı olması ve daha az personelle hizmetin sürdürülebileceği göz önüne alındığında bu sonucun çıktığı düşünülmektedir. Araştırma sonucuna benzer sonuca ulaşan çalışmalar bulunmaktadır (Liening, 2014, s. 280; Bankur, 2008, s. 71). Schrader vd. (2004, s. 81) çalışmalarında e-ihalelerle ilgili süreç tasarruflarını belgelemiş, e-ihalelerin kullanımının da 'ikinci dereceden' tasarruf sağladığını ve tedarik döngüsü sürelerinde % 40'a varan tasarruf sağladığını tespit etmişlerdir.

Katılımcıların %44'ü e-eksiltmenin verimliliği arttırdığını ifade etmiştir. Çalışmaya katılanların %34,5'i ise e-eksiltmenin ihalelerde verimliliği düşürdüğünü belirtmiştir. Satınalma birimlerinde verimliliğin artırılması bu birimlerde çalışanların bilgi düzeyinin yüksek olması ve gönüllülük esasına dayalı olarak çalışanlardan oluşturulması ile mümkün olacağı düşünülmektedir. Gönüllü olarak satınalma biriminde çalışanların daha verimli çalıştıklarını gösteren çalışma bulunmaktadır (Aman ve Kasimin, 2011, s. 332-341).

Satınalma çalışanları %41,6 oranında e-eksiltmenin ihalelerde yolsuzlukları azalttığı görüşüne katılmaktadır. E-eksiltmenin ihalelerde yolsuzluğu azaltmadığı görüşüne katılanların oranı ise %34,5'tir. Teklif verebilecek firmalara eşit fırsatlar sağlamak idarelerin hem yolsuzlukla mücadele etmesine hem de düşük fiyatlı ve yüksek kalitede alım yapmasına imkân sağlayabilir (Soudry, 2004, s. 340). Yolsuzlukların azaltılmasında ve gücün kontrol altına alınmasında elektronik eksiltme önemli bir yol olabilir. Bu ihale yöntemi sayesinde güç kontrol altına alınarak yolsuzluklar minimize edilebilir. Sohaile ve Cavill'in (2008, s. 6-10) yapmış olduğu çalışmalar çalışmanın sonuçlarını desteklemektedir. Neupane vd. (2012, s. 315) gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerinde yapmış olduğu çalışmada e-satınalma yöntemlerinin yolsuzlukları azalttığı sonucuna ulaşmıştır. Neupane (2011, s. 111-125) ve Ahmad vd. (2019, s. 1581)'nin çalışmasının sonuçları da çalışma ile paralel sonuçlara ulaşmıştır. Ndou'nun (2004, s. 16-17) çalışmasında e-ihale, ihale ve diğer iş ve hizmetler üzerindeki doğrudan insan etkileşimini ortadan kaldırdığı, yolsuzluk önemli ölçüde azalttığı ve kamu kurumlarında iç verimlilik artırdığı sonucuna ulaşmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre katılımcılar %41'i e-eksiltmenin ihalelerde rekabeti arttırdığını ifade etmişlerdir. Katılımcıların %31,2'si ise e-eksiltmenin rekabeti azalttığı görüşüne katılmamışlardır. Araştırma sonucuna benzer sonuçlara ulaşan çalışmalar bulunmaktadır (Leinig, 2014, s. 276; Delina ve Grof, 2019, s. 142-143; Pavel ve Sičáková-Beblavá 2013, s. 118-119; Smeltzer ve Carr 2003, s. 486; Pawar vd., 2017, s. 302; Rašic vd., 2019, s. 1345). Hanák vd. (2018, s. 145)'nin çalışmasının sonucu ise e-eksiltme ihalelerin ihaleye katılan tedarikçi sayısında azalmaya neden olabileceği ve bunun sonucunda da rekabetin azalacağı yönündedir.

Araştırmaya katılanların %47,7'si e-eksiltmenin zamandan tasarruf sağladığını, %45,9'u ise e-eksiltmenin personel tasarrufu sağladığını belirtmişlerdir. Katılımcıların %34,6'sı e-eksiltmenin zaman tasarrufu sağlamadığını, %36'sı da personel tasarrufu sağlamadığını ifade etmişlerdir. Araştırma sonuçlarına benzer sonuçlara ulaşan çalışmalar mevcuttur (Elmaghraby vd., 2012, s. 130-133; Drab vd., 2020, s. 20-19; Rašicvs. 2019, s. 1345-1347; Hui ve Yank 2011, s. 1-3). Martinelli ve Marchi (2007, s. 3-5) e-eksiltmenin diğer satın alma ve müzakere yöntemlerine göre temel farklılıklarından ve avantajlarından birinin zaman olduğunu belirtmiştir. Bankur'un (2008, s. 69) yapmış olduğu çalışmada ise unvan değişkeni ve satınalma çalışma yılı değişkenini zamandan tasarruf sağlama önermesi ile arasında ilişki olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Araştırma sonuçları ile benzer sonuçlara ulaşan çalışmalar bulunmaktadır (Elmaghraby vd. 2012, s. 130; Dráb vd., 2018, s. 100-101; Drab

vd., 2020, s. 20-19). Bankur'un (2008, s. 73) çalışmasında unvan değişkeni açısından çalışmanın aksine sonuca ulaşırken, satınalma çalışma yılı değişkeni sonucu ise çalışma ile paraleldir.

50 yaş ve üzeri çalışanların %48,3'ü e-eksiltmenin zamandan tasarruf sağladığı görüşüne katılmadıklarını ifade etmiştir. 20-29 yaş aralığındaki katılımcıların %45,7'si, 30-39 yaş aralığındaki katılımcıların %48,2'si ve 40-49 yaş aralığında olan katılımcıların ise %57,7'si e-eksiltmenin zaman tasarrufu sağladığı yönünde görüş bildirmiştir. Çalışmasının aksine Bankur'un (2008, s. 70) e-ihale ile ilgili yapmış olduğu çalışmada yaş grupları açısından bir farklılık olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır. Öcal'ın (2012) yapmış olduğu çalışma da e-ihalenin zamandan tasarruf sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Katılımcıların %70,7'si satınalma biriminde isteyerek çalışırken, %29'3'ü ise zorunlu olarak çalıştığını ifade etmiştir. Zorunlu olarak satınalma biriminde çalışanlar katılımcıların %32,9'u e-eksiltmenin verimliliği azaltacağı görüşüne katılmadığını, %26,1'i ise e-eksiltmenin verimliliği düşüreceği görüşüne katıldığını ifade etmiştir. Öcal'ın (2012, s. 139) yapmış olduğu çalışmada e-ihalenin tek başına verimlilik açısından bir etken olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

E-eksiltme konusunda eğitim alan katılımcıların %54'ü, eğitim almayanların %47,7'si e-eksiltmenin ihalelerde saydamlığı azaltacağına katılmadığını ifade etmişlerdir. Kararsız olduğunu ifade eden katılımcıların %73,2'si eğitim almayanlardan oluşurken sadece %26,8'i eğitim alanlardan oluşmaktadır. Satınalma konusunda eğitim almayanlardan kararsız kalanların oranı (%28,5) ile e-eksiltmenin saydamlığı azaltacağı görüşüne katılanların oranı (%28,8) oldukça yakındır. Akdoğan'ın (2009) yapmış olduğu çalışmada saydamlık ihlallerinin yaşandığı ihalelerde görev üslenenlerin yeteri kadar eğitim almadığı ve mevzuata hâkim olmadığı görülmüştür. Eğitim almanın güvenilirlik düzeyi üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşan çalışmalar bulunmaktadır (Rahim, 2008; Gist, 1987). Azanlerigu ve Akay (2015) çalışmasında çalışanların eğitim eksikliğinin e-satın almanın sorunsuz bir şekilde benimsenmesinde çok önemli bir rolü olduğu vurgulanmıştır.

0-5 yıl çalışma süresi olan katılımcıların %42,1'i, 6-14 yıl çalışma süresi olan katılımcıların %34,7'si, 15-24 yıl çalışma süresi olan katılımcıların %36,2'si ve 25 yıl üzeri çalışma süresi olan katılımcıların %48,6'sı e-eksiltmenin çalışan hatalarını arttıracığı görüşüne katılmadıklarını ifade etmişlerdir. 0-5 yıl çalışma süresi olanların %32,6'sı, 6-14 yıl çalışma süresi olanların %24'4'ü, 15-24 yıl çalışma süresi olanların %33,2'si ve 25 yıl üzeri çalışma süresi olanların , %26,6'sı e-eksiltmenin çalışan hatalarını arttıracığı görüşüne katıldıklarını ifade etmişlerdir. Çalışmanın aksine Bankur'un (2008, s. 72-73) e-ihale ile ilgili yapmış olduğu çalışmada hataların azaltılması da memuriyet yılı açısından bir farklılık bulunmadığı sonucu ortaya çıkmıştır.

Yüksek lisans mezunlarının %64,9'u e-eksiltmenin personel tasarrufu sağlayacağı görüşüne katılmadığı, %25,7'sinin ise katıldığı görülmektedir. Lisans mezunlarının %33,9'u e-eksiltmenin personel tasarrufu sağlayacağı görüşüne katılmadığı, %52,1'inin ise katıldığı görülmektedir. Önlisans mezunlarının %13,5'i e-eksiltmenin personel tasarrufu sağlayacağı görüşüne katılmadığı, %46,6'sının ise katıldığı görülmektedir. Lise mezunu olan katılımcıların %77,8'i kararsız kalırken sadece %22,2'si "katılıyorum" yönünde görüş bildirmiştir. Bankur'un (2008, s. 72) e-ihale ile ilgili yapmış olduğu çalışmada katılımcıların e-ihalenin personel tasarrufu sağlayacağı görüşüne daha yüksek oranda katılmaları çalışmaları sonuçları ile uyumludur.

GİHS çalışanlarının %36,8'i e-eksiltmenin güvenilirlik düzeyini azalttığı görüşüne katılmadığı, %37,6'sının ise bu görüşe katıldığı görülmektedir. SHS çalışanlarının ise %44,6'sı e-eksiltmenin ihalelerde güvenilirlik düzeyini düşürdüğü görüşüne katılmazken, %34'ü ise e-eksiltmenin güvenilirlik düzeyini düşürdüğü görüşüne katıldığı görülmektedir. Yönetici sınıfında olanların %45,7'si ise e-eksiltmenin güvenilirlik düzeyini düşürdüğü görüşü varken %28,7'si ise bu görüşe katılmamaktadır. Çalışmanın sonuçlarının aksine Bankur'un (2008, s. 114) i-ihale ile ilgili yapmış olduğu çalışmada unvan açısından güvenilirlik düzeyinde bir fark olmadığı sonucu çıkmıştır. Çalışma sonuçlarını destekleyen çalışmalarda bulunmaktadır (Rahim, 2008, s. 13).

5. SONUÇ

Literatür taraması sonucunda elektronik eksiltmenin toplam yapılan ihale miktarı içerisinde küçük bir paya sahip olduğu görülmüştür. İdareler daha çok geleneksel ihale yöntemlerini tercih etmektedir. Bu durumun gerekçesinin e-eksiltmenin gerek idareler gerekse firmalar nezdinde yeteri kadar bilinmemesi olduğu düşünülmektedir. Ayrıca literatür taraması sonucunda e-eksiltme ile ilgili mevzuatların yetersiz olduğu ve ihtiyaca cevap verecek seviyede olmadığı görülmüştür. Bu durumun idarelerin karar alma süreçlerini etkileyeceği düşünülmektedir. Mevzuat

eksikliklerinin ve genel ihale süreçlerine olan alışkanlıkların e-eksiltmenin benimsenmesini engellediği düşünülmektedir. Satınalma çalışanlarının e-eksiltme ihale yöntemini kullanmaktan kaçındıkları düşünülmektedir.

Katılımcıların yaklaşık olarak yarısı e-eksiltme yönteminin kullanımının ihalelerde zaman tasarrufu sağladığını, personel tasarrufu sağladığını, ihale masraflarını azalttığını, ihale maliyetlerini düşürdüğünü ve kaynakların etkili ve verimli kullanılmasına katkı sağladığını ifade etmişlerdir. Katılımcıların yaklaşık %40 e-eksiltmenin ihalelerde güvenilirlik düzeyini düşüreceğini düşünürken aynı oranda da güvenilirliğin artacağı katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Katılımcıların yarıya yakını e-eksiltmenin ihalelerde saydamlığı arttırdığını ifade ederken, yaklaşık %40'ı ise e-eksiltmenin ihalelerde daha fazla rekabet sağladığını, yolsuzlukları ve usulsüzlükleri azalttığını ifade etmiştir.

Satınalma birimi çalışanlarının yarıdan fazlası e-eksiltmenin ihalelerde iş akışını kolaylaştırdığını ifade ederken, yaklaşık %40'ı e-eksiltmenin çalışan hatalarını azalttığını, ihale süreçlerini daha hızlı sonuçlandırdığını, veri girişi konusunda kullanım kolaylığı sağladığını, verilen hizmetin düzeyini arttırdığını, ihale sürecindeki işlemlerin azalttığını ve elektronik olmayan ihalelerden daha kullanışlı olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca çok büyük oranda ihale sonrası süreçlerin daha hızlı ilerlediği ifade edilmiştir.

Katılımcılar yaklaşık yarısı ihalelerde standardizasyon sağlaması ve bürokrasinin yarı yarıya azalması ile ihalelerde kolay ulaşılabilirlik sağlandığını, bunun sorucunda da idarelere olan güvenin arttığını ifade etmişlerdir.

Satınalma mevzuatı sürekli gelişen ve değişen bir yapıya sahiptir. Kamu alımları yalnızca bir 'büro rutini' etkinliği olarak algılanamaz. Bir kuruluşun satın alma reformundan tam olarak yararlanabilmesi için, satın alma işlevi stratejik yönetim seviyesinde kurulmalıdır. Satınalma birimlerinde çalışanların eğitim konusunda eksikliklerinin bulunduğu düşünülmektedir. Verilen yanıtlara göre bu birimlerde çalışanların gönüllülerden seçilmesinin etkinlik ve verimlilik açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Katılımcıların yarıya yakını e-eksiltmenin doğrudan temin alımlarında kullanılmasının faydalı olacağını ifade etmişlerdir. Doğrudan teminlerde fiziklen açık eksiltme yapılması özellikle başka şehirlerden teklif sunan istekliler açısından hem zaman hem de maliyet yükü oluşturmaktadır. Bu sebepten böyle bir imkândan faydalanma durumu ortadan kalkmaktadır. EKAP üzerinden doğrudan teminde e-eksiltme yönteminin kullanılması hem rekabet hem de daha ucuza temin etme imkânı sağlayabilir.

Yaş açısından yapılan değerlendirmede 50 yaş üzeri katılımcıların yarıdan fazlası e-eksiltmenin zamandan tasarruf sağlamadığını belirtmiştir. Satınalma biriminde isteyerek çalışanların e-eksiltmenin ihalelerde verimlilik sağlayacağını düşünenler ile kararsız olanların oranı birbirine yakındır. Öğrenim durumu ile verilen hizmetin düzeyi arasında ki ilişkide açısından değerlendirildiğinde lise mezunları arasında en yüksek oranın kararsızlar olduğu görülmektedir. Yüksek lisans mezunlarının ise yarıdan fazlası e-eksiltmenin personel tasarrufu sağlamayacağı görüşünde oldukları tespit edilmiştir. Lise mezunlarının personel tasarrufu sağlama açısından kararsız oldukları görülmektedir.

Çalışma sonuçlarından yola çıkılarak aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:

- Satınalma birimlerinde gönüllü olanların e-eksiltme konusunda sorulara “kararsızım” cevabını daha az vermiş olmaları bir bakış açısına sahip olduklarını göstermektedir. Gönülsüz çalışanlar ise “kararsızım” cevabını çok vermişlerdir. Bu açıdan değerlendirildiğinde gönüllü olanların satınalma birimlerinde çalıştırılması yararlı olabilir.
- Çalışanların bilgi düzeninin artırılması ve doğabilecek hukuksal sorunların önüne geçebilmesi için bu birimlerde çalışanlara belirli aralıklarla eğitimler verilmelidir.
- Satınalma biriminde çalışanların mesleki uzmanlaşmasına yönelik çalışmalar yapılmalıdır.
- İlgili konularda mesleki eğitim alanların satınalma birimlerinde istihdamı sağlanmalıdır. Sağlık Yönetimi bölümü mezunlarının bu alanlarda istihdam edilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir
- İdarelere e-eksiltmenin bitiminde gerek görülmesi halinde ilave tur imkânı verilmelidir.
- E-eksiltmenin yapılacak mevzuat düzenlemeleri ile zorunlu hale getirilerek yaygınlaştırılmalı; özellikle hizmet alım ihalelerinde rekabet oluşması ve kamu kaynaklarının daha etkili değerlendirilmesi açısından e-eksiltme yönteminin kullanılmasının zorunlu hale getirilmesi önerilmektedir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- 27075 Sayılı Kamu İhale Kanunu İle Kamu İhale Sözleşmeleri Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. (2008, 5 Aralık). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/12/20081205.htm>
- Adebiyi, A. A., Ayo, C. K. ve Adebiyi, M. O. (2010). Development of electronic government procurement (e-GP) system for Nigeria public sector. *International Journal of Electrical & Computer Sciences IJECS-IJENS*, 10(6), 69–76.
- Ahmad, T., Aljafari, R. ve Venkatesh, V. (2019). The government of Jamaica's electronic procurement system: Experiences and lessons learned. *Internet Research*, 29(6), 1571–1588.
- Akdoğan, M. (2009). Avrupa birliği kamu alımları direktifleri ve türkiye uygulamasına yansımalarının ilerleme raporları ışığında değerlendirilmesi. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 72(2), 683–701.
- Aman, A. ve Kasimin, H. (2011). E-procurement implementation: a case of Malaysia government. *Transforming Government: People, Process and Policy*, 5(4), 330–344.
- Azanlerigu, J. A. ve Akay, E. (2015). Prospects and challenges of e-procurement in some selected public institutions in Ghana. *Prospects*, 7(29), 61–76.
- Bankur, M. (2008). *Sağlık Bakanlığı Hastaneleri Satın Alma Birimlerinde Çalışanların E- İhale Konusundaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Corsi, M. (2006). *E-Procurement overview*. <https://www.oecd.org/mena/governance/36238198.pdf> adresinden 27 Şubat 2021 tarihinde alınmıştır.
- Delina, R. ve Grof, M. (2019). Empirical problems of savings calculation in electronic reverse auction. *Journal of Theoretical And Applied Electronic Commerce Research*, 14(2), 138–152.
- Dráb, R., Delina, R. ve Štofa, T. (2018). Electronic auctions: Role of visibility settings in transparency analysis. *Quality Innovation Prosperity*, 22(2), 100–111.
- Dráb, R., Štofa, T. ve Delina, R. (2020). Analysis of the efficiency of electronic reverse auction settings: big data evidence. *Electronic Commerce Research*, 1–24.
- Elektronik İhale Uygulama Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, Hizmet Alımı İhaleleri Uygulama Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, Mal Alımı İhaleleri Uygulama Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, Yapım İşleri İhaleleri Uygulama Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, (2018, 19 Haziran). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/06/20180619M1.htm>
- Elektronik Kamu Alımları Platformu. (2020). *Tüm elektronik eksiltme verileri*. <https://ekap.kik.gov.tr/EKAP/Default.aspx?ReturnUrl=%2FEKAP%2F> adresinden 27 Şubat 2021 tarihinde alınmıştır.
- Elmaghraby, W. J., Katok, E. ve Santamaria, N. (2012). A laboratory investigation of rank feedback in procurement auctions. *Manufacturing & Service Operations Management*, 14(1), 128–144.
- Gaitan Paredes, I. D. (2020). *Traceability in online public procurement processes in Colombia: A study applied to the online procurement system SECOP II* [Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Gamgam, H. ve Altunkaynak B. A. (2008). *Parametrik Olmayan Yöntemler, SPSS Uygulamalı* (4. Baskı). Gazi Kitabevi.
- Gist, M. E. (1987). Self-efficacy: Implications for organizational behavior and human resource management.

- Academy of management review*, 12(3), 472–485.
- Hanák, T., Marović, I. ve Jajac, N. (2018). Effect of electronic reverse auctions on competition and abnormally low bids in public construction procurement. *Tehnicki Vjesnik*, 25, 144–148.
- Hui, Z., ve Yang, J. (2011). Research on application of e-tender in China. *2011 International Conference on Internet Technology and Applications* (s. 1–3).
- İslamoğlu, A. H. (2009). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (1. Baskı). Beta Basım Yayım.
- Kamu İhale Kurumu. (2020). *Kamu alımları izleme raporu 2020*. Kurumsal Gelişim ve Araştırma Dairesi Başkanlığı. https://dosyalar.kik.gov.tr/genel/Raporlar/Kamu_alimlari_izleme_raporu_2020_yilsonu.pdf adresinden 27 Şubat 2021 tarihinde alınmıştır.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (15. Baskı). Nobel Yayınevi.
- Koçoğlu, C. M. ve Avcı, M. (2014). Satın alma yönetimi: Teorik bir çalışma. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 33–47.
- Leinig, A. K. G. (2014). Electronic reverse auction: an analysis of its use in public administrations of cities in Brazil. *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 8(13), 274–281.
- Lüleci, B. (2009). *Avrupa topluluğu kamu ihale mevzuatı ve sorunları* [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Martinelli, E. ve Marchi, G. (2007). Enabling and inhibiting factors in adoption of electronic-reverse auctions: A longitudinal case study in grocery retailing. *International review of retail, distribution and consumer research*, 17(3), 203–218.
- Ndou, V. (2004). E-Government for developing countries: Opportunities and challenges. *The Electronic Journal Of Information Systems in Developing Countries*, 18(1), 1–24.
- Neupane, A. (2011). *The potential of electronic procurement and other tools to combat corruption in public procurement in Nepal*. Non-Resident Nepali Association Australia.
- Neupane, Arjun, Soar, J., Vaidya, K. ve Yong, J. (2012). Role of public e-procurement technology to reduce corruption in government procurement. *Proceedings of the 5th International Public Procurement Conference (IPPC5)* (s. 304–334).
- Öcal, Y. (2012). *Gıda sektöründe e-tedarik kullanımı ve karaman ili sanayi inde bir araştırma* [Yüksek Lisans Tezi]. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi.
- Özbay, Ö. (2008). Çapraz tablo analizi nasıl yapılır?: Pratik bir açıklama. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HÜTAD)*, 9, 459–470.
- Pavel, J. ve Sičáková-Beblová, E. (2013). Do e-auctions really improve the efficiency of public procurement? The case of the Slovak municipalities. *Prague Economic Papers*, 22(1), 111-124.
- Pawar, P. V., Behl, A. ve Aital, P. (2017). Systematic literature review on electronic reverse auction: issues and research discussion. *International Journal of Procurement Management*, 10(3), 290-310.
- Pearcy, D.H. ve Giunipero L.C. (2008). Using e-procurement applications to achieve integration: What role does firm size play? *Supply Chain Management: An International Journal*, 13(1),26-34
- Rahim, M. M. (2008). Identifying factors affecting acceptance of E-procurement systems: An initial qualitative study at an Australian city council. *Innovation and Knowledge Management in Business Globalization: Theory and Practice - Proceedings of the 10th International Business Information Management Association Conference*, 1–2, 219–229.
- Ramsey, L. E. (2006). The new public procurement directives: a partial solutio to the problems of procurement compliance. *European Public Law*, 12(2), 275-294
- Rašić, M., Milenkovic, M. ve Vojkovic, G. (2019). Electronic auction in European and Croatian public procurement law. *2019 42nd International Convention on Information and Communication Technology, Electronics and Microelectronics, MIPRO 2019 - Proceedings*, 1343–1348.

<https://doi.org/10.23919/MIPRO.2019.8756956>

- Schrader, R. W., Schrader, J. T. ve Eller, E. P. (2004). Strategic implications of reverse auctions. *Journal of Business to Business Marketing*, 11(1-2), 61-82.
- Smeltzer, L. R. ve Carr, A. S. (2003). Electronic reverse auctions: Promises, risks and conditions for success. *Industrial Marketing Management*, 32(6), 481-488.
- Sohail, M. ve Cavill, S. (2008). Accountability to prevent corruption in construction projects. *Journal of Construction Engineering and management*, 134(9), 729-738.
- Soudry, O. (2004). Promoting economy: Electronic reverse auctions under the EC directives on public procurement. *Journal of Public Procurement*, 4(3), 340-374.
- Vickrey, W. (1961). Counter speculation, auctions, and competitive sealed tenders. *The Journal of Finance*, 16(1), 8-37.

MAKİNE ÖĞRENMESİ ALGORİTMALARI İLE COVID-19 HASTALARININ MORTALİTE RİSKLERİNİN HESAPLANMASI

CALCULATION OF MORTALITY RISKS OF COVID-19 PATIENTS WITH MACHINE LEARNING ALGORITHMS

Mehmet Aziz ÇAKMAK¹
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin KURT²
Arş. Gör. Cuma ÇAKMAK³

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Makine Öğrenmesi algoritmalarıyla Covid-19 tanımlı hastaların mortalite riskinin hesaplanmasıdır. Bu çalışmada, web üzerinde açık erişimli olarak yayınlanan Atlanta, Georgia'da Covid-19 tanısı alarak sağlık tesisine yatan hastaların demografik ve klinik verileri kullanılmıştır. Bu veriler üzerinden Karar Ağacı, Rastsal Orman ve Adaptive Boost olarak adlandırılan Makine Öğrenmesi algoritmaları kullanılarak hastaların mortalite riski hesaplanmıştır. Hastaların demografik ve klinik bulgularının mortalite riskleri üzerinde etkili olduğu ve bu doğrultuda oluşturulan Makine Öğrenmesi tabanlı tahmin modellemesinin yüksek güvenilirlikle (Acc=83,5) uygulanabileceği görülmüştür. Elde edilen bulgularla birlikte Makine Öğrenmesi yöntemleri kullanılarak yüksek düzeyde güvenilir sınıflandırma modelleri oluşturulup hastaların mortalite risklerinin hesaplanması doğrultusunda klinisyenler ve sağlık profesyonellerine hasta önceliklendirme konusunda kılavuz olabilecek karar destek modülleri oluşturulabilmektedir. Web tabanlı modüller oluşturularak sağlık otoritelerine, klinisyenlere ve hastane yöneticilerine yatak doluluğu planlaması açısından etkin ve verimli hazırlık yapabilmeleri açısından bilimsel dayanak oluşturulmaktadır. Gereksiz sağlık harcamalarının ve hastalığı görece hafif geçirme ihtimali olan hastaların gereksiz tedavi almaları önenebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Makine Öğrenmesi Algoritmaları, Covid-19, Mortalite Riski, Klinik Veriler, Klinisyenler.

JEL Sınıflandırma Kodları: I19, Z00.

ABSTRACT

The aim of the study is to calculate the mortality risk of patients diagnosed with Covid-19 using Machine Learning algorithms. In the study, demographic and clinical data of patients admitted to the health facility with the diagnosis of Covid-19 in Atlanta, Georgia, which are published as open access on the web, are used. The mortality risk of the patients is calculated using Machine Learning algorithms called Decision Tree, Random Forest and Adaptive Boost based on the data. It is observed that the demographic and clinical findings of the patients are effective on mortality risks and that the Machine Learning-based prediction modeling created in this direction can be applied with high reliability (Acc=83.5). With the findings obtained, high-reliability classification models can be created using Machine Learning methods and decision support modules can be created that can guide clinicians and health professionals in patient prioritization in line with the calculation of mortality risks of patients. By creating web-based modules, a scientific basis is established for health authorities, clinicians and hospital managers to make effective and efficient preparations for bed occupancy planning. Unnecessary health expenditures and patients who are likely to have a relatively mild illness can be prevented from receiving unnecessary treatment.

Keywords: Machine Learning Algorithms/Covid-19, Mortality Risk, Clinical Data, Clinicians.

JEL Classification Codes: I19, Z00.

¹ Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, mehmetazizcakmak21@gmail.com

² Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, memin.kurt@dicle.edu.tr

³ Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, cuma.cakmak@dicle.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

The aim of this study is to calculate the mortality risk of patients diagnosed with Covid-19 using Machine Learning algorithms. With the findings, it is aimed to help health managers, clinicians, health professionals and health authorities to make effective plans in case of the Covid-19 pandemic and possible future epidemic situations, and to help clinicians make more accurate decisions for their patients who are in the treatment process. The importance and purpose of the research is to help health professionals in the decision to continue their treatment by keeping the patients in the service or intensive care unit according to their clinical course.

Design/methodology/approach:

In this study, demographic and clinical data of patients admitted to the health facility with the diagnosis of Covid-19 in Atlanta, Georgia, which were published as open access on the Web, were used. The mortality risk of the patients was calculated using Machine Learning algorithms called Decision Tree, Random Forest and Adaptive Boost based on this data. In this research, the CRISP-DM methodology, which is frequently used in both industry and technological fields, was used. Special libraries belonging to the Python 3.8 programming language were used in the stages of determining descriptive statistics, creating a model, and measuring the model. The results of the model trained using the training data and test data in our research; Shown on a 2x2 confusion matrix along with True Positive, False Positive, True Negative, False Negative prediction numbers. In this study, the clinical data evaluated within the scope of the studies in the literature are more comprehensive than other studies and by considering certain criteria in the selection of the algorithms used, more effective models have been created and the mortality risks have been tried to be calculated with the help of clinical and demographic data related to Covid-19, and suggestions have been made to health authorities and clinicians.

Findings:

When the data of the patients evaluated within the scope of the study were examined; It was determined that the majority of the sample (37.0%) consisted of Black and Latino (37.2%) individuals. Considering that diseases may cause different prognosis in individuals at the racial level; It is important to evaluate the data of black, Latino, Asian and white individuals in the study.

The mean age of individuals diagnosed with Covid-19 was determined as 63.36 ± 16.70 . When laboratory values were evaluated, it was observed that laboratory values such as DDimer, Platelets, INR, Procalcitonin and Ferritin, which exceeded the reference value ranges, were high, especially in infection patients. It has been observed that the demographic and clinical findings of the patients are effective on mortality risks and that the Machine Learning-based prediction modeling created in this direction can be applied with high reliability (Acc=83.5). In the study, 1414 predictions were made with the test data and the actual values were compared with the predicted values. 1414 estimates; 991 Mortality, 160 vitality correctly estimated (True Positive). 76 estimates were estimated as mortality although there was no mortality. (False Positive). While it should have been estimated as 187 live, it was evaluated as mortality (False Negative). 160 vitality could be estimated correctly. (True Negative).

Conclusion and Discussion:

With the findings obtained, high-reliability classification models can be created using Machine Learning methods and decision support modules can be created that can guide clinicians and health professionals in patient prioritization in line with calculating the mortality risks of patients. By creating web-based modules, a scientific basis is created for health authorities and hospital managers to make effective and efficient preparations for bed occupancy planning. Unnecessary health expenditures and patients who are likely to have a relatively mild illness can be prevented from receiving unnecessary treatment. In the models prepared on the basis of this research, demographic and clinical data of new patients and the risk of death can be calculated with 83.5% confidence. Thus, using the similar modeling method, clinicians can determine the risk of death of new patients and prioritize patients based on scientific basis according to their condition. Decision support outputs as a guide for clinicians or other health professionals can be created through web-based decision support modules to be created through models to be integrated into health informatics at a multidisciplinary level. Considered in terms of health authorities and hospital administrators; Important indicators such as service bed occupancy, intensive care bed planning can be planned more effectively due to the prediction of patients whose condition will worsen.

1. GİRİŞ

2019'un sonlarında, Çin'in Wuhan şehrinde enfeksiyon etkeninin yeni bir koronavirüs türü olduğu anlaşılan ve daha önce de bilim insanları tarafından tespit edilen SARS-CoV virüsü ile benzerliği nedeniyle SARSCoV-2 olarak adlandırılan yeni bir virüs türü ortaya çıkmıştır (Henwood, 2020). Bu epidemiyolojik yayılım daha sonra Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından ise 11 Mart 2020'de pandemi olarak ilan edilmiştir. 28 Şubat 2022 tarihi itibarıyla küresel boyutta Covid-19 bağlantılı, 434.154.739 resmi vaka, 5.944.342 ölüm vakası Dünya Sağlık Örgütü tarafından bildirilmiştir (WHO, 2022).

Covid-19 enfeksiyonuna yakalanma açısından hastalığı şiddetli bir şekilde geçirme olasılığı en yüksek riskli gruplar; 60 yaş üstü olmak, hipertansiyon, diyabet, kardiyovasküler hastalık, kronik solunum yolu hastalığı ve kanser gibi hastalığa sahip olan kişiler olarak belirtilmiştir (National Health Commission of the PRC., 2021).

Salgına karşı hastaları farklı ve hızlı aşamalarda taramak, virüs yayılımını kontrol altına almak, hastalar ile teması takip edip kontrol altına almak için yeni teknolojik çözümler aranmaktadır. Yapılan araştırmalar sonucunda, Makine Öğrenimi ve Yapay Zekânın, mevcut veriler eşliğinde ileriye yönelik projeksiyonlar oluşturabilme adına daha iyi ölçekler büyüme, hızlandırma işlem gücü, güvenilirlik ve hatta belirli sağlık hizmeti görevlerinde insandan daha iyi performans gösterme gibi yönleriyle, çeşitli sağlık hizmeti sunucuları tarafından kullanılan umut verici teknolojiler olduğu ifade edilmiştir. Makine Öğrenimi ve Yapay Zekâ yöntemleriyle, küresel ölçekte Covid-19 salgınıyla mücadele kapsamında birçok çalışma gerçekleştirilmiştir (Ayaz, 2021).

Covid-19 vakalarının, iyileşenlerinin ve hayatını kaybedenlerin geçmiş verileri kullanılarak, gelecek günler için mevcut parametreler sayesinde devam eden Covid-19 salgının yayılımını önleme ve kontrol altında tutmada tahminlerde bulunulabilir. Yapay zekâ ağları yöntemi ile sağlanan bu uygulama ile elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde; toplum güvenliğinin sağlanması, daha isabetli politikaların belirlenmesi ve daha doğru kararların alınması gibi konularda hükümetlere ve sağlık otoritelerine yardımcı olacağı düşünülmektedir (Ahmad ve Asad, 2020).

Covid-19 salgınının ne zaman biteceği tahmin edilmeye çalışılmış ve bu sebeple güncel Covid-19 epidemiyolojik veriler kullanarak, makine öğrenmesi tabanlı bir zaman serisi tahmin modeli oluşturulmuştur. Trend eğilimi ile salgının bir pik noktası olacağı varsayımına dayandırılmıştır. Hükümetlerin Covid-19'a karşı almış oldukları ve uyguladıkları tedbirlerin, yapılan tahminleme projeksiyonlarını etkileyebileceği düşünülmektedir. Makine öğrenmesi algoritmalarından elde edilen veriler sayesinde Covid-19 için önerilen tahminleme modelinin etkili olabileceği savunulmaktadır (Wang vd., 2020).

Zheng vd. (2020) tarafından yapılan bir çalışmada; sağlık sistem alt yapısı yetersiz olan ülke veya ülke içi bölgelerde, hastalık riski yüksek olan hastaların hastanelere kabul edilebilmeleri için önceliklendirilmesi gerektiği bunun için de Covid-19 sebebiyle hastane yatış önceliklerinin dört biyolojik belirteç üzerinden ve makine öğrenme algoritmaları yardımıyla yapılması önerilmiştir. Söz konusu çalışma ile pandemilerde klinik ve demografik bulgular ile hastalık sürecinin hızlı ve verimli şekilde tanımlanması, önceliği olan hastanın tedaviye erişiminin sağlanması amacıyla yöneticilere ve klinisyenlere kolaylıklar sağlayacağı gösterilmiştir.

Bu çalışmada klinik ve demografik veriler ile Covid-19 hastalarının mortalite risklerinin hesaplanması amaçlanmıştır. Elde edilen bulgular ile sağlık yöneticileri, klinisyenler, sağlık profesyonelleri ve sağlık otoritelerine Covid-19 pandemisi ve gelecekteki olası salgın durumlarında etkin planlamaların yapılmasına ve klinisyenlere tedavisi sürecinde olan hastalarına yönelik daha isabetli kararlar almalarına yardımcı olunması hedeflenmiştir.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

2.1. Makine Öğrenmesine Yönelik Teorik Arkaplan

Sağlık bilimleri açısından yenilikçi bir alan olarak sayılabilecek Ortak Karar Verme (OKV) kavramı, hasta bireyler hakkında verilecek tıbbi kararların daha tutarlı olmasını sağlamaya yönelik açıklamalarla tanımlanmaktadır. Pollard vd. (2015) tarafından yapılan bir meta analiz çalışmasında, birden fazla terapötik seçeneğin mevcut olduğu ve sonuçların uzun vadeli ölçülebildiği kronik hastalık yönetimi bağlamında OKV'nin etkisi değerlendirilmiştir. Söz konusu değerlendirme sonucunda hekim rolünün karar vermede etkili olduğu ortaya konulmuştur.

Klinik Karar Destek Sistemleri (KKDS) ile ilgili olarak yapılan başka bir çalışmada; KKDS ile beraber, iş verimliliği, daha kişiselleştirilmiş bakım sağlama, bakım ve bilgiyi geliştirme, karar vermede güveni artırma, reçete yazma davranışını iyileştirme ve sipariş edilen laboratuvar ve tıbbi görüntüleme testlerinin sayısını azaltma gibi sonuçlar elde edilmiştir (Muhiyaddin vd., 2020).

Hastaların en önemli varlıkları olan yaşamları hakkında karar verme noktasında klinisyenlerin ve diğer sağlık profesyonellerin yeri önemlidir. Bu bağlamda tıbbi kararlar çerçevesinde hassasiyet gösterilmesiyle olumlu sağlık çıktıları oluşabilmekteyken, bu düzeyde yapılacak ufak hatalar ise geri dönüşü zor zararlara neden olabilmektedir. Klinisyenler ile makine öğrenmesi algoritmalarıyla oluşturulmuş derin öğrenme ağlarının tahmin sonuçları karşılaştırıldığında, birçok alanda klinisyenlerin doğru tanı sayıları algoritmalarla yapılan doğru tahmin sayılarından daha az olmaktadır (Şahin, 2018). Klinik karar verme aşamasında insan hatasını en aza indirmek amacıyla makine öğrenmesi algoritmalarıyla oluşturulmuş karar destek sistemleri kayda değer sonuçlar oluşturabilmektedir.

OKV konseptine Klinik Karar Destek Sistemleri entegre edilerek, temel amaç olan hasta bireyler hakkındaki en doğru tıbbi karara ulaşma hedefine daha hızlı ulaşılabileceği düşünülmektedir. Bu çalışmada Covid-19 tanılı hastaların sayısının arttığı dönemlerde, sağlık sistemleri üzerindeki baskının arttığı, sağlık tesislerine yatarak tedavi edilmesi gereken Covid-19 tanılı hastaların mevcut yatak doluluğundan dolayı takip ve tedavi açısından seçilmesi gereken durumlarda klinisyenler ve sağlık profesyonellerine bilimsel temeller üzerine kurulu tahmin sonuçlarını oluşturmak, tıbbi karar mekanizmasına destek sağlamak amaçlanmıştır.

2.2. Sağlık Hizmetlerinde Makine Öğrenmesi ve Önemi

Yapay zekâ ve makine öğreniminin ticari uygulamaları, özellikle görüntü tanıma, doğal dil işleme, dil çevirisi, metin analizi ve kendi kendine öğrenme gibi alanlarda son zamanlarda kayda değer ilerleme kaydetmiştir (Connor, 2019). Hem gelişmiş teknikler hem de olağanüstü hacme sahip veri tabanları ile beraber günümüzde karmaşık veri analizini çeşitli endüstrilere uygulamaya odaklanan şirketlerin sayısı hızla artmış ve bu sebeple bazı analitik şirketler, dikkatlerini sağlık hizmetlerindeki sorunlara çevirmiştir.

Literatür incelendiğinde; tıbbi verilere makine öğrenimi algoritmalarını uygulayan çok sayıda çalışma olmasına rağmen, bunların çok azının klinik bakım özelinde sağlık hizmetlerine anlamlı bir şekilde katkıda bulunduğu tespit edilmektedir. (Deo, 2015). Görece az sayılabilecek çalışmalar dahi anlamlı katkılar sunarak değerli sonuçlar gösterebilmektedir. Özellikle sağlık hizmetleri kapsamında ortaya çıkan tıbbi kayıtlar ve verilerle yapılan tahmin çalışmalarına odaklanmak, maliyeti nispeten daha düşük ve uygulanabilirliği yüksek modeller geliştirmek adına önem arz etmektedir.

Tahmine dayalı analitik alanının, hastalıkları teşhis etme ve tedavi etme şeklini ve biyomedikal bilim araştırmalarının yürütülmesini temelden değiştirmesi beklenmektedir. (Saber vd., 2019). Makine öğrenmesi algoritmalarının sağlık hizmetlerine uygulandığı alanlar sağlık problemlerinin tahminlerinin yapılabilmesi odağında şekillenmiştir. Bu düşünce söz konusu tahmin uygulamalarına derin bir bakış açısıyla yaklaşmayı gerektirmekte ve alanla ilgili olarak örnek çalışmaları aktarmayı değerli kılmaktadır.

Küresel boyutta gittikçe daha da önemli bir konu haline gelen ve sağlık hizmetleri açısından önemli problemler olarak sayılabilen, beslenme ile ilgili sağlık problemleri (yetersiz beslenme, obezite vs.), kalp ve damar hastalıkları gibi hastalıklara yönelik tahmin çalışmaları yapılarak söz konusu problemlere çözümler aranmıştır. Bu çalışma alanlarında elde edilen sonuçlar incelenerek söz konusu durumun önemi hakkında fikirler edinilebilmektedir.

- Sensörlerden, akıllı telefon uygulamalarından, elektronik tıbbi sağlık kayıtlarından ve sigorta verilerinden elde edilen obezite ile ilgili zengin veri kaynakları, obeziteyi anlamak, önlemek ve tedavi etmek için yeni anlayışlar getirebilir. Bu tür büyük veri kümeleri için makine öğrenimi, obezite ile ilgili riskleri ve sonuçları tanımlamak, sınıflandırmak ve tahmin etmek için gelişmiş ve oldukça hassas araçlar sağlamaktadır (DeGregory vd., 2018).
- Oh vd. (2019)'nin özelleştirilmiş derin sinir ağı ve makine öğrenimi sınıflandırıcıları, NHANES (Ulusal Sağlık ve Beslenme Sınavı Anketi) veri tabanından (1999'dan 2014'e kadar) 19.725 katılımcının ve 2014'te Güney Kore NHANES (K-NHANES) veri tabanından 4949 katılımcının anket verileri kullanılarak gerçekleştirdikleri çalışmada; Derin sinir ağları hem NHANES hem de K-NHANES veri kümelerinde diğer sağlık ve demografik faktörler arasından depresyonu çok iyi bir şekilde tanımlamayı başarmıştır.

- Akıllı saat kullanıcıları tarafından kolaylıkla ölçülebilen sağlıkla ilgili verileri kullanarak kardiyovasküler hastalık prevalansını tahmin eden bir model geliştirmeyi amaçlamış ve destek vektör algoritmalarıyla yüksek güvenilirlikli tahmin modeli oluşturulmuştur (Kim, 2021).
- Alaa vd. (2019) tarafından yapılan bir çalışmada; UK Biobank'ta başlangıçta Kardiyovasküler Hastalık (KVH)'ı olmayan 423.604 katılımcıya ilişkin verileri kullanarak, 473 mevcut değişkene dayalı olarak KVH riskini tahmin etmek için makine öğrenmesi tabanlı bir model geliştirilmiştir ve kardiyovasküler hastalık riski hakkında kayda değer tahmin sonuçları elde etmiştir.

Tahmine dayalı analitiklerin doğruluğu ve kesinliği son birkaç yılda önemli ölçüde artmış ve bu göstergeler üstel bir hızla gelişmektedir. Bu sebeple tahmin algoritmalarının sağlık hizmetleri gibi hassas bir alana uygulanabilirliği kolaylaşmaktadır. Makine öğrenmesi konseptinin sağlık hizmetleri alanına uygulanması ile ilgili olarak yapılan çalışmalar gün geçtikçe artmakta dolayısıyla araştırmacıların dikkatleri bu alana yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda makine öğrenmesi metotları ile yapılan çalışmalar ile sağlık hizmetlerini kolaylaştırmaya yönelik araştırmalar giderek artmaktadır.

Covid-19 pandemisi ile ilgili olarak Seroloji ve RT-PCR gibi geleneksel yöntemlerin yanı sıra CRISPR/Cas ve yapay zeka/makine öğrenimi gibi en son teknolojilerin nasıl olduğu konusunda multidisipliner bir bakış açısının sunulduğu çalışmalar mevcuttur (Sreepadmanabh vd., 2020).

Li vd. (2020) 151 yayınlanmış çalışmadan Covid-19 verilerini yeniden analiz etmek için makine öğrenimi uygulayarak hasta semptomlarına ve rutin test sonuçlarına dayalı olarak daha doğru bir Covid-19 tanı modeli oluşturmuş; Büyük klinik veri kümeleri üzerinde eğitilen hesaplama yöntemlerinin, test eksikliğinin etkisini azaltmak için her zamankinden daha doğru Covid-19 teşhis modelleri sağlayabileceğini gösterilmiştir. Ayrıca daha önce bilinmeyen Covid-19 klinik değişken korelasyonlarını ve klinik alt grupları sunulmuştur.

Hazır klinik ve laboratuvar verilerini kullanarak Covid-19 teşhisi ve ölüm riski ve ciddiyetinin tahmini ile ilgili olarak kullanılan makine öğrenmesi algoritmalarının büyük kısmı denetimli öğrenme algoritmalarıdır ve ilgili araştırmaların çoğu deneyseldir. Makine Öğrenmesi (ML/MÖ) modelleri tarafından keşfedilen tanısal ve prognostik özellikler, tıbbi literatürde sunulan sonuçlarla uyumludur (Alballa ve Al-Turaiki,2021).

Moulaei vd. (2022) tarafından 1500 hasta ile yapılan mortalite tahmin çalışmasında; 38 değişkenden dispne, yoğun bakıma yatış ve oksijen tedavisi ilk üç belirleyici olarak bulunmuştur. Sigara, alanin aminotransferaz ve trombosit sayısının Covid-19 mortalitesinin en düşük üç belirleyicisi olduğu bulunmuştur. Deneysel sonuçlar, rastgele ormanların (RF) sırasıyla %95.03, %90.70, %94.23, %95.10 ve %99.02 doğruluk, duyarlılık, kesinlik, özgüllük ve alıcı çalışma karakteristiği (ROC) ile diğer ML algoritmalarından daha iyi performansa sahip olduğunu göstermiştir.

2.3. İlgili Çalışmalar

Çalışma kapsamında değerlendirilen Covid-19 tanılı hastaların mortalite ve morbidite risklerinin hesaplanmasında benzer yöntemlerin kullanıldığı çalışmalar incelenmiştir. Söz konusu duruma modelleme açısından benzer sayılabilecek çalışmaların mevcut olduğu görülmüştür. Yenidoğan Yoğun Bakım Ünitesinde yatmakta olan hastaların hastalık durumlarından, karaciğer yağlanması ile ilgili olarak tahminlerin yapıldığı araştırmalara kadar farklı alanlarda yapılmış çalışmaların mevcut olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda ilgili sayılabilecek çalışmalar ve detayları şu şekilde sıralanmıştır;

- Helsinki Üniversite Hastanesi Çocuk Hastanesinin yenidoğan yoğun bakım ünitesinde toplanan zaman serisi verileri ve klinik değişkenlerle 9 farklı sınıflandırıcı incelenmiş ve en iyi sınıflandırıcının AUROC (Area Under the Receiver Operating Characteristics- Alıcı Çalışma Özellikleri Altındaki Alan) değerleri; mortalite tahmininde 0.922, bronkopulmoner displazi tahmininde 0.899, nekrotizan enterokolit tahmininde 0.806, prematüre retinopatisinin tahmininde 0.846 ve ölüm tahmininde 0,493 olarak tespit edilmiştir (Jaskari vd., 2020)
- Matsuo vd. (2020) tarafından yapılan bir diğer çalışmada, Travmatik Beyin Yaralanması (TBY) ile ilgili olarak tahmin gerçekleştiren basit bir Makine Öğrenmesi modeli geliştirmek adına; sırt (ridge) regresyonu, en az mutlak küçülme ve seçim operatörü (LASSO) regresyonu, rastgele orman, gradyan artırma, ekstra ağaçlar, karar ağacı, Gauss saf Bayes, çok terimli saf Bayes ve destek vektör makinesi olmak üzere 9 algoritmanın performans karşılaştırması yapılmıştır. Söz konusu araştırma bulgularına göre; Rastgele orman algoritmasının en kötü performansı gösterdiği, en iyi performansı ise sırt regresyonu analizinin gösterdiği belirtilmiştir. Ağaç

tabanlı topluluk algoritmasını kullanan özellik seçme yöntemine dayalı olarak, yaş, Glasgow Koma Ölçeği, fibrin/fibrinojen bozunma ürünleri ve glukoz değişkenleri mortalite için en önemli prognostik (tanısal) faktörler olarak tanımlanmıştır.

- Kılıç vd. (2021) tarafından yapılan çalışmada; 2007 ve 2017 yılları arasında The Society of Thoracic Surgeons (STS) Ulusal Veritabanında elde edilen 243.142 izole Kalp Kapağı Değişim Ameliyatı (SAVR) uygulanan yetişkin hastalarla ilgili olarak aşırı gradyan artırma (XGBoost) makine öğrenmesi algoritması kullanılarak operasyon ile ilgili göstergeler tahmin edilmiştir. Söz konusu çalışmada, XGBoost algoritmasıyla 0,985'lik bir doğruluk düzeyinde tahminler yapılabilmektedir (Kılıç vd., 2021).
- Wu vd. (2019) tarafından karaciğer yağlanmasıyla ilgili 577 hastaya ait bilgiler kullanılarak makine öğrenmesi modeli uygulanan araştırma sonuçlarına göre; Rastgele Orman (RF), Naive Bayes (NB), Yapay Sinir Ağları (ANN) ve Lojistik Regresyon (LR) algoritmalarının denendiği modellemede sırasıyla 87.48%, 82.65%, 81.85% ve 76.96% doğruluk düzeyleri elde edilmiştir. Rastgele orman modeli diğer sınıflandırma modellerinden daha yüksek performans göstermiştir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırma kapsamında makine öğrenmesi algoritmalarıyla tahmin edilen mortalite riskleri ile ilgili olarak literatür taraması yapılmıştır. Covid-19 pandemisinin görece yeni olması, alanla ilgili yapılan çalışmaların nispeten diğer konulara göre daha sınırlı sayıda olması öncelikle bu çalışmanın önemli yanını ortaya koymaktadır. Covid-19 tanılı hastalara ait demografik ve klinik veriler kullanılarak makine öğrenmesi algoritmalarıyla mortalite riski hesaplanan çalışmalar mevcut olmakla beraber; kullanılan klinik verilerin sayısı, kullanılan algoritmaların çeşitliliği ve uygun algoritma seçiminde ortaya çıkan yanlılık çalışmaları birbirinden farklılaştırmaktadır. Bu çalışmada, literatürde yapılan çalışmalar kapsamında değerlendirilen klinik verilerin diğer çalışmalardan daha kapsamlı olması ve kullanılan algoritmaların seçiminde belirli kriterlerin göz önünde bulundurularak daha etkili modeller oluşturularak Covid-19 ile ilişkili klinik ve demografik veriler yardımıyla mortalite riskleri hesaplanmaya çalışılmış sağlık otoriteleri, klinisyenlere önerilerde bulunulmaya çalışılmıştır.

3.2. Etik Onay

Araştırmada kullanılan veriler internet üzerinden açık erişimlidir. Herkes bu verilere söz konusu internet sayfası üzerinden erişim sağlayabilmektedir. Çalışmada hastalar üzerinde gerçekleştirilen klinik bir çalışma değildir. Söz konusu gerekçelerden ötürü Etik Kurul Belgesine ihtiyaç olmadığı düşünülmektedir.

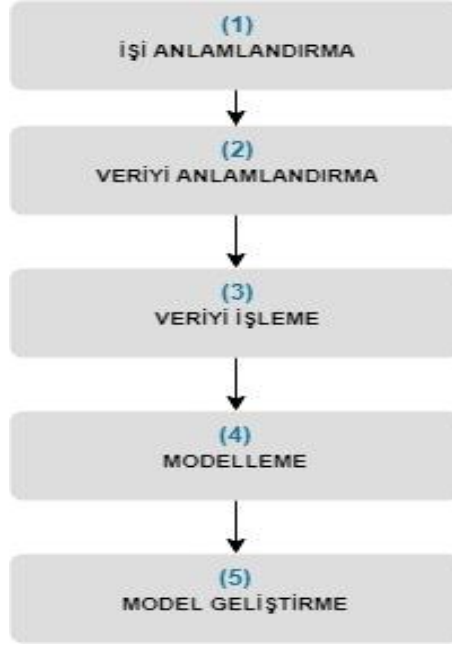
3.3. Veri Seti

Bu çalışma kapsamında Atlanta, Georgia'da sağlık hizmeti sunumu yapan bir sağlık tesisinde Covid-19 tanısıyla tedavi görmüş hastaların demografik özellikleri ve laboratuvar bulgularının tutulduğu, web tabanlı bir sistem üzerinden açık erişimli olarak paylaşılan bir veri seti kullanılmıştır (Altschul vd., 2021). Veri seti ile ilgili değişkenler incelenmiş ve çalışmada kullanılacak değişkenlerle yeni bir veri seti oluşturulmuştur. Oluşturulan veri setinde orijinal verilere ait bir kayıp yaşanmamasına dikkat edilmiştir. Veriler SpringerNature açık erişimli web sayfasından alınmıştır.

Bu çalışmada hem endüstride hem de teknolojik alanlarda sıklıkla kullanılan CRISP-DM metodolojisi kullanılmıştır. CRIP-DM metodolojinin büyük veri madenciliği projelerinde etkin, az maliyetli, tekrarlanabilir ve güvenilir olması çalışmada kullanımının uygun olduğunu göstermektedir (Wirth ve Hipp, 2000). Araştırmada kullanılan metodolojik yaklaşım Şekil 1'de gösterilmektedir.

İyi tahmin yapan ve hesaplama açısından verimli olan Karar Ağaçları araştırmacılar tarafından sıklıkla kullanılan ve popülerliğini koruyan sınıflandırma teknikleridir (Breiman vd., 2017). Bu sebeple çalışmada bu yöntemle geliştirilen modeller kullanılmıştır. Modelleme ve oluşturulan modellemenin ölçülmesi aşamalarında makine öğrenmesi ait Decisions Tree, Rainforest, AdaBoost algoritmaları kullanılmıştır. Tanımlayıcı istatistikleri belirleme, model oluşturma, modelin ölçülmesi aşamalarında Python 3.8 programlama diline ait özel kütüphaneler kullanılmıştır.

Şekil 1. Çalışma Akış Diagramı

Kaynak: Bu görsel yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

3.4. İş Anlamlandırma

Araştırmada Covid-19 tanılı hastaların genel profili çıkarılmış ve bu hastalara ait veriler arasında anlamlı çıkarımlar yapılmaya çalışılarak araştırmanın temel amacı belirlenmiştir. Oluşturulan modelleme sonucunda elde edilen parametrik değerlerden yola çıkarak hastaların özellikle mortalite ihtimalleri hesaplanmaya çalışılmıştır. Covid-19 hastalığı bir süreç olarak değerlendirildiğinde hastaların klinik seyirlerinin günden güne değiştiği bilinmektedir. Sağlık sunumu açısından hastalara durumlarının şiddeti paralelinde tedavi verilmesi klinik seyir açısından önemlidir. Hastalığın en temel karakteristiğinin akciğer tutulumuna bağlı nefes darlığı, hava açlığı, nefes almakta zorlanma, kanın yeterince oksijenlenememesi gibi ciddi durumlar olması sebebiyle doğru hastaya doğru zamanda doğru şekilde tedavi verilmesi hayat kurtarıcı olmaktadır (Zhang vd., 2019). Hastaların klinik seyirlerine göre servis veya yoğun bakım ünitesinde tutularak tedavisine devam edilmesi kararında sağlık profesyonellerine yardımcı olmak araştırmanın önemini ve amacını oluşturmaktadır.

3.5. Veriyi Anlamak

Veriyi anlamak, değişkenleri karşılaştırabilmek, verinin hangi amaçlara uygun olabileceğini anlayabilmek gibi önemli teknik durumlar çalışmanın metodolojisinde önemli bir yer tutmaktadır. Araştırmada kullanılan veri setine ait değişkenler incelenmiş ve tanımlayıcı istatistikler yardımıyla değişkenler arasındaki ilişki anlamlandırılmıştır.

3.6. Veri Önileme

Araştırmada kullanılan veri seti, uygun makine öğrenmesi modellenmesi algoritmalarıyla kullanılmak üzere hazır hale getirilmiştir. Bu hazırlık evresinde; gözlemler incelenerek eksik verilerin olup olmadığı kontrol edilmiştir. Tüm değişkenlere ait veriler incelendiğinde eksik veri olmadığı anlaşılmıştır.

Veri setindeki değişkenler karşılaştırılarak verilerin gerçeğe uygun olup olmadığı ölçülmüştür. Literatürdeki vital değer aralıkları ile çalışmada kullanılan veriler karşılaştırılmıştır (Sapra vd., 2021). Veri setinde rastgele gözlemler alınarak vital bulgular ile etiket parametre (yaşayan=1, yaşamayan=0) ile karşılaştırma yapılmıştır. Veri seti incelendiğinde hem kategorik verilerin hem de numerik verilerin olduğu gözlemlenmiştir. Hatta bir değişkene ait referans değerleri arasında olup-olmama durumu bile kategorik veri olarak sunulmuştur. Temel verilere dayanarak oluşturulan bu kategorik değişkenler verinin gerçekliğe uygunluğu ölçmek için kullanılmış olup durumun uygunluğu doğrulanmıştır. Veri setinde kullanılan tüm değişkenler ve tanımları Tablo 1'de ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Tablo 1. Değişkenler ve Tanımları

Sıra	Değişken Adı	Tanım
1	LOS_Y	Hastanede Yatış Durumu (Evet/Hayır)
2	LOS	Hastanede kalış süresi
3	Death	Ölüm (Evet/Hayır)
4	Black	Siyahi Irk
5	White	Beyaz Irk
6	Asian	Asya Irkı
7	Latino	Latin Irk
8	MI	Geçirilmiş Kalp Krizi (Evet/Hayır)
9	PVD	Periferik Damar Hastalığı (Evet/Hayır)
10	CHF	Konjetif Kalp Hastalığı (Evet/Hayır)
11	CVD	Kardiyovasküler Hastalık (Evet/Hayır)
12	DEMENT	Demans (Evet/Hayır)
13	COPD	KOAH (Evet/Hayır)
14	DM Complicated	Diyabet Tip 2 (Evet/Hayır)
15	DM Simple	Diyabet Tip 1 (Evet/Hayır)
16	Renal Disease	Böbrek Hastalığı (Evet/Hayır)
17	All CNS	All CNS
18	Pure CNS	Pure CNS
19	Stroke	İnme (Evet/Hayır)
20	Seizure	Nöbet Geçirme (Evet/Hayır)
21	OldSyncope	Bayılma Geçmişi (Evet/Hayır)
22	OldOtherNeuro	Geçirilmiş Nörolojik Hastalık (Evet/Hayır)
23	OtherBrnLsn	Geçirilmiş Beyin Hasarı (Evet/Hayır)
24	Age	Yaş
25	AgeScore	Skorlanmış Yaş
26	O2SatsYes	Oksijen Satürasyonu (Evet/Hayır)
27	OsSats	Oksijen Saturasyon (%)
28	O2 Sat < 94	Oksijen Saturasyonu < %94 (E/H)
29	TempYes	Ateş (Evet/Hayır)
30	Temp	Ateş (Sayısal Değer Olarak)
31	Temp > 38	Ateş >38 santigrat (Evet/Hayır)
32	MapYes	Ortalama Arterial Tansiyon (Evet/Hayır)
33	MAP	Ortalama Arterial Tansiyon Değeri (mmHg)
34	MAP < 70	Ortalama Arterial Tansiyon < 70 mmHg (Evet/Hayır)
35	DDimerYes	D-dimer (Evet/Hayır)
36	Ddimer	D-dimer değeri (mg/ml)
37	D-Dimer > 3	D-dimer değeri, mg/ml > 3 (Evet/Hayır)
38	PltsYes	Platelets (Evet/Hayır)
39	Plts	Platelets değeri (mm ³)
40	PltsScore	Platelets Skoru (kategorik)
41	INRYes	INR (Evet/Hayır)
42	INR	INR değeri

Sıra	Değişken Adı	Tanım
43	INR > 1.2	INR değeri > 1.2 (Evet/Hayır)
44	BUNYes	Kan Nitrojenize Üre (Evet/Hayır)
45	BUN	Kan Nitrojenize Üre Değeri(mg/dL)
46	BUN > 30	Kan Nitrojenize Üre Değeri > 30 (Evet/Hayır)
47	CrtnYes	Kreatin Değeri (Evet/Hayır)
48	Creatinine	Kreatin Değeri
49	CrtnScore	Kreatin Skoru (Evet/Hayır)
50	SodimuYes	Sodyum (Evet/Hayır)
51	Sodium	Sodyum Değeri
52	Sodium < 139 or > 154	< 139 Sodyum > 154 (Evet/Hayır)
53	GlucoseYese	Kan Şekeri (Evet/Hayır)
54	Glucose	Kan Şekeri Değeri
55	Glucose <60 or > 500	<60 Kan Şekeri Değeri > 500 (Evet/Hayır)
56	ASTYes	AST (Evet/Hayır)
57	AST	AST Değeri (U/litre)
58	AST > 40	AST Değeri (U/litre) > 40 (Evet/Hayır)
59	ALTYes	ALT (Evet/Hayır)
60	ALT	ALT Değeri
61	ALT > 40	ALT Değeri > 40
62	WBCYes	Beyaz Kan Hücresi (Evet/Hayır)
63	WBC	Beyaz Kan Hücresi Sayısı(mm3)
64	WBC <1.8 or > 4.8	<1.8 Beyaz Kan Hücresi Sayısı > 4.8 (Evet/Hayır)
65	LymphoYes	Lenfosit (Evet/Hayır)
67	Lympho	Lenfosit Değeri
68	Lymphocytes < 1	Lenfosit Değeri < 1 (Evet/Hayır)
69	IL6Yes	IL-6 (Evet/Hayır)
70	IL6	IL-6 Değeri (pg/ml)
71	IL6 > 150	IL-6 Değeri > 150 (Evet/Hayır)
72	FerritinYes	Ferritin (Evet/Hayır)
73	Ferritin	Ferritin Değeri
74	Ferritin > 300	Ferritin Değeri > 300 (Evet/Hayır)
75	CrctProtYes	C-Reaktif Protein (Evet/Hayır)
76	CrctProtein	C-Reaktif Protein Değeri
77	C-ReactiveProt > 10	C-Reaktif Protein Değeri > 10 (Evet/Hayır)
78	ProCalCYes	Prokalsitonin (Evet/Hayır)
79	Procalcitonin	Prokalsitonin Değeri
80	Procalciton > 0.1	Prokalsitonin Değeri > 0.1 (Evet/Hayır)
81	TropYes	Troponin (Evet/Hayır)
82	Troponin	Troponin Değeri
83	Troponin > 0.1	Troponin Değeri > 0.1 (Evet/Hayır)

Araştırma kapsamında veri setine ait değişkenler incelenmiş ve makine öğrenmesi algoritmalarında kullanılacak değişkenler seçilmiştir. Bu seçim sonucunda değerlendirilen bilgiler Tablo 2’de ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Tablo 2. Kullanılan Veri Setine Ait Bilgiler

Tablo Adı	Toplam Satır	Toplam Sütun
Orijinal Veri Seti	4711	83
Yeni Veri Seti	4711	41
Yeni Veri Setinde Kullanılan Değişkenler	'Black', 'White', 'Asian', 'Latino', 'MI', 'PVD', 'CHF', 'CVD', 'DEMENT', 'COPD', 'DM Complicated', 'DM Simple', 'Renal Disease', 'All CNS', 'Pure CNS', 'Stroke', 'Seizure', 'OldSyncope', 'OldOtherNeuro', 'OtherBrnLsn', 'Age', 'OsSats', 'Temp', 'MAP', 'Ddimer', 'Plts', 'INR', 'BUN', 'Creatinine', 'Sodium', 'Glucose', 'AST', 'ALT', 'WBC', 'Lympho', 'IL6', 'Ferritin', 'CrctProtein', 'Procalcitonin', 'Troponin'	

3.7. Modelleme

Araştırmada kullanılan veri seti, oluşturulan makine öğrenmesi algoritmalarının öğrenme işleminin gerçekleştirmesi ve bu öğrenme işlemi sonunda anlamlı tahminler oluşturabilmesi için %70 eğitim ve %30 test verisi olarak iki ayrı alt veri setine ayrılmıştır.

Araştırma modellemede aşağıdaki adımlar takip edilmiştir;

- Veri setini eğitim ve test verilerine ayır,
- Eğitim verileri üzerinden değişkenlerin birbirleriyle olan gizli örüntülerini öğren,
- Öğrenilen durum üzerinden mortalite riskini tahmin et,
- Tahmin verileri ve test verilerini karşılaştır,
- Karşılaştırılan veriler doğrultusunda güvenilirlik oranını hesapla,

3.7.1. Karar Ağacı

Karar Ağacı veri madenciliği, makine öğrenmesi gibi modellemelerde sıklıkla kullanılan bir sınıflandırma yöntemidir. Bilimsel keşif, bankacılık uygulamaları, satış tahminleme, pazarlama gibi alanlarda kullanılan önemli bir yöntemdir (Brijain vd., 2014).

Tıbbi alanlarda doğru gözlenen verilere dayanarak doğru kararlar almak diğer disiplinlere göre daha önemlidir. Karar ağaçları tıbbi alanda kullanılabilirliği yüksek, geliştirilen modelin etkinliğine göre yüksek sınıflandırma doğruluğu sağlayan, güvenilirliği yüksek bir yöntemdir. Bu yönüyle karar ağacı tıbbi karar vermede kullanılmıştır (Vens vd., 2008).

Veri seti üzerinden yapılan karar ağacı tahmin sonuçlarına göre Entropy ve Gini İndex kriterlerinin güvenilirlik sonucu yüksek olan Entropy (Accuracy: %81,4) değerinin kullanılması uygun görülmüştür. Gini İndex (Accuracy: %81,2) elenmiştir. Entropy ve Gini İndex ayrı ayrı denenerek Tablo 3'te gösterilen güvenilirlik sonuçları elde edilmiştir.

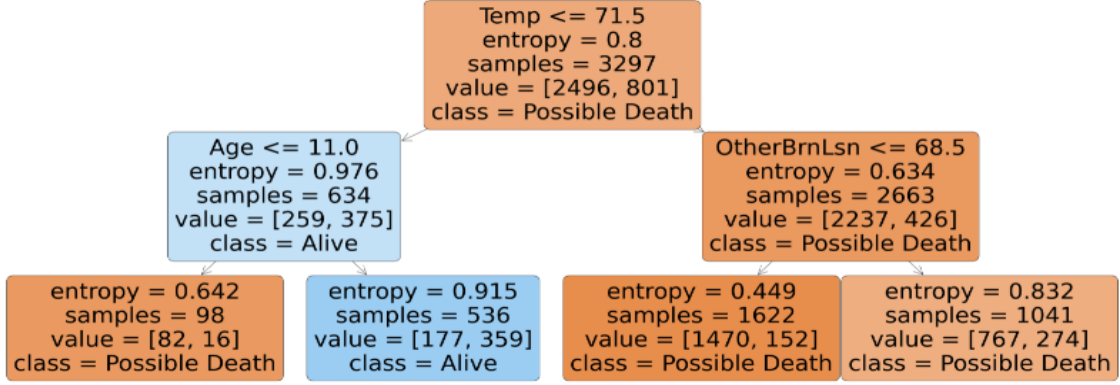
Tablo 3. Karar Ağacı Kriter Değerlendirmesi

ALGORİTMA	KRİTER	GÜVENİRLİK
Karar Ağacı	Entropy	81,4
	Gini İndex	81,2

Kaynak: Çalışmamızda yapılan hesaplamalar sonucunda oluşturulmuş tablodur.

Araştırmada modellenen karar ağacında kullanılan değişken sayısı görece fazla olduğundan sistem çıktısı olarak dönen karar ağacı grafiğinin sadece 3.dallanma seviyesine kadar gösterimi Şekil 2'de gösterilmiştir. Modellenen karar ağacında bilgi kazanımı (gain information) en yüksek değer ateş (gain <= 71.5) değeri olduğundan bu değer kök (root) olarak tutulmuş, yaş (gain <= 11.0) ve diğer beyin hasarı değeri (gain <= 68.5) 2.dallanma olarak tutulmuştur. Bilgi kazanımı kriterine göre diğer seviyelerde dallanmalar oluşturulmuştur. Bu çalışma sonucunda elde edilen karar ağacına ait ilk üç düğüm (dallanma) gösterilmiştir.

Şekil 2. Karar Ağacı Sonuç Diagramı

Kaynak: Bu görsel yazarlar tarafından oluşturulmuştur

3.7.2. Rastal Orman Algoritması

Rastal Ormanlar ya da başka bir deyişle rastsal karar ağaçları, modelleme aşamasında birden fazla karar ağacı oluşturarak optimal sınıflandırma yapan bir makine öğrenmesi yöntemidir. Bu çalışmada karar ağaçlarıyla elde edilen güvenilirlik oranından daha yüksek bir oran elde edilebilmesi için rastsal karar ağacı yöntemi uygulanmıştır. Tahminleyici kriter (estimator) durumuna göre güvenilirlik oranı hesaplanmış ve optimal kriter seçilmiştir. Modelin aşırı öğrenme veya eksik öğrenme durumunu engellenmeye çalışılmıştır. Sonuçlar tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Rastsal Orman Metoduyla Elde Edilen Güvenirlik Oranı Tablosu

ALGORİTMA	ESTİMATÖR	GÜVENİRLİK (%)
Rastal Orman Algoritması	10	80,9
	20	83,3
	30	82,1
	40	83,5
	50	83,4
	60	83,4
	70	83,1
	80	82,9
	90	83,0
	100	83,0

3.7.3. AdaBoost Algoritması

Diğer öğrenme algoritmalarının zayıf öğrenme çıktılarını güçlendirmek ve daha yüksek güvenilirlik oranları elde etmekte kullanılan Adaptive Boosting (AdaBoost) algoritmaları önemli bir öğrenme meta-algoritmasıdır. Bu çalışmada elde edilen öğrenme çıktılarının geliştirilmesi ve daha yüksek güvenilirlik oranına sahip tahminleme sağlanmaya çalışılmıştır. AdaBoost algoritmalarıyla sonuca yönelik optimizasyon durumu araştırılmış ve elde edilen bulgular tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. AdaBoost Güvenirlilik Oranı

ALGORITMA	ESTİMATÖR	GÜVENİRLİK (%)
ADABOOST	10	81,4
	20	82,1
	30	81,9
	40	83,0
	50	83,2
	60	82,8
	70	82,8
	80	83,3
	90	83,0
	100	82,8

3.8. Model Geliştirme

Herhangi bir çalışma kapsamında oluşturulan modeller kullanılan gözlemlere karşı değerlendirilir ve modeller arasındaki farklılıklar bir dizi karşılaştırma yöntemleriyle elde edilen bilgiler araştırılır (McAvaney vd., 2001). Araştırma kapsamında elde edilen modelin etkinliğinin değerlendirilmiş ve sonuçların kayda değer olup olmadığı araştırılmıştır.

3.8.1. Güvenirlilik Hesaplaması (Accuracy Calculation)

Doğru Pozitif (DP): Gerçek pozitif, doğru tahmin edilen pozitif değerler (Araştırmamızdaki kullanımı: gerçek mortalite tahminleri)

Yanlış Pozitif (YP): Yanlış pozitif, doğru tahmin edilemeyen değerler (Araştırmamızdaki kullanımı: yanlış mortalite tahminleri)

Doğru Negatif (DN): Gerçek negatif, doğru tahmin edilen negatif değerler. (Araştırmamızdaki kullanımı: doğru canlılık tahminleri)

Yanlış Negatif (YN): Yanlış negatif, yanlış tahmin edilen negatif değerler. (Araştırmamızdaki kullanımı: yanlış canlılık tahminleri)

Doğruluk/Güvenirlilik: Bir testin doğruluğu, hastalıklı ve sağlıklı vakaların doğru bir şekilde ayırt edebilmesiyle ölçülebilmektedir. Güvenirliliği tahmin etmek için, değerlendirilen tüm vakalarda gerçek pozitif ve gerçek negatif oranı hesaplanmalıdır. Matematiksel olarak şu şekilde ifade edilebilir;

$$\text{Güvenirlilik} = \frac{DP+DN}{DP+DN+YP+YN} \quad (1)$$

Duyarlılık: Bir testin duyarlılığı, hasta vakaların doğru bir şekilde belirleme yeteneğidir. Bunu tahmin etmek için, hasta vakalardaki gerçek pozitif oranı hesaplanmalıdır. Matematiksel olarak şu şekilde ifade edilebilir;

$$\text{Duyarlılık} = \frac{DP}{DP+YN} \quad (2)$$

Özgüllük: Bir testin özgüllüğü, sağlıklı vakaları doğru bir şekilde belirleyebilmesidir. Bu değeri tahmin edebilmek için sağlıklı vakalarda gerçek negatif oranı hesaplanmalıdır. Matematiksel olarak şu şekilde ifade edilebilir;

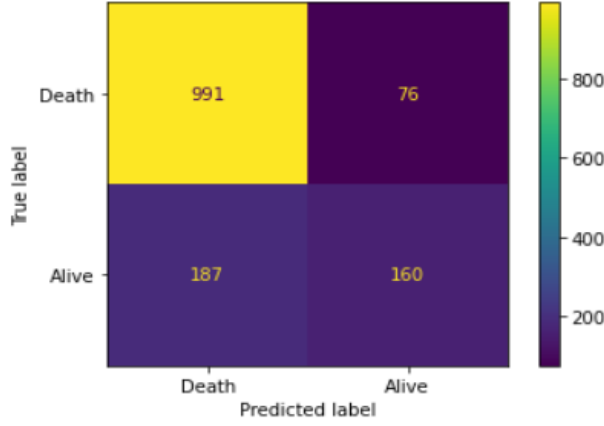
$$\text{Özgüllük} = \frac{DN}{DN+YP} \quad (3)$$

3.8.2. Karmaşıklık Matrisi

Karmaşıklık Matrisi gerçek değer ile tahmin edilen değerleri n X n matris halinde göstererek modelin güvenirlilik oranını gözle görülebilir bir hale getirmektedir (Visa vd., 2011).

Araştırmamızda eğitim verileri ve test verileri kullanılarak eğitilen model sonuçları; Doğru Pozitif, Yanlış Pozitif, Doğru Negatif, Yanlış Negatif sayılarıyla beraber 2x2'lik bir confusion matrisi üzerinden gösterilmiştir. Bu araştırma kapsamında elde edilen karmaşıklık matrisi şekil 3'te gösterilmiştir.

Şekil 3. Karmaşıklık Matrisi

Kaynak: Bu görsel yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Çalışmada test verisiyle 1414 tahmin gerçekleştirilmiş ve gerçek değerler ile tahmin değerleri karşılaştırılmıştır. 1414 tahminde; 991 Mortalite, 160 canlılık doğru tahmin edilmiştir. (True Positive)

76 tahmin mortalite olmamasına rağmen mortalite olarak tahmin edilmiştir. (False Positive). 187 canlı olarak tahmin edilmesi gerekirken mortalite olarak değerlendirilmiştir (False Negative). 160 canlılık doğru tahmin edilebilmiştir. (True Negative)

Çalışmamızda oluşturulan modelin güvenilirlik (accuracy), hassasiyet (Sensitivity) ve özgüllük (Specificity) değerlendirmeleri yapılarak modelin kullanılabilirliği ölçülmüştür. Model değerlendirmeleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

4. BULGULAR

Veri setine Python 3.8 programlama dili kullanılarak tanımlayıcı istatistikler uygulanmış ve sonuç Microsoft Office Excel programı vasıtasıyla görselleştirilmiştir. Veri ön işleme aşamasında ihtiyaç duyulan veriler alınarak hazırlanan yeni veri setindeki kategorik ve numerik verilerin dağılımı gösterilmiştir.

Çalışma kapsamında değerlendirilen hastalara veriler incelendiğinde; örneklemin büyük çoğunluğunun (%37,0) Siyahi ve Latin (%37,2) ırktan bireylerden oluştuğu tespit edilmiştir. Hastalıkların ırk düzeyinde bireylerde farklı prognoza sebep olabileceği düşünüldüğünde; siyahi, latin, asya ve beyaz ırktan bireylere ait verilerin çalışmada değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Kategorik verilere ait tanımlayıcı istatistikler tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Kategorik Verilere Ait Tanımlayıcı İstatistikler (0 ve 1 Etiketlerine Göre)

DEĞİŞKEN	FREKANS (0= HAYIR)	(%)	FREKANS (1= EVET)	(%)
YAŞAM DURUMU	3563	75,6	1148	24,4
SİYAHİ (IRK DEĞİŞKENİ)	2968	63,0	1743	37,0
BEYAZ (IRK DEĞİŞKENİ)	4245	90,1	466	9,9
ASYA (IRK DEĞİŞKENİ)	4590	97,4	121	2,6
LATİN (IRK DEĞİŞKENİ)	2958	62,8	1753	37,2
GEÇİRİLMİŞ KALP KRİZİ (MI)	4510	95,7	201	4,3
PERİFERİK DAMAR HASTALIĞI	3863	82,0	848	18,0
KONJESTİF KALP YETMEZLİĞİ	4170	88,5	541	11,5
KARDİOVASKÜLER HASTALIK	4205	89,3	506	10,7
DEMANS	4339	92,1	372	7,9
KOAH	4446	94,4	265	5,6
DİYABET	4216	89,5	495	10,5

DEĞİŞKEN	FREKANS (0= HAYIR)	(%)	FREKANS (1= EVET)	(%)
BÖBREK HASTALIĞI	3878	82,3	833	17,7
GEÇİRİLMİŞ İNME (SVO)	4653	98,8	58	1,2
NÖBET GEÇİRME	4673	99,2	38	0,8
BAYILMA ÖYKÜSÜ	4623	98,1	88	1,9
NÖROLOJİK HADİSE	4566	96,9	145	3,1
GEÇİRİLMİŞ BEYİN HASARI	4684	99,4	27	0,6

Veri setindeki numerik verilere ait ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 7’de gösterilmiştir. Kullanılan veri setine göre; Covid-19 tanısı almış bireylerin yaş ortalaması ve standart sapması $63,36 \pm 16,70$ olarak belirlenmiştir. Laboratuvar değerleri değerlendirildiğinde özellikle enfeksiyon hastalarında referans değer aralıklarını aşan DDimer, Platelets, INR, Procalcitonin ve Ferritin gibi laboratuvar değerlerinin yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo 7. Numerik Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

DEĞİŞKEN	GÖZLEM SAYISI	ORTALAMA	STANDART SAPMA
YAŞ	4711	63,36	16,70
KAN O2 DEĞERİ	4711	89,59	18,97
ATEŞ	4711	35,81	7,73
MAP DEĞERİ	4711	81,74	24,49
DDİMER DEĞERİ	4711	3,22	5,26
PLTS DEĞERİ	4711	226,39	115,13
INR DEĞERİ	4711	1,10	0,99
BUN DEĞERİ	4711	27,19	31,21
CREATİNİNE DEĞERİ	4711	1,94	2,63
SODYUM DEĞERİ	4711	131,21	31,01
KAN ŞEKERİ	4711	127,80	131,01
AST DEĞERİ	4711	63,20	204,49
ALT DEĞERİ	4711	42,84	108,98
WBC DEĞERİ	4711	8,47	7,35
LENFOSİT DEĞERİ	4711	1,30	4,86
IL6 DEĞERİ	4711	125,03	2238,54
FERRİTİN DEĞERİ	4711	1056,68	3096,44
CRCTPROTEİN DEĞERİ	4711	10,31	11,22
PROCALCİTONİN DEĞERİ	4711	1,58	6,26
TROPONİN DEĞERİ	4711	0,05	0,26

Araştırmamızda yaş ve özellikle laboratuvar değerleri arasında bir ilişki olup olmadığının belirlenmesi açısından Pearson Korelasyon yöntemiyle hesaplanmış ve Şekil 4’te gösterilmiştir.

Şekil 4. Korelasyon Matrisi

	Age	Ossats	Temp	MAP	Ddimer	Pits	INR	BUN	Creatinine	Sodium	Glucose	AST	ALT	WBC	Lympho	IL6	Ferritin	CrcProtein	Procalcitonin	Troponin
Age	1.00	0.02	0.03	-0.06	0.14	-0.02	0.11	0.10	0.10	0.11	0.08	-0.02	-0.01	0.04	-0.01	0.01	0.03	0.10	0.02	0.06
Ossats	0.02	1.00	0.82	0.52	0.01	0.13	0.10	0.08	0.06	0.37	0.08	0.02	0.02	0.06	0.02	-0.01	0.01	-0.03	0.00	0.02
Temp	0.03	0.82	1.00	0.51	0.08	0.16	0.12	-0.04	0.07	0.41	0.11	0.03	0.05	0.09	0.03	-0.01	0.05	0.13	0.04	0.01
MAP	-0.06	0.52	0.51	1.00	-0.05	0.11	0.01	-0.04	-0.02	0.22	0.10	0.00	0.00	0.00	0.01	-0.05	0.05	-0.07	0.04	-0.02
Ddimer	0.14	0.01	0.08	-0.05	1.00	0.10	0.10	0.22	0.12	0.12	0.10	0.11	0.18	-0.01	0.07	0.15	0.33	0.17	0.05	0.11
Pits	-0.02	0.13	0.16	0.11	0.10	1.00	0.09	0.08	0.02	0.34	0.13	0.03	0.01	0.03	0.03	-0.02	-0.03	0.09	-0.01	-0.01
INR	0.11	0.10	0.12	0.01	0.10	0.09	1.00	0.14	0.12	0.17	0.04	0.06	0.17	0.10	0.00	0.01	0.07	0.12	0.06	0.19
BUN	0.25	0.08	0.07	-0.04	0.22	0.08	0.14	1.00	0.62	0.27	0.29	0.07	0.06	0.17	-0.00	0.03	0.10	0.11	0.13	0.11
Creatinine	0.10	0.06	0.07	-0.02	0.12	0.02	0.12	0.62	1.00	0.14	0.05	0.04	0.04	0.06	-0.02	0.02	0.17	0.12	0.20	0.16
Sodium	0.11	0.37	0.41	0.22	0.12	0.34	0.17	0.27	0.14	1.00	0.22	0.05	0.06	0.20	0.05	-0.01	0.04	0.11	0.02	0.03
Glucose	0.11	0.08	0.11	0.10	0.08	0.13	0.04	0.29	0.05	0.22	1.00	-0.01	-0.01	0.11	0.00	-0.00	0.02	0.05	0.01	-0.00
AST	0.02	0.02	0.04	-0.05	0.07	0.03	0.06	0.07	0.04	0.05	-0.01	1.00	0.48	0.06	-0.00	0.01	0.10	0.06	0.09	0.03
ALT	-0.01	0.03	0.05	0.00	0.11	0.01	0.17	0.06	0.04	0.06	-0.01	0.48	1.00	0.08	0.00	0.02	0.15	0.05	0.06	0.39
WBC	0.04	0.06	0.09	0.00	0.18	0.27	0.10	0.17	0.06	0.20	0.11	0.06	0.08	1.00	0.75	0.02	0.05	0.18	0.10	0.08
Lympho	-0.01	0.02	0.03	0.01	-0.01	0.03	0.00	-0.00	-0.02	0.05	0.00	-0.00	0.00	0.75	1.00	-0.00	-0.00	-0.02	-0.01	-0.00
IL6	0.01	-0.01	-0.01	-0.05	0.07	-0.02	0.01	0.03	0.02	-0.01	-0.00	0.01	0.02	0.02	-0.00	1.00	0.01	0.03	0.09	0.01
Ferritin	0.03	0.01	0.05	-0.05	0.15	-0.03	0.07	0.10	0.17	0.04	0.02	0.10	0.15	0.05	-0.00	0.01	1.00	0.18	0.20	0.22
CrcProtein	0.10	-0.03	0.13	-0.07	0.33	0.09	0.12	0.11	0.12	0.11	0.05	0.06	0.05	0.18	-0.02	0.03	1.00	0.27	0.27	0.04
Procalcitonin	0.02	0.00	0.04	-0.05	0.17	-0.01	0.06	0.13	0.20	0.02	0.01	0.09	0.06	0.10	-0.01	0.09	0.18	1.00	1.00	0.08
Troponin	0.06	0.02	0.01	-0.02	0.11	-0.01	0.19	0.11	0.16	0.03	-0.00	0.03	0.39	0.08	-0.00	0.01	0.22	0.04	0.08	1.00

5. SONUÇ

Covid-19 hastalığında başta akciğer ve diğer sistemlerde viral tutulum belirli bir süre içerisinde gerçekleşir. Bu süre içerisinde hastaların etkin bir şekilde tedavi edilememesi, prognozun kötü seyretmesine ve mortalite oranlarının artmasına sebep olabilmektedir. Bu sebeple özellikle klinisyenlerin veya sağlık profesyonellerinin hastanın laboratuvar değerleri başta olmak üzere çalışmada da gösterilen parametreleri takip ederek mortalite riskini hesaplaması sağlanabilmektedir. Çalışmada sağlık profesyonellerine özellikle hastalık sürecinin başlangıç aşamasında olan bireylerin mortalite risklerinin belirlenmesinde yardımcı olmak (Karar Ağacı Modellemesiyle %83,5 oranında mortalite riski hesaplanması) ve etkin tedavi şansı yaratarak mortalite riskinin azaltılması amaçlanmıştır.

Bu araştırmaya dayanak olarak hazırlanan modellemelerde yeni hastaların demografik ve klinik verileri ile ölüm riski %83,5 güvenilirlikle hesaplanabilmektedir. Dolayısıyla benzer modelleme yöntemini kullanarak klinisyenler, yeni hastaların ölüm riskini belirleyebilir ve hastaları durumlarına göre bilimsel dayanak doğrultusunda önceliklendirebilirler.

Araştırma kapsamında elde edilen bulgular ışığında; Covid-19 tanısı almış bireylerin genellikle yaşlı bireyler ($63,36 \pm 16,70$) olduğu görülmüştür. Laboratuvar değerleri değerlendirildiğinde özellikle enfeksiyon hastalarında referans değer aralıklarını aşan DDimer, Platelets, INR, Procalcitonin ve Ferritin gibi laboratuvar değerlerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu sebeple söz konusu yaş aralığındaki ve enfeksiyon parametrelerinin ilk etapta değerlendirilerek mortalitesi yüksek olan bu hastalara öncelik verilebileceği düşünülmektedir. Örneklemin büyük çoğunluğunun (%37,0) Siyahi ve Latin (%37,2) ırktan bireylerden oluştuğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada seçilen örneklem verisi ile sosyodemografik özellikleri farklı ülkelerde yapılacak benzer çalışmalarda kullanılacak hasta verisinin ırk düzeyinde elde edilen sonuçlar üzerinden farklılıklara sebep olabileceği düşünülmektedir.

Multidisipliner düzeyde sağlık bilişimine entegre edilecek modellemeler aracılığıyla oluşturulacak web tabanlı karar destek modülleri vasıtasıyla klinisyenler veya diğer sağlık profesyonellerine kılavuz niteliğinde karar destek çıktıları oluşturulabilir.

Sağlık otoriteleri ve hastane yöneticileri açısından düşünüldüğünde; servis yatak doluluğu, yoğun bakım yatak planlaması gibi önemli göstergeler, durumu ciddileşecek hastaların önceden tahmin edilmesi sebebiyle daha etkili planlanabilecektir.

Bilimsel dayanak doğrultusunda hastalar mortalite risklerine göre sınıflandırıldığından hastalara göre tedavi düzenlemesi yapılabileceği düşünülmektedir. Bu sebeple diğer hastalara göre hafif düzeyde hastalık seyri yaşayacağı hesaplanan hastalarda agresif tedavi yönteminin kullanılmaması bireyi sağlık açısından koruyacak ve ihtiyacı olan hastaların tedavisinin geciktirilmeden yapılmasına olanak sağlayacaktır. Dolayısıyla gereksiz sağlık harcamalarının, tanı, test ve diğer tıbbi prosedürlerin önüne geçilebilir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, I. ve Asad, S. M. (2020). Predictions of coronavirus COVID-19 distinct cases in Pakistan through an artificial neural network. *Epidemiology & Infection*, 148(e222), 1-10.
- Alaa, A. M., Bolton, T., Di Angelantonio, E., Rudd, J. ve van der Schaar, M. (2019). Cardiovascular disease risk prediction using automated machine learning: A prospective study of 423,604 UK Biobank participants. *PloS one*, 14(5), 1-17.
- Alballa, N. ve Al-Turaiki, I. (2021). Machine learning approaches in COVID-19 diagnosis, mortality, and severity risk prediction: A review. *Informatics in Medicine Unlocked*, 24(2021), 1-17.

- Altschul, D. J., Unda, S. R., Benton, J., Ramos, R., Mehler, M. ve Eskandar, E. (2021). Mortality incidence, sociodemographic and clinical data in COVID-19 patients. Figshare, Dataset. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.12685475.v1>
- Ayaz, M. (2021). *Makine öğrenmesi algoritmaları ile covid-19 hastalarının belirlenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Pamukkale Üniversitesi.
- Breiman, L., Friedman, J. H., Olshen, R. A., ve Stone, C. J. (2017). *Classification and regression trees*. Routledge.
- Brijain, M., Patel, R., Kushik, M. R. ve Rana, K. (2014). A survey on decision tree algorithm for classification.
- Connor, C. W. (2019). Artificial Intelligence and Machine Learning in Anesthesiology. *Anesthesiology*, 131(6), 1346–1359.
- DeGregory, K. W., Kuiper, P., DeSilvio, T., Pleuss, J. D., Miller, R., Roginski, J. W., Fisher, C. B., Harness, D., Viswanath, S., Heymsfield, S. B., Dungan, I. ve Thomas, D. M. (2018). A review of machine learning in obesity. *Obesity reviews: An official journal of the International Association for the Study of Obesity*, 19(5), 668–685.
- Deo, R. C. (2015). Machine Learning in Medicine. *Circulation*, 132(20), 1920–1930.
- Henwood, A. F. (2020). Coronavirus disinfection in histopathology. *Journal of histotechnology*, 43(2), 102-104.
- Jaskari, J., Myllärinen, J., Leskinen, M., Rad, A. B., Hollmén, J., Andersson, S. ve Särkkä, S. (2020). *Machine learning methods for neonatal mortality and morbidity classification*. IEEE Access, 8, 123347-123358.
- Kilic, A., Goyal, A., Miller, J. K., Gleason, T. G. ve Dubrawski, A. (2021). Performance of a machine learning algorithm in predicting outcomes of aortic valve replacement. *The Annals of Thoracic Surgery*, 111(2), 503-510.
- Kim, M. J. (2021). Building a Cardiovascular Disease Prediction Model for Smartwatch Users Using Machine Learning: Based on the Korea National Health and Nutrition Examination Survey. *Biosensors*, 11(7), 228.
- Li, W. T., Ma, J., Shende, N., Castaneda, G., Chakladar, J., Tsai, J. C., Apostol, L., Honda, C. O., Xu, J., Wong, L. M., Zhang, T., Lee, A., Gnanasekar, A., Honda, T. K., Kuo, S. Z., Yu, M. A., Chang, E. Y., Rajasekaran, M. R. ve Ongkeko, W. M. (2020). Using machine learning of clinical data to diagnose COVID-19: a systematic review and meta-analysis. *BMC Medical Informatics and Decision Making*, 20(1), 247.
- Matsuo, K., Aihara, H., Nakai, T., Morishita, A., Tohma, Y. ve Kohmura, E. (2020). Machine learning to predict in-hospital morbidity and mortality after traumatic brain injury. *Journal of neurotrauma*, 37(1), 202-210.
- McAvaney, B. J., Covey, C., Joussaume, S., Kattsov, V., Kitoh, A., Ogana, W. ve Zhao, Z. C. (2001). Model evaluation. In *Climate Change 2001: The scientific basis. Contribution of WG1 to the Third Assessment Report of the IPCC (TAR)* (s. 471-523). Cambridge University Press.
- Moulaei, K., Shanbehzadeh, M., Mohammadi-Taghiabad, Z. ve Kazemi-Arpanahi, H. (2022). Comparing machine learning algorithms for predicting COVID-19 mortality. *BMC Medical Informatics and Decision Making*, 22(1), 2.
- Muhyaddin, R., Abd-Alrazaq, A. A., Househ, M., Alam, T. ve Shah, Z. (2020). The Impact of Clinical Decision Support Systems (CDSS) on Physicians: A Scoping Review. *Studies in Health Technology and Informatics*, 272, 470–473.
- National Health Commission of the PRC. (2021). *Features, transmission, symptoms and mortality rate*. http://en.nhc.gov.cn/2020-03/01/c_77162.htm adresinden 9 Kasım 2021 tarihinde alınmıştır.
- Oh, J., Yun, K., Maoz, U., Kim, T. S. ve Chae, J. H. (2019). Identifying depression in the National Health and Nutrition Examination Survey data using a deep learning algorithm. *Journal of Affective Disorders*, 257, 623–631.
- Pollard, S., Bansback, N. ve Bryan, S. (2015). Physician attitudes toward shared decision making: A systematic review. *Patient Education and Counseling*, 98(9), 1046–1057.

- Rosenstock, I. M. (2005). Why people use health services. *The Milbank Quarterly*, 83(4),1-32.
- Saber, H., Somai, M., Rajah, G. B., Scalzo, F. ve Liebeskind, D. S. (2019). Predictive analytics and machine learning in stroke and neurovascular medicine. *Neurological Research*, 41(8), 681–690.
- Sapra, A., Malik, A. ve Bhandari, P. (2021). *Vital sign assessment*. StatPearls Publishing.
- Sreepadmanabh, M., Sahu, A. K. ve Chande, A. (2020). COVID-19: Advances in diagnostic tools, treatment strategies, and vaccine development. *Journal of biosciences*, 45(1), 148. <https://doi.org/10.1007/s12038-020-00114-6>
- Şahin, Ö. S., Üçer, M., Özeydin, B.ve Doğan, I. (2018). Nöroşirürji’de yapay zekâ ve insan zekası. *Türk Nöroşirürji Dergisi*, 28(3), 277-283.
- Vens, C., Struyf, J., Schietgat, L., Džeroski, S. ve Blockeel, H. (2008). Decision trees for hierarchical multi-label classification. *Machine learning*, 73(2), 185-214.
- Visa, S., Ramsay, B., Ralescu, A. L. ve Van Der Knaap, E. (2011). Confusion matrix-based feature selection. *MAICS*, 710, 120-127.
- Wang, P., Zheng, X., Li, J.ve Zhu, B. (2020). Prediction of epidemic trends in COVID-19 with logistic model and machine learning technics. *Chaos, Solitons & Fractals*, 139, 110058.
- Wirth, R. ve Hipp, J. (2000, April). CRISP-DM: Towards a standard process model for data mining. *Proceedings of the 4th international conference on the practical applications of knowledge discovery and data mining* (s. 29-40).
- World Health Organization. (2022). <https://www.who.int/data> adresinden 22 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.
- Wu, C. C., Yeh, W. C., Hsu, W. D., Islam, M. M., Nguyen, P. A. A., Poly, T. N., ... ve Li, Y. C. J. (2019). Prediction of fatty liver disease using machine learning algorithms. *Computer Methods and Programs in Biomedicine*, 170, 23-29.
- Zhang, Y., Coecke, B.ve Chen, M. (2019). On the cost of interactions in interactive visual machine learning. *2019 IEEE workshop on Evaluation of Interactive Visual Machine Learning systems (Eviva-ML)*. IEEE.
- Zheng, Y., Zhu, Y., Ji, M., Wang, R., Liu, X., Zhang, M., Liu, J., Zhang, X., Qib, C.H., Fang, L. ve Ma, S. (2020). A learning-based model to evaluate hospitalization priority in COVID-19 pandemics. *Patterns*, 1(6),1-10.

GEÇMİŞİN DEĞERİ GÜNÜN SOSYAL PROBLEMİ: YAŞLILIK VE MODERN TOPLUMDA YAŞLI BAKIMI*

THE VALUE OF THE PAST IS THE SOCIAL PROBLEM OF THE DAY: ERDERLY AND ELDERLY CARE IN MODERN SOCIETY

Zeynep ALTUNAY¹

Prof. Dr. Metin ÖZKUL²

ÖZ

Geleneksel yaşam biçiminde yaşlı, aile ve toplum içinde büyük bir değere sahipti. Tüm aile üyeleri yaşlıya saygı gösterir, ihtiyaçlarını karşılar ve hizmet ederdi. Günümüz çekirdek aile yapısında ise yaşlının özellikle sağlık sorunları, barınma ve bakım gibi temel ihtiyaçları gittikçe artan bir şekilde devlet kurumlarının desteği ile karşılanmaktadır. Yaşlının aile içindeki değeri ve statüsü de aile yapısının değişmesine bağlı olarak azalmıştır. Çünkü aile yapısının değişmesiyle birlikte günümüzde yaşlı ve çocuklar beraber ikamet etmemekte, kır kökenli genç kuşak ise kentsel alanda yaşamını sürdürürken bunların ebeveynleri olan yaşlıların çoğunluğu kırsal alanda yaşamaktadır. Kentsel ortamda kadın ve erkek öncelikle birlikte çalışma hayatına katıldığı için, ayrıca mekân farklılıkları, aile birlikteliğine yönelik değer anlayışındaki değişimler vb. nedenlerin göreceli etkilerine bağlı olarak, ailenin genç üyeleri, bakıma ihtiyaç duyan yaşlısına yardımcı olamamakta ve yaşlılar gittikçe artan bir oranda devlet kurumlarından destek almaktadır. Eldeki çalışmada yaşlıların sorunları, değişen aile yapısı, bu değişme sürecine etki eden unsurlar ve toplumsal dönüşüm sonucunda yaşlıya yönelik değerlendirmelerin nasıl olduğu, yaşlı bakımında ailenin rolü ve desteği, ekonomik sistemlerin ve modern kurumsal yapıların yaşlılara yönelik hizmetleri, Zonguldak il merkezi ve mücavir alan sınırları içindeki kırsal nüfus içinden tabakalandırılmış örnekleme yoluyla seçilen yaşlılar üzerinde yapılan ampirik bir çalışmanın bulguları dikkate alınarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yaşlı, Yaşlılık, Yaşlı Bakımı, Geleneksel Toplum, Modern Toplum.

JEL Sınıflandırma Kodları: J11, J12, J14, J17.

ABSTRACT

In the traditional way of life, the elderly used to have a great value in the family and society. All family members used to respect the elderly, satisfy their needs, and serve them. Today, in a modern nuclear family, needs of elderly, which especially include health and social care needs, are increasingly covered by governmental agencies. Importance and social status of the elderly in family have decreased with the changes in family life structures. Together with the changes in the family structures, elderly people and their children started to live far away from each other. While the young generation of rural origin continues to live in urban areas, their parents mostly live in the rural areas. In the urban environment, since women and men primarily participate in working life together, also because of the differences in space, changes in the understanding of value for family unity etc. depending on the relative effects of the causes, the younger members of the family are unable to help the elderly in need of care, and the elderly increasingly receive support from governmental agencies. In the study, challenges of elderly people, changing family structure and the factors that influence this change, the evaluations for elderly people in social change, family role and support in elderly care, assistance of economic support systems and modern corporate structures for the elderly services are explained with the help of findings from stratified sampling of the elderly people from rural population in Zonguldak city center and adjacent areas.

Keywords: Elder, Elderly, Elderly Care, Traditional Society, Modern Society.

JEL Classification Codes: J11, J12, J14, J17

* Bu çalışma Metin ÖZKUL danışmanlığında Zeynep ALTUNAY tarafından hazırlanan ve 22.12.2020 tarihinde savunulan “Sosyo-Kültürel Değişmeler Açısından Yaşlı, Yaşlılık ve Yaşlı Bakımı (Zonguldak Örneği)” başlıklı yüksek lisans tezinin alan araştırması verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Çalışma için Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulundan 99/8 sayılı ve 30.11.2020 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Bilim Uzmanı, zeyneppaltunay95@gmail.com

² Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, metinozkul@sdu.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

The purpose of this research is to conclude a sociological analysis from stratified sampling of the elderly people from rural population in Zonguldak city center and adjacent areas by considering elder, the elderly, elderly care, family structure and urban-rural classification in Turkish families. Generally, in this study, elder, elderly and elderly care are analyzed. Specifically, behaviors and attitudes towards old age are analyzed in the socio-cultural change context.

Design/methodology/approach:

In this study, considering theoretical framework and subject specialty, both quantitative and qualitative research methods are used. The practical research is done with the survey method of stratified random sampling that is considered to represent the entire population. A questionnaire, consisted of structured and semi-structured questions, is designed. Interviews, observations and oral interviews are used as data collection methods. Research data is collected with the structured interviews, all of which includes a 20-25 minute face-to-face oral stimuli and responses to the questionnaire. Raw data collected from structured interviews is imported and analyzed with statistical programs in computer environment. In statistical analysis, Chi-square test is used to determine relationship between dependent and independent variables.

Findings:

With the percent of 44.8, the individuals constituting the sample group are concentrated in the 65-69 age group. The percent of 58.1 are female elderly people and 41.9 are male elderly. 73.5 percent of the elderly individuals are married, 23.4 are widowed, 1.7 are divorced and 1.4% are single. When education level is evaluated, percent of 43.4 are literate and primary school graduates. 47.5 percent of the elderly were born in the village, 30.4 percent in district and 22.1 percent in the city center. While the percent of 48 live with their partner, 10.4 percent live alone. 37.3 percent of the elderly individual's monthly income is 1001-2000 TL. According to occupational groups, female elderly people are housewives the percent of 69.3 and male elderly people are retired the percent of 95.4. The percent of 57.6 elderly individuals are retired. 69.2 percent of the sample group has at least one chronic disease. In addition, 25.1 percent of them have at least one disability. It was determined that 90.4 percent of them were not in need of care. 57 percent of elderly individuals have a good relationship with their partners. 28.7 percent of the sample group has an average of 3 children. 58.9 percent of the elderly who have children have a good relationship with their children. The frequency of meeting with their children is 47.8 percent every day, 27.2 percent 1-2 times a week. 83.4 percent of them have at least one grandchild. 55.5 percent of the elderly who have grandchildren have a very good relationship with their grandchildren. 69.4 percent of elderly individuals have good relations with their neighbors. The frequency of meeting with their neighbors is 43.1 percent 1-2 times a week, 38.1 percent every day. Worshipping is among the most favorite activities during the day 21 percent of among the activities which are desired to be done but cannot be done are the chores 16,6 percent. 84.6 percent of the sample group is not a member of organizations such as associations or foundations. Health services are in the first place for expectations of 50.6% of elderly individuals from the public sphere. 68.2 percent of the elderly are satisfied with the services provided by the state to the elderly. 73.5 percent of elderly individuals are satisfied with their lives. 80.2 percent of the elderly living alone but it is not a problem for their. 46 percent of the sample group is worried about the future. The definition of old age according to the sample group is as follows; biological inadequacy the percent of 37.3, narrowing of the environment the percent of 18.8, the process that must be lived the percent of 16.4, deterioration of health the percent of 11.8, maturation and respect the percent of 9.6. 6 percent of elderly individuals do not feel old. It has been stated that the positive aspects of old age are maturing 25.3 percent, receiving attention 19.8 percent, ending responsibility 19.3 percent, having grandchildren 16.9percent and taking turns 4.1percent. 14.7 percent of the elderly state that old age does not have a positive aspect. The negative aspects of old age are physical inadequacies 42.4 percent, health problems 32.3 percent, loneliness 10.6 percent, other (economic distress and inability to explain herself/ himself to family members) 5.1percent, hopelessness 4.3 percent and age progression 3.6 percent. 1.7 percent of elderly individuals think that old age does not have a negative aspect. 81.7 percent of the sample group thinks that preparations should be made for the old age period starting from the youth period. 71.3 percent of the elderly do not feel excluded or ignored. 54 percent of the individuals in the sample group have a relative who can meet their care needs in their household. 80 percent of the elderly do not want to stay in a nursing home and 61.2 percent think that the elderly should primarily live in their own home. 89.4 percent of elderly individuals want home care services. 70.1 percent of the elderly think that family members should primarily take a role in home care services. 82.7 percent of the sample group think that the technological, economic and medical developments experienced today have improved elderly care, and 81.9 percent stated that they benefited from elderly care services.

Conclusion and Discussion:

The majority of older people expect moral attention from their children and grandchildren. This expectation indicates that the relationship between young and old has changed. In addition, the inability to establish a face-to-face relationship with their children shows that primary social relations have lost their importance. The "lack of communication" and "unconformity" are the reasons for dissatisfaction with the people around them, and "loneliness" and "indifference and neglect of children" are the reasons for being dissatisfied with life. These findings show that traditional social relations have weakened, and the young-old relationship has changed to the detriment of the elderly. Most of the elderly individual population stated that they preferred home care services. At the same time, they have institutional care demands, such as health checks at home, cleaning assistance, daily food service, elderly home / elderly care home.

1. GİRİŞ

Endüstrileşme ve modernleşme süreçleri açısından belirli bir mesafe almış günümüz toplumlarında doğurganlık oranının azalması ve ortalama insan ömrünün uzaması sonucunda yaşlı nüfusun, oransal olarak süreklilik karakteri taşıyan bir artış eğilimine girdiği görülmektedir. Yaşlı nüfusun diğer nüfus kategorilerine göre oransal artışı toplumsal birtakım sorunların da oluşmasına neden olmaktadır. Görece ve tedricen yaşlı oranının genel ve çalışan nüfus açısından artması, yaşlı bireylerin sosyal dışlanma, ayrımcılık ve bakım yetersizliği gibi problemler yaşamasını da beraberinde getirmektedir (Özgür ve Sabbağ, 2014, s. 46). Yaşlı nüfus artışı hem makro ölçekte çeşitli sosyal harcamaların artmasına neden olmakta hem de gündelik yaşamda yaşlı bireylerin sosyal, fiziksel, psikolojik birtakım ihtiyaçlarının karşılanmasını güçleştirmektedir. Geleneksel toplumda aile içinde giderildiği için büyük bir sorun olarak görülmeyen yaşlı bakımı ve yaşlılıkla ilgili diğer problemler (Ceylan, 2015, s. 32) günümüz toplumları açısından tüm toplumun sorunu haline gelmiş bir olgudur. Özellikle bakım sorununun toplum açısından genel bir sorun haline gelmesi başta kamu olmak üzere, tıp, aile kurumu ve ekonomi kurumu içinde çeşitli bakım politikalarının oluşturulması ve geliştirilmesine yönelik girişimlerin de artırılması gereğini beraberinde getirmektedir (Özkul vd., 2017, s. 368).

Yaşlı nüfusun artışı ve bunun beraberinde getirdiği toplumsal yaşlanma gibi demografik yapıdaki değişimler, toplumsal gelişimin izin verdiği imkânlar dâhilinde yavaş yavaş geleneksel aile özelliklerinin değişimini de beraberinde getirmiştir. Geleneksel aile içinde saygın ve işlevsel bir konumu olan yaşlı bireyler, modern kent toplumunda bu konularını yitirmişlerdir. Kentleşme ve endüstrileşmenin hızına bağlı olarak, özellikle kırdan kente göçün bir sonucu olarak; yaşlı kuşak ile genç kuşak aile üyeleri önce mekânsal ayrı kalma ya da uzaklaşma şeklinde bir değişime maruz kalmış, daha sonraları yaşlıya duyulan yakınlığın, duygusal bağlılıkların, bunların teşvik ettiği yaşlıya karşı sorumluluk anlayışının ve bu anlayış kapsamında üstlenilen yükümlülüklerin de değişimi söz konusu olmuştur. Günümüzde bakıma ihtiyaç duyacak yaşa gelmiş yaşlılar açısından artık aile modeli bakımı yerine kurum bakımının tercih edilmesi gibi eğilimler hem yaşlı bakımıyla ilgili sorumluluk ve yükümlülük anlayışının değişimine işaret eden hem de yaşlı bakımının artık toplumun tümünü ilgilendiren bir sosyal sorun alanı haline geldiğinin göstergesi olarak anlaşılmalıdır (Bulduk, 2014, s. 55).

Geleneksel geniş aileden modern çekirdek aileye geçiş yapan Türk ailesi, köyden kente göç sonucunda kentsel alanın gerektirdiği yaşam tarzına zorunlu olarak uyum sağlamak durumunda kalmaktadır. Kente uyuma yönelik çabalar ise özellikle geniş aile ilişkilerini ve bağlarını zayıflatmaktadır. Dolayısıyla geleneksel Türk ailesinin yaşam biçimi de değişmektedir. Türk ailesinin dönüşümüne yönelik yapılan bir çalışmada, kent yaşam mekânları içinde yaygın olan apartman yaşamının komşuluk ilişkilerini zayıflattığı, kadınların ev ekonomisine katkıda bulunmak amacıyla iş hayatına girdikleri ve çocukların kreşe, aile büyüğü olan yaşlıların da huzurevi ya da bakım merkezlerine yönlendirildiği tespit edilmiştir (Yılmaz, 2012, s. 59). Günümüz Türkiye'sinde geleneksel toplum hayatını, ortak gelenek, değer, aile/akrabalık ilişkileri ve dayanışmacı toplumsal ilişkiler çerçevesinde yaşama deneyimine en fazla sahip olanlar yaşlılardır. Dolayısıyla ailenin modern hayata uyum sağlayıcı değişimi hem duygusal olarak hem de moral olarak en çok yaşlıları etkilemektedir. Zira modern hayat yaşlı ve yaşlılara karşı algıyı değişime uğratmıştır. Günümüzde yaşlılık, sorunlarla tanımlanan bir yaşam dönemi haline gelmiştir.

Geleneksel yaşam koşullarında doğup sosyalleşme süreçlerini daha çok o koşullarda yaşamış yaşlılar ile modern kent yaşamında doğup sosyalleşmiş yaşlılar arasında toplumsal değişimin etkileri bakımından farklar bulunmaktadır. İki farklı yaşam biçimini yaşayan yaşlı bireylerin aile yaşantısı, sağlık durumları, ekonomik durumları, eğitim düzeyleri, hayata bakış açıları, sosyal ilişkileri, gelecekle ilgili beklentileri, aile içindeki sorumlulukları ve rolleri de farklıdır. Bu çalışmada, bahsi geçen farklılıklar dikkate alınarak, öncelikle yaşlı, yaşlılık ve yaşlanma kavramlarına yönelik, literatüre dayalı bir analiz yapılmış, Türkiye'de yaşlılık sürecini etkileyen faktörler ile geleneksel ve modern toplumda yaşlılara sunulan bakım hizmetlerine değinilmiştir. Son olarak kırsal ve kentsel alanlarda yaşayan yaşlılardan oluşan bir örneklem üzerinden elde edilen bulgular, yaşlı yaşamı ve yaşlı bakımı değişkenleri açısından analiz edilmiştir.

2. YAŞLANMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE YAKLAŞIMLAR

'Yaş' kavramı kronolojik ve biyolojik olarak iki farklı şekilde açıklanabilmektedir. Kronolojik olarak yaş kavramı, bireyin doğumundan şu anda bulunduğu ana kadar olan süreci ifade eder. Biyolojik yaş ise, bireyin şu ana kadar var olduğu zaman dilimini açıklar (Hablemitoğlu ve Özmete, 2010, s. 16). Yaşlılık olgusunun dönemden döneme, toplumdan topluma ve kültürden kültüre değişmesi sebebiyle kronolojik olarak bir yaş sınırı belirlemek güçtür. Dünya Sağlık Örgütü'ne göre yaşlılık dönemi 65 yaş ve ilerisi olarak tanımlanmaktadır (Canatan, 2016, s. 139).

Yaşlılık, biyolojik bir süreç olmakla birlikte; bireyin çalışma hayatı, beslenme şekli, kronik rahatsızlıkları, engel durumu, yaşam biçimi, sosyal ve psikolojik yapısı, aile üyeleri ve çevresiyle olan sosyal ilişkileri, toplumsal konumu ve statüsü gibi faktörler nedeniyle bireysel değişiklikler gösterir (Kırdı vd., 2009, s. 52). Yaşlılık, yaşın getirisi olan davranışlardaki değişiklikler ve bazı fonksiyonlardaki kısıtlamalardan dolayı birey için belirsizlik, sıkıntı, zorluk ve kayıpların olduğu bir dönem olmaktadır (Demirbilek, 2005, s. 210). Yaşlılık, fizyolojik, ruhsal ve sosyolojik kayıpların yaşandığı bir süreç olarak (Özmete, 2017, s. 20); bireyin ölüm düşüncesiyle yüzleştiği, sağlık problemlerinin olduğu, vücudunda birtakım değişimlerin meydana geldiği, yalnızlık durumunun kendini gösterdiği, önceki yaşam evrelerinde edindiği statüsü ve rollerini yitirdiği ve çoğunluk açısından gelirin azaldığı bir dönem olarak kabul edilir (Salur, 2018, s. 9). Dolayısıyla yaşlılık, biyolojik, kronolojik, sosyal ve ekonomik olarak açıklanabilen bir kavramdır. Doğum kadar doğal ve geri döndürülemeyen bir süreç olarak her bireyin, hayatı boyunca edindiği bilgi ve tecrübeleri sonucunda olgunlaştığı bir evredir (İnce, 2017, s. 84). Biyolojik olarak yaşlılık ölümün yaklaşması, işitme, görme gibi duyu organlarında yavaşlamanın meydana gelmesi ve fiziksel anlamda güç yetersizliklerinin oluşmasıdır (Özkul ve Kalaycı, 2015, s. 260).

Dünya Sağlık Örgütü, yaşam süresinin uzadığını belirterek, ilk defa 1963 yılında kronolojik yaşla ilgili bir sınıflandırma yapmıştır. Buna göre, 45-49 yaş arası orta yaş, 60-74 yaş arası yaşlılık, 75-84 yaş arası ihtiyarlık, 90 yaş ve üzeri ise ileri ihtiyarlık olarak sınıflandırılmıştır. Günümüzde ise 18-65 yaş aralığını genç olarak kabul eden DSÖ, 65-74 aralığını genç yaşlı, 74-84 aralığını yaşlı, 85 ve üzeri yaştakileri ise çok yaşlı olarak sınıflandırmaktadır. Dolayısıyla DSÖ yaşlılık başlangıcını 65 yaş olarak kabul etmektedir (Elbaş ve Arpacı, 2003, s. 119).

Sosyal bakımdan ele alındığında yaşlılık, toplumun bireyi “yaşlı” olarak gördüğü bir evredir (Durgun, 2015, s. 21). Birey açısından sosyal yaşlılık, bireyin içinde yaşadığı toplumdaki sosyal ilişkileri, aile hayatı, rolleri ve görevlerinin değişmesi ve yeni hayat tecrübeleri edinmesidir. Belli bir toplum içinde doğup hayatını sürdüren birey, diğer toplum üyeleriyle etkileşim içine girerek ve sosyalleşerek var olan rol ve sorumluluklarını devam ettirir. Ayrıca bu dönemde yeni rol ve sorumluluk alanları da edinir (Şentürk, 2018, s. 29-30). Örneğin; kadın için gençlik döneminde edindiği annelik rolüne, yaşlılık döneminde anneannelik, babaannelik rolü eklenir. Erkek ise gençlik döneminde edindiği baba rolünün yanına yaşlılık döneminde dede/büyükbaba rolünü de devralır (Canatan, 2008, 15).

Ekonomik yaşlılık ise bireyin iş yaşamının sona ermesi, emeklilik dönemine girmesi ile başlayan bir dönemdir (Durgun, 2015, s. 21). Bireyin artan yaşından dolayı çalışma hayatına devam edememesi sonucu topluma ekonomik olarak bir yarar üretmemesi durumudur. Emeklilik döneminde bireyin geçmiş dönemine kıyasla daha az gelir sahibi olması, emeklilik gelirinin tüm ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde yeterli olmaması ve yaş aldıkça artan sağlık sorunlarından ötürü daha çok hastalanması, gelirinin önemli bir kısmını hastane ihtiyaçları için kullanması bireyi ekonomik olarak olumsuz etkilemektedir (Canatan, 2008, s. 16).

Yaşlılık olgusu ve yaşlılık dönemini daha iyi anlamlandırmak amacıyla yaşlılık kuramlarına ya da yaklaşımlarına da değinmek gerekir. Bu kuramlar, yaşlı bireylerin toplumsal sistemdeki rollerinde ve statülerinde meydana gelen değişimleri ve bireylerin bu değişimlerden nasıl ve ne kadar etkilendiğini açıklamaktadır. Yaşlılık kuramlarından biri olan *yaşamdaki geri çekilme kuramına* göre birey, mevcut toplumsal sisteme uyum sağlamalıdır. Zira toplumsal sistem istikrarlı bir işleyiş içindedir. Değişen husus, yaşlanan bireyin yaşam koşullarıdır. Bundan dolayı birey yaşlılık dönemine kendini hazırlama ve uyum sağlama noktasında zorlanır, rollerini ve aktivitelerini yavaş yavaş bırakmak durumunda kalır (Durak, 2012, s. 273). Yaşlılığı, toplumsal ve yapısal perspektiften ele alan bu kuram, yaşlanma, yaşlılık ve yaşlı ile toplum arasındaki ilişkileri inceler. Yaşlılıkta bireyin sosyal rol ve görevlerinden kendi isteği doğrultusunda geri çekildiğini ifade eder. Bu geri çekilme süreci, birey ve toplumun istekleri ile gelişir ve yaşlı, bu süreçten mutsuz değildir. Geri çekilme sürecinde yaşlıların bıraktığı yerlere gençler geçmektedir. Yaşlıların toplumdaki geri çekilme isteği doğal ve yaşlıların ihtiyaçlarına uygun bir durum olarak düşünülmektedir. Şöyle ki, yaşlı sosyal ilişkilerden geri çekildiği için kendisiyle ve geçmişleriyle ilgilenme şansını elde eder ve kurama göre yaşlının bu şekilde mutlu olduğu kabul edilir (Tufan, 2014, s. 15-18).

Bir diğer kuram olan *aktivite kuramı* ise geri çekilme kuramına karşı çıkararak yaşlılık döneminde bireyin bazı kayıplarının yerini yeni kazançlarla doldurarak denge sağladığını ifade eder (Şentürk, 2018, s. 124). Kurama göre, biyolojik, fiziksel ve sağlıkla ilgili değişimler dışında yaşlının sosyal ve psikolojik ihtiyaçları orta yaştaki bireylerle farklılık göstermez. Yani yetişkinlik dönemindeki davranışlar yaşlılık dönemindeki davranışları etkiler. Bireyin etkinliklerinin azalması, içinde yaşadığı toplumdaki ya da toplumsal çevresinden kaynaklanır. Toplum

bireyi yalnız bırakabilir. Ancak yaşlı birey, yetişkinlik dönemindeki etkinliklerini sürdürmek ister; bırakmak zorunda olduğu etkinliklerin yerine farklı etkinliklerle devam eder (Hablemitoğlu ve Özmete, 2010, s. 145-146).

Süreklilik kuramı, yaşlanma sürecinde bireyin geçmiş yaşamında elde ettiği yaşam biçimini, alışkanlıklarını ve tercihlerini korumaya çalışacağını ileri sürer. Bireyin aktif olmasını ve hangi rollerini devam ettireceğini, ekonomik durumu, sağlık koşulları ile geçmişteki ve şu anki tercih ettiği yaşam biçimine bağlı olduğunu savunmaktadır (Şentürk, 2018, s. 129). Sürekliliğin var olması için birey, yaşam biçimini ve tecrübelerini destekleyecek sosyal ilişki ve sosyal çevreye ihtiyaç duyar. Süreklilik kuramı, yaşamdan geri çekilme ve aktivite teorilerinin eksikliklerine karşı, üçüncü bir sosyal-psikoloji kökenli yaşlılık kuramı olarak, ortaya çıkmıştır. Kurama göre, bireyin yaşam doyumu için başarılı yaşlanma önem taşır. Başarılı yaşlanma için kabul edilmiş kurallara uymaktan çok yaşlı kendi yaşam tarzına göre hareket etmelidir (Canatan, 2008, s. 53-54).

Son olarak *modernleşme kuramı* “yaşlandıkça toplumsal saygınlığın ve değer azaldığı” görüşüne dayanmaktadır (Müftüler, 2018, s. 64). Toplumların modernleşme sürecinde, yaşlıların toplumsal konumunda bir gerilemenin olduğunu iddia etmektedir. Endüstrileşme ile birlikte modern toplumda yaşlı insanlara verilen değer ve önem azalmıştır. Modernleşme kuramı hızla değişen bilimsel ve teknolojik ilerlemeler ile bu değişmelere eş zamanlı olarak vakıf olamayan yaşlıların temsil ettikleri sosyal statülerin gerektirdiği rolleri gerektiği gibi oynamakta da zorlandıklarını ileri sürer. Dolayısıyla modernleşme kuramı sürekli değişen, gelişen bilgi ve teknolojinin yaş ilerledikçe temsil edilememesi yaşlıların sosyal işlevlerinin körelmesine yol açmakta ve geleneksel toplumun bilge kişisi olarak saygınlık atfedilen yaşlıların modern toplumdaki rolünün ve statüsünün zayıfladığı sonucuna ulaşmaktadır. Bunun dışında kentleşme, endüstrileşme ve sosyal hareketlilik gibi faktörler de geniş ailelerin çekirdek aileye dönüşmesine ve gelir kaynaklarının farklılaşmasına yol açmış, yaşlıların geleneksel toplumdaki gibi aile ekonomisini temsil kabiliyeti yok olmuş ve aile üyeleri açısından yaşlı merkezi konumunu kaybetmiş ve bundan dolayı oluşan zorunlu bağılıklar zayıflamıştır. Sonuç olarak modernleşme kuramı bilimsel ve teknolojik değişmelerin yaşlıların yaşam tecrübesinin ve bilgisinin geleneksel değerini azalttığını ve endüstriyel örgütlenme ve çalışma hayatının gerektirdiği yaşam tarzının aile üyeleri arasına soktuğu fiziki mesafe, mesleki ve gelir kaynaklarındaki farklılaşma gibi nedenlerin; yaşlıların geleneksel statüsündeki saygınlığını daha subjektif ve duygusal bağılıklar düzeyine indirgediğini, bunun da yaşlılık statüsünün fonksiyonel işlevlerine yönelik rollerinden kaynaklanan saygınlığını, özellikle aile üyeleri nezdinde zayıflatıldığını ve yaşlıların onlardan beklentilerini karşılama düzeyini azalttığını ifade eder (Akın, 2003, s. 50).

3. YAŞLILIK SÜRECİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Toplumsal kurumlardan biri olan aile, genellikle toplumsal örgütlenmenin en küçük ancak en önemli yapısal birimi olarak kabul edilir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde de birincil grup ilişkileri ve aile üyeleri arasındaki ilişkiler toplumsal örgütlenme için büyük bir değer taşımaktadır. Fakat endüstrileşme ve kentleşme gibi sosyal değişim unsurları toplumsal değerlere etki ederek aileyi ve toplumsal yapıyı da değişime uğratmıştır. Örneğin; daha önceleri ailenin yerine getirdiği eğitim, hasta bakımı, çocuk ve yaşlı bakımı gibi görevleri artık okullar, hastaneler ya da devlet kurumları üstlenmişlerdir. Geleneksel toplumda baskın olan birincil grup ilişkileri, endüstrileşme ve modernleşme sürecinde hemen her tür toplumsallıklar açısından ikincil grup ilişkilerine dönüşmüştür (Kongar, 1991, s. 65).

Kültürel değerlerin en çok temsil edildiği ve somutlaştığı Türk aile yapısında, yaşlı ve yaşlılık her zaman önemsenen sosyal bir unsur olmuştur. Ancak tedricen değişen sosyo-ekonomik koşullar, geleneksel aileyi kentlere yönelik göçer yoluyla bölmeye başlamış, daha yakın süreçlerde yerini çekirdek ailelere bırakmış, henüz ileri endüstri toplumlarındaki kadar olmasa da özellikle kentsel yaşam mücadelesinin zorlukları ve ekonomik çalışma koşullarının gerekliliklerinden dolayı kadın ev dışında çalışma hayatına katılmaya başlamıştır. Sosyal ve ekonomik yapıdaki değişimler ile kültürel değerlerdeki değişimler geleneksel toplum yapısında yaşlılık değerine yüklenen anlamı da değişime uğratmıştır. Bu değişimler en çok yaşlılık kategorisindeki nüfusu etkilemiş geçmişin saygın değeri olarak görülen yaşlılık statüsü artık yaşlıların arzu etmediği, aile üyelerinin de duygusal bağılıklar dışında toplumsal bir yarar beklemediği bir dönem olarak düşünülmektedir (İnce, 2017, s. 87-88).

Kırsal yaşam alanlarında ve görece geleneksel hayatın yeterince dönüşmediği yerleşim birimlerinde yaşlıların bakım, barınma ve temel ihtiyaçları eşi, çocuğu ya da yakın akrabaları tarafından karşılanmaktadır. Bu yerleşim birimleri; genel ekonomik örgütlenmesinin tarım, hayvancılık gibi genellikle aile üyelerinin birlikteliğiyle yapılan işlerin yoğunluk kazandığı, yeterince endüstrileşmediği ve endüstriyel iş bölümünün yeterince yaygınlaşmadığı ya da endüstriyel işlerden elde edilen gelirle aile geçiminin sağlanamadığı yerler olarak düşünülebilir. Ancak bunun

da ölçülmesi oldukça zordur. Zira göç veren, dolayısıyla geleneksel ailenin bölünmesine, üyelerinin birbirinden uzaklaşmasına imkân veren yerler de bu tür endüstrileşme ve kentleşmede gecikmiş yerlerdir. Dolayısıyla bu tür yerler hem göç dolayısıyla yaşlıların yalnızlaştığı alanlar olduğu kadar henüz göçe tabi olmamış aileler açısından geleneksel ilişkilerin de baskın olarak sürdürüldüğü alanlardır. Bu iki olgusal durum diyalektik olarak birbirini etkileyerek, yaşlılar açısından, aile üyelerinden beklenen geleneksel talepleri de canlı tutmaktadır. Ancak günümüzde gelinen noktada eğitimin etkisi, mesleki istihdam koşulları ve kolaylığı gibi faktörlerin oluşturduğu yaşam tarzı, çekirdek ailenin baskın aile tipi haline gelmesine yol açmıştır. Dolayısıyla bu değişim yaşlıya yönelik geleneksel değerlerin yüklediği yükümlülüklerin baskısını da hafifletmiş, yaşlılar gerek duyduklarında aile üyelerini yanlarında görmekte büyük zorluklar çekmeye başlamışlardır.

Günümüzde yaşlılara yönelik ilgiyi ve aile içinde bakımını zorlaştıran nedenler şunlardır;

- Yetişkin çocukların kente göç etmesi sonucu yaşlıların köy ya da kırsal etkinliklerin baskın olduğu alanlarda kalması,
- Kent ortamında ekonomik sebeplerden dolayı hane içinde yaşlılara ayrılacak bir mekânın bulunmaması,
- Genç ve yaşlı arasındaki sosyal farklılıklardan kaynaklanan aile içi uyumsuzluklar
- Kadınların iş hayatına girmesi sonucu yaşlılara bakacak kişinin bulunmaması (Türel, 2003, s. 82).

Türk toplumunun geleneksel yapısında önemli bir değeri bulunan yaşlıların aile içindeki konumunun değişimine yönelik belirli bir tarih vermek zor olsa da genel olarak bu değişimin 1950'lerden itibaren başladığı kabul edilebilir. Tarımsal alanlardaki makineleşmenin itici gücü ve endüstriyel istihdam alanlarının genişlemesi, kent yaşamının bireye yönelik destekleyici örgütlü kurumlarının hem kapsamı hem de çeşitliliği anlamında artan cazibesi kırdan kente göçün en önemli nedenleri olarak kabul edilir. Geleneksel yaşamın temsilcisi olarak düşünebileceğimiz kır nüfusu 1927 nüfus sayımında toplam nüfusun %75,8'ini oluşturmaktaydı. 1950'ye kadar sadece %0,8'lik bir azalmanın görüldüğü kır nüfusu, bu tarihten sonra anılan sebeplerle hızlı denilebilecek bir göç sürecine girmiş ve 1960'da %68,1'e, 1970'de %61,5, 1980'de %56,1'e düşmüştür. 1950'de kır nüfusu toplam nüfusun dörtte üçünü oluştururken, 2000'li yılların başına doğru kır nüfusunun oranı %34'e 2010 yılına gelindiğinde ise toplam nüfusun dörtte birine kadar düşmüştür (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2018; Sevinç vd., 2018, s. 74) Göçler yoluyla geleneksel ailenin bölünmesinin de başlangıcı olan bu süreç, ileriki zamanlarda eğitim, sağlık, istihdam, sosyal güvenlik gibi örgütlü kurumsal oluşumların da yaygınlaşmasına bağlı olarak, geleneksel ailenin her yeni gelen kuşak açısından biraz daha değişmesi, çözülmesi gibi sonuçlara yol açmıştır (Kalaycı ve Özkul, 2018, s. 92).

Toplumsal değişim üzerinde yapısal nedenlerin yanında kentsel yaşamın kendine uygun birey tipini inşa edici özellikleri de rol oynar. Zira modern kent yaşamının oluşturduğu koşullar öncelikle bireylerin kendi çıkarları peşinde koşmasını teşvik eder. İş bölümü ve uzmanlığa yönelik ekonomik faaliyet bir taraftan bireysel özgürlüğü teşvik ederken diğer yandan da bireylerin sosyal zamanını istediği biçimde kullanmasını zorlaştırarak onları kısıtlı zaman aralığında en rasyonel ve öncelikli çıkarlarını temin edecek ilişkilere zorlar. Dolayısıyla bu koşullar, kırsal alanda, birlikte yaşamın oluşturduğu duygusal bağlılıkların zayıflamasına, rasyonalite ve hesapçı çıkar ilişkilerinin peşinde koşmayı zorunlu kılar (Simmel, 2009, s. 88-102). Gündelik kent yaşamının doğasından kaynaklanan bu koşullar ve etkiler kente göç etmiş ancak kırsal sosyalleşmiş ilk kuşaklar açısından belirgin bir şekilde etkili olmasa bile daha sonraki kuşaklar açısından duygusal bağlılıkların azalmasına ve geleneksel değerlerin yerine rasyonel tutumların daha baskın olduğu ilişkilere doğru bir değişimin oluşumuna yol açar.

Geleneksel aile yapısında yaşamın hemen her aşamasında ve her konusuyla ilgili meşguliyetlerde beraber yaşayan aile bireyleri kent hayatı ile birlikte hem ortak mekândan hem de birbirlerinden uzaklaşmak zorunda kalmışlardır. Çocuklar geleneksel eğitim yerine kurumsal eğitime tabi olmuş, kadınlar kendi kapalı ev ekonomisi içinde ve aile hayatının gereksinimleri çerçevesinde bir iş bölümüne tabi iken, tıpkı erkekler gibi ev dışında, başkalarının işlerinde iş hayatına bireysel olarak katılmaya başlamışlardır. Böylelikle kadınlar ailenin gelir getiren bir üyesi olmuş, iş hayatında ve kamusal alanda yer edinmişlerdir. Dolayısıyla kadınların aile içinde üstlendikleri görevler de toplumsal kurumlar tarafından karşılanmaya başlamıştır (Bayer, 2013, s. 112-113). Geleneksel aile yapısında ailenin birlikte yaptığı ekonomik yarara yönelik etkinliklerin yanında çocuk ve yaşlı bakımını da üstlenen kadının bu işlevleri kent yaşamında görece zayıflamıştır. Kırsal alandaki sosyal baskının kentlere taşınmaması, kadının ekonomik gelir getirici faaliyetlere daha yoğun olarak katılması gereği, kurumsal desteklerin varlığı, bireyci düşünüş ve yaşayış biçiminin öne çıkması vb. nedenler yaşlıların geleneksel toplumdaki beklentilerinin artık kent gerçekliğinin bir parçası olmadığını göstermektedir (Yılmaz, 2012, s. 62).

Bir ülkenin toplam nüfus içindeki yaşlı nüfus oranının %7'nin üstünde olması, o ülkenin yaşlanmaya başlayan bir nüfusa sahip olduğu anlamına gelmektedir (Arpacı, 2005, s. 26). Modern toplumlarda nüfusun yaşlanması görece doğum oranlarındaki azalmanın yanı sıra ortalama yaşam süresinin uzamasıyla ilgilidir. Bu eğilimin devam edeceği varsayımıyla dünyada yaşlı nüfusun çocuk nüfusunu 2047 yılında geçeceği tahmin edilmektedir (Nirun, 1994, s. 137; Reed vd., 2015, s. 44). Türk toplumunun yaşlı bir toplum olarak isimlendirilmesine de neredeyse ramak kalmıştır. 65 yaş üstü nüfusta hızlı bir artış gözlenmektedir. 2014 verilerine göre 65 yaş üstü yaşlı nüfus 6 yıl içinde %21,9 artış göstererek %8 düzeyinden %9,1 oranına yükselmiştir. TÜİK (2020)'in yapmış olduğu projeksiyonlara göre 65 yaş üstü nüfus kategorisi 2023'te Türkiye'nin artık 'yaşlı toplum' olarak nitelenmesine yol açacak %10 oranını 0,2 puan geçmesi beklenirken, en geç 2060 yılında %22'inin üzerine çıkacaktır.

Çekirdek aile yapısına doğru değişim; kadının toplumsal rollerinin aile dışıyla ilişkilenebilmesi, kentsel ortama uyumlu nitelikli bireyin yetişmesinde gelirin önemli bir işlevi olması ve ailelerin bakabilecekleri kadar çocuk yapma eğilimine girmesi, doğum kontrol yöntemlerinin kolaylaşması ve yaygın kabul görmesi gibi nedenler çocuk sayısının azalmasında en etkili olanlardır (Özbay, 2015, s. 77). Diğer yandan yaşam kalitesine yönelik kamusal yatırımlar, sosyal güvenlik desteklerinin genişlemesi, sağlık hizmet ve teknolojilerinin gelişimi, birey başına düşen sağlık yatırımları ve personelinin yıllar içinde artması, bireylerin hijyen koşullarına yönelik bilinçlilik düzeylerindeki gelişme vb. nedenler de ortalama ömür beklentisinin uzamasına yol açmıştır. Dolayısıyla çocuk doğumlarının azalışı ile yaşlı nüfus artışı arasındaki bu paradoksal ilişki toplumların görece farklı oranlarda yavaş yavaş yaşlanmasına neden olmaktadır. Öte yandan ailenin küçülmesi, aile büyükleri ile bağların zayıflaması ve yaşlı nüfus artışına paralel olarak yaşlı sorunlarına yönelik kamusal politika ve yatırımların birbirine koşut bir şekilde gelişmemesi gibi nedenler de yaşlılığın toplumsal bir sorun haline gelmesine yol açmaktadır. Sonuç olarak yaşlılık kategorisi; tüm bu değişimlerin kümülatif sonucu olarak, toplumsal sorun üreten bir nüfus kategorisi haline gelmektedir. Yaşlılık gerek yalnızlaşma ve bakım ihtiyacı gibi bireysel sorunların giderilmesi bakımından ve gerekse ekonomik bütün gereksinimler açısından üretken olmayan bir nüfusu temsil etmesi gibi sorunları da beraberinde getirmektedir (Abay vd., 2012, s. 9; Yılmaz, 2012, s. 86). Ayrıca yaşlılık dönemine yönelik bu tür toplumsal sorunlar zengin, fakir, gelişmekte olan ya da gelişmiş tüm ülkelerde ekonomik büyümeyi kesintiye uğratmaktadır. Sağlık, bakım ve sosyal güvenlik alanındaki hizmetlerin karşılanmasında ihtiyaç duyulan finansman kaynaklarının yaratılmasında güçlükler oluşturmaktadır ve çalışan nüfusun vergi yükünü artırmaktadır (Saygılı, 2011, s. 11).

4. TÜRKİYE'DE YAŞLILARA YÖNELİK SUNULAN BAKIM HİZMETLERİ

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 'bakım'ı, bireylerin kişisel ihtiyaçlarını sağlamada ve yaşam kalitesini sürdürmede başarılı olamaması ve yaşamının sürekliliği için aile, akraba veya tıbbi çalışanların ve diğer uzmanların desteğine gereksinim duyması olarak tanımlamaktadır (Durgun, 2015, s. 141). Bakım hizmeti, amacına, süresine, hizmetin verildiği yere ve hizmeti alan kişiye göre değişmektedir. Bakım hizmetleri, tıbbi ve sosyal bakım gereksinimi duyan kişilere bir kurumda veya yaşlının evinde verilebilmektedir. Bireyin içinde bulunduğu duruma göre bakım hizmetleri kısa süreli veya uzun süreli olarak gerçekleştirilmektedir.

19.yy'dan günümüze yaşanan demografik gelişmelerle yaşam beklentisinin uzaması ve buna bağlı olarak ileri yaşta görülen yaşla bağlantılı hastalıkların artması sonucunda bakıma muhtaç yaşlıların nüfusu da çoğalmaktadır. Doğurganlığın azalması ile yaşlısına bakması beklenen genç nüfusun; yukarıda değinilen çeşitli kentsel yaşam koşullarının etkisiyle bakım görevini üstlenmek istememesi, yaşlıların bakım sorununa aile dışında çözüm aranmasını gerektirmiştir (Korkmaz ve Yazıcı, 2014, s. 29). Türkiye'de de geçmiş dönemlerden beri sürdürülmeye çalışılan gelenek ve kültürel yapıya uygun yaşlı bakımı kasaba ve kırsal alanlarda, aile içinde karşılanmaya çalışılmaktadır. Fakat zaman içinde genç nüfusun kentlere taşınması ve yine yukarıda bahsedilen yaşam tarzı farklılaşması nedeniyle yaşlı bireyler çevrelerinde kendisiyle ilgilenecek kişileri bulamaz hale gelmişlerdir. Yaşlıların bakım ihtiyacı, günümüzde ve gittikçe artan bir şekilde devletin, kamusal hizmet amaçlı sivil toplum örgütlerinin ya da kâr amaçlı özel girişimlerin karşılanması gereken bir sorun alanı olarak görülmeye başlanmıştır.

4.1. Geleneksel Türk Toplumunda Yaşlılara Sunulan Bakım Hizmetleri

Geleneksel toplumda, yaşam beklentisi günümüze oranla görece düşüktür (Tufan, 2014, s. 41). Sağlık ve beslenme koşullarının yetersizliği, salgın hastalıklar, ağır çalışma koşulları, hijyen koşullarının yetersizliği, kıtlık ve savaşlar nedeniyle yaşlılık, sınırlı sayıda bireyin tecrübe ettiği bir dönem olmanın yanında hem bireysel hem de toplumsal bir ayrıcalık olarak görülmüştür. Bu koşullar geleneksel toplumda, bugün için çok genç yaş denilen yaşlardaki bireylerin, yaşlılık dönemini deneyimlemesini engellemekteydi (Ceylan, 2015, s. 47).

Ekonomik etkinliklerin tarıma dayalı olduğu geleneksel yaşam biçiminde, üretimde genellikle başta aile üyelerinin kendileri olmak üzere organik enerji kullanılmakta ve üretim ailenin temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yapılmaktaydı. Güçlü bir ilişki birliği yaratan bu yaşam mücadelesi geleneksel geniş aile yapısında bireyler arasında yaş, cinsiyet, beceri düzeyi, ekonomik temsil ve geleneksel otoriteye atfedilen meşruiyet gibi kıstaslara bağlı olarak oluşan hiyerarşik bir düzeni de gerekli kılmaktaydı. Ailenin yaşlı üyeleri de, bu kıstaslara bağlı olarak toplumda oldukça değerli ve saygın bir konumda tutuluyordu (Canatan, 2008, s. 39). Bu yaşam biçiminde yaşlı daima saygı görür ve her zaman en önemli karar mercii olarak kabul edilir. Aile içinde ekonomik, politik, dini ve sosyal her alanda ona danışılır, fikri alınır ve çoğunlukla ailenin maddi ihtiyaçları yaşlı tarafından karşılanır. Babanın hayatta olduğu süreçte erkek çocuğa ailesiyle aynı evde ikamet etmesine izin verilir, iş kurulu ya da babanın işi çocuğu tarafından sürdürülür. Bunun karşılığında ise erkek çocuğun eşi yani gelin ya da kız evlat yaşlı bireyin bakımını üstlenmektedir (Türel, 2003, s. 83).

Türk toplumunda örf, adet ve dini inançların etkisiyle bakıma muhtaç bireyler, aileleri ya da yakın akrabaları tarafından kendi sosyal, ekonomik imkânları dâhilinde koruma altına alınmıştır (Seyyar, 2013, s. 65). Toplumumuzdaki birinci ve gelenekselleşmiş bakım modeli; yaşlıya, engelliye veya hastaya aile içinde tüm bireyler tarafından beraber bakmak, bunların yetersiz olması durumunda akrabalar ve komşuların da yardımını almak şeklindedir. Yaşlının yemeğini yedirmek, kıyafetini yıkamak, ilacını vermek gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak aile üyelerinin tümünün görevleri olarak görülür ve uygulanmaya çalışılır (Tomanbay, 2015, s. 141). İslamiyet öncesi dönemde de Türk destanlarında içinde yaşlıların da olduğu yoksullara yardım etmek, yoksulları giydirmek, açları doyurmak yerleşik bir töre haline gelmiştir. Türk boyunda bey olabilmenin şartları arasında da açların doyurulması, yoksulların giydirilmesi, hastalara ve yaşlılara yardım edilmesi gibi töreler bulunmaktadır (Durgun, 2015, s. 177). Osmanlı devlet yönetimine göre ise yoksulluk devletin sorumluluğu değil öncelikle geleneksel aile yapısı içinde çözülmesi gereken toplumsal yardımlaşma ve dayanışma şeklidir (Özensel, 2015, s. 162). Osmanlı Devleti'nde sosyo-ekonomik sebeplerden dolayı kamusal ve kurumsal alanda sosyal bakım hizmetleri yetersiz olsa bile bakıma muhtaç yaşlılar, aile/komşuluk ilişkileri sayesinde ve sivil sosyal dayanışma aracılığıyla her zaman korunmuşlardır (Seyyar, 2013, s. 69-70).

4.2. Modern Türk Toplumunda Yaşlılara Sunulan Bakım Hizmetleri

Modernleşme kavramıyla ifade edilmek istenen ve genel kabul gören anlam; endüstri devrimi sonrası toplumsal yapılarda meydana gelen değişimlerle ilgilidir. Bunlar; bilim, teknoloji, üretim biçimleri, kentleşme, hukuk, yönetim biçimleri gibi birçok alanla ilgisi olan değişimlerdir. Daha önce de belirtildiği gibi konumuz açısından modernleşmenin getirdiği en somut değişimler, geleneksel yaşamda kırsal alanda yaşayan nüfusun çok büyük bir oranda kentlerde yaşamaya başlaması ve aile içinde karşılanan hizmetlerin formel kurumlar aracılığıyla yerine getirilmesidir (Mutlu vd., 2016, s. 59).

Yukarıda da kısmen değinildiği üzere, geleneksel toplum yaşamından modern toplum yaşamına geçişle birlikte toplumsal ve siyasal düzeni sağlayan değer ve normlarda da değişimler meydana gelmiştir. Çalışanlar açısından gelirin bireyselleşmesi, ekonomik etkinliklerin evden ayrılması ve başlı başına en önemli gündelik uğraş haline gelmesi nedeniyle bireylerin birbirine ayırabileceği serbest zamanın kısalması, kent yaşamının getirdiği toplumsal özgürlükler, gündelik hayatın sosyal çeşitliliğini yaşamaya yönelik talep ve arzular geleneksel toplumdaki homojen ilişkilerin değişmesini de beraberinde getirmiştir (Simmel, 2013, s. 99-100). Dolayısıyla gelenek ve modern arasındaki değişimi yansıtan en görünür özellik, geleneksel yapıdaki kolektif ilişkilerin modern toplumda bireysel ilişkilere dönüşmüş olmasıdır (Akkaş ve Tekir, 2013, s. 9). Endüstrileşme; bilimsel bilgi ve onun ürünü olan teknolojik destek ile önce uzmanlığa dayalı işbölümünü yaratmış, işbölümü üretimin artmasını sağlamış ve endüstriyel istihdam alanlarının yaygınlaşmasına bağlı olarak nüfusun kentlere göçü, kırsal tarım toplumu özelliğinin kaybolmasına yol açmıştır. Kentsel ve endüstriyel koşullar birincil ilişkilerin yerine ikincil ilişkilerin daha baskın hale gelmesine neden olmuştur (Özgür ve Sabbağ, 2014, s. 45). Bu nedenle geleneksel toplum yapısındaki küçük gruplar içinde var olan koruyucu, destekleyici, dayanışmacı ve yardımlaşmaya dayalı sosyal ilişkiler ve akrabalık ilişkileri modern toplumda zayıflamıştır (Kalaycı ve Özkul, 2017, s. 95). Bu değişimin bireysel ve toplumsal anlamda en önemli mağduru yaşlı nüfus kategorisinde olan bireyler olmuştur. Yaşlanan bireyler değişen aile yapısı nedeniyle gittikçe yalnızlaşmışlar, toplumsal saygınlıkları geleneksel statüdekinin aksine ailedeki nesnel işlevlerine bağlı olmaktan uzaklaşmış, duygusal bağlılık seviyesine inmiş ve kendilerinden beklenen roller de oldukça sınırlanmıştır. Bu sonuçlar, modern dünyada yaşlılara yönelik bazı kamusal hizmetlerin üretilmesi gereğini doğurmuştur. Bu hizmetler aracılığı ile sosyo-ekonomik olumsuzluklara karşı yaşlıların koruma altına alınması amaçlanmıştır. Yaşlılıkta ekonomik yetersizliklerle baş edebilme, sağlık

sorunlarının ücretsiz çözümü gibi ihtiyaçlar için sigorta uygulamaları, fiziki yeterliliği elverdiği ölçüde çalışma hayatından ve toplumsal yaşamdan izole olmanın önlenmesi, kurumsal bakım hizmetlerinin sağlanması gibi sosyal hizmet ve yardım uygulamaları bu politikalarından bazılarıdır. Türkiye’de de kurumsal bakım, gelir güvencesi ve ekonomik destek yaşlılara sunulan hizmetler arasındadır. Yeterliliği ve niteliği tartışılmakla birlikte ülkemizde sosyal devlet olmanın gerektirdiği sorumluluk ile bu sosyal politikaların birçoğu hukuki düzenlemelerle belirlenmiş ve uygulamaya konulmuştur (Kayagil, 2015, s. 217). Örneğin 2022 sayılı kanuna göre, 65 yaşını geçmiş olan yardıma muhtaç ve kimsesiz yaşlılara aylık maaş verilmektedir (Özmete, 2017, s. 47). 2022 sayılı kanun kapsamında yaşlıların maaş ödemesi, ücretsiz sağlık hizmeti, kurum bakımı, giyim, ev eşyası ve kış mevsimi için yakıt yardımı sosyal devlet olmanın gerekliliği olarak devlet tarafından karşılanmaktadır (Mavili, 2015, s. 7). Ayrıca ülkemizde “Yeşil Kart” hizmeti ile yetersizliği olan yaşlılara maddi yardım da sağlanmaktadır (Tufan, 2014, s. 100). Ülkemizde yaşlılık hizmetleri içinde yerel yaşlılık hizmetleri önemli bir yer tutar. Bu hizmetler ihtiyaç sahibi bireylere ulaşılması ve onların çeşitli ihtiyaçlarının giderilmesi konusunda yardım sağlamaktadır (Zıplar, 2015:191). Bu hizmetler; SGK sigorta hizmetleri, genel sağlık sigortası, emekli aylıkları, emekli dul ve yetim maaşı, eşi vefat eden yaşlı kadınlara verilen ekonomik destek, yaşlılara yönelik ücretsiz veya indirimli seyahat imkânı, çeşitli indirim ve vergi avantajları, sivil toplum kuruluşları ve vakıf yardımları yaşlıların ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir (Karakuş, 2018, s. 89). Bunların yanında yaşlı bireylere barınma imkânı sunan Huzurevleri ve Huzurevi Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezleri, yaşlılara uzun süreli bakım sağlayan kuruluşlardır. 60 yaş ve üzeri yaşlı bireylerin barınma ihtiyacını sağlamak, sosyal ve psikolojik gereksinimlerini karşılamak amacıyla oluşturulan sosyal hizmet kuruluşlarına Huzurevi denilmektedir (Başak vd., 2015, s. 120). Ülkemizde ilk Huzurevi, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’na bağlı olarak 1966 yılında Konya’da, ikincisi ise Eskişehir’de hizmet vermeye başlamıştır (Devlet Planlama Teşkilatı [DPT], 2007, s. 18). Yaşlılara bakım ve barınma hizmeti veren bu kurumların ilk kuruluş amacı sadece yalnız kalmış ve geliri olmayan yaşlılara yöneliktir. Kuruluşundan günümüze Huzurevlerine yönelik toplumun ortak kanaati genellikle kimi kimsesi olan yaşlıların burada kalmasının toplumsal değerlere uygun olmaması şeklindedir. Ev ortamından uzak olduğu için burada yaşamak yaşlı açısından çaresizlik anlamına gelmekle birlikte toplumsal çevre tarafından yaşlı yakınlarının bir nevi ahlaksızlığı olarak görülmüş ve olması gereken; ‘yaşlının ailesinin yanında yaşlanması’ düşüncesi daha fazla kabul görmüştür. Günümüzde aynı toplumsal kabul yaygın olarak taşınmakla birlikte yavaş yavaş değişen aile yapısı ve sosyal yaşamla birlikte, yaşlı bireyler huzurevinden yararlanmayı gönüllü olarak kendileri istemeye başlamışlardır. Özellikle eğitilmiş ve orta gelirli yaşlılar, çocuklarına yük olmak istemedikleri, onların yanında rahat edemedikleri ve yalnız yaşamayı seçtikleri için huzurevini tercih etmektedirler (Demirbilek, 2005, s. 225).

Kurum bakımının maliyetli ve yetersiz oluşu, bazı ülkeleri bakım sigortası ve sosyal yardım programları kapsamında evde bakım hizmetine yönlendirmiştir (Koçman, 2006, s. 11). Ülkemizde de yaşlılara yönelik bakım hizmetleri, geleneksel ailenin çekirdek aileye dönüşümünün hızına ve yaygınlaşmasına koşut olarak kamu destekli evde bakım hizmeti ve kurum bakımı şeklinde dönüşmektedir (Tomanbay, 2015, s. 143) Evde bakım hizmeti yaşlı, engelli, kronik hastalığı olan ya da iyileşme sürecindeki bireylerin kendi ev ortamında, sosyal hayattan ayrılmadan bakımının sağlandığı, yaşamlarının geri kalanını mutlu ve huzurlu bir şekilde sürdürmesine yardımcı olan ve bakımı sağlayan aile üyeleri üzerindeki sorumluluğu hafifletmeye çalışan bir hizmettir (Saygılı, 2011, s. 113). Türkiye’de evde bakım hizmetleri kamu yönetimi tarafından gelir ve ihtiyaç duyulan hizmetleri ulaştırmak çerçevesinde teşvik edilmektedir. Bu destekler doğrultusunda evde bakım hizmetleri fiili olarak, bireyin yakın bir akrabası tarafından ya da özel bakım merkezinde istihdam edilen bakıcı bir personel tarafından sağlanmaktadır. Bu hizmet modeli; yaşlı birey ailesinden ve kendi ev ortamından ayrılmak istemediği için Türk kültürüne, geleneklerine ve inanç yapısına uygun bir yaşlı bakım modeli olarak düşünülmektedir. (Özmete, 2017, s. 30). Ayrıca evde bakım modelinin uygulanması; sağlık giderlerinde maddi harcamaların azaltılması, bireye kendi ikametgâhında huzurlu bir şekilde yaşam sunması açısından önem arz etmektedir (Ersanlı, 2008, s. 185).

Diğer bir hizmet modeli ise sayısı oldukça az olmakla birlikte (Bulduk, 2014, s. 7) gelişmiş ülkelerde yaygın bir hizmet olan gündüzlü yaşlı bakım merkezleri, kendi evinde tek başına ya da çocukları ile birlikte yaşayan ancak bakım ihtiyacını karşılayacak kimsesi olmayan yaşlıların gündüz ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik bakım hizmetleri sunmak şeklindedir (Kırdı vd., 2009, s. 155). Bu bakım şekliyle, özellikle Demans, Alzheimer gibi hastalığı olan yaşlı bireylerin yaşam kalitesini artırmak, boş zamanlarını değerlendirebilecek sosyal aktiviteler oluşturmak ve sosyal ilişkilerinin gelişmesine katkıda bulunmak, sağlık, sosyal ve psikolojik gereksinimlerini karşılamada yardımcı olmak, rehberlik ve danışmanlık yapmak, karşılamakta güçlük çektikleri ihtiyaçlarında ve günlük yaşam faaliyetlerinde destek olmak amaçlı hizmetler yürütülmektedir (Zıplar, 2015, s. 185).

5. YAŞLILIK VE YAŞLI BAKIMINA İLİŞKİN AMPİRİK BİR ARAŞTIRMA (ZONGULDAK ÖRNEĞİ)

5.1. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma verileri Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulundan 99/8 sayılı ve 30.11.2020 tarihli etik kurul onayına uygun bir şekilde elde edilmiştir. Araştırmanın evrenini Zonguldak ili merkez ilçesi ve merkez ilçeye bağlı köylerde yaşayan 65 yaş ve üstü nüfus oluşturmaktadır. Evrenin tespit edilmesinde Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2018 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerinden yararlanılmıştır. Bu verilere göre Zonguldak ilinde ikamet eden 65 yaş ve üstü toplam nüfus 71.298'dir (TÜİK, 2018).

Araştırmanın saha çalışması için evreni temsil edecek örneklem grubu %96 güven düzeyi ve %5 yanılma payı göz önünde bulundurularak tabakalı basit tesadüfi örneklem tekniği ile belirlenmiştir (Raosoft, 2020). Bu amaçla Zonguldak ili, merkez ilçesi ve merkez ilçeye bağlı 23 köy şeklinde tabakalara ayrılmıştır. Her tabakanın evren içindeki ağırlığı hesaplanmış ve evren içindeki oranına göre basit rastlantısal örneklem tekniği ile örneklem grubu belirlenmiştir. %96 güven düzeyi ve %5 yanılma payına göre örneklem büyüklüğü 415 olarak hesaplanmıştır. Araştırmaya kesinlik kazandırmak, yanılma payını düşürmek ve araştırma sürecinde soru formlarıyla ilgili olası eksiklikler/yanlışlık ve geçersiz cevaplar olabileceği düşünülerek güven düzeyi %96 olarak belirlenmiştir. Bu sayı evrenin yaklaşık %4'üne denk gelmektedir.

Araştırmada hem nicel hem de nitel araştırma teknikleri kullanılmıştır. Araştırma kapsamında ilk olarak TÜİK verileri dikkate alınarak temsili bir örneklem grubu seçilmiş ve literatür bilgilerinden yararlanılarak, belirlenen hipotezleri sınamaya yönelik, yapılandırılmış ve yarı yapılandırılmış soruların yer aldığı bir görüşme formu hazırlanmıştır. Araştırma verileri merkez ilçe ve köylere ziyaretler sonucu ulaşılan 65 yaş üstü bireylerle yüz yüze görüşme tekniği uygulanarak elde edilmiştir. Gerçekleştirilen yüz yüze görüşmelerin bazılarında yaşlı bireylerin mental rahatsızlıkları, görüşme esnasında oluşan psikolojik durumları ve işitme kaybı nedeniyle aile üyelerinden yardım alınmıştır. Görüşme formunda örneklem grubunun demografik özelliklerini, sosyo-ekonomik durumlarını, sağlık, engellilik ve bakıma muhtaçlık durumlarını, günlük yaşam aktivitelerini ve yaşlılık dönemine ait çeşitli özelliklerini içeren sorulara yer verilmiştir.

Saha çalışması sonucunda araştırma grubu nicel ve nitel özellikleriyle betimlenmiş, sahada elde edilen veriler bilgisayar ortamında sosyal bilimler alanında kullanılan istatistik programına yüklenerek değerlendirilmiştir. İstatistiksel çözümlenmelerde bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek için Ki-Kare testi kullanılmıştır. Test sonuçları hipotez ve varsayımlar doğrultusunda düz, çapraz ve ilişki tablolarda şeklinde oluşturulmuş; tablolara yönelik yapılan yorumlar ve çıkarımlar ilgili değişkenler dikkate alınarak bu çalışmaya aktarılmıştır. Ayrıca verilerin yorumlanmasında sahada yapılan gözlemler ve örneklem grubundaki bireylerin görüşleri de dikkate alınmıştır.

5.2. Araştırmanın Varsayımları

Araştırma iki temel hipotez üzerinden kurgulanmıştır. Ayrıca her iki hipotez; yaşlı yaşamını somutlaştırmaya yönelik değişkenlerin sınanabilirliğini ve ilgili verilerin toplanabilmesi imkânını artırmak için kendi içinde alt hipotezlerden oluşmaktadır.

Temel Hipotez 1: Toplumsal ve kültürel yaşamdaki değişimlerin toplumsallaşma ve gündelik yaşam süreçlerine etkisi, geleneksel toplumsal ilişkileri ve genç-yaşlı ilişkisini yaşlıların aleyhine olacak şekilde değiştirmiştir.

Alt Hipotezler:

1. Yaşlı bireyin sahip olduğu demografik (yaş, cinsiyet, medeni hal, eğitim düzeyi) ve sosyo-ekonomik (mesleki konumu, gelir düzeyi, sosyal güvencesi, aile yapısı) özellikleri yaşlılık döneminde bireyin toplum ve aile içindeki rolünü ve konumunu etkilemektedir.
2. Yaşlı bireyin sahip olduğu demografik (yaş, cinsiyet, medeni hal, eğitim düzeyi) ve sosyo-ekonomik (mesleki konumu, gelir düzeyi, sosyal güvencesi aile yapısı) özellikleri yaşlılık döneminde bireyin arkadaş çevresi, komşuları ve akrabaları ile olan ilişkilerini etkilemektedir.
3. Günümüz toplumunda genç ve yaşlı kuşak arasındaki farklılıklar, yaşlı bireylerin kendilerini, toplumsal ortamdan dışlanmış ve yalnızlaşmış olarak hissetme durumlarını etkilemektedir.

4. Yaşlı bireylerin sağlık düzeyleri ve bakım ihtiyacının aile üyeleri tarafından karşılanıp-karşılanmama durumu, kendilerini toplumsal ortamlardan (farklı düzeylerde) dışlanmış ve yalnızlaşmış hissetme durumlarını etkilemektedir.

Temel Hipotez 2: Modernleşme süreciyle birlikte toplumsal yapıda yaygınlaşan formel kurumsal yapılanma ve oluşumlar bireyci-pragmatik insan tipinin yaygınlaşmasına yol açmış, bunun yarattığı bir sonuç olarak da; yaşlıların geleneksel bakım beklentileri, yerini kurumsal bakım taleplerine bırakmıştır.

Alt Hipotezler:

1. Sosyal ve kültürel yaşamdaki değişimler ile yaşlılığın değerlendirilmesi arasında bir ilişki vardır.
2. Sosyal ve kültürel yaşamdaki değişimler ile toplumsal bir sorun olarak değerlendirilen yaşlı bakım sorununun oluşması arasında doğrudan bir ilişki vardır.
3. Sosyal ve kültürel yaşamdaki değişimler ile yaşlı bakımının kurum bakımı ya da evde bakım olarak ayrıştırılması arasında ilişki vardır.
4. Sosyal ve kültürel yaşamdaki değişimler ile yaşlı bireyin genç kuşaklar tarafından bağımlı ve yük olarak görülmesi arasında ilişki vardır.

5.3. Araştırmanın Bulguları

Araştırmanın yapıldığı Zonguldak il nüfusunun %11,9'u 65 üstü yaş kategorisini oluşturmaktadır. 65 yaş üstü nüfusun genel nüfus içindeki oranı cinsiyet açısından incelendiğinde %6,58'ini kadınlar, %5,30'unu ise erkekler oluşturmaktadır. Örneklem grubunu oluşturan bireyler 65-69 yaş grubunda yoğunluk göstermektedirler (%44,8). Zonguldak ili merkez ilçesi ve merkez ilçeye bağlı köylerde ikamet eden 65 yaş üstü nüfusta kadın yaşlıların erkek yaşlılardan daha fazla olması nedeniyle araştırmada kadın yaşlıların oranının erkek yaşlılara göre yüksek olmasına dikkat edilmiştir. Buna bağlı olarak örneklem grubunun, %56,3'ü kadın yaşlılardan, %43,7'si ise erkek yaşlılardan oluşmaktadır. Yaşlı bireylerin %73,5'i evli, %23,4'ü dul, %1,7'si boşanmış ve %1,4'ü bekârdır. Eğitim düzeyleri itibariyle, %43,4'ü okur-yazar ve ilkökul mezunudur ve %17,8'i okur-yazar değildir. Okur-yazar olmayan erkeklerin oranı kadınlara göre düşüktür.

Yaşlıların %47,5'i köy, %30,4'ü ilçe ve %22,1'i il merkezi doğumludur. %48'i eşi ile birlikte yaşamakta iken %10,4'ü yalnız yaşamaktadır. Yalnız yaşayanların %67,4'ü kadınlardan %32,6'sı ise erkeklerden oluşmaktadır. %90,1'i mülkiyeti kendisine ait bir evde yaşamakta olup %97,6'sının ikamet ettiği evde kendilerine ait bir odası bulunmaktadır. Yaşlı bireylerin %37,3'ünün evine giren toplam aylık geliri 1001-2000 TL'dir. Ekonomik açıdan %35,7'si gelir yetersizliği yaşadığını düşünmektedir. Gelir yetersizliği yaşadığını düşünenler bu durumun en önemli sebebinin emekli aylığının az olmasından kaynaklandığını belirtmişlerdir (%41,9). Meslek gruplarına göre bakıldığında kadın yaşlılar ev kadını (%69,3), erkek yaşlılar ise emekli (%95,4) statüsünde yoğunluk göstermektedir. Yaşlı bireylerin %57,6'sı emeklidir. Emekli maaşlarını %75,2'si SSK, %15,9'u Emekli Sandığı ve %6,3'ü BAĞKUR üzerinden almaktadır. Emekli olmaya hak kazanan yaşlı bireylerin %38,5'i emeklilik ikramiyesini ihtiyaçları için kullanmıştır.

Yaşlılık döneminde sağlık probleminin olmaması neredeyse kaçınılmazdır. Örneklem grubunun %69,2'sinin en az bir kronik hastalığı bulunmaktadır. Bunun yanında yaşlı bireylerin %25,1'inin en az bir engeli bulunmaktadır. Engeli bulunan yaşlıların %44,2'sinin bedensel, %25'inin görme, %20,2'sinin işitsel ve %10,6'sının zihinsel engeli vardır. Bakıma muhtaçlık durumlarına bakıldığında ise %90,4'ünün bakıma muhtaç olmadığı, daha doğrusu kendi bakımını yapabildiği belirlenmiştir. Bakıma muhtaçlık durumu ile engellilik durumu arasında anlamlılık olmakla birlikte engel durumu olan yaşlı bireylerin, %35,6'sı bakıma muhtaçtır. Yaşlı bireylerin %90,1'i bakım ihtiyacını bizzat kendisi karşılarken %8,2'sini aile üyesi ve %1,7'sini bakıcı karşılamaktadır.

Yaşlı bireylerin eşleriyle arasındaki ilişki düzeyine bakıldığında, %91,8'inin eşleriyle arasında uyumlu bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Eşlerinden bekledikleri davranış biçimleri arasında, "karşılıklı saygı ve sevgi" (%36,7), "güler yüzlü ve anlayışlı olması" (%33,4), "huzurlu bir ev ortamı sağlaması" (%8,9) ve "ihtiyaçlarını karşılaması" (%8,2) bulunmaktadır. Örneklem grubuna göre çocuk sahibi olmak ya da olmamak büyük bir anlam ifade etmektedir. Çünkü yaşlı bireyler temel ihtiyaçlarının karşılanması, hastalık ve bakıma muhtaçlık gibi durumlarda çocuklarını bir kurtarıcı olarak düşünmektedirler. Örneklem grubunu oluşturan yaşlı bireyler ortalama 3 çocuğa sahiptirler. Çocuk sahibi olan yaşlıların yaklaşık %92'sinin çocuklarıyla arasındaki ilişki olumlu düzeydedir. Çocuklarından bekledikleri davranış biçimleri arasında, "saygı ve ilgi" (%24,5), "yardımcı olmaları" (%20,5),

“ziyaret etmeleri” (%9,9) ve “birlikte yaşamak” (%5,9) bulunmaktadır. Çocuklarıyla görüşme sıklığı, %47,8’i her gün, %27,2’si haftada 1-2 kez şeklindedir. Yaşlı bireylerin %83,4’ünün en az bir torunu bulunmaktadır. Torun sahibi olan yaşlıların %97,1’inin torunlarıyla arasındaki ilişki de oldukça yüksek düzeyde olumludur. Torunlarıyla arasındaki ilişkisi kötü olan yaşlı yoktur. Torunlarından beledikleri davranış biçimleri arasında, “saygılı olmaları” (%46), “ziyaret etmeleri” (%16,5), “okuyup, iş sahibi olmaları” (%13,6), “arayıp sormaları” (%11,3) ve “devlete yararlı bir birey olmaları” (%4,3) bulunmaktadır.

Örneklem grubunun çoğunluğu yalnız ya da sadece eşleriyle birlikte yaşadığı için çocuklarından bulamadıkları sosyal desteği komşuları, arkadaşları ve yakın çevresinden beklemektedirler. Yaşlı bireylerin %90,4’ünün komşularıyla arasındaki ilişki olumlu düzeydedir. Komşularından beledikleri davranış biçimleri arasında, “vakit geçirmek” (%41,2), “saygı ve sevgi” (%16,6), “yardımlaşma” (%10,6) ve “anlayış” (%8,4) bulunmaktadır. Komşularıyla görüşme sıklığı, %43,1’i haftada 1-2 kez, %38,1’i her gün şeklindedir. Kardeş, akraba ve arkadaş gibi yakın çevreyle olan sosyal ilişkilerine bakıldığında, %79,5’i yakın çevresinde bulunan insanlardan memnundur. Yakın çevresindeki insanlardan memnun olmama nedenleri “beraberliğin olmaması” ve “iletişimsizlik” (%23,1), “dedikodu” ve “menfaatçi ilişkiler” (%20,5) ile “huzursuzluk” (%12,8) şeklindedir. Yaşlı bireylerin yakın çevresinden (arkadaş, kardeş ve akraba) beledikleri çeşitlilik göstermektedir. Yakın çevreden ilk beledikleri karşılıklı saygı ve sevgidir (%24,6). Hoşgörü (%18,6), huzurlu bir ortam (%17,8), birlik ve beraberlik (%11,1) ve yardımlaşma (%5,3) yakın çevreden beklenen diğer davranışlar arasındadır.

Boş zaman etkinlikleri, bireylerin temel ihtiyaçlarını karşıladıktan sonraki kalan sürelerinde hobilerini gerçekleştirdikleri ve eğlenmeye ayırdıkları vakitte yaptıkları sosyal etkinliklerdir. Sosyal etkinlikler yaşlılık döneminin psikolojik ve sosyal ihtiyaçları açısından en çok önemsenen etkinliklerdir. Sosyal etkinlikler yaşlı bireylerin çevreleriyle ilişki kurma yoluyla hem yalnızlık duygusundan uzaklaşmasını sağlamakta hem de gerektiğinde çeşitli yardım ihtiyaçlarını gidermekte ve yaşama ümitlerini canlı tutmaktadır. Örneklemimizi oluşturan yaşlı bireylerin bir gün içinde yapmaktan en çok hoşlandıkları meşguliyetler çeşitlilik göstermektedir. Gün içinde yapmaktan en çok hoşlanılan meşguliyetler şunlardır; ibadet etmek (%21), arkadaşlarla vakit geçirmek (%12,8), bahçeyle uğraşmak (%9,9), yürüyüş yapmak (%7,2), gazete, kitap okumak (%6,3), ev işleri (%5,5), yemek yapmak (%5,3), eşyle vakit geçirmek (%5,1), torunlarla vakit geçirmek (%4,3), televizyon izlemek (%4,1), uyumak/dinlenmek ve işinde çalışmak (%3,1), bulmaca çözmek ve balık tutmak (%2,7), müzikle uğraşmak (%2,4), alışveriş yapmak (%2,2), el işi yapmak (%1,7) ve internette oyun oynamak (%0,6). Örneklem grubunun %18,8’i gün içinde yapmak isteyip de yapamadığı bir meşguliyetin olmadığını ifade etmiştir. Diğerleri açısından gün içinde yapmak isteyip de yapılamayan meşguliyetler ise şunlardır; ev eşleri yapamamak (%16,6), yürüyüş yapamamak (%14), seyahat edememek (%10,8), ihtiyaçlarını karşılayamamak (%8,2), spor yapamamak (%5,5), sosyal faaliyetlere katılamamak (%5,1), aile üyeleriyle vakit geçirememek (%4,6), ibadet edememek (%3,6), istediği yiyecekleri yiyememek (%2,9), insanlara yardımcı olamamak, araba kullanamamak ve kitap okuyamamak (%2,4), işine devam edememek (%1,9) ve dil öğrenememek (%0,8). Yaşlı bireyler, ortalama bir gününü ya da boş zamanlarını; %34,2’si arkadaş ve komşularıyla, %28,7’si eşi ve çocuklarıyla geçirmektedir. Örneklem grubunun %84,6’sı dernek, vakıf vb. kuruluşlara üye değildir. Dernek, vakıf vb. kuruluşlara üyeliği bulunanların %26,6’sı sosyal yardımlaşma ve %14,1’i cami derneklerine üyedir.

Yaşlı bireylerin temel ihtiyaçları; bakım ihtiyacı, sağlık hizmetleri, uygun barınma koşulları ve yeterli ekonomik gelirdir. Kamusal alandan beledikleri de bu ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenmektedir. Örneklem grubunun kamusal alandan belediklerinde sağlık hizmetleri ilk sırada yer almaktadır (%50,6). Daha sonra ekonomik güvence (%31,1) ve bakım yardımı (%12) öncelikli talep edilen beledikler arasındadır. Yaşlı bireylerin kamusal alandan beledikleri düzeyini kronik hastalık, bakıma muhtaçlık ve engellilik durumlarının etkilediği gözlemlenmiştir. Nitekim araştırma verilerine göre, kronik hastalığı olan yaşlı bireylerin bakım yardımına ihtiyaç duyma durumu kronik hastalığı olmayanlarla karşılaştırıldığında daha yüksektir. Benzer şekilde bakıma muhtaç ya da engeli olan yaşlı bireylerde bakım ihtiyacı beledikisi daha çok tercih edilen cevap olmuştur. Yaşlı bireylerin ikamet ettikleri yerde kendilerine yönelik olmasını istediği hizmetlerden bazıları şu şekildedir; hastane hizmetlerinin geliştirilmesi (%13), sosyal faaliyetler (eğlence amaçlı organizasyonlar, tiyatro ve sinema gibi gösteriler, yaşlı ve gençlerin bir arada olduğu sohbetler, doğa gezileri ve alışveriş gezisi gibi etkinlikler düzenlenmesi; %12), gençlerin yaşlıları evinde ziyaret etmeleri (%10,2), maddi destek ve evde temizlik hizmeti (%9,4), evde bakım hizmeti ve yaşlı parkı (%8,2), evde sağlık kontrollerinin yapılması (%6,3), eve yakın huzurevi (%5,1) ve yaşlı bakım evleri (%4,8). Örneklem grubu tüm bu beledikisi ve kendilerine ulaşan kamu hizmeti çerçevesinde; %68,2 oranında devletin yaşlılara sunduğu hizmetlerden memnun olduklarını belirtmişlerdir.

Örneklem grubunu oluşturan bireylerin %73,5'i hayatlarından memnundur. Yaşlı bireylerin, hayattan memnuniyet durumlarını değerlendirirken bazı çevresel faktörleri de dikkate aldığı görülmüştür. Bu faktörler arasında; günümüzdeki teknolojik gelişmeler ve bunların kullanımı açısından kendisini değerlendirme şekli ve yakın çevresi ile olan ilişkileri bulunmaktadır. Yaşlı bireyler, günümüzdeki teknolojik gelişmelerin hayatlarını kolaylaştırdığı için memnuniyet duyduklarını belirtmişlerdir. Örneğin; kadınlar, çamaşır makinesinin ve bulaşık makinesinin günlük işlerini kolaylaştırdıklarını, erkekler ise televizyon izleyerek gündemden haberdar olduklarını ve bazı zamanlarda telefonda oyun oynayarak günlerini daha aktif geçirdiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca teknolojik aletler aracılığıyla çocukları, akrabaları ve arkadaşlarıyla iletişim kurduklarını ifade etmişlerdir. Gençlik dönemlerinde bu teknolojik icatlar olmadığı için zorlandıklarını, hayatlarının daha monoton geçtiğini ve günümüzdeki genç kuşağın çok şanslı olduklarını belirtmişlerdir. Diğer taraftan günümüzdeki gelişmelerin ailevi ilişkileri zayıflattığı için bazı durumlardan memnuniyet duymadıklarını ifade etmişlerdir. Çocukları ile farklı mekânlarda ikamet etmeleri sebebiyle yalnız kaldıklarını ve komşuluk bağlarının zayıfladığını vurgulamışlardır. Çünkü yaşlılık döneminden kaynaklı problemlerle tek başlarına mücadele etmek zorunda kalmaktadırlar. Bu sebeple hayattan memnuniyet düzeyleri azalmaktadır. Hayattan memnun olmadığını belirten yaşlı bireylerin memnun olmama sebepleri arasında yaşlı olmaktan kaynaklanan genel sosyal ve fiziksel problemler (%40,7), yalnızlık (%18,5), ekonomik yetersizlikler ile çocukların ilgisizliği ve ihmali (%14,8) ve sağlık sorunları (%11,2) bulunmaktadır.

Örneklem grubunun bireysel yaşamlarına dair ve günümüzdeki yaşlılık dönemine ilişkin düşüncelerini belirlemek amacıyla katılımcılara; çocuklarından ayrı veya yalnız yaşamının sorun oluşturma durumu ve gelecekle ilgili endişeleri sorulmuştur. Yaşlı bireylerin %80,2'si yalnız yaşamının kendileri açısından sorun oluşturmadığını belirtmişlerdir. Ancak bakıma muhtaç olan yaşlı bireylerin, yalnız yaşamının sorun oluşturduğunu düşünme durumu bakıma muhtaç olmayanlara göre daha yüksektir. Yalnız yaşamının oluşturduğu sorunlar ise şu şekilde ifade edilmiştir; “özlem” (eşi, çocukları, yakın akrabaları, arkadaşları vb.: %25), “birlikte yaşayacağı birine ihtiyaç duymak” (yalnızlık; %22,9), “sıkılıyor olmak”; (%18,8), “ihtiyaçlarını karşılarken zorlanıyor olmak” (%14,6), “ilaçlarını zamanında almayı unutuyor olmak” (%10,4) ve “geleceğinden korkuyor olmak” (%8,3). Aslında gelecekte korkuyla ilgili örneklem grubunun ayrı bir soruya verdikleri cevapta ise %46'sının gelecekle ilgili çeşitli endişeleri olduğu tespit edilmiştir. Yaşlı bireylerin gelecekte endişe duyma nedenleri; bakıma muhtaçlık (%28,8), çocukların geleceği (%17,9), ülkenin durumu (%15,2), ekonomik sıkıntı (%14,1), sağlık sorunları (%9,9), yalnızlık (%8,9) ve ölüm korkusu (%5,2) şeklindedir.

Yaşlıların yaşlılık dönemine yönelik tanım, düşünce ve yorumlamaları dikkate alındığında; öncelikle fiziki yetersizlik ve sağlık koşullarındaki olumsuzluğun daha fazla vurgulandığı görülmektedir. Buna rağmen yaşlılık döneminin olumlu ve olumsuz yönlerini de tanımlayan yaşlılar, yaşlılığa yönelik önceden sosyalleşmenin önemi üzerinde de durmuşlardır. Bu konularla ilgili tespitler dikkate alındığında yaşlılığa yönelik tanımlamalar şu şekildedir: Biyolojik yetersizlik (elden ayaktan düşmek, yorgunluk, ihtiyaçlarını karşılayamama, zorluklarla uğraşma, unutkanlık ve bir işe yaramama; %37,3), çevrenin daralması (ölümü bekleme, yalnızlık, gençliğe özlem; %18,8), yaşlanması gereken süreç (boş vakit dönemi, huzurlu bir dönem, yaşlanması gereken süreç; %16,4), sağlığın bozulması (hastalık, organların yavaşlaması, engellilik; %11,8), olgunlaşmak ve saygı görmek (%9,6). Yaşlı bireylerin sadece %6'sı ise kendisini yaşlı hissetmemektedir.

İkinci olarak yaşlılık dönemine dair daha ayrıntılı bilgi edinebilmek amacıyla yaşlı bireylere yaşlılık döneminin olumlu ve olumsuz yönleri sorulmuş ve alınan cevaplar şu şekilde sıralanmıştır: Yaşlılık döneminin olumlu yönlerinin; olgunlaşmak (%25,3), ilgi görmek (%19,8), sorumluluğun bitmesi (%19,3), torun sahibi olmak (%16,9), hastane, toplu taşıma vb. hizmetlerde öncelik verilmesi (%4,1) olduğu belirtilmiştir. Örneklem grubunun %14,7'si ise yaşlılık döneminin olumlu bir yönü olmadığını ifade etmektedir. Yaşlılık döneminin olumsuz yönleri de fiziksel yetersizlikler (ihtiyaçlarını karşılayamama, elden ayaktan düşme, kısıtlanmak, yorgunluk, hareketsiz kalmak; %42,4), sağlık problemleri (%32,3), yalnızlık (%10,6), diğer (ekonomik sıkıntı ve sözünü aile üyelerine dinletememe; %5,1), umutsuzluk (%4,3) ve yaşın ilerlemesi (%3,6) olduğu belirtilmiştir. Yaşlı bireylerin %1,7'si ise yaşlılık döneminin olumsuz bir yönünün olmadığını düşünmektedir.

Üçüncü olarak yaşlılık dönemine yönelik önceden sosyalleşmenin, hazırlık yapmanın ve bu döneme yönelik uyumu kolaylaştıracak hazırlıkların neler olabileceği ve önemi hakkındaki düşünceleri sorulmuş ve alınan cevaplarda örneklem grubunun büyük bir kısmının, yaşlılık dönemi için daha önceden/gençlikten itibaren bir hazırlık yapılması gerektiğini düşündükleri tespit edilmiştir (%81,7). Yaşlılık dönemine ilişkin yapılması gerektiği düşünülen hazırlıklar ise şunlardan oluşmaktadır; geleceğe yönelik maddi yatırım (%64,6), sağlığa dikkat edilmesi

(%14,7), dini inançlara ve Türk kültürüne uygun bir yaşam sürülmesi (%10,3), iyi bir dost çevresi edinilmesi (%4,7), psikolojik hazırlık (%3,3) ve mezar masraflarının hazır tutulması (%2,4).

Yaşlılıkta bireyler sağlık problemleri ve bakıma muhtaçlık gibi durumlarından ötürü sosyal ortamlardan uzak kalabilmektedir. Örneklem grubunu oluşturan bireylerin %71,3'ü kendini dışlanmış ya da önemsenmiyor gibi hissetmemektedir. Ancak yaş ilerledikçe bireylerin kendini dışlanmış ya da önemsenmiyor hissetme düzeyi de artmaktadır. İleri yaş grubunda bireylerin sağlık problemleri ve bakıma muhtaç hale gelme düzeyinin artması bu durumun en önemli sebebidir. Yaşlılık döneminde bireyin aile üyeleri ile olan ilişkileri de kendini dışlanmış ya da önemsenmiyor gibi hissetmesine etki edebilmektedir. Aile içi ilişkilerde bir değişiklik olmadığını düşünen bireylerin %74,4'ü kendini dışlanmış veya önemsenmiyor gibi hissetmediğini belirtmektedir. Aile içindeki ilişkilerin eskiye göre daha kötü olduğunu düşünenlerin yarısı kendini dışlanmış veya önemsenmiyor hissederken diğer yarısı kendini dışlanmış veya önemsenmiyor hissetmemektedir. Yaşlı bireyler, aile içindeki ilişkilerde kendi otoritesinin sarsıldığını, sözünün geçersiz olduğunu ve bakım ihtiyacının yeterince karşılanmadığını düşündükleri için ilişkilerinin eskiye göre daha kötü olduğunu düşünmektedirler. Bu sebeple kendilerini aile içinde 'önemsenmiyor' hissettiklerini ifade etmişlerdir.

Yaşlı bireylere göre yaşlılık döneminde 'bakıma muhtaç olmak' karşılaşmak istemedikleri bir durumdur. Bakıma muhtaç olduklarında ise "Bakım yardımını kim karşılayacak?" sorusu; üzerinde en çok düşündükleri bir konudur. Örneklem grubunu oluşturan bireylerin %54'ünün ikamet ettikleri hanede bakım ihtiyaçlarını karşılayacak bir yakını bulunmaktadır. Yaşlı bireylerin huzurevlerine dair düşüncelerine bakıldığında da; %80'i huzurevinde kalmak istemediğini belirtmiştir. Araştırma verileri ve saha çalışmasında yapılan gözlemler sonucunda huzurevine yönelik algının olumsuz olduğu görülmektedir. Yaşlı bireylerin yalnızca %20'si huzurevinde kalmak istemektedir. Bunların huzurevinde kalmak isteme nedenleri şu şekildedir; "yalnız yaşamak istemiyorum" (%56,6), "çocuklarıma yük olduğumu düşünüyorum" (%30,1), "evde kendimi huzurlu hissetmiyorum" (%8,4) ve "evde kendimi güvende hissetmiyorum" (%3,6). Huzurevinde kalmak istememe nedenleri ise "ailemle birlikte olmak beni mutlu ediyor" (%48,8), "kurum ortamı beni rahatsız eder" (%21,1), "eşim/çocuklarım izin vermez" (%18,7), "yakın çevremdekiler ayıplar" (%5,7) ve "yalnız yaşamayı seviyorum" (%4,8) şeklindedir. Örneklem grubuna göre yaşlının yaşaması gereken yer öncelikli olarak kendi evidir (%61,2). Yaşlının yaşam alanı olarak düşünülen diğer yerler; ailesinin yanı (%29,6), çocuklarına yakın bir ev (%5,1), akrabalarının yanı (%2,7) ve huzurevidir (%1,4). Huzurevi en son düşünülen ve çok az yaşlının istediği bir yer olmaktadır. Yaşlı bireylere göre, huzurevleri "yaşlıların terk edildiği, kişinin bireysel özgürlüğünün kısıtlandığı ve şiddet gördüğü mekânlar" olarak bilinmektedir. Yalnız ya da eşyle birlikte yaşamının sorun oluşturma durumu ile yaşlının yaşaması gereken yer birlikte değerlendirildiğinde, "kendi evinde" seçeneği öne çıkmaktadır. Ancak burada yaşlı bireyler daha çok, çocuklarının düzenini bozmak istemedikleri, kırsal alanda yaşayanlar kent ortamına uyum sağlayamayacağını düşündükleri ve çocuklarının evinde rahatsız olabileme ihtimallerini değerlendirdikleri için bu seçeneği tercih etmişlerdir. Buradan çıkarılabilecek sonuç; yaşlı bireyler çocuklarıyla aynı mekânsal alanlarda ikamet etmek isteseler de çocuklarına ekonomik anlamda yük olmak istememektedirler ve yaşamının büyük bir kısmını, hatta bazıları doğduğundan beri, kırsal alanda geçirdikleri için kent ortamında yaşamayı tercih etmemektedirler. Ayrıca birlikte ikamet etme durumunda çocukları ile eşlerinin aralarının bozulacağını, onları huzursuz edeceklerini ve onlara yük olabileceklerini düşünmektedirler.

Yaşlı bireylerin %89,4'ü evde 'yaşlı bakım hizmeti' istemektedir. Evde yaşlı bakım hizmeti almak istemeyenlerin (%10,6) bakım hizmetini iradi olarak istememek yerine, gösterdikleri nedenler dikkate alındığında, bunun mümkün olamayacağını düşündükleri görülmektedir. Bunlar; evde bakımını sağlayacak bir yakınının olmaması, çocuklarının uzak mekânlarda ikamet etmesi ve çocuklarının ilgilenmeyeceğini düşünceleridir. Evde yaşlı bakım hizmetinin yapılmasını gerekli gören yaşlı bireyler, evde yaşlı bakım hizmetinde öncelikle aile üyelerinin rol alması gerektiğini düşünmektedirler (%70,1). Aile üyesi olmadığı durumlarda ise bakımının bu görevi üstlenebileceğini ifade etmişlerdir (%29,1). Yaşlı bakımına yönelik daha ayrıntılı bilgi edinebilmek amacıyla evde yaşlı bakım hizmetini tercih etmeyen yaşlılara evde bakım hizmeti yerine yaşlılara yönelik başka hangi bakım hizmetinin kendisi için uygun olabileceği sorulmuştur. Yaşlı bireyler bakıma muhtaç olduklarında, evde bakım hizmetinin karşılanamayacağını düşündükleri için ilk olarak kurum bakımını (%40,5) tercih edeceklerini ifade etmişlerdir. Kurum ortamında rahatsız olacağını düşünen yaşlılar ise "kendim yaparım" ve "yaşlı evi" (%20,5), "çocuklarım yapsın" (%9), "yazlık bahçeli bir ev" (%4,5) cevaplarını vermişlerdir. Evde bakım hizmetinin gerekli olduğunu düşünen yaşlı bireylere evde yaşlı bakım hizmetinin faydaları sorulmuştur. Buna göre evde yaşlı bakım hizmetinin faydaları şu şekildedir; "kendimi rahat ve mutlu hissedirim" (%45,8), "evimden ve yakın çevremden ayrılmamış olurum" (%22,6), "evde bakım sağlıklı ve temiz olur" (%19,4), "inanç ve kültürümüz açısından daha

uygun” ve “bakım daha iyi olur” (%5,9). Yaşlı bireyler bakıma muhtaç duruma gelinceye kadar veya kendi ihtiyaçlarını gideremeyecek hale gelene dek çocuklarına yardımı sürdürdüklerini belirtmişlerdir. Kendi yaşlılık dönemlerinde ise onlardan yardım talep etmenin doğal hakları olduğunu ve İslam dininin de bunu önerdiğini düşünmektedirler. Dördüncü sırada yer alan “inanç ve geleneklerimiz açısından daha uygun” seçeneği ile bu düşüncelerini vurgulamışlardır.

Ülkemizde teknolojik, ekonomik ve sağlık alanındaki gelişmelerle birlikte artan yaşlı nüfusun karşılaştığı sorunlara çözüm yolları bulabilmek için çeşitli alanlarda çalışmalar yapılmaktadır. Örneklem grubunun %82,7’si günümüzde yaşanan teknolojik, ekonomik ve tıbbi gelişmelerin yaşlı bakımını da geliştirdiğini düşünmektedir. Yaşlı bireylerin bu gelişmelerden yararlanma durumuna bakıldığında ise %81,9’u yaşlı bakım hizmetlerinden yararlandığını belirtmiştir. Yaşlı bakım hizmetlerinden yararlanmadığını düşünen %8’lik oranı oluşturan bireylerin ise yaklaşık yarısı (%48,4’ü) yaşlı bakım hizmetine henüz ihtiyaç duymadığını belirtmiştir. Diğerlerinin nedenleri ise şu şekildedir; ekonomik sebepler (%17,7), sağlık hizmetlerindeki yetersizlikler ve eşitsizlik (%12,9), fiziksel yetersizlikler (%8,1). Yaşlı bireylerin bir kısmı gelir durumundaki yetersizlikten dolayı hastaneye gidemedikleri için yaşlı bakım hizmetlerine yeterince ulaşamadıklarını ifade etmişlerdir. Yaşlı bireylerin bir kısmı da sağlık hizmetlerinin yeterince gelişmediği için yaşlı bakım hizmetlerinden yararlanamadıklarını düşünmektedirler. Kalan kısmı ise yaşlı bakım hizmetlerinin eşit şekilde sunulmadığını ve fiziksel yetersizliklerinden dolayı yaşlı bakım hizmetlerine ulaşamadıklarını ifade etmişlerdir. Eşitsizlik hususunda katılımcılar yaşlı bakım hizmetinden ve yaşlı bakım ücretinden yararlananların bazılarının gerçekten ihtiyaç duymadığını, ihtiyaç duyanların ise bu hizmetlere ulaşamama noktasında kendi fiziksel, maddi veya sosyal eksikliklerinin rolü olduğunu düşünmektedirler.

Örneklem grubu içinde bakım hizmeti alan yaşlı bireylerin çoğunluğunun bakımını aile üyeleri karşılamaktadır. Yaşlı bireyler bakım hizmeti alırken bazı sorunlarla karşılaşabilmektedir. Örneklem grubunun yaşadığı bu sorunlar şu şekilde ifade edilmiştir; “kendi bakımımı kendim yapmak istiyorum” (%29,1), “yalnız kalmaktan/bırakılmaktan/terkedilmekten korkuyorum” (%14,6), “görme engelim var”, “utanıyorum”, “istediğimde hazır olmuyor” (%9,8), “hareketsiz kalıyorum” (%7,3), “bakıcıdan memnun değilim” ve “banyoda zorlanıyorum” (%4,9). Bakım hizmeti alan yaşlı bireylerin %9,8’i ise sorun yaşamadığını belirtmiştir. Bakım ihtiyacını aile üyesinin karşıladığı yaşlı bireylerin yaşadıkları sorunlar; “sürekli yanımda değilim” (%35,3), “kendimi kötü hissediyorum” (%17,6), “hareketsiz kalıyorum”, “utanıyorum” ve “temiz olmuyor” (%8,8), “kaldırılırken zorlanıyorum” (%5,9) şeklindedir. Yaşlı bakım hizmetini bakıcı desteğiyle alan yaşlı bireylerin sayısı az olmakla birlikte karşılaştıkları sorunlar şöyledir; “utanıyorum” (%42,9), “bakıcı ilgisiz” (%28,5), “istediklerimi yapmıyor” ve “temiz olmuyor” (%14,3). Genel olarak yaşlı bireylerin bakım hizmeti karşılanırken yaşadıkları sorunlar değerlendirildiğinde, yalnız kalma, utanma ve bakımın temiz olmaması en çok yaşadıkları sorunlar arasında yer almaktadır. Örneklem grubu bakım hizmetleri karşılanırken yaşadıkları sorunlara çözüm yolu olarak öncelikle aile üyesinin yanında bakıcının da olması gerektiğini düşünmektedirler (%39). Bakıcı haricinde günlük yardımcı (%29,3), maddi yardım (%12,2), evde bakım hizmeti (%4,9) ve huzurevi (%2,4) yaşlı bakımına yönelik çözüm önerileri arasında bulunmaktadır.

6. TARTIŞMA

6.1. Yaşlıların Demografik Özellikleri

TÜİK verilerine göre, Türkiye’de 2000 yılında toplam nüfus içinde 65 yaş ve üzeri nüfusun oranı %5,7 iken 2020 yılında %9,5 olmuştur. Cinsiyet dağılımı açısından bakıldığında 2000 yılında 65 yaş ve üzeri kadın nüfusun toplam nüfus içindeki oranı %6,3, erkeklerin oranı 5,1; 2019 yılında ise 65 üstü yaş grubu toplam nüfusun %9,1’ini oluştururken, kadınların oranı %10,2’ye, erkeklerin oranı da %8’e yükselmiştir. Yaşlı nüfusun kendi içindeki dağılımı açısından kadınların %55,8; erkeklerin ise %44,2 oranında olduğu tespit edilmiştir (TÜİK, 2020). Daha önce de değinildiği üzere alan araştırma verilerinin toplandığı zaman dilimindeki son istatistik bilgilerinin ait olduğu 2018 yılı Zonguldak ili nüfus bilgilerine göre; 65 yaş ve üzeri nüfusun cinsiyete göre genel nüfus içindeki dağılımına bakıldığında, kadınların oranı %6,58, erkeklerin oranı ise %5,30’dur. Araştırma evrenini oluşturan merkez ilçe ve merkez ilçeye bağlı köylerdeki 65 yaş ve üzeri nüfus içinde kadınların oranı ise %56,27, erkeklerin oranı %43,72’dir. (TÜİK, 2018).

Yaşlıların eğitim düzeyleri, onların sosyal ilişkilerini, toplumsal statü ve saygınlıklarını etkileyen önemli bir değişkendir. Örnekleme dâhil olan yaşlıların büyük çoğunluğu okur-yazar ve ilköğretim mezunu bireylerdir. Üniversite/yükseköğretim mezunu bireyler, örneklemin %13,5’ini oluşturmaktadır. Literatürde yer alan

araştırmalarda da yaşlı bireyler eğitim düzeyleri itibarıyla ilköğretim mezunu grubunda yoğunluk göstermektedirler (Arun, 2008, s. 319; Kalaycı ve Özkul, 2017, s. 99). Araştırma bulgularına göre cinsiyet ve eğitim düzeyi değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p=,000$). Kadınların %28,6'sı yani yaklaşık üçte biri okur-yazar değilken erkeklerin yalnızca %2,9'u okuma yazma bilmemektedir. Benzer şekilde cinsiyet, ikamet yeri ve eğitim düzeyi değişkenleri birlikte incelendiğinde anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır ($p=,000$). Kadınların eğitim seviyesinin erkeklere göre düşük olmasının sebebi, tarihsel, kültürel ve ekonomik sebeplerden kaynaklanmaktadır. Geçmiş yıllarda eğitim imkânlarına ülkenin her yerinde ulaşılabilmesi, ataerkil aile yapısından kaynaklı olarak erkeklere öncelik tanınması kadınların eğitime erişmesini sınırlandırmaktadır.

Yaşlı bireylerin mesleki statüleri, emekli ve ev kadını meslek gruplarında yoğunluk göstermektedir. Gelir düzeyinin yüksek olması, her yaş grubunda olduğu gibi yaşlılıkta da yaşam kalitesi ve yaşam memnuniyeti açısından önemli bir durumdur. Yaşlılıkta sağlık harcamalarının artacağı düşünüldüğünde ekonomik gelir kaynağının önemi de artmaktadır. Örneklem grubunun gelir kaynakları genellikle emekli maaşlarından oluşmaktadır. İçlerinden hem Türkiye hem de yurt dışından emekli olmuş bireyler bulunmaktadır ve bunlar iki emekli maaşı aldıklarını belirtmişlerdir. Kadınların iş kollarında yeterince istihdam edilmemesi sebebi ile emeklilik yüzdesi erkeklere göre daha düşüktür. Literatürde yer alan bir araştırmaya göre emekli maaşı alanlar cinsiyete göre incelendiğinde, emekli maaşı alan kadınların oranı erkeklere göre çok daha düşüktür. Emekli maaşı alan erkeklerin oranı %84 iken kadınların oranı %16'dır (Tufan, 2014, s. 74). Bu verilerin de gösterdiği gibi hem örneklemimizde hem de genel nüfus açısından kadınların önemli bir kısmı hem gençliklerinde hem de yaşlılıklarında bağımlı bir nüfus grubu olarak yaşamak zorunda kalmaktadırlar. Ataerkil bir aile yapısının hâkim olduğu toplumumuzda kadının çalışma alanı ev olarak görülmekte ve ev dışı ücretli çalışmasına izin verilmemektedir. Bu düşünce yapısı bugün yaşlılık kategorisinin temsilcileri olarak yaşayan yaşlı kuşakta daha baskın olmakla birlikte nüfusun alt kategorilerinde de varlığını korumaktadır. Ayrıca emeklilik statüsüne sahip olan kadınların birçoğu, emeklilik geliri gibi imkânları vefat eden eşleri veya babaları üzerinden elde etmişlerdir.

Cinsiyet değişkeninde olduğu gibi ikamet yeri ile emekli olma değişkenleri arasında da anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p=,000$). Kırsal alanda yaşayan bireylerin, başta çiftçilik gibi zirai işlerde kendi hesabına çalışması nedeni ile emeklilik yüzdesi düşüktür. Zira kırsal alanda bireyler hayvancılık, çiftçilik ve tarım gibi alanlarda çalışarak geçimini sağladığı için emeklilik primi ödemişlerdir. İl merkezinde ise bireyler kamu ve özel işyerlerine bağlı çalışarak ekonomik gelir elde ettiği için emeklilik primleri çalıştıkları kurum tarafından ödenmiş ve emekli olmaya hak kazanmışlardır. Benzer şekilde eğitim düzeyi ve emekli olma arasında da anlamlı bir ilişki vardır ($p=,000$). Üniversite/yükseköğretim ile lise ve dengi okul mezunlarının emekli olma düzeyi daha yüksektir.

Yaşlı bireylerin %57,3'ü gelir düzeylerini yeterli bulmaktadır. Yaş ilerledikçe gelir düzeyini yetersiz bulanların oranı artmaktadır. Yaşlıların ikamet yeri ile gelir durumunu yeterli bulma düzeyinde farklılıklar bulunmaktadır. Köyde ikamet eden yaşlı bireylerin gelir durumlarını yeterli bulma düzeyi il merkezindekilere göre daha yüksektir. Yaşlı bireylerin sağlık harcamalarının yanında il merkezinde yaşadıkları hayat pahalılığı, kira borcu ve gıda harcamaları gelir düzeyini yetersiz kılmaktadır. Köyde ikamet eden bireyler kira borcu ödememekte, gıda ihtiyaçlarının bir kısmını kendileri yetiştirdikleri için gıda harcamalarını daha düşük düzeyde tutabilmektedirler. Bunlar da kırsal kesimdeki yaşlıların görece gelirlerini daha yeterli bulmalarının nedeni olmaktadır.

6.2. Yaşlıların Sosyal İlişkileri

Toplumsal ve kültürel yaşamdaki değişimler, gündelik yaşamdaki sosyal ilişkileri de değişime uğratmıştır. Yaşlı bireylerin çocukları, akrabaları ve komşularıyla olan yüz yüze ilişkileri zayıflamış ve görüşme sıklığı arasındaki zaman süresi uzamıştır. Yaşlılar, özellikle çocuklarıyla ayrı hanelerde ikamet etmelerinin, il merkezinde apartman yaşamının hâkim olmasının, teknolojik gelişmelerin, internet ortamı ve telefonla kolayca ulaşılabilen sosyal medya platformlarının kullanımının ve yaygınlaşmasının, özellikle torun gibi daha genç kuşaklarla aralarındaki yaşam ve görüş farklılıklarının oluşmasının; eş, çocuklar, komşular ve yakın akrabalarıyla olan sosyal ilişkilerini zayıflatmış olduğunu belirtmişlerdir.

Yaşlılık döneminde bireyler fiziksel, psikolojik, sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılarken yakınlarına gereksinim duymaktadırlar. Kronik hastalık, engellilik ve bakıma muhtaçlık sebebiyle günlük yaşam aktivitelerini karşılamada zorlandıkları durumlarda eşine, çocuklarına, yakın akrabalarına hatta bazı zamanlarda komşularına ihtiyaç duymaktadırlar. Bu sebeple yaşlı bireyler açısından yakınlarıyla görüşme sıklığı, sosyal ilişkinin kalitesi ve devamlılığı açısından önemli olmaktadır. Örneklem grubu, görece en çok eşleriyle olan sosyal ilişkilerinden

memnundur (%57). Bu sonuç literatürde yer alan diğer araştırmalarla da paralellik göstermektedir (Aközer vd., 2011, s. 117).

Yaşlı bireylerin çocukları ile aynı hanede veya birbirine yakın yerleşim alanlarında ikamet etmesi, yaşlının yaşam memnuniyetini artırmaktadır. Zira yaşlı için çocuklarıyla sosyal iletişimi önemlidir ve çocuklarına yakın bir mekânda olmak ya da aynı mekânı paylaşmak yaşlıya sosyal ve moral bir değer sağlamaktadır. Yaşlı bireylerin çoğunlukla çocuklarıyla arasındaki ilişkiden memnun oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Ancak geriye kalan hiç de azımsanmayacak orandaki yaşlı bireyler, çocuklarıyla ilişkileri açısından memnuniyet dereceleri düşüktür. Yaşlıların çocuklarıyla ilişkilerinde ve görüşme sıklığında mekânsal uzaklık önemli bir etken olmaktadır. Örneklem grubu çocuklarıyla her gün telefon ya da sosyal medya aracılığı ile konuşmakta ancak yüz yüze ilişkilerini sınırlı şekilde sürdürmektedirler. Genel olarak yaşlıların yaklaşık yarısının (%47,8) her gün çocuklarıyla görüştüğü diğer yarısının da (%52,2) görece değişen ancak arzu ettikleri sıklıkta çocuklarıyla görüşemedikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Literatürde yer alan bir çalışmada çocuklardan beklenen davranış biçimleri arasında çocukların kendilerine karşı saygılı ve sevgi dolu davranması, ilgi göstermesi ve sözüne değer verilmesi ya da dikkate alınması bulunmaktadır (Özkul vd., 2017, s. 374). Araştırmada elde edilen sonuçlar da literatüre benzer şekilde, yaşlı bireylerin çocuklarından beklediği davranışlar arasında 'saygı ve ilgi' birinci sırada yer almaktadır (%24,5).

Araştırma verilerine göre çocuklarıyla görüşme sıklığı ile çocuklardan beklenen davranış biçimleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p=,000$). Çocuklarıyla her gün görüşen yaşlı bireyler, çocuklarından beklentilerini karşıladıklarını ve bu durumdan memnun olduklarını belirtmişlerdir. Ancak çocuklarıyla görüşme sıklığı azaldıkça beklentileri de farklılaşmaktadır. Çocuklarıyla hiç görüşmeyen, haftada 1-2 kez görüşen ve yılda 1-2 kez görüşen yaşlılarda, çocuklarından saygı ve ilgi beklentileri yükselmektedir. Ayda 1-2 kez görüşenlerin çocuklarından ilk beklentileri genellikle kendilerini daha sık ziyaret etmeleridir. Çocuklarıyla görüşme sıklığı ve çocuklarıyla arasındaki ilişki değişkenleri birlikte değerlendirildiğinde de anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır ($p=,000$). Çocuklarıyla arasındaki ilişkisinin 'çok iyi' ve 'iyi' olduğunu belirten yaşlı bireyler, çocuklarıyla her gün görüşenler arasında yoğunlaşmaktadır.

Yaşlılıkta eş ve çocuk gibi bireyin torunlarıyla arasındaki duygusal aktarım da yardımlaşma ve iletişimin sürekliliği açısından önem taşımaktadır. Torunu bulunan yaşlılar, genel olarak torunlarıyla arasındaki ilişki düzeyinin 'çok iyi' olduğunu ifade etmişlerdir (%55,5). Ancak geri kalan %45'lik kısım görece farklı oranlarda cevap vermiş olsalar da bu cevaplar torunlarıyla ilişkilerinin iyi olmakla birlikte aralarında bir mesafe olduğunun da göstergesi olarak yorumlanmaktadır. Örneklem grubunun torunlarından beklediği davranışlar arasında saygı ilk sırada yer almaktadır (%46). Literatürde de torunlardan beklenen davranışlar arasında saygı, sevgi ve ilgi gibi benzer sonuçların elde edildiği görülmektedir (Özkul vd., 2017, s. 374).

Geleneksel ilişkilerin hakîm olduğu toplumsal yapıda yaşlıların bakımı, ihtiyaçları ve sorunlarının çözümünde ilk olarak aile üyeleri rol almaktaydı. Günümüzde de aile üyeleri rol almaya devam etmekte olup bazı zamanlarda kısa süreli olarak komşular da bu rolü üstlenmektedir. Zira günümüz toplumunda yaşlılar genel olarak yalnız ya da eşyle birlikte ikamet etmektedir. Yaşlıların komşularıyla olan ilişkileri yardımlaşma, dayanışma, hoş sohbet edebilme ve boş zamanlarını geçirebilme anlamında önem kazanmaktadır. Örneklem grubunun büyük bir kısmı komşularıyla olan ilişkisini 'iyi' olarak ifade etmiştir (%69,4). Yaşlı bireylerin komşularından beklediği davranış biçimleri arasında birlikte vakit geçirmek (%41,2) ile saygı ve sevgi ilişkisi içinde olmak (%16,6) bulunmaktadır. Literatürde de benzer şekilde komşu ve akrabalarından beklenen davranış biçimleri arasında kendilerine saygılı davranmaları, yardımsever ve ilgili olmaları ile sık ziyarete gelmeleri bulunmaktadır (Özkul vd., 2017, s. 374).

Yaşlılıkta geniş bir sosyal çevreye sahip olmak yaşam memnuniyetini artırmaktadır. Aksi takdirde yaşlılar yalnızlık duygusuna kapılabilmektedir. Örneklem grubu; arkadaşları ve kardeşleri ile olan sosyal ilişkilerinden genel olarak memnundur (%79,5). Ancak yaş ilerledikçe yaşlıların memnuniyet düzeyi azalmaktadır. Yaşlı bireyler, yakın çevresindekilerin ziyaretine ve sohbetine ihtiyaç duymaktadır. Nitekim çevresindeki insanlardan memnun olmama nedenleri arasında iletişimin, birlik ve beraberliğin olmaması en çok frekans toplayan seçeneklerdir (%23,1). Dedikodu, menfaatçi ilişkiler ve huzursuzluk ise diğer memnun olmama nedenleri olarak öne çıkmaktadır.

Yaşlı bireylerin gün içinde en çok iletişim kurdukları kişi eşleridir (%61,2). Cinsiyet ile gün içinde en çok iletişim kurulan kişi arasında anlamlı bir bağlantı bulunmaktadır ($p=,000$). Cinsiyete göre kadınların en çok iletişim kurdukları kişiler eşleri ve çocukları iken erkeklerin en çok iletişim kurdukları kişiler, eşleri ve arkadaşlarıdır.

Yapılan görüşmeler esnasında da yaşlı erkeklerin genellikle kahvehane, park, cami ve deniz kenarı gibi sosyal alanlarda arkadaşları ile vakit geçirdiklerine tanık olunmuştur. Kadınların ise il merkezinde sayısı daha çok olmakla birlikte park, kafe ve deniz kenarı gibi sosyal mekânlarda arkadaşları ile birlikte sohbetlerine tanıklık edilmiştir. Ancak yaşlı kadınların çoğunluğunun kendi evlerinde vakitlerini değerlendirdikleri görülmüştür. Araştırma verileri ile sahada yapılan gözlemler birbirleriyle örtüşmektedir. Benzer şekilde eğitim düzeyi, medeni hal, şu an çalışma durumu, emeklilik durumu, çocuklarıyla arasındaki ilişki durumu ile günlük hayatında en çok iletişim kurduğu kişi arasında da anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$).

6.3. Yaşlıların Gündelik Yaşam Etkinlikleri

Serbest ya da boş zaman etkinlikleri, yaşlıların temel ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra ilgi alanlarına yönelik olarak gerçekleştirdikleri faaliyetlerdir. Sosyal faaliyetler, yaşlılık döneminin psikolojik ve sosyal açıdan sağlıklı bir şekilde sürdürülmesini sağlamaktadır. Örneklem grubunun boş zamanlarını birlikte geçirdikleri kişiler arasında ‘arkadaş ve komşular’ seçeneği birinci yoğunluğu oluşturmaktadır. Ancak yaş ilerledikçe yaşlıların boş zamanlarını çocukları ile geçirme eğilimi artmaktadır. Yaşa bağlı olarak bireylerin sağlık problemleri yaşamları onları eve ve yakınlarına bağlı kılmaktadır. Bu sebeple yaş arttıkça evde ve çocuklarla geçirilen zamanın süresi artmaktadır. Cinsiyet, yaş grubu, medeni durum, emeklilik durumu, çocuklarıyla ve komşularıyla arasındaki ilişki ile boş zamanlarını geçirdikleri kişiler arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p<,005$).

Emiroğlu’na göre (1995, s. 137), yaşlılık döneminde dinsel pratikler bireyin moralini yüksek tutmakta ve kendini huzurlu hissetmesine yardımcı olmaktadır. Ayrıca yaşlılık dönemi, gençlik döneminde gerçekleştirilemeyen etkinliklerin yapıldığı bir dönem olarak algılanmakta ve dini faaliyetler de bunların içinde en çok zaman ayrılanlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Literatürde yer alan diğer bir araştırmaya göre de yaşlılık döneminde dini aktivitelerde artış olduğu tespit edilmiştir (Tufan vd., 2019, s. 5). Örneklem grubundan elde ettiğimiz veriler de bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Yaşlı bireylerin boş zamanlarını değerlendirdikleri etkinlikler içinde ‘ibadet etmek’ seçeneği birinci yoğunluğu oluşturmaktadır (%21,8). Bulgular kısmında da ayrıntılı şekilde incelendiği gibi açık havada dolaşmak, arkadaşları ziyaret etmek ve televizyon izlemek boş zamanlarda gerçekleştirilen diğer etkinlikler arasında en çok frekans toplayan seçeneklerdir.

Yaşlı bireylerin gündelik yaşamlarında boş zamanlarını dernek, vakıf vb. kuruluşlarda geçirme eğilimi oldukça düşüktür. Nitekim örneklem grubunda bu tür kuruluşlara üye olanların sayısı sadece 64 (%15,4) kişiyle sınırlıdır. Cinsiyet ile dernek, vakıf vb. kuruluşlara üye olma arasında anlamlı bir bağ bulunmaktadır ($p=,000$). Dernek, vakıf vb. kuruluşlara üye olanlar arasında erkekler çoğunluğu oluşturmaktadır. Benzer şekilde eğitim durumu, ikamet yeri, emeklilik durumu, şu an çalışma durumu, gelir durumu, kronik hastalık, engellilik ve bakıma muhtaçlık durumu değişkenleri ile bu tür kuruluşlara üye olma arasında da bağlantı bulunmaktadır ($p<,005$). Üniversite/yüksekokul mezunu, il merkezinde yaşayan, emekli olmuş ve şu an da çalışmaya devam eden ve gelir düzeyleri yeterli olan bireyler, dernek, vakıf vb. kuruluşlara daha çok üye olmaktadır. Ayrıca kronik rahatsızlığı, engeli ve bakıma muhtaçlık durumu olmayan yaşlıların bu tür kuruluşlara üye olma düzeyi de daha yüksektir.

6.4. Sosyo-Kültürel Değişme Bağlamında Yaşlılık Dönemine İlişkin Düşünceler

Geleneksel ilişkiler ve yaşam tarzının değişmesiyle birlikte yaşlılık ve yaşlanma kavramları da değişikliğe uğramıştır. Geleneksel toplumda yaşamış yaşlı ile modern toplumda yaşayan yaşlının yaşam koşulları birbirinden farklıdır. Geleneksel geniş ailede yaşlı ve çocuklar aynı hanede ikamet ederken modern çekirdek ailede yaşlı ve çocukları farklı hanelerde hatta farklı yerleşim birimlerinde ikamet etmektedir. Bu durum yaşlıların yalnız kalmasına neden olmaktadır. Günümüz toplumunda yaşlılar, eşlerinin ölümü ya da çocuklarının evden uzaklaşması ve farklı bir yerde yaşamayı tercih etmesi sonucunda yalnızlık sorunu ile karşılaşmaktadırlar.

Literatürde yer alan bir çalışmada, geniş aile olarak yaşamayan yani çocuklarıyla birlikte ikamet etmeyen yaşlılar, çocuklarıyla birlikte yaşamama nedenlerini ‘kendimi çocuklarımla hanesindeyken rahat hissetmiyorum’, ‘çocuklarımdan ‘gel bizimle kal’ diyen olmadı’, ‘çocuklarımla rahatsız etmek istemiyorum’, ‘çocuklarımla ekonomik durumları kötü’ ve ‘çocuklarımla evi dar’ şeklinde ifade etmişlerdir. Yapılan araştırmalara göre çocuklara mekânsal yakınlık, yaşlıların yalnızlık duygusunu hafifletmede en önde gelen belirleyici bir etken olmakla birlikte yaşlıların ihtiyaç duyduklarında yardım isteyebilme ve kendilerini güvende hissedebilme noktasında önemli olduğu tespit edilmiştir (Sever, 2020, s. 5-7). Araştırma verilerine göre yaşlılık döneminde yalnız yaşamının sorun oluşturma durumu örneklem grubunun düşünceleri açısından değerlendirildiğinde, yalnız ya da çocuklarından ayrı yaşamak sağlık durumu iyi olan yaşlılar için bir sorun teşkil etmemektedir. Ancak yaşlının bakıma muhtaç olması durumunda yalnız yaşamak problem oluşturmaktadır. Zira bakıma muhtaç yaşlı günlük

yaşam aktivitelerinde ve temel ihtiyaçlarının karşılanmasında yakınlarına ihtiyaç duymaktadır. Literatürde yer alan birçok çalışmanın bulgularına benzer şekilde yaşlı bireyler, temel ihtiyaçlarını karşılayamadıkları durumlarda yalnızlık duygusunu daha çok hissetmektedirler. Bu çalışmalarda, özellikle yaşlıların kendini yalnız hissetmesi ile gündelik yaşam aktivitelerinin azalması arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucu ulaşılmıştır (Lehr, 1994, s. 315).

Yaş ilerledikçe yaşlıların geleceğe yönelik endişe ve umutsuzluk düzeyleri de artmaktadır. Örneklem grubunun %54'ü gelecekte endişe duyarken %46'sı geleceğe dair bir endişesinin bulunmadığını belirtmiştir. Yaşlılıkta sosyal güvenceye sahip olmak ve gelir düzeyinin yeterli olması gelecekte duyulan endişe duygusunu olumlu yönde etkilemektedir. Gelir düzeyi azaldıkça gelecekte endişe duyanların oranı artmaktadır. Kronik hastalıklar, bakıma muhtaçlık ve engellilik durumu da endişe ve umutsuzluk düzeyini artırmaktadır. Literatürde yer alan bir çalışmada ise yaşlıların yaşı arttıkça gelecekte endişe duyma düzeyinin arttığı ve kadınların erkeklere göre gelecek konusunda daha çok endişeli olduğu tespit edilmiştir (Aközer vd., 2011, s. 116).

Örneklem grubundan elde edilen veriler; sosyal değişimin göstergesi olarak, yaşlılık döneminin değerlendirilmesinde ve yaşlanmaya dair düşüncelerde özellikle 'sosyal çevrenin daralması' faktörünün etkili bir faktör olduğunu göstermektedir. Yaşlıların geleceğe yönelik olumsuz değerlendirmelerinde; 'biyolojik yetersizlik', 'yaşlılığın doğal bir süreç olması', 'sağlığın bozulması' gibi biyolojik yaşlanmanın getirdiği sorunlar daha fazla dayanak olarak öne çıkarılmaktadır. Dolayısıyla yaşlı bireyler, yaşlılıkta olgunlaşmayı, ilgi görmeyi, sorumlulukların bitmesini, torun sahibi olmayı, hastane ve toplu taşıma gibi sosyal alanlarda kendilerine yer verilmesini yaşlılık döneminin olumlu yönleri olarak değerlendirmektedirler. Buna karşın yaşlılıkta meydana gelen fiziksel yetersizlikleri, sağlık problemlerini, yalnızlığı, umutsuzluğu ve yaşın ilerlemesini yaşlılığın olumsuz özellikleri arasında değerlendirmişlerdir. Örneklem grubunun oldukça az bir kısmı yaşlılığın olumsuz bir yönünün olmadığını belirtmiştir (%1,7).

6.5. Sosyo-Kültürel Değişme Bağlamında Yaşlı Bakımına İlişkin Düşünceler

Günümüz koşullarında yaşlı bakımına yönelik resmi ve özel kurumlar yaygınlaşmaktadır. Kurum bakımına ihtiyaç duyulmasında ailelerin yaşlı bakımına yönelik tutum ve davranışlarındaki değişimler etkilidir. Modern toplumda insan ömrünün uzaması ve yaşlı nüfusun artmasının yanında, aile üyelerinin hemen her üyesini yaşanılan evin dışına bağımlı kılan formal eğitim süreçleri ve çalışma koşulları gibi gündelik yaşama yönelik köklü değişimler bakım sorununu doğurmuştur. Ancak özellikle geleneksel yaşam ile modern yaşam arasında geçiş süreci yaşayan ülkemizde gelir ve eğitim düzeyi düşüklüğü, işsizlik gibi birey yaşamını etkileyen makro sorunlar ile geleneksel değerlerin toplumsal baskı oluşturma işlevinin henüz kaybolmaması, duygusal bağların görece önemini koruyucu olması gibi özellikler, yaşlı bireylerin, aile dışından birisinin bakımına gönüllü olarak talip olmasını engellemektedir. Dolayısıyla bu koşullar yaşlıların özellikle kurumsal bakım talebini de azaltmaktadır. Ayrıca bakıma muhtaç olmak bireysel özgürlüğü kısıtlamakta ve bireyi yakınlarına daha bağımlı hale getirmektedir. Örneklem grubunun %54'ünün bakım ihtiyacını karşılayacak bir yakını bulunmaktadır. Günlük aktivitelerini karşılamada zorlanan, temel ihtiyaçlarının karşılanmasında başkasına ihtiyaç duyan ve yalnız yaşayan yaşlılar için ise huzurevleri çare olarak düşünülmektedir. Ancak yaşlı bireylerin huzurevine dair düşünceleri çeşitli değişkenler açısından analiz edildiğinde; sadece %20'sinin huzurevinde kalmak konusunda bir eğilimi olduğu, diğerlerinin huzur evinde kalma fikrini düşünmek bile istemedikleri sonucuna ulaşılmıştır (%80). Dolayısıyla literatürdeki tespitlere paralel olarak bu çalışmanın örneklem grubunda da huzurevinde kalmak isteyenlerin oranı oldukça düşüktür. Bulgular kısmında da değinildiği gibi yoğunluk sırasına göre huzurevinde kalmak isteyenlerin nedenleri şöyledir; "yalnız yaşamak istemiyorum", "çocuklarıma yük olduğumu düşünüyorum", "evde kendimi huzurlu hissetmiyorum" ve "evde kendimi güvende hissetmiyorum". Yaşlılar öncelikli olarak yalnız yaşamak istemedikleri için huzurevinde kalmayı tercih etmektedirler. Huzurevinde kalmak istemeyenlere bakıldığında ise ailesiyle birlikte yaşamaktan mutlu olduğu için huzurevini tercih etmediklerini söylemektedirler. Akabinde sırasıyla "kurum ortamı beni rahatsız eder", "eşim/çocuklarım izin vermez", "yakın çevremdekiler ayıplar" ve "yalnız yaşamayı seviyorum" seçenekleri gelmektedir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından yapılan bir çalışmada da görüşülen 600 yaşlının 500'ü (%83,3) huzurevinde kalmak istemediklerini belirtmişlerdir. Huzurevi, yaşlıları huzursuz eden bir yer olarak düşünülmektedir. Yine aynı araştırmaya göre, teknolojinin gelişmesi ile birlikte sağlık hizmetinin ev ortamında da verilebilmesi, yaşlıların ev ortamında bakımı tercih etmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Saygılı, 2011, s. 113). Başka bir araştırmada da yaşlı bireyler huzurevinde yaşamayı düşünmemektedirler (%89,8). Huzurevini tercih etmemenin en önde gelen nedenleri; "ailesiyle birlikte yaşamaktan mutlu olma", "başkalarıyla yaşamak istememe" ve "çocuklarının izin vermemesi" olarak

gösterilmektedir (Kalaycı ve Özkul, 2017, s. 99). Literatürde yer alan başka bir araştırmaya göre ise huzurevlerine yönelik olumsuz düşünceler, “cezaevi”ne benzetilerek, “şiddet uygulanan bir yer” ve “tahammül edilmesi zor bir yer” olarak ifade edilmektedir (Sever, 2020, s. 5). Dolayısıyla gerek literatüre yansıyan bulgular gerekse bu araştırmanın bulgularına göre yaşlılar, mecbur kalmadıkları sürece huzurevlerinde kalmak istememektedir. Çünkü yaşlı için alıştığı ortamdan uzaklaşmak ya da farklı bir mekâna alışmaya çalışmak, yaşın da ilerlemesiyle birlikte zor olmaktadır.

Cantor’un, hiyerarşik tamamlayıcı modeline göre yaşlılar, öncelikle eşlerinin bakım ihtiyaçlarını karşılamasını isterler. Daha sonra sırasıyla çocukları, diğer aile üyeleri, arkadaşları ve en son resmi bakıcının bakımını istemektedirler (Canatan, 2008, s. 104). Literatürde yer alan diğer bir çalışmaya göre, yaşlı bireyler, bakım ihtiyaçlarını sırasıyla yakınlarında bulunan çocuklarının, eşinin, akrabalarının ve komşularının karşılamasını istemektedirler (Özmete ve Dinç, 2020, s. 221). Başka bir çalışmaya göre ise yaşlı bakım hizmetini öncelikle aile üyesi, daha sonra devlet kurumlarının üstlenmesi gerektiğine işaret edilmektedir (Kurtkoparan, 2020, s. 53). Eldeki araştırmada da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Buna göre yaşlı bireyler, evde bakım hizmetinde öncelikle aile üyesinin, aile üyesi bakımı sağlayamadığı takdirde bakıcının görev alması gerektiğini düşünmektedirler. Aile üyelerinden eşi, çocukları veya gelinleri bakım hizmetinin sağlanması beklentisinde öne çıkan yakınlar olarak görülmektedir.

Yaşlıların ailelerine bağlılıkları ve onlardan uzaklaşmanın getirdiği fiziki mağduriyet, yalnızlık ve moral çöküntü durumunun yaygın olarak gözlemlenmesi ve ayrıca konuya yönelik kamusal yatırımların pahalı olması gibi koşullar, politika yapıcıları açısından yeni bakım modelleri arayışını da beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda günümüzde huzurevlerine alternatif olarak geliştirilen yaşlılık hizmetlerinde temel amaç ‘yerinde yaşlanma’yı sağlamak olmuştur. Buna göre yaşlı bakıma yönelik geleneksel beklentilerin hiç değilse bir kısmını kendi içinde koruyan ‘aile destekli bakım modeli’ ve ‘evde bakım hizmeti’ modeli, bazı aksaklıkların giderilmesi ve kamu kaynaklarıyla desteklenmesi yoluyla yaygınlık kazandırılarak korunmaya çalışılmaktadır. Bu bakım modelinde bakıma muhtaç yaşlıya kendi yaşam alanında, aile üyeleri tarafından bakım verilmektedir. Yaşlı bireylerin de en büyük arzusu kendi doğup büyüdüğü ortamda yaşlanmak ve ölmektir. Literatürde yer alan bir araştırmada da yaşlı bireylerin bu dönemde alıştıkları ve tanıdıkları çevre içinde kalmak istedikleri tespit edilmiştir. Yaşlı bireyler, yaşlılık döneminde kendi yaşam alanlarında kendilerini daha değerli hissettiklerini ve güvende olduklarını belirtmişlerdir (Özmete ve Dinç, 2020, s. 215). Örneklem grubunu oluşturan yaşlılar da benzer şekilde kendi yaşam alanlarında evde bakım hizmetini istemektedir (%89,4). Ayrıca yaşlılar evde bakım hizmetinin Türk aile yapısına daha uygun olduğunu belirtmişlerdir. Yaşlının eşi ve çocuklarıyla arasındaki ilişki, evde bakım hizmetinin tercihine etki etmektedir. Eşyle ve çocuklarıyla arasındaki ilişkisi kötü olan yaşlılar evde bakım hizmetini istememektedir.

Günümüzde yaşlılara yönelik yeni bakım hizmet modelleri oluşturulmaktadır. Yaşlı bireyler toplumumuzda görülen teknolojik, ekonomik ve tıbbi gelişmelerin yaşlı bakımını geliştirdiğini düşünmektedirler (%82,7). Yaşlılara sunulan hizmetlerden memnun olma ile yaşlı bakımının geliştiğini düşünme arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Yaşlılara sunulan hizmetlerden memnun olan yaşlılar, yaşlı bakım hizmetlerinin de geliştiğini düşünmektedirler. Bakıma muhtaç, engelli veya kronik hastalığı bulunanların yaşlı bakım hizmetlerinden yararlanma olasılığı daha yüksektir. Nitekim kronik hastalık, engellilik ve bakıma muhtaçlık durumları ile yaşlı bakım hizmetlerinin geliştiğini düşünme arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Teknolojik, ekonomik ve tıbbi gelişmelerin yaşlı bakımını geliştirdiğini düşünen bireyler, bu hizmetlerden yararlanmaktadırlar (%67,7). Yaşlı bakım hizmetlerinden yararlanmadığını belirtenler ise henüz bakıma ihtiyaç duyacak kadar engeli ya da sağlık sorunu olmayanlardan oluşmaktadır.

7. SONUÇ

Zonguldak ili örneğinde yapılan bu çalışmada, yaşlıların demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri açısından sosyal ilişkileri, aile ve toplumsal ortamdaki konumları, saygınlıkları, aile çevresi ve kamusal alandan beklentileri, sorumluluk alanları, yaşlılık dönemi ve bakım hizmetine dair düşünceleri hipotezlerdeki değişkenler açısından analiz edilmiş ve saha çalışması sonucunda elde edilen veriler ışığında betimlenmeye ve yorumlanarak anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın literatür kısmında da vurgulandığı gibi endüstrileşme ile başlayan modernleşme ve kentleşme süreçleri başta aile kurumu olmak üzere tüm toplumsal kurumları etkilemiştir. Bu süreçlerin, toplumsal sistemde sosyal ve kültürel değişimleri meydana getirdiği, günümüzdeki toplumsal değişimlerden açıkça görülebilmektedir.

Toplumsal sistemde görülen sosyal ve kültürel değişimlerden etkilenenler arasında yaşlılar da bulunmaktadır. Hatta bu değişim sürecinden en çok etkilenen nüfus grubunun yaşlılar olduğu söylenebilir. Sosyo-kültürel değişimler ile yaşlı, yaşlılık dönemi ve yaşlı bakımı ilişkisini ele alan bu çalışmada; değişen aile yapısı, aile, arkadaş, komşu ve akrabalık ilişkileri, yaşlılığın toplumsal görünüşleri ve yaşlı bakımının birey, aile tutumları ve kamu politikaları üzerindeki etkilerine değinilmiştir. Ayrıca endüstrileşme ve onun temel belirleyicisi olan modern yaşam biçiminin yaşlılığın değerlendirilmesi ve geleneksel bakım beklentilerine etkisi üzerinde durulmuştur.

Araştırmanın Temel Varsayımları:

1. *“Toplumsal ve kültürel yaşamdaki değişimlerin toplumsallaşma ve gündelik yaşam süreçlerine etkisi; geleneksel toplumsal ilişkileri ve genç-yaşlı ilişkisini yaşlıların aleyhine olacak şekilde değiştirmiştir.”* hipotezi literatür taraması ve alan çalışması sonucunda doğrulanmıştır. Literatür taraması sonucunda endüstrileşme, modernleşme ve kentleşme süreçlerinin toplumsal ve kültürel yaşamda değişimler yarattığı ve bu değişimlerin birincil toplumsal ilişkileri etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Alan çalışmasına göre yaşlı bireylerin çoğunluğu eşleri ile birlikte ikamet etmekte (%48) ve yaşlının yaşaması gereken yer olarak “kendi evinde” seçeneğinde yoğunluk göstermektedir (%61,2). Çocuklardan beklenen davranış biçimlerinde “saygı ve sevgi”, “yardımcı olmaları”, “ziyaret etmeleri”, ile “birlikte yaşamak” en çok frekans toplayan seçeneklerdir. Yaşlıların günümüzde çocuklarıyla birlikte ikamet etmemesi başlı başına geleneksel toplumdaki aile biçiminin değişiminin bir göstergesi olmakla birlikte, yine de çocukların; saygı, sevgi, aile büyüklerine gerektiğinde yardımcı olmaları ve fırsat buldukça ve hatta sık sık ziyaret etme gibi davranışlarının ‘baba ocağı’ merkezli olması yaşlılar açısından geleneksel aile hayatına özgü bir beklenti olarak devam etmektedir. Yaşlılar, kendi gençlik dönemlerinde aile büyükleriyle birlikte vakit geçirdiği için günümüzde de bu davranışı çocuklarından beklemektedirler. Ancak günümüzde değişen yaşam koşulları bu isteği engellemektedir. Yaşlıların çocuklarıyla görüşme sıklığına bakıldığında her gün görüştükleri anlaşılmaktadır. Fakat bu görüşme biçimi yüz yüze gerçekleşmediği için yaşlıları tatmin etmemektedir. Yaşlıların çocuklarından beklediği davranışlar arasında “ziyaret etmeleri” seçeneğinin yer alması bu durumu kanıtlar niteliktedir. Yaşlıların çocuklarıyla her gün görüşmesi, ancak bunun yüz yüze gerçekleşmemesi, birincil toplumsal ilişkilerin önemini kaybetmekte olduğunu göstermektedir. Yaşlılar bu beklentilerin, torunları tarafından da istenildiği düzeyde karşılanmadığını ve onlarla görüşmelerinin ve onlar tarafından gerçekleştirilen ziyaretlerin daha seyrek olduğunu belirtmekte ve bundan dolayı torunlardan saygı bekleme frekansları da artmaktadır. Yaşlıların, aile dışındaki bireylerin oluşturduğu yakın çevredeki insanlardan da bazı memnuniyetsizlikleri olduğu tespit edilmiş ve bunun nedeni olarak da “iletişimsizlik” ve “beraberliğin olmaması” seçenekleri gösterilmiştir. Hayattan memnun olmama nedenlerinde ise “yalnızlık”, “çocukların ilgisizliği ve ihmali” en çok frekans toplayan seçeneklerdir. Araştırma verilerinden elde edilen bu sonuçlar, geleneksel toplumsal ilişkilerin tek taraflı olarak bozulduğu; yani çocukların içinde buldukları yaşam koşullarının etkisiyle (yaşlı ebeveyn-çocuklar ve torunlar) kuşaklar arasındaki fiziki ve moral ilişkilerin zayıfladığını; yaşlıların bu değişimi henüz içselleştiremediğini ve bundan dolayı modern yaşam koşullarından kaynaklanan bir süreç olarak yeterince kabullenilmediği şeklinde yorumlanmaktadır.
2. *“Modernleşme süreciyle birlikte toplumsal yapıda yaygınlaşan formel kurumsal yapılanma ve oluşumlar bireyci-pragmatik insan tipinin yaygınlaşmasına yol açmış, bunun yarattığı bir sonuç olarak da yaşlıların geleneksel bakım beklentileri, yerini kurumsal bakım taleplerine bırakmıştır.”* hipotezi de literatür taraması ve alan çalışması sonucunda doğrulanmıştır. Ancak bu talep öncelikle devlet desteğinde evde bakım hizmetleri olarak tezahür etmekte ve bunun yeterli olmaması durumunda; özellikle de yalnız yaşayanlar ve sürekli bakıma ihtiyaç duyan yaşlılar açısından kamusal bakım kurumlarında karşılanması arzusu daha çok ortaya çıkmaktadır. Bu sonuçlar henüz yaşlıların huzur evi gibi kamusal mekânlara olan talebinin üst düzeyde oluşmadığını da göstermektedir. Yaşlıların hali hazırda kendilerine bakabilme durumu, eşlerinin bu konuda en büyük yardımcı konumunda olması gibi imkânlar, kamusal bakımın kendi evleri dışında gerçekleşme düşüncesinin oluşmamasında en önemli etken olarak görülmektedir. Alan çalışmasından elde edilen verilere göre yaşlı bireyler bakım ihtiyacını kendisi karşılamakta (%90,1) ve bakıma muhtaç bireyler yalnız yaşamının sorun oluşturduğunu düşünmektedir (%63,6). Yalnız yaşamının oluşturduğu sorunlar arasında yukarıda da belirtildiği gibi “birini arıyorum” seçeneği, gelecekte endişe duyma nedenlerinde ise “bakıma muhtaçlık” seçeneği en çok frekans toplayan seçenekler olarak öne çıkmaktadır. Yaşlı bireylerin çoğunluğu devlet kurumları tarafından desteklenen evde bakım hizmetini istediğini belirtmişlerdir (%89,4). (p=,004) Yaşlılar, evde bakım hizmetinde kim rol almalı sorusuna ilk olarak eş/aile üyesi yanıtını vermişlerdir. Evde bakım hizmetinden sonra olması gereken bakım hizmetinde ise “kurum bakımı” ikinci en çok frekans toplayan

seçenektir. Yaşlılar bakım hizmetine dair çözüm önerilerinde “bakıcı” ve “günlük yardımcı” olması gerektiğini belirtmektedirler. Yaşlı bireylerin ikamet ettikleri yerde istedikleri hizmetler arasında “evde sağlık kontrolleri”, “evde bakım hizmeti”, “evde temizlik yardımı”, “günlük yemek hizmeti”, “yaşlı evi/yaşlı bakım evi” gibi kurumsal bakım talepleri bulunmaktadır. Örneklem grubunun yaşlı bakımına dair beklentileri bütüncül olarak değerlendirildiğinde geleneksel ailedeki bakım modelinin bir hayli değiştiği görülmektedir. Yaşlı bireylerden evli olanlar, genel olarak bakım konusunda eşlerini öncelikle bakımını yapacak kişi olarak görmekte ancak yaşın ilerlemesiyle birlikte eşin ölümü, yalnız kalma, engellilik, kronik rahatsızlıkların artması gibi koşullar oluştuğunda, diğer aile yakınlarından ziyade, kamusal alandan bir bakım hizmeti talep etme eğilimi yükselmektedir. Aile üyesi bakımlarını üstlene dahi kamu kurumlarından bakıcı ya da sağlık hizmeti gibi beklentileri bulunmaktadır.

Öneriler:

- Yapılan çalışmada yaşlılık dönemine ilişkin tutumun genel olarak olumsuz olduğu gözlenmiştir. Ülkemizde yaşlı nüfusun artmasına bağlı olarak tüm toplum üyeleri için eğitim kuruluşları ya da kitle iletişim araçları yoluyla yaşlılık olgusu ve yaşlı bakımıyla ilgili bilgilendirme ve farkındalık çalışmaları yapılmalıdır.
- Kronik hastalığı, engeli veya bakıma ihtiyacı bulunan yaşlıların sağlık hizmetlerine erişimi için yeni stratejiler geliştirilmelidir. Örneğin; yalnız yaşayan, temel günlük ihtiyaçlarını karşılayacak yeterliliği olmayan ve yatağa bağımlı olan yaşlılar için evde sağlık kontrolleri sistematik hale getirilmeli; temel gıda ve hijyen ihtiyaçlarına yönelik hizmetler, kırsal ve kentsel alanda ikamet eden her yaşlıya ulaştırılabilir kılınmalıdır.
- Emekli aylığı olmayan ya da yetersiz olduğunu düşünen çok sayıda yaşlı bulunmaktadır. Yaşlı bireylere gelir düzeyini artırmaya yönelik ekonomik destek sunulmalıdır. Ayrıca yaşlılık döneminde de bireylerin toplumsal yaşamdan kopmasını engellemek amacıyla; fiziksel ve mental sağlık durumlarına uygun etkinliklere yönlendirme yapılmalıdır. Bu etkinliklere yaşlıların katılımını teşvik edici araçlar ve imkânlar sağlanmalıdır (Örneğin; yaşlılar için yaşam merkezleri, ulaşım araçları, rehberlik hizmetleri ve etkinlik giderlerine yönelik diğer destekler).
- Yaşlı bireylerin ikamet ettikleri yerlerde fiziksel, mental ve sosyal gerilemelerini önlemek amacıyla yaşlı parkı, yürüyüş yolu, çeşitli spor, kurs, oyun gibi fiziksel ve mental çabayı teşvik edecek etkinlik ve sosyalleşme alanları yapılmalıdır.
- Başta bakıma ihtiyacı olan ve bakım hizmetini sağlayacak yakını olmayan yaşlılar için ev ortamına benzer yaşlı bakım evleri yapılmalı ve yaşlı nüfusun gelecekte çok daha fazla artacağı öngörüsünün bir sonucu olarak önerilen tüm hizmetlerin üretilebileceği yaşlı yerleşkelerine yönelik planlama ve uygulama çalışmalarına başlanmalıdır.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Abay, A. R., Karan, M. A., Saraç, M., Aydın, İ., Farımaç, H. ve Yücel, N. (2012). Giriş. A. R. Abay ve Y. B. Doğan (Ed.), *İstanbul yaşlılık çalışmaları kitabı* içinde (s. 9-15). İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayını.
- Akın, G. (2003). İnsanın ortaya çıkışı ve toplumsal davranışları. V. Kalıncı (Ed.), *Yaşlılık disiplinleri arası yaklaşım, sorunlar, çözümler* içinde (s. 35-57). Odak Yayınevi.
- Akkaş, H. H. ve Tekir, O. (2013). *Demokrasinin gelişmesi ve sürdürülebilirlikte sosyal sermaye* (2. Baskı). Kadim Yayınları.
- Aközer, M., Nuhrat, C. ve Say, Ş. (2011). Türkiye’de yaşlılık dönemine ilişkin beklentiler araştırması. *Aile ve Toplum Dergisi*, 7(27), 103-128.
- Arpacı, F. (2005). *Farklı boyutlarıyla yaşlılık*. Türkiye İşçi Emeklileri Derneği Eğitim ve Kültür Yayınları.

- Arun, Ö. (2008). Yaşlı bireyin Türkiye serüveni: kaliteli yaşlanma üzerine senaryolar. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 313-330.
- Başak, M., Gölgeçen, Y. ve Güneş, G. (2015). Yaşlılık dönemi hastalıkları ve sosyal hizmet. H. Ceylan (Ed.), *Modern hayat ve yaşlılık içinde* (s. 97-129). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Bayer, A. (2013). Değişen toplumsal yapıda aile. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(8), 101-129.
- Bulduk, E.Ö. (2014). Yaşlılık ve toplumsal değişim. *TSA Dergisi*, 18(2), 53-60.
- Canatan, A. (2008). *Sosyal yönleriyle yaşlılık*. Palme Yayıncılık.
- Canatan, A. (2016). Yaşlılıkta sosyal ilişkiler ve kuşaklararası etkileşim. H. Ceylan (Ed.), *Yaşlılık sosyolojisi içinde* (s. 139-157). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ceylan, H. (2015). Sosyal değerden sosyal soruna yaşlılık: geleneksel toplumsal modern topluma değişen yaşlılık. H. Ceylan (Ed.), *Modern hayat ve yaşlılık içinde* (s. 25-53). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Demirbilek, S. (2005). *Sosyal güvenlik sosyolojisi*. Legal Yayıncılık.
- Devlet Planlama Teşkilatı [DPT]. (2007). *Türkiye’de yaşlıların durumu ve yaşlanma ulusal eylem planı*. Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Devlet Planlama Teşkilatı.
- Durak, M. (2012). Yaşlılık döneminde psiko-sosyal ve bilişsel gelişim. H. Bacanlı ve Ş. I. Terzi (Ed.), *Yetişkinlik ve yaşlılık gelişimi ve psikolojisi içinde* (s. 273-308). Açılım Kitap.
- Durgun, B. (2015). *Yaşlılık ve yaşlılara sunulan hizmetler* (2. Baskı). Yalın Yayıncılık.
- Elbaş, Ö. N. ve Arpacı, F. (2003). Yaşlı bireyin evde sağlık bakımı. V. Kalıncara (Ed.), *Yaşlılık disiplinler arası yaklaşım, sorunlar, çözümler içinde* (s. 80-98). Odak Yayınevi.
- Emiroğlu, V. (1995). *Yaşlılık ve yaşlının sosyal uyumu* (2. Baskı). Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.
- Ersanlı, E. (2008). Yaşlıya bakım hizmetleri. K. Ersanlı ve M. Kalkan (Ed.), *Psikolojik, sosyal ve bedensel açıdan yaşlılık içinde* (s. 173-189). Pegem Akademi.
- Hablemitoğlu, Ş. ve Özmete, E. (2010). *Yaşlı refahı yaşlılar için sosyal hizmet*. Kilit Yayınları.
- İnce, A. (2017). Değer ile sorun arasında Türkiye’de yaşlılarla ilgili toplumsal değer yargıları (din bilimleri perspektifinden bir inceleme). *Journal of Sakarya University Faculty of Theology (SAUIFD)*, 19(36), 83-112.
- Kalaycı, I. ve Özkul, M. (2017). Geleneksel kalabilsem modern olabilsem: modernleşme sürecinde yaşlılık deneyimleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 8(18), 90-110.
- Kalaycı, I. ve Özkul, M. (2018). Modernleşme sürecinin toplumsal mağdurları olarak yaşlılar: Türkiye’de yaşlı istismarı ve ihmali. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (43), 92-119.
- Karakuş, B. (2018). *Türkiye’de yaşlılara yönelik hizmetler kurumsal yaşlı bakımı ve kurumsal yaşlı bakımında illerin durumu*. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Kayagil, M.E. (2015). Yaşlılık meselemiz. *Düşünce Dergisi*, (2), 214-220.
- Kırdı, N., Akyar, İ., Doğan, N. ve Tangören, M. E. (2009). *Dün bugün ve yarın yaşlılık*. Yaşlılık Platformu Yayınları.
- Koçman, A. (2006). Yaşlılıkta bakıma muhtaçlık ve bakım güvencesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 17(2), 109-113.
- Kongar, E. (1991). Türkiye’de aile yapısı, evrimi ve bürokratik örgütlerle ilişkileri. B. Dikeçligil ve A. Çiğdem (Der.), *Aile yazıları 2 kültürel değerler ve sosyal değişme içinde* (2. Baskı, s. 60-89). Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Korkmaz, N. ve Yazıcı S. (2014). *Küreselleşme ve yaşlılık eleştirel gerontolojiye giriş*. Ütopya Yayınevi.

- Kurtkoparan, H. (2020). Y kuşağı gençliğinin yaşlılık ve yaşlanmaya ilişkin tutumları: Nevşehir örneği. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 13(1), 48-55.
- Lehr, U. (1994). *Yaşlanmanın psikolojisi*. Bilimsel ve Teknik Yayınları Çeviri Vakfı.
- Mavili, A. (2015). Yaşlılık, yaşlanma ve sosyal hizmet. H. Ceylan (Ed.), *Modern hayat ve yaşlılık içinde* (s. 1-23). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Mutlu, A., Reyhan, H. ve Doğan, H. H. (2016). *Kentleşme*. Palme Yayıncılık.
- Müftüler, G. H. (2018). İstanbul’da yaşlılık ve yaşlılığın yapısal değişimi. *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 58-80.
- Nirun, N. (1994). *Sistematik sosyoloji yönünden aile ve kültür*. Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 73.
- Özbay, F. (2015). *Dünden bugüne aile, kent ve nüfus*. İletişim Yayınları.
- Özensel, E. (2015). *Türkiye’de kırsal yapıların dönüşümü: Kır sosyolojisi*. Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Özgür, Ö. ve Sabbağ, Ç. (2014). *Kırsal alanda yaşlılık Adıyaman Samsat örneği*. Adıyaman Üniversitesi ve SABEV Ortak Yayını.
- Özkul, M. ve Kalaycı, I. (2015). Türkiye’de yaşlılık çalışmaları. *Sosyoloji Konferansları*, 2(52), 259-290.
- Özkul, M., Kalaycı, I. ve Aslan, A. (2017). Yaşlılık ve kadın sorunlarını toplumsal sermaye perspektifinden düşünmek. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (27), 366-386.
- Özmete, E. (2017). Yaşam boyu sağlık ve sağlıklı yaşam kültürü. İ. B. Akçakaya ve E. Özmete (Ed.), *Türkiye aktif ve sağlıklı yaşlanma zirvesi 2017 içinde* (s. 16-47). Ankara Üniversitesi Yaşlılık Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (YAŞAM).
- Özmete, E. ve Dinç, B. (2020). Yaşlıların göç ve yerinde yaşlanma bağlamında kentsel dönüşüm ile ilgili değerlendirmeleri. *Sosyal Politika Çalışma Dergisi*, 20(46), 197-234.
- Raosoft. (2020). *Örnekleme boyutu hesaplayıcı*. <http://www.raosoft.com/samplesize.html> adresinden 26 Ocak 2020 tarihinde alınmıştır.
- Reed, J., Clarke, C. ve Macfarlane, A. (2015). *Nursing older adults yaşlı bakım hemşireliği*. (A. Karadokvan, Çev.), Nobel Akademik Yayıncılık.
- Salur, G. (2018). Yaşlılık ve bilişsel süreçler. A. Duben (Ed.), *Yaşlanma ve yaşlılık disiplinler arası bakış açıları içinde* (s. 9-28). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Saygılı, S. (2011). *Yaşlılık psikolojisi*. TÜRDAV Yayın Grubu.
- Sever, H. (2020). Yaşlı bireylerin geniş aileden kopuş nedenleri ve alternatif yaşam aranjmanlarına dair algıları: Gaziantep örneği. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 3(1), 1-9.
- Sevinç, G., Kantar Davran, M. ve Sevinç, M. R. (2018). Türkiye’de kırdan kente göç ve göçün aile üzerindeki etkileri. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 3(6), 70-82.
- Seyyar, A. (2013). *Engelli ve yaşlı hizmetlerinde sosyal bakım* (3. Baskı). Rağbet Yayınları.
- Simmel, G. (2009). *Bireysellik ve kültür* (2. Baskı). (T. Birkan, Çev.), Metis Yayıncılık.
- Simmel, G. (2013). *Modern kültürde çatışma*. İletişim Yayınları.
- Şentürk, Ü. (2018). *Yaşlılık sosyolojisi yaşlılığın toplumsal yörüngeleri*. Dora Yayınları.
- Tomanbay, İ. (2015). Sosyal bakımda yeni yaklaşım, yeni anlayış, yeni çözüm modeli: yaşam destek terkten telebakıma bir yolculuk. H. Ceylan (Ed.), *Modern hayat ve yaşlılık içinde* (s. 131-175). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Tufan, İ. (2014). *Türkiye’de yaşlılığın yapısal değişimi*. Koç Üniversitesi Yayınları.

- Tufan, İ., Kılavuz, A., Özgür, Ö., Ayan, F., Gürdal, F. Y. ve Engin, B. (2019). Türkiye’de gerontoloji atlası: Yaşlı yoksulluğu yalnızlık üzerine bulgular. *Geriatric Bilimler Dergisi*, 2(1), 1-7.
- Türel, G. (2003). Yaşlılar için kentsel servisler. V. Kalınkara (Ed.), *Yaşlılık disiplinler arası yaklaşım, sorunlar, çözümler* içinde (s. 80-98). Odak Yayınevi.
- Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK]. (2018). *Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları 2018*. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri> adresinden 17 Nisan 2020 tarihinde alınmıştır.
- Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK]. (2020). *İstatistiklerle yaşlılar*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yasli-lar-2019-33712> adresinden 21 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Yılmaz, S. (2012). *Türkiye’de ailenin dönüşümü*. Divan Yayınları.
- Zıplar, T. Ü. (2015). Dünya’da ve Türkiye’de yaşlılık hizmetleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 173-194.

GÜVENLİK VE CİNSİYET: ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİNDE FEMİNİST GÜVENLİK YAKLAŞIMLARI*

SECURITY AND GENDER: FEMINIST SECURITY APPROACHES IN INTERNATIONAL RELATIONS DISCIPLINE

Dr. Öğr. Üyesi Adem Ali İREN¹

Rüstem Bilal TAŞGETİREN²

ÖZ

Tarih boyunca bilgi ve bilinebilirlik üzerine pek çok tartışma yaşanmıştır. Özellikle sosyal bilimlerde nesnel bilginin sağlanıp sağlanamayacağı halen tartışma konusudur. Bu tartışmanın taraflarından biri olan Feminizme göre araştırmacının geçmişi, kimliği ve cinsiyeti yaşanan olayların yorumlanmasında ve kavramsal düşüncelerin şekillenmesinde, dolayısıyla bilginin üretilmesinde etki sahibidir. Kadınların 20. yüzyılın ortalarına kadar yükseköğretimde erkekler kadar yer alamamış olmaları, yalnızca erkekler tarafından üretilen ve eril bir dünya görüşünü yansıtan söylemlerin sosyal bilimlere egemen olmasına neden olmuştur. Uluslararası İlişkiler disiplini ve Güvenlik Çalışmaları söz konusu olduğunda karar alıcı ve uygulayıcıların ezici bir çoğunlukla erkekler olması, söz konusu alanlara yönelik dişil dünya görüşünün eksikliğini de beraberinde getirmiştir. Soğuk Savaş'ın, geleneksel yaklaşımların öngörüsü dışında bitmiş olması disipline egemen bu yaklaşımların sorgulanmasını da beraberinde getirmiş ve Feminizm bu sayede hem Uluslararası İlişkiler disiplininde hem de Güvenlik Çalışmalarında kendine yer bulabilmiştir. Sahip olduğu dişil bakışla disiplinin ana konularını ele alan Feminizm, disipline yönelik eşsiz bir yaklaşım ortaya çıkartmıştır. Güvenlik söz konusu olduğunda güvenliğin öznesine genelde insanları özeldeyse kadınları koymas ve bu öznelere yönelik tehditler üzerine çalışması güvenliğe bakışımızı genişletmiştir.

Anahtar Kelimeler: Feminizm, Cinsiyet, Uluslararası İlişkiler, Güvenlik

JEL Sınıflandırma Kodları: B54, F52, F59.

ABSTRACT

Throughout history, there have been many debates about knowledge and knowability. Especially in social sciences, whether or not objective information can be provided is still a matter of debate. According to feminism, which is one of the parties to this discussion, the background, identity, and gender of the researcher have an effect on the interpretation of the events and the shaping of the conceptual thoughts and thus the production of knowledge. The fact that women could not take place in higher education as much as men until the middle of the 20th century, has caused the social sciences to be dominated by the discourses produced only by men and a masculine world view. When it comes to international relations and security studies; men, being the overwhelming majority of decision makers and practitioners, has led to the lack of a feminine worldview in these areas. The end of the Cold War, beyond the foresight of traditional approaches, brought about the questioning of these approaches that have been dominating the discipline, and thus Feminism has found a place in both international relations discipline and security studies. Feminism, which deals with the main issues of the discipline with its feminine perspective, has come up with unique approaches to the discipline. When it comes to security, putting people, and women particularly, as the subject of security and working on threats to these subjects, has broadened our view of security.

Keywords: Feminism, Gender, International Relations, Security

JEL Classification Codes: B54, F52, F59.

* Bu çalışma Ademi Ali İREN danışmanlığında Rüstem Bilal TAŞGETİREN tarafından hazırlanan ve 24.12.2020 tarihinde savunulan "Uluslararası İlişkilerde Feminizm ve Feminist Güvenlik Yaklaşımları" başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanılmıştır.

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ademiren@sdu.edu.tr

² Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, rustemtasgetiren@gmail.com

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

It has been more than 40 years since feminism became involved in the fields of International Relations and Security Studies. However, when it comes to feminist security approaches, both the marginal nature of feminist approaches and the lack of interest of researchers to this approach have caused deficiencies in the literature. This study aims to provide the information on feminist security approaches and to fill the gap in the literature. For this purpose, firstly, the transformations of International Relations as a discipline were mentioned and how feminist approaches entered this field was examined. The aim here is for the reader to understand how and under what conditions feminist approaches entered the discipline. In the following section, in order to understand Security Studies more clearly, first of all, the definitions of security that have been tried to be made by many researchers working in this field are given, and then unique ways of thinking that feminist approaches add to the field of security are presented to the reader.

Design/methodology/approach:

Literature review was conducted for the study.

Findings:

Security occupies a central position when it comes to the discipline of International Relations. However, the concept of security, which is central to the discipline, has not been able to be explained systematically. Researchers trying to explain the concept of security in a systematic way emphasized that certain questions should be answered in order to determine what is meant by security. The most important of these questions are “What is the subject of security?” and “What are the threats to the safety of the subject?” A meaningful security study cannot be done without answering these two questions. The discipline of International Relations has been a branch of science that examines the behavior of states since its establishment. Therefore, when it comes to the question of “what is the subject of security?”, it is normal to give a state-centered answer to the question. The approaches in which the subjects of security are taken as states are called traditional security approaches. For traditional security approaches that define the subject of security as states, the biggest and therefore the most important threat to the security of any state will be other states. This approach dominated the field of Security Studies during the Cold War, when the world was divided into two poles. However, with the weakening of the Eastern Bloc in the 1980s, and the Western Bloc in general, and the United States in particular, unrivaled in the global system, Security Studies began to change. The fact that there is no serious threat to the subject of security has caused researchers working in the field of security to search for new subjects and threats, while allowing some currents of thought outside of traditional studies to enter this field. Feminist approaches constitute one of these currents of thought. Feminist approaches have given answers to the questions asked to define security quite different from traditional approaches and therefore have expanded the traditional threat definitions used in the discipline. Feminist approaches put individuals and women in particular as the subjects of security, and have touched upon issues just like critical security approaches such as epidemics, environmental problems, and terrorism. What makes feminist approaches unique is the inclusion of security threats that are not obvious at first glance. To do this feminist approaches uses what is called gender analysis. In this direction, feminist approaches tries to decode security issues such as systemic violence that women face just because they are women, the belief that women are values that need to be protected which also makes them first targets of an attack, and the myth of security state which at times becomes the main threat to the women.

Conclusion and Discussion:

Although science claims to express objective realities, when it comes to social sciences, the findings do not emerge independently of the person who finds it. Researcher’s experiences and worldviews are directly reflected in the data they reveal in the field of social sciences. If a researcher has a confrontational nature, they will tend to see the whole world as such. The historical exclusion of women from education and the system has caused women's experiences not to be transferred to social sciences. The inclusion of feminism, which started as a women's liberation movement, into social sciences by placing it in a theoretical framework by women, who had a better education opportunity thanks to its predecessors, has been a great step towards eliminating this deficiency. The discipline of International Relations has been a male-dominated field for both researchers and practitioners. When it comes to Security Studies, male dominance becomes indisputable. This situation has led to the fact that the experiences of women, who make up half of humanity, both as individuals and as a class, are not included in these areas. In a study field where such a deficiency exists, its not possible to talk about objective reality. For this reason, the work of women in the discipline of International Relations in general and in the field of security in particular is mandatory information for people working in these fields.

1. GİRİŞ

Uluslararası İlişkiler disiplini devletler arasında gerçekleşen her türlü etkileşimin incelendiği ve devletlerin davranış biçimlerini tahmin etmeye çalışan bir araştırma alanı olarak gelişmiş bir bilim dalıdır. Feminizm ise adından da anlaşılacağı üzere kadınlarla ilgili bir akımdır. Feminizm sözlük anlamıyla “kadıncılık” anlamına gelmektedir ve toplumda kadının haklarını çoğaltma, erkeğinkiler düzeyine çıkarma, eşitlik sağlama amacını güden düşünce akımını tanımlamaktadır (Türk Dil Kurumu [TDK] Sözlüğü, 2021). Hal böyle olunca ilk bakışta Uluslararası İlişkiler disiplini ve feminizm arasında bir bağlantı kurulamaması normaldir. Feminizm düşüncesi 17. yüzyılda Aydınlanmayla birlikte gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde doğal haklar söyleminin ortaya çıkması ve insan aklının kutsanması, toplumsal hayattan dışlanan ve hor görülen kadınların da doğal haklara ve tıpkı erkekler gibi akla sahip olduklarını kanıtlama uğraşına girmelerini sağlamıştır. Kadınlar o döneme kadar kendilerinde olmayan mülkiyet hakkı ve eğitim hakkı gibi haklara kavuşmak için düşünsel ve fiili mücadeleler vermiştir. Özellikle 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyılın başında söz konusu bu mücadeleler hız kazanmış ve giderek daha geniş kadın kitleleri tarafından benimsenmiştir. 1960'lara geldiğindeyse öncüllerinin çabaları sonucu daha iyi eğitim alabilmiş olan bazı kadınlar o zamana kadar daha çok toplumsal bir hareket olarak gelişmiş feminizmi teorik bir çerçeveye oturtmuşlardır. İkinci dalga³ olarak adlandırılan bu feministler, tarihsel süreç içerisinde kadınların toplumsal ve bilimsel hayattan dışlanmalarının bir sonucu olarak “bilimin” yalnızca erkek deneyimlerini yansıttığını, eksik ve taraflı olduğunu iddia etmişlerdir. Söz konusu bu taraflılık en çok sosyal bilimlerde kendini göstermiştir. Kullanılan dil, varsayımlar ve özneler daima erkeklerin bakış açısıyla oluşturulmuştur. Ancak bu duruma rağmen üretilen bu yanlış bilgiler yine erkeklerce evrensel doğrular olarak kabul edilmiştir. Feminizm sosyal bilimlerde yer alan bu yaklaşımları “toplumsal cinsiyet”⁴ analizi uygulayarak yapı söküme uğratmakta ve kadın deneyimlerinin de sosyal bilimlere dâhil edilmesi için uğraşmaktadır.

Uluslararası İlişkiler disiplininin kendi tarihsel gelişimi açısından bakıldığında güvenlik, yüksek politika alanının bir konusu olarak görülmüştür. Kadınların katılımına en büyük direnç de bu alanda gerçekleşmiştir. Bu durumun en temel nedeni ise güvenlik alanının doğal çalışanlarının askerler olarak görülmesi ve bu alana var oluşu gereği eril bir değer atfedilmesi olmuştur. Uluslararası İlişkiler disiplinin geneline hâkim eril yapının ağırlığını en çok hissettirdiği alan Güvenlik Çalışmaları olmuştur. Bu çalışmada öncelikle feminist yaklaşımların⁵ Uluslararası İlişkiler disiplinine giriş sürecine değinilecektir. Bunun için güçlü bir eril anlayışın egemen olduğu disipline kadınların da dâhil olabilmesini sağlayan süreç ve disiplinin yaşadığı dönüşümler ortaya konulacaktır. Çalışmanın ilerleyen bölümünde ise güvenlikle ilgili tanımlamalara yer verilecek ve Soğuk Savaş'ın sonuna kadar geçen sürede disipline egemen olan güvenlik yaklaşımlarına değinilecektir. En son olarak da feminist yaklaşımların güvenlik alanında ortaya koydukları eleştiriler ve yeni bakış açılarına değinilecektir. Bu bölümde yer alan “Güvenliğin Cinsiyeti” ve “Güvenlik ve Devlet” başlıkları, feminist yaklaşımların, geleneksel güvenlik yaklaşımlarına yönelttikleri eleştirileri içermektedir. “Savaş, Barış ve Kadınların Güvenliği” ve “Şiddet” başlıklarıysa feminist yaklaşımların güvenlik alanına sundukları yenilikleri içermektedir.

³ Feminizm, tarihsel gelişimi açısından üç dönemde incelenmektedir. Bunlar; birinci dalga, ikinci dalga ve üçüncü dalga feminist hareketlerdir. Birinci dalga feminizm 17. yüzyılla birlikte artan liberalizm akımının kadınlar tarafından da benimsenmesiyle başlamıştır ve kadınların var olan erkek egemen sistemde, eğitim, miras, boşanma ve oy verme gibi haklar talep etmesini kapsayan süreçtir. İkinci dalga feminizm öncüllerinin uğraşları sonucunda daha iyi eğitim olanaklarına kavuşan kadınların özellikle sosyal bilimlerde çalışmalar yapmaya başladıkları bir dönem olarak var olmuştur. Birinci ve ikinci dalgayı birbirinden ayıran en önemli özellik, birinci dalgada yer alan kadınlar var olan sistemde hak talep etmekteyken, ikinci dalga feministler var olan sistemin kendisinin ortadan kaldırılması gerektiğini savunmuşlardır. (Feminizmin teorik bir düşünce olarak ortaya çıkışının detaylı bir anlatımı için bkz. Bryson, V., Feminist Politika Teorisi, (çev. Aylin Gülaşık), Ankara, Phoenix Yayınevi, 2019)

⁴ Feminist teorinin, özellikle Uluslararası İlişkiler alanında analiz aracı olarak merkeze koyduğu kavram toplumsal cinsiyet kavramıdır. 20. yüzyılın ortalarına kadar cinsiyet (sex) ve toplumsal cinsiyet (gender) eş anlamlı bir biçimde kullanılmıştır: insanlar biyolojik olarak erkek (ve bu nedenle eril) ya da biyolojik olarak kadın (ve bu nedenle dişil) olarak var olmuşlar, ev kuralları, ekonomik katılım ve sosyal dinamikler insanların cinsiyetine ve yine bu cinsiyete göre biçimlenen toplumsal cinsiyetine göre şekil almıştır. Feminist teorisyenlerse ilk bakışta görünenin tersine, kişinin biyolojik cinsiyetiyle genel anlamda eril ya da dişil davranış kalıpları sergilemesi arasında bir tekdüzelik olmadığını iddia etmişlerdir. Toplumsal cinsiyet kavramını, “Sex, Gender and Society” (Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet ve Toplum) adlı eseriyle ilk defa sosyolojiye sokan Ann Oakley'e (1972) göre, “cinsiyet” biyolojik erkek/kadın ayrımını anlatırken, “toplumsal cinsiyet” (gender) erillik (masculinity) ile dişilik (femininity) arasındaki buna paralel ve toplumsal bakımdan eşitsiz bölünmeye gönderme yapmaktadır”.

⁵ Feminizm kendi tarihsel gelişimi içerisinde Liberal Feminizm, Marksist Feminizm, Radikal Feminizm gibi pek çok alt dala ayrılmıştır. Uluslararası İlişkiler disiplini söz konusu olduğunda adı geçen bu alt dalları temsil eden pek çok düşünürün çalışması mevcuttur. Kendi içinde farklılaşan bu düşünce akımlarının herhangi birinin dışarıda bırakılmaması için çalışma boyunca Feminizm yerine “feminist yaklaşımlar” ifadesi kullanılacaktır.

2. FEMİNİST YAKLAŞIMLARIN ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİNE GİRİŞ SÜRECİ

İkinci dalga feminizmin Ataerki⁶ söylemini sistemsel bir analiz unsuru olarak kullanan feministler toplumda yer alan iktidar ilişkilerini çözümlenmek amacıyla tarih, iktisat, dil bilimi ve siyaset bilimi gibi sosyal bilimlerin içinde yer alan pek çok alanda çalışmalar yapmaya başlamıştır. Feminist çözümlenmenin sosyal bilimlerde yer alan pek çok alandan beslenen Uluslararası İlişkilere yönelik çalışmalara başlaması da bu sürecin doğal bir sonucu olmuştur. Ancak 1960’larda başlayan feminist girişimlerin Uluslararası İlişkilere yönelik çözümlenmeler yapması diğer alanlara göre daha geç gerçekleşmiştir. Tickner’a (1999, s. 45-46) göre bu durumun başlıca üç nedeni bulunmaktadır:

İlk olarak, kabilelerin, devletlerin ve daha sonra ulus-devletlerin karşılıklı ilişkileri, tarihsel süreç içerisinde diplomasi, savaş ve ticaretle gerçekleşmiştir. Kadınların tüm egemen yapılardan dışlandığı tarihsel süreçte tüm diplomatlar ve askerler erkeklerden oluşmuş, bu nedenle de ilişkiyi gerçekleştiren kişiler her zaman erkekler olmuşlardır. Krallıklar arası yapılan evliliklerin de ittifak oluşturma ve çeyiz sayesinde devlete artı gelir getirme gibi özellikleri olmuş olsa da bu eylemde bizzat yer alan kadın, olaylar üzerine söz sahibi olamamış ve yaşadığı deneyim toplumsal bilinçten tamamen dışlanmıştır. Kadınlar vahşi bir alan olan uluslararası sistemin değil, güvenliklerinin sağlanabileceği yerel alanın bir öznesi olarak görülmüştür.

İkinci olarak ileride de görüleceği üzere, daha bilimsel bir analiz üretme isteği doğrultusunda Uluslararası İlişkiler disipliniinde yaşanan tartışmalar sonucu, analiz düzeyi insandan uzaklaştırılarak uluslararası yapıya kaydırılmıştır. Uluslararası İlişkiler yaklaşımları, insanlar ve insan deneyimleri disiplinden tamamen dışlanarak ölçülebilir ve belirli kuralların işlediği söylenen bir sistem analizi üzerinden ilerler hale gelmiştir. Bireyler, bireysel deneyimler ve bireyler arası kurulmuş iktidar ilişkilerini inceleyen feminizmin bu alanla ilgili söylemleri daraltıcı ve indirgemeci olarak adlandırılmış ve kabul görmemiştir (Slyvester, 2004, s. 4).

Üçüncü olarak, Uluslararası İlişkiler dar bir çerçeveye, karşılıklı ilişkiyi gerçekleştiren devletlere odaklanmış ve temel aktör olarak devletleri kabul etmiştir. Kadınların ve feminist hareketin devletle olan ilişkileri marjinal kaldığı için feminist analizler devlet temelli aktörlerin bulunduğu yaklaşımla uyuşmamıştır.

1980’lerle birlikte kadınların akademi ve bürokraside kendilerine daha fazla yer bulabilmeleri ve bu yıllarda etkinliğini artıran üçüncü dalga feminizmin postmodern söylemleri Uluslararası İlişkiler ile Feminizmin arasındaki mesafenin aşılmasını sağlamıştır. Feminizmin Uluslararası İlişkilere dâhil olması sürecinde, kadınların konumlarının ve feminizmin düşünsel değişiminin etkisi olduğu gibi Uluslararası İlişkiler disiplininin kendi içerisinde yaşadığı tartışmalar da etkili olmuştur. İlerleyen kısımda Uluslararası İlişkiler disiplininin bir bilim olarak ortaya çıkışı ve bu bilim içerisinde yaşanan tartışmalara kısaca değinilecek ve feminizmin Uluslararası İlişkilerde yer alma süreci ele alınacaktır.

2.1. Uluslararası İlişkiler Disiplinin Yaşadığı Dönüşümler

Uluslararası ilişkiler 17. yüzyılla birlikte ortaya çıkan egemen ulus devletlerin birbiri arasında gerçekleştirdikleri her türlü etkileşimi belirtmek için kullanılmaya başlanmış bir kavramdır (Arı, 2010, s. 12-13). Tarihçilerin, uluslararası hukukçuların ve siyaset felsefecilerinin asırlar boyunca bu ilişkilerden söz etmiş olmalarına rağmen, Uluslararası İlişkilerin ayrı bir disiplin olarak resmen tanınmasının, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Woodrow Wilson Uluslararası Politika Kürsüsü’nün kurulmasıyla gerçekleştiği kabul edilmektedir (Burchill ve Linklater, 2017, s. 18).

Uluslararası İlişkiler biliminin kurulmasının ve yaygınlaşmasının temel nedeni Birinci Dünya Savaşı’nın getirdiği yıkım ve korkunun tekrar yaşanmasının nasıl önlenebileceği merakıdır. Disiplinin kuruluşuyla birlikte, ele aldığı en temel mesele böylesine uzun ve yıkıcı bir savaşın nasıl ve niçin başladığı sorusu olmuştur (Burchill ve Linklater, 2017, s. 19). Herkesin savaş ve yıkımdan bıktığı böyle bir ortamda, 19. yüzyılda ortaya çıkan ilerleme ve insan aklına olan sonsuz inanca dayanan Aydınlanma ve liberal düşünceler disiplinde egemen yaklaşımlar halini almıştır (Eralp, 2019, s. 62). Daha sonra “idealist” veya “ütopyacı” olarak adlandırılan bu görüş insanlığın ortak çıkarlar

⁶ Ataerki sözlük anlamıyla “Baba otoritesi” anlamına gelmektedir ve ailedeki en yaşlı erkeğin ailede bulunan kadınlar ve diğer genç erkekler üzerindeki mutlak otoritesini tanımlamak için kullanılmaktadır (Gordon, 1999: 47). İlk kez Kate Millett (Millett, 2000) tarafından sosyolojik bir çözümlenme amacıyla kullanılmış bir kavramdır. Politikayı ve politik alanın konusunu bir kesimin diğerini kontrol ettiği güç temelli ilişkiler olarak alan Millett, aile içerisinde kadına yönelik var olan erkek baskısının politik bir baskı olarak toplumsal bir yapı oluşturduğunu iddia etmiştir (Millett, 2000: 23-24). Erkek sınıfının kadın sınıfını baskı altına aldığı bu düzene ataerki sistem adı verilmiştir.

doğrultusunda akılcı davranışlar gerçekleştireceğini savunmuştur. Devletlerin sınırsız yetkili ve açgözlü kişiler tarafından yönetilmelerinin ve uluslararası sistemde çatışmaların engellenmesini sağlayacak açık diplomasi kurumlarının eksikliklerinin savaşa neden olduğunu iddia eden İdealizm, savaşların engellenmesinin en önemli şartının demokrasinin yaygınlaşması ve uluslararası kurumların kurulması olacağını savunmuştur. Bu görüşler doğrultusunda Milletler Cemiyeti kurulmuş ve bu kurumla birlikte kolektif güvenliğe dayalı bir ilerleme sağlanacağı umulmuştur (Eralp, 2019, s. 63). Dönemin çalışmaları açıklayıcı olmaktan ziyade “normatif-misyoncu” bir tavır takınmış, metodoloji fazla umursanmamış ve çalışmalar barışın tüm dünyada egemen olması amacıyla yapılmıştır. Bu nedenle disiplinin inceleme odağı uluslararası hukuk ve tarihle sınırlı kalmıştır.

1929 Küresel Ekonomik Krizi, Almanya ve Japonya'nın siyasi ve askeri olarak güçlenmelerinin bir sonucu olarak uluslararası sistemi tehdit etmeleri ve Milletler Cemiyeti'nin karşılaşılan sorunlara yeterli çözümleri sunamıyor oluşu, kurulmaya çalışılan uluslararası sistemin ve disiplin içindeki hâkim görüşün sorgulanmasına neden olmuştur. Bu sorgulama sonucu yaşanan birinci büyük tartışma kendilerini Realist olarak adlandıran kişiler ile yine bu kişiler tarafından İdealizm olarak adlandırılan görüş arasında gerçekleşmiştir.

Edward H. Carr ve Hans J. Morgenthau gibi düşünürlerce temsil edilen Realizm, Machiavelli ve Hobbes'tan gelen düşünceleri temel almıştır (Donnelly, 2017, s. 54). Hobbes ve Machiavelli'ye göre insan, doğası gereği bencil ve bu bencilliğin doğal bir sonucu olarak kötüdür. Politika yapımcıların, insanın doğasından kaynaklanan bu kötülüğün her zaman dışı vuracakmış gibi davranması, kuralları buna göre koyması ve önlemlerini buna göre alması gerekmektedir. Realist düşünürler de analiz odağını insanın doğası üzerine yapmış ve insan doğasının uluslararası ilişkilerdeki sınırlayıcı etkisine vurgu yapmışlardır.

Krizlere yanıt vermekte zorlanan İdealizmin uluslararası hukuk, ortak istem ve iş birliği söylemlerinin yerini yavaş yavaş Realizmin bencil ulus-devlet, çıkar ilişkileri ve güç eksenli söylemleri almaya başlamıştır. Uluslararası hukukun geliştirilmesine ve Milletler Cemiyeti'nin varlığına rağmen ilkinden de yıkıcı bir savaşın çıkması, disiplinde mevcut olan İdealizm anlayışının tamamen gözden düşmesine neden olmuştur. Disipline 1950'ler ve 1960'larda kimliğini veren yaklaşım Realizm olmuştur (Burchill ve Linklater, 2017, s. 22).

İkinci tartışma, sosyal bilimlerin bilimsellik iddiasında bulunabilmeleri için tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi öngörülebilirlik ve test edilebilirlik özelliklerinin sağlanması gerektiğini ve doğa bilimleriyle aynı yol, yöntem ve ilkeleriyle hareket etmeleri gerektiğini savunan Davranışsalcılarla, Geleneksel yaklaşımlar olarak adlandırılan İdealizm ve Realizm arasında yaşanmıştır. Bu tartışma Uluslararası İlişkilere ilk olarak disiplinin özerkliğinin sorgulanması şeklinde yansımış, daha sonra tartışmalar metodoloji üzerinde yoğunlaşınca ikinci büyük tartışmanın omurgası ortaya çıkmaya başlamıştır (Özlük, 2009, s. 202).

Geleneksel yaklaşımlar olarak adlandırılan İdealizm ve Realizme göre, “bilgi” ancak olaylara ilk elden katılan kişilerin gözlemleri ve pratik tecrübeleri veya ikinci elden, sadece diplomasi, tarih çalışmaları, devlet adamlarının anıları, uluslararası hukuk antlaşmaları ve felsefi eserler gibi yazılı kaynaklardan özümseme yoluyla ulaşılabilecek bir şey olagelmıştır (Aydın, 1996, s. 77). Yönteme ilişkin sorunlar disiplinin ortaya çıkışı ve gelişmesinde önemli etkileri olan İdealizm-Realizm tartışmasında yer almışsa da bilgi üretim biçimi diğer sosyal bilimlerde olduğu varsayılan bilimsellik ölçütleriyle karşılaştırılması yapılmamıştır. Hatta genel yasalar peşindeki diğer sosyal bilimlerden ayrılan idealist ve realist yaklaşımlar, kurumsal etkinliklerin amacının akılcı karar alıcıların işine yarayabilecek prosedür ve tekniklerin geliştirilme uğraşısı olması konusunda görüş birliği içinde olmuşlardır (Tanrısever, 2019, s. 90).

Davranışsalcılık ise ilk olarak Psikoloji alanında Burrhus F. Skinner tarafından ortaya atılmış bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre psikolojinin bilimsel statüsünün geliştirilebilmesi için insan eylemlerinin içe bakış ve yorumlama yoluyla anlamlandırılması değil insan davranışlarının gözlemlenebilir durumları ve çevre incelemeleri araştırma konusu olmalıdır (Tanrısever, 2019, s. 94). Davranışsalcılığın sosyal bilimlere uygulanmasıysa bireylerin toplum içindeki eylemleriyle ilgili anlayışın ele alınmasında nicel veriler ve pozitivist bir bilim anlayışının gerekliliği biçimde gerçekleşmiştir. Davranışsalcıların en önemli amacı, normatif ya da yargılara dayanan tahminler yapmak yerine, davranışların gözlemlenerek değişkenler arasında hipotezler kurulması, verilerin toplanması ile kurulan hipotezlerin gözlemlenebilir olgulardan toplanan veriler kullanılarak nicel ya da nitel yöntemlerle ölçülerek test edilmesidir (Şatana, 2015, s. 19).

Davranışsalcılık akımının, o güne kadar temel inceleme alanı uluslararası hukuk ve tarih olan Uluslararası İlişkilere yansımaları diğer sosyal bilimlere nazaran daha geç gerçekleşmiştir (Aydın, 1996, s. 94). Bu yaklaşımın

disipline etki etmeye başlamasıysa genç kuşak araştırmacıların bu konudaki uğraşısıyla mümkün olmuştur. Yeni kuşak araştırmacılar Gelenekselcilere belli başlı konularda eleştiriler yöneltmişlerdir.

İlk eleştiri disiplinde var olan yaklaşımların nesnellikten uzak ve ideolojik olarak tarafsız olmayan, tamamen ideolojik temelli söylemler olduğudur. İkinci Dünya Savaşı tarafların askeri güç kullanarak çatıştığı bir savaşken bu savaştan hemen sonra Soğuk Savaş gibi ideolojilerin temel etken olduğu bir dünya ortaya çıkmıştır. Uluslararası İlişkilerin bir bilim olarak var olabilmesi için ortaya konulacak yaklaşımlarının bu ideolojilerden bağımsız ve nesnel doğrular olması gerektiği iddia edilmiştir (Tanrısever, 2019, s. 91).

İkinci olarak disiplinde var olan güç, ulusal çıkar, aktör gibi söylemlerin tamamen muğlak kavramlar oluşudur. Bu söylemlerin kullanımı yazarlardan yazarlara farklılık göstermiş, bu durum da disiplinde yerleşmiş nesnel söylemlerin ortaya çıkmasını engellemiş ve muğlaklığa neden olmuştur. Davranışsalılara göre kavramlar herkesin üzerinde uzlaşabileceği, gündelik siyasetten uzak, nesnel olgular olmak zorundadır.

Üçüncüsü dünyanın işleyişini açıklarken kullanılan “insan doğası” gibi bir analiz nesnesinin ön kabullere dayalı, dayanaksız ve bilimsel incelemeden yoksun oluşudur. Davranışsalılara göre genel bir teori ortaya koyabilmek için disiplinde yer alan ön kabullere dayalı varsayımlar değil, tikellerden tümellere varılan bir yöntem kullanılmalıdır. Buna göre Uluslararası İlişkilerde gözlemlenemeyecek hiçbir şeye asla yer verilmemeli ve tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi araştırma yöntemleri gözlem esaslı olmalıdır (Şatana, 2015, s. 20).

Davranışsalıların bu eleştirileri sonucu olarak Uluslararası İlişkiler disiplini pozitivist bilim anlayışı doğrultusunda gelişme göstermiştir. Örneğin, disiplinde “güç” denildiği zaman bu kavramın devletlerin nüfusları, coğrafyaları, askeri güçleri, nükleer kapasiteleri gibi niceliksel özelliklerinin anlaşılması gerektiği kabul edilmiş ve disiplin içerisinde tekdüzelik sağlanmıştır. Ayrıca devletlerin her şart altında rasyonel davranacağı gibi bilimsellikten uzak ön kabullerin terk edilerek devletlerin davranışlarının, gözlemlenebilen ve bilimsel olarak yorumlanabilen “ulusal karar alma süreçleri” sonucu ortaya çıktığı yaklaşımını disipline yerleştirmişlerdir. Bunun yanında analiz unsuru olarak insan doğası gibi ölçülemeyecek birimlerin bırakılıp, gözlem sonucu tahmin yürütülebilecek “tek kutuplu sistemler”, “çift kutuplu sistemler” gibi unsurların analiz nesnesi haline gelmesi, Uluslararası İlişkilerin öngörü kapasitesini artırarak disiplinin “bilimsellik” özelliğini geliştirmiştir (Tanrısever, 2019, s. 116-118; Şatana, 2015, s. 21-22).

Birinci tartışmanın galibi Realizm ikinci tartışmadan galip çıkamamıştır. Buna karşın Kenneth N. Waltz’un Davranışsalılık temelinde ortaya attığı Yapısal Realizm ya da Neorealizm olarak adlandırılan görüş Soğuk Savaş’ın sonuna kadar disiplinin genel kabul görmüş yaklaşımı halini almıştır (Donnelly, 2017, s. 59).

Neorealizme göre verili bir ortamda bireyler ya bir iktidar ilişkisi içerisinde yapısal hiyerarşi altındadır ya da iktidar ilişkisinin olmadığı anarşi ortamında bulunurlar (Waltz, 2015, s. 112). Şeklen her bir aktörün (Neorealizme göre aktörler devletlerdir) bir diğerine eşit olduğu uluslararası sistem, yapısı gereği anarşik bir sistem olmuştur. Hiyerarşik bir sistemin, bu sistem içerisinde bulunan bireylerle sağladığı güvenlikten yoksun olan uluslararası sistemde devletlerin tek güvenceleri yine kendileri olacaktır. Waltz’a (2015, s. 129) göre savaş ve güç mücadelesi için bazı devletler her an kuvvet kullanabileceğinden, sistemde yer alan tüm devletler aynı biçimde kuvvet kullanmaya hazır olmalıdır. Neorealizme göre iş birliği ya da çatışma sonucu bir devletin kazancı ya da kaybı net kazanç ya da kayıp olarak yorumlanmaktansa söz konusu diğer devletin kazancı ya da kaybıyla oranlanarak değerlendirilmektedir. Devletler kendileri için mutlak anlamda kayba neden olacak çatışmaları rakipleri için daha kötü sonuçlar doğurduğu müddetçe tatmin edici bulabileceklerdir (Donnelly, 2017, s. 64). Böyle bir ortamda aktörler arası iş birliğini sağlamak için var olan uluslararası kuruluşlar devletler arası iş birliğini belli bir düzeye kadar sağlayabilseler de tek başlarına devletlerin karar alma mekanizmalarını toptan değiştiremeyeceklerdir (Waltz, 2015, s. 112-113).

Uluslararası ilişkilerle ilgili Neorealizmin tüm bu iddialarına rağmen 1972 yılında ABD ve SSCB arasında “The Strategic Arms Limitation Talks” (SALT) (Stratejik Silahların Sınırlanması Görüşmeleri) imzalanmış ve taraflar gönüllü olarak yumuşama eğilimine geçmişlerdir. 1980’lerle birlikte Avrupa Birliği gibi uluslararası kuruluşlar da devletler arası barışı temellendirmiş ve devletler arası iş birliğini daha önce hiç görülmemiş düzeylere çıkartmıştır. Yaşanan tüm bu gelişmelerin sonunda Soğuk Savaş’ın Neorealizmin ön göremediği bir biçimde son bulması bu yaklaşıma karşı büyük bir eleştiri dalgasının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Disiplin içerisinde üçüncü büyük tartışma⁷ olarak geçen bu dönem Eleştirel Teori ve Postmodernizm gibi yaklaşımların disiplinde yer alan yerleşik kabullere karşı çıktığı bir dönemdir. Daha önceki tartışmalar disiplinde yer alan metodolojiye yönelikken üçüncü tartışma epistemolojik ve ontolojik olarak da disiplini yapı söküme tabi tutmuştur. 1980'lerde ilk nesil Uluslararası İlişkiler feminist düşünürleri disiplinin geleneksel olarak belli meselelere odaklanmasına meydan okuyarak, nesnellüğün mümkün olup olmadığına yönelik başlamış olan üçüncü tartışmaya taraf olmuşlardır (True, 2017, s. 318).

2.2. Feminist Yaklaşımların Uluslararası İlişkilerde Yer Alması

Feminist teorinin Uluslararası İlişkiler disiplinine 1980'lerin sonlarında, disiplinin temellerinin sorgulamasıyla aynı zamanda gelmesi rastlantısal olmamıştır (Tickner, 2002, s. 275). Daha önce de belirtildiği üzere 1970'lerden başlayarak kadın hareketleri ulusal ve uluslararası kuruluşlarda daha organize bir biçimde yer almaya başlamıştır. Özellikle 1975-1985 yılları arası Birleşmiş Milletler (BM) Kadın On Yılı ilan edilmesi ve bu süre içerisinde toplanan Kadın Konferanslarıyla kadınların uluslararası kuruluşlarda görünürlüğü artmıştır. Kadınların uluslararası arenada artan bu görünürlüğüyle beraber akademik olarak da kadınların sayıları geçmişe nazaran artış göstermiştir. 1980'erin sonu itibarıyla, ABD'de doktora programı olan 37 siyaset bilimi bölümünde çalışan profesörlerin %4'ü, doçentlerin %10'u ve yardımcı doçentlerin ise %25'i kadınlardan oluşmuştur (Ataman, 2009, s. 7).

Feminist teorinin Uluslararası İlişkilerde ortaya çıkışındaki önemli bir diğer faktör Soğuk Savaş'ın sona ermesi olmuştur (Thorburn, 2000, s. 3). Uluslararası İlişkiler disiplininin ele aldığı meselelerin ve disiplinin önceliklerinin, dünyayı kuşatmış Doğu-Batı kutupsal yaklaşımının militarist ve ideolojik sınırlarının ortadan kalkmasıyla, diğer uluslararası ilişkiler meselelerinin ve yaklaşımlarının araştırılıp değerlendirilebileceği bir alan açılmıştır. Daha önce disiplinde göz ardı edilmiş cinsiyet, çevre, uyuşturucu ticareti, ekonomik küreselleşme, demografik sorunlar ve ulus devletlerin içinde artan milliyetçi sıkıntılar disiplinde açılan bu alanda kendilerine yer bulabilmişlerdir. Doğu Bloku'nun çökmesiyle birlikte Batı Bloku karşısında devlet temelli bir tehdidin kalmaması da disiplinde yer alan Güvenlik Çalışmalarının yönünü devlet temelli ulusal güvenlikten bireysel güvenlik, çevre ve insan hakları konularına yöneltmiştir.

Son olarak kadınların eğitim olanaklarına daha geniş katılımı ve akademiye mevcutları aktif siyasete katılmalarını kolaylaştırmış, bu da kadınların ulusal karar alma süreçlerine katılmalarını artırmıştır (Thorburn, 2000, s. 4). 2010 yılında tüm dünyada bulunan milletvekillerinin %19'u kadınlardan oluşmuştur (Tickner ve Sjoberg, 2013, s. 1). Kadınların ulusal karar alma süreçlerindeki katılmalarının artması uluslararası ilişkilerin diğer platformlarındaki yükselişlerini de tetikleyerek feminist yaklaşımların güçlenmesini sağlamıştır. Yaşanan bu gelişmeler sonucunda feminizm kökleri sağlam bir biçimde Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde gelişmeye başlamıştır.

Disiplinde feminizme yönelik yapılan ilk çalışmalar ABD ve İngiltere'de yapılan bir dizi konferanslar biçiminde gerçekleşmiştir. 1988 yılında London School of Economics'te gerçekleştirilen bilimsel konferanslarda elde edilen bilgiler daha sonra aynı yıl yayımlanan *Millennium* dergisinde "Gender and International Relations" başlığıyla yayınlanmıştır (Steans, 2003, s. 428). Bu gelişmeyi takip eden 1989 yılında University of Southern California'da ve 1990 yılında da Wellesley College'de iki büyük seminer daha düzenlenmiş ve bu seminerlerden çıkan sonuçlar "Gendered States" başlığıyla yayınlanmıştır (Tickner, 200, s. 275). Bu iki konferansı takip eden dönemde ABD ve İngiltere'de Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde yayımlanan eserlerde "cinsiyet araştırmaları" kendisine yer bulmuştur. Feminizmin Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde kabul gördüğüne bir başka işaret olarak da Foreign Affairs, International Organizations ve SAIS Review gibi ana akım uluslararası ilişkiler dergilerinde yayımlanan makalelerin bolluğu gösterilebilir (Thorburn, 2000, s. 1).

Feminizmin Uluslararası İlişkiler disiplinine girişi yerleşik teorilerin yoğun bir biçimde eleştirildiği bir dönemde gerçekleştiği için feminist yaklaşımların bu tartışmada nerede durduğunun bilinmesinde yarar vardır. Uluslararası İlişkiler disiplini içinde yaşanan üçüncü tartışmanın üç boyutu olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi disiplinin ele

⁷ Uluslararası İlişkiler disiplininin yaşadığı dönüşümlerin farklı sınıflandırılmaları mevcuttur. Üçüncü tartışmanın Neorealizmin de içinde yer aldığı paradigmlar arası tartışma olduğu; pozitivism-postpozitivism tartışmasının dördüncü tartışma olarak kabul edildiği de gözlenmektedir. 1980 öncesinde, disiplinin neredeyse tamamen realist görüşler etrafından ele alındığı bu dönemde yaşanan paradigmlar arası tartışmalar gerek disiplinin gidişatını büyük ölçüde değiştirmemesi gerekse disiplinde yer alan bir okulun içerisinde gerçekleşmesi nedeniyle bu çalışma boyunca "büyük tartışma" sınıfına alınmamış, pozitivism-postpozitivism tartışması üçüncü büyük tartışma olarak kabul edilmiştir.

aldığı konulara yaklaşım biçimidir. Soğuk Savaş'ın bitişi ve nasıl bittiği disipline egemen yaklaşım olan Neorealizm tarafından temellendirilememiş ve öngörülememiştir. Bu durum daha önce birinci tartışma sırasında yaşanan “olanı açıklama” ve “olması gerekeni söyleme” tartışmasının yeniden ortaya çıkmasına neden olmuştur. Feminist yaklaşımlar bu tartışmada içinde bulunulan dünyanın daha iyiye gidebilmesi için araştırmalar yapma ve kurulu sosyal düzeni değiştirebilmek için düzenin varlığını tarihsel ve dilbilimsel olarak açıklama uğraşı içindedirler (Tickner ve Sjoberg, 2013, s. 9).

Üçüncü tartışmanın diğer boyutu pozitivism ve post-pozitivism yaklaşımları boyutuyla bizzat “bilgi” üzerinde gerçekleşmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi 1960'larla birlikte disiplini inceleyen kişiler, disiplinin bir bilim olabilme kıstasını tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi pozitivist metodoloji ve epistemolojiye bağlaması sonucu disiplinin tarafsız ve ideolojilerden uzak salt bilgi üretimi iddiası, pozitivismi disipline egemen hale getirmiştir. Var olan bilginin onu üreten bireyden bağımsız olmadığını iddia eden feminist yaklaşımlar tartışmanın bu boyutunda post-pozitivist grupta yer almıştır.

Tartışmanın bir diğer boyutu Uluslararası İlişkiler disiplininin inceleme alanlarının ve araştırılan öznelerin sığılı üzerine gerçekleşmiştir. Soğuk Savaş'ın bitişine kadar disiplinin ana uğraşı büyük güçler arasındaki rekabete odaklanarak, nükleer savaş olasılıkları, askeri güç çalışmaları, iki kutuplu sistem içerisinde devletlerin davranışları gibi konuları açıklamak ve anlamlandırmak üzerine olmuştur. Ancak Soğuk Savaş'ın son bulmasıyla birlikte değişen dünya düzeni uluslararası ilişkilerde yaşanan olayları açıklamakta yetersiz kalmıştır. Disiplinin yerleşik yaklaşımlarına eleştiri getiren diğer yaklaşımlar gibi feminizm de devletler arası ilişkilere odaklanmış uluslararası ilişkiler çalışmalarını ulus aşırı aktörler, yapılar ve bu yapıların dönüşümünün kapsamlı analizine kaydırmaya çalışmıştır. Feminist yaklaşımlar devlet dışı aktörlere, uluslararası kurumlara, uluslararası ilişkilere bireysel katılımlara, çevre sorunlarına, daha önce deneyimleri göz ardı edilmiş insan gruplarına, bireylere ve bireyler arası iktidar ilişkilerine odaklanmıştır (True, 2017, s. 315).

3. GÜVENLİK

Uluslararası İlişkiler disiplini Birinci Dünya Savaşı'nın ardından, böylesine bir savaşın tekrar yaşanmasının nasıl önlenebileceği üzerine oluşmuş bir alandır. Savaşlara genel amacının karşılıklı tarafların birbirlerinin egemenlik, bütünlük ya da varoluşlarının ortadan kaldırılması için gerçekleşen olaylar olagelmışlerdir. Bu özellikleri nedeniyle savaşların devlet güvenliğinin en büyük sorunu olduğu söylenebilir. Savaşların olmaması halinde devletlere yönelik büyük tehditlerin var olmayacağı inancı doğrultusunda disiplinin “savaşlar nasıl engellenir?” sorusuna yanıt için gösterdiği uğraşın “güvenlik nasıl sağlanır?” sorusuna yanıt aramak anlamına geldiği de söylenebilir. Nitekim Güvenlik Çalışmaları çoğunlukla Uluslararası İlişkiler disiplininin çalışmalarıyla, özellikle de Realist yaklaşımlarla, örtüşür vaziyette olmuştur (Walt, 1991, s. 212).

Disiplin için bu kadar merkezi ve önemli bir alan olmasına karşın güvenlik kavramının sınırları tanımlanamamış ve dar bir bakış açısıyla yorumlandı için az gelişmiş bir kavram olagelmıştır (Buzan, 2015, s. 25). Sözcük anlamıyla güvenlik “Toplum yaşamında yasal düzenin aksamadan yürütülmesi, kişilerin korkusuzca yaşayabilmesi durumu” olarak tanımlanmıştır (TDK Sözlüğü, 2021). Kişilerin tehditlere karşı endişe duymadan yaşayabilmesini ifade etmektedir. Ancak söz konusu ulusal güvenlik ya da Güvenlik Çalışmaları olduğunda yapılacak analizin pek çok aşaması bulunmaktadır.

David A. Baldwin'e (1997, s. 13-17) göre kavramsal açıdan yapılacak bir güvenlik çalışması öncelikle şu sorulara yanıt vererek başlamalıdır; güvenliğin öznesi nedir, hangi değerler güvenceye alınmalıdır, güvenliğin yoğunluğu ne olmalıdır, tehditler nelerdir, bu tehditlere karşı hangi araçlar kullanılacaktır, tehdidin giderilmesi için ne feda edilebilir ve güvenlik hangi zaman aralığı için öngörülmektedir?

Disiplinin başlangıç noktası olan savaşa neyin neden olduğu ve ileride nasıl engellenebileceği yönündeki çalışmalarda yapılan analizlerin öznesini zorunlu olarak devletler oluşturmuş ve incelenen ana konu devlet davranışları olmuştur. Kendi ulusal güvenliğinin peşinde olan her bir devletin askeri ve ekonomik eylemleri sıklıkla diğerlerinin ekonomik bozulmalarıyla ve savaşlarla son bulmuş ve tarih boyunca devletler bir diğerinin varlığı nedeniyle güvensizliğe düşmüştür (Buzan, 2015, s. 26). Ulusal güvenlik tanımlamalarının içinde devletin varlığının devam ettirilmesi zorunlu bir kategori olarak bulunduğundan her devletin kendi güvenliğini sağlamak için hareket etmesi kaçınılmaz olmuştur. Teknoloji ve maddi imkânların yetersiz olduğu tarihsel süreç içerisinde bir devlete yönelecek ciddi güvenlik sorunlarının yine başka bir devletten kaynaklanıyor oluşu ve Soğuk Savaş boyunca var olan iki kutuplu sistem nedeniyle güvenliğin öznesi çok uzun bir süre devletler olarak kalmıştır. Bu

durum bir devletin güvende olması ile o devletin askeri gücünün özdeşleşmesine neden olmuştur. Özellikle Soğuk Savaş boyunca ortaya konulan güvenlik temalı çalışmalar karşılıklı kutupların askeri güçleri üzerine yoğunlaşarak bu alanın dışında kalan unsurları göz ardı etmişlerdir (Baldwin, 1997, s. 9).

Güvenlik kavramının analizi için sorulan sorulara disiplin içerisinde verilen yanıtlar özne/devlet, değer/varoluş, tehdit/nükleer silahlar ve askeri güç, tehditlere karşı kullanılacak araçlar/nükleer silahlar ve askeri güç olarak yorumlanmış bu tutum da güvenlik denildiğinde ne anlaşılması gerektiğiyle ilgili oldukça dar bir bakış açısının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Barry Buzan'a (2015, s. 29-32) göre güvenlik kavramının az gelişmiş bir kavram olmasının pek çok nedeni vardır. Bunlardan ilki güvenlik kavramının derin analizler oluşturabilmek için çok karmaşık oluşudur. Bu karmaşıklık analizcileri daha kolay çalışılabilecek alanlara yöneltmiş ve güvenlik kavramı ile ilgili çalışmalar kısırlaştırmıştır. İkinci olarak yukarıda da belirtildiği üzere devletlerin varlıkları yalnızca başka devletler tarafından tehdit edildiğinden güvenlik de en basit haliyle askeri gücün bir yan ürünü olarak ele alınmıştır. Üçüncü neden, Güvenlik Çalışmalarının askeri güce odaklanmasının bir sonucu olmuştur. Bilindiği üzere Soğuk Savaş boyunca her iki kutup da kendi askeri teknolojilerini devamlı bir biçimde geliştirmeye çalışmıştır. Askeri gücün temelini oluşturan silahların devamlı değiştiği böyle bir ortamda stabil bir kavram geliştirmek de oldukça zor olmuştur. Son olarak, güvenlik kavramının kesin bir tanımlanmasının olmayışının politika yapıcılar ve askerler için yararlı olmasıdır. Ulusal güvenlik söylemiyle iç politikada geniş bir hareket sahası elde edebilen politikacılar ve askerler için, güvenlik tanımının muğlaklığı oldukça yararlı olagelmıştır.

Disiplinde güvenlik kavramına ilişkin yapılan ilk tanımlama çabalarından birisi Arnold Wolfers'a aittir. Wolfers'e (1952, s. 484) göre güvenlik önceden elde edilen değerlerin belli bir orana kadar korunmasıdır. Wolfers ayrıca güvenlik kavramını "nesnel" ve "öznel" olmak üzere ikiye ayırmıştır. Buna göre nesnel güvenlik, söz konusu öznenin sahip olduğu değerlere yönelik bir tehdidin bulunmaması durumu, öznel güvenlik ise bu değerlere yönelik bir tehdidin varlığına dair korkunun bulunmaması durumudur (Wolfers, 1952, s. 485). Bu analizden hareketle denilebilir ki öznenin herhangi bir tehdide yönelik var olan algısı aynı zamanda güvende olma durumunu etkileyecektir.

Buzan ise güvenlikten ziyade güvensizliğin tanımını yapmıştır. Buzan'a (2015, s. 104) göre güvensizlik, söz konusu özneye yönelik tehditlerin ve söz konusu öznenin zaafalarının birleşimidir ve tehdit ile zaaf birbirinden anlamlı bir biçimde ayrılamaz. Buradan hareketle bir kişi ya da devletin güvende olma durumu bu iki bileşenden bir tanesinin bulunmamasıdır denilebilir. Başka bir biçimde ifade etmek gerekirse herhangi bir özneye yönelik bir tehdit unsurunun bulunmaması, bu öznenin zafiyetleri bulunsun bile, söz konusu öznenin güvende olduğu anlamına gelecektir. Yine aynı biçimde kişi ya da devletin karşılaştığı tehdide karşı bir zafiyetinin bulunmaması da öznenin güvende olduğu anlamına gelecektir.

Tehdit ve zafiyet temelli tanımlama bir güvenlik hiyerarşisi ortaya çıkartmaktadır. Buna göre devletler ellerinde bulunan maddi olanaklar yoluyla ancak belli bir düzeye kadar zaafalarını giderebileceklerdir. Bu durumda devlet, bir tehdide karşı güvende olabilecekken, bir başka tehdit karşısında güvende olamayabilecektir. Her iki yaklaşımda da görüldüğü üzere geçerli bir güvenlik tanımının yapılmasının öncelikli adımı tehditlerin tanımlanmasından geçmektedir. Farklı tehditlerin öncelenmesinin farklı güvenlik tanımlamalarına neden olacak olması kavramı zorlaştıran bir diğer etmendir denilebilir.

3.1. Uluslararası İlişkiler Disiplininde Geleneksel Güvenlik Yaklaşımları

Yukarıda da belirtildiği üzere Güvenlik Çalışmaları ve Realizm büyük oranda paralellik göstermiştir. Güvenlik Çalışmalarının ortaya çıktığı dönemde Soğuk Savaş'tan kaynaklanan uluslararası ortam ve tehdit algıları, Realizmin güvenlik yaklaşımlarının daha anlamlı bulunmasına ve uygulama alanı bulmasına neden olmuştur. Bu sayede Soğuk Savaş boyunca Uluslararası İlişkiler disiplininde egemen görüş olan Realizm, Güvenlik Çalışmalarında da aynı konumunu korumuştur. Bu özelliğinden dolayı Davranışsalcılık tartışmasına kadar Realizmin temelini oluşturan Machiavelli ve Thomas Hobbes gibi isimlerin güvenliğe yönelik düşünceleri temel kavramlar olarak disiplinde yer edinmiştir.

Uluslararası İlişkiler disiplininde bir devletin güvenliği ve gücünün aynı oranda var olacağı yaklaşımının kökeni Machiavelli'dir. Machiavelli'ye (2014, s. 71) göre bir devlet, bu devleti yöneten prensin emri altındaki askerler ve yine prensin savaş sanatına olan yeteneği oranında güvende olacaktır. Devletin varlığını koruması ve sürdürmesi ile güç olgusu arasında doğrudan ve simetrik bir bağlantı söz konusudur (Dedeoğlu, 2020, s. 57). Nükleer silahların

gelişmesiyle birlikte, nükleer tehdit var olan güvenlik yaklaşımlarının merkezine oturması, devlet güvenliğinin sağlanmasındaki tek yolun askeri gücün artırılması olduğu inancını perçinlemiştir.

İkinci Dünya Savaşı sırasında daha önce görülmemiş boyutlarda sivil yaşamın kaybedilmesi ve bu savaştan hemen sonra Soğuk Savaş'ın başlaması, devletin hem bir güvenlik öznesi hem de sivilin güvenliğini sağlayabilecek yegâne kurum olarak kabul edilmesine neden olmuştur. Bu durum Hobbes'un devletin var oluş nedeninin ve temel amacının güvenliğin sağlanması olduğu inancı ile örtüşmüştür (Young, 2003, s. 7). Hobbes'a (2018, s. 99-101) göre devletin yokluğu anarşik bir doğa durumunu ortaya çıkartmaktadır. Üstün bir otoritenin bulunmadığı bu doğa durumunda tüm insanlar birbirine eşittirler. Söz konusu bu eşitlik insanların istenç olarak da eşit olmalarına yol açacak ve bu durum da büyük bir güvensizliğin ortaya çıkmasına neden olacaktır. Bu güvensizliğin son bulabilmesinin tek yolu, kişinin tehdit olarak gördüğü tüm birimleri ortadan kaldırmasıyla mümkün olacaktır. Yani devletsizlik eşitliğe, eşitlik güvensizliğe, güvensizlik de savaşa neden olmaktadır. Bu güvensizlik ortamında üretilecek değerler daima bir başkası tarafından zorla alınabilecekken biriktirmek, bir yapı kurmak ve gelişmek tamamen gereksiz olacaktır. Güvenliğin sağlanamaması sonucu geri kalan değerlerin bir anlam ifade etmediği böyle bir ortamda insanlar güvenliklerinin sağlanabilmesi için toplumsal bir sözleşmeyle devleti oluşturarak var olan tüm haklarından güvenlik için vazgeçmektedirler. Yani devletin en temel amacı bireysel güvenliğin sağlanmasıdır (Hobbes, 2018, s. 133).

Hobbes'a göre (2018, s. 137-143) sözleşmeyle kurulan devletin yetkileri sınırsızdır. Öyle ki devletin eylemleri uyruklarınca eleştirilemez, devletin eylemleri cezalandırılmaz, savaş ve barış yapma yetkisi yalnızca devlete aittir ve devletin verdiği ödül ve cezalar uyrukları tarafından sorgulanamaz. Ancak ileride de görüleceği üzere devletler çoğu zaman itaat ve sadakat beklentilerinin yanı sıra gözetim, denetim, orantısız polis gücü, haksız gözaltına alma ve muhalefetin baskılanmasını vatandaşların koruyucusu ve tek güvenlik kaynağı rolüne atıf yaparak haklı çıkartmaktadırlar (Young, 2003, s. 7).

Hobbes'un anarşik doğa durumunda bireylerin eşitliği üzerine kurduğu sistem, Westphalia Antlaşması ile birlikte devletlerin birbirlerinin egemenliğini karşılıklı olarak tanıması sonucu uluslararası ilişkilere de uygulanabilir bir hal almıştır. Birinin bir diğerine üstün olmadığı eşit devletler anarşik bir ortamda etkili tek aktör olarak kabul edilmişlerdir. Üst otoritenin yokluğu, tıpkı doğa durumundaki insanın kendi güvenliğini sağlama zorunluluğu gibi, güvenliğin devletlerin temel sorumluluğu olduğu anlamına gelmektedir (Baylis, 2008, s. 71). Buradan hareketle Realist yaklaşımlar güvenliği, devlet sınırlarının ve devletin bu sınırların içinde bulunan her türlü şey üzerindeki egemenliğinin dış tehditlerden korunması olarak tanımlamışlardır (Tickner, 1997, s. 624).

Realist yaklaşımlar söz konusu anarşik sistemi devletlerin kendi güvenliğini komşuları pahasına sağlamaya çalıştığı alan olarak değerlendirilmiş ve devletlerarası ilişkiler, devletlerin sürekli olarak birbirinden faydalanmaya çalıştığı bir güç mücadelesi olarak görülmüştür. Bu görüşe göre, kalıcı barışın sağlanması mümkün olmayacaktır (Baylis, 2008, s. 72). Bunun yanı sıra uluslararası sistem gereği daimi tehditlerin varlığı nesnel güvenlik olasılığını imkânsız kılaacağından devletlerin ana uğraşları tehditlere karşı kullanacakları güçlerini geliştirmek ve böylece önel güvenliği hedeflemek olacaktır. Bu doğrultuda Realizm güç ile güvenliği özdeşleştirmiştir.

Realistlere göre anarşik uluslararası sistemde bir devletin güvenlik kazancı o devletin gücündeki artış ya da tehdit olarak gördüğü devletin gücündeki azalış olarak yorumlanacağından her devletin güvenlik uğraşı aslında bir güç mücadelesi doğurmaktadır. Önel güvenlik algılarının nesnel güvenlikten daha fazla öncelendiği anarşik uluslararası sistemde her devletin güç artırma uğraşı bir diğerinin güvensizliğine neden olacaktır (Tang, 2009, s. 589). Bu durum "güvenlik ikilemi" olarak adlandırılmıştır. Buna göre birbirlerinin sınırında bulunan devletler herhangi bir saldırıyla karşılaştıklarında kendilerini koruyacak bir üst otorite bulunmadığı için daimi olarak saldırılara açık bir durumdadırlar. Saldırlara açıklıksa önel güvenlik algısının bulunmayışını beraberinde getirecek, devletler böylesine saldırılara karşı kendi güvenliklerini sağlamak için askeri güçlerini artırma yoluna gideceklerdir. Ancak izlenilen bu yol komşu devletlerin görece güvensizliğine neden olacağından onlar da kendilerini koruma amacıyla silahlanacaklardır. Devletler sürekli olarak askeri güçlerini artırma yoluna gidecek ve güvenlik için izledikleri bu yöntem yalnızca güvensizliğe neden olacaktır (Tang, 2009, s. 590-591).

İki kutuplu bir uluslararası sistemin egemen olduğu Soğuk Savaş boyunca bu tür söylemler Güvenlik Çalışmalarına egemen olmuştur. Özellikle güvenlik ikilemi gibi kavramların, karşılıklı kutuplardaki silah yarışını açıklama yönüyle yararlı olduğu söylenebilir. Ancak Soğuk Savaş'ın Realizmin öngöremediği bir biçimde bitmesi sonucu disiplinde çıkan üçüncü tartışma realist yaklaşımların her alanda sorgulanmasına yol açtığı gibi Güvenlik Çalışmalarında da Realizmin tekelinin kırılmasına neden olmuştur (Ovalı, 2006, s. 6).

3.2. Uluslararası İlişkiler Disiplininde Feminist Güvenlik Yaklaşımları

Soğuk Savaş boyunca iki kutup arasında süregiden güç mücadelesinin bu mücadelenin taraflarından birinin dağılması neticesinde son bulmasıyla birlikte ABD karşısında devlet temelli bir tehdit kalmamış ve dünya tek kutuplu bir sisteme doğru yol almıştır. Devlet temelli bir tehdidin bulunmamasının bir sonucu olarak farklı tehditler daha çok ilgi çekmiş, 1980'lerle birlikte artan ekolojik dengesizlikler, Yugoslavya'nın dağılmasında yaşanan insani dramlar, ulaşımın artmasıyla birlikte artan virüs salgınları ve terörizm gibi pek çok tehdit göz önüne alınmaya başlanmış ve güvenlik analizi için gerekli görülen özne, tehdit, araç gibi sorular yeniden sorulmaya başlanmıştır.

Birleşmiş Milletler'in 1994 yılında yayınladığı Human Development Report (İnsani Gelişmişlik Raporu) güvenlik denildiğinde ele alınan öznenin devletlerden bireylere kaymasını sağlamış ve insani güvenlik yaklaşımının oluşmasında önemli bir katkı sağlamıştır (Ovalı, 2006, s. 4). Bu raporla temelde iki nokta vurgulanmıştır. Bunlardan ilki Güvenlik Çalışmalarında ele alınan özne tek tek bireyleri ele almaktadır. İkinci olarak da bireylere yönelik olarak askeri olmayan tehditlere vurgu yapılmıştır (Nuruzaman, 2006, s. 285). Bu raporla birlikte insan güvenliğinin silahlarla değil insan yaşamı ve onurunun korunmasıyla sağlanacağı ortaya konulmuştur. Raporla yedi adet güvenlik unsurundan söz edilmiştir. Bunlar bireysel güvenlik, ekonomik güvenlik, gıdaya ulaşılabilirlik, politik güvenlik, çevre güvenliği ve toplumsal güvenlik olarak belirtilmiştir. İnsanların güvenliğine yönelik tehditlerse altı başlık altında toplanmıştır. Bunlar kontrolsüz nüfus artışı, ekonomide fırsat eşitliğinin sağlanamaması, göç, çevresel felaketler, uyuşturucu ticareti ve uluslararası terörizm olarak sıralanmıştır (Nuruzaman, 2006, s. 291).

Güvenlik anlayışında yaşanan bu gelişmeler feminist yaklaşımların bu alana dâhil olmasının önünü açmıştır denilebilir. Feminist yaklaşımların Uluslararası İlişkiler disiplinine geç dâhil olması ve özellikle güvenlik konusunda kadınların söylediklerinin geleneksel güvenliğin eril dünyasında önemsenmemesi göz önüne alındığında, Birleşmiş Milletler raporunun önemi büyük olmuştur.

Uluslararası Güvenlik Çalışmaları, geleneksel olarak devlet "adamları", diplomatlar ve askeri yetkililer tarafından oluşturulmuş ve kadınların kendilerine yer bulamadığı eril "yüksek politika" alanı olagelmıştır (Blanchard, 2003, s. 1289). Güvenlik ve gücün birbiriyle özdeşleştiği geleneksel güvenlik yaklaşımlarında söz sahibi olan aktörler genellikle eril davranış kalıplarıyla ünlü bireyler olan askerlerce gerçekleştirildiği için güvenlik alanı feminizme diğer alanlardan da fazla direnç göstermiştir. Güvenlikten yalnızca devletin güvenliğinin anlaşılması ve güvenliğin sağlanabilirliğinin tek yolunun devletin gücünün boyutu olarak anlaşılması da durumu zorlaştırmıştır. Feminist yaklaşımlar Uluslararası İlişkiler disiplininin geri kalan alanlarında olduğu gibi, Güvenlik Çalışmalarına da "kadınlar nerede?" sorusuyla giriş yapmıştır.

Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan üçüncü tartışmayla birlikte Uluslararası İlişkiler disiplinine giren feminist yaklaşımlar güvenlikle ilgili çalışmalarına öncelikle disiplinde egemen görüş olan Realizmin güvenlik yaklaşımını eleştirmekle başlamıştır. Tickner'a (1992, s. 3) göre askeri güç ve güvenliği birbiriyle özdeşleştiren geleneksel güvenlik yaklaşımları Soğuk Savaş'ın ardından daha da görünür hale gelen insani ve çevresel güvenlik sorunlarına karşı işlevsiz kalmıştır. Devletlerin ellerindeki nükleer silahlarla çevre sorunlarına ya da kansere çözüm bulmaları olanaksız olduğu için Soğuk Savaş'ın sonuna kadar yalnızca bu noktada analiz geliştirmiş geleneksel yaklaşımların geliştirdiği güvenlik kavramlarının güncel tehditlere yönelik pek de bir anlamı kalmamıştır.

Feminist yaklaşımların Güvenlik Çalışmalarına getirdiği eleştiriler temelde iki noktada toplanmıştır. Birincisi, güvenlik alanında kadınları bir grup olarak ele alan ve bu gruba da politik görünürlük kazandırmayı amaçlayan çabaların yoğunlaştığı noktadır. İkinci nokta ise, feministlerin uluslararası ilişkilerin geleneksel güvenlik algılamalarına karşı çıkmaları, bu algılamalarda dişil değerlerin de dikkate alınması ve böylelikle güvenlik alanında yeni bir algının geliştirilmesi üzerinde durmalarıdır (Koyuncu, 2012, s. 112).

Geleneksel güvenlik yaklaşımlarında devlet hem güvenliğin ana öznesi hem de güvenlik sağlayıcı olarak kabul edilmiştir. İç ve dış gibi ikilemlere dayanan bu görüşte yerel alanda devletin var oluşu nedeni güvenliğin sağlanmasıyken, uluslararası alanda her devletin eşitliği güvensizliğe neden olacağından devletler kendi güvenliklerinden sorumlu olmaktadır. Feminist düşünürler bu söylemin eril bir bakışla ortaya çıktığını savunmaktadırlar. Bu görüşün reddinin ilk nedeni kadın deneyimi göz önüne alındığında devletin kendisi tarihsel olarak kadınların ezilmişliklerinin bir parçası olarak var olmuş olmasıdır. İkinci olarak da anarşi ortamında devletlerin takip edeceği davranış kalıpları Hobbes'un doğa durumuna dayanılarak öne sürülmüştür. Güç, özerklik, kendine güven ve rasyonellik, devletlerin tehlikeli bir "anarşik" uluslararası alanda hayatta kalacağı ve başarılı

olacağı durumlarda devlet davranışları için arzu edilen nitelikler olarak tanımlanmıştır. Tüm bu özellikler sosyal olarak oluşturulmuş ve erillğe atfedilmiştir (Tickner, 1992, s. 6).

Devlet davranışlarının geleneksel anlamda erkeklere atfedilen davranışlarla açıklanmaya çalışılması ve bu davranışların kutsanması geleneksel güvenlik yaklaşımlarının toplumsal cinsiyetçi bakışını ortaya koymaktadır. Var olan bu kutsama devlet adamlarını eril davranış kalıpları içerisinde davranmaya zorlamakta ve bu durum da kendi kendini yaratan bir güvensizlik durumunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Devletlerin güvenliklerini yalnızca askeri güçlerini artırarak sağlayacağı görüşü de feminist yaklaşımlarca reddedilmiştir. Geleneksel güvenlik anlayışında var olan güvenlik ikilemi kavramı bile aslında silahlanmanın güvensizliği artırdığını kabul etmiştir. Çoğu feminist uluslararası ilişkiler çalışmanı, güvenliği açıkça, çok boyutlu ve düzeyli terimlerle fiziksel, yapısal ve ekolojik şiddetin tüm formlarında azalma şeklinde açıklamaktadır (Tickner, 1997, s. 624).

Eric Blanchard'a (2003, s. 1290) göre feminist yaklaşımlar Güvenlik Çalışmalarına dört alanda katkı yapmıştır denilebilir. Bunlardan ilki, uluslararası güvenlik politikalarında kadınların var olmadığı veya bu konuya ilgisiz oldukları varsayımının sorgulanması ve gücün toplumsal cinsiyetçi yapısının uluslararası ilişkileri ve uluslararası güvenliği nasıl etkilediğini ortaya çıkartmaya yönelik çalışmalardır. Kadınların güvenlikle ilgili deneyimlerinin yeniden kazanılması için yapılan bu uğraş sayesinde uluslararası güvenliğin daha net anlaşılacağı umulmuştur. İkinci olarak, kadınların savaş ve barış dönemlerinde devletler tarafından korunduğu iddiasının sorgulanması gelmiştir. Üçüncü olarak, kadınların barışla özdeşleştirilmesi sonucu ortaya çıkan yanlış algının düzeltilme çabaları olmuştur. Son olarak da güvenliğe toplumsal cinsiyet analiziyle yapılan yaklaşımların yalnızca kadınlara odaklanıyor oluşunun disiplinde yer alan erillği kuvvetlendirdiğine yönelik çalışmalar gelmektedir.

Baldwin'ın güvenlik analizi için gerekli gördüğü altı soruya geleneksel güvenlik yaklaşımlarından daha farklı yanıtlar veren feminist yaklaşımlar, güvenlik analizlerini genişletici bir yaklaşım içerisinde bulunmuşlardır. Feminist güvenlik yaklaşımları, en temel haliyle, güvenliğin öznesine kadınların da dâhil edilmesi için uğraşan yaklaşımlar olarak tanımlanabilir. Güvenliğin öznesine yönelik yapılan bu değişimin doğal bir sonucu olarak tehdit algılarının da yeniden yorumlanması gerekmiştir. Sonuçta tek tek bireylere yönelik bir tehdit (kanser, salgın hastalıklar, tecavüz) devletler için bir tehdit olmayabilir.

Devletlerin, özellikle kadınlar söz konusu olduğunda, yalnızca güvenlik sağlayıcı değil aynı zaman güvensizlik kaynağı olduğu düşüncesi Soğuk Savaş sonrasında önem kazanmıştır. Devletlere yönelik tehdit tanımlamalarının yapılması çabası yerini bireysel güvenliğe yönelik tehdit tanımlamalarına bırakmıştır (Koyuncu, 2012, s. 123). Buzan bireysel güvenliğe yönelik tehditleri dört başlık altında incelemiştir. Bunlar fiziksel tehdit (acı, yaralanma, ölüm), ekonomik tehditler (gasp, mülkiyetin harap olması, işsizlik), bireysel haklara tehdit (hapsedilme, temel insan haklarının reddi) ve statüye yönelik tehditler (aşağılanma, rütbe düşürme) olarak sıralanmıştır (Buzan, 2015, s. 50).

Feminist yaklaşımlar bireysel güvenliğe ek olarak kadınlara yönelik tehditleri analiz etme uğraşı içinde olmuşlardır. Bu doğrultuda 1985 yılında Halifax'da düzenlenen Women's International Peace Conference (Kadınların Uluslararası Barış Konferansı) önemli bir yere sahiptir. Dünyanın çeşitli bölgelerinden gelen kadınlar güvenlik ve tehdit tanımlamaları yapmaya çalışmışlardır. Batılı kadınlar güvenliği daha çok nükleer tehditler üzerinden tanımlarken, üçüncü dünya ülkelerinden gelen kadınlarsa güvenliği işsizlik, tecavüz, eğitimsizlik vb. tehditler üzerinden yorumlamışlardır. Konferansın en önemli sonucuysa herhangi bir öznenin güvenliğinin diğerinin güvensizliğine neden olmaması gerektiğine yönelik karar olmuştur (Tickner, 1992, s. 54).

3.2.1. Güvenliğin Cinsiyeti

Geleneksel güvenlik yaklaşımlarının ana omurgasını oluşturan askeri güç analizleri doğası gereği eril bir alan oluşturmuştur. Ulusal ya da uluslararası güvenlik söz konusu olduğunda Güvenlik Çalışmalarının tamamen eril bir yaşam alanı olduğu açıktır. Güvenlik incelemelerinin merkezine konulan analiz unsurunun bu doğası nedeniyle savaş ve güvenlik söz konusu olduğunda kadınların söyleyecek bir şeyleri olmadığı düşünülmüştür (Tickner, 2004, s. 44).

Geleneksel güvenlik yaklaşımları kendini oluşturan ve olgunlaştıran tarihsel süreç içerisinde tamamen eril değerler üzerine inşa edilmiş ve bunun bir sonucu olarak da erillği kutsamıştır. Cesur, güçlü ve yakışıklı şövalyelerin yardıma muhtaç, kırılğan ve çaresizce kurtarılmayı bekleyen prensesleri kurtardığı Orta Çağ masalları cinsiyet kalıpları neredeyse hiç değişmemiş bir biçimde günümüze kadar gelmiş ve modern masallarla güncelliğini

korumuştur. Savaş ve güvenlik tam anlamıyla erillikle ilişkilendirildiğinden savaşın her aşamasında olduğu gibi güvenliğin her aşamasında da erkekler yer almış, kadın yalnızca korunması gereken bir nesne olarak görülmüştür.

Geleneksel güvenlik yaklaşımlarında devletler içinde buldukları anarşik sistemin doğal bir sonucu olarak daima bir başka devletin tehdidi altında bulunmaktadır. Bu ön kabulden hareket eden geleneksel güvenlik yaklaşımları bir devletin kendini koruyacak bir üst iradenin yokluğunda güvende olmasının tek yolunun güç maksimizasyonuna dayanacağı sonucuna varmıştır.

Hans Morghentau *Politics Among Nations* (Uluslararası Politika) adlı eserinde “*Uluslararası politika, bütün politikalar gibi bir güç ve iktidar mücadelesidir. Uluslararası politikanın nihai amacı ne olursa olsun güç her zaman için acil bir amaçtır.*” demiş ve gücü “*İnsanın (man), diğer insanların düşünce ve eylemleri üzerindeki kontrolü*” olarak tanımlamıştır (Morghentau, 1970, s. 30-32).

Geleneksel güvenlik yaklaşımlarının merkezini oluşturan güç kavramının kontrol ile açıklanması, yapılan tanımın eril doğası gereği sürekli bir çatışma beklentisini de zorunlu kılmıştır. Herhangi bir aktörün sistemde var olan diğer aktörler üzerindeki kontrolünün artması bu aktörlerin güvenliklerini tehlikeye düşürecek düşüncesiyle kurulan bu bakış açısı, uluslararası ilişkileri ve güvenliği bir tarafın kazancının diğer tarafın kaybı anlamına gelecek sıfır toplamı bir oyun olarak görmüştür.

Güvenlik Çalışmalarını içine hapsediği eril kalıplardan kurtarmak için çabalayan feministler geleneksel yaklaşımların güvenlikle ilgili yaptığı tanımlamaları sorgulamış ve bu tanımlamalara alternatif öneriler sunmuştur (Blanchard, 2003, s. 1289-1290). Feminist düşünürler Uluslararası ilişkileri ve güvenliği geleneksel yaklaşımların tersine pozitif bir biçimde kurma amacıyla var olan tanımlamalara kendi bakış açılarıyla yeni anlamlar yüklemişlerdir. Hannah Arendt gücü geleneksel güvenlik yaklaşımlarından oldukça farklı bir biçimde, ortak hareket edebilme yetisi olarak tanımlamıştır (Tickner, 1988, s. 434). Yapılan bu tanımlama kadınların hak talepleriyle başlayan feminist hareketin özelliğini de yansıtmıştır.

Yalnızca eril bir bakış açısıyla ortaya konulan tanımlamalar yanlı bir bakış ortaya koymuş ve dişil değerlerin dışlanması nedeniyle daima eksik kalmışlardır. Dişiliğin, çoğunlukla bilinçli olarak, dışlanması dişiliğe atfedilen merhamet ve yardımlaşma gibi değerlerin üstünün örtülmesine neden olmuştur. Geleneksel yaklaşımlarla kurulan dünya görüşünde dişiliğe yer olmaması, bu yaklaşımların Avrupa Birliği gibi, devletlerin sürekli iş birliği geliştirdiği kurumları açıklamak noktasında aciz kalmasına neden olmuştur.

Güvenlik konusunda eril değerler kadar dişil değerlerin de göz önüne alınması, içinde yaşadığımız dünyanın daha iyi anlaşılacağı bir kavramsal çerçeve çizmek konusunda bize yardımcı olacaktır. Robert Keohane’e (1989, s. 246) göre Uluslararası ilişkiler disiplininin temel kavramlarının feministlerce yeniden yorumlanması disipline egemen tek yanlılığı ortadan kaldıracak ve dünyaya dair algıların yeniden inşa edilmesine yardımcı olacaktır. Güç kavramının ortaklaşa hareket edebilme yetisi olarak tanımlanması uluslararası iş birliğini artıracak gibi çevre sorunları ve ekonomik eşitsizlikler gibi konularda söyleyecek hiçbir şeyi olmayan geleneksel yaklaşımlara alternatif bir bakış açısı sunacaktır.

3.2.2. Güvenlik ve Devlet

Geleneksel güvenlik yaklaşımlarında devlet güvenlik sağlayan, otoritesiyle anarşiyi ortadan kaldıran ve vatandaşlarını koruyan bir kavram olarak kabul edilmiştir. Ancak bu yöndeki kabul Soğuk Savaş sonrası yaşanan iç savaşların gösterdiği sonuçlar nedeniyle büyük ölçüde değişmiştir. Bu iç savaşlar ve güvenliğe yönelik yeni yaklaşımlar ortaya çıkartmıştır ki devlet bireyler nezdinde güvenliğin bir kaynağıken güvensizliğin de bir kaynağı haline gelebilmektedir.

Buzan bireylere yönelik dört devlet kaynaklı tehditten söz etmiştir. Bunlar iç kanun yapma ve uygulamasından kaynaklanan tehditler, devletin birey ya da gruplara karşı doğrudan idari ya da siyasi eylemlerinden kaynaklanan tehditler, devlet aygıtı üzerinde güç sahibi olma mücadelesinden kaynaklanan tehditler ve devletin dış güvenlik politikalarından kaynaklanan tehditlerdir (Buzan, 2015, s. 55).

Tarihsel süreç içerisinde kadınların yasalar yoluyla nasıl baskı altına alındığı göz önüne alınırsa devletlerin kadınlara yönelik bireysel tehditlerin başlıca kaynaklarından birisi olduğu söylenebilir. Devletler günümüz anlamıyla ilk kez ortaya çıktığı andan itibaren asker/vatandaş temelli Yunan modeline dayanmış ve devlet nezdinde var olabilmek bile erkeklikle ilişkilendirilmiştir (Tickner 2004, s. 43). Kadınların aşağı görülmelelerinin gerek toplumsal gerek kamusal alanda yasallaşması böylece başlamış ve dişiliğe atfedilen değerler hor

görülmüştür. Feminist yaklaşımlara göre, devletleri uluslararası sistemde birincil aktör olarak kabul eden Realizm “devlet” dediğinde savaşı erkekler ve prensleri kapsayan “egemen erkek” kalıbını söylemeye çalışmıştır (Nuruzzaman, 2006, s. 296). Tarihsel olarak askerlik mesleğinden dışlanan kadınlar toplum tarafından değerli kabul edilen konumlara gelememişler ve bu eril bakış açısı içerisinde devamlı olarak dışlanmışlardır.

Eril değerlere bağlı bu asker/vatandaş tanımının var olabilmesi kadınların zayıf ve korumaya muhtaç varlıklar olarak damgalanması sayesinde gerçekleşmiştir. Ancak söz konusu bu koruma kadınların erkeklere itaatini ve her alanda boyun eğmesini de beraberinde getirmiştir. Kadınlara yönelik bu hor görme, kadınların eğitime, iş gücüne, sağlık olanaklarına ve sosyal hayata katılımını yasalar yoluyla engellemiş ve kadınlara yönelik yapısal şiddetin kaynaklarından birisi haline gelmiştir. Erkeklerin koruyucu, kadınlarınsa korunan statüsünde görülmeleri cinsiyete dayalı hiyerarşileri daha da kuvvetlendirmiş ve kadınlar kendilerini koruyacağı söylenen bu sistem nedeniyle daha da büyük bir güvensizliğin içerisine düşmüştür (Peterson, 1992, s. 50-51).

Iris Young, Hobbes’un tanımlamalarından yola çıkılarak ulaşılan devlet anlayışının hem ulusal hem de uluslararası anlamda bireysel güvenliği nasıl tehdit ettiğini üç başlık altında incelemiştir. İlk olarak, Hobbes’a göre doğa durumunda var olan tehditlerin ortadan kaldırılması için bu tehditlerin ya boyunduruk altına alınması ya da yok edilmesi gerekmektedir. Bu yaklaşım kabul edilirse herhangi bir devletin, ilk saldıran kendisi olsa dahi, bir başka devletle giriştiği savaş sırasında kendini savunmaya yönelik bir girişim olacaktır. Böyle bir düşüncenin kabulü güvensizliğin ana kaynaklarından birisini oluşturmaktadır. İkinci olarak, devletin varlığı gereği dış düşmanlara yönelik güvenlikten sorumlu olduğu gibi içeriden gelecek saldırılara karşı da güvenlikten sorumlu olduğudur. İç düşman söylemi devlet aygıtını elinde bulunduran gruba (ki bu grup daima erkeklerdir) güvenliği sağlama adı altında, vatandaşların bireysel özgürlüklerini istediği gibi sınırlama hakkı sunmuştur. Ulusal güvenlik adı altında bireylerin telefonları dinlenmiş, uzun süreli tutukluluklara maruz kalmış ve pek çok hakkı askıya alınmıştır. Üçüncü olarak da devletin iç ve dış düşmanlara karşı vatandaşları savunmak için gerekli önlemleri alması gerektiği düşüncesidir. Geleneksel yaklaşımlarda güvenlik önlemleri askeri gücün artırılması olarak kabul edildiğinden yapılacak harcamalar bu yönde olacaktır. Ancak askeri harcamalar vatandaşların gündelik ihtiyaçlarından daha maliyetli harcamalardır. Devlet, güvenliği sağlama vaadiyle bireylerden çeşitli vergiler almakta ancak bu vergileri vatandaşları için harcamamaktadır. Bu durumsa ekonomik olarak alt tabakalarda bulunan kadınları daha çok etkilemekte ve hayatlarını düzgün idame ettirebilme olanaklarını ellerinden almaktadır (Young, 2003, s. 6-9).

Katherine Moon *Sex Among Allies* adlı çalışmasında Güney Kore’de bulunan ABD askeri kampının çevresinde, Güney Kore devletinin desteğiyle kurulmuş bir fuhuş kampını incelemiştir. Buna göre Güney Kore hükümeti ABD ile yaptığı askeri ittifakı kalıcı hale getirmek ve muhataplarını memnun edebilmek adına fuhuş hizmeti sağlayan kadınları kullanmıştır. Moon’a (1997) göre ABD askerleri ve Güney Koreli fahişeler arasındaki eşitsiz cinsel ittifak, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Güney Kore ile ABD arasındaki benzer eşitsizlik üzerine kurulu askeri ittifakı tanımlamış ve desteklemiştir. Bu kamplarda yaşayan kadınlar kendi toplumları tarafından dışlanmış ve ABD’li askerlerden şiddet görmüşlerdir. Bu uygulamayla Güney Kore hükümeti “devlet güvenliği”ni sağlama adına savunmasız kadınları güvensizliğe itmiştir (Tickner, 2004, s. 46).

3.2.3. Savaş, Barış ve Kadınların Güvenliği

Uluslararası İlişkiler, Birinci Dünya Savaşı’nın ardından böylesine bir savaşın tekrarlanmasının nasıl önleneceği düşüncesi etrafında kurulmuş bir disiplindir. Her ne kadar disiplinin kuruluş amacı savaşların önlenmesine yönelik özel bir bilimsel uzmanlaşma alanı açmak ise de disiplin savaş adı verilen fenomenin ne olduğu üzerine hiç düşmemiştir (Eken, 2016, s. 466). Disiplinin içinde yaşanan tartışmalar sonucu nesnellik iddiasının sağlanabilmesi için insana ve insan doğasına dayanan söylemlerin terk edilmesi de savaşın insanlar üzerindeki etkisinin incelenmesini zorlaştırmıştır. Geleneksel yaklaşımlar savaş söz konusu olduğunda insanı merkeze alan analizler geliştirmek yerine devletlerin karşılıklı giriştikleri etkileşimler ve hukuki durum üzerine analizler geliştirmişlerdir. Savaşın ne olduğu, savaşa nelerin olanak sağladığı ve savaşta bireysel düzlemde nelerin yaşandığını araştırmaksa feministlere kalmıştır.

Arnold Wolfers’in nesnel ve öznel güvenlik ayırımından yola çıkan geleneksel güvenlik yaklaşımları devletin aktif olarak savaşta olmadığı durumları barış olarak tanımlamış ve barışı da nesnel güvenlikle özdeşleştirmiştir. Ancak feministler tarih boyunca kadınların savaş sırasında maruz kaldıkları şiddet, tecavüz ve yoksulluğun yalnızca savaş dönemleriyle sınırlı kalıp kalmadığını sorgulamışlardır. Tarih boyunca süregelen ataerkil yapılar dolayısıyla, içinde buldukları toplumun sosyal ve ekonomik anlamda en alt tabakasını oluşturan kadınlar savaş zamanlarında olduğu kadar barış zamanlarında da tecavüz ve yoksullukla karşı karşıya kalmışlardır. Bu durum feminist

düşünürleri savaş/barış ikilemini reddetmeye ve barış zamanlarının kadınlar için güvenlik anlamına gelip gelmediğini sorgulamaya itmiştir (Blanchard, 2003, s. 1301).

Feminist araştırmacılar kadınların barış zamanı yaşadıkları yoksulluk, şiddet ve tecavüz olaylarıyla topluma egemen olan ruh hali arasında bir bağdaşıklık olduğu vurgusu yapmıştır (Runyan ve Peterson, 1991, s. 82). Bu söyleme göre erkeklerin savaş sırasında kendilerinden istenileni yapabilmeleri için savaş pratikleri erillikle özdeşleştirilmiş ve hem kadınları hem de erkekleri sınıflandıran bir sistem ortaya çıkmıştır. Bu sistemde erkekler cesur savaşçılar, kadınlarsa korumaya muhtaç anneler ya da sevgililer olarak sınıflandırılmıştır.

Joshua Goldstein, savaş kavramının geleneksel tanımlamalarını yetersiz bularak kavramı savaş ve savaş sistemi olarak ikiye ayırmıştır. Goldstein savaşı, “birden fazla grup arasındaki ölümcül şiddet” olarak tanımlarken, savaş sistemini “toplumların potansiyel ve mevcut savaşlara katılmak için kendilerini organize etme biçimleri” olarak tanımlamıştır (Goldstein, 2003, s. 2-3). Toplumlarda var olan bu organize oluş biçimi ise, savaşların erkeklerle has bir toplumsal olay olduğu düşüncesinin doğal bir sonucu olarak, toplumsal cinsiyet rollerinin bireylere dayatılmasını beraberinde getirmiştir. Yani toplumsal cinsiyet savaşı, savaş da toplumsal cinsiyeti biçimlendirmiştir.

Toplumlar savaş etrafında çeşitli şekillerde erkeklik değerleri oluşturmuşlardır (Goldstein, 2003, s. 10). Erkeklerin kendilerinden istenildiği gibi korkusuzca düşmana saldırabilmeleri, oluşturulmuş bu değerlerin zorunlu eğitim süreçleriyle erkeklerle aşılmasıyla gerçekleşmiştir. Erkeklerin korkusuz askerlere dönüşmelerini sağlayan bu süreçte hem kendilerini hem de toplumu dışıl değerlere yabancılaştırmıştır.

Savaşması ve yeri geldiğinde ölmesi beklenen erkekler yapay olarak üretilmiş sistemin içerisinde koruyucu kahramanlar olarak adlandırılmıştır. Askerlerden korumaları istenen değerlerin tamamı ise dişillikle özdeşleştirilmiştir. Yalnızca kadın ve çocuklar değil ülkenin toprakları da “anavatan” gibi kavramlar kullanılarak dişillikle özdeşleştirilmiş ve erkeklerin korumasına muhtaç olarak yansıtılmıştır. Savaş sisteminin ortaya çıkarttığı bu koruyan/korunan ikilemi ölümcül şiddetin var olmadığı hallerde de devam etmiş ve erkeklerin kadınlar üzerindeki iktidarını meşrulaştırarak tabana yaymıştır. Var olan sistemde belli davranış kalıplarının dışına çıkan bireyler toplumun üzerine inşa edildiği değerleri tehdit ettiği gerekçesiyle cezalandırılmıştır. Bu durum barış zamanlarında da kadınların şiddetle karşı karşıya kalmalarına neden olmuştur.

Savaş zamanlarındaki koruyan/korunan ikilemi aynı zamanda korunan sınıf içinde yer alan kadın ve çocukların saldırılacak hedefler haline gelmesine neden olmuştur. Özellikle 20. yüzyılın sonlarına doğru çıkan savaşlarda yaşanan kayıpların %90’ı sivillerden meydana gelmiştir (Tickner, 2001, s. 6). Yaşanan bu savaşlarda tecavüz de savaşın bir parçası olarak var olmuş ve politik hedefleri gerçekleştirmek için kullanılan bir araç haline gelmiştir. Bosna Hersek iç savaşında yaşanan 20 bin ila 35 bin arasında değiştiği düşünülen toplu tecavüzler kadınları gebeliğe zorlayarak soykırım yapma amacıyla gerçekleştirilmiştir (Blanchard, 2003, s. 1301).

Korunması gereken varlıklar olarak değerlendirilen kadınların şiddetle daha yüksek oranda karşı karşıya kalması yalnızca savaşlarda meydana gelen olaylar değildir. Toplumsal değerler göz önüne alındığında askeri söylemler ve savaşa dair konuların daha çok gündemde olması kadınların şiddetle karşılaşma oranlarını etkilemiştir (Tickner, 2002, s. 284).

Enloe erilliğin bir dış politika sorunu olduğunu iddia etmiştir. Buna göre devleti yöneten karar alıcılar daha erkeksi gözükme umuduyla askeri konuları daha çok gündeme almakta, devlet bütçesini sosyal ve ekonomik yapının alt kesiminde bulunan bireylere harcamaktansa askeri harcamalar için kullanmakta ve dişilliği dolayısıyla da kadınları küçük düşürmektedirler (Enloe, 2005).

Feministler sadece savaşın nedenlerini veya eril niteliğini ortaya koyan çalışmalarla sınırlı kalmamış, geleneksel barış ve meşru müdafaa şeklindeki güvenlik konseptlerini de sorgulayıp, alternatif yaklaşımlar önermişlerdir (Koyuncu, 2012, s. 132). Aktif savaşların olmadığı savaş sistemlerinin feminist düşünürlerce sorgulanması savaş halinde olmama durumunu güvenlikle özdeşleştirilmesi, geleneksel güvenlik yaklaşımlarının ortaya koyamayacağı bir düşünce olmuştur.

3.2.4. Şiddet

Feminist güvenlik yaklaşımlarında kadınlara yöneltilen tehditler içerisinde “şiddet” kavramı çok katmanlı bir biçimde kullanılmıştır. İlk kez Johan Galtung tarafından yapılan ayrımla şiddet, doğrudan şiddet, kültürel şiddet ve yapısal şiddet olarak farklı katmanlara ayrılmıştır. Galtung (1969, s. 174), doğrudan şiddeti, eylemi

gerçekleştiren bir öznenin var olduğu ve bir başkasına fiziksel acı, ıstırap ve üzüntü verdiği eylemlerin tamamı olarak tanımlanmıştır. Uluslararası ilişkiler söz konusu olduğunda doğrudan şiddet silahlı çatışmalar, ekonomik boykotlar ve savaşlar olarak gösterilebilir. Doğrudan şiddet geleneksel güvenlik yaklaşımlarının temel tehdit unsurunu oluşturmuştur.

Kadınlar hem savaş hem de barış dönemlerinde doğrudan şiddetin en açık hedefi olmuşlardır. Barış döneminde kadınlara yönelik en belirgin doğrudan şiddet uygulamaları, ev içi şiddet ve tecavüz biçiminde gerçekleşmektedir. Ataerkil düşünce yapısı içerisinde erkeğin kadına yönelik ev içi şiddeti bir dönem yasal olarak da izin verilen bir uygulama olmuştur (Kelly, s. 1994). Savaş döneminde de kadınlar doğrudan şiddetin ve tecavüzün kurbanı olmuşlardır.

Yapısal şiddetse doğrudan bunu uygulayan gözle görülebilir bir öznenin yokluğunda gerçekleşen şiddettir. Galtung, yapısal şiddeti, yoksulluk, özgürlüğün kısıtlanması, hastalık, kişinin yaşadığı doğal ortamın bozulması gibi durumlar sonucunda kişilerin yaşam sürelerinin kısalması ve yaşam standartlarındaki bozulma olarak tanımlanmıştır (Galtung, 1969, s. 175). Yapısal şiddet sosyal olarak inşa edilmiş sistemlerin kendisinden kaynaklanmaktadır. İster kapitalist sistem, isterse de feodal sistem olsun bireylerin ana yaşam kaynaklarına ulaşmalarının önündeki sosyo-kültürel engellerin tamamı yapısal şiddetin kaynaklarını oluşturmaktadır (Galtung, 1969, s. 178).

Galtung'a göre kişilerin yapısal şiddete maruz kalıp kalmadıklarının anlaşılması kişilerin içinde buldukları durumun önlenip önlenemeyeceğiyle ilgilidir. Buna göre eğer bir birey 18. yüzyılda tüberkülozdan dolayı hayatını kaybediyorsa, dönemin sağlık olanakları hastalığı tedavi için yeterli olmadığından burada herhangi bir şiddetten söz edilemeyecektir. Ancak herhangi bir birey günümüzün tüm sağlık olanaklarına rağmen tüberkülozdan dolayı yaşamını yitiriyorsa burada yapısal şiddet söz konusu olmaktadır (Galtung, 1969, s. 168).

Feminist düşünürler Galtung'un yapısal şiddet analizini kendi güvenlik yaklaşımlarını açıklamak için kullanmışlardır (Blanchard, 2003, s. 1297). Feminist düşünürlere göre geleneksel güvenlik yaklaşımlarından farklı olarak kadınlar hem doğrudan şiddete hem de yapısal şiddete maruz kalmaktadırlar. Yine geleneksel güvenlik yaklaşımlarında barış dönemlerinde güvenliğin öznelere için görece güvenlikten söz edilmiştir. Feminist düşünürlerse kadınların hem savaş hem de barış döneminde doğrudan ve dolaylı şiddet görmeye devam ettiklerini savunmuşlardır.

Tickner (1992, s. 69) yapısal şiddeti "savaşlardan kaynaklanan doğrudan şiddet nedeniyle değil, yerel ve uluslararası yapıların ortaya çıkarttığı politik ve ekonomik baskılardan dolayı bireylerin ortalama yaşam sürelerinin azalması sonucu ortaya çıkan güvensizlik" olarak tanımlanmıştır. Ataerkil sistemlerde kadınların göz ardı edilmesi ve gerek kamusal gerekse sosyal yaşamda baskı altına alınması yapısal şiddeti doğuran ana etmenlerden birini oluşturmuştur. Toplumsal cinsiyetçi bakışla, kadınların veya kız çocuklarının, az beslenme gibi nedenler sonucu ölümleri, kadınların ekonomik hukuki ve kültürel ayrımcılığa tabi tutulmaları gibi örneklerde de görüleceği gibi yapısal şiddetin açık kurbanları oldukları görülmektedir (Koyuncu, 2012, s. 128).

Var olan ataerkil sistemler nedeniyle, kadınlar erkeklere oranla daha fazla doğrudan ve yapısal şiddetle karşı karşıya kalmaktadırlar. Ataerkil sistem ve erkeklerin yönetim araçlarına egemen olmalarının bir sonucu olarak kadınlar genellikle tüm toplumlarda alt katmana yerleştirilmiş ve kurumsal kredi, arazi mülkiyeti, eğitim, istihdam ve ücretler gibi kritik kaynaklara erişim açısından sınırlı olanaklara mahkûm edilmişlerdir. Kadınlar Asya, Afrika, Latin Amerika ve Karayipler'deki kırsal hanelerin yaklaşık %21'ini yönetmektedir, ancak küresel olarak arazinin %2'sinden daha azına sahiptirler ve dünya çapında mevcut kredi fonlarının sadece %10'una erişebilmektedirler (Nuruzaman, 2006, s. 296).

Feminist düşünürlere göre güvenlik, işsizlik tehdidinin yokluğunu, her türlü cinsiyet ayrımcılığının ortadan kaldırılmasını ve güvenli çalışma koşullarının sağlanmasını da içermelidir. Güvenlik aynı zamanda tüm bireylerin standart bir geçim kaynağı sağlayan gıda ve diğer ekonomik hükümlere erişimi olduğu anlamına gelmektedir. Feminist düşünürlere göre gerçek anlamda güvenlikten söz edilebilmesi için toplumu oluşturan tüm bireylerin doğrudan ve yapısal şiddet tehditlerinden korunması ve şiddeti oluşturan öğelerin sistemli bir biçimde ortadan kaldırılması gerekmektedir.

Tickner'a (1992, s. 129) göre sosyal ve toplumsal cinsiyet eşitliği, kurulacak tüm barış düşüncelerinin merkezinde yer almalıdır. Toplumu oluşturan unsurların birbirleriyle hak, güç, yaşam standardı gibi konularda hiyerarşi içerisinde olması güvensizliğin de temelini oluşturmaktadır. Eril değerlerin kutsandığı ataerkil sistemlerde hem

doğrudan hem de yapısal şiddetin kaçınılmazlığı nedeniyle, yapıcı bir güvenlik için empati ve duyarlılık gibi kadınlara atfedilen dışıl değerler toplumsal normların temelini oluşturmalıdır.

4. SONUÇ

Sosyal bilimler göz önünde bulundurulduğunda güvenliğin konusu ve alanı kadınların katılımına en fazla direnç göstermiş alan olmuştur denilebilir. Bu durumun temelinde ilk bakışta güvenlik konusunda uzmanlaşması gereken kişilerin genellikle askerler olması ve askerlerin de geleneksel olarak erkeklerden oluşması yer alıyor gibi gözükse de temel sorun kadınların bir sınıf olarak toplumda konumlandırıldıkları yerdir. İnsanlık tarihinin gelişimi kadınların zayıf ve korunması gereken canlılar olduğu inancını ortaya çıkarmıştır. Bu durum kadınların, genelinin erkeklerden oluştuğu güvenlik alanında ciddiye alınmamasına yol açmıştır. Geleneksel güvenlik yaklaşımları genelde bireyleri özeldeyse kadınları göz ardı etmiş ve bu grupları ilgilendiren güvenlik tehditleri üzerine hiç düşünmemiştir. Feminist yaklaşımların genelde Uluslararası İlişkiler disiplinine özeldeyse güvenlik alanına ilişkin çalışmalar yapmaya başlamasının üzerinden 40 yıldan fazla bir zaman geçmiştir. Bu süreç içerisinde Uluslararası İlişkiler disiplinine egemen eril bakış yıkılmaya ve kadınların dünya görüşü ve deneyimi de alana aktarılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda gerçekleştirilen çalışmalar disipline eşine rastlanılmayacak katkılar sağlamıştır.

Güvenlik söz konusu olduğunda çalışmadan da anlaşılacağı üzere tanımlanması gereken en önemli nokta tehdittir. Feminist yaklaşımların güvenlik gibi tamamen erkek egemen bir alanda kendilerine yer bulabilmiş olmalarının en temel nedeni Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru Batı Bloku'nun önünde devlet temelli bir tehdidin kalmamış olması ve dünyanın tek kutuplu bir sisteme doğru evrilmesidir. Tıpkı Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi gibi, en büyük tehdit ortadan kalktığında daha küçük tehditler daha fazla önem kazanmaktadır. Güvenlik analizi yapılabilmesi için gereken tehdit unsurunun değişmesi güvenliği sağlanacak öznenin değişmesine yol açmış, bu durum da mevcut Güvenlik Çalışmalarının anlamsızlaşmasına neden olmuştur. Tüm bu değişimler Feminizm gibi, ana akım Güvenlik Çalışmalarının dışında kalan yaklaşımların söz konusu alana dâhil olmalarına fırsat sağlamıştır. Bu sayede bireysel güvenlik, kadın güvenliği, çevre güvenliği vb. alanlar da disiplin çerçevesinde tartışılmıştır. Ancak günümüzde tek kutuplu bir sistemden söz edilememektedir. Özellikle Çin Halk Cumhuriyeti'nin ekonomik gelişmesini takiben askeri gücünü ve küresel etkisini artırması tek kutuplu sistemin egemen gücü olan ABD'nin yeniden devlet temelli bir tehdit algılamasına neden olmaktadır. Devlet temelli tehditlerin yeniden gündeme gelmesi Güvenlik Çalışmalarında da eskiye dönüşün habercisi olacaktır. Feminist yaklaşımlar Uluslararası İlişkiler disiplini ve Güvenlik Çalışmalarında oldukça özel bir alanı doldurmaktadırlar. Yalnızca bu özellikleri bile bu yaklaşımların değerli olması için yeterlidir. Ancak küresel düzende değişen tehdit algıları feminist yaklaşımların görünürlüğünü azaltacaktır.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Ataman, M. (2009). Feminizm: geleneksel uluslararası ilişkiler teorilerine alternatif yaklaşımlar demeti. *Alternatif Politika*, 1(1), 1-41.
- Aydın Koyuncu, Ç. (2012). Feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımları açısından güvenlik konusunun analizi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(1), 111-139. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002240
- Aydın, M. (1996). Uluslararası ilişkilerde yaklaşım, teori ve analiz. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 51(1), 71-114. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001917
- Baldwin, D. (1997). The concept of security. *Review of International Studies*, 23(1), 5-26.
- Baylis, J. (2008). Uluslararası ilişkilerde güvenlik kavramı. *Uluslararası İlişkiler Dergisi, Özel Sayı: Güvenlik*, 69-85.

- Blanchard, E. (2003). Gender, international relations, and the development of feminist security theory. *Signs*, 28(4), 1289-1312. <https://doi.org/10.1086/368328>
- Bryson, V. (2019). *Feminist politika teorisi* (1. Baskı). (A. Gülaşık, Çev.), Phoenix Yayınevi (Orijinal eserin basım tarihi 2003).
- Burchill, S. ve Linklater, A. (2017). Giriş. S. Burchill (Ed.), *Uluslararası ilişkiler teorileri* içinde, (s. 11-44), Küre Yayınları.
- Buzan, B. (2015). İnsanlar, devletler ve korku: soğuk savaş sonrası dönemde uluslararası güvenlik çalışmaları: güvenlik çalışmaları için bir gündem. (E. Çıtak, Çev.), Röle Akademik Yayıncılık (Orijinal eserin basım tarihi 1991).
- Dedeoğlu, B. (2020). *Uluslararası güvenlik ve strateji* (4. Baskı). YeniYüzyıl Yayınları.
- Donnelly, J. (2017). Realizm. S. Burchill (Ed.), *Uluslararası ilişkiler teorileri* içinde, (s. 53-84), Küre Yayınları.
- Enloe, C. (2005). *Masculinity as foreign policy issue*. [https://fpif.org/masculinity as foreign policy issue/](https://fpif.org/masculinity%20as%20foreign%20policy%20issue/) adresinden 11 Ekim 2021 tarihinde alınmıştır.
- Enloe, C. (2013). Feminizm, milliyetçilik ve militarizm. A. G. Altınay (Ed.), *Vatan, millet, kadınlar* içinde (s. 203-226). İletişim Yayınları.
- Galtung, J. (1969). Violence, peace, and peace research. *Journal of Peace Research*, 6(3), 167-191. <https://doi.org/10.1177/002234336900600301>
- Goldstein, J. S. (2003). *War and gender: how gender shapes the war system and vice versa*. Cambridge University Press.
- Gordon, M. (1999) *Sosyoloji sözlüğü*. (O. Akınhay ve D. Kömürçü, Çev.), Bilim ve Sanat Yayınları (Orijinal eserin basım tarihi 1998).
- Hobbes, T. (2018). *Leviathan*, (S. Lim, Çev.), Yapı Kredi Yayınları.
- Kelly, H. A. (1994). 'Rule of thumb' and the folklaw of the husband's stick. *Journal of Legal Education*, 44(3), 341-365.
- Keohane, R. O. (1989). International relations theory: contributions of a feminist standpoint. *Millennium*, 18(2), 245-253. <https://doi.org/10.1177/03058298890180021001>
- Machiavelli, N. (2014). *Prems*. (L. Basmacı, Çev.), Remzi Kitapevi.
- Millett, K. (2000). *Sexual politics*. University of Illinois Press.
- Morghentau, H. (1970). *Uluslararası politika* (1. Baskı). (B. Oran ve Ü. Oskay, Çev.), Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları (Orijinal eserin basım tarihi 1967).
- Nuruzzaman, M. (2006). Paradigms in conflict: the contested claims of human security, critical theory and feminism. *Cooperation and Conflict*, 41(3), 285-303. <https://doi.org/10.1177/0010836706066560>
- Oakley, A. (1972). *Sex, gender and society*. Harper and Row.
- Ovalı, A. (2006). Ütopya ile pratik arasında: uluslararası ilişkilerde insan güvenliği kavramsallaştırması. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 3(10), 3-52.
- Özlük, E. (2009). Gelenekselcilik-davranışsalcılık tartışmasını bağlamında anlamak. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64(3), 197-220. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002118
- Peterson, V. (1992). Security and sovereign states: what is at stake in taking feminism seriously? V. Peterson (Ed.), *Gendered states: feminist (re)visions of international relations theory* içinde, (s. 31-64), Lynne Rienner Publications.
- Reardon, A. (1985). *Sexism and the war system*. Teachers Collage Press.

- Runyan, A. ve Peterson, V. (1991). The radical future of realism: feminist subversions of IR theory. *alternatives: Global, Local, Political*, 16(1), 67-106. <https://doi.org/10.1177/030437549101600103>
- Shepherd, L. J. (2009). Gender, violence and global politics: contemporary debates in feminist security studies. *Political Studies Review*, 7, 208–219. <https://doi.org/10.1111/j.1478-9299.2009.00180.x>
- Sjoberg, L. ve Tickner, J. A. (2013). Introduction: international relations through feminist lenses. J. A. Tickner ve L. Sjoberg (Ed.). *Feminism and international relations: conversations about the past, present and future* içinde (s. 1-21). Routledge.
- Steans, J. (2003). Engaging from the margins: feminist encounters with the ‘mainstream’ of international relations. *The British Journal of Politics and International Relations*, 5(3), 428-454. <https://doi.org/10.1111/1467-856X.00114>
- Sylvester, C. (2004). *Feminist international relations-an unfinished journey*. Cambridge University Press.
- Şatana, N. (2015). Uluslararası ilişkilerde bilimsellik, metodoloji ve yöntem. *Uluslararası İlişkiler Dergisi, Özel Sayı: Uluslararası İlişkilerde Kuramsal Okumalar*, 10-33. <https://doi.org/10.33458/uidergisi.463026>
- Tang, S. (2009). The security dilemma: a conceptual analysis. *Security Studies*, 18(3), 587-623. <https://doi.org/10.1080/09636410903133050>
- Tanrısever, O. (2019). Yöntem sorunu: gelenekselcilik-davranışsalcılık tartışması. İ. Dağı ve A. Eralp vd. (Ed.), *Devlet, sistem ve kimlik: uluslararası ilişkilerde temel yaklaşımlar* içinde (s. 89-130). İletişim Yayınları.
- Thorburn, D. (2000). Feminism meets international relations. *SAIS Review*, 20(2), 1-10. <https://doi.org/10.1353/sais.2000.0051>
- Tickner J. A. (2001). *Gendering world politics: issue and approaches in the post cold war era*. Columbia University Press.
- Tickner, J. A. (1988). Hans Morgenthau’s principles of political realism: a feminist reformulation. *Millennium*, 17(3), 429–440. <https://doi.org/10.1177/03058298880170030801>
- Tickner, J. A. (1992). *Gender in international relations: feminist perspectives on achieving global security*. Columbia University Press.
- Tickner, J. A. (1997). You just don't understand: troubled engagements between feminists and IR theorists. *International Studies Quarterly*, 41(4), 611-632. <https://doi.org/10.1111/1468-2478.00060>
- Tickner, J. A. (1999). Searching for the princess? feminist perspectives in international relations. *Harvard International Review*, 21(4), 44-48.
- Tickner, J. A. (2002). Feminist perspectives on international relations. W. Carlsnaes, T. Risse ve B. A. Simmons (Ed.), *Handbook of international relations* içinde, (s. 269-281), Sage Publications.
- Tickner, J. A. (2004). Feminist responses to international security studies. *Peace Review*, 16(1), 43-48. <https://doi.org/10.1080/1040265042000210148>
- True, J. (2017). Feminizm. S. Burchill (Ed.), *Uluslararası ilişkiler teorileri* içinde (s. 315-346). Küre Yayınları.
- Walt, S. (1991). The renaissance of security studies. *International Studies Quarterly*, 35(2), 211-239. <https://doi.org/10.2307/2600471>
- Waltz, K. (2000). Structural realism after the Cold War. *International Security*, 25(1), 5-41.
- Waltz, K. (2015). *Uluslararası politika teorisi*. (O. Binatlı, Çev.), Phoenix Yayınevi (Orijinal eserin basım tarihi 2010).
- Wolfers, A. (1952). ‘National security’ as an ambiguous symbol. *Political Science Quarterly*, 67(4), 481-502. <https://doi.org/10.2307/2145138>
- Young, I. (2003). The logic of masculinist protection: reflections on the current security state. *Signs*, 29(1), 1-25. <https://doi.org/10.1086/375708>

MEDİKAL TURİZMİN PAZARLAMA KARMASI UNSURLARI AÇISINDAN BİR ANALİZİ*

AN ANALYSIS OF MEDICAL TOURISM IN TERMS OF MARKETING MIX ELEMENTS

Öğr. Gör. Dr. Vildan YILMAZ¹

ÖZ

Bu çalışma tüm dünyada medikal turizmin temel bileşenlerinin detaylı bir analizini yapmak üzerine şekillenmektedir. Çalışmada medikal turizm pazarlama biliminin sunduğu bakış açısıyla incelenmekte; tedavi olanakları, tedavi kalitesi, akreditasyon, malpraktis, aracı kuruluşlar, ülkeler arası fiyat farklılıkları ve tedavi sürecinde turistik ürünlerin kullanımı gibi bazı temel hususlar pazarlama karması unsurları aracılığıyla tartışılmaktadır. Böylece bir ürün olarak medikal turizmin içeriği; fiyatlandırılması ve fiyat hususunun medikal turistler üzerindeki etkisi; medikal turizm ürününün dağıtımında sigorta şirketlerinin, seyahat acentelerinin, hastane ve kliniklerin yurt dışı ofislerinin ve diğer aracı kuruluşların rolleri ve medikal turizm ürününün tanıtımı ve tanıtımda etik ilkelerin değerlendirilmesi mümkün olmuştur. Ayrıca medikal turizm arzı, doktorlar ve diğer sağlık çalışanlarından oluşan insan faktörü açısından da tartışılmıştır. Beraberinde medikal turizmde tüm fiziksel unsurlar ve özellikle tıbbi ekipman kalitesi fiziksel kanıtlar içerisinde, akreditasyon ve malpraktis konusu ise medikal turizmde süreç başlığı altında değerlendirilmiştir. Böylece günümüz medikal turizmini şekillendiren tüm hususlar için kavramsal bir çerçeve sunulmuştur. Bahsedilen bu hususlar, çalışmada medikal turizm destinasyonlarının ve işletmelerinin rekabetçiliklerini güçlendirmeleri için gerekli nitelikleri de ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Medikal Turizm, Pazarlama, Pazarlama Karması.

JEL Sınıflandırma Kodları: M31, I19, Z39.

ABSTRACT

The study is shaped to analyze the basic components of medical tourism in the world in detail. In the study, medical tourism is examined from the perspective of marketing; some basic issues such as treatment opportunities and quality, accreditation, malpractice, intermediary institutions, price differences between countries and the use of touristic products in treatment process are discussed through marketing mix elements. In this way, the content of medical tourism product; pricing and the impact of prices on medical tourists; the roles of insurance companies and intermediary institutions in the distribution, and the promotion and ethical issues in the promotion is possible to evaluate. In addition, the supply of medical tourism is discussed in terms of people factor, consisting mostly of doctors and health workers. All physical elements, especially the quality of medical equipment in medical tourism, are evaluated within the physical evidences, and the accreditation and malpractice issue, which have been widely discussed, is evaluated under the title of process. Thus, a conceptual framework is presented for all aspects that shape today's medical tourism. These mentioned aspects also reveal the qualities necessary for medical tourism destinations and businesses to strengthen their competitiveness.

Keywords: Medical Tourism, Marketing, Marketing Mix.

JEL Classification Codes: M31, I19, Z39.

* Bu çalışma Ebru GÜNEREN danışmanlığında Vildan YILMAZ tarafından hazırlanan ve 07.07.2021 tarihinde savunulan "Medikal Turizmde Destinasyon Rekabetçiliğinin Belirlenmesi: Alanya Örneği" başlıklı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

¹ Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, ALTSO Turizm Meslek Yüksekokulu, Turizm ve Otel İşletmeciliği Programı, vldnylmz@gmail.com

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

With the developments in medical tourism all over the world, medical tourism has been the subject of a significant number of studies in the literature and is discussed in many ways in these studies. However, it seems that medical tourism's being a type of tourism and having different components from traditional tourism has not been given enough attention. Of course, all these issues related to medical tourism are included in the content of all studies on medical tourism. However, unlike the others, in this study, medical tourism is positioned in the marketing mix with all the elements that shape it. Thus, a framework is presented to examine the phenomenon of medical tourism in all its aspects and to discuss the issues that determine the competitiveness of destinations.

Design/methodology/approach:

The study primarily discusses medical tourism from a conceptual point of view. In the first stage, the nature of medical tourism, which consists of both health and tourism services, is discussed and definitions are given. Then, issues related to health services being the subject of marketing science are included. At this stage, the framework and some limits on the use of health and marketing concepts together are introduced. Then, the components of today's medical tourism are discussed within the marketing mix elements.

Findings:

In this study, through the definitions of medical tourism, it has been revealed that medical tourism consists of health services primarily, but it is a sector that includes tourism services as well. However, it has been observed that which of the touristic services will be included in the medical tourism mobility completely depends on the type of treatment patients need. The use of medical tourism and marketing together has led to some ethical debates; however, it has been observed to be acceptable within ethical limits. Types of treatment in medical tourism are evaluated in the product title and some information about the treatments performed in this context all over the world is included in this title. In the price title, price differences between countries, which are considered one of the most important reasons for today's medical tourism mobility, are discussed. The analysis of these price differences has made understandable the direction of medical tourism mobility in the world from developed countries to developing countries. The subject of distribution revealed that medical tourists primarily prefer close and accessible destinations and that medical tourism markets for destination countries are shaped accordingly. In addition, insurance companies, intermediary institutions and the internet were also included under the distribution heading. It has been observed that some ethical concerns have arisen in the promotional activities related to treatments and health institutions in medical tourism, and this issue has been examined in terms of promotion. Since the medical tourism product mainly consists of health services, it has been seen that the human factor should be examined in terms of the competence of doctors and other health workers; and under the title of physical evidences, it has been seen that one of the most important elements that shape the quality of doctor and treatment is medical equipment. Medical complications and malpractice issues, which are among the biggest problems in medical tourism today and the subject of accreditation, which is an important quality enhancement procedure related to treatment, have been also examined under the title of process. So it has been possible to examine all the elements that shape today's medical tourism in a specific way.

Conclusion and Discussion:

Tourism as a concept has been discussed in terms of many different disciplines such as economy, management, politics, communication, history, law and marketing. However, tourism scientists have discussed the relevance and results of tourism with these disciplines in their studies in a general way; and have not sufficiently focused on the fact that each type of tourism has its own economic, legal, managerial and some other issues. This study examines medical tourism in terms of product content, prices and affordability, distribution and place, promotion, people factor, physical evidences and process with all important issues of medical tourism competitiveness. In this way medical tourism is differentiated in terms of its components and these components examined within a marketing framework. Thus, the issues that determine the competitiveness of medical tourism can be positioned in marketing activities.

1. GİRİŞ

Büyük oranda mevsimsellikten bağımsız bir turizm biçimi olması ve küresel ekonomik etkileri nedeniyle medikal turizm günümüzde önemli bir hareketlilik olarak görülmektedir. Özellikle gelişmiş ülkelerde tedavi maliyetleri her geçen gün artmakta; sosyal güvenlik ve sağlık sigorta sistemleri sağlıklı kalma, ruh hastalıkları, acil olmayan dış rahatsızlıkları ve pek çok estetik bozukluk gibi tedavileri kapsamaktadır. Ayrıca hastalıkların tedavisinde kullanılan bazı yeni yöntemler her ülkede kullanılamamaktadır. Benzer şekilde organ nakli ve cinsiyet değişikliği gibi bazı uygulamalar da yine bazı ülkelerde mevzuat veya etik kaygılar nedeniyle kısıtlanabilmektedir. Ek olarak az gelişmiş ülkelerin tedavi imkânları açısından kısıtlı oluşu (Burkett, 2007; Cohen, 2015; Çam ve Çılgınoğlu, 2021; Arı, 2022) gibi nedenlerle tedaviye kendi ülkelerinde ulaşma güçlüğü çeken insanlar, ihtiyaç duydukları tedaviyi istedikleri zamanda almak için uluslararası destinasyonları tercih edebilmektedirler.

Grand View Research şirketinin derlediği verilere göre medikal turizm 2019 yılında 44,8 milyar dolarlık bir iş hacmine sahiptir ve 2027 yılına kadar yıllık ortalama yüzde 21 büyüme oranıyla bu büyümenin devam edeceği öngörülmektedir (Grand View Research, 2021). Bu durum gelişmekte olan ülkeleri, medikal turizm pazarında yer edinebilmek ve bu ekonomik kazançtan pay alabilmek adına bir takım çabalarda bulunmaya teşvik etmektedir. Örneğin; Tayland ve Hindistan başta olmak üzere Türkiye, Doğu Avrupa ve Latin Amerika ülkeleri gibi özellikle gelişmekte olan ülkeler için medikal turizm, önemli bir ekonomik büyüme stratejisi haline gelmiştir (Smith vd., 2011; Bilim vd. 2017; Al-Talabani vd., 2019). Bu destinasyonların her biri kendine has özelliklere sahip olmakla birlikte farklı türde tedavi biçimleriyle ön plana çıkmakta ve farklı ülkelere hastalara hizmet sunmaktadır (Hunter, 2007). Dolayısıyla söz konusu sağlık olunca, insanların destinasyon tercihleri geleneksel turizmden farklılık göstermekte dolayısıyla pazarlama etkinlikleri de buna göre şekillenmektedir.

Medikal turizm konusu, pazarlama alanındaki çalışmalarda farklı açılardan ele alınmaktadır ve bu çalışmalarda hasta gönderen ülkeler ya da medikal turizm destinasyonları incelenmekte; destinasyon özelinde rekabetçilik analizleri yapılmakta, diğer bazı çalışmalarda ise medikal turizm ile ilgili bazı genel bilgiler yer almaktadır. Bu çalışmada ise medikal turizm destinasyonlarının pazarlama faaliyetlerini şekillendiren temel bileşenler pazarlama karması unsurları çerçevesinde incelenmekte dolayısıyla destinasyonların rekabetçiliğini belirleyen hususlar da ortaya konmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Medikal Turizm

Antik çağlardan beri süregelen bir hareketlilik olan seyahatler ticaret, savaş ve devlet işleri dışında dini amaçlarla da yapılmıştır. Örneğin; Hristiyan hacıların Eski Krallık döneminde Mısır'a yaptıkları ziyaretlerin ilk seyahatleri oluşturduğu bilinmektedir. Benzer şekilde Antik Yunan ve Roma insanların MÖ 600'lerden itibaren bazı rahatsızlıkları nedeniyle daha uygun iklimlere; Mısır, Napoli, Sicilya gibi bölgelerin şifalı sularına doğru ya da Şifa Tanrısı Asclepius tapınaklarına seyahatleri söz konusu olmuştur. Bu seyahatler para kazanma ve iş amacı dışında yapılmakta; ülkeler arası ulaşım kara ya da deniz yoluyla sağlanmakta; konaklama, yiyecek ve içecek işletmelerinden yararlanılmakta; bazen rehberli olarak belirli bir güzergâhta hareket edilmekte ve güzergâh üzerinde güzel yerler ve müzeler ziyaret edilmekteydi (Casson, 1974). Bu haliyle bakıldığında bu seyahatlerin geleneksel turizm kavramının tanımına uygun olduğu söylenebilir. Hatta şifa bulmak ya da tedavi olmak amacıyla antik çağlardan beri yapılan seyahatler de motivasyon kaynağı ve içeriği açısından, bugünlerde sağlık turizmi olarak tanımlanan hareketliliğe uygun gözükmektedir. Sağlıklı olmak ve sağlıklı kalmak amacıyla antik çağlardan beri gerçekleşen bu uluslararası hareketlilik sağlık ve turizm sektörlerinin her ikisini birden içermesi ve dünya çapında büyük bir ekonomik potansiyele sahip olması (Bookman ve Bookman, 2007) gibi nedenlerle son yıllarda pek çok çalışmanın konusu olmuştur.

Bu çalışmanın konusu olan medikal turizm ise, kavram olarak sağlık turizmi kavramı içerisinde yer aldığından sağlık turizminin türlerinden birisi olarak nitelendirilmektedir. Goodrich (1993, s. 36) sağlık turizmini, turistik tesislerin veya destinasyonların geleneksel turistik çekiciliklere ek olarak sağlık ve tedavi hizmetlerini de teşvik ettikleri turizm biçimi olarak tanımlamaktadır. Medikal turizm ise sağlık turizminin bir alt başlığı olarak, bireylerin bozulan sağlıklarını iyileştirmek amacıyla yaptıkları seyahatler ve bu seyahatlerinden doğan konaklama, yeme içme gibi tüm diğer faaliyetlerden oluşmaktadır (Burkett, 2007). Bir başka tanımlamada sağlık turizmi "sağlıklı ve zinde kalmaya yönelik tüm çabalar"; sağlık turizminin bir alt sınıfı olan medikal turizm ise "tıbbi müdahale ve tedavi amaçlı turizm" olarak tanımlanmaktadır (Özsarı ve Karatana, 2013, s. 136). Aynı şekilde SPA-Wellness,

termal turizm, ileri yaş ve engelli turizmi sağlık turizminin diğer türleri olarak ifade edilmektedir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2013).

Tablo 1. Medikal Turizm Kavramına Yönelik Tanımlamalar

Yazar	Tanım
Carrera ve Bridges (2006, s. 447)	Medikal turizm, bir kimsenin tıbbi tedavi olarak sağlığını güçlendirmek ya da iyileştirmek üzere kendi ülkesi dışında aldığı tıbbi müdahalelerden oluşan organize bir seyahattir.
Connell (2006, s. 1094)	Medikal turizm niş bir alan olarak, insanların uzak mesafelerdeki deniz aşırı ülkelere bir yandan tatil yaparken diğer yandan tıbbi veya cerrahi tedavi almak üzere seyahat etmelerinden doğan ve hızla büyüyen bir endüstridir.
Bookman and Bookman (2007, s. 1)	Bir kimsenin sağlığını iyileştirmek için yaptığı uluslararası seyahatlerdir.
Horowitz, Rosenweig ve Jones (2007, s. 1)	Medikal turizm, insanların tıbbi tedavi ve bakım görmek üzere başka bir ülkeye seyahat etmeleri nedeniyle sağlık sektöründe ortaya çıkan bir olgudur.
Heung, Kucukusta ve Song (2010, s. 236)	Medikal turizm, pek çok çeşitteki tıbbi hizmeti almak üzere yapılan uluslararası seyahatleri içeren bir tatil anlamına gelmektedir.
Crooks, Kingsbury, Snyder ve Johnston (2010, s. 1)	Medikal turizm, acil olmayan tedavileri almak üzere bir başka ülkeye yapılan seyahatlerdir.
Álvarez, Chanda ve Smith (2011, s. 277)	Medikal turizm, acil olmayan tedaviler, diş veya üreme ile ilgili tedaviler, organ nakli ve tıbbi tarama gibi işlemleri yaptırmak üzere başka bir ülkeye seyahat etme eylemidir. Bu kavram, SPA ziyaretleri, homeopati ve geleneksel tedavileri içeren wellness turizminden ayrılmaktadır.
Hall (2011, s. 7)	Medikal turizm, temel amacı tedavi olan ve maliyetler, bekleme süreleri ve tedavi kısıtlamaları gibi nedenlerle başka bir ülkeye yapılan seyahatlerdir.
Wongkit ve McKercher (2015, s. 1)	Medikal turizm, insanların cerrahi ameliyatlardan sağlık taramalarına kadar almak istedikleri çeşitli tedaviler için yaptıkları uluslararası seyahatlerdir.

Connell'in (2006) yaptığı tespite göre medikal seyahatler tedavi, cerrahi müdahale ve hastaneyle ilgili içeriklere sahip olması nedeniyle, sağlık turizminin dışında ayrıca değerlendirilmelidir. Connell (2006) medikal turizmi, insanların tatil yaparken diğer yandan tıbbi ve cerrahi hizmetleri almak üzere uzun mesafelere yaptıkları seyahatlerden oluşan kültürel bir olgu olarak nitelendirmektedir. Ayrıca hastalar, refakatçileri ve aileleriyle birlikte seyahat etmek ve bir yerde konaklamak durumunda oldukları için medikal seyahat, turizm endüstrisiyle iç içe girmektedir ve çoğunlukla keyifli bir deneyim olarak tanımlanmaktadır (Connell, 2016). Bir başka tanıma göre medikal turizm, ameliyat ve diğer uzman müdahaleleri gibi tedavileri almak için farklı bir destinasyona seyahat etmek olarak tanımlanmaktadır (Smith ve Puczko, 2009). OECD tarafından yayınlanan medikal turizm raporunda ise medikal turizm, "insanların medikal tedavi almak amacıyla başka ülkelere gitmesi" şeklinde tanımlanmaktadır (OECD, 2011, s. 6). Bu tedavi hizmetlerine seyahat acentesi turları ve konaklama hizmetleri gibi turistik ürünlerin eklenmesi (Lunt ve Carrera, 2010; Bilim, Birsan ve Bilim, 2017) ise geleneksel turizmden farklı olarak medikal turizmi hem sağlık hem de turizm işletmelerinin egemen olduğu bütünleşik bir sektör (Bookman ve Bookman, 2007) haline getirmektedir.

2.2. Pazarlama Faaliyetlerinin Sağlık Hizmetlerine Entegre Edilmesi

Pazarlama, Kotler (1991, s. 4) tarafından kişilerin ve grupların isteklerini ve ihtiyaçlarını onlara ürün değeri yaratarak, sunarak ve mübadele yoluyla karşılayan sosyal ve yönetsel bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Turizmde pazarlama ise Dünya Turizm Örgütü (DTÖ) tanımlamasına göre; bir turistik destinasyonun veya turizm işletmesinin maksimum kazanç elde etme hedefine uygun olarak, turizm ürününün pazarda iyi bir yer almasını sağlamak amacıyla, turizm talebinin özelliklerini de dikkate alarak, turistik ürünle ilgili pazar araştırmaları, talep tahminleri ve ürünle ilgili seçimler yapma sürecinde gerekli olan tüm kararların alınmasına yönelik bir yönetim felsefesidir (akt. Bozkurt ve Ünal, 2015, s. 25).

Sağlık hizmetlerinde pazarlama kavramı ise sağlık tesislerinin toplum tarafından tanınır ve güvenilir olması, hastaların hizmetten beklentilerinin ve ihtiyaçlarının karşılanması, daha kaliteli hizmet sunulması ve benzer yapıdaki sağlık işletmeleri ile rekabet içinde olunması gibi amaçlarla ortaya çıkmıştır (Salman ve Uydacı, 2011). Bununla birlikte sağlık ile pazarlama kelimelerinin birleşimi bazı sağlık kuruluşları ve profesyonelleri tarafından eleştirilmiş hatta yasaklamış; bu nedenle sağlık hizmetlerinde pazarlama yaklaşımı 1980'lere kadar profesyonel biçimde benimsenmemiştir (Wright vd., 1989; Thomas, 2008). İlerleyen yıllarda sağlık hizmetlerinin özelleşmesiyle birlikte sağlık sektöründe rekabet kavramı ortaya çıkmış ve sağlık hizmetleri pazarlaması ayrı bir uzmanlık alanı haline gelmiştir (Karaçor ve Arkan, 2014, s. 92). Ardından tüm dünyada ülkeler arasında işbirliği ve bireysel seyahat özgürlüklerinin artması, seyahatin kolaylaşması ve dünyanın farklı ülkelerinde kaliteli sağlık hizmetlerinin gelişmesi ile ortaya çıkan sağlık turizmi kavramı (Tontuş, 2018, s. 68) bu rekabeti küresel boyuta taşımıştır (Akkılıç, 2002). Dolayısıyla pazarlama, diğer sektörlerde olduğu kadar, sağlık sektörü için de büyük önem taşır hale gelmiştir (Bayın ve Akbulut, 2012, s. 58).

Ancak sağlık hizmetlerinde pazarlama, diğer sektörlerden farklılaşan bazı özelliklere sahiptir. Burada en önemli hususlardan biri müşteri ve hasta kavramlarının farklılaşmasıyla ortaya çıkmaktadır (Santaş vd., 2016, s. 20). Çünkü müşteri, tüketici veya hasta kavramları geleneksel anlamda herhangi bir ürünü pasif olarak tüketen kişileri ifade etmekteydi. Ancak günümüzde bu kişiler deneyimleri ile ilgili geri bildirimler yaparak, internet araştırmaları sonucu elde ettikleri bulguları doktorlarıyla paylaşarak ve daha iyi hizmet almak için görüş bildirerek üretimin birer parçası haline gelmişlerdir. Bu sektördeki yeni pazarlamacıların rolü artık uzun dönemli, güvene dayalı ve müşteriyle değerli ilişkiler kurmak üzerine tüm örgütü hizmet sunmaya hazır hale getirmek olmuştur (Kotler vd., 2008, s. 4-7). Ancak etik kaygılar, sağlık çalışanlarının tutumları ve yasalar gibi nedenlerle hastane, klinik, doktor uygulamaları, rehabilitasyon merkezi ve diğer sağlık tesislerinin faaliyetleri ile pazarlama etkinliklerinin birleştirilmesine uzun süre temkinli şekilde yaklaşılmıştır (Karaçor ve Arkan, 2014, s. 92). Ardından hastanelerin gazete ve dergilere tedavileri ve imkânlarıyla ilgili reklamlar vermeleri, bazı hastane yöneticilerinin televizyon programlarına katılması, bir hastanenin en gelişmiş kanser merkezini kurması, doktorların hasta çekmek için kliniklerini ve ofislerini konumu daha iyi olan yerlere taşınmaları ve yeni tasarımlarla ofislerin ve hastanelerin daha çekici hale getirilmesi gibi bir takım çabalarla, günümüzdeki anlamıyla pazarlama kavramı sağlık sektöründe de varlığını göstermiştir (Kotler vd., 2008, s. 4). Ek olarak, tıbbi tedavi olanaklarının kamudan özel sektöre doğru artan biçimde genişlemesi ve zengin ülke insanların bu olanaklardan yararlanmak üzere diğer ülkelere seyahat etmesi, sağlık hizmetlerinin turizm ile ilişkili olarak pazarlanması ilkelerini gündeme getirmiştir (Connel, 2006, s. 1094).

Medikal turizmin pazarlama karması açısından incelenmesinin nedeni tam olarak bu noktada ortaya çıkmaktadır. Destinasyonların ve işletmelerin rekabetçiliğinin pazarlama etkinliklerinin doğru biçimde gerçekleştirilmesi ile mümkün olması nedeniyle bu çalışma, medikal turizmin temel bileşenlerini ve diğer bazı önemli hususları pazarlama karması unsurları açısından incelemektedir.

3. MEDİKAL TURİZMDE PAZARLAMA KARMASI

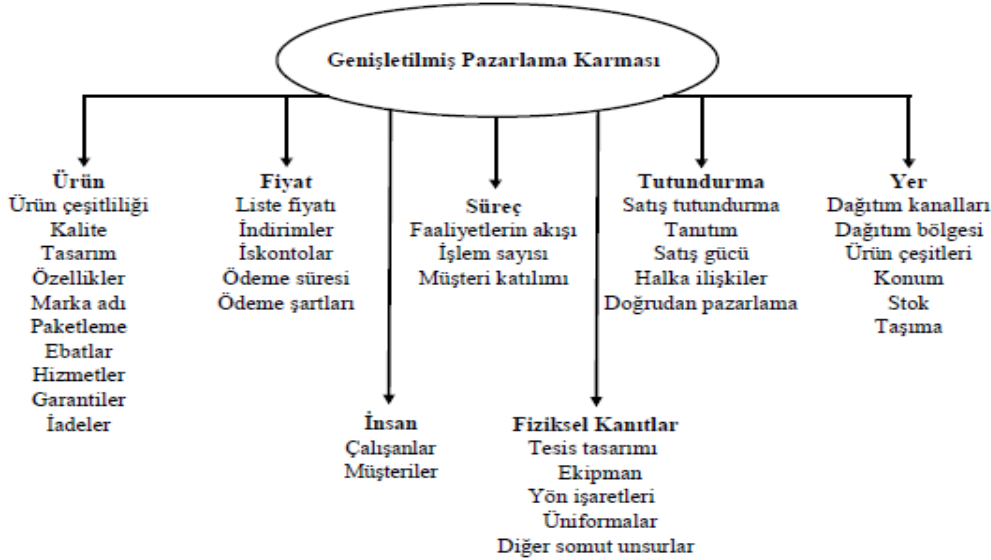
Pazarlama temelde müşteri gereksinimlerini ve beklentilerini anlama ve bunları karşılamaya yönelik bir takım faaliyetlerden oluşmaktadır. Çağdaş anlamda pazarlama mal ve hizmetlerin geliştirilmesinden başlayıp, satış veya hizmet sunumu sonrası birçok faaliyeti de içeren çok boyutlu bir özelliğe sahiptir (Tengilimoğlu, 2000, s. 190). Pazarlama yöneticileri bir ürünü pazarlarken, ürünün nitelikleri, fiyatı, dağıtım kanalları, tutundurma ve diğer pazarlama unsurlarına ilişkin işletmeyi örgütsel amaçlarına ulaştıracak en doğru faktörleri seçerek aslında bir pazarlama karması oluşturmaktadırlar (Zeithaml vd., 1996).

Pazarlama karması kavramından ilk olarak Journal of Advertising Research dergisinde Neil Borden tarafından 1964 yılında yayınlanmış olan 'The Concept of Marketing Mix' adlı çalışmada bahsedildiği (Gümüş, 2018, s. 220) bilinmektedir. Borden bu çalışmada, pazarlama yöneticilerini "içerikleri birleştiren kimse" (mixer of ingredients) olarak tanımlamış ve bu kişilerin pazarlama uygulamalarını ve politikalarını yaratıcı biçimde şekillendirerek işletmelere kârlılık sağladıklarını ifade etmiştir. Borden'in Harvard Üniversitesinde pazarlama ile ilgili verdiği dersler esnasında pazarlama uygulamalarını formüleştiren "pazarlama karması" kavramı geniş kitlelerce kabul görmüş, ardından alan yazında yer almaya başlamıştır (Borden, 1984, s. 7).

Pazarlama karması kavramının bir model olarak kavramsallaştırılması ise ilk olarak McCarthy tarafından yapılmıştır. 1960'lı yıllarda McCarthy ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma unsurlarından 4 P (product, price, place, promotion) olarak bilinen bir taslak oluşturmuş ve pazarlama bileşenlerini sadeleştirmiştir (Kotler, 1991).

Günümüze kadar geçen süreçte ise pazarlama karması elamanlarında farklı yaklaşımlar izlenmiş ve karmanın içeriği ve elemanların sayısı ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Üzerinde fikir birliğine varılan geleneksel pazarlama karması; ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma elamanlarından oluşmuştur (Kotler vd., 2008, s. 8; Çakıcı vd., 2008, s. 69). Ancak hizmetlerin yapısı ve niteliği açısından diğer ürünlerden farklılıkları, yeniliklerin çok çabuk kopya edilebilmesi (Kotler, 1991, s. 462) ve müşterilerin, hizmetin gerçekleştiği yerin ve çevrenin özelliklerinden, hizmet performansını etkileyen tüm somut unsurlardan, hizmetin sunumu esnasındaki tüm prosedürlerden ve faaliyet akışından bütünüyle etkilenmesi gibi nedenlerle işletmelerin pazar paylarını arttırabilmeleri için üstün bir hizmet sunmaları gerektiği ortaya çıkmıştır (Zeithaml vd., 1996, s. 31). Bu nedenle Booms ve Bitner (1982), pazarlamanın 4P'si olarak benimsenen unsurlara insan, fiziksel kanıtlar ve süreç (people, physical evidences, process) bileşenlerini eklemiş, böylece hizmet işletmelerinin bu durumu bertaraf edebilmesi için üç adet çok önemli güç daha ortaya konmuştur (Booms ve Bitner, 1982; Kotler, 1991; Jain, 2013). Sonuç olarak toplamda yedi adet unsurdan oluşan (7P) genişletilmiş pazarlama karması ortaya çıkmıştır (Pomeroy vd., 2011; Zarchi vd., 2013; Das, 2017).

Şekil 1. Genişletilmiş Pazarlama Karması

Kaynak: (Zeithaml vd., 2018, s. 25).

Diğer tüm hizmet sektörlerinden farklı bir karakteristiğe sahip olmasının yanı sıra; medikal turizmin işleyişinde de doktorlar ve diğer sağlık çalışanlarından oluşan sağlık profesyonelleri, hastaya uygulanacak olan tedavi türü, bağlantılı diğer sektörler ve tüm bu hizmetlerin fiyatı gibi birçok pazarlama değişkeni ortaya çıkmaktadır (Tontuş, 2018). Tüm bu değişkenler açısından başarılı bir sağlık tesisinin ve medikal turizm destinasyonunun uluslararası rekabetçiliğinin de güçleneceği açıktır. Bu bakış açısıyla, medikal turizm ürününün içeriği, fiyatlar, ürünün dağıtımını, tutundurulması, çalışanlar açısından insan, fiziksel kanıtlar ve bütünüyle bir süreç olarak medikal turizm bu çalışmada rekabetçilik göstergeleri olarak pazarlama karması unsurlarının sunduğu çerçeve ile incelenmektedir.

3.1. Medikal Turizmde Ürün

Günümüzde artan turizm hareketliliği nedeniyle turizm türleri ve buna bağlı olarak turistik ürün çeşitliliği giderek zenginleşmiş (Güzel, 2010) ve sağlık amaçlı seyahatler turizmin bir türü olarak benimsenmiştir. Bu çerçevede sağlık taraması, kalp ameliyatı, kanser tedavisi, diş tedavisi ve protezler gibi nitelikli tıbbi müdahaleleri gerektiren diğer işlemler, sağlık turizminin bir türü olarak kabul edilen medikal turizm kapsamında değerlendirilmektedir (Otamış ve Yüzbaşıoğlu, 2015; Çam ve Çılgınoğlu, 2021). Yu ve Ko (2012, s. 83) medikal turizmde tedavi türlerini başlıca tedaviler (majör) ve ikincil tedaviler (minör) olarak iki gruba ayırmaktadır. Buna göre başlıca tedaviler ortopedik cerrahi, omurga cerrahisi, genel cerrahi, beyin hastalıkları ve kanser tedavisi gibi tedavilerden oluşurken; ikincil tedaviler kozmetik ve plastik cerrahi, dental uygulamalar, göz hastalıkları ve kadın doğum gibi alanlardan

oluşmaktadır. Horowitz vd. (2007, s. 5) ise medikal turizm ürününün temel içeriğini oluşturan tedavileri kozmetik cerrahiden diş cerrahisine ve obeziteden organ nakline kadar oldukça geniş bir yelpazede sunmaktadır.

Tablo 2. Medikal Turizmde Tedavi Türleri

Kozmetik Cerrahi	Meme büyütme/küçültme/dikleştirme
	Yüz germe, göz kapağı estetiği
	Yağ aldırma/ vücut şekillendirme
Diş Hekimliği	Kozmetik dişçilik
	Diş rekonstrüksiyonu/implant
Kalp ve Damar Cerrahisi	Koroner arter bypass ameliyatı
	Kalp kapakçığı ameliyatı
	Anjiyo/stent/koroner balon
	Kök hücre tedavisi
Ortopedik ve Travmatolojik Cerrahi	Kalça protezi ve yüzeyi değiştirme ameliyatı
	Diz protezi
	Artroskopi / çapraz bağ rekonstrüksiyonu
	Omur laminası ameliyatı
	Disk ameliyatı
Obezite Cerrahisi	Mide küçültme
	Laparoskopik gastrik bantlama
	Toplam ağırlık kaybına yönelik vücut şekillendirme
Üreme Sistemi	Tüp bebek
	Histerektomi
	Prostat/tansüretal prostat rezeksiyonu
	Cinsiyet değiştirme ameliyatı
Doku ve Organ Nakli	Solid organ nakli (böbrek, karaciğer)
	Kemik iliği nakli
Diğer tedaviler	Kök hücre tedavisi (kalp yetmezliği, nörolojik hastalıklar)
	Lazer göz ameliyatı
	Genel göz taraması
	Geniş çaplı tanı yöntemleri

Kaynak: (Horowitz vd., 2007, s. 5).

Medikal turizm kapsamında değerlendirilen diğer tedavi türleri ise yasa aşan medikal turizm (circumvention tourism) hareketlilikleri olarak ifade edilmektedir. Bu turizm biçimi kendi ülkesinde yasal olmayan ancak hedef ülkede yasal olan sağlık hizmetlerini almak için yapılan seyahatlerle ilgilidir. Bu tedavilere verilebilecek en önemli örnekler cinsiyet değişimi ameliyatları, gebeliğin sonlandırılması ya da hastanın kendi ülkesinde sınırlı olan IVF denemeleri olabilir. İrlanda, Polonya ve Portekiz gibi ülkeler gebeliğin sonlandırılması konusundaki mevcut yasaları nedeniyle İsviçre'ye ve İngiltere'ye doğru yapılan seyahatlerin en çok görüldüğü ülkelerdendir. Bu şekilde, hastalar kendi ülkelerinde olmayan tedavileri almak için başka ülkelere gitmekte ve suç unsuru oluşmadan tedavi olmaktadır (Cohen, 2015).

Alan yazında fikir ayrılıkları bulunmakla birlikte genel yaklaşıma göre medikal turizm ürünü, temelde insanların iyilik hallerinin gelişmesi için yaptıkları seyahatlerde satın aldıkları tıbbi işlemleri ya da etkinlikleri kapsamaktadır (Otamış ve Yüzbaşıoğlu, 2015, s. 168). Connell'e göre (2016) günümüz popüler medyasında medikal turizmle ilgili çalışmaların çoğu dramatik ve problemlerle kozmetik değişimlere odaklanmaktadır; ancak medikal turizm çoğunlukla check-up, görüntüleme, basit diş veya ayakta tedavi gibi daha basit ve işlevsel amaçlı ikincil tedavilerden oluşmaktadır. Prof. Dr. Sedat Demir "cerrahi olmayan ya da basit cerrahi operasyonlardan oluşan bu işlemlerin tanı ve tedavi süreçlerinin hastanın günlük aktivitelerini etkilememesi ve çoğunlukla aynı gün içerisinde

normal günlük aktivitelerine dönebilmesi nedeniyle turistik faaliyetlere katılmaya olanak sağladığını” ifade etmiştir (Sedat Demir, kişisel görüşme, 1 Nisan 2020). Bookman ve Bookman (2007)’a göre de medikal turistlere satılan ürün paketleri yalnızca tıbbi tedavilerle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda ulaşım, yerel rehber, konaklama ve tedavi sonrası bazı hizmetleri de içerebilmektedir. Dolayısıyla hastalar ve hasta yakınları için bu tür tedavilerin bir tatille birleştirilmesi mümkün olmaktadır. Bununla birlikte turizm endüstrisi medikal turizmi çoğunlukla tıbbi hizmetler ve turizm hizmetlerinin bir bileşimi olarak görürken (Connel, 2006; Ko, 2011); sağlık endüstrisinin bunun bir bileşim olduğu konusunda çekimser olduğu belirtilmektedir (Ko, 2011, s. 22). Bu görüş ayrılığının nedeni olarak, her iki endüstrinin kendine has ve birbirinden farklı uzmanlık alanlarının olması gösterilmektedir. Ancak sağlık hizmetlerine ek olarak bu kişilerin gittikleri yerlerde çeşitli turistik ürünlerden de yararlandığı (Lunt vd., 2015; Aydın ve Karamahmet, 2017) bilinmektedir. Sonuç olarak temel amaç sağlık hizmetlerinden yararlanarak sağlığını iyileştirmek ve yaşam kalitesini artırmak olduğu için turistik ürünlerin ikincil derecede öneme sahip olduğu (Bookman ve Bookman, 2007) ve medikal turizmde temel ürünün, insanın en temel ihtiyaçlarından biri olan sağlık hizmeti olduğu görüşü ağır basmaktadır. Buna yaklaşımdan yola çıkılarak, medikal turizm ürününün genel açıdan aşağıdaki dört temel bileşenden oluştuğu söylenebilir (Cormany, 2010, s. 5):

Tablo 3. Cormany’nin Medikal Turizm Ürün Bileşenleri

Sağlık tesisleri ve medikal beceriler
Konaklama ve yiyecek-içecek işletmelerinin varlığı ve kalitesi
Genel turizm altyapısı
Devlet politikaları ve yasalar

Kaynak: (Cormany, 2010, s. 5).

Ko (2007)’ya göre medikal turizm ürününü oluşturan tüm bu unsurlar birbirleriyle doğrudan bağlantılıdır; ancak bu unsurların her birinin hasta için önemi, hastanın gittiği ülkede aldığı tedavinin türüne göre değişmektedir. Dolayısıyla medikal turist tiplerinin birbirinden farklılaştığı ve medikal turizm ürünü bileşenlerinin de hastanın özelliklerine göre şekillendiği söylenebilir.

3.2. Medikal Turizmde Fiyat Konusu

Konu sağlık olunca insanların gereken bedeli ödemeye hazır olduğu ve fiyat bileşenini önemsemediği düşünülse de günümüzde sağlık hizmeti sunan kuruluşların sayısının artması ve özelleşmesi, en iyi sağlık hizmetine en uygun fiyata sahip olma imkânı sunabilmektedir (Gümüş, 2018). Günümüzde medikal turizmin ‘üçüncü dünya ülkesi fiyatına birinci dünya ülkesi tedavisi’ sloganıyla var olduğunu ve ilerlemesini sürdürdüğü göz önünde bulundurulduğunda (Bookman ve Bookman, 2007; Connel, 2016) medikal turizmde yeni akım olarak değerlendirilen, hastaların gelişmiş ülkelerden daha az gelişmiş ülkelere doğru olan seyahatlerinin temel nedeninin daha düşük fiyatlara tedavi olmakla ilgili olduğu ortaya çıkmaktadır (Demicco ve Cetron, 2006; Smith ve Forgione, 2007; Horowitz vd., 2007; Turner, 2007; Buzcu ve Birdir, 2019). Bu nedenle günümüzde sağlık turizminin, özel olarak da medikal turizmin gelişmesindeki temel etkenin ülkeler arasındaki fiyat farklılıklarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Ancak bunun için medikal turistlerin kendi ülkelerindeki tedavi fiyatlarıyla destinasyon ülke fiyatları arasında önemli bir farklılık olmalıdır (Turner, 2007). Bu fiyatlar vize ücretleri, ulaşım giderleri, tedavi masrafları, konaklama ücretleri gibi pek çok bileşenden oluşmaktadır. Ek olarak bu tedavileri almayı umarak seyahat eden kişiler aynı zamanda tur yapmakta, tatil yapmakta ve ülkenin çekiciliklerini deneyimleyebilmektedirler (Gray ve Poland, 2008; Yu ve Ko, 2012; Ulaş ve Anadol, 2016). Bu nedenle tedavi fiyatlarını değerlendirdikten sonra medikal turistlerin, bu kez ulaşım ve konaklama gibi diğer medikal turizm ürünlerinin fiyatlarını göz önünde bulundurdıkları (Bookman ve Bookman, 2007) ifade edilmektedir.

Söz konusu fiyatlar, medikal turizmde hastaları buldukları ülkeden başka bir ülkeye tedavi olmaya teşvik etmesi nedeniyle itici bir faktör olarak değerlendirilirken; destinasyon ülkenin sahip olduğu uygun tedavi fiyatları ise çekici bir güç olarak ifade edilmektedir (Bookman ve Bookman, 2007; Üstün ve Uslu, 2022). Fiyat uygunluğu, tüketicinin bir ürünün fiyatını rakiplerine kıyasla uygun olması olarak tanımlanmaktadır (Han ve Hyun, 2015). Örneğin ABD’de yaklaşık 100 bin doların üstünde bir fiyata yapılan kalp bypass ameliyatı Tayland’da ve Türkiye’de 13 bin dolar civarında bir fiyata yapılmaktadır. Pek çok alanda en avantajlı fiyatları sunan ülke Hindistan olurken, Türkiye de fiyat avantajına sahip ülkeler arasında yer almaktadır (OECD, 2011; Medical Tourism, 2021; Health Tourism, 2021; IHPL, 2021). Hatta Hindistan’da gidiş dönüş ulaşım ve tatil paketi dâhil 10 bin dolara yapılan pek çok tedavi olduğu (Bookman ve Bookman, 2007) ifade edilmektedir. Hindistan’ın ayrıca

Tayland ve Malezya ile rekabet edebilmek için fiyat düşürme politikası belirlediği ve uluslararası havalimanına ulusal bir stant açarak medikal turizme katılmak için seyahat eden transit yolculara tanıtım ve bilgi vermeye başladığı (Connell, 2011) bilinmektedir. Singapur ise pek çok tedavi türünde ABD'den çok daha ucuz bulunmaktadır. Bu fiyat farklılıkları, medikal turizmde hasta hareketliliğinin yönünü de anlaşılır kılmaktadır (İçöz, 2009). Ancak tedavi uygulamalarının hastadan hastaya farklılaşması nedeniyle fiyatların da her hasta için farklılaşacağı unutulmamalıdır.

Destinasyon ülkelerde medikal turizm ürünlerinin fiyatlarının gelişmiş olan ülkelere göre daha düşük olmasının nedenleri incelendiğinde ise gelişmekte olan ülkelere tüm hizmetlerin ve teknoloji transferlerinin maliyet açısından daha ucuz olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Ek olarak medikal turizm endüstrisinin yerli sermaye ve emek girdisi ile faaliyette bulunması dolayısıyla ithalat etkisinden uzak kalmaları nedeniyle de bu ülkeler, maliyetlerin düşmesini sağlamaktadır. Üretim maliyetlerindeki tüm bu düşüşler, tüketici fiyatlarına da yansımakta ve medikal turistler daha düşük fiyatlara hizmet alabilmektedir. Ayrıca maliyetlerin düşük olması nedeniyle sağlık tesisi daha fazla doktor ve hemşire istihdam edebilmekte ve doktor ve hemşire başına düşen hasta sayısı azaldığı için hastalar daha kısa bekleme süresiyle tedavilerine ulaşabilmektedir (Bookman ve Bookman, 2007).

Ancak fiyatın ne kadar veya neye kıyasla uygun olduğunun tespiti oldukça önemlidir. Çünkü destinasyona veya tercih edilen işletmeye bağlı olarak, uygun fiyat sunabilmek için kaliteden ödün verilmesi söz konusu olabilmektedir. İşletmeler kârlarını maksimize etmek için maliyetleri kısma yoluna gidebilmekte bu da bazı standartların düşmesine neden olabilmektedir. Örneğin eski ekipman kullanımı, düşük kalitede ilaç kullanımı, eğitim seviyesi düşük sağlık personeli çalıştırma, yetersiz donanıma sahip kliniklerde tedavi etme, eski teknoloji ürünlerini kullanma gibi uygulamalarla sağlık tedarikçileri maliyetlerini minimuma indirirken, hasta güvenliği risk altına girebilmektedir (Turner, 2007). Dolayısıyla medikal turistlerin temel değerlendirme kriterinin daha iyi bir tedavi imkânına kendi ülkesindekinden daha düşük bir fiyatla sahip olmak olduğunu ve medikal turizmde fiyatın tek başına nihai bir karar verme nedeni değil, karar vermede göz önünde bulundurulmuş bir faktör olduğunu söylemek daha doğru olacaktır.

3.3. Medikal Turizmde Yer ve Dağıtım

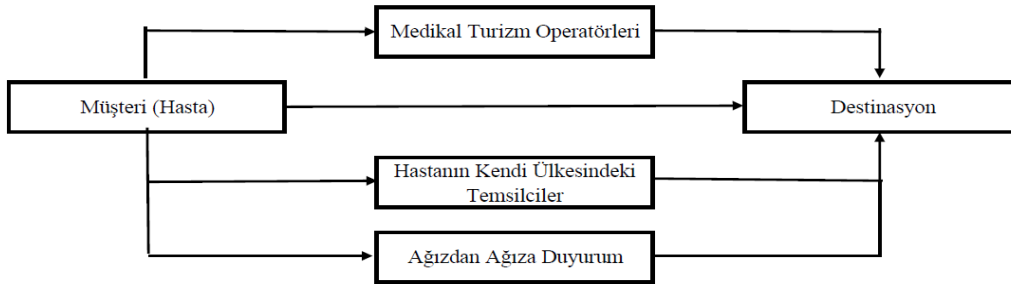
Medikal turizm doğası gereği, uluslararası hastaların tedavi hizmeti almak amacıyla başka ülkelere yaptıkları seyahatlerden oluştuğu için bu yer değiştirme kararının verilmesinde dağıtım kavramı daha da önem kazanmaktadır. Dağıtımda amaç malların ve hizmetlerin uygun kalitede, doğru zamanda ve doğru yerde temin edilebilir olmasını sağlamaktır (Bookman ve Bookman, 2007). Medikal turizmde dağıtım ise iki farklı biçimde ele alınmaktadır. Birinci husus, destinasyonda hizmet veren sağlık kuruluşunun hitap ettiği pazar için fiziksel olarak ulaşılabilirliği ve ikinci husus, hastanın başvurduğu sağlık kuruluşunda ihtiyaç duyduğu zamanda ve ihtiyaç duyduğu branştan bir tedavinin ve uzmanın varlığı ile ilgilidir (Tengilimoğlu, 2000, s. 194). Bu yaklaşımlardan yola çıkarak, medikal turizmde dağıtımın tüketiciye medikal turizm ürününü istediği zamanda ve istediği yerde elde etmesi gibi zaman ve mekân faydası sağlayan bir fonksiyonu olduğu söylenebilir. Ancak medikal turistlerin talep ettikleri hizmete ulaşmak için bazen uzun ve yorucu seyahat gerekliliklerinden kaçınabilmeleri nedeniyle hasta gönderen ülke ile ev sahibi ülke arasındaki fiziksel mesafe, dağıtımın mekân faydası açısından en önemli hususu olarak değerlendirilmektedir (Heung vd., 2010; Aydın ve Karamehmet, 2017). Nitekim uluslararası medikal seyahatlerin büyük çoğunluğunun en yakın, sınır komşusu ve kültürel açıdan benzer insanların bulunduğu ülkelere doğru yapıldığı (Connell, 2016) belirtilmektedir. Örneğin; Türkiye yakın konumu dolayısıyla Avrupa'dan, Orta Doğudan, Rusya, Azerbaycan ve Türkmenistan gibi Sovyet Bloğundan medikal turistlerin ilgisini çekmektedir (Connell, 2011; Üstün ve Uslu, 2022). Benzer şekilde Ürdün ve Tunus Kuzey Afrika'dan, Singapur ve Malezya ise Güneydoğu Asya'dan ziyaretçiler almaktadır (Lautier, 2008; Cohen, 2015). Hindistan'daki pek çok uluslararası ziyaretçi Asya ve Afrika ülkelerinden gelirken (Amiri ve Safariolyaei, 2017), Mexico ve Karayipler en çok ABD'den hasta almaktadır. (Ramírez de Arellano, 2007; Ramírez de Arellano, 2011). Diğer taraftan tedavi imkânı sunan sağlık kuruluşunun turistik çekiciliklere ve alışveriş merkezlerine yakınlığı, yerel taşıma olanakları, tanınmış bir şehirde, güvenli ve emniyetli bir çevrede ve sakin bir konumda olması gibi değişkenler de (Al-Azzam, 2016) yer faydası olarak değerlendirilmektedir.

Hizmet üreticilerinin en büyük sorunlarından biri olan dağıtım konusu (Kotler, 1991, s. 513) Bookman ve Bookman (2007) tarafından tüketiciye bilgi sağlama, hizmete ulaşma süresini kısaltma, uygun fiyatlı hizmetlere ulaşma ve ödeme kolaylıkları, ürün ve üretici seçeneklerini sunma ve satın alma sonrası destek hizmetler olarak çok geniş bir yelpazede ele alınmaktadır. Tüm bu hizmetleri sunmak üzere ise medikal turizmde dağıtım kanalı hususu ortaya çıkmaktadır. Turizmde dağıtım kanalı, talebi oluşturan turistler ile arzı oluşturan işletmeler arasında

ortaya çıkan araçlardan oluşmaktadır (Karamustafa ve Öz, 2008, s. 275). Medikal turizmde aracı kuruluşlar, medikal turizm paketleri organize etmekle birlikte; tedavi, ulaşım ve konaklama gibi imkânların fiyat karşılaştırmaları ve fiyat listeleri gibi bilgileri web sitelerinde yayınlamaya hizmet vermektedirler (Turner, 2007). Bu araçlar ürünü satın alıp tekrar satarak, komisyoncu olarak faaliyet göstererek ya da üretici adına müşteri ile iletişim kurarak; bilgi, deneyim, iletişim gücü, uzmanlaşma ve operasyon ağı sayesinde işletmelerin tek başlarına ulaşabileceklerinden daha geniş bir pazarda tanınmasını ve ulaşılabilirliğini sağlamaktadır (Kotler, 1991; Álvarez vd., 2011). Bu şekilde medikal turistler tedavi planlamalarını doğrudan sağlık kuruluşuyla iletişim kurarak yapabileceği gibi, seyahat acentaları, sigorta şirketleri, medikal turizm şirketleri veya komisyoncular gibi aracı kuruluşlar kanalıyla da yapılabilmektedir.

Hedef pazarların olduğu ülkelerde konumlanan aracı kuruluşlar, hastalar ve sağlık kuruluşları arasında bir merkez görevi üstlenerek hastanın tüm tıbbi raporlarını hastanelere göndermekte, ağızdan ağıza duyuruları yayınlamakta, bir güven kaynağı olarak hizmet vermekte ve böylece sağlık kuruluşlarının güvenilirliğini artırabilmektedir (Rerkrujipimol ve Assenov, 2011). Örneğin Türkiye’de 13.07.2017 tarihli ve 30123 sayılı ‘Uluslararası Sağlık Turizmi ve Turistin Sağlığı Hakkında Yönetmelik’te uluslararası sağlık turisti ile beraberindeki diğer yakınlarına ulaşım, konaklama ve transfer hizmetlerinin sağlamak üzere 1618 sayılı Seyahat Acentaları ve Seyahat Acentaları Birliği Kanunu uyarınca işletme belgesi alan A grubu seyahat acentaları yetkilendirilmiştir. Ek olarak bu hizmetlerde güvenilirliği sağlamak adına bu kuruluşlara sağlık turizmi yetki belgesi alma zorunluluğu getirilmiştir. Medikal turizmde dağıtım kanalının hasta ile destinasyon ya da sağlık kuruluşu arasındaki fonksiyonu Caballero-Danell ve Mugomba (2007) tarafından şekildeki biçimde ele alınmaktadır.

Şekil 2. Medikal Turizmde Dağıtım Kanalı Modeli

Kaynak: (Caballero-Danell ve Mugomba, 2007).

Caballero-Danell ve Mugomba (2007), tüketicileri destinasyonla buluşturan tur operatörleri, hedef tüketiciler için aracı kuruluş olarak faaliyet gösteren temsilciler ve ağızdan ağıza duyurum olmak üzere üç tip dağıtım kanalı tanımlamışlardır. Şekilde sağlık hizmeti sunucularının hizmetlerini tüketicilere aracı kuruluş kullanmadan doğrudan ulaştırması durumu hasta ile destinasyon arasındaki ok işareti ile gösterilmektedir. Ancak bu biçimde bir doğrudan dağıtımın odak noktası günümüzde internettir. Son yıllarda internet arama motorları, taşıma kapasitesi ve ağların hızındaki gelişmeler dünyadaki tüm turizm hareketlilikleri gibi medikal turizmi de etkilemekte ve medikal turistler seyahatlerini planlama aşamasında bu teknolojiye yoğunlukla yararlanmaktadır (Buhalis ve Law, 2008). İnternet, hastane, sağlık turizmi acenteleri, SPA merkezleri vb. uluslararası tedavi hizmetleri için pek çok alternatif bulma, kıyaslama ve değerlendirme imkânı sağlamaktadır. (Turner, 2007; Rerkrujipimol ve Assenov, 2011). Medikal turistlerin büyük çoğunluğu interneti kullanarak uygun fiyatlarla tedavi hizmeti sunan doktor ve hastaneleri araştırmaktadır. Ayrıca başka ülkelerde tedavi almak için uçak bileti satın alma, uygun bir sağlık tesisi ve iyi bir doktor bulma, refakatçi için otel rezervasyonu, fiyat karşılaştırmaları ve ödeme, tıbbi kayıtların transferi gibi birçok konu için de yine internetten yararlanmaktadırlar (Bookman ve Bookman, 2007; Turner, 2007). Örneğin “Treatment Abroad” isimli web sitesi 54 farklı destinasyondaki sağlık tedarikçileriyle ilgili bilgiler sağlamaktadır. “Health Tourism” isimli site ise 31 farklı destinasyona ait tedavi seçeneklerini sunmaktadır. Bu web sitesinde, Türkiye’den de içlerinde Anadolu Medical Center, Yunus Emre Hospital, NP Istanbul Brain Hospital ve Medipol gibi bazı hastanelerin de yer aldığı 10 farklı seçenek sunulmaktadır. Medi Travel, World Med Assist, International Medical Travel Journal (IMTJ) gibi diğer kuruluşlar ise uluslararası sağlık kuruluşlarıyla ilgili bilgilere yer vermektedir.

İnternet ayrıca hastaların doktorlarla, cerrahlarla, sağlık merkezleriyle ve seyahat acenteleriyle danışma, randevu alma ve detaylı bilgi edinmek için iletişim kurmasını da sağlayan büyük çaplı bir iletişim ortamı olmuştur (Aydın ve Karamahmet, 2017). Bu tip bir hizmetin medikal turizmi, günümüzdeki şekliyle mümkün kılan en önemli faktörlerden biri olduğu (Bookman ve Bookman, 2007; Connell, 2006) açıktır.

Ancak medikal turizmde aracı kuruluş olarak faaliyet gösteren işletmelerin, sağlık hizmetini kendileri vermedikleri için herhangi bir sorun oluştuğunda yasal olarak sorumlu tutulamaması gerçeğinin ayrıca üzerinde durulması gerekmektedir. Bazı kuruluşlar paket fiyatlarını olası komplikasyonları da içerecek şekilde belirlemekte ve hastalar kişisel sağlık sigortası satın alarak bu riskten kaçınabilmektedir. Ancak medikal turizmde yetersiz bir tedavi sonrasında ortaya çıkacak olası bir komplikasyon ihtimali, tedavinin hastanın kendi yaşadığı yerdeki tedavi hizmetinden uzakta bir yerde gerçekleşmesi nedeniyle her zaman endişe verici olmaktadır (Burkett, 2007). Sonuç olarak aracı kuruluşların medikal turizm seçeneklerini tanıtmaya, potansiyel medikal turistlere bilgi sağlama ve tedavi sonrası hizmetleri izlemede kilit rol oynadığı açıkça görülmektedir.

3.4. Medikal Turizmde Tutundurma

Günümüzde işletmelerin bir ürünü üretmeleri ve fiyatlandırmaları, müşterilere ulaşabilmeleri için yeterli olmamaktadır. Modern pazarlama, iyi bir ürün üretmenin çok daha ötesinde bir faaliyet olarak görülmektedir. Esas olan müşteri için ürünü ulaştırılabilir kılmak ve müşteri ile iletişimde olmaktır (Kotler, 1991). Literatürde pazarlama iletişimi olarak da ele alınan tutundurma, Kotler'e göre (1991) reklam, satış tutundurma, halkla ilişkiler ve kişisel satış olmak üzere dört temel araçtan oluşmaktadır. Kuşkusuz farklı nedenlerle yaşadığı ülke dışında bir yerde tedavi olma amacı taşıyan hastaların karar almalarında tüm bu tutundurma araçları yoluyla kurulan iletişimin etkisi büyüktür (Crooks vd., 2011). Sağlık sektöründe tutundurma faaliyetlerinin amacı, hastalara bazı temel bilgiler sağlamak ve rehberlik etmek olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle sağlık hizmetine ihtiyaç duyan kişilere yönelik olarak destinasyonun ya da sağlık kuruluşunun sağlık hizmetlerinin düzenli tanıtımı gereklilik arz etmektedir (Tontuş, 2018). Bununla birlikte konunun ahlaki yönü nedeniyle sağlık alanında reklam her zaman en tartışmalı konulardan biri olmuştur (Tengilimoğlu, 2000). Çünkü reklamların halk sağlığını tehlikeye sokması, aşırı ilaç kullanımına neden olması, sağlık hizmetlerine yapay bir talep yaratması, örf ve adetlerle çelişmesi gibi önemli pek çok sakınca da bulunmaktadır (Ekiyor ve Tengilimoğlu, 2014). Nitekim dünyada pek çok ülke, sağlık hizmeti veren kuruluşlara doğrudan reklam yasağı getirmiş, diğer tanıtım faaliyetlerini de sınırlandırmıştır. Örneğin 20/05/1991 tarihli ve 20876 sayılı Türk Dış Hekimleri Birliği ve Dış Hekimleri Odalarının Disiplin Yönetmeliği ile Türkiye'de dış hekimlerinin reçete kâğıtları, promosyon malzemeleri, el ilanları ve benzeri araçlarla reklam yapmaları veya sanal ortamlar da dahil olmak üzere her türlü iletişim araçlarında reklama yönelik tüm tanıtım faaliyetleri haksız rekabeti önlemek amacıyla yasaklanmıştır (<http://www.tdb.org.tr/>). ABD'de ise sağlık kuruluşlarının reklam yapmasına müsaade edilmekle birlikte haksız rekabete neden olan, hastaları yanıltan ve istismar eden faaliyetler yasaklanmıştır (Tengilimoğlu, 2000). Buna benzer nedenlerle sağlık kuruluşları büyük çoğunlukla uluslararası fuar, gösteri, seminer ve konferanslara katılım şeklinde dolaylı yoldan tanıtım ve halkla ilişkiler çalışmalarına yoğunlaşmayı tercih etmişlerdir. Benzer şekilde dergi, kitap ve gezi yazıları yurtdışında olumlu imaj uyandırmak için kullanılabilen diğer tutundurma araçları arasındadır (Rerkrujipimol ve Assenov, 2011). Ek olarak hastane ve kliniklere ait web siteleri; twitter, facebook, instagram gibi sosyal medya araçları; etkinlik sponsorlukları ve kampanyalar sağlık hizmetlerindeki bazı tanıtım çalışmalarına örnek gösterilebilir (Kotler, 1991). Dolayısıyla sağlık hizmetlerinde tanıtım faaliyetlerinin destinasyonun mevzuatına göre şekillendiği görülmektedir.

Sağlık hizmetlerinde tutundurma faaliyetlerinin amacının yeni hasta kazanmak ya da hastayı gereksiz bir tüketime yönlendirmek değil, tedaviye ihtiyaç duyan hastaları tedavi hizmetine yönlendirmek olduğu unutulmamalıdır. Ayrıca uluslararası sağlık hizmeti alma niyetinde olan kişilerin aradıkları en önemli unsur güven duygusu olduğu için bu kişilere sağlık kuruluşunun sahip olduğu akreditasyon belgeleri, sağlık profesyonellerinin bilimsel çalışmaları, aldıkları ödüller ve öne çıkan makaleleri gibi somut kanıtların sunumu önem kazanmaktadır. Tutundurma sürecine kamu ve özel sektördeki tüm paydaşların katılımının sağlanması ve özellikle zamanlamanın doğru olması da oldukça önemli hususlardır. Bu çerçevede örneğin hedef ülke ile ilişkilerin sorunsuz olduğu ve hedef ülkenin ekonomik açıdan istikrarlı olduğu dönemlere dikkat edilmesi gerekmektedir (Tengilimoğlu, 2000; Tontuş, 2018).

Ancak hastaların yurt dışında tedaviyi bir seçenek olarak görebilmeleri için öncelikle güven unsuruna ihtiyaç duymaları kaçınılmazdır. Yapılan çalışmalar, özellikle bazı önemli tedaviler için yurt dışını tercih eden hastaların en çok yakın çevrelerinden veya daha önce tedavi görmüş olan hastalardan tavsiye aldığı ortaya koymaktadır. Hanefeld vd. (2015) medikal turizmde hasta motivasyonunu oluşturan nedenler üzerine Birleşik Krallıkta yaptıkları bir çalışmada sağlık tedarikçisinin seçiminin çoğunlukla internet siteleri, aile arkadaş tavsiyeleri, daha

önce tedavi gören hasta tavsiyeleri veya kliniklere ait bilgi paylaşım siteleri gibi resmî olmayan bilgilerin sonucunda gerçekleştiği sonucunu ortaya koymuşlardır. Diğer bir çalışmada ise Hoof vd. (2015), doğurganlık tedavisi için seyahat eden hastaların daha önce sperm bağıışı için yurt dışına giden arkadaşlarından, diğer hastalardan ve internetten bilgi aldıklarını belirtmişlerdir. Dolayısıyla daha önceki hastaların kişisel deneyimleri pek çok potansiyel hasta için akreditasyon belgelerinden daha önemli olabilmektedir (Connel, 2016). Çünkü ağızdan ağıza duyurumda ticari bir kazanç olmaması nedeniyle olumlu veya olumsuz tavsiyeler, satın alma aşamasında tüketicide güven olgusunun artmasını sağlamaktadır (Derse ve Yazar, 2021, s. 71). Örneğin, tedavideki başarılarıyla bilinen bir doktor, ağızdan ağıza duyurum sayesinde pek çok hastayı çekecek; hatta aynı hasta başka rahatsızlıkları nedeniyle yine aynı doktoru tercih edecektir (Kotler vd., 2008:6). Yılmaz ve Gülmez'in (2013) kamu ve özel hastanelerden hizmet almış olan hastalar üzerine yaptığı bir araştırmaya göre bir hastanenin tercih edilmesinde, hastane doktorlarının isim yapmış olmaları çok önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine Kılınç ve Koçarslan'ın (2022) yaptığı bir araştırma sonucuna göre sosyal medya ortamlarında yapılan elektronik ağızdan ağıza duyurumun yabancı hastaların bölgesel güven ve ülkeye seyahat niyeti üzerinde aynı yönlü olumlu bir etkisi olduğu saptanmıştır. Dolayısıyla medikal turizmde reklam ve tanıtım faaliyetlerinden ziyade hasta memnuniyeti ve bu memnuniyetin diğer hastalarla paylaşılması hususunun üzerinde önemle durulmalıdır. Bu durumda medikal turizmde sağlık profesyonellerinden oluşan insan unsuru ayrıca önem kazanmaktadır.

3.5. Medikal Turizmde İnsan

Turizm faaliyetlerinin yoğun olarak hizmetlerden oluşması ve turizmin emek yoğun bir sektör olması, insan unsurunun niteliği ve niceliğini rekabet gücü açısından daha da önemli kılmaktadır (Porter, 1990; Ritchie ve Crouch, 2003). Medikal turizm de tüm turizm türlerinde olduğu gibi çoğunlukla kültürel, iklimsel ve dil olarak farklı ve tanıdık olmayan yerlere doğru tedavi almak üzere yapılan seyahatlerden oluşması nedeniyle, medikal turizm dendiğinde akla ilk gelenin sağlık profesyonelleri olması kaçınılmazdır (Tengilimoğlu, 2000; Ormond, 2014). Medikal turizm doktorlar, hemşireler, hasta bakıcılar, danışma görevlileri, laborantlar, temizlik görevlileri, yöneticiler ve diğer tüm sağlık çalışanlarıyla hasta iletişiminin en üst seviyede olduğu bir hizmet sektörüdür (Gümüş, 2018). Turizm pazarlaması karması içerisinde ele alınan insan unsuru genel olarak hizmet sunumunun tüm aşamalarını etkileyen çalışanlardan ve müşterilerden oluşmaktadır (Telli vd., 2022). Ancak medikal turizmde hizmet kalitesini belirleyen en önemli husus insan kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır (Santaş vd., 2016; Tapia vd., 2022; Üstün ve Uslu, 2022).

Medikal turizmde önemi nedeniyle daha önce bahsedilen bekleme ve tedavi süreleri, sağlık hizmetlerinin erişilebilirliği gibi hususlar insan kaynağının niceliği ile ilgiliyken; sağlık profesyonellerinin eğitim ve deneyim düzeyi, kültürel farklılıklara saygı, yabancı dil bilgisi, mahremiyet ve gizlilik kurallarına uygun hizmet sunumu gibi hususlar insan kaynağının niteliği ile ilgili hizmet kalitesi unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahsedilen bu hususlarda zayıf olan ülkelerin dünya medikal turizm pazarında hasta arzını oluşturması ve hastaların beklentisine uygun kaliteli hizmeti sunabilen ülkelerin medikal turist çeken ülkeler olması ise medikal turizmde insan unsurunun önemini en net biçimde ortaya koymaktadır (Aktepe, 2013; Kılınç, 2017). Özellikle nitelikli tıbbi müdahale gerektiren tedavilerde hasta tatmini üzerinde sağlık profesyonellerinin yetkinliğinin ve hasta-doktor iletişiminin ne denli önemli olduğunu ifade eden pek çok çalışma bulunmaktadır (Cormany, 2010; Das ve Mukherjee, 2016; Fetscherin ve Stephano, 2016). Ayrıca iyi eğitim almış ve hastanın dilini konuşabilen doktorların olduğu hastaneler ve destinasyonlar medikal turizmde ön plana çıkmaktadır. Hatta destinasyon ülkelerdeki pek çok doktorun ABD, Kanada, Birleşik Krallık gibi gelişmiş ülkelerde eğitim almış olması ya da özel bazı tedavileri yapabiliyor olmaları yani doktorun ya da uzmanın yetkinliği, medikal seyahatin temel nedeni olabilmektedir (Heung vd., 2010). Konuyla ilgili Türkiye'de yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, hastaların en yüksek algılamalarının hastane çalışanlarının bilgili ve kibar olmasına yönelik olduğu ortaya çıkmıştır (Rahman, Erdem ve Devebakan, 2007). Benzer şekilde Han ve Hyun (2015) çalışmalarında algılanan medikal hizmet kalitesinin sağlık çalışanlarının ve doktorların hizmet becerileri ve yetkinlikleri, etkili ve kolay iletişim ve nezaket gibi özelliklerine bağlı olduğunu tespit etmişlerdir. ABD'de yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre ise ABD'li hastaların en çok ileri sürdükleri şikâyet doktorların hastalara yeterince zaman ayırmaması ve zayıf iletişim olurken; bu açıdan tatmin olmuş hastaların randevularına ve doktor tavsiyelerine daha çok uyduğu ve doktorla ilişkisini sürdürmeye devam ettiği yönündedir (Tengilimoğlu, 2000).

Sonuç olarak medikal turizmde sağlık profesyonellerinden oluşan insan unsurunun niteliğinin destinasyonların ve sağlık kuruluşlarının ön plana çıkmasında ve hastalar tarafından tercih edilmesinde en önemli unsurların başında geldiği söylenebilir. Bu nedenle destinasyonların ve sağlık kuruluşlarının uluslararası medikal turizmde rekabet

gücünü artırabilmeleri için nitelikli insan kaynağı üzerine eğilmeleri ve sağlık profesyonellerinin tedavi ve iletişim yetkinlikleri hususlarında kendilerini geliştirmeleri önem arz etmektedir.

3.6. Medikal Turizmde Fiziksel Kanıtlar

Hizmet sektöründeki ürünler çoğunlukla soyut özellikte oldukları için satın alma öncesi görülemez, tadılamaz, duyulamaz, koklanamaz ve hissedilemez bir özellik taşımaktadırlar. Bu belirsizliği azaltmak üzere tüketiciler satın alma öncesinde bina, malzeme ve sembol gibi bazı somut nitelikteki bileşenlerden kalite hakkında çıkarımlarda bulunmaktadır (Kotler vd., 2008). Pazarlama biliminde fiziksel çevre ya da kanıt olarak ifade edilen bu bileşenler, hizmetin verildiği işletme ile müşteri iletişimini kolaylaştıran somut bileşenler olarak tanımlanmaktadır (Booms ve Bitner, 1982; Pomeroy vd., 2011; Aydın, 2021).

Benzer biçimde sağlık hizmetlerinin soyut özellikte olması, hastanın kaliteyi değerlendirmesini güçleştirir. Çünkü örneğin yüz germe ameliyatı yaptıran kişi, satın alma öncesi sonuçları kesin olarak bilememekte ve doktor da ameliyat sonrasındaki çıktıları kesin biçimde öngörememektedir (Kotler vd., 2008). Bu nedenle sağlık kuruluşlarında hastalar görmedikleri hizmetleri değerlendirebilmek için görülebilir bazı ipuçları ararlar (Salman ve Uydacı, 2011). Dolayısıyla potansiyel bir hasta tedavi çıktılarından önce sağlık kuruluşunun fiziksel ortamı ile karşılaşmakta, kuruluşu karşılaştığı bu ortama göre değerlendirmekte ve buna göre satın alma yapabilmektedir. Yani sağlık kuruluşlarının fiziksel ortamı, tüketicinin satın alma kararını vermesinde, satın aldığı hizmetlerden doyum sağlamasında ve hizmeti tekrar satın almasında önemli bir faktördür. Medikal turizmde fiziksel kanıtlar, binanın dış görünüşü, içerideki ışık, renkler, mobilyalar, sesler ve koku gibi özelliklerden; ortamın temizliğine, düzenine, tedavide kullanılan malzemelere ve ilaçlara kadar birçok unsuru kapsamaktadır. Hastalar soyut nitelikteki sağlık hizmetini kliniğin genel görünüşü, kapılar, temizlik, muntazam mobilyalar ve bekleyen diğer hastalar gibi somut göstergeler üzerinden değerlendirmekte ve işletme hakkındaki kalite ve tatmin algısını bu özelliklerden yola çıkarak oluşturmaktadırlar. (Tengilimoğlu 2000; Das, 2017; Temizkan ve Akbaba, 2018; Aydın, 2021).

Yine bekleme salonlarında duvarlarda moral bozucu afişlerin olmaması, koltukların dizilme şekli, hastanenin mutfağından gelen yemek kokuları, dekorasyonun huzur ve mutluluk vermesi gibi hususlar hasta memnuniyetini artıran çok önemli faktörlerdir. Ek olarak hastanelerde ve kliniklerde özellikle muayene esnasında mahrem alan sağlanması, koltuklarda söküklemlerin ve tuvaletlerde damlayan muslukların olmaması, hastane odalarındaki yatakların rahatlığı ve temizliği, binanın temizliği ve ferahlığı hastaların moralini olumlu yönde etkileyen özelliklerdir (Salman ve Uydacı, 2011; Gümüş, 2018; Aydın, 2021). Destinasyon ülkelerde bu hususlarda uzmanlaşma ve ilerleme ile kalite ve güvenlik sorunlarının azalacağı ve tüketici karar verme sürecinin kolaylaşacağı ümit edilmektedir (Deloitte, 2008). Zarchi vd. (2013, s. 105) literatüre ve uzmanlardan elde ettikleri görüşlere dayalı olarak medikal turizmde sağlık tesislerinin sahip olması gereken fiziksel unsurları tablodaki biçimde ifade etmişlerdir:

Tablo 4. Sağlık Tesislerinin Sahip Olması Gereken Fiziksel Unsurlar

İç mekân tasarımı	Havalandırma ve koku
Dış mekân tasarımı	Hastalar ve refakatçileri için rekreasyon olanakları ve uygun olanaklar
Otopark olanakları	Menü çeşitliliği
Telefonla randevu olanağı	Doğru ışıklandırma sistemi
Web sitesi yoluyla randevu olanağı	Tesise ait dergi
Hasta tedavilerinin evde tamamlanabilmesi için gerekli ekipman imkanları	Bekleme salonunda uygun müzik yayını
Tesis dışından ve içinde hasta taşıma sistemi	Bekleme salonunda TV yayını
Ayakta tedavi imkânları	Bekleme salonunda güncel dergi ve gazeteler
Tesisteki renklerin kullanımı	Şehirlerarası ve ülkelerarası telefon hattı olanağı

Kaynak: (Zarchi vd., 2013, s. 105).

Fiziksel unsurlar sağlık hizmeti veren kuruluşlar açısından değerlendirildiğinde, onları rekabette ön plana çıkarmaktadır. Bookman ve Bookman'a göre (2007) yabancı hastalar, hastanelerdeki yüksek teknolojik ekipmanların varlığıyla kendilerini daha güvende hissetmektedirler. Dawn ve Pal (2011), Hindistan'ın Apollo, Escorts, Breach Candy gibi büyük hastanelerinde ambiyans, lüks ve ferah odalar ve yüksek teknoloji ürünü cihazlar olduğunu ve tüm bunların uluslararası hastalar nezdinde güven oluşturduğunu ve tercih edilirlilik oranlarını

artırdığını belirtmektedirler (Dawn ve Pal, 2011). Benzer bir çalışmada Rerkrujipimol ve Assenov (2011), Tayland'ın medikal turizmde pazarlama stratejilerini değerlendirmişler ve Tayland'da medikal turizm hizmeti veren sağlık tesislerinin en son ve gelişmiş teknolojilere, iyi bir ambiyansa ve lüks ve konforlu odalara sahip olduğunu belirtmişlerdir. Bu özellikleri sayesinde diğer destinasyonlar karşısında rekabetçi bir avantaj kazandıklarını ifade etmişlerdir. Güney Kore'de de devlet faaliyetlerinin yanı sıra yüksek kalitede yenilikçi tıbbi tedavi hizmeti, iyi eğitilmiş ve yetenekli doktorlar, gelişmiş medikal teknoloji (ileri kanser görüntüleme, Da Vinci robot ameliyatları, proton terapisi, Tomo Terapi vb.), modern tıbbi cihazlar, sağlam bilgi teknolojisi altyapısı ve uygun fiyatlar gibi nedenlerle tedavi olan medikal turist sayısında müthiş bir artış yaşandığı (Guiry ve Vequist, 2015) ifade edilmiştir.

Ancak medikal teknoloji, cihaz ve ekipmanlar gibi teknolojiler, sağlık tesisleri için önemli bir maliyeti de beraberinde getirmektedir. Çünkü bu tip teknolojik ürünlere, gelişmiş ülkelere ithal edilmesi nedeniyle destinasyon ülkeler tarafından yüksek vergiler uygulanabilmektedir (Rerkrujipimol ve Assenov, 2011). Bununla birlikte bazı devletler, bu vergilerin fiyatlara yansımaları nedeniyle medikal turist kaybını engellemek üzere vergi indirim politikaları geliştirmişlerdir. Örneğin; Hindistan hükümeti ülkenin büyüyen medikal turizm pazarını desteklemek adına tıbbi ekipmanda ithalat vergilerini azaltmış ve medikal hizmet almak isteyen yabancı ziyaretçilerin ülkede kalış sürelerini ikiye katlamalarına (bir yıla kadar) imkân sağlayan özel sağlık vizesi oluşturmuştur. (Burkett, 2007). Ayrıca ülkeler arası mal ve hizmet değişimindeki serbestlik yurtdışından tıbbi ekipman, doktor ve hatta tedavi arayan hasta teminini bile mümkün kılmaktadır. Bunlardan biri olan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATS), ülkeler arasında mal ve hizmet ticaretini kolaylaştırmakta ve serbestleştirmektedir (Smith, vd., 2011).

Tüm bu hususlardan yola çıkarak fiziksel kanıtlar, müşterilerin daha yüksek kalite düzeylerinde hizmet talep ettiği bir ortamda işletmenin farklılaşabilmesi için güçlü bir rekabet silahıdır denebilir. Bu nedenle fiziksel kanıtların medikal turizmde pazarlama etkinlikleri üzerinde göz ardı edilemez bir etkisi bulunmaktadır.

3.7. Bütünsel Olarak Medikal Turizm Süreci

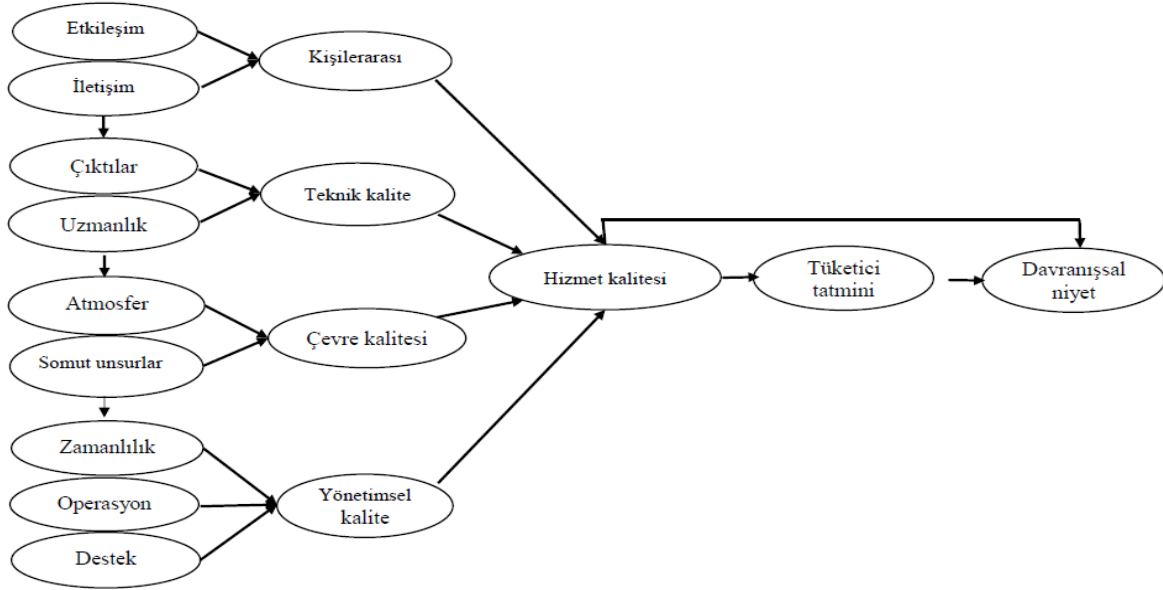
Sağlık ve turizm hizmetlerinin birlikteliğinden oluşan medikal turizmde süreç, yalnızca tedavi hizmetleriyle sınırlı kalmamakta; ulaşım, konaklama, yiyecek-içecek, transfer, rehberlik ve hastanın tedavisinin ağırlığına bağlı olarak bazen de şehir turları gibi turistik pek çok bileşeni kapsamaktadır. Sağlık kuruluşları açısından değerlendirildiğinde ise hizmet süreci, hastaların randevu alması ve hastaneye gelişi ile başlamakta, çıkış ve ödeme işlemleri, hatta tedavi sonrası hizmetlerden oluşmaktadır. Tedavi ve doktor seçimi, muayene olmak için sıra bekleme, muayene işlemleri, tetkiklerin yapılması, sonuçların otomasyon sistemine aktarılması ve değerlendirilmesi, tedavi şekline karar verilmesi, yatış veya ayakta tedavi işlemleri ve acil servis hizmetleri genel anlamda sağlık hizmet süreçlerini oluşturmaktadır. Bu hizmetler yerine getirilirken sağlık kuruluşunun fazla sayıda hastaya hizmet vermesi ve sağlık çalışanı sayısının kısıtlı olması durumu söz konusu olduğunda, bekleme süreleri uzayabilmekte bu da sağlık koşulları uygun olmayan hastaların moralinin bozulmasına sebep olabilmektedir. Bu nedenle medikal turizmde etkin, verimli, hızlı bir şekilde ve beklenen kalitede hizmet sunumuna yönelik bir süreç tasarımı gereklidir (Rahman vd., 2007; Gümüş, 2018; Aydın, 2021). Dolayısıyla hastanın yurt dışında tedavi olmaya karar vermesiyle başlayan medikal turizm süreci, hastanın tedavi sonrasında eve dönüşüne kadar yararlandığı, hatta hasta takip işlemleri nedeniyle daha da genişleyen bir hizmetler bütününden oluşmaktadır. Bu çalışmanın temel konusunu oluşturan yurt dışından başka ülkelere tedavi olmak amacıyla giden uluslararası medikal turistlerin hem ülke hem de tedavi ile ilgili kalite algıları da bu sürecin bütünüyle başarılı geçmesiyle şekillenmektedir. Bu süreçler zincirinin herhangi bir aşamasında meydana gelen bir olumsuzluk sürecin bütününe yönelik olumsuz bir algının oluşmasına neden olabilmektedir.

Bu nedenle yaşam standardı yükselen ve yeni ürünlere ve bilgiye çok hızlı ulaşan günümüz medikal turistlerine hizmet veren tesislerin medikal turizm sürecinde başarılı olabilmelerinde kalite ve güvelik konusunun ayrıca üzerinde durulması gerekmektedir (Tütüncü vd., 2011). Örneğin; The Hospital Corporation of America'nın hastaların tedavi ile ilgili olarak algıladıkları hizmet kalitesi ile bu birliğin sahip olduğu tüm sağlık kuruluşlarındaki kârlılık arasında güçlü bir ilişkinin olduğunu açıklamıştır (Zeithaml vd., 1996, s. 31). Bu nedenle hizmet sağlayıcılarının hedef tüketicilerin beklentilerini, hizmet kalitesi unsurları açısından doğru tanımlamaları gerektiği önerilmiştir (Kotler, 1991:463). Hizmet kalitesi unsurlarının tanımlanmasının mal kalitesinin tanımlanmasından daha güç olmasına rağmen; Zeithaml vd. (1996), beklenen hizmet kalitesini karşılamak için gerekli olan temel kriterleri değerlendirmiş ve beş boyutta incelemişlerdir (Rahman vd., 2007; Sarı, 2021):

- **Güvenilirlik:** Hizmetin söz verildiği gibi, doğru ve güvenilir biçimde yerine getirilmesi
- **Cevap verebilirlik:** Hizmetin zamanında yerine getirilmesi ve müşterileri beklentilerini karşılayabilme.
- **Güven:** Çalışanların bilgisi ve nezaketi, müşterilere güven duygusu verebilme becerisi.
- **Empati:** Çalışanların müşterilere karşı anlayışlı tutumu ve yaklaşımı.
- **Somut Unsurlar:** Hizmet sunumundaki fiziksel olanaklar, malzemeler ve çalışanların görünüşü gibi somut özellikler.

Dagger vd. (2007) ise Zeithaml ve diğerlerinin (1996) hizmet kalitesi unsurlarını oldukça genel bulmuş ve sağlık hizmetlerine özgü bir hizmet kalitesi modeli geliştirmişlerdir. Çünkü sağlık hizmeti söz konusu olduğunda hastaların ya da refakatçilerin, bir tedavinin kalitesini sadece teknik özelliklere göre değil; konfor, güler yüz ve temizlik gibi başka faktörlere göre de değerlendirmesi bu sağlık hizmetlerine özgü bir kalite modelinin üzerinde durulması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmaya göre, sağlık hizmeti alan müşteriler, hizmet kalitesini kişilerarası, teknik, çevre ve yönetim olmak üzere dört temel açıdan değerlendirmektedir. Bu temel faktörleri ise etkileşim, yakınlık, hizmet çıktıları, uzmanlık, atmosfer, somut unsurlar, zamanında hizmet, işlemler ve destek olmak üzere dokuz alt bileşenle tamamlamıştır.

Şekil 3. Sağlık Hizmetlerinde Kalite Modeli

Kaynak: (Dagger vd., 2007, s. 131).

Çalışmada ortaya konan modele göre hizmet kalitesini artırmak isteyen sağlık kuruluşları yöneticileri kişilerarası etkileşim, teknik kalite, çevre kalitesi ve yönetimsel kalite olmak üzere dört temel kalite unsuruna odaklanmalıdır. Çünkü daha önce de belirtildiği üzere hastaların tedavi öncesinde sonuçlar hakkında kesin bir öngörüye sahip olması mümkün değildir. Donabedian ise sağlık hizmetlerinde kaliteyi oluşturan başka bir model geliştirmiştir ve bu model sağlık kuruluşunun yapısal özellikleri, tedavi süreci ve çıktılar olmak üzere üç unsurdan oluşmaktadır. Dolayısıyla sağlık hizmetlerinde kalite tanı ve tedavi sürecinin modern tıp bilimine, bilimsel standartlara uygun olmasını ve aynı zamanda verilen hizmetlerin hasta beklentilerini karşılamasını içermektedir (Karahüseyinoğlu, 2021, s. 399). Ancak örneğin, yüz kaldırma operasyonu yapmak isteyen bir kişi, bu işlemi yaptırmadan önce sonuçları görememekte ve psikiyatrik destek almak isteyen bir hasta çıktıları öngörememektedir (Kotler, 1991). Bu durum aslında hizmet sektörünün genel bir özelliği olarak ifade edilebilir. Nitekim Kotler (1991) hizmetleri incelerken soyutluk, ayrılmazlık, değişkenlik ve depolanamama olmak üzere dört temel özellik üzerinde durmaktadır. Soyutluk, fiziksel ürünlerin aksine hizmetlerin görülemez, dokunulamaz, tadılamaz, duyulamaz ve koklanamaz olduğunu ifade eden ilk ve temel özelliğidir. Bu belirsizliği azaltmak için, hizmeti satın alan kişiler çalışan, ekipman, kullanılan malzeme, semboller gibi hizmet kalitesini ortaya koyacak bir takım kanıtlara ihtiyaç duymakta ve bunları değerlendirmektedir. Bu unsurlar çalışmanın fiziksel kanıtları inceleyen bir önceki başlığı

altında detaylıca işlenmektedir. Bununla birlikte sağlık tesisi yöneticileri tedavi süreci ve tedavi seçenekleri ile ilgili bilgilendirme yaparak ve tedavi sonrası öngörülerde bulunarak hizmet süreci çıktılarını güçlendirebilir ve hastaların teknik hizmet kalitesi algısını yükseltebilirler. Aynı şekilde hizmet sunan kişilerin uzmanlığı ile ilgili hasta algılarını, sağlık çalışanlarının yeterlikleri, eğitimleri, yetenekleri ve aldıkları ödül, yayınlar ve araştırma projeleri gibi mesleki başarıları konusunda hastaları bilgilendirerek yükseltilebilir (Dagger vd., 2007). Ek olarak hizmetlerin ayrılmazlık özelliği hastanın, hizmet üretiminin bir parçası olmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla hastaların ve sağlık çalışanlarının hizmet üretimi esnasındaki etkileşimi hizmetin çıktılarını doğrudan etkilemektedir. Hizmetin değişkenlik özelliği ise son derece deneyimli bir doktorun her bir kalp ameliyatındaki performansının o anki enerjisine ve duyu durumuna göre değişkenlik gösterebilmesine neden olmaktadır (Kotler, 1991). Bu değişkenlik özelliğinin farkında olan hastalar, hizmet kalitesinden emin olabilmek adına öncesinde mutlaka bu hizmeti daha önce almış olan birden fazla kişiden bilgi alma eğiliminde olmaktadır. Bu da özellikle medikal turizmde ağızdan ağıza duyurum konusunun önemini vurgulamaktadır (Abubakar ve Ilkan, 2016). Son olarak hizmetlerin depolanamaması, doktorların randevularına gelmeyen hastalardan da ücret talep etmeleri gibi sonuçlar doğurabilen bir özelliktir. Çünkü hizmetin sunulabilmesi için hastanın mevcut olması gerekir ve o süre o zaman dilimi o hasta için ayrılmış olduğundan telafisi mümkün olmayabilmektedir (Kotler, 1991).

Tüm bunlara ek olarak tedavi kalitesine rağmen, tüm tıbbi uygulamalarda mesleki hataların oluşması mümkün olmaktadır. Bu durumda hasta gönderen ve hasta alan ülkeler arasında malpraktis yasaları gündeme gelmektedir. Uygulanan pek çok tedaviyle ilgili oldukça düşük olan malpraktis oranları çok önemli bir problem olarak görülmektedir; ancak hem tıbbi hem de mali malpraktis korkusu ve olumsuz propagandalar yasal endişeleri artırmakta ve medikal turizm pazarının büyümesini yavaşlatmaktadır (Connel, 2011). Malpraktis kelimesi, Latince’de “mala-praxis” kelimesinden türemiş olup, “makul olmayan beceri veya özen eksikliğinin olduğu mesleki hatalar” için kullanılmaktadır (Güngör vd., 2012, s. 128). Bu durum bazen kasıtsız ve hatalı bir durum olarak kabul edilirken; bazı tanımlamalarda ise yetersiz ve ihmalkâr mesleki uygulamalar sonucu hastanın zarar görmesini ifade etmektedir (Bal, 2009). Örneğin İspanya’da malpraktis davalarının başında estetik ameliyatlardan sonra jinekolojik ve ortopedik uygulamalar gelmektedir. Ancak yabancı hastalar için malpraktis sorunu, ülkeler arasındaki yasal farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Hastanın kendi ülkesinin yasalarına göre mi yoksa tedavi gördüğü ülkenin yasalarına göre mi hak arayacağı konusunda netlik bulunmamaktadır. Finlandiya’da kusursuz sorumluluğa dayanan sigorta sistemi uygulaması (no-fault system) nedeniyle hastane veya sağlık personelinin kusuru aranmaksızın, hastaların uğradığı zararı karşılamak için, hastanın ispatlayacağı zarar nispetinde, kusursuz sorumluluk sigortası tarafından ödeme yapılmaktadır (Güngör vd., 2012). Sağlık konusunda en önemli ihracatçı ülkeler olan Hindistan ve Tayland ise kısıtlı malpraktis yasalarına sahiptir (Smith vd., 2011). Bazı ana destinasyonlardaki hastaneler, iyileşme sürecinde genişletilmiş kalma süreleri, hastanın kendi yaşadığı yerdeki doktorlarla daha çok iletişim kurarak ve hastanın kendi yaşadığı yerdeki doktorunun tedavi olduğu yerdeki doktor kadar bilgi sahibi olmasını sağlayacak şekilde aracı hizmetlerinin daha etkili olmasını sağlamak yoluyla bu sorunları aşmaya çalışmaktadır (Burkett, 2007). Smith vd. (2011) ise ülkeler arasında ikili anlaşmalar yapılması ve konuyla ilgili birtakım ilkeler belirleme yoluyla bu tip olumsuz sonuçların azaltılabileceğini belirtmektedirler. Örneğin; ISAPS (Uluslararası Plastik Cerrahi Derneği) gibi bazı kurumlar, bu olumsuzlukları bertaraf etmek adına hastanın kendi ülkesi dışında yaptırdığı plastik cerrahi işlem için uluslararası geçerliği olan ilk sigorta politikasını geliştirmeye ve korunmayı sağlayacak bir uluslararası plastik cerrahi ağı kurmaya hazırlanmaktadır (ISAPS, 2021).

Bahsi geçen tüm bu hususlara ilişkin olarak hastaların kalite ile ilgili algılarını yükseltmek ve etik hizmet sunumu ile ilgili endişelerini ortadan kaldırmak üzere gündeme gelmiş olan önemli bir husus akreditasyondur. Ülke ya da eyalet yasama organları tarafından medikal turizm sürecini düzenlemek üzere ortaya konulan akreditasyon hastane, klinik, seyahat acentesi gibi işletmelerin ve sağlık profesyonellerinin faaliyetlerinde belli standartlar sağlamaktadır (Turner, 2011). Akreditasyon, medikal turizm hizmeti veren işletmelerin faaliyetlerinin kalitesini uluslararası standartlarla belirlenmekle birlikte bu işletmelerin güvenilir ve bağımsız bir harici kuruluş tarafından değerlendirilmesini de mümkün kılmakta dolayısıyla medikal turizm sürecinin başarısını artırmaktadır. Accreditation Canada (daha öncesinde Canadian Council on Health Services Accreditation olarak var olan kuruluş) en eski akreditasyon kuruluşlarından biridir. ABD merkezli JCI (Joint Commission International), Birleşik Krallıkta ve diğer ülkelerde uluslararası sertifikalandırma yapan QHA Trent Accreditation ve yine uluslararası alanda faaliyet gösteren the Australian Council for Healthcare Standards and the Society for International Healthcare Accreditation (ACHS) gibi bazı önemli kuruluşlar tüm dünyada sağlık hizmetlerinin akreditasyonunu sağlamaktadırlar. Akreditasyon değerlendirmesi yapan bu kuruluşlar, yalnızca hastane

hizmetlerini değil aynı zamanda özel bakım, tıbbi taşıma ve ayakta tedavi hizmetlerini de içeren pek çok tıbbi faaliyeti de sertifikalandırmaktadır (Khan ve Alam, 2014). Bu nedenle medikal turizmde aktif olarak hizmet vermekte olan pek çok ülke ve sağlık kuruluşu 2000’li yılların başından bu yana uluslararası akreditasyon sahibi olmak için çaba göstermektedir (Ganguli ve Ebrahim, 2017). Hatta bazı hastaneler akreditasyon kuruluşlarının yalnızca birinden değil, birkaçından akreditasyon belgesi alarak dünyanın pek çok yerinden hasta çekmeye çalışmaktadır (Khan ve Alam, 2014). Örneğin 2020 yılı içerisinde Çin’de 54, Tayland’da 60 ve Hindistan’da 37 hastane JCI ile akredite olmuşken, günümüzde bu sayı tüm dünyada 100’den fazla ülkede 22 bin kuruluşa yaklaşmıştır. Türkiye de akredite olmuş 30 sağlık kuruluşuyla Suudi Arabistan, Tayland, Çin ve Brezilya’dan sonra dünyada en fazla sayıda JCI Akreditasyon Kalite Belgesine sahip ülke konumundadır (JCI, 2020).

Akreditasyon hastanelere yalnızca iyi hizmet sunmaları nedeniyle karlılık sağlamamakta aynı zamanda hastalar için yüksek standartta bir hizmet kalitesi ve güvenlik anlamına gelmektedir (Ganguli ve Ebrahim, 2017). Bu nedenle Connel (2006) uluslararası akreditasyon sahibi olmanın bir sağlık tesisi için hastanın güvenlik ve kalite algısı üzerinde son derece önemli etkileri olan bir pazarlama aracı olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte akreditasyon, yalnızca hastanelerin çekiciliğini artıran bir belge olmaması; aynı zamanda hastane ve hasta arasında yaşanacak anlaşmazlıkları ve yasal sorunları en aza indirme olanağı sağlaması nedeniyle de sağlık kuruluşlarına önerilmektedir (Ko, 2011, s. 35). Dolayısıyla akreditasyon, bütünsel olarak tedavi öncesi, tedavi esnası ve tedavi sonrası süreçte medikal turistlerin en önemli beklentisi olan kaliteli ve etige uygun hizmet sunumunun sağlanmasında oldukça önemli bir role sahiptir.

4. SONUÇ

Medikal turizmin bir taraftan hasta gönderen ülke vatandaşlarına daha uygun fiyatlara, kısa bekleme süreleriyle ve yüksek kalitede tedavi olanakları sağlarken; hasta alan ülkelere de döviz girdisi sağlaması ve medikal turizm gelirleri sayesinde sağlık yatırımlarının artması gibi olumlu etkileri vardır. Diğer taraftan günümüzde medikal turizm hareketliliğindeki artış ile birlikte tedavi, doktor ve ekipman kalitesi ve akreditasyon, hukuk davaları ve malpraktis, reklam ve tanıtım faaliyetleri, aracı kuruluşlar ve internet ve güvenilirlik gibi pek çok önemli husus gündeme gelmektedir. Dolayısıyla destinasyon ülkeler ve sağlık kuruluşları yüksek döviz girdisi elde etme amacıyla yabancı hastaları çekerken, medikal turizmde rekabetçiliğin sürdürülebilir olması için pazarlama sürecinde tüm bu hususların üzerinde dikkatle durulması gereklidir. Bu çalışmada bahsedilen tüm bu önemli hususlar medikal turizmin bileşenleri olarak incelenmekte, bu bileşenlerin turizm pazarlama karması unsurları içerisinde konumlandırılması sağlanmaktadır.

Çalışmada öncelikle pazarlama karmasının ilk unsuru olan medikal turizm ürününün hem sağlık hem de turistik ürünlerin bileşiminden oluşan doğası tartışılmaktadır. Buna göre medikal turizmin hastaların kendi ülkelerinde var olmayan ya da sigorta kapsamında olmayan tedavileri almak üzere farklı ülkelere yaptıkları seyahatlerden oluştuğu; ek olarak ulaştırma, konaklama, yeme-içme ve hatta bazı eğlence hizmetlerini de kapsadığı görülmektedir. Hastaların kendi ülkelerinde var olan ancak sağlık sigortalarının kapsamı dışında kalan pahalı bir tedaviyi başka bir ülkede daha uygun bir fiyata alma isteği ise medikal turizmde fiyat konusunu gündeme getirmektedir. Ancak medikal turistler için tedavi maliyetlerinin yalnızca sağlık harcamalarından oluşmadığı unutulmamalıdır. Çünkü ulaşılması zor ve uzak destinasyonlar ek maliyetlere neden olabileceğinden, medikal turistler ulaşım ve konaklama gibi turistik giderleri de göz önünde bulundurmaktadırlar. Ancak medikal turizmde fiyatlarla ilgili endişe verici husus, bu çalışmanın fiyat ve tutundurma konusunu inceleyen başlıklarda örnekleri verilen web sitelerinin tedavi hizmetlerine yönelik tanıtımlarında benzer tedaviler için birbirinden çok farklı fiyatlar vermeleridir. Ülkeler arasındaki fiyat farklılıklarının yanı sıra aynı ülkede benzer tedaviler için uygulanan fiyatlar arasındaki farklılıklar da medikal turistler için karar verme sürecinde güçlüğü neden olabilmektedir. Bu da dağıtım konusunun medikal turizm için ayrıca değerlendirilmesini gerektirmekte; dağıtımın konusu olarak aracı kuruluşlar, internet, destinasyona ulaşım kolaylığı ve tedavi için bekleme süreleri gibi hususların medikal turizm için ne denli önemli olduğu ortaya konmaktadır.

Medikal turizmin en önemli konusu olarak insan, doktorlar ve diğer sağlık çalışanlarından oluşan sağlık profesyonelleri açısından incelenmektedir. Elbette medikal turizm doğası gereği ulaşım, konaklama, yeme içme ve tedavinin türüne göre belli kapsamlarda eğlence hizmetlerini ve çalışanlarını da içermektedir. Ancak temel yer değiştirme amacı sağlık hizmetlerini almak olduğu için bu başlıkta daha ziyade sağlık çalışanlarının yetkinlikleri üzerinde durulmaktadır. Ayrıca medikal turizmde etik kaygılar nedeniyle belli kısıtlarda gerçekleşen reklam ve tanıtım konusunun hem doktorlar hem de hasta olarak insan bileşeninden bağımsız bir şekilde ele alınamayacağı

görülmüştür. Çünkü doktorun veya sağlık kuruluşunun tedavideki başarısı ve yetkinliği tüm tanıtım faaliyetlerinin önüne geçerek, ağızdan ağıza duyurum yoluyla hedef pazarların ilgisini çekebilmektedir (Kotler vd., 2008, s. 6; Abubakar ve Ilkan, 2016). Bu tutundurma biçiminin gücü, günümüzde internetin etkisiyle hastaların medikal turizm deneyimlerini paylaştıkları bazı forumlarla daha da güçlenmektedir. Bununla birlikte fiziksel kanıtlar başlığında sağlık profesyonellerinin başarısında önemli rolü olan tıbbi ekipman ve sağlık kuruluşunun sahip olduğu teknolojik donanım, detaylı olarak ele alınmaktadır. Ve günümüz medikal turizmde tedavi kalitesi ve bunun bir uygulaması olan akreditasyon konusu pazarlama karması unsurlarının sonuncusu olan süreç başlığında incelenmektedir. Süreç başlığında ayrıca olası komplikasyonlar ve yetersiz ve ihmalkâr mesleki uygulamalar sonucu hastanın zarar görmesi olarak ifade edilen malpraktis konusu tartışılmakta ve bunu bertaraf etme adına ülkeye göre farklılaşmakla birlikte alınan bazı önlemler gündeme gelmektedir. Ancak bu planlamaların yurt dışında yasa dışı tedavi alan hastalar için geçerli olmadığı yalnızca yasal yollarla tedavi alan hastalar için var olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim kendi ülkelerinde yasal olmayan bazı tedavileri almak üzere seyahat eden medikal turistler için olası komplikasyonlar ve malpraktis ile ilgili maruz kalınabilecek zorluklar daha da karmaşık bir hal almaktadır. Önemli sayıda bilim insanı yurt dışına gidip tedavi olan bazı hastaların sonrasında ciddi tıbbi komplikasyonlara ve maliyetli tedavilere maruz kaldığı ortaya koymaktadır (Jabbari vd., 2013). Bu duruma maruz kalan hastaların tedavileriyle ve yasal haklarıyla ilgili ne gibi bir süreç işlediği konusu ayrıca ele alınmalıdır. Ayrıca medikal turizm arzı ve talebi ile ilgili tüm bu hususlar tartışılırken, medikal turizmin yerel halk üzerindeki sosyal ve ekonomik etkilerinin de gelecek çalışmalarda ayrıca ele alınması gereklidir.

Kuşkusuz turizm pazarlaması karması, turizm pazarlaması etkinlikleri açısından işletmelere ve destinasyonlara önemli bir çerçeve sunmaktadır. Ancak bu çalışmada da görüldüğü üzere geleneksel turizm pazarlaması karma unsurları medikal turizm açısından incelendiğinde içerik olarak oldukça farklılaşmaktadır. Örneğin geleneksel pazarlama karmasında insan faktöründen bahsedildiğinde akla ilk gelen konaklama işletmeleri ya da seyahat acenteleri çalışanları iken, medikal turizmde insan konusu büyük ölçüde sağlık profesyonelleri ile ilgilidir. Ya da medikal turizmde önemli bir rekabet gücü faktörü olan tıbbi ekipman kalitesi, golf turizmi için geçerli bir fiziksel kanıt olmamaktadır. Dolayısıyla farklı turizm türlerinin kendine has özellikleri olduğu ve farklı bileşenlerden oluştuğu söylenebilir. Sonuç olarak amaç, pazarlama faaliyetlerinin başarımını değerlendirmek ve rekabetçiliği güçlendirmek olduğunda pazarlama karması unsurlarının her bir turizm türü için ayrıca ele alınması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar, çalışmanın tümüne tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Abubakar, M. ve Ilkan, M. (2016). Impact of online WOM on destination trust and intention to travel: A medical tourism perspective. *Journal of Destination Marketing & Management*, 5(3), 192-201.
- Akkılıç, M. E. (2002). Sağlık hizmetlerinin pazarlanması ve Elazığ'daki bazı yataklı tedavi kuruluşlarında bir uygulama. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 203-218.
- Aktepe, C. (2013). Sağlık turizminde yeni fırsatlar ve Türkiye'de yerleşik sağlık işletmelerinin pazarlama çabaları. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 170-188.
- Al-Azzam, A. F. M. (2016). A study of the impact of marketing mix for attracting medical tourism in Jordan. *International Journal of Marketing Studies*, 8(1), 139-149.
- Álvarez, M. M., Chanda, R. ve Smith, R. D. (2011). The potential for bi-lateral agreements in medical tourism: A qualitative study of stakeholder perspectives from the UK and India. *Globalization and Health*, 7(1), 1-9.
- Al-Talabani, H., Kilic, H., Oztüren, A. ve Qasim, S. (2019). Advancing medical tourism in the United Arab Emirates: toward a sustainable health care system. *Sustainability*, 11(1), 1-15.

- Amiri, M. ve Safariolyaei, N. (2017). Medical tourism in India: Current scenario. *International Journal in Management & Social Science*, 5(3), 106-111.
- Arı, H. O. (2022). Türkiye'deki sağlık turizmi politikalarının, sektörel hedefler bağlamında mevcut durumunun değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 10(1), 571-588.
- Aydin, G. ve Karamehmet, B. (2017). Factors affecting health tourism and international health-care facility choice. *International Journal of Pharmaceutical and Healthcare Marketing*, 11(1), 16-36.
- Aydın, İ. (2021). Sağlık Sektöründe Pazarlama. F. Apaydın (Ed.), *Sektörlerde Stratejik Pazarlama* içinde (s. 75-101). Nobel Yayın.
- Bal, B. S. (2009) An introduction to medical malpractice in the United States. *Clinical Orthopaedics and Related Research*, 467(2), 339-347.
- Bayın, G. ve Akbulut, Y. (2012). Sağlık sektöründe sosyal pazarlamanın kullanımı. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(1), 53-72.
- Bilim, Y., Birsen, A. G. ve Bilim, M. B. (2017). Medikal turizmde helal kavramı ve önemi: Türkiye örnekli bir pazar analizi. 1. *International Halal Tourism Congress*. Antalya 7-9 Nisan.
- Bookman, M. Z. ve Bookman, K. R. (2007). *Medical tourism in developing countries*. Palgrave MacMillan.
- Booms, B. H. ve Bitner, M. J. (1982). Marketing services by managing the environment. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 23(1), 35-40.
- Borden, N. H. (1984). The concept of the marketing mix. *Journal of Advertising Research*, 2, 7-12.
- Bozkurt, M. ve Ünal, A. (2015). Genel olarak pazarlama kavramı ve turizm pazarlaması. M. Bozkurt ve B. Şahin (Ed.), *Turizm Pazarlaması* içinde (s. 19-41). Paradigma Akademi Basın.
- Buhalis, D. ve Law, R. (2008). Progress in information technology and tourism management: 20 years on and 10 years after the internet-the state of e-tourism research. *Tourism management*, 29(4), 609-623.
- Burkett, L. (2007). Medical tourism: concerns, benefits, and the American legal perspective. *Journal of Legal Medicine*, 28(2), 223-245.
- Buzcu, Z., ve Birdir, K. (2019). Türkiye'de medikal turizm incelemesi: Özel hastanelerde bir çalışma. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18(1), 311-327.
- Caballero-Danell, S. ve Mugomba, C. (2007). *Medical tourism and its entrepreneurial opportunities: A conceptual framework for entry into the industry* [Master's thesis]. University of Gothenburg.
- Casson, L. (1974). *Travel in the ancient world*. George Allen & Unwin Ltd.
- Cohen, I. G. (2015). *Patients with passports: medical tourism, Law and ethics*. Oxford University Press.
- Connell, J. (2006). Medical tourism: Sea, sun, sand and ... surgery. *Tourism Management*, 27(6), 1093-1100.
- Connell, J. (2011). *Medical tourism*. Cabi.
- Connell, J. (2016). Reducing the scale? From global images to border crossings in medical tourism. *Global Networks*, 16(4), 531-550.
- Cormany, D. (2010). Hospitality and destination marketing's role in medical tourism: A call for research. *International Journal of Behavioural and Healthcare Research*, 2(1), 38-58.
- Crooks, V. A., Turner, L., Snyder, J., Johnston, R. ve Kingsbury, P. (2011). Promoting medical tourism to India: Messages, images, and the marketing of international patient travel. *Social Science & Medicine*, 72(5), 726-732.
- Çakıcı, A. C., Atay, L. ve Harman, S. (2008). İstanbul'da faaliyet gösteren seyahat acentelerinin pazarlama kararları üzerine bir araştırma. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 69-87.

- Çam, O. ve Çılğınoğlu, H. (2021). Sağlık turizmi kapsamında medikal turizmde öne çıkan sağlık uygulamaları. *Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 197-216.
- Dagger, T. S., Sweeney, J. C. ve Johnson, L. W. A. (2007). Hierarchical model of health service quality: scale development and investigation of an integrated model. *Journal of service research*, 10(2), 123-142.
- Das, R. (2017). Medical marketing in promoting medical tourism in India. *ELK Asia Pacific Journal of Marketing and Retail Management*, 8(3), 1-10.
- Dawn, S. K. ve Pal, S. (2011). Medical tourism in India: Issues, opportunities and designing strategies for growth and development. *International Journal of Multidisciplinary Research*, 3(1), 185-202.
- Demicco, F. J. ve Cetron, M. (2006). Club medic. *Asia Pacific Biotech News*, 10(10), 527-531.
- Deloitte. (2008). *Medical tourism: The Asian chapter*. <https://www.deik.org.tr/raporlar-saglik-ve-saglik-turizmi-sektorunden-raporlar> adresinden 21 Haziran 2020 tarihinde alınmıştır.
- Derse, B. ve Yarar, O. (2021). Dış hekimi ve ağız diş sağlığı merkezleri tercihinde ağızdan ağıza pazarlamanın incelenmesi. *Journal of Healthcare Management and Leadership*, 1, 70-83.
- Ekiyor, A. ve Tengilimoğlu, D. (2014). Sağlıkta reklam serbest olmalı mı? Tüketici görüşleri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), 45-71.
- Fetscherin, M. ve Stephano, R. M. (2016) The medical tourism index: Scale development and validation. *Tourism Management*, 52, 539-556.
- Ganguli, S. ve Ebrahim, A. H. (2017). A qualitative analysis of Singapore's medical tourism competitiveness. *Tourism Management Perspectives*, 21, 74-84.
- Goodrich, J. N. (1993). Socialist Cuba: A study of health tourism. *Journal of Travel Research*, 32(1), 36-41.
- Grand View Research. (2021). *Medical tourism market size, share & trends analysis report by country*. <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/medical-tourism-market> adresinden 10 Kasım 2021 tarihinde alınmıştır.
- Gray, H. H. ve Poland, S. C. (2008). Medical tourism: crossing borders to access health care. *Kennedy Institute of Ethics Journal*, 18(2), 193-201.
- Guiry, M., Vequist, I. V. ve David, G. (2015). South Korea's medical tourism destination brand personality and the influence of personal values. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 20(5), 563-584.
- Gümüş, R. (2018). Pazarlama faaliyetlerinin sağlık sektörüne uygulanması: Bir literatür incelemesi. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 3(4), 217-235.
- Güngör, P., Merih Y. D. ve Kocabey M. Y. (2012). Farklı ülkelerin malpraktis konusunda yasal düzenleme girişimleri, zorunlu mali sorumluluk sigortası. *Zeynep Kamil Tıp Bülteni*, 43(4), 128-138.
- Güzel, Ö. (2010). Turistik ürün çeşitlendirmesi kapsamında yeni bir dinamik: inanç turizmi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 2(2), 87-100.
- Han, H. ve Hyun, S. S. (2015). Customer retention in the medical tourism industry: Impact of quality, satisfaction, trust, and price reasonableness. *Tourism management*, 46, 20-29.
- Hanefeld, J., Lunt, N., Smith, R. ve Horsfall, D. (2015). Why do medical tourists travel to where they do? The role of networks in determining medical travel. *Social Science & Medicine*, 124, 356-363.
- Health Tourism. (2021). *Medical tourism Turkey*. <https://www.health-tourism.com/medical-tourism-turkey/> adresinden 27 Ekim 2021 tarihinde alınmıştır.
- Heung, V. C., Kucukusta, D. ve Song, H. (2010). A conceptual model of medical tourism: Implications for future research. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 27(3), 236-251.

- Hoof, V. W., Pennings, G. ve De Sutter, P. (2015). Cross-border reproductive care for law evasion: A qualitative study into the experiences and moral perspectives of French women who go to Belgium for treatment with donor sperm. *Social Science & Medicine*, 124, 391-397.
- Horowitz, M. D., Rosensweig, J. A. ve Jones, C. A. (2007). Medical tourism: Globalization of the healthcare marketplace. *Medscape General Medicine*, 9(4), 33.
- Hunter, W. C. (2007). Medical tourism: A new global niche. *International Journal of Tourism Sciences*, 7(1), 129-140.
- IHPL. (2021). *Cost comparison of medical treatments: India vs the world*. <http://www.indiaprofile.com/medical-tourism/cost-comparison.html> adresinden 28 Ekim 2021 tarihinde alınmıştır.
- ISAPS. (2021). *A commitment to safer aesthetic plastic surgery worldwide*. <https://www.isaps.org/about-isaps/safety-medical-tourism/> adresinden 15 Ekim 2021 tarihinde alınmıştır.
- İçöz, O. (2009). Sağlık turizmi kapsamında medikal (tıbbi) turizm ve Türkiye'nin olanakları. *Journal of Yasar University*, 4(14), 2257-2279.
- Jabbari, A., Zarchi, M. K. R., Kavosi, Z., Shafaghat, T. ve Keshtkaran, A. (2013). The marketing mix and development of medical tourism in Shiraz. *Materia Socio-Medica*, 25(1), 32-36.
- Jain, M. K. (2013). An analysis of marketing mix: 7Ps or more. *Asian Journal of Multidisciplinary Studies*, 1(4), 23-28.
- Tapia, J., Dieste, M., Royo, E. ve Calvo, E. (2022) Factors affecting the choice of medical tourism destination: Spain as a host country. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 23(1), 115-138.
- JCI. (2020). <https://www.jointcommissioninternational.org/accreditation/> adresinden 8 Nisan 2021 tarihinde alınmıştır.
- Karaçor, S. ve Arkan, A. (2014). Sağlık kuruluşlarında pazarlama: sağlık pazarlama karmaşıklıklarının hasta/müşteri açısından önemi üzerine bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi İletişim Dergisi*, 8(2), 90-118.
- Karamustafa, K. ve Öz, M. (2008). Uluslararası turizm dağıtım kanalı değer zincirine internetin katkısı: Fırsatlar ve tehditlere dayalı bir değerlendirme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 273-292.
- Karahüseyinoğlu, E. K. (2021). Kalite yönetimi perspektifinde sağlık hizmetleri. *Journal of Academic Value Studies*, 7(3), 394-402.
- Khan, S. ve Alam, M. S. (2014). Kingdom of Saudi Arabia: A potential destination for medical tourism. *Journal of Taibah University Medical Sciences*, 9(4), 257-262.
- Kılınç, İ. (2017). Türkiye medikal turizm sektöründe hizmet kalitesi ve memnuniyet üzerine bir alan araştırması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 8(17), 130-143.
- Kılınç, H. ve Koçarslan, H. (2022). Sağlık turizminde elektronik ağızdan ağıza pazarlamanın bölgesel güven ve seyahat niyeti üzerine etkisi: yabancı hastalar üzerine bir araştırma. *Journal of Academic Perspective on Social Studies*, (1), 43-65.
- Ko, T. G. (2011). Medical tourism system model. *International Journal of Tourism Sciences*, 11(1), 17-51.
- Kotler, P. (1991). *Marketing management*. Prentice-Hall.
- Kotler, P., Shalowitz, J. I. ve Stevens, R. J. (2008). *Strategic marketing for health care organizations: Building a customer-driven health system*. John Wiley & Sons.
- Lautier, M. (2008). Export of health services from developing countries: The case of Tunisia. *Social Science & Medicine*, 67(1), 101-110.
- Lunt, N. ve Carrera, P. (2010). Medical tourism: assessing the evidence on treatment abroad. *Maturitas*, 66(1), 27-32.

- Lunt, N., Horsfall, D. ve Hanefeld, J. (2015). *Handbook on medical tourism and patient mobility*. Edward Elgar Publishing.
- Medical Tourism. (2021). *International medical treatment prices*. www.medicaltourism.com/compare-prices adresinden 27 Ekim 2021 tarihinde alınmıştır.
- OECD. (2011). *Medical tourism: treatments, markets and health system implications: A scoping review*. <http://www.oecd.org/els/health-systems/48723982.pdf> adresinden 16 Eylül 2020 tarihinde alınmıştır.
- Oh, H. (2001). Revisiting importance–performance analysis. *Tourism Management*, 22(6), 617-627.
- Ormond, M. (2014). Harnessing “diasporic” medical mobilities’, F. Thomas ve J. Gideon (Ed.), *Migration, health and inequality*. Zed Books.
- Otamış, P. A. ve Yüzbaşıoğlu, N. (2015). Medikal turizm kümesinin gelişimi: Antalya örneği. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 165-185.
- Özsarı, S. H. ve Karatana, Ö. (2013). *Sağlık turizmi açısından Türkiye'nin durumu*. *Kartal Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi*, 24(2), 136-144.
- Pomeroy, A., Noble, G. ve Johnson, L. W. (2011). Conceptualising a contemporary marketing mix for sustainable tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 19(8), 953-969.
- Porter, M. E. (1990). The competitive advantage of nations. *Harvard Business Review*, 90(2), 73-93.
- Rahman, S., Erdem, R. ve Devebakan, N. (2007). Hizmet kalitesinin servqual ölçeği ile değerlendirilmesi: Elazığ'daki hastaneler üzerinde bir çalışma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(3), 37-55.
- Ramírez de Arellano, A. B. (2007). Patients without borders: the emergence of medical tourism. *International Journal of Health Services*, 37(1), 193-198.
- Ramírez de Arellano, A. B. (2011). Medical tourism in the Caribbean. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 36(2), 289-297.
- Rerkrujipmol, J. ve Assenov, I. (2011). Marketing strategies for promoting medical tourism in Thailand. *Journal of Tourism, Hospitality & Culinary Arts*, 3(2), 95-105.
- Ritchie, Jr B. ve Crouch, G. I. (2003). *The competitive destination: A sustainable tourism perspective*. Cabi.
- Salman, A. N. ve Uydacı, M. (2011). Butik hastanelerde pazarlama stratejileri. *Öneri Dergisi*, 9(35), 45-50.
- Şantaş, F., Kurşun, A. ve Kar, A. (2016). Hastane tercihine etki eden faktörler: sağlık hizmetleri pazarlaması perspektifinden alan araştırması. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 19(1), 17-33.
- Sarı, E. B. (2021). Otel işletmelerinin hizmet kalitesinin belirlenmesinde servqual modeli kullanılan akademik çalışmaların bibliyometrik analizi. *International Journal of Contemporary Tourism Research*, (Special Issue of Commemoration of Professor Ozlem Ipekgil Dogan), 47-54.
- Smith, P. C. ve Forgione, D. A. (2007). Global outsourcing of healthcare: a medical tourism decision model. *Journal of Information Technology Case and Application Research*, 9(3), 19-30.
- Smith, M. ve Puczko, L. (2009). *Health and Wellness Tourism*. Elsevier.
- Smith, R., Álvarez, M. M. ve Chanda, R. (2011). Medical tourism: a review of the literature and analysis of a role for bi-lateral trade. *Health Policy*, 103(2-3), 276-282.
- Sümer, S. I. ve Eser, Z. (2006). Pazarlama karması elemanlarının evrimi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 165-186.
- Telli, S. G., Işıkkay, T., ve Demir, C. (2022). Pazarlama yönetiminde insan faktörü: içsel pazarlama ve iç müşteriler. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 4(6), 75-96.
- Temizkan, V. ve Akbaba, E. (2018). Sağlık kurumlarında şiddete karşı bir çözüm önerisi: sağlık hizmetleri pazarlaması. *Uluslararası Bankacılık Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-16.

- Tengilimoğlu, D. (2000). Sağlık hizmetlerinde pazarlama karması elemanları ve özellikleri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 55(1), 187-202.
- T. C. Sağlık Bakanlığı. (2013). *Medikal turizm değerlendirme raporu*. <http://www.saglik.gov.tr/SaglikTurizmi/dosya/1-91778/h/turkiye-medikal-turizm-degerlendirme-raporu-2013.pdf> adresinden 30 Ağustos 2018 tarihinde alınmıştır.
- Thomas, R. K. (2008). *Health services marketing: A practitioner's guide*. Springer Science & Business Media.
- Tontuş, H. Ö. (2018). Sağlık turizmi tanıtımı ve sağlık hizmetlerinin pazarlanması ilkeleri üzerine değerlendirme. *Disiplinlerarası Akademik Turizm Dergisi*, 3(1), 67-88.
- Turner, L. (2007). First world health care at third world prices': globalization, bioethics and medical tourism. *BioSocieties*, 2(3), 303-325.
- Turner, L. G. (2011). Quality in health care and globalization of health services: accreditation and regulatory oversight of medical tourism companies. *International Journal for Quality in Health Care*, 23(1), 1-7.
- Tütüncü, Ö., Kiremitçi, İ. ve Çalışkan, U. (2011). Sağlık turizmi, güvenlik ve kalite. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 22(1), 91-93.
- Ulaş, D. ve Anadol, Y. (2016). A case study for medical tourism: Investigating a private hospital venture in Turkey. *Anatolia*, 27(3), 327-338.
- Üstün, U. ve Uslu, Y. D. (2022). Türkiye'nin sağlık turizminde tercih edilme nedenleri üzerine bir çalışma: Medikal turizm endeksi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 33, 344-353.
- Wright, R. A., Raho, L. E. ve Berkowitz, E. N. (1989) Physician attitudes about advertising are changing. *Journal of Hospital Marketing*, 3(2), 49-68.
- Yılmaz, Ş. K. ve Gülmez, M. (2013). Kamu ve özel hastanelerin bütünleşik pazarlama iletişimi açısından karşılaştırılması: Kayseri ili örneği. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 207-227.
- Yu, J. Y. ve Ko, T. G. (2012). A cross-cultural study of perceptions of medical tourism among Chinese, Japanese and Korean tourists in Korea. *Tourism Management*, 33(1), 80-88.
- Zarchi, R. M., Jabbari, A., Rahimi, S. H., Shafaghat, T. ve Abbasi, S. (2013). Preparation and designing a checklist for health care marketing mix, with medical tourism approach. *International Journal of Travel Medicine and Global Health*, 1(3), 103-108.
- Zeithaml, V. A., Berry, L. L. ve Parasuraman, A. (1996). The behavioral consequences of service quality. *Journal of Marketing*, 60(2), 31-46.
- Zeithaml, V. A., Bitner, M. J. ve Gremler, D. D. (2018). *Services marketing: Integrating customer focus across the firm*. McGraw-Hill Education.